Mark Lawrence Schrad

VODKOS IMPERIJA

alkoholis, valdžia ir politika Rusijoje

СЛАВЯ ВЕЛИКУЮ ПАРТИЮ ЛЕНИНА—СТАЛИНА ВСЯ НАША СТРАНА ПРАЗДНОВАЛА 1 МАЯ

Первомайский парад и демонстрация в Москве

Речь Маршала Советского Союза С. М. БУДЕННОГО

Торжество социалистического труда

КИЕВ

ТБИЛИСИ

КИШИНЕВ

РИГА

ТАЛЛИН

В героическом Ленинграде

Вспыхнут огни салюта

Сегодня, 7 ноября 1987 г., в 21 час по местному времени в соответствии с приказом министра обороны СССР будет произведен праздничный артиллерийский салют тридцатью артиллерийскими залпами в столице нашей Родины городе-герое Москве, в столицах союзных республик, в городах-героях Ленинграде, Волгограде, Одессе, Севастополе, Новороссийске

Торжественные заседания

В Ленинграде — колыбели Великой Октябрьской социалистической революции состоялось торжественное заседание областного и городского комитетов КПСС, областного и городского Советов народных депутатов, посвященное 70-летию Великого Октября. Торжественные совместные заседания Центральных Комитетов и Верховных Советов республик прошли в столицах союзных республик.

В Ленинграде на торжественном заседании выступил первый секретарь Ленинградского обкома КПСС Ю. Ф. Соловьев.

С докладами о 70-летии Великой Октябрьской социалистической революции на заседаниях в столицах союзных республик выступили первые секретари ЦК компартий: Украины — В. В. Щербицкий, Белоруссии — Е. Е. Соколов, Узбекистана — И. Б. Усманходжаев, Казахстана — Г. В. Колбин, Грузии — Д. И. Патиашвили, Азербайджана — К. М. Багиров, Литвы — П. П. Гришкявичус, Молдавии — С. К. Гроссу, Латвии — Б. К. Пуго, Киргизии — А. М. Масалиев, Таджикистана — К. М. Махкамов, Армении — К. С. Демирчян, Туркмении — С. А. Ниязов, Эстонии — К. Г. Вайно.

(ТАСС).

Музею В. И. Ленина в Смольном — 60 лет

ЛЕНИНГРАД, 6 ноября (Корр. ТАСС).

Ежегодно в Смольном бывает

жившие начало Внутренней и

ДАНЬ ПАМЯТИ НАРОДНОЙ

АНДИЖАН, 6 ноября. (Корр. ТАСС). В торжественной обстановке на центральной площади города открыт сегодня памятник В. И. Ленину. В скульптурной композиции, созданной народным художником СССР Л. Кербелем и архитектором С. Алышевым, вождь революции изображен в окружении рабочего, крестьянина, солдата и узбекской женщины, сбросившей паранджу.

ТИРАСПОЛЬ (Молдавская ССР). 6 ноября. (Корр. ТАСС).

Mark Lawrence **Schrad**

VODKOS IMPERIJA

alkoholis, valdžia ir politika Rusijoje

BRIEDIS
VILNIUS
2016

Versta iš:
Mark Lawrence Schrad *Vodka Politics: Alcohol, Autocracy, and the Secret History of the Russian State.*
Oxford University Press, 2014

ISBN 978-9955-26-[illegible]

TURINYS

PRATARMĖ

Knyga apie Rusiją, kurios leitmotyvas – *vodka* (degtinė)? Ką apie tai pamanys skaitytojai rusai? Kai mano straipsnis šia tema, publikuotas *New York Times*, buvo paskelbtas rusiškuose tinklaraščiuose, sužinojau tai labai greitai: „Degtinė? Ei, jei jau ėmeisi rašyti apie degtinę, nepamiršk ir lokių bei balalaikų“, – šmaikštavo vienas komentatorius, kaip ir derėjo tikėtis, sarkastiškai šaipydamasis iš lengvatikių užsieniečių ir jų klaidingo supratimo apie Rusiją. Netrukus pašaipios ir kandžios pastabos pasipylė kaip iš gausybės rago[1].

Be abejo, griauti įsisenėjusias klišes yra nesmagus užsiėmimas. Nepalankūs apibendrinimai, ypač kai jie taikomi visai tautai, nemalonūs ir patiems žmonėms, kurie taip stereotipiškai apibūdinami, ir aplinkiniams. Žmonės, kuriems jie taikomi, dažniausiai niekinamai ignoruoja įžeidžiamai lėkštą savo įvaizdį arba bando jį paneigti. Jiems simpatizuojantys kitataučiai paprastai stengiasi jo mandagiai nepastebėti. Paprastai stereotipų objektai nesutinka su tariamai įžeidžiančiu požiūriu, juo labiau jo nenagrinėja ir neanalizuoja.

Tirdami Rusiją – jos žmones, kultūrą, politiką ir istoriją – sutinkame kaip tik tokį nemalonų stereotipą: girdi, rusai yra beviltiški girtuokliai. Žmonės, kurie net negalėtų parodyti Rusijos žemėlapyje, nedvejodami sieja ją su girtuokliavimu, rusų kalbos besimokantys užsieniečiai žodį *vodka* išmoksta pirmiau negu pasisveikinti.

Vis dėlto šis įvaizdis paplitęs ne tik tarp užsieniečių: naujojo tūkstantmečio pradžioje Rusijos viešosios nuomonės tyrimo centras paklausė Rusijos gyventojų, ką jie laiko svarbiausiu XX a. Rusijos simboliu: degtinė nugalėjo ne tik lokius ir balalaikas, bet ir matrioškas, ir net automatą AK-47 ir užėmė pirmąją vietą[2]. Paklausti, kas, jų manymu, kelia didžiausią pavojų Rusijos ateičiai, tokias problemas kaip šalies saugumas, ekonominė krizė ir žmogaus teisės paprastai įvardija tik apytiksliai 10 proc. Rusijos viešosios nuomonės tyrimo centro apklaustų respondentų. Terorizmą ir nusikalstamumą kaip didžiausius pavojus įvardija apytiksliai 25–30 proc. respondentų. Aktualiausia Rusijos problema jos gyventojai laiko alkoholizmą ir narkomaniją – tokią nuomonę daugelį metų iš eilės išreiškia

apytiksliai 50–60 proc. apklaustųjų[3]. Vis dėlto, nors visi supranta, kad alkoholis yra rimta socialinė problema, degtinė yra taip giliai įsišaknijusi Rusijos istorijoje ir kultūroje, kad vien užsiminti apie šį seną šalies skaudulį – juo labiau jį apnuoginti ir tirti – atrodo kažkaip nemandagu, ypač užsieniečiui.

Nors beveik visos išsivysčiusios pasaulio šalys vadinamąjį alkoholio klausimą išsprendė jau prieš gerą šimtmetį, Rusijoje alkoholis ir toliau kelia nuolatinį galvos skausmą aukšto rango politikams. Pavyzdžiui, 2011 m. pabaigoje ir 2012 m. beprecedentė masinių opozicijos protestų banga Maskvoje vos nesutrukdė Vladimirui Putinui, ketverius metus ėjusiam premjero pareigas savo globotinio Dmitrijaus Medvedevo vyriausybėje, sugrįžti trečiajai kadencijai į Rusijos prezidento postą. Paskutinėje svarbioje kalboje Dūmoje, pasakytoje žemuosiuose Rusijos parlamento rūmuose prieš inauguraciją, Putinas pabrėžė, kad visuomenės sveikata ir demografinė situacija yra viena iš aktualiausių jo administracijos politinių problemų. „Nereikia jokių karų ir kataklizmų, – pasakė Putinas, – [vien] rūkymas, alkoholis ir piktnaudžiavimas narkotikais kasmet pareikalauja 500 000 mūsų tautiečių gyvybių. Tai tiesiog šiurpus skaičius." Jeigu Putino nekamuoja amnezija, šie išties šiurpūs skaičiai anaiptol ne naujiena: jis ne kartą dejavo dėl didžiulės degtinės žalos ir per savo pirmąją, ir per antrąją kadenciją (2000–2008 m.), vartodamas beveik tokius pat žodžius[4].

Nuo to laiko, kai Putinas 1999 m. pasirodė politikos scenoje, Rusijos socialiniai rodikliai neabejotinai pagerėjo, palyginti su neįsivaizduojamo socialinio nuosmukio ir ekonominės demodernizacijos laikotarpiu, prasidėjusiu 1991 m., iš karto po komunizmo žlugimo. Visą dešimtmetį nuo 1998 iki 2008 m. ekonomika augo apytiksliai po 7 proc. per metus, kol ją pakirto pasaulinė finansinė krizė. Tačiau nors makroekonomikos rodikliai gerėjo, tikėtinos gyvenimo trukmės rodikliais Rusija labiau primena Užsachario Afriką negu poindustrinę Europą. Net šiandien vidutinis Rusijos paauglys turi *mažiau* galimybių išgyventi iki šešiasdešimt penkerių metų negu berniukai tokiose skurdžiose valstybėse kaip Somalis ir Etiopija[5]. Bet, skirtingai nuo šių nelaimingų šalių, Rusijoje dėl mažos gyvenimo trukmės kaltas ne maisto trūkumas ir badas ar paklydusios pilietinio karo kulkos, o paprasčiausia degtinė. Rusai suvartoja vidutiniškai aštuoniolika litrų gryno alkoholio per metus ir dukart viršija maksimalų kiekį, kurį Pasaulio sveikatos organizacija laiko saugiu. 2009 m. tuometinis prezidentas Dmitrijus Medvedevas pavadino alkoholį „nacionaline nelaime" ir dar kartą puolė į kovą su šia amžina rusų yda[6].

Tragiška, įsišaknijusi kultūroje Rusijos silpnybė degtinei dažnai aiškinama rusiškos sielos kančiomis. Bet teiginiai, kad girtavimas ir savinaika yra kažkokios beveik genetiškai įgimtos kultūrinės rusų savybės, neatsiejamos nuo jų tautinio tapatumo, primena aukos kaltinimą. Rusijos degtinės katastrofa kilo anaiptol ne dėl natūralių priežasčių.

Šioje knygoje siekiu parodyti, kad senas Rusijos visuomenės prisirišimas prie degtinės butelio (ir nelaimės, kurias jis sukelia) veikiau yra politinė katastrofa, sukurta modernios autokratinės Rusijos valstybės. Prieš atsirandant šiuolaikinei Rusijos autokratijai, viduramžių Rusios žmonės gėrė alų, natūraliai fermentuotą grūdų gėrimą, midų, natūraliai fermentuotą medaus gėrimą, ir girą, natūraliai fermentuotą duonos gėrimą. Turtuoliai importavo vyną, fermentuotą vynuogių ir uogų gėrimą. Jie ne tik gėrė gėrimus, panašius kaip ir kitose Europos šalyse, bet ir vartojo juos panašiais kiekiais ir būdais. Padėtis smarkiai pasikeitė išradus labai nenatūralų distiliavimo procesą, kuris leido gaminti spiritą ir degtinę. Distiliavimo produktai buvo labai stiprūs, kur kas stipresni už natūralius gėrimus, ir pelningi. Nuo XVI a. Maskvos valstybės didieji kunigaikščiai ir carai monopolizavo pelningą degtinės prekybą ir greitai ėmė naudoti ją kaip pagrindinę priemonę savo žemakilmių valdinių pinigams ir ištekliams išplėšti.

Valstybė naudojo alkoholį pavergti visuomenei ne tik Rusijoje: dar XIX a. distiliuoti spiritiniai gėrimai padėjo „proletarizuoti" kolonijinę Afriką ir valdyti vergus prieškario Jungtinėse Valstijose, bet niekur kitur alkoholis netapo tokia neatsiejama valstybės finansinio ir politinio viešpatavimo visuomenės atžvilgiu dalimi kaip autokratinėje carų valdomoje Rusijoje ir sovietų imperijoje, kurios paliko keblų palikimą nūdienos ir ateities Rusijos Federacijai[7]. Kol iždas buvo pilnas, o valstybė stipri, į valdžios skatinamo girtavimo žalą moralei, visuomenei ir žmonių sveikatai buvo žiūrima pro pirštus. Tai, kad žmonių vargai vedė juos į smuklę, o ne į barikadas, buvo dar vienas privalumas, bent jau autokratams, besirūpinantiems savo valdžios stabilumu. Apibendrinant: degtinė yra ne ką labiau savaiminga negu autokratija, ir Rusijoje jos yra susipynusios kaip to paties audeklo gijos.

Ar tai reiškia, kad degtinė Rusijoje yra *viskas*? Tikrai ne, bet daugelyje gyvenimo sričių jos įtaka didelė. Anaiptol nepretenduoju paaiškinti Rusijos istorijos viena priežastimi: būtų kvailybės viršūnė visus politinius reiškinius aiškinti alkoholio įtaka. Degtinės politika tik leidžia kitaip pažvelgti į sudėtingą Rusijos vystymąsi ir geriau jį suprasti. Įsivaizduokite, kad žvelgiate į Rusijos istoriją per alaus bokalo akinius – tačiau kitaip, nei žiūrėdami pro alaus bokalo akinius, kurie iškraipo mūsų suvokimą, žvelgdami į istoriją per degtinės politikos lęšį matysime viską aiškiau. Degtinės politika padeda mums suprasti garsių tolimos ir nelabai tolimos Rusijos praeities autokratinių lyderių poelgius ir santykius su savo valdiniais. Ji atskleidžia anksčiau nepastebėtų svarbių pasaulio istorijos įvykių, tarp jų karų, perversmų ir revoliucijų, veiksnių reikšmę. Ji užpildo dideles mūsų supratimo apie Rusijos politiką, ekonomiką, visuomenę ir kultūrą spragas. Ji leidžia mums nauju požiūriu įvertinti iškiliausius rusų literatūros kūrinius ir visiškai nauju žvilgsniu pažvelgti į varomąsias

Rusijos vidaus jėgas. Galiausiai ji gali padėti mums įveikti didžiules kliūtis kelyje sveikos, turtingos ir demokratiškos ateities link, kurios kyla dėl istorinio autokratinės degtinės politikos palikimo.

Šiandien Rusijos žmonės supranta, kad alkoholis yra didžiulė jų problema, ir visų politinių pažiūrų vadovai taip pat nenoromis sutinka, kad degtinė, visai įmanoma, yra rimčiausia šalies problema. Kadangi racionaliai ir rimtai nagrinėdami alkoholio problemą galime kur kas geriau suprasti praeitį ir pasiruošti ateičiai, neverta baimintis, kad sukelsime nepasitenkinimą ėmęsi nagrinėti trikdantį ir keblų stereotipą, užuot nepaisę šios temos kaip tam tikra prasme pernelyg banalios. Visų sričių ir šalių mokslininkai jau ir taip pernelyg ilgai jos vengė.

Ši knyga anaiptol nėra pirma ir tikrai ne paskutinė degtinės biografija. Alkoholio vaidmenį savo istorijoje nuo seno tyrė patys rusai – pirmasis šią temą ėmė nagrinėti Ivanas Pryžovas, 1868 m. išleidęs studiją *Istorija kabakov v Rossii (Rusijos smuklių istorija).* Didžioji dalis vėliau ir Rusijoje, ir užsienyje parašytų populiarių knygų šia tema paprastai gana paviršutiniškai nagrinėja gėrimo, kurį mes dabar vadiname degtine, evoliuciją ir kilmę[8]. Kur kas išsamesnės informacijos suteikia profesionalių istorikų, politologų, sociologų, antropologų, demografų ir sveikatos apsaugos ekspertų, kurie visą laiką skiria siaurų sričių, susijusių su bendra alkoholio istorija Rusijoje, tyrimams, darbai, kaip antai Davido Christiano *Living Water* (*Gyvasis vanduo*, 1990) apie alkoholį Rusijos imperijoje baudžiavos panaikinimo išvakarėse, Patricios Herlihy *Alcoholic Empire* (*Girtuoklių imperija*, 2002) apie vėlyvojo laikotarpio imperinę Rusiją, Kate Transchel *Under the Influence* (*Paveikti*, 2006) apie audringus komunistinės revoliucijos metus, Vlado Tremlo *Alcohol in the USSR* (*Alkoholis SSRS*, 1982) apie alkoholį pokario laikais, Stepheno White'o *Russia Goes Dry* (*Rusija meta gerti*, 1996) apie Gorbačiovo antialkoholinę kampaniją ir Aleksandro Nemcovo *Contemporary History of Alcohol in Russia* (*Alkoholio nūdienos Rusijoje istorija*, 2011) apie sovietinio ir posovietinio laikotarpio palikimą[9]. Norėdamas parašyti politinę alkoholio Rusijoje biografiją ir parodyti, kaip glaudžiai degtinė skirtingais istoriniais laikotarpiais – nuo Ivano Rūsčiojo laikų iki 2012 m. rinkimų ir vėliau – yra susijusi su Rusijos valstybės valdymu, rėmiausi ne paviršutiniškomis knygomis apie socialinį degtinės vaidmenį istorijoje, o šiais ir kitais tikslesniais moksliniais tyrimais, taip pat ieškojau papildomų šaltinių Rusijos, Europos ir Amerikos archyvuose.

Rašydamas šią knygą nekėliau sau tikslo nei šlovinti alkoholio, nei piktai išjuokti rusų girtuokliavimo. Nesiekiu nei sumenkinti nevakarietiško gyvenimo būdo, nei kelti antirusiškos isterijos – tiesiog noriu parodyti, kaip alkoholis Rusijos istorijos kontekste įvairiais būdais veikia ir katalizuoja politinius reiškinius (ir atvirkščiai). Alkoholis atliko politinį vaidmenį ne tik Rusijoje, ir aš nesu pirmasis, sumanęs jį aprašyti.

Savo įtakingoje ir naujoviškoje studijoje *Alcoholic Republic* (*Girtuoklių respublika*, 1979) W. J. Rorabaugh atskleidė jo vaidmenį Jungtinių Valstijų istorijos pradžioje: tuo laikotarpiu, kai prirūkytose tavernose buvo kuriami revoliuciniai planai atsikratyti britų valdymo, Ameriką daugelis laikė girtuoklių šalimi. Jau XVIII a. 4 dešimtmetyje populiariausias Amerikos kolonijų laikraštis *Pennsylvania Gazette* publikavo 220 šnekamosios kalbos žodžių, kurie reiškia „girtas", ir spausdino straipsnius apie tai, kaip su nežabotu girtuokliavimu kovojama kitose šalyse. Jų autorius buvo ne kas kitas, o jaunas Filadelfijos spaustuvininkas ir būsimasis valstybės tėvas Benjaminas Franklinas. Tiesą sakant, dauguma išliaupsintų Amerikos valstybės tėvų patys pelnėsi iš alkoholio – jie buvo vyndariai, aludariai ar distiliatoriai, ir net pats kultinis naujosios šalies vadovas George'as Washingtonas vertėsi viskio gamyba[10]. Tačiau nors alkoholis atlieka vienokį ar kitokį vaidmenį kiekvienos šalies istorijoje, tikriausiai niekur kitur jis nėra taip stipriai susiję̨s su kultūriniu, visuomeniniu ir politiniu gyvenimu kaip Rusijoje. Šiaip ar taip, tikiuosi, kad šia knyga sukelsiu skaitytojams susižavėjimą ir pagarbą Rusijai, – jos žmonėms, politikai, istorijai, ir kultūrai, – kuri mane įkvėpė pastaruosius dvidešimt metų.

Šiai knygai parašyti skyriau tik paskutinius trejus iš šių metų, nors man atrodo, kad darbas truko kur kas ilgiau. Rašydamas ją per ilgai atitrūkau nuo savo mylinčios žmonos Jennifer ir vaikų – Alexandero, Sophios ir Helenos. Nekantriai laukiu beisbolo žaidimo, plaukimo pamokų ir išvykų dviračiais su savo šeima – šių džiaugsmų man teko atsisakyti, nes visą laiką skyriau knygai rašyti. Mano tėvai Dale'as ir Paula Schradai visada padėdavo man sutvarkyti šeimyninius reikalus, kai prireikdavo padirbėti sparčiau, o mano broliai Danas ir Kentas noriai pagelbėdavo įžvalgiais patarimais. Be savo šeimos niekaip nebūčiau įgyvendinęs šio sumanymo ir, tiesą sakant, nebūčiau tapęs tuo, kas esu dabar.

Taip pat esu skolingas draugams, kolegoms, administratoriams ir studentams iš Vilanovos universiteto, ypač politologams ir rusų kalbos specialistams, – jie padėjo patarimais, draugiškai rėmė ir sukūrė nuostabią, šiltą aplinką mūsų šeimai. Man buvo nepaprastai naudingos diskusijos su Lynne Hartnett, Adele Lindenmeyr, Jeffrey Hahnu, Mattu Kerbelu, Christine Palus, Markusu Kreuzeriu, tėvu Joe Loya, Mironu Wolnickiu, Borisu Brikeriu, Lauren Miltenberger, Davidu Barrettu, Kunle Olowabi, Lowellu Gustafsonu, Jacku Johannesu, Bobu Langranu, Ericu Lomazoffu, Catherine Warrick, Catherine Wilson, Lara Brown, Maria Toyoda, Jennifer Dixon, Danieliu Marku, Shigehiro Suzuki ir Mary Beth Simmons. Mano geri draugai Erasmus ir Maureen Kerstingai visada, net pasibaigus darbo laikui, išklausydavo mano nusiskundimų ir niurzgėjimo. Tėvas Peteris Donohue, tėvas Kailis Ellis, Merrill Stein ir Tarasas Ortynskis padėjo tvarkyti reikalus įvairaus lygmens administracinėse institucijose, Stevenas Darbesas, Shishavas Parajuli ir Maxas McGuire'as labai padėjo

atlikti tyrimus. Vilanovos universitetas taip pat suteikė labai vertingą dotaciją įvairių knygoje pateiktų fotografijų licencinėms teisėms įsigyti. Ypač skolingas ir dėkingas jaučiuosi Stevenui Schultzui, kuris stropiai peržiūrėjo kiekvieną šios knygos skyrių, kiekvieną juodraštį, apsaugodamas mane nuo daugybės nelauktų nusivylimų rašant platesnei auditorijai. Ačiū jums.

Nepaprastai džiaugiuosi, kad pažįstu Murray Feshbachą, kuris šioje knygoje atlieka svarų patarėjo, globėjo ir draugo vaidmenį. Rusija turi būti Jums nepaprastai dėkinga už tai, kad apytiksliai penkis dešimtmečius nenuilstamai tyrėte jos socialines problemas; aš taip pat be galo Jums dėkingas už pamokymus ir įkvėpimą.

Dėkoju daugybei mokslininkų ir draugų iš kitų mokslo įstaigų, kurie maloningai atsakė į mano klausimus, padėjo ar tiesiog draugiškai palaikė, tarp jų Markui Steinbergui, Markui Beissingeriui, Aleksandrui Nemcovui, Nicholasui Eberstadtui, Davidui Christianui, Jimui Sweigertui, Richardui Tempestui, Kate Transchel, Robinui Roomui, Martinui McKee, Davidui Leonui, Davidui Fahey, Charlesui Kingui, Harley Balzeriui, Scottui Gehlbachui, Judy Twigg, Carol Leff, Emmanueliui Akyeampongui, Steve'ui Trusai, Herbui Meyeriui, Adrianne Jacobs, Annai Bailey, Dmitrijui Fedotovui, Thomasui Jabine'ui iš Kongreso bibliotekos, Josui Schaekenui iš Leideno universiteto projekto „Raštai ant beržo tošies“, Peterui Maggsui iš Ilinojaus universiteto Teisės mokyklos, Kristy Ironside, kuri išgelbėjo mane nuo būtinybės dar kartą važiuoti į Maskvą atlikti tyrimų archyvuose. Nepriklausomai nuo to, ar jie tai žino, ar ne, mane neakivaizdžiai rėmė ir įkvėpė Vladas Tremlas, Jeremy Duffas, Cliffas Gaddy, Quinnas Ernsteras, Danielis Treismanas, Chrisas Walkeris, Clintas Fulleris, Lyndonas Allinas, Brianas Varney, Tony Dutcheris, Markas Adomanis, Anatolijus Karlinas, Seanas Guillory, Duncanas Redmondsas, Jeffas Williamsas, Timas Shriveris, Dave'as Deibleris ir Barb Schilf, Steve'as Perry ir gerieji žmonės iš *CPD*, *Fishbone*, *Templeton Rye* ir *Mitchell & Ness*. Ypač dėkoju žmonėms, kurie ir Jungtinėse Valstijose, ir užsienyje padeda likimo nuskriaustiesiems, už jų dažnai nepastebimą darbą su pažeidžiamais, atstumtais ir skriaudžiamais žmonėmis. Taip pat daugelio savo tyrimų Rusijoje nebūčiau galėjęs atlikti be kilniaširdiškos Georgios ir Andrew Williamsų, labdaringos organizacijos ROOF – Rusijos našlaičių galimybių fondo – darbuotojų, pagalbos. Bendravimas su likimo nuskriaustais našlaičiais Podolsko vaikų namuose smarkiai mane sukrėtė, kaip matysite skaitydami skyrius, kuriuos parašiau apsilankęs šioje įstaigoje. Kadangi daugelis tikrų degtinės politikos aukų atsiduria perpildytose Rusijos prieglaudose, dalį šios knygos pardavimo pajamų skirsiu ROOF.

Baigdamas noriu pasakyti, kad ši knyga, kaip ir jos pirmtakė *The Political Power of Bad Ideas* (*Politinė nevykusių sumanymų galia*), nebūtų pasirodžiusi be puikių, darbščių Oksfordo universiteto leidyklos darbuotojų,

pirmiausia be mano redaktoriaus Davido McBride'o, kuris nuo pat šio darbo pradžios tikėjo jo sėkme ir palaikė mano sumanymą. Taip pat norėčiau širdingiausiai padėkoti anoniminiams recenzentams, kurie kruopščiai patikrino kiekvieną rankraščio eilutę ir išnašą: jūsų pastangomis ši knyga gerokai patobulėjo.

Pagaliau reikia šiek tiek pakalbėti apie tai, kodėl aš, užsienietis, ėmiau rašyti knygą tokia draudžiama tema kaip alkoholis Rusijoje ir kodėl manau, kad galiu ja pasakyti ką nors vertinga. Esu tikras, kad kai kurie skaitytojai, užuot apsvarstę argumentus, kuriuos pateikiau knygoje, vien dėl mano tautybės paskubės padaryti nepagrįstas išvadas. Taigi leiskite man paaiškinti, kad šią knygą parašiau norėdamas, kad Rusijos žmonės, kurie nuo seno kelia man susižavėjimą ir pagarbą, gyventų sveikiau, laimingiau ir turtingiau. Mano susidomėjimas šia tema dar labiau sustiprėjo, kai gyvendamas Maskvoje XX a. paskutiniajame dešimtmetyje supratau, kad pašaliečio akimis alkoholio ir Rusijos valstybės valdymo sąsajos matomos aiškiau.

Kai kurie žmonės tikrai pamanys, kad degtinės vaidmenį Rusijos politikoje ir visuomenėje kritikuoju dėl to, kad esu nusiteikęs prieš alkoholį. Tai netiesa. Gyvendamas ir Rusijoje, ir Jungtinėse Valstijose, aš dažnai vartojau alkoholį; pripažįstu, kad geriu daug daugiau degtinės negu vidutinis amerikietis ir daug daugiau alaus negu vidutinis rusas. Nors ši knyga gali būti kritikuojama už daugelį dalykų, bet aš tikrai nesu puritoniškas blaivininkas, raginantis susilaikyti nuo alkoholio vartojimo.

1

ĮVADAS

Nikita Chruščiovas buvo savotiškai nuginkluojantis žmogelis: vieno metro ir šešiasdešimties centimetrų ūgio, beveik tokio pat pločio, putliu, tarsi iš glaisto nulipdytu veidu. Turėdamas tik keturių klasių oficialų išsilavinimą, šis buvęs valstietis kažkaip iškilo į Sovietų Sąjungos valdžios viršūnę ir, kad ir kaip keista, tapo kruvino tirono Josifo Stalino įpėdiniu. Žemaūgis storulis Chruščiovas buvo prieštaravimų įsikūnijimas: kartais įžvalgus, kartais trumparegis, tai uždaras, tai atlapaširdis, kartais paprastas, kartais pasipūtęs, tai trykštantis optimizmu, tai persekiojamas apokaliptinių vizijų.

Pasaulis dar niekada nebuvo regėjęs tokio Rusijos autokrato kaip Chruščiovas, iškilęs į valdžią 6 dešimtmečio pradžioje. Jo pirmtakai, ilgus šimtmečius Euraziją valdę komisarai ir imperatoriai, buvo tolimi, šalti ir nepasiekiami. Ir carizmo, ir komunizmo laikais Rusijos valdovai atrodė visagaliai ir kaip įmanydami puoselėjo neklaidingumo įvaizdį. Chruščiovas, priešingai, buvo paženklintas žmogiško pažeidžiamumo ir netobulumo prakeiksmo ir 6 bei 7 dešimtmetyje aiškiai parodė savo trūkumus visam pasauliui[1]. Chruščiovą tiesiog persekiojo nesėkmės: jam nesisekė malšinti Rytų Europos gyventojų pasipriešinimo, jis apsijuokė per Jungtinių Tautų Organizacijos posėdį, kai sakydamas kalbą ėmė trankyti batu tribūną, ir atvedė pasaulį prie termobranduolinio holokausto slenksčio dislokavęs raketas Kuboje. Taigi nenuostabu, kad 1964 m. Politbiuras nuvertė pernelyg žmogišką Chruščiovą ir pakeitė jį niūriu Leonidu Brežnevu, tradiciškai šaltu ir nepasiekiamu rusų autokratu.

Partijos bendražygių išstumtas iš valdžios, „ypatingasis pensininkas" Chruščiovas leido gyvenimo saulėlydį vasarnamyje į vakarus nuo Maskvos – krapštėsi sode arba, pasprukęs nuo sargybinių, vaikštinėdavo Maskvos upės krantais užsimaukšlinęs ant galvos minkštą fetrinę skrybėlę, susijuosęs plačiu, kone iki pažastų siekiančiu diržu. Kai tai jam pabosdavo, Chruščiovas įsijungdavo paprastą keturtakį juostinį magnetofoną ir senstančiomis, mėsingomis lūpomis diktuodavo prisiminimus. Dalydamasis neįkainojamomis vienintelio Rusijos autokrato, kuris, praradęs valdžią, mirė sava mirtimi, žiniomis, Chruščiovas padiktavo 1,5 milijono

žodžių, kuriuos įamžino daugybėje šimtų valandų trukmės juostų. Įdomiausia jo istorijų dalis yra pasakojimai apie alkoholio svarbą Stalino aplinkos intrigose – jis buvo vienas iš nedaugelio išgyvenusių tos aplinkos žmonių, spėjusių apie tai papasakoti[2].

Josifas Stalinas tradiciškai vaizduojamas kaip brutalus diktatorius, kuris, 3 dešimtmečio pradžioje pergudravęs ir pašalinęs savo politinius priešininkus, užgrobė Sovietų Sąjungos absoliučios valdžios vadžias, kaip paranojiškas tironas puoselėjo visuotinį asmenybės kultą ir valdė Sovietų Sąjungą baime, represijomis ir bauginimais. Jam valdant daugybė milijonų žmonių žuvo priverčiamojo darbo stovyklose, tremtyje, skubiai vykdant priverstinę kolektyvizaciją ir industrializaciją, dėl genocido ir bado – o paskui dar dvidešimt keturi milijonai buvo paaukoti per Antrąjį pasaulinį karą dėl pergalės prieš nacistinę Vokietiją[3]. Kaip jautėsi žmogus, talkinęs milijonų žmonių žudynėms? Kaip jam pavykdavo laviruoti tarp dviejų pavojų – įtikti savo šeimininkui, kad pats netaptų eiline jo auka, ir neprarasti sveiko proto ir nenužmogėti?

Tose traškančiose juostose Chruščiovas senyvu balsu atskleidžia mums Stalino aplinką, kurios nariai ir gerais, ir blogais laikais svarbiausius politinius klausimus sprendė prie didžiojo vado stalo. 4 dešimtmečio pradžioje Stalinas buvo „paprastas ir prieinamas“[4]. Turi problemų? Skambink tiesiai Stalinui. Arba, dar geriau, važiuok pas jį į užmiesčio vasarnamį, kur jis sėdėdavo verandoje, mėgaudamasis šiltu vasaros oru:

> Ant stalo stovėdavo puodas sriubos, tiršto rusiško sultinio, grafinėlis degtinės ir vandens ąsotis; degtinės stikliukai buvo nedidukai. Tu ateidavai, pasisveikindavai, o jis pasakydavo: „Nori ko nors užvalgyti? Sėskis.“ O „sėskis“ reiškė čiupk dubenėlį, pats prisipilk, kiek nori, sriubos (puodas stovėdavo tiesiai ant stalo), sėsk ir valgyk. Jeigu nori išgerti, imk grafiną, prisipilk stikliuką ir išgerk. Pats spręsk – gerti antrą ar ne. Siela pati žino savo saiką, anot priežodžio. Jeigu nenori gerti, negerk[5].

Tačiau taip buvo tik iš pradžių. Ilgainiui totalitarinės diktatūros sunkumai pakeitė Staliną. 1932 m. jo antroji žmona, girta viešai su juo susikivirčijusi, paslaptingomis aplinkybėmis mirė, ir Stalinas ėmė jaustis vienišas. Pakibusi karo su hitlerine Vokietija šmėkla (ir labai reali perspektyva pralaimėti šį karą) sukėlė jam dar didesnę depresiją[6]. Stalinas tapo niūrus. Jis gėrė vis daugiau. Negana to, jis pradėjo versti kitus gerti jo malonumui. Kaip prisimine Chruščiovas, „tuo laiku per pietus su Stalinu žmonės visada daug gėrė, nesvarbu, ar patys to norėjo, ar ne. Jis akivaizdžiai bandė skandinti savo sąžinę ir būti apkaušęs, ar bent jau taip atrodė. Jis niekada nepakildavo nuo stalo blaivus ir juo labiau neleisdavo sau artimiems žmonėms likti blaiviems.“[7]

Kai Stalinas Vidaus reikalų liaudies komisariato (NKVD – KGB pirmtako) vadovu paskyrė sadistišką žudiką Lavrentijų Beriją, kažkada malonūs Politbiuro pietūs tapo įtemptomis varžybomis dėl šeimininko malonės. Amžinai įtardamas sąmokslus jį nudėti, Stalinas naudojo alkoholį kaip priemonę išmušti savo aplinkos žmones iš pusiausvyros: jis versdavo artimiausius draugus (ir potencialius varžovus) nesaikingai gerti, kad sužinotų jų tikrąją nuomonę ir išsiaiškintų jų tikruosius ketinimus. Nepajėgdami savęs kontroliuoti, manė Stalinas, jie bus įtarūs, taigi negalės susivienyti ir atimti iš jo valdžios. „Stalinui tai patiko, – atsiminė Chruščiovas. – Jis mėgo nuteikti mus vieną prieš kitą, jis skatino ir stiprino niekingiausius [mūsų] polinkius.“[8]

Per visą 5 ir 6 dešimtmetį Sovietų Sąjungos, per plauką išvengusios pražūties per karą su Vokietija ir tapusios pagyrūniška supervalstybe, aukščiausio lygio politika priminė studentų išgertuves su velniu. Ir Kremliuje, ir Stalino vasarnamyje šalies vadovai priimdavo politinius sprendimus žaisdami išgertuvių žaidimus ir maukdami rusišką degtinę, Krymo šampaną, armėnišką konjaką ir gruzinišką vyną – jie pradėdavo girtauti per vakarienę ir baigdavo tik pradėjus aušti. Rytą arba dažniau – jau gerokai įdienojus, prieš imdamiesi kasdienių darbų Sovietų Sąjungos vadovai išėję į lauką vemdavo arba parkritę voliodavosi po žemę, kol jų sargybiniai juos pakeldavo ir parveždavo namo. Jugoslavijos partizanas Milovanas Djilasas po apsilankymo Kremliuje pasakojo: „Būtent per šias vakarienes buvo sprendžiamas didelių Rusijos žemių, naujai įsigytų teritorijų ir, nemaža dalimi, žmonijos likimas. Kas žino, kiek didžių sumanymų liko čia palaidota amžinai, kai net šios vakarienės nepajėgė įkvėpti šių kūrėjų – „žmonių sielų inžinierių“.“[9]

Djilasas nesuprato, kad Stalino Politbiuro nariai – aukščiausi Sovietų Sąjungos komunistų partijos vadovai – anaiptol netroško dalyvauti tuose pobūviuose. Chruščiovas gergždžiančiu balsu papasakojo, kaip Stalino parankiniai nekentė susitikimų su juo daugiausia dėl to, kad jis versdavo juos smarkiai pasigerti:

> Beveik kiekvieną vakarą suskambėdavo telefonas ir Stalinas pakviesdavo: „Ateik, pavakarieniausime.“ Tos vakarienės buvo šiurpios. Mes grįždavome namo jau auštant, bet turėdavome važiuoti į darbą. Aš stengdavausi atvykti į darbą dešimtą ir per pietų pertrauką nusnūsti, nes jeigu nepamiegodavai ir jis vėl pakviesdavo vakarienės, galėjai užsnūsti prie stalo. O tų, kurie užsnūsdavo prie Stalino stalo, laukdavo liūdnas likimas.[10]

Užsienio svečių taip pat nebuvo gailimasi. 1939 m. Molotovo–Ribbentropo sutartimi su Adolfu Hitleriu pasidalinęs Rytų Europą, Stalinas pakvietė nacių užsienio reikalų ministro Joachimo von Ribbentropo

delegaciją prašmatnių oficialių pietų ištaiginguose Didžiuosiuose Kremliaus rūmuose. Daugeliui svečių šie pietūs, per kuriuos buvo patiekti dvidešimt keturi patiekalai, buvo keisčiausi per visą jų gyvenimą[11]. Bet prieš susirinkusiems pradedant valgyti, sovietų užsienio reikalų ministras Viačeslavas Molotovas pakėlė tostus už kiekvieną abiejų delegacijų narį, o jų iš viso buvo dvidešimt du. Stalinas su kiekvienu svečiu trumpai pasišnekučiavo ir susidaužė taurėmis. Jam taip „pagerbus" kiekvieną svečią, jau apkaušę vokiečiai su palengvėjimu atsiduso ir pagaliau ėmė valgyti, bet netrukus aiškiai apgirtęs Molotovas paskelbė: „O dabar mes išgersime už tuos abiejų delegacijų narius, kurie negalėjo atvykti į šiuos pietus."[12] Raginimams išgerti nebuvo galo.

Prisimindamas tą lemtingą vakarą, Ribbentropas pasakojo, kad ruda pipirinė degtinė, kurią jie gėrė, buvo „tokia stipri, kad net kvapą gniaužė", tačiau Stalinas vis tiek atrodė blaivus ir nepasikeitęs. Apkaušęs Ribbentropas nusvirduliavo prie Stalino ir pareiškė negalįs „atsižavėti rusų gerklėmis – kur kas stipresnėmis už mūsų, vokiečių". Didysis diktatorius nusijuokė. Pasivedęs nacių ministrą į šalį, Stalinas prisipažino, kad jam į stiklelį pilamas tik lengvas Krymo vynas, tokios pat spalvos kaip „pragariška degtinė", kurią jis vertė gerti visus kitus[13].

Užsienio delegacijų nariams pasisekė, kad jiems, skirtingai nei Politbiuro nariams, netekdavo susitikti su Stalinu reguliariai: nacių delegatas Gustavas Hilgeris vėliau pasakojo, kaip, atsisakęs gerti dar vieną taurę, apsižodžiavo su Berija.

– Dėl ko ginčijatės? – įsikišo Stalinas ir sužinojęs pajuokavo: – Na, jeigu nenorite gerti, niekas negali jūsų priversti.

– Net pats NKVD vadovas? – spyrė jį Hilgeris.

– Čia, prie šio stalo, – atsakė Stalinas, – net NKVD vadovas yra toks pats svečias, kaip ir visi kiti.

Vokiečiai per šį susitikimą pamatė, kad sovietų vadovas yra ir paprastas, ir nenuspėjamas. Pasakodamas, kaip greitai keičiasi Stalino elgesys, – pradėjęs nuo juokų, jis pereidavo prie mirtinai rimtų kalbų, – Hilgeris atkreipė dėmesį į jo „tėvišką geranoriškumą, kuriuo jis mokėjo patraukti savo priešininkus ir sumažinti jų budrumą"[14]. Versdamas kitus gerti, kol jie prarasdavo sveiką nuovoką, jis irgi siekė kaip tik šio tikslo.

Stalinas nuolat naudojo alkoholį per aukšto lygio diplomatines derybas – ir karo pradžioje vaišindamas savo buvusių sąjungininkių Ašies valstybių delegacijas, ir vėliau kitų Didžiojo Trejeto šalių atstovus. Praėjus vos trejiems metams po to, kai nacių delegacijos nariai svirduliuodami paliko Stalino dvarą, 1942 m. rugpjūtį atvykusiai Britanijos premjero Winstono Churchillio delegacijai buvo surengtos tokios pat vaišės. Tos Antrojo pasaulinio karo dienos buvo labai sunkios, ir britų misija siekė sutvirtinti ryšius su savo naujaisiais sovietų sąjungininkais, kurie, naciams pradėjus žaibišką karą, kaip įmanydami bandė atremti stiprų jų

puolimą. Churchillis taip pat pranešė blogą žinią, kad sąjungininkai dar negreitai galės jiems padėti atidarydami antrąjį frontą Vakarų Europoje. Churchillio, kuris teigė, kad „gerti alkoholį prieš valgį ir po jo, o jeigu reikia, tai ir kas kartą valgant, ir per pertraukas tarp valgių" yra jo „šventas ritualas", susitikimas su girtuokliais Kremliaus šeimininkais ir jų papročiai, rodės, neturėjo bauginti[15].

Vis dėlto sovietai turėjo savo aikštės pranašumą. „Neįmanoma įsivaizduoti nieko baisesnio negu Kremliaus banketai, bet juos reikia iškęsti, – prisiminė nuolatinis Britanijos užsienio reikalų ministro pavaduotojas seras Alexanderas Cadoganas. – Deja, Winstonui buvo sunku juos ištverti."

Neišgąsdintas pirmojo banketo, prieš išvykdamas iš Rusijos Churchillis paprašė Stalino susitikti su juo paskutinį kartą. Pirmą valandą nakties jų išvykimo dieną Cadoganas buvo iškviestas į Stalino privačią rezidenciją Kremliuje. Čia jis rado abu vadovus (su Molotovu, kuris prisidėjo prie jų vėliau) pakiliai nusiteikusius – besivaišinančius įvairiausiais patiekalais, žindukliu paršeliu ir jau ištuštinusius begales butelių alkoholinių gėrimų. „Stalinas privertė mane išgerti kažkokio labai stipraus gėrimo: Winstonas, kuris tuo metu skundėsi, kad jam šiek tiek skauda galvą, išmintingai apsiribojo palyginti nestipriu putojančiu kaukazietišku raudonuoju vynu." Tačiau, pasak Cadogano, tą naktį, smarkiai girtaudami, jie užmezgė su Stalinu draugiškus ryšius ir sutvirtino didžiąją sąjungą, kuri galų gale sutriuškino galingą nacių karinę mašiną[16].

Kai 1944 m. gruodį, Europoje besibaigiant karui, į Maskvą atvyko Prancūzijos prezidentas Charles'is de Gaulle'is, Kremliuje vėl buvo surengtas audringas banketas. Artėjančios pergalės šventimą aptemdė akivaizdžiai apgirtusio Stalino elgesys; de Gaulle'io skaičiavimu, didysis diktatorius už savo aplinkos žmones pakėlė trisdešimt vis baisesnių tostų.

Už savo užnugario kariuomenės vadą Andrejų Chruliovą (kurio žmona neseniai buvo suimta įtarta sąmokslu): „Tegu stengiasi kaip įmanydamas, antraip mes jį pakarsime, – tokia tradicija mūsų šalyje!" Po šių žodžių džiaugsmingai sudzingsėjo stikleliai ir jiedu svirduliuodami nerangiai apsikabino[17].

Už savo karinių oro pajėgų vadą Aleksandrą Novikovą: „Geras maršalas, išgerkime už jį. O jeigu jis tinkamai neatliks savo pareigų, mes jį pakarsime!" (Po dvejų metų Novikovas neteko posto, Berijos įsakymu buvo suimtas ir kankinamas, o paskui nuteistas penkiolika metų kalėti sunkiųjų darbų lageryje.)[18]

Paskui jis pakėlė tostą už Lazarį Kaganovičių, Chruščiovo globėją, kuris 4 dešimtmetyje organizavo stalinistinį terorą ir badą Ukrainoje, nusinešusį milijonų žmonių gyvybę. Ribbentropo delegacijai prieš karą surengtame bankete Stalinas džiūgavo žiūrėdamas, kaip raukosi jo svečiai nacistai jam pakėlus tostą už žydą Kaganovičių[19]. Bet karo pabaigoje ir svečiai, ir tostai pasikeitė. Stalinas pasakė apie Kaganovičių: „Drąsus žmogus. Jis žino, kad jeigu traukiniai vėluos, mes jį sušaudysime!"

Iš kur sutrikęs de Gaulle'is galėjo žinoti, kad Kaganovičius savo tikrą brolį, vardu Michailas, paaukojo kraugeriškai Stalino paranojai? „Ką reikia padaryti, tas turi būti padaryta", – šaltai gūžtelėjo pečiais Lazaris, kai jam buvo pranešta, kad jo brolis sukėlė Stalinui įtarimą. Kitą dieną Michailas per tardymą buvo nušautas. Bet tai buvo karo pradžioje – dabar Lazaris, kaip ir visi kiti, nieko negalėjo padaryti, tik kantriai išklausyti tokį grėsmingą tostą nutaisęs linksmą veidą ir klusniai susidaužti stikleliais[20].

Visus normalius žmones, juo labiau iškilius užsienio svečius, tokius kaip de Gaulle'is, toks elgesys tiesiog šokiravo. Matydamas svečio veide pasidygėjimą, Stalinas uždėjo ranką de Gaulle'iui ant peties ir nusišypsojo: „Žmonės vadina mane pabaisa, bet, kaip matote, aš paverčiu tai juokais. Vis dėlto gal nesu toks jau siaubūnas."[21]

Nikita Chruščiovas tą vakarą išvengė Stalino rūstybės, bet jam ne visada taip pasisekdavo. Per kitus pobūvius Stalinas iškratydavo savo degančią pypkę, daužydamas ją į pliką Chruščiovo pakaušį ir versdavo apkūnų, senstantį buvusį valstietį, tapusį dvaro juokdariu, stiklinėmis gerti degtinę, o paskui atsitūpus šokti gapaką, tradicinį ukrainiečių liaudies šokį, nors jam nepakeliamai skaudėjo kojas. Retkarčiais KGB vadovas Berija prisegdavo Chruščiovui prie švarko nugaros pasityčiojamą užrašą, kurio jis nepastebėdavo, kol kompanija pratrūkdavo pašėlusiai juoktis. Kiti padėdavo Nikitai ant kėdės pernokusių pomidorų, kad jis ant jų atsisėstų. Išdidus žmogus, tėvų išmokytas vartoti alkoholį saikingai, kaip ir visi jo tėvynainiai, Chruščiovas ėmė labai smarkiai gerti vien tik norėdamas įtikti Stalinui. Kartais jis taip pasigerdavo, kad Berijai tekdavo guldyti jį į lovą, kurioje jis greitai apsišlapindavo. Kaip vėliau pastebėjo Stalino biografai, „nors ir kokie šiurpūs buvo šie pobūviai, geriau buvo juose dalyvauti negu nedalyvauti, geriau buvo patirti pažeminimą negu būti sunaikintam."[22]

Kaip vėliau prisiminė pats Chruščiovas:

> Jis tiesiogine šio žodžio prasme vertė mus gerti! Tarpusavy mes trumpai pasitardavome, kaip greičiau užbaigti vakarienę ar pietus. Kartais prieš vakarienę ar pietus žmonės sakydavo: „Na, kas mūsų laukia šiandien, bus gėrimo varžybos ar ne?" Mes nenorėjome tokių varžybų, nes turėjome darbų, kurių Stalinas neleisdavo mums atlikti... Pats Stalinas pietų pradžioje išgerdavo tik stikliuką konjako ar degtinės, o paskui gerdavo vyną... Visi tuo piktinosi ir bjaurėjosi, bet Stalinas šiuo klausimu buvo nepalenkiamas.[23]

Taigi ko čia stebėtis, kad beveik visi sovietų Politbiuro nariai 5 dešimtmetyje buvo visiški alkoholikai? Ir alkoholizmu jie susirgo ne dėl paveldimumo, o todėl, kad politinė sistema vertė juos nežabotai girtauti. Smarkiai

gėrę Stalino aplinkos žmonės, tarp jų Chruščiovas, Berija, Molotovas, Kaganovičius, Georgijus Malenkovas ir Anastasas Mikojanas, buvo bene žiauriausi galvažudžiai per visą pasaulio istoriją, tačiau paranojiškas generalinis sekretorius visus juos priversdavo gerti prieš jų valią, kad išmuštų iš vėžių ir neleistų regzti prieš jį sąmokslų. „Stalinas vertė mus daug gerti, – patvirtino Mikojanas savo memuaruose, – matyt, norėdamas, kad mums atsirištų liežuviai, kad mes negalėtume kontroliuoti, ką kalbame, ir jis vėliau žinotų, kas ką galvoja.“[24]

Pasak vieno Stalino biografo, „versti savo tvirtus bendražygius prarasti savikontrolę jam buvo sportas ir viešpatavimo priemonė“[25]. Tvirčiausias iš jų visų buvo Stalino budelis Lavrentijus Berija – sadistiškas slaptosios policijos vadovas, garsėjęs tuo, kad Maskvos gatvėmis važinėdamas juodu limuzinu išsirinkdavo moteris (kaip teigiama, jų buvo daugiau kaip du šimtai), atsiveždavo į savo butą, nugirdydavo ir išžagindavo. Pačiam Berijai labai nepatiko gerti kitų malonumui, tačiau norėdamas įsiteikti Stalinui jis ne tik pats gėrė, bet ir vertė gerti kitus. Chruščiovas savo senstančiose juostose išsamiai papasakojo, kaip Berija bandė kuo greičiau baigti nemalonius pobūvius: „Mes turime nusigerti, – sakydavo Berija, – ir kuo greičiau, tuo geriau. Kuo greičiau mes nusigersime, tuo greičiau baigsis pobūvis. Šiaip ar taip, jis neleis mums išeiti blaiviems.“[26] Kaip ir Berija, visi kaip įmanydami stengėsi atlaikyti nekenčiamas Stalino užstales arba – dar geriau – jų išvengti.

Nenuostabu, kad 5 dešimtmečio pabaigoje dėl nepaliaujamo girtuokliavimo Chruščiovui sutriko inkstų veikla. Stalinas iš pradžių jį užjautė ir, žinodamas, kad gydytojai rekomendavo Nikitai susilaikyti nuo alkoholio, leido jam negerti, bet Berija iškrėtė jam šunybę, pareikšdamas taip pat turįs problemų dėl inkstų, bet vis tiek geriąs, ir nieko. „Taip aš netekau apsauginio skydo (nebegalėjau atsisakyti gerti, teisindamasis inkstų liga): Nesvarbu, gerk! Kol paeini, kol esi gyvas, gerk!“[27]

Kiti turėjo kitokias strategijas ištverti per pobūvius. Chruščiovo pagalbininkas Anastasas Mikojanas paprastai per naktinius pobūvius išsmukdavo šalin ir vogčia nusnūsdavo, kol jį irgi įskundė Berija. „Nori būti pats gudriausias? – grėsmingai paklausė Stalinas. – Žiūrėk, kad paskui nesigailėtum.“[28] Chruščiovas pasakojo, kad Mikojanas su Berija ir Malenkovu net įtikino Kremliaus padavėjas pakeisti jiems vyną tos pačios spalvos sultimis, kol Stalino pavaduotojas kandidatas į Politbiuro narius Aleksandras Ščerbakovas juos demaskavo. Chruščiovas prisiminė:

> Stalinas įsiuto, kad jie bandė jį apgauti, ir užkūrė Berijai, Malenkovui ir Mikojanui pirtį. Mes visi pykome ant Ščerbakovo, nes nenorėjome išgerti viso to vyno. Mes gėrėme, kad Stalinas paliktų mus ramybėje, bet stengėmės išgerti kuo mažiau, kad nesužalotume sau sveikatos ir netaptume alkoholikais.[29]

Stalinas ir jo Politbiuro kolegos eina per Kremliaus kiemą. 1946 m. Iš kairės: Anastasas Mikojanas, Nikita Chruščiovas, Josifas Stalinas, Georgijus Malenkovas, Lavrentijus Berija ir Viačeslavas Molotovas. Samarijaus Gurario nuotrauka.

Ščerbakovas – girtuoklis Stalino pataikūnas – praėjus dviem dienoms po nacių kapituliacijos, 1945 m. gegužės 10-ąją, sulaukęs „žilos senatvės", – keturiasdešimt ketverių metų, – mirė ištiktas širdies priepuolio. Nors Stalinas jį šlovino, Chruščiovas ir kiti jo aplinkos nariai „žinojo, kad jis mirė dėl to, kad nesaikingai gėrė norėdamas įtikti Stalinui, o *ne dėl to, kad jautė nesuvaldomą potraukį alkoholiui*"[30]. Praėjus mažiau kaip trejiems metams po Ščerbakovo mirties, Andrejus Ždanovas, vienu metu laikytas akivaizdžiu Stalino įpėdiniu, taip pat mirė būdamas penkiasdešimt dvejų, iki pat paskutinių dienų ignoruodamas dažnus gydytojų įspėjimus liautis gerti. Visiems buvo aišku, kad priverstinis girtavimas neleidžia dirbti ir žaloja sveikatą. „Žmonės tiesiogine šių žodžių prasme darėsi alkoholikais, ir kuo labiau žmogus tapdavo priklausomas nuo alkoholio, tuo daugiau tai teikė malonumo Stalinui."[31]

Nors girti Politbiuro susirinkimai paprastai prasidėdavo prie pietų stalo, jie retai ten baigdavosi. Šiltomis vasaros dienomis, kai šiaurės saulė šviesdavo iki vėlyvo vakaro, šiurpių Politbiuro vakarienių dalyviai iš vasarnamio dažnai išeidavo į lauką pakvėpuoti grynu oru ir pasimėgauti ramybe. Tokiais atvejais Chruščiovas kartu su sovietų generolu majoru Aleksandru Poskriobyševu mėgdavo įstumti sovietų gynybos komisaro pavaduotoją Grigorijų Kuliką į gretimą tvenkinį. Tyčiotis iš nevėkšlos

Kuliko buvo saugu, nes visi žinojo, kad Stalinas jau seniai prarado pagarbą šiam „visada pusiau girtam bonvivanui“, kurio netinkamas vadovavimas Leningrado fronte per Antrąjį pasaulinį karą leido nacistams visiškai apsupti antrąją Rusijos sostinę[32]. Stambus tarsi jautis Kulikas, įsiutęs ir peršlapęs iki paskutinio siūlelio, vaikydavosi Chruščiovą ir Poskriobyševą po visą vasarnamio teritoriją, kol šie pasislėpdavo kokiuose nors gretimuose krūmuose. Girtas palaižūnas Poskriobyševas (Stalino dukters pasakojimu, daugiausia vemdavęs iš visų) būdavo įstumiamas į tvenkinį taip dažnai, kad apsaugos darbuotojai ėmė baimintis, kad kuris nors iš sovietų vadovybės gali nuskęsti, ir patyliukais jį nusausino. „Jeigu kas pabandytų iškrėsti panašų pokštą man, aš sumalčiau jį į miltus,“ – grasino Berija, o Stalinas tiesiog spindėjo: „Jūs tarsi maži vaikai!“ Visų pasakojimais, toks infantilus elgesys Staliną žavėjo[33].

Apsišaukėlis visos Rusijos patriarchas, „dėdė Joe“, kaip ir ištisos kartos carų iki jo, puoselėjo tėvo įvaizdį. Bet, žinoma, vyras tampa tėvu tik tada, kai turi vaikų. Alkoholis padėjo ne tik susilpninti, suskaldyti ir dezorientuoti sovietų visuomenę (kaip ir aplinkos žmones), bet ir padaryti ją priklausomą nuo valstybės, kaip vaikai priklausomi nuo tėvų[34].

Tokie buvo Nikitos Chruščiovo mokinystės laikai. Nors užėmęs Stalino vietą jis niekada nesusikūrė tokio marionečių teatro savo aplinkoje, prisiminimai apie gyvenimą angies duobėje smarkiai slėgė jį iki pat paskutinių dienų:

> Žmonės gali pasakyti, kad Chruščiovas viešai skalbia purvinus apatinius. Bet ką daryti? Jeigu jų neskalbsi, jie netaps švarūs. Švarios drobės švarumas ir baltumas matyti tik palyginus su purvina drobe. Ir tai ne viskas; Stalino namų gyvenimas buvo glaudžiai susipynęs su mūsų darbo gyvenimu. Matyt, tai beveik neišvengiama, kai šaliai iš tikrųjų vadovauja vienas žmogus, ir dėl to sunku atskirti asmeninius reikalus nuo valstybinių.[35]

Senstančiuose savo prisiminimų įrašuose Chruščiovas atkreipia dėmesį į svarbų dalyką: autokratinėse vyriausybėse asmeniniai ir politiniai dalykai neišvengiamai susipina. Vienas dalykas, jeigu taip dieną ir naktį girtauja valstiečiai *kabake* (smuklėje) ar miesto gamyklos darbininkai baruose, ir visiškai kitas, kai taip elgiasi aukščiausio rango valdžios pareigūnai, valdantys vieną galingiausių pasaulio supervalstybių. Be to, jeigu alkoholį kaip valdymo įrankį būtų naudojęs tik Stalinas, gal ir būtų galima numoti į tokią jo taktiką ranka, tarus, kad tai tik smulkus, nors ir šiurpus pasaulio istorijos epizodas. Tačiau, kad ir kaip liūdna, Stalinas buvo ne vienintelis Rusijos vadovas, taip naudojęs alkoholį – toks elgesys buvo labai ilgos ir turtingos istorijos dalis. Nuo Romanovų dinastijos carų iki sovietų ir net posovietinio laikotarpio, alkoholio vartojimas ir piktnaudžiavimas juo yra svarbi autokratinio valdymo Rusijoje varomoji jėga.

Kaip ir Stalinas, kuris naudojo alkoholį savo pavaldiniams suskaldyti, įbauginti ir dezorientuoti, vėlesni sovietų vadovai tęsė seną autokratinę tradiciją naudoti degtinę kaip įrankį visuomenei kontroliuoti: apkvaišinti ir suskaldyti, kad ji negalėtų kelti sunkumų jų valdžiai[36]. Komunistai puikiai žinojo, kad degtinę galima panaudoti tokiais tikslais. Karlas Marxas ir Friedrichas Engelsas griežtai smerkė girtuokliavimą kaip kapitalistinės priespaudos pasekmę, siekdami sutraukyti kapitalistų viešpatavimo grandines alkoholio atsisakė Vladimiras Leninas ir bolševizmą Rusijai atnešę revoliucionieriai[37]. Todėl labai ironiška, kad sovietų diktatoriai proletariato vardu naudojo degtinę žmonėms pavergti dar didesniu mastu negu jų buržuaziniai pirmtakai.

Tai, kad alkoholiniai gėrimai galėjo būti panaudoti žmonėms nugirdyti, suskaldyti ir padaryti pasyviems, yra tik viena priežastis, dėl kurios autokratija ėmė remtis degtine; kita priežastis yra ta, kad alkoholio prekyba neįtikėtinai pelninga. Distiliuotus spiritinius gėrimus, tokius kaip degtinė, yra labai pigu ir lengva pagaminti, taigi, tapusi ištisos alkoholikų šalies smuklininke, valdžia įgijo išties neišsenkamą valstybės pajamų šaltinį. Skirtingai nuo daugelio Šiaurės Atlanto šalių, kuriose triukšmingoje smuklėje buvo galima pasislėpti nuo smalsių valdžios akių, Rusijoje prekyba alkoholiniais gėrimais tradiciškai buvo vyriausybės monopolija, taigi smuklės ir gėrimų parduotuvės buvo valstybės akys ir ausys. Apskritai trys svarbiausi valstybės valdymo aspektai – užkirsti kelią sukilimams, užtikrinti gynybą ir išgauti visuomenės išteklius, tačiau Rusijoje šios tradicinės funkcijos turi neįprastų bruožų, nes visos jos įgyvendinamos vienaip ar kitaip naudojantis alkoholiu.

Degtinė politiniais tikslais naudojama nuo senų senovės, ir anaiptol neatsitiktinai greita senųjų laikų Maskvos valstybės ekspansija prasidėjo kaip tik tuo metu, kai į valstybės iždą ėmė plaukti didžiulės pajamos iš degtinės. Nuo feodalinių ir buržuazinių Rusijos imperinės praeities laikų iki socializmo ir dabar posocialistinių laikų degtinė buvo kertinis valstybės finansų akmuo. Pirmaisiais valstybės gyvavimo amžiais, kai plačios Rusijos žemės buvo retai apgyventos, valdžia deleguodavo teisę rinkti degtinės mokesčius – parduodavo visišką prekybos vietiniais gėrimais monopoliją tam, kuris pasiūlydavo didžiausią kainą. Siekdama padidinti šį svarbų ir patikimą pajamų srautą, valdžia vis labiau nepaisė sisteminės korupcijos, kurią sukūrė mokesčių išpirkimo sistema, – tos pačios korupcijos, kuri kankina Rusiją šiandien. Kovodama su mokesčių rinkėjų piktnaudžiavimu ir siekdama padidinti iždo pajamas, valstybė išbandė įvairiausius degtinės apmokestinimo, licencijavimo ir monopolijos režimo būdus, kuriais stengėsi išspausti iš nustekentos valstietijos kiekvieną paskutinę kapeiką. „Nors valstybė ilgainiui vis tobuliau pelnėsi iš degtinės, – atkreipė dėmesį sovietų disidentas Michailas Baitalskis 8 dešimtmetyje, – pamatinis prekybos degtine pobūdis nepasikeitė.“[38]

Rusijos valdovai – ir „didieji", ir mažiau iškilūs – ateidavo ir išeidavo. Vykstant audringiems, kruviniems ir revoliuciniams pokyčiams, Rusijos valstybė buvo sukurta, sugriauta ir atkurta skirtingais pavidalais. Bet kad ir kaip ji keitėsi, degtinės vaidmuo visada likdavo svarbus. Rusijos carinės imperijos apogėjaus laikais XVIII–XIX a. pajamos iš alkoholio sudarė trečdalį viso valstybės biudžeto – jų užtekdavo visoms didžiausios nuolatinės kariuomenės Europoje surinkimo ir išlaikymo išlaidoms ir dar likdavo pinigų prabangiems caro šeimos rūmams, tokiems kaip Žiemos rūmai Sankt Peterburge, statyti[39]. Net XX a. pabaigoje, kai alkoholis daugumoje Europos valstybių buvo tik šalutinis biudžeto pajamų šaltinis, Sovietų Rusija vis dar uždirbdavo iš degtinės 170 mlrd. rublių – daugiau negu ketvirtį visų sovietų valstybės pajamų[40].

„Valstybės finansiniai interesai laiko degtinės gamintojus ne mažiau galinguose gniaužtuose negu tie, kuriuose degtinė laiko savo vartotojus, – apibendrino disidentas Baitalskis. – Šiandien valstybė iš prekybos alkoholiu gauna pasakišką pelną, didesnį negu bet kada anksčiau."[41] Iš tikrųjų, bent jau pastaruosius penkis šimtus metų Rusijos valstybės galia nemaža dalimi priklausė nuo alkoholio.

Rusijos pilietinei visuomenei būdingą anemiškumą taip pat lėmė degtinės politika. XIX–XX a. pradžioje Europoje ir Šiaurės Amerikoje blaivybės sąjūdžiai, kaip ir sufražisčių ir darbininkų judėjimai, tapo viena iš mases vienijančių veiklų, kurios kūrė stiprią pilietinę visuomenę. Bet ne Rusijoje. Per visą Rusijos istoriją – carizmo, sovietų ir posovietinių laikų – pilietinių blaivybės organizacijų pastangos sustabdyti alkoholio srautą (taip kėsinantis į pagrindinę valstybės atramą) arba vyriausybinės iniciatyvos sveikatos apsaugos vardu geriausiu atveju buvo neryžtingos, o blogiausiu – sąmoningai sužlugdytos. Šiuo atveju degtinės politika taip pat ir priežastis, ir pasekmė, įamžinanti ypatingas varomąsias jėgas, susijusias su Rusijos valstybės valdymu.

Degtinės penkių šimtų metų jubiliejaus išvakarėse Viktoras Jerofejevas, garsus rusų rašytojas ir Stalino vertėjo sūnus, parašė straipsnį, iš dalies keikdamas, iš dalies šlovindamas degtinę, kurią jis vadino „Rusijos Dievu". „Rusui, – rašė jis, – pats šis žodis sukelia įvairiausius jausmus – vienus ji pakylėja, kitus nuramina, bet, šiaip ar taip, jai abejingų nėra. Visus mus Rusijoje degtinė pavergė labiau negu bet kokia politinė sistema. Ji grasina ir baudžia; ji reikalauja aukų. Ji yra ir dauginimosi katalizatorius, ir jo rykštė. Ji diktuoja, kas gims, o kas mirs. Trumpiau, degtinė yra Rusijos Dievas." Kaip ir visus dievus, degtinę gaubia beveik mistiškas žavesys – „pagoniškas sustingimas", kuris vilioja vienišą sielą geismo ir gėdos mišiniu[42].

Tačiau alkoholio poveikį lemia ne vien tai, kad žmonės susigundo degtinės sirenos daina. Alkoholio vartojimas yra socialinė veikla, ir jo pasekmės – smurtas šeimoje, vairavimas girtam, chuliganizmas ir pirmalaikė

mirtis – paveikia visą visuomenę. Ir kadangi valdžia negali nepaisyti alkoholio vartojimo poveikio visuomenei, visas alkoholio ciklas – nuo gamybos ir pardavimo iki vartojimo ir poveikio – yra iš esmės politinė problema. Iš tikrųjų, kaip teigia Jerofejevas: „Degtinė užvaldė didelės Rusijos gyventojų dalies valią ir sąžinę. Jeigu suskaičiuotume visą laiką, kurį rusai skyrė degtinei, pamatytume, kaip smarkiai esame nuo jos priklausomi. Jeigu surinktume į viena visus degtinės pakurstytus rusiškos sielos impulsus – veiksmus, fantazijas, beprotiškas svajones, savaites trunkančias išgertuvės, šeimos katastrofas, automobilių avarijas, žmogžudystes arba savižudybes apgirtus, nelaimingus atsitikimus (uždusti savo vėmaluose, sušalti girtam, iškristi per langą – mėgstamos rusų „pramogos") – tampa aišku, kad už oficialios Rusijos valstybės istorijos egzistuoja kitas, slaptas *girtos istorijos* matmuo."[43]

Šioje knygoje siekiu atskleisti tą matmenį.

Nes jis, nei daugiau nei mažiau, yra slapta Rusijos valstybės istorija.

2

DEGTINĖS POLITIKA

Degtinė yra kertinis rusų visuomeninio gyvenimo akmuo, o degtinės politika, apimanti ir politinius alkoholio vartojimo kontroliavimo sprendimus, ir alkoholio įtaką politiniams įvykiams, svarbi Rusijos valstybės valdymo priemonė. Degtinė nuo seno buvo pagrindinis Rusijos valstybės ir visuomenės sąlyčio taškas. Ji yra ir pažemintųjų nusiraminimo priemonė, ir jų skurdo priežastis, ir viena iš valstybės priemonių savo valdžiai žmonėms primesti, ir visuomenės atsiribojimo nuo valstybės būdas. Carų imperijos galybė daugiausia rėmėsi degtine, ir kai imperiją apėmė revoliucijos liepsnos, iš dalies dėl to buvo kalta degtinės politika. Degtinė padėjo priversti rusų liaudį pasyviai paklusti valdžiai, tačiau ji atlikdavo savo vaidmenį visuose valstybės perversmuose ir suteikdavo pagreitį visoms Rusijos revoliucijoms. Degtinė buvo geriama keliant tostus už taiką pasaulyje ir atvesdavo Rusiją prie karo slenksčio. Kartais degtinė išgelbėdavo Rusiją nuo užpuolikų, bet dažniau prisidėdavo prie jos karinių pralaimėjimų. Degtinės politika pagreitino Rusijos imperijos žlugimą, o po šimtmečio prisidėjo prie jos įpėdinės Sovietų Sąjungos irimo. Degtinė yra ne tik didžiulių pajamų šaltinis, ji taip pat naudojama kaip valiuta. Žlugus komunizmui, degtinė padėjo demokratizuoti Rusijos ekonomiką ir visuomenę, tačiau sukėlė demografinę katastrofą, kokios dar niekada nebuvo taikos metu pasaulio istorijoje. Taigi daugeliu požiūrių degtinės politika yra svarbiausias dalykas, į kurį reikia atsižvelgti norint suprasti audringą Rusijos praeitį, dabartį ir ateitį.

Šiandien didžiausia Rusijos politinė problema yra ne terorizmas, branduolinė konfrontacija ar šalies vieta vis besikeičiančioje pasaulio ekonomikos sistemoje – svarbiausia yra išspręsti sveikatos ir demografinę krizę, kurią sukėlė autokratų šimtmečius vykdyta degtinės politika. Vidutinė tikėtina vyrų gyvenimo trukmė, nors pastaraisiais metais šiek tiek padidėjusi, XX a. paskutiniajame dešimtmetyje smuko iki penkiasdešimt devynerių metų ir yra panaši kaip Ganoje. Pagrindinis kaltininkas, be abejo, yra degtinė. Visi tyrimai rodo, kad didžiausia kaltė dėl gyvenimo trukmės mažėjimo tenka degtinei – kur kas didesnė negu kraujotakos ligoms, AIDS, tuberkuliozei ar net vėžiui[1]. 2009 m., paskelbdamas savo

antialkoholinę kampaniją, tuometinis prezidentas Dmitrijus Medvedevas dejavo, kad vidutiniškai rusai išgeria stulbinamai didelį kiekį – 18 litrų – gryno alkoholio per metus, apytiksliai dvigubai daugiau negu Jungtinėse Valstijose ir maždaug dešimčia litrų daugiau nei Pasaulio sveikatos organizacijos nustatytas saugus kiekis. Praktiškai tai reiškia, kad normalūs geriantys rusų vyrai išgeria po 180 butelių per metus arba po pusę butelio per dieną... ir šie skaičiai yra *vidutiniai*[2].

Sovietų Sąjungos galiai silpstant, Michailas Gorbačiovas išvedė iš Afganistano beviltiškai ten įklimpusią sovietų kariuomenę, dešimtmetį trukusią okupaciją vadindamas „kraujuojančia žaizda" Sovietų Sąjungos papilvėje, nepaliaujamai sekinusia labai reikalingus šaliai išteklius[3]. Per dešimt metų Afganistane žuvo apie keturiolika tūkstančių sovietų karių. O štai žlugus komunizmui kiekvienais metais dėl tiesioginio ir netiesioginio alkoholio poveikio Rusijoje miršta daugiau kaip keturi šimtai tūkstančių žmonių, o vidutinio ruso vyro tikėtina gyvenimo trukmė 1994 m. smuko iki 57,6 metų. Atlikus išsamius visuomenės sveikatos tyrimus, buvo padaryta išvada, kad XX a. paskutiniajame dešimtmetyje Rusijoje *daugiau kaip pusę* visų pirma laiko mirusių žmonių į kapus nuvarė degtinės epidemija. Pasak žymiausių šalies sveikatos ekspertų, jeigu esi rusas, tikimybė, kad tavo mirtis bus kaip nors susijusi su alkoholiu, siekia apytiksliai 23,4 proc. Nenuostabu, kad Vladimiras Putinas dėl piktnaudžiavimo alkoholiu kilusią Rusijos demografinę krizę nuolatos vadina „aštriausia problema, su kuria šiandien susiduria mūsų šalis"[4].

2009 m. pabaigoje Kremlius pagaliau sukruto ir sukūrė įspūdingą planą derinant įvairias alkoholio kontrolės priemones per dešimt metų perpus sumažinti alkoholio vartojimą Rusijoje[5]. O kol kas Rusijos ir užsienio sveikatos specialistai vis dar tiria daugelį neigiamų demografinės krizės pasekmių: nuo nuolatinių ekonomikos augimo sunkumų ir nepajėgumo sukomplektuoti kariuomenę iki socialinės netvarkos ir galimos politinės dezintegracijos[6]. Žinoma, rusų prisirišimo prie alkoholio pasekmės yra tikros, naikinti jas reikia nedelsiant, ir tai yra gyvybės ir mirties klausimas. Tačiau tokios geranoriškos vyriausybės iniciatyvos yra pasmerktos nesėkmei, jeigu ji nesupras, kad Rusijos visuomenės įjunkimas į alkoholį yra tik Rusijos valstybės įjunkimo į pajamas iš degtinės ir tradicinio degtinės kaip valstybės valdymo įrankio vaidmens simptomas, būdingas autokratiniam valdymui[7].

Autokratija ne tik įjunkė Rusijos visuomenę į alkoholį, bet ir sudarė tokias sąlygas, kuriomis valstybė nepajėgi veiksmingai spręsti šios problemos. Ilgus šimtmečius Rusijos autokratiniai valdovai stengėsi padaryti visuomenę priklausomą nuo alkoholio; per tą laiką alkoholio vartojimo įpročiai glaudžiai susipynė su rusų kultūra, todėl pakeisti juos bus labai sunku ir užtruks daug laiko. Kol Rusija atjunks nuo butelio, pasikeis ne viena karta; tam reikia nuosekliai keisti požiūrį į girtavimą, žalingus

alkoholio vartojimo įpročius ir iš esmės reformuoti sukiužusią sveikatos apsaugos infrastruktūrą. Tačiau kadangi autokratija neturi teisėtumo mandato, kurį užtikrina demokratinės procedūros ir pilietinių laisvių garantijos, Kremlius stengiasi greitai pasiekti rezultatų (užuot ieškojęs ilgalaikių sprendimų), nes jam reikia sustiprinti savo autoritetą. Taigi nenuostabu, kad skirtingų kartų rusų autokratai – carai, komunistinės ir posovietinės Rusijos vadovai – kartkartėmis vis puola „skubiai" kovoti su girtavimu ir kad visas jų iniciatyvas po keleto mėnesių ar metų ištinka nesėkmė. Nelaimei, kad ir kokiais kilniais ketinimais vadovaujasi dabartinė vyriausybė, jos sumanymas iki 2020 m. per pusę sumažinti alkoholio vartojimą Rusijoje, atrodo, taip pat pasmerktas tokiai nesėkmei[8].

Alkoholis ir autokratija Rusijoje

Jums gali pasirodyti keista, kad knyga apie alkoholio politinę istoriją Rusijoje prasideda pasakojimu apie Staliną ir jo aplinkos žmones. Juk sudėtingi Rusijos politiniai santykiai su degtine prasidėjo prieš daugelį šimtmečių iki Stalino, ir jo valdymo laikų nepavadinsi girtuokliavimo apogėjumi Rusijoje. Tačiau Stalino laikais – 3–6 dešimtmetyje – Sovietų Sąjungoje alkoholis palaipsniui tapo aukštojo modernizmo autoritarinės politikos dalimi, o tai labai aiškiai iliustruoja alkoholio vaidmenį autokratinėje Rusijos sistemoje.

Stalinas paveldėjo Rusijos perkūrimo viziją iš savo revoliucingo pirmtako, bendrapartiečio Vladimiro Lenino, 1917 m. bolševikų revoliucijos vado. Noriai naudodamas terorą, Leninas atvedė raudonuosius į pergalę brutaliame ir kruviname 3 dešimtmečio pilietiniame kare, kuris iš esmės sugriovė ikirevoliucinę visuomenės tvarką, tačiau 1924 m. ištiktas širdies smūgio pirma laiko mirė. Lenino ir bolševikų požiūriu, revoliucijos tikslas buvo ne vien pakeisti vieną valdantįjį elitą kitu, o iš esmės transformuoti ekonomiką, visuomenę ir kultūrą pagal komunistų aukštojo modernizmo projektą. Vykdydami priverstinę kolektyvizaciją ir mechanizaciją, jie siekė priversti žemės ūkį tarnauti valstybei; skubiai industrializuodami ir elektrifikuodami šalį – pajungti visas ekonominės veiklos sritis sovietų vadovybei. Materialinius pokyčius lydėjo kultūriniai: švietimas, literatūra, architektūra ir miestų planavimas buvo pajungti uždaviniui sukurti naująjį žmogų, besivadovaujantį socialine etika, kuri įkvėpė Geoge'o Orwello romaną *1984-ieji*[9]. Lenino ir Stalino sumanymu, naujoji sovietų kultūra turėjo skatinti kuklumą, punktualumą, tvarkingumą ir blaivumą – visiškai kitokias savybes negu tos, kurios buvo būdingos nekenčiamos kapitalistinės praeities – imperinės Rusijos „produktams" – girtiems, nevalyviems valstiečiams.

Nors vykdydamas negailestingus valymus, masinius sušaudymus, priverstinę kolektyvizaciją, masinius trėmimus į priverstinio darbo stovyklas

ir sukeldamas badą praliejo marias kraujo, Josifas Stalinas, kad ir kaip keista, vis dar turi gerbėjų ir Rusijoje, ir užsienyje[10]. Kai kurie iš jų įvardija tokius jo nuopelnus kaip pergalė Antrajame pasauliniame kare prieš technologiškai pranašesnę nacių karinę mašiną, tuo pat metu paverčiant karo nuniokotą, atsilikusią agrarinę Sovietų Sąjungą, laikytą Europos periferija, pasauline supervalstybe, kuriai prilygo tik Jungtinės Valstijos. Nesvarbu, ar jie tai suvokia, ar ne, šie Stalino gynėjai išryškina jo vaidmenį sprendžiant svarbiausią valstybės valdymo problemą: padaryti sudėtingą visuomenę „skaidresnę" politinei vadovybei.

Savo klasikiniame veikale *Seeing Like a State* (*Valstybės požiūriu*) Jeilio universiteto dėstytojas, politinės antropologijos specialistas Jamesas C. Scottas apibrėžia „skaidrinimą" kaip valdžios vykdomą gyventojų klasifikavimą siekiant supaprastinti klasikines valstybės funkcijas: surinkti mokesčius, sušaukti kariuomenę ir užkirsti kelią sukilimams. Šias pagrindines funkcijas atlieka visos valstybės, ir modernios nacionalinės valstybės raidą galima interpretuoti kaip visuomenės išteklių (mokesčių ir šauktinių) išgavimo bei vidaus varžovų neutralizavimo istoriją[11]. Taigi šioje knygoje toliau daugeliu požiūrių atskleidžiama, kaip alkoholis buvo naudojamas Rusijos valstybės projektui įgyvendinti: gauti valstybei ekonominių ir karinių išteklių ir įveikti vidaus priešininkus.

Valdant Leninui ir Stalinui, Sovietų Sąjungoje buvo įgyvendinami grandioziniai projektai. Visi Stalino režimo sumanymai – nuo karinių ir vyriausybinių pastatų statybos iki kolūkių ir fabrikų miestelių kūrimo – buvo milžiniško masto[12]. Tačiau šiems aukštojo modernizmo planams nuolatos kliudė nuniokoto kaimo, kuris vis negalėjo atsigauti po dešimtmečius trukusių karų, bado ir niokojimo, skurdas ir atsilikimas. Norėdamas pagreitinti jo atsigavimą, Leninas padarė nuolaidų engiamai valstietijai, 3 dešimtmetį paskelbdamas Naująją ekonominę politiką (NEP), tačiau jis buvo tvirtai pasiryžęs nedaryti nuolaidų dėl alkoholio, norėdamas išvengti jo žalingo poveikio naujajam sovietų žmogui. Kai buvo pasiūlyta atšaukti visoje šalyje galiojusią prohibiciją, kurią 1914 m. dėl kilusio karo įvedė paskutinis Romanovų dinastijos caras Nikolajus II, Leninas atsisakė, tvirtindamas, kad nors šaliai labai reikia lėšų, kurias suteiktų prekyba degtine, degtinės monopolijos atgaivinimas vestų Rusiją „atgal į kapitalizmą, o ne pirmyn link komunizmo"[13].

Kai ėmus vykdyti NEP ekonomika pamažu atsigavo, suklestėjo nelegalus naminės degtinės *samogono* varymas, paplito girtavimas, išaugo nusikalstamumas, darbininkai neatvykdavo į darbą sovietų gamyklose, paplito girtavimas tarp pačių komunistų partijos narių. Girtavimas buvo nesuderinamas su naujojo sovietų žmogaus vizija, be to, nelegaliai naminei degtinei varyti buvo sunaudojama milijardai tonų grūdų – toks ekonominis nuostolis buvo neleistinas, ypač komunistų vadovybei, kuriai reikėjo geležinės drausmės norint atremti pasaulinio kapitalizmo

imperialistines galias, kurios nepaliaujamai siekė sugriauti didįjį komunistų eksperimentą[14]. Nors 1923 m. karštas revoliucinierius, Raudonosios armijos kūrėjas Levas Trockis ryžtingai pareiškė, kad alkoholio klausimu negalima daryti jokių nuolaidų, didžiausias Trockio priešininkas Politbiure Stalinas užkulisiuose jau puoselėjo planus atsisakyti tokios griežtos politikos. Įtvirtinęs savo valdžią ir tapęs negincijamu Sovietų Sąjungos vadovu, Stalinas 1925 m. baigė kilnų Lenino eksperimentą su prohibicija ir valstybės finansų interesais atkūrė tradicinę degtinės monopoliją. Šis Stalino sprendimas paaukoti naująjį sovietų žmogų valstybės ekonominiams interesams parodė, kaip mažai skiriasi proletariška sovietų autokratija nuo savo buržuazinės carizmo laikų pirmtakės. Esminiai valstybės valdymo elementai pergyvena net radikaliausias revoliucijas, o Rusijoje degtinės politika yra vienas iš jų.

Degtinė kaip valstybės valdymo įrankis

Visos šalys – ir demokratinės, ir diktatoriškos – išgauna visuomenės išteklius, ir daugelis jų šiam tikslui naudoja alkoholį. Pavyzdžiui, šiuolaikinės Amerikos valstybės pamatai buvo pastatyti už lėšas, gautas iš alkoholio mokesčių ir pardavimo. Vos tik priėmę Teisių bilį, Amerikos tėvai įkūrėjai nusprendė padidinti alkoholio mokesčius[15]. Rusijos degtinės politiką nuo Jungtinių Valstijų ar kitų Europos šalių alkoholio politikos skiria ilga autokratinio valdymo tradicija.

„Europinės kultūros šalyse, – teigia Jamesas Scottas, – pasaulietinė ir bažnytinė valdžia aludes, pabus, tavernas, užeigas, kabaretus, alaus rūsius, barus laikė nepaklusnumo vietomis. Čia žemesniųjų klasių atstovai susitikdavo laisvu laiku, baigę darbus, laisvės atmosferoje, kurią pakaitindavo alkoholis“[16]. Net Amerikos revoliucija gimė ne kur kitur, o drėgnose ir šaltose Anglijos trylikos kolonijų tavernose, kuriose žmonės pasislėpdavo nuo smalsių britų valdžios akių. O autokratinė Rusijoje valstybė kontroliavo visą alkoholio verslą nuo gamybos iki pardavimo *kabakuose*, caro smuklėse, kurių savininkai prisiekdavo ištikimybę carui bučiuodami stačiatikių kryžių[17]. Todėl visos pajamos iš pelningo alkoholio verslo atitekdavo valstybei, o ne verslininkams, ir rusai neturėjo bendrijų susibūrimo vietų, kuriose jie būtų galėję išreikšti nepasitenkinimą valdžia. Sovietų laikais alkoholio vartojimas suteikė valdžiai dar daugiau galimybių kontroliuoti žmones, nes paternalistinė komunistų partijos vadovybė funkcionierius ir eilinius partijos narius už nesaikingą alkoholio vartojimą viešai smerkdavo ar net rengdavo valymus[18]. Taip alkoholis tapo dar vienu valstybės ginklu prieš individą. Trumpiau tariant, nors skirtingose šalyse bendrieji valstybės valdymo bruožai panašūs, Rusijoje degtinės politika turi daug savitų ypatumų, ir vienas iš jų yra tai, kad ja ne tik siekiama užsitikrinti pajamas, bet ir susidoroti su nepaklusniaisiais bei stiprinti autokratiją.

Jau minėtos studijos *Seeing Like a State* autorius mėgina išsiaiškinti, kodėl gerais norais pagrįsti sumanymai pagerinti žmonių gyvenimą paprastai duoda priešingus rezultatus. Jis dėl to kaltina valstybės valdymą ir aukštojo modernizmo ideologiją, tačiau tai tik viena lygties dalis: žmogiškąsias tragedijas taip pat lemia valstybės autoritariškumas ir pilietinės visuomenės nusilpimas, o legendinėje Rusijos istorijoje buvo visi šie elementai[19]. Politikos filosofai nuo Niccolo Machiavellio iki Michelio Foucault išvardijo įrankius, kuriais valstybė gali paveikti visuomenę[20]. Demokratinės sistemos yra teisėtesnės, todėl mažiau linkusios naudoti prievartą siekdamos užkirsti kelią sukilimams, o autokratai turi naudoti kitus mechanizmus, kad neleistų visuomenei pakilti, atgauti pusiausvyrą ir mesti iššūkį valdžiai. Mano įsitikinimu, kuriant autokratinę valstybę ant tradicinės spiritinių gėrimų vartojimo kultūros (visiškai kitokios negu lengvesnių gėrimų, tokių kaip vynas ir alus, vartojimo kultūra) pamatų, Rusijoje susiformavo ypatingos su degtinės politika susijusios varomosios jėgos, kurios lemia šios šalies nelaimes.

Nors dauguma mokslininkų jos nepastebi arba nekreipia į ją dėmesio, degtinė neabejotinai atliko svarbų vaidmenį Rusijos politinės istorijoje nuo Maskvos didžiosios kunigaikštystės kūrimosi iki mūsų laikų. Taigi šioje knygoje aprašomi ilgi ir sudėtingi Rusijos žmonių ir valdžios santykiai, susiję su degtine ir visuomenės gerove. Beveik kiekvienas Rusijos vadovas susidūrė su degtinės teikiamomis galimybėmis ir jos keliamomis problemomis, ir beveik kiekvienas svarbus, istoriškai reikšmingas įvykis vienaip ar kitaip buvo paveiktas degtinės. Jau pažvelgę į Stalino aplinką, mes toliau nagrinėsime alkoholio vietą aukštojoje politikoje nuo caro Ivano Rūsčiojo, Petro I ir Nikolajaus II laikų iki Boriso Jelcino ir posovietinio laikotarpio (3, 4, 17 ir 19 skyriai). Tačiau ši knyga yra ne vien butelio politinė biografija – mes nagrinėsime labai intriguojančią degtinės kilmės paslaptį, kodėl ji užėmė tokią svarbią vietą Rusijos politikoje ir visuomenėje, ir kaip degtinė susijusi su kita didžiule Rusijos bėda – korupcija (6, 8 ir 15 skyriai). Pasakodamas, kaip degtinė tapo valstybės dominavimo įrankiu, taip pat atskleisiu, kaip ji skatino organizuotą visuomenės – santūrių valstiečių, revoliucionierių ir garsių Rusijos XIX a. rašytojų bei XX a. sovietų disidentų – pasipriešinimą (9, 10, 14, 16 ir 17 skyriai). Parodysiu, kaip alkoholis prisidėjo prie Rusijos pralaimėjimo liūdniausiai pagarsėjusiuose karuose ir tikriausiai vieną iš jų net pradėjo (11 skyrius). Nagrinėsiu katalizuojantį degtinės vaidmenį ilgoje Rusijos perversmų istorijoje nuo 1762 m. Jekaterinos II surengto perversmo, per kurį ji atėmė valdžią iš savo vyro Petro III, iki nepavykusio konservatyviųjų komunistų 1991 m. surengto pučo prieš Michailą Gorbačiovą (5 ir 19 skyriai). Parodysiu, kaip degtinės politika – nevykę bandymai įvesti drastišką sausąjį įstatymą – paskubino galingos Rusijos imperijos ir jos įpėdinės Sovietų Sąjungos žlugimą (13, 17 ir 18 skyriai). Rašydamas apie nūdieną, nagrinėsiu

Rusijos autokratinės degtinės politikos palikimą, kuris kartu su XX a. paskutiniojo dešimtmečio pokomunistinio pereinamojo laikotarpio ekonomine krize paskatino Rusijoje visuotinę demokratizaciją ir demografinę katastrofą, kokios dar tikrai nėra buvę ankstesnėje pasaulio istorijoje. Išnagrinėjęs didžiulius sunkumus, kuriuos Kremliui kelia gyventojų skaičiaus mažėjimas ir alkoholizmo plitimas, parodysiu, kaip prezidentas Vladimiras Putinas ir Dmitrijus Medvedevas bandė išspręsti alkoholio klausimą ir ką galima ir reikia padaryti (jeigu apskritai įmanoma ką nors padaryti) dabar ir ateityje (20–24 skyriai). Tikiuosi, kad šis tyrimas įtikins skaitytojus, kokį svarbų vaidmenį degtinė atlieka ne tik Rusijos kultūroje, bet ir jos istorijoje bei politikoje.

Ir Rusijoje, ir užsienyje milžiniška ir tragiška silpnybė degtinei laikoma esminiu rusų kultūriniu bruožu – natūralia, beveik įgimta tautos savybe. Tačiau pliaupti stiprią degtinę yra ne daugiau natūralu, nei gerti jos distiliuotą pusbrolį žibalą arba medicininį spiritą. Nuo senovės laikų miškų, taigos ir stepių slavai gėrė fermentuotą alų, midų ir girą. Kur kas stipresnė distiliuota degtinė atsirado daug vėliau – ją atnešė moderni autokratinė valstybė, norėdama primesti savo jungą. Pastaruosius penkis šimtmečius visus Rusijos autokratus, politiškai reakcingus, radikalius ir nuosaikius, siejo vienas bendras dalykas: degtinės politika. Degtinė buvo pagrindinis lėšų šaltinis šlovingai Rusijos imperijos plėtrai, ji stiprino jos įpėdinę Sovietų Sąjungą, kvaišindama politinius oponentus ir liaudį, kad ji liktų susiskaldžiusi ir paklusni. O kai šios politinės sistemos žlugo, degtinė dar labiau apsunkino jų žlugimo pasekmes – neįsivaizduojamai apsunkino.

Norint įveikti autokratijos ir alkoholio palikimą labai svarbu suprasti ilgaamžį jų ryšį. Silpnybė degtinei, kuria garsėja rusai, yra ne vien socialinė ar kultūrinė yda, ji taip pat yra rimtesnės ligos – autokratijos – simptomas. Todėl net nuolatiniai ir neabejotinai gerais ketinimais grįsti posovietinio laikotarpio valdžios bandymai atjunkyti rusus nuo butelio nebus visiškai sėkmingi, kol nebus pašalinta liga – autokratinė sistema.

Degtinė kaip pavergimo įrankis, degtinė kaip pasipriešinimo priemonė

Degtinės politika yra esminis Rusijos autokratijos bruožas – ji leidžia valstybei daryti didelę įtaką kultūrai, visuomenei ir privačiam gyvenimui. Normaliomis aplinkybėmis alkoholis yra priemonė atsipalaiduoti, laikinai pabėgti nuo tikrovės sunkumų. Tačiau naudojama kaip pagrindinė Rusijos valstybės valdymo atrama, ji sukelia apatiją ir pasyvumą ir padeda dar labiau sutvirtinti autokratijos galią. Tačiau jeigu žmogus negali pasislėpti nuo valstybės dominavimo net už butelio, kas jam lieka? Vienas kelias būtų sekti Leninu ir pirmaisiais bolševikais, kurie laikė

degtinę kapitalistų klasės dominavimo priemone ir visiškai nevartojo alkoholio, kad jis neužtemdytų jų vizijos ir tikslų. Kitas, drąsesnis, būdas yra sakyti tiesą valdžiai, viešai demaskuojant degtinės politikos varomąsias jėgas.

Kaip ir daugeliu kitų atvejų, ryškiausių tiesos sakymo pavyzdžių randame totalitarinėje stalinizmo epochoje. Ilgais žiemos mėnesiais už Kremliaus sienų švilpiant lediniams vėjams, girti Politbiuro pobūviai dažnai būdavo rengiami kino salėje, kurioje buvo rodomi naujausi filmai iš vis didėjančios asmeninės rusų ir užsienio filmų (pirktų už auksą arba paimtų kaip karo trofėjai) Stalino kolekcijos, – paprastai iki paryčių[21]. Sukurti tokių kinomatografo pionierių kaip Vsevolodas Pudovkinas, Grigorijus Aleksandrovas ir Sergejus Eizenšteinas, pirmieji sovietų filmai nenusileido Holivudo režisierių kūriniams, ir Stalinas noriai juos visus žiūrėdavo[22]. Stalinas buvo pagrindinis Sovietų Sąjungos kino kritikas ir (kartu su savo apgirtusiais parankiniais) oficialiai cenzūruodavo visus rusiškus filmus. Rusijos aktorių ir režisierių karjera ir gyvenimas buvo kuriami arba sugriaunami per Stalino naktines peržiūras.

Svariausiai prie Rusijos kino meno plėtojimo, be abejonės, prisidėjo režisierius Sergejus Eizenšteinas. Net šiandien Holivudas laiko jį vienu įtakingiausių režisierių kinematografo istorijoje, įtraukdamas į kino klasikos sąrašą tokius jo filmus kaip *Šarvuotis „Potiomkinas"*, *Aleksandras Nevskis* ir *Spalis*[23]. Jo naujoviški filmavimo, montavimo ir kadrų derinimo būdai įkvėpė ištisas režisierių kartas visame pasaulyje; Davidas Lynchas net pamėgdžiojo Eizenšteino ekscentrišką šukuoseną kurdamas pagrindinį savo filmo *Eraserhead* personažą[24].

Tamsiausiomis mirtinos Rusijos kovos su hitlerine Vokietija valandomis šis visame pasaulyje garsus režisierius sukūrė savo šedevrą *Ivanas Rūstusis*, kurį užsakė pats Stalinas[25]. Šiame istoriniame epe pasakojama apie tai, kaip XVI a. į valdžią iškilo Ivanas IV, kuris prisiekė suvienyti, sustiprinti Rusiją ir apginti ją nuo išorės ir vidaus priešų. Filme vaizduojamas Ivanas Rūstusis yra negailestingas valdovas, kuris įgyja pavaldinių rusų palaikymą nugalėdamas Kazanės chanatą ir atremdamas Lenkijos ir Livonijos agresiją vakaruose, – tai buvo akivaizdi kovos su naciais paralelė. Taip pateikdamas įvykius režisierius skleidė šovinistinę propagandą: per patį Antrojo pasaulinio karo baisybių įkarštį jis šlovino stiprų vadą, ragino aukotis dėl tėvynės ir ją ginti. Kadangi visose autokratijose saugiausia politinio diskurso forma yra pataikavimas valdovams[26], Eizenšteinas kaip tik tai ir darė, leisdamas komentarui apie autokratijos tragediją išsigimti į jos apologiją. Stalinui labai patiko šis filmas, ir jis pripažino, kad Ivano asmenyje jis matė daug savo bruožų. Drąsus ir ryžtingas, „didis ir išmintingas valdovas", „stiprios valios ir būdo", Ivanas Rūstusis, Stalino manymu, buvo pateiktas kaip Rusijos vadovo idealas. Eizenšteinui buvo skaudu, kad jo meninė vizija virto valstybės interesų tarnaite. Iš esmės

paskirtas Stalino kino interpretatoriumi, nepaklusnusis Eizenšteinas net buvo apdovanotas Stalino premija, prestižiškiausiu, aukščiausiu šalies apdovanojimu už kultūros pasiekimus – sovietų Oskaro versija. Per apdovanojimo ceremoniją Eizenšteinas susmuko ištiktas nesmarkaus širdies priepuolio, kuris sustiprino menininko nuojautą, kad jis ilgai negyvens ir mirs būdamas penkiasdešimties[27].

Tačiau prieš stodamas į akistatą su mirtimi užsispyrėlis Eizenšteinas ilgai bandė priešintis visaapimančiam valstybės dominavimui. Per patį Stalino teroro įkarštį tiesi kritika buvo tolygi profesinei savižudybei, tačiau jis negalėjo išduoti savo principų. 1943 m. Eizenšteinas nusprendė dirbti, kol mirs nuo išsekimo, taip pasirinkdamas vienintelę savižudybės formą, kuri leido išsaugoti jo kūrybinę viziją[28]. Nors *Ivanas Rūstusis* vaizdavo tironijos triumfą, filmo tęsinys turėjo atskleisti jos tragediją. Eizenšteinas drąsiai ir aistringai naudojo kinematografinę viziją norėdamas pasakyti valdžiai tiesą, ir darė tai demaskuodamas Stalino degtinės politiką.

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje Eizenšteinas baigė filmuoti filmo tęsinį, pavadintą *Ivanas Rūstusis, II dalis. Bojarinų sąmokslas*, kuriame grupė žemvaldžių bojarinų – aukšto rango caro *opričnikai* rezga sąmokslą nuversti carą nuo sosto. Paranojiškas Ivanas Rūstusis atskleidžia sąmokslą surengęs puotą, per kurią apgirtęs Vladimiras Starickis, Ivano pusbrolis ir pirmasis sosto paveldėtojas, praneša negailestingam carui, kad bojarinai ketina jį nužudyti, taip nulemdamas savo paties ir savo bendrų likimą.

Garsiausios rusų kino studijos *Mosfil* meno vadovui, Eizenšteino kolegai režisieriui Michailui Romui teko garbė dalyvauti filmo peržiūroje, kai jis dar nebuvo visiškai užbaigtas. Ir kaip tik Romui buvo pavesta pranešti Eizenšteinui apie triuškinančius Politbiuro atsiliepimus:

> Jis paklausė mūsų:
> – Kas nutiko? Kokios bėdos? Ką jūs norite pasakyti? Kalbėkite tiesiai.
> Bet nė vienas iš mūsų nedrįso tiesiai pasakyti, kad filmo Ivanas Rūstusis smarkiai primena Staliną, Maliuta Skuratovas [pataikūnas Ivano slaptosios policijos viršininkas] – Beriją, o *opričnikai* – jo parankinius. Ir buvo dar daug daugiau dalykų, kurių mes nedrįsome sakyti.
> Tačiau iš Eizenšteino drąsos, spindinčių akių, įžūlios skeptiškos [sic] šypsenos supratome, kad jis tai daro sąmoningai, kad jis nutarė eiti iki galo.
> Tai buvo pasibaisėtina[29].

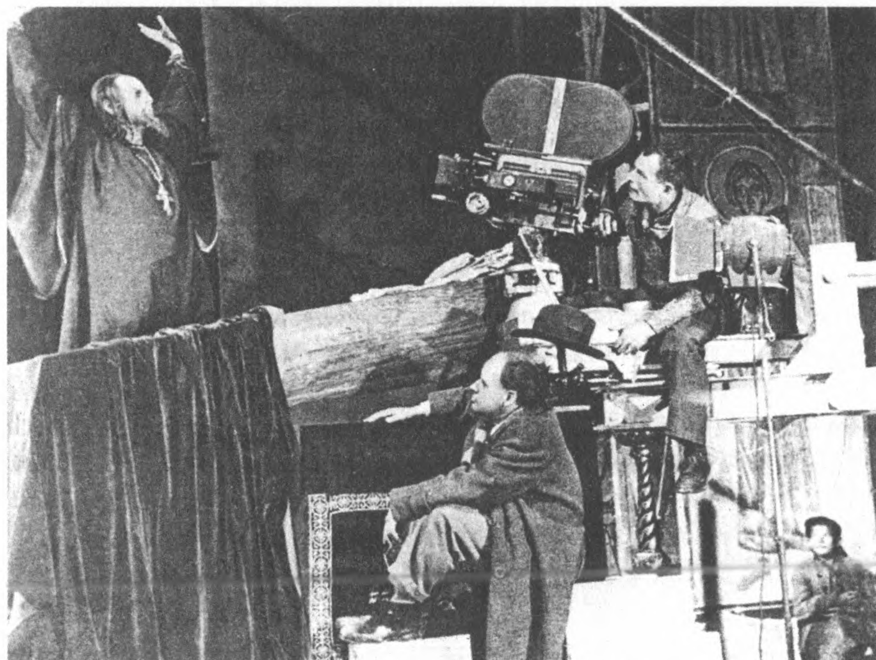
Rusijos garsiausias režisierius iš tiesų smarkiai rizikavo, naudodamas savo kinematografinį talentą Rusijos tironijos tragedijai atskleisti – ir

praeityje, ir savo laikais. Kiti sovietų režisieriai, savaime suprantama, jautėsi nejaukiai. Atsakydamas į nuomonę, kad *Bojarinų sąmokslas* yra šedevras, kuris Vakaruose sulauktų didžiulio populiarumo, dramaturgas Vsevolodas Višnevskis pašmaikštavo: „Tai būtų „Kremliaus paslapčių" atskleidimas visam pasauliui."

„Nežinau, gal Eizenšteinas yra naivus, ar kurio velnio, – pridūrė ukrainiečių scenaristas ir režisierius Aleksandras Dovženka, – bet toks filmas apie Rusiją, apie Kremlių, gali pasitarnauti kaip fantastiška agitacija prieš mus."[30] Vaizduoti Rusijos autokratinės degtinės politikos tragediją buvo griežtai draudžiama.

Tačiau Eizenšteinas nesitraukė. „Tabu yra niekai, – pareiškė jis. – Jeigu kažką darai *savo širdies krauju,* gali sakyti bet ką." Eizenšteinas net planavo parodyti šį meninį autokratijos pasmerkimą kuo plačiau. „Mes surengsime daug peržiūrų – istorikams, rašytojams, menininkams ir žmonėms, filmą kartu žiūrės tūkstančiai žmonių, taigi geriau jį supras."[31] Tačiau kad jas būtų galima surengti, filmą turėjo patvirtinti pats Josifas Stalinas.

Vėlyvą 1946 m. kovo 2-osios vakarą Eizenšteino filmas buvo parodytas Politbiurui, kuris buvo įprastos būsenos. Peržiūrai pasibaigus Stalinas buvo įsiutęs. „Tai ne filmas, o kažkoks košmaras." Jo budelis Lavrentijus Berija suniekino Eizenšteino šedevrą kaip „prastą detektyvinę istoriją"[32].

Filmuojant Ivaną Rūstųjį. Aktorius Nikolajus Čerkasinas (kairėje) vaidina pagrindinį herojų. Sergejus Eizenšteinas (sėdi viduryje) režisuoja, o operatorius Eduardas Tisė filmuoja. 1945 m. sausio 3 d. Šaltinis: RIA Novosti/Michailas Ozerskis

Stalinas iškoneveikė net kino operatorių Ivaną Bolšakovą, kuris atsitiktinumo valia buvo Kinematografijos komiteto pirmininkas, ir pasinaudodamas *Bojarinų sąmokslu* plūdo visą sovietų kino industriją: „Per karą neturėjome laiko, bet dabar mes įkrėsime jums proto.“[33]

Ar filmo personažas buvo pernelyg panašus į jį? Ar Stalinas nenorėjo, kad sadistiškas Ivano žiaurumas ir nežmoniškos represijos būtų parodytos visuomenei? Ne. Stalinas manė, kad vaizduoti Ivano žiaurumą galima, jeigu aiškiai atskleidžiamos jo žiaurumo priežastys. Oficialia Komunistų partijos Centro Komiteto rezoliucija Ivano personažas buvo pasmerktas „kaip silpnas, neturintis tvirtos valios, panašus į Hamletą“ – Stalino atvirai nemėgstamos tragedijos apie žmogžudystę ir aukštąją politiką personažą[34]. Dėl to filmas buvo tiesiog uždraustas, o Stalinas priverstas atšaukti savo ankstesnius apdovanojimus Ezenšteinui kaip menininkui. Eizenšteinui tai buvo savotiška moralinė pergalė.

Kartu su kitais rašytojais ir kritikais, Romas padarė išvadą, kad filmas buvo „užkirstas“ pirmiausia dėl scenos, vaizduojančios išgertuvių puotą, kurioje rūstus (*grozen*) ir gudrus (*chitior*) diktatorius alkoholiu užmigdo savo aplinkos budrumą. Tai buvo išpuolis prieš Stalino asmenybės kultą ir praktinę Stalino degtinės politikos apraišką. Pasak Romo, „visame filme, beveik kiekvienos scenos potekstėje, buvo jaučiamos šiurpios užuominos apie dabartinę situaciją“[35].

Sužinojęs, kad Stalinas pasmerkė jo filmą (tai kėlė pavojų ir jo gyvenimui, ir gyvybei) Eizenšteinas liko stebėtinai ramus. Jis žinojo, koks bus atsakymas. Ir nors režisierius buvo priverstas rituališkai viešai pripažinti, kad (oficialaus Centro Komiteto dekreto žodžiais) „nemokšiškai pavaizdavo istorinius faktus“, jis nutarė stoti su Stalinu į kovą per susitikimą akis į akį. Didysis režisierius paprašė didžiojo diktatoriaus su juo susitikti, ir šis sutiko.

Vėlų 1947 m. vasario 24-osios vakarą Eizenšteinas ir Ivaną Rūstųjį vaidinęs Nikolajus Čerkasovas atvyko į Kremlių susitikti su Josifu Stalinu, Viačeslavu Molotovu ir alkoholiku Stalino ideologijos ir kultūros komisaru Andrejumi Ždanovu. Susitikimas truko iki pat ryto. Pokalbis buvo visiškai vienpusiškas – Stalinas su savo pataikūnais plūdo filmą ir pamokslavo menininkams apie istoriją. Paprastai diplomatiškas Eizenšteinas neparodė jokios atgailos, labai suerzindamas Staliną. Kitą dieną jis nerūpestingai tarė savo draugams: „Vakar buvau užsukęs pas Staliną. Mudu nepatikome vienas kitam.“[36]

Per šį susitikimą talentingasis režisierius turėjo puikią galimybę apžiūrėti tos pabaisos, kurią vaizdavo ekrane, irštvą. Per juodviejų pokalbį jis rašėsi daug pastabų. Eizenšteinas manė, kad susitikimo rezultatai apskritai palankūs: jam buvo suteikta keletas metų pagalvoti ir pakeisti antrąją filmo dalį, kad ji tenkintų Staliną, o šis tiesioginis susidūrimas tik sustiprino Eizenšteino pasiryžimą vaizduoti jį tiksliai. „Mes beveik nieko

nekeisime, – vėliau sakė jis savo bendradarbiams. – Susitikimas buvo įdomus. Kada nors papasakosiu jums apie jį..."[37]

Galimas daiktas, kad Eizenšteinui drąsos suteikė pranašystė, kad jis greitai, 1948-aisiais, tais pačiais metais, kai turėjo baigti antrąją dalį, mirs. „Koks perfilmavimas? – klausė Eizenšteinas savo pažįstamų. – Negi nesuprantate, kad aš mirsiu per pirmąjį filmavimą? Vos tik pagalvoju apie *Ivaną*, man suskausta širdį."[38] Eizenšteinas iš tikrųjų mirė nė kiek nepakeitęs antrosios dalies: 1948-aisiais, kaip jis ir numatė, būdamas penkiasdešimties, ištiktas antro širdies smūgio, maištingai filmuodamas trečiąją *Ivano Rūsčiojo* dalį[39].

Kas ką pergeria?

Stalinas mirė nuo skausmingo kraujo išsiliejimo į smegenis 1953 m., praėjus penkeriems metams po Eizenšteino mirties. Netrukus po to buvo suimtas ir išdavyste bei terorizmu apkaltintas Berija. Per teismą Berijai pateikti kaltinimai dėl prievartavimų ir ištvirkavimo apsvaigus nuo alkoholio dar labiau sutvirtino jo lemtį, ir jis buvo skubos tvarka sušaudytas – tai buvo atsisveikinimo šūvis, paskelbęs Stalino teroro pabaigą[40]. Tvarkytis su Stalino palikimu buvo patikėta apkūniajam Nikitai Chruščiovui. Asmenybės kultą, valymus, priverstinę kolektyvizaciją, badmečius ir Stalino epochos baisybes pakeitė jo reformos ir atšilimas sovietų visuomenėje, kultūros, ekonomikos ir užsienio reikalų srityje.

Praėjus penkeriems metams nuo tada, kai Staliną, Beriją ir sovietų totalitarizmą paslėpė laiko uždanga, pagaliau pakilo uždanga filmui *Ivanas Rūstusis. II dalis.* Pirmą kartą viešai parodytas 1958 m., per dešimtąsias Eizenšteino mirties metines, jis pelnė didžiulį pasisekimą ir pačioje Sovietų Sąjungoje, ir užsienyje. Filmas, kuriame Eizenšteinas pavaizdavo paranojišku vaikžudžiu virtusį patriotišką valdovą ir atskleidė tironijos tragediją bei jos reikšmę praeičiai ir dabarčiai, išėjo iš užmaršties ir buvo reabilituotas, panašiai kaip ir paties Eizenšteino palikimas[41]. Valdant valstiečių kilmės premjerui Nikitai Chruščiovui atvirai kalbėti apie Stalino stiliaus degtinės politiką tapo visą šalį apėmusio destalinizacijos katarsio dalimi.

Girtuokliškos Kremliaus tradicijos gyvavo ir po Stalino mirties, nors jų jau buvo laikomasi ne iš baimės. Per savo valdymo dešimtmetį Chruščiovas niekada nepraleisdavo progos švęsti vartojant alkoholį. Kinijos premjeras Džao Enlai net pripažino, kad kartą Chruščiovas jį nugirdė, tikriausiai norėdamas priversti atskleisti kortas ir taip pagerinti sovietų derybines pozicijas[42].

8 dešimtmetyje net amerikiečiams per aukšto lygio derybas su sovietais teko gerti degtinę, nors jie ir suprato, kad vaišinimas degtine yra tokia derybų strategija. Kai prezidentas Richardas Nixonas ir Henry Kissingeris 1972 m. atvyko į Maskvą baigti derybų dėl Antibalistinių raketų

sutarties, Leonidas Brežnevas (kuris pats per Stalino laikų užstales buvo tapęs alkoholiku), „Kissingeriui išvargus, o Nixonui apgirtus", reikalavo vis daugiau nuolaidų. Kitą kartą Amerikos prezidentas juokavo, kad Brežnevas per aukšto lygio derybas dėl ginklų kontrolės stengiasi nugirdyti jo patarėjus. Brežnevas, tariamai prisidėdamas prie „pokšto", Kissingeriui į taurę pylė vis daugiau degtinės[43].

„Aukščiausio lygio derybose reikia ne bandyti paskandinti skirtumus šampane ar degtinėje per nuotaikingus susitikimus, – protestavo puritoniškas Sovietų Sąjungos ambasadorius Jungtinėse Valstijose Anatolijus Dobryninas, – o rasti būdų prieštarauti nepadarant didelės žalos svarbiems strateginiams santykiams." Atbukęs Brežnevas tikriausiai to nesuvokė[44].

Dobryninas aprašė, kaip įprastas girtuokliavimas per aukšto lygio susitikimus davė priešingus rezultatus, kai kitais metais Brežnevas apsilankė Nixono rezidencijoje Kalifornijoje. Vėlai vakare atsitiktinai sutikęs koridoriuje Brežnevą su Nixonu, ilgametis sovietų ambasadorius atsidūrė „keisčiausioje situacijoje per visą diplomatinės tarnybos laiką". Dobryninui teko nelengvas uždavinys versti Amerikos prezidentui, kaip apkvaitęs nuo visko Brežnevas skundžiasi, kad jam priekaištauja Politbiuro draugai; galiausiai Dobryninui ir Nixonui teko nuvesti girtą generalinį sekretorių į lovą.

– Anatolijau, ar aš neprikalbėjau vakar ko nereikia? – paklausė Brežnevas kitą dieną.

Dobryninas pasakė, kad generalinis sekretorius tikrai kalbėjo per daug, bet, patikino, jis vertęs ne viską.

– Šaunuolis, – pasakė Brežnevas. – Velniai griebtų tą viskį, aš prie jo nepratęs. Nemaniau, kad taip smarkiai pasigersiu.[45]

Tokias istorijas smagu pasakoti, jos ne tik leidžia vujaristiškai žvilgtelėti į aukštosios diplomatijos užkulisius, bet ir atskleidžia svarbių dalykų. Pirmiausia, įtampa tarp rimto Dobrynino ir amžinai įkaušusio Brežnevo atskleidžia stebinamai ryškią pasidalijimo liniją tarp „girtuoklių ir blaivininkų" sovietų vadovybėje ir Rusijos visuomenėje. Antra, šios istorijos parodo, kaip alkoholis susipina su aukščiausio lygio politika. Vladimiras Leninas sumaniai apibūdino pagrindinį politikos klausimą dviem žodžiais: „Kto kogo?" Pažodžiui šis pasakymas reiškia „kas ką?", bet jis dažnai verčiamas kaip „kas ką nugalės?" arba „kas ką įveiks?". Kalbant apie derybas tiksliau būtų klausti „kas ką pergers?". Galiausiai tokios istorijos leidžia geriau suprasti sovietų politiką pokario laikais, kai ir taip didelis alkoholio vartojimas Rusijoje pasiekė nei Rusijoje, nei kitose šalyse neregėtas aukštumas – tai buvo sunkus Stalino sugrąžinto tradicinio autokratinio valstybės valdymo palikimas[46].

Kuo daugiau laiko praleidi Rusijoje, – senų laikų Sovietų Sąjungoje ar nūdienos Rusijos Federacijoje, – tuo aiškiau matai, kokį svarbų visuomeninį

ir kultūrinį vaidmenį šioje šalyje atlieka degtinė. O kuo kruopščiau nagrinėji jos reikšmę, tuo aiškiau pamatai, kad degtinės politika yra lemiamas ilgos ir legendomis apipintos Rusijos istorijos elementas. Metas nustumti šalin nušiurusias klišes apie rusų girtuokliavimą ir panagrinėti jo priežastis. Piktnaudžiavimas alkoholiu nėra įdiegtas į rusų genetinį kodą; rusai, kaip ir Stalino aplinkos didžiūnai, yra sistemos, nuo seno skatinusios visuomenę girtuokliauti ir pasakiškai iš to besipelniusios, aukos. Jeigu Rusija yra girtuoklių šalis, tai tik todėl, kad ją tokią padarė Rusijos autokratinė valstybė.

Tik demaskuodami autokratinės Rusijos degtinės palikimą galime suprasti pagrindines įvairių Rusijos socialinių, politinių ir ekonominių problemų priežastis ir ieškoti būdų, kaip jas spręsti. Šioje knygoje visiškai atskleidžiamos degtinės politikos varomosios jėgos ir vaidingi Rusijos ir visuomenės santykiai sveikatos, biudžeto pajamų ir bendros gerovės klausimais per visą jos imperinę, sovietinę ir net posovietinę praeitį, siekiant rasti kelią geresnės ateities link.

3

BAISUSIS GĖRALAS. IVANAS RŪSTUSIS IR ALKOHOLIS MASKVOS DVARE

Sergejus Eizenšteinas buvo istorinio epo meistras. Beveik visi jo filmai nuo *Šarvuočio „Potiomkino"* ir *Spalio* iki *Aleksandro Nevskio* ir neužbaigtos trilogijos *Ivanas Rūstusis* vaizdavo iškilius turtingos Rusijos istorijos įvykius ir veikėjus. Tokių pasakotojų kaip Eizenšteinas laimei, Rusijos praeityje gausu didžių pergalių ir baisių tragedijų, didvyrių ir piktadarių, eklektiškų asmenybių ir didingų valdovų. Jeigu būtų gyvenęs ilgiau, Eizenšteinas, galimas daiktas, būtų pavaizdavęs ne tik Ivaną Rūstųjį, bet ir kitus vadinamuosius didžius Rusijos praeities valdovus, tokius kaip Petras I (Didysis) ir Jekaterina II (Didžioji), atskleisdamas didžiulę alkoholio reikšmę dvaro intrigose per visą imperinės Rusijos istoriją ir degtinės politikos kaip Rusijos valstybės valdymo istorinio pamato reikšmę.

Kiekvienas savo vardo vertas caras ir carienė suprasdavo, kad alkoholis yra patogus ir reikalingas Rusijos valstybės stiprinimo įrankis, padedantis paversti kadaise izoliuotą kunigaikštystę ekspansyvia, daugiataute, daugiakultūrine imperija, nusidriekusia per keletą žemynų. Petras I ne tik prievarta ištempė Rusiją iš Viduramžių į modernią Europą, bet ir ištobulino savo dvare degtinės politiką. Jekaterina II pavertė Rusiją stambia Europos didvalstybe ir kultūros centru, bet net ji į valdžios viršūnę iškilo naudodama degtinės politiką. Tačiau gerokai anksčiau, kai Rusija dar nebuvo tapusi pasauline didvalstybe, kokia yra šiandien, ji buvo užkampio kunigaikštystė, įsikūrusi ant Maskvos upės krantų. Ir nors Romanovams anaiptol ne iš karto ir ne be vargo pavyko padaryti ją galingą, degtinės politika buvo naudojama nuo pat pradžių.

Kur kas anksčiau, negu Ivanas Rūstusis 1547 m. buvo karūnuotas caru, anksčiau negu Martinas Lutheris 1517 m. prikalė savo Devyniasdešimt penkias tezes prie Vitenbergo bažnyčios durų ir net anksčiau negu Kristoforas Kolumbas 1492 m. leidosi ieškoti naujo kelio į Rytų Indiją, Maskvos kunigaikščiai pradėjo užkariauti kaimynines kunigaikštystes, įtvirtindami jose savo valdžią per veiksmingas administracines institucijas. Maskvos valstybės teritorija rytuose driekėsi nuo Volgos lygumų iki Uralo kalnų ir Arkties speigračio šiaurėje. Vakaruose jos valdovai kovojo su lietuviais. Pietuose jie sukilo prieš Aukso Ordą ir įveikė pavergėjus

mongolus, kurie ilgus šimtmečius reikalavo iš slavų duoklės ir nuolankumo. Maskvos valstybės galia nepaprastai išaugo, jos didieji kunigaikščiai savo simboliu padarė Bizantijos dvigalvį erelį, kuris viena galva žvelgė į Aziją, o kita – į Vakarus, Europos link, taip reikšdamas pretenzijas į imperinį Romos palikimą[1].

Besikurianti Rusijos valstybė turėjo ekonominių išteklių tokiems drąsiems strateginiams užmojams ir simboliniams veiksmams įgyvendinti. XV a. Maskvos elitui buvo klestėjimo laikai. Pagrindinės miesto tvirtovės Kremliaus senosios rąstų ir klinčių sienos buvo pakeistos tvirtu plytų mūru, ginančiu tviskančius naujus soborus ir imperijos rūmus, suprojektuotus žymiausių Renesanso architektų. Palyginti su pasibaisėtinai skurdžiomis rusų valstiečių trobelėmis, Kremliaus dvaras buvo prabangus – suglumę, stačiatikių apeigų nepažįstantys užsienio lankytojai, vadino jį „barbariškai didingu“[2].

XVI a. pradžioje Austrijos-Vengrijos baronas Sigismundas von Herbsteinas du kartus viešėjo Kremliaus rūmuose kaip Šventosios Romos imperijos pasiuntinys. Jo išsamūs aprašymai, publikuoti 1557 m., yra pirmasis užsieniečio pasakojimas apie Rusijos dvarą valdant paskutiniam Maskvos didžiajam kunigaikščiui Vasilijui III. Atvykęs, Herbersteinas buvo sutiktas tradiciniu rusišku pasveikinimu: „Pasidalyk su mumis duona [chleb] ir druska [sol’].“ Paprotys laužti duonos ir padažyti ją į druską giliai įaugęs į tradicinį rusų žodyną – žodis *chlebnosol’nyj* reiškia svetingas[3].

Per deglais apšviestas raižyto akmens sales, papuoštas nuostabiais gobelenais, Kremliaus sargybiniai nuvedė Herbersteiną į pokylių salę, kur jis pamatė didįjį kunigaikštį, sėdintį didingame soste, abipus kurio stovėjo eilėmis išsirikiavę didikai: kai kurie su aukštomis kailinėmis kepurėmis, kaftanais arba balto atlaso kostiumais, kiekvienas pasikabinęs prie šono sidabro kirvelį. Salės vidury stovėjo stalai, nukrauti gausybe valgių – keptomis gulbėmis, malvazijos ir Graikijos vynais, kuriuos tiekė tarnai perlais ir brangakmeniais išsiuvinėtais storais apdarais. Tačiau prieš susirinkusiems pradedant puotauti didysis kunigaikštis pakėlė taurę ir, salei nuščiuvus, griausmingu balsu tarė: „Tu atvykai nuo didžio valdovo pas didį valdovą; tu ilgai keliavai. Maloniai mūsų priimtas ir pamatęs mūsų akių spindesį, jauskis kaip namie. Gausiai gerk, valgyk į valias, o paskui pailsėk, kad galiausiai galėtum grįžti pas savo šeimininką.“[4]

Nejaukiai jausdamiesi naujoje aplinkoje ir neįpratę prie bizantiškų papročių, Habsburgų dvaro pasiuntiniai pakėlė savo taures ir išgėrė jose buvusį gėrimą, tačiau sutriko, kad tai buvo ne įprastas europietiškas fermentuotas gėrimas: ne vynas (*vino*), kurį rusai išmoko gaminti iš graikų Rytų Europoje prieš Konstantinopolio žlugimą, ne iš fermentuoto medaus pagamintas skandinavų midus (*miod*), kuris pasiekė Maskvą per Novgorodą ir Baltijos jūros prekybinius kelius X a., ne europietiškas alus (*pivo*), kuris tapo pagrindiniu Maskvos alkoholiniu gėrimu, ir ne rusiška

gira (*kvas*), fermentuojant ruginę duoną gaminamas gėrimas, kurį gėrė rusų senovės protėviai slavai nuo I a. po Kristaus[5].

Jų taurės buvo sklidinos *aqua vitae* – gyvybės vandens – distiliuoto spiritinio gėrimo[6]. Tai buvo ne visai šiuolaikinė *vodka* (rusiškai „vandenėlis"), kokia vartojama šiandien; šį stiprų distiliuotą alkoholį, žinomą Maskvos dvare nuo XV a., caro alchemikai gamino kaip gydomąjį eliksyrą. Tų laikų Rusijos valdovai tuoj pastebėjo svaiginantį naujojo gėrimo poveikį.

Apsipratę su Maskvos dvaro papročiais, prabanga ir didybe, tokie stebėtojai kaip von Herbersteinas greitai pastebėdavo, koks svarbus alkoholis dvaro intrigose. Į vieną XVI a. rusų kalbos žodyno rankraštį net buvo įtraukta iškraipyta anglų kalbos frazė *Gimi drenki okovitin* – „duok man išgerti gyvojo vandens". Kadangi pačių rusų pasakojimų apie Viduramžių Rusiją yra labai mažai, tokie neįkainojami užsieniečių liudijimai leidžia pažvelgti į Rusijos istorijos pradžią apskritai ir konkrečiai į alkoholio vaidmenį[7].

Von Herbersteino prisiminimai apie valgių ir gėrimų gausias visą naktį trunkančias puotas Maskvos dvare XVI a. 6 dešimtmetyje, kuriose jis pats dalyvavo, skamba tarsi tolimas vėlesnių laikų užsienio svečių, – von Ribbentropo, Churchillio, de Gaulle'o ir Milovano Djilaso, – apstulbintų alkoholio vartojimo Stalino dvare, pasakojimų aidas. Prie žvakės šviesos plunksna skrebendamas pergamentą, Herbersteinas pasakojo:

> Nugirdyti žmones čia laikoma garbės reikalu ir pagarbos ženklu; maskviečiai išties meistiškai moka kalbėti ir įkalbėti gerti. Jeigu nepadeda kiti įkalbinėjimai, tada žmogus atsistoja ir pasiūlo tostą į didžiojo kunigaikščio sveikatą, kurio nė vienas iš susirinkusiųjų negali atsisakyti ir privalo išgerti savo taurę iki dugno. Paskui jie kelia tostus už Imperatorių ir kitus valdovus. Geriama labai ceremoningai. Žmogus, siūlantis tostą, atsistoja vidury kambario, nusiėmęs kepurę pasako, ko jis linki didžiajam kunigaikščiui ir kitiems didikams – laimės, pergalės, sveikatos, ir palinki, kad jų priešų gyslose liktų tiek pat kraujo, kiek gėrimo jo taurėje. Ištuštinęs jis apverčia ją sau virš galvos ir linki valdovui sveikatos. Arba išeina į priekį, pripila keletą taurių ir padalina jas, ragindamas už ką nors išgerti. Tada kiekvienas išeina į kambario vidurį, ištuština savo taurę ir pataukši ja sau į galvą[8].

Von Herbersteinui tokie papročiai atrodė ne mažiau keisti negu vėlesnių kartų Rusijoje apsilankiusiems garbingiems užsienio svečiams. Kaip ir pastarieji, Herbersteinas taip pat bjaurėjosi tokiu nesaikingu gėrimu ir kaip įmanydamas stengėsi išsisukti nuo būtinybės laikytis šio papročio, dažniausiai „apsimesdamas girtas, pernelyg mieguistas gerti toliau arba ką tik išgėręs savo taurę"[9].

Herbersteinas stebėjosi savo šeimininko Vasilijaus III turtais ir galybe, bet didžiojo kunigaikščio valdžia nebuvo tokia tvirta, kaip jis dėjosi. Nors caro šeima buvo Maskvos valstybės politinė ir dvasinė šerdis, kitos didžiulius dvarus valdžiusios didikų bojarinų šeimos turėjo didžiulę ekonominę ir karinę galią, o stačiatikių bažnyčia – tokią didelę įtaką, kad dažnai nepaisydavo valstybinės valdžios. Turėdamas tokius varžovus, didysis kunigaikštis nuo savo dvariškių elito priklausė ne mažiau negu jie nuo jo. Viduramžių Rusijos valstybė buvo ir galinga, ir trapi – ir Vasilijus tai žinojo. Paskutiniais savo valdymo metais, siekdamas susilpninti besivaržančių didikų, kurie galėjo daug laimėti, jeigu sostą būtų paveržęs kuris nors iš dviejų Vasilijaus brolių, opoziciją, suteikė aukštus postus daugeliui jam ištikimų bojarinų ir savo kūdikiams sūnums[10].

Šaltą 1533 m. gruodį Vasilijų palaužė ilga liga, ir jis paliko imperinės Maskvos kunigaikštystės didybę ir galią trimečio sūnaus Ivano rankose. Kolektyvinio „bojarinų valdymo“ laikais besivaržantys klanai kovojo dėl valdžios ir rezgė vienas prieš kitą intrigas. Nesibodėdami nei šmeižto, nei kankinimų, nei žmogžudystės, Šuiskiai, Glinskiai, Belskiai, Starickiai ir net cerkvė žiauriai kovojo dėl valdžios ir įtakos mažajam Ivanui, siekdami tapti regentais. Kai vieno klano vadovui išplėšdavo liežuvį arba jį atiduodavo gyvą sudraskyti laukiniams šunims, visada atsirasdavo kas nors, – brolis, dėdė, sūnus ar sūnėnas, – kas prisiekdavo už jį atkeršyti. Nukirsti visų galvų vienu metu buvo neįmanoma[11].

„Mūsų bojarinai valdė šalį kaip tinkami, niekas nesipriešino jų valdžiai, – vėliau prisiminė Ivanas. – Aš išmokau gudrumo iš mane supusių žmonių; išmokau būti klastingas kaip jie.“[12]

Taigi neturėtų stebinti, kad berniukas, kuris tapo Ivanu Rūsčiuoju, neturėjo moralinio kompaso. Nuolatos besivaidijančiam elitui jo vardu valdant šalį, mažasis princas pikdžiugaudamas kankino paukščius ir mėtė šunyčius nuo aukštų rūmų sienų, kad jie ištikštų ant grindinio[13].

Paaugęs Ivanas tapo dar žiauresnis ir pamėgo medžioti meškas ir vilkus su savo aplinkos paaugliais bojarinais, kurių šeimos buvo ne mažiau turtingos ir gerbiamos negu jo. Prisimedžioję, prisipuotavę ir apsvaigę nuo alkoholio, paaugliai medžiotojai dažnai nukreipdavo žvilgsnius į kitą žaidimų objektą – vietos valstiečius. Apkvaitę nuo alkoholio žiaurūs paaugliai puldinėdavo taikius kaimiečius: mušdavo valstiečius vyrus ir prievartaudavo jų dukteris. Jaunasis Ivanas mėgo smurtauti ir girtuokliauti ne mažiau negu jo bestijos draugužiai, bet jis niekada neprarasdavo caro, kaip Dievo tarno žemėje, orumo. „Kai jis pasigerdavo, kai jis ištvirkaudavo, tai Dievas pasigerdavo ir ištvirkaudavo per jį.“[14]

1547 m. Ivanui sukako šešiolika metų ir jis buvo oficialiai karūnuotas, bet užuot priėmęs tradicinį Maskvos didžiojo kunigaikščio titulą, jis pirmasis pasirinko titulą caras – visos Rusijos imperatorius[15]. Žinodami apie jo polinkį smurtauti, dvariškiai tikrai su palengvėjimu atsiduso, kai

jaunasis caras paskelbė nutaręs atsisakyti orgijų ir vesti savo mylimąja smulkesnių bojarinų šeimos dukterį Anastasiją. Tačiau po keleto metų Anastasija susirgo paslaptinga sunkia liga ir mirė. Kaip pavaizdavo Eizenšteinas savo Stalino premija apdovanotame filme *Ivanas Rūstusis*, caras įtarė, kad jo nuotaką nunuodijo sąmokslininkai dvariškiai, ir tai dar labiau sustiprino jo paranoją. Panašiai kaip ir Stalinas, reaguodamas į staigią savo žmonos mirtį, niūrių minčių, vienatvės jausmo ir depresijos kamuojamas caras vėl ėmė girtuokliauti. Netrukus ir ištvirkauti – ir su moterimis, ir su vyrais – ir įniko į neįsivaizduojamai žiaurius kankinimus. Anastasijos mirtis pažadino visus laukinius Ivano vaikystės instinktus – jis troško atkeršyti ir įtariamai bojarinų klasei, ir įgeidžiam Visagaliui, kuris drįso suduoti galingajam carui tokį smūgį[16].

Jo kariuomenei užkariaujant naujas žemes, vis galingesnis ir labiau paranojiškas Ivanas mėgavosi girtavimu ir ištvirkavimu, tyliai meldėsi ir lėtai, metodiškai kankindavo savo tariamus varžovus dvariškius. „Trykštantis kraujas, lūžtančių kaulų traškesys, riksmai ir iš burnos tįstančios seilės, šleikštus pūlių, ekskrementų, prakaito ir svylančios mėsos kvapų mišinys maloniai kuteno jam šnerves, – parašė populiarus Prancūzijos istorikas Henri Troyat. – Skerdynės jam teikė didžiulį džiaugsmą, ir šitais siaubo ir ekstazės momentais jis neabejojo, kad Viešpats jo pusėje... Malda ir kankinimas jam buvo tik du religingumo aspektai."[17]

Narsiai vesdamas kariuomenę pulti Kazanės chanato prie Volgos ir malšinti sukilimo Udmurtijoje rytuose, Ivano patikėtinis Andrejus Michailovičius Kurbskis smarkiai išplėtė Rusijos teritoriją ir jam užteko išminties nesileisti lėtai supjaustomam į gabalėlius caro sadistiškam malonumui. Jo vadovaujamai kariuomenei pasiekus pergalę prieš Livoniją Dorpate (dabartinėje Estijoje), Ivano karvedys dezertyravo į kaimyninę Lenkijos karalystę. Atradęs Lenkijoje saugų prieglobstį, pirmasis Rusijos politinis pabėgėlis ne tik rašė carui tulžingus laiškus, bet 1573 m. taip pat parašė pirmąją Rusijos istorinę monografiją, kandžią Maskvos didžiojo kunigaikščio istoriją[18]. Kaip ir Nikita Chruščiovas, kuris papasakojo mums apie Kremliaus diktatoriaus puotas, kuriose pats dalyvavo, Kurbskis taip pat paliko savo prisiminimus, tik prieš keturis šimtus metų:

> Jie pradeda dažnai rengti puotas, per kurias daug girtuokliaujama, ir dėl to kyla įvairiausios negerovės. Ir ką gi jie dar prideda? Dideles taures, iš tikrųjų velniui pažadėtas, kupinas nepaprastai svaiginančio gėrimo... ir kol visi nepasigeria iki sąmonės netekimo arba pakvaišimo, jie siūlo ir po antrą, ir po trečią taurę, o tiems, kurie nenori gerti ir siautėti, jie labai priekaištauja, šaukdami carui: „Žiūrėk, štai jis (pasakydavo jo vardą) nenori būti linksmas tavo puotoje, jis smerkia ir pašiepia tave ir mus kaip girtuoklius, veidmainiškai apsimesdamas esąs teisuolis!"[19]

Ivanas Rūstusis vertė savo dvariškius girtauti lygiai taip pat kaip, Chruščiovo pasakojimu, Stalinas sovietų Politbiuro narius. „Ir įvairiais velniškais žodžiais, – pasakojo Kurbskis, – jie keikia daugelį dorų vyrų, gyvenančių blaiviai ir saikingai, ir gėdina juos, pildami jiems ant galvos tas prakeiktas taures, kurių jie nenori arba negali išgerti, ir grasina jiems mirtimi ir įvairiais kankinimais, ir vėliau dėl šios priežasties daugelį jų iš tiesų pražudo."[20] Jo aprašyti dvariškiai stulbinamai panašūs į sovietų komisarus, paverstus pataikūnais alkoholikais, apie kuriuos savo prisiminimuose pasakojo Chruščiovas.

Kaip ir Stalino pakalikai, kurie vado malonumui pasigerdavo taip, kad asmens sargybiniams tekdavo tempti juos iki lovos, Ivano užstalės svečiai irgi nepajėgdavo patys nusigauti namo. „Iš pagarbos carui tuštindami visas jo atsiųstas taures, kai kurie pasigerdavo iki sąmonės netekimo, beveik iki komos būsenos, – pasakoja Troyat. – Jų skrandžiuose midus susimaišydavo su Reino vynais, prancūzų vynais, malvazijos vynu, gira ir degtine. Ir kai jie pakildavo nuo stalo eiti, Ivanas dažnai, rodydamas draugiškumą, nusiųsdavo jiems namo dar daugiau alkoholio ir maisto, kurį jie turėjo suvartoti tuoj pat, jį atnešusių tarnų akivaizdoje."[21] Abu tironai ne tik veiksmingai naudojo alkoholį kaip priemonę savo apsvaigusiems dvariškiams kontroliuoti, bet ir saugojosi, kad jis nebūtų panaudotas prieš juos pačius, – versdavo pavaldinius gurkštelėti iš savo taurės, norėdami įsitikinti, kad gėrimas neužnuodytas[22].

Kaip ir Chruščiovas, Berija, Mikojanas ir kiti Stalino komisarai, daugelis Ivano bojarinų taip pat bandė išsisukti nuo girtavimo. Tie, kurie atsisakydavo, būdavo slaptai arba atvirai apšaukiami caro priešais[23]. Pavyzdžiui, Ivano kancleris kunigaikštis Michailas Repninas kartą sumurmėjo, kad Dievo pasirinktam Rusijos valdovui nedera taip girtuokliauti. Didysis caras, neparodęs įtūžio, tai įsidėmėjo. Kitą sekmadienį per vakarines pamaldas Ivano sargybiniai užklupo Repniną cerkvėje susikaupusį ir karštai besimeldžiantį ir be ceremonijų užkapojo prie altoriaus[24].

Skirtingai nuo Stalino, kuris sakydavo grėsmingus grasinančius tostus, Ivanas dažnai susidorodavo su savo įžeidėjais greičiau ir tiesiogiai. Kartą vienas įtakingas bojarinas, vardu Močanas Mitkovas, neapsikęsdamas, kad caras nepaliaujamai verčia jį gerti, galiausiai pratrūko pykčiu. Mojuodamas pirštu jis iškoneveikė prakeiktą (*okajannyj*) carą tiesiai į akis. Įsiutęs Ivanas pašoko iš sosto, griebė lazdą metaliniu antgaliu, kurią buvo pasistatęs šalia, ir kiaurai pervėrė Mitkovą ja tarsi ietimi; menės grindys patvino Mitkovo krauju. Išleidęs garą rūstusis Ivanas tylėdamas grįžo prie stalo, o jo parankiniai ištempė leisgyvį Mitkovą į lauką ir pribaigė[25].

Ne kartą savo akimis matęs tokius siaubingus Ivano poelgius, puritoniškas karvedys Kurbskis, bijodamas dėl savo gyvybės, išmintingai pabėgo. Ne veltui po keturių šimtų metų Sergejus Eizenšteinas savo piktą,

stalinistų autokratiją kaltinantį filmą *Ivanas Rūstusis, II dalis: Bojarinų sąmokslas* pradėjo Kurbskio pabėgimu. Prieš daugelį šimtmečių iki Eizenšteino ir Chruščiovo Kurbskis pirmasis atkreipė dėmesį, kaip plačiai Rusijos autokratinė valdžia naudoja alkoholį.

Net jeigu nesmurtaudavo apgirtęs, Ivanas puikiai mokėjo pasinaudoti girtuokliavimu kaip veiksmingu įrankiu pavaldiniams šantažuoti. Kai per puotas apgirtę jo bojarinai imdavo dainuoti nepadorias dainas, šmeižti kitus ir blevyzgoti, Ivanas dažnai liepdavo savo raštininkams užrašyti jų žodžius. Kitą rytą Ivanas parodydavo savo paprastai oriems, pagiriotiems pataikūnams juos kompromituojančių kalbų užrašus[26].

Eizenšteinas anaiptol ne vienintelis atkreipė dėmesį į stulbinantį Stalino ir Ivano Rūsčiojo panašumą. Abu naudojo terorą kaip valstybės valdymo ir saugumo užtikrinimo įrankį, abu buvo paranojiški ir žiaurūs ir abu, būtina pridurti, naudojo alkoholį kaip pagrindinę valstybės valdymo priemonę ir padarė jį svarbiausiu savo asmeninio gyvenimo elementu[27]. Kai 1925 m. Stalinas atgaivino imperinę degtinės monopoliją, siekdamas gauti papildomų išteklių sovietų valstybei, jis žengė keliu, kurį Ivanas nutiesė 1553 m. monopolizuodamas *kabakus* – caro smukles. Ivanas bene pirmasis suprato didžiulį prekybos gėrimais potencialą. Kaip 1591 m. rašė anglas Gilesas Fletcheris, metinės šių gėrimo namų pajamos „atnešdavo Imperatoriaus iždui dideles pajamas“ – kiekviena tokia užeiga kasmet duodavo keletą tūkstančių rublių pelno[28]. Tačiau pirmiausia alkoholis jiems padėdavo išmušti varžovus iš vėžių, sukelti tarp jų nepasitikėjimą ir suskaldyti.

Kaip ir Stalinas, Ivanas įtūždavo, jeigu kas nors atsisakydavo gerti – dėl šio „nusikaltimo“ ne vienas didikas ar net visa jo šeima buvo pasmerkti žiauriai mirčiai. Tokia baisi lemtis ištiko daugybę didikų; Ivanas juos pakeisdavo pataikūnais smulkesniais bojarinais, kurie niekada nedrįso jam prieštarauti ir pataikavo jo ydoms. Tokie pataikūnai kaip Aleksejus Basmanovas, Ivano sūnus Fiodoras, Vasilijus Griaznojus ir Maliuta Skuratovas, kuris, kaip ir Ivanas, turėjo aistrą kankinti, tapo jo artimiausiais patarėjais ir patikimiausiais sugėrovais[29]. Šitie išsigimę girtuokliai skatino vienas kitą, risdamiesi vis į naujas girtuokliavimo, žiaurumo ir ištvirkavimo žemumas.

1564 m. žiemą Ivanas nežinia kodėl netikėtai paliko Maskvą ir su ėdriais, girtais palydovais leidosi be tikslo klajoti po savo žemes. Po ilgos kelionės jie atvyko į mažą gyvenvietę į šiaurę nuo Vladimiro, vadinamą Aleksandrovo Sloboda, kur paranojiškas Ivanas įsakė pastatyti neoficialią sostinę, tikėdamas už jos sutvirtintų pylimų, griovių, ir aukštų sienų būsiąs saugus. Niekas negalėjo čia atvykti ar išvykti be Ivano žinios. Šiame naujame „dvare“ Ivanas subūrė savo naujos aplinkos žmones – *opričnikus*, vadovaujamus Skuratovo, Basmanovo ir kitų savo pakalikų, kurie pagarsėjo ištikimybe, žiaurumu ir nežabotu girtavimu. Ilgainiui

opričnikų skaičius pasiekė daugiau kaip šešis tūkstančius; turėdami Ivano pavedimą ieškoti jo priešų ir juos naikinti, *opričnikai* buvo aukščiau įstatymo. Tik *opričnikai* galėjo atlaikyti veriantį caro žvilgsnį, ir tik su jais pamišęs Ivanas jausdavosi laisvai[30]. Bučiuodami kryžių prisiekę „nevalgyti ir negerti" su senaisiais Maskvos bojarinais, net jeigu buvo giminės, šie plėšikai, apsisvaiginę degtine, siaubė Aukso žiedo teritorijas į šiaurės rytus nuo Maskvos. Jie žudė didikus arba ištremdavo juos kartu su šeimomis, apgirtę per savo orgijas degino javų laukus, miškus ir ištisus kaimus, kankino valstiečius vyrus ir vaikus, žagino ir žudė moteris. *Opričnikams* vadovavo kraugerys Skuratovas, kuris savo rankomis uždusino rusų Stačiatikių bažnyčios vadovą metropolitą Filipą II. Nenuostabu, kad Skuratovo personažas Eizenšteino filmo *Ivanas Rūstusis* II dalyje visiems tuoj sukeldavo asociacijų su Stalino girtuokliu budeliu ir KGB vadovu Lavrentijumi Berija.

Už Aleksandrovo Slobodos tvirtovės pylimų caras kartu su savo paaugliu sūnumi ir įpėdiniu caraičiu Ivanu rengė skerdynes. Popietę jie paprastai pradėdavo viešomis egzekucijomis, po kurių surengdavo uždarus baisius kankinimus. Vakare caras, caraitis ir jų galvažudžiai, gavę įbaugintų dvasininkų palaiminimą, pradėdavo gerti ir puotauti. Ivanas Rūstusis džiaugėsi, kad jiedu su vyriausiuoju sūnumi turi tiek daug bendro: jie kartu girtuokliavo, keisdavosi meilužėmis ir turėjo tokius pačius pomėgius – vien dėl pramogos plakti ir įkaitusia geležimi deginti apsišvietusius žmones, pilti verdantį vyną ant pasiuntinių ir pjudyti laukiniais lokiais taikius vienuolius[31].

Nors storos neoficialios Ivano sostinės sienos gynė jį nuo pašaliečių, jos negalėjo apsaugoti nuo jo paties girtų neurozių. Augant kraugeriško ir užsispyrusio sūnaus Ivano įtakai, jis ėmė laikyti jį savo varžovu, kuriam jo žūtis būtų labai naudinga. 1581 m. Ivanas visiškai įtikėjo, kad jo sūnus rezga prieš jį sąmokslą. Juodviem kartą susikivirčijus, Ivanas smogė sūnui aštria lazda. Pamatęs, kad pramušė sūnui smilkinį ir iš jo siūbtelėjo kraujas, caras pasibaisėjęs atšoko. Pagautas siaubo, kad nužudė sūnų ir Rusijos sosto įpėdinį, Ivanas apglėbė caraitį ir priglaudė jo galvą sau prie krūtinės. Paskutinį kartą atgavęs sąmonę, jaunesnysis Ivanas, kaip pasakojama, pabučiavo tėvo rankas ir sušnabždėjo: „Aš mirštu kaip tavo ištikimas sūnus ir nuolankiausias valdinys."[32]

Pasaulinio garso Tretjakovo meno galerijoje Maskvos centre eksponuojamas garsusis Iljos Repino paveikslas „Ivanas Rūstusis ir jo sūnus Ivanas", kuriame vaizduojamas grėsmingas caras, apkabinęs kruviną ir negyvą caraičio kūną. Valdovo, kėlusio savo valdiniams tokią baimę, akys kupinos siaubo ir ne tik dėl sūnaus mirties, bet ir dėl to, kad atėjo galas jo dinastijai. Dabar, kai Ivanas Rūstusis neišvengiamai prieis liepto galą, sostas liks jo liguistam ir silpnavaliui sūnui Fiodorui, kurį Ivanas laikė netinkamu valdyti[33]. Kai mirė Fiodoras, nepalikęs vyriškos lyties įpėdinio, iš-

Iljos Repino paveikslas „Ivanas Rūstusis ir jo sūnus Ivanas". 1885 m. Valstybinė Tretjakovo galerija. Maskva.

nyko šimtmečių senumo Riurikų dinastija, ir Rusijoje prasidėjo pirmasis Suirutės laikotarpis, paskatinęs lenkų invaziją, pilietinį karą, ekonominį chaosą, valstiečių sukilimus, uzurpatorių ir apsišaukėlių atsiradimą[34]. Žinoma, abejotina, kad Ivanas Rūstusis numatė tokią katastrofą, bet tolimesni įvykiai parodė, koks svarbus stiprus valdovas kaip ramstis, sutelkiantis politines ir ekonomines ankstyvosios Rusijos valstybės institucijas. Mirus Ivanui jo neliko[35]. Tačiau nors pati autokratija susilpnėjo, alkoholis ir toliau liko vienu iš svarbiausių jos elementų.

1584 m. kovą išsekęs ir pamišęs caras – nutukęs nuo apsirijimo ir pirma laiko pasenęs nuo girtavimo – sukniubo savo apartamentuose ant šachmatų lentos. Kilo didžiulis sambrūzdis: gydytojai liepė atnešti degtinės ir *aqua vitae* jį gaivinti, o kiti reikalavo medetkų ir rožių vandens. Bet viskas buvo perniek: baisusis Rusijos girtuoklis sadistas mirė[36].

Kaip ir visi Maskvos valstybės didieji kunigaikščiai, Ivanas Rūstusis palaidotas Arkangelo katedroje Kremliuje. Tačiau skirtingai nuo jo pirmtakų kapų, kurių gausu tos šventovės viešojoje erdvėje, Ivano kapas paslėptas nuo visuomenės akių už didžiojo ikonostaso, kur jis nuošaliai guli su sūnumis Ivanu ir Fiodoru. Vis dėlto turbūt labiausiai tinkama Ivano gyvenimo ir valdymo epitafija yra ne ant jo kapo, bet Andrejaus Kurbskio žodžiai: „Jis nevertė žmonių aukoti stabams, bet liepdavo jiems kartu su juo sudaryti sąjungą su velniais ir versdavo blaivius vyrus atsiduoti girtuokliavimui, iš kurio atsiranda visos blogybės."[37]

PETRAS I. MODERNIZACIJA IR ALKOHOLIZACIJA

Mirus Ivanui ir pasibaigus Riurikų dinastijai, Rusijos autokratinę sistemą šimtui metų apėmė chaosas, per kurį pamažu iškilo nauja, Romanovų, dinastija. Keičiantis silpniems valdovams, Rusija labai mažai pasikeitė iki XVII a., kai Petras I per prievartą modernizavo Rusijos viduramžiškas kultūrines praktikas ir bizantines politines bei ekonomines institucijas ir pavertė Rusiją grėsminga karine Europos didvalstybe ir tikra daugiataute imperija. Nors daugelis žmonių šlovina Petro pažangumą ir modernumą, vieną tradiciją jis išsaugojo – naudoti alkoholį kaip pagrindinį Rusijos valstybės valdymo įrankį. Daugeliu požiūrių Petras turėjo kur kas daugiau bendrų bruožų su Ivanu Rūsčiuoju ir Rusijos viduramžiška praeitimi, negu atskleidžia populiarus modernizatoriaus įvaizdis.

Tuo audringu laikotarpiu šalį trisdešimt metų (1645–1676 m.) valdė Petro tėvas caras Aleksejus Michailovičius Romanovas. Didžiausi jo pasiekimai – šalyje numalšintos riaušės ir sukilimai, tarp jų keletas smuklių sukilimų, kilusių 1648 m. Nors Aleksejus buvo ramus, religingas ir nuosaikus valdovas, net jis naudojo alkoholį, kad priverstų savo dvariškius paklusti savo valiai. Anglijos dvaro gydytojas Samuelis Collinsas pastebėjo, kad nors pats caras vyno geria labai mažai, jam labai smagu žiūrėti, kaip jo bojarinai smarkiai nusigeria. Sėdėdamas savo soste menėje, caras Aleksejus „dalijo taures su trigubai ar keturgubai stipresniais, nei įprasta, spiritiniais gėrimais, nuo kurių nepratusiems žmonėms gali užgniaužti kvapą“[1]. Bojarinai, kurie praleisdavo rytines pamaldas, buvo be ceremonijų „krikštijami“ – panardinami į vandenį, o paskui verčiami išgerti tris taures degtinės. Nors didikai nekentė „krikštijimo“, dauguma jų tokiai bausmei neprieštaravo ir patys vertė užsienio svečius ir ambasadorius gerti kuo daugiau[2].

Kai pagimdžiusi jų tryliktą vaiką, jo mylima žmona Marija po keleto savaičių mirė, caras Aleksejus prarado vidinę ramybę. Iš sielvarto pametęs galvą, caras dažnai palikdavo šaltus, vienišus rūmus ir pietaudavo bei gerdavo šiltuose savo artimų draugų namuose. Savo patarėjo Artamono Matvejevo dvare caras Aleksejus, galbūt įkaušęs nuo alkoholio, susižavėjo Natalija Naryškina – apkūnia Matvejevo tarnaite, kuri dosniai vaišino

valdovą degtine ir ikrais[3]. 1671 m. juodu susituokė, ir kitais metais ji pagimdė jam sūnų. Švęsdamas šį įvykį caras įsakė prie Kremliaus sienų vaišinti kariuomenės būrių vadus vynu ir vaisiais, o Kremliuje pats pilstė degtinę didikams ir valdininkams, kurie kėlė tostus į mažojo Petro Aleksejevičiaus Romanovo sveikatą[4]. Kaip būtinas alchemiko reikmuo, degtinė buvo vienas iš sveikatos ir gyvybingumo eliksyrų, kuriuos caras nuolatos vartojo ir rūpinosi, kad jo žmona ir vaikai taip pat reguliariai gertų[5].

Kadangi jaunasis Petras turėjo du vyresnius brolius Fiodorą ir Ivaną, buvo mažai tikėtina, kad jis kada nors įžengs į Rusijos sostą. Kai keturiasdešimt septynerių caras Aleksejus mirė nuo daugybės ligų, sukėlusių inkstų ir širdies nepakankamumą, caru buvo karūnuotas sumanus, bet fiziškai silpnas Fiodoras III[6]. Kai būdamas dvidešimties metų amžiaus jis mirė nepalikęs vyriškos lyties įpėdinio, Rusijoje vėl prasidėjo krizė. Aleksejaus pirmosios ir antrosios žmonos šeimos ėmė varžytis dėl valdžios, ir jų kovos rezultatą daugiausia lėmė nepatenkinti rūmų sargybiniai, vadinamieji *strelcy* – šauliai.

1682 m. Maskvoje kilus šaulių sukilimui, Naryškinų klano varžovai sostinėje sukėlė riaušes, paskleidę gandus, kad jo nariai uždusino caraitį Ivaną, norėdami, kad sostas atitektų devynmečiui Petrui. Lydimi minios girtų valstiečių, kurie maištavo ir plėšė Maskvą, šauliai įsiveržė į Kremlių ir nužudė daug galingų bojarinų, tarp jų buvusį Petro motinos globėją Artamoną Matvejevą ir du jo dėdes, kurie buvo užkapoti siaubo apimto Petro akivaizdoje. Siautėjantys šauliai daug dienų laikė įkaitais besivaidijančias karališkas šeimas ir visą Rusijos valdžią.

Danijos ambasadorius Maskvoje Butenantas von Rosenbuschas pasakojo, kad šauliai, išgirdę neteisingą gandą, esą jis priglaudė bėglį, nusiaubė jo apartamentus ir nutempė per maištininkų pilnas gatves į rūmus tardyti. „Šlovė Viešpačiui! Aš nekaltas, – teisinosi diplomatas savo pagrobėjams. – Mano sąžinė švari ir neabejoju, kad kai ateisime į pilį, jūs mane paleisite. Tada, jeigu palydėsite mane namo, vaišinsiu jus brendžiu [degtine] ir alumi, kiek tik panorėsite, bet kadangi gatvėse knibždėte knibžda jūsų draugų, kurie nieko nežino apie mane, turite pasirūpinti, kad pakeliui sutikti jūsų vyrai nepadarytų man nieko bloga."[7]

Šauliai sutiko, ir šiuo įžvalgiu pažadu pavaišinti alkoholiu siaubo apimtas ambasadorius nupirko penkiasdešimt asmens sargybinių palydą, kuri nuvedė jį per minią į Kremlių. Jiems įžengus pro Kremliaus vartus, von Rosenbuschas sustojo kaip įbestas: kita šaulių grupė vilko pro šalį nuogą ir sumuštą bėglį, kurio slėpimu buvo apkaltintas ambasadorius. Ambasadoriui su šauliais perėjus sausakimšą rūmų aikštę, neseniai likusi našle carienė Natalija Naryškina ir jos duktė caraitė Sofija iš karto paleido von Rosenbuschą ir liepė parvesti jį namo.

Grįžtant į jo rezidenciją, dano palyda išaugo iki 287 šaulių, nes tarp jų pasklido žinia, kad jis žadėjo pavaišinti alkoholiu. Laikydamasis duoto

žodžio, ambasadorius į valias vaišino juos degtine ir alumi. Tada šauliai, apsvaigę nuo valdžios ir degtinės, ėmė reikalauti iš savo belaisvio pinigų. „Pasistenk, kad mes liktume patenkinti, arba nepaliksime tavo namuose nė vieno gyvo. Argi nežinai, kad valdžia mūsų rankose? Visi turi drebėti prieš mus, ir niekas mums nieko negali padaryti.“[8]

Net karališkosios šeimos nariai drebėjo prieš maištaujančius šaulius ir, kaip ir ambasadorius, kaip įmanydami stengėsi juos nuraminti. Norėdami paneigti gandą, kad caraitis uždusintas, jie parodė miniai Ivaną V – gyvą ir sveiką. Jie suteikė šaulių įgulai garbingą Rūmų sargybos vardą. Galiausiai caro rūmų kiemuose ir koridoriuose šauliams – dviem pulkams per dieną – ėmė rengti puotas, vaišindami maištingus karius alkoholiu; caraitė Sofija pati dalijo jiems degtinę ir glostė nuožmių šaulių savimeilę, šlovindama jų atsidavimą ir ištikimybę. Keldami tostus už caraitę, apgirtę sukilėliai prisiekė jai ištikimybę, ir taip sukilimas buvo numalšintas degtine, o caraitė suprato svarbų dalyką – koks galingas įrankis yra alkoholis[9].

Siekiant atkurti tvarką, skubiai buvo susitarta dėl kompromiso: ir fizinės, ir protinės negalios kamuojamas paauglys Ivanas V ir jo dešimtmetis netikras brolis Petras buvo vainikuoti bendravaldžiais carais, o Sofija sumaniai atliko jų abiejų regentės vaidmenį. Tačiau Petrui suaugus ir pasidarius ambicingesniam, Sofija nesirengė savo noru užleisti valdžios. Praėjus septyneriems metams po 1682-ųjų sukilimo, kai Petras su sau ištikima Rusijos kariuomene apytiksliai už 45 mylių į šiaurės rytus nuo Maskvos įsirengė stovyklą Troicko vienuolyne Sergijevo Posade – rusų stačiatikių bažnyčios širdyje, Sofija vėl kreipėsi į šaulius. 1689 m., pavedusi savo liguistam broliui Ivanui V pilstyti kareiviams, bojarinams ir kitiems pareigūnams degtinę, Sofija karštai prašė jų paremti ją prieš jos netikrą brolį Petrą[10]. Jos pastangos buvo bergždžios – bojarinai, likę šauliai ir net Ivanas parėmė ne ją, o Petrą. Sofija buvo suimta ir uždaryta Novodevičės moterų vienuolyne. Niekada nesidomėjęs politika, ramus Ivanas V 1696 m. mirė ir Petras liko vienintelis caras. Po dvejų metų, dar kartą nesėkmingai pamėginusi surengti šaulių sukilimą ir atimti iš Petro sostą, Sofija buvo priversta duoti vienuolės įžadus, ir nuo to laiko ją saugojo šimtas ginkluotų sargybinių. Jaunasis caras Petras, vėliau pavadintas Petru Didžiuoju, elgdamasis labai panašiai, kaip ir Ivanas Rūstusis, tardė ir pasmerkė myriop šimtus šaulių. Nutaręs amžiams išrauti maištų šaknis, jis išformavo šaulių dalinius. Caro įsakymu, dažnai jo akivaizdoje, daugybė tariamų sąmokslininkų buvo kankinami, deginami įkaitinta geležimi, pakarti, nukirsdinti arba sulaužyti ant rato[11]. Rusijoje didybė ir rūstybė skiriasi mažiau, nei atrodo.

* * *

Jeigu visi Rusijos praeities valdovai ir dabarties vadovai surengtų gėrimo varžybas, Petras I neabejotinai liktų paskutinis pastovintis ant kojų. Iki mūsų laikų išlikę pasakojimai byloja, kad Petras buvo ištvermingas kaip Heraklis ir dirbdamas, ir gerdamas: nors, kaip pasakojama, caras kasdien išgerdavo nuo trisdešimties iki keturiasdešimties stiklinių vyno, jo protas vis dėlto likdavo pakankamai blaivus, kad galėtų vykdyti plačias vidaus reformas ir padaryti Rusiją grėsminga Europos didvalstybe. Pasak šių legendų, net ankstyvoje paauglystėje Petras, prieš eidamas į lauką žaisti, per pusryčius išgerdavo pintą degtinės ir butelį chereso, o paskui dar maždaug aštuonis butelius[12]. Žinoma, pasakojimus apie tokį astronominį suvartojamo alkoholio kiekį reikia vertinti skeptiškai, nes net nedidelė jo dalis sukeltų mirtiną apsinuodijimą. Vis dėlto neabejotina, kad Petras buvo smarkus gėrovas net pagal rusų standartus.

Išplėšęs valdžią iš sesers Sofijos ir tapęs absoliučiu Rusijos valdovu, paauglys Petras jau turėjo savo patikėtinių ratą, susidedantį iš bojarinų atžalų, patikėtinių ir patarėjų iš jaunystės, kurią daugiausia praleido Novopreobražensko dvare į šiaurės rytus nuo Maskvos. Kaip ir dauguma berniukų, jaunasis Petras su draugais žaidė karinius žaidimus – užuot stumdęs žaislines kareivių figūrėles jis su savo bičiuliais didikų sūnumis rengė karinius manevrus su tikrais kareiviais. Petrui subrendus, suaugo ir jo kariai, ir jo Preobraženskо bei Semionovsko gvardiečiai tapo pirmaisiais ir labiausiai patyrusiais imperinės Rusijos kariuomenės pulkais[13].

Mirus Petro tėvui, kai caraičiui buvo tik treji metai, jo motina daugiausia dėmesio skyrė dinastinėms vidaus kovoms. Auklėti Petrą ji patikėjo mokytojui Nikitai Zotovui ir auklėtojui kunigaikščiui Borisui Golicynui, kuris dažnai vesdavosi Petrą į vadinamąjį vokiečių priemiestį – rytinį Maskvos pakraštį, kur buvo įsikūrę atvykėliai iš Vakarų Europos. Kaip tik ten, girtuoklių ir kekšių kompanijoje, jaunasis caras išmoko gerti[14].

Ir vokiečių priemiesčio tavernose, ir Preobraženskо įguloje, ir caro dvare Kremliuje Petras greitai susidraugaudavo su tokio pat tvirto būdo žmonėmis, kaip ir jis, ir skirdavo juos į valdžios postus nežiūrėdamas jų kvalifikacijos. Vokiečių priemiestyje Petras susipažino su Pavelu Jagužinskiu, Maskvos liuteronų bažnyčios vargonininko sūnumi, kuris sužavėjo jaunąjį carą savo linksmumu, darbo etika ir gebėjimu daug išgerti. Petras paskyrė jį pirmuoju Rusijos generaliniu prokuroru. Visada geros nuotaikos Jagužinskis buvo „vienintelis žmogus Rusijoje, kuris galėjo nedrebėdamas stoti prieš imperatorių, net kai jis buvo labai blogai nusiteikęs“[15]. Fiodorą Apraksiną, tarnavusį Semenovsko pulke, Petras paskyrė vadovauti naujajam admiralitetui, Rusijos jūrinėms karinėms ambicijoms svarbiai institucijai, nors jis buvo neišsilavinęs, nemokėjo užsienio kalbų ir niekada nebuvo plaukęs jūra. Tačiau buvo kalbama, kad šis Petro sugėrovas išmaukė 180 stiklinių vyno per tris dienas ir nuolat girdavosi šiuo žygdarbiu (tikriausiai perdėdamas) užsienio ambasadoriams[16].

Iš konkuruojančio Preobraženско pulko iškilo Aleksandras Danilovičius Menšikovas, kuklus, pusiau raštingas kareivis. Įvairiapusiškas, energingas ir ištikimas, Menšikovas, kaip ir caras, pasižymėjo humoro jausmu ir gebėjimu išgerti daugybę alkoholio ir greitai tapo Petro numylėtiniu. Buvo kuždamasi, esą Petras ir jo Aleksaša ne vien draugai: Preobražensko kanceliarijoje sklido kalbos, kad juodu „gyvena nuodėmėje". Be to, 1698 m. buvo suimtas vienas girtas pirklys, leptelėjęs, kad Petras nusitempė Menšikovą į lovą „kaip kekšę"[17]. Kad ir kokie buvo jų asmeniniai santykiai, Menšikovas tapo Petro asmeniniu pasiuntiniu ir artimiausiu patikėtiniu.

Vokiečių priemiestyje Petras taip pat sutiko linksmuolį šveicarų samdinį François Lefortą, pravardžiuojamą Francu, kuris bene labiausiai prisidėjo prie Petro įjunkimo į alkoholį. Lefortas patraukė jaunąjį carą savo atvirumu, nesavanaudiška draugyste, draugiškumu ir legendiniais gėrovo gebėjimais. Petras užmokėjo Leforto skolas, paskyrė jį į politiškai svarbias pareigas ir net pastatė jam rūmus vokiečių priemiestyje. Ilgomis dienomis spręsdavęs valstybės valdymo klausimus, vakarais Petras pabėgdavo į Leforto irštvą, kur „tuoj patogiai įsitaisydavo tabako dūmų migloje, ant stalo pasistatęs alaus bokalą, dūmindamas pypkę, apkabinęs aplink taliją kokią nors kikenančią merginą". 1692 m. jaunas (ir vedęs) caras pamėgo vieną iš Leforto sugulovių, vokiečių prekiautojo vynu dukterį Anną Mons. „Ši lengvų manierų gražuolė buvo kaip tik tokia moteris, kokios norėjo Petras: ji neatsilikdavo nuo jo nei gerdama, nei pokštaudama." Mons tapo caro meilužė vienuolikai metų[18].

Lefortas ne tik parūpindavo Petrui vyno ir moterų, bet ir atliko daug svarbesnį vaidmenį: 1697–1698 m. jis koordinavo Petro vadinamąją Didžiąją pasiuntinybę – didžiulę diplomatinę misiją Vakarų Europoje. Joje dalyvavo 250 Rusijos pasiuntinių, pareigūnų ir palydovų, lydėjusių jaunąjį carą, kuris keliavo inkognito, pasivadinęs Piotru Michailovu. Keliaudamas po Europą, Lefortas sutiko vokiečių matematiką ir filosofą Gottfriedą Wilhelmą von Leibnizą ir paliko jam neišdildomą įspūdį: „[Alkoholis] niekada neįveikia jo, jis visada išsaugo blaivų protą... niekas negali su juo varžytis... jis nepalieka savo pypkės ir stiklinės, kol po saulėtekio praeina trys valandos."[19]

Istorikai nuo seno pabrėžia, kaip smarkiai Petrą paveikė kelionės po Europą įspūdžiai: iš Olandijos laivų statytojų ir Anglijos admirolų išmokęs statyti laivus ir įgijęs jūrininkystės žinių, jis užsimojo paversti Rusiją karine jūrų didvalstybe; įgytos žinios apie Europos mokslą, papročius ir valdymą paskatino Petrą vykdyti vakarietinimo reformas. Tačiau jie retai mini, kokius įspūdžius Petro palyda paliko europiečiams: ji dažnai nežabotai puotaudavo baruose, tavernose ir svečių namuose ir neapmokėjo nė vienos sąskaitos. Kai kartą Petras puotavo su savo sugėrovu anglu admirolu Peregrine'u Osborne'u, markizu Cærmarthenu, kurį Petras

apdovanojo tabako importo į Rusiją monopolija, vietos didikai stebėjosi, kad jaunasis caras „rytą atsipagiriodamas išgėrė pintą chereso ir butelį brendžio, paskui dar apytiksliai aštuonis butelius balto sauso vyno ir nuėjo į teatrą."[20]

Per pirmąjį susitikimą 1697 m. Anglijos karalius Viljamas III, norėdamas įsiteikti jaunajam carui, padovanojo jam prašmatnią karališkąją jachtą. Tačiau dviejų monarchų santykiai pašlijo, kai per jų paskutines išgertuves Petro mėgstama prijaukinta beždžionė (kuri visada sėdėdavo ant caro kėdės atlošo) susierzino ir užpuolė karalių. Dar nemalonesnis siurprizas Viljamo laukė, kai svečiai iš Rusijos išvyko ir aristokratai, kurių namuose triukšmingoji delegacija buvo apsistojusi, atsiuntė jam sąskaitą. „Petras ir jo palydovai namuose buvo įpratę elgtis, kaip rodo žalos vertinimai, baisiai nevalyvai", – buvo konstatuota vienoje vyriausybės ataskaitoje; joje buvo paminėti nuostoliai dėl suteptos patalynės, sulaužytų baldų ir langų, suplėšytų užuolaidų ir paveikslų. Sugrįžę šeimininkai įsiuto radę nuniokotus vertingus sodus, tarp jų vertingą devynių pėdų aukščio, penkių pėdų pločio ir keturių šimtų pėdų ilgio bugienių gyvatvorę – ji buvo išlaužyta taranuojant karučiais. „Įsivaizduoju, kaip tas baisusis milžinas Petras, pasistiprinęs svaigalais, su kunigaikščiu Menzikoffu [taip!] kvatodamasis stumia karutį per penkių pėdų storio spygliuoto bugienio užtvarą", – baisėjosi vienas XIX a. rašytojas[21].

Grįžęs į Maskvą Petras dažniau vakarieniaudavo su Lefortu negu Kremliaus rūmuose. Kadangi jo kukli rezidencija buvo per maža nuolat rengti caro banketams, Petras įsakė Leforto dvare pastatyti dar vieną didžiulį pastatą – didingus mūrinius rūmus su vyno rūsiais ir pokylių sale, kurioje tilpo pusantro tūkstančio girtų puotautojų. Čia Petras, kaip ir Stalinas savo vasarnamyje ir Ivanas savo tvirtovėje Aleksandrovo Slobodoje, įkūrė neoficialią sostinę ir privatų alternatyvų dvarą, laisvą nuo tradicinių Kremliaus taisyklių ir konvencijų[22].

Ši įvairiaspalvė sugėrovų brolija, susidedanti iš įžymių regentų, palydovų, jaunų sargybinių ir užsieniečių nuotykių ieškotojų, virto Petro „visiškai beprotiška, visiškai girta, pašėlusiai linksma asamblėja", kuri atvirai pašiepė imperinio dvaro tradicijas ir manieras. Daugelis šios triukšmingos Linksmosios draugijos narių – užsieniečiai ir žemos kilmės sargybiniai – apskritai nebūtų buvę įleisti į tradicinį dvarą[23]. Visur, kur tik keliaudavo Petras, – į imperinę rezidenciją Preobraženske, Leforto klubą vokiečių priemiestyje ar Maskvos, o vėliau Sankt Peterburgo kilmingųjų rezidencijas, – gerdama, puotaudama ir ištvirkaudama, keldama pasibaisėjimą Rusijos konservatoriams jį lydėjo ši Linksmoji draugija[24].

Paprastai girtuokliavimas netikrame dvare prasidėdavo apie vidurdienį ir dažnai trukdavo ne vieną dieną. Geraširdis Petras mėgo matyti savo draugus girtus; vengiantys pasigerti carui keldavo įtarimą ir prarasdavo jo malonę. Petras iš karto pradėdavo pobūvį nuo alkoholio – iš pradžių

nuo degtinės, paskui stiprių vynų ir angliško alaus, patiekiamų didžiulėse taurėse, kad „visi svečiai jau būtų apsvaigę prieš patiekiant sriubą“ [25]. Apgirtę ir atsipalaidavę puotautojai sakydavo grandiozines kalbas ir kėlė nesuskaičiuojamą daugybę tostų, kuriuos visus palydėdavo trimitų gaudimas arba artilerijos salvės, įsilinksminusiai miniai pritariamai šaukiant ir mojuojant kumščiais. Ištvermingesni gėrėjai linksmindavosi per visą naktį, kiti alkoholio įveikti krisdavo, kur papuola, ir užmigdavo, kol paskui, išsimiegoję ir atkutę, vėl suskasdavo gerti ir puotauti.

Išjuokdamas tradicines ceremonijas ir titulus, caras Petras sukūrė elgesio per maskaradus jo naujajame alternatyviame dvare kodeksą ir net asmeniškai sumušė savo brangiausią Aleksašą Menšikovą už tai, kad šis užmiršo nusisegti kardą prieš eidamas šokti. Bet baisiausia bausmė buvo Didysis erelis – didžiulė, puošni taurė su dviem rankenomis, pripilta pusantro litro degtinės, kurią reikėjo išgerti iš karto. Daug apsilankiusių aukštų pareigūnų ar garbingų ponių baisėjosi matydami, kaip įkaušusius didikus, kuriems teko išgerti Didįjį erelį, iš pokylio tempia namo jų apgirtę liokajai[26].

Sugėrovų brolijai virstant alternatyviu dvaru, daugelis pravardžių, kurias Petras priklijavo savo bičiuliams, virto „oficialiais“ titulais, suteiktais už nuopelnus tarnaujant Preobraženskо pulke. Petrui jaunystėje žaidžiant karą buvo inscenizuotas mūšis: „priešo“ kariuomenė, vadovaujama bojarino Ivano Buturlino, puolė Presbergo miesto tvirtovę, kurios gynėjams vadovavo kunigaikštis Fiodoras Romodanovskis, siaubingas ir žiaurus girtuoklis, tapęs vienu iš artimiausių Petro patikėtinių. Todėl Petras praminė Buturliną Lenkijos karaliumi, Romodanovskį – Presbergo karaliumi, o vėliau kunigaikščiu cezariu. Šiuos titulus jis vartojo net oficialiai susirašinėdamas: savo laiškus Romodanovskiui Petras pradėdavo kreipiniu „Jūsų Didenybe“ ar „Mano Valdove Karaliau“, dažnai pasirašydamas kaip „Jūsų baudžiauninkas ir amžinas vergas Petras“[27].

Petras taip pat pašiepė galingą Rusijos stačiatikių bažnyčią, įkurdamas „visiškai beprotišką, visiškai girtų kvailių ir juokdarių sinodą“, patepdamas savo senstantį mokytoją Zotovą kunigaikščiu-popiežiumi, Bakcho patriarchu; jis vadovaudavo girtoms erezijoms sėdėdamas ant degtinės statinės[28]. Kaip ir savo alternatyviame dvare, Petras sukūrė Girtojo sinodo ritualus ir ceremonijas. Pirmoji taisyklė skelbė, kad „Bakchą reikia garbinti smarkiai ir šauniai geriant“ – tai iš esmės reiškė, kad „Sinodo nariai visas taures turi ištuštinti greitai, privalo kiekvieną dieną nusigerti ir niekada neiti gulti blaivūs“[29].

Grupė turėjo savą „šventąjį raštą“ – bibliją su viduje išpjautais lapais, kad joje tilptų keletas plokščių degtinės butelių. Išjuokiant Romos kardinolų konklavą, Petro „kardinolai“ buvo uždaryti kambaryje su popiežiumi Zotovu, verčiami gerti ir atsakinėti į jo absurdiškus klausimus apie savo šeimas. Petras įdėmiai klausėsi jų blevyzgojimų, visada įsidėmėdamas

„bet kokias smulkmenas, kurias panoręs galėjo panaudoti prieš juos“[30]. Jiems tris dienas ir naktis be paliovos girtuokliavus, slapto pasitarimo durys atsidarė. Jo šventenybė Zotovas ir pagirioti kardinolai išsvirduliavo iš kambario ir buvo parvežti namo rogėmis, o kai kurie apskritai iš jo neišėjo. Ne vienas jų mirė nuo apsinuodijimo alkoholiu, ir juos teko nešti į tikrą bažnyčią laidoti. O per jų šermenis vėl teko gerti.

Girtasis sinodas net pašiepė santuokos sakramentą, surengdamas prašmatnias Petro karališkojo neūžaugos Jakimo Volkovo vestuves. Petras labai mėgo mažus žmones ir Volkovas visada būdavo šalia daugiau kaip dvimetrinio caro ir kai šis rungdavosi gėrimo varžybose, ir kai skindavo pergales mūšių laukuose. Petras įsakė princui-cezariui Romodanovskiui pakviesti (ar liepti atvykti) visus Rusijos neūžaugas (*karliki*, kaip jie buvo ir yra paprastai vadinami Rusijoje) į Sankt Peterburgą dalyvauti Volkovo vestuvių ceremonijoje. Tuoktuvių dieną apytiksliai septyniasdešimt mažų žmonių, vilkinčių Petro užsakytais puikiais europietiškais drabužiais, išsirikiavo prie altoriaus. Per tuoktuvių ceremoniją aukštas caras pats laikė vestuvinę karūną nuotakai virš galvos. Per pokylį neūžaugos sėdėjo prie miniatiūrinių stalų salės vidury, o įprasto ūgio svečiai – pakraščiuose. Šventę vedė žemaūgis ceremonmeisteris, o tostus lydėjo salvės iš miniatiūrinių pabūklų. Nors tokie dalykai mūsų laikais visiškai nepriimtini, tais laikais Petras, jo dvariškiai ir užsienio pasiuntiniai žavėjosi žiūrėdami, kaip girti nykštukai džiaugsmingai šoka ir klumpa[31].

Nykštukų vestuvės, kaip ir Girtasis sinodas, dar labiau nutrynė ribą tarp Petro oficialaus ir žaidimų pasaulio, nes abiems priklausė tie patys žmonės. Tiesą sakant, Girtasis sinodas nuo girtų dvariškių priklausė ne mažiau negu Šventasis Sinodas nuo pasaulietiškos valstybinės valdžios. Bet kokiu atveju, kadangi Petras ir jo aplinkos žmonės buvo nuolatos apkvaitę nuo alkoholio, sunku suprasti, kur baigdavosi kvailiojimas ir prasidėdavo „tikras“ valdymas[32]. Pavyzdžiui, vieną oficialų laišką iš Sankt Peterburgo, Petro maždaug 1706 m. kovą rašytą patikėtiniui Menšikovui, pasirašė Linksmosios draugijos nariai: „kalė Lizetka, pridėjusi savo leteną, ir karališkasis neūžauga Jakimas Volkovas, kuris pridūrė, kad jam leista būti girtam tris dienas. Pats caras pasirašė kaip Arkidiakonas Petras“[33]. Tačiau nors ir nuolat vartodamas alkoholį, Petras po puotų kažkaip visada pabusdavo šviesaus proto, pasirengęs vesti šalį į naujas pergales ar bent jau eiti į kitą puotą.

Labai mažai kas galėjo prilygti Petrui, ir net jo geriausi draugai iš Linksmosios draugijos retkarčiais bandydavo išvengti alkoholio tvano. Per vieną pobūvį, visiems geriant stiprius vengriškus vynus, Menšikovas buvo nutvertas geriantis silpnesnį Reino vyną, kad nenusigertų pernelyg greitai. Bausdamas už taisyklių pažeidimą, Petras privertė savo favoritą išgerti į Didįjį erelį supiltus du pilnus butelius stipresnio vyno. Išgėręs jį Menšikovas labai smarkiai apgirto ir neteko sąmonės; jo žmonai ir seseriai nesulaikomai raudant, jį teko nešti namo[34].

Per rusų šventes – nuo Užgavėnių pavasarį iki Kalėdų ir Naujųjų metų žiemą – Linksmoji draugija, kurią sudarė nuo aštuoniasdešimties iki dviejų šimtų lėbautojų, leisdavosi į triukšmingas išvykas, vis įvirsdama į svečių nelaukiančių Maskvos ir Sankt Peterburgo didžiūnų namus. Nedarniai giedodama Kalėdų giesmes, draugija, susėdę po dvylika ar dvidešimt, linksmai skriedavo snieguotomis gatvėmis rogių karavanu. Jeigu kuris nors girtas draugijos narys, apkaušęs šeimininkas ar niekuo dėtas stebėtojas užmiršdavo caro taisykles, jie buvo ceremoningai plakami botagu arba turėdavo ištuštinti Didįjį erelį[35]. Petras net parašė oficialias taisykles savo šeimininkams:

> Dėl savo nesusivaldymo mes kartais visiškai netenkame jėgų ir negalime pajudėti iš vietos, ir gali atsitikti, kad nepajėgsime atvykti į visus namus, kuriuos pažadėjome aplankyti tą dieną, ir šeimininkai, kurie ruošėsi mus sutikti, gali patirti nuostolių. Todėl mes skelbiame ir tvirtai prisakome, grasinant Didžiojo erelio taurės bausme, kad niekas neruoštų jokio maisto. Jeigu mes teiksimės pas ką nors valgyti, pranešime apie tai iš anksto. Patvirtindami tai mes pasirašėme šį įsaką sava ranka ir liepėme patvirtinti jį didžiuoju Gabrieliaus antspaudu.[36]

Kokios priežastys lėmė tokį keistą Rusijos „didžiojo" valdovo elgesį? Niekas tikrai nežino. Amžininkai kaltino jo auklėjimą. XIX a. mokslininkai manė, kad Petras taip elgėsi dėl to, kad jam reikėjo linksminti dvariškius naujoje sostinėje Sankt Peterburge. Šiandien kai kurie istorikai laiko jį perdėm vyriško caro priešiška kultūrine reakcija į nuverstos Sofijos (moterišką) valdymą, o kiti teigia, kad toks valdovo skatinamas siautėjimas buvo būtinas norint diskredituoti viduramžių kultūrines praktikas ir atvesti Rusiją į „modernią" Europą[37]. Pažvelgus į Petro girtavimą ir lėbavimą degtinės politikos ir autokratinio valstybės valdymo kontekste, lyginant su panašaus valdovų elgesio pavyzdžiais Rusijos modernioje ir senovės istorijoje, jis jau taip smarkiai nestebina ir atrodo kaip gana įprastas autokratinio valdymo elementas.

Švedijos pasiuntinys Johnas von Strahlenbergas, pats dalyvavęs Petro Linksmosios draugijos ir jo alternatyvaus dvaro linksmybėse bei viešose išvykose, pastebėjo:

> Taigi šios procesijos priverčia daug blaivių žmonių įprasti prie girtuokliavimo, ir kai kurie iš tų, kurie buvo priversti girtuokliauti, mirė tą pačią naktį, nespėję net pasiekti savo namų. Jis taip pat taip smarkiai sekė Maskvos gyventojus, kad niekas nedrįso viešai peikti caro ar jo numylėtinių. Ir jeigu kuris nors žmogus dėl to įskundžiamas, jis nepaprastai žiauriai baudžiamas, o skundikas apdovanojamas.[38]

Tariamai neįprasti Petro kvailiojimai kuo puikiausiai derėjo su rusų tradicija naudoti alkoholį visuomenei, savo aplinkos žmonėms destabilizuoti ir pasinaudojant girtumu naudingai informacijai išgauti. Net puotaujant Petras išpešdavo paslaptis iš savo girtų kompanionų ir įsimindavo arba į užrašų knygelę užsirašydavo jų žodžius. Ir istorikai, ir jo amžininkai teigia, kad „jis pašalino daug žmonių, kurie per puotas atskleidė savo mintis“[39].

Alkoholis buvo svarbus Petro įrankis ir užsienio politikos srityje. Kilus Didžiajam šiaurės karui su Skandinavijos didvalstybe Švedija dėl priėjimo prie Baltijos jūros, 1703 m. Petras Nevos deltoje, kur ši upės įteka į Baltijos jūrą, pradėjo statyti savo naująją sostinę Sankt Peterburgą[40]. Tačiau galutinė karinė pergalė buvo pasiekta tik po šešerių metų Poltavos mūšyje (dabartinės Ukrainos teritorijoje), kuriame moderni Petro kariuomenė visiškai sugriovė švedų teritorines ambicijas Rytų Europoje. Triuškinamai pralaimėję švedai pasidavė kažkokiam asmeniui, kuris, jų manymu, buvo Rusijos caras. Tačiau patys to nežinodami oficialūs švedų delegatai kalbėjosi ne su Petru, o su jo girtu princu-cezariu Romodanovskiu, šalia kurio tylėdamas stovėjo įtartinai aukšto ūgio „karininkas“[41].

Degtinė Petrui padėjo įgyvendinti teritorines ambicijas dar labiau negu kariuomenė. Rusams besikėsinant į didžiojo Kuržemės (dabar Latvija) kunigaikščio Friedricho Wilhelmo Kettlerio teritoriją, pastarasis sutiko vesti Petro dukterėčią Aną Ivanovną. Kadangi jos tėvas Petro bendravaldis caras Ivanas V buvo jau seniai miręs, Petras prisiėmė nuotakos tėvo vaidmenį. Šaltą 1711 m. sausį jis surengė nepaprastai pompastiškas vestuves, kurioms prilygo tik anksčiau tą žiemą surengtas caro nykštuko Volkovo vestuvių spektaklis, kuriame kaip garbės svečiai, nors ir nesmagiai jausdamiesi, dalyvavo ir Ana su Friedrichu. Caro dukterėčios vestuvių puota buvo dar keistesnė: jaunavedžiams buvo ceremoningai patiektas didžiulis pyragas, iš kurio iššoko dvi pagal paskutinę prancūzų madą pasipuošusios moterys nykštukės ir ėmė deklamuoti eiles bei dainuoti menuetą[42]. Prie tokių girtuokliškų keistenybių neįpratęs, nesmagiai besijaučiantis kunigaikštis tiek daug gėrė, kad ne šiaip vadavosi pagiriomis; jis iš tikrųjų mirė. Sužinojęs tai, Petras pareiškė valdysiąs Kuržemę savo dukterėčios vardu, taip iš esmės prijungdamas kunigaikštystę prie Rusijos. Faktiškai „Petras, kaip ir apskritai diplomatai, naudojosi nesaikingo gėrimo tradicija, kuri pražudė Kuržemės kunigaikštį, siekdamas savo politinių tikslų. Jis vertė savo svečius pagal rusų paprotį gerti brendį [degtinę], kad galėtų lengviau iškvosti savo didikų ir užsienio ambasadorių paslaptis arba susidoroti su jais.“[43]

Nuo Petro degtinės politikos nebuvo apsaugoti ir užsienio diplomatai: jis dažnai versdavo juos gerti alkoholį, kol jie atskleisdavo valstybės paslaptis, prarasdavo sąmonę ar tiesiog mirdavo. Danijos ambasadorius Justas Juelas pasakojo, kaip caro tarnai į jo laivą įžengusius pasiuntinius

vertė ištuštinti Didįjį erelį. Negalėdamas atsikratyti Petro vyresniojo liokajaus, apsvaigęs Juelas užlipo į fokstiebį ir pasislėpė tarp burių. Sužinojęs apie tai, Petras pats užlipo į aukštą laivo stiebą su vyno buteliais kišenėse, įsikandęs Didįjį erelį, ir privertė diplomatą tiesiai ant rėjos už bausmę kartu išgerti penkis butelius. Kartą Juelas apsimetė sergąs, kad išvengtų gyvybei pavojingo vienos pergalės šventimo, trukusio tris dienas. Didysis valdovas pats pakėlė nelaimingąjį daną iš lovos ir vienais naktiniais marškiniais bei šlepetėmis nutempė į pokylį. Vėliau, vėl bandydamas išvengti gluminančių caro taisyklių, Juelas griebėsi kitokio būdo – maldavo pasigailėti, bet bergždžiai. Jam puolus ant kelių ir ėmus su ašaromis akyse melsti pasigailėjimo, „caras juokais pats krito ant kelių ir pasakė, kad klūpos tiek pat, kiek ir aš, taigi kadangi nė vienas iš mūsų nesikėlė pirmas, mudu likome klūpoti, kol ištuštinome šešias ar septynias dideles taures vyno, ir aš pakilau vėl pusgirtis.“[44]. „Užsienio pasiuntiniui, – pasakojo Juelas, – šitos išgertuvės yra bauginantis išmėginimas: jis arba dalyvauja jose ir griauna savo sveikatą, arba praleidžia ir pelno caro nemalonę.“[45] Ir danų, ir prancūzų pasiuntiniai greitai tai suprasdavo. 1721 m. kovą oficialiame pranešime į Paryžių Prancūzijos ambasadorius pasakojo apie Petro „grande assemblée“. Šiai puotai vadovavo Zotovas, netikras popiežius, „kuris mokėjo tik gerti daug vyno ir degtinės ir rūkyti tabaką“. Jausdamasis nesmagiai, naujasis ambasadorius pakilo eiti, bet išėjimą buvo užtvėrę ginkluoti sargybiniai, kurie nė vieno svečio neišleisdavo blaivaus. „Niekada savo gyvenime nesu patyręs tokios baisybės“, – piktinosi ambasadorius[46].

Kitą pasiuntinį, Holšteino kunigaikštystės rūmų valdytoją Friedrichą Wilhelmą von Bergholzą, alkoholio vartojimo papročiai Rusijos dvare taip stulbino, kad faktiškai kiekviename savo memuarų puslapyje jis rašė apie caro pobūvius, kuriuose šis vertė pasigerti kunigaikštį, garbingus užsienio svečius ir net dvaro ponias. Daugelis užsieniečių, suprasdami, kad išsisukti nepavyks, naudojo panašius būdus likti blaiviems, kaip ir Bergholzas: gerdavo lėtai ir maldaudavo tarnų skiesti jiems tiekiamą vyną[47]. Nors tokį girtuokliavimą galima palaikyti žaismingu kvailiojimu, dažnai kaip tik paveiktas alkoholio Petras aiškiai atskleisdavo savo žiaurumą.

Prūsijos ambasadorius M. Printzas pasakojo, kaip per pietus po šaulių sukilimo girtas Petras įsakė atvesti į dvarą dvidešimt kalinių ir su kiekvienu iš dvidešimties išgėręs alkoholio džiaugsmingai nukirsdavo jiems galvas, o paskui pasiūlė siaubo apimtam ambasadoriui pabandyti pakartoti jo žygdarbį. Net „labiau civilizuoti“ caro patikėtiniai europiečiai, tokie kaip François Lefortas, ėmę maldauti jo atsisakyti tokių brutalių egzekucijų, gavo rūstų atsakymą: „Dievui nėra malonesnės aukos negu nusikaltėlio kraujas.“[48]

Stalinas turėjo Beriją, Ivanas Rūstusis – Skuratovą, o Petro brutalumą kurstė princas-cezaris Romodanovskis. Caras su savo amžinai girtu

didžiuoju inkvizitoriumi kankino, pakorė ar nukirsdino daugybę kalinių – ir kaltų, ir nekaltų. Žiauriausias bausmes jie skirdavo didikams ir paprastiems žmonėms, kurie buvo kaltinami tuo, kad girti piktžodžiavo prieš carą. Daug girtuoklių buvo suimti niekuo neprasikaltę, remiantis tik gandais ir nuogirdomis. Paklaustas, (o šito jis buvo klausiamas dažnai), kam jis taip žiauriai kankina kokį nors nelaimėlį, Petras atsakydavo: „Jis turbūt kaltas, kitaip nebūtų buvęs įkalintas."[49]

Turbūt nėra ko stebėtis, kad žiauriausiai Petras elgdavosi, kai šalia būdavo Romodanovskis. Pastarasis laikė savo rūmuose lokį ir, kaip teigiama, buvo išmokęs jį labai įdomaus triuko: kiekvienam lankytojui, kuris norėdavo susitikti su jo šeimininku, lokys atnešdavo didelę pipirinės degtinės taurę. Tiems, kurie nesuvirpėję įveikdavo siaubingo skonio gėrimą, jis leisdavo praeiti, o tuos, kurie neįstengdavo, – apdraskydavo. Toks necivilizuotas elgesys ir žiaurumas glumino ne vienos kartos istorikus: „Kokią civilizaciją galėjo sukurti toks brutalus reformuotojas, naudojęs tokius žiaurius metodus? Petras net pats kartą sakė, kad jis trokšta reformuoti kitus, bet nepajėgia reformuoti savęs."[50]

Petro modernizavimo reformų sąrašas buvo iš tikrųjų įspūdingas. Jis mokė bojarinus Europos kilmingųjų manierų ir išnaikino tokius viduramžių įpročius kaip ilgų barzdų nešiojimas. Jis uždraudė priverstines santuokas, įvedė Julijaus kalendorių ir reformavo mokesčių sistemą, siekdamas gauti lėšų savo naujajai sostinei Sankt Peterburgui statyti ir kariuomenei, užkariavusiai žemę, kurioje ji buvo įkurta, išlaikyti. Jis panaikino seną bojarinų klasę, įsteigė kilmingųjų rangus, kurie buvo suteikiami už nuopelnus ir tarnybą, ir net įvedė privalomą mokslą, būtiną kompetentingai ir gerai funkcionuojančiai vyriausybinei biurokratijai sukurti[51]. Vis dėlto, nors ir daug pasiekęs, Petras, aiškiai prisimindamas šaulių sukilimus ir beveik lemtingas dinastines kovas savo vaikystės laikais, labai rūpinosi įpėdinystės klausimu.

Petro jaunystės laikais motina sutuokė jį su Jevdokija Lopuchina, įtakingo bojarino dukterimi. Santuoka buvo nelaiminga. Iš jų trijų vaikų išgyveno tik vienas – caraitis Aleksejus Petrovičius, o kiti du mirė kūdikystėje. Išvaryta į vienuolyną, kad Petras galėtų vesti savo meilužę Jekateriną, Jevdokija įdiegė Aleksejui pasibjaurėjimą Petru ir jo reformomis, ir dėl to aplink motiną su sūnumi ėmė burtis reakcinga opozicija. Aleksejus vengė bendrauti su tėvu, dažnai apsimesdavo, kad serga ar yra pagiringas, taip kurstydamas caro įtarumą[52]. Sklandantys gandai apie juodviejų nesutarimus ir Aleksejaus rezgamą sąmokslą, rodės, pasitvirtino, kai caraitis netikėtai pabėgo iš savo tėvo dvaro į saugią Europą.

1715 m., tokių įtemptų šeimyninių santykių sąlygomis, Petras ir jo antroji žmona Jekaterina šventė Petro Petrovičiaus jaunesniojo gimimą. Žinia apie kito galimo sosto įpėdinio gimimą buvo sutikta kaip įprasta Petrui: kariuomenės įguloms buvo dalijamos dovanos ir degtinė, o jos

pasitiko žinią patrankų salvėmis. Petras, Menšikovas ir Apraksinas statinėmis dalijo savo valdiniams degtinę, ir šie baisiai nusigėrė. Triukšmingame Petro dvare buvo patiekti didžiuliai tortai, iš kurių iššoko nuogi nykštukai ir šoko kurtizanių malonumui: moteriškos lyties neūžaugos ant vyrams, vyriškos lyties – ant moterims skirto stalo. Pasak Otto Pleyerio, Šventosios Romos imperijos konsulo, „visi – ir kilmingi, ir prastuoliai, ir turtuoliai, ir vargšai – neapsakomai džiaugiasi gimus caraičiui; jie užmiega tik pasigėrę, o vos atsibudę tuoj vėl puola gerti. Tie, kurie blaivūs, apsimeta, kad yra girti tarp girtų, ir visuose namuose stalai visada nukrauti maistu. Caras vadina šį princą savo tikruoju sosto įpėdiniu."[53]

Kai išlaidus caraitis Aleksejus 1718 m. grįžo iš savanoriškos tremties, įsiutęs Petras surengė oficialų savo sūnaus skandalingo pabėgimo „tyrimą". Tėvo įsakymu kankinamas, Aleksejus įskundė savo artimiausius draugus; caras pasodino juos ant kuolo arba sulaužė ant rato ir viešai paskelbė paliksiąs sostą savo tikrajam įpėdiniui – Petrui Petrovičiui. Aleksejus buvo nuteistas mirties bausme už išdavystę ir mirtinai nuplaktas Petropavlovsko salos tvirtovėje. Sūnaus mirtis smarkiai prislėgė didįjį carą, bet imperijos įpėdinystė buvo saugi. Bent jau iki tol, kai trejų metų sosto įpėdinis Petras Petrovičius netikėtai mirė, ir kilo dar vieno Suirutės laikotarpio grėsmė[54].

Iškilus grėsmei, kad nutrūks Romanovų dinastija, silpstantis Petras priėmė naują įstatymą dėl įpėdinystės, kuris leido caro valdžią perduoti ir ne tiesioginiam įpėdiniui. 1724 m. vasarą pūslės infekcijos prikaustytas prie lovos, sergantis caras oficialiai vainikavo savo mylimą žmoną, buvusią latvių valstietę, imperatore Jekaterina I. Pradėjęs valdyti su broliu Ivanu, dabar, gyvenimo pabaigoje, Petras vėl turėjo bendravaldę – Jekateriną. Sveikatai šiek tiek pasitaisius Petras net surengė paskutinę Girtojo sinodo konklavą, per kurią išgėrė begalę alkoholio ir taip beveik tikrai pagreitino pūslės gangreną ir paskubino savo baigtį[55]. 1725 m. vasario 6-osios vakarą prikaustytas prie lovos imperatorius pagaliau apsisprendė, kam paliks savo imperiją ir sostą. Pareikalavęs popieriaus ir rašiklio, jis pradėjo rašyti: „Viską palieku...", bet plunksna iškrito jam iš rankos. Didįjį carą ištiko koma, iš kurios jis jau nebepabudo.

Mirus Petrui Didžiajam Rusija atsidūrė tokioje pat padėtyje kaip ir prieš penkiasdešimt metų, kai jo tėvo caro Aleksejus mirtis pradėjo netikrumo, dvaro intrigų ir dinastinių kovų metus. Petrui nepalikus sosto paveldėtojo, Rusijos likimas priklausė nuo besivaržančių dvariškių klikų kovos baigties. Visai kaip Ivanas Rūstusis prieš šimtą metų, Petras I nužudė savo sūnų, vienintelį sosto įpėdinį. Atrodė, kad Rusijai lemta išgyventi dar vieną Suirutės laikotarpį.

5

RUSIJOS IMPERATORĖS. VALDŽIA, SĄMOKSLAI IR DEGTINĖ

Bene iškiliausias Petro I palikimas buvo europietiška sostinė Sankt Peterburgas, kurią jis įkūrė klampiose Nevos upės deltos pelkėse. Iš dalies dėl skausmingų reformų ir tvirtos finansinės atramos, kurią teikė alkoholis, Rusija ir jos sostinė klestėjo. XVIII a. pabaigoje miestas dar kartą pagerbė savo įkūrėją Bronzinio raitelio statula: Petras didvyrio poza sėdėjo ant galingo žirgo, dešiniąja ranka didingai vesdamas Rusiją pirmyn. Ant šio garsaus Sankt Peterburgo simbolio pjedestalo rusų ir lotynų kalbomis parašyta: „Petrui Didžiajam nuo Jekaterinos II, 1782 m." – tai buvo vieno „didžio" valdovo dovana kitam.

Jekaterina II išplėtė Rusiją į Europą: pietuose užgrobė Moldovą, Ukrainą, Krymą ir Juodosios jūros krantus; šiaurėje prisijungė Baltijos valstybes ir padalijo Lenkiją. Savo vidaus reformomis ji modernizavo Rusijos administracinę biurokratiją. Ji buvo apsišvietusi despotė, globojo menus ir mokslą, asmeniškai susirašinėjo su Europos mokslininkais ir filosofais, tokiais kaip Voltaire'as ir Diderot. Ji aiškiai pritarė jų Švietimo amžiaus vertybėms, tokioms kaip laisvė ir demokratija, bet nesiėmė jų įgyvendinti savo valstybėje. Kad ir kokie dideli buvo jos pasiekimai, Jekaterinai vis dėlto reikėjo grandiozinių simbolių, tokių kaip bronzinis raitelis, kad užsitikrintų vietą „didžiųjų" Romanovų dinastijos valdovų gretoje, galbūt todėl, kad moteris, karūnuota Jekaterina II, visos Rusijos imperatore ir patvalde, neturėjo nė lašo rusiško kraujo, o įgijusi valdžią per rūmų perversmą – jokių įstatymu pagrįstų teisių į Rusijos sostą. Kaip ir visos imperatorės, vainikuotos XVIII a., jaunoji carė susidūrė su dideliu labai patriarchalinės Rusijos visuomenės ir dinastijos priešiškumu. Kaip ir kitos jos pirmtakės, įtvirtindama savo valdžią Jekaterina smarkiai kliovėsi degtinės politika.

Jelizavetos nusivylimas

Du įtakingiausi XVIII a. Rusijos valdovai apskritai buvo ne rusai. Iš Štetino, Baltijos jūros pakrantės miesto, kilusi Sophia Augusta Frederica, prancūziška dvasia auklėta Prūsijos princo duktė, kliaudamasi gudrumu

ir sėkme tapo Rusijos valdove Jekaterina II. O Vokietijos uostamiestyje Kilyje gimė Holšteino-Gotorpo kunigaikštis Petras. Iš tėvo pusės Petras buvo Švedijos karaliaus Karolio XII antros eilės sūnėnas; iš motinos pusės – Karolio priešo Šiaurės kare Rusijos caro Petro I vaikaitis. Turėdamas tokius protėvius, jaunasis Holšteino kunigaikštis buvo potencialus abiejų šalių sostų įpėdinis.

Be aukštos kilmės, likimas nesuteikė bukapročiui Petrui beveik jokių kitų privalumų. Anksti mirus jo tėvams, jį auklėti buvo patikėta vienam girtuokliui ir neišmanėliui dvariškiui, kuris mušė ir žemino įbaugintą bernioką. 1742 m., kai Petrui buvo keturiolika, Petro teta neseniai karūnuota carė Jelizaveta Petrovna iškvietė savo jaunąjį sūnėną į Sankt Peterburgą ir paskyrė jį Rusijos sosto įpėdiniu. Laukusi sumanaus ir rafinuoto aristokrato, Jelizaveta pasibaisėjo, supratusi, kad savo įpėdiniu paskyrė girtuoklį, neišmanėlį, irzlų karališko kraujo nebrendylą, kuris tapo jai nuolatiniu galvos skausmu. Pasak Rusijos istoriko Vasilijaus Kliučevskio, Petras „į rimtus dalykus žiūrėjo vaikiškai, o vaikiškų kvailysčių imdavosi rimtai kaip suaugęs vyras. Jis priminė vaiką, kuris įsivaizdavo esąs suaugęs; iš tikrųjų, jis buvo suaugėlis, kuris visada liko vaiku."[1]

Vildamasi sutvirtinti sąjungą su Prūsija, carė Jelizaveta nutarė sutuokti Petrą su garsia Pomeranijos princese Sophia Augusta Frederica. 1744 m. princesė atvyko į Rusiją. Gerų manierų ir puikiai išsilavinusi, Sophia buvo visiška Petro priešingybė. Stropiai mokydamasi rusų kalbos ir (skirtingai nuo Petro) noriai atsivertusi iš liuteronizmo į rusų stačiatikybę, ji pelnė imperatorės palankumą. Sophia net nusprendė pasikrikštyti rusišku vardu Jekaterina Aleksejevna, Jelizavetos motinos ir Petro I žmonos Jekaterinos I garbei.

Infantiliškas Petras, priešingai negu imperatorė, anaiptol nesižavėjo savo naująja nuotaka. Jų vestuvių 1745 m. rugpjūčio 21-ąją iškilmės truko dešimt dienų – miesto aikštėse buvo nemokamai dalijami kepsniai, iš fontanų tryško vynas, ir net paprasti žmonės galėjo dalyvauti šventiniuose renginiuose, bet juodu taip ir nepamilo vienas kito ir liko vienas kitam tolimi ir abejingi. Tik po devynerių metų Petras ir Jekaterina pagaliau atliko savo santuokinę pareigą, bet ir tai daugiau spiriami parūpinti sostui įpėdinį, negu vedini meilumo vienas kitam. O iki to laiko juodu abu, skatinami carės, kuri tikėjosi, kad juodviejų santykiai galų gale taps šiltesni, turėjo meilės ryšių[2].

Jekaterina savo memuaruose vaizduoja nepagražintą jaunojo Petro paveikslą. Ji rašė, kad Petras ėmė girtauti nuo dešimties metų. Likus dar daug metų iki atvykimo į Rusiją, jaunoji princesė sutiko jį šeimos susirinkime (jie buvo antros eilės pusbroliai), kur išgirdo, kad Petras yra nirtaus būdo, karštakošis ir kad net jo patarnautojams nepavyksta sukliudyti jam nusigerti[3].

Po juodviejų vestuvių Petras ir toliau girtavo ir kvailiojo, dabar matant visam dvarui. Pakvaišęs dėl visko, kas prūsiška, Petras nesaikingai rūkė ir gėrė alų, manydamas, kad tai padarys jį „tikru vyrišku karininku". Pasak Jekaterinos, jis taip smarkiai pasigerdavo per dvaro puotas, kad „nesuvokė, ką sako ar daro, ir kalbėjo vos apversdamas liežuvį; matyti tai taip nemalonu, kad man akys paplūsdavo ašaromis, nes aš kaip įmanydama stengiausi slėpti smerktinus jo bruožus"[4].

Pavargęs nuo suaugusiųjų pasaulio, Petras pasitraukė į poros imperinę rezidenciją Oranienbaume, kur atsidėjo žaidimams ir girtavimui. Naktimis Petras dažnai gerdavo su savo girtuokliais liokajais, kurie vaišino jį vynu ir degtine. Kartais jis išeidavo į savo kambarį gerti ir žaisti su savo žaislais. Savo memuaruose Jekaterina prisimena, kaip kartą rado Petrą, vykdantį karišką egzekuciją žiurkei, kuri sugraužė du jo žaislinius kareivėlius iš papjė mašė. Manydama, kad tai pokštas, Jekaterina pratrūko juoktis. Petras pervėrė ją šaltu žvilgsniu. Tai buvo nepaprastai rimtas dalykas, tik ji to nesuprato[5].

Niekindamas savo išpuikusią žmoną, Petras atkreipė dėmesį į moterį, kuri ne piktinosi jo grubumu, o jį vertino, – grafienę Jelizavetą Voroncovą. Jelizaveta buvo lėkšta, bjauri, šiurkšti, žvaira, pageltusiu ir raupų randais nusėtu veidu. Gausiai gerdama, sodriai keikdamasi ir tenkindama jo užgaidas lovoje, ji žavėjo Petrą, bet glumino visą karališkąjį dvarą. Jekaterina savo prisiminimuose pasakojo:

> Vieną naktį vos tik man užmigus, į lovą atėjo ir didysis kunigaikštis. Būdamas girtas ir nesuvokdamas, ką daro, jis ėmė man pasakoti apie nuostabias savo gražuolės savybes. Aš apsimečiau, kad kietai miegu, kad jis greičiau nutiltų, bet jis kalbėjo dar garsiau, norėdamas mane pažadinti, bet matydamas, kad aš vis neatsibundu, du ar tris kartus gana smarkiai sudavė man į šoną, keikdamas mano kietą miegą, paskui nusisuko ir užmigo. Tą naktį aš ilgai verkiau dėl jo romano ir smūgių, kuriuos jis man sudavė, ir dėl savo padėties, kuri buvo visais požiūriais labai nemaloni ir varginanti.[6]

Jekaterina nekentė būsimo caro, bet jos likimas tolimoje ateityje buvo susietas su juo. Tačiau jos artimiausia ateitis priklausė nuo tuometinės imperatorės Jelizavetos, ir Jekaterina kaip įmanydama stengėsi jiems abiems įtikti. Būdama nėščia jų pirmuoju vaiku ir ruošdamasi gimdyti, 1758 m. gruodį Jekaterina pasikvietė Petrą ir Jelizavetą. Petras atvyko pirmas; ištikimas savo aistrai viskam, kas vokiška, jis vilkėjo įmantria Holšteino karininko uniforma, avėjo pentinuotais batais, ryšėjo juostą, o prie diržo buvo pasikabinęs kardą. Jis pareiškė padėsiąs kenčiančiai Jekaterinai uoliai gindamas ją nuo priešų. „Galėjai pamanyti, kad jis juokauja, bet

kur tau, – rašė Jekaterina, – jis kalbėjo visiškai rimtai. Aš iš karto supratau, kad jis girtas, ir patariau jam eiti gulti, kad atėjusi Imperatorė nepatirtų dvigubo nepasitenkinimo matydama jį girtą ir išsipuošusį nuo galvos iki kojų Holšteino uniforma, kurios, kaip aš žinojau, ji nekentė."[7] Tiesą sakant, Jelizaveta nekentė Petro ne mažiau negu Jekaterina. Imperatorė retai praleisdavo su juo daugiau kaip penkiolika minučių ir baisėjosi, kad tokiam bjaurybei lemta valdyti Rusiją, dažnai dejuodama: „Mano sūnėnas yra pabaisa, velniai jį rautų!"[8]

Išsaugoti Jelizavetos malonę buvo nelengva, nes carė buvo tokia pat kivirčni, kerštinga stačiokė, kaip ir jos sūnėnas. Vienas XIX a. metraštininkas net nutarė nutylėti apie jos „begėdišką elgesį", nenorėdamas „sutepti istorijos puslapio"[9]. Visą gyvenimą girtavusi ir ištvirkavusi, siekdama pelnyti vienos ar kitos dvaro klikos malonę, Jelizaveta išseko; ją kamavo haliucinacijos, konvulsijos ir siaubo priepuoliai, nuo kurių jai padėdavo išsigelbėti tik vynas ir seksas. Net ševaljė d'Éonas – Prancūzijos karaliaus Liudviko XV šnipas transvestitas, kuris pateko į Rusijos dvarą persirengęs viena iš imperatorės tarnaičių, pastebėjo, kad Jelizaveta „yra labai pamėgusi stiprius gėrimus". Sugrįžusi į savo apartamentus po eilinės audringos nakties, ji dažnai netekdavo sąmonės su visomis regalijomis ir dažnai skriaudžiamiems jos tarnams tekdavo išvilkti ją iš korsetų ir nešti į lovą[10].

Retkarčiais silpstanti carė atsibudusi ryte pamatydavo Petrą ir Jekateriną sėdinčius prie jos lovos. Apimta paranojos, ji bijojo, kad jiedu susimokė su jos priešais dvare nuversti ją nuo sosto. Jai gulint mirties patale Sankt Peterburgo gyventojai spėliojo, kas po jos užims sostą. Bjaurusis Petras? Vokietė Jekaterina? Jekaterinos mažametis sūnus Pavelas? Galiausiai, 1762 m., būdama penkiasdešimt dvejų metų – tokio pat amžiaus, kaip ir jos tėvas Petras I, imperatorė pagaliau pasimirė, pribaigta savo ydų.

> Kuriam laikui Jelizavetos būklė buvo truputį pagerėjusi, bet viltis, kad ji atsigaus, išsklaidė jos atkaklus nenoras atsisakyti spiritinių gėrimų. Imperatorė taip jų troško, kad jeigu tik kas nors bandydavo neduoti jai stimuliuojančio, jos manymu, gėrimo, ji siaubingai įtūždavo, o įtūžis jai sukeldavo baisius skausmus. Taigi jai buvo paduota lemtinga taurė, ir ji su pasimėgavimu ėmė iš jos gerti, palengva grimzdama į letargiją, prarasdama sąmonę ir galiausiai išleisdama paskutinį kvapą[11].

Šaipydamasis iš iškilmingų carės laidotuvių apeigų, Petras vaidino girtą kvailį, pertraukdamas dvasininkus kvatojosi ir rodė liežuvį dar labiau kurstydamas savo būsimųjų valdinių neapykantą. Nuo to laiko „kiekvienas jo žodis, kiekvienas gestas, artino jo pražūtį"[12].

Sugriaudamas viltis, kad jis ims elgtis, kaip dera valdovui, vos tik įžengęs į sostą, caras Petras III dar labiau nuteikė prieš save dvariškius ir

kitus žmones. Valdant Jelizavetai, Rusija kartu su savo sąjungininkėmis Austrija, Švedija ir Prancūzija sutriuškino Prūsiją Septynerių metų kare. Rusams užėmus Kolbergą, paskutinį Prūsijos uostą, pergalė buvo beveik užtikrinta. Visiškai sutriuškintas Prūsijos karalius Frydrichas II apimtas nevilties ketino atsisakyti sosto ir net galvojo nusižudyti. Tačiau staiga jam nusišypsojo neįtikėtina sėkmė: carė mirė, palikdama Rusiją prūsofilo Petro rankose. Jaunasis caras, trenkęs kumščiu į stalą, įsakė atlikti neįtikėtiną kulbitą: pereiti į Prūsijos pusę, atiduoti užimtą Kolbergą ir visas okupuotas teritorijas ir ginti jo dievinamą Prūsijos karalių nuo Austrijos, kuri vos prieš keletą dienų buvo Rusijos sąjungininkė[13]. Naujasis caras Sankt Peterburgo rūmų sienas papuošė Prūsijos Juodojo erelio ordino simboliu ir net nešiojo žiedą su Prūsijos karaliaus Frydricho II atvaizdu, kurį jis vis karštai bučiuodavo. Kai jo aplankyti atvyko Prūsijos ambasadorius, jis rado carą girtutėlį, vargiai bepastovintį ant kojų. „Išgerkime į jūsų Karaliaus, mūsų valdovo sveikatą... Tikiuosi, kad jis nuo manęs nenusisuks. Patikinkite jį, kad jeigu jis įsakys, aš su visa savo imperija kaip pašėlęs pulsiu į karą!“[14] Pasak dvaro didikų, kurie matė Petrą nuolatos girtaujantį ir išduodantį savo šalį, „jo pavaldinių širdys iš gėdos plūdo krauju“[15].

O asmeninio gyvenimo srityje Petras tyčiojosi iš Jekaterinos, atvirai myluodamasis su savo bjauriąja žvairiaake meiluže Jelizaveta Voroncova, kuri „keikėsi kaip kareivis, dvokė ir kalbėdama taškėsi seilėmis“. Ištremdamas Jekateriną į apartamentus tolimame Žiemos rūmų gale, jis dar labiau ją pažemino. Likimo ironijos valia, šis ištrėmimas suteikė Jekaterinai galimybę laisvai ir slaptai veikti, o tai buvo būtina sąlyga rengiantis rūmų perversmui. Net kai dar buvo gyva Jelizaveta, kai kurie jos artimiausi draugai ir meilužiai, kurie visi užėmė aukštus valdžios ir kariuomenės postus, ragino ją siekti valdžios. Dabar, kai naujasis caras, rodės, ketino parduoti Rusiją jos užsienio priešams, intrigos įsismarkavo. Kaskart Petrui įžeidus kokį nors didiką, Jekaterina įgydavo naują sąjungininką. Perversmo išvakarėse Jekaterina galėjo tikėtis daugiau kaip keturiasdešimties karininkų ir daugiau kaip dešimt tūkstančių gvardiečių palaikymo. „Imperatorės padėtis tiesiog pasibaisėtina, su ja elgiamasi nepaprastai paniekinamai, – rašė Prancūzijos ambasadorius baronas de Bretuil. – Žinodamas, kokio drąsaus ir smarkaus būdo ši princesė, manau, kad ji anksčiau ar vėliau imsis kokių nors kraštutinių veiksmų. Žinau, kad ji turi draugų, kurie bando ją raminti, bet kurie rizikuos viskuo dėl jos, jeigu ji to paprašys.“[16] Aktoriai buvo savo vietose, scena buvo paruošta dramatiškai kovai dėl valdžios, bet kaip plėtosis scenarijus?

Princesės kelias į valdžią

Atėjus Jekaterinos revoliucijos laikui, įvykiai plėtojosi greitai. Tačiau jai beveik nereikėjo nei kruopščiai koordinuoti veiksmų, nei agituoti už

save ir net rengti išsamaus veiksmų plano. Faktiškai sąmokslininkai pasodino princesę į sostą tiesiog pasinaudoję laiko patikrintu rusų scenarijumi: populiarios asmenybės žavesiu patraukti karius ir duoti jiems daug degtinės[17]. Net 1682 m. maištaujančius Maskvos šaulius, kurie užgrobė Kremlių kapodami iškilius didikus ir siaubo apimto Petro I giminaičius, princesė Sofija dosniai vaišino, savo rankomis pilstydama jiems vyną ir degtinę. (Tai buvo 1648 m. Maskvos sukilimo aidas, kai pasipiktinusi korupcija ir druskos bei degtinės mokesčių padidinimu girtų šaulių vadovaujama minia padegė miestą, kapojo galvas garsiems didikams, kol maištininkai buvo numaldyti surengus Kremliuje tris dienas trukusią puotą, per kurią jie buvo apsčiai vaišinami degtine ir midumi.)[18] Kariuomenė atsilygino Sofijai už svetingumą palaikydama jos regentystę, padarydama ją pirmąja moterimi, kuri paėmė į savo rankas didelės Rusijos valstybės valdžios vadžias. Per panašias kovas dėl sosto įpėdinystės ėmė reikalauti ir kitos moterys. Ir visos jos, siekdamos įgyti elito, karvedžių ir karių palankumą, naudojosi degtine.

Ypač svarbų vaidmenį degtinė atliko 1725 m., kai Petras Didysis mirė, pritrūkęs keleto sekundžių paskirti savo įpėdiniui. Praėjus vos keletui valandų po jo mirties, Petro numylėtinis Menšikovas, vaišindamas Preobraženskо gvardiečius alkoholiu, ragino juos palaikyti Petro žmoną Jekateriną, kuria kariai žavėjosi dėl daugelio jos savybių – ir viena iš svarbiausių buvo ta, kad ji maukė degtinę taurę po taurės „kaip tikras vyras". Palaikoma karių, triumfuojanti Jekaterina buvo paskelbta visos Rusijos valdove. Našlė Jekaterina turėjo visą būrį meilužių iš besivaržančių didikų šeimų ir vaišindama juos ji gėrė kaip jūreivis, dažnai netekdama sąmonės meilužių glėbyje[19]. Nenuostabu, kad taip smarkiai girtaudama ir ištvirkaudama Jekaterina 1727 m., praėjus vos dvejiem metams, mirė, palikdama sostą Petrui II, kuris netrukus, būdamas keturiolikos metų, mirė nuo raupų savo vestuvių dieną.

1730 m. mirus Petrui II, klastingi Rusijos Aukščiausiosios slaptos tarybos didikai vainikavo imperatore mažai žinomą Petro I dukterėčią Aną Ivanovną, manydami, kad ji bus lengvai paveikiama nominali valdovė. Jie neįvertino vyriškos, vaidingos ir karingos Anos, kuri tęsė imperatorių moterų tradiciją stiprinti savo populiarumą tarp smulkesnių bajorų ir imperatoriaus gvardiečių dosniai vaišinant juos degtine[20]. Tokiomis vaišėmis įgijusi ištikimų šalininkų, Ana netrukus niekam neleido varžyti savo autokratinės valdžios ir visas jėgas skyrė girtavimui ir ištvirkavimui. Retkarčiais per savo dešimtmetį trukusį viešpatavimą Ana surengdavo keistus spektaklius, kurie labai priminė jos „didžiojo" dėdės Petro išdaigas: garbų, pagyvenusį didiką Michailą Golicyną, išdrįsusį paprieštarauti imperatorei, ji privertė vesti šlykščią kalmukę ir praleisti su ja „medaus mėnesį" nuogam ledo lovoje, padarytoje specialiai ant užšalusios Nevos upės pastatytuose ledo rūmuose. Bet tai jau kita istorija[21].

Imperatorė Jelizaveta Petrovna, siekdama savo tikslų, taip pat išmoko naudoti alkoholį. Kai 1740 m. Ana mirė, palikdama sostą Ivanui VI, kuriam tuo metu buvo trys mėnesiai, Jelizaveta ėmė siekti Preobraženско pulko palankumo. Ji pasakojo generolams istorijas apie savo tėvą Petrą Didįjį ir flirtavo su jais prie gausiai gėrimais nukrauto stalo. 1741 m. lapkričio 21-osios naktį, kai Jelizaveta aplankė pulką užsidėjusi sidabrinį krūtinės šarvą, rankose laikydama sidabrinį kryžių, vynas kareivinėse liejosi upėmis. Vesdama girtus karius, ji nužygiavo į Žiemos rūmus ir įsakė suimti kūdikį carą Ivaną VI, jo tėvus ir jų šalininkus. Surengusi šį bekraujį perversmą, ji pati užėmė sostą. Valdydama ji tęsė didžiąją rusų tradiciją svaiginti potencialius priešininkus alkoholiu, kad šie atskleistų juos kompromituojančią informaciją[22].

Nėra jokių abejonių, kad degtinė buvo pagrindinė visų Rusijos perversmų sudedamoji dalis. Vienintelis klausimas buvo tas, ar vokietė Jekaterina pasinaudos šiuo receptu?

Vokiečių princesė tampa Rusijos imperatore

Jeigu Petro III sprendimas atsisakyti Rusijos sunkiai iškovotų teritorijų Prūsijoje dar nenuteikė prieš jį visų dvariškių, tai sumanęs paskelbti karą Danijai, vien tam, kad padidintų savo gimtojo Holšteino valdas, jis tikrai prarado bet kokią paramą. Visas Sankt Peterburgas, ypač kariškiai, virte virė iš pasipiktinimo. Dvariškiai jo užmiesčio Oranienbaumo rezidencijoje atvirai pasmerkė caro sumanymą, bet jam valdinių nuomonė buvo nė motais[23]. Tuo metu į nuošalius Žiemos rūmų apartamentus išstumtos Jekaterinos šalininkų gretos gausėjo – prie jų prisijungė didysis kancleris Aleksejus Bestuževas-Riuminas, kunigaikštienė Jekaterina Daškova (kurios vyras palaikė glaudžius ryšius su gvardiečiais), dosnus kazokas etmonas Kirilas Razumovskis (kurio tėvas padėjo užimti sostą Jelizavetai Petrovnai), taip pat būrys jaunų Preobražensko ir kitų gvardijos pulkų karininkų. Pagrindinį vaidmenį atliko veržlus ir drąsus artileristų karininkas Grigorijus Orlovas, slaptas Jekaterinos meilužis, ir jo brolis Aleksejus. Broliai Orlovai buvo pulkų siela: dievinami jaunų gvardiečių, jie rengdavo Sankt Peterburgo priemiesčiuose išgertuves ir kumštynių varžybas[24]. Dirva perversmui buvo paruošta.

Maišto kibirkštį, kaip visada, įžiebė degtinė, pamėgtas Rusijos sąmokslininkų įrankis. Birželio 27-osios naktį vienoje iš sostinės tavernų vienas apgirtęs sąmokslininkas gvardijos kapitonas Petras Pasekas atvirai išjuokė carą ir užsiminė, kad jis gali būti nuverstas. Jis tuoj pat buvo suimtas. Greitai pasklidus žiniai apie jo suėmimą, sąmokslininkai išsigando, kad Pasekas kankinamas juos išduos[25].

Aleksejus Orlovas vidury nakties ištempė Jekateriną iš lovos. Įsiveržęs į jos apartamentus jis ryžtingai paragino: „Pasekas suimtas. Turime imtis

veiksmų." Septintą ryto Jekaterina neryžtingai stojo priešais Preobraženskо pulką. Pasak istorikų, „ji be reikalo baiminosi: kariai degė troškimu pulti į kovą. Be to, jiems buvo pažadėta degtinės." Razumovskis ir broliai Orlovai nedelsdami paskelbė imperatorę Jekateriną vienintele ir absoliučia Rusijos valdove, ir pulkas džiaugsmingai prisiekė jai ištikimybę. Per šią sumaištį Jekaterina pusbalsiu įsakė: uždarykite sostinės vartus, stebėkite smukles ir neleiskite niekam važiuoti keliu į Oranienbaumą, kad žinia apie perversmą nepasiektų caro[26].

Tą popietę Petras su meiluže Jelizaveta Voroncova ir vokiečių palyda išvyko iš Oranienbaumo į vasaros rūmus Petrodvorece. Kaip tik ten, Petro I pajūrio dvare, slaptas pasiuntinys informavo carą, kad Jekaterina sostinėje paskelbta imperatore. Jo ministrai ragino Petrą didvyriškai žygiuoti į Sankt Peterburgą. Tačiau caras apsipylė ašaromis, kurias bandė sustabdyti be paliovos maukdamas burgundišką vyną. Tai puldamas į paniką, tai apimamas abejingumo, Petras bandė rašyti manifestus, smerkiančius Jekateriną, o galop paklausė savo ministrų patarimo plaukti į karinę jūrų bazę Kronštate, suburti jūreivius ir surengti kontrpuolimą. Girtas, priblokštas ir nesulaikomai kūkčiodamas, caras, lydimas Jelizavetos Voroncovos ir jos kudakuojančių damų vorelės, sėdo į škuną[27].

Pirmą ryto atvykęs į Kronštatą, caras su savo freilinomis ir ministrais sužinojo, kad įgula jau prisiekė ištikimybę imperatorei Jekaterinai. Jeigu caro laivas nedelsiant neišvyks, šiurkščiai pareiškė jūreiviai, jie imsią šaudyti iš patrankų ir paskandinsią škuną. Jiems išplaukus, Petro feldmaršalas Burchardas Münnichas vos įstengė susilaikyti nesikvatojęs, matydamas apgailėtiną spektaklį – laivo triume susigūžusį carą, geriantį ir raudantį kartu su savo freilinomis. Grupė grįžo į Oranienbaumą, kur infantilusis Petras krito į lovą ir apraudojo savo prarastą imperiją[28].

O sąmokslininkai tuo metu ruošėsi kovai, manydami, kad caras neišvengiamai juos puls, norėdamas atkeršyti. Jekaterina, laukdama savo likimo, su savo išvargusiais štabo nariais naktį paskubomis pasislėpė nutriušusioje užeigoje „Krasnyj kabak" („Raudonoji smuklė"). Tuntas nuvargusių ir ištroškusių gvardiečių įsilaužė į vyno rūsį ir nieko nelaukdami ėmė godžiai maukti vengrišką vyną. Jiems triukšmingai lėbaujant pasklido gandas, kad atvyko prūsai pagrobti Jekaterinos. Siekdamas užkirsti kelią riaušėms, kapitonas Pasekas (kuris buvo įkalintas tik dvylika valandų ir nieko neišdavė) vidury nakties pažadino Jekateriną. Kariai nurimo tik tada, kai išvargusi, susitaršiusi imperatorė asmeniškai jiems pasirodė. Suprasdama, kad reikia būti budriems, Daškova įtikino karius nuridenti vyno statines atgal į rūsį ir pasiuntė tarnus atnešti šaltinio vandens: „Aš atidaviau jiems visus likusius pinigus, paskui išverčiau savo kišenes, rodydama, kad daugiau neturiu ką duoti ir pažadėjau, kad mums atvykus į miestą visos tavernos bus jiems atidarytos, ir jie galės gerti Karūnos sąskaita. Mano argumentai buvo įvertinti ir padarė pageidaujamą poveikį."[29]

Išaušus tapo aišku, kad jokio puolimo nebus. Caras Petras triuškinamai pralaimėjo, imperatorės pergalė buvo užtikrinta. Visas Sankt Peterburgas džiūgavo, kad triumfuojanti Jekaterina išvadavo juos nuo kvaištelėjusio caro. Negana to, Daškova ištesėjo savo pažadą ir budriems gvardiečiams, ir džiūgaujančioms sostinės minioms. Rusų istorikas Vasilijus Kliučevskis rašė:

> Taip baigėsi šis perversmas, lengviausias ir švelniausias iš visų mums žinomų, kuris nekainavo nė vieno lašo kraujo – tikra moteriška revoliucija. Tačiau jis tikrai kainavo daug vyno: tą dieną, kai Jekaterina įžengė į sostinę, birželio 30-ąją, visos užeigos buvo atidarytos kariams. Pagauti pakvaišimo, kareiviai ir jų žmonos degtinę, alų, midų ir šampaną pylė į kubilus, medines statinaites ar bet kokius po ranka pasitaikiusius indus ir tempė namo. Praėjus trejiems metams Senate vis dar buvo svarstomas kompensacijos Sankt Peterburgo prekiautojams už „vyną, pavogtą kareivių ir kitų žmonių per Jos Didenybės laimingą įžengimą į imperijos sostą“ klausimas.[30]

Pripažinęs savo pralaimėjimą, Petras atsisakė sosto ir pasitraukė į Ropšą – rezidenciją, kuri jam priklausė kaip didžiajam kunigaikščiui, prašydamas tik vieno: kad imperatorė aprūpintų jį mėgstamu burgundišku vynu, atiduotų jo pypkes ir tabaką, ir jo mėgstamą vergą afrikietį Narcizą[31]. Nevykėlis caras nekėlė jokios politinės grėsmės Jekaterinai, bet kol Petras buvo gyvas, reakcingi imperatorės priešininkai galėjo susitelkti, gindami jo teisėtas pretenzijas į sostą. Todėl sąmokslininkai, tikriausiai be Jekaterinos žinios, nutarė jį nužudyti.

Broliai Orlovai įkalbėjo dvaro vaistininkus užnuodyti Petero mėgstamo burgundiško vyno butelį. 1762 m. liepos 17-ąją Aleksejus Orlovas ir jo vyrai atvyko į Ropšą aplankyti buvusio caro. Jie rado pusnuogį Petrą kreida piešiantį tvirtovę ir džiugiai paskelbė, kad jis netrukus būsiąs išlaisvintas. Švęsdamas gerą žinią, caras džiaugsmingas pietavo su savo žudikais prie degtinės butelio, o paskui pats pareikalavo savo mėgstamo burgundiško vyno. Jekaterinos bendrininkai ramiai stebėjo, kaip Petras atsistojo ir silpdamas ėmė vaitoti: „Mane nunuodijo!“ Bet jis nemirė. Sunerimę ir truputį suglumę, sąmokslininkai bandė uždusinti Petrą pagalve, kad neliktų jokių kovos ženklų. Bet tai irgi nepavyko. Galiausiai bendrininkai surišo rėkiantį princą ir, padarę kilpą iš didelės medžiaginės servetėlės, pasmaugė Petro I vaikaitį[32].

Sužinoję apie bjauriojo caro mirtį, Rusijos žmonės gailėjosi Petro dėl jo liūdno likimo. Kaip rašė Walteris Kelly, „jie užmiršo jo trūkumus ir kaprizus, prisimindami tik gerąsias savybes ir nelemtą likimo posūkį. Jūreiviai priekaištavo gvardiečiams, kad jie pardavė savo valdovą už brendį ir alų.“[33]

Per trisdešimt ketverius Jekaterinos II viešpatavimo metus Rusija atgavo savo karinę galią, suklestėjo rusų kultūrinis gyvenimas. Apsišvietusi carė globojo savo priimtos tėvynės menus ir amatus. Ji dovanojo rusišką degtinę Europos monarchams, filosofams ir švietėjams, tokiems kaip Frydrichas Didysis, Voltaire'as, Carlas Linnaeus, Immanuelis Kantas ir Johannas Wolfgangas von Goethe. Ir nors iškiliausia (ir paskutinė) Rusijos imperatorė, skirtingai nei nežabotą lėbavimą skatinęs Petras Didysis, net paskelbė kilmingiesiems naujas taisykles, reikalavusias susilaikymo ir saikingumo, akivaizdu, kad girtuokliavimas ir nesaikingumas buvo vienas iš svarbiausių veiksnių, padėjusių jai iškilti į valdžios viršūnę, kaip ir visoms ankstesnėms Rusijos imperatorėms[34].

1796 m. Jekaterina mirė nuo širdies priepuolio, palikdama valdžią savo sūnui Pavelui, kuris piktinosi dėl savo „tėvo" Petro negarbingos žūties ir pagaliau gavęs progą atkeršyti, per Jekaterinos laidotuves įsakė atkasti ir atidaryti Petro III, palaidoto prieš trisdešimt penkerius metus, karstą. Imperatoriaus paliepimu dar gyviems sąmokslininkams, tarp jų Aleksejui Orlovui, stovint pirmoje laidotuvių ceremonijos eilėje, didžiosios imperatorės kūnas buvo paguldytas šalia jos smarkiai nekęsto vyro apipuvusio lavono. Po tris valandas trukusių budynių, kerštingasis Pavelas palaidojo juos abu vieną šalia kito, ant antkapio įsakęs iškalti užrašą: „Išskirti gyvenimo, suvienyti mirties."[35] Likimo ironijos valia, vos po ketverių metų Pavelą ištiko toks pats likimas, kaip ir Petrą, – jį išniekino ir pasmaugė girtų rūmų sąmokslininkų minia[36].

Faktiškai kiekvieną perversmą ilgoje Rusijos istorijoje vykdė girti sąmokslininkai, ir dažnai alkoholis buvo naudojamas siekiant palenkti į savo pusę kariuomenę. Ypač dosniai karius ja vaišino valdžios siekiančios moterys. Norėdamos išsklaidyti abejones dėl jų, nepriklausančių vyriškai kraujo linijai, pretenzijų teisėtumo, visos Kremliaus damos nuo regentės Sofijos iki Jelizavetos ir abiejų Jekaterinų, norėdamos pagausinti ir sustiprinti savo šalininkų gretas, griebdavosi degtinės.

Taip buvo sukurtas pavojingas precedentas būsimoms rūmų intrigoms, bet alkoholis labai padėdavo įgyti liaudies paramą. 1801 m. girta atleistų kariškių minia nužudė Pavelą ir pasodino į sostą carą Aleksandrą I, o kai 1825 m. Aleksandras netikėtai mirė, kita grupė aristokratų sąmokslininkų (šį kartą su pulku imperijos gvardiečių) atsisakė prisiekti ištikimybę Nikolajui I. Šie liberalūs dekabristai, kaip juos buvo imta vadinti, tikėjosi sugriauti imperinę tvarką ir pasiekti, kad būtų priimta vakarietiška konstitucija. Siekdamas atkurti savo valdžią sostinėje, kurioje šeimininkavo vis girtėjančių maištininkų minios, Nikolajus įsakė jam ištikimiems daliniams numalšinti sukilimą jėga. Dekabristų vadai buvo suimti, teisiami ir pakarti. Nors sukilėliai pralaimėjo, valdžia suprato, kaip smarkiai alkoholis gali pakurstyti revoliucines žmonių nuotaikas. Sankt Peterburgo gyventojai „yra mirtini policijos priešai, – teigiama viename

tradiciniame pranešime, – ir valdžiai susilpnėjus ar susidūrus su pavojumi, dosniai pavaišinti brendžiu, gali tapti paklusniais ir viskam pasirengusiais revoliucinių agitatorių įrankiais.“[37]

Net mūsų laikų Rusijos aukšto lygio politikos intrigas visada gaubia degtinės tvaikas. Net tokie sąmokslininkai kaip Genadijus Janajevas ir Valentinas Pavlovas – du reakcingo Valstybinio ypatingosios padėties komiteto, kuris 1991 m. bandė nuversti Michailą Gorbačiovą, vadovai – per visą perversmo laiką buvo girti ir nepajėgė imtis ryžtingų veiksmų[38]. Galima tik spėlioti, kaip būtų pasikeitusi Rusijos ir, tiesą sakant, pasaulio istorija, jeigu jiedu būtų laikęsi imperinės Rusijos perversmininkų taisyklių ir naudoję degtinę kariuomenei patraukti į savo pusę, o ne savo žlugimui paskubinti. Mes galime tik įsivaizduoti, kas būtų atsitikę tomis įtampos kupinomis 1991 m. rugpjūčio dienomis, jeigu sovietų kariai būtų buvę girti ir, užuot palaikę kovotojus už laisvę, nedvejodami panaudoję ginklus prieš savo bendrapiliečius.

6

ŽMOGŽUDYSTĖ, INTRIGA IR PASLAPTINGA DEGTINĖS KILMĖ

Atidžiai apsižvalgykite artimiausios gėrimų parduotuvės degtinės skyriuje. Ant viršutinių lentynų rasite tviskančius stiklinius įvairiausių formų ir dydžių butelius, atvežtus iš įvairiausių pasaulio šalių. Degtinė šiandien yra populiariausias pasaulyje gėrimas ir išties globalus produktas. Pažvelgę žemiau aukščiausios lentynos, skirtos importinei ir prestižinei degtinei, pamatysite pigius vietinius gėrimus plastiko buteliuose, paprastai papuoštuose rusiškais simboliais, dažnai pavadintus kokio nors rusų verslininko, pabėgusio nuo bolševikų revoliucijos ir įkūrusio parduotuvę Vakaruose, vardu[1].

Be abejonės, degtinė yra akivaizdžiai rusiškos kultūros produktas. Bet kas ji yra? Iš kur ji kilo, ir kodėl rusai ją taip mėgsta?

2006 m. nuvykau į Rusiją ieškoti atsakymų. Jeigu su tokiais klausimais atvyksite į Rusiją šiandien, būtinai atsidursite toje pačioje vietoje, kaip ir aš tąsyk, – Degtinės istorijos muziejuje Izmailovsko parke šiaurės rytų Maskvoje. Audringame XX a. paskutiniajame dešimtmetyje Izmailovsko parke buvo įsikūręs judrus suvenyrų ir sendaikčių turgus po atviru dangumi. Šiandien išklerę suvenyrų prekiautojų kioskai atnaujinti spalvinga, tvirta fanera, o virš jų linksmai dunkso ryškus, Disney'aus filmus primenantis Kremliaus formos Degtinės muziejaus pastatas. Aš jau buvau lankęsis šiame muziejuje prieš keletą metų, kai jis dar buvo įsikūręs Sankt Peterburge, niūraus Bronzinio raitelio paminklo šešėlyje (į Izmailovsko pramogų parką Maskvoje jis buvo perkeltas vėliau). Labai rekomenduoju jį aplankyti: apžiūrėjus muziejaus eksponatus galima nemokamai paragauti degtinės muziejaus darbuotojų rekonstruotoje XIX a. smuklėje paauksuotais ornamentais papuoštais langais, apstatytoje mediniais stalais su ilgais, tvirtais tamsaus raudonmedžio suolais abipus jų.

Kai įžengiau į šią rekonstruotą smuklę, mane pasitiko maloni muziejaus administratorė. Atsisakęs privalomo turo, aš tiesiai uždaviau jai du paprastus klausimus: „Kur pirmiausia imta gaminti degtinę?" ir „Kada ją pirmiausia imta gaminti?"

Matyt, sutrikdyta mano klausimų tiesumo, akimirką padvejojusi, iš savo stalo stalčiaus ji ištraukė gerokai nušiurusią knygą minkštais viršeliais, kuri man buvo puikiai pažįstama: Viljamo Vasiljevičiaus Pochliobkino *Istorija vodki* (*Degtinės istorija*) – Rusijos degtinės istorijos bibliją. Pripažįstu, aš tik apsimečiau susidomėjęs, kai gidė pareiškė, kad įžymus istorikas Pochliobkinas neabejotinai įrodė, kad degtinė, tokia, kokia ji mums žinoma dabar, pirmą kartą buvo pagaminta Maskvos Kremliuje, apytiksliai 1448–1478 m.[2]. Nors ir nusivylęs, aš mandagiai padėkojau administratorei už man skirtą laiką ir išėjau, neparagavęs net nemokamos degtinės.

Paslaptingas Viljamo Pochliobkino gyvenimas ir mirtis

Viljamas Pochliobkinas yra unikalus Rusijos kultūros simbolis – net neįprastas jo vardas yra simboliškas. Jo tėvas Vasilijus Michailovas buvo aistringas komunistas revoliucionierius, ir jo *nom de guerre*, kuriuo jį pažinojo revoliucionieriai pogrindininkai, – Pochliobkinas, – kilo iš tradicinio rusų valstiečių troškinio pavadinimo. Kai Pochliobkinai susilaukė pirmojo berniuko, užuot parinkę jam kokį nors įprastą vardą – Ivanas, Vladimiras ar Borisas – jie pavadino jį „Viljamu", sujungę didžiojo bolševikų vado Vladimiro Iljičiaus Lenino inicialus.

Per Antrąjį pasaulinį karą atitarnavęs Raudonojoje armijoje, Viljamas, priimtas dirbti į Sovietų Sąjungos Mokslų akademijos Istorijos institutą tyrėju, ėmė tirti kulinarijos istoriją ir parašė populiarią arbatos istoriją, kuri tapo literatūrine sensacija arbatą geriančiose šalyse. Nors jo pajamos buvo menkos, savo standartiniame bute Podolske, mieguistame pramoniniame priemiestyje, įsikūrusiame į pietus nuo Maskvos, jis sukaupė nemažą retų rankraščių biblioteką.

7 ir 8 dešimtmetyje, šalį valdant autokratiškam Leonidui Brežnevui, Pochliobkinas dėl savo susižavėjimo kulinarijos istorija neteko darbo sovietų akademijoje. Pochliobkino *magnum opus*, kuriame jis aprašė tūkstančius pasaulio patiekalų ir jų kilmę, valdžia cenzūravo, nes Sovietų Sąjungoje buvo neįmanoma nusipirkti net paprasčiausių jiems reikalingų ingredientų, ir tokie receptai nepageidaujamai atkreipė dėmesį į sovietų sistemos trūkumus. Paženklintas disidento žyme, jis iš esmės tapo bedarbiu – šalyje, kuri gyrėsi visus aprūpinanti darbu, niekas nenorėjo priimti tokio darbuotojo[3].

Vėliau, kaip Pochliobkinas pasakoja savo *Degtinės istorijos* pratarmėje, atsitiko keistas dalykas. 1978 m. komunistinė Lenkijos vyriausybė, galimas daiktas, irgi apimta antisovietinių nuotaikų, kurios paskatino Solidarumo judėjimą Gdansko laivų statyklose, tariamai iškėlė Sovietų Sąjungai bylą dėl išskirtinių komercinių teisių į žodį *vodka*, tvirtindama, kad šis gėrimas atsirado Lenkijoje, o ne Rusijoje. Tikriausiai lenkai

savajame „Didžiosios sovietų enciklopedijos“ leidinyje nebuvo skaitę punkto, aiškinančio žodį „degtinė“, kuriame aiškiai pasakyta, kad degtinė „pirmą karą buvo pagaminta Rusijoje XIV a. pabaigoje“[4]. Kokie dar gali būti debatai?

Rusams tai buvo dūris į nugarą – negana to, kad jų sąjungininkė socialistinė šalis, Varšuvos sutarties narė, savo veiksmais kėlė grėsmę pelningai sovietų užsienio prekybai, ji dar ir kėsinosi atimti svarbią Rusijos kultūrinio paveldo dalį.

Pochliobkinas tvirtino, kad rasti visiškai patikimų degtinės kilmės „įrodymų“ beveik neįmanoma, nes nėra išlikusių tai patvirtinančių dokumentų. Nė viena pusė negalėjo pateikti jokių savo archyvuose saugomų dokumentų, tokių kaip viskio kilmę patvirtinantis 1494–1495 m. Škotijos valstybės iždo ritinys ar garsusis 1516 m. Vokietijos Alaus grynumo įstatymas – *Reinheitsgebot*, kurie būtų išsprendę ginčą[5]. Jis teigė, kad sovietų eksporto ministerija, vadinama *Sojuzplodoimport*, iš pradžių kreipėsi į mokslo įstaigą, pavadintą tipišku gremėzdišku biurokratiniu pavadinimu – Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos maisto pramonės ministerijos Centrinio distiliavimo skyriaus Fermentacijos produktų skyriaus Aukštųjų mokslinių tyrimų institutu, bet ji negalėjo patvirtinti rusiškos degtinės kilmės. Nevilties apimta sovietų vyriausybė kreipėsi į Pochliobkiną – vienintelį žmogų, kuris galėjo apginti Sovietų Sąjungos teises tarptautiniame teisme, ir kartu Rusijos nacionalinį pasididžiavimą (vienas rusų rašytojas įspūdingoje savo neseniai išleisto romano scenoje aprašė, kaip tai vyko[6]).

Pasak Pochliobkino, jam pavyko jas apginti! 1982 m. tribunolas priėmė Sovietų Sąjungai palankų sprendimą, remdamasis pirmiausia Viljamo studija, kurioje jis „įrodė“, kad lenkai pradėjo gaminti degtinę keletu dešimtmečių vėliau už rusus. Jo tyrimų rezultatai leido sovietams pardavinėti savo produktus, tokius kaip *Stolichnaya*, kuria nuo 1972 m. Amerikos parduotuvėse buvo prekiaujama pagal barterinę sutartį su *Pepsi Cola*, su išdidžiu (nors truputį per ilgu) šūkiu: „Tik Rusijoje pagaminta degtinė yra tikra rusiška degtinė“[7].

Didžioji Pochliobkino pergalė buvo dar įspūdingesnė dėl to, kad jis, kaip vėliau pažymėjo kiti rusų autoriai, „visą darbą atliko vienas ir sukūrė ištisą sistemą netiesioginių įrodymų, kuriuos galų gale pripažino tarptautinės teisės žinovai“[8]. Ši studija, pasak Pochliobkino, rašyta ne plačiajai visuomenei, buvo publikuota tik 1991 m., žlungant Sovietų Sąjungai. Išleidus *Degtinės istoriją* Pochliobkinas, garsėjęs kaip liaudies išminties apie mėgstamą Rusijos ydą skleidėjas, tapo tikra įžymybe[9]. Vienas iš jo surinktų liaudies posakių skelbė, kad jeigu negersi iki trečios popiet ir po vidurnakčio, pavojus tapti „profesionaliu alkoholiku“, kaip tai vadino Pochliobikas, negresia.

Pochliobkinas buvo ekscentriška ir asketiška asmenybė: jis sukaupė įspūdinga istorinių

net paprasto televizoriaus ir telefono, bendraudavo tik laiškais ir telegramomis. Gyvenimo pabaigoje Pochliobkinas tapo paranojišku atsiskyrėliu, retai išeidavo iš savo buto Podolske, o jo duryse įrengė daugybę spynų, manydamas, kad yra sekamas ir kad gali būti kėsinamasi į jo gyvybę. Trisdešimt metų gyvendamas tame pačiame trijų kambarių bute, jis niekada neatidarė durų nepažįstamiems žmonėms – net įvairiems inspektoriams, remontininkams ir santechnikams.

Paskutinį kartą žmonės Viljamą Vasiljevičių Pochliobkiną gyvą matė 2000 m. kovo 26-ąją: tą pačią dieną, kai žmogus tokiais pat inicialais – Vladimiras Vladimirovičius Putinas – buvo pirmą kartą išrinktas Rusijos prezidentu.

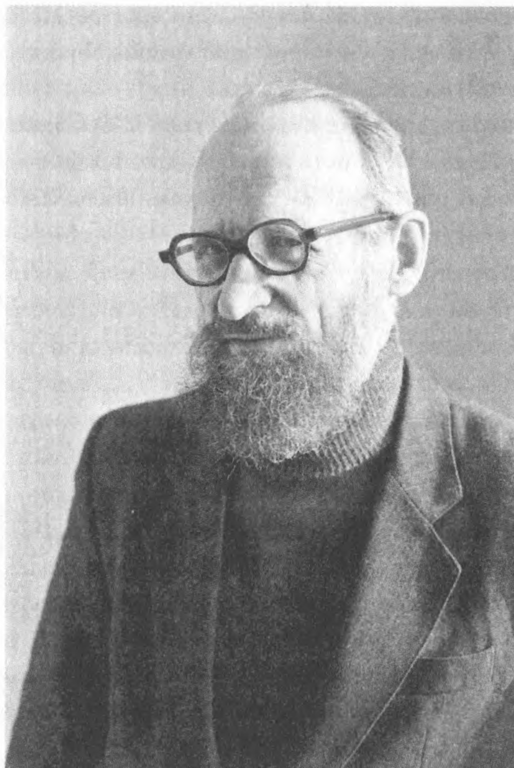
Kai Pochliobkinas iš susitikimo su savo leidėju Maskvoje priemiestiniu traukiniu grįžo į Podolską, kažkokie galvažudžiai, matyt, sekę jį nuo geležinkelio stoties, įsiveržė į jo butą ir brutaliai nužudė vienuolika dūrių atsuktuvu ilga rankena. Pochliobkino lavonas buvo rastas po keleto savaičių, kai jo vyriausiasis redaktorius Borisas Pasternakas (pasaulinio garso *Daktaro Živago* autoriaus vaikaitis), sunerimęs, kad visada punktualus rašytojas netikėtai liovėsi atsakinėti į laiškus, kreipėsi į policiją ir pareikalavo išlaužti Pochliobkino buto duris[10].

Pasak policijos tyrėjų, vertingiausias Pochliobkino turtas – didelė retų rankraščių kolekcija – nebuvo pagrobta. Be to, skrodimo duomenimis, Pochliobkino kraujo tyrimas parodė, kad jis buvo išgėręs visą butelį degtinės, o tai labai įtartina, nes nors Pochliobkinas ir buvo jos istorijos žinovas, pats niekada nevartojo alkoholio[11].

Brutali Viljamo Pochliobkino žmogžudystė taip ir liko neišaiškinta. Netyla spėlionės, kas buvo nusikaltėliai ir kokie jų motyvai: kai kurie žmonės net teigia, kad jį nužudė koks nors lenkas, keršydamas už tai, kad Pochliobkinas išsaugojo pavadinimą *vodka* sovietams[12]. Kaip teigiama 2005 m. dokumentiniame filme „Kulinaro mirtis: Viljamas Pochliobkinas", kuris buvo rodomas visai šaliai per Pirmąjį Rusijos kanalą, nugalėjęs Lenkiją šiame vadinamajame degtinės kare, „Pochliobkinas užsitikrino vietą Rusijos istorijoje, išsaugodamas Rusijai milijonus, galbūt dešimtis milijonų dolerių". Sklindant garsui apie tragišką Pochliobkino istoriją, augo ir jo legenda[13].

Suabejojus Pochliobkinu

„Jo vardas buvo stebuklingas, legendinis, – teigė vieno straipsnio laikraštyje *Večerniaja Moskva* (*Vakarinė Maskva*), skirto trečiosioms Pochliobkino mirties metinėms, autorė. – Daugelis manė, kad tai buvo viso mokslinio tyrimo instituto slapyvardis, nes vienas žmogus negalėjo tiek daug žinoti." Be to, tęsė ji panegiriką, jeigu kildavo ginčas dėl kokio nors rusiško patiekalo ar gėrimo, „užtekdavo tiesiog pasakyti: „Taip rašo Pochliobkinas", ir baigdavosi bet kokie disputai"[14].

Istorikas Viljamas Pochliobkinas (1923–2000). 1984 m. spalio 2 d. Šaltinis: RIA Novosti/Prichodko.

Akivaizdu, kad Pochliobkinas yra neginčijamas degtinės istorijos autoritetas. Per praėjusius dvidešimt metų daugybėje populiarių knygų ir šimtuose straipsnių ir tinklalapių rusų, anglų ir kitomis pasaulio kalbomis buvo rašoma apie jo tyrimą ir jo rezultatus, beveik pažodžiui perspausdinant pasakojimus iš *Degtinės istorijos* puslapių[15].

Bėda ta, kad Pochliobkinas yra visiškai neteisus, o didžioji dalis jo garsiosios *Degtinės istorijos* yra klastotė.

„Skaitydami šią knygą, – rašė alkoholio istorikas Davidas Christianas, – pasistatykite šalia butelį stiprios degtinės, kad nuslopintumėte veikliausias savo smegenų dalis." Savo kandžioje 1994 m. Pochliobkino knygos recenzijoje garsiame akademiniame žurnale *Slavic Review* jis tiesiai šviesiai drožė, ką galvoja. „Joms neveikiant, bus smagu skaityti šį ekscentrišką įdomybių, beprotiškų hipotezių, suklastotos statistikos, kapitalizmo kritikos ir snobiškų stalinistinių pasisakymų rinkinį, nesirūpinant, ar visa tai kaip nors siejasi."[16]

Kruopštusis Christianas pastebėjo daugybę klaidingų Pochliobkino teiginių ir išvadų, pavyzdžiui, kad nė viename etimologijos žodyne neminimas žodis „vodka", o alus ir midus, priešingai negu degtinė, niekada

nebuvo apmokestinti. Aš Pochliobkino knygoje aptikau dar daugiau faktinių klaidų: nuo tokių, kurias lėmė neatidumas, – antai Pochliobkinas nurodė, kad Ivanas Rūstusis įkūrė smukles 1533 m., o ne 1553 m., – iki dalykinių: pavyzdžiui, Pochliobkinas kalba apie Vasilijaus III Aklojo valdymą XV a. 3 dešimtmetyje, nors tokio valdovo nebuvo. Galbūt jis turėjo galvoje Maskvos didįjį kunigaikštį Vasilijų III, bet, kaip matėme 3 skyriuje, Vasilijus valdė XVI a. 1 dešimtmečio pradžioje, taigi net šimtu metų vėliau! Nesvarbu, ar šias klaidas lėmė neatidumas, ar (kai kuriais atvejais) klaidingas vertimas, vien akivaizdžių istorinių netikslumų kiekis verčia rimtai suabejoti Pochliobkino autoritetu ir legenda, o problemą dar labiau apsunkina tas faktas, kad žmonės jo klaidingus teiginius priima kaip neabejotinas tiesas[17].

Griežta Davido Christiano kritika Rusijos kulinarijos simboliui staiga ima atrodyti pagrįsta, ypač dėl to, kad remdamasis negausiais, miglotais įrodymais jis daro perdėm konkrečią „galutinę" išvadą, jog degtinė buvo išrasta Maskvoje 1478 m. – nei anksčiau nei vėliau. „Blogiausia tai, – rašo Christianas, – kad Pochliobkinas dažnai nesiteikia pateikti įrodymų savo kartais įdomiems teiginiams. Iš kur galime žinoti, ar jie prasimanyti, ar tikri?"[18]

Iš esmės, Pochliobkinas nori, kad mes juo tiesiog tikėtume – ir dėl kažkokių priežasčių dauguma rusų vis dar juo tiki. Daugelį populiarių knygų apie degtinę rašė ne profesionalūs istorikai, o nekritiški mėgėjai, žurnalistai ir kulinarijos aistruoliai, tokie kaip pats Pochliobkinas. Be to, daugelyje tokių komercinių leidinių, kurie dažnai leidžiami remiant garsiausiems Rusijos degtindariams, randame daugybę nostalgiškų, visą puslapį užimančių degtinės butelių atvaizdų – tokių pat, kaip viliojanti *Moskovskaya* degtinės butelio nuotrauka, puošianti Pochliobkino *Degtinės istorijos* viršelius. Taigi veikiausiai tokių populiarių istorijų rašytojai nelabai suinteresuoti gilintis šį klausimą.

Didžiausia mistifikacija yra vadinamasis Sovietų Sąjungos ir Lenkijos degtinės karas, dėl kurio tariamai buvo užsakytas Pochliobkino tyrimas. Visoje šalyje per televiziją rodyto dokumentinio filmo „Kulinaro mirtis", filmuoto Tarptautinio Hagos teismo Taikos rūmų fone, kūrėjai drąsiai skelbia: „1982 m. tarptautinis arbitras priėmė SSRS palankų sprendimą, kuriuo neginčijamai patvirtino, kad degtinę pirmiausia buvo imta gaminti SSRS ir kad ji yra unikalus rusų alkoholinis gėrimas, bei suteikė jai išimtinę teisę reklamuoti eksportui skirtą degtinę šiuo pavadinimu naudojant reklaminį šūkį, skelbiantį, kad „Tik Rusijoje pagaminta degtinė yra tikra rusiška degtinė"."[19]

Tačiau, nė vienas iš Taikos rūmuose įsikūrusių tarptautinių teismų – nei Tarptautinis Teisingumo Teismas, nei Nuolatinis arbitražo teismas – niekada nenagrinėjo tokio SSRS ir jos broliškos komunistinės Lenkijos ginčo[20]. Pasak Petero Maggso, iškiliausio Rusijos prekių ženklų įstatymų ir

tarptautinio komercinio arbitražo eksperto, „kilus ginčų su kitomis valstybėmis, SSRS iš principo nesikreipdavo į tarptautinį arbitražą, gana pagrįstai manydama, kad stambios tarptautinio arbitražo institucijos tarnauja kapitalistinių Vakarų interesams."[21]

Tačiau ginčų dėl alkoholinių gėrimų geografinės kilmės iš tiesų buvo kilę ne kartą. Anksčiau jau buvo kovojama dėl teisių į tam tikroms vietovėms būdingų alkoholinių gėrimų, tokių kaip prancūzų šampanas, konjakas ir bordo, vadinasi, panašus disputas galėjo kilti ir dėl degtinės. 8 dešimtmetyje lenkai tvirtino, kad degtinė buvo geriama Lenkijoje nuo XIV a. pradžios, o XVI a. jos distiliacija buvo apmokestinta[22]. Bet galutinis, tarptautiniu lygmeniu pripažintas teisinis sprendimas, tvirtai „įrodantis", kad degtinė atsirado Rusijoje, tiesiog niekada nebuvo priimtas.

Po Solidarumo judėjimo surengtų antisovietinių demonstracijų tokia simbolinė sovietų „pergalė" prieš savo maištingus pavaldinius Lenkijoje būtų sulaukusi viso pasaulio (ar bent jau Sovietų Sąjungos) žiniasklaidos dėmesio. Bet net Kongreso bibliotekoje tyrėjai nerado jokio paminėjimo apie tai pasaulio spaudoje. Senuose sovietų laikraščių *Pravda* ir *Izvestija* rinkiniuose taip pat nebuvo rasta jokių straipsnių. Tiesą sakant, nė vienas rusų periodinis ar akademinis žurnalas niekada neminėjo šios tariamos „bylos", kol 1991 m. nebuvo išleista Pochliobkino knyga[23].

Tiktai neseniai rusų rašytojai liovėsi aklai pasitikėti Pochliobkino teiginiais ir ėmė kruopščiai tikrinti, ar jo pateikta informacija yra teisinga. Savo 2011 m. knygoje *Bolšoj obman* (*Didžioji apgavystė: tiesa ir melas apie rusišką degtinę*), Borisas Rodionovas padarė išvadą, kad faktiškai viskas, ką Pochliobkinas parašė apie degtinę, buvo „grandiozinė mistifikacija". Kilo per daug klausimų: jeigu šis ginčas su Lenkija buvo toks svarbus sovietams finansiniu ir nacionalinio pasididžiavimo požiūriu, kodėl Pochliobkinui nebuvo iš karto suteikta neribota prieiga prie didžiulių sovietų archyvų? Kodėl į pagalbą šiam vienišam, atstumtam mokslininkui nebuvo atsiųsta armija tyrėjų? Ir kaip vienas žmogus galėjo atlikti tokį herakliška tyrimą vos per keletą trumpų mėnesių?

Per interviu Jurijus Žižinas, *Sojuzplodoimport* vadovas 1974–1987 m., ir Borisas Seglinas, šios įmonės teisės skyriaus vadovas, patvirtino, kad Pochliobkinui niekas nebuvo pavedęs atlikti tokio tyrimo. Be to, jie tvirtino, kad lenkai niekada nebuvo patraukę Sovietų Sąjungos į jokį tarptautinį teismą dėl degtinės kilmės[24]. Per mažai žinomą 2002 m. interviu Žižinas teigė, kad sovietų ryšiai su broliška Lenkija iš tikrųjų buvo gana draugiški. Degtinės klausimas „niekada net nebuvo iškeltas Ekonominėje savitarpio pagalbos taryboje" – organizacijoje, kuri prižiūrėjo SSRS ir Rytų Europos palydovinių valstybių prekybą. „Prekybos degtine tarp mūsų šalių apimtis buvo labai maža, todėl toks ginčas neturėjo prasmės, – teigia Žižinas. – O kadangi didžioji dalis pasaulio gyventojų jau ir taip sieja degtinę su Rusija, įrodinėjimas, kad mes vieni turime teises į žodį *vodka*,

būtų panėšėjęs į bandymą įgyti teises į amžinąjį variklį. Tai būtų jėgų ir pinigų švaistymas."[25]

Pasirodo, tokio teisinio ginčo ne tik nebuvo, bet ir negalėjo būti, kaip teigia Peteris Maggsas, kuris dalyvavo sprendžiant tarptautines bylas dėl garsių prekių ženklų, tokių kaip *Smirnoff, Stolichnaya*, ir net dėl *Maskvos* viešbučio atvaizdo ant *Stoli* etikečių[26]. „Tarptautiniame prekių ženklų įstatyme labai aiškiai pasakyta, kad bendrinis pavadinimas negali būti saugomas, – teigia jis. – O ar gali būti bendresnis pavadinimas negu *vodka*?"[27]

Jeigu šis klausimas nebuvo iškeltas Ekonominės savitarpio pagalbos taryboje (ESPT), vienintelė kita tarptautinė teisinė institucija, kuri galėjo išspręsti tokį šių dviejų komunistinių šalių ginčą, buvo Pasaulio intelektinės nuosavybės organizacija (WIPO), kurios užduotis – užtikrinti, kad būtų laikomasi pagrindinių tarptautinių įstatymų dėl patentų ir intelektinės nuosavybės teisių, tarp jų Paryžiaus konvencijos dėl pramoninės nuosavybės apsaugos, saugančios žinomus prekių ženklus. Bet *vodka* nėra galiojantis prekės ženklas, susijęs su konkrečiu gamintoju, tokiu kaip *Levi's*, *Toyota* ar *Coca-Cola*. Paryžiaus konvencijoje taip pat nenumatyti mechanizmai, kaip spręsti intelektinės nuosavybės ginčus tarp skirtingų šalių, – kaip tik dėl to ir buvo įkurta Pasaulio prekybos organizacija. „Be to, – tęsia Maggsas, – beveik visos tarptautinio komercinio arbitražo bylos yra susijusios su ginčais dėl sutarčių, o ginčas dėl prekės ženklo nėra ginčas dėl sutarties."[28]

Taigi šie liudijimai aiškiai atskleidžia priežastis, dėl kurių Lenkija per šį „aukštų statymų" diplomatinį konfliktą iš tikrųjų niekada nesiėmė teisiškai ginti savo pozicijos (kurią būtų galėjusi grįsti tuo, kad 1405 m. Lenkijos teismų dokumentuose paminėtas žodis *wodka*, o kitame šimtmetyje įvesti mokesčiai distiliuotiems gėrimams) ir daugiuma Lenkijos valdžios institucijų nieko nežino apie šią „bylą", kurią, pasak Pochliobkino, jos pralaimėjo[29].

Bene įdomiausia tai, kad Pochliobkino klastotė įgijo tokį aukštą legendos statusą, kad du dešimtmečius išvengė rimto tyrimo. Nors mes galime kelti įvairiausių hipotezių apie tai, kodėl ekscentriškasis Pochliobkinas nutarė išgalvoti tokias įmantrias mistifikacijas ir apie degtinės kilmę, ir apie savo tyrimo priežastis, – tiesa, deja, jau niekada nebus atskleista, kaip ir paslaptingas paties Pochliobkino nužudymas.

Ir vėl viskas iš pradžių

Pochliobkino neklaidingumo mitui išsisklaidžius, mes grįžome ten, kur buvome prieš įžengdami į Degtinės muziejų Izmailovsko parke, vėl klausdami: „Kur pirmiausia buvo imta gaminti degtinę?" Laimei, yra kitų teorijų.

Lenkų kilmės amerikiečių istorikas Richardas Pipesas mano, kad rusai išmoko distiliuoti XVI a. iš Azijos totorių. Tačiau jų distiliavimo

būdai – „distiliavimas puode", alkoholį garinant iš fermentuotų gėrimų pastačius puodus į krosnį, arba „mongoliškasis distiliavimas", gėrimus užšaldžius, o paskui iš koncentruoto skysto alkoholio pašalinus ledą, – buvo grubūs. Be to, jie dažnai buvo ir pavojingi gyvybei: juos naudojant pagamintuose gėrimuose likdavo labai didelė fuzelių – nuodingų skysčių, kurie atsiranda dėl neužbaigtos distiliacijos ir šiandien naudojami pramoniniams tirpikliams ir sprogstamosioms medžiagoms gaminti – koncentracija. Taigi mažai tikėtina, kad degtinė atkeliavo į Rusiją iš rytų[30].

Ne visi rusų istorikai sutinka su Pochliobkino teiginiu, kad degtinė pradėta gaminti 1478 m. Maskvoje. Kai kurie iš jų mano, kad degtinė atsirado dar anksčiau, – 1250 m., senoviniame Rusios Didžiojo Naugardo mieste, Hanzos lygos miestų prekybos su Bizantija avanposte. Kaip jie padarė tokią išvadą?

6 dešimtmečio pradžioje Artiomas Arcichovskis, prestižinio Maskvos valstybinio universiteto Archeologijos fakulteto vadovas, atliko kasinėjimus prie senovės Naugardo. Giliuose vandens užlietuose molio kloduose archeologai rado daugiau kaip 950 gerai išlikusių laiškų, kurių tekstas parašytas ne ant popieriaus (kadangi tais laikais popieriaus gamyba dar nebuvo paplitusi), o išraižytas ant vietinių beržų tošies. Šiuose beržo tošies dokumentuose užfiksuotas unikalus kasdienio gyvenimo Viduramžių Šiaurės Europoje vaizdas. Tarp šitų tošies fragmentų gausu tekstų, datuojamų XIV a. 1 dešimtmečio pabaiga (tokių kaip Nr. 3 ir Nr. 689), kuriuose kalbama apie miežinio alaus gamybą. Nors alaus, midaus ir vyno fermentavimas buvo žinomas visoje Šiaurės Europoje, vėliau atsiradusi distiliavimo technologija yra visiškai kitokia, kur kas pažangesnė.

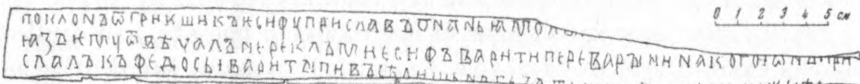
Kadangi šie dokumentai parašyti ne rusų, o senovės Naugardo slavų ir suomių-karelų kalbų dialektu, juos sunku suprasti. Vis dėlto istorikas A. P. Smirnovas (nesusijęs su šia pavarde pavadinta degtine) ypatingą dėmesį sutelkė į beržo žievės dokumentą Nr. 65, kuriame parašytas žodis „ВОДѦ", tariamas *vodja*.

Kalbininkai sutaria, kad žodis degtinė yra mažybinė slavų žodžio „vanduo" – *voda* – forma. Žodis *vodja* tikrai labai panašus į *vodka* – „vandenėlis". Smirnovas, laišką Nr. 65 datuoja XIII a. viduriu ir teigia, kad šis „svarbiausias dokumentas degtinės gamybos istorijoje" rodo, kad ji atsirado 1250 m.[31]

Jeigu jums atrodo, kad toks teiginys dar labiau pritemptas negu Pochliobkino prasimanymai, taip ir yra. Visų pirma, rusų archeologai nustatė, kad sluoksnį, kuriame buvo rastas šis dokumentas, galima datuoti anksčiausiai XIV a. Be to, kiekvienas archeologas žino, kad lauko tyrimai nėra tokie tikslūs, kad būtų galima datuoti radinius metų tikslumu. Kaip ir Pochliobkinas, Smirnovas, neturėdamas pakankamai pagrįstų įrodymų, daro labai konkrečias išvadas. Antra, Smirnovas nepaaiškina, kaip ar iš ko senovės naugardiečiai išmoko distiliuoti, nes 1250 m. ši technologija nebuvo žinoma ir Europoje.

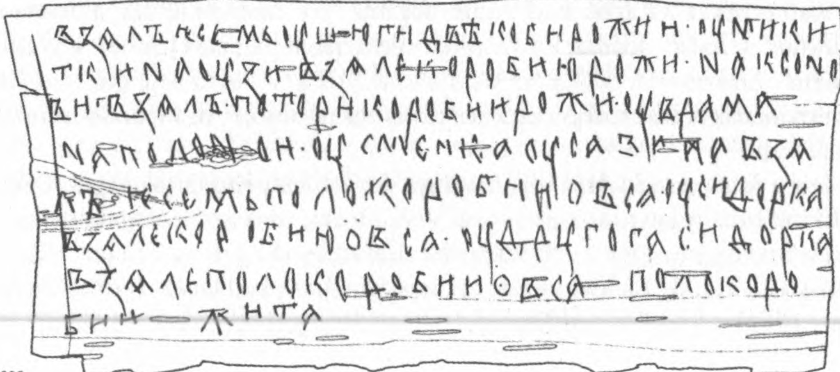
Novgorodo beržo tošies dokumentas Nr. 3, apie 1360–1380 m. Šaltinis: Viduramžių Rusios raštai ant beržo tošies, http://gramoty.ru/index.php
Viduramžių Rusios raštai ant beržo tošies, http://gramoty.ru/index.php?

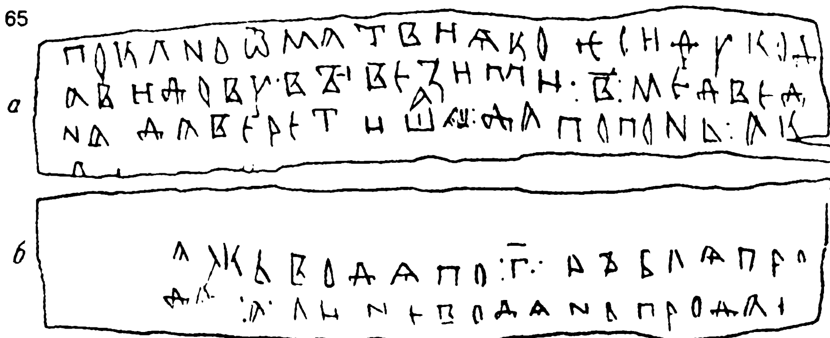
Novgorodo beržo tošies dokumentas Nr. 3, apie 1360–1380 m. Šaltinis: Viduramžių Rusios raštai ant beržo tošies, http://gramoty.ru/index.php
Viduramžių Rusios raštai ant beržo tošies, http://gramoty.ru/index.php?

Novgorodo beržo tošies dokumentas Nr. 689, apie 1360–1380 m. (A dalis). Šaltinis: Viduramžių Rusios raštai ant beržo tošies, http://gramoty.ru/index.php
Viduramžių Rusios raštai ant beržo tošies, http://gramoty.ru/index.php?

Novgorodo beržo tošies dokumentas Nr. 689, apie 1360–1380 m. (B dalis). Šaltinis: Viduramžių Rusios raštai ant beržo tošies, http://gramoty.ru/index.php
Viduramžių Rusios raštai ant beržo tošies, http://gramoty.ru/index.php?

Novgorodo beržo tošies dokumentas Nr. 65, apie 1300–1320 m. Apatinėje dalyje matome du kartus parašytą žodį . Šaltinis: Viduramžių Rusios raštai ant beržo tošies, http://gramoty.ru/index.php
Viduramžių Rusios raštai ant beržo tošies, http://gramoty.ru/index.php?

Galiausiai, Smirnovo interpretacija remiasi visiškai neteisingu žodžio *vodja* supratimu, kuris prieštarauja lingvistikos taisyklėms. Nors rusų etimologai diskutuoja, ar žodis *vodja* („jis veda") dokumente yra kažkaip susijęs su santuoka, beveik visi jie pripažįsta, kad iš tikrųjų *vodja* yra veiksmažodžio dalyvio forma, o ne daiktavardis. „Beržo tošies dokumentai nesuteikia informacijos apie pirmąsias degtinės dienas, – tvirtina Josas Schaekenas, patyręs slavistas ir tarptautinio Rusų raštų ant beržo tošies projekto vadovas. – Nė vienas rimtas mokslininkas nepripažins, kad *vodja* reiškia *vodka*."[32]

Taigi, atrodo, mes ir vėl grįžome prie pradžios.

Pasaulinės degtinės ištakų paieškos

Nors demaskuoti neteisingas istorijas yra smagu, bet tai nepadės mums išsiaiškinti tikrosios degtinės kilmės... jeigu tai apskritai įmanoma išsiaiškinti. Ką mes žinome? Galbūt derėtų atidžiau patyrinėti pasaulinę alkoholio istoriją?

Pirmieji alkoholiniai gėrimai buvo palyginti nestiprūs: vynas, midus ir alus. Natūralus fermentacijos procesas, kai mielėms sąveikaujant su cukrumi vynuogių ar kitų vaisių sultyse jos virsta vynu, buvo pastebėtas dar akmens amžiuje. Armėnijoje neseniai buvo aptikti vyndarystės įrenginiai, datuojami 4000 m. pr. Kristų. Kinai gamino fermentuotų ryžių, medaus ir vaisių sulčių gėrimus jau apytiksliai 5000 m. pr. Kr. Vyno ir alaus randama net Egipto faraonų kapuose[33]. Kad ir kiek malonumo ir kančių jie teikia, fermentuoti gėrimai yra palyginti silpni – alkoholio jų sudėtyje būna daugiausia 15 procentų (tuo tarpu įprasta, gėrimų parduotuvėse šiandien parduodama degtinė yra 40 laipsnių stiprumo, t. y. turi 40 procentų alkoholio)[34]. Pasiekti tokią didelę alkoholio koncentraciją

galima tik distiliuojant – kaitinant fermentuotą skystą raugą palyginti žemoje –aukštesnėje negu 78° C – alkoholio virimo temperatūroje. Esant aukštesnei temperatūrai alkoholis garuoja, lieka vanduo, raugas ir priemaišos, o jo garai ataušinami ir kondensuojami atskirame inde.

Degtinės, kaip ir visų kitų šiuolaikinių spiritinių gėrimų, tokių kaip džinas, brendis, romas ir viskis, gamybos pradininkais galima laikyti XII a. Europos alchemikus, kurie naudojo distiliavimo procesą. Nors šiandien juos įsivaizduojame kaip donkichotiškus mistikus, vis bandančius paversti metalą auksu, Viduramžių alchemikai, remdamiesi senovės graikų, romėnų ir arabų žiniomis, ieškojo praktinių priemonių kūnui ir protui gydyti, ir tai darydami kūrė šiuolaikinę chemiją ir mediciną. Nors senovės arabai ir graikai mokėjo distiliuoti fermentuotas vynuoges, šis metodas buvo užmirštas ir iš naujo jį atrado alchemikai, bandydami sukurti ilgaamžiškumo eliksyrą – jaunystės gėrimą[35].

Skirtingai nei mūsų laikų svaigieji gėrimai, vaistinis spiritas nuo XIII a. buvo distiliuojamas iš fermentuoto vynuogių vyno nuosėdų; labiausiai tikėtina, kad ši technologija atsirado pietų Italijoje, Salerno medicinos mokykloje[36]. Ten, kaip ir visoje Viduramžių Europoje, mokslo žinių siekimas buvo religinė veikla, glaudžiai susijusi su Katalikų bažnyčia. Todėl ir distiliaciją tobulino ir platino mokyklos ir vienuolynai, kuriems pirmiausia rūpėjo filosofija ir religija.

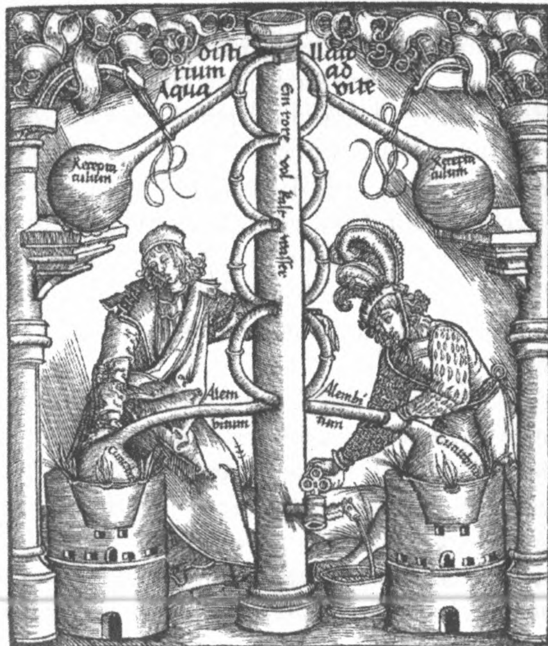
Tai kaip distiliacija atkeliavo iš ikirenesansinės Italijos į imperinį Maskvos dvarą? Štai dėl ko nesutaria lenkai ir rusai. Istorikai šį nuopelną (ar kaltę) priskiria spalvingam, misionieriumi tapusiam trubadūrui Ramonui Llullui, kuris supažindino su distiliavimo technologija daugelį Europos kraštų. Llullas dėstė arabų kalbą ir filosofiją pranciškonių vienuolyne Maljorkos saloje Viduržemio jūroje netoli Ispanijos pakrantės, o paskui užsidegė troškimu atversti žydus ir musulmonus į katalikybę. Surengęs misionierišką žygį į Šiaurės Afriką ir išvarytas iš ten, 1290 m. jis atvyko į šiaurės Italijos Genujos miestą valstybę, kur gyvendamas daug rašė apie distiliavimą ir gryninimą. Čia Llullas ėmė bendradarbiauti su gydytoju, vardu Arnaldus de Villa Nova (Arnoldas iš Vilanovos – nepainiokite su Vilanovos universitetu Amerikoje), – juodu tikriausiai suartino susidomėjimas alchemija ir arabų kalba. Remdamasis savo patirtimi, įgyta gydant popiežius, didikus ir karalius, Arnoldas iš Vilanovos parašė *Liber de vinis*, pirmą vaistinę knygą apie vynuogininkystę[37]. Tikriausiai kaip tik jis pirmasis papildė Europos terminus arabišku žodžiu *al-kuhul* (alkoholis), kurį vartojo rašydamas apie fermentuotus vynuogių vynus ir naujus distiliuotus, arba degintus, vynus. Savo traktate *De conservanda juventute* jis rašo:

> Degintas vanduo, taip pat vadinamas *aqua vitae*, yra gaunamas distiliuojant vyną arba vyno raugą. Tai lakiausia vyno dalis. Kai kurie žmonės vadina jį amžinuoju vandeniu, o alchemikai dėl

taurios jo gamybos – auksiniu vandeniu. Jo privalumai gerai žinomi. Jis gydo daugelį ligų, pailgina gyvenimą, taigi nusipelno būti vadinamas *aqua vitae*.[38]

Apie šį *aqua vitae*, „gyvybės vandenį“, iš Arnoldo iš Vilanovos sužinojo Genujos pirkliai ir panoro pasipelnyti iš šio paslaptingo naujojo vaisto. Genujiečiai atrado, kad spiritą galima distiliuoti ne tik iš brangių vyno nuosėdų, bet ir iš pigesnių fermentuotų vaisių ir grūdų. Tuo metu šis mažas Italijos žvejybinis kaimas tapo galingu jūrų prekybos ir kelionių centru: net Kristoforas Kolumbas buvo kilęs iš Genujos. XIV a. *aqua vitae* tapo bene labiausiai vertinamu vaistu visoje Europoje[39].

Genuja varžėsi dėl prekybos Viduržemio jūroje kontrolės su kitu jūriniu miestu – Venecija. Pergudravę venecijiečius, genujiečiai sudarė sąjungą su Bizantijos imperija, kuri suteikė Genujos pirkliams teisę nemokant mokesčių prekiauti visoje Bizantijoje ir prekybos Juodojoje jūroje monopoliją[40].

Senovės vokiečių medžio raižinys, vaizduojantis *aqua vitae* distiliaciją.

Distiliavimo mokslas tikriausiai pasiekė slavų tautas per judrų genujiečių valdomą Kafos uostą (dabar Feodosija) Krymo pusiasalyje. Spalvinguose ir daugiataučiuose Kafos turguose senovės rusai aktyviai prekiavo metalais, kailiais ir vergais[41]. Ispanų keliautojas Pero Tafuras rašė, kad Kafos gyventojai elgiasi pasibjaurėtinai: genujiečiams priklausančiose smuklėse už saiką vyno lankytojai galėjo nusipirkti (ir pirkdavo) jaunas skaistuoles. Tad nėra ko stebėtis, kad rusai Genujos uostuose susipažino ne tik su *aqua vitae*, bet ir su alkoholinių gėrimų artimomis giminaitėmis venerinėmis ligomis[42].

XIV a. distiliacija galėjo įvairiais būdais iš Krymo per plačias pievas, laukus ir miškus nukeliauti į šiaurę, į Maskvos valstybę. *Aqua vitae* buvo populiariausia alchemikų ir gydytojų, kurie lydėjo diplomatus per jų tarptautines misijas, mikstūra. Savo originalioje Rusijos kultūrinės istorijos studijoje *The Icon and the Axe* (*Ikona ir kirvis*, 1966) Kongreso bibliotekininkas Jamesas Billingtonas pabrėžia: „tai, kad degtinė, matyt, į Rusiją atkeliavo gydytojų skrynelėse, rodo, kad Vakaruose išsimokslinę dvaro gydytojai buvo svarbus kanalas, per kurį senovėje Rusiją pasiekdavo Vakarų idėjos ir technologijos“ [43]. Net Pochliobkinas teigė, kad XIV a. ir XV a. pradžioje Genujos ambasadorius iš Kafos retkarčiais apsilankydavo Maskvoje, vykdamas į Lietuvą ar iš jos grįždamas, ir kas kartą atveždavo gydomosios *aqua vitae*[44].

Be tokių retkarčiai atvykstančių lankytojų, su distiliavimo metodais ir produktais maskvėnus, tikėtina, supažindino pabėgėliai iš Krymo, kurie po mongolų invazijos, 1395 m. Kafą nusiaubus mongolų chanui Tamerlanui, pasitraukė į šiaurę[45]. Maskvos valstybės vienuolynai, ypač Kremliaus, tapo derlinga dirva šiai naujai technologijai suklestėti. Vienuoliai, perpratę genujietišką *aqua vitae* distiliavimo būdą, greitai jį pakeitė ir remdamiesi įgytomis žiniomis ėmė dideliais kiekiais gaminti savą gėrimą – degtinę, kurią buvo galima varyti iš vietinių grūdų (pirmiausiai rugių ir kviečių) ir minkšto šaltinio vandens[46]. Kaip tik šis derinys ir teikia rusiškai ir lenkiškai degtinei jų „tikrąsias“ savybes, jeigu tikite reklaminiais šūkiais.

Nors visuotinai sutariama, kad distiliavimas pasiekė Maskvą XV a., kaip ir daugeliu kitų atvejų, detalės yra šiek tiek... neaiškios. Anot legendos, atpasakotos Pochliobkino, graikų vienuolis, vardu Izidorius, XV a. 4 dešimtmetyje rusų bažnyčios pasiųstas su diplomatine misija į Italiją, išmoko distiliuoti, o įtartas išdavyste ir grįžęs į Maskvą buvo įkalintas Kremliaus Čiudovo vienuolyne. Neturėdamas kitų žaliavų, išskyrus vietinius grūdus, išradingasis graikas išvarė pirmą partiją „tikros“ rusiškos degtinės, kuria nugirdė savo kalintojus ir, šiems netekus sąmonės, pabėgo į Kijevą.

Kaip ir dauguma Pochliobkino teiginių, šis vaizdingas pasakojimas nepagrįstas jokiais faktais ar dokumentais. Pagalvokite: kodėl įtariamas išdavikas buvo įkalintas vienuolyne ir aprūpintas laboratoriniais įrankiais,

o ne kaip įprasta, įmestas į požemio kalėjimą ir negailestingai kankinamas? Negana to, visa ši istorija trykšta rusų nacionaliniu simbolizmu: degtinė tariamai gimė Čiudovo - Stebuklų - vienuolyne, kuris buvo užbaigtas statyti 1365 m. ir sugriautas iki pamatų Stalino įsakymu 1929 m., siekiant atlaisvinti vietą gremėzdiškiems, betoniniams Suvažiavimų rūmams. Nors šios legendos negalima priimti rimtai, daugelis rusų, pirmiausia remdamiesi šiuo pasakojimu, iki šiol mano, kad degtinė atsirado XV a. 5 dešimtmetyje[47].

Kita, labiau tikėtina versija yra ta, kad distiliacija pasiekė Maskvą ne iš pietų, o iš Vidurio ir Vakarų Europos, senais ir patikimais Hanzos prekybos keliais, kurie jungė ją su Rusios Pskovo ir Naugardo avanpostais prie Baltijos jūros. Vyno importavimas šiuo prekybos keliu jau nuo 1436 m. dažnai minimas dokumentuose. Po keturiasdešimt metų Naugardo arkivyskupas atsiuntė Ivano Rūsčiojo seneliui Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui dosnių dovanų, tarp jų statines raudonojo ir baltojo vyno. Šie vynai buvo laikomi fantastiška prabanga, tačiau apie *aqua vitae*, juo labiau degtinę net neužsimenama[48].

Tai kur ir kada atsirado degtinė? Kas pirmasis distiliavo iš vietinių grūdų stiprų alkoholinį gėrimą ir ar jis buvo rusas, ar lenkas?

Mes turbūt niekada tikrai šito nesužinome. Kad ir ką aš čia pasakyčiau, tai būtų tik spėlionės ir samprotavimai, tikriausiai ne labiau pagrįsti negu tai, ką teigia kulinarijos „šviesulys" Pochliobkinas, kurio testamentas vis dar naudojamas kaip patikimas šaltinis Degtinės muziejuje Izmailovsko parke[49].

Galų gale, tai neturi reikšmės. Jeigu nekreipsime dėmesio į nacionalistinių motyvų nulemtą rusų ir lenkų ginčą, svarbiausias klausimas yra ne kas, kur ir kada išrado degtinę, o kodėl ji taip paplito. Kad ir kokiu keliu ji pateko į Rusiją, kad ir kas ją pagamino pirmasis, XVI a. pradžioje alchemikų vaistas *aqua vitae* jau įsišaknijo Rusijoje kaip degintas vynas, arba kaip gėrimas, kurį galime laikyti degtine[50].

Ir pakeitė ją amžiams.

7

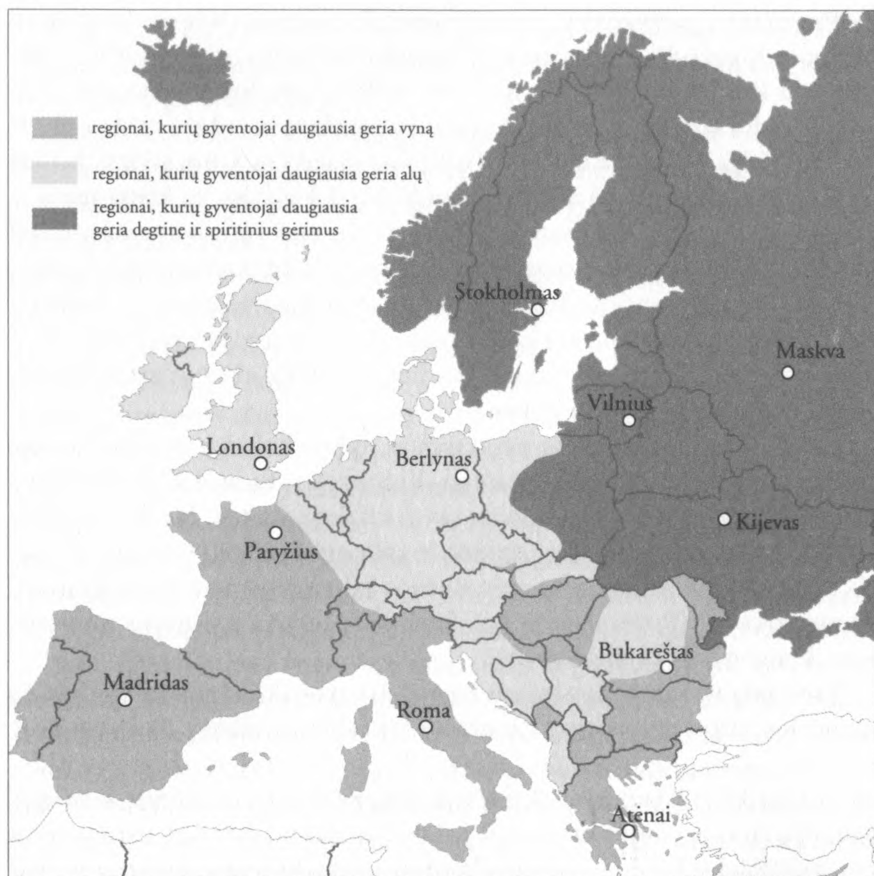
KODĖL DEGTINĖ? VALSTYBĖS VALDYMAS IR PRIKLAUSOMYBĖS PRADŽIA

Priminti rusams, kad jie turi rimtų problemų dėl alkoholio vartojimo, gal ir nemandagu, tačiau jie dėl to pernelyg nesipiktina. Tai, ką svetimtaučiai suvokia kaip grubų stereotipą, rusai nuo seno laiko socialine problema, kuri juos kamavo valdant carams, sovietų laikais ir posovietiniu laikotarpiu. Vis dėlto dauguma istorikų net nepastebi, kad Rusija turi bėdų dėl degtinės, ir dar mažiau jų mėgina analizuoti šių bėdų priežastis[1].

Kodėl iš visų galimų gėrimų rusai pasirinko būtent degtinę? Kodėl geria jos tiek daug? Kodėl taip nesaikingai? Paprastai atsakant į šiuos klausimus kalbama apie tradicijas, paslaptingą „rusišką sielą" ar dar kokius nors amžinus, nekintamus, įgimtus kultūrinius bruožus. Girdi, kultūra yra tokia, kokia yra, ir nieko čia nepadarysi. Vis dėlto tokius savižudiškus įpročius nemaža dalimi suformavo ir įtvirtino galingos politinės ir ekonominės jėgos.

Daugelis žmonių yra įsitikinę, kad rusai, skandinavai ir kiti šiauriečiai mėgsta spiritinius gėrimus todėl, kad jie tariamai pagreitina kraujo apytaką. Tai gali patvirtinti kiekvienas, kuriam teko šaltą naktį šildytis gurkšnojant degtinę. Net Montesquieu savo *Įstatymų dvasioje* (1748) postringavo apie akivaizdžius kultūrinius skirtumus tarp spiritinius gėrimus geriančių Šiaurės Europos tautų ir alų ar vyną geriančių pietiečių, teigdamas, kad šaltuose kraštuose „dėl klimato ypatybių plinta savotiška girtuoklystė, visiškai skirtinga nuo pavienio individo girtuokliavimo". Remdamasis šiuo pastebėjimu, jis daro išvadą, kad „girtuoklystė paplitusi visame pasaulyje, ji tiesiogiai priklauso nuo krašto klimato sąlygų, oro temperatūros ir drėgmės"[2]. Istoriniuose šaltiniuose gausu tokį požiūrį patvirtinančių pasakojimų apie rusus, kurie niekina vyną, bet „kaip tikri šiaurės vaikai vienu mauku išlenkia stiklinę viskio"[3].

Nemokslinėje „geoalkoholinėje" literatūroje remiantis tokiu klimatologiniu determinizmu pateikiami žemėlapiai, parodantys Europos alkoholinių gėrimų vartojimo kultūras. Klimatas tikrai iš dalies paaiškina alkoholinių gėrimų paplitimą: vynas geriamas daugiausia pietuose, Viduržemio jūros kraštuose, kur klesti vynuogininkystė. Vadinamoji alaus juosta apima grūdus auginančius Vidurio Europos regionus, o visi kiti

Alaus, vyno ir spiritinių gėrimų vartojimo regionai Europoje. Adaptuota iš: Frank Jacobs, "442—Distilled Geography: Europe's Alcohol Belts," Strange Maps (blog), 2010 m. sausio 30 d., http://bigthink. com/ideas/21495.

kraštai – Skandinavijos ir Baltijos valstybės, Rusija, Ukraina, Baltarusija ir vidurio bei rytų Lenkija – įeina į degtinės juostą[4].

Tačiau jeigu nekreipsime dėmesio į vynuogynų turtingą Viduržemio jūros regioną ir pažvelgsime į šiaurę, klimatologinis žemėlapis yra stulbinamai panašus į XIX a. Europos politinį žemėlapį. Klimato skirtumai tarp Berlyno ir Talino, pavyzdžiui, nėra labai dideli, tačiau XIX a. Berlynas buvo Vokietijos imperijos sostinė, o Talinas – Rusijos carų valdomas miestas. O vakariausia degtinės juostos riba, kuri dalija pusiau nūdienos Lenkiją, tiesiog stulbinamai tiksliai sutampa su senąja Rusijos imperijos siena – tai rodo, kad alkoholio vartojimo įpročių formavimąsi politika lemia ne mažiau negu klimatas.

Prieš penkis šimtus metų jokios degtinės juostos nebuvo. Tais laikais rusai virė alų ir iš fermentuoto medaus gamino midų. Turtingieji iš šiltesnių kraštų importuodavo vynus. Pasakojimai apie senovės Maskvos politiką rodo, kad maskvėnams buvo būdinga smarkiai girtauti, bet gėrė jie ne degtinę[5].

Paimkime, pavyzdžiui, istoriją apie Žemutinio Naugardo (Nižnij Novgorod, pažodžiui „Žemutinio naujojo miesto“ – dabar ketvirto didžiausio Rusijos miesto) įkūrimą prie Volgos upės krantų 1222 m. Tais laikais vidurio Volgos žemėse gyveno pagoniškos mordvių gentys; išgirdę, kad Volga atplaukia didysis Vladimiro–Suzdalės kunigaikštis Jurijus II, mordviai pasiuntė pasitikti kunigaikščio delegacijos su kepta mėsa ir ąsočiais „nepaprastai skanaus alaus“. Deja, jaunieji mordvių pasiuntiniai pakeliui išgėrė visą alų ir suvalgė mėsą, nepalikdami kunigaikščiui nieko, išskyrus žemę ir vandenį. Interpretuodamas tai kaip pasidavimo ženklą – girdi, mordvių gentys neturi ką pasiūlyti, išskyrus savo žemę ir vandenį, – kunigaikštis džiaugėsi tariamu užkariavimu. Taip, skelbia pasakojimas, „rusai užkariavo mordvių žemes“[6].

Tačiau bene įdomiausias pasakojimas apie alkoholį senovės Rusijoje susijęs su pačios rusų tautos gimimu. Kaip ir jų rytų broliai slavai ukrainiečiai ir baltarusiai, rusai kildina save iš Kijevo Rusios. IX–XIII a. Kijevas buvo slavų intelektualinė sostinė ir galingiausia Rytų Europos valstybė. Kaip tik Kijevo legendos apie Rusijos kilmę buvo surinktos į *Povest' vremennych let* (*Pirminę kroniką*), kurioje aprašytas ir Rusijos atsivertimas iš pagonybės į krikščionybę[7].

Savo galybės apogėjaus laikais Kijevo valstybė driekėsi nuo Baltijos iki Juodosios jūros, apimdama dabartinę Ukrainą, Moldovą, Baltarusiją ir centrinę vakarų Rusijos dalį. Didžiąją dalį tos teritorijos užkariavo didysis kunigaikštis Vladimiras I, garsėjęs pagoniškomis orgijomis ir turėjęs daugybę žmonų. Vadovaudamiesi politiniais išskaičiavimais, kaimyniniai kunigaikščiai ir karaliai ragino Vladimirą atsisakyti savo vietinių prietarų ir priimti jų modernius tikėjimus.

Vladimiras sutiko ir pasiuntė pasiuntinius į skirtingas šalis surinkti žinių apie jų religijas. Netrukus Kijeve ėmė lankytis pagrindinių monoteistinių religijų atstovų pasiuntiniai, siekdami įtikinti didįjį kunigaikštį kartu su savo valdiniais atsiversti į jų tikėjimą. 986 m. pas Vladimirą apsilankė judėjų chazarų iš Volgos žemupio pasiuntiniai, paskui popiežiaus emisarai iš Vokietijos, kurie viliojo kunigaikštį pasakojimais apie Katalikų bažnyčios puikybę ir galybę. Graikų mokslo žmonės, atstovaujantys Bizantijos ortodoksams, užginčijo popiežiaus pirmenybę, o po jų pasirodė iš Dono žemupio stepių atvykę „mahometonų tikėjimo bulgarai“, kurie papasakojo kunigaikščiui apie islamo žadamą stebuklingą visų juslinių troškimų išsipildymą pomirtiniame gyvenime. Pasak *Kronikos*, „Vladimiras mielai klausėsi jų, nes jam patiko moterys ir kūniški malonumai“. Paskui musulmonai bulgarai papasakojo apie apipjaustymo ceremoniją ir reikalavimą susilaikyti nuo kiaulienos ir vyno. Suraukęs kaktą, Vladimiras ištarė žodžius, kurie buvo kartojami ilgus amžius: „Rusi jest veselije piti, ne možem bez togo byti“[8] – „Gerti Rusios žmonėms yra džiaugsmas, negalime be to gyventi.“

Kitais metais Vladimiras ir jo Kijevo Rusios valdiniai pasikrikštijo Dniepro upėje, priimdami Konstantinopolio bažnyčios tikėjimą, ir nuo tų laiko rusai tapo stačiatikiais.

Tačiau reikalas tas, kad nors girtavimas Rusijoje paplitęs nuo seno, ilgus šimtmečius rusai gėrė ne degtinę. Be to, alkoholio vartojimas buvo įprastas dalykas: europiečiai gėrė ne mažiau negu rusai, nes prieš atsirandant pasterizavimui alkoholiniai gėrimai buvo laikomi saugesniais negu pienas, sultys ir net vanduo, kuriuose dažnai būna ligas platinančių mikrobų. (Tarp kitko, Louisas Pasteuras išrado pasterizavimo procesą ieškodamas, kaip neleisti surūgti fermentuotam alui ir vynui.[9]) Taip pat galima manyti, kad ir Anglija užgimė tais laikais, kai romėnai išmokė pagonis britus gaminti alų, ir papasakoti, kaip V a. girtaujant per puotą buvo nužudytas legendinis vadas Vortigernas, kaip 1120 m., dėl girtų jūreivių kaltės *Baltajam laivui* užplaukus ant seklumos, žuvo vienintelis karaliaus Henriko I sūnus, arba priminti tokius legendinius girtuoklius kaip Ričardas Liūtaširdis, Jokūbas I, Karolis II ir Winstonas Churchillis[10]. Alkoholio vartojimo požiūriu Rusija anaiptol nėra „rytietiška“: nuo Viduramžių nesaikingas alkoholio vartojimas buvo būdingas visoms Europos tautoms.

Taigi jeigu senovės rusai taip mažai kuo skyrėsi nuo savo alų ir vyną geriančių Europos kaimynų, kas privertė juos pasirinkti degtinę? Pagalvokite apie jos savybes objektyviai: ji bespalvė, bekvapė ir beskonė – gerti ją ne daugiau prasmės negu medicininį spiritą. Pastaraisiais metais greičiausiai pasaulyje augantis alkoholinių gėrimų sęgmentas buvo pagardinta degtinė[11]. Gardindami ją įvairiausius skonius – nuo aviečių, mėlynių, šokolado, sausainių, vaflių ir spurgų iki rūkytos kiaulienos šoninės ar rūkytos lašišos – suteikiančiais priedais, gamintojai kaip įmanydami stengiasi, kad jų produktų skonis būtų visai ne kaip degtinės. „Prancūzai giria konjako aromatą, škotas garbina viskio skonį, – sako rusų rašytojas Viktoras Jerofejevas. – O rusai, priešingai, godžiai maukia degtinę raukydamiesi ir keikdamiesi, ir tuoj pat siekia ko nors užkąsti, kad ją „permuštų“. Jiems svarbu ne procesas, o rezultatas. Tam degtinę būtų galima ne tik gerti, bet ir susišvirkšti į kraują.“[12]

Taigi kodėl visa tauta tokį bjaurų gėrimą pamėgo labiau negu švelnesnį alų, vyną ir midų, kurie dominavo Rusijoje iki XV–XVI a.?[13] Tai anaiptol ne trivialus klausimas. Geoalkoholiniai Europos žemėlapiai, vaizduojantys degtinės, alaus ir vyno juostas, skatina mus manyti, kad gėrimų pasirinkimas yra tik skonio dalykas, nulemtas kultūros, bet toks požiūris visiškai klaidingas. Palyginti su tradiciniu fermentuotu alumi ir vynais, distiliuoti gėrimai pasirodė alkoholio scenoje vėlai, bet jų pasirodymą lėmė smarkus technologinis šuolis. Kaip teigia istorikas Davidas Christianas, alų ir vyną galima palyginti su lankais ir strėlėmis, o degtinė buvo tarsi patranka – neįsivaizduojamai galinga tradicinių visuomenių naujovė, kuri iš pagrindų pakeitė ekonomiką ir kultūrą[14].

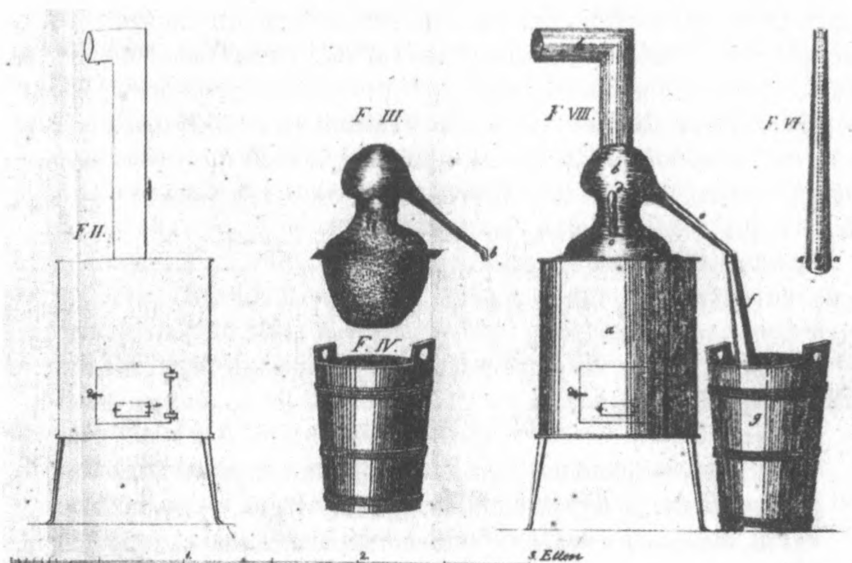
Politiniai kultūrinių įpročių pamatai

Mes retai susimąstome apie kultūrinių įpročių kilmę – daug lengviau manyti, kad jie visada buvo tokie arba kad juos tiesiog lemia koks nors būdingas tautos bruožas. Kodėl rusai turi silpnybę degtinei? Tradiciškai aiškinama, kad rusams ji įgimta – nesaikingas jos vartojimas perduodamas jiems su genais. Tai netiesa. Šią silpnybę, kurią mes šiandien laikome kultūriniu bruožu, daugiausia suformavo politiniai ir ekonominiai veiksniai. Todėl, mano įsitikinimu, šiandien plačiai paplitusius, probleminius alkoholio vartojimo įpročius iš tikrųjų lemia *politiniai* sprendimai, padaryti prieš daugiau kaip keturis šimtmečius, formuojantis moderniai Rusijos valstybei.

Grįžkime prie istorijos. Feodalinę Rusijos visuomenę sudarė dvi visiškai skirtingus gyvenimus gyvenančios klasės – saujelė vietinių žemvaldžių ir skurdžių valstiečių masės. Net prieš jų oficialų įbaudžiavinimą 1649 m. priėmus *Visuotinį statutą* (*Sobornoje uloženije*), dauguma valstiečių buvo taip įsiskolinę vietos dvarininkams, kad jau buvo tikrų tikriausi vergai, nors taip ir nesivadino. Pririšti prie šeimininkų dvarų, baudžiauninkai paprastai nerizikuodavo palikti savo kaimo. Kiekvienas kaimas turėjo bent vieną smuklę – *korčma*, per kurią feodalai išspausdavo valstiečių pajamas. Apie jos svarbą iškalbingai byloja tai, kad Statute taip pat buvo numatyti siaubingi kankinimai tiems, kas bus sučiupti neteisėtai pardavinėjantys alkoholį ar kitaip menkinantys dvarininkų pajamas už jį[15].

Iki XVI a. 1 dešimtmečio vidurio kaimo smuklėse buvo pardavinėjamas dvarininkų ar kaimyninių vienuolynų alaus daryklose pagamintas alus. Šiose smuklėse buvo siūlomi tradiciniai fermentuoti gėrimai, tokie kaip alus, midus ir gira – silpnas alkoholinis gėrimas, pagamintas iš juodos ruginės duonos. XVI a. pradžioje daug smuklių, be kitų gėrimų, ėmė siūlyti ir degtinę. Iš pradžių degtinė buvo gaminama primityviai ir nedideliais kiekiais – tiek, kad užtektų vietos dvarui ir smuklei[16].

Netrukus paaiškėjo, kad šis degintas vynas (*goriačeje vino*) arba duonos vynas (*chlebnoje vino*), kaip iš pradžių buvo vadinamas, teikia didelį pelną. Degtinės distiliavimo technologija buvo paprasta ir pigi[17]. Užteko paprasto distiliatoriaus: krosnies fermentuotam raugui kaitinti ir kibirų koncentruotam alkoholiui surinkti, kai jis kondensuosis. Sudedamųjų dalių buvo į valias: vandens galėjai pasisemti iš vietinės upės, o rugiai ir kviečiai augo čia pat laukuose – jų derliaus nuėmimas dvarininkui kainavo nedaug, nes darbus atlikdavo jam priklausantys valstiečiai. Ir galiausiai gautas produktas buvo parduodamas tiems patiems valstiečiams dešimtimis ar šimtus kartų brangiau, negu kainavo žaliavos. Pramoninės rektifikacijos pažanga, prasidėjusi XIX a. ir besitęsianti iki mūsų dienų, padarė šiuolaikinę degtinę, alkoholio istoriko Boriso Rodionovo žodžiais,

Tradicinis rusiškas distiliatorius. Jį sudarė krosnis fermentuotam raugui šildyti (kairėje) ir piltuvėlis į kibirą surenkamam alkoholiui aušinti ir kondensuoti (dešinėje). Ryga, Neueres Oekonomisches Repertorium für Livland: 1814. Autoriaus asmeninė kolekcija.

„primityviausiu ir pigiausiu (gamybos kainos požiūriu) gėrimu pasaulyje“ – tai tikrai verta atsiminti, jeigu sumanysite pirkti kokį nors butelį degtinės iš aukščiausios lentynos už daugiau kaip 10 dolerių[18].

XVI a. Maskvos valstybėje įvyko žemės ūkio revoliucija – buvo įvesta trilaukė sėjomainos sistema, kuri smarkiai pagausino derlių. Ką žemvaldys galėjo daryti su papildomais grūdais? Jis galėjo vežti parduoti juos į turgų, bet esant labai didelei pasiūlai kainos buvo mažos, o vežti grūdus vežimų vilkstinėmis kainavo brangiai. Kur kas geriau buvo distiliuoti iš jų degtinę, kuri tuo metu kainavo brangiai, o jos pervežimas – pigiai: iš kalno grūdų distiliuotą degtinę galėjai lengvai sukrauti į vieną arklio traukiamą vežimą. Be to, skirtingai nuo fermentuoto alaus ar midaus, degtinė niekada negenda, taigi ji niekada nepraranda vertės, gali būti lengvai išmatuota, padalyta ir parduota dalimis. Dėl visų šitų priežasčių degtinė buvo puikus produktas prekiauti ir įrankis ištekliams išgauti. Nors Viljamo Pochliobkino bandymai datuoti degtinės atsiradimą šiuo laikotarpiu labai abejotini, jis padarė įžvalgią išvadą, kad „jeigu degtinės nebūtų buvę, ją būtų reikėję išrasti, bet ne dėl to, kad reikia naujo gėrimo, o todėl, kad ji yra ideali netiesioginio apmokestinimo priemonė“[19]. Ir jauna Rusijos valstybė greitai pastebėjo didžiulį degtinės kaip pajamų šaltinio potencialą.

Gal degtinės ir nelaikote esmingiausiu Rusijos simboliu, bet Šv. Vasilijaus soboras Raudonojoje aikštėje tikrai tuojau iškyla prieš akis vos tik prakalbus apie šią šalį. Šį soborą su daugeliu spalvingų svogūno pavidalo

kupolų įsakė pastatyti Ivanas Rūstusis, norėdamas įamžinti prie Volgos upės įsikūrusio Kazanės chanato, Maskvos varžovo, užkariavimą 1552 m. Per Kazanės apsiaustį, kuri pasibaigė beprasmiškomis šio miesto gyventojų skerdynėmis, Ivanas susidomėjo valdiškomis smuklėmis, kurias totoriai vadino *kabak*. Grįžęs į Maskvą jis įsakė sukurti Rusijoje valstybinių *kabakų* sistemą, uždrausdamas privačias *korčmas*, kad visas prekybos gėrimais pelnas plauktų tiesiai į Ivano iždą[20].

Šiuos *kabakus* aprašė Anglijos ambasadoriaus Gilesas Fletcheris vyresnysis, kurį 1588 m. į Rusiją atsiuntė karalienė Elžbieta I. Savo traktate *Russe Common Wealth* (*Rusų valstybė*, 1591) jis atkreipė dėmesį, kad prekyba gėrimais tampa vis svarbesniu caro pajamų šaltiniu ir vis didesne našta valstietijai.

> Kiekviename dideliame savo karalystės mieste jis turi kabaką, gėrimo namus, kur parduodama *aquavitæ* (ją jie vadina rusišku vynu), midus, alus ir t. t. Nuomodamas šiuos *kabakus* jis gauna didelius nuompinigius. Kai kurie iš jų atneša 800, kai kurie 900, kai kurie 1000, o kai kurie 2000 ar 3000 rublių pelno per metus. Negana to, kad toks būdas papildyti iždą yra žemas ir negarbingas, jis atneša daug negandų. Vargingi darbininkai ir amatininkai daug laiko praleidžia toli nuo savo žmonų ir vaikų. Kai kurie į *kabaką* ateina turėdami dvidešimt, trisdešimt, keturiasdešimt rublių ir sėdi prie ąsočio, kol visus išleidžia. Ir visa tai (kaip sakoma) Gaspadoriaus – Imperatoriaus – garbei. Daug žmonių ten prageria viską iki paskutinio siūlo ir išeina nuogi (jie vadinami *Naga*). Kol jie yra *kabake*, niekas jokia dingstimi negali jų išvesti, nes taip būtų sumenkintos Imperatoriaus pajamos.[21]

Kitą šimtmetį autokratinė Rusijos valstybė rėmėsi į degtinės pamatą. Norėdama išsaugoti pastovų pajamų srautą, valdžia paskelbė slaptą karą neteisėtoms degtinės darykloms ir smuklėms. Tame pačiame 1649 m. įstatymų sąvade, kuriame įteisinta baudžiava, taip pat buvo uždrausta pirkti ir pardavinėti degtinę už *kabakų* ribų, grasinant už tai rūsčiomis bausmėmis: plakimu rimbais, deginimu arba *strappado* – nepakeliamai skausmingu kankinimu, kai auka už nugaros surištomis rankomis keliama aukštyn tempiant prie riešų pritvirtintą virvę[22]. Po trejų metų valdžia įvedė visišką degtinės monopoliją, uždrausdama bet kokią privačią komercinę distiliaciją. Vokiečių mokslininkas ambasadorius Adamas Olearijus, XVII a. 4 dešimtmetyje apsilankęs Rusijoje, tvirtino, kad šalyje buvo daugiau kaip tūkstantis vyriausybės valdomų smuklių, kurios teikia valdžiai „nepaprastai didelį pelną, nes rusai nejaučia saiko gerdami degtinę“. Olearijus padarė išvadą, kad rusai „įjunkę į girtuokliavimą labiau negu bet kuri kita tauta pasaulyje“[23]. Ypač iškalbingas jo pasakojimas apie pirmuosius caro tavernose pamatytus Rusijos valstiečius.

> Ten lankydamiesi kiekviename žingsnyje matėme tavernas ir smukles, ir bet kuris norintysis galėjo įeiti, atsisėsti ir gerti, kiek tinkamas. Prastuoliai atnešdavo visus savo pinigus į smuklę ir sėdėdavo ten, kol jų piniginės ištuštėdavo; tada jie pragerdavo drabužius, net apatinius marškinius, parduodami juos smuklininkui, ir eidavo namo nuogut nuogutėliai, kaip atėjo į šį pasaulį. Kai 1643 m. buvau apsistojęs Liubeko pirklių name Naugarde, mačiau tokių nuogų girtuoklių broliją išeinant iš kaimyninės smuklės – kai kurie buvo be kepurių, kai kurie basi, o kiti tik su apatiniais marškiniais. Vienas iš jų pragėrė apsiaustą ir išėjo iš smuklės apatiniais marškiniais, bet sutiko draugą, einantį į tą pačią smuklę, ir vėl su juo sugrįžo. Po kelių valandų jis išėjo be apatinių marškinių, tik su apatinėmis kelnėmis. Paklausiau jo, kas nutiko jo apatiniams marškiniams, kas juos pavogė? Įprastai nusikeikęs, – „krušiu tavo motiną", – jis atsakė, kad apatiniai marškiniai atiteko tavernos prižiūrėtojui ir kad apatinės kelnės atsidurs ten pat, kur ir apsiaustas bei naktiniai marškiniai. Taip taręs, jis sugrįžo į smuklę ir vėliau išėjo visiškai nuogas. Nusiskynęs kuokštą bobramunių, augusių šalia smuklės, prisidengė jomis savo intymią kūno dalį ir linksmai dainuodamas patraukė namo.[24]

Tokie pasakojimai visiškai neatitinka paplitusio smuklininko kaip malonaus, svetingo šeimininko, visada atjaučiančio savo lankytojus, įvaizdžio. Priešingai, smuklininkas buvo tradicinio Rusijos kaimo piktadarys: šaltas ir nesąžiningas žmogus, kuris pirmiausia rūpinosi valstybės finansiniais interesais.

Smuklininkai buvo svarbiausi tarpininkai tarp valstybės ir Rusijos visuomenės, ir yra aišku, kurią pusę jie palaikė. Iš tikrųjų, jie buvo vadinami ne smuklininkais, o *celovalniki* – „bučiuotojais". Jie prisiekdavo ištikimybę carui bučiuodami stačiatikių kryžių, pasižadėdami ištikimai tarnauti imperatoriui: rūpintis, kad valstiečiams į burnas tekėtų alkoholis, o jam į rankas – pinigai iš jų kišenių. Rusų *celovalniki* buvo begėdiškas grobuoniškos valstybės įrankis. Jis niekada neragindavo kliento valstiečio išeiti, kol jis turėdavo bent kiek pinigų ar vertingų daiktų, kuriuos galėjo palikti kaip užstatą. 1659 m., kad nesumažėtų pajamų srautas, vyriausybės įsaku smuklininkui buvo uždrausta atsisakyti aptarnauti net visiškus girtuoklius[25].

Kadangi, norėdami išsaugoti labai pelningas pareigas, smuklininkai turėjo teikti vis daugiau pinigų regionų valdžiai ir šalies ministerijoms, jie numojo ranka į tradicinį fermentuotą alų ir midų ir ėmė sąmoningai piršti lankytojams stipresnę distiliuotą degtinę, nes prekyba ja teikė kur kas didesnį pelną. Nors kitos feodalinės institucijos, tokios kaip baudžiava ir

tiesioginis apmokestinimas, irgi užtikrino, kad valstietija dirbtų valstybės naudai, pelningumo požiūriu jos nė iš tolo neprilygo degtinei. Už degtinę reikėjo mokėti grynaisiais, tad norėdami išgerti valstiečiai turėjo uždirbti pinigų. Net kai smuklininkas leisdavo savo klientams užstatyti savo mantą ar gerti skolon, su valdžia jis vis tiek turėjo atsiskaityti grynaisiais. Taip smuklė tapo pagrindiniu įrankiu, kuriuo Rusijos valstybė išnaudojo visuomenę. Po degtinės atsiradimo ir caro *kabakų* įsteigimo pasikeitus vos vienai kartai, tradiciškai savarankiškas Rusijos kaimas išnyko, jį pakeitė valstybės, dvarininkų ir prekiautojų valdoma sistema, kuri skurdino valstietiją ir iš to pelnėsi; degtinė įtraukė į autokratinę sistemą net izoliuotas, atokias bendruomenes[26].

Nors ilgainiui paaiškėjo, kad tokia girtuokliavimą ir korupciją skatinanti sistema veda šalį į pražūtį, kurį laiką imperinei valstybei ji buvo naudinga. Pildantis iždui sustiprėjo valstybės valdžia ir gynybinis pajėgumas. Tai leido Rusijai ne tik užimti didžiausią teritoriją pasaulyje, bet ir be didelės biurokratų armijos efektyviai valdyti net rečiausiai apgyventas teritorijas. Kaip matysime vėlesniuose skyriuose, plečiantis valstybės sienoms ir augant jos galiai, augo ir pajėgumas surinkti, finansuoti ir kontroliuoti didžiausią kariuomenę pasaulyje.

Senasis rusų alkoholio vartojimo modelis

Degtinei tapus kertiniu rusų valstybės valdymo akmeniu, jo našta ilgus šimtmečius slėgė rusų pečius. Ją sudarė ne tik milijardų šio gėrimo butelių mažmeninė kaina, bet ir socialinės, sveikatos ir demografinės problemos, kurias kėlė autokratijos skatinama priklausomybė nuo alkoholio. Viena iš priklausomybės skatinimo – fundamentalaus degtinės politikos principo – pasekmių yra tai, kad net šiandien rusų alkoholio vartojimo kultūrai būdingas pavojingai ilgai trunkantis nežabotas girtavimas. Norint užkirsti kelią šio mirtinai pavojingo girtavimo padariniams nepakanka tiesiog paklausti, kodėl rusai miršta nuo alkoholio; žymaus sveikatos mokslų atstovo Martino McKee žodžiais, turime paklausti: „Kodėl jie geria? Ką jie geria? Kodėl jie geria iki nukritimo ir kodėl niekas jų nepakelia?“[27]

Taigi, kaip rusai geria šiandien ir kaip ilgainiui keitėsi jų alkoholio vartojimo modelis? Grįžę į imperijos laikus pamatytume kuklų girtą valstietį, kuris kasdien traukia į kaimo smuklę pragerti paskutinių kapeikų, nesirūpindamas šeima, skurdžiai gyvenančia kokioje nors apgriuvusioje, tamsioje trobelėje. Tiems, kam teko gerti nūdienos Rusijos baruose, šis stereotipinis įvaizdis gali pasirodyti labai pažįstamas, bet šiuolaikinės Rusijos gėrimo kultūra nėra tiksli istorinių alkoholio vartojimo įpročių kopija. Prieš atsirandant degtinei, alkoholio vartojimo modelis buvo visiškai kitoks – skyrėsi jo vartojimo vietos, laikas, kiekis ir net su

juo susijusios apeigos. Vėliau alkoholio vartojimo modelis ir net *stilius* smarkiai pasikeitė, ir šiuos pokyčius galima paaiškinti degtinės politikos poveikiu.

Prieš atsirandant degtinei, daugumos rusų kasdieninis gėrimas buvo silpnas alkoholinis gėrimas *kvas* – „skysta duona", o turtingi didikai ir bojarinai gerdavo midų ir importuotą vyną. XIV a. labiausiai paplitusiu alkoholiniu gėrimu tapo alus, ir rusišku žodžiu *pivo*, iš pradžių reiškusiu „gėrimą" apskritai, imtas vadinti konkrečiai alus. Šis jaunas apynių raugas buvo toks stiprus, kad XV a. venecijiečių keliautojas Iosaphatas Barbaro net užsiminė, kad vietiniai rusiški gėrimai „kvaitina ir svaigina ne mažiau negu vynas"[28].

Alus ir midus buvo vartojami ypatingomis progomis: per laidotuves, vestuves ir krikštynas, bažnytines šventes ir puotas. Norint pasigaminti šių gėrimų reikėjo ne tik sumokėti apynių ir grūdų mokesčius, bet ir gauti didžiojo kunigaikščio leidimą, nes jų gamyba buvo ribojama, siekiant kovoti su plačiai paplitusiu girtuokliavimu.

„Jie yra dideli girtuokliai ir labai tuo didžiuojasi, niekindami tuos, kurie negeria, – rašė Venecijos diplomatas Ambrogio Contarini, kurį 1476 m. priėmė didysis kunigaikštis Ivanas III (Didysis). – Jie neturi vynų, bet vartoja medaus gėrimą, kurį gamina naudodami apynių lapus. Šis gėrimas visai neblogas, ypač jeigu senas. Tačiau jų valdovas neleidžia kiekvienam laisvai jo gamintis, nes, galėdami tai daryti, jie gertų kiekvieną dieną ir žudytų vienas kitą kaip žvėrys."[29]

Per šventes rusų valstiečiai tikrai gerdavo nesaikingai, bet dienų, kai jie galėdavo girtauti, buvo labai nedaug. Didžiąją laiko dalį valstiečiai sunkiai dirbo – arė ir akėjo laukus, nuimdavo derlių. Girtuokliavimas buvo prabanga, kurią dauguma iš natūrinio ūkio gyvenančių valstiečių galėjo leisti sau tik retkarčiais[30].

Nesaikingas alkoholio vartojimas ypač daug bėdų keldavo per Kalėdas ir Tris karalius. Tokį nežabotą, net pagonišką girtavimą pasmerkė 1551 m. Stačiatikių bažnyčios susirinkimas – tas pats, kuriam buvo pavesta pateikti moralines gaires Ivanui Rūsčiajam ir jo bojarinams. Savo priimtame *Stoglav* (*Šimtas skyrių*) susirinkimas griežtai pasmerkė tokį linksminimąsi per šventes, kuris skatina „Dievui bjaurų elgesį, [kai] jaunuoliai nusideda, o merginos ištvirkauja". Ironiška, kad šio susirinkimo pamokymus iš tikrųjų įkvėpė didžiausias girtuoklis ir ištvirkautojas Ivanas Rūstusis. Bažnyčios vadovai pasmerkė ir valstiečius, girtaujančius per puotas, kurios „rūstina Viešpatį Dievą", ir vietinius dvasininkus bei teisėjus, kurie nesirūpina jų drausminti, mokyti ir bausti.

„Piti podobajet ne vo pjanstvo, no v veselje", – apibendrino soboras: gerti dera, kad pralinksmėtum, o ne kad pasigertum. *Stoglav* patarė carui padaryti galą pagoniškam lėbavimui ir bausti tuos dvasininkus, kurie prie jo prisideda[31]. Tačiau girtavimo tradicijos nenutrūko.

Nuo senų senovės, kai dar nebuvo carų, tradicinei maskvėnų alkoholio vartojimo kultūrai buvo būdinga ilgą laiką gyventi blaiviai, o retkarčiais gerokai pagirtuokliauti. Alkoholio vartojimas buvo visuomeninis ir dažnai religinis ritualas. Alkoholio istorikas Borisas Segalas net teigia, kad Stačiatikių bažnyčia sąmoningai įtraukė alkoholį į savo religines šventes, norėdama atpratinti valstiečius nuo pagoniškų tradicijų, pagal kurias alkoholis irgi atliko panašų bendruomeninį vaidmenį[32]. Ir pagonybės, ir krikščionybės laikais maskvėnai gerdavo ne vieni, o grupėmis – namuose su draugais arba su visa bendruomene, visiškai priešingai negu gėrimo namuose, kurie atsirado vėliau.

Dar prieš atsirandant smuklėms buvo bandoma kontroliuoti alkoholio vartojimą moraliniais pamokymais ir ekonominiais svertais. Pusiau oficialiame XVI a. moralės kodekse, vadinamame *Domostroj* (*Namų tvarka*), aprašyta, kokios turi būti elito atstovų moralinės nuostatos, kaip jie turi tvarkyti namų ūkį, elgtis šeimoje ir vartoti alkoholį. „Pakviesti į vestuves“, – sakoma jame,

> nepasigerkite ir neužsibūkite iki vėlumos, nes girtumas ir ilgi pobūviai skatina ginčus, peštynes ir kraujo praliejimą. Aš nesakau, kad negalima gerti apskritai! Ne. Aš sakau, kad negalima nusigerti. Aš nepeikiu Dievo dovanų, bet labai smerkiu tuos, kurie geria be saiko.[33]

Domostroj taip pat pateikta praktinių patarimų, kaip taikyti naująjį distiliavimo mokslą; savo skaitytojus žemvaldžius jis mokė: „Varyk degtinę pats“ ir „niekada nepalik jos nesaugomos. Jeigu esi užsiėmęs kuo nors kitu, palik vietoj savęs kokį patikimą žmogų.“[34] Jau iš pat pradžių buvo akivaizdu, kokia stipri ir pelninga yra degtinė. Atsiradus naujai distiliavimo technologijai, didžiųjų kunigaikščių taisyklės, reglamentuojančios dvarininkų aludarystę, buvo papildytos punktais, reglamentuojančiais stipresnių distiliuotų gėrimų gamybą. 1561 m. Mogiliavo statute nustatyta, kad „kiekvienas miesčionis gali laikyti midų ir alų savam naudojimui, bet ne pardavinėjimui. Pranešęs mokesčių rinkėjui, jis gali varyti spiritą savo sūnaus ar dukters vestuvėms ir linksmybėms. Be to, miesčionys gali varyti spiritą penkis kartus per metus: per Kalėdas, Užgavėnes, Velykas, Trejybės sekmadienį ir rudenį šv. Nikolajaus dieną [gruodžio 6-ąją]; tačiau varant spiritą negalima naudoti daugiau kaip keturių ketvirčių salyklo vienam kartui.“[35]

Tokios taisyklės skatino tradiciškai nesaikingą alkoholio vartojimą per šventes ir iškilmes, kuris dažnai sukeldavo tragiškų pasekmių. „Prieš... gavėnią jie kaip įmanydami lėbauja ir ištvirkauja, o paskutinę savaitę geria taip, tarytum niekada daugiau nematys nė lašo“, – 1671 m. rašė anglas Samuelis Collinsas, asmeninis caro Aleksejaus Michailovičiaus

Romanovo gydytojas. Jis pasakoja, kad taip prisigėrus kildavo ginčai, kumštynės ir žmogžudystės, be to,

> kai kurie iš jų eidami namo girti, jeigu jų nelydi blaivus kompanionas, užminga ant sniego (liūdna ir šalta ta lova) ir mirtinai sušąla. Gal koks pažįstamas ir praeina pro šalį, bet ir matydamas, kad jų laukia pražūtis, nepadeda, nenorėdamas susilaukti bėdų, jeigu anie mirs jiems ant rankų, nes prasidėjus tyrimui, *zemskij prekaz* [miesto ir policijos reikalų tarnyba] patuštins piniginę kiekvienam, kas ateis į jų būstinę. Liūdna regėti tuzinus stačiai rogėse mirtinai sušalusių žmonių; kai kuriems šunys nugraužia rankas, kitiems – veidus, ir iš kai kurių lieka tik kaulai. Du ar trys šimtai žmonių taip žuvo per gavėnią. Jų likimas aiškiai parodo, kokias liūdnas pasekmes sukelia girtuokliavimas, nesusivaldymo maras ne tik Rusijoje, bet ir Anglijoje.[36]

Deja, tokių alkoholio vartojimo tradicijų šaknys buvo labai stiprios. Olandų diplomatas Balthazaras Coyetas, kuris apsilankė Maskvoje 1676 m., rašė: „Mes matėme tik skandalingai besielgiančius lėbautojus, garbinamus triukšmingos minios už jų girtuoklišką šaunumą.“[37] Po dviejų šimtų metų būsimasis Londono *Times* redaktorius seras D. Mackenzie Wallace'as pastebėjo panašius dalykus: „Apskritai, *fête* Rusijos kaime yra vienas iš labiausiai liūdinančių mano matytų reginių. Jos patvirtina, – nors, deja!, tam nereikia jokių naujų įrodymų, – kad... šie žmonės nemoka saugiai, protingai linksmintis ir siekia užsimiršti pasigerdami. Matydamas, kaip švenčiamos jų liaudiškos šventės, pamanai, kad geriau gyvenime nebūtų apskritai jokių švenčių.“[38]

Nors girtaudavo daugiausia vyrai, tradicinė gėrimo kultūra įviliojo į savo spąstus ir moteris bei vaikus, kurie dažnai gerdavo kartu su vyrais. Pasakodamas apie tipišką kaimo šventę, Adamas Olearijus rašė: „Nusigėrę vyrai mušė savo žmonas vien dėl smagumo, o paskui vėl su jomis gėrė. Galiausiai moterys, sėdėdamos apžergusios savo miegančius vyrus, gėrė viena su kita, kol nuvirto šalia jų ir užmigo. Nesunku suprasti, kaip sunku tokiomis gyvenimo sąlygomis išsaugoti garbę ir kuklumą, ir dėl to jos dažnai puola į nuodėmę.“[39]

Degtinė buvo svarbi net jaunų valstiečių mergaičių rateliuose, kuriuos jos šokdavo per kaimo šventes. Vaikai dainavo įvairias liaudies dainas – nuo fantastiškų iki satyrinių, kai kurios jų buvo apie raganas ir vampyrus, o kitos (deja) šlovino kai kurių kaimiečių neištikimybę, smurtavimą prieš žmonas ir degtinę, kuri visa tai skatino. Įsivaizduokite grupę gražiausiais sekmadieniniais drabužiais apsirengusių mažamečių mergaičių, ateinančių į tradicines Olearijaus aprašytas išgertuves, ir dainomis šlovinančių degtinę. Šokdamos jos svirduliuoja, mėgdžiodamos girtas kaimo moteris, ir linksmai dainuoja:

Degtinė nepaprastai skani, aš gėriau, gėriau
Ne puodeliais ar stiklinėm, o pilnais kibirais...
Jau vos bepastoviu, laikydamasi durų staktos.
Ak, durelės, laikykite mane, girtuoklę, girtą nenaudėlę.[40]

Kad ir kaip tokie dalykai piktina šiuolaikinį žmogų, kolektyvinė gėrimo kultūra nesaugojo vaikų nuo alkoholio. „Kaip nenustebsi, kai vaikas, kuris dar nemoka vaikščioti ir kalbėti, tiesia ranką link degtinės, prašo jos gestais ir gavęs šiek tiek su malonumu išgeria, – pasakojo vienas XIX a. Jaroslavlio parapijos dvasininkas. – Keturmetis ar penkiametis jau išgers pilną stiklinę.... Ir net jauna netekėjusi mergina nesidrovi kartais, pavyzdžiui, per talkas [*pomoč'*], išgerti gerą stiklinę degtinės, o paskui ir alaus."[41] Kai žmonės gyvena bendruomenėje, kuri nuo tokio jauno amžiaus ne tiktai toleruoja, bet ir aktyviai skatina girtuokliavimą, ar verta stebėtis, kad tokie įpročiai neišnyksta ištisas kartas?

Keliaudamas po kaimiškus Rusijos regionus XIX a. žemės ūkio reformuotojas Andrejus Zablotskis-Desiatovskis prisiminė liūdną, bet tipišką atvejį, kai religinės šventės naudojamos kaip pretekstas apsisvaiginti. Atėjęs į kaimą jis rado gyventojus girtaujančius ir ištvirkaujančius.

– Ką švenčiate ir kodėl taip smarkiai pasigėrėte? – paklausė jis vieno iš valstiečių.

– Kaip tai ką? Šiandien Švenčiausiosios Mergelės Marijos ėmimo į dangų šventė, – atsakė vienas girtas valstietis, ironiškai pridurdamas: – Negi negirdėjote apie ją?

– Bet Žolinė buvo vakar!

– Ir ką? Gerti reikia tris dienas, – atšovė valstietis.

– Kodėl tris dienas? – neatlyžo Zablotskis-Desiatovskis. – Ar Dievo Motina taip liepė?

– Žinoma, kad liepė. Mūsų Švenčiausioji Motina žino, kaip mes, valstiečiai, mėgstame išgerti![42]

Nors ritualais pagrįsta tradicinė gėrimo kultūra skatino nežaboto girtavimo protrūkius, griežta glaudžiai susijusios bendruomenės priežiūra užkirto kelią chroniškam, kasdieniam alkoholizmui. „Reikia pasakyti, – rašė vienas XIX a. parapijos dvasininkas iš Jaroslavlio, – kad nors jie linkę girtauti, girtuoklių yra labai mažai, beveik nė vieno. Net labiausiai užkietėję gėrėjai sugrįžta namo vidurnaktį ar paryčiais, pamiega, atsipagirioja išgėrę giros ir uoliai dirba kaip visada iki kito sekmadienio."[43]

Tradicinės gėrimo kultūros ženklų net šiandien galima pamatyti visoje Rusijoje, ypač per šventes. Per trylika dienų nuo Kalėdų (gruodžio 25-osios) iki ortodoksų Kalėdų (sausio 7-osios) daugelis rusų dvi savaites lėbauja. Todėl pirmąją sausio savaitę Rusijoje visada smarkiai padaugėja apsinuodijimo alkoholiu atvejų, nusikaltimų, nelaimingų atsitikimų keliuose, žmogžudysčių ir išauga su alkoholiu susijęs mirtingumas[44]. Pasak garsiausio Rusijos alkoholio tyrėjo Aleksandro Nemcovo,

Rusijos naujametinis degtinės „maratonas“ yra baisesnė grėsmė negu terorizmas – vien Maskvoje jis kasmet nusineša daugiau kaip dviejų tūkstančių žmonių gyvybę. Kai kurie žmonės net teigia, kad šiuolaikinis „Bakcho kultas“, išstūmęs tradicinę stačiatikių krikščionybę, pats tapo religijos ir socialinės sąveikos pamatu. „Kadaise žmonės, linkėdami kitiems gero už juos meldėsi, o dabar geria.“ Draugystė matuojama pagal tai, kiek žmonės kartu gėrė, ir net per laidotuves mirusiojo draugai, linkėdami jam lengvos žemelės, geria degtinę[45].

Tokios yra unikalios rusų tradicijos, vadinamos *zapoj*, – ištisas dienas ar net savaites trunkančio girtuokliavimo, kuris gali būti susijęs su religinėmis šventėmis, bet nebūtinai, šaknys. Lankydamasis Rusijoje XIX a. 6 dešimtmetyje baronas von Haxthausenas rašė: „Didžiarusiai negeria nuolatos, kasdien, o daugelis jų visai negeria daugelį mėnesių, net jeigu jiems siūlo brendžio; bet jeigu susigundo paragauti nors lašą, juos apima neįtikėtinas užsidegimas [*zapoj*]: tada jie geria be perstojo dienų dienas, net savaites ir iššvaisto viską, ką turi iki paskutinio fartingo. Tokiais atvejais *kabakas* smarkiai pasipelno.“[46]

Viename iš pirmųjų sovietų propagandinių plakatų „Šalin bažnytines šventes!“ vaizduojami du girti darbininkai, išeinantys iš bažnytinės šventės. Plakato šonuose pavaizduotos pražūtingos šventinio gėrimo pasekmės: nuo muštynių, chuliganizmo ir skurdo šeimose iki žūties patekus po viešojo transporto priemonių ratais. Šaltinis: Hooverio instituto archyvas, Stanfordo universitetas.

Nauji gėrimai, naujas alkoholio vartojimo modelis

Šie pražūtingi įpročiai turi gilias šaknis, siekiančias rusų tradicinę alkoholio vartojimo kultūrą, kuri vyravo prieš atsirandant degtinei. Degtinė ir caro smuklės ne tik sujungė girtavimą su nepaprastai stipriu gėrimu, bet ir pagimdė „modernius" socialinius santykius, ekonominius konfliktus ir dar žalingesnius individualius gėrimo įpročius.

Kaip ir kitose šalyse, smuklės greitai tapo kaimo gyvenimo centrais, jose imta švęsti net tradicines, kolektyvines šventes. Bet smuklė veikė kiekvieną dieną, ne tik per šventes. Tai buvo ypač stipri pagunda kaimo amatininkams ir darbininkams: gaudami atlygį už darbą grynaisiais, jie dažniau turėjo pinigų alkoholiui negu valstiečiai, dirbę už natūrinį atlygį. Todėl jie tapo Rusijos pirmaisiais „moderniais" alkoholikais: gerdavo nuolat ir po vieną, o ne griežtai pagal bendruomenės kalendorių.

Žmonėms, įpratusiems prie tradicinio alkoholio vartojimo modelio, buvo sunku suvokti, kodėl vidury darbo dienos niūrioje kaimo smuklėje pilna girtuoklių. XIX a. 6 dešimtmetyje rusų keliautoją Protasjevą taip apstulbino tai, ką jis pamatė smuklėse, kad jis tiesiai paklausė girtuoklių, kodėl jie geria.

„Pagunda yra didžiulė. Aš pats nesidžiaugiu, kad geriu, bet ką aš galiu padaryti? – atsakė vienas vyras ir teigė, kad gyvenimas būtų geresnis be smuklių. – Atrodo, degtinė pati prašosi išgeriama. Kartais aš nenoriu eiti į smuklę, bet vos tik išeinu pro duris, ji stūkso tiesiai man prieš akis, tarytum kviesdama. Aš ir einu, o kai ateinu, nieko gero iš to neišeina."[47]

Kad susipynė šios dvi skirtingos gėrimo kultūros – senovinė ir naujoji, rodė net skirtingi gėrėjų apibūdinimai. Tokie būdvardžiai kaip „saikingas" ar „blaivus" paprastai taikomi žmogui, kuris negeria apskritai. „Bet Rusijoje, – kaip pastebėjo XIX a. liudininkai, – blaiviu vadinamas tas, kuris nusigeria tik per Bažnyčios šventes", kitaip tariant, kuris laikosi tradicinio, o ne modernaus gėrimo modelio[48].

Kalbant ekonomistų terminais, alkoholio paklausa tradicinėje alkoholio vartojimo kultūroje buvo neelastinga – atsirasdavo tik nustatytomis kolektyvinių ritualų dienomis. Modernioje kultūroje paklausa tapo elastinga – ją ribojo tik valstiečio mokumas. Taigi valstybei daug naudingesnė buvo moderni, individualistinė gėrimo kultūra, nors toks alkoholio vartojimo modelis kur kas žalingesnis visuomenei ir žmonių sveikatai[49]. Degtinė, smuklės ir individualistinė gėrimo kultūra taip pat sukūrė šiuolaikinį alkoholiką. Nors kolektyvinis alkoholio vartojimas glaudžiai susijusiose bendruomenėse sukeldavo bjaurių ekscesų, bendruomenės priežiūra bent jau saugojo nuo chroniško alkoholizmo, kurį pagimdė moderni gėrimo kultūra. „Vienu smūgiu degtinė sugriovė socialinius, kultūrinius, moralinius ir ideologinius tabu, – pripažino net mūsų senas

draugas Pochliobkinas. – Šiuo požiūriu ji suveikė kaip atominis sprogimas vangioje patriarchalinio feodalizmo ramybėje.“[50] Tikra tiesa.

Atsiradus degtinei, caro smuklėms *kabakams* ir smuklininkams viskas pasikeitė. Vietoj silpnesnių fermentuotų gėrimų žmonės dabar gėrė stipresnę degtinę. Užuot gėrę bendruomenėje, dabar valstiečiai progai pasitaikius bėgdavo į smuklę ir pragerdavo paskutinius skatikus, dažnai pasmerkdami savo šeimas skurdui. Negana to, nauja, individualistinė gėrimo kultūra, susiliejusi su tradicine, kolektyvine, negrįžtamai pakeitė valstybės ir visuomenės santykius: valstiečiai buvo atplėšti nuo bendruomenių ir pririšti prie valstybės alkoholio saitais, kurie pasirodė esą stipresni net už baudžiavą. Taip buvo sugriautas ekonominis tradicinio Rusijos kaimo savarankiškumas[51].

Tuo pat metu smuklės sustiprino feodalinės visuomenės klasių atskirtį. Pirmiausia, vietiniai dvarininkai, žemvaldžiai turėjo išteklių (žaliavos, darbo jėgos ir caro leidimą) stambiu mastu varyti degtinę savo dvaruose, o valstiečiai – ne. Taigi dvarininkai tiekė degtinę vietiniams mokesčių atpirkėjams, įsigijusiems leidimą prekiauti alkoholiu ir kaimo smuklėms. Be to, šie turtingi elito atstovai galėjo leisti sau gerti namie brangesnį, aukštesnės kokybės importuotą, gerai įrengtuose vyno rūsiuose saugomą vyną – jiems nereikėjo eiti į kaimo smuklę ir bendrauti su amatininkais, prekybininkais ir valstiečiais, kurie kone gyveno tose imperinės Rusijos kvaišalų lindynėse. Taigi gėrimo smuklėse kultūra išryškino socialinius turtingųjų ir vargšų skirtumus, o prekyba stipriąisiais gėrimais turtuolius praturtino, o vargšus dar labiau nuskurdino[52].

Modernūs gėrimo namai iš esmės susilpnino bendruomenės įtaką potencialiam alkoholikui – išvadavo jį nuo kaimo vyresniųjų priežiūros ir įstūmė į atokius smuklės užkaborius, kur jis geriau tarnavo valstybės finansiniams interesams. Jiems atsiradus, girtuokliavimo problema iš moralinio asmens ir jo religingos bendruomenės konflikto virto socialiniu ir politiniu su valstybės finansais susijusiu konfliktu. Pradėjus distiliuoti degtinę ne tik kilo naujų socialinių konfliktų, bet ir ėmė formuotis pramoninės gamybos (besiskiriančios nuo tradicinių amatų) užuomazgos, paaštrėjo feodaliniai klasiniai dvarininkų ir valstietijos konfliktai, atsirado naujos politinės institucijos, tokios kaip labai korumpuotas mokesčių surinkimas, o smuklė tapo pagrindiniu Rusijos visuomenės ir valstybės sąlyčio tašku.

Taigi vos tik atsiradusi degtinė iš esmės pakeitė Rusijos visuomenę ir politiką. Jos stiprumas užtikrino pastovią paklausą, jos pažangi gamyba ir draudimas ją varyti visiems, išskyrus kilminguosius, reiškė, kad neišsilavinę valstiečiai turėjo mokėti grynais už šį naują komercinį produktą, o jo monopolizacija pavertė degtinę pagrindiniu valdžios ir feodalų žemvaldžių įrankiu žemesnėms klasėms kontroliuoti ir išnaudoti. Nuo to laiko, kai degtinė tapo svarbiausiu autokratinio valstybės valdymo mechanizmu

degtinės politikos istoriją Rusijoje lėmė tik prieštaringi bandymai mažinti socialinę žalą, padarytą šio galingo narkotiko, kurio vienintelė platintoja ir karšta populiarintoja buvo valstybė[53].

Atsakymas į klausimą, kodėl rusai geria tai, ką geria, ir taip, kaip geria, akivaizdus – tai lemia ne kultūra, o politika. Senovės Rusijos valstybės finansiniai poreikiai skatino prekiauti stipresne ir pelningesne distiliuota degtine, o ne mažiau pelningu alumi ir midumi. Siekdama padidinti pajamas valstybė aktyviai skatino savo pavaldinius tapti alkoholikais. Todėl senas rusų polinkis į degtinę nėra kažkoks amžinas, nekintamas kultūrinis bruožas, bet politinių sprendimų, kuriais buvo siekiama praturtinti valstybę, rezultatas.

Taigi degtinė iš esmės pakeitė kultūrinį alkoholio vartojimo modelį, ir epizodinį girtuokliavimą per bendruomenės šventes papildė dar žalingesnis individualus alkoholizmas. Nors toks iškreiptas šio tauraus, gydomojo „gyvybės vandens“ vartojimas tikrai būtų papiktinęs ankstesnių kartų Viduramžių gydytojus, mistikus, dvasininkus ir pasiuntinius, padėjusius rusams išmokti distiliuoti alkoholį, tie patys Viduramžių alchemikai, pasak istoriko Davido Christiano, „būtų pavydėję gebėjimo taip lengvai paversti grūdus auksu“[54].

8

DEGTINĖ IR KORUPCIJOS KILMĖ RUSIJOJE

„Šios sistemos iš vidaus pakeisti neįmanoma. Ji pastatyta ant korupcijos, veidmainiavimo ir cinizmo pamatų, – teigia garsus Rusijos kovotojas su korupcija tinklaraštininkas Aleksejus Navalnas. – Jeigu įsilieji į šią sistemą, tavo svarbiausiais įrankiais tampa korupcija, veidmainiavimas ir cinizmas, o su tokiais įrankiais neįmanoma nieko sukurti.“[1]

Negalėdamas pakęsti sisteminio Rusijos kyšininkavimo ir korupcijos, nesuderinamų su valstybinės biurokratijos idealu, pagal kurį ją turi sudaryti profesionalai, vienodai ir nešališkai taikantys taisykles ir gyvenantys iš atlyginimų, o ne iš pinigų, gautų piktnaudžiaujant tarnyba, šis puikus Maskvos teisininkas ėmė tirti nesuskaičiuojamus grobstymo, kyšininkavimo ir papirkinėjimo, dažnai aukščiausiuose valdžios sluoksniuose, atvejus. Šaltą 2011–2012 m. žiemą, pasklidus žiniai apie plataus masto rinkimų klastojimą, leidusį Vladimirui Putinui trečiai kadencijai sugrįžti į Rusijos prezidento postą, Maskvoje kilo masiniai protestai. Jie buvo nukreipti prieš korumpuotą Putino „Vieningosios Rusijos“ partiją, kuriai Navalnas amžiams priklijavo „sukčių ir vagių partijos“ etiketę, juose daugiausia dalyvavo jauni miestiečiai, viduriniosios klasės atstovai. Nors galiausiai protestų banga atslūgo, protestuotojams nepasiekus jokių rezultatų, vis dėlto ji supurtė vangią Rusijos politinę sceną.

Transparency International organizacijos duomenimis, 2012 m. Rusija buvo, be abejonės, labiausiai korumpuota iš dvidešimt didžiausios ekonomikos pasaulio šalių ir pagal korupcijos lygį užėmė 133-ąją vietą tarp 176 šalių, atsilikdama nuo tokių skaidraus ir veiksmingo valdymo „etalonų“ kaip Siera Leonė, Vietnamas ir Etiopija. Procentiškai šešėlinė ekonomika Rusijoje yra didesnė negu Čade ar Senegale. O kai planuotos išlaidos 2014 m. Sočio žiemos olimpinėms žaidynėms išaugo daugiau kaip 400 procentų ir pasiekė 50 milijardų dolerių, (Rusija pralenkė net pasaulio rekordininkę Kiniją, 2008 m. Pekino vasaros olimpinėms žaidynėms išleidusią 40 milijardų dolerių), imta kalbėti apie korupcijos paplitimą ir apie tai, kad įmonėms tenka mokėti daugiau kaip penkiasdešimt procentų siekiančius dėkingumo mokesčius. Rusiškas *Esquire* leidinys pastebėjo, kad už tokius pinigus, kiek kainavo vienos garsios Sočio kelio atkarpos statyba, galima buvo ją visą išgrįsti *Louis Vuitton* rankinukais[2].

Rusai puikiai suvokia korupcijos mastą savo šalyje ir nuolat įvardija ją kaip vieną iš skaudžiausių šalies problemų, antrą po alkoholizmo. Pacientai moka gydytojams už „nemokamą“ sveikatos priežiūrą, studentai duoda kyšius mokytojams, kad gautų geresnius pažymius, tėvai paperka šaukimo komisijos narius, kad jų sūnus išvengtų tarnybos kariuomenėje, o policijos pareigūnai daugiau laiko praleidžia prievartaudami pinigus negu atlikdami savo pareigas. Pačios vyriausybės statistiniais duomenimis, rusai kasmet kyšiams išleidžia daugiau kaip 300 *milijardų* dolerių. Ekonominė korupcijos našta stulbinanti, tačiau jos poveikis politikai ne menkesnis: Rusijoje yra išsikerojusi didžiulė, senamadiška ir neabejotinai korumpuota *sistema*, kuri leidžia biurokratams piktnaudžiauti valstybės tarnyba ir gauti naudos sau[3].

Tačiau nors Navalnas ir drebančių iš šalčio protestuotojų minios dėl tokios padėties nedvejodami kaltino Vladimirą Putiną ir jo „Vieningosios Rusijos“ partiją, sisteminė korupcija Rusijoje įsigalėjo kur kas anksčiau, negu į valdžią atėjo Putinas ir susiformavo dažnai koneveikiamos silpnos posovietinės institucijos, kurias jis paveldėjo iš savo pirmtako Boriso Jelcino[4]. Korupcijos šaknys kur kas gilesnės.

Dar 8 dešimtmetyje Sovietų Sąjungos vadovas Leonidas Brežnevas, atkartodamas savo pirmtako Nikitos Chruščiovo prieš dešimtmetį pasakytus žodžius, paragino „ryžtingai kovoti su godumu, kyšininkavimu, parazitizmu ir girtuokliavimu“ – kapitalistinės Rusijos palikimu[5]. Vis dėlto kyšiai ir paslaugos dažnai būdavo vienintelis būdas gauti deficitinių prekių, būtinų, kad būtų įvykdyti valstybės nustatyti ekonominiai planai. „Korupcija yra beveik tokia pat neatskiriama sovietų gyvenimo dalis, kaip degtinė ir košė“, – padarė išvadą vienos šaltojo karo laikų studijos autoriai – ji buvo slapta alyva, kuri tepė komunistinę sistemą. Tad nėra ko stebėtis, kad nors *kiekvienas* sovietų vadovas neryžtingai bandė kovoti su korupcija, visi jie šią kovą pralaimėjo[6].

Korupcija buvo ne mažiau paplitusi ir carizmo laikų feodalinėje ekonomikoje. XIX a. 6 dešimtmetį Nikolajus I įsakė atlikti korupcijos tyrimą, kuris atskleidė, kad papirkinėjimas ir kyšininkavimas paplitęs net tarp aukščiausio rango caro pareigūnų. Paklausti, kiek iš keturiasdešimt penkių Rusijos gubernatorių neima kyšių, tyrimo komisijos nariai rado tarp jų tik du sąžiningus žmones – ne daugiau. „Gyventi tarp tokių sąmoningų kyšininkų buvo siaubinga, – rašė Nikolajaus biografas, – tačiau išgyvendinti kyšininkavimo neįmanoma. Apimtas nevilties caras įmetė komisijos pranešimą į liepsnojančią krosnį.“ Konfidencialiuose pokalbiuose Nikolajus dejavo, kad jis yra vienintelis sąžiningas žmogus Rusijoje[7].

Korupcija ir alkoholizmas yra du neatsiejami sisteminiai skauduliai, kurie „silpnino Rusiją nuo neatmenamų laikų“[8]. Šitos ligos yra simbiozinės: viena skatina kitą. Pagrindinių korupcijos, kaip ir daugelio kitų Rusijos socialinių problemų priežasčių, reikia ieškoti butelio dugne.

Blatas, kyšininkavimas ir korupcija

Korupcijos aptarimas visada prasideda nuo *blato* – šis žodis toks rusiškas, kad tiksliai išversti jo neįmanoma. Skirtingai nuo tokio šalto ir neasmeniško „kyšininkavimo", *blatas* reiškia šiltą ir draugišką abipusę pagalbą, kai draugiškų ryšių siejami žmonės padeda vienas kitam įveikti sunkumus ir kovoti su biurokratizmu. Norint duoti kyšį reikia turėti grynųjų pinigų. *Blatas* gali būti paslauga, už kurią nereikia atsiskaityti tuoj pat ar grynaisiais. Net nepaperkami žmonės, niekada neimantys kyšių, nedvejodami naudojasi savo ryšiais, norėdami padėti šeimos nariams ir draugams[9].

Kyšininkavimas yra mainai, korupcija yra požymis. Socialinė politinė sistema tampa korumpuota, kai plačiai paplinta kyšininkavimas, nepotizmas ir visuomeninių pareigų naudojimas asmeninei naudai gauti[10]. Korupcija nutrina ribą ne tik tarp viešųjų ir privačių interesų, oficialių pareigų ir neoficialių įsipareigojimų, bet ir, svarbiausia, tarp teisėtų ir neteisėtų veiksmų. Todėl nenuostabu, kad korupcija išleido šaknis tais laikais, kai vieši ir privatūs interesai buvo neatskiriami, o aiškių įstatymų nebuvo.

Nors senovės Rusijos visuomenei smulkus kyšininkavimas irgi nebuvo visiškai svetimas, dažniausiai jis apsiribodavo svetingų valstiečių vaišėmis provincijų valdininkams, kurie tradiciškai gyvendavo iš žemės, kurią valdė. Tik degtinės teikiamos didžiulės galimybės pasipelnyti sudarė sąlygas smarkiai suklestėti visuotinei korupcijos sistemai.

Nors autokratai, pradedant nuo Ivano Rūsčiojo, žinojo, kokia pelninga degtinė, Maskvos valstybė neturėjo priemonių prekybai stipriaisiais gėrimais valdyti visos šalies mastu. Net Ivano valstybinių smuklių – *kabakų* – sistema šiuo požiūriu buvo primityvi: smuklininkai *celovalniki* prisiekdavo rūpintis caro pajamomis, todėl stengdavosi pakeisti alų ir midų pelningesne degtine. „Kadangi Imperatoriaus valdos didelės, jis gauna ir daug pajamų", – atkreipė dėmesį caro gydytojas anglas Samuelis Collinsas 1671 m. – *Kabakai* (vietos, kuriose prekiaujama *Aqua vitae* ir stipriu alumi) yra jo nuosavybė ir nuo 10 000 iki 20 000 rublių pelną per metus."[11]

Siekdama dar labiau padidinti pajamas, XVII a. valstybė išnuomojo atskiras smukles verslininkams, trokštantiems prisidėti prie pelningos prekybos. Neturėdama efektyvios biurokratijos, po kurio laiko valstybė degtinės prekybos administravimą visiškai perdavė privatiems verslininkams, vadinamiems degtinės mokesčių atpirkėjais.

Mokesčių atpirkėjai, panašiai kaip tradiciškai žemę nuomojantys ūkininkai nuima javų derlių laukuose, rinko mokesčius. Ir panašiai, kaip žemę nuomojantis ūkininkas moka savininkui už teisę apdirbti žemės sklypą, mokesčių atpirkėjas mokėjo valstybei už teisę prekiauti degtine tam tikroje teritorijoje. Kas ketverius metus valstybė parduodavo iš varžytynių

išimtines teises rinkti gėrimo mokesčius, licencijas ir rinkliavas konkrečioje teritorijoje. Nugalėtojas turėjo apmokėti administracines išlaidas ir sumokėti mokestį valstybei, o visa, kas likdavo, buvo jo asmeninis pelnas; todėl mokesčių atpirkėjas buvo labai suinteresuotas visomis įmanomomis priemonėmis kuo labiau jį padidinti.

Mokesčių atpirkimas, naudotas jau plačiai išsidriekusioje Romos imperijoje, buvo ankstyviausia rangos forma. Kadangi senovės Rusijos imperijos teritorija buvo didelė ir retai apgyvendinta, o kvalifikuotų administratorių ir buhalterių trūko, mokesčių atpirkimo sistema labai tiko ir jai. Perduodama administravimo sunkumus ir komercinius pavojus privatiems mokesčių rinkėjams, valdžia užsitikrindavo patikimą, nuolatos augantį pajamų šaltinį, nepriklausantį nuo rinkos svyravimo, nes metiniai nuompinigiai buvo iš anksto nustatomi per varžytines. „Mokesčių atpirkimo pajamos papildo iždą reguliariau, punktualiau ir lengvau negu bet koks kitas lėšų šaltinis, – 1816 m. pranešė finansų ministerija. – Kas mėnesį nustatytu laiku gaunamos mokesčių atpirkimo pajamos labai palengvina užduotį rasti pinigų kitoms išlaidoms.“[12] Daugiausia imperijos išlaidų reikėjo jos augančiai kariuomenei, ir mokesčių atpirkimo pajamos leido ją veiksmingai finansuoti nekuriant didelės valstybinės mokesčių rinkimo biurokratijos.

Mokesčių atpirkimo sistema Renesanso laikais buvo paplitusi daugelyje Europos kraštų, bet, didėjant valstybių pajėgumui surinkti mokesčius, ją ėmė keisti tiesioginiai mokesčiai, kuriuos rinko profesionalūs biurokratai. Palyginti su tokiomis moderniomis institucijomis mokesčių atpirkimas atrodo nepaprastai viduramžiškas: jis rodo centrinės valdžios silpnumą ir teikia nesąžiningiems asmenims galimybę išnaudoti valstietiją. Kadangi ši sistema susiejo valstybės pajamas iš mokesčių su privačių asmenų komercine nauda ir kadangi korupcijos esmė yra viešų ir privačių interesų supainiojimas, sisteminę rusų korupciją pagrįstai galima kildinti kaip tik iš mokesčių atpirkimo[13].

Net prieš atsirandant degtinei mokesčių atpirkimas buvo svarbus senovės Rusijos istorijoje: Maskva įgijo pranašumą prieš konkuruojančias kunigaikštystes, tokias kaip Tverė, iš dalies dėl to, kad XIV a. ji uoliau ir veiksmingiau rinko mekesčius savo siuzerenams mongolams. Mokesčių atpirkimas išliko ir nusimetus mongolų jungą – sistemą, vadinamą *kormlenije* (pažodžiui „maitinimas“), kai valdininkams buvo leidžiama gyventi iš savo valdomos teritorijos išteklių su sąlyga, kad jie rinks mokesčius valstybei. Ir nors 1555 m. *kormlenije* buvo uždrausta, mokesčių atpirkėjai ir toliau rinko muito, druskos ir, svarbiausia, degtinės mokesčius[14].

Degtinės prekyba tapo rusų autokratijos pragyvenimo šaltiniu. 1680 m. pajamos iš druskos ir degtinės mokesčių atpirkimo sudarė 53 procentus visų valstybės pajamų. XIX a. 4 dešimtmetyje „netiesioginiai“ degtinės mokesčiai pralenkė net tiesioginius mokesčius[15]. Garsus rašytojas

Michailas Saltykovas-Ščedrinas, kartą buvęs vicegubernatoriumi, savo *Gubernijos apybraižose* aptardamas mokesčių rinkimą, sielojosi, kad iki dviejų trečdalių pajamų valdžiai teikia degtinės mokesčių atpirkėjai[16].

Siekdama padidinti savo pajamas iš degtinės prekybos valstybė dar labiau sugriežtino mokesčių atpirkėjų veiklą reglamentuojančias taisykles. Kad neperpildytų rinkos, iždo tarnyba kiekvienam *otkupščikui* (mokesčių rinkėjui) skirdavo tik ribotą degtinės iš valdžios sandėlių kvotą ir reikalavo pardavinėti ją fiksuota kaina, leisdama mokesčių rinkėjui teisėtai uždirbti tik labai nedidelį pelną[17]. Kadangi degtinės mokesčių atpirkėjai įvairiomis machinacijomis vis tiek žerdavosi didžiulį pelną, iždininkai primygo juos dar smarkiau, reikalaudami atitiduoti valstybei net ir menkas teisėtai gautas mokesčių atpirkimo pajamas, netiesiogiai pripažinimi ir sankcionuodami korumpuotas *otkupščikų* praktikas.

„Kas gali pirkti iš valdžios degtinę fiksuota kaina, parduoti ją žmonėms nekeldamas kainos, ir iš to sumokėti valdžiai dešimt kartų daugiau?“, – klausė Aleksandras Hercenas savo demaskuojančiame straipsnyje, kuris buvo publikuotas įtakingame nepriklausomame laikraštyje *Kolokol* (*Varpas*)[18]. Ši mįslė atskleidžia korupcijai būdingus prieštaravimus: viena vertus, valdžia reikalavo griežtai laikytis įstatymų, o antra vertus, galėjo gauti daugiau pajamų tik netiesiogiai (o kai kuriais atvejais ir aktyviai) *skatindama* savo administratorius pažeisti tuos įstatymus. Kaip tik valstybė, pro pirštus žiūrėdama į mokesčių atpirkėjų prasižengimus, pavertė tradicinį *blatą* ir nedidelio masto kyšininkavimą politine sistema, nuo viršaus iki apačios persmelkta korupcijos. „Iš esmės mokesčių atpirkimo aukcionuose parduodamas atleidimas nuo taisyklių“, – pripažino liūdniausiai pagarsėjęs Rusijos *otkupščikas* Vasilijus Kokorevas[19]. Jis asmeniškai daugybę kartų pelnėsi iš tokių lengvatų.

„Rusijoje XIX a. pradžioje beveik visas „privalomos korupcijos formas“ lėmė mokesčių atpirkimas, – pabrėžia Davidas Christianas, žymiausias istorikas, nagrinėjantis Rusijos mokesčių atpirkimą. – Korupcija buvo ne tik mokesčių atpirkimo operacijų šalutinis poveikis, ji buvo pats jų gyvenimo kraujas.“[20] Įsitvirtinus tokiai sisteminei korupcijai, ją išrauti neįtikėtinai sunku, kaip gali paliudyti net nūdienos kovotojai su korupcija, tokie kaip Aleksejus Navalnas.

Korupcijos įsitvirtinimas

Degtinės mokesčių atpirkimas buvo svarbiausias veiksnys, pavertęs sporadiškus kyšius ir atsidėkojimus įprastų, pusiau oficialių užmokesčių visų lygių valdžios tarnautojams sistema. XIX a., kai degtinės mokesčių atpirkimas tapo ypač pelningas, amžininkai pastebėjo, kad „kiekvienas bent šiokią tokią įtaką turintis valdininkas iš mokesčių atpirkėjų reguliariai gauna užmokestį grynaisiais, kurio dydis priklauso nuo jo įtakos, taip

pat kas mėnesį dovaną degtine". Kasmet tipiškas *otkupščikas* išdalydavo dešimtis tūkstančių rublių apskričių valdžios pareigūnams, teisininkams ir įstatymų sergėtojams, kad galėtų verstis savo prekyba[21].

Didžiausius kyšius, kuriais mokesčių atpirkėjai nusipirkdavo politinę šių įtakingų asmenų globą, gaudavo vietos politikai – gubernatoriai, jų kanceliarijos tarnautojai ir merai. Šie kyšiai dažnai viršydavo oficialius metinius jų atlyginimus. Penzos gubernatorius A. A. Pančulidzė iš vietinio mokesčių atpirkėjo kasmet gaudavo 24 000 rublių – tris kartus daugiau negu jo oficialus atlyginimas – ir už tai leisdavo jam valdyti Penzos guberniją „kaip Viduramžių turkų pašai"[22]. Kaip pastebėjo amžininkai, „gavę užmokestį iš mokesčių atpirkėjų, pareigūnai mažų mažiausiai turi žiūrėti pro pirštus į bet kokį jų piktnaudžiavimą mokesčių atpirkimu ir neleisti tirti jokių skundų dėl mokesčių atpirkėjo ar jo darbuotojų veiksmų"[23].

Tais laikais (kaip ir šiandien) korupcija Rusijoje buvo persmelkusi ir teisėsaugą: eiliniai policininkai, įgaliotiniai, policijos viršininkai ir kiti pareigūnai prisidėdavo prie prekybos degtine. Kaip ir šiandien, jie naudojo pinigų prievartavimo schemas. Dabar Rusijoje vieną iš labiausiai paplitusių prievartavimo būdų naudoja neabejotinai korumpuoti Valstybinės automobilių inspekcijos (GAI) pareigūnai: jie sąmoningai stato kliūtis kelyje ir laukia, kol kas nors (pažeisdamas taisykles) kirs dvigubą geltoną liniją, bandydamas ją apvažiuoti[24]. Vairuotojų, kurie įkiša pareigūnui 20 dolerių, kad išvengtų išgalvotų kaltinimų, nenustebintų pasakojimai apie XIX a. Charkovo užtvaros sargybinių, mokesčių atpirkėjų privačiai samdomų policininkų, kurių uždavinys buvo neleisti kontrabanda įvežti degtinės iš vienos mokesčių atpirkėjų teritorijos į kitą, gudrybes. Turgaus dieną jie paslėpdavo degtinės butelius avižų maišuose ir palikdavo juos šalikelėje:

> [Valstietis], važiuodamas vežimu su keletu rugių maišų, pamatė ant žemės gulintį maišą. Persižegnojęs, jis pakėlė jį, atrišo ir, matydamas, kad jame avižos, įkėlė jį į vežimą ir nuvažiavo toliau, manydamas, kad maišą pametė kas nors važiavęs šiuo keliu. Jis priartėjo prie kordono. Sargybiniai buvo pasiruošę, nes žinojo, kad maiše, kurį valstietis pasiėmė, yra degtinė. Jie sustabdė valstietį ir ėmė kruopščiai tikrinti jo krovinį. Paskutiniame maiše, jo siaubui, jie rado kontrabandinės degtinės. Valstietis prisiekinėjo, kad jis nekaltas, bandė tai įrodyti, raudojo, bet nesulaukė jokio pasigailėjimo. Jie surišo jį, pasodino tarp maišų ir nuvežė į policijos nuovadą. Reikalas pasibaigė tuo, kad valstietis prarado viską, ką vežė į turgų parduoti, taip pat didelę dalį savo kuklaus turto.[25]

Mokesčių atpirkėjų policininkai taip pat prievartavo pinigus iš degtine prekiavusių įmonių, tokių kaip garbingi barai. Nenorėdami prarasti

verslo, tokių užeigų šeimininkai turėdavo mokėti didžiulius kyšius mokesčių atpirkėjams, o jeigu atsisakydavo, sulaukdavo policijos kratų, per kurias būtinai būdavo atrandama „neteisėtos" degtinės.

Kaimo policininkai dažnai tiesiog ignoruodavo girto valstiečio ar baudžiauninko chuliganizmą, jeigu matydavo galimybę iš jo ar jo pono išplėšti keletą rublių, už kuriuos keletui mėnesių galėjai pelnyti jų atlaidumą. Dauguma amžininkų tvirtino, kad „dabar mokesčių atpirkėjai atpirko ir policiją", ir jie nė kiek neperdėjo taip sakydami[26].

Kaip ir visi įtakingi šulai, degtinės mokesčių atpirkėjai buvo virš įstatymo. Net jeigu mokesčių atpirkėjai būdavo apkaltinami kokiu nors nusikaltimu, jie negalėjo būti patraukti į teismą, kol nesibaigdavo jų atpirkimo laikotarpis ir jie nesumokėdavo visų mokesčių, o tai galėjo užtrukti ištisus metus. Net tada kaltinimai galėjo būti nagrinėjami tik sostinėje, o tai dar labiau didino įtampą tarp centrinės valdžios ir tolimų šalies regionų[27].

Turėdami savo kišenėje politikus ir policiją, mokesčių atpirkėjai negailėjo lėšų ir teismams papirkti (kasmet jie mokėdavo šimtus rublių apskričių teisėjams, mokesčių inspektoriams), kaimų policijos teismų sekretorius ir valstybės iždo teismo pirmininkus, kurie administravo degtinės mokesčius. Viename kritiškame straipsnyje *Kolokol* rašė: „Sudariusi tokius sandėrius su mokesčių atpirkėjais, valdžia, žinoma, ne tik negali patraukti jų baudžiamojon atsakomybėn už piktnaudžiavimą, bet ir privalo juos ginti; kitaip ji turėtų laukti stebuklo, reikalingo, kad mokesčių atpirkėjai padarytų neįmanomą dalyką! Taigi toleruodama ir skatindama mokesčių atpirkėjus vyriausybė sąmoningai plėšia žmones, dalindamasi grobiu su mokesčių atpirkėjais ir kitais nusikaltimo bendrininkais."[28]

Pagrindinis daugelio valdininkų – nuo žemiausių iki aukščiausių – pajamų šaltinis buvo mokesčių atpirkėjų kyšiai, o ne jų menki valstybiniai atlyginimai. Nenuostabu, kad, vykdydami oficialias įstatymų priežiūros pareigas, jie visada buvo pasirengę pažeisti tuos įstatymus, kad nenutrūktų mokesčių atpirkėjų „dovanų" srautas[29].

Žinoma, ne visi dalyvavo sisteminėje korupcijoje. Kai kurie pareigūnai buvo pernelyg nereikšmingi, kad užsitarnautų kyšį, o kai kurie pasigėrėjimo verti žmonės atsisakydavo teptis rankas dėl moralinių ir etinių sumetimų. Tokie „neliečiamieji" Rusijoje valstybinėje tarnyboje ilgai neužsibūdavo: už savo sąžiningumą jie sulaukdavo ne apdovanojimo, o įtarumo ir patyčių. Vienas prancūzas XIX a. pasakojo:

> Dauguma valdininkų negerbia dorų tarnautojų, laiko juos utopistais, netimstančiais opozicionieriais. Be to, atsisakęs kyšio valdininkas užsitraukia turtingos ir įtakingos mokesčių atpirkėjų kastos priešiškumą – jie visada stengiasi pašalinti dorą valdininką ir anksčiau ar vėliau jiems tai pavyksta... Kadangi įstatymai sudėtingi, o formalumai neįveikiami, valdininkai neišvengiamai

pažeidžia kokias nors taisykles, ir to jau užtenka... Todėl kai tik doras valdininkas užsitraukia mokesčių atpirkėjų priešiškumą, jo viršininkas palieka jį jų malonei; viešoji nuomonė jo neapsaugo, ir jis lieka tik su savo sąžine.[30]

Tokioje aplaidžioje aplinkoje korupcija visada nugali. Paimti kyšį yra ne tik naudinga, bet ir nepavojinga – visuomenė laiko kyšių ėmimą priimtinu dalyku, prilygstančiu rasto pinigo pakėlimui nuo žemės[31]. Atsisakęs paimti kyšį susilauki galingų valdžios sistemos žmonių paniekos. Taigi nenuostabu, kad visa valdymo sistema buvo korumpuota. Viename 1853 m. pranešime rašoma: „Mokesčių atpirkėjas dabar be korupcijos neapsieina. Visa mokesčių atpirkimo atmosfera yra tokia, kad niekas net nemano laikytis įstatymų. Visi galvoja tik apie vieną dalyką – kaip apeiti taisykles ir kuo geriau pasinaudoti jų miglotumu ir netikslumu."[32]

Liūniausia, kad tokį sukčiavimą netiesiogiai (o kartais ir tiesiogiai) palaikė monarchai. 1767 m. įsaku Jekaterina II net paskelbė: „Mes užtikriname būsimiems mokesčiams atpirkėjų Mūsų Imperinę globą ir liepiame, kad gėrimų pardavimas būtų laikomas ir vadinamas valdžios verslu, o mokesčių atpirkėjai, kol eina savo tarnybą, būtų laikomi patikimais karūnos atstovais ir turėtų teisę nešioti kardus."[33] Kaip tiesiai pasakė *Kolokol*, „degtinės mokesčių atpirkimo sistema valstybė plėšia pati save, todėl neturi nei teisės, nei galimybės patraukti plėšikus baudžiamojon atsakomybėn!"[34]

Toks skirtumas tarp to, kaip politinė sistema turi veikti, ir korumpuotos jos tikrovės ne tik menkino įstatymų autoritetą, bet ir skatino žalingą nebylų pritarimą neteisėtai veiklai. Tai padeda mums suprasti, kodėl istoriniuose pasakojimuose, pavyzdžiui, apie Archangelsko gubernatorių, sakoma, kad jis visiškai „neėmė kyšių", nors tuoj pat priduriama, kad „jis kasmet gaudavo iš mokesčių atpirkėjų dovanų tris ar keturis tūkstančius sidabrinių rublių". XIX a. 4 dešimtmetyje buvo panašiai pasakojama, kad Kazanės gubernatorius generolas leitenantas Strekalovas „neima kyšių", vėl pridurian, kad „jis vis dėlto kasmet gauna duoklę iš mokesčių atpirkėjų. Tuo metu tai buvo laikoma visai priimtina [*bezgrešnyj* – „nenuodėminga"] pajamų forma. Už keletą dešimčių tūkstančių rublių Strekalovas leido mokesčių atpirkėjams... į valias plėšti vietinius ūkius."[35]

Nenuostabu, kad valstybė buvo korumpuota nuo apačios iki viršaus. Kai kuriais atvejais buvo neaišku, kas ką valdo. Paimkime, pavyzdžiui, absoliutinį autokratą Nikolajų I: 1848 m., keldama grėsmę esamoms monarchijoms, per Europą nusirito nacionalistinių, demokratinių revoliucijų banga. Išsigandusių Habsburgų dinastijos valdovų prašymu šis konservatyvus „Europos žandaras", tarptautiniu lygiu panaudojęs Rusijos galią, nuslopino neramumus Vengrijoje, vėl pajungdamas šią šalį Habsburgų valdžiai. Po dvejų metų visagalis Nikolajus įsiuto, nė vienoje savo sostinės užeigoje neradęs degtinės maža, vyriausybės nustatyta kaina. Įsiutęs

visagalis autokratas įsakė nedelsiant ištirti, kodėl taip akivaizdžiai pažeidžiamos mokesčių atpirkimo taisyklės. Po keleto dienų Sankt Peterburgo mokesčių atpirkėjai susitiko su finansų ministru ir leido aiškiai suprasti, kad jeigu jie laikysis įstatymų ir taip pigiai pardavinės gėrimus, jie gali tapti nepajėgūs sumokėti mokesčius, kuriais rėmėsi Nikolajaus valdžia. Praėjus dešimčiai dienų nuo tyrimo pradžios, Rusijos aukščiausiasis autokratas tyliai atšaukė savo paties įsakymą.

Kadangi korumpuojanti mokesčių atpirkėjų įtaka siekė net patį imperatorių, sunku nesutikti su liūdnu amžininkų vertinimu, kad „valdžia neturi tarnautojų – jie visi tarnauja mokesčių atpirkėjams; vieni bendradarbiaudami, kiti – nuolaidžiaudami ar tylėdami“[36].

Iš kur pinigai?

Formaliai smuklininkas turėjo laikytis tokių pat griežtų taisyklių, kaip ir mokesčių atpirkėjas. Jis turėjo užtikrinti tvarką smuklėje ir aplink ją, pardavinėti degtinę teisėtais matais, neskiesti jos, nesukčiauti pildamas ir leisti klientui pačiam įsipilti gėrimo. Smuklininkui buvo griežtai draudžiama gerti darbo metu, parduoti gėrimus į skolą ar net užmegzti draugystę su mokesčių atpirkėjo darbuotojais.

Tačiau, kaip mėgsta sakyti nūdienos rusai, „mūsų įstatymų griežtumą atperka jų nepaisymas“[37]. Iš tikrųjų vietinėje smuklėje susidurdavai su visais šiais sukčiavimo būdais:

> Smuklės prižiūrėtojas yra diktatorius. Jis žino tiktai vieną valdžią – mokesčių atpirkėjų valdžią; vieną įstatymą – mokesčių atpirkėjo įstatymą; jis siekia vienintelio tikslo – kaip įmanydamas, visais įmanomais būdais plėšti žmones. Jis pila nepilną saiką, nusuka grąžą, vagia girtuoklių drabužius, iškrausto jų kišenes, pila vandenį, dėl kvapo atskiestą tik šlakeliu degtinės, arba, pridėjęs kokių nors aštrių priemaišų, kad skonis atrodytų kaip degtinės, siūlo užkandas, kurios sukelia troškulį ir įvairiausias nesusivaldymą skatinančias pagundas – kviečia muzikantus, moteris, leidžia rinktis vagims ir plėšikams, liežuvautojams ir piktadariams. Ir dėl visų šių smuklininko gudrybių į mokesčių atpirkėjų kišenes teka upės aukso. Iš šitų rusų gyvenimo padugnių [*podonkach*] jie susikrauna didžiulius turtus.[38]

Be visų šių suktybių, labiausiai paplitęs pasipelnymo būdas buvo paprasčiausiai pakelti kainą: valstybė įpareigojo įprastą degtinę – *polugar* – pardavinėti po 3 rublius už kibirą (*vedro*), bet mokesčių atpirkėjai ir smuklininkai galėjo prekiauti „ypatinga“ arba „pagerinta“ degtine aukštesnėmis kainomis. Kai ištroškęs valstietis ateidavo į smuklę ieškodamas pigios

Tradicinis medžio raižinys: Farnosas ir Pigasija smuklėje. XVIII a. vidurys. Raudonanosis Farnosas su savo žmona Pigasija eilėmis sako vietos smuklininkui: „Vakar mes čia buvome ir išleidome alui viską iki paskutinio skatiko. Kai nuo jo apsvaigome, leisti pinigus buvo labai lengva. Dabar mums baisiai skauda galvą, tad mes atėjome išgerti dar truputį. Taigi nekankink mūsų, atnešk mums alaus ir degtinės kaip anksčiau. Vėliau mes mielai tau užmokėsime, o jeigu neatneši, sukulsime tave kaip grūdą.“ Vertė Aleksandras Boguslavskis, http://derva.rollins.edu/Foreign_Lang/Russian/Lubok/lubfools.html.

polugar, smuklininkas jam pasakydavo, kad ji pasibaigė, bet visada būdavo daug rūšių „pagerintos“ – paskanintos uogomis, medumi ar melasa arba pigiai filtruotos per medžio anglis ar smėlį – degtinės, kuriosų kainą mokesčių atpirkėjas galėjo padidinti kiek tinkamas ir kurią smuklininkas skiesdavo vandeniu. Klientai žinojo apie visas šias gudrybes; vienas iš jų 1859 m. rašė: „Kiekvienas žino, kad taisyklėmis nustatytos mažmeninės kainos nesilaikoma nuo 1839 m.“[39]

Prie sukčiavimo prisidėjo net imperijos finansų ministerija. 1859 m. ji liepė gubernatoriams užmerkti akis, kad iždas neprarastų pajamų: „Šioks toks prekybos importuotais gėrimais aukštesnėmis kainomis padidėjimas nepažeidžia mokesčių atpirkėjų veiklos taisyklių ir turi būti laikomas ne piktnaudžiavimu, o veiksmais, būtinais norint sėkmingai pateikti Iždui 366 745 056 sidabrinių rublių, kuriuos atpirkėjai privalo sumokėti per dabartinį ketverių metų laikotarpį.“[40]

Kitas būdas padidinti prekybos degtine pelną – tiesiog ją atskiesti. Nesąžiningas smuklininkas (o dauguma jų buvo nesąžiningi), skiesdamas vandeniu, lengvai galėjo vieną kibirą 40 laipsnių degtinės paversti dviem

kibirais 20 laipsnių degtinės. Net parduodamas šį gėrimą maža, vyriausybės nustatyta kaina, pajamas už vieną kibirą smuklininkas atiduodavo mokesčių atpirkėjui ir valstybei, o už kitą dėdavosi sau į kišenę. Nors smuklių klientai buvo susitaikę su tuo, kad gėrimas bus kažkiek atskiestas, buvo tam tikros ribos: pavyzdžiui, jeigu klientas maukdavo stiklelį po stiklelio ir net neapkaušdavo, tai jau buvo nepriimtina. Per garsiuosius Rusijos žiemos šalčius klientas galėjo nustatyti, ar degtinė atskiesta, tiesiog išnešęs ją į lauką. Kadangi standartinio 40 laipsnių stiprumo alkoholis užšąla esant -27 °C temperatūrai, klientai, pamatę, kad jų gėrimas sustingo į ledą, pričiupto smuklininko užeigoje galėjo sukelti riaušes[41]. Tačiau dažniausiai klientai nenoromis toleravo smuklininkų sukčiavimą: „Nors Mozė ir padarė stebuklą išgavęs vandenį iš uolos, – pastebėjo vienas XIX a. gėrėjas, – norint paversti vandenį auksu nereikia jokių stebuklingų galių.“[42]

Kitu patikimu ir patikrintu sukčiavimo būdu – pilti nepilną saiką – smuklininkas galėjo padidinti savo pelną dar dešimčia procentų. Kai tik smuklininkai ėmė naudoti gerokai mažesnes stiklines, valstybė įvedė taisykles, griežtai nustatančias stiklinių dydį, bet net tai neužkirto kelio sukčiavimui. Jeigu dėl kokios nors priežasties klientas vis dėlto gaudavo pilną degtinės saiką, jis dažnai nupildavo šiek tiek į specialų smuklininko pastatytą indą, norėdamas jam atsidėkoti.

Kaimiškoje Rusijoje grynųjų pinigų trūko, todėl atsiskaitymas natūra ir pirkimas į skolą buvo kasdienis dalykas. Ir nors smuklininkai negalėjo atsiskaityti su mokesčių atpirkėjais skolos raštais, užstatytais drabužiais, galvijais ar vogtomis prekėmis, tapę kaimo kreditoriais, jie atliko pagrindinį vaidmenį korumpuotoje vietos ekonomikoje:

> Jie parduoda į skolą, o rudenį atsiima grūdais, šienu ir kitais produktais, bet ne komercinėmis kainomis, o tokiomis, kokias nustato prekybininkai, kurie nepraleidžia progos susižerti didžiulį pelną. Labai dažnai valstietis, paprastai būdamas neblaivus, už kibirą degtinės duoda pusantro pūdo [24,5 kilogramo] linų, leisdamas smuklininkui pasverti juos ant savo svarstyklių... Dažnai smuklininkai tamsiais rudens vakarais važinėja po vietinius kaimus su statinėmis, rinkdami valstiečių darbo vaisius. Atvažiavę jie nugirdo namų savininkus, jų darbininkus, jų moteris ir net vaikus ir tampa namų šeimininkais.[43]

Korupcija persmelkia viską

Nors smuklininkas buvo bene atgrasiausia kaimo figūra, jis anaiptol nebuvo vienintelis korupcijos šaltinis. Smuklėje prie taurelės savo reikalus sprendė mokesčių rinkėjai, rekrūtų rinkėjai ir dvarininkų prievaizdai

Net parapijos gydytojas gaudavo kyšius už tai, kad skirtų degtinę kaip vaistą nuo visų įmanomų ligų. Pasakodamas savo apsilankymo Rusijoje 1843 m. įspūdžius, vokiečių agronomas baronas Augustas von Haxthausenas rašė, kad „karūnos kaimuose valdininkai susimokė su brendžio mokesčių atpirkėjais, kurie kyšiais įgydavo jų palankumą. Kiekvienas bendruomenės ir valsčiaus susirinkimas rengiamas priešais brendžio parduotuvę, ir visi reikalai aptariami su stikline rankoje.“[44]

Taip korumpuojanti prekybos degtine įtaka prasiskverbė net į seniausią rusiško kaimo gyvenimo instituciją: kaimo bendruomenės savivaldą (*obščina*). Didžioji dalis valstiečių žemės buvo valdoma ne atskirų ūkininkų, o bendrai, siekiant išvengti bado, jei derlius būtų prastas. Kaimą valdė susirinkimas – *mir*, kuris tvarkė bendruomenės reikalus – sprendė ginčus, skirstė dirbamos žemės sklypus ir dalijo valstybės mokesčių ir karo prievolės naštą. Tokia kolektyvinė atsakomybė už mokesčius skatino dykinėti ir girtuokliauti, ir darbštiems valstiečiams tekdavo dirbti už savo girtuoklius tinginius kaimynus[45].

Valstiečių bendruomenėje korupcija buvo išsikerojusi ne mažiau negu kitose autokratinės sistemos dalyse. Bendruomenės reikalai dažnai būdavo sprendžiami smuklėje, sprendimus priimant triukšmingai daugumai, ir beveik bet kokį bendruomenės sprendimą „galima buvo išgauti „pavaišinus *mirą*“, tai yra, nupirkus tam tikrą kiekį degtinės“[46]. Kaip pažymėjo vienas XIX a. komentatorius, „*mire* niekada netrūksta degtinės, nes ji yra valdymo priemonė. Ji kibirais liejasi rinkimų dienomis; jos gausu per šventųjų dienas, nes neišgėrę žmonės gali įsidrąsinti ir imti niurnėti dėl savo bėdų; ji ima lietis tarsi iš kokio paslaptingo gausybės rago, kai dėl kokios nors priežasties seniūnas užsitraukia kaimiečių nemalonę ir nori atgauti populiarumą.“[47]

Kaimo teismas irgi nebuvo nepriekaištingas: bylininkai dažnai vaišindavo teisėjus gėrimais smuklėje ar atnešdavo puskibirį degtinės jiems į namus kaip „dovaną“. Valstiečiai ne be reikalo sakydavo, kad bet kuris kaimo vyresnysis, tapdamas teisėju, „prisiima nuodėmę savo sielai“, – korupcija kaimo teismuose buvo taip giliai įsišaknijusi, kad viename pasakojime apie Smolenską teigiama, kad už bylos nagrinėjimą teisme atsilyginti degtine buvo „laikoma įstatymu“[48]. Daugelyje kaimo smuklių vietos teisėjams net buvo atidaryta sąskaita, kurią apmokėdavo bylininkai. Dažnai jų sąskaita būdavo apmokama dukart, vieną kartą ją apmokėdavo ieškovas, kitą kartą – atsakovas[49]. Jeigu ir to nepakakdavo paskatinti juos priimti pageidaujamą sprendimą, liudininkus buvo galima įtikinti pakeisti savo parodymus, jų atsisakyti ar net pateikti išgalvotus liudijimus. „Yra žmonių, kurie už degtinės butelį paliudys bet ką bet kokioje byloje, – rašoma viename XIX a. dokumente, rastame Rusijos valstybiniuose archyvuose. – Liudininkų papirkinėjimas ar girdymas yra toks paplitęs, kad [valstiečiai] laiko tai savaime suprantamu dalyku.“[50]

Pralaimėję bylą teisme valstiečiai rizikavo netekti viso turto, nes kaimo vyresnieji paprastai konfiskuodavo nusikaltėlio įrankius, galvijus ir net drabužius ir parduodavo juos aukcione ar smuklėje už degtinę[51]. XIX a. rusų revoliucionierius Sergejus Stepniakas pasakojo, kaip vienas blaivus, doras valstietis, taip įsitikinęs savo teisumu, kad net nedavė teisėjams kyšio, ėmė ieškoti paguodos smuklėje, kai korumpuotas kaimo teisėjas neteisingai pripažino jį kaltu civilinėje byloje:

> Aš pažadėjau parduoti smuklininkui savo šieną po dvi kapeikas už kupetą, jeigu jis duos man [degtinės], ir gėriau iki sąmonės netekimo... nuo to laiko buvau žlugęs žmogus. Visiškai žlugęs! Nusiraminimą rasdavau tik smuklėje. Aš net pradėjau vogti! Viskas ritasi velniop... Vieną dieną atsidursiu galerose, paminėsite mano žodį.[52]

Nors degtinė dažnai būdavo valstiečių nelaimių šaltinis, retkarčiais ji tapdavo jiems išsigelbėjimu. Atlikęs bendruomenės skirtą bausmę, apkaltintasis privalėjo vaišinti ja smuklėje, simboliškai pritardamas bausmei ir patvirtindamas tradicinių kaimo savivaldos institucijų teisėtumą. Vaišindamas kaimą gėrimais nusikaltėlis pelnydavo ir atleidimą, ir leidimą vėl įsijungti į bendruomenę. Vienoje istorijoje pasakojama apie Oriolo gubernijos valstietį Michailą, kuris buvo pripažintas kaltu dėl avies vagystės ir privalėjo nupirkti smuklėje kaimo seniūnui ir jo draugams puskibirį (apytiksliai šešis litrus) degtinės. Greitai išgėrę šį puskibirį, jie pažadėjo Michailui atleisti už jo nusikaltimą, jeigu jis nupirks dar vieną puskibirį, ir tas nenoriai jį nupirko. Smarkiai apgirtęs teisėjas su savo draugais ėmė plūsti Michailą. Šiam slapčia išsmukus namo, kaimo vyresnieji užsirūstino. Baigę gerti degtinę, jie nuėjo į Michailo namus, piktai atmetė jo prašymus atleisti ir pareikalavo daugiau degtinės. Kai Michailas iškeikė juos, išvadindamas girtuokliais ir vagimis, jie nusuko ratą nuo jo vežimo, ketindami iškeisti jį į degtinę. Paskui pririšo sunkų maišą avižų jam prie nugaros ir nuvedė pažemintą Michailą per kaimą į smuklę, kur jis buvo priverstas užstatyti savo drabužius, kad nupirktų vyresniesiems dar tris litrus degtinės. Išpešę juos, kaimo vyresnieji pagaliau paleido jį, rūsčiai perspėję – jeigu jis dar kartą pažeis bendruomenės taisykles vogdamas, daugiau taip lengvai neišsisuks[53].

Šventas lėbavimas: degtinė ir bažnyčia

Jeigu jau prakalbome apie atleidimą, pasakysiu, kad jeigu manote, jog bent jau Stačiatikių bažnyčiai korupcija ir girtuokliavimas buvo svetimi, labai klystate. „Visų klasių girtuokliavimas kelia pasibaisėjimą Rusijos valstybės veikėjams, – rašė ledi Frances Parthenope Verney, garsi rašytoja

ir vyresnioji Florence Nightingale sesuo, – ir dvasininkai bei popai labiausiai juo nusideda. Jie sparčiai praranda įtaką, kurią kadaise turėjo baudžiauninkams, tapę dalimi didelės politinės sistemos, kurios religinis ir politinis vadovas yra Caras. Rusijos valdžios duomenimis, bažnyčiose dabar daugiausia lankosi moterys ir vaikai, o vyrai leidžia savo paskutines kapeikas arba klimpsta giliau į skolas kaimo smuklėje."[54]

Kadangi vietinė dvasininkija buvo bažnytinis Rusijos politinės sistemos sparnas, nenuostabu, kad ji irgi ėmė garbinti visagalę degtinę. Iš pradžių vietiniai dvasininkai iš mokesčių atpirkėjų arba dvarininkų distiliuotojų gaudavo nedidelę degtinės pardavimo jų parapijoje dalį, kurią vėliau pakeitė vienkartiniai užmokesčiai, „nominaliai – Velykinės dovanos, bet nebyliai sutariant, kad jie turi kaip įmanydami skatinti degtinės pardavimą. Dvasininkai nepuola taip žemai, kad ragintų parapijiečius nusigerti, – teigiama viename pranešime, – bet jie daugina bažnytines šventes, per kurias priimta puotauti; jie tvirtina, kad dėl šalto klimato stimuliuojantys gėrimai yra naudingi sveikatai ir niekada nesmerkia valstiečių dėl jiems įprasto nesaikingumo."[55]

Savo *Gubernijos apybraižose* Michailas Saltykovas-Ščedrinas tvirtino, kad net sutartyse, kurias degtinės atpirkėjai sudarydavo su imperijos senatu, būdavo aiškiai įsakoma visiems parapijų dvasininkams griežtai švęsti šventųjų dienas, šventes ir caro šeimos narių gimimo dienas. Paklusdami bažnyčių varpų kvietimui, religingi valstiečiai palikdavo laukus ir traukdavo į šventę ar cerkvę, o po pamaldų, palikę derlių pūti laukuose, švęsdavo girtuokliaudami ir ištvirkaudami vietinėje smuklėje[56].

Dvasininkų autoritetą menkino ir tai, kad jie buvo priklausomi nuo bendruomenės pagalbos. Rusai turėjo *pomoč'*, pažodžiui – „talkos", tradiciją, pagal kurią bendruomenė teoriškai turėjo savanoriškai padėti nudirbti ūkio darbus vietiniam parapijos dvasininkui, kurio pajamos apsiribodavo menkais mokesčiais už palaiminimą ir sakramentų teikimą[57]. Vienas dvasininkas buvo nepajėgus nudirbti visų darbų – prižiūrėti cerkvę ir išauginti derlių savo šeimai išmaitinti.

Bėda buvo ta, kad Rusijos valstiečiai nebuvo labai linkę savanoriškai padėti dvasininkui, kaip būdinga amišams. Dvasininkas dažnai maldaudavo pagalbos, kurios sulaukdavo tik pažadėjęs pavaišinti talkininkus degtine. XIX a. Rusijos parapijos dvasininkas Ivanas Beliustinas aiškino:

> *Pomoč'* yra neįsivaizduojama be degtinės. Darbas prasideda nuo degtinės, dirbamas geriant degtinę ir pasibaigia degtine. Ar duosi degtinės, ar neduosi, vis tiek nieko gero nebus: jeigu neduosi valstiečiui daug išgerti, jis dirbs prastai iš susierzinimo; jeigu duosi, jis dirbs prastai dėl to, kad apsvaigs ir nebegalės dirbti gerai... Taigi dirbti žemę naudojantis *pomoč'* dvasininkui yra blogiausias ūkininkavimo būdas. Jo laukuose užaugantys grūdai

> kainuoja jam taip brangiai, kad jis galėtų juos ir nusipirkti. Taigi jo vargai, sunkus darbas, rūpesčiai iš tikrųjų lieka neatlyginti. Štai kodėl dauguma dvasininkų būtų seniai liovęsi ūkininkauti, jeigu tik tai būtų buvę įmanoma.[58]

Negana to, per *pomoč'* sekmadieniais pats nugirdydamas parapijiečius dvasininkas dar labiau menkino savo moralinį autoritetą – jis jau negalėjo raginti tikinčiųjų gyventi blaiviai. Pasmerkęs savo parapijiečius už girtuokliavimą dvasininkas tikrai jau niekada nebūtų prisikvietęs jų į talką. Taigi, norėdamas kad būtų suarti jo laukai ir suremontuota cerkvė, dvasininkas lenkdavo vieną taurę po kitos, kol pats apgirsdavo, kaip ir jo nuodėmingi ganytiniai. O girti darbininkai dažnai atlikdavo darbą taip prastai, kad jį reikėdavo beveik tuoj pat perdaryti, ir visas liūdnas procesas prasidėdavo iš naujo. Galiausiai, dvasininkas išleisdavo daugybę pinigų degtinei ir medžiagoms ir už tai gaudavo tik galvos skausmą ir pagirias[59].

Daugybė stačiatikių bažnyčios švenčių dar labiau sunkino dvasininko padėtį. Per Velykas, pavyzdžiui, kaimo dvasininkas vaikščiodavo iš namo į namą su šventomis ikonomis. Kiekvienoje valstiečių trobelėje garbiam svečiui buvo siūloma pavalgyti ir išgerti. Kad neįžeistų namų šeimininko, dvasininkas nedrįsdavo atsisakyti išgerti su juo degtinės – kitaip ateityje pagalbos iš jo jau nebūtų sulaukęs. „Perėję per visą kaimą, net atsargiausi, tvirčiausi šventikai nebeturi jėgų savo pareigoms atlikti, – pasakojo Beliustinas. – O neatsargus ar silpnesnės sveikatos dvasininkas tiesiog netenka sąmonės. Ir kokių tik skandalų neįvyksta, kai dvasininkas yra tokios būklės!“[60]

Kaip dvasininkija galėjo išvengti tokio visuotinio girtavimo? Jau XVII a. 4 dešimtmetyje Adamas Olearijus rašė, kaip apsvaigę dvasininkai klupdami svirduliuoja gatvėmis ir užstatę savo apsiaustus, vienais apatiniais, dalija palaiminimus. „Kadangi tokie reginiai yra kasdienis dalykas, – teigė jis, – rusai jais nesistebi.“[61] Praėjus pustrečio šimtmečio, Beliustinas panašiai vaizdavo tipišką kaimo dvasininką – kaip visur esantį, nepageidaujamą ir girtą svečią, kuris seniai iškeitė dievobaimingumą į girtuokliavimą, kyšininkavimą ir vagystes. Dėl tokio didelio negerovių paplitimo atsirado liūdna rusiška patarlė: „Visi vagia, išskyrus Kristų“ (ir jos šventvagiškas priedas: „ir Jis vogtų, jeigu rankos nebūtų prikaltos prie kryžiaus“)[62].

Vienintelė nepriekaištingai gyvenusi visuomenės grupė buvo vadinamieji sentikiai, persekiojami kaip eretikai už tai, kad priešinosi XVII a. pasaulietinėms Rusijos bažnyčios reformoms. Šitie schizmatikai (*raskolniki*), konservatyviausi ortodoksai, įnirtingai priešinosi šventųjų tekstų ir tradicinių apeigų pakeitimams, kurie XVII a. viduryje sukėlė didelę bažnyčios schizmą (*raskol*), taip pat tokioms moderniems socialinėms naujovėms kaip tabakas ir distiliuoti gėrimai. Todėl nors Rusijos valdžia

sentikius atvirai engė – trėmė, kalino, net kankino, manydama, kad jie pavojingi bažnyčiai ir valstybei, gyvendami nuošaliai jie pelnė nepaperkamų, darbščių, saikingų ir sąžiningų žmonių reputaciją. Žiaurus jų persekiojimas aiškiai parodo, kad imperinė Rusijos valstybė nuo seno įnirtingai smerkė sąžiningus, tyrus ir blaivius žmones, nes jų gyvenimo būdas kėlė grėsmę korumpuotai autokratinio valdymo sistemai, kuri skatino godumą, tinginystę ir girtavimą[63].

Feodalinė Rusija buvo labai didelė, jai labai trūko lėšų ir veiksmingos administracijos, taigi suprantama, kodėl valdžia griebėsi tokių prievartinių priemonių kaip degtinės mokesčių atpirkimas. Deja, godaus imperijos iždo troškulį malšindama nesąžiningų mokesčių atpirkėjų pagalba, ji dar labiau sustiprino nelaimes, kurias atneša dvi Rusijos dvynės bėdos – alkoholis ir korupcija. „Atidžiai panagrinėjus, – padarė išvadą *Kolokol* publikuoto įtakingo straipsnio autorius, raginęs reformuoti mokesčių sistemą, – iždas gauna tiek mažai naudos palyginti su žala žmonėms, kad visi turbūt su pasibjaurėjimu pasakytų – ar verta dėl to teptis sąžinę ir garbę?“[64]

Nenykstantis palikimas

Korupcija yra piktžolė, išdygstanti plyšiuose tarp viešosios ir privačios, tarp politinės ir ekonominės sferos. Taigi nenuostabu, kad šios piktžolės šaknys siekia seniausius feodalinės Rusijos valstybės laikus, kai šių sričių ribos buvo neaiškios, kai valstybės interesai buvo valdančiojo sluoksnio interesai ir kai privatūs asmenys pelnėsi rinkdami valstybinius mokesčius[65].

Bet ką ši istorijos pamoka sako mums apie korumpuotą nūdienos Rusijos valdymo sistemą ir Navalno antikorupcinio judėjimo perspektyvas? Šiandien, kaip ir seniau, politikos ir verslo atskyrimas Rusijoje yra pasibaisėtinai neaiškus. Kremliaus politika tapo aiškiai feodalinio pobūdžio – valdančioji kasta valdo vasalų sistemą, kurioje politinė ištikimybė ir pelningi valstybiniai postai perkami ir parduodami. Kaip ir anksčiau, korumpuotos politinės vadovybės elgesys yra pavyzdys likusiai visuomenės daliai, o tai savo ruožtu kelia abejonių dėl to, kas gi iš tikrųjų valdo šalį: vyriausybė ar korupcijos agentai? Kaip ir anksčiau, valstybė yra apaugusi neveiksminga, korumpuota ir nuolat auganti biurokratija, kurios niekas nėra numatęs ir, atrodo, niekas nekontroliuoja[66]. Kaip ir anksčiau, verslininkai linkę investuoti kapitalą ne į teisėtą ekonominę veiklą, bet į kyšius, kad tik apsisaugotų nuo valdžios institucijų priekabiavimo, bet taip tik dar labiau skatina jas tai daryti. Kaip ir anksčiau, ši sisteminė korupcija trukdo ekonomikos plėtrai, užkerta kelią investicijoms ir trikdo prekybą[67].

Įdomu, kad šiuolaikiniai Kremliaus priešininkai netiesiogiai pripažįsta, kad, kaip ir anksčiau, šalies problemas iš dalies lemia degtinės politika. 2013 m. liepą savo baigiamojoje gynybinėje kalboje politiame teisme,

kuriame jis buvo teisiamas už lėšų pasisavinimą, siekiant jį diskredituoti ir neleisti ateityje užimti valstybinių pareigų, Aleksejus Navalnas pareiškė padarysiąs „visa, kas įmanoma, kad būtų nugalėtas šis feodalinis režimas, <...> kai 83 procentai šalies turto priklauso 0,5 procento gyventojų". Navalnas metė iššūkį teisėjui, teismo salėje surinkusiems ir tiesioginę posėdžio transliaciją internetu stebintiems žiūrovams, klausdamas, ar jų gyvenimas bent kiek pagerėjo dėl to, kad per praėjusį dešimtmetį augo valstybės pajamos iš naftos ir dujų.

> Ar šalyje pagerėjo sveikatos apsauga, švietimas? Ar kas nors gavo naujus butus? Ką mes gavome?.. Mes gavome vieną dalyką. Jūs visi žinote vieną produktą, kuris nuo sovietų laikų tapo lengviau įgyjamas: degtinė. Tai vienintelis dalykas, kuris garantuotas mums visiems, šios šalies gyventojams, – galimybė degraduoti ir mirtinai prasigerti.[68]

Visuotinė apatija „tik padeda šiam šlykščiam feodaliniam režimui, kuris tarsi voras įsitaisė Kremliuje". Baigdamas Navalnas pareiškė, kad abejingumas korumpuotai sistemai naudingas tik valstybei ir saujelei įtakingų žmonių, o likusiai daliai „Rusijos žmonių lieka tik degraduoti ir mirtinai nusigerti, stebint, kaip grobstomas šalies turtas" – lygiai taip pat, kaip buvo imperinėje Rusijoje[69]. Kadangi paralelės tokios akivaizdžios, ką sako istorija apie tikros reformos perspektyvą? Ji irgi liūdna.

Po gėdingo pralaimėjimo Krymo kare 1855 m., didysis reformuotojas caras Aleksandras II ėmė vykdyti plačias reformas: modernizavo kariuomenę, teismų sistemą, biurokratiją ir finansinę sistemą, panaikino baudžiavą ir mokesčių atpirkimą. Bet individualizuotos valdžios sistemose korupcija atspari tarsi tarakonai: nors privalomos korupcijos priežastys išnyko, korumpuoti pareigūnai liko ir rado kitų nesąžiningų būdų praturtėti. Pavyzdžiui, jau minėtas mokesčių atpirkėjas Vasilijus Kokorevas tiesiog ėmėsi distiliavimo verslo ir pasinaudodamas savo ryšiais vyriausybėje uždirbo aštuonis milijonus rublių[70]. Negana to, šitos reformos visiškai neužkirto kelio smulkiai smuklininkų korupcijai (pastarieji, kaip ir anksčiau, skiedė degtinę, sukčiavo pildami, pelnėsi imdami daiktus už užstatą ir skolindami), taip pat žalingai degtinės ir kyšininkavimo įtakai tradicinėms Rusijos vietinės savivaldos institucijoms ir Stačiatikių bažnyčiai.

Vien mokesčių rinkimo būdo pakeitimas negalėjo išrauti per ilgus šimtmečius išsikerojusios sisteminės korupcijos. Net auštant XX a. padėtis mažai pasikeitė; vokiečių autoriaus Hermanno von Samsono-Himmelstjernos teigimu, aukščiausi valstybės tarnautojai, paskirti imperatoriaus Aleksandro III, buvo „beviltiškiausi vidutinybės, fanatikai arba tiesiog turto ir postų medžiotojai". Šių vidutinybių vadovaujamose įstaigose triūsia

> nesuskaičiuojama armija smulkių pareigūnų, dauguma kurių geri, protingi, dori žmonės, tačiau esama valdymo sistema verčia juos daugiausia atlikti tironų vaidmenį, slopinti kiekvieną asmeninės nepriklausomybės ir intelektualaus gyvenimo apraišką, spausti mokesčius iš nuskurdintų gyventojų. Geriausi iš šių pareigūnų kaip įmanydami bando nedaryti to, ką sistema verčia juos daryti; blogiausieji, naudodamiesi savo valdžia, siekia asmeninės naudos; ir tai sukuria šalyje labai nenatūralią padėtį: ir vieni, ir kiti praktiškai (nors tyliai) moko gyventojus, kad įstatymai yra sukurti tam, kad jų nebūtų laikomasi.[71]

Samsono-Himmelstjernos manymu, atotrūkis tarp korumpuotos, nepasiekiamos valdžios ir kenčiančių Rusijos žmonių ryškiausiai atsiskleidė 1892 m., kai Pavolgyje siaučiant badui, pareikalavusiam beveik pusės milijono gyvybių, vyriausybė svarstė, ar nevertėtų atkurti nekenčiamo degtinės mokesčių atpirkimo. Prie dėmėtosios šiltinės, skorbuto ir choleros rykštės imperijos finansų ministerija siekė pridėti druskos ir degtinės mokesčių atpirkimo naštą – „tas dvi nelaimingos šalies rykštes, kurios taip smarkiai prisidėjo prie jos nuskurdinimo ir demoralizavimo. Tokie svarstymai iškalbingai byloja, ko ekonominiu požiūriu verta dabartinio caro vyriausybė."[72]

Kadangi korumpuoti žmonės ir praktikos lieka net išnykus jų atsiradimo priežastims, su jų pasekmėmis teko grumtis ištisoms imperijos valdovų, sovietų ir posovietinių laikų vadovų kartoms. Į šiuolaikinius debatus apie kovos su korupcija priemones pažvelgus tokiame giliame istoriniame kontekste, aiškiai matyti, kokia atspari korupcija ir kokios neadekvačios siūlomos kovos su ja priemonės.

Viena vertus, daugelis praktinių pasiūlymų, kaip kovoti su korupcija nūdienos Rusijoje, – stiprinti autonomines verslo organizacijas, pakeisti administracinių rajonų ribas ar rotuoti teisėjus, siekiant užkirsti kelią protekcionizmui, – nepakankami, norint iš esmės spręsti problemą. Net monumentalios Aleksandro II reformos, kuriomis buvo siekiama nukirsti pačias sisteminės korupcijos šaknis, beveik visiškai nepakeitė padėties. Ar galime tikėtis, kad mažesnio masto, lengviau apeinamomis iniciatyvomis, tokiomis kaip teisėjų rotacija, bus pasiekta didesnių rezultatų?

Kita vertus, teoriniai mokslininkų teiginiai, kad korupcijai galima užkirsti kelią „stiprinant įstatymo valdžią" ar stiprinant „atsakingą vietos savivaldą", gal ir teisingi, bet migloti ir sunkiai įgyvendinami praktiškai[73]. Iš esmės visi Rusijos vadovai per praėjusį šimtą metų (tarp jų buvo ir galingiausių pasaulyje autokratų) buvo paskelbę karą korupcijai ir visi pralaimėjo. „Blatas aukščiau už Staliną", bylojo senas sovietų priežodis, ir jis yra netoli tiesos[74]. Protekcija, kyšininkavimas ir korupcija yra Rusijos valstybės kūrimo palikimas. Šie dalykai – tai ne tik korumpuotų valdininkų

priemonė ekonominei ir politinei galiai įgyti, bet ir pats autokratinės valstybės pamatas. Jie tarnauja autokratijos interesams, ir ji jais remiasi[75].

Taigi net jeigu būtų pradėtos rimtos reformos, tikimybė, kad jos bus sėkmingos, labai menka. Kai kurie žmonės mano, kad tikri pokyčiai įvyks tik visiškai performavus socialinę ir politinę sistemą, kuri padaro korupciją žmonėms ekonomiškai naudingą. Tokie plataus masto struktūriniai pokyčiai šiuolaikinėje Rusijoje ne tik nerealistiški, bet ir, kaip rodo istorija, nepakankami[76]. Norėdama išrauti korupciją, Rusija turėtų visiškai sugriauti savo politinę, ekonominę ir socialinę struktūrą, sukurti klestinčią ekonomiką, kurioje kyšiais ir papirkinėjimu daug nepasieksi, *ir* įtvirtinti kultūrines normas, kurios nebeleistų toleruoti naudojimosi tarnybine padėtimi[77]. Kaip ir alkoholio vartojimo įpročiai, korupcijos kultūra keičiasi labai lėtai, ištisus šimtmečius, ir vienas dievas žino, kokį titanišką socialinio ir kultūrinio švietimo darbą tam reikia atlikti.

Prognozė liūdna – Putinas ir kiekvienas jį pakeisiantis Rusijos autokratas tęs amžiną mūšį su korupcija[78]. Nepriklausomai nuo to, ar jie kovos nuoširdžiai, ar nenoromis, visų jų pastangos vis tiek pasmerktos nesėkmei, kol jie ryžtingai neperkirs alkoholio, korupcijos ir autokratijos, sudarančių Rusijos degtinės politiką, mazgo.

9

DEGTINĖ KAIP PAVERGIMO ĮRANKIS, DEGTINĖ KAIP PASIPRIEŠINIMO BŪDAS... DEGTINĖ KAIP IŠSIVADAVIMO PRIEMONĖ?

Rašydami apie naujųjų amžių Rusiją po Petro I laikų, istorikai daugiausia pasakoja apie jos užkariavimus: kaip, ieškodama neužšalančių uostų nuo Baltijos ir Juodosios jūrų iki Ramiojo vandenyno rytuose, ji išplėtė savo teritoriją ir tapo imperija. Siekdama įgyvendinti savo geopolitines ambicijas, Rusija kariavo su Japonijos ir Britanijos imperijomis, Švedija ir Turkija, Lenkija ir Persija. Nors užsienio politikos srityje Rusija rėmėsi *realpolitik*, vidaus politikos sferoje šių užkariavimų pamatas buvo *vodkapolitik*. Rusijai didžiosios valstybės padėtį laimėjo ne tik jos didžiulė kariuomenė, bet ir rusų valstietija, kuri brangiai už ją mokėjo.

Nuo dvidešimt metų trukusio Didžiojo Šiaurės karo su Švedija ir Aleksandro I pergalės prieš Napoleoną iki Nikolajaus I fiasko Kryme, karai brangiai kainavo – ne tik valstiečiams rekrūtams, kurie aukojo savo gyvybę, bet ir visai visuomenei, kuriai ant pečių gulė vis sunkesnė rekvizicijų, prievolių ir mokesčių našta. Net taikos metu karo laikų skolos ir kariuomenės išlaikymo našta neleido žmonėms atsikvėpti, o valstybė, siekdama įgyvendinti savo ambicijas, ir toliau didžiąja dalimi turėjo remtis pajamomis iš degtinės[1].

Tačiau jau XIX a. viduryje tapo akivaizdu, kad Rusija su savo pasenusia politine sistema, pagrįsta viduramžiška baudžiava ir korupciją skatinančiu mokesčių atpirkimu, nebepajėgs varžytis su pramoninėmis ir moderniomis Europos didvalstybėmis. Autokratiją ėmė spausti reformatoriai, – europietiški liberalai, abolicionistai ir blaivininkai, – ir gėdingas Rusijos pralaimėjimas Kryme pagaliau paskatino plataus masto politines reformas. Tačiau net baudžiavos ir mokesčių atpirkimo panaikinimas nepajėgė sugriauti Rusijos degtinės politikos varomųjų jėgų: valstybės apetitas buvo nepasotinamas, ir jį vėl teko tenkinti nelaimingai visuomenei.

Girtas biudžetas

Nustatyti, kokia suma degtinė papildydavo imperijos iždą, atrodo paprasta: užtenka pasirausti finansų ministerijos archyvuose ir bus aišku.

Problema ta, kad Rusija, panašiai kaip ir dauguma Europos valstybių, iki 1802 m. neturėjo tokios ministerijos ar net bendro valstybės biudžeto; caro vardu rinkti ir skirstyti lėšas buvo pavesta skirtingų institucijų kratiniui. Kadangi monarchai ilgus šimtmečius laikė žemę ir žmones savo asmenine nuosavybe, atskirti valstybines (vyriausybės) pajamas nuo privačių (caro) lėšų yra sunku, o retrospektyviai rekonstruoti „biudžetą“ šiuolaikine šio žodžio prasme beveik neįmanoma. Akivaizdu, kad kaip tik toks viešos ir privačios sferos painiojimas dėl degtinės mokesčių atpirkimo Rusijoje palaikė sisteminės korupcijos plitimą, nes valstybė skatino privačius mokesčių atpirkėjus pelnytis renkant valstybinius mokesčius[2].

Dėl paprastumo panagrinėkime tik du svarbiausius pajamų šaltinius: tiesioginius ir netiesioginius mokesčius. Ryšys tarp konkrečių išlaidų ir konkrečių pajamų tais laikais buvo daug aiškesnis negu šiandien, ypač tarp karinių išlaidų ir tiesioginių mokesčių. Siekdamas gauti lėšų karinėms skoloms apmokėti ir kariuomenei po Didžiojo Šiaurės karo su Švedija (1700–1721) išlaikyti, Petras I pakeitė namų ūkio mokestį pagalvės mokesčiu, – „sielos mokesčiu“, – kuriuo apmokestino kiekvieną žmogų (išskyrus dvasininkus ir dvarininkus) nuo mažiausio kūdikio iki kaimo senolio. Petras apskaičiavo, kad už 35,5 „sielos“ mokesčio galima išlaikyti vieną pėstininką, už 50,25 „sielos“ mokesčio – vieną kavaleristą ir taip toliau. Iš pradžių šį mokestį rinko pati kariuomenė, o vėliau jį rinkti buvo pavesta žemvaldžiams, kuriems jau buvo skirta prievolė rinkti rekrūtus iš savo baudžiauninkų tarpo. Bet valstybės požiūriu asmens mokestis buvo nepatikimas: jį buvo sunku surinkti didelėje Rusijos teritorijoje, be to, gyventojai jo labai nemėgo ir rinkti jį dažnai tekdavo su kariuomenės parama. Kadangi mokesčių padidinimas galėjo išprovokuoti valstiečių sukilimą, asmens mokesčio pajamos ilgainiui nedidėjo, nes nesikeitė apmokestinamų gyventojų skaičius[3].

Rinkti netiesioginius, tarp jų druskos ir degtinės, mokesčius valstybei buvo daug lengviau, nes tuo rūpinosi mokesčių atpirkėjai. Atrodė, kad šie mokesčiai mokami laisva valia, o ne per prievartą, be to, mokesčio dydis buvo nematomas: jis buvo tiesiog įskaičiuotas į mažmeninę kainą. Petro druskos mokestis buvo neįtikėtinai pelningas, bet XIX a. pradžioje dėl augančių kuro ir darbo sąnaudų druskos prekyba tapo nuostolinga[4].

O degtinė, priešingai, leido lengvai pelnytis. Kadangi gyventojai naudojo ją ir religiniams, ir medicininiams, ir pramoginiams tikslams, jos paklausa visada buvo didelė. Pajamos iš pagalvės mokesčio nesikeitė, iš druskos – mažėjo, o degtinės prekyba buvo neįtikėtinai pelninga, ir šias pajamas buvo galima padidinti tiesiog didinant mokesčių tarifą, skatinant vartojimą ar abiem priemonėmis. Priėmusi šį prieštaringą sprendimą – stiprinti finansinę galią girdant liaudį – autokratinė valstybė sudarė tikrų tikriausią sandėrį su velniu. Kaip pažymėjo istorikas Johnas P. LeDonne'as, kai tik iždas tapo priklausomas nuo degtinės, valdžia „negalėjo išvengti dilemos, kad skatindama kilminguosius gaminti, o mases

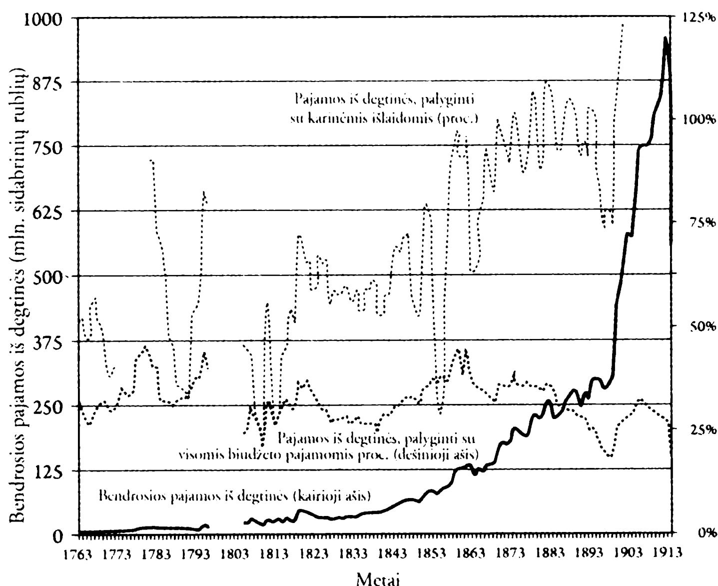
– vartoti šį gėrimą, ji skatina ir girtuokliavimą bei moralinį miesto ir kaimo nuosmukį. Ši dilema kamavo imperiją iki pat jos žlugimo 1917 m.“[5] Iš esmės ji yra neatskiriama Rusijos autokratinės degtinės politikos dalis: ši fundamentali dilema pergyveno carų imperiją, kankino sovietų imperiją ir tebekankina dabartinę Rusijos Federaciją.

Valstybės finansai visada rėmėsi „trimis banginiais“: pagalvės mokesčiu, druskos mokesčiu ir degtinės mokesčiu. XVIII a. Rusijos istorinės finansų rekonstrukcijos, nors jų yra nedaug, rodo, kad jau 1724 m. prekyba alkoholiu tapo pagrindiniu pajamų iš netiesioginių mokesčių šaltiniu: iš jos valdžia gaudavo 11 procentų visų savo pajamų – 900 000 sidabrinių rublių, kur kas daugiau negu iš druskos mokesčio, kurio buvo surenkama 600 000 rublių, sudarančių 7 procentus pajamų. 1795 m. degtinės įnašas išaugo iki 17,5 milijono rublių ir sudarė net 30 procentų biudžeto, o pajamos iš druskos prekybos sumažėjo 1,2 milijono rublių. 1819 m. pajamos iš degtinės prekybos viršijo net tiesioginius mokesčius, o nuo 1839 m. iki imperijos agonijos per Pirmąjį pasaulinį karą degtinė buvo pagrindinis imperijos iždo pajamų šaltinis[6].

Tačiau nors ši statistika stulbina, ar teisinga vadinti tai žemesniųjų Rusijos klasių pavergimu? Galų gale, valstietija, rodės, noriai gėrė ir buvo pasiruošusi kęsti ne tik degtinės mokesčių atpirkėjus, bet ir sisteminę korupciją, kurią sukūrė toks mokesčių rinkimo būdas.

„Prastuoliams [*mužiki*] pono valdžia yra naudinga, – teigė *kabakų* krikštatėvis Ivanas Rūstusis, – nes jeigu nebūtų pono, jie tik gertų ir nieko nedirbtų.“ Bet ne tik tironiškasis Ivanas vergovę laikė mažesne blogybe už alkoholį: XVII a. pradžioje vienas Rusijoje apsilankęs olandas laikė rusų polinkį į girtuokliavimą įrodymu, kad rusams „vergovė tinkamesnė negu laisvė, nes būdami laisvi jie dykinėtų, o vergovėje jie leidžia laiką darbuodamiesi.“ Šiaip ar taip, Ivano laikais alkoholis ir vergovė buvo dvi tos pačios monetos pusės: prireikus darbininkų, kai kurie žmonės buvo priverčiami dirbti, o „kitiems paprasčiausiai užtekdavo pasiūlyti išgerti truputį vyno, ir po trijų ar keturių stiklinių tapdavo vergais prieš savo valią.“[7]

Bet taip buvo Viduramžių Rusijoje, dar prieš baudžiavos įteisinimą 1649 m. *Uloženije*. O paskui? Pasirodo, net XVIII a. užsienio lankytojai pastebėjo, kad alkoholis lygiai taip pat naudojamas žemesniosioms klasėms pavergti. „Girtuokliavimo yda yra paplitusi visuose šios tautos luomuose, tarp pasauliečių ir dvasiškių, kilmingųjų ir prasčiokų, vyrų ir moterų, jaunų ir senų. Matyti juos gulinčius gatvėse, besivoliojančius purve yra taip įprasta, kad niekas į tai nekreipia jokio dėmesio“, – rašė Adamas Olearijus XVII a. 4 dešimtmetyje. Atskleisdamas klasinius skirtumus, jis pažymėjo: „Liaudis, vergai ir valstiečiai yra taip ištikimi tradicijai [gerti elito gaminamą degtinę], kad net jei kuris nors iš džentelmeno rankų gauna trečią ar ketvirtą stiklinę, ar net daugiau, jis toliau geria ligi dugno, manydamas, kad atsisakyti nevalia, kol krinta ant žemės, o kartais ir išleidžia paskutinį kvapą.“[8]

9.1 grafikas. Rusijos imperijos pajamos iš alkoholio 1763–1914 m. Šaltiniai: Arcadius Kahan, The Plow, the Hammer and the Knout (Chicago: University of Chicago Press, 1985), 329, 337; David Christian, Living Water: Vodka and Russian Society on the Eve of Emancipation (Oxford: Clarendon, 1990), 382–91.

Panašių pasakojimų apie žmonių silpnybę degtinei gausu ir XVIII a. 1778 m. anglas Williamas Coxe'as pasakojo, kaip vienas „geranoriškas", girdydamas valstiečius praturtėjęs mokesčių atpirkėjas surengė puotą šutvei girtuoklių, kurie „susigrūdo prie statinaičių ir statinių, ir dideliais mediniais samčiais be paliovos sriaubė vyną, alų ir degtinę. Trūksta žodžių apsakyti, kokia paskui kilo sumaištis ir riaušės, ir mes nutarėme, kad išmintingiau iš ten pasišalinti. Bet šios puotos pasekmės buvo iš tikrųjų baisios. Daug apgirtusių žmonių mirtinai sušalo; daug susivaidijo; kiti buvo apiplėšti ir nužudyti atokesnėse miesto vietose, vėlai vakare grįždami namo. Lygindami įvairius pasakojimus, turėjome pagrindo nuspręsti, kad bent jau 400 žmonių neteko savo gyvasties per šią liūdną šventę. (Kitą dieną aš suskaičiavau ne mažiau kaip keturiasdešimt kūnų, surinktų dviejose pašiūrėse šalia pasilinksminimo vietos.)"[9]

XIX a. pradžioje ši sistema buvo jau seniai įsitvirtinusi, o jos žalingumas žmonėms dar akivaizdesnis. Anglas Robertas Keras Porteris pasakojo:

> Stojus šiurpiam žiemos speigui matome apsvaigusį čiabuvį, kuris, išsvirduliavęs pro kokias nors duris, susverdėja ir nukritęs mirtinai sušąla, – toks likimas per vieną žiemą ištinka tūkstančius žmonių... Kai paskutines kapeikas jis išleidžia purviname, karštame kabake ar alinėje, smuklininkas jį išmeta lauk, kaip

nebevertą jo dėmesio. Inercijos jėga neša jį net iki priešais esančio pastato sienos. Nepaisydamas sužalojimų, kuriuos patiria dėl tokio smūgio, jis savo netvirtomis kojomis greitai žingsniuoja ten, kur jį neša galvos svoris, nedarniai staugdamas kažkokią padriką rusišką dainą; ją dažnai pertraukia religingumo priepuolis, ir jis keliskart persižegnoja, greitakalbe kartodamas *gospodi pomilui* – „pasigailėk, Viešpatie!“, bet paskui vėl garsiai traukia savo tautines dainuškas: svirduliuodamas ir klupdamas žengia pirmyn, nesirūpindamas, kad jeigu paslys ir parkris, greičiausiai niekada nebepakils. Parkritęs jis guli kur kritęs ir dainuoja sau, pamažu užliūliuodamas save ir grimzdamas į miegą, iš kurio jis daugiau nebepabus.[10]

XIX a. pradžioje užsienio lankytojai jau neapsiribojo vien girtų valstiečių nelaimių stebėjimu – jie panūdo jas paaiškinti. „Didžiulei šios tautos daliai, tikriems rusams, vis dar labai būdinga šiaurinė barbarybė, – 1826 m. rašė Hannibalas Evansas Lloydas. – Jie stiprūs, bet primityvūs, valdomi rimbu kaip vergai, beveik patenkinti savo liūdna dalia, pasibaisėtinai prietaringi ir net neįsivaizduoja geresnio gyvenimo. Jų dvasininkų žodis, jų šventųjų atvaizdai ir brendžio butelis yra jų stabai.“[11] Jų likimo ironija buvo akivaizdi ir tragiška: kuo daugiau baudžiauninkai junko į degtinę norėdami pamiršti savo varganą dalią, tuo labiau stiprėjo jų priklausomybė.

Kad nebūčiau apkaltintas globėjišku orientalizmu už paplitusio Rusijos baudžiauninkų girtuokliavimo aprašymą, paminėsiu, kad Vakarų šalyse alkoholis irgi buvo tapęs vienu iš nelaisvės pančių. Apie tai kalbėjo, pavyzdžiui, Amerikos aktyvistas ir oratorius Frėderickas Douglassas. Prieš pilietinį karą gimęs vergu Merilende, savamokslis Douglassas 1838 m. pabėgo į laisvą Niujorką ir skyrė savo gyvenimą kovai už vergovės panaikinimą. 1845 m. publikuota garsi jo autobiografija *Narrative of the Life of Frederick Douglass: American Slave* (*Pasakojimas apie Fredericko Douglasso gyvenimą: Amerikos vergas*) – jaudinantis pasakojimas apie žmonių žiaurumą kitiems žmonėms – tapo bestseleriu ir įtaigiu raginimu panaikinti vergovę.

Joje Douglassas pasakoja, kad vienintelis laikas, kai vergai, kaip ir Rusijos baudžiauninkai, galėjo atsikvėpti nuo sekinančio darbo, plakimo ir kitokio šeimininko žiaurumo, buvo šventės. „Buvo laikoma gėda nenusigerti per Kalėdas, – aiškino Douglassas, – nes šeimininkui tai buvo veiksmingiausias būdas slopinti sukilimo dvasią.“ Jis pasakoja:

> Atrodo, kad jų tikslas yra atgrasinti vergus nuo laisvės, skatinant juos kuo giliau klimpti į nedorybės liūną. Pavyzdžiui, vergvaldžiai ne tiktai mėgsta matyti vergus geriančius savo noru, bet ir

> sugalvoja įvairių gudrybių, kad paskatintų juos gerti. Viena iš jų – rengti lažybas, kuris vergas išgers daugiausia viskio nepasigerdamas; taip jie paskatina daugybę vergų mirtinai nusigerti. Taigi kai vergas prašo tikros laisvės, suktas vergvaldys, žinodama jo tamsumą, apgaudinėja jį skatindamas nedorybei, sumaniai pavadindamas ją laisvės vardu. Dauguma mūsų turėjo papratimą gerti ir dėl to, kaip ir galima buvo tikėtis, daugelis mūsų ėmė manyti, kad laisvė ir vergovė nedaug kuo skiriasi. Mes labai pagįstai jautėmės esą ne tik žmogaus, bet ir romo vergai. Taigi, šventėms pasibaigus, mes prasiblaivydavome, pakildavome iš purvo, giliai įkvėpdavome ir žygiuodavome į lauką beveik patenkinti, kad ištrūkome iš to, ką mūsų šeimininkas apgaule įtikino laikyti laisve, ir grįžtame į vergovę. Jau sakiau, kad toks elgesys yra visos apgaulingos ir žiaurios vergovės sistemos dalis. Taip ir yra.[12]

Rusijoje, apgaulės ir žiaurios baudžiavos sistemoje, alkoholis atliko dar svarbesnį vaidmenį. Tuo pat metu, kai Frederickas Douglassas bėgo nuo vergovės „demokratinėje" Amerikoje, 1839 m. reakcingas prancūzų aristokratas markizas de Custine'as išvyko į Rusiją, ieškodamas argumentų prieš „minios valdymą" – demokratiją. Atvykęs jis pasibaisėjo rusų autokratijos sistema ir tuo, kaip žmonės stiprina savo nelaisvę alkoholiu. „Didžiausias malonumas šiems žmonėms yra girtuokliauti, kitaip tariant, užsimiršti, – rašė jis. – Nelaimingos būtybės! Jie turėtų svajoti, kaip tapti laimingi." Custine'as užjautė užguitus baudžiauninkus, per kurių laimingą ir meilų apgirtimą, visiškai kitokį negu šykščių prancūzų girtuoklių, švytėjo dorybė. „Miela ir įdomi tauta! Būtų žavu padaryti juos laimingus. Bet ši užduotis yra sunki, beveik neįmanoma. Kaip patenkinti miglotus jauno, tingaus, tamsaus, ambicingo ir supančioto taip, kad vos pajudina koją ar ranką, milžino norus? Gailėdamasis šių žmonių, gailiuosi ir to visagalio žmogaus, kuris yra jų valdovas."[13]

XIX a. viduryje šios pasenusios dvejopos vergovės – fizinio pavergimo rimbu ir ekonominio pavergimas buteliu – sistemos prieštaravimai atsiskleidė akivaizdžiai. „Brendžio vartojimas yra viena iš didžiausių blogybių, tikras Rusijos imperijos maras", – 1843 m. rašė vokiečių agronomas Augustas von Haxthausenas savo išsamioje Rusijos kaimo studijoje; jo išvados buvo plačiai aptariamos ir Rusijoje, ir užsienyje. Visas negeroves jis tiesiogiai susiejo su sisteminga degtinės politika, kuri „gundo valstiečius gerti" ir net aktyviai „skatina juos tai daryti". Siūlydamas sprendimus, jis tikino: „Geriausia, kad valdžia užkirstų tam kelią, bet padaryti tai trukdo daug kliūčių: alkoholio mokesčių atpirkimas teikia didžiules pajamas, kurių negalima atsisakyti ir kurias sunku gauti kitais būdais."[14]

Tokios studijos aiškiai parodo, kad kaltinti reikia ne auką – dėl pavergtų valstiečių kančių, jų didėjančios priklausomybės nuo pono ir butelio buvo kalta sisteminga autokratinė degtinės politika.

Pasipriešinimas ir sukilimas

Jeigu valstietija iš tikrųjų buvo pervergta degtine, ar nederėtų tikėtis, kad liaudis ims jai priešintis? Iš tikrųjų, XIX a. plintant Švietimo idealams ir vykstant pramoninei revoliucijai, Rusijos feodalinė kultūra ir ekonomika tapo istoriniu anachronizmu, o tarptautinis besikuriančių blaivybės draugijų tinklas kėlė grėsmę patiems Rusijos autokratinės degtinės politikos pamatams.

Blaivybės užkratas pateko į Rusiją iš jos užkariautų teritorijų Europoje: po trečiojo ir paskutinio Lenkijos padalijimo 1795 m. didžioji dalis kadaise didelės Abiejų Tautų Respublikos atiteko Rusijai. „Naujieji" valdiniai buvo linkę laikytis politinių ir idėjinių Europos madų, o ryšiai su Romos katalikų bažnyčia dar labiau sustiprino jų kosmopolitizmą. Šie ekumeniniai ryšiai grindė kelią, kuriuo į Rusijos imperiją pateko naujos ir potencialiai pavojingos idėjos. Nors švietimo liberalizmas ir vėlesnis socializmas buvo laikomi akivaizdžiausiais iš užsienio kylančiais pavojais konservatyviai rusų autokratijai, tariamai nepavojingas blaivybės judėjimas kėlė jai dar didesnę grėsmę. „Blaivybės judėjimas, – vienos istorikės žodžiais, – buvo svarbiausias visuomeninis judėjimas, kovojęs su politine ir socialine ekonomine carinės Rusijos politika."[15]

Tarptautinio blaivybės judėjimo ištakomis galima laikyti Amerikos blaivybės draugiją, kuri sužavėjo prancūzų liberalą Alexis de Tocqueville'į, XIX a. 4 dešimtmetyje keliavusį po Jungtines Valstijas. „Aš galiausiai supratau, kad šitie šimtas tūkstančių amerikiečių, sunerimę dėl aplinkui plintančio girtavimo, nutarė parodyti blaivybės pavyzdį." Apibendrindamas Tocqueville'is sakė: „Mano nuomone, šitos intelektualinės ir moralinės Amerikos bendrijos nusipelno kuo rimčiausio mūsų dėmesio."[16]

Tocqueville'is anaiptol ne vienintelis stengėsi platinti Europoje šią amerikietiško pavyzdžio blaivybę: protestantų aktyvistai, tokie kaip amerikiečių misionierius Robertas Bairdas ir škotas Johnas Dunlopas, pasakojo ne tik apie Amerikos blaivybės draugijos laimėjimus, bet ir apie jos veikimo mechanizmus – kaip ložės organizuotas vietos savitarpio pagalbos draugijas, kurių nariai pasirašo įžadą susilaikyti nuo alkoholio. Idėjos paskatino veiksmus: 1836 m. Rygoje buvo publikuotas straipsnis apie Amerikos blaivybės draugijos sėkmę. Praėjus vos keletui dienų Rusijos vyriausybę užplūdo peticijos leisti įkurti šios draugijos modelio blaivybės ložes. Tačiau, užuot skatinusi savo valdinių blaivumą, vyriausybė, matydama grėsmę finansiniams valstybės pamatams, ryžtingai uždraudė visas blaivybės draugijas, „kad jos nebūtų palaikytos atskiromis religinėmis

sektomis". Po caro Nikolajaus I audiencijos 1840 m. Bairdas privačiuose pokalbiuose apgailestavo, kad „čia dar ilgai bus neįmanoma kurti blaivybės draugijų", pridurdamas, kad vis tiek „daug ko galima pasiekti tuojau pat, skleidžiant informaciją"[17].

Tačiau bene palankiausia dirva blaivybės judėjimui plisti carinėje imperijoje buvo naujai prijungtos žemės jos vakariame pasienyje. Katalikų bažnyčia saugojo jas nuo kultūrinės rusų stačiatikių bažnyčios rusifikacijos, o blaivybės judėjimas – nuo rusų politinės kolonizacijos. 1858 m. Lenkijos ir Lietuvos katalikų dvasininkai įkūrė „Blaivybės broliją", kuri papildė Amerikos blaivybės draugijos organizacinį modelį bažnytiniais tėvo Mathew įkurtų Airijos rechabitų blaivybės draugijų elementais. Tėvas Mathew buvo katalikų dvasininkas, besipriešinęs ne tik alkoholiui, bet ir imperiniam nekenčiamų anglų ir Anglikonų bažnyčios jungui. Situacijos Airijoje panašumas į keblią katalikų padėtį stačiatikiškoje Rusijos imperijoje buvo akivaizdus[18].

Judėjimas plito stulbinamai greitai (bent jau XIX a. standartais), persimesdamas iš vieno miesto į kitą. Dvasininkai ragino savo parapijiečius duoti blaivybės įžadą, bet ne visai atsisakyti alkoholio, o tik degtinės. Alų, vyną ir midų vartoti buvo leidžiama, jeigu nepasigerdavai, bet degtinė ir rusų imperinė valdžia, kuriai ji atstovavo, blaivininkams buvo visiškai nepriimtina. Kauno gubernijoje per metus blaivybės įžadą davė 83 procentai katalikų parapijiečių. Kaimyninėse Vilniaus ir Gardino gubernijose judėjimo narių skaičius greitai išaugo iki daugiau negu milijono; o tai sudarė net tris ketvirčius gyventojų[19].

Netikėtai išpopuliarėjus blaivybei mokesčių atpirkėjams ir imperijos iždui iškilo finansinio žlugimo grėsmė. Metiniai alkoholio pardavimai sumažėjo 40 procentų Vilniuje, 33 procentais Gardine ir 70 procentų Kauno gubernijoje. Amžininkai džiugiai pasakojo, kaip tuštėja smuklės, užsidaro spirito varyklos, gerėja žmonių sveikata ir išaugus grūdų pasiūlai mažėja jų kainos. Mokesčių atpirkėjai atsidūrė prie bankroto slenksčio. Galiausiai imperijos valdžia nutarė įsikišti ir ėmė tiesiogiai kontroliuoti prekybą degtine ir kovoti su blaivybės grėsme. Alkoholio boikoto pamokos buvo skaudžiai aiškios: jeigu kada nors dauguma rusų netikėtai nuspręstų gyventi blaiviai, vyriausybė iš karto atsidurtų prie bankroto slenksčio[20].

Tokia buvo trikdanti degtinės politikos dilema: jeigu valstybė rūpinsis savo gyventojų sveikata ir gerove, ji žlugs finansiškai, o rūpindamasi finansais, ji neišvengiamai turi laikytis ankstesnės politikos ir skatinti girtuokliavimą bei mokesčių atpirkimo sistemos korupciją. Rusijos autokratai nuolat rinkosi pastarąjį kelią. Gindama mokesčių atpirkėjus nuo pavojingų lietuvių blaivininkų, vidaus reikalų ministerija konfiskavo blaivybės peticijas ir išpeikė cenzorius už tai, kad jie leido publikuoti blaivybės vadovus. Tačiau ji nesiryžo pareikalauti, kaip norėjo finansų

ministerija, kad katalikų dvasininkija viešai atsisakytų erezijos ir imtų šlovinti degtinę kaip nekenksmingą, net būtiną vartoti gėrimą[21].

1859 m. pavasarį žinia apie blaivybės judėjimą katalikiškose gubernijose pasiekė smarkiai geriančius centrinės Rusijos dalies, nuo Maskvos iki Volgos, gyventojus. Valstiečiai ir miesto vargšai paprastai boikotavo degtinę taikiai. Tą vasarą blaivybės draugijos atsirado trisdešimt dviejose Rusijos gubernijose, valstiečiai duodavo blaivybės įžadus, o kaimo susirinkimai nustatydavo girtuokliams baudas ir fizines bausmes[22].

Tačiau stačiatikių regionuose judėjimas prarado antikolonijinį pobūdį, kuriuo jis pasižymėjo katalikiškose Lenkijos ir Lietuvos bei protestantiškose Estijos, Latvijos ir Suomijos žemėse. Blaivybės šalininkai negalėjo telktis aplink Stačiatikių bažnyčią, kuri nuo seno dalyvavo degtinės prekyboje. Kaip XIX a. 7 dešimtmetyje pastebėjo Ivanas Pryžovas, pirmosios Rusijos *kabakų* istorijos autorius, stačiatikių vienuolynai ne tiktai išplatino Rusijoje distiliavimą ir ištobulino jo metodus, bet ir gaudavo didelių kyšių iš mokesčių atpirkėjų. Be to, kadangi kaimo dvasininkai patys nuolat svaiginosi, jie negalėjo skelbti blaivybės, nes būtų buvę išjuokti kaip veidmainiai[23]. „Jeigu Bažnyčia motiniškai susirūpintų valstiečių girtavimu, – XIX a. rašė *Times* korespondentas D. Mackenzie Wallace'as, – savo įtaka ji galėtų pagerinti jų materialinę ir moralinę gerovę. Deja, ji iš prigimties pernelyg sustabarėjusi ir jokių veiksmų šioje srityje nesiims."[24]

O korumpuoti mokesčių atpirkėjai, priešingai, ėmėsi nepaprastai aktyvių veiksmų, kai dėl masiškai plintančios blaivybės ėmė mažėti jų pelnas. Pavyzdžiui, kaip buvo aprašyta, 1859 m. vasarį vienas degtinės mokesčių atpirkėjas iš Balašovo apskrities įkalbėjo vietos policijos viršininką (kuriam jis nuolat mokėdavo kyšius) padėti ginti jo ekonomines „teises". Policijos viršininkui „paspaudus" vietos prokurorą, šis pradėjo oficialų tyrimą dėl „susimokymo negerti mokesčių atpirkėjų degtinės". *Otkupščikas* pats su prokuroru nuvyko į vietinio aristokrato dvarą apklausti jo baudžiauninkų, kodėl jie negeria.

– Mes supratome, kad elgiamės neteisingai, – atsakė jie. – Degtinė mus žlugdo! Kokia nesąmonė – 8 rubliai už kibirą! Kiek vežimų grūdų reikia, kad nusipirktum vieną kibirą?

– Bet kokiu atveju, – pridūrė vienas valstietis, buvęs kareivis, medaliais papuošta krūtine, – degtinė yra bjaurastis, gerti ją blogiau negu upės vandenį.

– Kaip suprasti „bjaurastis"? – užsipuolė valstietį įsižeidęs mokesčių atpirkėjas.

– Taip ir suprask. Ji šlykšti. Nuo jos tik pilvą pučia.

– Kaip drįsti taip kalbėti! – įsiuto mokesčių atpirkėjas ir puolė mušti valstietį, kaip sakoma, įprastu būdu.

Šis skandalas sukėlė didžiulį pasipiktinimą kaime. Sklido gandai, kad mokesčių atpirkėjas mokėjo pinigus, bandydamas užgniaužti šį incidentą,

bet bergždžiai. Griebdamiesi paskutinio šiaudo, valdininkai įtikino žemvaldį surinkti savo baudžiauninkus ir nemokamai duoti kiekvienam po kibirą degtinės. „Bet valstiečių garbei, – rašoma pranešime, – nė vienas iš jų net neprisilietė prie jos.“[25]

Ilgainiui konfliktų tarp blaivių valstiečių ir alkoholį peršančių valstybės finansų atstovų ėmė kilti vis dažniau, jie darėsi vis aštresni, kartais net įgaudavo smurtines formas. Kartais valstiečiai padegdavo smukles, ir malšinti sukilimą būdavo siunčiamos ginkluotos pajėgos. Daugiau negu 780 „kurstytojų“ buvo teisiami kariniuose tribunoluose, išplakti ir ištremti į Sibirą. Vienas britų žurnalistas baisėdamasis rašė, kaip „blaivininkai rimbais verčiami gerti; o kai kuriems, kurie vis tiek nepaklusdavo, degtinę pildavo į burną per piltuvėlius, o paskui nutempdavo į kalėjimą kaip maištininkus; tuo pat metu dvasininkams buvo liepta per pamokslus pasisakyti prieš naują nepaklusnumo formą, o spaudos cenzūra nuo to laiko ėmė drausti visas publikacijas, kuriose buvo demaskuojamas prekybos gėrimais amoralumas. Šitie dalykai atrodo neįtikėtini, – pridūrė jis, – bet tai tiesa.“[26]

Tokiais absurdiškais valdžios veiksmais baisėjosi ne tik užsieniečiai, bet ir rusų liberalai, režimo kritikai. „Ar tiesa, kad blaivumo nusikaltimas buvo taip paplitęs Tambovo srityje, kad gubernatorius Danzasas net nusiuntė kariuomenės būrius malšinti negeriančiųjų?“ – klausė baudžiavos priešininkas Aleksandras Hercenas, kuris, vengdamas rusų cenzūros, emigravo į Londoną ir ten leido savo įtakingą žurnalą *Kolokol* (*Varpas*):

> Vargšai kareiviai! Vargšai karininkai! Dabar jums jau neužtenka ginti sostą ir altorių, dvarininkų botagus ir valdininkų plėšikavimą; dabar jūs turite ginti *kabakus*, butelius ir stiklines? Gal valdžia pradės teikti riterio titulus mokesčių atpirkėjams ir įves jiems uniformas su degtinės kibiro formos antpečiais, sukryžiuotų pusės *štofų* [butelių] formos sagomis, o žemesniems tarnautojams medalius su graviūra, vaizduojančia balandį, tupintį ant atidaryto degtinės butelio su užrašu: „Spiritus sanctus – spiriti vini!“[27]

Padėtis darėsi nekontroliuojama. Ir kad šalyje vyksta labai negeri dalykai matė ne tik tokie drąsūs kritikai kaip Hercenas.

Laisvė nuo grandinių ir butelių?

Pasak Didžiosios sovietinės enciklopedijos, degtinės mokesčių sukilimas buvo „spontaniškas protestas ne tiktai prieš mokesčių atpirkėjus ir atsakingas valdžios institucijas, bet ir prieš baudžiavos sistemą“[28]. Kaip matėme, baudžiava ir degtinės politika buvo drėbtos iš to paties feodalinės

vergijos molio – ir XIX a. viduryje vos pažvelgus į vakarus, į kitas Europos šalis, paaiškėdavo, kokia pasenusi ši Viduramžių sistema.

Sistemos ydingumas skaudžiai atsiskleidė per Krymo karą (1853–1856), kai galingą Rusijos imperiją jos pačios teritorijoje Juodosios jūros pakrantėse sutriuškino Turkija, Britanija, Prancūzija ir Sardinija. Žymiausia šio karo auka buvo pats caras Nikolajus I: dieną ir naktį lyg apsėstas kūręs karo veiksmų planus, šis ultrakonservatyvus Europos žandaras 1855 m. kovo 2-ąją mirė nuo plaučių uždegimo.

Jo įpėdiniui Aleksandrui II teko ieškoti būdų, kaip įveikti žeminančio pralaimėjimo sekinančiame kare pasekmes ir ištaisyti negeroves, kurias jis apnuogino. Šiuo tikslu šis „didysis" Rusijos reformuotojas ėmėsi priemonių kariuomenei, teismų sistemai ir biurokratijai reorganizuoti ir modernizuoti, taip pat sušvelnino spaudos cenzūrą, pirmą kartą leisdamas diskutuoti apie socialinius ir politinius uždavinius, tarp jų ir apie alkoholio problemą. Nors istorikai paprastai teigia, kad liberalias reformas Rusijoje paskatino pralaimėjimas Krymo kare, neramumai ir protestai prieš pasenusį valstybės dvigubos vergijos – baudžiavos ir degtinės – jungą, apėmę ištisus Rusijos visuomenės sluoksnius, be abejonės, buvo svarbesnė priežastis. Baudžiava tikrai buvo akivaizdžiausias praėjusios eros reliktas, bet valstybės naudojama pasenusi mokesčių atpirkimo sistema, aišku, kėlė ne mažesnį nepasitenkinimą. Šie du dalykai buvo taip tarpusavy susiję, kad buvo sunku įsivaizduoti, kaip atsikratyti vieno, paliekant kitą, – tokios pat nuomonės laikėsi ir Aleksandras[29].

Kažkuriuo metu 1858–1860 m. caras nusprendė, kad degtinės atpirkimą reikia panaikinti. Jis ne tik žaloja žmonių sveikatą bei moralę ir artina degtinės sukilimo šmėklą, bet ir sudaro sąlygas nesuvaldomai išsikeroti korupcijai; mokesčių atpirkėjai vis įžūliau puikavosi savo turtais, o iždas ir distiliuotojai dvarininkai pelno negaudavo. 1860 m. Valstybės Tarybos Politinės ekonomijos skyrius savo pranešime atvirai pripažino fundamentalų degtinės politikos prieštaravimą:

> Vyriausybė negali ir neturi žiūrėti pro pirštus į šios sistemos poveikį moralinei ir ekonominei žmonių gerovei. Visi žino, kad mokesčių atpirkėjai žlugdo ir gadina žmones; jie „atperka" net vietinę administraciją. Dėl to visos pastangos įvesti sąžiningą ir teisingą valdymą nueina perniek; dėl to valdžia pamažu ima ne tik slėpti skandalingus įstatymo pažeidimus, nulemtus šios sistemos, be kurių ji negali veikti, bet net priešintis pačių žmonių pastangoms morališkai tobulėti per susilaikymą. Taip valdžia savo pavyzdžiu moko negerbti įstatymų, pritarti piktnaudžiavimams ir ydų plitimui.[30]

1860 m. spalio 26-ąją caras Aleksandras II, pritardamas tokiai tarybos nuomonei, sutiko su jos rekomendacija neatnaujinti mokesčių atpirkimo

sutarčių, kurios baigėsi 1863 m., ir pakeisti mokesčių atpirkimą šiuolaikine akcizinių mokesčių sistema. Šiuo sprendimu jis ne tik paskelbė Rusijos finansinio *ancien régime* pabaigą, bet ir nominaliai pašalino sisteminės korupcijos, kuri buvo degtinės mokesčio atpirkimo kraujas, šaltinį (nors ne giliai įsišaknijusias jos pagimdytas praktikas), o ūkio ir prekybos degtine srityje pagaliau atskyrė valstybinius ir privačius interesus – mokesčius ir pelną. Vis dėlto, įveikti sisteminės korupcijos ir degtinės politikos varomųjų jėgų jam nepavyko.

Alkoholio klausimas padarė didelę įtaką ir kitai didžiai Aleksandro II reformai – baudžiavos panaikinimui 1861 m. „Kadangi kildavo riaušės dėl butelio *polugaro* [pigios degtinės], – klausė Jakovas Rostovcevas, vienas iš pagrindinių kovotojų už valstiečių išlaisvinimą, – kas bus, jeigu nurėšime *desiatiną* [hektarą] žemės?“[31] Nors baudžiava buvo pasmerkta jau seniai, dar prieš prasidedant degtinės riaušėms, jos panaikinimo sąlygos nebuvo nulemtos iš anksto. Dvarininkai vergvaldžiai spyrė Karūną apsaugoti jų valdžią ir atleisti valstiečius nuo baudžiavos be žemės. Bijodamas karingai nusiteikusių valstiečių, caras „išvaduotojas“ Aleksandras II pasirinko kompromisinį sprendimą, kuris padarė naujuosius Rusijos žemės savininkus nominaliai savarankiškus, bet vis dėlto paliko dvarininkams daug galios. Todėl, kaip teigia istorikas Davidas Christianas, „galima pagrįstai teigti, kad degtinės protestai tikrai smarkiai paveikė sprendimą dėl baudžiavos panaikinimo sąlygų“.[32]

*Laissez Faire, Laissez Boire**

1861 m. Aleksandras II išlaisvino valstiečius nuo baudžiavos, taigi 1863 m. panaikindamas degtinės mokesčio atpirkimą jis išlaisvino juos ir nuo vergovės degtinei... tiesa? Deja, ne. Kaip ir Abrahamo Lincolno 1863 m. Išlaisvinimo deklaracija, kuri buvo svarbi kaip simboliškas Amerikos feodalinės praeities atsisakymas, bet akimirksniu neatnešė laisvės, Rusijos valstiečių išlaisvinimas irgi neišvadavo jų nuo senųjų pančių. Viena vertus, žemės, kurią gavo išlaisvinti valstiečiai, jiems paprastai neužtekdavo pragyventi; o didžiulė išpirkimo mokesčio, skirto atlyginti žemvaldžiui už staigų darbo jėgos netekimą, našta išlaikė kaimiečių priklausomybę nuo žemvaldžio. Panašiai mokesčio atpirkimo pakeitimas laisvosios rinkos sistema, kurioje už 57 laipsnių stiprumo alkoholio kibirą (*vedro* – 3,25 galono, 12,3 litro) buvo imamas tik keturių rublių akcizas, tiktai užmaskavo seną Rusijos visuomenės priklausomybę nuo valstybės per butelį[33].

Naujoji sistema smarkiai sustiprino Rusijos valstybės galias, išplėsdama biurokratiją, kuri perėmė mokesčių atpirkėjų funkcijas. Prižiūrėti prekybą alkoholiu ir rinkti degtinės pardavimo pajamas reikėjo rasti daugiau kaip du tūkstančius dorų ir kompetentingų valstybės

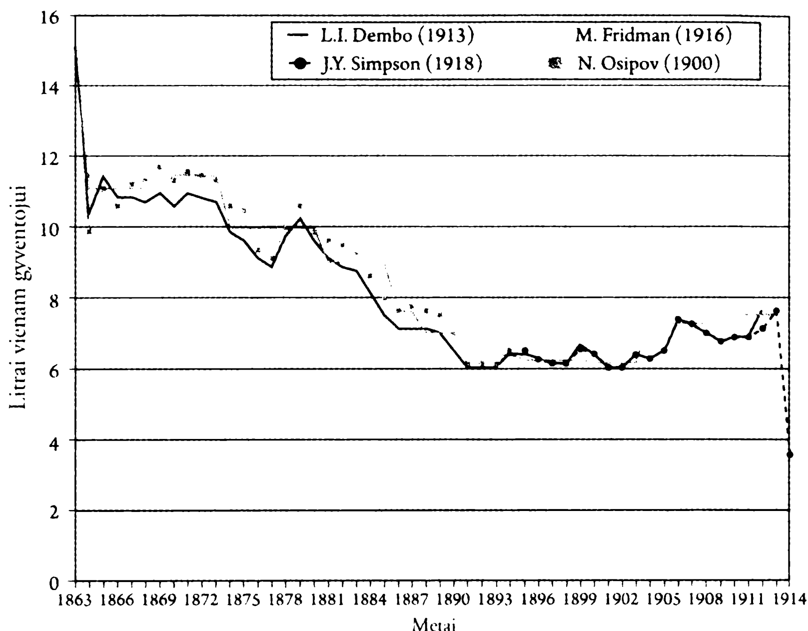
* *Leiskite veikti, leiskite gerti* (pranc.) – vert. past.

tarnautojų, o ši užduotis buvo nelengva. Kad jiems nekiltų pagunda imti kyšius, naujieji administratoriai privalėjo neturėti jokių ryšių su buvusia sistema ir gauti gerus atlyginimus, kuriems iš viso valstybė turėjo išleisti daugiau kaip tris milijonus rublių per metus. Sistemą buvo siekiama padaryti meritokratinę: gerai dirbantys administratoriai gaudavo premijas, o nekompetentingi, nepotiški ir korupuoti buvo baudžiami. Vis dėlto, senosios sistemos elementai išliko. Viena vertus, smuklė ir toliau liko pagrindine kaimo ir valstybės mainų vieta, o nesąžiningo smuklininko – *celovalniko* – tironija gyvavo kaip gyvavusi. Be to, daugelis mokesčių atpirkėjų, kurie ilgai žėrėsi gražų pinigą iš prekybos gėrimu, dabar tiesiog ėmėsi pelningos distiliavimo veiklos (kadangi dvarininkai iš esmės jau buvo praradę jos monopoliją) ir slaptai susimokę su valdininkais paslėpdavo didžiąją dalį savo tikrosios gamybos apimties, vengdami mokėti akcizo mokestį[34].

Tačiau pagrindinis nepasikeitęs dalykas buvo valstybės priklausomybė nuo degtinės pajamų. Kaip matome 9.1 grafike, 1863 m. įvedus akcizo sistemą vyriausybės pajamos stabiliai augo, o 1894 m. įvedus valstybinę degtinės monopoliją ėmė didėti dar sparčiau. Ar mokesčio atpirkimo panaikinimas sumažino degtinės kainas ir sukėlė „girtuokliavimo orgiją“, kaip įspėjo senos sistemos gynėjai? Iš pradžių taip: baigiantis mokesčio atpirkimo terminui turėdami ištuštinti savo degtinės sandėlius prieš įvedant naujus mokesčius ir prasidedant rinkos konkurencijai, mokesčių atpirkėjai sumažino kainas ir 1863 m. alkoholio vartojimas smarkiai padidėjo. Tačiau apskritai imperinės Rusijos akcizo mokesčio eksperimento metais alkoholio vartojimas laipsniškai mažėjo (žr. 9.2 grafiką).

Nedidelis vartojimo sumažėjimas XIX a. pabaigoje, tuo pat metu augant pajamoms iš alkoholio, rodo, kad autokratinė valstybė nuolat tolo nuo *laissez faire* principų, siekdama atkurti savo vaidmenį degtinės rinkoje. Pavyzdžiui, prekybos alkoholiu licencijos 1865 m. kainavo tik 10 rublių, o per dvidešimt metų jos pabrango iki 1100 rublių, ir dėl to liko mažiau parduotuvių. Kaip įmanydama stengdamasi išspausti kiekvieną kapeiką, vyriausybė didino akcizo mokestį 1864, 1869, 1873, 1881, 1885, 1887 ir 1892 m., todėl alkoholio vartojimas laipsniškai mažėjo[35].

Daugelyje Europos ir Šiaurės Amerikos šalių alkoholio vartojimas irgi panašiai sumažėjo, bet dėl kitokių priežasčių: dėl politinių reformų ir masinio blaivybės judėjimo įtakos[36]. Tačiau nors degtinės rinka buvo smarkiai reguliuojama, ji, kitaip nei caro valdiniai, buvo bent jau nominaliai laisva. Kadangi pilietinė veikla vis dar buvo draudžiama, paprasti rusai negalėjo pasipriešinti imperinei „alkoholio valstybei“. Nors Aleksandras II ir vykdė modernizavimo reformas, valstybė vis tiek buvo labai priklausoma nuo alkoholio pajamų (9.1 grafikas) ir netoleravo jokių veiksmų, keliančių grėsmę valstybės finansams, nors ir kokiais gerais ketinimais jie buvo pagrįsti. Jeigu žmonės imtų gyventi blaiviai, Rusijos valstybė žlugtų – tai buvo aišku kaip dieną.

9.2 grafikas. 40 laipsnių degtinės vartojimas vienam Rusijos gyventojui 1863–1914 m. Šaltiniai: L. I. Dembo, Očerk dejatel'nosti komissii po voprosu ob alkogolizme za 15 let: 1898–1913 (Sankt Peterburg, Tip. P. P. Soikina, 1913), 163; Michail Fridman, Vinnaja monopolija, tom 2: Vinnaja monopolija v Rossii. (Petrograd: Pravda, 1916), 66, 265, 444; Nikolaj Osipov, Kazennaja prodaža vina (Sankt Peterburg: E. Evdokimov, 1900), 77; J. Y. Simpson, Some notes on the State Sale Monopoly and Subsequent Prohibition of Vodka in Russia (London: P. S. King & Son, 1918), 32.

„1865 m. žmonės manė, kad dabar, kai jie jau ne baudžiauninkai, su jais nebebus elgiamasi taip brutaliai, kaip anksčiau, – rašė britų žurnalistas Eustace'as Clare'as Grenville'as Murray apie Rusijos blaivininkus, – bet jie suprato klydę. Su jais buvo elgiamasi tiesiog kaip su maištininkais, ir nors jie nebuvo mušami, valdžia skyrė jiems baudas, baugino ir pamokslavo, kol palaužė jų pasipriešinimo dvasią." 1878 m. straipsnyje *Russians of To Day* (*Nūdienos rusai*) Murray pašakojo:

> Žmogus taip pat gali būti sunkiai nubaustas už tai, kad negirtauja, kaip vienas lenkas [!] mokytojas, kurį mes sutikome vieną dieną liūdnai šluojantį krantinę kartu su tuzinu plikšių nenaudėlių, kurie baudžiami todėl, kad neturi draugų. Mūsų mokytojo nusikaltimas buvo tas, kad jis savo mokykloje ir arbatinėse pasisakė prieš „Degtinės karalių" ir įtikino kai kuriuos universiteto studentus duoti blaivybės įžadą. Jis buvo konfidencialiai įspėtas prikąsti liežuvį, bet vis tiek darė savo, ir galiausiai vieną vakarą, jam pėsčiomis einant namo, kažkas į jį atsitrenkė. Mokytojas ėmė piktintis; tuoj priėjo du policininkai, nutempė jį į nuovadą ir

> apkaltino, kad jis girtas drumsčia mieste tvarką. Kitą dieną jis buvo nuteistas tris dienas šluoti gatves – laimei tokia bausmė neužtraukia visuomenės paniekos, kaip kitose šalyse.
> Faktas yra tas, kad Rusijoje negalima kovoti už blaivybę, labai daug galingų žmonių labai suinteresuoti gėrimų prekyba. Niekas neverčia gerti; *raskolnikai* – kitaminčiai, kurie yra garbingiausia Rusijos visuomenės klasė ir kurios narių skaičius siekia 10 milijonų, yra beveik visiški blaivininkai, bet jiems, kaip ir kitiems, draudžiama atvirai traukti žmones į savo pusę. Yra daug labai apsišvietusių žmonių, kurie neapkenčia šios tautinės ydos ir dėl jos sielvartauja. Jie stengiasi naikinti ją tarp savo tarnų, palaiko bet kokius racionalius įstatymus, kurie gali ją sumažinti; bet jeigu kuris nors iš jų imasi šio reikalo labai aktyviai, patiria, kad visi jo reikalai kažkokiu paslaptingu būdu pašlyja. Autoriai ir žurnalistai turi dar mažiau galimybių kovoti su šiuo blogiu, nes spaudos cenzoriai metodiškai atsisako leisti spausdinti rašinius, kuriuose kalbama apie visuotinį girtuokliavimo paplitimą.[37]

Net atleisti nuo baudžiavos vėlyvojo laikotarpio imperinės Rusijos valstiečiai turėjo ne daug daugiau laisvės negu jų protėviai. Masių pavergimo instrumentai gali įgauti daugelį formų, taigi degtinė pasiliko net atėjus laikui padėti į šalį botagus ir grandines. Iš tikrųjų, alkoholis pasirodė esąs net patvaresnė ir veiksmingesnė priemonė viešpatavimui ir kontrolei palaikyti. Jis ne tik priversdavo žmones paklusti, bet ir tuo pat metu teikė didžiulį pelną.

„Reikia atsiminti, kad Rusijos valdovai visada siekė gyventojų sąskaita turtinti valstybę. Pradedant nuo Ivano Rūsčiojo, carai buvo pasakiškai turtingi labai skurdžios šalies valdovai, – 1905 m. rašė italų diplomatas ir istorikas Luigi Villari. – Ekonomiškai pavergusi žmones ir atėmusi iš jų galimybę sukilti prieš savo valdovus, valdžia gali imtis įgyvendinti didelės teritorinės ekspansijos planus. Žinoma, galutinis tikslas yra padaryti visą imperiją turtingesnę ir galingesnę, bet to siekiama siauru biurokratiniu požiūriu, taigi šis tikslas lengvai pamirštamas įgyvendinant priemones jam pasiekti."[38]

Makabriškas tokios sistemos, pastatytos ant degtinės pamatų, grožis buvo tai, kad valstietis laikė degtinę ne savo nelaisvės priežastimi, o galimybe kuriam laikui ištrūkti į laisvę[39]. Butelio dugnas žadėjo saldų užsimiršimą nuo nesibaigiančių gyvenimo nusivylimų ir vargų. Girtuokliui nebuvo jokio išsigelbėjimo: vienintelis pabėgimas nuo vergovės buvo kitokia vergovė, užmaskuota kaip laisvė. Valstybei tokia sistema buvo beveik tobula, kol jai nereikėjo rūpintis gyventojų gerove. Žinoma, tiktai autokratija gali visiškai ignoruoti žmonių interesus, ir kaip tik todėl Rusijos autokratinė sistema taip ilgai – nuo pat jos pradžios iki nūdienos – naudoja degtinės politiką kaip pagrindinį savo įrankį.

10

PLUNKSNA, KARDAS IR BUTELIS

Pastabus skaitytojas turbūt jau atkreipė dėmesį, kad tezė, jog Rusijos feodalinė autokratija naudojo degtinę vargšams pavergti ir išnaudoti valstybės naudai, smarkiai primena rėksmingą vėlesnių socialistų revoliucionierių kartų antikapitalistinę polemiką. Kyla klausimas: jeigu degtinė iš tikrųjų buvo imperinės Rusijos visuomenės išnaudojimo įrankis, negi apie tai nekalbėjo Karlas Marxas ar kurie nors jo šalininkai rusai? Pasirodo, kalbėjo. Tiesą sakant, kaip apie feodalizmą sunku kalbėti nesiremiant marksizmo klasikais, taip ir kalbant apie komunizmą ir anticarinę Rusijos „aukso laikų“ literatūrą sunku išvengti degtinės, laikytos akivaizdžiu korumpuotos autokratijos simboliu, temos.

„Visų ligšiolinių visuomenių istorija buvo klasių kovos istorija“, – rašė vokiečių filosofas Karlas Marxas ir jo bendraautoris Friedrichas Engelsas savo Komunistų partijos manifeste (1848 m.)[1]. Vienas iš pamatinių marksizmo teiginių yra tais, kad istorija pirmiausia yra išnaudotojų turtuolių (buržuazijos) ir jų išnaudojamų vargšų (proletariato) Konfliktas. Feodalinėje visuomenėje, kurioje ekonominė ir teisinė aristokratų galia rėmėsi valstiečių išnaudojimu, išnaudotojų ir išnaudojamųjų santykiai buvo akivaizdūs. Marxas teigė, kad toliau išnaudojama ir kapitalistinėse visuomenėse, kuriose buržuaziniai žemės ir gamyklų savininkai savo turtus įgyja valstiečių ir darbininkų prakaitu ir sunkiu darbu. Marxo istorinio vystymosi teorijai virtus politine komunizmo ideologija, raginančia skaitlingesnį proletariatą nuversti buržuazijos mažumos valdžią, darbininkų klasė turėjo sugriauti tas institucijas, kurios nuo seno laikė juos po turtingų kapitalistų padu.

Tokių institucijų daug. Marxas net pačią valstybę laikė paprasčiausiai „bendrųjų visos buržuazijos reikalų tvarkymo komitetu“. Net religija buvo buržuazijos dominavimo instrumentas: „Religija – tai engiamos būtybės atodūsis, beširdžio pasaulio širdis ir bedvasės santvarkos dvasia, – rašė Marxas. – Religija yra opiumas liaudžiai.“[2] Tačiau žmonės turėjo ir kitų opiatų, ir alkoholis buvo svarbiausias iš jų. „Girtuokliavimas yra darbininkų klasės prakeiksmas“, – išvien šaukė marksistai ir blaivininkai, laikydami abstinenciją vaistu nuo skurdo. Kiti buvo sarkastiškesni ir

pritarė Oscarui Wilde'ui, kuris 1893 m. pareiškė, kad „darbas yra girtuokliaujančių klasių prakeiksmas"[3].

Karlas Marxas apie Rusiją rašė mažai. Ką apie ją rašyti? Jo laikais Rytų Europa buvo beveik nepaliesta pramoninės revoliucijos, ir jos sukeliamos problemos jos nekamavo. Prasmingiau buvo sutelkti dėmesį į tas šalis, kuriose kapitalizmas ir jo negerovės pasireiškė ypač akivaizdžiai, – Britaniją, Prancūziją ir Marxo gimtąją Vokietiją, nes jose darbininkiška revoliucija atrodė labiau tikėtina. Vis dėlto Marxas tikrai laikė alkoholį vienu iš pavergimo mechanizmų. „Ta specifinė ekonominė forma, kuria neapmokėtas pridedamasis darbas išspaudžiamas iš tiesioginių gamintojų, lemia viešpatavimo ir pavergimo santykį, – rašė jis *Das Kapital*. – Toks santykis tiesiogiai išauga iš pačios gamybos ir savo ruožtu daro pastarajai lemiamą grįžtamą poveikį. Tuo yra pagrįsta visa iš pačių gamybinių santykių išaugančios ekonominės visuomenės *(Gemeinwesen)* struktūra ir kartu specifinė politinė jos struktūra."[4]

Engelsas savo 1844 m. studijoje *Darbininkų klasės padėtis Anglijoje* ėjo dar toliau. Jis vaizdingai aprašė tai, ką matė savo akimis, – sutręšusias lūšnas ir apgailėtinas darbo sąlygas Mančesteryje ir Liverpulyje ir tokių sąlygų sukeliamas ligas, nuosmukį ir amoralumą, būdingą miesto kapitalizmui. Visas darbininkų girtuoliavimo baisumas, pasak Engelso, atsiskleidžia

> šeštadienio vakarais, kai jie gauna atlyginimą ir darbas baigiasi šiek tiek anksčiau negu paprastai. Visi darbininkai suplūsta iš savo lūšnynų į pagrindines gatves. Tokį vakarą man retai pavykdavo išeiti iš Mančesterio nesutikus svirduliuojančių žmonių ir nepamačius kitų, gulinčių nutekamajame griovyje... O išleidę visus pinigus girtuokliai eina į artimiausią lombardą užstatyti savo daiktų... Tie, kas savo akimis matė, kaip paplitęs girtuokliavimas tarp darbininkų Anglijoje, nesuabejos lordo Ashley tvirtinimu, kad šios klasės atstovai svaiginamiesiems gėrimams kasmet išleidžia apie dvidešimt penkis milijonus svarų sterlingų. Nesunku įsivaizduoti, kaip smarkiai girtuokliavimas blogina materialinę darbininkų padėtį, kaip smarkiai jis kenkia jų dvasinei būklei ir fizinei sveikatai, ardo šeimos santykius.[5]

Kaip ir derėjo tikėtis, Engelsas dėl girtavimo ir skurdo kaltino vien tik kapitalistinio išnaudojimo sistemą, kuri visiškai nesirūpina vidutinio darbininko švietimu ir laime. Kaip ir Marxas, Engelsas gamybos priemonių (mūsų atveju – degtinės gamybos) monopolizaciją buržuazinėje valstybėje laiko proletariato pavergimo priemone[6]. Taigi nors Marxas konkrečiai apie Rusiją rašė mažai, daugelis išsilavinusių XIX a. rusų, skaitydami jo bendrą kapitalizmo kritiką, matė tikslų visų carinės sistemos ydų aprašymą.

Iš esmės visų pažiūrų absoliučios monarchijos priešininkai nuo saikingų liberalų, norinčių atstovaujamosios demokratijos, iki radikalių nihilistų pritarė Marxui ir smerkė kapitalistų valdžią. Kaip carizmo priešininkai, jie visi patyrė Rusijos konservatyvios autokratijos rūstybę. Kad prasmuktų pro valdžios cenzorius ir nesukeltų įtarimo *ochranai* – caro slaptajai policijai – visi valdžios kritikai buvo priversti smarkiai maskuoti savo antiautokratinę žinią. Kodėl mus vis dar žavi Fiodoro Dostojevskio klasikinis romanas apie dvigubą žmogžudystę *Nusikaltimas ir bausmė*? Iš dalies todėl, kad jis yra anaiptol ne vien apie dvigubą žmogžudystę! Literatūroje galima sakyti tiesą valdžiai net jai to negirdint. Štai kodėl pirmieji revolucionieriai, tiek Aleksandras Hercenas, tiek Nikolajus Černyševskis, rašė ir grožinės literatūros kūrinius, ir literatūros kritiką. Stori literatūriniai žurnalai, kuriuose šalia grožinės literatūros buvo publikuojami socialiniai komentarai, tapo revoliucinių minčių skleidėjais. Iš tikrųjų, Herceno žurnale *Kolokol* (*Varpas*) pirmą kartą rusų kalba buvo publikuotas *Komunistų partijos manifestas*, kuris sukėlė ugningus debatus išsilavinusiuose visuomenės sluoksniuose visoje imperijoje[7].

Literatūros kūriniai buvo užmaskuotas būdas kritikuoti carizmą, o atskleisdami žemesniųjų klasių girtuokliavimą ir degtinės administracijos korupciją, jie tiesiai puolė visą autokratinę sistemą. Nenuostabu, kad degtinės politika buvo populiari didžiųjų rusų literatų tema.

1847 m. provakarietiškas rusų liberalas Aleksandras Hercenas emigravo iš Rusijos ir niekada nebegrįžo. Gyvendamas savanoriškoje tremtyje Londone jis įgijo didžiulę įtaką kaip pirmojo nepriklausomo Rusijos politinio leidinio – žurnalo *Kolokol* – leidėjas. Manydamas, kad politinė valdžia turi remtis liaudimi ir kad visų neteisybių priežastis yra carizmas, Hercenas pasisakė už radikalią demokratinę socialinę revoliuciją. Slapta gabentas ir platintas Rusijoje, jo žurnalas koneveikė visuotinę carinės sistemos korupciją ir ypač degtinės mokesčio biurokratiją[8].

Kaip sužinojome 8 skyriuje, kaip tik 1858–1859 m. *Kolokole* publikuoti demaskuojantys straipsniai apie korupciją, persmelkusią degtinės mokesčio atpirkimą, padarė mokesčio atpirkimo panaikinimą karšta politine tema. Praėjus vos keletui metų po Komunistų partijos manifesto paskelbimo mokesčių atpirkimą imta kritikuoti akivaizdžiai marksistiniu požiūriu: „Toleruodama ir įgalindama mokesčių atpirkėjus, valdžia sąmoningai plėšia liaudį, dalindamasi laimikį su mokesčių atpirkėjais ir kitais šio nusikaltimo dalyviais.“[9]

Reikia aiškiai pasakyti: palaikydama mokesčių atpirkimo sistemą valstybė aktyviai skatino ne tik korupciją, bet ir liaudies skurdą, girtuokliavimą ir atsilikimą. „Atidžiau panagrinėjus, – apibendrinama viename demaskuojančiame *Kolokolo* straipsnyje, – iždas gauna tiek mažai naudos palyginti su žala žmonėms, kad visi tikriausiai su

pasibjaurėjimu pasakytų – ar verta dėl to teptis sąžinę ir garbę?"[10] Net kai tokia aštri kritika paskatino panaikinti viduramžišką mokesčio atpirkimo sistemą, visų politinių pažiūrų rašytojai ir toliau naudojo degtinės temą ragindami reformuoti autokratiją... ar net ją nuversti.

Geriausias prasčiausias visų laikų romanas

Jei rusai iš tikrųjų literatūros kūriniuose ieško politinių užuominų, tai koks rašytojas buvo įtakingiausias? Levas Tolstojus? Dostojevskis? Ivanas Turgenevas? Stebėtina, bet nė vienas iš jų; be abejonės tai buvo Nikolajus Černyševskis, romano *Ką daryti?*, – pasak Stanfordo profesoriaus Josepho Franko, – „knygos, apie kurią dauguma Vakarų skaitytojai net negirdėjo, juo labiau neskaitė," autorius. „Joks kitas šiuolaikinės literatūros kūrinys, išskyrus galbūt *Dėdės Tomo trobelę*, pagal padarytą poveikį žmonių gyvenimui ir istorijai negali varžytis su *Ką daryti?*. Černyševskio romanas kur kas smarkiau negu Marxo *Kapitalas* paveikė žmonių jausmus, ir jie galiausiai sukėlė Rusijos revoliuciją."[11]

Revoliucionierius eruditas Černyševskis nukalė posakį „kuo blogiau, tuo geriau" – kuo blogiau ir skurdžiau gyvena valstietija, tuo geresnės socialistinės revoliucijos perspektyvos. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie baudžiauninkus, Černyševskis pasisakė už jų išlaisvinimą be žemės, manydamas, kad valstiečiams tai bus „tikrų tikriausia katastrofa", kuri valstybėje tuoj pat sukels krizę[12].

Kaip ir Hercenas, Černyševskis koneveikė carinę autokratiją savo įtakingame žurnale *Sovremennik* (*Amžininkas*), kuris buvo labai populiarus tarp rusų inteligentų. Tačiau užuot rašęs saugiame Londone, jis dirbo Rusijos sostinėje, lengvai pasiekiamas caro valdžios organams. 1862 m. Černyševskis buvo apkaltintas ardomąja veikla, suimtas ir įmestas į vienutę garsiojoje Sankt Peterburgo Petropavlovsko tvirtovėje, kuri buvo pastatyta Nevos upės saloje. Kalėjimo valdžia nematė priežasčių atmesti jo tariamai nepavojingą prašymą duoti rašiklį ir popieriaus romanui rašyti, ir po keturių mėnesių Černyševskis baigė savo *Ką daryti?*[13]

Šūkiu „kuo blogiau, tuo geriau" turbūt buvo pagrįsta ne tik Černyševskio politinė filosofija, bet ir jo literatūrinė koncepcija, nes knyga buvo visuotinai išpeikta: girdi, joje nėra siužeto nei įtampos, o aplinka ir personažai statiški. Ji buvo pavadinta blogiausiu visų laikų romanu. Černyševskis net pats pripažino, kad jo romane nematyti nei talento, nei meno, tik „tiesa"[14]. Net Aleksandras Hercenas, perskaitęs jo knygą po daugelio metų, apibūdino ją kaip meninę nesėkmę: „Kokia beviltiška karta, kurios estetinį skonį patenkino toks kūrinys, – rašė jis. – Idėjos, net situacijos yra puikios – ir visa tai išpilta iš Peterburgo buržuazinio seminaristo pisuaro."[15]

Skaitant paviršutiniškai *Ką daryti?* yra nerišlus pasakojimas apie keletą jaunų rusų: geraširdė Vera Pavlovna meta iššūkį tėvams ir atsisakiusi

tekėti už jų parinkto turtingo ir įtakingo vyro pabėga iš namų su jaunu medicinos fakulteto studentu Dmitrijumi Lopuchovu. Išsivadavę iš patriarchalinės tradicinės rusų šeimos „tironijos", jie griežtai laikosi lyčių lygybės principo. Paskui Vera pamilsta Lopuchovo geriausią draugą Kirsanovą. Ištikimas savo egalitariniams principams, Lopuchovas neprieštarauja ir net inscenizuoja savo savižudybę, kad Vera galėtų ištekėti už Kirsanovo, įsteigti siuvėjų komuną ir slapta trokšti dar keistesnio asketiško revoliucionieriaus Rachmetovo. Pabaiga. Štai ir viskas.

Kalėjimo cenzorius, matyt visiškai nemokėjęs analizuoti teksto, pravertė Černyševskio romaniūkščio puslapius, nutarė leisti jį publikuoti ir perdavė laikinajam *Sovremenniko* redaktoriui, kuris tuoj pat pametė rankraštį važiuodamas samdomu ekipažu per sostinę. Siaubo apimtas redaktorius įdėjo skelbimą į Sankt Peterburgo policijos laikraštį, maldaudamas jį sugrąžinti. Galų gale kritiškiausią, priešiškiausią valdžiai romaną Rusijos istorijoje surado ir grąžino ne kas kitas, o nekenčiama caro policija – autoritarinės valdžios biurokratai dar niekada nebuvo taip smarkiai apsikvailinę[16].

Pirma *Ką daryti?* dalis 1863 m. pasirodė žurnale *Sovremennik* ir sulaukė didžiulio pasisekimo. Vienas revoliucionierius aistruolis tvirtino, kad „istorijoje yra tik trys didieji žmonės: Jėzus Kristus, šventasis Paulius ir Černyševskis". Rusijos socialdemokratinio judėjimo įkūrėjas Georgijus Plechanovas klausė: „Kas nėra skaitęs šio garsaus kūrinio vieną kartą po kito?" Gyvendamas emigracijoje Londone vokietis Karlas Marxas ėmė mokytis rusų kalbos tik tam, kad perskaitytų šio „didžio rusų mokslininko ir kritiko darbus"[17]. Tai išties aukštas įvertinimas.

„Šis romanas tapo tokia knyga, kurią žmonės, netekdami viso savo turto, pasirišdavo po valstietiška tunika", rašė vienas literatūros istorikas. Černyševskio laikų literatūros kritikus stulbino toks didžiulis šios pasibaisėtinos knygos populiarumas. Jie tiesiog nesuprato, kad „jos populiarumą lėmė ne prastas Černyševskio aistruolių literatūrinis skonis – jiems nerūpėjo literatūriniai kūrinio aspektai. Jiems rūpėjo mintys, o Vera Pavlovna ir Černyševskis jiems teikė kaip tik minčių."[18]

Cenzūra leido publikuoti romaną tik todėl, kad šios destruktyvios mintys buvo paslėptos tarp eilučių ir įžvelgti jas galėjo tik skaitytojai, pasiryžę perprasti Černyševskio šifrą. „Racionalūs" Veros Pavlovnos ir jos vyrų ryšiai, taip pat agitacija už moterų švietimą buvo suprantama kaip moterų teisių šalininkų puolimas prieš tradicinę tvarką. Ir šį puolimą dvigubai sustiprino Černyševskio dažnai kritikuojamas alkoholio vaidmuo toje senojoje tvarkoje.

Atvirai pasakius, savo romane rusų girtuokliavimui Černyševskis skyrė mažiau laiko negu aš šioje knygoje – ir tai šį tą pasako. Mėgindami išsiaiškinti, dėl ko kilo paslaptingas susišaudymas įžanginėje romano scenoje, policininkai pirmiausia iškelia hipotezę, kad tai buvo žmogžudystė arba

Sovietų laikų pašto ženklas atminti Nikolajui Černyševskiui (1828–1889).

apgirtus savižudybė nes alkoholis buvo savaiminga, labiausiai tikėtina bet kokio sunkaus nusikaltimo priežastis. Vėliau, nepajėgdami perkalbėti tokios pažangios ir tvirtos moters kaip Vera, daugelis personažų, atstovaujančių „senajai" tradicinei tvarkai, tiesiog numoja į ją ranka, nutarę, kad ji girta[19].

Keista, kad ištisos literatūros kritikų kartos nepastebi, kad visa Černyševskio istorija skęsta degtinėje. Nuo grafino su degtine, visada stovinčio Veros Pavlovnos vaikystės namų indaujoje, iki jos tėvų chroniško alkoholizmo, kiekvienas alkoholio paminėjimas atskleidžia senosios tvarkos išsigimimą. „Niekada netikėk nieku, ką tau sakau būdama girta, – mikčioja Veros motina, parodydama savo tikrąjį veidą. – Girdi? Netikėk nė vienu žodžiu!"[20] Jos storžievis tėvas siūlo svečiams įvairiausius alkoholinius gėrimus, net šlovindamas degtinės gydomąsias savybes. Žinoma, Veros tėvas buvo ne vien biurokratas, bet ir „skolindavo pinigus už daiktinį užstatą", lygiai taip pat, kaip niekingi smuklininkai[21].

Visi romano herojai, kurie ruošdamiesi besiartinančiai revoliucijai pasirenka asketišką gyvenimo būdą, stengiasi kovoti su savo alkoholizmu. Kaip sužinome skaitydami romaną, „retas kuris žmogus taip ilgai ištvėrė susilaikydamas" ne tik nuo alkoholio, bet ir nuo lytinio palaidumo kaip Lopuchovas. Tačiau anksčiau jis buvo alkoholikas ir girtavo net „kai neturėjo pinigų arbatai, o kartais ir batams". Net ir dėl to autorius aiškiai kaltina sistemą. „Jis girtavo tik todėl, kad negalėjo pakelti pasibaisėtino skurdo, – rašė Černyševskis. – Tai buvo vienintelė priežastis."[22]

„Buvo laikai, kai gerdavau labai daug, – sako svetingai šeimininkų priimtas Lopuchovas. – Išgėriau tiek daug, kad užteks ilgam laikui. Kai

man nesisekdavo ar neturėdavau pinigų, buvau papratęs nusigerti; bet dabar turiu pakankamai darbo ir pinigų, man nereikia vyno. Man linksma ir be jo."[23] Tokiais kasdieniškais pokalbiais kaip šis Černyševskis atskleidžia savo fundamentalią poziciją alkoholio klausimu, kurią jis 1858–1859 m. visiškai aiškiai išsakė įtaigiuose žurnale *Sovremennik* publikuotuose straipsniuose apie prekybą degtine Rusijoje.

Prisidengęs garsiuoju L. Pankratevo pseudonimu, kuriuo jis pasirašydavo straipsnius ekonominėmis temomis, Černyševskis garsiai paskelbė, kad valstiečiai liausis vergavę buteliui tik kai galės apsirūpinti maistu, drabužiais ir tinkamu būstu. Ypač įnirtingai jis kritikavo pasenusią mokesčio atpirkimo sistemą. „Iš mokesčio atpirkimo kyla visos gyvenimo negandos: didžioji mūsų liaudies dalis skursta ir ištvirkauja, o skurdo ir ištvirkavimo pasekmės yra mūsų nemokšiškumas, moralinis bejėgiškumas ir nesugebėjimas suvokti žmogaus orumo." Niekada nevengęs aštrių žodžių, Černyševskis pliekė: „Degtinės mokesčio atpirkimas yra viena didžiausių blogybių mūsų gyvenime, ir tik pašalinę šią blogybę tobulėsime ir klestėsime."[24]

Kaip išmintingas stebėtojas, Černyševskis pateikė mums jau pažįstamą argumentą, kad, iš degtinės žerdamasi didžiulį pelną, valstybė ne tiktai smukdo Rusijos liaudį, bet ir neleidžia vystytis perspektyviai Rusijos aludarystei ir vyndarystei. Pasak jo, panaikinus degtinės mokesčio atpirkimą žmonės imtų gyventi sveikiau ir doriau, o Rusijos žemės ūkis, vyndarystė ir aludarystė – sparčiai vystytis[25].

Černyševskis išdėjo į šuns dienas visus dėgtinės prekybos administratorius. Mokesčių atpirkėjas? Negailestingas rusų liaudies engėjas, aršesnis plėšikas negu čečėnų karo vadas. Smuklininkas? „Net didysis Amerikos cirko direktorius P. T. Barnumas nemoka taip privilioti lankytojų, kaip smuklininkas", o kai tik jie ateina, *celovalnikas* išlupa iš jų viską iki paskutinės kapeikos[26].

Pasak Černyševskio, net paprasčiausiam, neišsilavinusiam žmogui akivaizdu, kad mokesčių atpirkimo sistema yra deramų, moralių valdžios ir visuomenės santykių antitezė. Iš esmės jis bene glausčiausiai apibūdino Rusijos degtinės politiką.

> Valdžiai pinigai nėra galutinis tikslas, tai tik priemonė kitiems tikslams pasiekti: šalies įtakai užsienio politikos srityje stiprinti, siekti šlovės, savo garsiajai politinei sistemai stiprinti ir valstybinėms institucijoms, palaikančioms teisinę ir administracinę sistemą, plėtoti. Šiems tikslams įgyvendinti valstybei reikia pinigų. Bet dėl valstybės prigimties jos interesai neapsiriboja paprastais finansiniais sumetimais: jos veiksmai visada turi kitą, daugiau moralinę pusę, skatinančią tautos garbę, moralinę gerovę, teisingumą ir padorumą. Mokesčio atpirkimas yra iš prigimties visiškai

svetimas tokiems sumetimams. Vienintelė jo buvimo priežastis yra piniginė; jo vienintelis tikslas ir rūpestis – pinigai, pinigai, pinigai.[27]

Siekdamas parodyti, kokia rimta Rusijos problema yra girtuokliavimas, Černyševskis lygino ją su kitomis šalimis. Niekur kitur Europoje, teigė jis, gydytojai nesusiduria su *zapoi*, – daugiadienio girtavimo, kylančio iš tradicinių maskvėnų alkoholio vartojimo įpročių (žr. 7 skyrių), dažnai pasibaigiančio apsinuodijimu alkoholiu, – pasekmėmis[28]. Panašiausia į rusus Europos tauta, teigia jis, yra smarkiai geriantys tėvo Mathew airiai, išnaudojami ir nuskurdinti svetimšalių britų valdymo sistemos. Tačiau kai tik „tamsus, purvinas ir tingus Patrickas" nusimeta britų jungą ir emigruoja į Niujorką, jis randa nešališką ir teisingą sistemą, kur jo sunkiai uždirbtų pinigų jau nesisavina dykaduonis žemvaldys. Per metus, tvirtina Černyševskis, Patrickas atgimsta kaip darbštus, blaivus ir taupus žmogus, o tai įrodo, kad rusų tauta suklestės tik pagerinus socialines sąlygas ir panaikinus degtinės mokesčio atpirkimo jungą[29].

Galbūt Černyševskis ne visai tiksliai apibūdino airių tautybės amerikiečius. Tačiau jis įtaigiai ir nuosekliai naudojo degtinės pavyzdį, kad pabrėžtų Rusijos autokratijos ydas. Baisiajame Černyševskio romane *Ką daryti?* Anastasija Borisovna pasakoja buvusi girtuoklė ir pasileidėlė, kol dorybingojo Kirsanovo pastangomis „atgimė" kaip dora socialistė.

> Aš išsidrėbiau ant sofos ir sakau: „Na, duokš degtinės." – „Ne, – sako, – degtinės aš jums neduosiu, o arbatos – prašom, gerkime." – „Su viskiu," – sakau. „Ne, be viskio." Aš ėmiau išdarinėti kvailystes, begėdiškai elgtis. Jis sėdi, žiūri, bet nekreipia jokio dėmesio: taip pikta. Dabar pasitaiko tokių jaunų vyrų, Vera Pavlovna. Jaunimas dabar geresnis, o tada tai buvo keista.[30]

Skirtumas tarp kvailo senosios Rusijos girtumo ir apsišvietusios, blaivios kartos idealo akivaizdus. Tačiau jeigu kartais kas nors jo nepastebėjo, toliau Anastasija pasakoja, kaip tas jaunas medicinos fakulteto studentas diagnozavo jos ligą.

> „Taip, sako, jums visai negalima gerti, jūsų plaučiai silpni." „Kak že nam ne pit'? – O kaipgi mums negerti?" – klausia Anastasija. „Nam bez etogo nel'zia – be šito mes negalime." „Tai jūs meskite tokį gyvenimą", – moko Kirsanovas. „Mesiu mat aš! Ved' ona veselaja! – Juk jis linksmas!" „Na, – sako Kirsanovas, – malo vesel'ja – maža linksmybės."[31]

Čia aiški Černyševskio užuomina apie Kijevo kunigaikštį Vladimirą, apie kurį rašiau 7 skyriuje, legendą. Jis neva parinko Rusijos žmonėms

ortodoksinę krikščionybę vietoj abstinencijos reikalaujančio islamo, pareikšdamas, kad „gerti Rusios žmonėms yra džiaugsmas [vesel'e], negalime be to gyventi“[32]. Kitaip kodėl Anastasija dukart pavartojo pirmąjį daugiskaitos asmenį „mes“ kalbėdama apie savo asmeninius alkoholio vartojimo įpročius? Akivaizdu, ką nori pasakyti autorius, vartodamas tokį žinomą posakį: atsisakyti girtuokliavimo turi ne tik Anastasija, bet ir visa rusų tauta.

Taigi, jeigu iš tikrųjų buvo atsakymas į ne tokį jau retorišką klausimą ką daryti?, iškeltą knygos pavadinimu, tai degtinės politikos srityje Černyševskis siūlė panaikinti degtinės mokesčio atpirkimą, manydamas, jog tai vienintelis būdas išlaisvinti Rusijos žmones nuo girtuokliavimo ir korupcijos. Tam, žinoma, reikėjo, nei daugiau, nei mažiau, kaip suardyti visą feodalinės Rusijos autokratijos struktūrą.

Ir kaip vargšas imperijos cenzorius viso to nepastebėjo.

Už tokį nemalonų viešą degtinės politikos demaskavimą žmonės galėjo būti (ir būdavo) įkalinami pateikus miglotus kaltinimus maišto kurstymu. Černyševskis buvo kalinamas vienutėje dvejus metus, ir visą tą laiką valdžia bergždžiai bandė rasti jam rimtų įkalčių. 1864 m. slaptas senato tribunolas pripažino jį kaltu ir nuteisė pilietinei egzekucijai „už nusikalstamą bandymą nuversti esamą tvarką“[33]. Pliaupiant šaltai liūčiai, Černyševskis buvo priverstas atsiklaupti ir virš jo galvos buvo simboliškai sulaužytas medinis kardas – tai simbolizavo pilietinių teisių atėmimą. Paskui jis grandinėmis surakintomis kojomis išsiųstas į Sibiro katorgą. Po dvidešimt penkerių metų palaužtam fiziškai ir protiškai Černyševskiui pagaliau buvo leista grįžti namo į Saratovą, kur jis mirė. Jo kančia carinės autokratijos rankose padarė Černyševskį tikru Rusijos inteligentijos šventuoju. Tačiau bene ironiškiausia yra tai, kad vėlesni jo sekėjai, šlovindami jį tarsi tyčia dainavo populiarią išgertuvių dainą:

Išgerkime už *Ką daryti?* autorių,
Jo kūrinį,
Jo herojus ir idealus.[34]

Iššifruojant klasiką

Nors būtų neteisinga Černyševskį priskirti prie iškiliausių rusų romanistų, vis dėlto publikavus *Ką daryti?* daugelyje pasaulinio garso rusų literatų kūrinių pasirodė bendra tema – smerkiant girtavimą buvo kritikuojama pati autokratija.

Paimkime, pavyzdžiui, geriau atsimenamą Černyševskio amžininką Dostojevskį. Nors abu rašytojai sukosi tuose pačiuose Sankt Peterburgo ratuose, jų politinės pažiūros buvo visiškai skirtingos. 1862 m. pavasarį per sostinę nusirito ambicingų jaunų marksistų organizuota revoliucinės

agitacijos, padegimų ir smurto banga. Policija suėmė Černyševskį kaip ideologinį jų vadovą, tačiau dar prieš stodamas valdžios atstovų akivaizdon, jis susidūrė su įtūžusiu Dostojevskiu, kuris surado lapelį, raginantį surengti „kruviną ir negailestingą revoliuciją". Juodviem susitikus, Dostojevskis maldavo Černyševskį neskatinti tokių bjaurasčių. Patenkintas susitikimo rezultatais, Dostojevskis vėliau rašė, kad jis „niekada nebuvo sutikęs mielesnio ir širdingesnio žmogaus" už Černyševskį. O Černyševskis apibūdino Dostojevskį kaip liguistą beprotį, kuriam būtų pasakęs bet ką, kad tik jį nuramintų[35].

Ir asmeniniame gyvenime, ir literatūroje jiedu visada laikėsi skirtingų pozicijų, ir beveik viskas, ką Dostojevskis paskui parašė, neigė Černyševskio idėjas[36]. Nors ištisos ekspertų kartos diskutuoja, ar galima Dostojevskio egzistencializmą ir antinihilistinį simbolizmą laikyti visiška Černyševskio švietėjiško racionalaus materializmo ir ekonominio determinizmo antiteze, ar ne, jie abu nuolatos naudojo alkoholį kaip sutrūnijusios autokratinės sistemos simbolį.

Paimkite, pavyzdžiui, garsųjį Dostojevskio romaną *Nusikaltimas ir bausmė*, parašytą 1865 m., praėjus metams po netikros Černyševskio egzekucijos ir ištrėmimo. Jame pasakojama apie nuskurdusį intelektualą Raskolnikovą, kuris siekdamas didesnės naudos visuomenei kirviu nužudo piktą seną palūkininkę, kuriai pats yra skolingas pinigų, bet jį išduoda jo paties sąžinė. Skaitydami romaną sužinome, kad Raskolnikovas nėra girtuoklis, bet kai tik jam į galvą ateina mintis nužudyti senę, jis „kaip girtas" nusvirduliuoja į kaimyninę smuklę išgerti alaus, kad pravalytų galvą. Ten jis sutinka Marmeladovą, beviltišką, nepataisomą alkoholiką, kuris prasigėręs pastūmėjo savo dukterį į prostituciją[37].

Iš esmės, kaip pastebėjo kritikai, girtavimo tema „raudona gija eina per visą romaną". Marmeladovas yra tik pirmas ryškus alkoholikas. Ir Raskolnikovo sapne apie kuiną, ir tamsiose Sankt Peterburgo gatvėse knibždėte knibžda girtuoklių, jaunų ir senų, vyrų ir moterų. Raskolnikovas dažnai palaikomas girtu, jis dažnai susitinka draugus smuklėse, kurie įkalba jį „prisigerti kaip kiaulei". O stropus policijos tyrėjas Porfirijus Petrovičius pabrėžia, kad jis apskritai negeria. Net teigiamiausias vyriškas romano personažas Razumichinas (kurio pavardė rusų kalba reiškia „blaiviai protaujantis") smarkiai geria: suklumpa girtas per susitikimą su draugo šeima ir maukia alų net slaugydamas savo sergantį draugą Raskolnikovą. Grįždamas prie jau pažįstamos temos, Dostojevskis pabrėžia, kad Razumichinas „labai jaudinosi... ar tik nebus girtas prasitaręs Raskolnikovui, jog jis įtariamas žmogžudyste"[38].

Kaip ir romano *Ką daryti?* autorius Černyševskis, Dostojevskis savo literatūriniuose kūriniuose ne tik aprašė milžinišką girtuokliavimo mastą, bet ir prisidėjo prie viešų debatų „storuose žurnaluose" apie alkoholį, skurdą ir ligas. Herceno *Kolokole*, Černyševskio *Soveremmenike* ir net

Dostojevskio *Vremia* (*Laikas*) buvo aptariami įvairūs siūlymai, kaip spręsti girtuokliavimo problemą, diskutuojama, ar valstybei dera dalyvauti prekyboje alkoholiu ir ar moralu jai grįsti savo ekonominę gerovę liaudies smukdymu[39].

Nors milijonus žmonių sužavėjo niūri Dostojevskio žmogžudystės ir žmogaus psichologijos analizė, didžioji dalis turbūt būtų nustebę sužinoję, kad iš pradžių jis ketino rašyti visai ne tokią knygą ir visai ne tokiu pavadinimu. Kaupiantis jo lošimo skoloms, 1865 m. birželį Dostojevskis parašė redaktoriui Andrejui Krajevskiui, už pasiūlytą kūrinį prašydamas trijų tūkstančių rublių avanso. Savo laiške jis rašė: „Mano romanas vadinsis *Girtuokliai*, ir jame bus atskleista šiuolaikinė girtuokliavimo problema. Taip pat bus atskleistos su ja susijusios problemos, pirmiausia vaizduojant girtuoklių šeimas, kuriose sunkiomis sąlygomis auga vaikai, ir taip toliau."[40]

Matyt, redaktoriui nepatiko šis sumanymas, taigi Dostojevskis *Girtuoklių* siužetą įtraukė į *Nusikaltimą ir bausmę*, pavaizduodamas Marmeladovo ir jo šeimos tragediją. Dostojevskio dienoraščiuose randame pirmųjų *Girtuoklių* juodraščių fragmentus, tarp jų šį pokalbį, kuris skamba taip, tarsi jį būtų parašęs Černyševskis:

- Geriame todėl, kad nėra ką veikti.
- Meluojate!
- Todėl, kad nėra moralės.
- Taip, moralės nėra...
- Nes ilgą laiką nebuvo ką veikti.[41]

Jeigu tai dar nepakankamai aiškiai atskleidžia jo poziciją, privačiame pokalbyje Dostojevskis sakė: „Alkoholinių gėrimų vartojimas nužmogina ir padaro žmogų laukinį, atbukina jį, aptemdo mąstymą, užgožia gerus polinkius ir, svarbiausia, slopina valią ir apskritai visa, kas jame žmogiška."[42] Atidžiai skaitant *Nusikaltimą ir bausmę* aiškiai matyti, kad Dostojevskis smerkia alkoholį kaip kliūtį, neleidžiančią Rusijos visuomenei suklestėti.

Taip jo poziciją suprato ir amžininkai – tarp jų ir didysis Tolstojus, tokių klasikinių kūrinių kaip *Ana Karenina* ir *Karas ir taika* autorius. Tolstojus žavėjosi *Nusikaltimu ir bausme* daugiau kaip blaivybės parabole negu kaip psichologiniu trileriu. Tolstojus teigė, kad kaip tik alkoholis aptemdė Raskolnikovui protą ir paskatino jį įvykdyti žiaurias žmogžudystes: „Teisingiems sprendimams priimti reikalingas visiškas minčių skaidrumas, – rašė jis. – Net viena stiklinė alaus, viena surūkyta cigaretė gali susilpninti gebėjimą rasti išeitį, sutrukdyti išspręsti problemą, prislopinti sąžinės balsą ir paskatinti paklusti žemesnei gyvuliškai prigimčiai, kaip nutiko Raskolnikovui."[43]

Savo garsiojoje 1890 m. esė „Kodėl žmonės svaiginasi?“ Tolstojus, pateikdamas Raskolnikovo pavyzdį, teigia, kad žmonės turi fizinį ir dvasinį pradą ir kad griebiasi alkoholio bei kvaišalų norėdami nuslopinti savo aukštesnį dvasinį pradą, apakinti savo sąžinę ir pasiekti dvasinę būseną, leidžiančią žaginti, žudyti ir plėšti[44]. Kaip ir jo pirmtakai, Tolstojus buvo rašytojas realistas, siekęs atskleisti socialines ir politines negeroves ir, kaip ir Černyševskis ir Dostojevskis, degtinę laikė didžiausia iš jų. Kadangi kaip pasaulinio garso rašytojui cenzoriai jam buvo atlaidesni, Tolstojus išsakydavo savo poziciją publicistinėmis esė, kuriose galėjo tiesiais dėstyti savo mintis.

Nors Tolstojus pripažino nekenčiąs „blakėmis dvokiančio“ Černyševskio ir jo pavojingo radikalizmo, 1886 m. parašytą pirmąjį politinį traktatą pavadino labai pažįstamai: *Ką gi mums daryti?* Nors šių rašytojų asmeninės ir politinės pažiūros labai skyrėsi, jie abu smerkė carinę autokratiją ir kapitalistinę santvarką už tai, kad pelnosi iš žemesniųjų klasių nelaimių[45].

Tradiciniams marksistams pirmiausia rūpėjo miesto gamyklų darbininkų kaip engiamo proletariato vargai, Tolstojus labiausiai rūpinosi valstiečiais: „išvaduoti“ iš baudžiavos, jie vis tiek buvo išnaudojami vietinio dvarininko, valstybės, kaimo komunos ir, svarbiausia, degtinės. „Pažiūrėkite, kiek gėrybių rudenį surenka valstiečiai kaimuose“, – rašė Tolstojus.

> Ir tuoj pasirodo mokesčių, nuompinigių, rekrūtų rinkėjai; tuoj pat juos imama gundyti degtine, vestuvėmis, šventėmis, išvežiotojų prekėmis ir įvairiausiomis kitomis pagundomis; ir vienokiu ar kitokiu būdu jų turtas, įvairiausiais jo pavidalais, atitenka svetimiems žmonėms, kurie išveža jį iš pradžių į miestelius, o paskui į miestus. Kaimietis yra priverstas atiduoti visa tai, kad patenkintų jam pateiktus reikalavimus ir pagundas, o atidavęs visa, ką turi, lieka be nieko ir turi eiti [į miestus], kur buvo išvežtas jo turtas.[46]

Nuvykę į miestą valstiečiai susiduria su nuodėmių ir alkoholio pagunda, ir net santūriausi ima girtuokliauti, nuskursta ir pražūsta.

„Neapgaudinėkime bent jau patys savęs“, – rašė Tolstojus, demaskuodamas kapitalistinės buržuazijos motyvaciją,

> viskas, ką [technikas] daro ir išranda, tarnauja vyriausybės, kapitalistų ir turtingų žmonių tikslams. Gudriausi jo išradimai yra tiesiogiai skirti žalai žmonėms daryti – pabūklai, torpedos, kalėjimų vienutės, akcizų aparatai, telegrafai ir taip toliau, arba... gaminti dalykams, kurie skirti žmonėms tvirkinti ir paskutiniams jų pinigams išvilioti, pirmiausia tokiems kaip degtinė, alus, vynas, opiumas ir tabakas.[47]

Tolstojus kaip įmanydamas stengėsi pabrėžti, kad degtinė yra valstiečių skurdo ir autokratijos turto šaltinis.

Grafas Tolstojus savo vidinį atsidavimą liaudžiai rodė ir išoriškai. Gimęs turtingoje šeimoje, Tolstojus savo rankomis arė žemę, šienavo paprastu dalgiu, vilkėjo paprastais marškiniais, kokius per amžius nešiojo valstiečiai. Išsigelbėjimo nuo jį kamavusio dvasinio neramumo ir abejonių jis ieškojo aklame valstiečių tikėjime. „Ar pakelti egzistencijos naštą jiems padėjo protas?“ – klausė Tolstojaus biografas Henri Troyatas. Ne, ne protas, o jų visiškas krikščioniškas tikėjimas. „Jie sėmėsi drąsos iš paprasčiausio aklo tikėjimo, kokio moko popas mažoje kaimo cerkvėje su pajuodusiu paauksuotu kupolu. Dievą, kaip ir degtinę, reikėjo praryti vienu ypu, nemąstant.“[48]

Tolstojus pamėgdžiojo valstiečius visose srityse, atmesdamas tik alkoholį, kuris kliudė dvasiškai tobulėti. Tuo tikslu 1887 m. Tolstojus įkūrė blaivybės draugiją – Sąjungą prieš girtuokliavimą (*Soglasije protiv pjanstva*), kurios nariai davė įžadą ne tik susilaikyti nuo alkoholio, bet ir skelbti apie jo žalingus padarinius. Carinė autokratija atsisakė oficialiai pripažinti jo organizaciją, kaip ir ankstesnes masines blaivybės draugijas.

Tolstojaus blaivumas buvo ir moralinė, ir politinė pozicija, nes jis koneveikė rusų stačiatikių bažnyčią už ryšius su carine valstybe, kuri trukdė dvasinei ir materialiai žmonių pažangai. Tikrasis krikščioniškumas, pasak Tolstojaus, yra pagrįstas visuotine meile, o ne dogmatizmu. Tokio požiūrio nulemtas jo pacifizmas įkvėpė įvairius pasaulio lyderius nuo Mahatmos Gandhi iki Martino Lutherio Kingo. Ir kadangi valstybė buvo vienintelis kariavimo instrumentas, Tolstojus užėmė anarchistinę poziciją, pasisakydamas prieš autokratiją. 1901 m. Stačiatikių bažnyčia oficialiai ekskomunikavo didįjį rašytoją už tokią šventvagystę[49].

Ir bažnyčios, ir valstybės pasmerkto Tolstojaus autoritetas tik išaugo. Žmonės dažnai juokaudavo, kad Rusijoje yra du carai: Nikolajus II ir Levas Tolstojus[50]. Jo krikščioniška anarchistinė filosofija pritraukė šalininkų ir Rusijoje, ir užsienyje, o jo bažnyčia rėmėsi blaivybės pamatais. „Apsvaigimas, – rašė jis, – nesvarbu, kokio pobūdžio, yra nuodėmė; jis neleidžia kovoti su kitomis nuodėmėmis; apsvaigęs žmogus nekovos su dykinėjimu, geiduliais, neatsispirs nesantuokinių santykių pagundai ir valdžios troškimui. Taigi, kad turėtų jėgų kovoti su kitomis nuodėmėmis, žmogus pirmiausia turi išsivaduoti nuo svaiginimosi nuodėmės.“[51]

Tolstojaus neįmanoma suprasti nežinant apie jo priešiškumą alkoholiui: šis priešiškumas ne tik buvo kertinis jo religijos akmuo, bet ir skatino jį drąsiai priešintis Rusijos autokratijai. 1896 m. lapkritį Tolstojus piktai atmetė galingo finansų ministro Sergejaus Wittės kvietimą susitikti ir parašė šiam degtinės monopolijos atkūrimo Rusijoje sumanytojui laišką, kuriame teigė, kad „svarbiausias blogis, nuo kurio kenčia žmonija ir kuris

gimdo visas gyvenimo nelaimes, atsiranda dėl valdžios veiksmų... Valdžia ne tik leidžia, bet ir skatina gaminti ir parduoti nuodingą degtinės blogį, iš kurio gauna trečdalį biudžeto. Mano manymu, jeigu valdžia iš tikrųjų rūpintųsi žmonių gerove, pirmiausia ji turėtų visiškai uždrausti nuodą, kuris griauna ir materialią, ir dvasinę milijonų žmonių gerovę."[52]

Regis, mes grįžome prie to, nuo ko pradėjome. Nors Tolstojus labai nekentė Černyševskio ir jo įkvėpto radikalizmo, jie abu beveik tokiais pat žodžiais kritikavo autokratijos degtinės politiką. Tačiau Tolstojus ne tik nebuvo ištremtas į Sibirą už nepaklusnumą, bet ir valdžioje ar net caro šeimoje turėjo daug šalininkų, kurie šlovino senojo rašytojo išmintį, maldaudami jį patarti Nikolajui II, kaip išgelbėti Rusiją. Tolstojus parašė laišką pačiam carui, labai griežtai pareikšdamas, kad ir jo valstybė, ir jo alkoholio monopolija įkinko liaudį į jungą. Ši įtampa tarp autokratijos ir liaudies pažangos ir gerovės turi būti pašalinta. „Štai kodėl tokios valdžios formos ir su ja susijusios stačiatikybės neįmanoma išlaikyti be prievartos", – pareiškė jis apibendrindamas[53].

Caras neatsakė Tolstojui, bet civiliais drabužiais apsirengusių policijos šnipų prie jo Jasnaja Polianos dvaro netoli Tulos smarkiai padaugėjo. Nors Tolstojus kritikavo valdžią ne mažiau negu Černyševskis, valstybė negalėjo išsiųsti jo į tremtį kaip romano *Ką daryti?* autoriaus, praradusio ten sveikatą, ir leido kaip vienišam, iškankintam išminčiui su nušiurusiais valstietiškais marškiniais nekliudomam vaikštinėti po kaimus[54].

Ėjimas į liaudį

Ne vien Tolstojus laikė Rusijos valstiečius autokratijos, kapitalizmo ir degtinės aukomis. Grafui gyvenimas kaime tapo jo dvasiniu keliu, o kai kurie kiti išsilavinę miesto žmonės kartkartėmis eidavo „į liaudį", tikėdamiesi paskatinti valstiečius nuversti carą, nors dažniausiai jų bandymai baigdavosi nesėkme.

Daugelį šių būsimųjų revoliucionierių įkvėpė ne Tolstojaus pacifizmas ir krikščioniška tarnavimo kitiems dvasia, o Černyševskio *Ką daryti?* herojai. Jie ryžtingai susilaikė nuo alkoholio, lytinių santykių ir žemiškų malonumų, tačiau ne dėl dvasinio tobulėjimo, kaip Tolstojus, o dėl proletarinės revoliucijos. Palikę patogius miesto būstus, daug vadinamųjų *narodnikų* (liaudininkų) išėjo į kaimus, bet ne mokytis iš paprastų valstiečių, kaip Tolstojus, o įveikti jų paprastumo ir tamsumo, kuris leido juos išnaudoti ir skurdinti. *Narodnikai* manė, kad tiesiog reikia, kad valstiečiams vadovautų „didis žmogus", toks kaip Černyševskio herojai, ir jie sukils. Ilgainiui užgniaužtas imperinės valdžios, *narodnikų* judėjimas patyrė visišką fiasko iš dalies dėl to, kad neteisingai idealizavo kaimo varguomenę. Atėję į kaimą *narodnikai* akis į akį susidurdavo su autokratijos sukurtomis kliūtimis, tai yra, prietaringumu ir girtuokliavimu[55].

Kaip tik tuo metu, tradiciškai žiūrėdamas į literatūrą kaip į būdą kalbėti politiniais klausimais, kitas didysis rusų rašytojas Ivanas Turgenevas išleido savo paskutinį romaną *Naujasis baras* (1877). Kūrinio pradžioje Turgenevas aprašo kaimo tikrovę, su kuria susidūrė atėjūnai *narodnikai*.

> Buvo vėlyvas šeštadienio vakaras; gatvėse jau nebuvo praeivių, bet smuklės dar netuštėjo. Iš jų sklido kimūs riksmai, girtos dainos, armonikų blerbimas... Kartais iš smuklės išsvirduliuodavo koks valstietis, prasegtais marškiniais, atsilaisvinusiu diržu, atsiremdavo krūtine į ienas, ir stovėdavo nejudėdamas, grabaliodamas aplinkui rankomis, tarytum ko ieškodamas; arba liesas fabriko darbininkas su kreivai užsmaukta kepure, basas (nes batus užstatė smuklėje) neryžtingai žengdavo keletą žingsnių pro duris, sustodavo, pasikasydavo nugarą ir netikėtai aiktelėjęs grįždavo atgal.

„Štai kas žlugdo valstietį, – niūriai pareiškė Turgenevo herojus Markelovas, – degtinė." Pravažiuojant smukles vieną po kitos, jo vežikas niūriai tarsteli: „Taip jie skandina sielvartą."[56]

Diagnozuodami Rusijos bėdas Turgenevo *narodnikai*, kaip ir Černyševskio herojai, pagrindine senosios santvarkos negerove laiko alkoholį.

> Miegas
>
> Senokai jau šaly gimtojoj nebuvau, bet naujo neradau čionai aš nieko. Gyvenimas apmiręs, kvailas, kaip seniau, iškrypusios bestogės trobos kaip buvusios paliko ir purvas tas, ir smarvė, vargas ir nuobodulys. Tas žvilgsnis vergiškas, tai įžūlus, tai apsiblausęs... Mužikai miega negyvai, sapne šienauja, aria, kulia; užmigęs tėvas, motina, visa šeima sumigus ištisai... Visi visi – ir tas, kurs muša, ir tas, kurį apkūlė. Tik karčema nesudeda akių, valdovė ta; ir bonką gorčinę ranka grubia suėmusi, Kaukazan galvą, ašigalin kulnis tvirtai atrėmusi, giliai sau miega mūs tėvynė, Rusija šventa![57]

Turgenevas anaiptol nesižavėjo „ėjimo į liaudį" kampaniją pradėjusiais socialistais, vaizduodamas juos kaip visiškus svetimkūnius, ypač kaimo smuklėse. „Apsilankiau šešiose smuklėse, – skundžiasi Aleksejus Neždanovas, pagrindinis *narodnikų* veikėjas. – Negaliu pakelti tos kvaišinančios degtinės! Kaip mūsų valstiečiai gali ją gerti tokiais kiekiais? Nesuvokiama! Jeigu reikia gerti degtinę, kad taptum paprastesnis, tai ne, ačiū!" Pabrėždamas revoliucionierių patirtą kultūrinį šoką, Turgenevas apibendrina: „Kokia sunki asketui pažintis su tikru gyvenimu!"[58]

Daugeliu požiūrių istorija pasiekia kulminaciją, kai revoliucionierius Neždanovas smarkiai pasigeria smuklėje ir ima raginti valstiečius „atsibusti" ir sukilti: „Ko jūs miegate?! – šaukė jis. – Sukilkite! Laikas! Šalin mokesčius! Šalin žemvaldžius!"[59]

Ironiška, bet klausydamiesi Neždanovo svaičiojimų valstiečiai iš pradžių palaiko jį girtu. Tačiau kai jo žodžiai patraukia dėmesį, vienas stambus, jam pritariantis valstietis pakviečia jį į smuklę, kur, kaip ir derėjo tikėtis, jaunasis intelektualas įklimpsta į bėdą. Kad įrodytų ištikimybę savo draugams valstiečiams, menko sudėjimo agitatorius, vaišinamas degtine, lenkia vieną stiklelį po kito.

> Uch! Jis išgėrė jį su tokia pat akla drąsa, su kokia būtų puolęs bateriją ar durtuvų gretas. Bet kas jam pasidarė? Kažkas jam trenkė per nugarą ir kojas, nudegino gerklę, krūtinę, pilvą, išspaudė iš akių ašaras. Pasišlykštėjimo drebulys perbėgo visu kūnu, ir jis vos įveikė jį. Jis suriko visu balsu, norėdamas jį sutramdyti...
> Vėl kažkas subaubė: „Gerk!", ir Neždanovas vėl išgėrė tuos šlykščius nuodus. Bet tas antras kartas buvo baisus. Jo vidurius tarytum draskė bukais kabliais. Galva susisuko, akyse ėmė plaukti žali ratilai. Aplink ūžė, žvangėjo. O siaubas – trečia stiklinė! Negi jis ir ją prarijo? Prie jo ėmė lįsti raudonos nosys, dulkini plaukai, įdegę kaklai, sprandai, išraižyti raukšlių tinklais. Kietos rankos jį sugriebė. „Varyk toliau! – šaukė pašėlę balsai. – Kalbėk! Užvakar toks pats atėjūnas gražiai porino. Drožk, tu šioks, tu toks!"
> Žemė susvyravo Neždanovui po kojomis. Jo paties balsas jam atrodė svetimas, lyg iš kitur ateinąs. Ar tai mirtis, ar ką?[60]

Jis, žinoma, nemirė, bet nedaug trūko, kad iš tiesų būtų galą gavęs, jeigu naivaus *narodniko* iš įsisiautėjusios minios nebūtų ištempęs blaiviau mąstantis draugas Pavelas. Kai valstiečiams reikalaujant toliau dėstyti savo pažiūras Pavelas ištempė girtą revoliucionierių iš smuklės, Turgenevas visiškai atvirai atskleidė savo panieką *narodnikams*: „Gerai būtų, kad nebūtų ponų ir visa žemė būtų mūsų, – ko bereiktų? – rašė jis. – Bet toks *ukazas* [valdžios įsakas] dar neišleistas."[61]

Kaip ir Dostojevskis, ir Tolstojus savo kūriniuose, Turgenevas romane „Naujasis baras" niekinamai atmetė Černyševskio revoliucinę ideologiją, nors visą laiką vartojo visų Rusijos didžiųjų rašytojų kalbą – degtinės kalbą.

Broliai Uljanovai

Istorikas Orlando Figesas teigia, kad, leidusi publikuoti pasibaisėtinai puikų Černyševskio romaną, carinės valstybės cenzūra padarė didžiausią klaidą, „nes jis įtikino revoliucijos būtinumu daugiau žmonių negu visi

Marxo ir Engelso raštai kartu sudėjus"[62]. Ir jis yra visiškai teisus, nes išsilavinęs Rusijos jaunimas XIX a. 8–9 dešimtmetyje ėmė darytis vis neramesnis, o universitetai kepė kaip blynus revoliucionierius, palyginti su kuriais liaudininkai *narodnikai* atrodė tik mėgėjai.

Liūdniausiai pagarsėjusi Černyševskio idėjų įkvėpta grupė vadinosi *Narodnaja volia* – „Liaudies valia". Ši apytiksliai penkių šimtų revoliucionierių radikalų frakcija siekė pereiti nuo autokratinę sistemą smerkiančių „idėjų propagandos prie veiksmų propagandos" ir tapo pirmąja modernia teroristų organizacija. Jiems Aleksandro II liberalios reformos atrodė nepakankamos: norint iš tikrųjų išlaisvinti žmones reikėjo sugriauti carinę sistemą, ir geriausias būdas tai pasiekti buvo nužudyti aukščiausius valdžios pareigūnus, caro šeimos narius ir patį carą[63].

Vieną šaltą 1881 m. kovo sekmadienį Sankt Peterburge caras išlaisvintojas Aleksandras II tapo *Liaudies valios* narių auka. Kai tą dieną, kaip ir kiekvieną sekmadienį, caro kortežas važiavo palei Gribojedovo (pažodžiui, „grybų valgytojo") kanalą, vienas revoliucionierius metė bombą į neperšaunamą caro karietą; per sprogimą žuvo vienas iš caro sargybinių kazokų, keletas pro šalį ėjusių civilių buvo sužeisti. Išėjęs pažiūrėti, kokia padaryta žala, Aleksandras tapo lengvu grobiu antram revoliucionieriui, kuris, metęs savo bombą, susprogdino ir carą, ir save. Siaubingai žuvusio caro atminimui įamžinti toje vietoje vidury gatvės buvo pastatyta Atpirkėjo krauju cerkvė.

Po šio pasikėsinimo policija ėmėsi griežtų priemonių, išplėtė šnipų tinklą šalyje ir siekė infiltruoti savo agentus į radikalių studentų grupes. Kadangi atvirai rengdami revoliucinių grupių susitikimus jų dalyviai galėjo būti įkalinti arba ištremti į Sibirą, radikalūs studentai rengdavo nekaltai atrodančius vakarėlius, pilnus muzikos, šokių ir degtinės, kurie buvo priedanga jų rimtam slaptam sąmokslo rengimui. Per šiuos vakarėlius jie, naudodami jau pažįstamą modelį, dosniai vaišino savo svečius „stipriaisiais gėrimais, siekdami susilpninti jų budrumą", ir retkarčiais potencialūs bendradarbiai išsiduodavo esą slapti policijos agentai[64].

Viena iš ekstremistinių Černyševskio įkvėptų grupių buvo *Liaudies valios* teroristų frakcija. Jos lyderis buvo jaunas Sankt Peterburgo universiteto biologijos studentas Aleksandras Iljičius Uljanovas, vyresnysis Vladimiro Iljičiaus Uljanovo, geriau žinomo vėlesniu *nom de guerre* kaip Leninas, brolis. Užsidegęs revoliucijos tikslu, Aleksandras metė jūros vorų studijas ir ėmė mokytis gaminti bombas. Per šeštąsias Aleksandro II nužudymo metines vyresnysis Uljanovas buvo suimtas su dideliu kovos draugų būriu, mat buvo suplanavęs surengti pasikėsinimą į naująjį carą Aleksandrą III, kai jis jos Nevos prospektu pagerbęs savo nužudytą tėvą Atpirkėjo krauju cerkvėje. Nors ir kaip radikalai maskavosi, slaptoji policija prasiskverbė į jų organizaciją ir rado pakankamai priežasčių suimti visus.

Nors visi sąmokslininkai buvo nuteisti mirti, caras pasigailėjo visų, išskyrus penkis: tą, kuris girdamasis terorizmo efektyvumu patraukė valdžios dėmesį, tris bombos metikus ir Uljanovą – pagrindinį jų ideologą ir bombų gamintoją. Nė nemanęs gailėtis, 1887 m. gegužę dvidešimt vienų metų revoliucionierius buvo pakartas caro Šliuselburgo salos kalėjime – nubaustas autokratijos, prieš kurią jis taip aistringai kovojo[65].

Žinia apie kankinišką brolio mirtį tik sustiprino jaunesnio Uljanovo, kuriam tuo metu buvo tik septyniolika, revoliucinį ryžtą. Jaunasis Leninas perėmė iš brolio estafetę ir su neprilygstama energija ėmė siekti marksistinės revoliucijos, pirmiausia perskaitęs brolio *Ką daryti?* egzempliorių. Vėliau Leninas pasakojo, kad Černyševskio romanas buvo vienas iš pagrindinių jo įkvėpimo šaltinių:

> Jis sužavėjo mano brolį ir sužavėjo mane. Jis paveikė mane labiau negu bet kuri kita knyga. Kada jūs skaitėte *Ką daryti?*.. Aš bandžiau jį skaityti būdamas apytiksliai keturiolikos. Iš to nebuvo jokios naudos, nes skaičiau paviršutiniškai. Paskui, po brolio egzekucijos, žinodamas, kad Černyševskio romanas buvo viena iš jo mėgstamų knygų, ėmiau iš tikrųjų į jį gilintis ir skyriau skaitymui ne kelias dienas, o kelias savaites. Tik tada supratau, koks jis gilus... Įkvepiantis visam gyvenimui. Netalentingas kūrinys nepadarytų tokios įtakos.[66]

Leninas turėjo daug Černyševskio fotografijų ir dažnai šlovino jį spaudoje. O vėliau, savo manifestą, parašytą raginant kurti profesionalią marksistų avangardo partiją, kuri imtųsi visų būtinų priemonių revoliucijai rengti, pavadino pažįstamu pavadinimu: *Čto delat'? – Ką daryti?*[67]

Žinoma, Leninas, nors ir vadovavosi Černyševskio romano herojų pavyzdžiu, neperžengė sveiko proto ribų ir nepradėjo absurdiškai jų mėgdžioti – jis netapo toks, kaip paslaptingasis Rachmetovas, kuris miegojo ant plikų lentų ir dėl revoliucijos atsisakė ne tik alkoholio, bet ir moterų[68]. Lenino politinių pažiūrų radikalizmas smarkiai kontrastavo su jo kuklia ir santūria gyvensena. Ir regzdamas sąmokslus pogrindinėse Sankt Peterburgo kuopelėse, ir kęsdamas didžiulius vargus Sibire ar rašydamas emigracijoje Europoje, Leninas, kaip ir jo žmona Nadežda Krupskaja, tik retkarčiais išgerdavo vyno ar alaus, ir niekada nepadaugindavo. Degtinė jiems buvo visiškai nepriimtina ne tiek dėl skonio, kiek dėl to, kad ji buvo nesuderinama su jų revoliucine filosofija ir gyvensena. „Religija yra opiumas liaudžiai“, – rašė Leninas, atkartodamas garsųjį Marxo posakį ir tarsi norėdamas įsiteikti Tolstojui, pridūrė: „Religija yra savotiškas dvasinis alkoholis, kuriame kapitalo vergai skandina savo žmogiškumą.“[69]

Gal religija ir yra masių opiumas, bet, kaip primena amerikiečių satyrikas Stephenas Colbertas (ar, labiau tikėtina, vienas iš jo rašytojų), „degtinė... yra masių degtinė“[70].

Leninas būtų visiškai jam pritaręs, nors sunku pasakyti, ar šis banalus pokštas būtų sukėlęs šypseną šiam paprastai niūriam revoliucionieriui, garsėjusiam šaltu ir dalykišku bendravimu. Jo našlė Krupskaja pasakojo, kad prieš juodviejų su Leninu pažintį, jai buvo pasakojama, kad jis skaito tik rimtas knygas, o prie romanų net neprisiliečia. Jiems būnant tremtyje Sibire ji su nuostaba suprato, koks karikatūriškas toks Lenino įvaizdis. „Vladimiras Iljičius ne tik skaitė Turgenevo, Tolstojaus kūrinius, Černyševskio *Ką daryti?*, bet ir dažnai skaitydavo juos iš naujo ir apskritai mėgo ir gerai žinojo klasiką.“[71]

Žinoma, tai buvo anaiptol ne vien tik grožinės literatūros kūriniai. Kaip matėme, kiekvienas iš šitų klasikų į savo kūrinius įpindavo svarbių komentarų apie socialines ir politines problemas. Taigi ar verta stebėtis, kad Lenino būdas ir politinė filosofija labai priminė Černyševskio, Dostojevskio, Turgenevo ir Tolstojaus – bent jau požiūriu į degtinės politiką?

Antrindamas šiems didiesiems rašytojams, Leninas dažnai kritikavo caro valdžią už sistemingą Rusijos varguolių, kurių gyvenimą dažnai anksčiau laiko nutraukdavo alkoholizmas ir buitinis smurtas, demoralizavimą ir engimą. Būdamas tremtyje Sibire, 1899 m. Leninas baigė rašyti savo pirmąją mokslinę studiją *Kapitalizmo raida Rusijoje*, kurioje kritikavo autokratiją ir kapitalizmą ir visą skyrių skyrė distiliavimo svarbai kapitalizmo plėtrai aptarti, atskleisdamas, kaip ši veikla padeda vietos žemvaldžiams ir dvarininkams stiprinti savo pozicijas valstiečių sąskaita[72]. Ypač griežtai jis pasisakė prieš valstybinį degtinės monopolį, kaip vieną iš „šio organizuoto dvarininkų, valdininkų ir įvairiausio plauko parazitų plėšikavimo, sistemingo, begėdiško visuomeninės nuosavybės grobstymo, kuris vadinamas „Rusijos valstybine ekonomika“, svertų[73].

Bendras Lenino požiūris į alkoholio vaidmenį carinės valstybės valdyme atsiskleidė jo kritiškuose straipsniuose apie imperinę politiką, kuriuos jis publikavo tokiuose revoliuciniuose periodiniuose leidiniuose kaip *Iskra* (*Kibirkštis*), *Zvezda* (*Žvaigždė*) ir *Pravda* (*Tiesa*). Pavyzdžiui, nuo 1901 m. Leninas griežtai kritikavo netiesioginį ir todėl regresyvų degtinės mokestį kaip „nesąžiningiausią apmokestinimo formą“, prilygstančią skurdo mokesčiui[74]. Komentuodamas imperinės degtinės monopolijos atkūrimą finansų ministru tapus Sergejui Wittei, Leninas teigė, kad toks sprendimas praturtins kilmingus aristokratus išnaudotojus, „pasmerkdamas milijonus valstiečių ir darbuotojų amžinai vergovei“[75].

„Kaip prekybą alkoholiu galima laikyti patriotiška“, rašė Leninas *Zaria* (*Aušra*) puslapiuose 1901 m., bene aršiausiai iš visų revoliucionierių kritikuodamas liūdnai pagarsėjusią imperijos alkoholio monopoliją:

> Kiek naudos mūsų valdininkai ir pusiau oficiali spauda iš to tikėjosi! Padidės pajamos, pagerės kokybė ir sumažės girtuokliavimas! Bet iš tikrųjų pajamos nepadidėjo, alkoholinių gėrimų kainos išaugo, biudžete kilo painiava, ir niekas negali tiksliai pasakyti, kokie finansiniai visos operacijos rezultatai. Kokybė ne tik nepagerėjo, bet ir pablogėjo; ir vyriausybė vargu ar padarys įspūdį visuomenei savo pranešimais apie sėkmingus naujos „vyriausybinės degtinės „degustacijos" rezultatus, kuriais mirgėte mirga visi spaudos leidiniai." Girtuokliavimas nesumažėjo, išaugo neteisėta prekyba alkoholiu, padidėjo policijos pajamos iš šios prekybos, nepaisant gyventojų protestų ir išplitusio girtuokliavimo gatvėse atidaromos gėrimų parduotuvės. Bet svarbiausia, atsivėrė nauja milžiniška erdvė valdininkų savivalei, tironijai, naudojimuisi privilegijomis ir pasisavinimui įkūrus šią naują valstybinę daugelio milijonų rublių apyvartos įmonę ir sukūrus ištisą naujų valdininkų armiją! Šalį užplūdo spiečius valdininkų, padlaižių, intrigantų, plėšikautojų, eikvojančių jūras rašalo ir krūvas popieriaus. [Tai] tik mėginimas teisine forma pridengti siekį užgrobti riebiausius valstybinio pyrago gabalėlius, troškimą, kuris toks paplitęs mūsų provincijose ir dar labiau sustiprina tironijos viešpatavimą ir grobstymą, nes valdininkai turi neribotą valdžią, o žmonių burnos užčiauptos.[76]

Dažnai rašydamas emigracijoje, Leninas nesiliovė smerkęs carizmo režimo degtinės politikos iki pat jo žlugimo. 1908 m., kai imperinė vyriausybė faktiškai padidino degtinės kainą 42 kapeikomis už kibirą, kad gautų papildomus 185 milijonus rublių būtinų pajamų, Leninas pavadino šį žingsnį ryškiu autokratinio režimo „grobuoniškos ekonomikos pavyzdžiu"[77].

Jis taip pat koneveikė valdžią už tai, kad ji naudoja alkoholį kaip visuomenės kontrolės mechanizmą. Pavyzdžiui, išsgąsdintas 1905 m. revoliucijos, kuri iš esmės buvo generalinė 1917 m. revoliucijos repeticija, caras Nikolajus II sutiko įkurti atstovaujamąjį parlamentą ir priimti konstituciją, mėgindamas išlaikyti iš rankų slystančias valdžios vadžias. Stambiausias sukilimas kilo Sankt Peterburge, bet neramumai išplito ir kituose imperijos miestuose. Malšinti sukilimą Maskvoje teko kviesti kariuomenės pulkus iš Sankt Peterburgo, nes imperijos valdžia pripažino, kad tiktai maždaug trečdalis iš 15 000 Maskvos įgulos karių yra patikimi. Tiems, kurie prijautė socialistinės revoliucijos tikslams, Leninas aprašė, kaip vyriausybė papirko ir „apsvaigino juos degtine", nepatikimiausius pašalindama klasta ir smurtu. „Turime drąsiai, atvirai ir visiškai pripažinti, – pareiškė Leninas, – kad šiuo atžvilgiu vyriausybė mus pranoko."[78]

Neapsiribodamas tokia revoliucine polemika ir abstrakčiais straipsniais, kritikuojančiais ekonominę valdžios politiką, Leninas, visai kaip jo

stabas Černyševskis, retkarčiais agitavo už revoliuciją aprašydamas kasdienį gyvenimą carinėje sistemoje. Kartą Leninas papasakojo, kaip buvo nužudytas Nižnij Novgorodo valstietis Timofejus Vozduchovas, kuris buvo suimtas vienplaukis, kai atėjo skųstis regiono gubernatoriui, kad buvo sumuštas vietos policijos, ir kaip vyko šios bylos teismo procesas.

Nutaręs, kad žmogus yra „pagiriotas, bet negirtas", gubernijos vadovas vėl atidavė jį policijai, kuri nuvedė ramų, negirtą Vozduchovą į blaivyklą, kur (pasak liudininkų parodymų) jį mirtinai sumušė policininkai, likimo ironijos valia, „be perstojo gėrę policijos skyriuje nuo pirmos Velykų savaitės dienos", tai yra tris dienas iš eilės. Nutaręs pamokyti valstietį, girtas pareigūnas žiauriai jį sumušė ir sulaužė dešimt šonkaulių, o paskui nutempė nesipriešinantį ir atgailaujantį Vozduchovą į ligoninę, kur jis netrukus mirė nuo kraujo išsiliejimo į smegenis. Leninas aprašė šią dramą norėdamas atskleisti kasdienį imperinės policijos brutalumą ir autokratinės teisinės sistemos, kuri tam pareigūnui skyrė tik simbolinę bausmę, ydingumą[79]. Kaip ir Černyševskis, Leninas šiuo pasakojimu aiškiai siekė parodyti, kad alkoholis, korupcija ir brutalumas yra visos autokratinės sistemos įsikūnijimas. Žinoma, nors ir tokie kūrybiški, tiesūs Lenino rašiniai sulaukė ne didesnio literatūros kritikų pripažinimo negu perdėtai iškilia kalba parašytas Černyševskio romanas *Ką daryti?*... tai yra jokio.

Lenino pozicija alkoholio klausimu buvo griežta. Kaip ir daugelis marksistų, liberalų, nihilistų ir kitų carinės autokratijos kritikų XIX a. pabaigoje, Leninas laikė alkoholį Rusijos visuomenės rykšte – parazitine priemone, kuria valstybė ir kapitalistinis elitas ir pajungė nuskurdusius darbininkus ir valstiečius, ir iš jų lobsta. „Proletariatui kaip augančiai klasei nereikia alkoholio, kuris jį apkvaitina arba provokuoja, – pareiškė Leninas. – Jam reikia tiktai aiškumo, aiškumo ir dar kartą aiškumo. Komunistinis darbininkų klasės auklėjimas turi su šaknimis išrauti visas kapitalistinės praeities liekanas, ypač tokias pavojingas kaip girtuokliavimas."[80]

Pasirodo, Lenino degtinės politika šiuo požiūriu nebuvo labai ypatinga. Atskleisdami alkoholio politikos ydingumą Rusijos autokratinės sistemos negeroves kritikavo ne tik komunistai ekstremistai. Visų politinių pažiūrų pastabūs amžininkai matė, kaip smarkiai imperinėje Rusijoje plinta girtavimas ir moralinis nuopuolis, ir kaip aktyviai šį plitimą savanaudiškais tikslais skatina valdžia. Liberalai, marksistai, demokratai, nihilistai ir kiti – visi, kurie manė, kad autokratinė sistema engia liaudį arba turėjo asmeninių priežasčių nekęsti caro, pirmiausia atkreipdavo dėmesį į akį rėžiantį prieštaravimą, kad Rusijos valstybės klestėjimas remiasi liaudies nelaimėmis.

11

GIRTAVIMAS FRONTE: ALKOHOLIS IR IMPERINĖ RUSIJOS KARIUOMENĖ

Nors ir koneveikdami autokratinę valstybę, kad ji išnaudoja ir skatina žemesnių klasių girtuokliavimą, net užkietėję carizmo priešininkai, tokie kaip Černyševskis, pripažino, kad valdžiai degtinės pajamos nėra savaimingas tikslas, o veikiau priemonė Rusijos imperijos saugumui užtikrinti, naujoms teritorijoms užkariauti ir jos šlovei pelnyti[1]. Ir daugelis rusų kareivių narsiai kovojo už tą šlovę... drąsindamiesi degtine.

Kas galėtų juos už tai kaltinti? Kareivinėse, apkasuose ar karo laivuose alkoholis stiprina bičiulystę ir suteikia drąsos. Apsisvaiginus degtine kareiviams lengviau vykdyti įsakymus žudyti, pakelti karo sunkumus ir baisybes. Deja, girtuokliavimas taip pat sumenkina gebėjimą greitai reaguoti, priimti teisingus strateginius sprendimus ir imtis efektyvių veiksmų mūšio lauke, ir kai kartais tai nulemia pražūtį. XIX a. viduryje autokratinė degtinės politika, ilgai turtinusi Rusijos valstybę, junkant žmones prie butelio, pradėjo ją silpninti, menkindama jos kariuomenės pajėgumus.

Ilgoje Rusijos karinėje istorijoje gausu alkoholio nulemtų pralaimėjimų ir pergalių. Galima pradėti nuo istoriją apie Trojos arklį primenančios 1506 m. pasalos, kurią Maskvos didžiojo kunigaikščio Vasilijaus III kariuomenei per Kazanės apsiaustį surengė chano kariai. Prasčiau ginkluoti ir turėdami mažiau karių, Kazanės gynėjai už miesto sienų įrengė stovyklavietę ir nusiuntė drąsiausius kovotojus kautis kalvose. Maskvėnams prisiartinus, jie, tarsi apimti panikos, ėmė bėgti, leisdami rusams plėšti savo stovyklą, kurioje paliko daug maisto ir alkoholio. Kai tik jų „svečiai“ apgirto, chano kariai puolė ir visiškai sutriuškino maskvėnų kariuomenę. Tik saujelei maskvėnų pavyko nusigauti prie savo laivų, pastatytų prie Volgos krantų ir atnešti į Kremlių žinią apie visišką rusų kariuomenės sutriuškinimą[2]. Po šešerių metų Vasilijus III, atkūręs savo kariuomenę, puolė Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Surengęs šešias savaites trukusią įspūdingo Smolensko kremliaus apsiaustį, Vasilijus „sustiprino savo karių širdis alumi ir midumi“ ir vidurnaktį surengė lemiamą puolimą, kurį atremdami lietuviai pabūklų salvėmis smarkiai praretino maskvėnų gretas[3].

Žinoma, Viduramžių karyba, kai keli šimtai kareivių puola tvirtovę, smarkiai skiriasi nuo naujųjų laikų Europos karybos. XIX a. karo taktika ir technologija visiškai pasikeitė. Po pramoninės revoliucijos atsiradus naujoviškai ginkluotei ir artilerijai, žudyti per atstumą tapo kur kas lengviau. Karai tapo kruvinesni. Jie taip pat pasidarė didesni ir brangesni, nes ankstesnių amžių samdiniai ir profesionalūs kariai užleido vietą masinėms valstiečių rekrūtų kariuomenėms. Rusijoje tai reiškė, kad vis didesnę didžiulės imperijos kariuomenės dalį sudarė smarkiai į alkoholį įjunkę valstiečiai, ilgus amžius junkyti prie degtinės[4].

XVIII a. visuotinė karo prievolė svariai prisidėjo formuojantis nacionalizmui ir šiuolaikinėms tautinėms valstybėms. Prieš Amerikos ir Prancūzijos revoliucijas beveik niekas savanoriškai neidavo kovoti ir žūti už savo šalį. Dauguma naujokų stodavo į kariuomenė todėl, kad neturėjo kito pragyvenimo šaltinio arba siekė išvengti dar blogesnio likimo. Kiti buvo imami į tarnybą prievarta arba apgaule. „XVIII a., – aiškina Margaret Levi, – verbuotojas seržantas galėjo priversti žmogų tarnauti kareiviu Britanijos kariuomenėje, alinėje įspraudęs jam girtam į ranką vieną šilingą.“[5]

Alkoholį mėgo naudoti visų Europos šalių verbuotojai. Mokydamasis Marburgo universitete Vokietijoje, garsus rusų mokslininkas, rašytojas, poetas ir filosofas Michailas Lomonosovas, kurio vardu vėliau buvo pavadintas prestižinis Maskvos valstybinis universitetas, 1740 m. irgi tapo verbuotojų auka ir buvo prievarta paimtas į Prūsijos kariuomenę. Atsibudęs vieną rytą po smarkių išgertuvių, Lomonosovas pamatė esąs aprengtas Prūsijos raitininkų kareivio uniforma. Jis protestavo, sakydamas kad jis net ne vokietis, bet karininkams tai buvo nė motais[6].

Visuotinė karo prievolė pirmiausia buvo įvesta Prancūzijoje 1793 m. ir per dešimtmetį leido Napoleonui suburti *Grande Armée*, susidedančią daugiau kaip iš pusės milijono karių. Turėdamas galingiausią kariuomenę per visą pasaulio istoriją, Napoleonas pavergė beveik visą Europą[7]. Rusijos caro Aleksandro I kariuomenė buvo beveik vienintelė jėga, galinti užkirsti jam kelią.

Rusijoje vis dar buvo naudojama Petro I laikų karo prievolės sistema: šalis buvo padalyta į valstiečių namų ūkių blokus, iš kurių dvarininkai arba kaimo tarybos išsirinkdavo nelaimingus berniukus tarnauti kariuomenėje, kad įvykdytų kaimų bendruomenėms paskirtas prievoles. Kadangi Rusijos teritorija plėtėsi ir gyventojų skaičius augo, ji turėjo neįtikėtinai didelę kariuomenę – caro Aleksandro I valdymo laikais ji susidėjo iš 1,5 milijono vyrų, tarnaujančių kariuomenėje po dvidešimt penkerius metus[8].

„Karo prievolė, – rašo Rusijos karo istorikas Williamas C. Fulleris jaunesnysis, – buvo tarsi mirties nuosprendis.“ Mirties tikimybė buvo tokia didelė, kad moterys giedodavo laidotuvių giesmes prie naujų

rekrūtų surinkimo punktų, nes dauguma jų, atplėšti nuo šeimų ir draugų, jau niekada nebegrįždavo. Rusijos rekrūtams grėsė ne tik priešo durtuvai ir kulkos – jie mirdavo dėl epideminių ligų ir žiauraus karininkų elgesio. Be to, kariuomenėje buvo smarkiai girtaujama, ir net saikingiausi naujokai pajuokomis ir patyčiomis buvo priverčiami gerti[9].

Net nūdienos Rusijos kariuomenėje, regis, galioja tolimos praeities taisyklės. Net ir šiandien Rusijos kariuomenė formuojama ne savanoriškais pagrindais, o visuotine karo prievole, o brutalumo, korupcijos ir girtuoliavimo jos gretose anaiptol nemažėja. „Net jeigu nesi girtuoklis prieš paimamas į kariuomenę, – teigė vienas sovietų kareivis 8 dešimtmetyje, – pasibaigus tarnybai tikrai būsi.“[10]

Tačiau kai kariai palikdavo kareivines ir pasiėmę šautuvus eidavo į frontą, jie pamiršdavo apie butelį, tiesa? Vien alkoholis negalėjo lemti mūšio baigties... ar galėjo?

Napoleoną nugalėjo degtinė?

Žinoma, yra daug veiksnių kurie lemia karo žygio nesėkmę: nuo karių parengimo, apginklavimo iki strategijos, topografijos, oro sąlygų ir net ligų. Tačiau ar gali būti, kad beribes didžiojo Napoleono Bonaparto ir jo nesulaikomos kariuomenės ambicijas galų gale sugriovė ne tiek rusų didvyriškumas, kiek jų degtinė?

Nugalėjęs daugumą Europos didvalstybių, Napoleonas pirmiausia susidūrė su grėsminga Rusijos kariuomene 1805 m. laukuose prie Austerlico (dabar Slavkovas prie Brno nūdienos Čekijoje). Prancūzai buvo girdėję, kad rusų kareiviai yra grėsmingi priešininkai, garsėjantys aklu paklusnumu, narsiu puolimu ir atsparumu alkoholiui[11]. Tačiau tokią reputaciją jie pelnė kovodami „tik“ su turkų ir persų armijomis – *Grande Armée* buvo visai kitokia. Napoleono šnipų pranešimais, tuo metu grėsminga Rusijos kariuomenė „buvo maištinga ir nesuvaldoma“ ir mūšio išvakarėse kariai „girtuokliaudavo, triukšmaudavo ir puotaudavo“. Vėliau istorikai teigė, kad Napoleonas nusprendė pradėti mūšį auštant, kol „brendžio svaigulys dar neišgaravo iš kareivių galvų, manydamas, kad [jis] gali nulemti, ar bent jau sustiprinti tos lemtingos dienos katastrofą“[12]. Nors jų pajėgos buvo kur kas mažesnės, prancūzai greitai įveikė rusus ir jų sąjungininkus austrus. Presburgo taikos sutartis vainikavo Napoleono galybės viršūnę: ji ne tik pašalino Austriją iš karo, bet ir sugriovė trečiąją koaliciją prieš Prancūziją ir iš esmės išardė Šventosios Romos imperiją.

Nugalėtas caras Aleksandras I su savo kariuomene atsitraukė į Rusiją. Po dvejų metų prancūzams prie Frydlando dar kartą sutriuškinus rusus, Napoleonas ir Aleksandras sudarė keblias paliaubas. Išgirdęs gandus, kad Aleksandras kuria karo veiksmų ypatingomis aplinkybėmis planus, 1812 m. birželio 23-iąją Napoleonas kirto Nemuną ir įsiveržė į didžiulę

Rusijos teritoriją. Nepaisydamas savo generolų patarimų, jis ketino priversti Aleksandrą kapituliuoti užimdamas Maskvą, esančią už tūkstančio kilometrų į Rytus. Tai buvo lemtingas sprendimas, kurį Napoleonas turbūt priėmė per Austerlico mūšį susidaręs nuomonę, kad Rusijos kariuomenė yra silpna. Ir girta.

Pirmieji susirėmimai patvirtino Napoleono nujautą: Aleksandro kariuomenė nerizikavo stoti į mūšį ir traukėsi į didžiules, retai gyvenamos šalies gilumą. Rusai naudojo išdegintos žemės taktiką – naikino pasėlius, galvijus ir namus, kad prancūzų kariai imtų badauti ir prarastų norą kariauti. Priėjęs rusenančius Viazmos griuvėsius, iki Maskvos dar likus šimtui mylių, Napoleonas ėmė nervintis. Matydamas, kad jo kariai, pusiau pamišę iš alkio, plėšia degtinės ir vyno parduotuves, jis įniršo, ėmė mušti ir plakti juos už nedrausmingumą[13].

Rugsėjo 7-ąją Borodino laukuose Napoleonas pagaliau gavo ilgai lauktą galimybę susikauti su rusais. Dienai besibaigiant daugiau kaip šešiasdešimt penki tūkstančiai vyrų gulėjo negyvi arba merdėjo vieno iš kruviniausių mūšių žmonijos istorijoje lauke. Borodine prancūzai pasiekė Pyro pergalę ir nebeturėjo jėgų vytis besitraukiančią Rusijos kariuomenę. Po savaitės Napoleonas užtikrintai priartėjo prie Maskvos, įsitikinęs, kad nugalėtas caras jį pasitiks, oficialiai pasiduos ir įteiks nugalėtojui imperatoriui miesto raktus. Didžiam jo nusivylimui, Aleksandras neatvyko jo pasitikti. Niekas neatvyko. Įsiutęs, kad rusai neleido jam pasidžiaugti didžiausiu triumfu, Napoleonas užėmė istorinį Kremlių, o jo išbadėję kariai plėšė paliktą miestą[14].

Bet blogiausia prancūzų dar tik laukė. Maskvos gubernatorius Fiodoras Rostopčinas buvo prisiekęs: jeigu jis bus priverstas palikti miestą, prancūzai ras tik pelenus. Jis ištesėjo savo pažadą. Rostopčinas įsakė išvežti iš Maskvos visus gaisrinių siurblius, išleisti iš kalėjimų visus kalinius ir padegti smuklių bei degtinės parduotuvių sandėlius, panaudojant jų labai degias atsargas kaip sprogstamuosius užtaisus, taip pat padegti alkoholio prikrautas valtis, ir iki pamatų sudegino tris ketvirčius miesto[15].

Iš pradžių prancūzai ignoravo tirštus dūmų debesis tolumoje: jie matė juos visuose savo užimtuose miestuose. Bet Napoleonui apžiūrinėjant didingus imperatoriaus rūmus degančios žarijos ėmė kristi ant žemės net sienų apjuostame Kremliaus kieme. Bijodamas, kad gali sprogti parakas Kremliaus arsenale, Napoleonas su palyda pabėgo nuo gaisro. Bėgdamas per chaotiškas, dūmų užpildytas gatves link Petrovsko rūmų šiaurrytiniame miesto priemiestyje, Napoleonas stebėjo, kaip jo geidžiamas laimikis virsta nuodėguliais[16].

Savo memuaruose Napoleonas dėl šios katastrofos kaltino miestą ir jo valdininkus.

> Didelė dalis [Maskvos buvo] pastatyta iš medžio, pastatuose buvo įrengti brendžio, aliejaus ir kitų degių medžiagų sandėliai. Visos ugniagesių mašinos buvo išvežtos; miestas turėjo jų keletą šimtų, gaisrų gesinimo tarnyba buvo rūpestingai organizuota, bet prancūzams pavyko rasti tik vieną gaisrinę. Kelias dienas kariuomenė bergždžiai kovojo su ugnimi; viskas sudegė. Gyventojai, kurie pasiliko mieste, pabėgo į miškus ar kaimus; neliko nieko, tik visiškos padugnės, kurie pasiliko plėšikauti. Šis didelis ir puikus miestas tapo dykuma, ištuštėjo ir virto nusikaltėlių kloaka.[17]

„Maskvą sudegino jos gyventojai – tai tiesa, – rašė Tolstojus romane *Karas ir taika*, – tačiau ne tie, kurie pasiliko, o tie, kurie išvyko."[18] Pasilikusieji tapo girtų orgijų ir siautėjimo, beveik tokio pat, kaip per 1648 ir 1682 m. sukilimus Maskvoje (žr. 5 skyrių), liudininkais. Bėgdama nuo liepsnų, prancūzų vadovybė visiškai prarado valdžią mieste. Nevilties apimti prancūzų kareiviai klaidžiojo gatvėmis šalia nuovoką praradusių rusų – visi tiesiog ieškodami maisto. Miestas, kuriame buvo likusi tik saujelė pasiturinčių maskviečių, knibždėte knibždėjo Prancūzijos okupacinių pajėgų karių ir rusų nusikaltėlių, kurie siekė išgelbėti arba pagrobti viską, kas turėjo kokią nors vertę, taip pat „gausybę vyno ir brendžio", taip dar labiau kurstydami girtą sumaištį[19].

„Kariuomenė visiškai pakriko, – rašė prancūzų majoras Pionas des Lochesas, – visur matyti girti kareiviai ir karininkai, apsikrovę grobiu ir maistu, pagrobtu iš liepsnų apimtų namų."[20] Neatsižvelgdami į amžių, lytį ir visuomeninę padėtį, maskviečius, kurie drįso ginti savo turtą, prancūzai mušdavo tol, kol šie išleisdavo paskutinį kvapą, o girtų, nuo saviškių atsiskyrusių prancūzų plėšikautojų laukė toks pats likimas – juos užmušdavo vietiniai gyventojai. Ugnies riaumojimą pertraukdavo tik žmonių ir gyvūnų, gyvų degančių liepsnose, klyksmai, gatvėse mušamų vyrų ir prievartaujamų moterų riksmai. „Kariai, nebebijodami savo viršininkų, nežabotai siautėjo, – rašė karininkas Eugène Labaume savo memuaruose. – Nebuvo saugių kelių, jokios šventovės negalėjo apsaugoti nuo jų godumo." Kareiviai net išniekino Maskvos didžiųjų kunigaikščių kapus, taip pat ir Ivano Rūsčiojo, kuris buvo palaidotas Arkangelo katedroje Kremliuje[21].

Tačiau vienam prancūzų batalionui, jo karių garbei, visgi pavyko išsaugoti Kremlių, į kurį gaisrams aprimus sugrįžo Napoleonas. Siekdamas neleisti toliau plisti gaisrams ir chaosui, jis įsakė prie išlikusių degtinės sandėlių pastatyti prancūzų sargybinius. Nelaimingoji *Grande Armée* ir jos ne mažiau nelaimingas imperatorius visą kitą mėnesį gyveno tarp rusenančių griuvėsių. Likę galvijai gaišo iš bado, o išvykti iš miesto rekvizuoti galvijų iš valstiečių prancūzai nedrįso, bijodami, kad juos užpuls

rusų kazokai. Badaujantys prancūzų kareiviai kapstėsi apdegusiuose griuvėsiuose, tikėdamiesi rasti užsilikusio vyno ir degtinės, kurią jie gerdavo iš pagrobtų prabangių kristalinių taurių, nors maisto neturėjo visiškai[22].

Napoleonas bergždžiai laukė caro pasidavimo, net parašė Aleksandrui laišką, kuriame informavo apie savo įsteigtos padegimų tyrimo komisijos išvadas. Prancūzai suėmė ir sušaudė daugiau kaip keturis šimtus rusų, kurių „patriotinius" veiksmus, pasak Napoleono, „įkvėpė brendis, kurio jiems buvo duota ištisos statinės"[23]. Viso šio fiasko, rašė Napoleonas Aleksandrui, galima buvo išvengti parašius draugišką laišką apie kapituliaciją prieš Borodino mūšį arba po jo. Atsakymo jis nesulaukė. Artinosi žiema[24].

Visiškai pažeminti, 1812 m. spalio 19-ąją prancūzai paliko Maskvą. Iš pusės milijono *Grande Armée* karių Napoleonui liko tik šimtas dvidešimt tūkstančių. Dauguma jų žuvo dėl smarkių rusiškos žiemos šalčių ir dėmėtosios šiltinės epidemijos, kuri ištiko *Grande Armée*[25]. Be paliovos puldinėjami iš užnugario, prancūzai sunkiai traukėsi į vakarus šimtus mylių kamuojami nuožmių vėjų, šalčių ir sniego tuo pačiu Smolensko keliu, kurio apylinkėse jau prieš daugelį mėnesių neliko jokių maisto atsargų. Kai jų arkliai krisdavo nuo išsekimo, bado ir ligų, demoralizuoti kariai suvalgydavo jų mėsą žalią. Kai kurie net griebėsi kanibalizmo. Niekur nerasdami pastogės, tūkstančiai jų sušalo ir liko gulėti pakelėse.

Vėl įžengę į Vilnių išbadėję prancūzai ėmė plėšti miestą. Jie „įsiveržbeing į krautuves, ir po ilgo išsekimo prisigėrę brendžio ir smarkiai prisivalgę krisdavo negyvi; po visą miestą mėtėsi jų sušalę lavonai, o kiti paskubomis pabėgo išgirdę, kad artinasi kazokai."[26] Tik keturiasdešimt tūkstančių išgyveno ir grįžo namo. Po dvejų metų caras Aleksandras su savo kariuomene triumfuodamas įžengė į Paryžių, priversdamas Napoleoną atsisakyti sosto prieš jo paskutinį pralaimėjimą po metų vykusiame Vaterlo mūšyje.

Napoleono pralaimėjimas paprastai aiškinamas Rusijos teritorijos dydžiu ir atšiauriu klimatu – apytikriais skaičiavimais nuo nuovargio, šalčio, alkio ir dėmėtosios šiltinės prancūzų žuvo daugiau (132 000) negu kautynėse (125 000)[27]. Palyginti su sunkumų ir ligų sukeltais nuostoliais, degtinė prie jų pralaimėjimo prisidėjo nedaug. Tačiau jeigu nebūtų nuspręsta padegti Maskvos degtinės sandėlių ir kartu viso miesto, didžiausias, turtingiausias Rusijos miestas būtų tapęs idealiu prieglobsčiu *Grande Armée*. Kareiviai būtų pralaukę šaltą žiemą šiltuose Maskvos namuose, palyginti sanitarinėmis sąlygomis; dėl to dėmėtoji šiltinė nebūtų taip smarkiai išplitusi, ir pavasarį kariuomenė būtų galėjusi išeiti atgavusi jėgas ir pasiruošusi pribaigti apgultus rusus. Sunku pasakyti, kaip būtų pasisukę įvykiai, jeigu būtų taip nutikę, tačiau visai tikėtina, kad karas būtų pasibaigęs visiškai kitaip ir Napoleonas būtų išvengęs žeminamo pasitraukimo iš Rusijos, kuris nulėmė jo politinį žlugimą.

Taigi kas nugalėjo prancūzus – caras Aleksandras I ar degtinė? Net jeigu prancūzai nebūtų patyrę didelių nuostolių kautynėse, Napoleono likimą tikrai būtų nulėmęs klimatas ir dėmėtoji šiltinė. Tačiau alkoholis taip pat atliko svarbų vaidmenį – jis padėjo padaryti Maskvą netinkamą gyventi ir paskubinti girtų, ligotų ir demoralizuotų karių atsitraukimą. Taigi galima teigti, kad šį kartą labai sunkiu Rusijai metu ją išgelbėti padėjo degtinė. Tačiau toks alkoholinis triumfas buvo trumpalaikis.

Karas ir girtuokliavimas Kryme

Nūdienos žmonių įsivaizdavimą apie Rusijos karą su Napoleonu spalvomis praturtina gyvi epinio Tolstojaus romano *Karas ir taika* aprašymai. Tačiau kadangi tas didis rašytojas karo su Napoleonu laikais dar nebuvo gimęs, jaudinantis pasakojimas nėra tiesioginis. Iš tikrųjų realistizmą Tolstojaus literatūros kūriniams įkvėpė jo patirtis Krymo kare ir „palaidas kariškio gyvenimas" Rusijos armijoje, kupinas girtavimo, lošimo ir merginėjimo[28]. Per šį pražūtingą karą Tolstojus pirmą kartą suprato, kaip sunku rasti tiesą karo migloje, kai visi, „praradę nuovoką, svirduliuoja dūmuose, skindamiesi kelią per sudarkytus kūnus, apkvaitę nuo degtinės, baimės ar drąsos, nepajėgdami aiškiai suvokti, kas aplinkui vyksta"[29].

Rusija įsivėlė į šį karą dėl daugelio skirtingų priežasčių. Kai 1825 m. gruodį caras Nikolajus I įžengė į sostą, apsvaigę nuo degtinės Sankt Peterburgo liberalai dekabristai drįso mesti iššūkį jo valdžiai. Jaunasis caras nedvejodamas išvaikė sukilėlius pabūklais ir durtuvais. Tačiau Europos liberalizmo grėsmė nedavė Nikolajui ramybės; jis tapo aistringu konservatyvios autokratijos gynėju ir 1848 m. net pasiuntė Rusijos karius į Vengriją, kad numalšintų ten kilusį liberalų sukilimą. Jo paties geopolitinės ambicijos buvo susijusios su Osmanų imperija pietuose. 1853 m. Nikolajaus pajėgos įsiveržė į Osmanų valdomas Moldavijos ir Valachijos (dabar Rumunija) kunigaikštystes. Bijodamos, kad Osmanų žlugimas suardys Europoje galios pusiausvirą, Britanija, Prancūzija ir Sardinija parėmė osmanus ir pažemino Rusiją, nugalėdamos ją jos pačios valdose.

Jungtinės jų pajėgos greitai atrėmė rusų puolimą, o paskui nutarė pulti Sevastopolio citadelę Kryme ir sunaikinti Rusijos Juodosios jūros laivyną, kuris toliau kėlė grėsmę Osmanų imperijai, Dardanelams ir Viduržemio jūrai. Taigi 1854 m. sąjungininkų pajėgos išsilaipino gerokai šiauriau Sevastopolio ir žygiavo pietų link jo užimti.

Krymo karas atsimenamas dėl daugelio dalykų: savižudiško „lengvosios kavalerijos brigados puolimo", kurį įamžino Alfredas Lordas Tennysonas, Florence Nightingale pradėtos sužeistų karių slaugos ir pirmųjų karo korespondentų pasakojimų apie karo baisybes.

Vienas toks Rusijos pusės karo metraštininkas buvo lenkų tautybės rekrūtas Robertas Adolfas Chodasiewiczius. Po dešimtmečio stojęs savanoriu

į Sąjungos kariuomenę per Amerikos pilietinį karą, Chodasiewiczius parašė jaudinantį tiesioginį pasakojimą apie pirmąjį rusų mūšį su sąjungininkais prie Almos upės. Pasipūtęs rusų pajėgų vadas kunigaikštis Aleksandras Sergejevičius Menšikovas, Petro I patikėtinio (žr. 4 skyrių) proanūkis ir bendravardis, net pakvietė Sevastopolio damas prisidėti prie jo ir pasigrožėti užtikrinta Rusijos pergale nuo gretimos kalvos viršūnės. O jo karius kamavo gresiančios katastrofos nuojauta:

– Kodėl? – paklausė Chodasiewiczius.

– Tarsi pats nežinotum! – paaiškino vienas veteranas. – Mums neduoda degtinės, o kaip galime be jos kautis?

Jam pritarė ir visi kiti.[30]

Kodėl kariai negavo kasdienės kovinės porcijos duonos, mėsos, kaušo alaus ir dviejų *čarkų* – didelių stiklinių – degtinės? „Mūsų garbusis pulkininkas nutarė įsidėti šiuos pinigus sau į kišenę, taręs, kad pusė visų vyrukų žus, taigi duoti jiems degtinės būtų pinigų švaistymas."[31] Tokia korupcija kariuomenėje buvo labai įprastas dalykas, bet dėl jo sprendimo rusų karių kovinė dvasia visiškai subliuško.

Mūšio lauke jų nusivylimas virto panika, o panika, sumišusi su alkoholiu, yra triuškinamo pralaimėjimo receptas. Negavę savo *čarkų*, kareiviai vis tiek nusipirko degtinės iš prekiautojų kaimyniniuose miestuose, korumpuotų karininkų arba gavo jos per atsitiktinumą. Chodasiewicziaus pulkas, pavyzdžiui, „išsigelbėjo" nuo blaivumo, kai ėmus švilpti kulkoms lauko virtuvės virėjas pabėgo iš mūšio lauko. Sąjungininkams apgulus rusų pozicijas, „pakiliai nusiteikę" rusų kareiviai apgulė degtinės atsargas[32]. Karininkai visiškai nevadovavo jų veiksmams: jie dažnai buvo ne mažiau apgirtę ir praradę orientaciją, kaip ir eiliniai kareiviai. Chodasiewicziaus manymu, kaip tik demoralizacija ir vadovavimo trūkumas nulėmė pralaimėjimą. „Per visas penkias mūšio valandas nematėme nei savo divizijos generolo, nei brigados vado, nei pulkininko ir nieko apie juos negirdėjome: per visą tą laiką negavome jokių jų nurodymų, nežinojome, ar mums pulti, ar trauktis; ir kai ėmėme trauktis, niekas nežinojo, ar eiti į dešinę, ar į kairę."[33]

Net aukščiausi kariuomenės vadai buvo girti. Užuot vadovavęs kairiajam rusų gynybos flangui, generolas leitenantas Vasilijus Kiriakovas surengė pobūvį su šampanu. Visų apibūdinamas kaip „visiškas neišmanėlis, visiškai neturintis jokių karinių gebėjimų ir retai kada būnantis visiškai blaivus", tą dieną Kiriakovas sunkiai pastovėjo ant kojų ir su buteliu šampano rankoje įsakė savo Minsko pulkui šaudyti į raitininkus, kuriuos jis palaikė prancūzų kavaleristais. Iš tikrųjų tai buvo jo paties Kijevo husarai, kurių gretas smarkiai praretino jo įsakymu paleisti šūviai. Įsiutęs husarų vadas puolė Kiriakovą su kardu, ir jį teko jėga nutempti šalin. Nepasitikėdamas savo girtu vadu, Minsko pulkas taip pat atsitraukė – kai kurie kareiviai net nė karto neiššovė į priešą. Kilus sąmyšiui generolas

leitenantas Kiriakovas paslaptingai dingo ir tik po keleto valandų buvo rastas besigūžiantis duobėje. Netoliese britų kariai rado vieną rusų artilerijos kapitoną, visiškai girtą gulintį furgone. Linksmas girtuoklis pasiūlė jį į nelaisvę paėmusiems kareiviams gurkštelėti iš savo butelio šampano, bet šis pasirodė esąs tuščias[34].

Fiasko mūšio lauke šiurkščiai nutraukė vado Menšikovo surengtą apžiūros pobūvį, kurio dalyviai spruko taip skubėdami, kad paliko skėčius, žiūronus ir net pikniko užtiesalus. Menšikovo karietoje prancūzai rado „caro laiškus, 50 000 frankų, pornografinių prancūziškų romanų, generolo batus ir moteriškų apatinių drabužių“[35]. Po pražūtingo Almos mūšio Menšikovas atitraukė savo kariuomenę į Krymo gilumą, palikdamas Sevastopolio jūreivius ir civilius likimo valiai. Kai raiteliai žinią apie katastrofą atnešė į Sankt Peterburgą carui Nikolajui, jis daug dienų nesikėlė iš lovos, „įsitikinęs, kad jo mylimi kariai yra idiotų vadovaujami bailiai“[36].

Imperijos Sevastopolio kariniame jūrų laivyne padėtis buvo ne geresnė. Paimkime, pavyzdžiui, šios karinės jūrų citadelės širdį, Malachovo kalvą: iškilusi virš Sevastopolio įlankos ir gretimos upės žiočių, kur švartavosi galingas rusų laivynas, ji buvo pagrindinė miesto gynybos atrama. Šiandien Malachovo kalva yra populiari miesto poilsio vieta: ten įsikūręs ramus, miškingas parkas ir memorialas po atviru dangumi, kur dega amžinoji ugnis. Atsižvelgiant į kalvos strateginę ir istorinę svarbą, tas Malachovas, kurio vardu ji pavadinta, tikriausiai buvo koks nors legendinis karo didvyris, tiesa?

Tiesą sakant... ne.

Michailas Malachovas buvo kuklus caro karinio jūrų laivyno intendantas, atsakingas už buhalteriją ir atsargų pirkimą. Jo pareigos leido jam už karinio jūrų laivyno pinigus pirkti daug degtinės *čarkoms*, o paskui parduoti ją ir gauti didžiulį asmeninį pelną. Net kai už tokį piktnaudžiavimą buvo patrauktas į karo teismą, Malachovas, pasinaudodamas savo ryšiais su apsukriais tiekimo karininkais bei alkoholio kontrabandininkais, ant šios kalvos, dabar vadinamos jo vardu, šlaito atidarė nelegalią, apšiurusią (bet nepaprastai populiarią ir pelningą) degtinės parduotuvę[37]. Po pralaimėjimo prie Almos upės Malachovo kalva buvo paskutinis miesto gynybos redutas. Rusijos kariuomenei pabėgus, visi Sevastopolio gyventojai – kariškiai ir civiliai, vyrai ir moterys, policininkai ir prostitutės – ėmė kasti apkasus, statyti barikadas ir pasiruošė neišvengiamam puolimui. Siekiant sulaikyti sąjungininkų puolimą iš jūros, uoste buvo sutelkti rusų karo laivai, daugelis su visa ginkluote ir atsargomis. Mieste įsiviešpatavo demoralizacija, nepaklusnumas ir nusivylimas. Negana to, miestiečiams atradus prie prieplaukos didelį alkoholinių gėrimų sandėlį prasidėjo tris dienas trukęs girtavimas ir siautėjimas.

„Mieste įsiviešpatavo visiškas chaosas, – prisiminė Chodasiewiczius. – Gatvėse siautėjo girti jūreiviai, ir kai kurie šaukė, kad Menšikovas pardavė

Litografija, vaizduojanti, kaip prancūzų kariuomenė užima Malachovo kalvą. Jungtinių Valstijų Kongreso biblioteka, Spaudinių ir nuotraukų skyrius / Williamas Simpsonas.

miestą anglams, kad jis sąmoningai pralaimėjo Almos mūšį."[38] Donkichotiškai bandydamas užkirsti kelią girtavimui ir atkurti tvarką, laivyno štabo viršininkas viceadmirolas Vladimiras Kornilovas įsakė uždaryti degtinės parduotuves, smukles, viešbučius ir restoranus, bet „tai nepadarė beveik visiškai jokio poveikio – žmonės girtuokliavo kaip girtuokliavę"[39]. 1854 m. spalio 17-ąją prasidėjo artilerijos apšaudymas. Per pirmąjį mūšį sprogus britų sviediniui, pataikiusiam į rusų amunicijos sandėlį, žuvo admirolas Kornilovas – likimo ironijos valia tai atsitiko ant Malachovo kalvos. Šiandien paminklas blaiviam ir didvyriškam Kornilovui vainikuoja kalvą, pavadintą korumpuoto degtinės prekeivio vardu.

Sevastopolio apsiaustis tęsėsi daugelį mėnesių, įtampos kupiną tylą retkarčiais pertraukdavo artilerijos salvės ir pavienės sausumos atakos. Padėtis mieste blogėjo; dauguma gyventojų gerdavo degtinę per pusryčius, per pietus, o net tarp jų. *Sevastopolio apybraižose* jaunasis grafas Tolstojus pasakojo, kaip karininkai po tarnybos leido laiką gerdami, lošdami, dainuodami ir puotaudami su mieste likusiomis prostitutėmis. Prieš puolimą girtavimas dar labiau įsismarkaudavo, nes vadai alkoholiu siekė įkvėpti kariams drąsos. Svirduliuodami į ataką kareiviai buvo lengvas taikinys. „Kareiviai, kurie tą dieną išėjo iš Sevastopolio į puolimą... buvo visiškai girti, – prisiminė vienas britų pulko iždininkas. – Ligoninėse nuo jų sklido toks baisus kvapas, kad buvo sunku išbūti šalia jų daugiau negu minutę. Vienas į nelaisvę paimtas karininkas pasakojo mums, kad vadai davė kariams daug vyno, o kai jie smarkiai apsvaigo, paklausė, kas eis ir nustums anglų šunis į jūrą, nors mes juos privertėme grįžti į miestą."[40]

Nepaisant to, didvyriški Sevastopolio gynėjai priešinosi dar keletą mėnesių ir atrėmė penkis puolimus, per kuriuos abi pusės patyrė didelių nuostolių. Galiausiai per šeštąją ataką prancūzams pavyko prasiveržti pro miesto gynėjų pozicijas ir 1855 m. rugsėjo 8 d. užimti Malachovo kalvą. Kitą dieną Sevastopolis pasidavė.

Pralaimėjimas Krymo kare Rusijai buvo žeminantis. Per mūšius žuvo daugiau negu 100 000 rusų karių, dar 300 000 mirė dėl ligų, maisto trūkumo ir šalčio[41]. Prie šio karo aukų galima priskirti ir patį carą Nikolajų I, kuriam dėl karinių rūpesčių ir nevilties pašlijo sveikata. 1855 m. pavasarį per į Krymą išvykstančių karių apžiūrą jis susirgo plaučių uždegimu ir netrukus mirė.

Netrukus Paryžiuje abiejų pusių diplomatai ėmė derėtis dėl taikos sąlygų. Kariai, dar neseniai kovoję vienas su kitu mūšių laukuose, irgi ėmė bendrauti. Britų kareivis Henry Tyrrellas savo dienoraštyje 1856 m. balandžio 6 d., sekmadienį, vaizdingai aprašė šiuos susitikimus:

> Šiandien mus labai pralinksmino rusai, kurie... vaikštinėdami po visą mūsų stovyklą greitai surado bufetus. Jau pirmą valandą daugelis jų buvo tokios būsenos, „kaip grogą mėgstantys kareiviai“. Net žemiausias britų juodadarbis, prisigėręs alaus, yra mielas, linksmas ir protingas palyginti su girtu „ruski“... Juokinga žiūrėti, kaip jie atiduoda pagarbą praeinantiems karininkams, nors tuo pat metu jų nusižeminimas sukelia pasibjaurėjimą – vos tik pamatę paauksuotus galionus jie nusiima kepures ir lankstosi, vienplaukiai, visiškai bukomis apgirtusiomis akimis ir mediniais veidais. Kai kurie iš jų jautėsi labai nesmagiai dėl tokio savo draugų elgesio ir stengėsi atitraukti juos nuo bufetų, kiti liko visiškai blaivūs. Mūsų kareiviai sekiojo paskui juos būriais ir broliavosi su nesenais priešais.[42]

Prancūzų, britų ir net turkų kareiviai noriai gėrė su savo naujaisiais draugais rusais. Pasibaigus naktiniams lėbavimams rusai grįždavo į savo stovyklą kitoje Juodosios upės pusėje, į kurią buvo galima nusigauti tik einant nuvirtusių medžių kamienais, o tai net blaivam žmogui nelengvas uždavinys! Kazokų patruliai virvėmis tempdavo į krantą leisgyvius, o kartais ir paskendusius girtuoklius. „Svirduliuodami ir stūgaudami jie eidavo per savo tautiečių palaikus (kurie, tikiuosi, vien dėl paprasčiausio padorumo bus kuo greičiau palaidoti) ir po ilgų atsisveikinimų žengdavo per pavojingą upę, – pasakojo Turrellas. – Generolas Coldrigtonas irgi buvo prie tos brastos, ir buvo matyti, kad jis nežino, ar jam juoktis, ar piktintis tuo, ką ten pamatė.“

Britai pastatė sargybinius palei kelius, kad „neleistų į miestą tų girtų rusų“, ir įrengė postus prie uolų ir prieplaukų, kad „įsilinksminę turguje

jie neateitų į miestą". Tačiau jie vis tiek ateidavo, ypač turtigesni rusų karininkai, kurie sąjungininkų stovyklose pirkdavo didžiulius kiekius šampano ir degtinės, nes čia jie kainavo perpus pigiau negu rusų stovyklose[43].

Žinoma, nežabotas girtavimas prisidėjo prie žeminančio pralaimėjimo Kryme. Aleksandras II pradėjo politines reformas – panaikino baudžiavą ir korupciją skatinantį mokesčių atpirkimą, tačiau jos nesukliudė valstybei ir toliau pelnytis iš liaudies, taip pat ir paprastų valstiečių rekrūtų girtavimo. Tik 1874 m. Rusijoje buvo atsisakyta Petro I įvestos kaimų rekrūtų sistemos ir įvesta privaloma šešerių metų karinė prievolė visiems vyrams. Deja, ši reforma taip pat sudarė sąlygas visuotiniam įjunkimui prie butelio – net tie valstiečiai, kurie anksčiau niekada negėrė, iš kariuomenės grįždavo tapę girtuokliais. Vėlesni tyrimai parodė, kad apie 11,7 proc. Sankt Peterburgo darbininkų ėmė gerti degtinę tik kariuomenėje[44]. Visuotinė karinė prievolė tapo dar vienu Rusijos visuomenės girdymo įrankiu.

Net taikos metu alkoholizmas kariuomenės gretose plito kaip epidemija. Griežtai smerkdamas degtinės davinį, vienas kariuomenės gydytojas teigė, kad 75 proc. ligoninėse atsidūrusių kareivių patekdavo ten dėl apsinuodijimo alkoholiu, ir nuo 10 iki 45 proc. kareivių žūtį tarnybos metu lemia alkoholis. Gydytojai, prieš pradėdami gydyti susirgusį ar per kokį nors incidentą nukentėjusį kareivį, pirmiausia klausdavo, ar jis buvo girtas. Tačiau kariuomenės vadovybei tai buvo nė motais. XX a. pradžioje imperijos karo ministerija pareiškė, kad kariuomenėje nėra jokių problemų dėl alkoholio, juo labiau sukeltų degtinės davinio[45].

Girtavimas ir nekompetentingumas caro kariuomenėje kėlė tikros katastrofos pavojų. Krymo karas parodė, kad alkoholis yra rimta problema, o karas su Japonija tai patvirtino.

Svirduliuojant link pralaimėjimo Tolimuosiuose Rytuose

Kadangi caro dvigalvis erelis žiūrėjo į Vakarus Europos link ir į rytus Azijos link, XX a. pradžioje Rusijos imperinės ambicijos skatino ją konfliktuoti ne tik su Europos didvalstybėmis, bet vis dažniau ir su Azijos imperijomis. Padėjusios Europos didvalstybėms numalšinti Kinijoje boksininkų sukilimą 1900 m., Japonijos imperija užėmė didžiąją dalį Korėjos, o Rusija okupavo Kinijos Mandžiūriją, taip pat ir Port Artūrą (šiandien Liušiunas) Liaodongo pusiasalyje įgydama trokštamą neužšalantį uostą Ramiojo vandenyno pakrantėje. Anksčiau jį buvo okupavusi Japonija, tačiau aštuonių Europos valstybių koalicija privertė atiduoti jį Rusijai[46]. Port Artūras buvo svarbus Rusijai kaip atramos punktas, leidęs sustiprinti savo įtaką Tolimuosiuose Rytuose. Pirmas šūvis, pradėjęs Rusijos ir Japonijos karą, buvo netikėta torpedų ataka prieš Port Artūre sutelktą Rusijos laivyną, kurią japonai surengė 1904 m. vasario 8 d. Staigiai puldama, Japonija tikėjosi įveikti Rusiją, kad ši nespėtų atsiųsti pastiprinimo iš Europos dar nebaigtu tiesti Sibiro geležinkeliu.

Pastiprinimas smarkiai vėlavo, ir ne tik dėl Rusijos infrastruktūros vangumo. Bandant mobilizuoti tūkstančius sūnų, vyrų ir tėvų, visiškai nenorinčių kovoti ir žūti Tolimuosiuose Rytuose, šauktinių surinkimo punktuose kildavo tikras girtas pragaras. Atplėšti nuo savo kaimų ir šeimų, kai kurie iš jų nusižudydavo, nenorėdami kariauti. Kai kurie karininkai nusišaudavo, persipjaudavo gerkles ar pasikardavo. Kartais nutikdavo ir dar baisesnių dalykų. Karo gydytojas Vikentijus Veresajevas aprašė, kaip vienas našlys, turėjęs tris mažamečius vaikus, sielvartavo stojęs priešais šaukimo komisiją.

– Ką man daryti su vaikais? Pasakykite, ką? Be manęs jie mirs badu!

„Jis elgėsi kaip pamišėlis, – prisiminė Veresajevas. – Šaukė, mojavo kumščiais. Paskui staiga nutilo, nuėjo namo, užkapojo vaikus kirviu ir grįžo."

– Dabar galite mane imti, – pareiškė rekrūtas. – Jau sutvarkiau savo reikalus.

Jis buvo suimtas.[47]

Be tokių ekstremalių incidentų, ašaringi atsisveikinimai šauktinių surinkimo punktuose dažnai virsdavo kruvinu chaosu, punktų karininkams bandant sulaikyti girtus rekrūtus durtuvais. Stulbinamai dažnai vadams nepavykdavo suvaldyti girtų rekrūtų, ir apsvaigusios nuo degtinės minios siaubė vietos smukles, parduotuves ir žudė karininkus[48].

Girtuokliavimas nesiliovė net tada, kai rekrūtai buvo suvaromi į traukinius. Mėgaudamasis karininkų vagono patogumais Veresajevas rašė, kad sausakimšuose, apipelijusiuose eilinių vagonuose paprasti kareiviai gėrė kiauras dienas ir naktis. „Niekas nežinojo, iš kur kareiviai gauna degtinės. Tačiau jie turėjo jos į valias." Kaip ir galima buvo tikėtis, ginkluotų kareivių girtavimas neretai sukeldavo tragedijas.

– Girdėjai? – paklausė Veresajevo jo bendrakeleivis. – Karininkai stotyje man ką tik pasakojo, kad vakar kareiviai nužudė pulkininką Lukašovą. Jie buvo girti ir pradėjo šaudyti iš vagonų į pro šalį ėjusią galvijų bandą. Jis mėgino juos nuraminti, taigi jie jį nužudė.

– Girdėjau kitokią šios istorijos versiją, – ramiai atsakė Veresajevas. – Jis labai brutaliai elgėsi su kareiviais ir jie pažadėjo, kad pakeliui jį nužudys[49]. Kad ir kaip ten buvo, per ilgą kelionę Sibiro platybėmis atsitikdavo daug alkoholio pakurstytų nelaimių, o Tolimųjų Rytų mūšio laukuose jų pasitaikydavo dar daugiau.

Vietoje esantys žurnalistai apie rusų karių veiksmus atsiliepdavo dar kritiškiau negu per Krymo karą. Per savo pirmąjį apsilankymą Port Artūre *Associated Press* karo korespondentas Frederickas McCormickas pirmiausia atkreipė dėmesį į didingus rusų laivus nedideliame, sausakimšame uoste, o paskui į „milžinišką krūvą dėžių su degtine" prie traukinių stoties. Žurnalistai matydavo alkoholį kareivinėse, karininkų butuose ir mūšių laukuose. Į mūšį už Port Artūrą rusų kariai ėjo girti. Korespondentai,

rašydami apie Rusijos ir Japonijos karą dėl Mandžiūrijos, vadino jį „girto gvardiečio ir blaivaus policininko muštynėmis“[50].

Ramiojo vandenyno laivyno Port Artūre vyriausiasis inžinierius Jevgenijus Politovskis žuvo per Rusijos karą Tolimuosiuose Rytuose, bet jo dienoraštis išliko. 1904 m. spalio 7 d. jis rašė, kad dauguma karių mieliau seka paskui degtinę, negu paskui savo vadus.

> Port Artūro laivų įgulų jūreiviai paprašė leisti jiems eiti į priešakines pozicijas ir grįžo išgėrę. Niekas nesuprato, kaip jie gavo alkoholio. Mieste alkoholiu buvo neprekiaujama, tačiau vyrai nuėjo į priešakines pozicijas ir grįžo girti. Galiausiai buvo išsiaiškinta, kas nutiko, – ir ką jūs manote? Pasirodo, jūreiviai ėjo į frontą norėdami nužudyti vieną iš priešų ir pasiimti jo gertuvę su viskiu. Jie rizikavo gyvybe norėdami pasigerti! Jie ryžosi tam nė kiek nedvejodami ir dar susitarė nuslėpti savo gudrybę nuo viršininkų.[51]

Kaip ir Kryme, girtavo ne vien eiliniai, bet ir jų vadai. McCormickas pasakojo, kaip jam apsilankius pas rusų vadus vienas girtas kazokų pulkininkas grasino jį nušauti už tai, kad jis atsisakė gerti degtinę ir vyną[52]. Kaip svetimšalis stebėtojas, McCormickas baisėjosi ir nežabotu vadų girtavimu, ir jų visišku abejingumu didžiuliams rusų nuostoliams mūšiuose.

> Nors kariuomenė nuolatos patiria nuostolius, bent jau pašaliniam stebėtojui atrodo, kad kariškiams tai visiškai nerūpi. *International Hotel* kieme visada rasi kapitonų, pulkininkų ir generolų, dažnai nuo ryto iki išnaktų besilinksminančių prie degtine, šampanu ir alumi nukrautų stalų, besibučiuojančių per savo tankias barzdas. Tai priminė Port Artūrą prieš pat karo pradžią. Kiekvieną naktį vykdavo orgijos, dėl kurių vyriausiajam vadui kildavo daug bėdų. Atrodė, kad rusų karininkams įprasta pradėti pusryčius nuo šampano. Vienas jaunas karininkas... pradėdavo rytą nuo butelio alkoholio, o vakare padavėjams kinams tekdavo jį nešti į kambarį. Tik po dvi savaites trukusių biurokratinių procedūrų jis buvo perkeltas iš kariuomenės bazės į užnugarį. Vienas štabo karininkas ir trys jo bičiuliai maišė šampaną su alumi ir degtine ir visi kartu negalėdami surinkti penkiasdešimties rublių sąskaitai apmokėti sukėlė ant kojų visą viešbutį.[53]

Nenuostabu, kad Port Artūre pasikartojo Sevastopolio katastrofa – ir dėl girtuokliavimo, ir dėl korupcijos. „Rusai taip atsidavę šampanui, tarsi jis būtų gyvybės eliksyras, – pasakojo McCormickas. – Jų aistra šiam gėrimui paskatino didžiulę korupciją Raudonojo Kryžiaus ir ūkio skyriuose.

kurie daug jo turėjo. Šis gėrimas buvo toks paklausus, kad kaina išaugo dešimteriopai, ir tie pareigūnai, kurie buvo atsakingi už šampano atsargas, negalėjo atsispirti pagundai smarkiai pasipelnyti."[54]

Tokį girtavimą, McCormicko manymu, lėmė visuotinė karinė prievolė, kuri neleido atsijoti netinkamų tarnybai žmonių[55]. Kaip ir Kryme, ši girta, nekompetetinga ir korumpuota kariuomenė patirdavo vieną žeminantį pralaimėjimą po kito. 1904 m. viduryje japonai užblokavo rusų laivyną ir apgulė uostą, tuo pat metu skindami pergales sausumos mūšiuose prie Jalu upės.

Reikėjo imtis kokių nors ypatingų priemonių. Ir galima buvo numatyti, kad jos vis tiek nieko nepakeis.

Ką daryti su girtu jūreiviu?

Jaunasis caras Nikolajus II ir jo aukščiausi karo vadai rovėsi nuo galvos plaukus. Mobilizacija vyko katastrofiškai nesėkmingai, pastiprinimas atvykdavo pavėluotai. Negana to, kariniai kroviniai, sutrikdydami prekybą, užkimšo menką Rusijos transporto infrastruktūrą, taip pat vis dar nebaigtą, vienos linijos Sibiro geležinkelį[56]. Jeigu fronto neįmanoma aprūpinti sausuma, tai gal pavyks tai padaryti jūros keliu? Caras Nikolajus kreipėsi į savo dėdę didįjį kunigaikštį, kuris vadovavo visam laivynui, nors „daugiau laiko praleisdavo lėbaudamas ir megzdamas meilės romaniūkščius negu rūpindamasis laivynu"[57]. 1904 m. Nikolajus ir Aleksejus sukurpė labiausiai neapgalvotą visų laikų karo planą: pasiųsti keturiasdešimt penkis Baltijos laivyno laivus prie Ramiojo vandenyno pakrantės pulti japonų. Kad ją pasiektų, šie laivai turėjo perplaukti visą rytų pusrutulį – palikę gimtuosius Baltijos uostus apiplaukti Iberijos pusiasalį, Afrikos iškyšulį, Madagaskarą, perplaukti Indijos vandenyną, pro olandų Rytų Indiją iki Kinijos pakrantės. Ši epinė aštuoniolikos tūkstančių mylių ekspedicija yra ilgiausia kelionė per visą jūrų karybos istoriją nuo to laiko, kai buvo imta naudoti garlaivius.

Ši admirolo Zinovijaus Rožestvenskio vadovaujama kelionė atskleidė visas arogantiško Nikolajaus valdymo ydas (žr. 12 skyrių): ji prasidėjo nuo girtos tragedijos ir baigėsi katastrofišku žlugimu. Iš Libau (dabar Liepoja) 1904 m. spalį išplaukusi naujo Rožestvenskio flagmano „Kniaz Suvorov" nepatyrusi įgula tuoj pat užplaukė ant seklumos, o vienas iš lydinčių laivų pametė inkarą. Kai inkaras buvo surastas, o flagmanas nustumtas nuo seklumos, vienas eskadrinis minininkas įsirėžė į šarvuotlaivį „Osliaba", ir šis turėjo grįžti į uostą remonto[58].

Sunku patikėti, bet atviruose vandenyse laivyno laukė dar didesnės nelaimės. Sklandė gandai, kad Baltijos ir Šiaurės jūrose knibždėte knibžda japonų torpedinių laivų, kurie, nors ir kaip kvailai tai skamba (torpedinių laivų eskadros gali nuplaukti tik labai nedidelį atstumą), tariamai

sukorė neįtikėtiną aštuoniolikos tūkstančių mylių kelionę iš Tolimųjų Rytų, apiplaukdami Siamą, Ceiloną, Indiją ir Afriką, kad užminuotų Šiaurės Europos vandenis.

Ekspedicijai artėjant prie Danijos krantų, jos link perduoti caro Nikolajaus II konsulinio komunikato buvo pasiųstas vietos žvejybinis laivas. Pamanę, kad link jų plaukia japonų karo laivas, jūreiviai ėmė šaudyti, tačiau dėl pasibaisėtino rusų artileristų netaiklumo dviem žvejams pavyko gyviems ir sveikiems priplaukti prie rusų laivų ir perduoti caro komunikatą: „Admirole Rožestvenski, sveikinu! Už jūsų pavyzdinę tarnybą suteikiame jums pelnytą paaukštinimą."

Prieš laivynui išvykstant iš Danijos, smarkiai apgirtęs remontinio laivo „Kamčiatka" kapitonas isteriškai šaukė, kad jį „iš visų pusių" puola aštuoni japonų torpediniai laivai, kurių kituose laivuose niekas nepastebėjo[59].

Tačiau didžiausias pažeminimas laivyną ištiko prie Dogerio krantų – žuvingoje žvejybinėje akvatorijoje tarp Danijos ir Anglijos. Spalio 21-osios vakarą „Kamčiatkos" kapitonas – vėl, kaip visi pasakoja, girtas, palaikė netoliese plaukusį švedų laivą japonų torpediniu laivu ir per radiją pranešė, kad jo laivas užpultas. Notoliese buvo britų žvejybinių tralerių, kuriuos jis dėl apgirtimo palaikė japonų karo laivais, kažkokiu būdu įveikę stulbinamą aštuoniolikos tūkstančių mylių kelią susirengusiais pulti rusus Šiaurės jūroje. Rusų laivynas ėmė šaudyti į šiuos nelaimingus, beginklius laivus iš visų savo galingų pabūklų. Rusų prožektoriams apšvietus britų tralerius, žvejai skubiai išklojo savo laimikį ant pirmagalių, rodydami, kad jie nekelia pavojaus. Nors jie buvo apiberti tankia sviedinių kruša, tik vienas britų laivas nuskendo ir žuvo trys žvejai[60]. Kilus sumaiščiai, keletas rusų laivų signalizavo, kad į juos pataikė japonų torpedos, o kituose laivuose jūreiviai ėmė isteriškai blaškytis, šaukdami, kad juos puola japonų kariai.

Per vėlai supratę savo klaidą, laivyno šarvuotlaiviai nukreipė savo stambaus kalibro pabūklų ugnį į *tikrą* priešą – besiartinančią tikrų karo laivų grupę. Deja, paaiškėjo, kad tai buvo jų pačių eskadros rusų kreiseriai, tarp jų „Dmitrijus Donskojus" ir „Aurora".

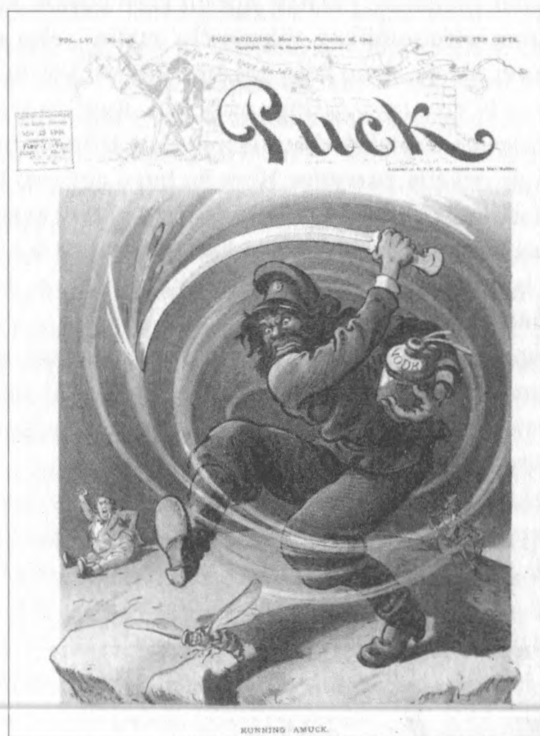
Šiek tiek nukrypdamas nuo temos pasakysiu, kad vėliau „Aurora" išgarsėjo savo lemiamu vaidmeniu per 1917 m. revoliuciją. Jos įgula nepakluso įsakymui plaukti į jūrą, o iššovusi tuščią šovinį iš priekinio denio patrankos davė signalą pradėti Žiemos rūmų puolimą. Kai kurie „Auroros" jūreiviai prisidėjo prie Žiemos rūmų šturmo, tačiau dauguma šturmavo artimiausią smuklę[61]. Šiandien „Aurora" yra prišvartuota Nevos upėje Sankt Peterburge kaip laivas muziejus, bet tą spalio naktį prie Dogerio krantų ji pirmą kartą dalyvavo kovos veiksmuose prieš... savo girtą flotilę.

Nei „Aurora", nei „Dmitrijus Donskojus" per ataką smarkiai nenukentėjo. Nuo rimtos žalos šiuos laivus apsaugojo tik rusų artileristų nekompetentingumas ir girtumas: šarvuotlaivis „Oriolas", pavyzdžiui, per

šį incidentą iššovė daugiau kaip penkis šimtus artilerijos sviedinių, bet nė karto nepataikė[62].

Britai, savaime suprantama, įtūžo. Abiejų šalių santykiai ir taip buvo įtempti dėl to, kad rusai Ramiajame vandenyne užgrobė neutralios Britanijos komercinius garlaivius. Tai buvo paskutinis lašas, perpildęs jų kantrybės taurę: neišprovokuota ataka prieš beginklius civilius buvo karo veiksmai. Admirolo Rožestvenskio elgesys irgi nepadėjo užglaistyti konflikto: užuot įvertinęs nuostolius ar padėjęs incidento aukoms, Rožestvenskis tiesiog plaukė toliau ir pripažino jį tiktai po keleto dienų, būdamas prie Ispanijos pakrantės. Žinia apie šį incidentą sukėlė pasipiktinimą visame pasaulyje. Pasak vieno reporterio, „Jungtinėse Valstijose, Prancūzijoje ir net Vokietijoje šie veiksmai buvo garsiai pasmerkti kaip nepateisinami, ir visi buvo įsitikinę, kad vienintelis galimas jų paaiškinimas yra rusų karinio jūrų laivyno karininkų nedrausmingumas ir, ko gero, nežabotas girtavimas."[63]

Degtinė atvedė Rusiją prie karo ribos. Visuomenei piktinantis, Arthuro Balfouro vyriausybė paskelbė ultimatumą ir įsakė britų Viduržemio jūros

Siautėjimas. 1904 m. lapkričio 16 d. satyrinio žurnalo *Puck* viršelis, kuriame pavaizduota Rusija, su ąsočiu degtinės rankoje svirduliuojanti į karą prieš Japonijos širšę. Atkreipkite dėmesį į sužeistą Johno Bullio personažą antrame plane. Kongreso bibliotekos spaudinių ir fotografijų skyrius.

laivynui ruoštis paskandinti rusų eskadrą pakeliui į Ramųjį vandenyną. Rusija jau ir taip sunkiai kontroliavo situaciją ir sausumoje, ir jūroje; karas su galingu britų kariniu jūrų laivynu būtų atnešęs jai pražūtį. Galų gale, Rusijos vyriausybei ne kartą viešai atsiprašius, išmokėjus kompensacijas žvejams ir pažadėjus pradėti oficialų tyrimą, britai nurimo[64].

Per plauką išvengusi karo su britais, Rusija vis dar turėjo kariauti su japonais. Bet jos, deja, ir toliau laukė gėdingi pralaimėjimai.

Žudynės Mukdene, tragedija Cušimoje

Laivynui sustojus Madagaskare papildyti anglių atsargų, rusus pasiekė žinios, kad 1905 m. sausio 2-ąją Port Artūras pasidavė japonams. Bet karas dar nebuvo pasibaigęs. Sausumoje japonai toliau pliekė rusų pajėgas šiaurėje, palei Rusijos Mandžiūrijos geležinkelį, apytiksliai du šimtus penkiasdešimt mylių (400 kilometrų) nuo pakrantės prie Mukdeno miesto, kuris tapo lemiamo mūšio, vieno iš didžiausių ligtolinėje pasaulio istorijoje, vieta[65].

Nors rusų pajėgos buvo didesnės nei japonų ir užėmė ginamąsias pozicijas, daugybė taktinių klaidų ir karių girtavimas bei demoralizacija nulėmė Rusijos kariuomenės pražūtį dvi savaites trukusiame mūšyje, kuriame dalyvavo iki milijono kovotojų. Kai tik fronto linijos kariai susvyravo, mūšio baigtis buvo nulemta. Sužeistųjų ir mirštančiųjų pilnas karo lauko ligonines, kurios iki tol buvo užnugaryje, nusiaubė netvarkingai besitraukiantys rusų pulkai. Žlugimas buvo toks greitas, kad neužteko laiko intendantūros sandėliams evakuoti. Užuot padegę juos, kad atsargos nepatektų priešui į rankas, karininkai tiesiog išdalijo maistą ir degtinę, pildami ją besitraukiantiems kariams į gertuves ir kailines kepures. Nesunku nuspėti, kokios buvo tokio sprendimo pasekmės – svirduliuojantys, „girti kaip kiaulės kareiviai pamesdavo savo šautuvus, bliovė dainas, griuvinėjo ir voliojosi dulkėse. Krūmuose buvo pilna nejudančių kūnų“ [66].

Mėginti teikti medicinos pagalbą tokiomis sąlygomis buvo beprasmiška. Gydytojas Veresajevas, pats matęs, kas vyko, pasakojo:

> Girti vyrai voliojosi abipus kelio. Daug kareivių sėdėjo ant pylimo, pasistatę šautuvą sau tarp kelių, panarinę galvą. Kam paliesdavai petį, tas nuriedėdavo žemyn kaip krepšys. Ar buvo negyvas? Ar kietai užmigo iš nuovargio? Pulsas yra, veidas raudonas, iš burnos sklinda alkoholio tvaikas.[67]

Traukdamiesi kazokai apiplėšė vietines spirito varyklas, ir artileristai prisigrobė gėrimų, kiek tik galėjo panešti. Verslesni kariai pardavinėjo prisigrobtą konjaką, romą ir portveiną po penkiasdešimt kapeikų už butelį. Veresajevą užplūdo mintys:

> Kas buvo tie intendantūros karininkai? Išdavikai, papirkti japonų? Niekšai, kurie norėjo pasidžiaugti baisia Rusijos kariuomenės gėda? O, ne! Jie buvo tik geraširdžiai rusai, kuriems patiems buvo nepakeliamas sumanymas padegti tokį brangų daiktą kaip alkoholis. Ir vėliau, per visas sielvartingo atsitraukimo dienas, mūsų kariuomenėje knibždėte knibždėjo girtų vyrų. Atrodė, kad jie švenčia džiaugsmingą, visuotinę šventę. Sklido gandai, kad Mukdene ir kaimuose japonų emisarų papirkti kinai girdo mūsų karo išvargintus, besitraukiančius kareivius velnišku kinų gėrimu *han-šin*. Gal buvo ir taip. Bet visi girti kareiviai, kurių klausiau, iš kur jie ėmė alkoholio, sakė gavę brendžio, degtinės ar konjako iš visokių rusų sandėlių, kuriuos buvo įsakyta sudeginti. Kokia nauda japonams buvo švaistyti pinigus kinams? Jie turėjo ištikimesnį ir labiau atsidavusį sąjungininką, be to, tokį, kuris buvo baisesnis mums.[68]

Sankt Peterburge Rusijos laikraščiai pranešė tragiškas žinias, pasakodami, kaip „japonai rado kelis tūkstančius rusų kareivių taip smarkiai įkaušusius, kad išskerdė juos durtuvais kaip kiaules“[69].

Stulbinantis pralaimėjimas buvo vienas dalykas, o visiška karo vadų ramybė – visai kitas. Kariuomenei traukiantis nuo Mukdeno, užsienio korespondentai, važiavę prabangiu Rusijos vyriausiosios vadovybės traukiniu, matė, kaip karininkai maukia vieną šampano taurę po kitos. „Per langus buvo matyti, kaip palei geležinkelį paniškai bėga kareiviai, – rašė Frederickas McCormickas. – Užsieniečiai baisėjosi ir užjautė, nes nė vienoje šalyje, iš kurių jie buvo kilę, gerti tokioje situacijoje buvo neįsivaizduojama. Bet rusų karininkams visas nusivylimas ir pažeminimo nuoskauda, regis, išsisklaidydavo, kai tik atsirasdavo galimybė išgerti.“[70]

Pralaimėjimas prie Mukdeno buvo dar vienas skausmingas, bet ne paskutinis pažeminimas. Rusija vis dar turėjo viltį, kad Baltijos flotilė po aštuonių mėnesių kelionės jūra pakeis karo eigą. Port Artūrui atsidūrus priešo rankose, flotilė per siaurą Cušimos sąsiaurį tarp Korėjos ir Japonijos plaukė į Vladivostoką – Rusijos uostą Ramiojo vandenyno pakrantėje. 1905 m. gegužės 27-ąją admirolo Rožestvenskio flotilei užkirto kelią Japonijos admirolas Togo Heihachiro. Nepraėjus nė dvidešimt keturioms valandoms, Togo priėmė rusų pasidavimą, o visi rusų šarvuotlaiviai ir dauguma kreiserių bei eskadrinių minininkų gulėjo jūros dugne.

Girtuokliavimas kariniame jūrų laivyne buvo paplitęs ne mažiau negu kariuomenėje. Per ilgą Baltijos flotilės kelionę dėl girtuokliavimo nepaliaujamai kildavo muštynės, vagystės, jūreiviai atsisakydavo paklusti viršininkams, ir ne vienas girtas karininkas iškrito už borto[71]. Dviejų *čarkų* dienos davinio nepakakdavo – geriant degtinę buvo švenčiamos pergalės ir šventės, ja buvo apdovanojama už sunkų darbą, ja buvo drąsinamasi ruošiantis mūšiui. Per Cušimos mūšį daug karininkų buvo girti. Net po

pralaimėjimo, demoralizuoti žūties išvengusių pasidavusių laivų jūreiviai nepaisė įsakymų ir plėšė laivų vyno rūsius bei alkoholio sandėlius[72].

Šalyje besiplieskiant revoliucijai, po demoralizuojančių pralaimėjimų Mukdene ir Cušimoje, Nikolajus II ėmė siekti taikos su Japonija. Tarpininkaujant Amerikos prezidentui Teddy Rooseveltui, abi šalys sudarė Portsmuto sutartį, pagal kurią Rusija atidavė japonams Port Artūrą ir pietinę Sachalino salos dalį.

Ratifikavus šią sutartį, rusų karo belaisviai, tarp jų pats admirolas Rožestvenskis, buvo paleisti iš Kobės internavimo stovyklos ir išvyko į Vladivostoką garlaiviu „Voronež". Bet jiems dar nespėjus išvykti, ėmė bręsti bėda. Pagauti revoliucinių nuotaikų, kurios 1905 m. buvo paplitusios visoje Rusijoje (apie tai kalbėsime kitame skyriuje), du tūkstančiai penki šimtai menkai maitinamų kareivių ir jūreivių „ėmė maištauti, dainuoti revoliucines dainas, pasislėpę tamsiame triumo kampe mojuoti raudona vėliava ir pilnais puodeliais maukti degtinę". Kilo riaušės, ir penkiasdešimt šešiems karininkams nepavykus numalšinti maišto, teko įsikišti japonų policijai. Atkūrus tvarką, rusai pagaliau išplaukė į Vladivostoką.

Tai, ką jie pamatė sugrįžę į Rusiją, buvo dar nuostabiau: kaip ir daugelį miestų visoje Rusijoje, Vladivostoką buvo apėmusi „revoliucinė dvasia" – tai yra girtos minios kiauras dienas maištavo, degindamos ir siaubdamos uostamiestį. Iš tikrųjų, kaip pasakojo McCormickas, „pirmas krovinys, kuris atvyko į Vladivostoką po taikos ratifikavimo, buvo laivas su alkoholinių gėrimų kroviniu. Jokių kitų prekių laive nebuvo."[73]

Taigi rusus Ramiajame vandenyne triuškinamai nugalėjo geriau organizuoti, ginkluoti ir parengti priešai. Tačiau daugelį stebėtojų pirmiausia domino ne augančios Japonijos imperijos triumfas, o nykstančios Rusijos imperijos bėdos. „Svarbiausias kariuomenės priešas yra nacionalinės moralinės ligos, – rašė McCormickas, apibendrindamas tai, ką matė sekdamas paskui Rusijos kariuomenę. – Didelė tauta, turinti didelę kariuomenę, kuri nepajėgė nugalėti japonų viename vieninteliame mūšyje, turbūt pirmiausia tapo ne priešo, o savo pačios auka."[74] Iš tikrųjų, tai buvo pirmas atvejis, kai stambią Europos didvalstybę taip triuškinamai nugalėjo ne Europos didvalstybė. Daugeliui Europos ir Amerikos žmonių buvo nesuvokiama, kaip didelę rusų karinę mašiną galėjo taip smarkiai sulaužyti toks „nereikšmingas priešininkas" kaip Japonija[75]. Ir nors japonų kariuomenė buvo daug galingesnė, negu manė jų amžininkai europiečiai, masinis girtuokliavimas aiškiai silpnino Rusijos karinę mašiną.

Neue freie Presse korespondentas rašė dar tiesiau: „Tai buvo ne japonų pergalė, o alkoholio triumfas – alkoholio, alkoholio ir dar kartą alkoholio."[76] Prieš Pirmąjį pasaulinį karą visi suprato, kad tai gryna tiesa. Nors ir kokia ši pamoka buvo nemaloni rusams, karas su Japonija aiškiai parodė, kad kariuomenė tapo girtavimo visuomenėje platintoja, o Rusijos autokratinės degtinės politikos sistema smarkiai trukdo jos vadovams įgyvendinti savo geopolitines ambicijas.

12

NIKOLAJUS GIRTUOKLIS, NIKOLAJUS BLAIVININKAS

Beveik visi Rusijos imperinės kariuomenės kariai – ir neišsilavinę valstiečiai rekrūtai, ir aristokratai karininkai – gėrė mažai tegalvodami apie pasekmes. Pasak vieno stebėtojo, „pagrindinis husarų pulko užsiėmimas yra girtuokliauti". Gyvendamas Carskoje Selo, caro šeimos priemiesčio rezidencijoje į pietus nuo Sankt Peterburgo, jis aprašė juokingą elitinio pulko vadų elgesį: „Jie dažnai gerdavo kiauras dienas ir naktis, kol imdavo kliedėti" ir manyti esą ne žmonės, o vilkai. Visi karininkai „nusirengdavo nuogi ir išbėgdavo į Carskoje Selo gatves, kurios naktį paprastai būna tuščios. Jie vaikščiodavo keturiomis ir, pakėlę apgirtusias galvas į dangų, garsiai staugdavo."

Matyt toks vilkiškas jaunų vadų elgesys buvo labai įprastas, nes jis visiškai nestebino seno intendantūros padavėjo, žinojusio, koks jo vaidmuo šiame vaidinime. „Jis išnešdavo į verandą didelį kubilą ir pripildavo jį pilną degtinės arba šampano. Tada visi karininkai keturpėsti puldavo prie kubilo ir lakdavo vyną liežuviais, viauksėdami ir kandžiodami vienas kitą. Kartkartėmis vieną apsvaigusį karininką tekdavo nukelti nuogą nuo jo paties namo stogo, ant kurio užsilipęs jis staugdavo į Mėnulį arba girtas dainuodavo serenadas pirklio žmonai."[1]

Toks elgesys buvo visiškai nederamas modernios kariuomenės karininkams, net ir tarnaujantiems pačiame nereikšmingiausiame dalinyje. Bet taip elgėsi ne įprasto pulko, o elitinio rusų kazokų kavalerijos, husarų, pulko vadai. Ir jaunuolis, kuris nuolat pasigerdavo taip smarkiai, kad imdavo manyti esąs vilkolakis, buvo ne paprastas karininkas. Jis buvo Nikolajus Aleksandrovičius Romanovas – būsimasis caras Nikolajus II.

Nikolajus yra viena iš daugiausia dėmesio sulaukusių ir romantizuotų asmenybių Rusijos istorijoje: ne tiek dėl savo pasiekimų, kiek dėl tragiško galo. Jam valdant Rusija patirdavo vieną smarkų fiasko po kito. Jo konstitucinės nuolaidos per 1905 m. revoliuciją, kurias jis padarė paskatintas žeminančio Rusijos pralaimėjimo Japonijai, laikinai apsaugojo monarchiją nuo žlugimo, bet jokios nuolaidos negalėjo apsaugoti carinės sistemos nuo Pirmojo pasaulinio karo katastrofos ir 1917 m. revoliucijos liepsnų; neišgelbėjo jos nuversto imperatoriaus ir jo šeimos ir nuo kitais metais bolševikų revoliucionierių surengtos negailestingos egzekucijos.

Ištisos istorikų kartos kalbėjo apie klaidingus politinius ir karinius sprendimus, kuriuos priėmė šis „tragiškai nekompetetingas ir silpnas" Rusijos valdovas, kuriam, rodės, pats likimas lėmė atvesti liaudį į pražūtį[2]. Tačiau retas kuris iš jų – jeigu tokių apskritai buvo – ieškojo bene didžiausios jo politinės klaidos priežasčių: kodėl 1914 m. rugsėjo 28-ąją Nikolajus II priėmė neįtikėtiną sprendimą – paskelbė, kad Rusija amžinai bus blaivi ir pirmoji iš visų šalių įves prohibiciją. Vienu mostu Nikolajus atšaukė šimtus metų Rusijoje vykdytą degtinės politiką, sugriaudamas pagrindinę autokratinio valstybės valdymo atramą; toks jo sprendimas sukėlė pražūtingų padarinių imperijos finansams ir galų gale pavertė vieną iš galingiausių imperijų nevykusia Europos valstybe.

Taigi kas paskatino šį jauną girtuoklį, kuris savo dienoraštyje sąžiningai prisipažino, kad pasigerdavo taip smarkiai, kad jį tekdavo nešti namo[3], tapti karštu blaivybės šalininku, primetusiu abstinenciją savo liaudžiai ir taip sugriovusiu pačius Rusijos degtinės politikos pamatus? Norint atsakyti į šį klausimą, mums reikės įžengti į asmeninį paskutiniojo Rusijos caro šeimos, besiplūkiančios su greitai besikeičiančios politinės tvarkos iššūkiais, pasaulį.

Viskas šeimoje – Sergejus ir Aleksejus

Norint atskleisti bet kokio esminio sprendimo logiką reikia išanalizuoti skirtingų socialinių bei politinių veiksnių ir šeimos įtaką pačiam carui. Kartais tam reikia narplioti sudėtingus caro šeimos santykius. Nors daugiau kaip tris šimtus metų valdė vieną šeštąją žemės teritorijos, Romanovai vis tiek buvo tik šeima. Kaip ir kiekvienoje šeimoje, joje buvo meilės bei pagarbos, smulkios konkurencijos ir įtarumo, garbių senolių ir pavydžių vaikų, mylimų dėdžių ir atstumtų pusbrolių. Kadangi daug caro giminaičių užėmė įtakingus kariuomenės ir vyriausybės postus vien dėl savo kilmės, nesibaigiančios šeimyninės dramos dažnai sukeldavo politinių pasekmių. Savimeiliai caro šeimos nariai dažnai labai įtariai žiūrėjo į nedaugelį kompetentingų civilių ministrų, kurie iškilo savo jėgomis, tarnaudami imperijos biurokratijoje.

Caraitis Nikolajus Aleksandrovičius buvo caro Aleksandro III, šiurkštaus reakcionieriaus, apsistačiusio girtuokliais padlaižiais ir naudos ieškančiais sugėrovais, vyriausiasis sūnus. Labai stiprus fiziškai, Aleksandras žavėjo šiuos draugus demonstruodamas savo jėgą. Jo vienintelė silpnybė, rodės, buvo alkoholizmas, griovęs jo sveikatą. Kai carui susirgus sunkia inkstų liga carė uždraudė jam gerti, jis liepė įsiūti jam į batus slaptas kišenes, kuriose slėpė konjako flakonus. 1894 m. lapkričio 1-ąją, likus keturiems mėnesiams iki penkiasdešimtojo gimtadienio, Aleksandras atostogaudamas Kryme staiga (nors negalima sakyti, kad netikėtai) susirgo inkstų uždegimu ir mirė[4].

Manydamas, kad valdys dar trisdešimt metų, Aleksandras III beveik nesistengė paruošti jaunojo Nikolajaus II šalies valdymui. Todėl caraitis gyveno šiltnamio sąlygomis, buvo menkai išsimokslinęs ir labiau mėgo medžioti, linksmintis aukštuomenės pokyliuose ir lankytis teatruose negu spręsti nuobodžius valstybės reikalus. Paskutiniais paauglystės metais tarnaudamas žemesnio rango karininku, Nikolajus perėmė karininkų luomo ydas. „Visi matė, – rašė vienas amžininkas, – kad Nikolajaus Aleksandrovičiaus organizmas apnuodytas alkoholio, jo veidas tapo geltonas, akys nesveikai blizgėjo, po akimis pradėjo formuotis kapšai, kaip įprasta alkoholikams.“[5]

Netikėtai mirus tėvui, negabiam dvidešimt šešerių metų caraičiui norom nenorom teko perimti valdžios vadžias. Nepaisydamas inteligentijos raginimų vykdyti liberalias reformas, Nikolajus buvo tvirtai pasiryžęs išsaugoti absoliučią monarchiją. Politiškai neišprusęs, Nikolajus tvirtai tikėjo esąs Dievo pateptas valdyti Rusiją, ir tai tiktai pabrėžė jo abejingumą liaudies vargams. Viešumoje stengdamasis atrodyti ryžtingas ir visagalis, Nikolajus nemokėjo ir nesiryžo spręsti politinių reikalų; beveik visą valdžią ir įtaką jis atidavė savo dėdėms didiesiems kunigaikščiams – tėvo Aleksandro III broliams. Jau užėmę įtakingus postus dėl savo kilmės, jie nesivaržydami bauginimais vertė bailų carą suteikti jiems dar daugiau valdžios[6].

Dėdė Sergejus Aleksandrovičius buvo vienas iš keturių didžiųjų kunigaikščių. Sergejus buvo to pulko, kuriame jaunystėje karininku tarnavęs Nikolajus girtuokliaudavo tol, kol imdavo manyti esąs vilkolakis, generolas majoras ir „labai skatino girtavimą ir lėbavimą“[7]. Sergejaus raginimu, Nikolajus vedė Hesės princesę Alix – jaunesniąją Sergejaus žmonos seserį, kuri tapo care Aleksandra Fiodorovna. Sergejus buvo „mėgstamas caro dėdė ir dieveris“ ir nesivaržydamas naudojosi savo įtaka[8].

1894 m. mirus Aleksandrui III, didysis kunigaikštis Sergejus, kuris užėmė įtakingą Maskvos generalgubernatoriaus postą, vykdydamas savo pareigas turėjo organizuoti visiems maskviečiams didelę šventę naujojo caro Nikolajaus II karūnavimo proga. Pastangos pelnyti liaudies palankumą davė visiškai priešingą rezultatą. Po iškilmingo karūnavimo Kremliaus Uspenskio katedroje 1896 m. gegužę, Chodynkos laukuose *(Chodynskoje pole)* į šiaurės vakarus nuo Maskvos turėjo būti surengta dosni, nemokama puota. Šiandien šie laukai užstatyti pilkais sovietų laikų daugiabučiais, ten yra „Dinamo“ stadionas ir Chodynkos ledo arena „Megasport“, bet 1896 m. Chodynkos laukai, išvagoti tranšėjų ir apkasų, buvo naudojami kaip mokomieji imperinės Maskvos įgulos poligonai. Vis dėlto tie laukai buvo laikomi vienintele pakankamai erdvia vieta šimtams tūkstančių maskviečių švęsti naujojo caro karūnavimą. Juose buvo pastatytas didžiulis karališkasis paviljonas, taip pat dvidešimt alinių, kuriose iš šimtų statinių turėjo būti nemokamai dalijamas alus ir suvenyrai.

Naktį prieš iškilmes iš Maskvos ir visos centrinės Rusijos kaimų ten ėmė rinktis tūkstančiai valstiečių, daugelis jau girti. Iki ryto jų skaičius pasiekė beveik *pusę milijono*. Nuovoką praradusioje minioje pasklidus gandams, kad alkoholio visiems neužteks, duobėtame lauke kilo didžiulė spūstis. Vyrai, moterys ir vaikai buvo partrenkti ir sutrypti kojomis. Tūkstančiai sužalotų žmonių užkimšo nedaugelį miesto ligoninių, bet jiems pasisekė, kad išgyveno: 1 389 žmonės buvo mirtinai sutrypti Chodynkos laukuose, kurie labiau priminė Europos mūšio lauką, nusėtą sužeistaisiais, negu „mistinių abipusės ištikimybės ir meilės ryšių, siejančių carą ir liaudį, šventimo vietą.“[9]

Naujasis caras, savaime suprantama, labai susisielojo. Nikolajus ketino atšaukti kitus renginius, paskelbti nacionalinį gedulą ir pasitraukti į vienuolyną melstis už žuvusiuosius. Tačiau kietaširdžiai didieji kunigaikščiai tikino jį neįžeisti Prancūzijos, vienintelės Rusijos sąjungininkės Europoje, ir neatsisakyti prabangios puotos, kurią jau buvo suplanavęs Prancūzijos ambasadorius markizas de Montebello. Nors Nikolajus ir carė Aleksandra vėliau aplankė išgyvenusiuosius, paguldytus į vietos ligonines, ir davė kiekvienam po tūkstantį rublių, didysis kunigaikštis Sergejus – Maskvos generalgubernatorius ir šventės organizatorius – neaplankė nei aukų, nei didžiulės nelaimės vietos ir neprisiėmė jokios atsakomybę už tai, kas atsitiko. Prietaringi valstiečiai laikė šią girtą tragediją ženklu, pranašaujančiu nelaimingą valdymą. Revoliucionieriai, matydami jaunąjį imperatorių su savo „vokiete“ švenčiančius po tokios didžiulės nelaimės, pabrėžė caro paviršutiniškumą ir ryškų atotrūkį tarp beširdės autokratijos ir vargstančios liaudies. Jau pačioje pradžioje rusai vadino carą Kruvinuoju Nikolajumi, o Sergejų – Chodynkos kunigaikščiu[10].

Ironiška, bet vienintelis geras Sergejaus bruožas buvo tas, kad jis globojo blaivybę. Didysis kunigaikštis užėmė nominalaus valstybės remiamos Visuomenės blaivumo globos draugijos vadovo postą, be to, kartu su žmona aktyviai rėmė blaivybę dosniomis aukomis, viešais pasirodymais ir net steigė klinikas alkoholikams gydyti. Tačiau dauguma žmonių, net caro šeimos nariai, laikė Sergejų užsispyrusiu, arogantišku, antisemitišku reakcingu šovinistu, visiškai neišmanančiu valdymo reikalų[11]. Bent jau šiuo požiūriu Sergejus visai neišsiskyrė iš kitų didžiųjų kunigaikščių, kurie savo nekompetentingumu ir girtuokliavimu patys to nenorėdami menkino caro valdžios autoritetą.

Paimkime, pavyzdžiui, kitą caro dėdę didįjį kunigaikštį Aleksejų Aleksandrovičių Romanovą. Visą gyvenimą domėjęsis jūreivyste, Aleksejus buvo paskirtas vyriausiuoju karinio jūrų laivyno vadu, nors jam labiau rūpėjo ne karyba, o girtavimas ir pasilinksminimai. Posakis „greitos moterys ir lėti laivai“ vykusiai apibendrino jo laimėjimus karinėje tarnyboje[12].

Iš visų didžiųjų kunigaikščių Aleksejus Aleksandrovičius buvo tikrai žinomiausias tų laikų amerikiečiams, daugiausia dėl savo plačiai pagarsėjusio

vizito Jungtinėse Valstijose XIX a. 8 dešimtmetyje. Kaip aukščiausiam Jungtinėse Valstijose apsilankiusiam Rusijos pareigūnui, Aleksejui buvo surengtas prašmatnus Rytų pakrantės visuomenės grietinėlės priėmimas, kuriame dalyvavo ir prezidentas Ulysses'as S. Grantas. Didysis kunigaikštis pareiškė norįs sudalyvauti autentiškoje Laukinių Vakarų bizonų medžioklėje. Jį savo namuose priėmęs buvęs Pilietinio karo generolas Philipas Sheridanas, pagarsėjęs savo naudota išdegintos žemės taktika, panašia į tą, kuria kliovėsi Williamas Tecumseho Shermanas per „žygį jūros link", maloningai įsipareigojo patenkinti jo norą ir net įkūrė Aleksejaus stovyklą, tikrą Potiomkino kaimą Nebraskos lygumoje. „Autentiškas" pasienio sąlygas ištaigingoje stovykloje padėjo sukurti pučiamųjų orkestras, puikiausios vaišės ir vynai, ir daugybė skrynių su šampano buteliais. Kadaise grėsmingas indėnų vadas Taškuotoji Uodega ir jo gentainiai lakotai buvo pasamdyti vaidinti stereotipinius laukinius indėnus, o medžioti atvirose prerijose Aleksejų mokė ne kas kitas, o pats generolas George'as Armstrongas Custeras ir Buffalo Billas Cody. Netrukus jų „tikrą" Laukinių Vakarų medžioklę pertraukė maisto tiekėjai, kurie, atgabenę pilnus vežimus sumuštinių ir šampano, pakvietė medžiotojus pietauti.

Amerikiečių žurnalistai sekė paskui Custerį ir Cody, kurie mokė savo karališkąjį svečią, šventusį dvidešimt antrąjį gimtadienį, medžioti bizonus. (Matyt, kamuojamas pagirių po vakarykščio priėmimo, generolas Sheridanas prie jų neprisijungė.) Sumedžiojęs savo pirmąjį bizoną, didysis kunigaikštis nupjovė jam uodegą ir džiaugsmingai apsirišo ją aplink galvą. „Akimirksniu vėl ėmė pokšėti šampano kamščiai, – pasakojo vienas juos lydėjęs žurnalistas. – Šventė tęsėsi – susirinkusieji žiūrėjo indėnų šokius, puotavo ir gėrė." Puota sustiprino amerikiečių ir jų svečio bičiulystę, bet per ją jie vos nesusipyko: visiškai pasigėrę, Aleksejus ir Custeras atvirai varžėsi dėl Taškuotosios Uodegos dukters palankumo, labai supykdydami išdidų lakotų vadą[13].

Visą savaitę girtuokliavęs ir medžiojęs, didysis kunigaikštis iškeliavo į Denverį šalies vakaruose, stovykla buvo išrinkta, ir indėnai grįžo namo. Bet Aleksejui medžioti taip patiko, kad jis pareikalavo surengti dar vieną medžioklę ir net šovė į bizoną pro traukinio vagono langą. Custeras nedelsdamas telegrafavo į Volaso fortą, kad būtų pasirūpinta arkliais, furgonais, maistu ir, svarbiausia, „visokiais gėrimais ir šampanu", kokių tik pavyks rasti, nes baigiasi Rusijos delegacijos alkoholio atsargos. Jų stovykloje šalia Kit Karsono, Kolorado valstijoje, prie medžiotojų puotos prisidėjo net tarnai, kareiviai ir virėjai. Vaizdas puotos vietoje priminė rusų pralaimėjimą Kryme ir Mandžiūrijoje; reporteriai pastebėjo, kad žemė buvo „nusėta šampano ir įvairiausių kitų gėrimų buteliais. Šiame „mūšio lauke" „žuvusiųjų" buvo daugiau negu medžioklės plote bizonų."[14]

Labiau mėgęs pulti į lovą viešnamiuose negu į mūšį jūroje, Aleksejus kažkaip tapo viso rusų karinio jūrų laivyno vadu. Kaip ir kiti didieji

kunigaikščiai, jis nevengė pasinaudoti savo įtaka sūnėnui carui, kuris bijojo net užsiminti apie kariuomenės reformą, nenorėdamas nuliūdinti mylimo dėdės[15]. Kaip ir caras, Aleksejus pritarė karui su Japonija, manydamas, kad tai bus lengvas pasivaikščiojimas, per kurį jis tikrai pasidžiaugs puikia savo karinio jūrų laivyno pergale. Būtent Aleksejus sumanė surengti donkichotišką Baltijos jūros flotilės ekspediciją, kuri pasibaigė pralaimėjimu Cušimos sąsiauryje. Aleksejus buvo visiškai niekam tikęs vadas – lemiamais karo su japonais momentais jis arba būdavo girtas, arba sirgdavo, o dėl jūreivių girtavimo ir nekompetentingumo amžinai kaltindavo visus, tik ne save[16]. Cušimoje praradęs visą laivyną, Aleksejus 1905 m. birželį gėdingai atsistatydino ir likusius gyvenimo metus praleido lėbaudamas Paryžiuje.

Pasipiktinę monarchijos abejingumu ir demoralizuoti pralaimėjimo japonams, darbininkai ėmė streikuoti, valstiečiai – kelti riaušes, o kareiviai – maištauti; neramumai atvedė šalį į 1905 m. revoliuciją. Kad ir kaip būtų keista, pagrindine sukilimo auka tarp caro artimųjų tapo blaivybės puoselėtojas Nikolajaus dėdė didysis kunigaikštis Sergejus. Užimdamas įtakingą Maskvos generalgubernatoriaus postą, Sergejus bijojo tapsiąs taikiniu teroristams revoliucionieriams, kurie jau buvo nužudę daugybę aukštų kariuomenės ir vyriausybės pareigūnų. Jis atsistatydino iš gubernatoriaus posto ir naktį, kad nebūtų pastebėtas, pabėgo į saugų Kremlių. 1905 m. vasario 17-osios popietę išsipildė jo blogiausi nuogąstavimai. Kai Sergejaus karieta įvažiavo į Kremlių, prie Čudovo vienuolyno (taip, to paties „stebuklingojo" vienuolyno, kur, kaip teigiama, gimė degtinė), vadinamojo Socialistinės revoliucinės partijos kovinio būrio narys metė jam ant kelių nitroglicerino bombą; sprogimas suplėšė didįjį kunigaikštį į gabalus. Jo žmona, didžioji kunigaikštienė, viena iš pirmųjų atvykusi į šiurpios žūties vietą, pamatė krauju permerktą sniegą, nužarstytą šrapnelio skeveldromis, mėsa, ir „šiurpią tamsiai raudoną tyrę toje vietoje, kur buvo liemuo". Vis dar papuošti karališkaisiais žiedais, didžiojo kunigaikščio pirštai vėliau buvo surasti ant kaimyninio pastato stogo[17].

1905 m. pagirios

Siautėjantys maištininkai neapsiribojo nužudę didįjį kunigaikštį Sergejų; kilo grėsmė, kad 1905 m. revoliucija sugriaus visą autokratinę santvarką. Caras ir carė net nedrįso atvykti į Sergejaus laidotuves, bijodami palikti savo rezidenciją Carskoje Selo, – pasikėsinimo į juos grėsmė buvo labai rimta. Po Kruvinojo sekmadienio 1905 m. sausio 22-ąją, kai imperijos gvardija prie Žiemos rūmų ėmė šaudyti į tūkstančius taikių protestuotojų, reikalaujančių padidinti atlyginimus, pagerinti darbo sąlygas ir baigti pražūtingą karą su Japonija, neramumai išplito visoje Rusijoje.

Nikolajus negalėjo suprasti, kodėl jo menkų nuolaidų ir neįvykdytų pažadų nepakanka streikams, sukilimui, nepaklusnumui ir žudynėms nuraminti. Gegužę japonai Cušimoje sutriuškino Baltijos laivyną. Didžiajam kunigaikščiui Aleksejui birželį gėdingai atsistatydinus iš karinio jūrų laivyno vado posto, sukilimai įsiliepsnojo Sevastopolio, Kronštato ir Vladivostoko karinėse jūrų bazėse, o jų kulminacija buvo garsusis maištas šarvuotlaivyje „Potiomkin“ Odesos uoste. Vietoj susprogdinto didžiojo kunigaikščio Sergejaus paskirtas kitas Maskvos generalgubernatorius taip pat buvo panašiu būdu nužudytas revoliucionierių kovinio būrio. Situacija greitai darėsi nekontroliuojama.

Paskutinė caro šeimos gynybos linija buvo Sankt Peterburgo karinė apygarda ir jos vadas didysis kunigaikštis (taip, *dar vienas* didysis kunigaikštis) Nikolajus Nikolajevičius Romanovas (jaunesnysis), caro pusbrolis. Vaikystėje pusbrolis Nikolajus buvo meiliai pramintas mažybiniu vardu Nikolaša, siekiant atskirti jį nuo mažojo Nikio – būsimojo caro. „Mažagalvis, aistringas medžiotojas, kvailys ir nepataisomas alkoholikas“, Nikolaša buvo husarų pulko, kuriame vilkolakis Nikis išmoko gerti, pulkininkas. Vyresnis už carą dvylika metų, konservatyvus, kaip ir kiti didieji kunigaikščiai, turintis karinį išsilavinimą Nikolaša darė didžiulę įtaką jaunajam carui ir tapo jo patikėtiniu bei patarėju; jų santykiai kėlė kitų caro šeimos narių pavydą ir skatino juos regzti intrigas. Nežinia, ar pelnytai, ar nepelnytai, bet didysis kunigaikštis Nikolajus Nikolajevičius buvo kaltinamas už didžiąją dalį nelaimių, kurios užgriuvo šalį valdant paskutiniajam carui[18].

Maištingoms (ir dažnai girtoms) minioms grasinant nuversti valdžią, Nikolajus II galėjo rinktis tik du kelius: nusileisti žmonių reikalavimams įsteigti įstatymų leidžiamąjį organą ir priimti konstituciją arba žiauriai susidoroti su savo paties liaudimi. Kariuomenei beveik visiškai jam nebepaklūstant, Nikolajus maldavo didįjį kunigaikštį Nikolašą – vienintelį žmogų, kuris kėlė kareiviams pagarbą – imtis karinio diktatoriaus vaidmens. Atsisakęs, Nikolaša pridėjo savo tarnybinio revolverio vamzdį sau prie smilkinio ir grasino nusišauti vietoje, jeigu caras tyliai nepritars konstitucinei monarchijai, kad baigtųsi neramumai. Savo dramatišku poelgiu jis paskatino carą priimti istorinį Spalio manifestą, kuris suteikė Rusijai silpną atstovaujamąjį parlamentą (Dūmą), įvesti visuotinę rinkimų teisę ir užtikrinti pagrindines piliečių teises ir laisves. Nuolaidos atitolino carizmo žlugimą... bent jau kuriam laikui[19].

Šaliai pamažu traukiantis nuo katastrofos krašto, išsilavinusi Rusijos visuomenės ir vyriausybės dalis permąstė paskutinius įvykius. Daugelis dėl visko kaltino alkoholį: karo ekspertai priminė girtavimą mobilizacijos metu ir fronte, prastą kariuomenės pasirengimą ir valstybinių gėrimų parduotuvių pogromus, kuriuos 1905 m. revoliucijos pradžioje rengė degtinės ištroškusios minios. Finansininkai prisiminė sporadiškus alkoholio

boikotus 1905–1906 m., kai socialistinių pažiūrų darbininkai atsižadėjo degtinės ir piketavo prie smuklių, siekdami, kad valdžia patirtų nuostolių. Visi caro pareigūnai sutiko, kad didžiausias priešas yra alkoholis[20]. Didysis kunigaikštis Nikolaša it pakvaišęs suskato rauti girtavimo blogį – panaikino kariuomenėje tradicinį degtinės davinį (*čarką*), uždraudė prekiauti alkoholiu karinėse parduotuvėse ir apribojo šalia karinių stovyklų įsikūrusių restoranų darbo valandas. Kariuomenė buvo paruošta imtis dar drastiškesnių veiksmų, kad, reikalui esant, neleistų kilti tokiai netvarkai dėl girtavimo, kaip praeityje[21].

Tačiau pamoką išmoko ne tik rusai. Kaip rašiau kažkurioje savo knygoje ar straipsnyje, daugelyje šalių įsigalėjo „karinio blaivumo kultas". Beveik visų pasaulio šalių vyriausioji vadovybė ėmė laikyti alkoholį didžiausiu valstybės priešu. Net caro pusbrolis Vokietijos kaizeris Vilhelmas II 1910 m. drąsiai pareiškė, kad pergalė kitame Europos kare atiteks tai kariuomenei, kuri bus blaiviausia[22].

Spalio manifestu užtikrinus pilietines teises, šalyje atgimė blaivybės judėjimas, užgniaužtas po XIX a. 6 dešimtmečio boikotų. „Žodžiai veržėsi į laisvę, bet juos užgniauždavo ydos, – rašė daktaras Aleksandras Korovinas 1905 m. spalį. – Anksčiau kalbėjome apie girtuokliavimą, bet nutylėdavome aplinkybes, kurios jį pagimdė." Nebetildomi cenzūros, rašytojai, kurie kadaise vyriausybės kritiką dangstė aliuzijomis į alkoholį, dabar laisvai prisidėjo prie savo užsienio kolegų, tiesiai kaltindami valdžią dėl Rusijos žmonių skurdo, tamsumo ir girtuokliavimo[23].

Nedaug likus iki pirmalaikės mirties 1894 m., caras Aleksandras III pavedė jaunam finansų ministrui Sergejui Wittei pertvarkyti akcizo mokesčių, kuriais buvo apmokestinta degtinė XIX a. 7 dešimtmetyje, panaikinus mokesčio atpirkimą, sistemą. Palengva keisdamas akcizo mokesčio sistemą valstybine mažmeninės prekybos degtine monopolija, Wittė pareiškė, kad jo sistema „pirmiausia turi skatinti liaudį gyventi blaiviau, ir tik tada galima kalbėti apie iždo pajamas"[24].

Nors dvarininkai atgavo teisę distiliuoti alkoholį, jie galėjo parduoti jį tik valstybei, kuri, tariamai rūpindamasi blaivybe ir gaudama didelį pelną, kontroliavo visą mažmeninę rinką. Kaip buvo nutikę ir daug kartų praeityje, lengvų pinigų pagunda buvo per didelė ir blaivybės tikslas buvo paaukotas iždo interesams. Caro „girtas biudžetas" tapo mėgstamu kritikų ir revoliucionierių, tarp jų ir Vladimiro Lenino, taikiniu. 1913 m. net Sergejus Wittė – degtinės monopolijos architektas – pasmerkė savo paties kūrinį, sakydamas, kad jį sugadino jį pakeitęs finansų ministras Vladimiras Kokovcovas[25].

Taip pat po 1905 m. buvo puolama ir imperinės degtinės monopolijos tarnaitė Liaudies blaivumo globos draugija (*Popečitel'stvo o narodnoj trezvosti*). Ši vienintelė nacionalinė blaivybės organizacija buvo Finansų ministerijos priedėlis ir todėl niekada neskatino susilaikyti nuo degtinės,

tik vartoti ją saikingai[26]. Karštiems blaivybės šalininkams, tokiems kaip Tolstojus, ši draugija kėlė pasibjaurėjimą: ji veikė pagal valdžios nurodymus, todėl neparėmė vietinių blaivybės iniciatyvų. Įtariai žiūrėdama į visuomenines iniciatyvas, Liaudies blaivumo globos draugija ir jos vadovai atsisakė bendradarbiauti su saujele mažų, nepriklausomų, tikrų blaivybės draugijų, kurias steigė elitinė inteligentija, besirūpinanti valstiečių sveikata ir gerove, susirūpinę medikai ar net bažnyčia[27]. Kai įtakingasis Wittė paprašė Tolstojaus, kuris padarė blaivybę savo pilietinės religijos kertiniu akmeniu (žr. 10 skyrių), su juo susitikti, Tolstojus piktai atsisakė. „Mano manymu, valdžios įkurtos blaivybės draugijos, kurios nesigėdija pačios pardavinėti nuodus, žlugdydamos žmones savo pačių pareigūnų rankomis, yra arba veidmainiškos, kvailos, arba suklaidintos (o galbūt ir tokios, ir tokios) ir aš jokiu būdu negaliu joms pritarti, – rašė Tolstojus. – Mano nuomone, jeigu valdžia iš tikrųjų norėtų gero žmonėms, tai pirmiausia turėtų visiškai uždrausti nuodus, kurie ardo milijonų žmonių sveikatą ir dvasinę gerbovę.“[28] Taip manė ne vien Tolstojus: ir liberalūs, ir konservatyvūs parlamentarai, tokie kaip Samaros atstovas Michailas Čelyševas, pačioje Dūmoje atvirai išjuokė Liaudies blaivumo globos draugiją ir „girtą biudžetą“[29].

Alkoholio klausimo politizavimas aiškiai atsiskleidė per Pirmąjį visos Rusijos kovos su girtuokliavimu suvažiavimą, surengtą Sankt Peterburge 1909–1910 m. žiemą. Oficialiai sušaukti Ministrų Tarybos pirmininko Piotro Stolypino, tūkstančiai delegatų, atstovaujančių įvairiausioms interesų grupėms, buvo pakviesti aptarti alkoholio problemą. Bažnyčios, medikų, moterų susivienijimų, profesinių sąjungų, kaimų *zemstvų* ir miestų dūmų atstovai susitiko su finansų ministerijos pareigūnais, Liaudies blaivumo globos draugijos vadovais, ministrais ir valstybės dūmos nariais. Su darbininkų atstovais į suvažiavimą atvyko ir Lenino pasiųsta bolševikų delegacija. Kaip ir galima buvo tikėtis, konflikto išvengti nepavyko. Susirinkimas virto piktu sistemos šalininkų ir jos radikalių priešininkų barniu. Dvasininkai piktai pasišalino, minią kurstančių darbininkų delegatai buvo suimti, o mokslo žmonėms, kurie siejo alkoholizmą su skurdu, policija uždraudė pristatyti savo tyrimus. Suvažiavimo galutinė išvada apie gėrimo monopoliją buvo aiški: „Šalin visą sistemą.“[30] Plačiai paviešinti, šie debatai sukėlė didelį susidomėjimą visoje imperijoje – ypač darbininkų kritika Liaudies blaivumo globos draugijai ir degtinės monopolijai dėl to, kad turtina valstybę ir dvarininkus liaudies sąskaita. Iki 1905 m. apie Rusijos autokratinę degtinės politiką galima buvo kalbėti tik užuominomis; po 1905 m. sistema buvo atvirai demaskuota.

Daugelis caro artimųjų nuolat skatino jį remti blaivybę. Nikolajus išsaugojo švelnius prisiminimus apie savo nužudytą dėdę Sergejų, kuris aktyviai globojo blaivybę. Jo našlė vis dar atkakliai ją skatino, kaip ir Aleksandras, Oldenbergo princas, princas Meščerskis ir didysis kunigaikštis

Konstantinas; jie visi maldavo carą atjunkyti iždą nuo žalingos priklausomybės nuo degtinės pajamų, o savo valdinius – nuo kenksmingo prisirišimo prie alkoholio.

Valdant paskutiniajam carui visose rūmų intrigose būtinai dalyvaudavo „pamišęs vienuolis" Grigorijus Rasputinas. Šis abejotinas Sibiro mistikas įgijo įtaką karališkajai šeimai „stebuklingai" išgydęs caraičio Aleksejaus hemofiliją – ši istorija yra žinoma. Ne mažiau esame girdėję apie liūdnai pagarsėjusį Rasputino lėbavimą: turėdamas didžiulę įtaką, jis prisiviliojo daug aristokračių gerbėjų, kurios noriai dalyvavo šio „švento vyro", kuris skelbė, kad kelias į išganymą eina per nuodėmę, išgertuvėse ir orgijose[31]. Taigi, kad ir kaip keista, karščiausiai už blaivybę ir prohibiciją pasisakė liūdniausiai pagarsėjęs Rusijos girtuoklis, ištvirkėlis ir lėbautojas. „Nedera carui prekiauti degtine ir versti dorus žmones girtuokliais, – tiesiai pasakė Rasputinas. – Atėjo laikas uždaryti caro smukles."[32]

Atrodo, kad ilgainiui ir viešai, ir privačiai įkalbinėjamas caras Nikolajus II buvo įtikintas, kad iš degtinės monopolijos kyla Rusijos ekonominės, socialinės ir politinės problemos. Po 1905 m. neramumų pats caras taip pat kur kas saikingiau ėmė vartoti alkoholį. Savo ministrams paprastai nerūpestingas caras išreiškė nepasitenkinimą nepakankamai veiksminga kova su girtuokliavimu ir pareikalavo atlikti alkoholio vartojimo šalyje tyrimą. XX a. 2 dešimtmetyje Nikolajus visiškai atsivertė: per didelę kelionę po savo valdas 1913 m. jis tvirtino buvęs sujaudintas „matydamas liaudies vargus, ištuštėjusius namus, smukusią ekonomiką – neišvengiamas girtuokliavimo pasekmes"[33].

1914 m. sausį Nikolajus atleido iš pareigų žmogų, tapusį nekenčiamos monopolijos sinonimu, – finansų ministrą Vladimirą Kokovcovą, mat jis kaip įmanydamas stengėsi išspausti iš degtinės prekybos kuo daugiau pelno. Į jo vietą Nikolajus paskyrė Piotrą Lvovičių Barką ir pavedė jam užtikrinti, kad „iždas nebesiremtų daugumos Mano ištikimų valdinių dvasinių ir ekonominių jėgų smukdymu". Barko misijai reformuoti pačius Rusijos autokratinės degtinės politikos pamatus sutrukdė vėliau tais metais prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas, kuris sugriovė visą carinę sistemą[34].

Pirmasis pasaulinis karas ir caro šeima

1914 m. birželio 28-ąją Sarajeve Gavrilas Principas, devyniolikmetis nacionalistas, pasišventęs kovai už pietų slavų (Jugoslavijos) tautų išlaisvinimą nuo austrų valdžios, nužudė Austrijos sosto įpėdinį erchercogą Franzą Ferdinandą. Netrukus visos pagrindinės Europos didvalstybės, turėjusios karinių sąjungų su Balkanų šalimis, įsitraukė į didelį karą, kuris pareikalavo šešiolikos milijonų gyvybių, nuniokojo visą žemyną, o Romanovų dinastiją paaukojo revoliucijos liepsnose.

Praėjus lygiai mėnesiui po erchercogo nužudymo Austrija paskelbė karą Rusijos sąjungininkei Serbijai. Rusijai susirengus paremti sąjungininkę, Austrija ir Vokietija paskelbė karą ir Rusijai. Nors Britanija, Prancūzija, o vėliau Jungtinės Valstijos padėjo Rusijai kovoti su vadinamosiomis Centrinėmis valstybėmis Vakarų fronte, rytuose Rusija su Vokietija ir Austrija–Vengrija kovojo viena.

Netikėtai susidūręs su karo sunkumais, Nikolajus II (kaip įprasta) ėmė ieškoti šeimos narių pagalbos ir skubiai paskyrė savo pusbrolį Nikolašą visos Rusijos kariuomenės aukščiausiuoju vadas, nors šiam niekada nebuvo tekę vadovauti karo veiksmams. Prisimindamas Vilhelmo žodžius apie lemiamą blaivybės reikšmę kare ir girtavimo nulemtą pralaimėjimą kare su Japonija, Nikolaša prašė skubiai uždrausti pardavinėti alkoholį regionuose, kuriuose vyksta aktyvi mobilizacija. Blaivybę palaikantis caras patenkino jo prašymą – taip Rusija žengė pirmus žingsnius pražūtingu keliu link prohibicijos ir revoliucijos[35].

Nikolajus romantizavo drausmę ir kariuomenės garbę. Jam „tvarkingumas buvo svarbiausia dorybė“. Taigi argumentai, kad prohibicija skatina drausmę ir dorybę kariuomenėje, sutapo su caro požiūriu[36]. Kelių tolimesnių savaičių įvykiai tariamai patvirtino, kad jo sprendimas išmintingas. Vyriausioji kariuomenės vadovybė gavo žinių, kad mobilizacija vyksta nepaprastai sėkmingai. Pranešimai iš mūšių laukų patikino vadovybę, kad uždraudus alkoholį išsiųsti karius į frontą tapo kur kas lengviau, – tam prireikė tik pusės numatyto laiko, ir rusų kariuomenė atvyko jų priešams vokiečiams ir austrams nespėjus pasiruošti juos sutikti.

Caras Nikolajus II, lankydamasis fronte apie 1914–1915 m., išlipa iš savo automobilio. Ginkluotųjų pajėgų vadas didysis kunigaikštis Nikolajus Nikolajevičius Romanovas (Nikolaša) (dešinėje) stovi automobilyje su grafu Dobrinskiu. Kongreso bibliotekos Spaudinių ir fotografijų skyrius / Bain News Service.

Rusijos ir užsienio blaivininkai suskato girti carą, šlovindami jo geranorišką alkoholio draudimą. Matydamos alkoholio draudimo naudą tėvams, sūnums ir vyrams, anksčiau skendėjusiems girtuoklystės liūne, moterys iš visos Rusiją ragino jo didenybę padaryti draudimą nuolatinį[37].

„Uždarius degtinės parduotuves, Rusija tapo blaivi, – rašė vienas stebėtojas britas. – Tiesa, tai prievarta įvesta blaivybė, ir rusai pernelyg įpratę girtauti, kad jų laikiną blaivumą būtų galima vertinti rimčiau negu kaip pertrauką tarp jiems įprasto malonaus laiko leidimo, tačiau jau ir tokia pertrauka tikrai yra nuostabių laikų ženklas."[38]

Vis dėlto alkoholio draudimas buvo laikinas ir dalinis: nebuvo draudžiama prekiauti alkoholiu aristokratų ir turtingųjų restoranuose, ir draudimas galiojo tik tuose regionuose, kur buvo paskelbta karo padėtis. Be to, kol pajamos iš degtinės sudarė nuo ketvirčio iki trečdalio imperijos biudžeto (9.1 pav.), atsisakyti šių pajamų būtų buvusi finansinė savižudybė. Negana to, visiškas draudimas būtų įsiutinęs ir galingus didikus, ir Romanovų šeimos narius, kurie, tarp jų ir didysis kunigaikštis Nikolaša, didžiąją dalį savo turtų susikrovė iš savo spirito varyklų[39].

Iš visų pusių girdėdamas geras žinias, įsidrąsinęs caras 1914 m. rugpjūtį paskelbė, kad dalinė nepaprastosios padėties prohibicija buvo pratęsta visam karo laikui, ir dėl tokio sprendimo vėl sulaukė visų valdžios padlaižių liaupsių. Pirmasis tarp jų buvo finansų ministras Barkas, kuriam buvo pavesta visiškai neįmanoma užduotis atjunkyti imperiją nuo jos svarbiausio pajamų šaltinio didžiausios krizės laiku. Sakydamas carui tik tai, ką jis norėjo išgirsti, Barkas informavo Nikolajų, kad „iždo sunkumai yra tiktai laikini ir kad protinga finansinė politika padės juos įveikti"[40]. Skubiai sudaręs aukšto lygio vyriausybinę komisiją, į kurią įėjo Barkas, caro patikėtinis buvęs premjeras Sergejus Wittė, ekonomistai, mokslininkai ir Dūmos atstovai, Barkas pateikė savo valdovui labai drąsų planą.

Rugsėjo pradžioje komisija sudarė alternatyvų biudžetą be degtinės. Manydama, kad draudimas stebuklingai paskatins ilgai slopintą liaudies darbštumą, ji prognozavo smarkų ekonominį vystymąsi kaip tik tada, kai milijonai darbingų vyrų paliko darbo vietas ir išvyko į frontą. Ekonomikai sparčiai vystantis, manė jie, biudžeto skylę, kuri atsiras praradus pajamas iš degtinės, galima bus lengvai užlopyti užsienio paskolomis, skubiai išleistomis karinėmis obligacijomis, tekstilėms, transporto ir tabako mokesčiais. „Taigi, tą skylę užkimšome be vargo ir pastangų," – vėliau dar kartą patikino Barkas užsienio žurnalistus. Nors Rusijai reikėjo išlaikyti didžiausią kariuomenę, kokia kada nors buvo išsiųsta į karą, Barkas gyrėsi, kad „problema buvo lengvai išspręsta. Aš padidinau keletą mokesčių paskutiniais praėjusių metų [1914 m.] mėnesiais ir pamačiau, kad valstiečių mokumas smarkiai padidėjo įvedus įstatymą, draudžiantį alkoholio vartojimą."[41] Barkas ne tik buvo labai arogantiškas, bet ir visiškai ignoravo faktus. Sumanymas kompensuoti pajamas iš prekybos degtine buvo visiškai nerealistinis, pagrįstas gryna fantazija.

Vis dar patenkintas, kad imperijos finansiniai reikalai klostosi gerai, Nikolajus priėmė pražūtingiausią sprendimą Rusijos degtinės politikos istorijoje: 1914 m. rugsėjo 28 d. caras nusprendė amžiams įvesti Rusijoje blaivybę. Bet kad ir kaip keista, prohibicija buvo paskelbta ne tradiciniu imperatoriaus įsaku, o jo dėdei, blaivybės gynėjui didžiajam kunigaikščiui Konstantinui Konstantinovičiui Romanovui paviešinus caro Nikolajaus II telegramą, kurioje buvo tiesiog parašyta:

> Petrogradas. Didžiajam kunigaikščiui Konstantinui Konstantinovičiui. Dėkoju Rusijos krikščioniškai blaivybės organizacijai. Aš jau nusprendžiau visiems laikams panaikinti Rusijoje valstybinę prekybą degtine.
>
> NIKOLAJUS.[42]

Caras nusprendė ne tik atsisakyti valstybinės prekybos degtine, bet ir uždrausti ja prekiauti visoms privačioms komercinėms įmonėms. Visagalis Rusijos atsivertėlis į blaivybę manė, kad užtenka jam kaip suverenui įsakyti, ir degtinė amžiams išnyks iš Rusijos.

Atsižadėdamas degtinės ir jos teikiamų didelių pajamų caras pažeidė šimtametę autokratinio valdymo tradiciją. Dabar, Rusijos didžiausios karinės krizės valandą, caras iš esmės griovė savo paties imperijos pamatus. Bet norint iki galo suprasti, kaip buvo priimtas šis lemtingas sprendimas, reikia išsiaiškinti, kokiais motyvais vadovavosi caras.

Brangiausias dėdė Kostia

„Galima neperdedant sakyti, – rašė rusų istorikas Piotras Zajončkovskis, – kad imperinės šeimos nariai buvo daugiausia gana kvaili žmonės, kurie leido savo dienas kareivinėse ir restoranuose“, į kuriuos elitas ateidavo nusigerti. Atrodo, ši knyga, nors ją dar tik įpusėjome, patvirtina jo nuomonę. Dar vienas šios šeimos narys, aprašytas Zajončkovskio, buvo išties išskirtinė asmenybė – didysis kunigaikštis Konstantinas Konstantinovičius Romanovas. Tai jam caras adresavo telegramą, kurioje pranešė apie savo lemtingą sprendimą įvesti prohibiciją[43].

Nors ir labai gabus, Konstantinas, deja, mažai domėjosi politika. Galbūt dėl šio abejingumo (kuris ilgą laiką buvo būdingas ir Nikolajui II), mažąjį Nikį su jo „brangiausiu dėde Kostia“, mylimiausiu iš visų dėdžių, siejo ypatingas ryšys[44]. (Taip, jeigu atkreipėte dėmesį, tai jau trečias „mylimiausias caro dėdė“, paminėtas šiame skyriuje.)

Šiek tiek bohemiškas, Konstantinas Konstantinovičius, pažeisdamas Romanovų šeimos vyrų tradiciją, atsisakė kariškio išsilavinimo ir pasirinko menus. Gabus pianistas, artimas Piotro Iljičiaus Čaikovskio draugas. Jis rašė puikias eiles ir net vaidino teatre – atliko Juozapo iš Arimatėjos

Didysis kunigaikštis Konstantinas Konstantinovičius Romanovas (1858–1915).

vaidmenį pjesėje *Judėjos karalius*, kurią pats parašė. Jis vertė Shakespeare'o kūrinius į rusų kalbą daugeliui literatūrinių draugijų, kurias pats įsteigė, ir buvo paskirtas Rusijos mokslų akademijos prezidentu. Jis karštai rėmė Visos Rusijos krikščionių blaivininkų profesinę sąjungą (*Vserossijskij trudovoj sojuz christian trezvennikov*), kuri švelniai, bet dažnai ragino Nikolajų II ir kitus žinomus lyderius įvesti blaivybę[45]. Įgyvendindamas savo idėjas, Pavlovsko miestą, kuriame buvo jo karališkoji rezidencija (vos už penkių mylių į pietus nuo caro rūmų Carskoje Selo), jis pavertė blaivybės sala Rusijos girtuokliavimo jūroje[46].

Atviri biseksualaus Konstantino dienoraščiai atskleidžia jo aukštuomenės gyvenimo ir palaido asmeninio gyvenimo kontrastą[47]. Naktimis Konstantinas dažnai lankydavosi Sankt Peterburgo vyrų viešnamiuose, bet dienomis buvo mylintis vyras ir rūpestingas aštuonių vaikų tėvas. Mylimiausias neabejotinai buvo ketvirtasis sūnus princas Olegas. Ugdydamas jo įgimtą smalsumą ir protinius gabumus, Konstantinas leido Olegą į Alexandero licėjų – aukštosios kultūros prestižinę mokyklą, o ne į tradicinę caro karo akademiją. Tačiau prasidėjus karui dvidešimt dvejų metų Olegas savanoriškai stojo į karo tarnybą ir galų gale tapo viso raitininkų būrio vadu. Uoliai vykdydamas savo pareigą fronte į vakarus nuo Vilniaus pirmosiomis karo dienomis, Olegas narsiai persekiojo vokiečių raitininkų batalioną ir buvo sužeistas besitraukiančių vokiečių raitelių

kulkos. Pervėrusi jam dešinįjį klubą ir įstringusi žarnoje (*kiška*) kulka paliko žaizdą, į kurią netrukus įsitetė infekcija. Deja, nors ir kaip stengėsi karo gydytojai, jiems nepavyko išgelbėti pasmerkto princo. Net gulėdamas mirties patale Olegas pareiškė, kad savo mirtimi jis pasitarnaus tėvynei – ji parodys kariams, kad Imperatoriaus šeimos nariai nebijojo pralieti savo kraujo[48]. 1914 m. rugsėjo 27-ąją miręs nuo žaizdų princas Olegas Konstantinovičius tapo pirmuoju (ir vieninteliu) Romanovu, žuvusiu mūšyje per Pirmąjį pasaulinį karą.

Žinia apie sūnaus žūtį pakirto beprotiškai mylintį tėvą didįjį kunigaikštį Konstantiną, kurio sveikata jau ir taip buvo pašlijusi. Karo pradžia užklupo Konstantiną ir didžiąją kunigaikštienę vandens procedūrų salone Vokietijoje, kur jie su visa palyda buvo suimti kaip politiniai kaliniai. Tik Rusijos caro šeimai ėmus maldauti savo pusbrolių iš Vokietijos karališkosios šeimos, jie buvo paleisti. Bet kadangi vykstant visuotiniam karui visos sienos tarp rytų ir vakarų buvo uždarytos, Konstantinas, jo žmona ir visa jų palyda, vykdami į Rusiją, buvo priversti kirsti fronto liniją pėsčiomis, tai dar labiau susilpnino sergantį didįjį kunigaikštį.

Išgirdęs, kad jo sūnus sužeistas, rugsėjo 28-ąją, Kostia paskubomis parašė sūnėnui carui apie tragediją ir, palikęs Pavlovską, išskubėjo pas sūnų. Viskas veltui. Kol jie pasiekė Vilnių, mirtis jau buvo pasiglemžusi jaunąjį princą[49].

Tą pačią dieną – 1914 m. rugsėjo 28-ąją – caras Nikolajus II, atsakydamas didžiajam kunigaikščiui Konstantinui Konstantinovičiui, nusiuntė garsiąją telegramą apie prohibicijos įvedimą, o kitą dieną šį sprendimą patvirtino caro Ministrų Taryba. Nors caras niekada nerašė memuarų, nušviečiančių šiuos įvykius, atrodo, kad reikšmingą sprendimą atjunkyti Rusiją nuo degtinės iš dalies lėmė nepaprastai mylinčio sūnėno noras parodyti užuojautą alkoholio draudimo šalininkui dėdei jo didžiausio sielvarto metą. Princo Olego mirtis paskatino carą priimti tokią didelę asmeninę reikšmę turintį viešosios politikos sprendimą, sukėlusį pražūtingas pasekmes.

Epilogas

Valstybiniame Rusijos Federacijos archyve, įsikūrusiame pilkame, monolitiniame pastate su iškaltomis sovietų didvyrių figūromis Maskvos miesto centre yra daug dokumentų, susijusių su paskutiniais caro šeimos metais. Tačiau caro Nikio ir jo brangiausio dėdės Kostios bylose nėra jokių duomenų apie telegramą, kuria caras pranešė apie savo sprendimą įvesti prohibiciją. Tiktai kitą dieną, rugsėjo 29-ąją, caras parašė savo dienoraštyje, kaip jį nuliūdino žinia apie Olego mirtį. Po keturių dienų Nikis kartu su savo dėde dalyvavo jaunojo princo valstybinėse laidotuvėse[50]. Tai bus pirma iš daugelio žiaurių caro šeimos tragedijų.

Princas Olegas Konstantinovičius Romanovas (1892–1914).

Netverdamas iš sielvarto dėl mylimo sūnaus praradimo, nepraėjus nė metams Konstantinas Konstantinovičius mirė. Kiti jo sūnūs – Ivanas, Igoris ir Konstantinas (jaunesnysis) – netrukus po 1917 m. bolševikinės revoliucijos buvo suimti ir ištremti į Alapajevską – mažą Uralo miestą į šiaurę nuo Jekaterinburgo. 1918 m. liepos 17–18 d. naktį bolševikų kariai nuvedė didžiojo kunigaikščio šeimą į mišką ir sušaudė, o jų kūnus įmetė į šachtą vos už šimto mylių nuo Ipatjevo namo Jekaterinburge, kur, vos prieš naktį, toks pats šiurpus likimas ištiko visus valdančiosios Romanovų dinastijos šeimos narius – carą Nikolajų II, carę ir jų dukteris[51].

13

AR PROHIBICIJA SUKĖLĖ RUSIJOS REVOLIUCIJĄ?

Piotras Pavlovičius Buchovas turėjo problemą. Tiesą sakant, 1916 m., kai Rusijai katastrofiškai nesisekė kariauti, fronte žuvo šauktiniai, šalyje trūko duonos ir brendo socialinis nepasitenkinimas, o nesuvaldoma infliacija kėlė ekonominio žlugimo pavojų, šio provincialaus džentelmeno iš Voronežo gubernijos bėdos galbūt atrodė palyginti nereikšmingos: jis turėjo imperijos finansų ministerijos mokesčių sąskaitą, kurios negalėjo apmokėti. Priklausydamas privilegijuotam rusų dvarininkų sluoksniui, Buchovas vertėsi alkoholinių gėrimų – daugiausia vaisių ir uogų vyno – gamyba. Jis tiekė savo produktus imperijos alkoholio monopolijai, bet Pirmojo pasaulinio karo pradžioje carui Nikolajui II įvedus Rusijoje sausąjį įstatymą, Buchovo sandėliai buvo pilni alkoholio, kurio jis nebegalėjo teisėtai parduoti, ir didžiulę pavėluotų mokesčių sąskaitą, kurios jis nebegalėjo apmokėti, – ir tokia bėda ištiko ne jį vieną[1].

Kai kurie Buchovo pažįstami turbūt jam pavydėjo – jis bent jau gyveno toli nuo karo griaustinio, kuris kasdien dundėjo vis garsiau ir vis labiau artėjo. Imperijos vakarų pasienio srityse dvarininkams alkoholio gamintojams buvo ne tik uždrausta parduoti savo gėrimus, bet ir imperatoriaus potvarkiu įsakyta nedelsiant sunaikinti visus alkoholio sandėlius, esančius sukarintuose rajonuose netoli mūšio laukų, kad silpnavaliams valstiečiams kareiviams nekiltų pagunda pasigerti ir maištauti. Kiekvieną dieną frontas pamažu vis artėjo. Nors turtingų aristokratų distiliuotojų bėdos gali atrodyti nereikšmingos palyginti su pasauliniu karu ir revoliuciniais neramumais Rusijoje, jų veiksmai atskleidžia, kaip degtinės politika, kaip ir sprendimas įvesti visuotinę prohibiciją, įvairiais būdais prisidėjo prie senosios imperinės santvarkos žlugimo.

Barko dilema

Piotras Barkas yra beveik užmirštas imperinės Rusijos saulėlydžio laikų veikėjas. Jo dideli nepublikuoti memuarai, kuriuos jis parašė anglų kalba emigracijoje, pabėgęs nuo bolševikų, dulka Lidso archyve. Tačiau be jo sunku suprasti šį kritišką pasaulio istorijos momentą. 1914 m.

prasidėjus visuotiniam karui šiam naujai paskirtam finansų ministrui reikėjo didžiulio sumanumo ir apsukrumo, kad karo metu gautų lėšų didžiausiai pasaulyje kariuomenei išlaikyti. Barkas stengėsi kaip įmanydamas, bet jam labai sukliudė caro sprendimas įvesti prohibiciją. Šiuo sprendimu jis vienu mostu atsisakė nuo ketvirtadalio iki trečdalio visų vyriausybės pajamų, pramušdamas biudžete didžiulę skylę, kurios buvo neįmanoma užtaisyti net taikos metu, juo labiau vykstant visuotiniam karui. Negalėdamas nuvilti caro, užsienio kreditorių ir Rusijos žmonių, Barkas mėgino spręsti problemą nepailstamai kurdamas stabilios, funkcionuojančios ir net klestinčios Rusijos įvaizdį, nors ekonomika ir valstybė iro jo akyse. Vieši Barko pareiškimai, interviu ir jais pagrįsti pranešimai daugelį žmonių įtikino, kad prohibicija nepaprastai naudinga Rusijai[2]. Bet tai buvo melas.

Pasimokęs iš skausmingo Rusijos pralaimėjimo kare su Japonija, Pirmojo pasaulinio karo pradžioje 1914 m. naujai paskirtas vyriausiasis vadas didysis kunigaikštis „Nikolaša" (Nikolajus Nikolajevičius Romanovas) nedelsdamas įsakė uždaryti visas gėrimų parduotuves regionuose, kuriuose aktyviai vyko mobilizacija. Karo ekspertai manė, kad toks sprendimas būtinas tvarkai palaikyti, ir jis iš tiesų leido Rusijai mobilizuoti beveik keturis milijonus vyrų per perpus trumpesnį laiką negu paprastai – tai buvo įspūdingas pasisekimas[3].

Seras Alfredas Knoxas, Britanijos kariuomenės atašė, patriotiškai perkrikštytoje sostinėje Petrograde pareigingai pranešė, kad mobilizacija vyksta tvarkingai: „Žmonės nusiteikę puikiai. Visos vyno parduotuvės uždarytos, nematyti nė vieno girto žmogaus – visiškai priešingai negu 1904 m. Žmonos ir motinos su vaikais lydi rezervistus į mobilizacijos punktus, bet moterys verkia tyliai, nekelia isterijų."[4] Savo memuaruose Barkas tai patvirtino: „Be keleto nedidelių išimčių, mobilizacija visur vyko labai tiksliai ir tvarkingai, ir Jo Didenybė paaiškino tokią palankią padėtį daugiausia tuo, kad jaunuoliai, kurie vyko į savo pulkus, negalėjo gauti alkoholio."[5]

1915 m. pabaigoje Aleksejus Polivanovas, karo ministro poste ką tik pakeitęs Vladimirą Suchomlinovą, laiške amerikiečių blaivininkui Williamui E. Johnsonui, pravarde *Pussyfoot*, patvirtino, kad prohibicija naudinga šaliai: „Įsiviešpatavus blaivybei karo padariniai beveik nepastebimi." Jis papasakojo, kaip smarkiai sumažėjo nusikaltimų ir padegimų, kaip greitai ir tvarkingai vyko mobilizacija ir išaugo darbo produktyvumas, religingumas ir patriotiškumas, – ir visa tai dėl to, kad įvedus prohibiciją šalies kaimas atgimė morališkai ir ekonomiškai. Pasakodamas, kaip pagerėjo vyrų elgesys su moterimis šeimose, Polivanovas tvirtino, kad „moterys yra laimingos ir meldžia Dievą, kad prekiauti alkoholiu niekada nebebūtų leista. Iš džiaugsmo jos yra beveik pasiruošusios šlovinti karą." Visada manęs, kad įvedus blaivybę Rusijos laukia puiki ateitis, baigdamas Polivanovas pareiškė: „Jeigu nebebus alkoholio, Rusija bus turtingiausia šalis pasaulyje."[6]

Geriausiu atveju rusų pareigūnai tiesiog matė tai, ką norėjo matyti; blogiausiu – jie neregėtai akiplėšiškai melavo ir slėpė tikrąją padėtį. Imperinės vidaus reikalų ministerijos ir generalinio štabo centrinės administracijos archyvuose yra šimtai pranešimų, liudijančių, kad per mobilizaciją beveik visose Rusijos gubernijose buvo kilusios riaušės. Įsakęs uždaryti visas gėrimų parduotuves, caras nesukliudė šauktiniams apsisvaiginti – plėšikaujančios jų ordos šturmavo užrakintas parduotuves, smukles ir sandėlius, ieškodamos degtinės. Karo vadams mobilizavimo rajonuose pirmiausia buvo įsakyta pastatyti ginkluotus sargybinius prie alkoholio parduotuvių ir sandėlių, bet net ir tokiomis priemonėmis jų dažnai nepavykdavo apsaugoti[7].

Jekaterinoslavlio mieste riaušininkai daužė pirmos klasės viešbučių, kuriems vis dar buvo leidžiama parduoti alkoholį, langus. Igumensko apskrityje girtos minios apiplėšė gėrimų parduotuves, o paskui šturmavo vietinę spirito varyklą[8]. Barnaule šauktinių minios ėmė šeimininkauti mieste, padeginėjo namus, parduotuves ir alkoholio sandėlius; gyventojai, baimindamiesi dėl savo gyvybės, bėgo iš miesto. Daugiau kaip šimtas žmonių žuvo mūšyje tarp šauktinių ir vietinės policijos[9]. Vidaus reikalų ministerijos pranešimais, vien paskutinėmis 1914 m. liepos savaitėmis per riaušes, kurias sukėlė girti šauktiniai, 51 valstybės pareigūnas buvo sužeistas, 9 žuvo, 136 riaušininkai buvo sužeisti ir 216 žuvo[10]. Caro įvestas sausasis įstatymas buvo anaiptol ne toks veiksmingas, kaip buvo vaizduojama. Kai kuriais atvejais girtuoklių riaušės buvo net smarkesnės negu prieš dešimtmetį: antro didžiausio Baškirijos miesto policijos kapitonas skubiai telegrafavo savo viršininkams Sankt Peterburge:

> Sterlitamake daugiau kaip 10 000 rezervistų pradėjo riaušes, siaubdami visą miestą. Neramumai prasidėjo alkoholio sandėlyje, kuris buvo nusiaubtas. Policijos sargybiniams ėmus šaudyti, buvo sužeistas sandėlio valdytojo pavaduotojas. Dėl pavojaus gyventojų turtui uždaryti visi sandėliai ir parduotuvės.... Per karą su Japonija tokių neramumų nebuvo kilę.[11]

Kodėl caras ir jo kariuomenės vadovybė džiaugėsi prohibicijos nauda, nors šalį buvo apėmusi girtų riaušių epidemija? Galbūt jie tiesiog nusprendė nepripažinti problemos rimtumo. Tačiau labiau tikėtina, kad nuo jų tai tiesiog buvo slepiama.

„Rusijoje ministrai neturi teisės pasakyti, ką iš tikrųjų galvoja," – prasidėjus karui atvirai pripažino Rusijos užsienio reikalų ministras per susitikimą su užsienio šalių atstovais. Kadangi visų rusų pareigūnų postai, teisės ir atlyginimai priklausė nuo caro malonės, jie buvo nesuinteresuoti pranešti blogas žinias ar kitaip drumsti vandenį[12].

Galbūt tai paaiškina, kodėl caras Nikolajus apie prohibicijos naudą iš karo ministro generolo Vladimiro Suchomlinovo, vidaus reikalų ministro pavaduotojo Vasilijaus Gurko, finansų ministro Barko ir kitų pareigūnų gavo tik džiugius pranešimus, nors visų šių ministerijų archyvuose gausu pranešimų, kad tikroji padėtis visiškai priešinga[13]. Žurnalistai kaip susitarę tvirtino, kad caro prohibicijai „visuotinai pritaria visi jo oficialūs atstovai ir geriausi Rusijos žmonės"[14]. Tokius džiugius pritarimus lydėjo krūvos laiškų ir peticijų carui nuo jo dėkingų valdinių, maldaujančių, kad jis neapsiribotų laikinu alkoholio draudimu ir įvestų sausąjį įstatymą visiems laikams[15].

Nors ir vis karščiau palaikydamas blaivybę, Nikolajus negalėjo tiesiog amžiams įvesti sausojo įstatymo, nes beveik trečdalį pajamų Rusijos vyriausybė gaudavo iš degtinės monopolijos. Taigi 1914 m. rugpjūtį Nikolajus pavedė savo patikimiausiems ir labiausiai patyrusiems ministrams išsiaiškinti, ar prohibiciją įmanoma įgyvendinti, ir išsiaiškinti, kuo galima pakeisti prarastas pajamas iš degtinės, – tai buvo išties herakliška užduotis, juo labiau vykstant karui. Komisijai pirmininkavo valstybės kontrolierius Piotras Charitonovas, į ją įėjo finansų ministras Barkas, patikimas buvęs premjeras Sergejus Wittė, žemės ūkio, transporto ir prekybos ministrai, taip pat garsūs profesoriai ir valstybės finansų ekspertai, kurie kartu greitai sukurpė planą, kaip užlopyti žiojėjančią biudžeto skylę įvairiais pajamų, transporto, tabako ir tekstilės mokesčiais, valstybės obligacijomis ir užsienio paskolomis[16].

Nūdienos istorikams, žinantiems, kas nutiko paskui, jų pranešime pateikti pasiūlymai kelia ir juoką, ir liūdesį, ir pasibaisėjimą. Aukščiausieji civiliai Romanovų imperijos vadovai ir caro šeimos nariai viską pastatė ant vienos kortos – aklo tikėjimo, kad prohibicija kažkaip sužadins ilgai miegojusius ekonominius Rusijos visuomenės gebėjimus, ir kaip tik tuo metu, kai milijonai jos darbingų narių padėjo dalgius ir išėjo į frontą. Finansų ministras Barkas lošė iš imperijos stabilumo, tikėdamasis stebuklo, kuris taip ir neįvyko. 1914 m. rugpjūčio pabaigoje Barkas asmeniškai įteikė iš anksto linkusiam pritarti carui pranešimą, patvirtinantį tai, ką Nikolajus norėjo išgirsti: degtinės įnašas į biudžetą yra gana nedidelis, ir jo praradimą dėl nuolatinės prohibicijos galima lengvai įveikti keliomis beskausmėmis reformomis[17].

Jo patikimiausiems ministrams tariamai išsprendus pajamų klausimą ir blaivininkams visoje imperijoje ir užsienyje giriant teigiamą prohibicijos poveikį mobilizacijai, carui niekas nebekliudė priimti geranoriškiausio potvarkio – amžiams išguiti alkoholio blogį, kuris ilgai kankino jo brangiausius valdinius. Dėl tragiškos princo Olego mirties carui prohibicija turėjo didelę simbolinę reikšmę, bet šis sprendimas vis tiek buvo pagrįstas bloga informacija ir dar blogesniais skaičiavimais[18].

Nuo prohibicijos iki revoliucijos

Ilgainiui caro režimas neatlaikė visuotinio karo įtampos: penkiolikos milijonų vyrų mobilizacija sužlugdė pramonę ir žemės ūkį kaip tik tada, kai jie buvo būtini labiau negu bet kada anksčiau. Trapi Rusijos geležinkelių infrastruktūra neatlaikė per karą išaugusios apkrovos, sutriko maisto ir kuro tiekimas į apgultus miestus, tokius kaip Maskva ir Petrogradas. Daugybė demoralizuojančių pralaimėjimų fronte sukėlė dezertyravimo bangą, kuri dar labiau sustiprino plačiai paplitusį priešiškumą nekompetentingam carui ir jo režimui. Nikolajaus elgesys tik dar labiau sunkino padėtį: netinkamai vadovaudamas karo veiksmams fronte ir dažnai keisdamas svarbių ministerijų vadovus caras kėlė vyriausybėje sumaištį, neleisdamas imtis tvirtų ir efektyvių veiksmų.

1917 m. vasarį streikuojantys gamyklų darbininkai ir alkani miestiečiai, netverdami pasipiktinimu, organizavo masines demonstracijas sostinėje Petrograde. Karinė įgula, iškviesta malšinti riaušių, atsisakė šaudyti į savo tautiečius ir perėjo į demonstrantų pusę. Drąsiai mesdami iššūkį carui, liberalūs Dūmos atstovai sušaukė posėdį ir paskubomis suformavo vadinamąją Laikinąją vyriausybę. Remdamiesi 1905 m. revoliucijos patirtimi, darbininkai sostinėje įsteigė atskirą atstovaujamąją instituciją – Petrogrado tarybą, atstovaujančią nepatenkintiems miesto darbininkams ir kareiviams. Traukinį, kuriuo Nikolajus grįžo iš fronto, kad susigrąžintų prarastą sostinę, sulaikė streikuojantys geležinkelio darbininkai ir maištaujantys kareiviai. Informuotas, kad kariuomenės vadai jo neberemia, caras gėdingai atsisakė sosto (likimo ironijos valia, traukinio vagone restorane), baigdamas tris šimtmečius trukusį Romanovų dinastijos valdymą[19].

Neapsiribodami vien imperijos žlugimo aprašymu, istorikai ir sociologai ilgai bandė paaiškinti, kokios yra bendros socialinių revoliucijų priežastys ir dėl ko konkrečiai kilo bolševikinė revoliucija[20]. Vieni aiškina Rusijos imperijos režimo žlugimą pirmiausia tiesioginėmis priežastimis, susijusiomis su Pirmojo pasaulinio karo sunkumais, o kiti akcentuoja Rusijos autokratinio valstybės valdymo ilgalaikes struktūrines ydas ir prieštaravimus, dėl kurių sistema faktiškai buvo pasmerkta žlugti[21].

Įdomu, kad degtinės politika paremia abiejų pusių argumentus. Daugelis šioje knygoje pateiktų faktų atskleidžia fundamentalią dilemą, kylančią naudojant degtinę kaip autokratinio valstybės valdymo įrankį, tačiau dar nė vienas istorikas tiesiogiai nenagrinėjo, kaip degtinės politika prisidėjo prie kadaise galingos Romanovų imperijos žlugimo. Toks visuotinis degtinės politikos vaidmens nepaisymas ypač stulbina, kai supranti, kaip smarkiai degtinės politika buvo susijusi net su dažniausiai minimomis tiesioginėmis imperijos žlugimo priežastimis: visuotiniu ir esminiu nepasitenkinimu carine sistema, ekonomikos žlugimu karo laikais prasidėjus hiperinfliacijai ir Rusijos infrastruktūros nepajėgumu atlaikyti visuotinio karo naštos.

Distiliacija ir kuo ji nuvilia

Net mūsų laikais autoritarinių vadovų populiarumą sunku tiksliai išmatuoti, o nagrinėjant praeities įvykius tai padaryti dar sunkiau. Be šiuolaikinių viešosios nuomonės apklausų suprasti, ar prohibicija sužavėjo, ar papiktino Rusijos gyventojus, yra neįmanoma. Jau po tragedijos Chodynkos laukuose karūnavus carą žmonės buvo įsitikinę, kad Nikolajui II nerūpi jų vargai, taigi galima manyti, kad įsakydamas savo valdiniams staigiai mesti gerti jis tikrai nepelnė jų simtatijų. „Nėra jokių įrodymų, kurie leistų manyti, kad prohibicijai – caro ir pirmųjų sovietų valdžios metų – pritarė Rusijos darbininkai – alkoholis liko svarbi jų socialinio, kultūrinio ir ekonominio gyvenimo dalis, – teigia istorikė Kate Transchel. – Tradicijos ir papročiai buvo giliai įsišakniję, todėl *narod* rado būdų apeiti draudimą.“[22]

Nors ministrai reklamavo atvirus laiškus ir moterų peticijas, kuriuose, pasakodamos, kaip stebuklingai pagerėjo jų amžinai girtų vyrų, tėvų ir sūnų sveikata ir elgesys, jos ragino pratęsti prohibiciją[23], iš tiesų žinios apie gyventojų nuotaikas yra... prieštaringos. Amžininkai pastebėjo, kad „gyventojai nepakenčia priverstinės abstinencijos“, kuri ne tik sukėlė jiems nepasitenkinimą imperijos vadovybe, bet ir skatino juos vartoti pavojingus naminius alkoholio surogatus, tokius kaip odekolonas, batų tepalas, valikliai ir lakai. Praėjus vos keletui mėnesių po draudimo, per „blaivią“ Rusiją nusirito apsinuodijimų alkoholiu banga[24].

Karo laikų patriotiniams jausmams blėstant dėl sekinančių ir žeminančių nuostolių fronte, prohibicija nepadėjo sustiprinti caro valdžios. Įvykių Rusijoje stebėtojai užsieniečiai sielvartavo, kad caro prohibicijos politika „nedidino jo populiarumo“[25]. Daugelio rusų pasisakymai šiuo klausimu skambėjo tarsi niūrios pranašystės. „Blaivybė buvo primesta mums prievarta, ir tokiu laiku, kai kiekvienas geras žmogus, net be draudimo gerti negali džiaugtis gyvenimu, – sakė vienas 1914 m. pabaigoje Rusijoje atliktos apklausos respondentas. – Todėl toks žmonių gyvenimo pasikeitimas atneš ne blaivybę, o kokias nors neįsivaizduojamas baisybes.“[26]

Išblaivinanti karo tikrovė stiprino nepasitikėjimą caru, nes daugelis laikė bet kokius valdžios draudimus, kad ir kokiais „geranoriškais“ ketinimais jie buvo pagrįsti, klastingais bandymais padidinti autokrato valdžią valstiečiams, leidžiant turtingam elitui toliau mėgautis visais gyvenimo malonumais. Tai, kad pirmaisiais prohibicijos mėnesiais pirmos klasės restoranams buvo leista toliau tiekti alkoholį, o smuklės ir gėrimų parduotuvės, kuriose lankydavosi žemesnių klasių atstovai, buvo uždarytos, tik dar labiau sustiprino žmonių priešiškumą. Jie aiškiai matė, kad, kaip ir fronte, dėl blogų caro sprendimų labiausiai nukenčia masės, o ne elitas. Remdamiesi tokiu plačiai paplitusiu požiūriu, istorikai tiesiai sako, kad „prohibicija pakirto caro populiarumą ir smarkiai skatino radikalių

Degtinė apkasuose

Nors ilgai brendęs nepasitenkinimas caru ir jo režimu sudarė sąlygas kilti revoliucijai, mokslininkai teigia, kad nesiliaujantys demoralizuojantys pralaimėjimai fronte buvo svarbesnė jos priežastis. Fronte degtinė irgi vaidino dviprasmį vaidmenį: puikiai žinodami apie savo priešų tradicinę „silpnybę" alkoholiui, vokiečiai ir austrai, kaip teigiama, naudojo alkoholį kaip galingą ginklą prieš rusus. Siekdami apkvaišinti rusų karius ir sutrukdyti jų puolimui, jie sąmoningai palikdavo degtinės butelius apkasuose ir šalia mūšių laukų esančiuose namuose, siekdami skatinti girtuokliavimą ir nepaklusnumą priešo gretose[28].

Išlikę pasakojimai apie gyvenimą rusų apkasuose liudija, kad jie nepaliaujamai girtavo. Kareiviai griebdavo butelio ne tik norėdami sutvirtinti bičiulystę, bet ir užsimiršti nuo nežmoniškų modernaus apkasų karo vargų. Savo *Kareivio užrašuose* Dmitrijus Oskinas rašo, kad rusų kareiviai aršiausiai puldavo tuos austrų karius, kurie turėjo gertuves su romu. Oskinas net pripažino buvęs rimtai sužeistas, kai girtas išsvirduliavo iš apkasų ieškoti romo[29].

Per šventes ir retas pertraukas tarp karo veiksmų priešiškų kariuomenių kariai, daugelį mėnesių įnirtingai kovoję vieni su kitais, „broliaudavosi" – draugiškai bendraudavo vieni su kitais. Per tokias laikinas paliaubas priešai atvirai dalydavo rusų kariams alkoholį tokiais dideliais kiekiais, kad kai kurie fronto linijos rusų pulkai sukaupdavo pulko gėrimų atsargas[30]. Rusijos kariuomenei patiriant vieną triuškinantį pralaimėjimą po kito, silpo kareivių kovinė dvasia, o kartu su ja kariuomenės drausmė.

Kovinei dvasiai nusilpus, rusų kareiviai ėmė masiškai dezertyruoti. Artėjant lemtingiems 1917-iesiems, vokiečiai skverbėsi vis giliau į šalies teritoriją. Iš paskutiniųjų mėgindami palaikyti drausmę fronto daliniuose karininkai sunaikindavo visus šalia fronto buvusius alkoholio sandėlius, bet visos jų pastangos buvo bergždžios[31]. Prasidėjus Vasario revoliucijai, karininkai nebekontroliavo šauktinių, ir daugelis jų ėmė plėšikauti ir siaubti gėrimų parduotuves, vyno rūsius ir turtingųjų dvarus. Sociologas Dmitrijus Šlapentochas rašė apie Rusijos Penktąjį būrį, dislokuotą šalia Oriolo, kur dvidešimt tūkstančių kareivių plėšdami vietinio didiko vyno rūsius sunaikino italų meno šedevrus, antikvarinius dirbinius, pianinus ir didelę biblioteką. Kai vynas pasibaigė, orda apgulė vietinę spirito varyklą, greitai išgrobstė alkoholį ir sudegino ją. Dalinys, nusiųstas malšinti riaušių, nepakluso įsakymui ir pats prisidėjo prie puotos[32].

Maskvoje policija kovėsi su girtais riaušininkais, kurie padeginėjo visas įstaigas vokiškais pavadinimais, taip pat plėšė uždarytas gėrimų parduotuves. Vienas anglas rašė savo dienoraštyje: „Plėšikams siaubiant vyno parduotuves, atvyko policininkai, jas uždarė ir užanspaudavo; daugelis visiškai girtų riaušininkų taip ir liko viduje – karui pasibaigus juos ras kaip vyšnias išmirkusius brendyje!"[33]

Tarsi to dar būtų negana, caro prohibicija kėlė grėsmę Rusijos karinei pramonei. Alkoholis ne tik geriamas, bet ir naudojamas parakui ir kitai karinei ginkluotei gaminti. Karo veiksmų pradžioje valstybė turėjo daug alkoholio pramoniniams tikslams, bet 1916 m. spirito varyklų uždarymas sudavė dar vieną smūgį ir taip leisgyvei Rusijos gynybos pramonei[34].

Triuškinantį Rusijos kariuomenės pralaimėjimą Pirmajame pasauliniame kare ir žlugimą, žinoma, lėmė daug veiksnių. Tačiau degtinės vaidmens negalima ignoruoti, nes ji skatino dezorganizaciją, kuria nuo seno buvo aiškinamas Romanovų dinastijos žlugimas[35].

Atsisveikinimas su girtu biudžetu

„Nuo neatmenamų laikų kariaujančioms šalims trūksta lėšų, – 1915 m. pranešime apie caro įvestos prohibicijos finansinius padarinius rašė Andrejus Šingariovas, oficialus imperinio Dūmos biudžeto ir finansų komiteto įgaliotinis, – ir niekada nuo žmonijos istorijos aušros nė viena šalis karo metu neatsisakė pagrindinio savo pajamų šaltinio.“[36]

Caro degtinės monopolija teikė imperijos iždui vidutiniškai net keturis šimtus milijonų rublių per metus, arba nuo ketvirčio iki trečdalio visų pajamų. Šis gyvybiškai svarbus lėšų srautas išseko beveik iš karto po to, kai Nikolajus išsiuntė savo brangiam dėdei Kostiai telegramą, kurioje pranešė apie sprendimą įvesti prohibiciją. Nors finansų ministras Barkas įvedė papildomus mokesčius, išleido obligacijas ir paėmė užsienio paskolų, valstybės pajamos vien 1914 m. antroje pusėje sumažėjo daugiau kaip penkiais šimtais milijonų rublių ir devyniais šimtais milijonų rublių po metų – kaip tik tada, kaip Rusija žengė į didžiausio karo pasaulio istorijoje liepsnas[37].

Yra rimtų priežasčių, dėl kurių šalys karo metu paprastai neatsisako savo pagrindinių pajamų šaltinių. Karo veiksmai brangiai kainuoja, ir šalis, kurios negali už juos užmokėti, paprastai ištinka liūdnas likimas. Nors Rusijos vyriausybė buvo apipilta karštligiškais perspėjimais to nedaryti, Rusija neišvengė šio likimo. „Vyriausybės įsiskolinimas dar labiau įsuko karo laikų infliaciją, – pažymėjo žymūs istorikai, – o ji paaštrino socialinę ir ekonominę krizę, kuri galų gale sugriovė caro režimą.“[38]

Taigi dar keisčiau atrodo tai, kad, užuot skambinęs pavojaus varpais ir įspėjęs apie šaliai aiškiai gresiančią finansinę katastrofą, Šingariovas savo pranešime pagyrūniškai pareiškė, kad Rusija bus pirmoji šalis, tokiu metu atsisakiusi pagrindinio pajamų šaltinio. Savo pranešime jis net teigė, kad „atsisakiusi spiritinių gėrimų mokesčių teikiamų pajamų ir nutraukusi prekybą jais vyriausybė padarys liaudžiai didžiausią geradarystę, kuri atneš ekonominės, socialinės ir moralinės naudos.“[39]

Nors žvelgiant retrospektyviai tuo sunku patikėti, Šingariovas buvo ne vienintelis pražūtingai neteisingai įvertinęs valstybės finansinį pajėgumą.

Blaivybės gynėjai Rusijoje, Europoje ir Šiaurės Amerikoje laikėsi panašaus perdėtai optimistiško požiūrio, įsitikinę, kad išlaisvinus žmones nuo alkoholio jungo stebuklingai suaktyvės jų prigimtinis darbštumas. Jų manymu, bet kokias prarastas degtinės pajamas turėjo su kaupu kompensuoti visuotinis ekonominės veiklos suaktyvėjimas[40]. Deja, alkoholio draudimo šalininkai pasaulyje ir ypač, savo šalies nelaimei, Rusijoje klydo: labai laukto produktyvumo padidėjimo neįvyko. Dėl astronominių karo išlaidų biudžeto skylė vis labiau plėtėsi.

Bandydama lopyti skylę, imperinė vyriausybė tiesiog spausdino daugiau rublių, nepaisydama hiperinfliacijos pasekmių. „Tai kas, kad mes prarasime aštuonis šimtus milijonų rublių pajamų? – nerūpestingai paklausė ministras pirmininkas Ivanas Goremykinas. – Mes išspausdinsime tiek pat banknotų; žmonėms juk tas pats."[41] Net sunkumų prislėgtas finansų ministras Barkas, atrodė, nepastebėjo nevaldomos infliacijos pasekmių: carui Nikolas II pateiktuose 1917 m. biudžeto skaičiavimuose (augant karinėms išlaidoms, visuomenės pasipiktinimui ir nuvertėjant popieriniams rubliams), Barkas prognozavo stulbinantį vyriausybės pajamų augimą, kuris „leis mums taip pat skirti daugiau lėšų Bažnyčiai, švietimui, sveikatos apsaugai, žemės ūkiui, prekybai ir pramonei, pašto ir telegrafo tarnybai ir geležinkelio linijų statybai, taip patenkindamosant dvasinius ir praktinius tautos poreikius."[42] Ekonomikai ir valstybei yrant akyse, Rusijos finansų ministras kalbėjo taip, tarsi būtų gyvenęs kažkokioje tolimoje planetoje.

Rusijos hiperinfliacijos spiralė visada buvo laikoma svarbiausia priežastimi, dėl kurios per 1917 m. vasario revoliuciją caras neteko sosto ir per bolševikinę revoliuciją tų pačių metų spalį žlugo jį pakeitusi laikinoji vyriausybė[43]. Tačiau prohibicija taip smarkiai pakenkė imperijos finansams ne tik dėl staigiai nutrauktos prekybos alkoholiu. Sena degtinės monopolija buvo mažmeninės prekybos ir paskirstymo monopolija – kompromisinis susitarimas, kuris leido iždui žertis didžiules pajamas iš prekybos alkoholiu (ir savo nuožiūra nustatyti alkoholio mažmeninę kainą), bet pelningą alkoholinių gėrimų gamybos verslą paliko dvarininkams distiliuotojams ir aludariams, kurie nuo seno naudojosi išimtine alkoholio gamybos teise[44].

Įvedus prohibiciją didžiulės neparduoto alkoholio atsargos liko ne tik imperijos vyriausybės, bet ir politiškai įtakingų dvarininkų distiliuotojų sandėliuose; nebegalėdami teisėtai parduoti alkoholio, daugelis jų neteko pagrindinio pajamų šaltinio ir labai piktinosi. Pagal sudarytas ilgalaikes sutartis daugelis distiliuotojų buvo avansu sumokėję mokesčius už dar nepristatytą alkoholį. Kadangi jų tiekiamo alkoholio buvo atsisakyta, gamintojai pareikalavo grąžinti jiems pinigus, ir dėl to iždas dar labiau ištuštėio[45].

Mokėdami mokesčius iš anksto šie distiliuotojai iš esmės atliko finansų ministerijos kreditorių vaidmenį, tačiau tarp jų buvo nemažai ir iždo skolininkų, tokių kaip anksčiau minėtas Piotras Pavlovičius Buchovas. Įvedus prohibiciją Buchovas ir daugelis tokių kaip jis, įklimpę į didžiules skolas iždui, netikėtai neteko pajamų šaltinio, kad galėtų jas grąžinti. Nors vėliau finansų ministerija leido skolininkams pakeisti sutartis, tuo laiku iždas negavo labai reikalingų lėšų ir biudžeto deficitas išaugo dar labiau[46].

O prohibicijos įgyvendinimo sąnaudos smarkiai išaugo. Prisiminkite kruvino gangsterio Al Caponės viešpatavimą prohibicijos laikų Čikagoje. Dauguma istorikų laikosi požiūrio, kad nors įvedus prohibiciją Rusijoje irgi suklestėjo naminių gėrimų gamyba ir kontrabanda, plačiai ji paplito tik po keleto metų[47]. Krūva laiškų ir telegramų finansų ministerijos archyvuose liudija visai ką kita: jau pirmaisiais 1915 m. mėnesiais finansų ministras Barkas buvo užverstas lavina pranešimų apie neteisėtos degtindarystės protrūkį: iš Rusijos Tolimųjų Rytų atėjo pavojaus signalai apie „smarkiai plintančią slaptą prekybą alkoholiu" su gretima Mandžiūrija. Pranešimuose iš taigos regionų buvo teigiama, kad „slaptas distiliavimas be paliovos plinta", o memorandumuose iš visų Rusijos regionų pranešama apie nerimą keliantį pogrindinio distiliavimo padidėjimą. Vien per antrąją 1914 m. pusę žemės ūkio ministerija demaskavo apytiksliai 1 825 neteisėtas spirito varyklas, o kitais metais akcizo skyrius atskleidė 5 707 neteisėto distiliavimo atvejus[48] – visa tai rodė, kad norint priversti Rusiją laikytis sauso įstatymo valdžiai reikia smarkiai sustiprinti teisėsaugos pareigūnų gretas.

Negana to, vyriausybė patirdavo nuostolių dėl kariškių veiksmų. Imperijos vyriausybė buvo atsakinga už savo karininkų ir šauktinių padarytą žalą – plėšikaujančių naujokų per mobilizacijos riaušes ar dezertyrų apiplėštas parduotuves, spirito varyklas ir privačias rezidencijas, – ir dvarininkai reikalavo kompensacijos už patirtus nuostolius. Turėdami politinę įtaką, jie dažnai ją gaudavo. Vyriausybės atsakomybė buvo akivaizdžiausia tais atvejais, kai karo vadai sunaikindavo alkoholio sandėlius, parduotuves ir varyklas prie fronto linijos, bijodami, kad kareiviai jas apiplėš ir apgirtę ims maištauti. Vadovaudamiesi principu „sugadinai – nusipirkai", dvarininkai alkoholio gamintojai už savo prarastas alkoholio atsargas pateikdavo sąskaitą iždui – Rusijos vyriausybei kariuomenės padarytų nuostolių atlyginimas kainavo bene brangiausiai per visą pasaulio istoriją. Rusų kariuomenei sparčiai besitraukiant ir į rytus per Rusijos tankiai gyvenamas vakarų teritorijas, alkoholio atsargų buvo sunaikinama vis daugiau ir kompensacijoms išmokėti reikėjo milijonų, o gal net dešimčių milijonų rublių[49].

Taigi prohibicija ne tik atėmė iš imperijos iždo vieną iš svarbiausių pajamų šaltinių sunkiausio Rusijai karinio išbandymo metu – ją įgyvendinant

ėmus naikinti alkoholį, vyriausybei teko mokėti kompensacijas. Bendras šių dviejų procesų poveikis sukėlė tragiškus padarinius: klampindama vyriausybę į skolas, prohibicija kurstė karo meto infliaciją, gilindama politinę, ekonominę ir socialinę krizę, kuri galų gale lėmė viso režimo pražūtį. Nors degtinės politika buvo ne vienintelė caro valdžios žlugimo priežastis, ji tikrai tą žlugimą paskubino.

Alkoholis ir infrastruktūros paralyžius

Paskutinė įvardijama revoliucijos priežastis buvo infrastruktūros paralyžius, kuris lydėjo visuotinį Rusijos žemes niokojantį karą. Garsieji Rusijos žiemos šalčiai sunkindavo keliones, o pavasario atodrėkis ir lietūs paversdavo šalies žvyrkelius neišvažiuojamomis pelkėmis, todėl leisgyvį Rusijos geležinkelio tinklą užgulė dviguba našta: pervežti karinius krovinius ir palaikyti tradicinę kaimo ir miesto prekybą – maistą ir grūdus iš kaimiškų sričių vežti į miestus, o į kaimo vietoves – miestuose pagamintas pramonines prekes. Perkrauti Rusijos geležinkeliai nepajėgė atlikti nei vienos, nei kitos užduoties: fronto pajėgos buvo aprūpinamos pasibaisėtinai blogai, o miestų nepasiekdavo kaimo grūdai, todėl ėmė trūkti maisto, o kartais net kildavo badas[50]. Su šia problema alkoholis tikrai neturėjo nieko bendra... O gal turėjo?

Pasirodo, daug iniciatyvių dvarininkų distiliuotojų nesusitaikė su likimu ir nutarė gelbėti savo investicijas – alkoholio atsargas – ir neleisti jų išgrobstyti klajojančioms plėšikų gaujoms arba, dar blogiau, palikti jas gulėti nenaudojamas iki karo veiksmų pabaigos. Caro įvesta prohibicija draudė distiliuotojams parduoti savo produktus Rusijoje, bet ne užsienio rinkose. Kai kuriems distiliuotojams imperinė vyriausybė net pažadėjo atverti naujas rinkas užsienio šalyse ir taip atlyginti už prohibicijos atimtą rinką Rusijoje[51]. Daug gerų ryšių turinčių Rusijos elito atstovų sudarė sutartis alkoholio eksporto į pagrindinę Rusijos sąjungininkę Prancūziją. Vienintelė problema buvo frontas: nuo Rygos įlankos šiaurėje iki Dunojaus žiočių pietuose (ir vėliau nuo Petrogrado priemiesčių iki Dono žiočių) karo veiksmų zona ir prekybos embargas sustabdė visą rytų–vakarų prekybą Europoje, o Antantės karo laivai uždarė visą jūrinį komercinį eismą Baltijoje, Juodojoje ir Viduržemio jūroje.

Apimti nevilties distiliuotojai nutarė pakrauti savo didžiules alkoholio atsargas į geležinkelio vagonus (kurių nuolat trūko), išvežti iš pavojingų teritorijų šalia fronto linijos (Petrogrado, Vilniaus, Poltavos ir Kubanės regionų) iš pradžių į saugesnes vietas atokiau nuo karo veiksmų zonos, o paskui į šiaurės Baltosios jūros Archangelsko ir Murmansko uostus, o iš ten ilguoju jūros keliu – parduoti į Prancūziją[52]. Užsienio stebėtojai nurodė, kad taip „į Prancūziją buvo eksportuota daugybė alkoholio“[53].

Padrąsinti pirmųjų efemerinių Rusijos pergalių prieš Austrijos ir Vengrijos imperiją Galicijoje 1915 m., bulvių augintojai ir alkoholio gamintojai per savo suvažiavimą Minske džiūgavo, kad šiose naujai „išlaisvintose" teritorijos prohibicija formaliai negalioja. Paskui „Rusijos Vyriausybės atstovai pažadėjo paruošti dirvą Rusijos alkoholio pramonei prekiauti Galicijos teritorijose", ir „suvažiavimas nusprendė tuojau pat imtis reikiamų žingsnių dideliam rusiško alkoholio eksportui į Galiciją"[54].

Taip varganas Rusijos geležinkelių tinklas, užuot deramai aprūpinęs fronto linijos kovotojus ginkluote, o apgultus miestus maistu, buvo užkimštas degtinės pakrautais ešelonais. Grandioziškiausi buvo Charkovo ir Poltavos regionų (šiandien vidurio rytų Ukraina) distiliuotojų planai – pakrauti savo produkciją į trūkstamus vagonus ir gabenti už 7 000 kilometrų Sibiro geležinkeliu į Ramiojo vandenyno pakrantės uostą Vladivostoką, o iš ten jūra į Japoniją ir Kinijos pakrantes[55]. Visai tautai kenčiant ir vykstant karui, tokie sveiku protu nesuvokiami planai bet kokia kaina gelbėti alkoholį dar labiau sustiprino infrastruktūros paralyžių.

Galiausiai, uždraudus parduoti degtinę, sutriko tradicinis miesto ir kaimo prekybos ciklas: Rusijos valstiečiai tradiciškai iškeisdavo savo žemės ūkio perteklių į pramonines prekes, pirmiausia į degtinę. Kadangi prekiauti degtine buvo uždrausta, o kitų plataus vartojimo prekių dėl karo trūko, kaimo gyventojai nebuvo suinteresuoti prekiauti su miestu. Valstiečiai arba kaupė grūdus, distiliavo juos patys (gamindami *samogoną*), arba parduodavo nedaugeliui privačių spirito varyklų, kurių savininkai, manydami, kad karas greitai baigsis ir tikėdamiesi užimti didesnę rinkos dalį, tęsė savo veiklą ir 1916 m.[56]. Pasak istoriko Davido Christiano, „tai, kad valstiečiai neparduodavo savo derliaus pertekliaus, buvo, žinoma, pagrindinė priežastis, dėl kurios ėmė trūkti grūdų svarbiausiuose miestuose, o grūdų trūkumas 1917 m. vasarį paskatino miestiečius sukilti ir nuversti caro vyriausybę."[57]

Žvelgdamas retrospektyviai, caro Nikolajaus biografas Sergejus Oldenbergas įvertino keistą ir beprecedentį sprendimą autokratiniu įsaku įvesti prohibiciją.

> Pirmosiomis karo dienomis didžioji dalis sudėtingų vidaus problemų atrodė lengvai išsprendžiamos. Todėl Imperatorius pasinaudojo galimybe įvykdyti drąsią reformą, kuri paskutiniais metais buvo ypač brangi Jo širdžiai, būtent uždrausti prekybą alkoholiniais gėrimais... Tiktai karo sąlygos, kurios suardė visus normalius biudžeto skaičiavimus, paskatino žengti tokį žingsnį – atsisakyti didžiausio valstybės pajamų šaltinio. Iki 1914 m. jokia kita šalis nestojo į tokią radikalią kovą su girtavimu. Tai buvo grandiozinis, visiškai negirdėtas planas[58].

Savaime suprantama, nelaimingasis Nikolajus nežinojo, kad šis lemtingas sprendimas įvairiausiais būdais paskubins jo žlugimą. Paaštrindama grūdų stygių, dar labiau apkraudama transporto sistemą ir nepataisomai silpnindamas iždą, caro įvesta prohibicija pakurstė jau žaižaruojančias revoliucijos žarijas – ką ir kalbėti apie darbininkų pasipiktinimą caro sprendimu staiga atimti iš jų gėrimą, kuris daugeliui jų buvo vienintelė paguoda[59].

Istorikai turbūt niekada neprieis bendros nuomonės, kurie veiksniai – socialinis nepasitenkinimas, karinės patologijos, ekonominės ir finansinės problemos ar infrastruktūros apkrova – svariausiai prisidėjo prie Rusijos imperijos žlugimo. Tačiau galima pagrįstai teigti, kad degtinės politika – alkoholio paplitimas Rusijos imperijos gyvavimo pabaigoje ir jo staigus uždraudimas – nemažai prisidėjo prie šimtmečių senumo Romanovų dinastijos žlugimo. Įžvalgūs amžininkai net tiesiai sakė, kad „svarbiausia revoliucijos priežastis buvo 1914 m. priimtas draudimas prekiauti spiritiniais gėrimais"[60].

11

DEGTINĖ IR KOMUNIZMAS

„Pačioje artimiausioje ateityje mūsų laukia didvyriška kova su alkoholiu, – pareiškė Levas Trockis, radikalus bolševikų ideologas ir Raudonosios armijos įkūrėjas. Netrukus po to, kai komunistai užgrobė valdžią, jis įspėjo: „Jeigu neįveiksime girtavimo, mes pragersime socializmą ir Spalio revoliuciją.“[1]

Žinoma, visų pakraipų marksistai, ypač carinėje Rusijoje, nuo seno smerkė alkoholį, laikydami jį buržuazinių kapitalistų priemone lobti engiamos darbininkų klasės sąskaita (10 skyrius). Kai Vladimiras Leninas ir bolševikai, sugriovę konservatyviausią Europos monarchiją, įkūrė pirmąją pasaulyje komunistinę valstybę, viskas turėjo pasikeisti: visi politiniai, ekonominiai, socialiniai ir net kultūriniai santykiai, įskaitant Rusijos santykius su buteliu.

Tačiau, prieš imdamiesi rauti giliai įsišaknijusią Rusijos priklausomybę nuo alkoholio, bolševikai turėjo skubesnį uždavinį – užimti ir išlaikyti politinę valdžią neįsivaizduojamo chaoso, kančių ir nusivylimo apimtoje šalyje.

Dvi revoliucijos

Nors pražūtinga Nikolajaus II prohibicija tikrai buvo ne vienintelė Rusijos imperijos žlugimo priežastis, uždrausdamas alkoholį caras neabejotinai jį paskubino. Carui išsiuntus savo garsiąją 1914 m. rugsėjo telegramą, kuria jis pranešė nutaręs įvesti prohibiciją, imperijos parlamentas (Dūma) pradėjo rengti įstatymą, įteisinantį jo sprendimą. Vis didėjant nuotoliams fronte, kareiviams dezertyruojant, užnugaryje brendo nepasitenkinimas. 1916 m. Dūma priėmė įstatymą, visiškai ir visiems laikams uždrausdama Rusijoje prekiauti alkoholiu. Tačiau kai atėjo laikas oficialiai pateikti jį ratifikuoti imperatoriui, jo nebebuvo[2].

Labai šaltą 1917 m. sausį rusų kariniai nuostoliai viršijo šešis milijonus. Kas mėnesį dezertyruodavo tūkstančiai išvargusių kareivių, prisijungdavusių prie milijonų nepatenkintų ir pasipiktinusių civilių pabėgėlių, nenutrūkstamu srautu plūstančių iš karo nuniokotų regionų į rytus.

Nors fronto užnugaryje nešvilpė kulkos ir nereikėjo lindėti dvokiančiuose, šaltuose apkasuose, padėtis čia buvo nedaug geresnė: labai trūko maisto, grėsė badas ir bet kuriuo metu galėjo kilti sukilimas[3].

Tarptautinę Moters dieną – vasario 23-ąją – Petrograde sustreikavo tekstilės fabrikų darbininkės. Jų paprastiems reikalavimams – aprūpinti duona ir baigti karą – pritarė ir kiti karo išvarginti gyventojai. Po keleto dienų sostinės gatves užplūdo šimtai tūkstančių protestuotojų; prasidėjo susirėmimai su policija, kurių apogėjumi tapo žudynės Nevos prospekte, kai mokomasis nervingų, jaunų naujokų būrys ėmė šaudyti į minią. Kai įsidrąsinusios minios išaugo ir tapo karingesnės, kariuomenė nepakluso įsakymui šaudyti į beginklius civilius. Vyriausybė buvo paralyžiuota. Socialistai įsteigė Petrogrado kareivių ir profsąjungų lyderių tarybą (*Sovietą*), kuri, greitai sulaukusi miestiečių pripažinimo, tapo alternatyvia politine valdžia. Carui atskubėjus iš fronto į sostinę, jo traukinį sustabdė maištaujantys kareiviai ir geležinkelio darbininkai. Liaudžiai ir kariuomenei nebepaklūstant, o „paklupusiam“ didžiajam kunikaikščiui Nikolašai maldaujant atsižadėti sosto, Nikolajus II atsisakė valdžios, nutraukdamas Romanovų dinastiją[4].

Policininkams vengiant atlikti savo pareigas arba nepaklūstant įsakymams, minios apsiautė policijos skyrius, vyriausybės ministerijas ir caro kalėjimus. Šimtai tūkstančių darbininkų, maištaujančių kareivių ir neseniai paleistų į laisvę nusikaltėlių siautėjo Petrogrado gatvėse, ir beveik niekas jiems nesipriešino. Ginkluotos gaujos plėšė namus, krautuves ir gėrimų parduotuves. Kai kurie rekvizavo lengvuosius automobilius – juos greitai sudaužydavo, nes nedaugelis mokėjo vairuoti, ypač apsvaiginę vogta degtine[5]. Šimtai žmonių žuvo ir tūkstančiai buvo sužeisti per Vasario revoliuciją, tačiau buvo akivaizdu, kad padėtis gali dar labiau pablogėti. Nuvertus monarchiją, nuotaika sostinėje buvo daugiausia šventiška, net euforiška – įvykių Petrograde stebėtojai užsieniečiai šią nuotaiką aiškino tuo, kad dėl prohibicijos alkoholio gauti buvo gana sunku: „Jei degtinės būtų buvę surasta daug, revoliucija galėjo būti labai kruvina.“[6]

Carui atsižadėjus sosto senajai politinei santvarkai buvo nukirsta galva. Kas valdė šalį jo šeimai pasitraukus iš valdžios? Tiesą sakant, imperinės įstaigos ir biurokratija vis dar veikė, ir dar prieš oficialų caro atsižadėjimą imperijos Dūma paskubomis paskyrė naują, Laikinąją, vyriausybę. Tačiau nors užsienio didvalstybės džiugiai pripažino liberalią Laikinąją vyriausybę teisėta Rusijos valdžia, faktinė politinė valdžia priklausė socialistų Petrogrado tarybai, kuri atstovavo ir vadovavo kareiviams ir darbininkams – iš pradžių sostinėje, o paskui visoje šalyje.

Pagrindinį vaidmenį šioje dvilypės valdžios sistemoje atliko nuosaikus socialistų revoliucionierių atstovas Dūmoje Aleksandras Kerenskis, kuris turėjo postus abiejose stovyklose: buvo išrinktas Petrogrado tarybos pirmininko pavaduotoju ir Laikinosios vyriausybės teisingumo ministru

(vėliau karo ministru). Bandymas vykdyti šias dvejas pareigas panėšėjo į slidinėjimą į priešingas puses nukreiptomis slidėmis, ir Kerenskis greitai krito. Socialistai Petrogrado taryboje pareikalavo nedelsiant nutraukti pražūtingą karą, pradėti žemės reformą ir atiduoti gamyklų valdymą darbininkams. Tuo tarpu Laikinoji vyriausybė daugelyje sričių tęsė nemėgstamą caro politiką, taip pat karo veiksmus (nenorėdama nuvilti Rusijos karo sąjungininkų) ir neatšaukė alkoholio draudimo[7].

Nors 1917 m. pavasarį didžiojoje šalies dalyje vyravo blaivybė ir tvarka, vasarą ėmė vis dažniau kilti girtų neramumų, o Kerenskis dėl nesiliaujančių pralaimėjimų fronte, maištų Petrograde ir vyriausybės veiklos neefektyvumo prarado gyventojų palaikymą. Rudenį laikinoji vyriausybė, pasislėpusi prašmatniuose carų Žiemos rūmuose, nebeturėjo šalininkų ir niekas nenorėjo jos ginti[8].

Kerenskiui prarandant liaudies palaikymą, bolševikų galia stiprėjo. Balandį Leninas ir ištremtų bolševikų grupė, gyvenę emigracijoje Europoje, atvyko į Petrogrado Suomijos geležinkelio stotį. Vasarą jie ėmė kontroliuoti Petrogrado tarybą ir nutarė darbininkų ir valstiečių vardu nuversti Laikinąją vyriausybę[9].

Nors Spalio revoliucija iš esmės pakeitė pasaulio istoriją, ji įvyko gana kasdieniškai. Naktis iš spalio 24-osios į 25-ąją buvo tokia pat kaip ir kitos kovų nuvargintame mieste. Sostinėje veikė restoranai bei teatrai ir klientų jiems netrūko, o bolševikai tyliai užėmė strateginius objektus – vyriausybės įstaigas, geležinkelio stotis ir pagrindinių laikraščių redakcijas. Paminėjus Spalio revoliuciją daugumai žmonių prieš akis iškyla dramatiškas komunistų surengtas Žiemos rūmų šturmas, privertęs Kerenskį bėgti, tačiau šis įvaizdis yra daugiau Sergejaus Eizenšteino, epinio filmo *Spalis* kūrėjo fantazijos vaisius negu tikrų įvykių atspindys. Iš tikrųjų, Žiemos rūmus šturmavo palyginti maža ir neorganizuota grupė revoliucionierių, daugelis kurių, abejingai praėję pro neįkainojamus meno kūrinius ir kitus rūmų lobius, nuskubėjo plėšti caro vyno rūsių. Jeigu bolševikai būtų nepajėgę išlaikyti valdžios, tos nakties įvykiai būtų tik eiliniai neramumai, kurių karo laikais Rusijoje kildavo dažnai[10].

Laikinajai vyriausybei pabėgus, džiūgaujantys kareiviai ir jūreiviai gėrė iki sąmonės netekimo. „Žiemos rūmų vyno rūsiuose, kurie buvo nusiaubti pirmiausia, daug nelaimėlių jau mirė nuo persigėrimo, – rašė Leninui jo patikėtinis Vladimiras Bonč-Brujevičius. – Dėžės su vyno buteliais įmestos į upės lede prakirstas eketes, bet proto netekę žmonės nėrė jų traukti ir nuskendo Nevoje, bandydami surasti tą prakeiktą skystį. Prasidėjo pogromas – apimta įsiučio, pakvaišimo ir džiaugsmo girta minia šturmavo privačius butus visame mieste.“[11]

San Francisco Bulletin karo korespondentė Bessie Beatty papasakojo, kas vyko tą naktį, kai buvo apiplėšti Žiemos rūmų rūsiai: „Mes manėme, kad bus išžudyti visi miestiečiai, bet vėliau paaiškėjo, kad garsai, kuriuos

palaikėme šūviais, buvo tik kamščių pokšėjimas, ir kareiviai, kurie gulėjo ant balto sniego kaip negyvi, tiesiog buvo visiškai girti."[12]

Kitą dieną surengtoje nacionalinėje darbininkų ir kareivių tarybų konferencijoje Leninas triumfuodamas paskelbė pradėsiąs kurti naują socialistinę santvarką – jis prisiekė išvesti Rusiją iš karo, nacionalizuoti žemę ir išdalyti ją valstiečiams. Prasidėjo nauja era.

Bet senosios sistemos nepavyko tyliai išmesti į „istorijos šiukšlyną". Nors bolševikai turėjo šiokią tokią valdžią sostinėje, kituose didžiulių Rusijos platybių regionuose „raudonosioms" komunistų pajėgoms pasipriešino rojalistai, konservatoriai ir kiti politiniai priešininkai, pasiryžę ginti seną imperinę „baltąją" tvarką. Gerai prisimindamas, kaip palyginti lengvai buvo nuversta silpna carinė ir laikinoji vyriausybė, Leninas ėmėsi visų priemonių, kad revoliucinės vyriausybės neištiktų toks pats likimas. Bolševikai, priešingai negu jų priešininkai, buvo drausmingi ir žinojo, kad didžiausia grėsmė drausmei yra degtinė. Todėl pirmu savo įsaku jie patvirtino komunistinėje Rusijoje prohibiciją, paveldėtą iš buržuazinių pirmtakų.

Jų paranojiška alkoholio baimė turėjo rimtą pagrindą – visą lapkritį ir gruodį Petrogradą krėtė grėsmę naujojo režimo stabilumui kėlusios riaušės, kuriose daugiausia dalyvavo girti kareiviai. Nauja komunistinė vadovavybė greitai sužinojo, kad Petrograde yra daugybė „minų" – daugiau kaip aštuoni šimtai vyno rūšių: vien viename iš jų buvo 1,2 milijono butelių. Bolševikai, desperatiškai bandę gauti užsienio kreditų, iš pradžių galvojo Anglijoje ir Amerikoje parduoti šias kolekcijas, kuriose buvo senovinių šimtmečius išlaikytų vynų ir šampanų. Bet įvykiai plėtojosi pernelyg greitai. Liberalių Konstitucinių demokratų būrys, telefonu paskleidęs kareivinėse gandus apie nemokamo alkoholio atsargas įvairiose miesto vietose, išprovokavo revoliucijos gvardiečių nepaklusnumą; ši žinia, kaip ir galima buvo tikėtis, sukėlė girtą chaosą[13].

Meriel Buchanan, Didžiosios Britanijos ambasadoriaus Petrograde duktė aprašė baisų chaosą, kilusį tą snieguotą gruodį.

> Krantinėje, net prie Ambasados, ore tvyrojo alkoholio tvaikas, visur voliojosi girti kareiviai, gatvės buvo nusėtos butelių duženomis, sniegas daugelyje vietų išmargintas raudonomis ir geltonomis išlieto vyno dėmėmis. Mieste siautėjo girtos ordos, kurios be atodairos šaudė vienos į kitas ir visus, kas jas užkabindavo. Vyko neapsakomai siaubingi ir pasibjaurėtini dalykai: kai kurie žmonės iš minios sėmė purviną, vynu sulaistytą sniegą, gėrė jį iš rieškučių, mušdamiesi dėl likučių. Priešais vieną iš didžiulių gaisrų, kurie kilo visų gatvių kampuose, stovėjo girtas kareivis, vienoje rankoje laikydamas sudaužytą butelį, kitoje – pistoletą, o raudongvardietis, pasirėmęs ant šautuvo, stebėjo jį atlaidžiai šypsodamasis.

Dainuodamas ir juokdamasis kareivis svirduliavo pavojingai arti šokinėjančių liepsnų, retsykiais nukreipdamas savo pistoletą į praeivius, keikdamas juos ar juokdamasis iš jų, kai jie nervingai nuskubėdavo tolyn. Šiek tiek toliau veidu į sniegą gulėjo kitas kareivis, vienoje rankoje vis dar spausdamas tuščią butelį; atokiau nuo jo nervingai trypčiojo du maži berniukai, o trečias, drąsesnis, bandė atgniaužti nuo butelio jį tvirtai spaudžiančius pirštus, turbūt tikėdamasis, kad jame dar bus likę keli lašai.[14]

Kol laikraštis *Novaja žizn'* (*Naujasis gyvenimas*) dar nebuvo tapęs bolševikinės cenzūros auka (ir kol pats netapo bolševizmo apologetu), 1917 m. liberalus rašytojas ir kritikas Maksimas Gorkis pranešė, kaip komunistų minia, voliodamiesi purvuose kaip kiaulės, susipjaustę butelių duženomis ir apsipylę kraujais, naktimis plėšia alkoholio parduotuves. Oficialius naujosios valdžios pareiškimus, kad dėl girtų riaušių kalti „buržuaziniai provokatoriai“, Gorkis pavadino „akivaizdžiu melu“. Jis teigė, kad riaušės buvo pačios socialistinės revoliucijos, kurios dalyviai taip ir netapo visuomeniškai sąmoningesni, pasekmė[15].

Kad ir kas ją lėmė, nuolatinė girtų pogromų grėsmė buvo bene rimčiausia naujos vyriausybės problema. „Kur tai matyta? – pasakė vienam reporteriui liaudies švietimo komisaras Anatolijus Lunačarskis, iš įtūžio mojuodamas rankomis. – Visas Petrogradas yra girtas.“[16]

Naujoji komunistų vyriausybė – Karinis revoliucinis komitetas ėmėsi greitų ir drastiškų veiksmų kovoti su girtomis riaušėmis, įkurdama naują vidaus saugumo organizaciją: Visos Rusijos ypatingąją komisiją kovai su kontrrevoliucija ir sabotažu, dažnai vadintą tiesiog Ypatingąja komisija arba jos pirmosiomis raidėmis ČK – „Čeka“. Vėliau reorganizuota ir paversta Vidaus reikalų liaudies komisariatu (NKVD), o paskui Valstybės saugumo komitetu (KGB) ši sovietų slaptoji policija tapo kruvino totalitarinio teroro įrankiu. Šiurpiausias sovietų represijų ir teroro simbolis buvo didžiulė, penkiolikos tonų „Geležinio Felikso“ statula, pastatyta 1958 m. priešais Stalino NKVD štabą garsiajame Lubiankos kalėjime Maskvos miesto centre. 1991 m., kai žlugo komunizmas, šis niekinamas paminklas ČK įkūrėjui Feliksui Dzeržinskiui buvo nuverstas vienas iš pirmųjų.

Daug anksčiau, kai apie jo įamžinimą geležine statula niekas dar net negalvojo, Dzeržinskiui buvo pavesta negailestingai kovoti su degtinės grėsme revoliucijai. „Buržuazija nesibodi bjauriausių nusikaltimų, – rašė Leninas Dzeržinskiui 1917 m. gruodį, – papirkdama padugnes ir visuomenės atmatas, girdydama juos pogromams.“[17] Petrograde visi alkoholio gamintojai turėjo nedelsdami pranešti, kur yra jų gėrimų sandėliai, arba stoti prieš Revoliucinį karo teismą. Nelegaliems prekeiviams alkoholiu grėsė viešas sušaudymas. Ypatingasis ugnies batalionas užtvindė Žiemos rūmų vyno rūsius, kuriuose buvo saugoma didžiulė gėrimų ir senovinių

vynų kolekcija, įvertinta 5 milijonais dolerių (91 milijonu dolerių 2013 m.); kareiviai dėl girtumo neįstengė iš jų pabėgti. Tačiau šaltas vanduo neatbaidė vagių, taigi visa kolekcija vėliau buvo išvežta į Baltijos jūros saloje pastatytą sostinės prieigas ginančią Kronštato tvirtovę, kur ją paklusniai sudaužė raudonieji jūreiviai[18].

„Žmonės taip beprotiškai troško to vyno, kad net kulkosvaidžių ugnis jų nesulaikė. Taigi atsakingas draugas pasuko kulkosvaidžius į butelius ir sunaikino juos, – pasakojo amerikiečių žurnalistė Anna Louise Strong. – Pasipylęs vynas pasiekė jo aulinių batų kraštus, taigi jam teko bristi per vyną kaip per vandenį. Anksčiau, prieš tapdamas komunistu, jis pats vartojo alkoholį, ir jam buvo skaudu matyti, kaip žūsta geras vynas. Bet Petrograde reikėjo išsaugoti tvarką.“[19]

Apie tai, kokią rimtą grėsmę revoliucijai kėlė degtinė, taip pat rašė amerikiečių socialistas Johnas Reedas garsiajame tiesioginiame reportaže *Ten Days that Shook the World* (*Dešimt dienų, kurios sukrėtė pasaulį*). Reedas net pateikė bolševikų įsakymą, iškabintą visoje Vasilijaus saloje kitoje Nevos upės pusėje į vakarus nuo Žiemos rūmų.

> Buržuazija pasirinko niekšingą būdą kovoti su proletariatu: įvairiose miesto dalyse ji įrengė didžiulius vyno sandėlius ir dalija gėrimus kareiviams, stengdamasi vynu sukelti skilimą revoliucinės armijos gretose.
>
> Visiems namų komitetams įsakoma per tris valandas, išklijavus šį skelbimą, asmeniškai ir slaptai pranešti apie jų turimas vyno atsargas Suomijos gvardiečių pulko komiteto pirmininkui.
>
> Asmenys, neįvykdę šio įsakymo, bus suimti ir,perduoti negailestingiausiam teismui, o rastos vyno atsargos bus
>
> SUSPROGDINTOS DINAMITU
>
> praėjus dviem valandoms po šio įspėjimo, nes mažiau ryžtingomis priemonėmis, kaip mums parodė patirtis, negalima pasiekti norimo tikslo.
>
> ATSIMINKITE: JOKIŲ SPECIALIŲ ĮSPĖJIMŲ PRIEŠ PRADEDANT SPROGDINIMĄ NEBUS.
>
> – *Suomijos gvardiečių pulko komitetas.*[20]

Mieste įvedus karo padėtį, Leninas paskyrė komisarą kovai su girtuokliavimu ir pogromais ir įsteigė oficialų kovos su riaušėmis komitetą, kad padėtų Dzeržinskiui ir jo čekistams kovoti su alkoholiu. Jų kovos su girtais kurstytojais dažnai virsdavo įnirtingais gatvių mūšiais, per kuriuos buvo naudojami kulkosvaidžiai ir šarvuoti automobiliai. Pavyzdžiui, prie Petrovo degtinės gamyklos, Raudonosios gvardijos būrio kariai, prisiekę būti „blaivūs ir ištikimi revoliucijai“, stojo į kovą su nepaklusniais

ir girtais Semionovsko gvardijos pulko kareiviais, o ji pareikalavo vienuolikos gyvybių[21]. Paprastai patikimas Preobraženska pulkas, gavęs užduotį saugoti gėrimų sandėlius, visiškai pasigėrė. Pavlovsko pulkas taip pat neatsispyrė pagundai. Kiti paskirti sargybiniai irgi neatsilaikė. Šarvuotų brigadų kariai, kuriems buvo įsakyta išsklaidyti apgirtusias minias, „po kurio laiko ėmė įtartinai svyruoti" [22]. Audringais mėnesiais po Spalio revoliucijos tokios scenos kartojosi Maskvoje, Saratove, Tomske, Nižnij Novgorode ir visoje Rusijoje; girtoms kontrrevoliucinėms riaušėms malšinti valdžia buvo priversta naudoti tiktai jų ištikimiausią ir neliečiamą Raudonąją gvardiją. „Viena iš Raudonosios gvardijos pareigų pagal jos priesaiką -kovoti su girtuokliavimu, kad laisvė ir revoliucija nenuskęstų vyne."[23]

Tokios ekstremalios kovos su girtavimu priemonės buvo anaiptol ne naujos. Prieš dešimtmetį, per vadinamąją generalinę repeticiją – 1905 m. revoliuciją, į socialistų batalionus dažnai buvo infiltruojami rojalistai ir ekstremistai, tarp jų ultranacionalistai juodašimtininkai, kurie terorizavo revoliucionierius, degtine kurstydami smurtines riaušes. Jau tada Leninas ragino būti budriems: „Pasiruoškite lemiamai kovai, piliečiai! Mes neleisime juodašimtininkų vyriausybei naudoti smurto prieš Rusiją. Mes įsakysime mūsų kariuomenės būriams suimti tuos juodašimtininkus didvyrius, kurie girdo tamsius žmonės degtine ir skatina juos smurtauti; mes atiduosime visas tas pabaisas... viešam, revoliuciniam visos liaudies teismui."[24]

Tokios „praktinės" priešininkų gynybos priemonės, su kuriomis Leninas susidūrė ir siekdamas užgrobti valdžią 1905 m., ir ją išlaikyti 1917 m., tik dar labiau sustiprino jo intelektualią panieką alkoholiui. Kaip ir daugelis pirmųjų socialistų, jis smerkė alkoholį kaip kapitalistų ypač plačiai naudojamą Rusijoje darbininkų klasės valdymo įrankį (10 skyrius). Lenino požiūriu, imperijos laikų prekyba alkoholiu buvo „neregėtas ir begėdiškas valstietijos išnaudojimas"; kilmingas dvarininkas buvo „lupikautojas ir plėšikas, plėšrus žvėris" ir „kaimo kraugerys", nes skatino prekybą alkoholiu[25].

„Geriau mirtis negu prekyba degtine!" – pareiškė Leninas prieš revoliuciją. Būdamas įsitikinęs blaivybės šalininkas, paėmęs valdžią jis tvirtai pasisakė už prohibiciją[26]. Net kai degtinės grėsmė revoliucijai ėmė silpti, Lenino valdžios organas Sovnarkomas – Liaudies komisarų taryba („komisaras" buvo proletariškas žodis, pakeitęs buržuazinį pavadinimą „ministras") – nacionalizavo visas alkoholio gamybos priemones ir buvusias alkoholio atsargas. 1919 m. Sovnarkomas uždraudė distiliuoti „bet kokiu būdu, bet kokiais kiekiais ir bet kokio stiprumo" alkoholinius gėrimus, už šio draudimo pažeidimą nustatydamas viso turto konfiskavimą ir įkalinimą mažiausiai penkeriems metams Sibiro darbo stovyklose[27].

Tokios žiaurios bausmės bolševikų vyriausybei buvo būtina kovos dėl išlikimo priemonė. Lietuvos Brastos sutartimi (1918 m.) buvo išvaduota

Rusija iš Pirmojo pasaulinio karo košmaro – ir jai tai kainavo tik Suomijos, Estijos, Latvijos, Lietuvos, Lenkijos ir didžiosios dalies dabartinės Baltarusijos, Moldovos ir Ukrainos žemes. Bet Pirmojo pasaulinio karo baisybes pakeitė pilietinio karo tragedijos: iš didžiulių Rusijos teritorijų bolševikai iš esmės kontroliavo tik regionus nuo Petrogrado Baltijos jūros pakrantėje iki Astrachanės prie Kaspijos jūros. Rytuose, Urale, raudonieji kovojo su admirolo Aleksandro Kolčiako baltųjų rojalistų pajėgomis ir čekų savanorių legionu. Pietuose, Kaukaze ir Centrinėje Azijoje, juos puolė britų ir turkų pajėgos, baltieji kazokai ir sukilę vietos gyventojai *basmači*. Pietvakariuose jiems priešinosi Antono Denikino baltoji kariuomenė, kazokai, ukrainiečių separatistai ir gerai ginkluotas anarchistų judėjimas. Vakaruose jiems grėsė lenkų, vokiečių ir Nikolajaus Judeničiaus baltųjų kariuomenė. Iš šiaurės vakarų Petrogradą puolė suomiai. Amerikiečių ir britų pajėgos užėmė arktinius Murmansko ir Archangelsko uostus šalies šiaurėje.

Nuo 1917 iki 1923 m. bolševikai rūpesčių turėjo per akis. Levas Trockis, Lenino dešinioji ranka, paskubomis surinko Raudonąją armiją, susidedančią iš penkių milijonų vyrų, daugiausia valstiečių ir buvusių imperijos kareivių, kurie dažnai būdavo priverčiami tarnauti grasinimais sušaudyti arba paėmus įkaitais jų šeimos narius – šią teroro taktiką naudojo ir bolševikai, ir jų priešininkai.

Ne ką mažiau žiaurias priemones bolševikai taikė ir kovodami su alkoholiu. Jie įvedė „karinį komunizmą“: viskas, ką jie kontroliavo, buvo mobilizuota pergalei. Prekyba buvo panaikinta. Visos pramonės šakos nacionalizuotos. Siekdami pamaitinti miesto darbininkus, bolševikai rekvizuodavo maistą iš valstiečių, grasindami sušaudyti. Nelegalūs prekeiviai alkoholiu, degtinei gaminti naudoję grūdus, už valstybės aprūpinimo maistu sabotavimą buvo paskelbti revoliucijos priešais ir dažnai būdavo įkalinami arba sušaudomi. Tačiau vis tiek kasmet šimtai tūkstančių tonų grūdų buvo paverčiama alkoholiu, o korumpuoti vietos bolševikų pareigūnai į tai dažnai žiūrėdavo pro pirštus. Vieno vidurio pietų Rusijos miestelio valdžia išsiaiškino, kad valstiečiai panaudojo degtinei varyti tiek grūdų, kiek būtų užtekę pamaitinti dešimt tūkstančių žmonių[28]. Nors karinio komunizmo sistema užtikrino raudoniesiems pergalę pilietiniame kare, ji taip pat atnešė neįsivaizduojamą neviltį ir vargus.

Kančia

Pilietinis karas atnešė žmonėms neįsivaizduojamas ir juo labiau neišmatuojamas kančias. Per ketverius pražūtingus pasaulinio karo metus žuvo daugiau negu trys milijonai rusų. Paskui prasidėjęs pilietinis karas, raudonasis ir baltasis teroras ir ČK represijos pareikalavo bent jau tiek pat gyvybių. Dar du milijonai rusų pabėgo iš šalies. Vėliau kilusios dėmėtosios šiltinės, tifo, dizenterijos, choleros ir ispaninio gripo epidemijos

pareikalavo dar daugiau milijonų gyvybių. Visuotinio karo metai sunaikino ir infrastruktūrą, ir valdžią: žmonės nežinojo, kas kitą dieną gali atimti iš jų maistą, per prievartą paimti juos į karo tarnybą ar beprasmiškai terorizuoti. Nebeveikė mokyklos, nekursavo joks transportas. Po nuolaužomis užverstas apleistų miestų gatves ieškodami maisto bastėsi alkani našlaičiai. Maskva prarado daugiau kaip pusę gyventojų, o Petrogradas – du trečdalius.

Dauguma jų pabėgo į kaimą, bet net ten žmonės nebuvo suinteresuoti auginti ar gaminti, nes dažniausiai visus darbo vaisius iš jų kas nors atimdavo. Trečiojo dešimtmečio pradžioje Rusijos žemės ūkis pagamindavo perpus mažiau maisto negu prieš Pirmąjį pasaulinį karą; šalies gamyklos buvo sugriautos, pramonės gamybos apimtis sumažėjo dvidešimčia procentų. Per dešimtmetį Rusijos, vienos iš didžiausių pasauliovalstybių, nacionalinės pajamos buvo net šešiasdešimčia procentų mažesnės negu 1913 m. – toks produktyvumo smukimas, kaip rašė vienas ekonomikos istorikas, „neturėjo precedento žmonijos istorijoje“[29]. Paskui prie visų šių baisybių prisidėjo badas.

1921 m. pavasarį, bolševikams įsitvirtinus valdžioje, Pavolgį niokojo baisi sausra. Paprastai valstiečių šeima turėdavo nedidelę grūdų atsargą, kad blogo derliaus atveju galėtų šiaip ne taip pramisti ir bent jau nebadautų. Bet prasidėjus karinio komunizmo terorui visi grūdai, kurių neatimdavo rekvizicijos būriai buvo panaudojami degtinei varyti, todėl milijonams nevilties apimtų žmonių į akis ėmė žvelgti badas.

Leninas ir bolševikų vadovybė pripažino: „Siekdami padengti kariuomenės išlaidas ir pamaitinti darbininkus, mes iš tikrųjų atimdavome iš valstiečių visą jų perteklių, o kartais ne tik perteklių, bet ir būtinas jiems maisto atsargas.“ Sužinojęs apie sausrą Pavolgyje, Leninas susirūpino ne tiek dėl jos grėsmės žmonių gerovei, kiek pačiai valdžiai ir 1921 m. kovą sušaukė partijos X suvažiavimą. „Jeigu bus prastas derlius, pertekliaus rekvizuoti bus neįmanoma, nes pertekliaus nebus, – sakė jis, – o kadangi mes negalime nieko paimti iš žmonių, kurie patys negali numalšinti alkio, valdžia žlugs.“[30]

Leninas pakeitė savo ankstesnę strategiją švelnesne, paskelbdamas Naująją ekonominę politiką – NEP. Atsisakęs karinio komunizmo laikų prievartinio rekvizavimo ir įvesdamas apmokestinimą natūra, jis paliko valstiečiams šiek tiek perteklinio derliaus parduoti rinkoje, suteikdamas Rusijos žemės ūkiui galimybę atsikvėpti ir atsigauti. Bet milijonams badaujančių Pavolgio gyventojų ši nuolaida jau nepadėjo. Po keleto mėnesių Rusiją nusiaubė baisiausias badas šiuolaikinėje Europos istorijoje. Iš pradžių sirgo ir gaišo galvijai, paskui atėjo vaikų su išpūtusiais pilvais eilė; išdžiūvę žmonės išvargusiais veidais krovė lavonus kaip malkas į masinius kapus. Stengdamiesi išgyventi, jie valgė žolę, medžio žievę, o kartais griebdavosi ir baisesnių priemonių. Vien Samaros mieste dešimt mėsos parduotuvių buvo uždarytos dėl to, kad prekiavo žmogiena[31].

Rusijoje tai buvo ne pirmas smarkus badas ir ne paskutinis. Prieš keletą dešimtmečių, 1891–1892 m., carinėje Rusijoje dėl didelių šalčių ir vėliau prasidėjusios ilgalaikės sausros taip pat kilo badas, pareikalavęs pusės milijono gyvybių. Pernelyg žmogiškos bado priežastys ir kietaširdiškas carinės vyriausybės abejingumas dar labiau sutvirtino daugelio senojo režimo kritikų, tarp jų ir Lenino, priešiškumą carizmui. Tą rudenį valstiečiai, skubėdami parduoti savo menką derlių, kad užmokėtų mokesčius, skolas ir smuklės sąskaitas, prisotino rinką ir numušė grūdų kainas, todėl, kad gautų reikiamų lėšų, jie buvo priversti parduoti net brangias atsargas juodai dienai. Žiemos vidury jų maisto atsargos baigėsi. Vienintelis būdas išlikti buvo žengti į ydingą ratą ir klimpti giliau skolinantis iš vietinio palūkininko ar dvarininko, bet tai tik padidino valstiečių naštą ir sumenkino galimybes išsiversti kitais metais.

Neadekvatūs vyriausybės veiksmai. Viena iš priemonių – atkurti imperinę spirito monopoliją, kuri „taip smarkiai prisidėjo prie valstietijos nuskurdinimo ir demoralizacijos“ sunkiausią jos valandą, sukėlė pasipiktinimą ir Rusijoje, ir užsienyje[32]. Dėl alkoholio valstiečių net nepasiekdavo jiems skirta pagalba: ir maistas padėti skurstantiems išgyventi iki kito derliaus, ir sėkliniai grūdai, reikalingi jam išauginti, dažnai būdavo „arba prageriami smuklėse, arba parduodami spekuliantams neįprastai žema kaina“[33].

1921 m. situacija šiurpiai priminė prieš trisdešimt metų kilusį badą, ypač alkoholio vaidmens požiūriu. Abiem atvejais, nors maisto labai trūko, degtinės buvo į valias. Nors alkoholis leido kuriam laikui psichologiškai atsikvėpti ir aukoms, ir pagalbos tiekėjams, degtinė ir slaptas grūdų distiliavimas, siekiant apsaugoti juos nuo rekvizavimo, taip pat prisidėjo prie šios nelaimės. Kaip ir anksčiau, net ir labai trūkstant maisto, ir pagalbos siuntas, ir sėklinius grūdus, būtinus būsimam derliui išauginti, neteisėti prekeiviai alkoholiu dažnai panaudodavo degtinei varyti. Vienas pagalbos organizacijos darbuotojas, dirbęs pačiame bado zonos epicentre, pasakojo: „Pagrindinis kaimiečių (iš prigimties gana laukinių) pasilinksminimas yra girtavimas, per visas šventes ir iškilmes jie nieko kito nedaro, tik geria. Degtinė slapta varoma neįtikėtinai didžiuliais kiekiais; persmelkusi visas rusų gyvenimo sritis, ji daro didžiulę žalą ir tautos moralei, ir sveikatai.“[34]

Bado politika labai įdomi pati savaime. Amartya Senas, kuris laimėjo 1998 m. Nobelio ekonomikos premiją už skurdo priežasčių tyrimą, teigė, kad badą sukelia ne vien prastas derlius – jis greičiau yra autokratinės politinės sistemos, kuri lengvai gali ignoruoti gyventojų poreikius, simptomas[35]. Jo žodžiai patvirtina šios knygos tezę: visuotinė Rusijos visuomenės priklausomybė nuo alkoholio yra ne vien socialinė ir kultūrinė problema, bet ir gilesnės politinės ligos, – autokratinės valstybės, kuri pelnosi iš nesaikingo alkoholio vartojimo ir todėl užgniaužia aktyvių

visuomenės narių mėginimą ginti bendrus interesus ir skatinti gerovę, – simptomas.

Bene aiškiausiai autokratinio valdymo ydas atskleidė Amerikos paramos administracijos ekspedicija, surengta padėti 1921–1922 m. bado aukoms Rusijoje. Ši pusiau vyriausybinė pagalbos agentūra, kuriai vadovavo būsimasis JAV prezidentas Herbertas Hooveris, per Pirmąjį pasaulinį karą ir po jo tiekė maistą ir pagalbos siuntas į karo nusiaubtą Europą. Kaip ir Tarptautinis Raudonojo Kryžiaus Komitetas ir Britanijos fondas „Gelbėkime vaikus", Hooveris ir Amerikos paramos administracija atsiliepė į garsaus rašytojo Maksimo Gorkio, kuris tuo metu nenoriai ėmė bendradarbiauti su komunistine vadovybe, maldavimą padėti milijonams badaujančių žmonių[36]. Po sudėtingų aukšto lygio derybų su nauja bolševikine vyriausybe, Amerikos paramos administracijai buvo leista teikti pagalbą bado siaubiamo Pavolgio gyventojams, tačiau jos darbuotojai turėjo elgtis labai atsargiai: jeigu būtų pamanyta, kad jie remia Lenino komunistinį režimą, jie būtų susigadinę savo įvaizdį amerikiečių visuomenėje ir praradę organizacinį palaikymą, o jeigu bolševikai būtų pamanę, kad amerikiečiai, prisidengdami pagalbos teikimu, agituoja prieš jų valdžią, jie būtų išvaryti iš šalies, ir milijonai žmonių, negaudami Amerikos paramos administracijos pagalbos, būtų mirę. Tačiau Amerikos paramos administracijai pavyko išlaikyti pusiausvyrą, ir 1922 m. jos virtuvės kas dieną pamaitindavo beveik vienuolika milijonų rusų[37].

Kaip ir kapitalizmo laikais, „svarbiausias gerų ryšių su vietos valdžios atstovais laidininkas buvo degtinė", rašo Bertrandas Patenaude'as Amerikos paramos administracijos istorijoje *The Big Show in Bololand* (*Didysis šou Bololende* – Bololendu amerikiečiai vadino egzotišką bolševikų šalį). Amerikos paramos administracijos darbuotojai: kaubojai, koledžų studentai, buvę kareiviai, savo laiškuose, dienoraščiuose ir memuaruose sutartinai pasakoja, kaip smarkiai rėžė akį badaujančių gyventojų skurdas ir prabanga, kurioje maudėsi vietiniai bolševikinės valdžios atstovai, kurie turėjo sudaryti sąlygas Amerikos paramos administracijos darbuotojams teikti jų labai reikalingą pagalbą. Geranoriškai rodydami tradicinį svetingumą (pačių rusų požiūriu) arba norėdami nugirdyti amerikiečius ir sumenkinti jų „orumą" (kaip manė amerikiečiai), visoje bado zonoje jie pasitikdavo Amerikos paramos administracijos darbuotojus šventiniais banketais ir gausiai gėrimais nukrautais stalais. Kai kurie iš jų buvo vaišinami 85 metų išlaikymo portveinu, rekvizuotu iš senų imperinių rūsių; kiti – savadarbiu žibalu, pagardintu amoniaku. Abiem atvejais Amerikos paramos administracijos darbuotojus stulbino „keistas prieštaravimas", kad tokios gausios vaišės vyko visai šalia apokaliptinių bado scenų, kurias pamatydavai vos tik pravėręs komisarų kabinetų duris. „Ne mažiau akį rėžė tai, – rašė Patenaude'as, – kad šias puotas rengė žmonės, atstovaujantys proletariato diktatūrai, kuri turėjo amžiams išstumti puotas i

praeitį. Tačiau prasimušėlių proletarų avangardas, atrodo, siekė nurungti nugalėtus klasinius priešus net šioje srityje, tarytum norėdami parodyti esą tinkami valdyti šalį."[38]

Amerikos paramos administracijos pareigūnas Williamas Kelley savo laiškuose pasakojo, ką patyrė kaip vyriausybės svečias gyvendamas Sterlitamako mieste Baškirijoje. Kartą jam su bolševikų vadovais ir keturiomis moterimis teko dalyvauti keistame pobūvyje, per kurį jis buvo vaišinamas pasišlykštėtina namine degtine.

> Nuo pirmos taurės prasidėjo kova – jie stengėsi mane nugirdyti, bet aš pasiryžau likti blaivaus proto.... Vidurnaktį butelis ištuštėjo. Transporto komisaras liuobė degtinę kaip smakas, bet vis dar buvo linksmas ir taikus. [Vyriausybės atstovas] Bišofas blogai jautėsi ir tylėjo. Čurniševas buvo ramus. Ponia Nr. 4 buvo nuvesta į lovą. Ponia Nr. 2 ir 3 visiškai nusitašė. Šeimininkė, turiu pasakyti, elgėsi nepriekaištingai ir labai santūriai. Kartą mudviejų akys susitiko, ir mes tyliai pakėlėm vienas kitam taures[39].

Kitą rytą, vis dar plyštančia galva nuo įtartinų gėrimų grįžęs į Amerikos paramos administracijos būstinę, Kelley didžiavosi savimi, kad bent jau girtas neleptelėjo ko nors nediplomatiško. „Pakeliui jis praėjo pro naktį nužudyto kareivio kūną, – pasakoja Patenaude'as, – ir per susirinkusių žioplių minią matė „purve ištiškusias žmogaus smegenis". Už pusės kvartalo sutiko grupę vaikų, žaidžiančių „klases" toje vietoje, kurioje visą praėjusią dieną gulėjo šunų apgraužtas vaiko lavonas. Jis buvo nuneštas, bet netoliese ant slenksčio gulinčios moters akivaizdžiai laukė toks pats likimas."[40]

Nors 1891 m. socialistai baisėjosi caro režimo kietaširdišku abejingumu badaujantiems žmonėms, naujoji „Bolo" valdžia irgi nė kiek jais nesirūpino, nors jos sukeltas badas pareikalavo dešimt kartų daugiau aukų: abu režimai – ir kapitalistinis, ir komunistinis – buvo autokratiški, ir pavertė sausros sukeltus sunkumus bado tragedija. „Demokratija ir autokratija skiriasi tuo, – tvirtino paramos administratorius Hooveris, – kad vienu atveju žmonės organizuoti iš apačios į viršų, o kitu – iš viršaus žemyn."[41] Aktyviai slopindama „apačių", – privačių organizacijų, teikiančių pagalbą maistu bado aukoms, ar masinių blaivybės draugijų, kovojančių su girtavimu, – iniciatyvas, kuriomis siekiama užtikrinti visuomenės gerovę, autokratinė valdžia dar labiau sustiprina masių vargus, o liberalių demokratinių valstybių valdžia paprastai juos sušvelnina.

Degtinė ir Naujoji ekonominė politika (NEP)

Naujai bolševikinei valdžiai, visuose Pilietinio karo frontuose nugalėjusiai baltųjų pajėgas, didžiausią grėsmę kėlė amžinai kenčiantys valstiečiai.

Net karo ir bado nenusiaubtuose regionuose kildavo valstiečių (o kartais net kareivių, kaip Kronštato įguloje 1921 m.) sukilimų prieš valdžią. Kadangi senųjų žemvaldžių nebeliko, jie tapo sukilimais prieš pačią valstybę. Padėtį dar labiau komplikavo tai, kad valstiečiai slėpė grūdus ir varė iš jų naminę degtinę. Susidūręs su sukilimų ir grūdų kaupimo problema, Leninas nusprendė, kad vienintelis būdas apsaugoti komunistinę revoliuciją yra priversti nepatenkintą valstietiją paklusti valdžiai.

Rusijos komunistų (bolševikų) partijos X suvažiavime, kaip tik tuo metu, kai buvo žiauriai malšinamas kontrrevoliucinis Kronštato jūreivių maištas, Leninas paskelbė priemones, kurios buvo pavadintos Naująja ekonomine politika: nors ekonomikos „komandinės viršūnės" – užsienio prekyba, bankai ir sunkioji pramonė – liko valstybės rankose, buvo leista steigti privačias komercines įmones, o priverstinis grūdų rekvizavimas buvo pakeistas mokesčiu natūra, skatinant valstiečius auginti ir parduoti perteklinį derlių. Šis strateginis atsitraukimas nuo karingojo komunizmo suteikė šalies ekonomikai atokvėpį, leido atsigauti gamybai ir žemės ūkiui. Kritikai tai laikė sugrįžimu į kapitalizmą[42].

Kalbėdamas šimtams Komunistų partijos delegatų, Leninas pareiškė, kad degtinės gamybos, kaip ir „komandinių viršūnių", nedera patikėti žmonėms. Taigi Leninas teigė, kad alkoholis yra iš esmės kitoks negu kitos plataus vartojimo prekės, tokios kaip, pavyzdžiui, tualetiniai reikmenys: „Manau, kad mums nedera sekti kapitalistinių šalių pavyzdžiu ir grąžinti į rinką degtinę ir kitus svaigalus, nes, kad ir kokie jie pelningi, jie ves mus atgal į kapitalizmą, o ne pirmyn į komunizmą." Sarkastiškai pridūręs, kad „pomada tokio pavojaus nekelia", jis sukėlė salėje juoką[43].

Pasijuokti buvo galima ne tik iš Lenino pokšto, bet ir iš jo paties: daugumai rusų, išskyrus suvažiavimo deputatus Maskvoje, jo draudimai buvo nė motais. Amerikos paramos administracijos pranešimai apie tai, kaip plačiai neteisėto alkoholio vartojimas paplitęs net bado nuniokotuose regionuose, rodo, kad Lenino prohibicijos buvo nepaisoma visoje Rusijoje. *Pravdos* korespondentas vietovėse netoli badaujančio Smolensko srities pranešė, kad „naminė degtinė teka upėmis", o visi kaimai iš esmės tapo degtindarių kooperatyvais, kurie vežė savo gėrimą parduoti net į Gomelio ir Briansko sritis. Ivanove, pasak pranešimų, naminės gamintojai dygo kaip grybai po lietaus. „Kur bepažvelgsi, visur naminės degtinės varyklos", buvo pranešama iš Kursko. Rašytojas Antonas Bolšakovas iš Tverės pranešė, kad faktiškai kiekvienas namų ūkis varo *samogoną* arba gamina naminį alų. Tomske ši praktika buvo taip paplitusi, kad prokurorai tiesiog nuleido rankas. Neteisėto alkoholio buvo galima rasti Maskvos kioskuose, kavinėse ir restoranuose – paprastai jis būdavo parduodamas kaip limonadas neuždarytame butelyje. Net Kremliaus pašonėje lengvai galėjai nusipirkti *samogono*, tiesiog „paprašęs „limonado" ir reikšmingai mirktelėjęs pardavėjui"[44].

Dažnai žmonės svaigindavosi visiškai netinkamais gerti skysčiais. Petrograde darbininkų komitetas *Atlaso* metalo fabrike skundėsi, kad darbuotojai „geria denatūruotą spiritą, laką ir visus kitus alkoholio pakaitalus. Jie ateina į darbą girti, kalbėdami susirinkimuose keikiasi, neleidžia pasisakyti sąmoningesniems savo klasės draugams, paralyžiuoja organizacinį darbą, todėl cechuose viešpatauja chaosas[45]. Daugelis maskviečių pamėgo „Odekoloną Nr. 3". Vieno kareivio pasakojimu,

> tai buvo tiesiog lengvai iškvėpintas 57,15 laipsnių alkoholis. Šis odekolonas parduodamas 200 ar 400 gramų flakonuose ar, kitaip tariant, pusbuteliais ir buteliais... Kareiviai, amatininkai, tarnautojai ir pareigūnai nusipirkdavo šio odekolono, nuėję į arbatinę dėl akių paprašydavo butelio limonado, šliūkštelėdavo į stiklinę šiek tiek limonado, o paskui pripildavo odekolono. Išgėrei du flakonus, ir jau girtas[46].

Kai tikros arba naminės degtinės buvo neįmanoma gauti, rusai imdavo gerti jos pakaitalus. Samaroje vykstant revoliucinėms kovoms, maištinga minia svaiginosi spausdintuvų rašalu. Kiti valgydavo batų tepalą, plempdavo rektifikuotą laką ar medicininį ir pramoninį spiritą. Rostove prie Dono „inteligentų gėrimas" buvo vietinis odekolonas[47]. Užsieniečiai dažnai pastebėdavo, kad rusai, norėdami apsvaigti, pasiruošę gerti bet ką. Dalyvaudamas Amerikos paramos administracijos misijoje badaujančiuose regionuose Harvardo absolventas ir Rhodeso mokslinės draugijos narys Haroldas Flemingas laiške namiškiams pasakojo apie rusų vestuves, per kurias šeimininkas dalino gėrimus puodeliuose, padarytuose iš paramos siuntų pieno skardinių. „Neduok Dieve, susirgti tokia liga, kuriai gydyti reikėtų gerti tokį mazuto, benzino ir žibalo, iš kurių buvo pagamintas tas gėrimas, mišinį."[48] Labiausiai paplitęs gėrimas buvo žibalo ir degtinės mišinys, retkarčiais naudojamas vietoj benzino sunkvežimiuose, – amerikiečiai jį vadino *k-v kokteiliu*. Yra rimtų priežasčių, dėl kurių mes paprastai negeriame pramoninio alkoholio, kurį pilame į sunkvežimių degalų bakus, lempas ar naudojame batų tepalui: jis yra nuodingas. Nenuostabu, kad daugelis rusų gėrovų mirdavo apsinuodiję šiais nuodingais surogatais.

Bolševikai puikiai žinojo, kad neteisėto alkoholio vartojimas sparčiai plinta, bet nepajėgė užkirsti jam kelio. Vis dėlto, naujoji valdžia toliau retoriškai koneveikė alkoholio blogį, nes nepaisant tikrosios padėties prohibicija buvo labai svarbi ideologiškai. Dažnai ideologinė kova su degtine buvo patikima Raudonosios armijos įkūrėjui ir vadui Levui Trockiui.

Prieš revoliuciją Trockis griežtai kritikavo caro „girtą biudžetą", kuris teikė valstybei beveik trečdalį pajamų. Degtinė ne tik leido finansiškai išnaudoti darbininkus, bet ir atitraukdavo juos nuo politinės veiklos ir stūmė

į moralinį ir finansinį bankrotą, amžiams paversdama engėjų kapitalistų vergais. „Turtingųjų klasės ir valstybė sukūrė kultūrą, kuriai nuolat reikia alkoholio tepalo, – teigė iškalbusis Trockis. – Bet jų istorinė kaltė yra nepalyginamai baisesnė. Fiskalinėmis priemonėmis jie paverčia alkoholį, tą kūno, moralės ir visuomenės nuodą, svarbiausiu valstybės maisto šaltiniu. Degtinė ne tiktai daro žmones nepajėgius valdyti savo likimą, bet ir dengia privilegijuotųjų išlaidas. Išties šėtoniška sistema!“[49]

Bolševikai planavo panaudoti prohibiciją, kurią buvo paveldėję iš savo pirmtakų imperijos valdovų, kaip ginklą prieš tą pačią kapitalistų alkoholinės priespaudos sistemą. Kaip Trockis rašė oficialiame komunistų partijos spaudos leidinyje *Pravdoje*, prohibicija buvo „viena iš geležinių revoliucijos vertybių“[50]. Neturėdami alkoholio, tikėjosi bolševikai, rusai imsis naudingesnių darbų, gins savo tikruosius interesus dalyvaudami komunistų politinėje veikloje ir valstybės biudžetas bus formuojamas pagal tikruosius liaudies poreikius. Komunistai nuo seno troško ne vien pakeisti valdžią, bet ir iš esmės tranformuoti visus visuomeninius santykius. Per karo, revoliucijos, chaoso ir sumaišties metus senoji kapitalistinė engėjų ir engiamųjų struktūra suiro; liko užduotis sukurti naujojo žmogaus *Homo sovieticus* kultūrą, pagrįstą kuklumu, sąžiningumu ir blaivumu. Kurdama atgimusių darbininkų pasaulį, valstybė turėjo perauklėti visuomenę ir atjunkyti darbininkus nuo senų ydų. Kovos su girtavimu srityje nuobodų blaivininkų pamokslavimą turėjo pakeisti modernios, valstybės remiamos pramogos – kinas, teatras, švietimas ir sportas; jos turėjo šviesti ir linksminti darbininkus, parodydamos, kad jiems nebereikia degtinės nuoboduliui išblaškyti[51].

Taigi nors bolševikai matė daugybę įrodymų, kad jų prohibicija neveiksminga, o praktiški žmonės ėmė reikalauti grąžinti tradicinę degtinės monopoliją, blaivybė buvo toks svarbus naujosios valdžios ideologijos principas, kad kol šalį valdė svarbiausi ideologai, tokie kaip Leninas ir Trockis, jokių nuolaidų alkoholio klausimu būti negalėjo[52].

Tvirtas komunistų pasiryžimas išsaugoti prohibiciją ypač akivaizdus žinant, kokių didelių ideologinių nuolaidų jie padarė paskelbę Naująją ekonominę politiką ir leidę iš dalies atkurti kapitalistinę rinką, nors dėl to nelegalių alkoholinių gėrimų vartojimas išplito dar labiau. Karingojo komunizmo laikais, siekdami apsaugotų savo derlių nuo rekvizicijos, daugelis valstiečių ėmė varyti naminę degtinę. Dabar, kai jiems buvo leista patiems spręsti, ką daryti su grūdais, kurių likdavo atidavus pyliavas, namine degtine buvo paverčiama dar didesnė derliaus dalis[53]. Bet kodėl taip daug žmonių rizikavo atsidurti sunkiųjų darbų stovyklose ar net būti sušaudyti, jeigu įkliūtų? Ar jie tik labai norėjo išgerti?

Žinoma, perfrazuojant Humphrey Bogarto *The Roaring Twenties* (*Griausmingojo trečiojo dešimtmečio*) personažą, norinčių išgerti vyrukų bus visada ir Rusijoje, ir Amerikoje, ir visose kitose šalyse. Ekonomistų

teoretikų teigimu (ir pasaulio patirtis patvirtina, kad jie teisūs), pasiūlos apribojimas tik paskatina kainų augimą ir sukelia pagundą iš to pasipelnyti. Bet nei elementarūs ekonomikos dėsniai, nei naujos valdžios nepajėgumas priversti žmones laikytis įstatymų, nei neva amžinas rusų polinkis girtauti nepaaiškina, kodėl Rusijoje taip plačiai paplito neteisėtas distiliavimas.

Turime atsižvelgti į iš carizmo laikų prekybos degtine gimusios oficialios korupcijos, kuri nesiliovė vešėjusi ir pirmaisiais sovietų valdžios metais, svarbą[54]. Kaip ir praeityje, dauguma naminės degtinės gamintojų žinojo, kad jiems nėra ko bijoti vietos valdžios, jeigu nuolat mokės jai kyšius. Be to, už tuos kyšius vietos pareigūnai perspėdavo apie rengiamus reidus. Daugeliu atvejų, kaip ir carizmo laikais, vietos valdžios pareigūnai patys prisidėdavo prie prekybos alkoholiu savo valdomose vietovėse. Pavyzdžiui, 1918 m. pirmąjį pusmetį Valstybinės kontrolės komisariatas atrado daugiau kaip trisdešimt vietovių, kuriose vietos komunistinė vadovybė legalizavo prekybą degtine, nors tai prieštaravo valstybiniams įstatymams. Regionų tarybos retkarčiais net nustatydavo *samogono* kainas savo teritorijose[55].

Kovokime su samogonu! (apytiksliai 3 dešimtmetis). „Naminė degtinė griauna valstiečių ūkį, ardo žmogaus sveikatą, kenkia jo palikuonims ir skatina nusikaltimus." Ant butelio pateikta statistika apie alkoholio žalą sveikatai, apsigimimus, o jo žala ekonomikai, siekianti 200 milijonų pūdų (3,3 milijonai tonų) ir 140 milijonų rublių – lentelėse dešinėje. Atkreipkite dėmesį į dvasininką (laikantį ikoną) ir buožę virš varyklos, besidžiaugiantį valstiečio vargais ir vergove buteliui. Davido M. Rubensteino Retų knygų ir rankraščių biblioteka, Diuko universitetas.

Neteisėtą degtindarystę taip pat skatino smarkus ekonomikos nuosmukis karo metais. Daugelis valstiečių neteko galimybės užsidirbti iš tradicinės prekybos linais, audeklais ir grūdais, ir *samogonas* liko vieninteliu patikimu pajamų šaltiniu[56]. Be to, degtinė dažnai būdavo ne tik pajamų ir pagrindinis namų ūkio išlaidų šaltinis; dažnai ji buvo taip pat mainų priemonė. Dėl hiperinfliacijos rublis visiškai nuvertėjo. Vertinga, negendanti, lengvai dalijama ir net lengvai vartojama degtinė tapo valiutos pakaitalu, kaip nutikdavo ir ankstesniais šimtmečiais, kai pinigai netekdavo vertės. Ekonomikai smukus, rusai, kaip ir anksčiau, bandydami išgyventi naudodavosi neoficialiomis mainų priemonėmis – mainais, blatu ir *pomoč'* (8 skyrius).

Norėdamas gauti išsamų gyvenimo kaime paveikslą, 1923 m. Centro Komitetas, aukščiausia šalies valdžios institucija, nusiuntė oficialią delegaciją apklausti tipiškų Kursko srities valstiečių. Delegacijos ataskaitoje patvirtinta, kad degtinė labai svarbi kaimo gyvenime. „Valstiečiui reikia *samogono* arba degtinės, nesvarbu kurio. Pavyzdžiui, jeigu reikia pastatyti namą, rasti darbininkų neįmanoma; bet jei yra degtinės ar *samogono*, pavaišini kaimynus, ir namas netrukus būna pastatytas."[57]

Tai, kad kaime alkoholis liejosi upėmis nepaisant griežtos prohibicijos, o degtinė, kaip ir senovėje, buvo naudojama kaip mainų priemonė, tikriausiai nenustebino tyrėjų. Jeigu Maskvą kas nors ir nustebino, tai valstietijos neimlumas naujai aukštajai sovietų kultūrinei revoliucijai. „Valstiečiais nepadės jums kovoti su *samogonu*, – tiesiai rėžė komisarams vienas interviu davėjas. – Kovokite sau patys." Toks nedėkingumas ir aiškiai kapitalistinės nuotaikos tiktai patvirtino vadovybės įtarimą, kad konservatyvūs valstiečiai liko tamsūs, atsilikę ir kelia pavojų revoliucijai[58].

Ekonomikai pagaliau pradėjus atsigauti, 1922 m. kovą Leninas Rusijos komunistų partijos XI suvažiavime stojo ginti NEP nuo kritikų, kurie laikė šią politiką jų sunkiai laimėtos komunistinės revoliucijos principų išdavyste ir grįžimu prie kapitalizmo. Šalyje siaučiant badui, Leninas atkakliai tvirtino, kad nors ir kaip ideologiškai tai nemalonu, pragmatiškos NEP nuolaidos yra vienintelis būdas žengti pirmyn. Tačiau jis ir toliau tvirtai laikėsi pozicijos, kad degtinės klausimu negali būti jokių kompromisų: „Jeigu dabartinėmis sąlygomis valstiečiams reikia suteikti tam tikrą laisvę prekiauti, mes turime ją suteikti, bet prekiauti naminiais gėralais mes neleisime. Mes bausime žmones už tokią prekybą."[59]

Lenino grasinimai buvo tiktai įžanga: palyginti atlaidų požiūrį į naminės degtinės varymą kaime netrukus pakeitė sistemingas persekiojimas. Naujas 1922 m. baudžiamasis kodeksas kategoriškai uždraudė privačią distiliaciją. Buvo imta vykdyti intensyvią antialkoholinę propagandą. Per didžiausią girtuokliavimo pakilimą per Kalėdas ir Velykas sovietai rengė ypač intensyvias kovos su naminės degtinės varymu kampanijas. 1922 m. žiemą milicija šalies regionuose surengė daugiau kaip keturiasdešimt

tūkstančių kratų, atskleidė daugiau kaip dvidešimt tris tūkstančius privataus distiliavimo atvejų ir konfiskavo daugiau kaip šešiolika tūkstančių degtinės varyklų. Kitą pavasarį per Velykas buvo surengta septyniasdešimt aštuoni tūkstančiai kratų ir pasiekta panašių rezultatų. Buvo kabinami skelbimai „Ieškoma“, kuriuose buvo siūlomi apdovanojimai už informaciją, padėsiančią atskleisti slaptą naminės degtinės varymą; ir milicininkams, ir informatoriams buvo mokami dideli apdovanojimai. Vidaus reikalų komisariato statistika rodo, kad vien 1922–1923 m. buvo atskleisti 904 078 neteisėtos alkoholio gamybos atvejai. Tačiau naminės degtinės varymas buvo taip smarkiai paplitęs, kad šitos kovos kampanijos, pasak vieno stebėtojo, buvo tarsi šaudymas iš patrankos į žvirblius[60].

Nors buvo sunku priversti žmones paklusti sausajam įstatymui, Leninas tvirtai laikėsi revoliucinės prohibicijos iki pat paskutinės dienos, kuri netruko ateiti. Praėjus mažiau kaip mėnesiui po to, kai jis stojo ginti NEP ir prohibicijos, 1922 m. balandį chirurgui pagaliau pavyko pašalinti kulką, kuri buvo įstrigusi Lenino kakle po pasikėsinimo jį nužudyti prieš ketverius metus. Praėjus mėnesiui po operacijos Leniną ištiko pirmasis iš jį pribaigusių priepuolių. Šalies vadovybėje kilo sumaištis. Po antro priepuolio 1922 m. gruodį dešinę jo kūno pusę paralyžiavo, ir nuo to laiko Leninas – žymus revoliucijos vadas ir neginčytinas šalies vadovas – pasitraukė iš politikos. Po trečio priepuolio 1923 m. kovą jis neteko gebėjimo kalbėti ir liko prikaustytas prie lovos iki paskutinės dienos; 1924 m. sausio 21-ąją, būdamas penkiasdešimt trejų, jis mirė dėl komplikacijų, kurias sukėlė smarkus paskutinis priepuolis.

„Didžiausia Rusijos žmonių nelaimė buvo Lenino gimimas, – vėliau teigė Winstonas Churchillis. – Kita didžiausia nelaimė – jo mirtis.“[61] Greitai Leniną buvo imta beveik religiškai garbinti kaip didvyrį: sena imperijos sostinė Petrogradas (iš pradžių vadintas Sankt Peterburgu) jo garbei greitai buvo pervadintas Leningradu. Maskvoje Lenino kūnas buvo balzamuotas ir viešai demonstruojamas mauzoliejuje Raudonojoje aikštėje, kur jis nuo to laiko ir guli – iš dalies kaip garbinama relikvija, iš dalies kaip makabriška atrakcija turistams.

Leninui ėmus laipsniškai trauktis iš politikos, virš NEP, prohibicijos ir šalies ateities ėmė kauptis debesys. Kadangi nebuvo aiškios valdžios perėmimo tvarkos ir žmogaus, pajėgaus pakeisti Leniną, nuo pat pirmojo priepuolio kolektyvinėje partijos Politbiuro vadovybėje kilo dešimtmetį trukusi kova dėl įpėdinystės. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje gruzinų tautybės Josifas Visarionovičius Džiugašvilis, pasauliui geriau žinomas kaip Stalinas, pergudravęs Trockį ir kitus varžovus tapo nekvestionuojamu naujai paskelbtos Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos (SSRS) vadovu. Stalinas daugeliu požiūrių vykdė visiškai kitokią politiką negu Leninas ir bene aiškiausiai tai rodo jo sprendimas panaikinti alkoholio draudimą ir atgaivinti Rusijoje šimtmečių senumo autokratinės degtinės politikos sistemą.

15

INDUSTRIALIZACIJA, KOLEKTYVIZACIJA, ALKOHOLIZACIJA

„Nors rusų valstietis ir beraštis, jis anaiptol nėra bukas", – pasakė amerikiečių satyrikas Willas Rogersas 3 dešimtmečio pabaigoje. Kaubojus, aktorius, komikas ir filosofas, Oklahomoje gimęs Rogersas buvo įžymiausias socialinis amžiaus komentatorius. Rašydamas jam būdingu lengvu, liaudišku stiliumi, Rogersas aiškiai atskleidė, kas kelia didžiausią pavojų naujajam sovietų režimui, – valstietis.

„Jis žino, kad neverta auginti to, ko negali parduoti ar išmainyti į tai, ko nori, – rašė Rogersas. – Kartais jis slepia savo derlių, bet vis tiek neparduoda – štai dėl ko dabar taip siunta visa Komunistų partija." Nors NEP suteikė valstiečiams galimybę gyventi iš dirbamos žemės, problema, kaip įžvalgiai pastebėjo Rogersas, buvo ta, kad „miesto vyrukai turi gauti pakankamai ūkininko išauginto maisto, kad galėtų sakyti kalbas apie žmonių brolybę. O senas ūkininkas išvaro iš savo perteklinio derliaus degtinę, prisipjauna daug malkų ir ramiai sau žiemoja."[1]

Komunistų partijos vadovų nuomonė apie degtinės problemą skyrėsi; dabar ji buvo neatsiejamai susipynusi su kitais neatidėliotinais iššūkiais: skatinti pramonės plėtrą ir užgniaužti valstietijos nepriklausomybę. Nors bolševikai uždraudė steigti opozicines partijas skaldytis į frakcijas pačioje partijoje, oficialus komunistų laikraštis *Pravda* reguliariai rašydavo apie politinius debatus, spausdino pareiškimus ir net gandus. 1922 m. rugsėjį *Pravda* pranešė, kad vyriausybė svarstė, ar nevertėtų atgaivinti senos degtinės monopolijos, siekiant sustiprinti valstybės finansus. Uždaruose susirinkimuose nominalus valstybės vadovas Michailas Kalininas pareiškė, kad naują sovietų valstybę teks statyti ant tų pačių degtinės politikos pamatų, kuriais rėmėsi taip įnirtingai bolševikų griauta imperinė sistema: „Kitos išeities nėra, mes turime tai padaryti!"[2] Tačiau net sveikdamas po pirmo priepuolio Leninas ryžtingai prieštaravo tokiam sumanymui: girdi, kol jis turės nors kokią įtaką, valstybė degtine neprekiaus. Tačiau 1922 m. gruodį Leniną ištikus antram priepuoliui jis buvo priverstas pasitraukti iš politikos, o užkulisinė kova dėl valdžios Politbiure dar labiau sustiprėjo. Pasirodo, jo potencialių įpėdinių Levo Trockio ir Josifo Stalino politinės pozicijos bene ryškiausiai skyrėsi degtinės klausimu

Degtinė ir įpėdinystės politika

Gulėdamas mirties patale Leninas padiktavo savo žmonai Nadeždai Krupskajai politinį testamentą, kuriame nepagražindamas apibūdino Politbiuro narius, kuriems pats patikėjo bendrai valdyti šalį po jo mirties. Svarbiausias propagandininkas Nikolajus Bucharinas: per jaunas. Raudonosios armijos vadas ir tiesioginis įpėdinis Levas Trockis: gabus, bet arogantiškas. Neseniai paskirtas generalinis sekretorius Josifas Stalinas: per šiurkštus. Būdamas atsakingas už personalo ir administracijos valdymą, „draugas Stalinas, – pažymėjo Leninas, – koncentruoja neribotą valdžią savo rankose, ir aš abejoju, ar jis visada sugebės naudoti tą valdžią pakankamai apdairiai". Testamento prieraše Leninas net siūlė „draugams pagalvoti, kaip pašalinti Staliną iš posto ir paskirti vietoj jo kitą žmogų"[3].

Tačiau Stalinas buvo meistriškas intrigantas ir puikiai mokėjo manipuliuoti žmonėmis, kaip vėliau paliudijo jo rengti pobūviai. Nors viešai komunistai rodė esą vieningi, 3 dešimtmečio pabaigoje Stalinas mikliai pergudravo pirma Trockį, o paskui visus kitus Politbiuro varžovus ir tapo neginčijamu lyderiu. Stalinas paėmė valdžios vadžias į savo rankas ir ėmė vykdyti savą politiką, kuri smarkiai skyrėsi nuo Lenino ir Trockio ypač degtinės, žemės ūkio ir industrializacijos srityje.

Trockis, laikytas Lenino įpėdiniu, su neįtikėtinu įkarščiu siekė tęsti prohibicijos politiką. 1923 m. Centro Komiteto susirinkime Trockis pasmerkė užmačias statyti socializmą remiantis girtu biudžetu, o baigdamas pareiškė: „Mūsų užduotis yra plėtoti, stiprinti, organizuoti ir tobulinti antialkoholinį režimą atgimusios darbininkijos šalyje. Mažiau vartojant alkoholio, augs mūsų kultūriniai ir ekonominiai pasiekimai. Negali būti jokių nuolaidų."[4] Tačiau užkulisiuose Stalinas, siekęs išstumti Trockį iš visų įtakingų postų, jau švelnino prekybos alkoholiu apribojimus. Lengvi vynai buvo legalizuoti jau 1921 m., alus – 1922 m., o visi silpnesni negu dvidešimties laipsnių gėrimai – 1923 m. pradžioje. Tačiau net ir legalizavus silpnesnius fermentuotus vynus ir alų, kaimuose ir toliau buvo milžiniškais kiekiais varoma degtinė ir *samogonas*.

Aprašydama NEP sunkumus amerikietė žurnalistė Anna Louise Strong visą savo knygos *First Time in History* (*Pirmą kartą istorijoje*) skyrių paskyrė bolševikų karui su alkoholiui. Norėdama išsiaiškinti akivaizdaus alkoholio draudimo sušvelninimo priežastis, ji net ėmė interviu iš Nikolajaus Semaškos, smulkučio, šeriuotabarzdžio sveikatos apsaugos komisaro:

> Mes kol kas nesirūpiname dėl vyno ir alaus, nes mūsų pikčiausias priešas yra *samagonka*, šis bjaurus neteisėtas gėrimas, kuris dabar taip plačiai gaminamas Rusijoje. Mūsų svarbiausias taikinys dabar yra būtent *samagonka*. Darbininkai ir valstiečiai vyno

> negeria, jis jiems per brangus. Vynas geriamas Maskvos kavinėse, norint pasipuikuoti, ir valdžia iš to gauna pinigų. Bet jis įperkamas tiktai spekuliantams ir turtuoliams. Jis nekelia pavojaus liaudies masių sveikatai. Taigi jis nėra toks pavojingas kaip *samagonka*. Bet galiausiai vynas irgi turės būti uždraustas.[5]

Kai 1922 m. pabaigoje vienas įtakingas ekonomistas pasiūlė vėl įvesti degtinės monopoliją, jis buvo viešai iškoneveiktas *Pravdos* puslapiuose kaip pavojingas kontrrevoliucionierius. „Jis siūlo užtaisyti mūsų biudžeto skylę. Bet tada ta skylė persikels į mūsų žmonių kūnus, protus ir sielas, – piktinosi Partija. – Dėl skurdo mes padarėme daug nuolaidų, bet tikrai neatsižadėsime mūsų valstybės blaivumo – tokios nuolaidos jūs nesulauksite. *To nebus*."[6]

Ir žodžiais, ir veiksmais Trockis kovojo už prohibicijos išsaugojimą ir net siekė ją išplėsti, nors jos ydingumas rėžė akį. Kai karo komisaras Trockis sužinojo, kad vieno tolimoje vietovėje dislokuoto pulko karininkai švęsdami revoliucijos metines gėrė vyną, dėl tokio atlaidaus požiūrio į alkoholį kariuomenėje jis padavė į karo tribunolą ne tik to pulko vadą, bet ir jo tiesioginius viršininkus. Skleidžiant Partijos antialkoholinę propagandą buvo plačiai viešinamas kiekvienas puolimas prieš alkoholį. „Nebepakanka paprasčiausiai drausti; turime imtis ir represinių, ir auklėjamųjų priemonių", – pareiškė Trockis per vieną interviu, radikaliai, kaip jam buvo įprasta, ragindamas tęsti kovą.

> Tolimuose kaimuose, kur valstiečiai gamina alkoholį namie, neįmanoma panaudoti represinių priemonių kiekvienam gamintojui. Bet ši pramonė vystosi kaip ir kitos [kapitalistinės] pramonės šakos. Labai greitai koks nors žmogus, turtingesnis ir įžvalgesnis už kitus, pradeda gaminti alkoholį pardavimui. Jis tampa smulkiu ydos eksploatatoriumi, smukdančiu savo kaimą. Vaikai ir moterys neapkenčia jo už tai, kad jis atima iš jų maistą skatindamas vyrus girtuokliauti. Tokius žmones mes galime suimti ir nubausti... Kai mūsų organizacinės pajėgos išaugs, galėsime išplėsti represijas. Bet jokios represijos neišspręs problemos iš esmės. Pagrindinė girtavimo priežastis yra valstiečio gyvenimo tuštuma, ir ją reikia užpildyti aukštesniais kultūros standartais, švietimu, poilsiu ir sveiku socialiniu gyvenimu[7].

Likimo ironijos valia, po dvejų metų „turtingesniu ir gudresniu" žmogumi, smukdytoju ir „smulkiu ydų eksploatatoriumi" tapo pagrindinis Trockio varžovas Josifas Stalinas. 1924 m. spalį, praėjus vos keletui mėnesių po Lenino mirties, Komunistų partijos Centro Komiteto susirinkime vėl buvo iškeltas alkoholio klausimas. Kaip tik tuo metu, kai Rusijos

didžiojo revoliucionieriaus lavonas buvo balzamuojamas ir ruošiamas eksponuoti Raudonojoje aikštėje, jo įpėdiniai atkūrė degtinės monopoliją, kuria Leninas taip bjaurėjosi, grįždami prie senosios degtinės politikos, su kuria jis taip ryžtingai kovojo.

„Kai kurie Centro Komiteto nariai prieštaravo degtinės sugrąžinimui, – vėliau rašė Stalinas, veikiausiai turėdamas galvoje Trockį, – tačiau nenurodydami pramonei būtinų alternatyvių pajamų šaltinių."[8] Po dvylikos mėnesių, 1925 m. spalio 1-ąją, sovietai oficialiai atšaukė nepavykusį, dešimtmetį trukusį prohibicijos bandymą; teisėta degtinė atgavo savo istorinį pagrindinės Rusijos valstybės valdymo atramos vaidmenį.

Tačiau parduotuvėse nauja valstybinė degtinė pasirodė tik po keturių dienų, spalio 5-ąją: kadangi pirmomis mėnesio dienomis vyko šaukimas į kariuomenę, sovietai išmintingai atidėjo prekybos atnaujinimą, baimindamiesi, kad šaukimo punktuose gali kilti netvarka[9]. Tačiau pradėjus prekiauti degtine netvarkos išvengti vis tiek nepavyko. „Atrodo, kad maskviečiai sutiko prieškarinio stiprumo degtinės sugrąžinimą kaip didžiulę šventę, kurią reikia deramai atšvęsti", – rašė disidentu tapęs Amerikos komunistas Williamas Henry Chamberlinas.

> Atnaujinus prekybą prieškarinio stiprumo – 40 laipsnių – degtine didelė dalis maskviečių surengė laukinę orgiją. Prie parduotuvių, kuriose buvo prekiaujama ugniniu gėrimu, išsirikiavo ilgos eilės, ir dažnai matydavai, kaip koks nors pirkėjas ištraukia kamštį iš savo butelio ir godžiai visą išmaukia, sulaukdamas jį apsupusių stebėtojų pavydo ir pritarimo. Per dvi savaites nuo to laiko, kai vėl buvo imta prekiauti 40 laipsnių gėrimais *(sorokogradusnyj)* nepaprastai padaugėjo girtuokliavimo viešose vietose atvejų. Nesaikingai vartodami naująjį svaigalą daug žmonių mirė, o policija nusiplūkė, bandydama užkirsti kelią girtuokliavimui ir chuliganizmui. Pasitaikydavo atvejų, kai įsilinksminę lėbautojai, sėdę į viešąjį transportą, sukeldavo tokią sumaištį, kad juos tekdavo išlaipinti jėga[10].

Oficialiai komunistų pareigūnai, kaip ir jų pirmtakai nuversto caro valdininkai, teigė įvedę degtinės monopoliją rūpindamiesi visuomenės sveikata: girdi, nuo stipraus *samogono* ir nuodingų surogatų kasmet miršta tūkstančiai žmonių, ir valstybinė monopolija esanti vienintelis būdas užtikrinti, kad būtų vartojami saugesni, aukštos kokybės alkoholiniai gėrimai[11]. Savaime suprantama, tokios kalbos buvo tik akių dūmimas: valdžiai pirmiausia rūpėjo ne tai, kad žmonės geria, ir net ne tai, ką geria, o kas parduoda jiems gėrimus ir gauna pelną. Politbiure Stalinas pasiūlė perkelti pelną iš naminukės gamintojų kišenių į iždą.

Atšaukęs prohibiciją, Stalinas atsidūrė keblioje ideologinėje padėtyje – šaliai karštai garbinant Leniną, atrodė, kad jo įpėdiniai atšaukė didžiojo revoliucionieriaus darbą, kaip tik tada, kai jis buvo pašarvotas laikiname mediniame mauzoliejuje visai netoli Kremliaus sienų. Tuo laiku, kai kiekvienas sprendimas turėjo būti pateisintas remiantis neabejotina Lenino išmintimi, Stalinui teko įrodinėti, kad Leninas dėl kokių nors priežasčių būtų palaikęs šį sprendimą, visiškai nesuderinamą su jo pažiūromis.

1927 m. kovą laiške vienam komunistui, pavarde Šinkevičius, Stalinas tvirtino, kad Leninas iš tikrųjų pritarė degtinės monopolijai. Pasakininkas Stalinas vėliau net viešai pasakojo, kad 1922 m. Genujos konferencijoje vyriausybei nepavykus gauti labai reikalingos užsienio paskolos, „draugas Leninas kelis kartus pasakė kiekvienam iš mūsų... kad reikės įvesti degtinės monopoliją, kuri būtina valiutai stabilizuoti ir pramonei palaikyti“[12].

Niekas iš kitų bolševikų vadovų niekada neminėjo tokio pokalbio su Leninu. Tai būtų buvusi labiausiai atmintina diskusija, nes Leninas buvo nepalenkiamas degtinės klausimu. „Kad ir kokių materialių dalykų valstietis nori, mes juos jam duosime, jeigu jie nekelia pavojaus tautos sveikatai ar moralei, – pareiškė Leninas gyvenimo pabaigoje. – Bet jei jis paprašys ikonų ar svaigalų – šitų dalykų mes jam neduosime, nes tai neabejotinai būtų atsitraukimas; ikonos ir degtinė neabejotinai jį smukdo ir veda atgal. Tokių nuolaidų mes nedarysime; mes greičiau paaukosime bet kokį laikiną pranašumą, kuris galėtų būti įgytas tokiomis nuolaidomis.“[13]

Nors Lenino žodžiai buvo visiškai aiškūs, Stalinas laikėsi savo versijos, ne kartą tvirtindamas, kad privačiuose pokalbiuose Leninas slapta pasakė jam, kad iškeisti moralinius revoliucijos pasiekimus į valstybės finansinius interesus yra teisinga. „Kas geriau: užsienio kapitalo jungas ar degtinės monopolija? – klausė Stalinas. – Savaime suprantama, mes pasirinkome degtinę, nes manėme, kad jeigu jau turime šiek tiek susitepti rankas dėl proletariato ir valstietijos pergalės, mūsų tikslo labui imsimės net tokios drastiškos priemonės.“[14]

Likus vos vienai savaitei iki to laiko, kai jis 1927 m. lapkričio 12 d. oficialiai pašalino savo varžovus Trockį ir Grigorijų Zinovjevą iš Komunistų partijos, Stalinas dar kartą tvirtai gynė savo sprendimą kalbėdamasis su Europos darbininkų delegacija. Kai Prancūzijos atstovas suabejojo, kaip gali būti suderinama alkoholio monopolija ir kova su girtuokliavimu, Stalinas paaiškino:

> Apskritai, aš manau, kad šiuos dalykus suderinti sunku. Tarp jų neabejotinai kyla prieštaravimas. Partija žino šį prieštaravimą ir sąmoningai sukūrė jį, visiškai suprasdama, kad šis prieštaravimas yra mažesnis blogis... Žinoma, apskritai būtų geriau apsieiti be degtinės, nes degtinė yra blogis. Bet tada tektų laikinai užsikrauti kapitalistų jungą, o tai dar didesnis blogis. Todėl mes

> pasirinkome mažesnį blogį. Šiandien valstybės pajamos iš degtinės siekia daugiau kaip 500 milijonų rublių. Atsisakę degtinės netektume šių pajamų, ir nėra jokių įrodymų, kad tai sumažintų girtuokliavimą, nes valstiečiai gaminsis degtinę ir nuodysis *samogonu*.[15]

Įdomu, kad baigdamas plačiai spaudoje išviešintą kalbą užsienio delegatams, Stalinas dėl degtinės monopolijos atkūrimo apkaltino juos – girdi, sovietai įvedė ją ieškodami išeities iš kritiškos padėties, kuri kilo nepavykus gauti Vakarų paskolos. „Manau, kad mums nereikėtų plūktis su degtinės klausimu ar daugeliu kitų nemalonių dalykų, jei Vakarų Europos proletariatas paimtų valdžią į savo rankas ir suteiktų mums būtiną pagalbą. Bet ką daryti? Mūsų Vakarų Europos broliai, matyt, dar nenori ateiti į valdžią, taigi mes esame priversti verstis tuo, ką turime. Bet tai nėra mūsų klaida, tai likimas. Kaip matote, dalis atsakomybės už degtinės monopoliją tenka mūsų draugams Vakarų Europoje."[16] Jo žaismingi kaltinimai užsienio darbininkams, kaip teigiama, buvo sutikti juoku ir plojimais.

Stalino atpirkimo ožius pačioje partijoje – jo buvusius varžovus Politbiure ir jų šalininkus – ištiko kur kas liūdnesnis likimas. Seni bolševikai Levas Kamenevas ir Grigorijus Zinovjevas, kaip ir Trockis, 1927 m. buvo pašalinti iš partijos ir teisiami parodomajame teisme kaip užsienio šnipai, rengę trockistų sąmokslą, kad nuverstų vyriausybę. Jų egzekucija 1936 m. pradėjo didįjį valymą, per kurį tūkstančiai ištikimų komunistų buvo suimti ir nužudyti pagal išgalvotus kaltinimus, siekiant likviduoti nuomonių skirtumą Komunistų partijoje. Tuo metų emigracijoje Meksikoje gyvenęs Trockis kaip ir anksčiau daug rašė, savo straipsniuose ir knygose kandžiai kritikuodamas Stalino totalitarizmą ir kaltindamas jį tikrųjų komunizmo principų išdavimu... tai yra rašė, kol slaptas stalinistų agentas 1940 m. jį nužudė, smogęs į galvą alpinistų kirvuku.

Winstonas Churchillis vykusiai palygino sovietų kovas dėl valdžios su buldogų pjautynėmis po kilimu: „Pašalietis girdi tik urzgimą, o kai pamato iš po kilimo skriejančius kaulus, akivaizdu, kas nugalėjo."[17]

Degtinė ir industrializacija

Tvirtai suėmęs valdžios vadžias, Stalinas radikaliai ir iš esmės pakeitė beveik visas sovietų gyvenimo sritis. Visi šie ekstremalios socialinės transformacijos elementai – skubota industrializacija, kultūrinė revoliucija, karas su valstietija, totalitarinis teroras ir Stalino asmenybės kultas – buvo neatsiejamai susipynę[18]. Tačiau dauguma istorikų neatkreipė dėmesio į tai, kaip degtinės politika padėjo įgyvendinti tokias įvairialypes kultūrines, socialines, ekonomines ir politines transformacijas.

Karlas Marxas laikė komunistinę revoliuciją neišvengiamu atsaku į pramoninio kapitalizmo sunkumus. Taigi socialistinė civilizacija, jo požiūriu, galėjo būti tik pramoninė. Bolševikai gerai žinojo, kad Rusija yra daugiausia kaimiška, ir suprato, kad ją būtina greitai industrializuoti – pastatyti kuo daugiau pramonės, pirmiausia sunkiosios, įmonių. Kai tik Sovietų Sąjunga atsigavo nuo karo ir bado, bolševikai ėmė kurti ambicingus planus padidinti produktyvumą ir padaryti jauną valstybę kariniu požiūriu savarankišką – šių planų kulminacija tapo 1928 m. penkmečio planas. Kad jo uždaviniai būtų įvykdyti iki 1932 m. (metais anksčiau!), ekonomikos planavimo agentūra *Gosplan* numatė stulbinamai padidinti geležies, plieno, anglių ir naftos, būtinų ginkluotei, tankams, traktoriams, geležinkeliams ir sunkiems mechanizmams, gavybą.

Greitai industrializacijai reikėjo dviejų dalykų, kurių Stalinas stokojo: pinigų ir žmonių. Dar labiau jai reikėjo investicijų ir kompetentingų, drausmingų miesto darbininkų. Degtinė buvo svarbi ir investicijoms, ir darbininkams, ir Stalinas tai žinojo[19].

Kaip komunistinis parijas vis dar kapitalistiniame pasaulyje, Sovietų Sąjunga negalėjo gauti užsienio investicijų ar paskolų, taigi bolševikai vėl ėmėsi degtinės prekybos, kuri teikė neišsenkamas pajamas jų pirmtakei imperijos valdžiai. Jei tikėsime Stalinu, degtinės monopolija pirmiausia buvo atkurta dėl industrializacijos. „Svarstydami degtinės monopolijos klausimą matėme dvi alternatyvas: užsikrauti kapitalistų jungą, atiduoti jiems valdyti daug mūsų svarbiausių fabrikų ir gamyklų, kad gautume lėšų šaliai vystyti, ar įvesti degtinės monopoliją, kad gautume būtiną apyvartinį kapitalą savo pramonei savais ištekliais plėtoti, ir išvengti svetimšalių jungo."

1927 m. pabaigoje šis sprendimas jau davė dividendų: „Faktas yra tas, kad jeigu nedelsiant atsisakytume degtinės monopolijos, mūsų pramonė prarastų daugiau kaip 500 milijonų rublių, kurių būtų neįmanoma gauti iš jokio kito šaltinio", – tvirtino Stalinas. Degtinės teikiamas pelnas sudarė dešimt procentų visų valstybės pajamų. Jo teigimu, monopolija buvo tiktai laikina improvizacija ir „turės būti panaikinta, kai tik rasime naujus būdus gauti pajamų toliau plėtoti mūsų valstybės pramonei" [20].

Matyt Stalinas taip ir nerado tų naujų pajamų šaltinių. Degtinės gamyba greitai didėjo, kaip ir alkoholio įnašas į valstybės biudžetą: nuo tik 2 procentų Sovietų Sąjungos pajamų 1923–1924 m. išaugo iki 8,4 procento 1925–1926 m. ir net iki 12 procentų visų pajamų 1927–1928 m.[21] Didėjant pajamoms iš degtinės šalis susidūrė su didelėmis girtuokliavimo sukeliamomis problemomis. Viename rašte alkoholio monopolijai *Gosspirt* finansų ministerija pripažino, kad degtinės pajamų vos užtenka padengti žalai, kurią ji padaro šaliai. 1927–1928 m. degtinės pajamos siekė 675 milijonų rublių, o 1928–1929 m., – teigiama laiške, – „turėtume gauti 913,7 milijono rublių ir 1 070 milijonų 1929–1930 m. Tačiau visuomenės blaivumo

sumetimais reikia, kad biudžeto pajamos iš degtinės būtų minimalios. Čia slypi mūsų dabartinė bėda ir būsimos problemos.“[22] Taip Rusijoje vėl iškilo sena degtinės politikos dilema.

Finansų ministerija buvo teisi ragindama susirūpinti girtavimo problema. Girtuokliai negalėjo tapti tokiais drausmingais miesto darbininkais, kokie buvo reikalingi naujose, didžiulėse gamyklose, metalurgijos fabrikuose, geležinkeliuose ir hidroelektrinėse. Dėl to buvo imta naudoti kalinių darbo jėgą, ir didžiausi inžineriniai Stalino eros statiniai nuo Baltosios jūros kanalo iki aukštų Maskvos valstybinio universiteto smailių daugiausia pastatyti vergų darbininkų – gulago kalinių. Miesto darbininkų skaičius išaugo neįtikėtinai – nuo 26 milijonų 1926 m. iki 38,7 milijono 1932 m. Pirmiausia darbininkų gretas papildė iš kaimų priversti išvykti valstiečiai: tie patys konservatyvūs valstiečiai, kuriuos komunistai nuo seno įtarė priešiškumu revoliucijai; tie patys valstiečiai, kurie nuo seno varė samogoną iš savo grūdų, užuot atidavę juos valstybei; tie patys neraštingi ir nekvalifikuoti valstiečiai, kurie nuo seno garsėjo girtuokliavimu[23].

Trečiojo dešimtmečio pabaigoje, Stalinui tampus nesąžiningu visos sovietų visuomenės smuklininku, Darbo jėgos liaudies komisariatas *Narkomtrud* patyrė baisias pagirias. Į fabrikus ir gamyklas plūstant neišsilavinusiems ir girtiems valstiečiams, *Narkomtrud* pastebėjo stulbinantį darbo drausmės nuosmukį. Dauguma darbuotojų vėluodavo į darbą, o kai (ar jei) ateidavo laiku, dažnai būdavo pagiringi. Jie nemokėjo ir nenorėjo mokytis dirbti su mechanizmais, dėl to buvo tuščiai eikvojamos žaliavos, gadinama įranga, o produkcijos kokybė buvo prasta. *Narkomtrud* buvo užverstas pranešimais apie pravaikštas, alkoholio vartojimą darbo metu, girtų darbininkų muštynes ir gamyklų viršininkų bei partijos atstovų užpuolimus[24]. Eiliniai komunistai irgi nerodė doro, blaivaus naujojo sovietinio žmogaus, kokį įsivaizdavo ideologai, pavyzdžio. Kadangi 3 dešimtmetyje į Komunistų partiją buvo priimama daugybė naujų narių, kadaise mažas inteligentijos ir aktyvistų avangardas virto masine milijonų partija, ir nežabotas girtuokliavimas tapo rimta pačios partijos problema. Kadangi girtuokliavimas buvo laikomas smulkiaburžuazine praeities liekana, partija, siekdama stiprinti drausmę savo gretose, reguliariai rengdavo valymus, šalindama „girtuoklius, chuliganus ir kitus klasinius priešus“[25].

Siekdami stiprinti darbo drausmę, sovietai ėmėsi propagandos. 1928 m. vienas iš *Gosplano* įkūrėjų Jurijus Larinas ir garsus teoretikas Nikolajus Bucharinas, subūrę įvairaus plauko politikų, karo didvyrių, rašytojų, poetų ir dėstytojų grupę, įkūrė pirmąją Sovietų Sąjungos blaivybės organizaciją – Kovos su alkoholizmu draugiją (OBSA)[26]. Ši draugija siekė gerinti sunkias gyvenimo sąlygas dideliuose miesto lūšnynuose, kurie klaikiai priminė baisų kapitalistinės Europos pramonės darbininkų skurdą ir neviltį, prieš šimtmetį pasmerktą Marxo ir Engelso. Ji propagavo blaivybę *Pravda*, *Izvestija* ir naujo mėnesinio žurnalo *Trezvost i kultura* (*Blaivybė ir kultūra*) puslapiuose[27].

Šalin girtuoklius! (1930 m.). „Šalin girtuoklius, sakykime garsiai: girtuokliai tik drumsčia tvarką ir pridaro nuostolių." I. Jangas ir A. Černomordikas.

Tačiau blaivybė buvo ne savaimingas tikslas, o tik priemonė industrializacijai būtinai drausmei sustiprinti. Tokia geranoriška blaivybės veikla buvo toleruojama, kol ji nesusidūrė su svarbesniais Stalino siekiais. Todėl blaivybė Sovietų Sąjungoje buvo pasmerkta dvigubai.

Kaip pažymėjo Kate Transchel, žymi Kovos su alkoholizmu draugijos istorikė, „reikšminga tai, kad Bucharinas, kuris buvo laikomas pagrindiniu partijos teoretiku po Lenino mirties, pasirinko antialkoholinį judėjimą kaip priemonę sovietų visuomenės problemoms kritikuoti"[28]. Taip pat reikšminga, kad praėjus keletui mėnesių po Kovos su alkoholizmu draugijos įsteigimo, Bucharinas (kuris buvo paskutinis Stalino varžovas Politbiure) buvo pasmerktas kaip „dešiniosios opozicijos" atstovas. Po dešimtmečio jį ištiko toks pats likimas, kaip ir Kamenevą ir Zinovjevą – „kairiosios opozicijos" atstovus: Bucharinas buvo teisiamas parodomajame teisme pateikus išgalvotus kaltinimus maišto kurstymu, kankinimais privertas juos pripažinti ir nubaustas mirties bausme.

Represavus Buchariną Kovos su alkoholizmu draugija nebegalėjo atsispirti Stalino nepasotinamam troškimui gauti iš degtinės daugiau pajamų. 1930 m. draugija buvo sužlugdyta ir alkoholizmo problema Sovietų

Sąjungoje tyliai dingo iš oficialaus diskurso. *Trezvost i kultura* staiga paaiškino savo skaitytojams, kad daugiau nėra reikalo kovoti su alkoholizmu, nes „socialistinis gyvenimo būdas sunaikins girtuokliavimą“. Nuo kito numerio žurnalas ėmė vadintis *Kultura i byt* (*Kultūra ir buitis*) ir įnirtingai pasmerkė Kovos su alkoholizmu draugijos įkūrėjus Lariną ir Buchariną kaip valdžiai priešiškus demagogus[29].

Atsikratęs Bucharino, kliudžiusio jam kryptingai siekti absoliučios valdžios, Stalinas sužlugdė ir Kovos su alkoholizmu draugiją, kuri trukdė stiprinti sovietų valstybės pramoninę ir karinę galią. Prieštaraudamas savo viešai pareikštam ketinimui „visiškai panaikinti degtinės monopoliją“, 1930 m. rugsėjo 1-osios laiške Viačeslavui Molotovui, tuo metu ištikimam pirmajam Komunistų partijos sekretoriui, Stalinas rašė:

> Manau, kad degtinės gamyba turi būti išplėsta (kiek tik įmanoma). Turime atsikratyti neteisingos gėdos ir tiesiai bei atvirai visokeriopai skatinti degtinės gamybos plėtrą, siekdami iš esmės ir rimtai sustiprinti mūsų šalies gynybinį pajėgumą. Todėl šį klausimą reikia spręsti nedelsiant. Tinkama žaliava degtinės gamybai turi būti oficialiai įtraukta į nacionalinį 1930–1931 m. biudžetą. Turėkite galvoje, kad rimtam civilinės aviacijos atnaujinimui taip pat reikės daug pinigų, taigi mums vėl reikės griebtis degtinės.[30]

Po dviejų savaičių alkoholio gamybos plėtros klausimas buvo iškeltas Politbiure. Įdomu, kad tos dienos Politbiuro diskusijų stenogramos ir sprendimų dokumentai buvo įsegti į vadinamąjį ypatingąjį segtuvą – bylą, į kurią buvo dedami slapčiausi Sovietų Sąjungos dokumentai. Dabar saugomi Rusijos Federacijos prezidento archyve, šitie dokumentai lieka labai slapti ir visiškai neprieinami istorijos tyrėjams[31].

Degtinė ir kolektyvizacija

3 dešimtmečio pabaigoje pagrindinis ideologinis iššūkis buvo industrializacija, kuriai įgyvendinti pirmiausia reikėjo įveikti valstietiją. Ši problema taip pat buvo susijusi su degtine. Pasibaigus karui ir badui, žemės ūkio produktyvumas augo greičiau negu pramonės. Tai suprantama, nes lauko nereikia atstatyti kaip gamyklos: užtenka apdirbti žemę, pasėti sėklas ir laukti, kol rudenį išaugs derlius. Praeityje tarp miesto ir kaimo vyko abipusė prekyba: valstiečiai parduodavo grūdus, norėdami įsigyti miestuose gaminamų prekių. O dabar jiems nebuvo ką pirkti, nes gamyklos vis dar buvo neatstatytos. 1923 m. Sovietų Sąjungoje įsismarkavo krizė, kurią Trockis vadino „žirklių krize“: trūkstamų pramoninių prekių kaina kilo, o

žemės ūkio prekių, kurių tuo metu jau buvo gausu, staiga krito – pavaizdavus grafiškai, kainų skirtumai atrodė kaip du žirklių ašmenys.

Dauguma istorikų teigia, kad užuot pardavę savo derlių už skatikus, valstiečiai tiesiog jį kaupė. Tai yra pusiau tiesa. Kadangi grūdai greitai pūna ir juos sunku paslėpti nuo valdžios, dauguma valstiečių ne tik kaupė grūdus, bet ir varė iš jų naminę degtinę. *Samogonas* negenda, jį lengviau paslėpti ir galima suvartoti arba panaudoti vietos valdžiai papirkti. Be to, naminę degtinę buvo galima parduoti juodosios rinkos kaina, daug brangiau negu apgailėtinai atpigusius grūdus. Todėl, kaip ir kiekvieną kartą, kai žemės ūkio ir pramonės gaminių kainos išsiskirdavo, Rusijos kaimą užliejo neteisėtas alkoholis, o iš parduotuvių lentynų miestuose dingo maisto produktai[32].

3 dešimtmečio pradžioje vyriausybė pirmą kartą pabandė susidoroti su nelegalios degtinės gamintojais visose kaimo vietovėse. Paaiškėjus, kad represinės priemonės neduoda rezultatų, vyriausybė pasidavė ir vėl įvedė degtinės monopoliją, tokiu būdu taip pat gaudama lėšų, būtinų industrializacijai. Chamberlainas rašė:

> Oficialiai prekybos degtine sugrąžinimas teisinamas tuo, kad visos pastangos uždrausti ją nedavė rezultatų, nes daug žmonių varo *samogoną*, naminę degtinę, kuri kartais būna 70 procentų stiprumo ir laikoma žalingesne negu degtinė, ir dėl jos poveikio sveikatai, ir dėl grūdų sueikvojimo. Eufemistiškai degtinės sugrįžimas buvo pavaizduotas kaip „priemonė kovoti su *samogonu*“. Nors toks sumetimas neabejotinai pagrįstas, vyriausybės veiksmus taip pat lėmė faktas, kad Rusijos valstietis nenori parduoti grūdų, jeigu už gautus pinigus negali nusipirkti to, ko jam reikia. Valdžia tikisi, kad degtinė padės užpildyti tuštumą, atsiradusią dėl pramoninių prekių stygiaus[33].

Net funkcionuojant pelningai degtinės monopolijai, dirbtinai žemos grūdų kainos 1927 m. sukėlė kitą vadinamąją žirklių krizę. Nors grūdų jau buvo išauginama beveik tiek pat, kiek prieš karą, į rinką jų patekdavo mažiau kaip pusė, ir dėl to miestuose trūko maisto, o kaime atsirado *samogono* perteklius. 1927 m. atlikus oficialų tyrimą buvo nustatyta, kad Rusijos kaimo gyventojas kasmet suvartoja vidutiniškai 7,5 litro samogono – keturis kartus daugiau negu teisėtos valstybinės degtinės[34]. Tai buvo dilema, kuri, pasak amerikiečių satyriko Willo Rogerso, varė sovietų vyriausybę iš proto. „Turėdami degtinės, jie turi gerą draugą, padedantį užmiršti vargus, – sakė Rodgersas apie rusų valstiečius. – Jie gali gyventi iš to, ką išaugina, o perteklių smagiai pragerti.“[35] Pačios sovietų vyriausybės pranešimais, neteisėtai distiliuojama buvo ne mažiau kaip trisdešimt milijonų pūdų (491 milijonas kilogramų) grūdų kasmet[36]. Kažka reikėio darvti.

Valdžia į šią žirklių krizę reagavo visiškai kitaip negu į ankstesniąją. Užuot daręs nuolaidų valstiečiams (kaip Leninas, įvesdamas NEP), Stalinas panaudojo šią krizę kaip pretekstą pradėti visuotinį klasinį karą prieš valstietiją: brutalią kolektyvizacijos kampaniją, kuri apytikriais skaičiavimais, kaip Stalinas vėliau sakė Winstonui Churchilliui Potsdame, kainavo daugiau kaip dešimt milijonų gyvybių. Stalinas vertė valstiečius stoti į modernias žemės ūkio bendrijas, per dideles, mechanizuotas ir racionalizuotas, manydamas, kad tai vienintelis būdas amžiams palaužti konservatyvios valstietijos galią, pašalinti grėsmę, kurią ji kėlė šalies aprūpinimui maistu varydama naminę degtinę, ir pašalinti ideologinę agrarinio kapitalizmo grėsmę kaime[37].

„Kova dėl duonos yra kova dėl socializmo", – paskelbė Stalinas. Priešininkas šioje kovoje buvo buožės – „turtingi" valstiečiai, kuriuos Stalinas numatė visiškai ir negailestingai sunaikinti. Skirtis tarp (blogų) buožių ir (gerų) vargingų valstiečių buvo neaiški, todėl režimas turėjo didžiulę veiksmų laisvę šalindamas įtariamus priešininkus. O vietiniai gyventojai ėmė suvedinėti vienas su kitu asmenines sąskaitas, skųsdami kaimynus kaip tariamus buožes, taigi, liaudies priešus[38].

Įdomu, kad žvelgiant per degtinės politikos prizmę šis neaiškus skirtumas tarp buožių ir varguolių tampa aiškesnis. Buožė buvo ne tik tas, kuris turėjo šiek tiek daugiau negu kiti valstiečiai žemės, galvijų ar „pertekliaus", bet ir tas, kuris girdė vargingesnius valstiečius *samogonu*. Iš tikrųjų, pirmosiomis revoliucijos dienomis buožė buvo beveik naminės degtinės gamintojo sinonimas, nes neteisėta prekyba alkoholiu buvo pagrindinė valstiečių turtėjimo priemonė. Net 1918 m. gegužę, kai Rusijos respublikos vyriausybė priėmė potvarkį „Dėl ypatingų įgaliojimų suteikimo gamybos liaudies komisarui kovoje su kaimo buržuazija, kuri slepia grūdų atsargas ir jomis spekuliuoja", naminės degtinės gamintojai ir buožės buvo priskirti vienai revoliucijos ir liaudies priešų kategorijai[39].

„Daugelyje vietovių, – aiškino Komiteto pirmininkas Jakovas Sverdlovas, – buožių elementai vilioja vargingiausius valstiečius į savo pusę, siūlydami pasidalyti pelnu iš naminės degtinės. Visas kaimas, ištisi kaimai, kaimiški regionai yra apimti girtuokliavimo dvasios; taigi, siekdami bet kokiomis priemonėmis sunaikinti griaunamąją buožių įtaką, mes siunčiame baudžiamąsias ekspedicijas ir mirties būrius iš miestų į šituos rajonus, kad sunaikintume nelegalios naminės degtinės gamintojus jėga."[40]

Buožės su spekuliantais ir nelegalios naminės degtinės gamintojais buvo siejami ir vėlesniais NEP laikais, nes kelias į praturtėjimą kaime buvo grįstas degtinės buteliais. Turtingiausi buožės nekaupė grūdų, o varė iš jų pelningesnį *samogoną*. Buožių ir naminės degtinės gamintojų tapatinimas matomas net 3 dešimtmečio sovietų propagandiniuose kino filmuose, kuriuose „buožės ir dvasininkai visada vaizduojami su buteliu degtinės rankose". (Net tų laikų kino žurnalas *Sovetskij ekran* pripažino, toks

vaizdavimas neveiksmingas net propagandiniu požiūriu, „nes valstietis žino, kad ne tik buožės geria naminę degtinę“[41].

1927 m. dėl maisto trūkumo vėl buvo imtasi prievartinės grūdų rekvizicijos kaip karingojo komunizmo laikais, tik dabar ji buvo brutalesnė. Kai 1928 m. valstybei buvo pristatyta dviem milijonais tonų grūdų mažiau, negu buvo nustatyta. Stalinas įsiuto, sakydamas, kad buožės „kaupia“ derlių. 1929 m. grūdų poreikis išaugo dar labiau.

Vietiniai Komunistų partijos atstovai, padedami Raudonosios armijos, slaptosios policijos NKVD ir nepatenkintų, skurdesnių valstiečių apsišaukėliškų komitetų, ėmė siautėti kaimuose, suimdami grūdus slepiančius buožes ir plėšdami jų atsargas. Daugelis tariamų buožių buvo deportuoti į Sibirą; kiti nužudyti vietoje. Grūdų rekvizuotojai anaiptol nebuvo principingi idealistai komunistai, kokius juos vaizdavo valstybės propaganda: jie buvo ciniški prisitaikėliai, narkomanai ir girtuokliai, terorizavę kaimo gyventojus visai kaip Ivano Rūsčiojo *opričnikai*. Masinių egzekucijų vietose, tarp jų liūdnai pagarsėjusioje KGB šaudykloje Butove (pakeliui į Podolską, į pietus nuo Maskvos), kur, kaip šiandien manoma, masiniuose kapuose atgulė daugiau kaip dvidešimt tūkstančių 4 dešimtmečio teroro aukų, slaptosios policijos pareigūnų jausmai buvo atbukinami nemokamos degtinės statinėmis. Egzekucijos brigadų nariai gėrė, kiek tinkami. Kiti gaudavo degtinės iš pačių aukų – arba atimdami ją, arba jos reikalaudami. Vykdant Stalino kampaniją nutraukti visus ryšius su imperine praeitimi, kurią jis pavadino „didžiuoju proveržiu“, daugybė milijonų buožių buvo įkalinti arba nubausti mirtimi[42].

Plėšikaujančioms išbuožintojų ordoms „stiklinė degtinės ar samogono butelis galėjo paversti buožę vargingu valstiečiu, o neturintis stiklinės degtinės ar samogono butelio vargingas valstietis galėjo virsti buože“ – toks subjektyvus buvo skirtumas tarp varguolių ir buožių. Todėl per kruviną chaosą paplito korupcija[43].

Pasak ekonomikos istoriko Aleco Nove'o (tikrasis vardas Aleksandras Novakovskis),

> Išbuožintojai dažnai rekvizuodavo ir išgerdavo visą degtinę, kurią surasdavo buožės name. Buvo įsakyta imtis priemonių, kad toks elgesys nesikartotų. Bet ko valdžia galėjo tikėtis? Kaimuose buvo mažai patikimų partijos narių, ir valdžia turėjo panaudoti bet kokius nuskurusius padugnes, kuriuos pavykdavo sukurstyti padėti konfiskuoti jų labiau pasiturinčių kaimynų turtą, o juos pačius ištremti (vardan klasinės kovos, žinoma)[44].

Pasitaikydavo, kad surinkę visus buožių javus, kokius tik pavykdavo rasti valsčiuje, kai kurios rekvizicijos brigados pačios varydavo iš grūdų samogoną, užuot atidavusios juos valstybei[45].

Kiek per vienus metus suryja samogonas (1930 m.). Traukinys veža metinį grūdų, bulvių ir miltų derlių arba į grūdų gamyklą, arba į samogono varyklą. Hooverio instituto archyvas, Stanfordo universitetas.

Priešindamiesi daugelis buožių ėmė taikyti išdegintos žemės politiką ir sunaikindavo visą savo turtą, kad jis neatitektų valstybei: 1928 m. Sovietų Sąjungoje buvo 70,5 milijono galvijų; 1933 m. jų liko tiktai 38,4 milijono. Kiaulių skaičius sumažėjo nuo 26 milijonų iki vos 12 milijonų. „Valstiečiai degina savo sodybas, kaip luditai gadina mechanizmus, sabotuoja traukinius ir sunkvežimius, kuriais išvežami grūdai, geria naminę degtinę iki nukritimo ir masiškai skerdžia galvijus.“[46] Per išbuožinimo kampaniją Sovietų Sąjungos žemės ūkis buvo taip smarkiai nuniokotas, kad nepajėgė visiškai atsigauti net iki 6 dešimtmečio, ką ir kalbėti apie nesuskaičiuojamas žmonių aukas. Kai kurie pasiturintys valstiečiai, įspėti apie rekvizicijas iš anksto, nusižudydavo, ištisos šeimos vienu metu[47].

1930 m. prasidėjo kita, kolektyvizacijos kampanija. Per stulbinamai trumpą laiką daugiau kaip šešiasdešimt procentų valstiečių namų ūkių buvo prievarta sujungti į didžiulius kolūkius. Baimindamasis, kad teroro siautėjimas centrinėje Rusijos dalyje gali sutrukdyti pavasario sėjai ir sukelti dar vieną badmetį, kovo 2-ąją Stalinas pareikalavo laikinai jį nutraukti, kaltę už kruvinus kolektyvizacijos ekscesus suversdamas vietos valdžiai: „Kai kurie mūsų draugai apsvaigo nuo sėkmės, – rašė Stalinas savo garsiajame straipsnyje, – ir šiuo momentu prarado gebėjimą aiškiai protauti ir blaiviai mąstyti.“[48]

Per šią pertrauką sovietai įtvirtino savo laimėjimus, o vėliau atnaujino kolektyvizacijos kampaniją, tik vykdė ją jau nebe taip chaotiškai. Po ketverių metų visi valstiečių ūkiai buvo kolektyvizuoti, o 1937 m. privatus

ūkininkavimas buvo visiškai panaikintas. Tačiau vos tik įkurti kolūkiai, panašūs į didžiules kaimo gamyklas, susidūrė su tomis pačiomis darbo drausmės problemomis – girtuokliavimu, pravaikštomis ir įrangos „gadinimu", kurios kankino miesto gamyklas.

Sovietų Sąjunga užmokėjo didžiulę kainą už Stalino industrializacijos ir kolektyvizacijos kampanijas. Dėl teroro, valymų, kolektyvizacijos ir baisaus bado centrinėje žemdirbiškoje šalies dalyje, besidriekiančioje nuo Ukrainos iki šiaurės Kazachstano (dėl kurio Stalinas, savaime suprantama, apkaltino buožes, slepiančius grūdus ir varančius iš jų *samogoną*), pasibaisėtinai išaugo ilgai kentėjusių sovietų žmonių mirtingumas. Palaužus valstietijos galią ir baigus kolektyvizaciją, 1937 m. atlikus visuotinį surašymą paaiškėjo, kad šalies gyventojų skaičius apytiksliai net penkiolika milijonų mažesnis, negu vyriausybė iš pradžių manė. Stalinas reagavo taip, kaip gali tik totalitarinis despotas: įsakė slaptajai policijai nuslėpti šiuos skaičius, suimti surašymą vykdžiusius statistikus kaip trockininkų ir bucharovininkų šnipus ir sušaudyti[49].

Didysis Tėvynės karas

Neįmanoma keliuose puslapiuose aprašyti neįsivaizduojamus sunkumus, kuriuos sovietų žmonės iškentė per Antrąjį pasaulinį karą. Jungtinėse Valstijose garsus televizijos žurnalistas Tomas Brokaw gyrė amerikiečių pasiaukojimą per karą, pavadindamas tuos, kurie augo per Didžiąją depresiją ir Antrąjį pasaulinį karą, „iškiliausia visų laikų ir šalių karta"[50].

Jokiu būdu nenoriu sumenkinti jų sunkumų ir bėdų, juo labiau įžeisti keturių šimtų tūkstančių amerikiečių ir dar keturių šimtų tūkstančių britų kareivių, kurie negrįžo iš mūšių prieš fašizmą (nors jie sudarė mažiau kaip vieną procentą gyventojų), bet šitos aukos nublanksta palygintos su Rytų fronto, kur galų gale buvo nugalėtas Adolfas Hitleris, baisybėmis. Daugiau kaip dvidešimt keturi milijonai Sovietų Sąjungos piliečių, arba keturiolika procentų šalies gyventojų, per karą paaukojo savo gyvybę. Kitaip tariant, kiekvienam žuvusiam amerikiečių ar britų kareiviui teko daugiau kaip penkiasdešimt sovietų karių. Pastatę pasaulinę supervalstybę iš nieko, per Stalino totalitarinį terorą, skubotą industrializaciją, prievartinę kolektyvizaciją, badą, pilietinį karą ir revoliuciją paaukoję dar daugiau milijonų, Sovietų Sąjungos žmonės teisėtai galėjo teigti esą iškiliausia karta. Žinant apie tokį didvyrišką pasiaukojimą ir ištvermingumą, kalbėti apie alkoholį atrodo beveik nepadoru[51].

Tačiau degtinė buvo net neįsivaizduojamo sielvarto ir netekčių laikais.

Mes jau girdėjome pasakojimą apie 1939 m. susitikimą Kremliuje su nacistais – per jį, upėmis liejantis alkoholiui, buvo sudaryta Molotovo-Ribbentropo nepuolimo sutartis, kuria dvi didžiosios totalitarinės milžinės slaptai pasidalijo didžiąją dalį Vidurio ir Rytų Europos (1 skyrius).

Tarptautinei įtampai augant, augo ir alkoholio vartojimas Kremliuje. Šiaip ne taip susitaręs dėl taikos su Vokietijos fašistais vakaruose, Stalinas išsprendė nesutarimus su priešininke fašistine Japonija rytuose. Kai Japonijos užsienio reikalų ministras Yosuke Matsuoka aplankė Maskvą 1941 m. balandį, kad susitiktų su Stalinu, pagal to meto pasakojimus, „jie abu visiškai nusitašė ir pasirašė Nepuolimo ir neutralumo sutartį"[52].

Nusitašė iš tiesų kaip reikiant. Kas savaitė važiuojančiam Sibero ekspresui, kuriuo Japonijos delegacija turėjo išvykti namo, teko pusantros valandos laukti Maskvos Jaroslavskio stotyje, kol atsvirduliavo užsienio reikalų ministras su apsvaigusiais palydovais, tarp kurių buvo ir pats Stalinas. Stalinas retai rodydavosi viešai, juo labiau girtas. Tačiau, pasak vieno žurnalisto, „Stalinas priėjo prie pagyvenusio ir smulkučio Japonijos ambasadoriaus, ir šypsodamasis ir aikčiodamas taip smarkiai plojo jam per petį, kad ne daugiau kaip keturių pėdų dešimt colių ūgio generolas pliku ir strazdanotu viršugalviu žingtelėjo tris ar keturis žingsnius atgal; matydamas tai Matsuoka ėmė džiugiai juoktis."[53] Pasak nustebusio Bulgarijos ambasadoriaus, mažiausiai girtas iš lydinčiųjų buvo Molotovas – jis svirduliavo už keleto žingsnių nuo Stalino, „nepaliaujamai saliutuodamas ir šaukdamas: Aš esu pionierius, aš esu pasiruošęs!" kaip sovietų vaikų organizacijos narys[54].

Tačiau sovietų vadovybė buvo visai nepasiruošusi, kai po dviejų mėnesių, 1941 m. birželio 22-ąją, Hitleris pradėjo operaciją *Barbarossa* – didžiausią ir kruviniausią karinę operaciją žmonijos istorijoje. Pagal nacistų žaibiško karo planą daugiau kaip trys milijonai Ašies karių įsiveržė į sovietų valdomas teritorijas nuo Baltijos iki Juodosios jūros. Išretinta nesibaigiančių valymų, sovietų vyriausioji vadovybė buvo pakrikusi ir nepajėgė organizuoti veiksmingos gynybos. Pirmą invazijos dieną tūkstantis du šimtai sovietų lėktuvų – didžioji dalis sovietų oro pajėgų – buvo sunaikinti daugiausia pakilimo takuose, taip niekada ir nepakilę į mūšį[55].

Vienuolika dienų Stalino, kuris gavo daug ir patikimų žvalgybinių pranešimų apie neišvengiamą nacistų puolimą, niekur nebuvo matyti. Spėliodami, kur taip staiga dingo didysis vadas, žmonės ėmė šnabždėtis, kad jį ištiko šokas, kad jis demoralizuotas ir girtas. Kitaip kodėl jis patikėjo neįkvepiančiam Molotovui uždavinį vesti liaudį į karą?[56]

Net ir Stalinui sugrįžus, fronte viešpatavo sąmyšis. Panikos apimti sovietų kariai nuo puolančių vokiečių bėgo į rytus. Tokiuose miestuose kaip Kijevas kilo laukinio girtuokliavimo banga, minios plėšė valstybines gėrimų parduotuves ir evakuotų žmonių namus[57]. Per keletą savaičių nacistų pajėgos užėmė visą dabartinę Moldovą, Ukrainą, Baltarusiją ir Baltijos valstybes ir greitai veržėsi per didelę Rusijos centrinę dalį: apsupo Leningradą šiaurėje, veržėsi užimti Maskvos ir Stalingrado prie Volgos, kur kilo epinis mūšis. Stalinas įveikė nepaklusnumą kariuomenėje su būdingu jam brutalumu, išsiųsdamas NKVD pajėgas, kurioms buvo įsakyta

nušauti visus kareivius, kurie traukiasi nuo fronto linijos, ir sušaudyti visus vadus, kurie įsako trauktis.

Šiandien ši epinė kova su Hitleriu Rusijoje vadinama ne Antruoju pasauliniu, o Didžiuoju tėvynės karu: nuostabus pavadinimas, nes komunistiniai Marxo ir Lenino principai buvo nesuderinami su nacionalizmu. Patriotiškumo žadinimas buvo tik vienas iš grįžimo prie Rusijos imperinės praeities tradicijų elementų. Sovietų karinė propaganda, taip pat Sergejaus Eizenšteino kino filmai *Aleksandras Nevskis* ir *Ivanas Rūstusis* šlovino epinius Rusijos istorijos didvyrius. Be to, Raudonojoje armijoje buvo grąžintas tradicinis kasdienis degtinės davinys, panaikintas per ankstesnį pasaulinį karą, kai Nikolajus įvedė liūdnai pagarsėjusią prohibiciją. „Stalino asmeniniu įsakymu, – rašė istorikas Konstantinas Plešakovas, – 28 milijonams vyrų kas dieną ketverius metus buvo duodama po stiklinę degtinės ir dėl to kita karta užaugo girtuoklių šalyje.“[58] Šimtas gramų degtinės per dieną sudarė penkiolika litrų gryno alkoholio per metus kiekvienam kareiviui. Kad parūpintų per milijardą litrų degtinės kasmet, sovietų degtinės, kaip ir ginkluotės, gamyklos dirbo dieną ir naktį – ir vienų, ir kitų produkcija buvo labai reikalinga karui laimėti[59].

„Apgirtęs žmogus būna ryžtingesnis, drąsesnis, – tvirtino Antrojo pasaulinio karo istorikas Fiodoras Sverdlovas. – Jis negalvoja, kad po minutės gali žūti. Jis siekia sunaikinti priešą. Būdamas ganėtinai atviras, aš turiu pasakyti, kad per visą karą ir vokiečiai, ir rusai lemiamais momentais visada buvo girti, kitaip žmogaus protas negali atlaikyti šiuolaikinio karo siaubo.“[60] Žinoma, vokiečių ir sovietų kariuomenės buvo modernios, gerai organizuotos, todėl jų kareiviai tikrai ne visada eidavo į mūšį girti. Tačiau tokie pasakojimai yra naudingas atsvaras paplitusiam racionalaus, ryžtingo ir blaiviai mąstančio karo didvyrio įvaizdžiui.

1941 m. rugpjūtį dėl drausmės sugriežtinimo ir degtinės davinio sovietų gynyba ir kovinė dvasia sustiprėjo, ir užsitęsęs nacistų puolimas sustojo. Sovietų kareiviai, dažnai turėdami daugiau alkoholio negu amunicijos, kovojo beatodairiškai drąsiai: desperatiškai puldavo vokiečių pozicijas, žūdami patys, bet nužudydami ir daug priešų[61].

Nepriklausomai nuo to, ar sprendimas įvesti degtinės davinį buvo teisingas, ar ne, pradėjus jį vykdyti apkasuose akivaizdžiai paplito girtuokliavimas. Rusijos degtinės istorikas Borisas Segalas rašo:

> Kareiviai sovietų kariuomenėje buvo pasiruošę atiduoti paskutinį duonos kąsnį draugams, kad tik gautų degtinės, bet buvo neįmanoma rasti norinčių atsisakyti savo kasdienio degtinės davinio. Kai Rusijos kariškiams į rankas patekdavo vokiečių medikamentai, jie išgerdavo viską taip pat, kaip per Pilietinį karą: losjoną po skutimosi, vaistus ir net nuodingus skysčius[62].

Kariams drąsinantis alkoholiu apkasuose, Stalinas Kremliuje toliau rengė girtas puotas. Bet išgerti nevengiančius vokiečių ir japonų delegatus pakeitė britai, prancūzai ir amerikiečiai. Vakarų delegatai atvykdavo į Kremlių norėdami pažinti savo naujuosius sovietų sąjungininkus, kuriems jie teikė karinę, ekonominę ir humanitarinę paramą, užuot atidarę vakarų frontą prieš Hitlerį. 1941 m. gruodį, nacistų bomboms krentant vis arčiau Rusijos sostinės, žurnalas *Life* papasakojo apie Kremliaus banketą atvykusiems Amerikos ir Britanijos kariuomenės delegatams, kuriame Stalinas, vakariečių vadintas Dėde Džo, atliko tamados vaidmenį. Reporterių dėmesį pirmiausia patraukė tai, kad bedievis sovietų galybės diktatorius iš tikrųjų pakėlė taurę už prezidentą Frankliną D. Rooseveltą, tardamas: „Tegu jam Dievas padeda atlikti jo užduotį." Reporteriai tik tarp kitko paminėjo, kad pakėlęs dar apytiksliai trisdešimt ar trisdešimt šešis kitus tostus, Stalinas šiurkščiai nutraukė iškilmes, pranešdamas užsienio svečiams: „Tualetas kairėje pusėje." Paskui anglų kalba pridūrė: „Labanaktis."[63]

Kai Winstono Churchillio atstovas Anthony Edenas 1941 m. gruodį vedė aukšto lygio derybas su Stalinu, rengdamas dirvą Churchillio vizitui į Kremlių kitais metais (1 skyrius), jį nustebino dosnios vaišės Kremliuje. Nors už Kremliaus sienų žmonės kentėjo ir kovojo su vokiečiais, delegatai degtinę, vyną ir šampaną gėrė vieną taurę po kitos, įskaitant Edeno tostą už Stalino sveikatą jo šešiasdešimt antrojo gimtadienio proga. Jo pasakojimu, senas gynybos ministras Klimentas Vorošilovas „taip smarkiai nusigėrė, kad nukrito Stalinui ant kelių", o maršalas Semionas Timošenka, žmogus, atsakingas už gynybą centriniame fronte, buvo girtas beveik visą dieną. „Stalinas dėl to, rodės, jautėsi nesmagiai, – užsiminė Edenas ir tyliai manęs paklausė: „O ar jūsų generolai kada nors nusigeria?" Aš atsakiau į jo klausimą, tikiuosi, diplomatiškai: „Jie nedažnai gauna tokią galimybę."[64]

1942 m. Hitlerio veržimasis į rytus pagaliau buvo sustabdytas už tūkstančio keturių šimtų mylių sausuma nuo Berlyno, prie Stalingrado. Be akivaizdžios simbolinės šio prie Volgos įsikūrusio miesto reikšmės, Stalingradas buvo paskutinė stambi kliūtis kelyje naftos turtingų Kaspijos pakrančių link. Stalinas paskelbė, kad jis turi būti apgintas bet kokia kaina. 1942 m. liepos 28-ąją jis išleido įsakymą Nr. 227, paskelbdamas „Ni šagu nazad!" – nė žingsnio atgal. „Reikia ginti iki paskutinio kraujo lašo kiekvieną poziciją, kiekvieną sovietų teritorijos metrą, kabintis į kiekvieną sovietų žemės grumstą ir ginti ją iki paskutinio atodūsio."[65] Stingdančiai šaltą 1943 m. vasarį per Stalingrado mūšį žuvo apytiksliai du milijonai sovietų ir nacistų karių, o Hitlerio karinei mašinai buvo suduotas lemiamas smūgis, nuo kurio ji niekada neatsigavo.

Šūkis „Ni šagu nazad!" sutelkė karius, raginandamas be atodairos aukotis dėl tėvynės, iškelti valstybės ir tėvynės interesus aukščiau visko. Turbūt nenuostabu, kad vėliau šis šūkis buvo taip pat panaudotas kaip vienos iš paklausiausių sovietų degtinės pavadinimas.

Po Stalingrado mūšio sovietų pajėgos pamažu atkariavo nacistų užimtas teritorijas, kuriose vokiečiai negailestingai žudė žydus, komunistus, partizanus ir kitus nepageidaujamus asmenis. Nacistai netoleravo girtuokliavimo, taigi užimtuose miestuose alkoholio beveik nebuvo visiškai priešingai negu kaimo vietovės, kur žmonės ir toliau laikėsi išbandytos ir patikrintos tvarkos varyti *samogoną*, kad grūdai neatitektų valdžiai. Laukuose ir miškuose slėpėsi „partizanai" – sunaikintų Raudonosios armijos dalinių likučiai, komunistų aktyvistai, pogrindinio pasipriešinimo judėjimo dalyviai ir net reguliariosios kariuomenės būriai, nusiųsti į priešo užnugarį; jie vykdė partizaninio karo veiksmus, siekdami sužlugdyti nacistų komunikacijas, transportavimą ir okupaciją. Nors nacistai įvedė brutalų valdymą ir žiemos metu trūko maisto, alkoholio buvo gausu. „Buvo nuostabu, kaip [partizanams] pavykdavo gauti *samogono* iš giminaičių ir draugų, gyvenančių kaimuose, – prisiminė A. Lewenbergas. – Eidami į kaimus, jie kaskart rizikavo būti suimti, kankinami ir nužudyti, bet vis tiek kaskart eidavo; ir kiekvieną kartą, kai būdavo rengiama didelė šventė, visi, taip pat ir aš, vienuolikmetis žydų berniukas, turėjo gerti tą baisų skystį."[66]

Kremliui teko net drausminti šiuos sovietų sabotuotojus, nes jų girtuokliavimas kėlė didelį pavojų. 1943 m. sausio 23-iąją vyriausiasis NKVD vadovas Lavrentijus Berija parašė Stalinui ir Molotovui pranešimus, kad partizanų brigada Volynėje (šiaurvakarinėje Ukrainoje) „siautėja; jie nusigeria, terorizuoja ir plėšia draugiškus civilius, tarp jų ir tuos, kurių šeimos nariai yra mūsų kovotojai. Man įsikišus, bataliono vadas ir komisaras pažadėjo man nutraukti šiuos antisovietinius veiksmus, bet jie nesistengia ryžtingai užkirsti jiems kelio ir mėgina dangstyti tuos savo kovotojus, kurie elgiasi kaip galvažudžiai."[67]

1944–1945 m. Raudonoji armija išlaisvino Rytų Europą verždamasi nuversti patį Hitlerį. Įsiveržę į Vokietiją sovietų karininkai ir kareiviai plėšė namus ir gėrimų parduotuves, keršijo už vokiečių žiaurumus Rusijoje degindami, žagindami ir žudydami. Sovietų okupantai stebėjosi, kodėl vokiečiai irgi nepasinaudoja proga pagirtuokliauti ir paplėšikauti. Iš pradžių vyriausioji vadovybė nepaisė nusiskundimų dėl sovietų karių siautėjimo, tačiau palengva sugriežtino drausmę[68].

1945 m. balandžio 30-ąją sovietų vėliava buvo išskleista virš Vokietijos Reichstago ir tą pačią dieną Hitleris nusišovė Berlyno bunkeryje; karas Europoje buvo baigtas. Tai buvo didžiulis sovietų žmonių laimėjimas. Per dvidešimt metų Sovietų Sąjunga iš bado siaubiamos nepavykusios valstybės virto pasaulio supervalstybę. Bet šiam uždaviniui įgyvendinti prireikė nesuskaičiuojamų žmonių aukų. Be dvidešimt keturių milijonų žuvusiųjų per Didįjį Tėvynės karą, devyni milijonai buvo sušaudyti arba mirė Sibiro gulaguose ir dar šeši milijonai mirė per kolektyvizacijos, išbuožinimo kampanijas ir badmečius[69]. Per prašmatnų pergalės dienos banketą, kurį Stalinas surengė Raudonosios armijos vadams, paskutinį iš daugelio

tostų jis išgėrė... į Rusijos žmonių sveikatą. Beveik atsiprašydamas už savo nesugebėjimą karo pradžioje, Stalinas pripažino, kad jo režimas padarė didžiulių klaidų. „Bet kuri kita liaudis būtų pasakiusi savo vyriausybei: „Jūs nepateisinote mūsų lūkesčių. Taigi eikite, mes rinksime kitą“, – pasakė jis. – Rusijos žmonių pasitikėjimas sovietų vyriausybe buvo lemiamas dalykas, užtikrinęs istorinę pergalę prieš žmonijos priešą fašizmą.“ Taręs šiuos žodžius, Stalinas, ir atgailaudamas, ir dėkodamas liaudžiai, sutvirtino savo atsidavimą degtine[70].

Stalinas iš karto pripažino būtinybę statyti sovietų valdžią ant tradicinio Rusijoje autokratinio valstybės valdymo pamato – degtinės. Ji naudojo ją kaip savo pagrindinį įrankį ne tik kovodamas dėl valdžios su politiniais varžovais, tokiais kaip Trockis, bet ir vykdydamas dramatiškas ūkio reformas. Atkurta degtinės monopolija padėjo palaužti valstietijos galią ir palengvinti prievartinę jų ūkių kolektyvizaciją; ji taip pat parūpino lėšų, būtinų didžiulei industrializacijos kampanijai. Šalia baimės, degtinė buvo naudingas totalitarinio teroro instrumentas: taip, kaip naudojo baimę ir alkoholį, kad potencialius priešininkus išlaikytų girtus, įtariamus, susiskaldžiusius, kad jie negalėtų mesti iššūkio jo valdžiai, panašiai Stalinas laikė sovietų žmones išgąsdintus ir girtus, kurdamas paklusnią ir leisgyvę pilietinę visuomenę, būdingą totalitarinei sistemai. Visais šiais būdais degtinės politika prisidėjo ne tik prie Sovietų Sąjungos didžiausio triumfo, bet ir prie jos baisiausių tragedijų.

Stalino valdymo laikais šios skirtingos varomosios jėgos, susijusios su degtinės politika, susipynė bene glaudžiausiai per visą Rusijos istoriją. Tačiau sovietų alkoholizacija retai minima šalia kitų geriau žinomų šios šalies elementų – industrializacijos ir kolektyvizacijos, nors, be abejonės, ji padarė ne mažesnį ekonominį, politinį, socialinį ir demografinį poveikį.

16

DEGTINĖ IR DISIDENTAI SOVIETŲ SĄJUNGOJE

Po Antrojo pasaulinio karo sovietų valdos iš esmės driekėsi nuo Elbės upės Vokietijoje iki Ramiojo vandenyno pakrančių. Kitą didžiulę pergalę pasaulyje komunizmas išplėšė Mao Dzedongui nugalėjus nacionalistus Kinijoje. 1949 m., kai kapitalistinių Vakarų ir socialistinių Rytų susvetimėjimas virto šaltuoju karu, Sovietų Sąjunga išbandė savo pirmąją atominę bombą, tapdama antrąja po Jungtinių Valstijų elitinio branduolinių valstybių klubo nare.

Nors žvelgiant iš išorės Stalino galybė atrodė neįveikiama, Sovietų Sąjungos ekonominė padėtis buvo apverktina. Žmonės buvo išvarginti visuotinio karo, teroro, kolektyvizacijos ir bado. Kovodama su fašizmu šalis neteko apytiksliai dvidešimt penkių milijonų gyventojų, dar dvidešimt penki milijonai liko be namų. Grūdų buvo išauginama perpus mažiau negu prieš nacių invaziją, o dėl keleto pokario metų sausrų kilo dar vienas badmetis. Skirtingai nuo Jungtinių Valstijų, kur 5 ir 6 dešimtmetyje prasidėjo auksiniai klestėjimo laikai ir nugalėtojams amerikiečių kariams po karo grįžus namo kilo demografinis sprogimas, Sovietų Sąjungoje vyko priešingas procesas: demografinė griūtis. Karas, badas ir valymai pasiglemžė daugybės darbingo amžiaus vyrų gyvybę. Moterys negalėjo rasti vyrų. Motinos augino vaikus be tėvų. Išnyko faktiškai ištisa karta[1].

Pokario laikų Sovietų Sąjungos įvaizdis retai atitikdavo tikrovę: jos karinė galybė buvo pastatyta ant visuomenės ir ekonomikos griuvėsių; viešas Stalino liaupsinimas gožė visa persmelkiančią jo totalitarinio režimo baimę privačiame gyvenime, o aukštųjų technologijų pasiekimais buvo dangstomas ekonominės sistemos, kuri negalėjo patenkinti net elementariausių visuomenės poreikių, neveiksmingumas. Faktus nuo fikcijos komunistinės milžinės gyvenime mums vėl padeda atskirti degtinės politikos lęšis. Nuo 5 iki 9 dešimtmečio alkoholis buvo toks pats svarbus autokratinio valstybės valdymo elementas, kaip ir carizmo laikais, o disidentai ir sovietų autokratijos kritikai atskleisdavo sistemos ydingumą pirmiausia demaskuodami girtavimo paplitimą.

1956 m. vasarį, praėjus trejiems metams po Stalino mirties, jo įpėdinis Nikita Chruščiovas, nutaręs atsikratyti Stalino totalitarinio palikimo,

žengė pirmąjį žingsnį Komunistų partijos XX suvažiavime pasakydamas vadinamąją slaptą kalbą. Uždarame partijos elito posėdyje, ketvirtą valandą po vidurnakčio, Chruščiovas tvirtai, nors gana nuosaikiai, sukritikavo Stalino asmenybės kultą, masinius tautinių mažumų trėmimus ir jo negailestingus valymus partijoje ir kariuomenėje. Ši kalba pradėjo dešimtmetį trukusį atšilimą sovietų visuomenėje, kultūroje ir net užsienio politikoje. Buvo sušvelninta cenzūra, plataus vartojimo prekių deficitui sumažinti pradėtos ūkio reformos, o iš Sibiro gulagų sugrįžo milijonai politinių kalinių.

Vienas iš reabilituotų buvusių kalinys buvo ambicingas rašytojas Aleksandras Solženicynas. Nors tarnaudamas karininku Raudonojoje armijoje Solženicynas buvo dukart apdovanotas už nuopelnus, 1945 m. per puolimą jis buvo suimtas, kadangi niekinamai kalbėjo apie „draugą Staliną", įkalintas NKVD Lubiankos kalėjime, mušamas ir tardomas. Galiausiai jis buvo apkaltintas kontrrevoliucine veikla pagal liūdnai pagarsėjusį baudžiamojo kodekso 58 straipsnį ir nuteistas aštuoneriems metams laisvės atėmimo, bausmę atliekant sunkiųjų darbų lageriuose, kurių brutalumą ir beprasmybę jis aprašė demaskuojančiuose romanuose, pagrįstuose tikrais istoriniais faktais. Pirmasis – *Viena Ivano Denisovičiaus diena* – buvo išleistas 1962 m. asmeniškai palaiminus Chruščiovui, kuris gynė jį Politbiure kaip socialinio katarsio priemonę: „Visi mes iš dalies stalinistai, – kaltino Chruščiovas, – net ir aš. Turime išrauti šį blogį."[2]

Šis romanas sukėlė didžiulį atgarsį ne tik Vakaruose, kur jis atskleidė, kaip smarkiai stalinistinis režimas pažeisdavo žmogaus teises, bet ir pačioje Sovietų Sąjungoje. Kaip ir XIX a., Rusijos literatūros aukso amžiuje, valdžios cenzūra vis dar neleido tiesiogiai kritikuoti valstybės ir jos vadovų, todėl politines kalbas tekdavo pridengti literatūriniu šydu. Kaip ir carizmo priešininkai, sovietų režimo kritikai degtinės politikos demaskavimą naudojo kaip būdą kovoti su autokratine valdžia.

Jeigu XX a. 7 dešimtmetį lyginsime su XIX a. 7 dešimtmečiu, tai Solženicynas tikrai buvo naujasis Tolstojus: abu šie rašytojai buvo panašaus ūgio ir sudėjimo, abu – karo didvyriai, tapę istorijos dramaturgais, abu paliko didžiulį kūrybinį palikimą, abu savo kūriniuose griežtai smerkė valdančiąją autokratiją, principinga pozicija pelnydami didelį moralinį autoritetą ir (verta pažymėti) abu buvo blaivininkai, laikę alkoholį ydingos autokratinės politinės sistemos dalimi. Solženicynas negerdavo net kai kovojo su nacistais apkasuose, nors kariuomenėje „degtinės vartojimas buvo antras dalykas po drąsos mūšio lauke, parodantis žmogaus šaunumą"[3].

Kaip ir Tolstojus, Solženicynas viena iš didžiausių šalies gyvenimo negerovių laikė girtavimą ir dažnai jį kritikavo savo kūriniuose. Viename iš pirmųjų savo romanų, pavadintame *Matrionos namas*, jis aprašo sovietų kaimo gyvenimą XX a. 6 dešimtmetyje, stulbinamai primenantį carizmo laikus. Romano herojė Matriona nenoriai sutinka atiduoti dalį

savo mažytės trobelės giminaičiams, kurie nori panaudoti medieną namui už dvidešimt mylių esančiame kaime statyti. Kol vyrai griauna namo dalį, moterys dirba tradiciškai moterišką darbą – varo *samogoną*, skirtą atsilyginti už darbą dešimčiai vyrų, kurie veža medieną pasiskolintu traktoriumi. Po smarkių išgertuvių vakare girti vyrai, prie jų prisideda net Matriona, sėdę į traktorių leidžiasi ieškoti liūdnai pasibaigusių nuotykių. Vidurnaktį pasakotojas, likęs kuklioje Matrionos trobelėje, sulaukia milicininkų, kurie klausia, ar jų kompanija vartojo alkoholį. Žinodamas, kad „Matriona gali smarkiai nukentėti už nelegaliai išvarytos degtinės platinimą“, pasakotojas, atidaręs pareigūnams duris, pameluoja, kad niekas negėrė, nors iš virtuvės sklinda baisi pusiau nugertų samogono butelių smarvė. Išeidami milicininkai prasitaria, kad Matrioną ir girtus vyrus, su traktoriumi įstrigusius ant bėgių geležinkelio pervažoje, suvažinėjo traukinys[4].

Romane *Vėžininkų korpusas* (1968 m.) Solženicynas, neapsiribodamas įprastu girtuoklių ir išgertuvių vaizdavimu, atskleidžia, kaip mirtinomis vėžio formomis sergantys pacientai vartoja nuodingus alkoholio surogatus, tokius kaip nuodingos medžiagos ar liaudiški vaistai[5]. Pasakodamas apie degtinės vartojimą jis taip pat kritikuoja sisteminę korupciją. Dejuodama, kad pareigūnai visada laukia kyšių vien už tai, kad atliktų savo

Negerkite metilo alkoholio! (1946 m.). „Metilo alkoholis (medienos spiritas) yra pavojingi nuodai.“

tiesiogines pareigas, viena jo pavaizduota darbininkė jaudinasi, kad jeigu „neatneš butelio degtinės“, biurokratai „tikrai padarys ką nors negera, kad jai paskui tektų gailėtis“[6]. (Ne vienas Solženicynas siejo degtinę ir sovietų korupciją: kalbant apie *chruščioby* – varganus keturių ar penkių aukštų daugiabučius, paskubomis pastatytus Chruščiovo valdymo metais, dažnai būdavo juokaujama, kad kai kurie jų yra tiktai keturių aukštų, nes penktą statybininkai pavogė ir pardavė, kad galėtų nusipirkti degtinės.)[7]

Kaip ir Tolstojus, faktiškai visuose savo kūriniuose Solženicynas, atskleisdamas girtavimo sukeliamas tragedijas, demaskuoja autokratiją ir smerkia alkoholio vartojimą. Deja, kultūrinis, politinis ir socialinis Chruščiovo valdymo laikotarpio atšilimas baigėsi, kai šis dėl savo pompastiško ir netaktiško elgesio ir nesėkmių užsienio politikos srityje prarado valdžią. Kinijos vadovas Mao Dzedongas Chruščiovo „Slaptąją kalbą“ laikė išdavyste, o destalinizaciją – klaida, ir šis nesutarimas įvarė pleištą tarp dviejų komunistinių milžinių. Chruščiovo pastangas gerinti santykius su Jungtinėmis Valstijomis sugriovė virtinė krizių: pirmoji kilo 1960 m. sovietams numušus amerikiečių žvalgybinį lėktuvą U-2, antroji – 1961 m. pradėjus statyti Berlyno sieną, o trečioji, atvedusi pasaulį prie termobranduolinio karo slenksčio, 1962 m. dislokavus raketas Kuboje. Chruščiovo vidaus reformos neatnešė jokios naudos. Jo išliaupsintas sumanymas panaudoti sausą Kazachstano stepę žemdirbystei ir smarkiai padidinti šalies grūdų derlių baigėsi visišku fiasko. Galiausiai dėl visų šių nesėkmių, taip pat dėl akiplėšiško ir neprognozuojamo elgesio (kartą, pavyzdžiui, kalbėdamas JTO podėdyje jis ėmė batu trankyti į tribūną) Chruščiovas 1964 m. spalį buvo atstatydintas ir prievarta išleistas į pensiją. Jį pakeitęs Leonidas Brežnevas greitai nutraukė atšilimą, apribodamas žodžio laisvę ir užgniauždamas opoziciją. Aštuoniolika Brežnevo valdymo metų, nuo 1964 iki jo mirties 1982 m., ekonomikos, meno ir visuomenių santykių srityje viešpatavo sąstingis – *zastoj*.

Brežnevas įkūnijo korupciją, supuvimą ir girtuokliavimą, kuris jam pritariant išsikerojo sovietų visuomenėje. Griežtas ir nuobodus, jis buvo visiška ekstravagantiško ir gyvo Chruščiovo priešingybė. Kai kurie iš jo artimiausių kolegų vaizduoja Brežnevą kaip nestabilų ir senstantį alkoholiką, kuris, dėl pašlijusios sveikatos nepajėgdamas blaiviai mąstyti, priėmė tokius pražūtingus sprendimus kaip surengti invaziją į Afganistaną 1979 m.

Sovietų ambasadorių Jungtinėse Valstijose Anatolijų Dobryniną ypač piktino nepaliaujamas Brežnevo girtavimas, tuo labiau kad apgirtęs generalinis sekretorius dažnai vėlai vakare skambindavo Kremliaus karštąja linija jam į sovietų ambasadą Vašingtone, norėdamas paišdykauti. Po Brežnevo mirties vienas žurnalistas paklausė seno užsienio reikalų ministro Andrejaus Gromykos, ar Brežnevas turėjo rimtų problemų dėl alkoholio. „Taip, – atsakė jis valandėlę pamąstęs, – ir dar kokių.“ Gromyka taip pat pasakė, kad „buvo visiškai akivaizdu, kad pats generalinis sekretorius to visiškai nenori pripažinti“[8].

Alkoholiku Brežnevas tapo kildamas karinės karjeros laiptais Stalino laikais. Jo patarėjas Anatolijus Černiajevas atsiminė, kaip 1976 m., rytą po Brežnevo septyniasdešimtojo jubiliejaus, atšvęsto prie gausiai degtine nukrautų stalų, vis dar aiškiai apsvaigęs generalinis sekretorius ilgesingai prisiminė girtuokliavimą Stalino laikais. Brežnevas pasakojo, kad, būdamas Raudonosios armijos didvyris, jis taip smarkiai pasigėrė Stalino bankete pergalės Antrojo pasaulinio karo proga, kad sustojo Kremliaus vidiniame kieme ir turiningai pasikalbėjo su *car kolokol* – didžiausiu pasaulyje žalvariniu varpu, kuris buvo nulietas XVIII a., bet nukrito ir sudužo, taip nė karto ir nesuskambėjęs[9].

Brežnevo laikais sugriežtinus cenzūrą tokie rašytojai disidentai kaip Solženicynas buvo priversti rašyti slapta ir ėmė dar aštriau kritikuoti valdžią. KGB budriai jį sekė ir dažnai atimdavo rankraščius, nors ir taip nė viena šalies leidykla nenorėjo publikuoti pasaulinio garso rašytojo kūrinių. 1969 m. Solženicynas buvo pašalintas iš Rašytojų sąjungos. Kitais metais – apdovanotas Nobelio literatūros premija, bet nenuvyko jos atsiimti, baimindamasis, kad jam nebus leista grįžti namo į SSRS. Saugomas uždaro slaptų draugų būrio, Solženicynas slaptai rašė savo didįjį kūrinį, trijų tomų romaną *Gulago archipelagas*. Užbaigtas 1968 m., *Gulago archipelagas* sukėlė didžiulį atgarsį – jame Solženicynas aprašė ne tiktai neįsivaizduojamus lagerių sunkumus, bet ir visą politinių represijų sistemą nuo suėmimo, sulaikymo ir tardymo iki pervežimo ir įkalinimo. 1973 m. pabaigoje romanas buvo slapta išvežtas iš šalies publikuoti užsienyje ir tapo *tamizdat* – pažodžiui „publikuoti ten". Žymiausias Amerikos kremlinologas ir diplomatas George'as F. Kennanas išgyrė jį kaip „iškiliausią ir įtaigiausią mūsų laikų kaltinamąjį aktą politiniam režimui"[10]. 1973 m. rugsėjo 5-ąją, Solženicynas parašė Brežnevui atvirą laišką, kuriame aiškiai pasakė, kokius dalykus jis laiko svarbiausiais sovietų vadovybės uždaviniais vidaus ir užsienio politikos srityje. Solženicynas nuostabiai drąsiai rašė apie ekonomikos sustabarėjimą, kolektyvinio žemės ūkio neefektyvumą, kritikavo pasenusią karinę prievolę, moterų išnaudojimą, moralinį visuomenės nuosmukį ir pražūtingą, visą sovietų sistemą persmelkusią korupciją. „Bet pražūtingiausia yra degtinė", – tęsė Solženicynas, kaip ir Tolstojus kaltindamas valstybę, kad ji prekiaujanti alkoholiu.

> Kol degtinė yra svarbus valstybės pajamų punktas, niekas nepasikeis, ir mes toliau dėl pasipelnymo ardysime liaudies gyvastį (būdamas tremtyje aš dirbau vartotojų kooperatyve ir aiškiai atsimenu, kad degtinė sudarė 60–70 procentų mūsų apyvartos). Palyginti su žmonių morale, jų dvasine būkle ir vieno santykiais su kitu bei su visuomene, visi materialūs laimėjimai, kuriuos mes taip išdidžiai garsiname, yra nereikšmingi ir beverčiai.[11]

Solženicynas buvo nacionalistas ir slavofilas ir svetimą, europinę marksizmo leninizmo ideologiją laikė pagrindine visų Rusijos bėdų priežastimi, griaunančia žmonių dvasingumą ir moralę per „tą pačią seną degtinę“[12].

Brežnevas neatsakė į jo laišką, bet Kremlius atkeršijo rašytojui. 1974 m. vasarį, praėjus penkiems mėnesiams nuo šio laiško parašymo, Solženicynas buvo suimtas ir, atėmus pilietybę, deportuotas iš šalies. Jis galų gale apsigyveno atokiose Kavendišo kalvose, Vermonto valstijoje. Nors Solženicynas buvo paskelbtas *persona non grata* Sovietų Sąjungoje, jo kūriniai užsienyje buvo pripažįstami ir dažnai nelegaliai įvežami į Sovietų Sąjungą, kur jo ir kitų disidentų uždrausti kūriniai buvo ranka perrašomi ir platinami per pogrindinius tinklus: šis procesas buvo vadinamas *samizdat* – savilaida.

Ištrėmus Solženicyną, drąsiausiai sovietų valdžią SSRS kritikavo branduolinės fizikos specialistas ir sovietų vandenilinės bombos tėvas Andrejus Sacharovas. Iš pradžių skelbęs branduolinio holokausto pavojų, ilgainiui Sacharovas ėmė kritikuoti pačią engėjišką sovietų sistemą. Kaip ir Solženicynas, jis buvo pasmerktas kaip savo šalies išdavikas, rašė drąsius laiškus Kremliaus vadovybei ir ypač smarkiai kritikavo sovietų degtinės politiką. „Mūsų visuomenė yra užkrėsta apatijos, veidmainiavimo, smulkiaburžuazinio egoizmo ir paslėpto žiaurumo, – rašė Sacharovas antrame laiške Brežnevui 1972 m. – Girtuokliavimas įgavo nacionalinės katastrofos mastą. Tai yra vienas iš simptomų, rodančių visuomenės, kuri vis giliau grimzta į chronišką alkoholizmą, moralinę degradaciją.“[13]

Labai išgarsėjęs kaip demokratijos ir žmogaus teisių gynėjas, Sacharovas suprato, kad alkoholis engėjiškoje sistemoje atlieka pagrindinį vaidmenį: įbauginti, negalintys emigruoti ir netekę balso politikoje nepatenkinti sovietų žmonės griebiasi „vidinio protesto“, kuris įgauna asocialias girtuokliavimo ir nusikaltimų formas. „Svarbiausią ir lemiamą vaidmenį palaikant šią vidinio ir išorinio paklusnumo atmosferą vaidina valstybė, kuri valdo visas ekonomines ir socialines kontrolės svirtis. Kaip tik dėl to jai pavyksta daugumą žmonių pavergti kūniškai ir dvasiškai.“[14] Tai, kad valstybė pelnosi iš šios priklausomybės, žmonėms besiplūkiant su jos sukeltomis socialinėmis, sveikatos ir nusikalstamumo augimo problemomis, tik dar labiau pablogina tragišką padėtį. Todėl savo laiškuose ir pareiškimuose Sacharovas ne tik pasisakė prieš mirties bausmę ir kankinimus, bet ir ragino reformuoti švietimo bei sveikatos priežiūros sistemą, spręsti alkoholio problemą.

Sacharovas seniai žinojo, kaip smarkiai šalyje išsikerojęs girtavimas. Savo prisiminimuose šis disidentas pasakoja, kas nutiko vieną dieną, kai jis per Antrąjį pasaulinį karą dirbo amunicijos gamykloje. „Su siaubu prisimenu tą dieną, kai mano kambariokas grįžo po darbo išgėręs gamykloje puodelį metilo alkoholio. Jis ėmė kliedėti ir siautėti. Po pusvalandžio jį išvežė greitosios pagalbos automobilis ir mes niekada jo nebematėme.“[15]

Be gana tradicinių istorijų apie darbininkams alkoholiu mokamus atlyginimus ir girtuoklių muštynes bendrabutyje, jis taip pat pasakojo, kad iškilūs mokslininkai, dalyvavę sovietų atominės bombos kūrimo projekte, patys mokė Sacharovą gerti gryną 100 procentų alkoholį, o 7 dešimtmetyje valstybinių kailių supirkimo įmonių darbuotojai sraigtasparniais gabendavo rūsčiomis šiaurės sąlygomis gyvenantiems Sibiro kailinių žvėrelių medžiotojams degtinę, kad lengviau juos apgautų. „Po kelių dienų kailinių žvėrelių medžiotojai, jų tėvai, žmonos ir vaikai būna girti, o sraigtasparnis išskrenda su kailiais eksportui."[16]

1982 m. mirus Leonidui Brežnevui, Sacharovas tiesiai pasmerkė sovietų degtinės politiką.

> Girtuokliavimas yra mūsų didelė nacionalinė tragedija; jis paverčia šeimos gyvenimą pragaru, kvalifikuotus darbininkus – tinginiais ir yra daugybės nusikaltimų priežastis. Girtuokliavimo plitimas yra socialinės krizės atspindys ir rodo mūsų vyriausybės nenorą ir nesugebėjimą spręsti alkoholizmo problemos. Neseniai pamėgta priemone paversti žmones alkoholikais ir išvilioti iš jų kiekvieną atliekamą rublį tapo pigūs spirituoti vynai.[17]

Dabar verta minutėlei žengti keletą žingsnių atgal ir pažvelgti į problemą plačiau. Nors Sacharovo ir Solženicyno filosofinės pažiūros smarkiai skyrėsi, abu šie iškiliausi amžiaus disidentai buvo blaivininkai[18]. Nė vienas nebijojo pasakyti tiesos generaliniam sekretoriui Brežnevui, kuris, kaip visi Stalino įpėdiniai, buvo visiškas alkoholikas. Šalyje, kur dauguma žmonių nesaikingai vartojo alkoholį, jie abu suprato, kad Rusiją į degtinę, siekdama savo tikslų, įjunkė autokratinė sistema, kuri pamynė pagrindines žmogaus teises ir trukdo žmonių asmeniniam tobulėjimui.

Keista kelionė

Solženicynui ir Sacharovui nenorom tapus sovietų disidentinio judėjimo garsenybėmis, daug kitų disidentų griežtai kritikavo sovietų sistemą prisidengdami pseudonimais ir platindami savo knygas per pogrindinį *samizdato* tinklą. Mano mėgstamiausia knyga yra trumpas 1968 m. Venedikto Jerofejevo romanas *Maskva–Petuškai* (kartais šis pavadinimas dar verčiamas kaip *Maskva iki galutinės stotelės*). Žurnalo *New Yorker* redaktorius Davidas Remnickas pavadino jį „Brežnevo laikų satyros viršūne" ir pareiškė, kad tai jo mėgstamiausia pogrindinė knyga[19]. Nesunku suprasti kodėl.

Maskva–Petuškai yra bene pirmasis gonzo žurnalizmo žanro kūrinys. Šis satyrinis humoro, sarkazmo ir nešvankybių kupinas pasakojimas pirmuoju asmeniu yra sovietų *Fear and Loathing in Las Vegas* (*Baimė ir neapykanta Las Vegase*), parašytas trejais metais anksčiau, negu

Hunteris S. Thompsonas pasinėrė į narkotikų sukeltas haliucinacijas, ieškodamas amerikiečių svajonės pietvakarių dykumoje. Skaitydami Jerofejevo kūrinį mes lydime degtinę, cheresą, vyną, vermutą ir odekoloną geriantį alkoholiką Venią, kuris, rengdamasis kelionei traukiniu iš Maskvos į savo gražųjį vaikystės namą Petuškuose apytiksliai už aštuoniasdešimties mylių nuo Maskvos, už paskutines kapeikas prisiperka lagaminą gėrimų „ir porą sumuštinių, kad nevemtų“[20]. Ar Venia rado, ko ieškojo? Mes turbūt niekada nesužinosime. Tikrovei susiliejant su girtomis haliucinacijomis, tikras atrodo tik jo proto užtemimas.

Kol alkoholinė migla neaptemdo jo sąmonės, Venia pasakoja, kaip jis buvo paskirtas kabelių tiesėjų brigados meistru, nes grafikuose žaismingai pavaizdavo, kiek jo draugai suvartoja alkoholio. „Mes apsimetame, kad dirbame, jie apsimeta, kad mums moka“ buvo neoficialus *zastojaus* laikų devizas, kuriuo Venia tiksliai vadovaujasi.

> Ryte mes susėsdavom ir lošdavome *durnių*, iš pinigų (ar mokate lošti *durnių*?). Taip. Vėliau pakildavom, nuvyniodavom nuo būgno kabelį ir klodavom po žeme. O tada, suprantama, susėsdavome ir kas kaip moka, stumdavom laisvalaikį, juk kiekvienas turi savo svajonę ir yra savito temperamento: vienas geria vermutą, kitas, kuklesnis, – odekoloną „Gaiva“, o kuris pretenzingesnis – konjaką tarptautiniame Šeremetjevo oro uoste. Ir guldavomės miegoti.
> O ryte būdavo taip: pirmiausia susėsdavome ir gerdavome vermutą. Tada pakildavome, traukdavome iš po žemių vakarykštį kabelį ir išmesdavome, nes jis, aišku, jau būdavo visas šlapias. O tada – ką gi? – tada sėsdavome lošti *durniaus*, iš pinigų. Ir, nebaigę žaidimo, suguldavome miegoti.
> Anksti ryte jau žadindavom kits kitą: „Liocha! Kelkis durniaus lošti“, „Stasikai, kelkis, reikia užbaigti vakarykštį *durnių*!“ Sukildavome, užbaigdavome durnių. O tada – aušrai neišaušus, nei „Gaivos“ gėrę, nei vermuto, čiupdavome būgną su kabeliu ir skubėdavom išvynioti, kad iki rytojaus jis atidrėktų ir taptų nebetinkamas. O jau tada – kiekvieno saviškas laisvalaikis, nes kiekvienas turi savų idealų. Ir vėl viskas iš pradžių.

Jerofejevo satyra nebuvo tokia jau perdėta. Pasigėręs Venia atiduoda permirkusią duoklę visai Brežnevo stagnacijos erai, ir jo žodžiai gali būti šios eros epitafija: „Ak, laisve ir lygybe! Ak, išlaikytinių brolybe! Ak, neatskaitingumo saldybe! Ak, palaimingasis mano liaudies gyvenimo laike – nuo parduotuvių atidarymo iki jų uždarymo.“[21]

Pogrindiniu *samizdato* tinklu buvo platinami ne tik kandūs literatūros kūriniai, bet ir daug nekonformistinių mokslo darbų, vertinančių

autokratinę sistemą istoriniu, ekonominiu, socialiniu ir politiniu požiūriu, kuriuose daug dėmesio buvo skiriama ir alkoholiui.

Melas, akivaizdus melas ir sovietų statistika

Oficiali Komunistų partijos pozicija bet kokiu reikšmingu klausimu buvo aiškiai suformuluota Didžiojoje sovietų enciklopedijoje. Alkoholio klausimu ji laikėsi pozicijos, kad Sovietų Sąjungoje alkoholis daugiausia vartojamas saikingai, nuolat kovojama su alkoholizmu, kuris yra kapitalistinės praeities likutis: „Sovietų visuomenėje alkoholizmas laikomas blogiu, su juo kovoja valstybė, partija, profesinės sąjungos, *Komsomol* (Komunistinė jaunimo sąjunga) ir sveikatos apsaugos įstaigos. Daug dėmesio skiriama socialinio poveikio priemonėms, siekiama kelti kultūrinį gyventojų lygį ir įveikti vadinamąsias alkoholio vartojimo tradicijas, kurios daro įtaką jaunimui." Matyt šios pastangos buvo labai sėkmingos: oficialiai Stalino laikais šalyje kasmet buvo vartojama 1,85 litro gryno alkoholio asmeniui – kur kas mažiau negu Jungtinėse Valstijose (5,1 litro) ar Prancūzijoje (21,5 litro)[22].

Apie pagrindinį degtinės politikos paradoksą, kad valstybė pelnosi iš alkoholio prekybos, buvo pasakyta: „Sovietų valstybė nustato tokias degtinės kainas, kokios padeda kovoti su alkoholizmu," jei tikėsime oficialiąja linija. „SSRS degtinės gamybos nelemia fiskaliniai tikslai, o pajamos, gautos iš jos pardavimo, sudaro nereikšmingą valstybės pajamų dalį."[23]

Pirmas žingsnis Chruščiovo atšilimo link buvo jo slaptoji kalba 1956 m. vasarį, o antruoju galima laikyti po trijų mėnesių išleistą sovietų metinį statistinį vadovą *SSRS valstybės ūkis*. Tai statistikos santrauka, stovėjusi šaltinių lentynoje faktiškai kiekvienoje Sovietų Sąjungos ir užsienio mokslinėje bibliotekoje. Leidinyje pateikiama informacija buvo ydinga ir neišsami, bet tiems, kurie žinojo, kur žiūrėti, šie skaičiai atskleisdavo visiškai kitokį paveikslą, negu pateikdavo oficialioji propaganda[24]. *Samizdat* tyrėjai Sovietų Sąjungoje ir keletas užsienio specialistų, remdamiesi šiais vyriausybės duomenimis, atskleidė didžiulę prarają tarp vaizduojamos visuomenės gerovės ir tikrosios padėties.

Išsamiausią tyrimą atliko šešėlinis mokslininkas, pasivadinęs A. Krasikovu. Jis parašė seriją pogrindinių straipsnių, paskelbusių degtinę „preke Nr. 1" Sovietų Sąjungoje. Kaip paaiškėjo, A. Krasikovas yra buvusio *Izvestijų* reporterio Michailo D. Baitalskio slapyvardis – jo tikroji tapatybė buvo atskleista tik po jo mirties 1978 m. „Velionį M. D. Baitalskį galima pagrįstai laikyti vienu iš talentingiausių šiuolaikinių šalies nekomformistinių publicistų", – buvo rašoma jo *samizdato* nekrologe[25]. Šis Trockio gerbėjas savo pogrindiniuose straipsniuose aprašė, kaip 3 dešimtmetyje buvo bandoma neleisti Stalinui ateiti į valdžią. Per Didįjį valymą 4 dešimtmetyje Baitalskis buvo atleistas iš *Izvestijų* ir įkalintas garsiojoje Vorkutos

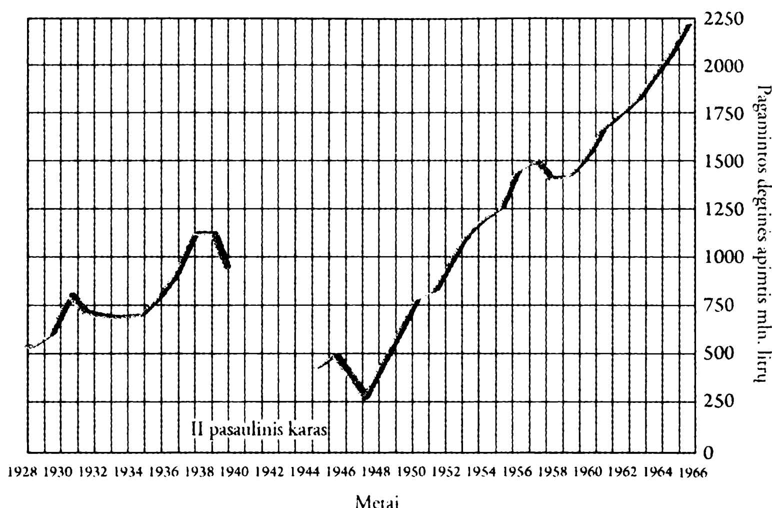
priverčiamojo darbo stovykloje; jo atsižadėjo žmona. Po trumpo „atokvėpio" Rytų fronte per Antrąjį pasaulinį karą jis buvo nuteistas dirbti mokslo institute, aprašytame Solženicyno romane *Pirmasis ratas*, o prasidėjus Chruščiovo atšilimui 1956 m. paleistas.

Kaip Solženicynas ir Sacharovas, Baitalskis buvo blaivininkas, kuris perspėjo visuomenę, kad užuot kovojęs su alkoholiu, kaip teigė valstybinė propaganda, Kremlius stulbinamais mastais didina jo gamybą. 1960 m. degtinės produkcija jau dvigubai viršijo prieškarinį lygmenį, o alaus gamyba išaugo keturgubai – vien pačios vyriausybės statistiniais duomenimis![26] Oficialios Valstybinės statistikos komisijos (*Goskomstat*) suvestinės rodė, kad smarkiai auga ne tik alkoholio gamyba, bet ir begalė kitų susijusių socialinių rodiklių, atskleidžiančių, su kokiomis rimtomis problemomis susiduria sovietų visuomenė, – nusikalstamumas, savižudybių, abortų skaičius ir net vaikų mirtingumas iš tikrųjų ne mažėjo, o didėjo.

Kai 1964 m. Chruščiovas buvo atstatydintas, atšilimas pasibaigė ir sovietų statistikos srityje. Degtinės gamyklomis dirbant visu pajėgumu ir *Goskomstatui* fiksuojant pasekmes, Brežnevas tiesiog uždraudė publikuoti tokią nemalonią statistiką. Bet tai neatbaidė Baitalskio.

Nors nemaloni statistika apie vaikų mirtingumą tiesiog dingo be pėdsako, Baitalskis pastebėjo, kad dingus „alkoholinių ir nealkoholinių gėrimų" pardavimo apimčių skilčiai, staiga dešimteriopai išaugo skaičiai atskiroje skiltyje „Kiti maisto produktai", į kurią paprastai patekdavo prieskoniai, sojos, grybai ir vitaminai. Jei tikėsime valstybiniais statistikos vadovais, 1970 m. Sovietų Sąjungos gyventojai šitiems „kitiems maisto produktams" kasmet išleisdavo 27 milijardus rublių, ir Baitalskis apskaičiavo, kad 23,2 milijardo rublių iš šios sumos buvo išleidžiami degtinei[27]. Baitalskis taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad šių įvairių produktų pardavimo apimtys auga nepaprastai greitai, nors paprastai išlaidos prieskoniams, sojoms ir panašiai yra stabilios. Lygindamas šiuos skaičiavimus su vartotojų išlaidomis kitoms prekėms nuo namų baldų iki spaudos publikacijų jis padarė išvadą, kad alkoholis, kuriam per metus apytiksliai išleidžiama 23 milijardai rublių, „tikrai yra perkamiausia mūsų liaudies prekė. Jis tapo preke Nr. 1, lenkiančia prekę Nr. 2 („apranga ir apatiniai drabužiai") ir Nr. 3 („mėsa ir dešros") ne puse milijardo rublių, o atitinkamai 9 ir 12 milijardų."[28]

Baitalskiui kažkaip pavyko gauti vyriausiosios alkoholio pramonės administracijos *Glavspirt* vidaus pranešimą. Nors oficialūs duomenys apie degtinės vartojimą vienam žmogui neapima alaus, vyno, neteisėtos naminės degtinės ir nuodingų surogatų, jie (16.1 grafikas) rodo didžiulę (ir smerktiną) valstybinės alkoholio gamybos plėtrą, kurią tik laikinai buvo sustabdęs baisus visuotinis karas. Nors Kremlius slėpė duomenis, net tokie fragmentiški skaičiai rodo ir stulbinantį alkoholio vartojimo didėjimą, ir valdžios vaidmenį jį platinant. 1913 m., carizmo laikais, rusai išgėrė

16.1 grafikas. Teisėtos degtinės gamyba Sovietų Sąjungoje 1928–1966 m. Šaltinis: Michail Bajtalskyj [A. Krasikov], "Tovar nomer odin," iš Roy A. Medvedev, red., *Dvadcatyj vek: Obščestvenno-političeskij i literaturnyj al'manach*, t. 2 (London: TCD Publications, 1977), 118.

gryno alkoholio vidutiniškai 7,75 litro per metus. Nors sovietai tvirtino, kad alkoholizmas kaip kapitalistinės praeities liekana komunistinėje visuomenėje nyksta, 1967 m., net po penkiasdešimties „nykimo" metų, rusai išplempdavo 9,1 litro gryno alkoholio vienam žmogui, skaičiuojant vien valstybinių degtinės gamyklų produkciją[29].

Baitalskis dar labiau pabrėžė degtinės svarbą autokratinei valstybei apskaičiavęs, kad daugiau kaip devyniasdešimt kapeikų nuo kiekvieno degtinei išleisto rublio byra tiesiai į iždą, todėl degtinė yra ir didžiausias ir pelningiausias visos sovietų ekonomikos sektorius[30]. Valdžiai degtinė yra puiki prekė.

> Alkoholis negenda, kaip mėsa ir sviestas, nerūgsta, kaip pienas, neišeina iš mados, kaip drabužiai ir avalynė, jam nereikia tokio sudėtingo pakavimo kaip indams ir porcelianui. Jam nereikia šaldytuvų. Jį lengva transportuoti... Alkoholiui nereikia daug vietos parduotuvėje: iš vieno prekystalio, aptarnaujamo vienos pardavėjos, maisto produktų parduotuvė gaus didesnę apyvartą negu dešimt kitų prekystalių su dešimt kitų pardavėjų. Ir, galiausiai, atlikti alkoholio inventorizaciją, kuri rodo, koks svarbus mūsų valstybei jos prekybos aparatas, yra nepalyginamai lengviau.[31]

Tuo metu, kai šimtmečius gyvavę Rusijos autokratai ir jų skatinimo ideologija dramatiškai pasikeitė, degtinės politika liko fundamentalia

Rusijos valstybės atrama. Nors komunistų ideologai smerkė feodalines carinės ir kapitalistinės masių priespaudos šaknis, sovietai veidmainiškai perėmė šį pagrindinį psichologinio pavergimo ir finansinio išnaudojimo degtine mechanizmą. Iš visų 156 milijardų rublių metinio sovietų supervalstybės biudžeto, apytiksliai 18 milijardų – dvylika procentų – sudarė grynasis pelnas iš prekybos degtine, vynu ir alumi. Tiek pinigų užteko visoms visuotinės sveikatos priežiūros (9,3 milijardo) ir jų išliaupsintos mokslo ir technologijų plėtros programų (6,6 milijardo) išlaidoms padegti ir du milijardai dar likdavo. Be to, kadangi alkoholio paklausa neelastinga, jeigu vyriausybei atrodydavo, kad biudžetas ima traškėti, ji tiesiog padidindavo degtinės kainą. „Butelis, kuris vakar kainavo 2 rublius, šiandien kainuoja 2 rublius 10 kapeikų, ir metų pabaigoje dar milijardas rublių guli ant mažos lėkštelės mėlynu apvadu“, – Baitalskis[32]. Nenuostabu, kad garsiojoje rusų alegorijoje sovietų finansai vaizduojami kaip sala *terra alcoholica*, ginama trijų banginių: Prekybos ministerijos (*Mintorg*), Valstybinės planavimo komisijos (*Gosplan*) ir Finansų ministerijos (*Minfin*)[33].

Pateikdamas tikslius retai paviešinamus duomenis, jis atliko svarbų darbą. Sovietų žurnalistai statistikos paprastai neklastodavo, bet jie meistriškai mokėjo apversti faktus aukštyn kojom. Kaip buvęs žurnalistas, Baitalskis gerai nusimanė apie tokias apgaules. Jeigu statistiniai duomenys buvo nepatogūs, sovietai naudojo neteisingus palyginimus: apie Vakarų priešininkes pateikdavo absoliučią statistiką, o apie SSRS – tik santykinius skaičius. Pavyzdžiui, sovietų reporteriai kaip Vakarų nuosmukio įrodymą noriai citavo „imperialistinės“ Britanijos metinius policijos pranešimus, kad šioje šalyje kasmet įvyksta daugiau kaip milijonas nusikaltimų. Lygindami britų ir sovietų nusikalstamumą, jie džiugiai pranešdavo, kad nuostabiojoje SSRS per praėjusius metus žmogžudysčių, kaip visų sunkių nusikaltimų dalies, skaičius sumažėjo dvidešimčia procentų (nuo, tarkim, trisdešimt iki dešimt procentų).

Supratote, kokia šio triuko esmė?

Atrodė, kad Sovietų Sąjunga geriau negu jos konkurentė Britanija kovoja su nusikalstamumu, bet tai buvo netiesa. Pagalvokite: jei žmogžudysčių dalis tarp sunkių nusikaltimų sumažėjo nuo trisdešimties iki dešimties procentų, tai reiškia tik tiek, kad kitų sunkių nusikaltimų skaičius išaugo nuo septyniasdešimties iki devyniasdešimties procentų – ši informacija mums nesako nieko reikšmingo. Nors tokiais palyginimais buvo siekiama apjuodinti Britaniją, parodant, kaip smarkiai joje auga nusikalstamumas, iš tiesų tai rodė, kad, skirtingai negu sovietų bloko šalyse, Vakaruose policija buvo atsakinga žmonėms ir kad net nepatogi informacija buvo atvirai pranešama visiems[34].

Štai kodėl nekonformistai tyrėjai šukavo statistines santraukas ir miglotus periodinių leidinių straipsnius, ieškodami kokių nors statistinių duomenų (ypač susijusių su alkoholio vartojimu), kurie nebuvo pateikiami

kaip kažko kita dalis. „Šitų skaičių reikšmę iškalbingiausiai patvirtina pats faktas, kad jie yra slepiami, – paaiškino Baitalskis. – Nesvarbių faktų niekas taip kruopščiai neslėptų. Kita vertus, faktų apie alkoholio vartojimą slėpimas iš pat pradžių užkerta kelią bet kokioms pastangoms kovoti su alkoholio vartojimo didėjimu, nes visuomenė negali kovoti su blogiu, nežinodama, kur jis slypi ir koks jo mastas.“[35]

Kaip ir dauguma sovietų (ir caro) valdžios kritikų, Baitalskis laikė girtuokliavimo plitimą visuomenėje rimtesnės politinės ligos – autokratijos – simptomu. Aptardamas įvairias problemas, tokias kaip nusikalstamumas ir darbo našumo mažėjimas, jis tvirtino:

> dėl tokių reiškinių kalta ne vien degtinė. Jų šaknys slypi giliau, dirvoje, kurios mums neleidžiama įvardyti, ir aš apie ją nekalbėsiu. Alkoholis atlieka savotiškos trąšos vaidmenį. Juo tręšiamas dirvožemis, iš kurio auga šitie reiškiniai. Mes sėjame sėklas, didžiuliu mastu gaminame šias trąšas ir labai pelningai parduodame jas šimtais milijonų butelių, dangstydami šį verslą salsvais laikraščių straipsniais apie alkoholio žalą.[36]

Sveikatą žalojančio ir nusikalstamumą skatinančio girtuokliavimo plitimą dar labiau skatino tai, kad valstybė melavo ir skleidė dezinformaciją, o anemiška visuomenė laikė tokį jos elgesį normaliu[37]. Tokį elgesį lėmė ne valdžios kapitalistinė ar komunistinė ideologija, o veikiau abejinga autokratinė sistema, kuri nuo seno naudojo degtinę žmonėms dezorientuoti, pelnydamasi iš jų kančių. Jeigu, kaip byloja sena klišė, saulės šviesa geriausia dezinfekavimo priemonė, tai ką geriau galima padaryti, jeigu ne pradėti kovoti su tokiu slaptumu? Kaip tik tai Baitalskis ir darė. Savo prisiminimuose, kuriuos jis pavadino *Užrašų knygelėmis vaikams*, jis rašo:

> Kam naudinga laikyti statistiką paslaptyje? Nemaloniausi skaičiai (tikri skaičiai, o ne pokytis procentais palyginti su praėjusiais metais!) mobilizuoja visuomenę. Blogio masto slėpimas yra pagrindinė abejingumo jam priežastis. Nors ir kokie žiaurūs cenzoriai, tiesą nuslėpti pavyksta ne visada... Sniegas ant miesto šaligatvio nuo saulės lėtai tirpsta pats. Bet jeigu pagramdysime šaligatvį iki asfalto, juodas paviršius ims šilti nuo saulės, ir sniegas centimetras po centimetro pradės nykti. Svarbu, kad žinių troškulys būtų sužadintas mūsų jaunystėje, ir sniegas ilgam neužsibus.[38]

Jis pranašingai teigė, kad atskleidus bendrą sovietų socialinę ir ekonominę statistiką, taip pat ir susijusią su alkoholiu, savaime prasidės sisteminė autokratijos reforma. Liūdna, kad jis mirė likus vos keleriems metams iki išsipildant jo pranašystei.

Veidrodžiai iš užsienio

Reikšmingos politinės informacijos trūkumas piktino ne vien disidentus. Užsienio kremlinologai (ir Sovietų Sąjungos piliečiai) ieškojo ženklų, rodančių Politbiure vykstančias kovas, analizuodami, kokia tvarka jo nariai susėdę Raudonosios aikštės tribūnoje (kurioje, kaip teigiama, buvo paslėpta gausybė degtinės ir užkandžių) per Gegužės 1-osios demonstraciją, o atkaklūs tyrėjai Vašingtone peržiūrėdavo kalnus publikacijų, ieškodami patikimos statistinės informacijos[39].

Vienas toks mokslininkas buvo Murray Feshbachas – nepretenzingas JAV Surašymo biuro darbuotojas, darbštuolis tyrėjas pelėdos akimis, kuris kruopščiai ieškojo, rinko ir katalogavo kiekvieną informacijos kruopelę apie sovietų socialines problemas nuo 6 dešimtmečio. Mažai žinomas, užstojamas „nematomos specialistų kolegijos", kaip 1983 m. jį apibūdino išsamus straipsnis žurnale *Atlantic Monthly*, Feshbachas išsiskyrė kaip „vienas iš labiau neįprastų ir savotiškai būtinų Sovietų Sąjungos tyrėjų"[40].

Jis ilgus metus kasdien kruopščiai analizavo kiekvieną naujos informacijos apie socialinę ir sveikatos apsaugą kruopelę, peržiūrėdamas daugybę sovietų laikraščių, profesinių žurnalų, tamsių sveikatos ir ekonominių žurnalų ir šimtus knygų – joks kitas amerikietis neturėjo tokių enciklopedinių žinių apie Sovietų Sąjungą kaip Feshbachas. Labiausiai jį vargino tas pats manipuliavimas skaičiais, kuris siutino Baitalskį: „Aš žavėjausi sovietais, – juokdamasis sakė Feshbachas. – Jie galėjo parašyti 500 puslapių knygą ir nieko, ničnieko nepasakyti. Šį darbą jie tikrai mokėjo puikiai; tikrai verta susižavėjimo. Kaip jiems tai pavykdavo? Šiuo požiūriu jiems niekas neprilygo."[41]

Feshbachas meistriškai demaskuodavo sovietų apgavystes jų pačių duomenimis. Žinoma, kai kurie rodikliai nebebuvo publikuojami visasąjunginėje spaudoje, bet daugeliu atvejų juos vis dar buvo galima rasti regioniniuose ir vietiniuose leidiniuose, užkampio žiniasklaidos pranešimuose ar paslaptinguose sovietų akademiniuose žurnaluose. Iš pradžių Surašymo departamente ir vėliau Džordžtauno universitete (kur jūsų kuklus autorius turėjo didžiulį malonumą dirbti šio tyrėjo asistentu), Feshbacho kabinetas buvo užverstas krūvomis iškarpų iš rusiškų laikraščių, tyrimų biuletenių, mažai žinomų sovietų profesinių žurnalų; jis turėjo net Baitalskio originalaus *samizdato* rankraščio „Prekė Nr. 1", parašytą slapyvardžiu A. Krasikovas, mimeografuotą kopiją[42].

Daugiau kaip pusę šimtmečio atkaklusis ir kuklusis Feshbachas buvo neoficialus sovietų, o paskui posovietinės visuomenės negerovių metraštininkas. Murray ne tik parašė begalę įžvalgių publikacijų, bet jo entuziazmas ir tyrimai įkvėpė daugybę apie Rusiją rašančių mokslininkų, taip pat ir šios knygos, kurią dabar skaitote, autorių. „Tokie vyrukai kaip jis yra tikras lobis, – sakė rašytojas ir *New York Times* žurnalistas

Murray, have you seen this?

Very interesting!

Russkaia mysl'(Paris) Dec.27,1984,p.1-2

СССР

80 миллионов алкоголиков к 2000 году?

Московское бюро Агентства Франс-Пресс получило текст доклада об алкоголизме в Советском Союзе, составленный, как сообщает АФР, социологами Сибирского отделения АН СССР (Новосибирск) для высшего партийного руководства. Подлинность данных, приводимых в тексте, к сожалению, не вызывает сомнений. Резкие эмоциональные оценки, цитируемые в депеше АФП, тоже впечатляюще подлинны — единственно, что смущает, так это вопрос, способны ли советские исследователи, даже глубоко и остро переживающие национальное бедствие, пойти на риск откровенного высказывания своих взглядов (а не только представления сухих, но красноречивых цифр) в докладе, имена авторов которого, безусловно, известны там, куда этот доклад подан (или где он был заказан). Тем не менее, никак не следует исключать возможность и такого рода гражданской отваги.

Окончание на стр. 2

Начало на стр. 1

По данным доклада, в 1980 г. Советский Союз насчитывал 40 миллионов алкоголиков и хронических пьяниц, состоящих на официальном учете. Число «клинических алкоголиков» составляет 17 миллионов, остальные считаются просто «сильно пьющими».

Каждый год, говорится в докладе, водка убивает миллион человек. Потребление водки возросло с 5 л на человека в год в 1952 г. до 30 литров в 1983-м. Если эта нарастающая тенденция сохранится — в 2000 году на каждого советского человека, без различия пола и возраста, придется 50 л водки в год, и страна будет насчитывать 80 миллионов алкоголиков и горьких пьяниц.

Впрочем, пьют и так «без различия пола и возраста». Новосибирские ученые ссылаются на результаты обследования, проведенного в 1979 году: регулярно пьют 99,4% мужчин и 97,6% женщин, притом 95% девушек младше 18 лет. АФП сообщает, что газета «Сельская жизнь» опубликовала заметку, в которой указывается, что девять десятых тех, кто проходит первый в своей жизни курс антиалкогольного лечения, не достигли 15 лет, а треть — десяти.

Рост алкоголизма резко повышает как детскую смертность, так и число рождений умственно неполноценных детей. Детская смертность за двадцать лет возросла на 47%: 7,1 на тысячу человек населения — в 1960 г., 10,4 — в 1980-м. Детская смертность в СССР на 50% выше, чем

agrees with my estimate

Tipiškas dokumentas iš Murray Feshbacho kolekcijos. Tai 1984 m. *Russkaja mysl'* straipsnis, aptariantis sovietų Mokslų akademijos Novosibirsko skyriaus pranešimą, kuriame teigiama, kad jei išliks dabartinės tendencijos, vidutinis Sovietų Sąjungos gyventojas 2000 m. išgers 50 litrų degtinės per metus ir SSRS bus 80 milijonų alkoholikų. Viršuje Vladimiras Tremlas ranka parašė: „Murray, matei tai? Labai įdomu!" ir „sutampa su mano skaičiavimais" apie alkoholio vartojimą. Feshbachas pieštuku pabrėžė sąsajas tarp alkoholizmo plitimo ir vaikų mirtingumo patvirtinantį 1979 m. Mokslų akademijos Sibiro skyriaus pranešimą, kad 99,4 % vyrų ir 97,6 % moterų, tarp jų 95 % jaunesnių negu aštuoniolikos metų mergaičių, reguliariai vartoja alkoholį ir kad 90 % pirmą kartą nuo alkoholizmo gydytų asmenų nebuvo nė penkiolikos, o vienam trečdaliui – nė dešimties metų. Autoriaus asmeninė kolekcija.

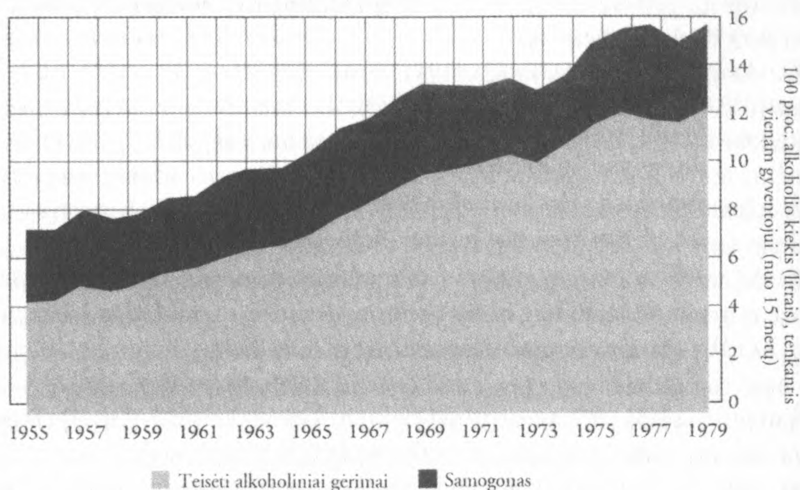
Hedrickas Smithas, kuris savo straipsnius apie Sovietų Sąjungą 1974 m. laimėjo Pulitzerio premiją. – Sužinoję, kaip puikiai jis nusimano apie tą šalį, reporteriai dabar neduoda jam ramybės."[43]

Nors Feshbachas dalyvavo laidose *60 Minutes* (*60 minučių*) ir *C-Span* ir sulaukė žurnalo *People* dėmesio, jo vardas nėra plačiai žinomas galbūt todėl, kad dauguma provokuojančių jo straipsnių buvo labai techniški ir kuklūs, kaip ir jis pats[44]. 1980 m. rugsėjį Vašingtono surašymo biuras publikavo nepretenzingą Christopherio Daviso ir Murray Feshbacho pranešimą „Augantis vaikų mirtingumas SSRS 8 dešimtmetyje". Vaikų mirtingumas yra pagrindinis visuomenės sveikatingumo rodiklis bet kokioje šalyje. 6 ir 7 dešimtmetyje sovietai išdidžiai reklamavo mažėjantį vaikų mirtingumą kaip didžiulės socialinės pažangos įrodymą. Bet kai 8 dešimtmetyje jis ėmė augti, vyriausybė kaip įmanydama tai slėpė, kaip ir duomenis apie alkoholio vartojimą.

Išanalizavę nesuskaitomos daugybės šaltinių duomenis, Davisas ir Feshbachas padarė sensacingą, bet pagrįstą išvadą, kad vaikų mirtingumas Sovietų Sąjungoje smarkiai išaugo (daugiau kaip trisdešimt šešiais procentais nuo dešimtmečio pradžios – iš 1 000 naujagimių 31 mirdavo). Staigų tendencijos pasikeitimą, autorių manymu, lėmė daugelis socialinių, ekonominių, sveikatingumo ir medicinos veiksnių, pirmiausia tai, kad motinos piktnaudžiauja alkoholiu. Remdamasis savo didžiuliu įrodymų archyvu, Feshbachas net citavo sovietų sveikatos ekspertus, kurie siejo vaikų mirtingumo augimą su alkoholizmo plitimu ir tuo, kad moterys vis dažniau darosi abortus (vidutiškai sovietų moteris per savo gyvenimą pasidarydavo šešis abortus), nebesirūpindamos nėštumo kontrole. Vienoje rusų studijoje buvo teigiama, kad geriančių motinų, kurios anksčiau darėsi abortus, pirma laiko gimusių kūdikių mirtingumas trisdešimt kartų aukštesnis negu išnešiotų kūdikių[45].

Šis nepretenzingas pranešimas sukėlė triukšmą. Maskvoje sovietų planavimo agentūra *Gosplan*, kaip reta, sušaukė spaudos konferenciją, kurioje paneigė šiuos rezultatus, o valstybinės žinių laidos pasmerkė niūrius užsienio tyrėjų pranešimus. Tačiau Sovietų Sąjungos ilgametis sveikatos apsaugos ministras daktaras Borisas V. Petrovskis buvo staiga be jokių iškilmių atleistas iš užimamų pareigų. Vėliau dalyvaudamas *C-Span* televizijos laidose, Feshbachas pacitavo savo atrastą paties Petrovskio tyrimą, kuriame jis tiesiai įvardijo alkoholizmą kaip sovietų moterų „ligą Nr. 3" po vėžio ir širdies ligų[46].

Nors buvo pats šaltojo karo įkarštis, Rusijos mokslininkai karštai domėjosi tokiais tyrimais. Publikavus šį pranešimą, Djuko universiteto ekonomistas Vladimiras Tremlas buvo širdingai pristatytas ir šiltai priimtas SSRS Mokslų akademijos Ekonomikos institute Maskvoje kaip Murray Feshbacho bendradarbis[47]. Abu domėjęsi alkoholio ekonominiu poveikiu, Tremlas ir Feshbachas nuo seno bendradarbiavo, dalydamiesi informacija,

16.2 grafikas. Vladimiro Tremlo skaičiavimai apie teisėtos degtinės ir samogono vartojimą vienam žmogui Sovietų Sąjungoje, 1955–1979 m. Šaltinis: Vladimir Treml, *Alcohol in the U.S.S.R.: A Statistical Study*. Duke Press Policy Studies. Durham, N.C.: Duke University Press, 1982, 68.

mintimis ir rankraščiais. Visą 8 ir 9 dešimtmetį Tremlas ieškojo tiesos apie sovietų alkoholį. Kas geriama? Kiek geriama? Ir kokias tai sukelia pasekmes biudžetui ir žmonėms?

Pirma problema buvo tiesiog nustatyti, kiek žmonės geria ir valstybinės degtinės, ir neteisėto naminio gėrimo (*samogono*). Tremlas, atsižvelgdamas į miesto ir kaimo gimstamumo rodiklius, sukūrė *samogono* vartojimo modelius Sovietų Sąjungoje (nes naminė degtinė daugiausia varoma kaimo vietovėse), Baitalskio pavyzdžiu analizuodamas „kitų maisto produktų“ statistiką ir cukraus, miltų, bulvių ir cukrinių runkelių – įprastų neteisėtos naminės degtinės sudedamųjų dalių – vartojimą regionuose. Jo tyrimo rezultatai įrodo, kad vidutiškai sovietų gyventojas išgeria trisdešimt procentų daugiau alkoholio, negu rodo oficialios gamybos skaičiai, pateikti 16.2 grafike. Tokius niūrius skaičiavimų rezultatus patvirtino sovietų statistikai, žmonių pasakojimai, interviu su Rusijos ekspertais ir net į Vakarus pabėgę sovietų valdininkai. Net šiandien Tremlo skaičiavimai yra plačiai cituojami Rusijoje kaip tikslesni negu sovietų vyriausybinė statistika: Tremlas įvertino ne tiktai tikrąsias alkoholio problemos apimtis, bet ir juodosios rinkos, su kuria sovietai kovojo nuo pačių pirmųjų komunistų valdžios valandų, dydį[48].

Jo skaičiavimų rezultatai atskleidė dar niūresnį paveikslą negu sensaciją sukėlęs Daviso ir Feshbacho pranešimas. Tremlas drąsiai paskelbė sovietų akademijai, kad dėl stipraus, nekokybiško *samogono* sukeliamos didesnės žalos ir įpročio gerti iki sąmonės netekimo, didėjant alkoholio vartojimui smarkiai auga apsinuodijimų alkoholiu skaičius

dėl to miršta penkiasdešimt tūkstančių žmonių, per šimtą kartų daugiau negu Jungtinėse Valstijose[49].

Šie duomenys buvo sukrečiantys... Arba būtų buvę, jeigu jie būtų buvę pripažinti. Užsieniečių tyrimai apie alkoholio vartojimą buvo laikomi tiktai keliose sovietų bibliotekose, ir net jose tokios knygos kaip Tremlo *Alcohol in the U.S.S.R.* (*Alkoholis TSRS*) buvo laikomos užrakintos devyniais užraktais *specchrane* – saugiame skyriuje, oficialiai neprieinamos skaitytojams, išskyrus labai gerų ryšių turinčius tyrėjus[50].

Kodėl vyriausybė taip stengėsi slėpti šią epidemiją? Privačiai susitikęs su sovietų mokslininkais, Tremlas vėliau prisiminė jų abejingą paaiškinimą: „Valdžia žino apie problemą, bet nori, kad šitie alkoholikai mirtų", kad valstybei nereikėtų rūpintis tais, kurių nebeįmanoma pagydyti[51].

Šiurpu? Galbūt. Tačiau degtinei teikiant beveik ketvirtį visų vyriausybinių pajamų, arba tiek, kiek užtenka padengti visam sovietų supervalstybės gynybos biudžetui, valstybės biudžeto poreikiams visada buvo teikiama pirmenybė. Tokia didelė, kad, kaip teigė Tremlas, „prieš imantis bet kokių kovos su girtavimu priemonių reikėjo atsižvelgti į jų poveikį mokesčių pajamoms"[52].

„Vladas Tremlas vadino tai fiskaline dilema, – sakė Feshbachas, atsakydamas į klausimą apie sovietų alkoholizmą, užduotą jam 1985 m. per vieną *C-Span* televizijos laidą. – Vidutiniškai alkoholio vartojimas vienam gyventojui nuo 1952 iki 1980 m. Sovietų Sąjungoje padidėjo maždaug šešis kartus ir vėl daugiausia dėl stipriųjų gėrimų." Murray sėdo ant savo mėgstamo arkliuko – dvylika minučių neatsikvėpdamas ir nestabtelėdams bėrė faktus, skaičius ir istorijas. „Dilema yra tokia: arba aprūpinate žmones alkoholiu (degtine arba kokiu nors kitu gėrimu), arba, jeigu liausitės tai daryti, žmonės ims skųstis dėl kitų dalykų, ir, galimas daiktas, skųsis net labiau negu dabar. Todėl, atrodo, alkoholio pasiūla smarkiai auga."[53]

Nors oficialiai sovietų valdžia skelbė siekianti kurti blaivią ir pasiturinčią socialistinę ateitį, niekas tuo netikėjo nei pačioje šalyje, nei užsienyje.

Ar kas nors klausosi?

Nuo pergalės prieš Hitlerį 1945 m. iki sąstingio laikų 8 dešimtmečio pradžioje alkoholio pardavimas Sovietų Sąjungoje išaugo aštuonis kartus. Socialiniai, sveikatingumo, ekonominiai ir nusikalstamumo statistiniai rodikliai blogėjo atitinkamai, ką jau kalbėti apie kiekybiškai neišmatuojamas nelaimes – degtinės sugadintus gyvenimus ir išardytas šeimas. Šiandien žymiausias Rusijos alkoholio vartojimo tyrėjas daktaras Aleksandras Nemcovas teigia, kad „smarkus girtavimas, žmonėms daugiausia vartojant stipriuosius gėrimų, daug neteisėtų, nekokybiškų alkoholinių gėrimų, jų vartojimas socialiai nepriimtinomis aplinkybėmis Sovietų Sąjungoje įsivyravo pokario laikais anksčiau Rusijoje niekada neregėtu mastu."[54]

Jokia propaganda negalėjo paslėpti tokių negerovių: jos buvo akivaizdžios ir tolimos Amerikos tyrėjams, ir Sovietų Sąjungos disidentams bei paprastiems piliečiams. Ar sovietų vadovai buvo visiškai atitrūkę nuo gyvenimo ir nesuprato neįtikėtinos žalos, kurią jų degtinės politika daro žmonėms, ar jiems tai nerūpėjo? O gal jie patys tapo apkvaitusiomis degtinės aukomis?

1958 m. Nikita Chruščiovas, kaip jam buvo būdinga, ėmė kovoti su girtavimu autokratiniais metodais: sustiprino antialkoholinę propagandą ir švietimą, sutrumpino alkoholio pardavimo valandas ir vienu ypu padidino mažmenines degtinės kainas 21 procentu. Šios priemonės nedavė pageidaujamų rezultatų: valstybinė gamyba truputį sumažėjo (16.1 grafikas), bet žmonės tiesiog ėmė gerti juodosios rinkos samogoną. Savo traškančiose kasetėse, įrašytose po jo pašalinimo, Chruščiovas pripažino: „Aš irgi maniau, kad pakėlę degtinės kainą mes sumažinsime vartojimą. Bet tai nesuveikė. Kainų padidinimas tik sunkiau negu anksčiau smogė šeimos biudžetui, ir žmonėms liko dar mažiau pinigų būtinoms prekėms. Be to, žmonės pyksta, kai vyriausybė nei iš šio, nei iš to pakelia kainas."[55]

Vadovybė mažų mažiausiai žinojo apie problemą ir didžiulį atotrūkį tarp oficialaus įvaizdžio ir alkoholinės tikrovės. „Aš neslėpsiu fakto, kad mes gauname laiškų, kuriuose darbininkai, kolūkiečiai ir inžinieriai siūlo sustiprinti kovą su dykinėtojais, girtuokliais ir pravaikštininkais, – atsakydamas į nusiskundimus dėl girtuokliavimo darbo vietose, pareiškė Brežnevas per satyriškas Jerofejevo *Maskva-Petuškai* scenas primenantį susitikimą su darbininkais Charkovo traktorių gamykloje 1970 m. – Aš manau, kad tai labai teisingas reikalavimas."[56] Tačiau kai Centro Komitetas po dvejų metų pagaliau pradėjo reformas, jos daugiausia apsiribojo įprastais kvietimais „išrauti girtuokliavimą" švietimu bei propagandinėmis kampanijomis ir didinant išlaidas kultūrai ir sportui. Kaip rodo Tremlo statistiniai duomenys (16.2 grafikas), net Brežnevui 1972 m. priėmus įsaką sumažinti degtinės gamybą ir daugiau gaminti mažiau sveikatai žalingo, silpnesnio alaus ir vyno, jos gamyba mažėjo tik metus, o paskui vėl išaugo[57].

„Komunistinės moralės normos ir principai, – pareiškė senstantis Brežnevas 1978 m. *Komsomolui*, Komunistinio jaunimo sąjungai, – reikalauja nuolat atkakliai kovoti su nevisuomenišku elgesiu ir dvasiniu skurdu, ir jo neišvengiamais palydovais – girtuokliavimu, chuliganizmu ir darbo drausmės pažeidimais." Tačiau tokie pareiškimai buvo tušti, nes smarkiai geriantis generalinis sekretorius (ir lygiai tokie pat girtuokliai Politburo nariai) nebuvo suinteresuoti kovoti su visuomenę silpninančiu girtuokliavimu, kaip ir pripažinti, kad patys yra priklausomi nuo alkoholio[58].

Dvidešimt aštuonerius metus iš eilės, nuo 1957 iki 1985 m., Andrejus Gromyka ištikimai tarnavo Sovietų Sąjungai eidamas užsienio reikalų ministro pareigas. Vieną vėlyvą 8 dešimtmečio naktį jis važiavo į Maskvą

iš užmiesčio Zavidovo rezidencijos su pačiu generaliniu sekretoriumi Brežnevu. Likęs vienas su galinguoju Sovietų Sąjungos vadovu, Gromyka, pasinaudodamas šia reta galimybe, prakalbo apie problemą, kuri jau kurį laiką nedavė jam ramybės.

– Leonidai Iljičiau, – pasakė jis, – kažką reikia daryti su degtine. Žmonės prasigeria. Kodėl Politburas apie tai nekalba?

Įdėmiai žiūrėdamas į kelią, Brežnevas tylėjo. Penkias minutes jiedu važiavo nesmagioje tyloje, ir Gromyka vis labiau gailėjosi apie tai prakalbęs.

– Andrejau, – pagaliau atsakė Brežnevas, – Rusijos žmonės visada mėgo išgerti. Jie negali be to apsieiti.

– Jis nenorėjo daugiau apie tai diskutuoti, – vėliau prisiminė Gromyka. – Jis ypač pabrėžė žodžius: „Jie negali be to apsieiti.“[59]

Jei šitie žodžiai atrodo pažįstami – tokie jie ir yra. Brežnevas atkartojo legendinę Kijevo kunigaikščio Vladimiro ištarą, kuria jis 986 m. paaiškino, kodėl sau ir savo tautai pasirinko ortodoksų krikščionybę[60]. Ir nors Brežnevo pareiškimas nebuvo toks drąsus, jis aiškiai leido suprasti, kad kol jis bus valdžioje, karalienė degtinė liks savo soste.

17

GORBAČIOVAS IR (DEGTINĖS) REFORMŲ POLITIKA

Dauguma Sovietų Sąjungos istorikų, žvelgdami retrospektyviai, trejus metus nuo 1982 iki 1985 m. vadina tarpuvaldžiu – palyginti nesvarbiu laikotarpiu tarp Leonido Brežnevo mirties ir Michailo Gorbačiovo iškilimo. Tačiau jeigu laikysimės tokio požiūrio, praleisime daug svarbių kovų ir įvykių, juo labiau kad jie susiję su degtinės politika. Po Stalino mirties atsirado svarbi skirtis tarp „blaivių“ kitaminčių ir „girtų“ sovietų vadovų bei jų alkoholio politikos, o laikotarpiu nuo Brežnevo mirties iki Gorbačiovo iškilimo pasidalijimas į „girtuosius“ ir „blaiviuosius“ ir politinių, ir asmeninių nuostatų požiūriu tapo viena iš svarbiausių pačios sovietų vadovybės politinių skirčių.

9 dešimtmečio pradžioje sovietų sistemos siekius ir negeroves įkūnijo jos senstantis ir nukaršęs vadovas Leonidas Brežnevas, nusisagstęs švarką medaliais, liudijančiais didvyrišką ir šlovingą jo praeitį. Kaip ir tarp Sovietų Sąjungos politinių vadovų, sovietų visuomenėje vis labiau plito korupcija, girtavimas ir ligos. Brežnevas mėgo tvarką ir siekdamas išvengti neprognozuojamų įvykių posūkių vykdė vadinamąją kadrų stabilumo politiką: kartą įsitaisę įtakinguose postuose, Komunistų partijos vadovai lengvai jų nepalikdavo. Taip susiformavo gerontokratija – senių valdymas. 9 dešimtmečio pradžioje bendras trylikos Brežnevo Politbiuro narių amžius siekė 909 metus, o vidutinis jų amžius buvo 70 metų[1]. Nesant naujų žmonių ir idėjų, įsivyravo sąstingis, korupcija ir politinis puvimas. Kaip patyrė blaivusis užsienio reikalų ministras Andrejus Gromyka, rimtus priekaištus dėl girtuokliavimo, stagnacijos ir korupcijos Brežnevas sutikdavo su nuolankiu abejingumu: „Jūs nežinote gyvenimo, – pasakė Brežnevas, kilus kalbai apie šešėlinės ekonomikos mastą. – Niekas negyvena tik iš algos.“[2]

Daugumą žilstančių Brežnevo kadrinių darbuotų, norėdami išsaugoti padėtį ir privilegijas, stengėsi nedrumsti vandens ir taip pat žiūrėjo į šiuos dalykus pro pirštus. Vienintelė išimtis buvo KGB vadovas Jurijus Andropovas – žmogus labai kruvinomis rankomis. Būdamas sovietų ambasadoriumi Vengrijoje, 1956 m. jis padėjo numalšinti ten liberalizacijos judėjimą. Tapęs valstybės saugumo vadovu, Andropovas manė, kad tiktai karinė

gali apsaugoti svyruojantį komunistinį režimą: todėl 1968 m. jis pasiuntė tankus sutraiškyti Prahos pavasario, 1979 m. surengė invaziją į Afganistaną, o 1981 m. pritarė sumanymui įvesti karo padėtį Lenkijoje. KGB vadovo „vengriškasis kompleksas" taip pat skatino jį slopinti opoziciją namie, persekioti tokius disidentus kaip Solženicynas ir Sacharovas[3].

Tačiau, kad ir kaip keista, negailestingas KGB vadovas, kaip ir šie kitaminčiai, suprato grėsmę, kurią kėlė alkoholizmas, nesąžiningumas ir korupcija. Palyginti saikingas ir asketiškas žmogus, kuris mieliau gurkšnojo škotišką viskį *Johnnie Walker*, užuot maukęs degtinę, Andropovas baisėjosi partijos elito privilegijomis, girtuokliavimu ir korupcija[4]. Jis pasiryžo paversti KGB organizuota, efektyvia kovos su korupcija jėga.

Kai dėl silpnėjančios sveikatos Brežnevas pasitraukė iš politinės veiklos, 1982 m. Andropovo KGB ėmė tirti grobstymo, pinigų plovimo ir tarptautinės deimantų kontrabandos atvejus, prie kurių prisidėjo įtartinai turtinga, ištvirkavimu ir nežabotu girtavimu pagarsėjusi paties sergančio generalinio sekretoriaus duktė Galina Brežneva. Tai buvo aiškus signalas partijos elitui, kad kai Brežnevas pagaliau mirs, politika visiškai pasikeis. 1982 m. lapkritį Brežnevas ramiai mirė savo valstybiniame vasarnamyje prie Maskvos. Susirinkę prie Brežnevo lovos, pagyvenę Politbiuro draugai susitarė, kad jo įpėdiniu taps Andropovas. Žiūrėdami visoje šalyje per televiziją transliuojamas laidotuves, dauguma Sovietų Sąjungos gyventojų pastebėjo, kaip Andropovas iškilmingai apkabino sielvartaujančią Brežnevo našlę, bet atsuko nugarą jo dukteriai, nuo kurios nė per žingsnį nesitraukė du augaloti sargybiniai. KGB tyrimai atskleidė, kad hedonistė Galina ir jos daugelis meilužių ir buvusių vyrų kontrabanda gabeno deimantus tokiu mastu, kad jų veikla net ėmė kelti grėsmę DeBeerso karteliui. Andropovui tapus šalies vadovu, alkoholikė Brežneva tyliai dingo, o paskui buvo uždaryta į psichiatrinę ligoninę, kur 1998 m. mirė[5].

Nuo pat pirmųjų valdymo dienų Andropovas, remdamasis reformų KGB patirtimi, pradėjo plataus masto darbo drausmės stiprinimo kampaniją, apimančią rimtas kovos su girtavimu priemones, kurios buvo įgyvendinamos griežtai ir negailestingai, kaip ir galima buvo tikėtis iš buvusio KGB vadovo. Naujasis generalinis sekretorius įsakė tikrinti, ar negirtaujama darbo vietose, ir šiam tikslui rengdavo plačiai viešinamus netikėtus apsilankymus gamyklose – per du Brežnevo valdymo dešimtmečius niekam net į galvą nebuvo atėję, kad tokie dalykai įmanomi. Jis pradėjo operaciją „Tralas" – visoje šalyje imta rengti pravaikštininkų ir girtų asmenų gaudynes restoranuose, kino teatruose, pirtyse, metro stotyse ir parkuose[6].

Andropovas buvo nusiteikęs rimtai. Prezidiumas priėmė įstatymą, pagal kurį už girtavimą darbo vietoje grėsė nedelsiamas atleidimas, – visiško užimtumo šalyje toks sprendimas buvo išties radikalus. Net jei atleistas darbuotojas susirasdavo kitą darbą, jį vis tiek lydėjo girtuoklio žymė,

ir net būdamas drausmingas jis galėjo gauti tiktai pusę įprastų premijų. Girtuokliai dabar turėjo iš savo kišenės atlyginti nuostolius, įskaitant tuos, kurie atsirasdavo dėl broko, kuriuos jie padarydavo valstybei apsvaigę nuo alkoholio. Viršininkai, kurie neišraudavo ceche girtuokliavimo, netekdavo savo trokštamų premijų[7].

Kadangi tokiomis priemonėmis buvo kovojama tik su nedrausmingumo darbe simptomais, o ne su degtinės politikos liga, Andropovo pastangos buvo pasmerktos nesėkmei. Faktiškai bausmės už girtuokliavimą liko tokios pačios, kaip ir praeityje, ir buvo taikomos vangiai. Nebuvo dedama jokių pastangų, kad pagerėtų švietimas, gyvenimo lygis ir sveikatos priežiūras ar būtų apribotas valstybinės degtinės pardavimas.

Kitas netradicinis Andropovo sprendimas – sumažinti, o ne padidinti degtinės kainą – ne tik nesustiprino, bet ir dar labiau susilpnino darbo drausmę. Pigūs „Andropovkos" buteliai (kaip gėrėjai meiliai juos praminė) turėjo atitraukti žmones nuo pavojingo samogono. Tačiau, nors bausmės buvo sugriežtintos, naminė degtinė ir toliau buvo varoma, ypač kaimo vietovėse[8].

Istorikams lieka diskutuoti, ar Andropovo reformos būtų pasisekusios, jeigu jis nebūtų miręs nuo inkstų nepakankamumo. Tačiau jis bent jau supurtė girtuoklius, senstančius Brežnevo laikų „kadrinius darbuotojus", remdamas jaunus bendraminčius ir daugiausia „blaivius" reformuotojus, tokius kaip Jegoras Ligačiovas ir Michailas Gorbačiovas. 1983 m. vasarą Andropovas liovėsi dalyvauti oficialiuose susirinkimuose, pavedęs kasdieniais reikalais rūpintis pagyvenusiam antrajam sekretoriui Konstantinui Černenkai. Gulėdamas ligos patale, Andropovas raštu pranešė, kad jis nebegali pirmininkauti Komiteto posėdžiams, todėl savo įpėdiniu skiriąs Michailą Gorbačiovą, o ne korumpuotą ir nuobodų seną Černenką: „Prašau Centro Komiteto narių išnagrinėti klausimą patikėti Politbiuro ir Sekretoriato vadovo pareigas Michailui Sergejevičiui Gorbačiovui." Tačiau prieš paviešindama jo laišką Politbiurui, senoji brežneviečių gvardija smarkiai paredagavo šią paskutinę pastraipą[9].

1984 m. vasario 9-ąją Jurijus Andropovas mirė nuo inkstų nepakankamumo. Jo įpėdinis Konstantinas Černenka, sirgęs chroniškomis plaučių, širdies ir kepenų ligomis, jau stovėjo prie mirties slenksčio; per valstybines buvusio generalinio sekretoriaus laidotuves Raudonojoje aikštėje jo panegirikos Andropovui žodžių buvo beveik neįmanoma suprasti. Septyniasdešimt dviejų metų „naujasis" generalinis sekretorius buvo bene labiausiai nevykęs visų laikų ir šalių vadovas. Nors jis išreiškė „rimtą susirūpinimą" plačiai paplitusiu piktnaudžiavimu alkoholiu, kuris „griauna žmonių sveikatą ir atneša nelaimę namams", ir pareiškė sieksiąs „išvaduoti visuomenę nuo šio didelio blogio", Černenka neparėmė savo žodžių veiksmais[10]. Silpstant sveikatai, jis nepajėgė, o iš ištikimybės buvusiam sugėrovui Brežnevui ir nenorėjo tęsti darbo drausmės stiprinimo kampanijos. Iš

tikrųjų, jei Černenka apskritai turėjo kokių nors nepaprastų gebėjimų, tai tik išgerti daugiau už patį Brežnevą – net kai šis jau gulėdavo po stalu, Černenka dar būdavo apyblaivis. Labai mėgęs girtis savo „nuostabiu atsparumu alkoholiui", šį bruožą jis aiškino tuo, kad augo atšiauriomis Sibiro klimato sąlygomis – „kad ir kiek išgerdavo, Černenka niekada nepasigerdavo".[11]

Jo smarkus girtavimas, be abejo, pasunkino kepenų cirozę ir plaučių bei širdies ligas, kurios 1985 m. kovo 10-ąją jį pribaigė. „Kad ir kokia draugo Černenkos kepenų cirozės priežastis, – diplomatiškai buvo konstatuota oficialioje Kremliaus skrodimo išvadoje, – liga sutrikdė kepenų veiklą ir sudėtingas biochemines reakcijas, būtinas gyvybei palaikyti."[12]

Sovietų supervalstybė dabar turėjo skirti ketvirtą vadovą per ketverius metus – tai menkino politinį režimo autoritetą ir šalyje, ir užsienyje. „Kaip galiu susitarti su rusais, jeigu jie miršta dar nespėję su manim susipažinti?" – kaip erzino Sovietų Sąjungos vadovų kaita, savo memuaruose prisiminė Amerikos prezidentas Ronaldas Reaganas[13].

Blaivios kartos pasirinkimas

Gerontokratija erzino ne tik Reaganą. Kaip paprastai pasakojama, mirus Černenkai sovietų seniai nenoriai pripažino, kad šalį valdyti turi jaunesnės kartos žmogus. Taigi Politbiuras jo įpėdiniu išrinko jauniausią, perspektyviausią savo narį – penkiasdešimt ketverių Michailą Gorbačiovą. Tačiau ši tradicinė istorija ne visai tiksli.

Reikėjo apsispręsti ne tik dėl to, ar naujas generalinis sekretorius bus senas, ar jaunas, bet ir dėl to, ar jis bus girtuoklis, ar blaivininkas. Tai buvo rimtas klausimas, nes vadovo asmeniniai santykiai su buteliu, rodės, lėmė jo pasiryžimą vykdyti reformas. Kaip matėme, išskyrus Leniną, dauguma sovietų vadovų smarkiai gėrė ir nesirūpino atjunkyti nuo butelio visuomenės (ir nenorėjo atsisakyti jo patys). Palyginti blaivūs vadovai, tokie kaip Chruščiovas ir Andropovas, buvo nepatenkinti sąstingiu ir pradėjo reformas. Reikia turėti galvoje šią takoskyrą žvelgiant į du pagrindinius pretendentus užimti generalinio sekretoriaus postą 1985 m. – Michailą Gorbačiovą ir Grigorijų Romanovą.

Gorbačiovas gimė 1931 m. Stavropolio srityje šalies pietuose. Kaip ir Andropovas, jis nebuvo visiškas abstinentas, bet linko į „blaiviųjų" pusę. Savo prisiminimuose jis pasakojo, kad jo neigiamą požiūrį į distiliuotus gėrimus suformavo viena iniciacijos ceremonija, surengta, kai jam buvo penkiolika metų. Po sunkios darbo dienos laukuose su tėvu, derliaus nuėmimo brigados vadovas pareiškė: „Metas tau tapti tikru vyru" ir privertė berniuką išgerti pilną puodelį kažkokio gėrimo. Gorbačiovas manė, kad tai degtinė, bet pasirodė, kad puodelyje buvo grynas šimto procentų medicininis spiritas. „Po tokios patirties niekada nejaučiau malonumo gerdamas degtinę ar stipriuosius gėrimus."[14]

Iš Stavropolio Gorbačiovas išvyko mokytis prestižiniame Valstybiniame Maskvos universitete, kur sutiko būsimą žmoną Raisą. 1953 m. juodu susituokė. Baigę universitetą, jie grįžo į Stavropolį, kur Michailas, būdamas gabus nenašumu garsėjančių kolūkių reformatorius, ėmė kopti karjeros laiptais. 1978 m. jo mokytojas ir globėjas Politbiuro narys Fiodoras Kulakovas, visą naktį smarkiai gėręs, mirė nuo staigaus širdies smūgio ir Gorbačiovas, remiamas bendraminčių stavropoliečių, užėmė jo vietą žemės ūkio sekretoriaus poste. 8 dešimtmetyje, būdamas krašto partijos sekretoriumi, Gorbačiovas pradėjo kovoti su drausmės pažeidimais, korupcija ir girtavimu kolūkiuose – atėjęs į valdžią Andropovas pasinaudojo jo patirtimi[15].

Gorbačiovas neprotestavo, kai Andropovo įpėdiniu buvo paskirtas Černenka, bet triukšmingai reikalavo pradėti esmines ekonomines, politines ir teisines reformas. Savo garsiojoje 1984 m. gruodžio kalboje apie ideologiją, išbėręs įprastus marksizmo leninizmo užkeikimus, Gorbačiovas paragino pradėti plataus masto reformas – siekiant pataisyti šlyjančią šalies ekonomikos būklę skatinti rinkos modelio taikymą, suteikti didesnę autonomiją įmonėms ir įvesti savivaldą visoje partijoje. Atvirose diskusijose su būsimu užsienio reikalų ministru Eduardu Ševardnadze, Gorbačiovas net pripažino, kad sovietų sistemoje „viskas supuvę“. „Reikia imtis priemonių padėčiai pakeisti.“[16]

Pagrindinis Gorbačiovo varžovas dėl aukščiausio posto buvo Grigorijus Romanovas (nesusijęs giminystės ryšiais su carų šeima, nors konservatorė Britanijos premjerė Margaret Thatcher sakė, kad ji norėtų, jog Rusiją vėl imtų valdyti koks nors Romanovas). Šešiasdešimt dvejų metų Romanovas buvo antras pagal jaunumą Politbiuro narys, ir jeigu būtų buvęs išrinktas, taip pat būtų buvęs pirmas generalinis sekretorius, gimęs po revoliucijos. Kaip ir Gorbačiovas, šis senas reikšmingos Leningrado srities pirmasis sekretorius buvo protingas, kompetentingas organizatorius, remtas Andropovo. Būdamas atsakingas už kariuomenę ir gynybos pramonę, jis ėjo įtakingesnes pareigas negu žemės ūkio sekretorius Gorbačiovas. Ir nors valdant ligotam Černenkai Gorbačiovas atliko svarbesnį vaidmenį, būtent Romanovas nominaliai buvo antrasis sekretorius.

Amžiumi, kompetencija ir gebėjimais Gorbačiovas ir Romanovas mažai kuo skyrėsi. Iš tikrųjų, Romanovas turėjo daugiau valdžios ir įtakos partijoje, ir jo draugiški ryšiai su Brežnevo aplinkos žmonėmis, be abejonės, padarė jį labiau pageidaujama alternatyva likusiai senajai gvardijai[17].

Pagrindinis ir turbūt lemiamas jų skirtumas buvo alkoholio vartojimo įpročiai. Skirtingai nuo Gorbačiovo, Romanovas buvo užkietėjęs alkoholikas ir nė dienos nepraleisdavo nepasigėręs. Be to, sklido gandai, kad jis piktnaudžiavo valdžia būdamas Leningrado partijos vadovas, kai savo dukters vestuvėms rekvizavo Jekaterinos Didžiosios neįkainojamą pietų servizą, kurį įsisiautėję puotautojai sudaužė. Romanovas paneigė šiuos

gandus, sakydamas, kad juos skleidžia jo priešininkai, norėdami jį diskredituoti. Tačiau apie tai išgirdo net Thatcher, kuri pareiškė, kad šis gandas pakeitė jos nuomonę apie Romanovo kandidatūrą[18].

Politbiuro nariams Romanovo būdas ir nederamas elgesis, kuris smarkiai priminė Brežnevo valdymo laikus, anaiptol nebuvo paslaptis. Andropovas „puikiai žinojo, kad Grigorijus Vasiljevičius Romanovas yra siauraprotis ir klastingas žmogus, turintis diktatoriaus polinkių, ir pripažino, bent jau Gorbačiovo pasakojimu, kad Politbiuro susitikimuose Romanovas retai pateikdavo protingų siūlymų ar minčių“[19]. Kiti Politbiuro nariai patvirtino, kad „jis pasirodė esąs nekompetentingas“ ir kad „jo vadovavimo stiliui buvo būdingi *voždizmo* [autoritarizmo] bruožai“[20].

„Mes buvome skirtingi žmonės, laikėmės skirtingų pažiūrų“, – rašė blaivininkas jaunesnis Politbiuro narys Jegoras Ligačiovas, apibūdindamas savo įtemptus santykius su Romanovu ir jo sugėrovais brežnevistais[21]. Jų nesutarimai dar labiau sustiprėjo, kai iš Leningrado buvo gauta pranešimų, kad girtas Romanovas, plaukiodamas valtimi su drauge pop dainininke, trisdešimčia metų jaunesne už jį mergina, kažkaip nuklydo į Suomijos vandenis Baltijos jūroje ir buvo sulaikytas suomių patrulinio laivo. Per paskutinį oficialų vizitą Helsinkyje likus vos keletui savaičių iki Černenkos mirties, Romanovas taip smarkiai pasigėrė, kad „teko kviesti sovietų ambasados gydytoją, kad išblaivintų Romanovą tiek, kad jis bent pajėgtų pasakyti kalbą“[22].

Santūrusis Gorbačiovas buvo visiška Romanovo priešingybė – net dalyvaudamas Brežnevo laikų pobūviuose, kuriuose alkoholis liedavosi upėmis, jis apsiribodavo dviem taurėmis vyno (niekada neviršydavo šios normos) ir diplomatiškai atsisakydavo įkalbinėjamas dar išgerti[23]. Sunku pasakyti, kiek Romanovo alkoholizmas ir diktatoriški asmenybės bruožai pakenkė jo kandidatūrai, bet jo ydos tikrai pabrėžė Gorbačiovo privalumus.

Dauguma tiesioginių įvykių liudininkų tvirtina, kad lemiamas veiksnys, įtikinęs Politbiurą generaliniu sekretoriumi išrinkti Gorbačiovą, buvo svari seno užsienio reikalų ministro Andrejaus Gromykos parama. Vakaruose vadinamas ponu Niet, šis užsispyręs diplomatas priklausė senajai gvardijai, todėl jo palankumas buvo netikėtas, bet, kaip paaiškėjo, Gromyka buvo dar „blaivesnis“ negu Gorbačiovas. Gromyka metė gerti būdamas labai jauno amžiaus, stulbinamai panašiomis aplinkybėmis, kaip ir Gorbačiovas, – kai jo vaikystės draugas vos nemirė išgėręs butelį neaiškios kilmės *samogono*[24]. Tačiau Gromyka palaikė Gorbačiovą ne tik dėl jo neigiamo požiūrio į alkoholį, bet ir todėl, kad irgi buvo įsitikinęs, jog sovietų sistemą reikia skubiai iš esmės reformuoti pradedant nuo degtinės politikos.

Savo prisiminimuose Gromyka pasakojo glaudžiai bendradarbiavęs su Gorbačiovu ir „intensyviai diskutavęs įvairiausiais vidaus ir užsienio politikos klausimais“ su šiuo patyrusiu ir gabiu reformuotoju[25]. Taigi Gromykai ėmus giedoti Gorbačiovui odes, nė vienas Politbiuro narys neprieštaravo jo kandidatūrai. Gorbačiovas buvo išrinktas vienbalsiai.

Dauguma istorikų mano, jog sovietų ekonomika buvo tokios apgailėtinos būklės, kad, kas būtų atėjęs į valdžią 1985 m., būtų buvęs priverstas imtis stambios pertvarkos, ir kad tam kliudė tik vyresnioji karta. Taigi pradėtos reformos „buvo ne asmeninė Gorbačiovo užgaida", o veikiau „natūralus naujos kartos vadovų pasirodymo rezultatas."[26]

Bet reformos nebuvo natūralios ar neišvengiamos vien tik todėl, kad buvo reikalingos[27]. Joms taip pat reikėjo laidininko: vadovo, pasiruošusio jas pradėti. Kitaip vangi sovietų sistema turbūt būtų toliau šlubčiojusi į priekį, kaip valdant trim ankstesniems vadovams. Teiginys, kad jaunesnė karta vieningai reikalavo reformų, o vyresnė karta buvo išvien prieš jas, yra ne tik netikslus, bet ir klaidingas. Buvo ir vyresnės kartos atstovų, tokių kaip Andropovas ir Gromyka, kurie suprato, kad pokyčiai būtini. Taip pat buvo jaunesnės kartos atstovų, tarp jų Romanovas, kuriems labiau rūpėjo išsaugoti stabilumą, korupciją ir toliau, kaip Brežnevo laikais, girtuokliauti.

Nuo Stalino pirmojo 1928 m. penkmečio plano iki dvyliktojo 1986 m. penkmečio plano patikimiausias rodiklis, parodantis vadovo pasirengimą imtis reikšmingų sovietų administracinės komandinės ekonomikos reformų buvo ne amžius ar karta, o veikiau santykiai su buteliu. Vadinasi, svarbesnis impulsas reformai buvo ne tai, kad Gorbačiovas buvo jaunas, bet kad blaivus.

Kodėl džiaugiuosi, kad nesu Gorbačiovas

Kita klaidinga vakariečių nuostata dėl Gorbačiovo yra ta, kad šis *Time* žurnalo „Dešimtmečio žmogus" buvo savotiškas slaptas demokratas – „kurmis", kuris iškilo į Komunistų partijos viršūnę norėdamas vardan laisvės pradėti tokias politines reformas kaip *perestroika* (ekonominis pertvarkymas), *glasnost* (atvirumas) ir *demokratizacija* (demokratizavimas).

Gorbačiovas iš tikrųjų buvo ambicingas reformuotojas, bet pirmiausia siekė ekonominių, o ne politinių tikslų. Jis nenorėjo sunaikinti komunizmo; jis norėjo, kad jis geriau veiktų. Pažvelgus į jo valdymą per degtinės politikos prizmę, atsiskleidžia tikrosios jo pradėtų reikšmingų pokyčių priežastys ir paaiškėja, kad net visuotinai priimta reformų chronologija yra netiksli.

Paprastai manoma, kad savo ketinimą pradėti radikalias perestroikos reformas Gorbačiovas paskelbė partijos XXVII suvažiavime 1986 m. pavasarį – praėjus vos metams po atėjimo į valdžią. Netrukus pradėjus vykdyti atvirumo – *glasnost* – politiką buvo suteikta didesnė žodžio laisvė ir sušvelninta cenzūra. Paskui 1987 m. buvo surengti daugiakandidačiai rinkimai ir pradėta liberalizacija – *demokratizacija*, kuri susilpnino prievarta pagrįstą valstybės galią ir nustūmė Sovietų Sąjungą į garsųjį Trockio istorijos šiukšlyną.

Skubėdami nagrinėti šiuos reikšmingus įvykius, dauguma istorikų tiktai prabėgomis pamini, kad Gorbačiovas, kaip ir jo globėjas Andropovas, pirmiausia paskelbė visuotinį karą alkoholiui. Kadangi degtinė turėjo lemiamos svarbos Rusijos valstybės valdymui, Gorbačiovo plataus masto (ir katastrofiška) antialkoholinė kampanija buvo anaiptol ne antraeilis dalykas: ją pradėjus buvo dramatiškai ir iš esmės atsisakyta praeities palikimo, o tai padarė didžiulį poveikį būsimoms politinėms reformoms ir pačios Sovietų Sąjungos likimui.

1985 m. gegužės 17-ąją, praėjus vos šešioms savaitėms po to, kai Gorbačiovas tapo šalies vadovu, *Pravda* pirmajame puslapyje paskelbė, kad pradedama plati kampanija prieš alkoholį. „Gyventojams nėra įdiegta blaivumo dvasia, jie nepakankamai informuoti apie alkoholinių gėrimų žalą dabarties ir ypač ateities kartų sveikatai“[28], – drąsiai paskelbė partijos šauklys. Vėliau paskelbus kovos su girtuokliavimu ir alkoholizmu priemones buvo imta skleisti antialkoholinę propagandą. Kaip ir praeityje, dėmesys tradiciškai buvo suteltas tiktai į visuomenės alkoholizmo simptomą, o ne ligą. Nors ankstesnes kampanijas valdant Chruščiovui, Brežnevui ir Andropovui ištiko nesėkmė, buvo aišku, kad Gorbačiovas eis toliau... daug toliau. Buvo įkurta nacionalinė blaivybės draugija. Buvo išplėsta sanatorijų ir gydyklų, ir savanoriškų, ir priverstinių, sistema. Prekyba alkoholiu buvo smarkiai apribota, o gamyba smarkiai sumažinta. „Nenurimsiu, kol neišspręsiu šios problemos“, – privačiame pokalbyje pareiškė energingas naujasis generalinis sekretorius[29].

Tai buvo plačiausias antialkoholinis judėjimas nuo 3 dešimtmetyje įkurtos Nikolajaus Bucharino ir Jurijaus Larino Kovos su alkoholizmu draugijos laikų (15 skyrius). Kremlius įsaku įsteigė Visasąjunginę savanorišką kovos už blaivybę draugiją, panašią į praeities Kovos su alkoholizmu draugiją. Net buvo atgaivintas ir tokiu pat pavadinimu leidžiamas mėnesinis Kovos su alkoholizmu draugijos žurnalas *Trezvost i kultura* (*Blaivybė ir kultūra*). Po keleto mėnesių jis turėjo daugiau kaip šešis šimtus tūkstančių prenumeratorių, o į Blaivybės draugiją, tarsi mostelėjus burtų lazdele, „savanoriškai“ įstojo daugiau kaip keturiolika milijonų narių; gamyklose, kolūkiuose, mokyklose ir kitose įstaigose buvo įsteigta keturi šimtai penkiasdešimt tūkstančių jos šakų. Draugijos uždaviniai – skatinti blaivumą darbo vietose, užkirsti kelią naminių gėrimų varymui ir užtikrinti antialkoholinių taisyklių laikymąsi – taip pat labai priminė trečiojo dešimtmečio Kovos su alkoholizmu draugiją[30].

Tuo metu švedų ekonomistas Andersas Åslundas, karą su alkoholiu apibūdindamas kaip „tikrų tikriausią, stulbinamai gerai organizuotą senojo stiliaus administracinę kampaniją“, pažymėjo, kad Gorbačiovo kovai būdingi tam tikri neostalinizmo bruožai[31]. Bet praeitį priminė ne tik valstybės sankcionuotos organizacijos, kurių gretos pasipildydavo „prievarta suvarant žmones“[32], ar net visais būdais brukama propaganda, bet ir blaivumo skatinimas smarkiai suvaržant galimybes įsigyti degtinės.

Degtinę buvo griežtai uždrausta parduoti jaunesniems negu dvidešimt vienų metų asmenims. Alkoholiu buvo uždrausta prekiauti šalia mokyklų, ligoninių, visuomeninio transporto stotelių, sporto arenų ir reabilitacijos centrų. Mažmeninių alkoholio parduotuvių skaičius, kaip ir jų darbo valandos, buvo smarkiai sumažinti. Siekiant užkirsti kelią girtavimui darbo vietose, alkoholiniais gėrimais buvo uždrausta prekiauti iki 14:00. Gėrimų parduotuvės užsidarydavo 19:00 ir nedirbdavo visą savaitgalį. Dėl to prie jų susidarydavo ilgos eilės, siutinusios pirkėjus.

Valstybinė degtinės, likerių ir vynų gamyba buvo dramatiškai sumažinta. Taip pat padidintos jų kainos. Siekiant surinkti pinigus, neišleistus degtinei, ir skatinti sveikesnę gyvenseną, buvo išplėstas vaisių, sulčių, uogienių, taip pat sporto ir meno prekių tiekimas. Buvo sugriežtintos bausmės už naminių gėrimų darymą: už samogono varymą ar distiliavimo įrangos turėjimą galėjo būti skirta trijų šimtų rublių bauda arba dveji metai laisvės atėmimo priverčiamojo darbo stovykloje[33].

Paskutinį kartą grįžę prie 3 dešimtmečio bandymo sukurti naują sovietinį žmogų, Komunistų partijos nariai turėjo rodyti tobulai blaivios gyvensenos pavyzdį. Daugelis, ypač vyresnių, komunistų už girtavimą buvo pašalinti iš partijos. „Partijos pozicija yra tvirta, – tiesiai rašė *Pravda*. – Komunisto, ir tuo labiau vadovo vardas yra nesuderinamas su šia yda.“[34] Kaip ir 3 dešimtmetyje, partijos nariai, kurie pasiduodavo degtinės pagundai, būdavo viešai pasmerkiami, o jų girti nuotykiai plačiai išviešinami[35].

Žymiausia apsivalymo nuo alkoholio auka tapo smarkiai geriantis buvęs Gorbačiovo konkurentas Grigorijus Romanovas. Praėjus vos keletui savaičių po to, kai jis praganė galimybę tapti šalies vadovu, Romanovas vėl viešai užsitraukė gėdą, šį kartą pasigerdamas 1985 m. kovą vykusiame Vengrijos komunistų partijos suvažiavime. Per pirmą antialkoholinės kampanijos savaitę Romanovas, tuo metu atostogavęs, buvo atleistas. „Aš gana tiesmukai pranešiau Romanovui, kad jam vietos vadovybėje nėra, – prisiminė Gorbačiovas. – Jam tai nepatiko, bet kad ir ką jis būtų sakęs, padėtis nuo to nebūtų pasikeitusi.“ Jo karjerai iš esmės sužlugus, Romanovas tyliai apsiašarojo[36].

Nors nepageidaujamų žmonių šalinimas prisidengiant kaltinimais girtavimu priminė stalinistinę praeitį, kiti Gorbačiovo žingsniai buvo kur kas naujoviškesni: per oficialius priėmimus vietos ir regioninės valdžios įstaigose, sovietų ambasadose užsienyje ir net pačiame Kremliuje nebebūdavo nė lašo alkoholio, didžiam komunistų pareigūnų ir aukštų užsienio svečių nusivylimui. Tačiau saikingas Gorbačiovas nė per nago juodymą nenukrypo nuo savo antialkoholinės kampanijos principų pirmą kartą parodydamas, kad net partijos elitas nėra aukščiau įstatymo.

Bene labiausiai nuo autokratinės praeities šalį atskyrė *glasnost*. Šis žodis nėra vakarietiško žodžio, minties ar sąžinės laisvės sinonimas; *glasnost*

reiškia tiesiog „atvirumą“ ar „sąžiningumą“ aptariant visuomeninius reikalus. *Glasnost* politika leido ne laisvę dėl laisvės, o veikiau konstruktyvią kritiką, papildančią ūkio reformas. Kaip galima pagerinti ekonominę padėtį, jeigu žmonės bijo kalbėti apie tai, kas jiems trukdo tai daryti? – taip samprotavo Gorbačiovas įvesdamas *glasnost*.

Paprastai istorikai datuoja *glasnost* nuo Gorbačiovo simbolinio telefono skambučio disidentui Andrejui Sacharovui 1986 m. Sacharovas, garsus (ir blaivus) disidentas ir jo žmona Elena Bonner po viešų protestų prieš sovietų invaziją į Afganistaną 1979 m. buvo ištremti į uždarą prie Volgos įsikūrusį Nižnij Novgorodo miestą, tais laikais vadintą Gorkiu, kur jie gyveno akylai stebimi KGB. Pranešęs garsiems disidentams, kad jiems leista grįžti į Maskvą, Gorbačiovas „ne tik pranešė reformuotojams ir liberalams žinią, kad šis režimas ne tik kitaip negu ankstesnieji elgsis su priešininkais, bet ir parodė, kad didysis fizikas visada buvo teisus“[37].

Tačiau *glasnost* politiką buvo imta rimtai įgyvendinti dar prieš tokius simbolinius gestus, pradėjus viešai skelbti ilgai slėptą statistiką apie socialinę šalies raidą – tokiam sprendimui disidentas Michailas Baitalskis tikrai būtų paplojęs, jeigu dar būtų gyvenęs. 1986 m. sausį pranešimuose apie ankstesnių metų pasiekimus vykdant penkmečio planą buvo pirmą kartą pripažinta, kad Sovietų Sąjungoje iš tikrųjų prekiaujama alkoholiniais gėrimais. Atvirumo principais buvo imta vadovautis ir sudarant oficialias ekonominės raidos prognozes[38].

Dar svarbiau buvo tai, kad pirmojoje Gorbačiovo laikų *Goskomstato* 1985 m. statistikos suvestinėje (išleistoje 1986 m. rugpjūtį) vėl buvo publikuojami ilgai slėpti trisdešimt puslapių užimantys socialiniai ir ekonominiai duomenys, tarp jų ir tie, kurie liudijo menką sovietų pažangą. Tikėtinos gyvenimo trukmės rodikliai – 64 metai vyrams ir 73 moterims – reiškė, kad Sovietų Sąjungos piliečiai vis dar mirdavo vidutiniškai dešimčia metų anksčiau negu industrinių Vakarų gyventojai. Taip pat buvo publikuoti kontroversiški vaikų mirtingumo duomenys, kurie rodė, kad iš 1 000 naujagimių miršta 26. Nors suvestinėje paskelbtas vaikų mirtingumas buvo truputį mažesnis negu apskaičiuotas Vakarų demografų, tokių kaip Murray Feshbacho ir Christopherio Daviso, jis vis tiek patvirtino, kad Sovietų Sąjungoje padėtis sveikatingumo ir gerovės srityje blogėja. Vėlesniuose suvestinės tomuose buvo ne tik pripažinta, kad Sovietų Sąjungoje egzistuoja „antroji ekonomika“, bet ir buvo pabandyta ją išmatuoti. Kitose publikacijose buvo paskelbti trikdantys nuo 3 dešimtmečio neviešinami duomenys apie nusikalstamumą, abortus, savižudybes ir mirties bausmes[39]. Paviešinę tokius nerimą keliančius statistinius duomenis, Gorbačiovas ir jo reformuotojai pripažino sudėtingą tikrovę, su kuria jie susidūrė.

Bene labiausiai sukrečiantis dalykas, kurį pagaliau atskleidė 1985 m. suvestinė, buvo alkoholio pardavimo skaičiai, kurie parodė, kad alkoholiniai

gėrimai sudaro net ketvirtį visos mažmeninės prekybos Sovietų Sąjungoje apimties. „Šie oficialios statistikos skaičiai pirmą kartą aiškiai parodė, – rašė Stephenas White'as savo išsamioje Gorbačiovo antialkoholinės kampanijos istorijoje, – kad degtinės ir kitų stipriųjų gėrimų produkcija nuo 1940 iki 1980 m. daugiau negu patrigubėjo."[40] 1962–1982 m. alkoholio vartojimas vienam žmogui per metus padidėjo 5,6 procento[41]. Tai buvo bomba skaičių pavidalu. Oficialūs skaičiai ne tik patvirtino sovietų disidentų, tokių kaip Michailas Baitalskis, ir Vakarų ekonomistų, tokių kaip Vladimiras Tremlas, pesimistiškiausius skaičiavimus, bet ir viršijo juos.

Šis statistinis viešumas buvo naudingas visiems, kurie norėjo suprasti sovietų socialines problemas, ir atskleidė bjaurų degtinės paveikslą bei sovietų ekonomikos smukimą. Alkoholio žala sovietų produktyvumui siekė nuo penkiolikos iki dvidešimt procentų visos ekonominės produkcijos. Naujoms viešoms apžvalgoms parodžius, kad dvidešimt penki procentai sovietų gamyklų darbininkų reguliariai ateidavo į darbą jau išgėrę taurelę ar dvi degtinės, aišku, kodėl pirmasis dalykas, kurio Gorbačiovas ėmėsi gaivindamas merdėjančią ekonomiką, buvo kova su alkoholiu[42].

Dauguma istorikų laiko perestroikos ekonominį pertvarkymą ir atvirumą – *glasnost* dviem tos pačios monetos pusėmis. Bet norėdami iš tikrųjų įvertinti Gorbačiovo reformas, turime rasti kitokią metaforą. Jo metodą geriau būtų pavaizduoti kaip taburetę ant trijų kojų – perestroikos, *glasnost* ir antialkoholinės kampanijos. Kiekvienas elementas buvo glaudžiai susijęs su kitais.

Iš tikrųjų, jei *glasnost* buvo atviras ir konstruktyvus dialogas apie sovietų sistemos bėdų sprendimo būdus, ji prasidėjo ne nuo simbolinio pokalbio telefonu su Sacharovu, o anksčiau, pradėjus sakyti tiesą apie alkoholį ir visuomenės sveikatingumą. Atviras šitų problemų pripažinimas skyrė Gorbačiovo režimą nuo visų pirmtakų. Gorbačiovo *glasnost* buvo būtina norint parodyti bendrapiliečiams (iš tikrųjų ir visam pasauliui) problemas, kurias reikia išspręsti perestroika. Ir kadangi tokios informacijos paviešinimas buvo reikalingas, kad visuomenė paremtų jo antialkoholinę politiką, degtinė ir *glasnost* buvo neatsiejamai susijusios.

Tačiau sąsajų būta ir daugiau. Kalbėdami apie *glasnost* valstybinių finansų srityje, istorikai atkreipia dėmesį į svarbią Gorbačiovo kalbą 1987 m. birželį Centro Komiteto plenume. „Paimkime, pavyzdžiui, valstybės biudžetą, – sakė Gorbačiovas. – Iš pažiūros viskas atrodo gerai – pajamos dengia išlaidas. Bet kaip tai pasiekiama?"

Paskui Gorbačiovas išvardijo problemiškus sovietų biudžeto elementus, kurie prasidėjo nuo prekės Nr. 1 degtinės. „Žinoma, niekas negali pateisinti vyno ir degtinės gamybos ir pardavimo didėjimo. Bet nors aštuntajame penkmečio plane valstybės pajamos iš alkoholinių gėrimų pardavimo sudarė tik 67 milijardus rublius, vienuoliktame penkmečio plane jos viršijo 169 milijardus."[43] *Glasnost* sudarė sąlygas atvirai kalbėti apie Sovietų Sąjungos problemas ir pirmiausia apie degtinės politiką.

Kas kaltas?

„Papasakokite apie karščiausią Politbiuro ginčą, kuriame esate dalyvavęs."

Kol KGB 1989 m. be paaiškinamų išvarė jį iš Rusijos, *Sunday Times* korespondentas Angusas Roxburghas užduodavo šį klausimą per visus interviu su daugiau kaip šimtu aukščiausių sovietų pareigūnų. Paprastai jie nerūpestingai nusijuokdavo, o paskui pasakydavo: „O, jų buvo labai daug jų, tiek daug..." „Dauguma Politbiuro narių atskleisdavo tik vieną ar dvi savo paslaptis, – rašė Roxburghas, – nors beveik visi jie pasinaudodavo proga pakalbėti apie daugiausia nesutarimų kėlusią problemą nuo perestroikos pradžios – nevykusį bandymą įveikti girtavimą."[44] Sprendimas pradėti tokias istorines reformas, atsisakant Rusijos autokratinės degtinės politikos, daug sako apie politinės reformos varomąsias jėgas, taip pat apie svarbų sovietų elito pasidalijimą į „girtųjų" ir „blaiviųjų" stovyklas.

Kaip pirmoji reikšminga Gorbačiovo iniciatyva, antialkoholinė kampanija užklupo daugumą stebėtojų netikėtai. Dėl šios aplinkybės ir dėl to, kad ir kritikai, ir šalininkai pripažino, kad ji baigėsi visiška nesėkme, ši kampanija kėlė ir vis dar kelia nesiliaujančias spekuliacijas apie tai, kodėl ji buvo pradėta, ir kas dėl to kaltas?[45]

Remdamiesi supaprastintu, karikatūrišku supratimu apie sovietų politikos formavimą, girdi, ką vadovas pasako, tas ir daroma, dauguma žmonių klaidingai kaltina vien generalinį sekretorių Gorbačiovą. Galbūt, kilęs iš šalies pietų, kur žmonės vartoja alkoholį saikingiau ir daugiausia vyną, Gorbis nesuprato degtinės svarbumo šaltesnio klimato regionuose? O gal Raisa Gorbačiova, sujaudinta tragiško savo brolio alkoholizmo, įtikino savo vyrą kovoti su degtine?[46] Galbūt kaip tik tai Michailas turėjo galvoje, kai savo inauguracijos išvakarėse pasakė Raisai, kad „mes tiesiog negalime toliau taip gyventi"[47]. Tačiau iš tiesų sprendimą pradėti antialkoholinę kampaniją lėmė ne koks nors sąmokslas ar slaptos paskatos: tiesiog daugelis Sovietų Sąjungos vadovų suprato, kad alkoholis nuo seno menkina ekonomikos našumą ir kenkia gyventojų gerovei. Kadangi sovietų vadovai buvo susipažinę su slaptais duomenimis apie socialinę ir ekonominę padėtį šalyje, jie žinojo problemos mastą. Gorbačiovui stojus prie šturvalo, atrodė, kad pagaliau ryžtasi kaip nors ją spręsti. „Statistika kėlė pasibaisėjimą", – vėliau pasakė Gorbačiovas rašytojui Viktorui Jerofejevui, kai šis paklausė, kodėl buvo pradėta antialkoholinė kampanija.

> Traumos darbo vietose, mažėjantis darbo našumas, trumpėjanti gyvenimo trukmė, nelaimingi atsitikimai keliuose ir geležinkeliuose. 1972 m. girtavimo problem buvo aptarta Politbiure, bet jos sprendimas atidėtas. Jos buvo neįmanoma išspręsti, nes valstybės biudžetas pats buvo girtas – jis kliovėsi pajamomis iš degtinės pardavimo. Stalinas įvedė prekybą alkoholiu kaip laikiną

priemonę, bet nėra nieko pastovesnio kaip laikinas sprendimas. Brežnevo laikais „girtas" biudžeto komponentas padidėjo nuo šimto milijardo iki šimto septyniasdešimt milijardų rublių – tiek pelno valstybei teikė degtinė[48].

Sovietų lyderiui atvirai pripažinti svarbiausią Rusijos degtinės politikos paradoksą – ne tik alkoholio pajamų svarbą iždui, bet ir tai, kad valstybė nuosekliai slėpė pasibaisėtinas jo vartojimo socialines pasekmes, buvo iš tikrųjų revoliucinis žingsnis. Iš tikrųjų, blaiviojo Gorbačiovo požiūris į šią istoriškai svarbiausią Rusijos autokratijos atramą buvo artimesnis blaiviesiems sovietų disidentams negu girtiesiems partijos brežnevistams. „Gorbačiovas viduje seniai sukilo prieš gimtąją Sistemą", kuri „jį sukūrė, puoselėjo ir suformavo", prisiminė buvęs Gorbačiovo sąjungininkas Politbiure Nikolajus Ryžkovas[49]. Bene geriausiai tai atskleidžia ir politinė, ir asmeninė jo pozicija alkoholio atžvilgiu.

„Buvo daug girtuokliavimo paplitimo priežasčių: blogos gyvenimo sąlygos, kasdienio gyvenimo sunkumai, kultūrinis atsilikimas, – rašė Gorbačiovas savo prisiminimuose. – Daugelis gėrė dėl to, kad negalėjo realizuoti savo potencialo, pasakyti, ką galvoja. Slogi socialinė atmosfera skatino silpnabūdžius žmones skandinti alkoholyje savo nepasitenkinimą žema padėtimi ir atšiaurios tikrovės baimę. Vadovų, kurie atidavė „žaliai alkoholio gyvatei" dosnią duoklę pavyzdys taip pat darė blogą poveikį."

Kaltindamas valstybę visuomenės girdymu, kaip Solženicynas ir Sacharovas, ir antrindamas Baitalskiui, kad nėra nieko blogiau už tylų pasidavimą ir abejingumą girtavimui, jis kalbėjo taip, tarsi pats būtų į valdžią atėjęs disidentas. „Bene liūdniausia buvo tai, – sakė Gorbačiovas, prisimindamas gyvenimą Brežnevo laikais, – kad nors plataus vartojimo prekių labai trūko, valdžia nesugalvojo, kaip palaikyti pinigų apyvartą neparduodant alkoholio ir negirdant žmonių. Kad ir kaip kvaila, tai yra gryna tiesa. Praraja tarp didžiulės pinigų pasiūlos ir menkos prekių pasiūlos buvo užpildyta alkoholiu."[50]

Tikrai, kažką reikėjo daryti, bet būtų neteisinga visą kaltę suversti vien generaliniam sekretoriui Gorbačiovui. Vieno žmogaus totalitarinės diktatūros laikai baigėsi atsikračius dvokiančio Stalino lavono – dauguma politinių sprendimų vėlyvuoju sovietų laikotarpiu buvo priimami bendrai, o generalinis sekretorius buvo pirmas tarp lygių. Iš tikrųjų, nors Gorbačiovui galų gale tenka galutinė atsakomybė už antialkoholinę politiką ir jos nesėkmę (ir sprendžiant iš jo prisiminimų, jis ją prisiima), jos sumanytojas buvo ne jis. Jos architektas iš tikrųjų buvo Michailas Solomencevas. Karštas blaivininkas, buvęs alkoholikas Solomencevas prieš pat Andropovo mirtį tapo visateisiu Politbiuro nariu, įtakingu Partijos kontrolės komiteto pirmininku, atsakingu už partijos drausmę. Nuo Brežnevo laikų Solomencevas ragino stiprinanti antialkoholinę propagandą ir

plėtoti galimybes linksmintis, sportuoti ir ilsėtis be alkoholio, – šie jo siūlymai tapo antialkoholinės kampanijos pagrindu.

Jeigu ieškote akivaizdaus įkalčio, tai jis yra Solomencevo 1984 m. kalba Partijos kontrolės komitete, pasakyta, kai pripažinti girtuokliavimo problemą vis dar buvo draudžiama. Niekada anksčiau neminėtos istorikų darbuose Solomencevo kalbos žodžiai įkūnija ir antialkoholinės kampanijos dvasią, ir turinį:

> Aš ypač norėčiau pabrėžti būtinybę stiprinti kovą su girtuokliavimu ir alkoholizmu. Kaip žinote, 1972 m. ir vėlesniais metais šiuo atžvilgiu buvo priimti tinkami sprendimai. Bet jiems įgyvendinti nebuvo imtasi būtino organizacinio darbo ar antialkoholinės propagandos stiprinimo. Todėl pastaraisiais metais girtuokliavimas plačiai paplito, prasiskverbdamas į visus visuomenės sluoksnius – tarp komunistų, *Komsomolo* narių ir vadovų.
> Viena iš girtuokliavimo plitimo priežasčių, žinoma, yra silpna partijos sprendimų įgyvendinimo kontrolė. Todėl kai kurie vadovai net kaupia konjako ir banketų fondus iš darbuotojų įnašų, kad organizuotų kolektyvinį girtavimą. Tokios išgertuvės dažnai rengiamos švenčiant socialistinio lenktyniavimo ir visuomeninių užduočių pabaigtuves, oficialių delegacijų apsilankymus, šventes, tarnautojų gimimo dienas ir taip toliau. Kartais jos rengiamos net pačių įmonių ir įstaigų patalpose.
> Sistemingi patikrinimai, kuriuos atlieka Partijos kontrolės komitetas, rodo, kad daugelyje įmonių ir įstaigų girtuokliavimo pavojai ir toliau lieka nepakankamai įvertinti. Kai kurie partijos komitetai ir komisijos neužima principingos pozicijos ir nepakankamai griežtai baudžia piktnaudžiaujančius alkoholiu. Pavyzdžiui, Sverdlovsko srityje nepadorus kai kurių girtų komunistų elgesys nebuvo net aptartas partijos narių. Černigovo srities komunistai, kurie buvo kaltinami naminės degtinės varymu, net nebuvo pašalinti iš partijos.
> Mes turime visiškai aiškiai parodyti, kad nuolaidžiavimas ar atlaidumas piktnaudžiaujantiems alkoholiu ar antialkoholinių įstatymų pažeidėjams nebus daugiau toleruojamas. Kiekvienas incidentas, kuris kyla dėl alkoholio, turi būti vertinamas per šio blogio visuomenei keliamo pavojaus prizmę. Daugelis šlykščiausių nusikaltimų, įskaitant kyšių ėmimą, dažnai įvykdomi apsvaigus nuo alkoholio. Girtuokliavimas daro didžiulę materialinę ir moralinę žalą mūsų visuomenei, žalodamas ne tiktai dabartinės kartos, bet ir ateities kartų sveikatą.

Išbėręs privalomas tiradas apie Lenino priešiškumą alkoholiui ir simboliškai patikinęs generalinį sekretorių Černenką, kad yra jam visiškai ištikimas Solomencevas drąsiai paskelbė: „Draugai! Mūsų partijos ryžtas išnaikinti socialistinės nuosavybės grobstymą, piktnaudžiavimą, kyšininkavimą, spekuliavimą, girtuokliavimą ir kitas negeroves yra stiprus ir nepalenkiamas."[51]

Tokie pareiškimai valdant girtajam Konstantinui Černenkai buvo ypač drąsūs, nes niekas negalėjo būti tikras, kad į valdžią ateis blaivus generalinis sekretorius. Šalies vadovu tapus Gorbačiovui, kurio blaivi pasaulėžiūra visiškai sutapo su jo paties, Solomencevas pagaliau gavo galimybę įgyvendinti savo sumanymus.

Taigi pirmą 1985 m. balandžio savaitę ką tik paskirtas generalinis sekretorius Gorbačiovas pirmininkavo dviejų valandų uždaram Politbiuro susirinkimui, kuriame buvo svarstomas kovos su girtuokliavimu klausimas. Šį susirinkimą blaivusis užsienio reikalų ministras Andrejus Gromyka vėliau apibūdino kaip „svarbų mūsų partijos istorijos lūžį"[52].

Publikavusi pranešimą apie draugo Grigorijaus Romanovo vizitą į Vengriją (tą, per kurį jis smarkiai pasigėrė), *Pravda* pirmajame puslapyje nerūpestingai paskelbė, kad „atsižvelgdamas į gausius darbo žmonių pasiūlymus, pateiktus centrinei ir regionų valdžiai, Politbiuras nuodugniai aptarė kovos su girtuokliavimu ir alkoholizmu klausimą". Skaitant šį tipiškai pilką pranešimą apie „griežtų socialinių, politinių, ekonominių, administracinių, medicininių ir kiti antialkoholinių priemonių kompleksą"[53] niekada nebūtum pagalvojęs, kad šis sprendimas, kaip prisimena daugelis jį priimant dalyvavusių žmonių, sukėlė itin triukšmingas diskusijas, kadangi buvo sprendžiamas sovietų degtinės politikos likimas.

Susitikimas prasidėjo nuo Solomencevo pranešimo alkoholio klausimu, kuris buvo užsakytas valdant Andropovui. Jo kolegos prisiminė, kaip Solomencevas reguliariai atvykdavo į Politbiuro susitikimus turėdamas šūsnis dokumentų su tyrimo apie kovą su alkoholizmu rezultatais ir skaitė ilgas paskaitas, pagrįstas oficialiais tyrimais ir ilgai slėptais statistiniais duomenimis apie socialinę ir ekonominę šalies padėtį, kuri iš tikrųjų buvo pasibaisėtina[54].

Skaitydamas šiuos „sukrečiančius pranešimus," taip pat nuoširdžius žmonių laiškus apie alkoholizmą, pasipiktinęs Gromyka, kurio parama prieš kelias savaites užtikrino Gorbačiovui šalies vadovo postą, drąsiai išreiškė nusivylimą draugu Brežnevu dėl to, kad jis nepaisė degtinės keliamų problemų. „Įsivaizduokite, šioje šalyje geriama visur – darbe ir namie, politinėse ir meninėse organizacijose, laboratorijose, mokykloje ir universitetuose, net vaikų darželiuose!"[55]

Gorbačiovas, kaip pasakojo Anatolijus Černiajevas, jam pritarė: šie pranešimai „atskleidžia ne tik rimtą socialinę dabarties problemą, bet ir byloja apie mūsų tautos biologinę padėtį, jos genetinę ateitį". Trenkęs

kumščiu į stalą naujasis generalinis sekretorius pareiškė: „Jeigu neišspęsime šios problemos, galime užmiršti apie komunizmą.“[56]

Karščiausiai ryžtingus veiksmus palaikė ir daugiausia prie antialkoholinės kampanijos įgyvendinimo prisidėjo Jegoras Ligačiovas. Šis efektyvus reformuotojas, kovojęs už visuomenės blaivumą 1965–1983 m. būdamas pirmuoju Tomsko partijos sekretoriumi, buvo ištikimas Gorbačiovo sąjungininkas, nors vėliau jų santykiai pašlijo. Būdamas puritoniškas blaivininkas, jis smerkė alkoholikus partijoje ir uždarė keturiasdešimt penkias iš keturiasdešimt septynių gėrimų parduotuvių Tomske. „Mano oficialios pareigos ir asmeninis nepakantumas girtuokliavimui šiuo atveju sutapo“, pasakė jis vėliau apie savo atsidavimą antialkoholio kampanijai[57].

Ligačiovas dar buvo tiktai kandidatas į Politbiuro narius (neturėjo teisės balsuoti), todėl nedalyvavo priimant pareiškimus ar įstatymus, kaip visateisiai (turintys balso teisę) nariai, bet jis smerkė alkoholį beveik taip pat, kaip vyresnis Solomencevas. Prieš kampaniją Ligačiovas viešai pasmerkė atlaidų požiūrį į girtavimą partijoje, piktindamasis, kad du šimtai tūkstančių partijos narių ir trys šimtai septyniasdešimt tūkstančių *Komsomolo* narių buvo pastebėti girtuokliaujant, bet liko nenubausti. Kaip ir Solomencevas, jis norėjo, kad „stiprinant visuotinę kovą su girtuokliavimu“ smarkiai geriantys partijos nariai būtų atleisti iš pareigų[58].

Ligačiovą ypač sujaudino krūvos širdį draskančių sielvarto prislėgtų žmonų ir motinų laiškų. „Šituose laiškuose širdgėlos prislėgtos moterys prakeikė girtuokliavimą, kuris atėmė jų sūnų ir vyrų gyvenimus ir sužalojo jų vaikus, – prisiminė Ligačiovas. – Tai buvo tikras pagalbos šauksmas. Be to, daug mokslininkų signalizavo apie pavojų ir prognozavo šalies genetinio fondo išsigimimo grėsmę.“ Nors vėliau Ligačiovą ir Gorbačiovą atskyrė politinė bedugnė, abu sutarė dėl būtinybės spręsti šią nacionalinę tragediją[59].

Apskritai, Gorbačiovo žodžiais tariant, pagrindinis reformuotojų rūpestis buvo atgaivinti ne tik (ir net ne pirmiausia) ekonomiką, o veikiau moralinę atmosferą[60]. Vis dėlto, ne visi pritarė pasiūlytiems politiniams sprendimams. Politbiure vis dar buvo didelė „girta“ frakcija, kuri dėl ekonominių, socialinių ar asmeninių priežasčių griežtai priešinosi antialkoholinei kampanijai. Karščiausiai jai prieštaravo Nikolajus Ryžkovas, jaunas Gorbačiovo sąjungininkas reformistas, vėliau tapęs vienu iš aršiausių jo kritikų.

„Aš pritariau, kad reikia imtis kovos su alkoholizmu priemonių ir pripažinau, kad šaliai gresia pražūtis, – sakė Ryžkovas per interviu su Britanijos žurnalistu Angusu Roxburghu, – bet kategoriškai prieštaravau pasiūlytiems metodams. Iš pradžių pamaniau, kad jie juokauja, kai pasakė, kad „girtuokliavimo nesustabdysi, kol parduotuvių lentynose bus degtinės“. Paskui supratau, kad kalbama mirtinai rimtai.“[61]

Ne kartą atkreipdamas dėmesį į praeities priemonių neefektyvumą ir griežtos prohibicijos nesėkmes kitose šalyse, Ryžkovas maldavo rinktis nuosaikų kelią ragindamas tradiciškai apsiriboti kainų padidinimu ir drausmės darbo vietose stiprinimu. Prieštaraudamas siūlomoms ekstremalioms priemonėms, jis atkreipė dėmesį, kad apribojus prekybą alkoholiu būtina normuoti cukrų – svarbiausią naminės degtinės sudedamąją dalį, teisingai numatydamas, kad neteisėto *samogono* varymas smarkiai išaugs. Tačiau nors jį palaikė apytiksliai pustuzinis vyresnių pareigūnų, Ryžkovo pasipriešinimas buvo užgniaužtas.

„Ir koks buvo jų atsakymas? – rašė Ryžkovas savo kandžioje knygoje *Perestroika: išdavystės istorija*. Alkoholio priešininkai iškoneveikė jį.

> Ryžkovas nesupranta momento svarbumo. Ryžkovas nesuvokia, kad atėjo laikas pereiti nuo žodžių prie veiksmų. Ryžkovas nežino, kad reikia bet kokiomis priemonėmis gelbėti moralinę šalies atmosferą. Ryžkovas labiau rūpinasi ekonomika negu morale. Aš net neatsimenu visų kaltinimų, kuriais jie mane apibėrė. Gorbačiovas, rūpindamasis šalies „moraline atmosfera" aktyviai palaikė šiuos kovotojus su alkoholizmu.[62]

Daugelį šimtmečių alkoholio pajamos buvo svarbi ekonominė Rusijos autokratinės valstybės atrama, taigi nenuostabu, kad kovos su girtuokliavimu kampanijos planui priešinosi tie žmonės, kurie puikiai suprato, kokios bus jos ekonominės pasekmės. Kai valstybinės ekonominės planavimo agentūros *Gosplan* direktoriaus pavaduotojas įspėjo, kad nėra jokių realistiškų būdų užlopyti penkių milijardų rublių skylę, kuri atsiras pradėjus įgyvendinti antialkoholinę kampaniją, Gorbačiovas rūsčiai jį subarė: „Jūs norite statyti komunizmą ant degtinės?"[63]

Gosplano vadovui, tris kartus atsisakius pasirašyti planą, buvo pagrasinta pašalinti iš Komunistų partijos. Jo argumentus prieš kampaniją parėmė Vasilijus Garbuzovas. 1960 m. valdant Chruščiovui paskirtas finansų ministru, Garbuzovas daugiau kaip dvidešimt penkerius metus puoselėjo ir skatino degtinę kaip svarbiausią sovietų biudžeto pajamų šaltinį. Kaip vėlyvojo sovietų laikotarpio degtinės politikos architektas jis geriau negu bet kas kitas suprato, kokios bus ekonominės pasiūlytų priemonių pasekmės, taigi Gorbačiovas aptarti svarstomą problemą pirmiausia iškvietė Garbuzovą. Kad ir kaip Gorbačiovas jį įkalbinėjo, Garbuzovas taip pat atsisakė pasirašyti sprendimą pradėti antialkoholinę kampaniją. Po keleto savaičių pagyvenusį finansų ministrą ištiko toks pats likimas, kaip ir Gorbačiovo konkurentą Romanovą, – jis buvo prievarta išleistas į pensiją[64].

Gorbačiovo grasinimai atleisti gana smarkiai įbaugino svyruojančius Politbiuro narius, tarp jų Eduardą Ševardnadzę, kuris netrukus pakeitė Gromyką sovietų užsienio reikalų ministro poste, o vėliau tapo nepriklausomos

Gruzijos prezidentu. Žinodamas saikingas daugiausia vyną geriančio Kaukazo tradicijas, Ševardnadzė teigė pasibaisėjęs antialkoholinės kampanijos planu, bet pripažino balsavęs už jį, nors širdyje jam nepritarė[65].

Kitų kampanijos priešininkų taip lengvai išgąsdinti nepavyko, tarp jų Heidaro Alijevo, kuris vėliau tapo posovietų Azerbaidžano, esančio šalia Ševardnadzės Gruzijos, prezidentu. Vienintelis Politbiuro narys musulmonas, kultūringasis Alijevas gėrė tiktai savo gimtojo Kaukazo konjaką ir teikė pirmenybę kompozitorių, aktorių ir menininkų kompanijai, o ne paprastiems Kremliaus „girtuokliams, keikūnams ir mergišiams“[66]. Tačiau galingas ministro pirmininko pavaduotojas įkūnijo senos Brežnevo eros korupciją ir favoritizmą – jis pavertė sovietų Azerbaidžaną naftos, medvilnės ir ikrų feodu.

Gindamas savo interesus, Alijevas taip pat atsisakė pasirašyti sprendimą pradėti antialkoholinę kampaniją. Jis priešinosi net kai kampanija kaip reikiant įsibėgėjo: bergždžiai protestuodamas prieš pažangia, importuota iš Vakarų Vokietijos įranga aprūpintos šampano gamyklos, kurią jis neseniai buvo įkūręs Azerbaidžane, uždarymą. Taip atkakliai priešindamasis jis užsitraukė blaiviųjų Gorbačiovo, Ligačiovo ir Solomencevo rūstybę. Kai jis vėliau pasipriešino alaus daryklų uždarymui, sakydamas, kad alus „iš tikrųjų ne alkoholis“, Solomencevas pagrasino pateikti tyrimą, „įrodantį, kad žmonės labiau apgirsta nuo alaus negu nuo degtinės“. Kai Alijevas pareiškė, kad girtuokliavimas nėra didelė problema tradiciškai musulmoniškame, vyną gaminančiame Azerbaidžane ir kad devyniasdešimt penki procentai respublikoje pagaminamo vyno eksportuojama į kitus regionus, „Ligačiovas nuvyko į Azerbaidžaną ir išdėjo į šuns dienas respublikos lyderius, kaltindamas juos savo gėrimu nuodijant kitus šalies regionus“[67].

Alijevo pasipriešinimas antialkoholinei kampanijai tiktai sutvirtino reformuotojų įsitikinimą, kad jis įkūnija favoritizmą, privilegijas ir Brežnevo laikų korupciją. 1987 m. Gorbačiovas surengė Stalino stiliaus visuotinio Alijevo pasmerkimo kampaniją ir atleido jį už korupciją ir protekcionizmą[68]. Taip (kaip Romanovas ir Garbuzovas) buvo pašalintas dar vienas įtakingas antialkoholinės kampanijos kritikas.

Apibendrinant galima pasakyti, kad Gorbačiovas buvo anaiptol ne vienintelis istorinių reformų autorius, griaudamas pačius Rusijos autokratijos pamatus pradėjęs visuotinį karą su degtinės politika; kaltė (ar nuopelnas) dėl jų tenka ir daugeliui kitų tuometinių šalies vadovų. Kaip pripažino ir Ligačiovas, ir Gorbačiovas, sprendimas buvo priimtas kolektyviai, nors anaiptol ne vienbalsiai. Be to, asmeninė konkurencija, kuri kilo per karštus debatus dėl antialkoholinės kampanijos, darė įtaką būsimų reformų kursui, o bloga kampanijos vadyba paskubino visos sovietų autokratijos žlugimą.

18

AR ALKOHOLIS SUŽLUGDĖ SOVIETŲ SĄJUNGĄ?

Klausimas. Kas yra sovietų istorikas?
Atsakymas. Žmogus, kuris gali tiksliai prognozuoti praeitį.[1]

Net sovietų disidentiniuose sluoksniuose šis politinis anekdotas turbūt buvo ne pats juokingiausias. Vis dėlto Amerikos prezidentas Ronaldas Reaganas jį, kaip ir kitus panašius anekdotus, dažnai pasakodavo smarkiai paveikdamas amerikiečių politines nuostatas. Kaip buvęs aktorius, Reaganas suprato sąmojo galią ir pavedė savo padėjėjams rinkti Sovietų Sąjungoje pasakojamus ironiškus rusų anekdotus. Papasakotas kalbos vidury, gerai pateiktas sovietų anekdotas galėjo ne tik palenkti minią, bet ir atskleisti, kad nepaisant pompastiškos „blogos imperijos retorikos" anapus geležinės uždangos gyvena žmonės. Paprasti, žemiški žmonės, kurie gerai supranta savo sistemos trūkumų esmę. Be to, Reaganas mėgo pasakoti auditorijai pokštus, kurių ji niekada nebuvo girdėjusi.

Du vyrukai Sovietų Sąjungoje eina gatve, ir vienas iš jų klausia: „Ar mes iš tikrųjų jau pasiekėme galutinį komunizmą? Dabar jau viskas?" Kitas atsako: „Oi, ne, kur tau, bus daug blogiau."[2]

Nors Reaganas buvo linksmų plaučių žmogus, rusai tikriausiai apstulbtų sužinoję, jog daugelis nūdienos amerikiečių mano, kad iš tikrųjų šaltąjį karą užbaigė ir galingą Sovietų Sąjungą sugriovė ne kas kitas, o Reaganas savo iškalba. Pažiūrėkime, pavyzdžiui, ką sako istorikas Garry Willsas: „Reaganas pasakė „nugriaukite šią sieną", ir ji buvo nugriauta. Ir šiandien „Sovietų Sąjungos nebėra". Jis pavadino ją Blogio imperija, ir ji kaip mat išnyko."[3]

Šis vyrukas buvo apdovanotas Pulitzerio premija.

Perdėta? Tikrai. Tačiau tokius argumentus vis dažniau pateikia Gipperį šlovinantys reiganologai, ir jų knygų srautas nepaliaujamai auga. Jos visos pagrįstos standartiniu teiginiu: užėmęs tvirtą moralinę poziciją prieš „bedievį" priešą ir smarkiai padidinęs amerikiečių gynybos išlaidas Reaganas metė Sovietų Sąjungai iššūkį, kuriam atremti jai neužteko jėgų;

jam atskleidus komunizmo silpnybę, sovietai buvo priversti kapituliuoti, Rytų Europa grįžo prie demokratijos ir visame socialistiniame pasaulyje prasidėjo liberalizacija. Taip Reaganas vienas „išvadavo milijardą vergų nuo jų komunistinių šeimininkų jungo“[4]. Ir taip teigdami reaganologai anaiptol ne juokauja.

Tokios knygos turi bent jau du didžiulius trūkumus. Pirma, dauguma rašytojų reiganologų neturi net elementariausių žinių apie sovietų politiką ar istoriją ir daugiausia dėmesio skiria neatremiamai Amerikos prezidento charizmai. Kitas trūkumas yra menkai pagrįsti argumentai. „Žinovai“, kurie teigė, kad Arabų pavasaris, prasidėjęs 2010 m. pabaigoje, yra Baracko Obamos nuopelnas, darė tą pačią klaidą: užsienio vadovo kalbos vienoje Žemės rutulio pusėje labai menkai gali paveikti vidaus politinius įvykius kitoje[5].

Sovietų Sąjungos ateitį pirmiausia nulėmė pačios autokratinės sistemos problemos, o ne Reagano kalbos. Daugelis tų problemų – visuomenės nepasitenkinimas vadovavimu, auganti infliacija deficitinėje ekonomikoje ir net tautinių santykių įtampos augimas – yra susijusios su degtinės politika. Atėjęs į valdžią Gorbačiovas ypač pasibaisėjo šiurpia socialine statistika, kuri rodė, kad 8 dešimtmečio pabaigoje Sovietų Sąjungoje prasidėjo demodernizacijos procesas. Užuot augęs, ekonominis produktyvumas smuko; užuot klestėjusi, sovietų visuomenė tapo vis vangesnė ir vis labiau korumpuota. Užuot gyvenę ilgiau ir sveikiau, Sovietų Sąjungos piliečiai vis dažniau sirgo ir anksti mirdavo. Neapdorota sveikatos statistika, pirmą kartą paviešinta valdant Gorbačiovui, patvirtino, kad auga ne tik vaikų mirtingumas, kaip teigė Vakarų demografai, tokie kaip Murray Feshbachas, bet ir kad „pradėjo mažėti tikėtina gyvenimo trukmė, o tokių atvejų pramoniniame pasaulyje taikos metu dar nebuvo.“[6]

Statistika, paviešinta Gorbačiovo nurodymu, siekiant atskleisti alkoholio žalą, buvo išties šiurpi. Štai tik keletas pavyzdžių:

1985 m. Rusijoje buvo suvartojama vidutiniškai 14,9 litro gryno alkoholio vienam gyventojui per metus. Pasaulio sveikatos organizacijos duomenimis, jeigu šalyje vidutiniškai suvartojama daugiau negu 8 litrai alkoholio, tai kelia grėsmę bendrai gyventojų sveikatai. Kitaip tariant, *vidutinis* rusas suvartodavo 130 tradicinių pusės litro butelių degtinės per metus arba vienas vyras Sovietų Sąjungoje išgerdavo butelį degtinės kas tris dienas[7]. 8 dešimtmečio pabaigoje tikėtina sovietų moterų gyvenimo trukmė siekė 72,6 metų, o vyrų – smuko iki 62,5 metų, tapdama mažesnė negu bet kurioje kitoje Europos šalyje. Nuo apsinuodijimo alkoholiu kasmet mirdavo dvidešimt tūkstančių žmonių, be to, degtinė nusinešdavo darbingo amžiaus Sovietų Sąjungos piliečių gyvybes sukeldama nelaimingus atsitikimus, traumas, širdies bei kraujagyslių ir kvėpavimo takų ligas. Iš viso, kaip buvo apskaičiuota, 1960–1987 m. degtinei buvo paaukoti nuo trisdešimties milijonų iki trisdešimt penkių milijonų Sovietų

Sąjungos gyventojų – dešimčia milijonų daugiau, negu žuvo kovodami su hitlerine Vokietija per Antrąjį pasaulinį karą[8].

Nors anksčiau alkoholį vartodavo daugiausia vyrai, 9 dešimtmečio pradžioje reguliariai gerdavo daugiau kaip 90 procentų sovietų moterų. Geriančių motinų vaikai mirdavo gerokai dažniau, gimdavo per mažo svorio ir pirma laiko, fizinių ir protinių negalių, ką ir kalbėti apie vaisiaus alkoholinį sindromą. Alkoholio vartojimas dažnai tapdavo nepageidaujamų lytinių santykių ir nepageidaujamo nėštumo priežastimi. Smarkiai išaugus abortų skaičiui daugiau moterų tapdavo pirma laiko nevaisingos. Degtinė prasismelkė į Rusijos universitetus, vidurines ir net pradines mokyklas: 84 procentai sovietų vaikų pradėjo vartoti alkoholį nesulaukę net šešiolikos metų. Prieštaringai vertinamo Sovietų Sąjungos Mokslų akademijos Novosibirsko skyriaus vadovo Abelio Aganbegiano, vėliau tapusio pagrindiniu Gorbačiovo ekonomikos patarėju, pranešimo duomenimis, devyniasdešimt procentų pirmą kartą gydytų nuo alkoholizmo asmenų buvo jaunesni negu penkiolikos, o trečdalis – jaunesni negu dešimties[9]. Tokie duomenys kėlė siaubą.

Degtinė taip pat ardė sovietų žmonių šeimas. Pagrindinė 80 procentų skyrybų ir 80 procentų mirtimi pasibaigusių eismo įvykių priežastis buvo alkoholizmas. Alkoholis buvo pagrindinė savižudybių, nelaimingų atsitikimų vandenyje ir sifilio bei gonorėjos atvejų priežastis. Nusikaltimų statistika buvo dar akivaizdesnė: Rusijos respublikoje septyniasdešimt keturi procentai visų žmogžudysčių ir šešiasdešimt procentų visų vagysčių įvykdydavo apsvaigę nuo alkoholio asmenys, dėl girtavimo kildavo du trečdaliai gaisrų, alkoholis paskatindavo septyniasdešimt keturis procentus išžaginimų, aštuoniasdešimt keturis procentus apiplėšimų ir devyniasdešimt procentų visų chuliganizmo atvejų. Kaip buvo konstatuota vienoje sovietų studijoje, „jeigu nebūtų girtuokliavimo ir alkoholizmo, nebeliktų didžiąją kriminalinės statistikos dalį sudarančių nusikaltimų, pirmiausia smurtinių, buitinių ir užsakytų“[10].

Girtavimo žala sovietų ekonomikai buvo ne mažiau stulbinanti. Ekonominiai nuostoliai dėl ligų ir priešlaikinės mirties, nelaimingų atsitikimų darbo vietose, pravaikštų ir prastos darbo drausmės, labai vaizdingai aprašytos Venedikto Jerofejevo knygoje *Maskva–Petuškai,* kasmet siekė milijardus rublių. Išsamių tyrimų duomenimis, piktnaudžiavimas alkoholiu kainavo sovietų ekonomikai daugiau kaip trečdalį (36,9 %) nacionalinių pajamų (daugiau kaip penkis kartus daugiau, negu valstybė gaudavo pelno iš degtinės). Aganbegiano vadovaujamas Mokslų akademijos skyrius tvirtino, kad vienuoliktojo penkmečio plano (1981–1985 m.) nesėkmę pirmiausia lėmė girtuokliavimas, ir padarė išvadą, kad alkoholizmas yra „baisiausia tragedija per tūkstantmetę Rusijos istoriją“[11].

Jeigu būtumėte naujas vadovas ir jums būtų pateikti tokie baisūs statistiniai duomenys, ką jūs darytumėte? Aišku, kodėl Gorbačiovas pradėjo

reformas nuo antialkoholinės kampanijos, kuria siekė sveikatinti visuomenę, stiprinti jos moralę ir padidinti ekonominį sovietų žmonių produktyvumą[12]. Nors mes daugiausia pastebime kampanijos nesėkmes, iš pradžių ji tikrai nemažai pasiekė: per pirmuosius metus degtinės gamyba ir pardavimas sumažėjo trečdaliu, per dvejus su puse metų – dviem trečdaliais[13]. 1989 m. alkoholio vartojimas vienam žmogui sumažėjo nuo 14,9 iki 12,5 litro. Vien per pirmus kampanijos metus bendras nusikaltimų skaičius sumažėjo ketvirčiu. Smarkiai sumažėjo skyrybų skaičius, nelaimingų atsitikimų keliuose sumažėjo dvidešimčia procentų, o pravaikštų – trečdaliu[14]. Iš pradžių atrodė, kad smarkūs alkoholio pardavimo ir pasiūlos apribojimai neša vaisius.

Dvidešimtmečių ir trisdešimtmečių mirtingumas iš karto sumažėjo dvidešimčia procentų. Rusijos respublikoje su alkoholiu susijęs mirtingumas staiga krito nuo 26,4 šimtui tūkstančių gyventojų 1980 m. iki 9,1 1987 m. Mirtimi pasibaigusių nelaimingų atsitikimų darbe skaičius sumažėjo trečdaliu, o mirtinų apsinuodijimų alkoholiu – per pusę. Negana to, mirtingumui mažėjant, gimstamumas augo, ir kūdikiai buvo statistiškai daug sveikesni negu anksčiau. Bene nuostabiausias dalykas buvo tikėtinos gyvenimo trukmės augimas. Nuo 1984 iki 1987 m. vidutinė tikėtina moterų gyvenimo trukmė pailgėjo visais metais, o sovietų vyrai galėjo tikėtis, kad gyvens net trejais metais ilgiau[15]. Iki 1988 m., kai ši kampanija buvo tyliai nutraukta, ji išgelbėjo net iki milijono Sovietų Sąjungos piliečių gyvybių[16].

„Būtų neteisinga sakyti, kad antialkoholinės priemonės buvo visiškai nenaudingos, – vėliau sakė Gorbačiovas, teisindamas savo politiką. – Sumažėjo nelaimingų atsitikimų, mirčių, darbo laiko švaistymo, chuliganizmo ir skyrybų dėl girtuokliavimo ir alkoholizmo. Pirmą kartą tapo prieinama informacija apie alkoholinių gėrimų gamybą ir vartojimą, taip pat statistiniai duomenys, kurie anksčiau buvo slapti. Vis dėlto, neigiamos antialkoholinės kampanijos pasekmės smarkiai viršijo jos teigiamus aspektus.“[17]

Gorbačiovas tikrai gerai žinojo apie kampanijos naudą, bet jis taip pat su humoru žiūrėjo į susierzinimą, kurį jo politika sukėlė vidutiniam alkoholį vartojančiam Sovietų Sąjungos gyventojui. Net prieš Sovietų Sąjungos žlugimą, linksmas, savikritiškas Gorbačiovas pats pasakojo lankytojams iš užsienio šį žinomą anekdotą.

Prie alkoholinių gėrimų parduotuvės driekiasi kilometro ilgumo eilė. Žmonės netveria įtūžiu. Vienas vyrukas pagaliau neištveria: „Viskas. Einu į Kremlių ir nužudysiu Gorbačiovą!“ Po valandos jis grįžta į savo vietą eilėje. „Na? – klausia visi. – Ar nužudei?“ „Kur ten jį nužudysi, – atsako šis. – Ta eilė dar ilgesnė negu ši!“[18]

Taigi kas buvo padaryta neteisingai? Nors būta socialinių ir demografinių laimėjimų, kampanijos politinė ir ekonominė žala pradedant augančiu nepasitenkinimu Kremliumi ir skeptišku požiūriu į *perestroiką*, kurį įveikti pasirodė sunku, buvo labai didelė, ir ignoruoti jos buvo neįmanoma.

„Valstybė iš esmės sukūrė du šimtus milijonų nusikaltėlių, – aiškino Rusijos žurnalistas Leonidas Joninas, – versdama ištroškusius žmones gerti neteisėtą *samogoną*. *Perestroikos* retorika buvo diskredituota. Valdžia parodė savo kvailumą ir bejėgiškumą. Žmonės nebetikėjo, kad nauji vadovai supranta, ką daro, ir gali tai padaryti."[19]

Dėl nepopuliarios politikos Rusijos respublikos premjeras Vitalijus Vorotnikovas ne kartą buvo iškoneveiktas per viešus susitikimus su gyventojais. „Žmonės piktinasi, – sakė jis Politbiurui. – Kiekvieną kartą apsilankius kokioje nors gamykloje darbininkai įstumia mane į kampą ir šaukia: „Ką jūs darote? Kaip galite taip su mumis elgtis!?" Kitas antialkoholinių priemonių priešininkas, kandidatas į Politbiuro narius Vladimiras Dolgichas pasakojo kolegoms ne tik apie didžiules eiles prie alkoholinių gėrimų parduotuvių, atsirandančias dėl nediversifikuotos ekonomikos, kuri nepajėgė pasiūlyti nieko, kam žmonės galėtų išleisti pinigus, bet ir kad kas kartą eidamas prie savo juodo limuzino *Zil* būna asmeniškai iškeikiamas[20].

Alkoholio prekybos apribojimais piktinosi ne tik nepataisomi girtuokliai, bet ir retkarčiais išgeriantys žmonės, kuriems tekdavo stovėti ilgose eilėse norint nusipirkti gėrimų šeimos iškilmėms ir šventėms. Per antialkoholinės kampanijos įkarštį vidutinis maskvietis eilėse prie alkoholio praleido daugiau kaip devyniasdešimt valandų, arba beveik keturias pilnas dienas. Vien palaikyti tvarką sostinės degtinės eilėse kiekvieną dieną reikėjo keturių šimtų milicininkų ir daugybės papildomų milicijos ekipažų[21].

Net geranoriška propaganda apie alkoholio žalą buvo sutinkama skeptiškai ir niekinamai. Žurnalai ir laikraščiai nuolat agitavo gyventi blaiviai, spektakliuose, kino filmuose ir radijo bei televizijos laidose buvo uždrausta rodyti scenas, kuriose vaizduojamas alkoholio vartojimas. Ir vis dėlto, kai draugai susirinkdavo išgerti, pirmasis tostas dažnai būdavo keliamas „už kovą su girtuokliavimu.[22]"

„Žmones vis labiau erzino, kad jiems tenka stovėti ilgose eilėse, norint nusipirkti butelį degtinės ar vyno kokiam nors ypatingam atvejui, – pripažino Gorbačiovas savo prisiminimuose. – Jie keikė vadovybę, o labiausiai generalinį sekretorių, kuris buvo tradiciškai laikomas atsakingu už viską. Kaip tik tada aš ir buvau kandžiai pramintas mineralinio vandens sekretoriumi – *mineralnyj sekretar*, perdarius pavadinimą *generalnyj sekretar* – generalinis sekretorius[23].

Tačiau nors žmonės, kaip ir galima buvo tikėtis, liejo pyktį ant Gorbačiovo, tikroji jų nusivylimo priežastis buvo pati autokratinė sistema. Įsitaisiusi uždaros, autokratinės hierarchijos viršūnėje, atitrūkusi nuo tikrovės

vadovybė dažnai siekdavo sustiprinti savo autoritetą drąsiais pareiškimais. Bet įgyvendinti savo politiką jai visada trukdė Rusijos biurokratų tradicijos pataikauti viršininkams. Šiandien, kaip ir carizmo laikais, palaižūnai biurokratai, bijodami užsitraukti tiesioginių viršininkų nemalonę, paklusniai vykdo net klaidingiausią politiką.

Todėl net visiškai nerealistiški nurodymai buvo vykdomi absurdiškai uoliai. Kaip ir per Stalino kolektyvizacijos kampaniją, atrodė, kad sovietų biurokratija vėl apsvaigo nuo sėkmės, šį kartą kovodama su alkoholiu. Trokšdami viršyti lūkesčius, vietos pareigūnai perdėdavo pasiekimus ir slėpdavo nesėkmes. Gorbačiovas pripažino: „Kaip dažnai būna [bent jau tradicinėje rusų autokratijoje], idėją ir jos įgyvendinimą skiria didžiulė praraja. Aš pasakyčiau, kad aptardami ir priimdami sprendimus mes elgėmės realistiškai ir atsakingai, bet kai atėjo laikas juos įgyvendinti, mes tai darėme kaip išeina ir persistengdami, ir taip sugriovėme naudingą ir gerą sumanymą.“[24]

Norėdami laimėti socialistinį lenktyniavimą kaimo vietovių vadovai taikydavo kur kas griežtesnes taisykles, negu reikalavo centinė valdžia, įvesdami „sausus mėnesius“ savo valdomose teritorijose. Vietiniai ir regioniniai biurokratai visoje SSRS skelbė, kad įspūdingi jų pasiekimai rodo, jog galima pagrįstai tikėtis per penkerius metus ar bent jau iki 2000 metų visiškai išgyvendinti alkoholio vartojimą. „Vadovybė, savo ruožtu, nepaliko jokių abejonių dėl to, ką ji nori išgirsti, – teigė istorikas Stephenas White'as, – ragindama (kaip Ligačiovas 1985 m. pabaigoje) kuo greičiau, tuo geriau kurti blaivybės zonas ar net įvesti visišką prohibiciją.“[25]

Solomencevas buvo programos architektas, Gorbačiovas ėmė ją įgyvendinti, tačiau lazdą perlenkė būtent Jegoras Ligačiovas. Jis skatino regionų vadovus viršyti planą: uždaryti daugiau mažmeninių parduotuvių ir skatinti degtinės gamyklas varžytis, kuri smarkiausiai sumažins gamybą. Tie vadovai, kurie vengė vykdyti tokius nurodymus, būdavo viešai iškoneveikiami arba iš karto išvaromi iš partijos. Iki savo atsistatydinimo 1988 m. Michailas Solomencevas elgėsi taip pat. Jie „nubaudė labai daug žmonių, – prisiminė Vorotnikovas. – Daugybė žmonių, kurie drįso atsisakyti vykdyti sprendimus, buvo terorizuojami ir sužlugdyti.“[26]

„Ligačiovas ir Solomencevas <...> ėmė veikti su neįtikėtinu įkarščiu, bet galų gale absurdiškai perlenkė lazdą, – vėliau prisiminė Gorbačiovas. – Taip, turiu pripažinti, kad man tenka didelė dalis atsakomybės už šią nesėkmę. Man nederėjo visiškai patikėti įgyvendinti politiką kitiems.“[27]

Gorbačiovo ir konservatoriaus Ligačiovo nesutarimai dėl nevykusios antialkoholinės kampanijos sustiprėjo, kai Ligačiovas atvirai išjuokė Gorbačiovą, sakydamas, kad jis su savo reformomis nuėjo per toli. Dėl bekompromisės ekonominės reformos kritikos Ligačiovas 1988 m. buvo paskirtas į žemesnes pareigas ir nustumtas į žemės ūkio sekretoriaus postą, o 1990 m. atleistas iš Gorbačiovo Politbiuro. „Aš nesikratau atsakomybės

už tai, kad šios priemonės iš pradžių buvo perdėtai griežtos ir biurokratinės, – pareiškė Ligačiovas, atsakydamas į kaltinimus, kad antialkoholinė kampanija sukėlė chaosą. – Kaip negeriantis žmogus, aš buvau psichologiškai nepasiruošęs pripažinti, kad kažkas nepajėgs mesti gerti, jeigu galimybių gauti alkoholio smarkiai sumažės. Tai neabejotinai buvo mano klaida, [bet man atrodė], kad valinga kova galima greitai pašalinti girtuokliavimą.“[28] Tiktai vėliau jis suprato, kad norint atpratinti visą visuomenę nuo girtuokliavimo reikia daug laiko ir kantrybės, ir šoko terapija nepadės įgyvendinti šią užduotį.

Klausimas. Kas yra sovietinis verslas?
Atsakymas. Sovietinis verslas yra toks, kai žmogus pavagia vagoną degtinės, parduoda ją ir išleidžia pinigus degtinei.[29]

Kaip sužinojome 13 skyriuje apie prohibicijos įtaką Romanovų dinastijos likimui, vien nepasitenkinimo neužtenka autokratijai nuversti. Paprastai kyla kokia nors pagreitinanti krizė: pražūtingas karas ar ekonomikos žlugimas, kuris smarkiai apsunkina žmonių gyvenimą. Nikolajus II dar labiau užaštrino šią krizę įvesdamas nelemtą prohibiciją, kuri didžiausių sunkumų laikais pramušė biudžete didžiulę skylę. Šios skylės lopymas popieriniais rubliais sukėlė hiperinfliaciją, kuri stūmė imperiją revoliucijos link. Gorbačiovo nelaimei, jo reforma tiksliai atkartojo šį scenarijų ir taip atvedė sovietų supervalstybę prie žlugimo slenksčio.

Pradėkime nuo kito apgailėtino panašumo su liūdno likimo imperijos prohibicija – nerealistinių lūkesčių. Remdamiesi tokiomis pat prielaidomis, kaip ir imperijos finansų ministras Piotras Barkas prieš apytiksliai septyniasdešimt metų, sovietų antialkoholinės kampanijos gynėjai paskelbė, kad bet kokį pajamų praradimą dėl sumažėjusio degtinės pardavimo su kaupu kompensuos stebuklingas ekonomikos augimas, kuris prasidės numetus degtinės jungą, ilgai slopinusį kūrybines žmonių galias[30]. Į iždininkų aimanas vėl nebuvo atsižvelgta.

Gorbačiovas paveldėjo pasibaisėtinai netvarkingus sovietų valstybės finansus. Nors „popieriuje“ valstybės pajamos visiškai dengė išlaidas, daugiausia jų teikė degtinės pardavimas šalies vidaus rinkoje ir naftos bei gamtinių dujų eksportas. Finansų ministrui Garbuzovui be perstojo didinant degtinės gamybą, 1971–1980 m. Sovietų Sąjunga taip pat aštuonis kartus daugiau pagamindavo naftos produktų[31]. Kol tarptautinės naftos kainos siekė trisdešimt–keturiasdešimt dolerių už barelį, sovietų iždas reguliariai gaudavo pajamų laisvai konvertuojama valiuta. Bet vos tik Gorbačiovas atėjo į valdžią, pasaulinė naftos kaina smuko iki mažiau kaip dešimt dolerių už barelį. Kremlius netikėtai prarado užsienio valiutos įplaukas, kurios finansavo Brežnevo laikų režimą ir sudarė vystymosi iliuziją. Sumažinę naftos ir dujų tiekimą, tuščiai mėgindami pakelti pasaulines kainas, sovietai patyrė dar didesnių nuostolių[32]

Nors kritusios naftos kainos sudavė smarkų smūgį šalies finansams, Sovietų Sąjungos žlugimą nulėmė ne vien tai. Deja, kilo daugiau finansinių sunkumų. 1986 m. balandžio 26-ąją įvyko didžiulė avarija Černobylio elektrinėje į šiaurę nuo Kijevo, dabartinės Ukrainos teritorijoje, kuri sukėlė rimčiausią civilinę branduolinę katastrofą istorijoje. Plačiai pasklido radioaktyvi tarša, nukentėjo daugybė žmonių, o užterštos teritorijos valymas ir žmonių perkėlimas iš jos kainavo vyriausybei milijardus rublių. Po dvejų metų, 1988 m. gruodį, sovietų Armėnijos respubliką sudrebino 6,9 balo žemės drebėjimas. Žuvo daugiau kaip dvidešimt penki tūkstančiai žmonių, daugiausia gyvenusių prastai pastatytuose Brežnevo laikų pastatuose. Respublikos atstatymas vyriausybei kainavo taip brangiai, kad „vadovybė įvardijo alkoholio pajamų praradimą, Černobylio katastrofą ir žemės drebėjimą Armėnijoje kaip pagrindinius sunkumus, keliančius grėsmę *perestroikos* sėkmei.“[33]

Ekonomikos istorikai Sovietų Sąjungos bėdas linkę aiškinti naftos pertekliumi pasaulinėje rinkoje, ir retas kuris iš jų atsižvelgia į finansinį antialkoholinės kampanijos poveikį. Prezidento George'o H. W. Busho ekonomikos patarėjas Sovietų Sąjungos klausimais Edas Hewettas apskaičiavo, kad dėl naftos kainos smukimo sovietai prarado trisdešimt milijardų rublių. Remdamasis skaičiais, pateiktais tiesmuko Gorbačiovo vyriausybės premjero Nikolajaus Ryžkovo, Hewettas pridėjo dar aštuonis milijardus rublių, išleistų Černobylio avarijos padariniams likviduoti, neapibrėžtas išlaidas žemės drebėjimo sugriautos Armėnijos atstatymui ir dvidešimt vieną milijardą neprognozuotų išlaidų sveikatos priežiūros, švietimo ir kitoms socialinėms iniciatyvoms, tiesiogiai nesusijusioms su antialkoholine kampanija. Palyginimui: Ryžkovo skaičiavimais, dėl sumažėjusių mokestinių pajamų iš prekybos degtine *vien* 1988 m. valstybė prarado penkiolika milijardų rublių[34].

Iš viso po trijų antialkoholinės kampanijos metų Sovietų Sąjungos gyventojai valstybiniams alkoholiniams gėrimams išleido trisdešimt septyniais milijardais rublių mažiau, ir dėl to biudžetas neteko bent dvidešimt aštuonių milijardų rublių mokesčių įplaukų, tai yra, maždaug tiek pat, kiek ir dėl pasaulinių naftos kainų smukimo. 1988 m. sakydamas viešą kalbą Gorbačiovas pripažino: „Dabar, pasikeitus pasaulinės prekybos ciklui, smukus energijos kainoms ir kad apsaugotume socialinę mūsų gyventojų sveikatą, tekus sumažinti vyno ir degtinės gamybą ir pardavimą, mūsų šalies ekonomika susidūrė su labai rimtomis finansinėmis problemomis.“[35]

Kadangi komunistinė Sovietų Sąjunga neturėjo veiksmingų kapitalistinio pasaulio finansinių instrumentų, savo biudžeto deficitą ji galėjo padengti tik dviem būdais: prašyti užsienio paskolos arba vykdyti pinigų emisiją – tiesiog spausdinti daugiau rublių, kad būtų padengtas pajamų ir išlaidų skirtumas. Kaip ir jų liūdno likimo pirmtakė caro valdžia, sovietai pasirinko pastarąjį būdą.

„Aš nesutinku su tais, kurie mano, kad mes neplanavome, kaip kompensuoti valstybės biudžeto praradimus dėl alkoholio pardavimų sumažėjimo, – tvirtina Gorbačiovas savo prisiminimuose. – Specialiuose ekonominiuose skaičiavimuose buvo atsižvelgta į girtuokliavimo žalą pramonei. Buvo planuojama sumažinti alkoholio pardavimą laipsniškai (aš pabrėžiu – laipsniškai), pakeičiant jį kitų prekių pardavimu ir kitais biudžeto pajamų šaltiniais."[36] Tačiau, kaip žinome, alkoholio pardavimai buvo sumažinti greitai, o ne palaipsniui, ir nebuvo jokių alternatyvių produktų, kuriems žmonės būtų galėję išleisti atliekamus pinigus.

Taigi, kur ėjo visi tie pinigai? Ogi ten, kur ir visada drastiškų alkoholio apribojimų laikais, – į pogrindį.

Greitai ėmė plisti naminės degtinės varymo epidemija. Kaip ir numatė Ryžkovas per debatus Politbiure, Kubos cukrus – pagrindinė sudedamoji naminės degtinės dalis – dingo iš parduotuvių lentynų. Dėl šios 1988 m. kilusios „cukraus panikos" kitais metais buvo pradėta cukrų griežtai normuoti. Satyrinis žurnalas *Krokodil* net išspausdino politinę karikatūrą, vaizduojančią mėlynanosį vyrą prašmatniame restorane, užsakantį: „300 arbatos stiklinių. Cukrų – atskirai!"[37] O vienoje populiarioje sovietų talalinėje net buvo apdainuotas nelegalių degtindarių būdas patikrinti savo gėrimo stiprumą jį uždegant:

O ačiū tau, Kuba, ačiū, sako kiekvienas rusas.
Iš kiekvieno svaro cukraus išeina puslitris,
degantis ryškiai mėlyna liepsna.[38]

Pasak Gorbačiovo pagrindinio ekonomikos patarėjo Abelio Aganbegiano, pagrindiniai veiksniai, kurie paskatino neteisėtą degtindarystę, ilgainiui nulėmusią kampanijos nesėkmę, buvo ne pirmieji 1985 m. apribojimai, o antras mažmeninės prekybos apribojimų raundas ir dar vienas kainos pakėlimas dvidešimt penkiais procentais 1986 m. liepą. Valstybei pasitraukus iš alkoholio rinkos, verslininkams atsivėrė didžiulės galimybės patenkinti paklausą žemos kokybės, juodosios rinkos *samogonu*[39]. Išsipildė populiarios Brežnevo laikų girtuoklių talalinės žodžiai:

Degtinė dabar kainuoja mums penkis rublius, bet mes gersime vis tiek.
Perduokite Brežnevui: mokėsime net dešimt rublių už butelį.
Bet jeigu kaina pakils iki dvidešimties rublių – žygiuosime į Žiemos rūmus ir užimsime juos dar kartą.[40]

Dėl Gorbačiovo įvestos *glasnost* sovietai nebegalėjo slėpti statistinių duomenų, atskleidžiančių antialkoholinės kampanijos žalą. Demografiniams rodikliams gerėjus dvejus metus, šalį užplūdo neįtikėtino masto

naminės degtinės varymo epidemija. Vien 1987 m. daugiau kaip keturiasdešimt tūkstančių rusų apsinuodijo neteisėtu *samogonu* ir dar vienuolika tūkstančių mirė nuo smarkaus apsinuodijimo alkoholiu[41].

Labiausiai užkietėję girtuokliai ėmė svaigintis alkoholio pakaitalais: gėrė skalavimo tirpalą, odekoloną, kvepalus, benziną, tarakonų nuodus, stabdžių skystį, medicinos klijus ir net valgė batų tepalą, užsitepę ant duonos gabalėlio. Volgodonsko mieste penki žmonės mirė išgėrę etileno glikolio, kuris naudojamas aušinamajam skysčiui gaminti. Kai kurie ištroškę kariškiai nukreipė akis į sovietų karinį lėktuvą MiG-5, kuris dėl didelio kiekio alkoholio hidraulinėse sistemose ir kuro bakuose buvo meiliai pramintas skraidančiu restoranu. Gali būti, kad kovos su girtavimu priemonės taip pat paskatino žmones vartoti daugiau neteisėtų narkotikų[42].

Iki 1987 m. galima buvo teigti, kad mokesčių pajamų sumažėjimą ir žmonių nepasitenkinimą atsveria nemenkas visuomenės sveikatos ir dvasinės būklės pagerėjimas. Bet šalį užplūdus naminės degtinės tvanui, sunaikinusiam visus ankstesnius laimėjimus, toliau taikyti apribojimus nebebuvo prasmės. „Šalyje, kur degtinė tapo už rublį patikimesne valiuta ir kur girtuokliavimas lėmė daugiau kaip 70 procentų žmogžudysčių, degtinė pasirodė galingesnė negu Gorbačiovas, – pažymėjo rašytojas Viktoras Jerofejevas po interviu su buvusiu sovietų vadovu. – Jis pasakė, kad pamatęs apsinuodijimų statistiką tiesiog pasidavė."[43]

Nebyliai pripažinęs pralaimėjimą, 1989 m. Politbiuras tyliai atšaukė alkoholio pardavimo apribojimus. Niūrūs alkoholio vartojimo ir kiti socialiniai statistiniai rodikliai greitai vėl pasiekė ankstesnes aukštumas: vėl ėmė augti mirtingumas, alkoholio sukeltų mirtinų eismo įvykių, savižudybių, žmogžudysčių ir kitų nusikaltimų skaičius[44].

Deja, antialkoholinė kampanija buvo nutraukta per vėlai ir sovietų biudžeto, kurį jau buvo įtraukusi mirtina hiperinfliacijos spiralė, išgelbėti nebepavyko. Gorbačiovo patarėjas Aganbegianas apskaičiavo, kad iš esmės praradusi alkoholio monopoliją ir dalį pelno atidavusi nelegalios degtinės gamintojams, valstybė prarado apytiksliai nuo aštuonių iki dešimt milijardų rublių. Garsus ekonomistas Nikolajus Šmeliovas kalbėjo dar tiesiau:

> Mano skaičiavimais, 9 dešimtmečio pradžioje vyriausybei tekdavo du trečdaliai pajamų iš alkoholio, o naminukės gamintojams – vienas trečdalis. Šiandien, nors vienas gyventojas suvartoja tiek pat alkoholio, šios proporcijos susikeitė vietomis. Atiduodama savo pajamas naminukės gamintojams vyriausybė po praėjusių dvejų metų smarkiai padidino biudžeto disbalansą ir sukėlė deficitą, kuris šiandien yra dengiamas pavojingiausiu ir nesveikiausiu būdu – spausdinant pinigus.[45]

Čečėnų tautybės ekonomistas ir Rusijos Aukščiausios Tarybos pirmininkas Ruslanas Chasbulatovas tvirtino, kad kaip tik išaugus nuostoliams dėl antialkoholinės kampanijos „buvo imta spausdinti beverčius pinigus, taip sukeliant dabartinę infliaciją“[46].

Bandydami užkamšyti didžiulę biudžeto skylę, pramuštą Gorbačiovo antialkoholinės kampanijos, sovietai, kaip ir Romanovai, užsitraukę sau pražūtį lopydami biudžeto skylę pinigų emisija, savo nelaimei ėmė spausdinti pinigus, sukeldami hiperinfliaciją, deficitą ir visuotinį nepasitenkinimą, kurie nulėmė sovietų autokratijos likimą. Bet buvo ir kitas Sovietų Sąjungos žlugimo veiksnys: nacionalinis klausimas.

Klausimas. Kaip vadinasi tarpinis etapas tarp socializmo ir komunizmo?
Atsakymas. Alkoholizmas.[47]

Nors marksistai leninistai numatė, kad ilgainiui tautinės tapatybės išnyks, sovietai aktyviai institucionalizavo ir skatino nacionalinį tapatumą kaip federacinės sąjungos pamatą, sukurdami įtampą tarp Maskvos ir jos valdomų nerusiškų sąjungos respublikų. Nerusiškų sovietų respublikų, vėliau tapusių nepriklausomomis valstybėmis, ypač Baltijos pakrantės ir Kaukazo gyventojai, kurie anksčiau turėjo nepriklausomas valstybes, sovietų valdymą laikė priverstine vergove daugiatautėje imperijoje. Kiekviena problema – nuo pavojingų, Černobylio tipo branduolinių elektrinių statymo iki visuomenės alkoholizavimo – sukeldavo pasipiktinimą kaip svetimtaučių kišimasis ir greitai paskatino antisovietinį, antirusišką nacionalizmą[48]. Todėl ypatinga Gorbačiovo degtinės politika dar labiau komplikavo keblius vėlyvojo sovietų laikotarpio centro ir periferijos santykius.

1988 m. sausį pirmas etninis konfliktas prasiveržė Kaukaze dėl Kalnų Karabacho – kalnuoto, daugiausia armėnų gyvenamo anklavo, visiškai apsupto kaimyninio Azerbaidžano Sovietų Socialistinės Respublikos (SSR) – statuso. Susirėmimai, kilę Karabacho sostinėje Stepanakerte, etniniams armėnams pareikalavus sugrąžinti juos į „tėvynę“ – Armėnijos Sovietų Socialistinę Respubliką, išprovokavo armėnų pogromus Azerbaidžane ir sustiprino įtampą, kuri lydėjo krikščionių armėnų ir musulmonų azerbaidžaniečių nepriklausomų valstybių kūrimąsi. Netrukus po sovietų imperijos žlugimo šita įtampa prasiveržė ir sukėlė kruviną, žūtbūtinį karą ir „užšaldytą konfliktą“, kuriame *de facto*, bet ne *de jure* Karabachas atiteko armėnams.

Dar prieš 1988 m. prasiliejant pirmajam kraujui, degtinė įnešė savo indėlį. 1986 m. armėnas Igoris Muradianas organizavo delegaciją į Maskvą su laišku, siūlančiu perduoti Azerbaidžano SSR priskirtą Karabachą Armėnijos SSR. Tai buvo pavojingas pasiūlymas, nes jis būtų atidaręs Pandoros skrynią ir būtų tekę persvarstyti daugelį ginčytinų, sovietų nubrėžtų sienų. Tačiau jis įtikino devynis aukštus armėnus pasirašyti. Vertingiausias

parašas buvo Abelio Aganbegiano, Gorbačiovo pagrindinio patarėjo ekonomikos klausimais, kurio vadovaujamas Mokslų akademijos Novosibirsko skyrius atliko gausybę tyrimų, palaikančių antialkoholinę kampaniją. Tačiau kai Aganbegianas įėjo į kambarį pasirašyti peticijos dėl Karabacho perdavimo, „jis nežinojo, kur eina ir kam jie jį ten pakvietė, ir prieš pasirašydamas praleido ten keturias valandas. Per tas keturias valandas jis išgėrė maždaug du litrus degtinės“[49].

Ypač žalingą poveikį antialkoholinė kampanija padarė Kaukaze. Viduržemio jūros klimato Kaukazas apskritai ir ypač Gruzija nuo seno garsėja vyndaryste – net vingiuotos gruzinų abėcėlės raidės, kaip teigiama, atkartoja vynmedžio šakų formas. Atitinkamai alkoholio vartojimo įpročiais Kaukazas artimesnis vyną geriančioms Pietų Europos šalims negu degtinę plempiančiai Rusijai šiaurėje. Vis dėlto vynas buvo neatskiriama kasdienio gyvenimo dalis sovietų pietuose, kaip degtinė šiaurėje, ir žiaurūs antialkoholinės kampanijos apribojimai buvo sutikti su dar didesniu priešiškumu.

Dėl biurokratinių autokratijos ekscesų Kaukaze, nepaisant įnirtingų vietos gyventojų protestų, buvo prievarta išnaikinti istoriniai, šimtmečių senumo vynuogynai. Kitoje Juodosios jūros pusėje esančioje vyną geriančioje Moldovoje buvo sunaikinta šešiasdešimt tūkstančių hektarų – dvidešimt keturi procentai – respublikos vynuogynų. Nuo Moldovos ir Krymo iki Gruzijos ir toliau antialkoholinė kampanija buvo laikoma eiliniu kietaširdės imperijos kaprizu, griaunančiu vietos papročius ir ekonomiką, todėl ji skatino nacionalistines nuotaikas[50]. Kaip ir visur sovietų periferijoje, blogas centro valdymas „paskatino nacionalistus reikalauti radikaliai decentralizuoti ekonomiką ir valdymą, leisti tautoms pačioms spręsti savo ekonomikos klausimus ir galų gale suteikti joms nepriklausomybę.“[51]

Apibendrinant galima teigti, kad degtinės politika, prisidėjusi prie visų plačiai pripažintų senųjų laikų carinės imperijos žlugimų, paskubino ir Sovietų Sąjungos žlugimą. Padidinusi nacionalinę įtampą nerusiškose respublikose, sukėlusi nesutarimus pačioje sovietų vadovybėje ir sugriovusi pagrindinę finansinę valstybės atramą, Gorbačiovo antialkoholinė kampanija buvo svarbus sovietų režimo žlugimo veiksnys. Kaip dejavo pats Gorbačiovas: „Mūsų visuomenėje žmonės yra labiau įpratę prie revoliucinių šuolių negu prie ilgalaikio, stropaus darbo. Deja, antialkoholinė kampanija tapo dar vienu liūdnu pavyzdžiu, kaip tikėjimas komandinių metodų visagalybe, kraštutinumai ir administracinis įkarštis gali sugriauti gerą sumanymą.“[52]

Visiškai nejuokaujant galima teigti, kad sovietų autokratijos degtinės politika pasėjo jos pačios žlugimo sėklas ar bent jau tikrai prisidėjo prie jo daugiau negu Amerikos prezidentas Ronaldas Reaganas. Bet jeigu vis tiek jūsų tuo neįtikinau, ir jūs tvirtai tikite, kad šio didžiojo „komunikatoriaus“ žodžiai kažkaip nužudė sovietų pabaisą kitoje pasaulio pusėje, pagalvokite štai apie ką.

2011 m. vasarą profesorius Paulas Kengoras, pagrįstai laikomas reiganologijos mokyklos dekanu, knygos *The Crusader: Ronald Reagan and the Fall of Communism* (*Kryžiuotis: Ronaldas Reaganas ir komunizmo žlugimas*) autorius parašė konservatyviam žurnalui *National Review* straipsnį, pavadintą „Predicting the Soviet Collapse" („Sovietų žlugimo numatymas"). Straipsnyje pasakojama apie ilgai slėptą 1983 m. CŽV memorandumą, kurį parašė Reagano Nacionalinės žvalgybos vicepirmininkas Herbertas E. Meyeris. Už šį aštuonių puslapių Andropovo laikų memorandumą, neseniai paviešintą pagal Informacijos laisvės įstatymą, Meyeris pelnė prestižinį Nacionalinės žvalgybos medalį „Už puikią tarnybą". Kengoras vadina jį „vienu iš svarbiausių šaltojo karo dokumentų"[53] ir aš esu linkęs jam pritarti.

Remdamasis „labai patikimais sovietų specialistų ir pačių įvairiausių politinių pažiūrų gerai informuotų mano pažįstamų asmenų tyrimais", Meyeris savo kažkada slaptame memorandume padarė išvadą, kad „laikas dirba ne Sovietų Sąjungos naudai". Keista, bet jis visiškai nemini ginklavimosi varžybų, kuriomis reiganologai paprastai aiškina sovietų galybės žlugimą. Didžiausiu ateities pavojumi Sovietų Sąjungai jis laiko degtinės sukeliamas sveikatos ir demografines problemas, kurios trukdė vystytis sudėtingos, daugiatautės sovietų imperijos ekonomikai.

Reaganą akivaizdžiai sukrėtė Sovietų Sąjungos demografinis košmaras – mažėjantis gimstamumas ir augantis abortų skaičius. O Meyerio prognozė, kad „sovietų ekonomika juda link ekonominės katastrofos" sustiprino jo tvirtą įsitikinimą, kad sovietų komunizmas netrukus nugrims į praeitį „kaip kažkoks keistas žmonijos istorijos skyrius, kurio paskutiniai puslapiai rašomi kaip tik dabar"[54].

Šlovindamas Reaganą, Kengoras išdidžiai pareiškia, kad „Herbas Meyeris, remdamasis solidžiu tyrimu, išsiaiškino tai, ką Ronaldas Reaganas suprato intuityviai"[55].

Aš susisiekiau su Herbu Meyeriu ir paklausiau apie šį solidų, labai patikimą tyrimą, kuris sudarė jo įtakingo memorandumo pagrindą. Kuo rėmėsi jo puiki analizė?

„Mano šaltinis buvo ne kas kitas, o Murray Feshbachas", – maloniai atsakė Meyeras. Tai buvo tas pats Gyventojų surašymo biuro tyrėjas ir Džordžtauno universiteto profesorius, kurio tyrimus apie sovietų vaikų mirtingumą ir nerimą keliančias prognozes dėl alkoholio žalos demografinei situacijai patvirtino *glasnost* laikais paviešinta statistinė informacija.

„Gavau informaciją iš paties Murray, – rašė Meyeris. – Aš stengdavausi kartkartėmis su juo pasikalbėti, nes jis žinojo apie šią problemą daugiau negu bet kuris CŽV pareigūnas."[56]

Pasirodo, Reagano pranašiškos kalbos apie Sovietų Sąjungos silpnybę buvo pagrįstos ne tiek abstrakčiais moraliniais principais, kiek informacija, gauta iš žmonių, kurie puikiai nusimanė apie labai realias sovietų degtinės politikos pasekmes. Ir tai ne pokštas.

19

BUTELIS IR BORISAS JELCINAS

Žlugus komunizmui ir taikiai pasibaigus šaltajam karui, pasaulio istorija pasikeitė. Buvusios Sovietų Sąjungos satelitinės Rytų Europos šalys išvien atsisakė komunistinės autokratijos ir pasirinko demokratiją. Per visą pasaulį nusiritusi liberalizacijos banga pasiekė apogėjų 1989 m. džiugiai nugriovus Berlyno sieną ir studentams surengus didvyrišką protestą Tiananmenio aikštėje. Tarp Pekino ir Berlyno driekėsi didžiulė Sovietų Sąjunga, kurios vadovas Michailas Gorbačiovas savo reformomis iš esmės išdalijo valdžią penkiolikai respublikų, sudarančių SSRS, įskaitant didžiausią ir svarbiausią: Rusijos Sovietų Federacinę Socialistinę Respubliką (RSFSR). Rusijos žmonės prisijungė prie Baltijos respublikų nacionalistų choro, reikalaudami didesnės autonomijos SSRS sudėtyje, o paskui ir visiškos nepriklausomybės. Žlugus senajai sovietų imperijai, žmonės optimistiškai tikėjosi, kad Rusija pirmą kartą įsijungs į demokratiškų ir laisvų pasaulio šalių gretas. Nors jiems teko susidurti su didžiuliais sunkumais, pirmą kartą per ilgus šimtmečius Rusija turėjo galimybę visiškai atsikratyti autokratinių ir alkoholinių praeities politinių tradicijų.

Tačiau Rusija išgyveno baisų ekonominį ir socialinį kolapsą, kuris tapo girčiausiu ir vienu iš sunkiausių Rusijos istorijos laikotarpių. Nors po nepriklausomybės paskelbimo Rusiją ištikusią katastrofą lėmė daug sudėtingų priežasčių, pirmasis demokratinės Rusijos prezidentas tik pasunkino padėtį. Pramintas revoliucionieriumi, kuris saugo tradicijas, jis tuo pat metu ir griovė, ir atkūrė Rusijos autokratines tradicijas[1]. Nors jis ir puoselėjo laisvę bei demokratiją, pirmasis išrinktas Rusijos prezidentas buvo grynas sovietų degtinės politikos sukurtos autokratinės sistemos produktas. Taigi prieš pradėdami kalbėti apie XX a. paskutiniajame dešimtmetyje Rusiją ištikusį pasibaisėtiną nuosmukį, turime pažinti žmogų, kurio vardas tapo tarptautiniu girtų išsišokimų sinonimu: prezidentą Borisą Nikolajevičių Jelciną.

Svirduliuojant išėjimo link

1991 m. Sovietų Sąjungą tampė priešmirtinės konvulsijos. Didžiulę biudžeto skylę, nemaža dalimi atsiradusią dėl sumažėjusių pajamų iš degtinės

pardavimo, valdžia kamšė krūvomis naujų rublių, taip kurstydama infliaciją. Pinigams nuvertėjant akyse, gyventojai skubėjo apsirūpinti būtiniausiais dalykais ir net maistu, nors parduotuvių lentynos jau buvo beveik iššluotos. Kumštynės ir susirėmimai ilgėjančiose eilėse aiškiai rodė, kad dalinės perestroikos priemonės kelia ne tik ekonominį chaosą, bet ir socialinį nestabilumą.

Pasinaudodami *glasnost* politikos suteikta galimybe atvirai reikšti savo nuomonę ir padrąsinti sėkmingo Sovietų Sąjungos satelitų Rytų Europoje išsilaisvinimo pavyzdžio, sukruto nepriklausomybės šalininkai sovietų Baltijos respublikose, Gruzijoje ir net pačioje Rusijos sovietų respublikoje. Plintant nacionalizmui kilo Sovietų Sąjungos suirimo grėsmė, nes vis daugiau respublikų ėmė reikalauti autonomijos, o paskui ir nepriklausomybės. Tikėdamasis taikiai išspręsti apsisprendimo sąjūdžio problemą, Gorbačiovas pasiūlė sudaryti naują sutartį, pagal kurią Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga turėjo būti pertvarkyta ir paversta Suverenių Valstybių Sąjunga – nepriklausomų šalių konfederacija, kurios narės turėtų bendrą vadovą ir vykdytų bendrą gynybos bei užsienio politiką.

Su tuo buvo sunku susitaikyti daugeliui Sovietų Sąjungos patriotų, ypač grupei aukštų pareigūnų paties Gorbačiovo kabinete; jie nusprendė nebegalį sėdėti susidėję rankas ir stebėti, kaip yra šalis, kurią jie laikė vienintele savo tėvyne. 1991 m. rugpjūčio 19-ąją, likus vienai dienai iki naujos sąjungos sutarties pasirašymo, jie ėmė veikti. Atsikėlę rytą gyventojai sužinojo, kad Gorbačiovas, tada atostogavęs prezidento vasarnamyje Kryme, netikėtai susirgo ir negali vykdyti savo pareigų. Gorbačiovo viceprezidentas Genadijus Janajevas ėmė laikinai eiti prezidento pareigas ir tapo vadinamojo SSRS Valstybinio ypatingosios padėties komiteto (GKČP) vadovu; komitetas žadėjo išspręsti pasibaisėtino deficito problemą ir atkurti sovietų liaudies „garbę ir orumą". Po šio pareiškimo žiniasklaida buvo suvaržyta nepaprastosios padėties apribojimais. Visi susirinkimai ir gatvių demostracijos buvo griežtai uždraustos. Buvo įvesta karo padėtis ir Maskvos gatvėmis ėmė dardėti tankai.

Tai buvo perversmas. Ir kaip ir visi perversmai Rusijos imperinėje praeityje, jis taip pat buvo kiaurai permerktas degtinės. Pasak liudininkų, KGB pirmininko Vladimiro Kriučkovo, kuris ėmė įgyvendinti sąmokslo planą, rugpjūčio 18-osios, sekmadienio, popietę, iškviesti į Kremlių viceprezidentas Janajevas ir premjeras Valentinas Pavlovas abu gėrė su draugais. „Janajevas drebėjo ir siekė butelio," – rašė savo memuaruose Gorbačiovas. Abejotina, kad tas tris dienas trukusį nepavykusį perversmą Janajevas, kaip ir kiti sąmokslininkai, nors kurį laiką buvo blaivus[2].

Bendrasąmokslininkis gynybos ministras Dmitrijus Jazovas vėliau patvirtino, kad ne tik Janajevas, bet ir kiti sąmokslininkai: KGB vadovas Kriučkovas, vidaus reikalų ministras Borisas Pugo ir net pats maršalas Jazovas – buvo labai girti. Kaip teisme liudijo

pradžių buvo nepajėgus veikti dėl galvos skausmų ir neaiškių negalavimų. Užgėręs kraujospūdį reguliuojančius vaistus alkoholiu, Pavlovas tualete parado sąmonę, ir jį teko iš ten ištempti. Paskui „mačiau jį du ar tris kartus, ir kiekvieną kartą jis buvo visiškai girtas, – teigė liudydamas Jazovas. – Manau, jis pasigerdavo sąmoningai, norėdamas pasitraukti iš žaidimo."[3]

Nežinia, ar sąmokslininkų nesėkmę galima paaiškinti alkoholio vartojimu, tačiau jie pamiršo pagrindinę taisyklę, kurios turi laikytis perversmo organizatoriai: neutralizuoti varžovus. Jų svarbiausias priešininkas buvo Borisas Jelcinas, vos prieš metus visuotiniuose rinkimuose išrinktas Rusijos respublikos, didžiausios ir svarbiausios iš penkiolikos respublikų, kurios sudarė SSRS, prezidentu. Jelcinas buvo liberalizacijos ir demokratizavimo šalininkas ir palaikė poziciją apriboti Kremliaus valdžią, daugiau galių suteikti respublikoms. Tačiau nors sąmokslininkai Kremliuje pasiuntė į jo vasarnamį KGB karius, jie kažkodėl neįsakė jo suimti.

Sekmadienį, rugpjūčio 18-ąją, Jelcinas svečiavosi Almatoje, kur buvo nuvykęs savaitgaliui, norėdamas sutvirtinti ryšius su Kazachijos respublika ir jos prezidentu Nursultanu Nazarbajevu. Šeštadienį ilgai taręsis dėl draugiškų ryšių stiprinimo ir pasirašinėjęs susitarimus, sekmadienį jis pradėjo nuo degtinės. „Jelcinas buvo išties smarkiai apgirtęs", – sakė Nazarbajevas, prisimindamas, kaip išgėręs Rusijos prezidentas bandė joti didingu juodu eržilu, kurį Nazarbajevas jam buvo ką tik padovanojęs. – Jis slydo iš balno tai į vieną, tai į kitą pusę, eržilui besispardant ir stojant piestu, o jo sargybiniai stengėsi neleisti jam nukristi. Tai buvo labai pavojinga." Per plauką išvengę nelaimės, svečiai nuvyko prie vaizdingų kalnų upių Talgaro tarpeklyje netoli Almatos; čia, jo sergėtojų siaubui, pasigėręs Jelcinas norėjo nerti į šaltą, sraunią upę, kurios vandenyse slypėjo dantytos uolos. Nenoriai sutikęs rinktis ramesnį užutėkį, išsimaudęs Jelcinas pareikalavo degtinės sušilti. Paskui dar išgėrė per atsisveikinimo pietus. Žinodamas savo svečio polinkį išgerti, Nazarbajevas liepė pastatyti jurtą – tradicinę stepės klajoklių palapinę – jam nusnūsti po iškilmių. Tarsi meškinas išlindęs iš jurtos, Jelcinas vėl pareikalavo išgerti, atidėdamas skrydį namo. „Man teko įsakyti milicijai neįleisti į oro uostą žmonių, kad niekas nepamatytų Rusijos prezidento tokios būklės. Laipinant Jelciną į lėktuvą, mums teko stumti jį trapu", – prisiminė Nazarbajevas, nežinojęs, kokie reikšmingi įvykiai laukė Jelcino Maskvoje[4].

Savo vasarnamyje už Maskvos atsibudusį Jelciną pasitiko ne tik baisus galvos skausmas, bet ir žinia apie Valstybinio ypatingosios padėties komiteto surengtą perversmą. Netrukus pas jį atvyko aukščiausi patarėjai ir panikos apimti opozicijos veikėjai, tarp jų Jelcino patikėtinis ir asmens sargybinis Aleksandras Koržakovas, Rusijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas Ruslanas Chasbulatovas, populiarus Maskvos mero pavaduotojas Jurijus Lužkovas ir net Anatolijus Sobčakas, neseniai perkrikštyto Sankt Peterburgo meras.

Nustebęs, kad jo faksas ir telefono linijos vis dar veikia, pagiringas Jelcinas ėmė skambinti telefonu: pirmiausia Nazarbajevui, Kazachijos prezidentui, pas kurį svečiavosi išvakarėse.

– Kas vyksta, Borisai Nikolajevičiau?

– Nežinau, – sunkiai apversdamas liežuvį tarė Jelcinas, – bet manau, kad tai tikras perversmas, ir mes turime pasiruošti blogiausiam[5].

Prezidentas nutarė pasmerkti perversmą, paraginti žmones taikiai jam priešintis ir organizuoti protestą Maskvos miesto centre. Sovietų laikais Maskva buvo ne tik Sovietų Sąjungos, kurios vyriausybė valdė šalį iš Kremliaus, bet ir SSRS priklausančios Rusijos sovietų respublikos sostinė: jos vadovybė buvo įsikūrusi „Baltuosiuose rūmuose“ – aukštame parlamento pastate prie Maskvos upės apytiksliai už trijų kilometrų į vakarus nuo Kremliaus. Baltieji rūmai buvo rusų apsisprendimo atsikratyti sovietų valdžios simbolis – ten tai ir vyks.

Norėdamas saugiai nusigauti į Baltuosius rūmus, Jelcinas paskambino desantininkų vadui Pavelui Gračiovui, su kuriuo susibičiuliavo prieš keletą mėnesių bankete, kur stalai buvo nukrauti degtine. Pasakodamas apie jų susitikimą, desantininkų vadas Aleksandras Lebedis (kuris vėliau, padedamas už paramą norėjusio atsilyginti Jelcino, taip pat tapo įtakingu veikėju) tiesiog pacitavo garsiuosius Kijevo kunigaikščio Vladimiro žodžius, ištartus prieš tūkstantį metų, – „Gerti Rusios žmonėms yra džiaugsmas“, – ir pasakė, kad visiems susirinkusiems sėdus prie atviro baro [*bražnyj stol*], ši šimtmečių senumo tradicija nebuvo sulaužyta[6].

Palaikomas Gračiovo ir Lebedžio, Jelcinas su palyda stebėtinai lengvai nusigavo į Baltuosius rūmus, kur daugybė protestuotojų jau statė gynybines barikadas. Taikūs protestuotojai įtikino prie Baltųjų rūmų atsiųstų tankų įgulas nevykdyti Valstybinio ypatingosios padėties komiteto įsakymų ir verčiau ginti Jelciną ir Rusijos respublikos vadovybę. Jelcinas, nepaisydamas pavojaus, kad jį gali pakirsti snaiperio kulka, drąsiai užlipo ant tanko bokštelio ir kreipėsi į minią, smerkdamas perversmą ir ragindamas surengti visuotinį streiką: šis istorinis momentas sulaukė viso pasaulio žiniasklaidos dėmesio. Ėmęs vadovauti pasipriešinimui, Jelcinas, kaip prisiminė liudininkai, griežtai atsisakydavo siūlymų išgerti Baltuosiuose rūmuose, teigdamas, kad tokiu atsakingu momentu „gerti nėra laiko“[7].

Baltuosiuose rūmuose energingai ir įtemptai dirbantis Jelcinas su savo šalininkais – rimti ir blaivūs – buvo visiška priešingybė tam, kas vyko vos už keleto kvartalų. Tą vakarą Janajevas pilku it pelenai veidu ir Valstybinio ypatingosios padėties komiteto griežtosios linijos šalininkai surengė spaudos konferenciją, kuri buvo transliuojama per Sovietų Sąjungos ir užsienio televizijų kanalus. Žurnalistai, netikėtai nutarę nepaklusti Valstybiniam ypatingosios padėties komitetui ir nepripažinti perversmo teisėtumo, stambiu planu parodė šaliai ir pasauliui drebančias apkaušusio Genadijaus Janajevo rankas, atskleisdami samokslininkų nevėkšliškumą

ir neryžtingumą. Šis „stulbinantis spektaklis leido visuomenei pažvelgti į šiuos vidutiniokus tarsi pro padidinamąjį stiklą", – prisiminė Rusijos istorijos profesorius Donaldas J. Raleigh. – Sniaukrojančiam Genadijui Janajevui nuo nuovargio ir alkoholio sutinusiu veidu sunkiai sekėsi atsakyti į kovingai nusiteikusių žurnalistų klausimus. Drebančios rankos ir virpantis balsas išdavė jo bejėgiškumą, vidutinybę ir melagingumą; jis atrodė kaip tipiško Brežnevo laikų partijos funkcionieriaus karikatūra."[8] Jis ir buvo ne kas kitas, o tų laikų funkcionierius.

Stiprėjant pasipriešinimui ir kariuomenei atsisakius vykdyti įsakymus, rugpjūčio 21-ąją perversmas žlugo. Milicija buvo pasiųsta suimti sąmokslininkų. Milicininkams beldžiantis į jo buto duris, vidaus reikalų ministras Pugo nušovė savo žmoną, o paskui nusišovė pats. Kiti sąmokslininkai ieškojo paguodos butelyje: milicininkams atėjus jo suimti, Pavlovas buvo girtas, „bet ne šiaip apsvaigęs, – pasakė Kremliaus gydytojas Dmitrijus Sacharovas, – o apimtas isterijos." Viceprezidentas Janajevas buvo toks girtas, kad net nepažino savo buvusių draugų, kurie atėjo jo suimti, ir nebesilaikė ant kojų – jiems teko išnešti jį iš kabineto Kremliuje, kurio grindys buvo nusėtos tuščiais buteliais[9].

Vėliau tardytojai paklausė gynybos ministro Dmitrijaus Jazovo, kaip jis prarado kariuomenės kontrolę. Jis kaltino batalioną, kuriam vadovavo „Jelcino asmeninis draugas", turėdamas omeny Gračiovą. „Prasidėjus antrai dienai, mačiau, kaip kareiviams atvežė visą autobusą degtinės, – tvirtino Jazovas. – Taip jie buvo skatinami nevykdyti savo pareigos. Tik įsivaizduokite girtus karius šarvuotuose transporteriuose! Juk tai neprastai pavojinga."[10] Nors Jazovo pasakojimas stulbinamai primena 1741 m. įvykius, kai imperatorė Jelizaveta (o vėliau, 1762 m., Jekaterina Didžioji), degtine patraukusi į savo pusę imperinius pulkus, įžengė į sostą, įrodymų, patvirtinančių jo drąsius teiginius nėra.

Rugpjūčio 22-ąją, tą dieną, kai buvo tardomas Jazovas, išlaisvintas Michailas Gorbačiovas su savo aiškiai sukrėstais šeimos nariais saugiai nusileido Maskvos Vnukovo oro uoste. Maskva atrodė taip pat, kaip ir anksčiau, bet per keletą dienų, kol jo nebuvo, šalis smarkiai pasikeitė: nors nominaliai Gorbačiovas liko Sovietų Sąjungos prezidentu, ryžtingai pasipriešinęs perversmo organizatoriams Jelcinas sustiprino savo politinį autoritetą, parodydamas esąs tvirtas vadovas, ypač lyginant su girtais Valstybinio ypatingosios padėties komiteto nariais, kuriuos į valdžios postus paskyrė pats Gorbačiovas.

Po keleto mėnesių Komunistų partija buvo uždrausta. Gorbačiovas ir jo pasenusi SSRS dar labiau susilpnėjo vienai sąjungos respublikai po kitos paskelbus nepriklausomybę. Nors ir koks sukrečiantis buvo perversmas, Sovietų Sąjungą sugriovė ne jis. Jos irimas prasidėjo 1991 m. gruodį, kai Rusijos, Ukrainos ir Baltarusijos, trijų respublikų, įkūrusių sovietų socialistinių respublikų sąjungą, atstovai susitiko medžiotojų namelyje

Baltarusijoje ir pasirašė Belovežo sutartį, kuria teisiškai atšaukė tą sąjungą ir padarė Michailą Gorbačiovą prezidentu be šalies.

Per šį susitikimą triumfuojantis Rusijos prezidentas Borisas Jelcinas su Ukrainos respublikos prezidentu Leonidu Kravčuku ir Baltarusijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininku Stanislavu Šuškevičiumi susitarė dėl galutinio sąjungos nutraukimo sąlygų. Tačiau priešingai negu perversmo dienomis, kai Jelcinas visą laiką buvo blaivus, galutinę pergalę prieš savo politinį varžovą Gorbačiovą jis atšventė tradiciškai. Liudininkai prisiminė, kad Jelcinas taip smarkiai pasigėrė, kad net nukrito nuo kėdės kaip tik tuo metu, kai buvo atidarytos durys ceremonijai. Kaip pasakojo vienas liudininkas:

> Pradėję eiti į kambarį iškilmių dalyviai pamatė įspūdingą reginį, kaip Šuškevičius ir Kravčukas tempia didžiulį kūną kušetės link. Rusijos delegacija priėmė visa tai labai ramiai. Jie išnešė jį į kitą kambarį pamiegoti. Jelcino kėdė liko tuščia. Galiausiai ant jos atsisėdo Kravčukas ir ėmėsi pirmininko vaidmens. Trumpai papasakojęs visiems apie tai, kas buvo nuspręsta, Kravčukas pasakė: „Yra viena problema, kurią mes turime išspręsti tuoj pat, nes pats tautų sandraugos egzistavimas priklauso nuo to: nepilkite jam per daug.“ Visi linktelėjo. Jie puikiai suprato Kravčuką.[11]

Sovietų Sąjunga liovėsi gyvavusi po dviejų savaičių; 1991 m. gruodžio 21-ąją, vėl Almatoje, Kazachstane, vienuolikos būsimų posovietinių respublikų lyderiai (be Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Gruzijos, jau palikusių Sąjungą, vadovų) įkūrė Nepriklausomų valstybių sandraugą (NVS) – konfederaciją, pakeitusią Gorbačiovo SSRS. Susirinkusiems prezidentams aptariant Gorbačiovo atsistatydinimo sąlygas, Jelcinas vėl buvo girtas – jis tik retkarčiais pakeldavo galvą, neaiškiai sumurmėdamas „teisingai sakote“, o paskui visiškai neteko sąmonės. Jį vėl teko nešti iš kambario.

– Baisu! Kas valdo Rusiją? – niekinamai suniurzgėjo Armėnijos prezidentas Levonas Ter-Petrosianas vienam iš Jelcino patarėjų. – Kaip jūs, rusai, gyvensite? Jūsų padėtis nepavydėtina.“[12]

Taip gimė nepriklausoma Rusija.

Vaidmenų pasikeitimas

Šaltasis karas pasibaigė ir Sovietų Sąjunga žlugo beveik taikiai, tačiau paskui Rusiją apėmė toks politinis chaosas, ekonominis nuosmukis ir demografinė krizė, tarsi ji būtų pralaimėjusi karą. Borisas Jelcinas turėjo tuo pačiu metu ne tik pakeisti diktatūrą demokratija ir pereiti nuo komandinės prie rinkos ekonomikos, bet ir paversti pasenusią imperiją

modernia tautine valstybe su naujomis sienomis, besiribojančiomis su keturiolika naujų kaimynių, – sumaišties apimtoje šalyje tai buvo faktiškai neįveikiamos užduotys. Tačiau bene sunkiausias sovietų laikų palikimas, tekęs Jelcinui, buvo degtinės politika.

Nors vaidino demokratą, Borisas Nikolajevičius Jelcinas buvo susiformavęs sovietų autokratinėje sistemoje; tai rodė ir jo alkoholio vartojimo įpročiai. Augęs rūstaus Uralo kaime, vaikystėje Borisas buvo nuotykių ieškotojas – bandydamas išrinkti rankinę granatą, pavogtą iš vietinio kariuomenės sandėlio, jis prarado savo kairįjį nykštį ir smilių. Tačiau jo avantiūrizmą žabojo tėvai ir mokytojai, kurie griežtai smerkė alkoholio vartojimą. Net paauglystėje Jelcinas nekentė girtavimo: pasakojama, kad jis atimdavo iš bendraklasių degtinę ir išpildavo ją ant žemės[13].

Jelcino tvirtas priešiškumas alkoholiui susilpnėjo jam ėmus kopti Komunistų partijos karjeros laiptais, nes joks partijos narių pobūvis, šventė ar sandoris nepraeidavo be alkoholio. 1976 m. jis buvo paaukštintas ir paskirtas pirmuoju Sverdlovsko (dabar Jekaterinburgas) srities sekretoriumi – iš esmės vienos iš svarbiausių šalies sričių gubernatoriumi. Kitais metais Kremlius patikėjo Jelcinui vidurnaktį sugriauti atkaklios kovos su sovietų valdžia simbolį: Ipatjevo namą Sverdlovske, kuriame 1918 m. caras Nikolajus II ir jo šeima pasitiko savo niūrų likimą – buvo sušaudyti bolševikų egzekucijų būrio[14]. Partijos gretose Jelcinas tapo pripažintu tamada. Jis rengdavo svečiams ir pavaldiniams medžiokles Sibiro miškuose, dosniai vaišindamas juos degtine. Kaip ir Stalinas, Ivanas Rūstusis ar Petras I (kurį Jelcinas vadino savo didvyriu) savo dvaro pasilinksminimais, rengdamas nors ir mažesnio masto išgertuves, Jelcinas slapta siekė sustiprinti savo įtaką. „Kontroliuodamas visus darbe, per atostogas ir net laisvalaikiu, Borisas Nikolajevičius žinojo net intymiausius dalykus apie visus savo kolegas, – prisiminė vienas iš tų kolegų Viktoras Maniuchinas. – Svarbiausia, tai leido jam pačiam stebėti, ar nesiformuoja kokios nors jam priešiškos grupės. Bet jos nesiformavo, priešingai – visi jį rėmė visose srityse.“[15]

Jelcinas retai vartodavo alkoholį darbe ir griežtai bausdavo tuos, kurie dėl to neatlikdavo savo pareigų – dėl girtuokliavimo net atleisdavo iš darbo gamyklų vadovus[16]. Jo energingą darbą partijoje pastebėjo blaivininkas iš kaimyninio Tomsko Jegoras Ligačiovas, kuris tapo Jelcino politiniu globėju. 1984 m. Ligačiovas apsilankė Sverdlovske ir vėliau pažymėjo, kad Jelcinas negėrė nė lašo. Jeigu jis būtų gėręs, abejotina, ar priešiškumu girtavimui garsėję Ligačiovas ir Gorbačiovas būtų pakvietę jį į Maskvą, paskyrę Maskvos pirmuoju sekretoriumi (faktiniu meru) ir priėmę kandidatu į Politbiuro narius[17].

Netrukus tiesmukasis Jelcinas susipyko su Gorbačiovu. 1987 m. partijos plenume Jelcinas kandžiai kritikavo lėtą *perestroikos* reformų tempą, įspėdamas, kad aplink Gorbačiovą formuojasi žalingas asmenybės kultas,

o paskui pareiškė atsistatydinąs iš savo posto Politbiure. Tai buvo sensacingas pareiškimas: dar niekas niekada savanoriškai neatsistatydino iš Politbiuro. Tokia drąsa dar labiau išpopuliarino Jelciną kaip didvyrį tarp Rusijos liberalų, kurie manė, kad tokia pozicija rodo jo principų tvirtumą. Komunistų partijos lyderiams, kurie tą dieną dalyvavo posėdyje, jis atrodė anaiptol ne tvirtas. Jie sakė, kad Jelcinas „ne visiškai kontroliavo savo mintis", kalbėjo padrikai. Vienas Jelcino šalininkas tvirtino užuodęs „jam iš burnos sklindantį alkoholio tvaiką. Jis turbūt gėrė visą naktį."[18]

Jelciną rituališkai pasmerkė Gorbačiovas ir komunistų vadovybė. Apipiltas lavina prakeiksmų, Jelcinas, skųsdamasis krūtinės skausmais, atsidūrė ligoninėje, kur jam buvo diagnozuotas nervinis išsekimas. Fiziniai ir psichologiniai nuosmukiai tapo būdingu Jelcino politinės karjeros modeliu[19].

Generalinis sekretorius iš esmės sugriovė Jelcino karjerą, bet Gorbačiovo demokratizavimo reformos suteikė jam galimybę grįžti į politiką. 1989 m. buvo surengti konkurenciniai, daugiakandidačiai rinkimai į naująjį šalies parlamentą: Liaudies deputatų suvažiavimą (LDS). Jelcinas buvo išrinktas Maskvos atstovu triuškinančia devyniasdešimt dviejų procentų balsų dauguma ir netrukus tapo vienu iš suvažiavimo vadovų. 1990 m. kovą Jelcinas vėl laimėjo rinkimus, šį kartą į Rusijos respublikos parlamentą, kur jis greitai buvo paskirtas aukščiausiu jo vadovu: Prezidiumo pirmininku. 1991 m. birželį – likus dviem mėnesiams iki rugpjūčio perversmo – Jelcinas didžiule persvara laimėjo kitus rinkimus, tapdamas pirmu demokratiškai išrinktu Rusijos Sovietų Federacinės Socialistinės Respublikos, esančios SSRS sudėtyje, prezidentu. Laimėjęs penkiasdešimt septyniais procentais balsų, jis nugalėjo Gorbačiovo palaikomą Nikolajų Ryžkovą, kuris gavo tiktai šešiolika procentų. Įspūdingą Jelcino politinį iškilimą ir sėkmingą sugrįžimą į politiką vėl lėmė tai, kad jis saikingai vartojo alkoholį. Užsienio svečių, artimų kolegų ir net nuožmių politinių priešininkų pasakojimai patvirtina, kad per šituos metus jis retai gerdavo nesaikingai, kaip vėlesniais metais[20]. Tuo galima paaiškinti ir tvirtą Jelcino laikyseną per smurtišką rugpjūčio pučą.

Bet viskas pasikeitė, kai iširo Sovietų Sąjunga ir Jelcinas pakeitė Gorbačiovą Kremliuje. Jelcino ištikimas sugėrovas ir asmens sargybinis Aleksandras Koržakovas, kuris stovėjo šalia Jelcino ant tanko, tapo Jelcino artimiausiu patikėtiniu. Atlikęs durininko vaidmenį Jelcino artimiausioje aplinkoje, kur buvo priimami pagrindiniai politiniai sprendimai, Koržakovas pats tapo galingu politiniu žaidėju. Ne mažiau svarbu tai, kad Koržakovas taip pat tapo Jelcino barmenu. Rūpindamasis, kad prezidento limuzino bagažinėje visada būtų Jelcino mėgstamos degtinės, šampano, paskaninto konjaku, taurių ir užkandžių, jis sudarydavo jam sąlygas girtauti. Tačiau, pasak Kremliaus šaltinių, Koržakovas taip pat vienintelis „galėjo uždengti ranka Boriso Nikolajevičiaus taurę ir pasakyti „gana",

nors sprendžiant iš visko, jis tai darydavo retai. Koržakovas ir Jelcinas buvo neatskiriami ir, kad ir ką būtų darę – žaidę tenisą, kaitinęsi saunoje, vakaroję vasarnamyje, – beveik visada gerdavo. Jelcino žmona Naina ir jų dukterys bandė užkirsti tam kelią, bet jų pastangos buvo bergždžios. Jos atvirai keikė Koržakovą už tai, kad jis girdo Jelciną alkoholiu vien tik tam, kad išsaugotų savo politinę padėtį. Pirmoje XX a. paskutiniojo dešimtmečio pusėje Jelcinas ėmė vartoti nepaprastai daug alkoholio[21].

Prezidentas įniko į butelį pačiu netinkamiausiu metu: norint vesti Rusiją iš sovietų administracinės komandos sistemos į funkcionuojančią rinkos ekonomiką reikėjo tvirtos rankos. 1992 m. sausio 2-ąją Jelcinas paskelbė „šoko terapiją" – makroekonominio stabilizavimo programą, kuri apėmė neatidėliotiną kainų, valiutos, ir prekybos liberalizaciją. Buvo manyta, kad, kaip staigiai nuplėšus tvarstį, skausmas, sukeltas šio dramatiško šuolio į rinką, truks trumpai. Tokia prognozė nepasitvirtino. Valstybei neberibojant kainų, sukauptos prekės netrukus vėl pasirodė parduotuvių lentynose, bet dėl didelės jų paklausos kainos daugeliui žmonių buvo neįkandamos. Finansinės krizės sąlygomis senos, nekonkurencingos sovietų įmonės neįstengė išsilaikyti rinkoje, todėl smarkiai išaugo bedarbystė. Hiperinfliacija sunaikino žmonių gyvenimo santaupas, dešimtis milijonų įstumdama į beviltišką skurdą ir sukeldama Rusijoje dešimtmetį trukusią ekonominę depresiją. Ekonominę katastrofą rodė socialiniai ir demografiniai statistikos rodikliai: smarkiai išaugo alkoholizmas ir savižudybių skaičius. Vidutinė tikėtina vyrų gyvenimo trukmė, per antialkoholinės kampanijos įkarštį 1987 m. siekusi šešiasdešimt penkerius metus, 1992 m. staiga smuko iki šešiasdešimt dvejų. Po dvejų metų ji nukrito net iki penkiasdešimt aštuonerių metų. Tai rodė, kad Rusiją ištiko demografinė katastrofa, kokios taikos metu žmonijos istorijoje dar niekada nebuvo[22].

Net kai kurie artimiausi Jelcino sąjungininkai, vos prieš keletą mėnesių karštai jį rėmę, dabar įnirtingai kritikavo skausmingas prezidento ūkio reformas: jo nacionalistas pavaduotojas, viceprezidentas Aleksandras Ruckojus pasmerkė jas kaip „ekonominį genocidą"[23]. Rusijos įstatymų leidžiamojo organo pirmininkas Ruslanas Chasbulatovas, kuris kadaise su Jelcinu kovojo su perversmininkais, dabar reikalavo jo apkaltos. Pagal konstituciją Chasbulatovo vadovaujamas įstatymų leidžiamasis organas Liaudies deputatų suvažiavimas turėjo daugiau valdžios negu prezidentas, bet pripažindami būtinybę greitai priimti sprendimus krizės metu, įstatymų leidėjai leido prezidentui laikinai valdyti šalį įsakais. Dabar Aukščiausioji Taryba norėjo atsiimti savo valdžią iš Jelcino, manydama, kad jis smarkiai apsvaigęs nuo valdžios... ir degtinės.

1993 m. kovą Jelcinas padarė keistą įspūdį Liaudies deputatų suvažiavimui, besipinančiu liežuviu bandydamas ginti savo politiką. Jo priešininkai garsiai pasmerkė prezidentą, pareikšdami, kad jis girtas.

Jelcinui išėjus iš Tarybos rūmų, vienas *Kuranty* žurnalistas tiesiai paklausė jo, ar jis gėrė. Jelcinas sustojo.

– Pats pauostyk! – pareiškė Jelcinas.

„Taip taręs, – pasakojo Davidas Remnickas, – didžiausios planetoje šalies vadovas papūtė ketvirtosios valdžios atstovui į veidą."

– Na?

Reporteris pripažino, kad nuo jo nedvelkia alkoholiu[24].

XX a. paskutiniojo dešimtmečio pradžioje Jelcino girtavimas tapo legenda. Nors visos legendos tikrovę pagražina, klausytojai pasirengę jomis patikėti, jeigu jos bent kiek atitinka tai, ką jie matė patys, o Jelcinas tikrai nesistengė išsklaidyti girtuoklio įvaizdžio. Girtavimas bei didžiuliai vadovavimo sunkumai smarkiai pakirto jo sveikatą. Jo priešininkai Aukščiausioje Taryboje nepraleisdavo nė vienos progos padaryti Jelciną politinių pajuokų objektu, pabrėždami jo panašumą į girtus senos Brežnevo laikų gerontokratijos dinozaurus. Chasbulatovas pats „nuolat sakydavo reporteriams, kad prezidentas yra tiesiog nestabilus girtuoklis, kuriam negalima patikėti branduolinio mygtuko"[25].

Nesusitardamas su prezidentu, Suvažiavimas patikėjo valdžių viršenybės klausimą spręsti žmonėms, 1993 m. balandį surengdamas nacionalinį referendumą, per kurį paklausė nusivylusių rinkėjų, ar jie vis dar tiki Jelcinu ir jo politika. Likus vos trim dienoms iki lemiamo balsavimo Jelcinas pasirodė masiniame mitinge prie Šv. Vasilijaus katedros, lydimas garsiosios žmogaus teisių gynėjos Elenos Bonner, visiško blaivininko sovietų disidento Andrejaus Sacharovo našlės. Su pasibaisėjimu pamačiusi, kad Jelcinas girtas, Bonner atėmė iš Rusijos prezidento mikrofoną[26]. Jelcinui šiaip taip pavyko laimėti referendumą, bet jo reformas palaikė tiktai penkiasdešimt trys procentai rinkėjų.

Suvažiavimas ir prezidentas ir toliau įnirtingai svaidėsi kaltinimais, pareiškimais, inicijuodavo vienas kitam teisinius tyrimus; abiems pusėms besivaržant dėl politinės galios ūkio reformos sustojo. Dar vos prieš keletą mėnesių buvęs jo sąjungininku, Chasbulatovas dabar tyčiojosi iš kiekvieno Jelcino sprendimo, tvirtindamas, kad „išlenkęs keletą taurelių" Jelcinas pasirašytų bet ką[27].

1993 m. rugsėjo 21-ąją Jelcinas nutarė perkirsti Gordijaus mazgą. Nors Konstitucija didesnę galią suteikė parlamentui, Jelcinas manė, kad maža persvara laimėjęs referendumą jis tapo viršesnis. Viršydamas Konstitucijos prezidentui suteiktus įgaliojimus, jis paleido Suvažiavimą, iš esmės nuversdamas savo paties vyriausybę. Kai dūzgiant televizijos kameroms jo žinia skriejo po visą šalį ir pasaulį, Jelcinas demonstratyviai paėmė už dešiniosios kameros aprėpties ribų stovėjusį baltą puodelį arbatos ir ramiai gurkštelėjo. Signalas buvo įtaigus ir aiškus: ne, Jelcinas negirtas. Jis nusiteikęs mirtinai rimtai[28].

Ironiška, bet Chasbulatovas, viceprezidentas Ruckojus ir jų šalininkai pasielgė taip pat, kaip ir Jelcinas vos prieš dvejus metus: užsibarikadavo Baltuosiuose rūmuose ir pasmerkė Kremliaus surengtą perversmą. Nors Suvažiavimo rūmuose buvo atjungta elektra, karšto vandens tiekimas ir telefono ryšys, deputatai balsavo už apkaltą Jelcinui ir nutarė pakeisti jį Ruckojumi. Virš Rusijos pakibo pilietinio karo grėsmė, nes du žmonės skelbėsi esą prezidentai. Paklaustas, ar, jo manymu, Jelcinas išdrįs šturmuoti pastatą, Ruckojus tik pusiau juokaudamas atsakė: „Tai priklausys nuo to, kiek prezidentas išgers.“[29]

Situacijai neišsisprendžiant, po keleto įtemptų dienų, per kurias sukarinti parlamento šalininkų būriai surengė kruviną nacionalinio žiniasklaidos centro Ostankino televizijos bokšto šturmą, spalio 4-ąją Jelcinas padarė tai, ko Valstybinis ypatingosios padėties komitetas nesiryžo padaryti prieš dvejus metus: įsakė šaudyti į parlamentą. Nenoromis paremtas savo sugėrovo ir dabar gynybos ministro Pavelo Gračiovo, Jelcinas įsakė iš tankų apšaudyti Baltųjų rūmų viršutinius aukštus, ir ten kilo gaisras. Tuo pat metu prie rūmų vyko intensyvus susišaudymas, ir į kryžminę ugnį pateko kai kurie civiliai.

Pašaipi Ruckojaus insinuacija pasirodė esanti pranašiška: aukšti Jelcino Kremliaus pareigūnai vėliau sakė, kad sprendimas pulti buvo priimtas Gračiovo gynybos ministerijoje, kai Jelcinas jau „nebepastovėjo ant kojų“. Pasak šių pareigūnų, „jo girta palyda... atrėmė jį į sieną viename iš ministerijos poilsio kambarių ir beveik niekam neleido prie jo prieiti“. Kol jo aukščiausi pareigūnai planavo operaciją, Jelcinas buvo laikomas atskirtas nuo šalies, ir susisiekti su juo buvo įmanoma tik per Koržakovą[30].

Galiausiai Koržakovas ir gynybos ministras Gračiovas surinko būtiną ginkluotę ir karius, nors ir nedegančius troškimu kautis, šturmu užėmė Baltuosius rūmus, suėmė parlamento lyderius ir užkirto kelią beprasidedančiam pilietiniam karui. Koržakovas prisiminė, kad suimant sąmokslininkus Baltuosiuose rūmuose „nė vienas iš deputatų nedvokė alkoholiu, ir jų išvaizda man pasirodė gana tvarkinga [*akkuratnyj*].“ To negalima buvo pasakyti apie Jelciną: sugrįžęs iš savo istorinės misijos, Koržakovas rado jį geriantį pokylių salėje. „Aš nustebau, kad pergalės šventimas prasidėjo dar jos nelaimėjus.“ Kai pavėlavusieji padovanojo prezidentui savotišką trofėjų – sukilėlio Chasbulatovo pypkę, girtas Jelcinas trenkė ją į kambario kampą ir nusikvatojo. Vėl buvo pripildytos taurės[31].

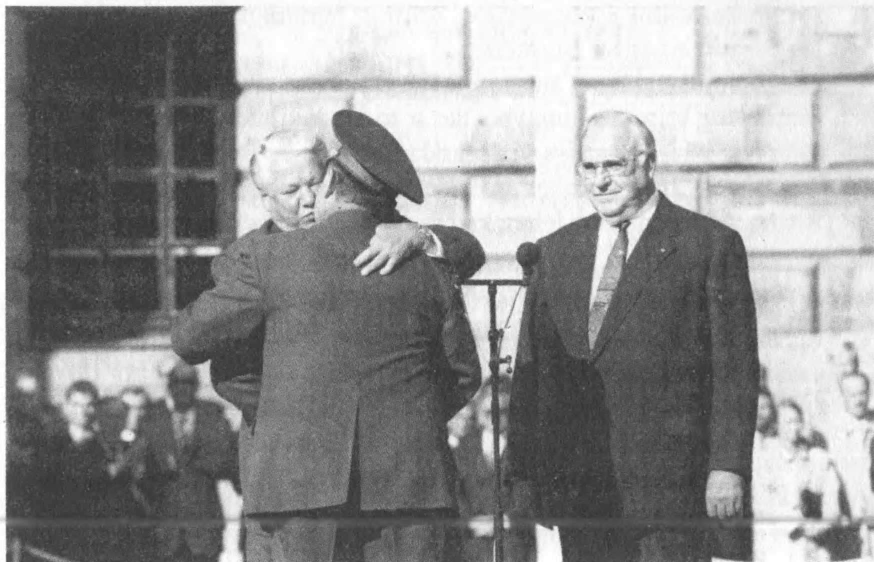
Per vadinamuosius spalio įvykius žuvo šimtai maskviečių. Baltieji rūmai – nesenas Rusijos nepriklausomybės siekimo simbolis – dabar buvo išvarpytas artilerijos sviedinių pramuštomis skylėmis ir pajuodęs nuo ugnies. Nors Jelcino Kremlius greitai perdažė ir suremontavo pastatą, gilaus Rusijos politinio susvetimėjimo taip lengvai įveikti nepavyko. Liaudies deputatų suvažiavimas buvo paleistas, ir Jelcinas toliau valdė įsakais, kol surengus nacionalinį referendumą buvo įkurtas naujas, lankstesnis

įstatymų leidžiamasis organas ir priimta nauja konstitucija, kuri daugiau politinės valdžios suteikė prezidento institucijai – prezidentui, kuris nebepajėgė suvaldyti savo polinkio girtauti.

Girtas tarptautinėje arenoje

1994 m. Jelcinas ėmė taip smarkiai girtauti, kad ši jo yda ne tik tapo visiems žinoma paslaptimi, bet ir užtraukė Rusijai gėdą tarptautinėje arenoje. Rugpjūtį Jelcinas, kaip garbingas Vokietijos kanclerio Helmuto Kohlio svečias, atvyko į šią šalį dalyvauti iškilmėse, skirtose paskutinių rusų pajėgų išvedimui iš buvusios Rytų Vokietijos paminėti. Rusijos delegacija nusileido Berlyne saulei leidžiantis. Tą vakarą Jelciną ištiko vienas iš periodiškai jį kankinusių nemigos priepuolių. Vėlai vakare Jelcinas iškvietė Koržakovą ir gynybos ministrą Gračiovą, kuris, kaip kalbama, „kiekvieną taurę degtinės, išgertą su Jelcinu, laikė dar viena žvaigžde ant savo generolo antpečių“[32].

Matyt Gračiovas pelnė daug apdovanojimų tą naktį, nes juodu gėrė visą naktį iki pat to laiko, kai prezidentui kitą dieną reikėjo dalyvauti viešuose renginiuose. Per rytinę ceremoniją kancleriui Kohliui teko nuolat prilaikyti netvirtą Rusijos prezidentą, kuriam per pietų pobūvį pasidarė dar sunkiau pastovėti ant kojų: Jelcinas liepė atnešti kavos, norėdamas prasiblaivyti, bet greitai išpylė ją sau ant marškinių. Laimei,

Aiškiai apsvaigęs Rusijos prezidentas Borisas Jelcinas (kairėje), stebint Vokietijos kancleriui Helmutui Kohliui, priima pulkininko generolo Matvejaus Burlakovo raportą per Rusijos karių išvedimo iš Vokietijos iškilmes. 1994 m. rugpjūčio 31 d. Corbis Images / Wolfgangas Kummas.

jo personalas visada turėdavo atsarginius. Tuo tarpu prie vietinės rotušės su muzika palydėti išvykstančių karių susirinko policijos pučiamųjų orkestras. Nustebusių šalių vadovų, diplomatų ir žurnalistų akivaizdoje apsvaigęs Jelcinas griebė dirigento lazdelę ir „keletą minučių girtas mojavo ja, orkestrui grojant toliau"[33]. Paskui jis pagriebė mikrofoną ir sunkiai apversdamas liežuvį padainavo rusų liaudies dainą *Kalinka*, o paskui ėmė siųsti oro bučinius kikenančiai žiūrovų miniai.

Jelcino bufonada netrukus buvo paviešinta viso pasaulio žiniasklaidoje. Vakarų auditoriją ji pralinksmino, o rusai ja baisėjosi. Tai buvo viešųjų ryšių katastrofa išdidžiai šaliai, vis dar skausmingai išgyvenančiai savo imperijos ir supervalstybės padėties praradimą. Prieš pusę šimtmečio rusai per karą patyrė neapsakomas kančias, Raudonoji armija didvyriškai skynėsi kelią į Berlyną nuversti Adolfo Hitlerio... ir *taip* ji išvyksta?

Daugelis aukšto rango prezidento patarėjų svarstė, ar jam nevertėtų atsistatydinti. Tačiau nutarė verčiau paraginti prezidentą susiimti. Kitą mėnesį, skrendant į kurortinį Sočio miestą, Koržakovas paskelbė kreipimąsi, kurį spauda vėliau pavadino patarėjų laišku sultonui. Šiame bene labiausiai stulbinančiame oficialiame pranešime Rusijos istorijoje, jie atvirai kalbėjo apie didžiulius greitai artėjančių 1996 m. rinkimų iššūkius ir Jelcino trūkumus, atsiskleidusius Berlyne.

> Didžiausią susirūpinimą kelia jūsų sveikata, kuri buvo paaukota žinomai Rusijos ydai. Tai skatina tam tikrą pasitenkinimą savimi ir savikliovą, taip pat aroganciją, nepakantumą, nenorą klausyti nemalonios informacijos, niūrias nuotaikas ir retkarčiais įžeidžiantį elgesį su žmonėmis.
> Mes kalbame apie tai tiesiai ir atvirai ne vien dėl to, kad tikime jumis kaip stipria asmenybe, bet ir todėl, kad jūsų asmeninis likimas ir jūsų pavyzdys yra glaudžiai susiję su Rusijos transformacijos likimu. Smukęs prezidentas smarkiai nusmukdytų ir Rusiją. Mes negalime leisti, kad taip nutiktų.[34]

Jokia diplomatinė kalba negalėjo sušvelninti tokios tiesmukos diagnozės. Tačiau praktiniai patarėjų pasiūlymai buvo dar įžūlesni. Pirmiausia jie patarė prezidentui „ryžtingai pakeisti požiūrį į savo sveikatą ir žalingus įpročius". Jie ragino Jelciną padaryti galą „netikėtiems dingimams ir reabilitacijoms"; rodyti geresnį pavyzdį kaip atviram ir demokratiškam prezidentui; atsisakyti pompastikos, uždarumo bei kitų „carinių įpročių" ir rasti kultūringesnių būdų atsipalaiduoti, kurie nepasibaigia užstale.

– Na? – paklausė patarėjai Kremliuje tų, kurie buvo su Jelcinu lėktuve. Kaip jis į tai reagavo?

– Net urzgė iš pykčio.

Įsisąmoninęs, kas įvyko, Jelcinas įsiuto ant savo patarėjų ir net ant Koržakovo:

– Kaip galėjote tai leisti?!

Nors vėliau Jelcinas pripažino, kad šis laiškas buvo tarsi žadintuvo skambutis, tam suprasti jam, matyt, prireikė laiko. Įsižeidęs prezidentas daugiau negu pusmetį nepaduodavo rankos savo patarėjams, o su kai kuriais net nesikalbėdavo[35]. Norėdamas parodyti savo nepasitenkinimą, kitą mėnesį Jelcinas nepaėmė įžūliųjų patarėjų iš savo aukščiausio lygio vizitą į Šiaurės Ameriką ir Europą, per kurį jis užsitraukė dar didesnę gėdą.

Billas ir Borisas

Richardo Nixono neapkaltintum šiurkštumu. 1993 m. sausį buvęs respublikonų prezidentas ne tik šventė savo aštuoniasdešimtąjį gimtadienį, bet ir stebėjo demokrato Billo Clintono, pakeitusio artimą Nixono draugą George'ą H. W. Bushą, inauguraciją. Praėjus vos keletui dienų po inauguracijos jis pateikė Clintono komandai patarimų, kaip plėtoti santykius su Rusija. Suniekinęs Jelcino konkurentus kaip „kvaištelėjusius komunistus ir fašistus", Nixonas ragino naująją vyriausybę palaikyti jį. „Gal jis ir girtuoklis, bet taip pat geriausias vadovas, kokio galime tikėtis tokioje nusmukdytoje šalyje."[36] 6 dešimtmetyje rungęsis su pompastišku Nikita Chruščiovu vadinamuosiuose virtuvės debatuose ir 8 dešimtmetyje dalyvavęs susitikimuose su Leonidu Brežnevu, per kuriuos alkoholis liejosi upėmis, Nixonas turėjo unikalios patirties, leidusios jam vertinti Rusijos lyderius ir jų asmeninius bruožus.

„Jis pamokslauja atsivertusiam, – juokėsi Clintonas, girdėdamas Nixono patarimus. – Ne – jis pamokslauja pamokslininkui!" Clintonas vos prieš kelias dienas buvo skambinęs Jelcinui ir pasakęs, kad tvirti santykiai su Rusija yra svarbiausias Amerikos užsienio politikos prioritetas. Jelcinas beveik nesiklausė, o jo atsakymai buvo neaiškūs ir padriki. „Meilus pašnekovas, nieko nepasakysi", – paskui kikendamas pasakė Clintonas savo patarėjui Strobe'ui Talbottui. Nenorėdami daugiau rizikuoti, planuodami penkiasdešimt kitų dviejų prezidentų pokalbių telefonu, kurie įvyko per daugiau kaip aštuonerius metus, Clintono patarėjai pasirūpindavo, kad laikas jiems būtų paskirtas prieš pietus Maskvoje[37].

Po keleto mėnesių abu prezidentai atvyko į Vankuverį, į pirmąjį iš daugelio jųdviejų aukšto lygio susitikimų. Clintono patarėjas George'as Stephanopoulas prisiminė amerikiečių nustebimą, kiek daug Rusijos prezidentas išgerdavo: tris taures škotiško viskio per išvyką laivu, paskui nieko nevalgęs vieną taurę po kitos vyno per pietus. Nors kai kurie amerikiečių delegacijos nariai manė, kad skaičiuoti, kiek jis išgeria, nediplomatiška, jie nežinojo, kad tai senos šimtametės tradicijos dalis: visi užsienio pasiuntiniai, nuo von Herbersteino iki Ribbentropo ir de Gaulle'io, ir net Nixono ir Kissingerio, labai stebėdamiesi žiūrėjo, kaip Rusijos vadovai maukia vieną taurę po kitos[38].

Rašydamas paskutinį straipsnį prieš savo mirtį 1994 m., Nixonas smarkiai kritikavo Clintono politiką Rusijos atžvilgiu: „Svarbiausia, JAV turi būti atvira su Rusija, kai mūsų požiūriai nesutampa. Mes esame pasaulio didvalstybės, ir mūsų interesai neišvengiamai susidurs, bet didžiausia klaida, kokią galime padaryti, yra bandyti nuskandinti mūsų nesutarimus šampane ir degtinėje keliant tostus per „šiltus“ aukščiausiojo lygio susitikimus.“[39] Tačiau ir Vašingtono, ir Europos sostinių politikai jo perspėjimą visiškai ignoravo.

Daugelis Europos lyderių prisijungė prie Clintono giesmės: „Girtas Jelcinas yra geriau negu dauguma blaivių jo varžovų.“ Jeigu Jelcinas aukščiausio lygio susitikimuose pasirodo pagiringas, tebūnie. O ką jie pasakė, kai jis sušaudė savo parlamentą? „Manau, mums reikia tvirčiau suremti pečius ir vėl palaikyti senąjį Borisą.“ Separatistai Čečėnijoje? Clintonas palygino juos su pietų konfederatais JAV Pilietiniame kare, taip netiesiogiai pavaizduodamas Jelciną kaip nūdienos Abrahamą Lincolną.

„Aš taip noriu, kad šis vaikinas nugalėtų, kad net skauda“[40], – pasakė Clintonas. Tai buvo matyti.

Todėl Clintonas buvo linkęs nepastebėti nesantūraus, net piktinančio Jelcino elgesio per 1994 m. rugsėjo vizitą į Vašingtoną. Pirmąją naktį prieš auštant Clintoną pažadino pranešimai apie rimtą saugumo taisyklių pažeidimą Bleirhauze – prezidento svečių namuose. Slaptosios tarnybos agentai rado girtą Jelciną vienais apatiniais drabužiais Pensilvanijos aveniu, matyt bandantį pagauti taksi ir nuvažiuoti nusipirkti picos. Kitą naktį sargybiniai sulaikė girtą įsibrovėlį, bandantį prasmukti į Bleirhauzo rūsį. Tarp Rusijos ir Amerikos agentų kilo rimtas konfliktas. Išsiaiškinus, kas yra kas, tapo aišku, kad ramybės drumstėjas buvo ne kas kitas, o Jelcinas. Paklaustas, ar jis niekada nebandė pakalbėti su Jelcinu apie jo alkoholizmą, Clintonas išsisuko nuo atsakymo – jis abejojęs, ar jam dera apie tai kalbėti, ar vengęs politinių pasekmių[41].

Laimei, Bleirhauze nebuvo žurnalistų ir televizijos kamerų. Tačiau jų buvo Jelcinui grįžtant į Rusiją, nes pakeliui garsiojoje Dromolando pilyje prie Šanono buvo numatytas trumpas dviejų valandų susitikimas su Airijos premjeru Albertu Reynoldsu; prezidentas turėjo pasirašyti su juo ekonomines sutartis. Apie 12:30 šaltą ir dulksnią rudens popietę, lėktuvas, skraidinantis pirmąją Rusijos komandą, priartėjo prie Šanono oro uosto. Bet po pusvalandžio Jelcino lėktuvas vis dar nesileido per žemus debesis.

Nikolajus Kozyrevas, pirmasis Rusijos ambasadorius Airijoje, suprantama, sunerimo. Jis skubiai susisiekė su aukšto rango *Aerofloto* atstovu, kuris paaiškino, kad „lėktuvas Nr. 1“, skraidinantis Rusijos prezidentą, seniai pasirodė oro uosto monitoriuose, bet kažkodėl nesileidžia, o sukasi ratu virš oro uosto, dėl kažkokių priežasčių delsdamas. Po valandos lėktuvas pagaliau išniro iš debesų ir saugiai nusileido.

Kai tik šeimininkai tiesiogine šio žodžio prasme nutiesė raudoną kilimą Rusijos prezidentui, ambasadorius Kozyrevas prasiveržė pro garbės sargybą, būrį įvairiausių šalių žurnalistų ir minią vėliavėlėmis mojuojančių stebėtojų ir užlipo į lėktuvą, norėdamas pakviesti Jelciną susitikti su laukiančia Airijos delegacija. Tačiau kelią į prezidento kabiną jam užtvėrė stambusis Jelcino asmens sargybinis Koržakovas. „Jūs negalite įeiti, prezidentas labai pavargęs", – griežtai pareiškė Koržakovas. Vietoj prezidento į derybas buvo pasiųstas ministro pirmininko pavaduotojas Olegas Soskovecas, nesusitvarkęs, susinervinęs ir paskubomis paruoštas lėktuvo paskuigalyje[42].

„Nebuvo jokios prasmės bandyti derėtis toliau, – pasakojo Kozyrevas, kuriam ne kartą buvo liepta eiti po velnių. – Man neliko nieko kita, kaip tik leistis laiptais žemyn šviečiant žibintams ir blyksint žurnalistų, laukiančių Boriso Jelcino pasirodymo, kameroms ir paaiškinti situaciją Airijos ministrui pirmininkui. Negana to, eidamas aš turėjau sugalvoti atsiprašymo žodžius (Koržakovas, savaime suprantama, jokios pagalbos man nesuteikė), taip pat pasiteisinimą, kad prezidentas blogai jaučiasi dėl tariamai pakilusio kraujospūdžio."

Kozyrevas apsikeitė reikšmingais žvilgsniais su nusivylusiu airių *Taoiseach*. „Gerai, jeigu jis nesveikuoja, nieko nepadarysi, – tarė aiškiai nusivylęs Reynoldsas, – bet ponas Jelcinas, mano svečias, yra Airijos žemėje, ir aš negaliu praleisti šios galimybės užeiti į lėktuvą penkioms minutėms, paspausti prezidento ranką ir palinkėti jam greitai pasveikti." Tačiau tai irgi buvo neįmanoma. Niekas negalėjo susitikti su Rusijos prezidentu.

Taip susitikimas Airijoje žlugo net neprasidėjęs, ne tik nepaskatindamas pasitikėjimo ir bendradarbiavimo, bet ir sukeldamas priešiškumą ir pasipiktinimą. „Mes, airiai, kaip ir jūs, rusai, irgi mėgstame išgerti, ir pasitaiko visko, – vėliau konfidencialiai sakė vienas aukštas Airijos pareigūnas. – Taigi, jeigu jūsų prezidentas būtų išėjęs susitikti su mumis, mes būtume nekreipę dėmesio į jo būklę ir atleidę jam, bet atsisakydamas išlipti iš lėktuvo jis įžeidė mus iki sielos gelmių ir parodė, kad tokias mažas šalis kaip Airija jis laiko nevertomis dėmesio."[43]

Kai Jelcinas pagaliau pasirodė Maskvos Vnukovo oro uoste, jis buvo apibertas klausimais. Jo pasiteisinimas buvo geriausiu atveju primityvus: „Na, matote, aš miegojau, ir niekas manęs nepažadino. Bet aš jiems už tai užkursiu pirtį. Ir aš sveikas, kas pasakė, kad aš sergu?" Vėliau Jelcinas asmeniškai atsiprašė Reynoldso, vėl tvirtindamas, kad pramiegojo.

Kas iš tikrųjų įvyko Šenone, nežinia. *Aerofloto* atstovas prisiminė matęs, kaip Jelcinas išėjo iš savo kabinos su kostiumu ir kaklaraiščiu, trokšdamas eiti į derybas, ir susinervino, kad jo patarėjai, „bijodami dėl jo būklės", neleido. Koržakovas savo demaskuojančioje biografijoje tvirtino, kad Jelciną surėmė krūtinės skausmai. Jelcino duktė ir patarėja Tatjana Jumaševa vėliau atskleidė, kad jį ištiko nedidelis širdies priepuolis. Tačiau,

nors pateikdami prieštaringas versijas, visi įvykių liudininkai pripažįsta, kad Jelcinas, pradėjęs ūžauti Vašingtone, nesiliovė gėręs ir skrisdamas lėktuvu per Atlantą[44].

Kad ir dėl kokių priežasčių jis praleido susitikimą Šenone, – dėl to, kad buvo girtas, miegojo ar sirgo, – šis akibrokštas suteikė Jelcino priešininkams dar daugiau pagrindo tvirtinti, kad jis netinka vadovauti šaliai. Žurnalistai išsijuosę rašė vieną už kitą kandesnius straipsnius. Vieno laikraščio pirmame puslapyje buvo išspausdinta politinė karikatūra, vaizduoti laukiančią Airijos delegaciją, kurios link lėktuvo laiptais rieda tuščias degtinės butelis su užrašu „Linkėjimai nuo Jelcino". Buvęs Jelcino viceprezidentas Aleksandras Ruckojus, tapęs jo kritiku, juokavo, kad Jelcinas „nuolat yra apsilankymo Airijoje būklės"[45].

Nors toks netaktiškas elgesys per aukšto lygio diplomatinius vizitus sugadino Jelcino kaip didvyrio įvaizdį, kitais atvejais jo girtavimas sukėlė labai realias tragiškas pasekmes.

Čečėnija

Nepavykusio 1991 m. rugpjūčio perversmo metu Borisas Jelcinas, siekdamas susilpninti Michailo Gorbačiovo valdžią, paskatino įvairias Sovietų Sąjungos respublikas „imti tiek suvereniteto, kiek gali praryti". Buvęs sovietų karinių oro pajėgų generolas Džocharas Dudajevas, neseniai išrinktas mažytės Čečėnijos respublikos kalnuotame Rusijos Šiaurės Kaukazo regione prezidentu, taip ir padarė. 1991 m. lapkričio 1-ąją Dudajevas išvarė Kremliaus atstovus iš daugiausiai musulmonų gyvenamos Čečėnijos ir paskelbė jos nepriklausomybę ir nuo Gorbačiovo Sovietų Sąjungos, ir nuo Jelcino Rusijos respublikos, kuriai ji tuo metu nominaliai priklausė. Mažytė, maištinga respublika liko faktiškai suvereni net Rusijos Federacijai tapus nepriklausoma valstybe, kol po 1994 m. lapkritį surengtų keleto autobusų pagrobimų Jelcinas, būdamas girtas, įsakė imtis ryžtingų veiksmų atkurti joje Kremliaus kontrolę[46].

Per lapkritį Jelcino vasarnamyje surengtą susitikimą, kuriame dalyvavo daugiau jo sugėrovų negu vyriausybės ministrų (įskaitant tokius kaip gynybos ministras Pavelas Gračiovas, kuris patogiai atliko abu vaidmenis), Jelcinas netikėtai įsakė: „Atnaujinkite kontrolę Čečėnijoje!" Kaip ir derėjo tikėtis, pasak susirinkimo dalyvių, Jelcinas buvo girtas ir nebekontroliavo savęs. Nustekenta Rusijos kariuomenė neturėjo nei planų, kaip įvykdyti tokį arogantišką įsakymą, nei karių vietoje. Vis dėlto po keleto dienų į Čečėniją įžengė prastai ginkluoti ir organizuoti daliniai, kurių gretas tuoj pradėjo retinti raketinės granatos ir snaiperių kulkos[47].

Svarbiausias rusų pajėgų tikslas buvo užimti Čečėnijos sostinę Grozną. Turėjęs keturis šimtus keturiasdešimt tūkstančių gyventojų,

Groznas buvo judrus, daugiatautis miestas, didesnis negu Omaha Nebraskoje. Paskubomis buvo priimtas sprendimas apgulti miestą ir pirmą kartą nuo Antrojo pasaulinio karo laikų pradėti Europos miesto bombardavimą iš oro; per skubėjimą šiai operacijai net nebuvo suteiktas oficialus kodinis pavadinimas. Laikraštis *Izvestija* pranešė, kad sprendimą Naujųjų metų išvakarėse pradėti puolimą, per kurį dešimtys tūkstančių nekaltų ir nieko neįtariančių etninių rusų ir čečėnų civilių pateko į kryžminę ugnį, gynybos ministras Gračiovas ir kiti aukšti pareigūnai priėmė pačiame išgertuvių įkarštyje. „Fronto linijos daliniai tada gavo komandą – kas paims [Čečėnijos] prezidento rūmus, bus apdovanotas triskart Rusijos didvyrio vardu."[48]

Pirmąjį karą Čečėnijoje būtų lengva pavaizduoti tiesiog kaip seriją stulbinamai kvailų taktinių sprendimų, kurie buvo pasibaisėtinai nevykusiai įgyvendinti, bet taip sumenkintume tragediją, ištikusią apytiksliai trisdešimt tūkstančių žmonių, kurie žuvo Čečėnijoje 1994–1996 m. ir dar apie septyniasdešimt tūkstančių, kurie žuvo atnaujinus karo veiksmus 1999 m., ką jau kalbėti apie šimtus tūkstančių pabėgėlių, išpuolius prieš nekaltus civilius, žiaurius kankinimus, pagrobimus, teroristų užpuolimus ir žmogaus teisių pažeidimus, kuriuos vykdė abi kariaujančios pusės[49]. Kaip ir stambesni legendinės Rusijos praeities karai (11 skyrius), šis karas taip pat buvo kiaurai permerktas alkoholio. Vidaus reikalų ministerijos generolai ir kazokų savanoriai garsėjo brutalumu ir atviru girtuokliavimu. Čečėnų civiliai taip pat bijojo menkus atlyginimus gaunančių rusų pėstininkų, kurie „buvo nepaprastai žiaurūs – isteriški, apimti siaubo, girti ir žudydavo be jokios priežasties"[50]. Liudininkai pasakojo, kad rusų kariai niekšiškai prievartavo iš civilių maistą, pinigus ir degtinę arba mainydavo į juos savo ginklus.

„Mes visi buvome visiškai pakvaišę – nuo sprogimų griaudėjimo, lavonų, kraujo vaizdo ir utėlių, – pasakojo vieno rusų dalinio vadas.

> Gatvių kovos yra pragaras. Mes visi buvome girti ir apsvaigę nuo narkotikų. Kitaip nebūtume to ištvėrę. Neturėjome kitos išeities. Bet pasakodamas apie tai, ką tada išgyvenome, aš kartais šypsausi, nes tuo metu mums viskas atrodė juokinga. Būdavo smagu, kai į gyvenamąjį namą, pilną civilių, pataikydavo giluminė bomba, kokios naudojamos prieš povandeninius laivus. Ji pramuša devynių aukštų lubas ir po kurio laiko sprogsta. Dulkėms nusėdus pamatai, kad iš pastato likęs tik karkasas, keturios sienos."[51]

Tačiau, kad ir kaip keista, gerdavo ne tik rusai: daugelis įvykių liudininkų su ironija pasakojo, kad čečėnų separatistai, tikratikiai musulmonų kovotojai, ruošdamiesi pulti savo priešus rusus buteliais plempdavo rusišką degtinę[52].

Karas Čečėnijoje, viena iš didžiausių humanitarinių katastrofų posovietinėje Eurazijoje, taip pat buvo didžiulis politinis iššūkis Kremliui. Kai kurie skaitytojai gali pamanyti, kad bent dalį kaltės priskirdamas degtinei aš bandau pateisinti politikus, vadus ir karius. Tikrai to nesiekiu. Tačiau karas Čečėnijoje aiškiai parodo, kokios tvirtos autokratinės Rusijos degtinės politikos tradicijos. Nors pirmaisiais posovietiniais metais, kai Rusija, be abejonės, buvo demokratiškiausia, buvo nepaliaujamai kalbama apie laisvę ir demokratiją, valdant Jelcinui politiniai sprendimai vis dar buvo priimami uždarai ir autokratiškai. Gerai funkcionuojančios, atsakingos vyriausybės lengva ranka karo nepradeda: paprastai vyriausybės nariai kruopščiai derina tokius klausimus tarpusavy ir aptaria su visuomene, ir tikrai nepriima sprendimo pradėti karo veiksmus susėdę prie alkoholiniais gėrimais nukrauto stalo, paklusdami vieno žmogaus užgaidai. Net ir nekalbant apie Jelcino girtuokliavimą, aiškiai matyti, kad jis elgėsi kaip tipiškas sovietų autokratas, nes toks ir buvo. Tai aiškiai parodė karas Čečėnijoje, į kurį girtas Jelcinas su savo artimiausios aplinkos žmonėmis be jokio reikalo šiurkščiai įstūmė šimtus tūkstančių gyventojų ir rinkėjų, nepaisydamas pavojaus jų gyvybei.

Politinė mirtis, politinis prisikėlimas

Pasakyti, kad Jelcinas užsitraukė Rusijos rinkėjų nemalonę, būtų per švelnu. Čečėnija buvo tik dar viena jo politinė nesėkmė, prisidėjusi prie Rusijos ekonomikos žlugimo ir jo girtų išsišokimų per aukšto lygio tarptautinius susitikimus. Negana to, nuo 1995 m. liepos iki gruodžio smarkus Jelcino girtavimas sukėlė tris atskirus gyvybei pavojingus širdies priepuolius. Jam staiga dingus rengiantis 1995 m. rinkimams į įstatymų leidžiamąjį organą Dūmą, pasitvirtino įsitikinimas, kad Jelcinas nepajėgus vadovauti šaliai. Balsingiausi Jelcino priešininkai pelnė didelį populiarumą populistiškai jį kritikuodami. Įdomu, kad ultranacionalistas Vladimiras Žirinovskis, vėliau labiau pagarsėjęs savo pompastiška retorika ir keliamomis kumštynėmis Dūmoje, pelnė populiarumą kasdien rengdamas piketus, per kuriuos reikalavo sumažinti degtinės kainas. Prajuokindamas daugelį politikų, jis išleido savo vardu pavadintą degtinę su savo atvaizdu ant etiketės. Bet kai Žirinovskio Rusijos liberaldemokratų partija ir Rusijos Federacijos Komunistų partija tapo dviem didžiausiomis frakcijomis įstatymų leidžiamajame organe, niekas nebesijuokė[53]. Vis labiau aiškėjo, kad Richardo Nixono įspėjimas buvo pranašiškas.

Tačiau geidžiamiausias opozicijos politikų prizas buvo prezidento postas, dėl kurio laukė kova 1996 m. vasarą. Komunistai ir nacionalistai sparčiai stiprino savo pozicijas, o Jelcino populiarumo reitingai apsiribodavo vienaženkliais skaičiais, o kai kuriais atvejais net būdavo mažesni negu apklausos paklaida. Daugelis šnabždėjo, kad reikėtų atšaukti rinkimus,

siekiant apsaugoti „demokratiją“ nuo jos pačios. Jelcino pagrindinio konkurento, Komunistų partijos lyderio Genadijaus Ziuganovo žadamas sovietinės praeities ekonominis stabilumas atrodė vis labiau viliojantis palyginti su perėjimo į rinkos ekonomiką sunkumais. Dėdamasis esąs visais atžvilgiais pranašesnis, Ziuganovas pabrėžė Jelcino asmeninius ir politinius trūkumus. „Aš ne prieš taurę gero vyno ar taurelę degtinės, – priminė Ziuganovas rinkėjams. – Bet geriu gana kukliai. Negaliu išlenkti daugiau kaip tris taureles degtinės. Bent vienas iš nūdienos politikų turi būti blaivus.“[54]

Jelcinui susirgus, Kremliaus gydytojai jam tiesiai šviesiai pareiškė: arba liaukitės gerti, arba mirsite – kitos išeities nėra. Nuo to laiko Jelcinas prisiekė pasveikti ir kovoti dėl pergalės rinkimuose. Tačiau stoti į akistatą su mirtimi turbūt buvo lengviau negu patraukti į savo pusę priešiškus rinkėjus. Viešosios nuomonės tyrėjams paklausus respondentų, kokie būdvardžiai geriausiai apibūdina Jelciną, tarp penkių dažniausiai paminėtų buvo „girtas“, „ligotas“ ir „atitrūkęs nuo paprastų žmonių“. Pasiryžęs kovoti, Jelcinas bandė atgaivinti dinamiško lyderio įvaizdį. Atsigavęs jis ėmė keliauti po šalį, šoko scenoje per koncertus mitinguose, numetė dvidešimt svarų ir liovėsi gerti. Likus keletui dienų iki pirmojo rinkimų turo jis net atleido savo seną girdytoją ir durininką Aleksandrą Koržakovą. Per rinkiminę kampaniją tiesmukai paklaustas, ar jis alkoholikas, Jelcinas atsakė:

> Jeigu pasakysiu taip, sumeluosiu. Jeigu pasakysiu ne, niekas manimi nepatikės. Mūsų šalyje žmonės netiki žodžiais, kol neįsitikina patys. Jie net gali pasakyti: „Koks gi tu rusas, jei negali išgerti?“ Taigi pasakysiu tik tiek, kad aš išgeriu, bet nepiktnaudžiauju alkoholiu![55]

Nors daugelis rinkėjų netikėjo, kad jis pakeitė gyvenimo būdą, siekdamas išvengti beveik užtikrintos ir politinės, ir fiziologinės mirties ir galiausiai pasiekti pergalę prieš komunistą Ziuganovą (kas jam pavyko, per antrąjį rinkimų turą laimėjus penkiasdešimt keturis procentus balsų), Jelcinas ne tik atsisakė butelio, bet ir ėmėsi ryžtingai veikti. Jis užbaigė pražūtingą karą Čečėnijoje. Per savo kampaniją vaizdavo rinkimus kaip referendumą dėl komunistinės praeities, kuriai atstovauja Ziuganovas. Palyginti su dar neišblukusiais prisiminimais apie sovietų valdymą, Jelcino alkoholizmas neatrodė labai didelė blogybė[56]. Vis dėlto, jo žinia nebūtų sukėlusi atgarsio, jeigu niekas nebūtų jos išgirdęs. Ieškodamas lėšų finansuoti jo rinkimų kampaniją, Jelcinas kreipėsi į oligarchus, nepaprastai turtingus Rusijos naujo kapitalistinio žaidimo nugalėtojus, kurie sugrįžus komunistams būtų visko netekę. Sudarę su prezidentu skandalingą paskolos už akcijas sandėrį, šitie oligarchai ne tik finansavo Jelcino kampaniją, bet

ir savo valdomose žiniasklaidos priemonėse nuolat kūrė teigiamą jo įvaizdį mainais į dar neprivatizuotus senosios sovietų ekonomikos brangakmenius. Kai vyriausybė, kaip ir buvo manyta, nepajėgė grąžinti jiems paskolos, oligarchams už grašius atiteko svarbiausios Rusijos ekonomikos įmonės.

Nuo pat pirmos antrosios savo kadencijos dienos Jelcinas buvo laikomas beviltišku prezidentu. Jo grįžimas prie blaivaus gyvenimo būdo turbūt būtų patraukęs daugiau dėmesio, jeigu netrukus po savo pergalės jis vėl nebūtų dingęs – šį kartą jam teko atlikti penkiagubą širdies šuntavimą, ir jis daug mėnesių praleido ligoninėje. Dėl to jį vėl buvo imta lyginti su paliegusiais Brežnevo gerontokratais. Jelcinui grįžus iš ligoninės buvo matyti, kad jis politiškai įsipareigojęs oligarchams, o Rusijos ekonomika svirduliavo nuo vienos krizės prie kitos, kurių kulminacija tapo vyriausybės finansinių įsipareigojimų nevykdymas ir ekonomikos žlugimą sukėlusi 1998 m. finansų krizė.

1999 m. gruodžio 31-ąją, kai žmonės kitose pasaulio pusėje nerimavo, ar dėl *Y2K* problemos nesuirs pasaulinis kompiuterių tinklas, Jelcinas pasirodė per Rusijos televiziją sakyti savo Naujametinio kreipimosi. Jis graudžiai atsiprašė už neįvykdytus pažadus, o paskui pareiškė atsistatydinąs ir paskiriąs neseniai paskirtą premjerą Vladimirą Putiną laikinai eiti prezidento pareigas, kol bus surengti nauji rinkimai.

Jelcinui paliekant prezidento postą jo populiarumo reitingas buvo apytiksliai trys procentai – taip rodė apklausos, kurių galima paklaida siekė keturis procentus. Jis beveik nebeturėjo draugų tarp politikų, išskyrus galbūt Billą Clintoną, kuris pats savo šalyje buvo užsitraukęs gėdą. Nors Jelcinas pasitraukė iš viešos veiklos, žmonės, kurie susitikdavo su juo privačiai, sakė, kad per ilgą blaivaus gyvenimo laikotarpį jo sveikata stebuklingai pasitaisė. Draugai tvirtino, kad jis atrodo dešimčia metų jaunesnis ir gyvena ramiai, džiaugdamasis šeima, skaitymu ir tenisu. Vis dėlto, 2007 m. balandžio 23-iąją Borisas Jelcinas mirė nuo kongestinio širdies paralyžiaus[57].

Po trejų metų Jelcino duktė ir buvusi patarėja Tatjana Jumaševa, paprastai vengianti viešumos, pabandė išsklaidyti neteisingą požiūrį į savo tėvą. „Daugelis žmonių Vakaruose įsivaizduoja Jelciną karikatūriškai, kaip amžinai girtą pasipūtėlį, – sakė ji. – Toks požiūris visiškai neteisingas.“ Ji pripažino, kad Jelcinas dažnai nesaikingai vartodavo alkoholį, bet teigė, jog jis tai darė tik norėdamas sušvelninti milžiniškų politinių iššūkių sukeliamą įtampą. Savo išsamioje ir įdomioje Jelcino biografijoje Harvardo politologas Timothy Coltonas teigė, kad Borisas Jelcinas tapo visuotiniu pajuokos objektu ne todėl, kad gėrė daugiau, negu jo sovietų pirmtakai, o veikiau todėl, kad žiniasklaida, kuri buvo laisvesnė ir gyvybingesnė negu bet kuriuo kitu Rusijos istorijos laikotarpiu, išviešindavo kiekvieną atvejį, kai prezidentas pasiduodavo savo ydai. Jumaševa jam

pritarė: „Vaizduodami jį jie tiesiog naudoja paklausią klišę."[58] Jiedu turbūt visiškai teisūs. Jelcinas anaiptol nebuvo smarkiausiai geriantis vadovas Rusijos istorijoje. Jis nebuvo didžiausias girtuoklis net tarp pastarųjų penkiasdešimties metų lyderių ir vartojo alkoholį mažiau negu Brežnevas, Černenka ir galbūt net Stalinas, kurie visi gėrė atokiai nuo smalsių visuomenės akių.

Vis dėlto, tam tikru mastu alkoholizmas buvo Jelcino istorijos dalis, jo girtuokliavimo palikimas yra glaudžiai susijęs su šiuolaikinės Rusijos likimu. Ironiška, bet pirmasis nepriklausomos Rusijos prezidentas buvo bene gryniausias sovietų degtinės politikos produktas – tai ji išaugino ir jo žlugdantį alkoholizmą, ir jo uždarą autokratinio sprendimų priėmimo po demokratijos šydu sistemą. Savo elgesiu viešumoje Jelcinas rodė pasibaisėtiną pavyzdį Rusijos gyventojams ir skatino vis didesnį priešiškumą sau pačiam ir savo ekonominėms bei socialinėms reformoms, kurios pavertė jo valdymo laikotarpį kančių ir nusivylimo dešimtmečiu.

20

ALKOHOLIS IR RUSIJOS DEMODERNIZACIJA

Rusijos reformuotojai, atsidūrę nežinomuose vandenyse, nuo pat pradžių ėmė greitai skęsti. Per marksizmo paskaitas jie buvo mokomi, kad didysis istorijos iššūkis bus pereiti iš kapitalizmo į komunizmą, o ne atvirkščiai. Iki Berlyno sienos griuvimo mažai kas tikėjo, kad grįžti į kapitalizmą apskritai įmanoma. Dar mažiau kas galvojo, *kaip* tai padaryti. Sovietų Sąjungos ir jos satelitinių komunistinių Rytų Europos šalių reformuotojai manė žiną, kokių sunkumų tai gali sukelti, – bedarbystę, suirutę ir ekonominį nuosmukį, – bet jie net neįsivaizdavo, koks skausmingas bus pereinamasis laikotarpis ir kaip ilgai jis truks.

Ką tik įveikęs reakcingus 1991 m. rugpjūčio pučo organizatorius, prie šturvalo stojo Borisas Jelcinas ragindamas vykdyti radikalias reformas. „Atėjo laikas veikti ryžtingai, tvirtai, nedvejojant", – pareiškė jis. Žymiausi ekspertai parengė 500 dienų programą, kurioje numatė denacionalizuoti žemę ir pastatus, liautis reguliuoti kainas, panaikinti subsidijas neefektyvioms įmonėms ir įgyvendinti griežtas fiskalines ir monetarines reformas. „Atėjo metas žengti plačiais žingsniais."[1] Tačiau jis taip pat nenumanė, kokios skausmingos bus šios reformos.

„Turiu pasakyti jums atvirai: šiandien, labai rimtos krizės sąlygomis, negalime įgyvendinti reformos neskausmingai. Pirmasis žingsnis bus sunkiausias. Gyvenimo lygis šiek tiek smuks", – perspėjo Jelcinas. Ruošdamas šalį greitos liberalizacijos šoko terapijai, jis pareiškė: „Visiems bus blogiau apytiksliai pusę metų. Paskui kainos kris, o vartotojų rinka prisipildys prekių. Ir iki 1992 m. rudens... ekonomika stabilizuosis ir gyvenimas pamažu ims gerėti."[2]

Bet padėtis negerėjo. 1993 m. Rusija vis dar nepajėgė išsiveržti iš hiperinfliacijos spiralės, kuri sunaikino daugumos rusų viso gyvenimo santaupas. Mažmeninėms kainoms augant daugiau kaip du tūkstančius procentų per metus, rublis tapo bevertis, tų žmonių, kurie vis dar turėjo darbą, realusis darbo užmokestis smarkiai sumenko ir milijonai žmonių pateko į beviltišką skurdą. XX a. paskutiniajame dešimtmetyje Rusijos mokytojai per mėnesį uždirbdavo tik 34 dolerius, daug mažiau negu jų kolegos Tailande, ir dažnai jų pajamos būdavo mažesnės negu oficialus

vyriausybės nustatytas gyvenimo minimumas (t. y. skurdo lygis). Net kai tūkstantmečio pabaigoje ekonomika stabilizavosi, vienas tyrimas parodė, kad minimalių mėnesinių pajamų Naugardo srityje vos pakanka penkioms katėms išmaitinti[3].

Ekonomikos rodikliai buvo ne mažiau gąsdinantys. 1990 m. Rusijoje buvo pagaminta du šimtai keturiolika tūkstančių traktorių. 1994 m. – mažiau kaip dvidešimt devyni tūkstančiai, net aštuoniasdešimt septyniais procentais mažiau. Visų maisto produktų 1994 m. buvo pagaminama per pusę mažiau negu valdant Gorbačiovui, ir jų gamyba vis dar mažėjo. XX a. paskutiniojo dešimtmečio pabaigoje Rusijos metinis grūdų derlius buvo mažesnis negu carizmo laikais prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Raudonasis Kryžius net ėmė rinkti Rusijai pagalbą maisto produktais, baimindamasis, kad šalyje kils badas[4].

Ekonominiai sunkumai sukėlė tikrą girtuokliavimo tvaną, didesnį negu bet kada anksčiau per ilgą Rusijos girtavimo istoriją. Smarkiai geriančių Rusijos vyrų mirtingumas pasiekė bauginančias aukštumas, vis daugiau jų mirdavo apsinuodijusių alkoholiu, kepenų, nuo širdies ir kraujagyslių ligų, išaugo žmogžudysčių ir savižudybių apgirtus skaičius. Rusų vyrų tikėtina gyvenimo trukmė smuko nuo šešiasdešimt ketverių iki penkiasdešimt aštuonerių metų ir tapo mažesnė net negu Stalino tironijos laikais[5].

Atrodė, kad Rusija ne tik apimta ekonominės depresijos spazmų, bet ir daugeliu požiūrių savotiškai regresuoja, grįždama į praeitį, prarasdama visus ekonominius ir socialinius laimėjimus, kurie buvo pasiekti tokių didžiulių žmonių aukų kaina sovietų valdžios metais. Iš Rusijos, nuo tolimiausių regionų iki sostinės, nuolat traukėsi civilizacija: gyventojai buvo priversti griebtis viduramžių išlikimo būdų, nes sovietų laikų pramonės, prekybos, sveikatos priežiūros ir teisėsaugos sistemos degradavo, iro ir griuvo akyse[6]. „Sunku kalbėti apie dvidešimt pirmą šimtmetį, kai sėdi skaitydamas prie žvakių šviesos, – naujojo tūkstantmečio išvakarėse sakė vienas paauglys, gyvenantis apleistame Rusijos Kamčiatkos pusiasalyje. – Dvidešimt pirmas šimtmetis yra tik žodžiai. Čia devynioliktas amžius."[7] Tai, ką išgyveno Rusija, buvo ne įprasta ekonomikos recesija.

Kaip pereinamasis laikotarpis virto demodernizacija

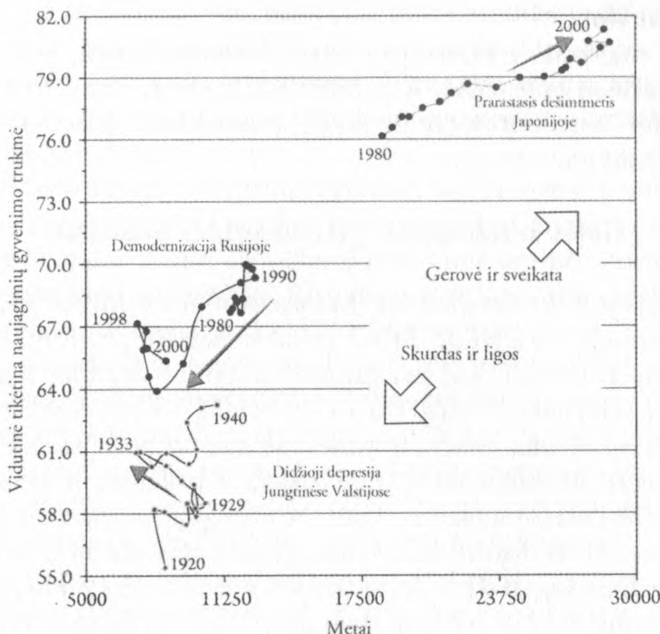
Skaitant ekonomistų studijas apie XX a. paskutinįjį, prarastąjį, dešimtmetį Rusijoje net galva svaigsta nuo technokratinių terminų: stagnacija, perrinamasis laikotarpis, nuosmukis, depresija, susitraukimas, liberalizacija, infliacija, stabilizavimas, reglamentavimo panaikinimas, denacionalizacija, privatizavimas, sukomercinimas. Patogiai ir galbūt sąmoningai nagrinėdami įvykius iš makroekonomikos aukštybių, jie neleidžia pamatyti, kokia buvo tikroji ištisą dešimtmetį trukusios sumaišties kaina: kai

kuriais skaičiavimais, ekonominė išeiga pereinamuoju laikotarpiu sumažėjo daugiau kaip penkiasdešimčia procentų – smarkiau net negu Didžiosios depresijos laikais[8]. Ekonomistų skaičiavimai, rodantys, kaip mažėjo bendrasis vidaus produktas, net skaičiuojant vienam gyventojui, atskleidžia tik vieną istorijos pusę.

Po 1998 m. Rusijos finansinės krizės Niujorko universiteto profesorius Stephenas F. Cohenas taip apibūdino šiurpią kasdienio šalies gyvenimo realybę: „Gamybos, technologijos, mokslo, transporto, šildymo ir nuotekų valymo infrastruktūros ỹra; dešimtys milijonų žmonių negauna atlyginimų, apytiksliai 75 procentai visuomenės gyvena žemiau ar vos aukščiau pragyvenimo minimumo, o milijonai faktiškai badauja; tikėtina vyrų gyvenimo trukmė smuko net iki penkiasdešimt aštuonerių metų, prasta moksleivių mityba tapo įprastu dalyku, kažkada išnaikintos ligos vėl tampa epidemijomis ir nebeužtikrinamos pagrindinės gerovės sąlygos; net gerai išsilavinę profesionalai turi užsiauginti maisto, kad išgyventų, ir gerokai daugiau kaip pusė ekonominių sandorių šalyje yra barteriniai – visa tai ir daugybė kitų dalykų neginčijamai rodo, kad vyksta tragiškas grįžimas atgal į Viduramžius." Cohenas padarė išvadą, kad „Rusijos ekonominės ir socialinės katastrofos mastas toks didelis, kad tenka kalbėti apie kitą beprecedentę tendenciją: *XX a. šalies demodernizaciją tiesiogine šio žodžio prasme*"[9].

Nors nei pats Cohenas, nei kuris kitas mokslininkas detaliau neišplėtojo demodernizacijos sąvokos, jo pagrindinis teiginys tikrai teisingas: pažvelgę į socialinius ir ekonominius rodiklius kaip į visumą, pamatysime, kad Rusijos nuosmukis per prarastąjį dešimtmetį buvo ne tik smarkesnis negu Japonijos prarastojo dešimtmečio nuosmukis ar Amerikos didžioji depresija, bet ir visiškai kitokio pobūdžio – precedento pasaulio istorijoje neturintis žlugimo ir deindustrializacijos procesas taikos metu[10].

Bene geriausias būdas iliustruoti šį skirtumą yra įtraukti į tradicinius ekonominius palyginimus socialinius rodiklius. Metodą, leidžiantį tai padaryti, neseniai sukūrė stulbinamai talentingas švedų statistikas Hansas Roslingas ir jo fondas *Gapminder*. Sudarydamas galimybes plačiau naudoti sunkiai suprantamus socialinių mokslų duomenis, *Gapminder* vartotojui patogiai pateikia oficialius sveikatos, ekonominius ir socialinius statistinius duomenis, kuriuos surenka viso pasaulio nacionalinės ir tarptautinės agentūros, leisdamas palyginti šalis ir laikotarpius. Pavyzdžiui, grafiškai vaizduodamas standartinį gerovės rodiklį (pajamas vienam žmogui) horizontalioje ašyje ir socialinės gerovės rodiklį (vidutinę tikėtiną gyvenimo trukmę) vertikalioje, Roslingas suprantamai pateikia duomenis apie dviejų šimtų šalių vystymąsi per daugiau kaip du šimtus metų, parodydamas, kaip dėl industrializacijos ir modernizacijos visos šalys daugiausia judėjo link viršutinio dešiniojo kvadranto, kurį jis vadina sveiku, turtingu kampu, kur trokšta būti visos šiuolaikinės valstybės[11].

20.1 grafikas. Sveikatos ir gerovės rodikliai stambių ekonominių krizių laikotarpiais. Šaltiniai: Tikėtinos gyvenimo trukmės skaičiai paimti iš Žmogaus mirtingumo duomenų bazės interneto svetainėje www.mortality.org. Apie tai, kaip „Gapminder“ fondas surenka ir standartizuoja bendrojo vidaus produkto vienam žmogui duomenis žr. http://www.gapminder.org/documentation/documentation/gapdoc001_v9.pdf. Apie pajamas vienam žmogui Japonijoje ir Rusijoje žr. Angus Maddison, „Historical Statistics for the World Economy: 1–2006 AD“ (2008), www.ggdc.net/maddison/. Apie pajamas vienam žmogui Jungtinėse Valstijose žr. *Macroeconomic Crises since 1870,* NBER Working Paper No. 13940 (Cambridge, Mass.: NBER, 2008 m. balandis). Duomenys iš http://rbarro.com/data-sets/.

Pasak Roslingo, 20.1 grafikas parodo skirtingų šalių vystymąsi per dvidešimties metų laikotarpį: Rusijos ir Japonijos raidą 1980–2000 m. ir Jungtinių Valstijų raidą 1920–1940 m. Rezultatai yra iškalbingi: Japonijos prarastasis dešimtmetis buvo užsitęsęs nuosmukis – nors ekonominis vystymasis sulėtėjo, bet Japonija vis tiek judėjo „sveiko ir turtingo kampo“ link. Amerika Didžiosios depresijos laikais taip pat judėjo viršutinio kairiojo kvadranto link: ekonomika smuko, tačiau bendra gyventojų sveikatos būklė pagerėjo.

Rusijos išgyvenama krizė iš esmės skyrėsi nuo tų, kurias patyrė Japonija ir JAV, – ji buvo ne tik smarkesnė, bet ir kitokio pobūdžio. XX a. paskutiniajame dešimtmetyje šalis sparčiai tolo nuo „sveiko ir turtingo kampo“ – tai yra silpo ne tik jos ekonomika, bet ir gyventojų sveikata. Tokie smarkūs retrogradiniai procesai kitose šalyse vyko tik jeigu jas nuniokodavo karas: per Pirmąjį pasaulinį karą ir 1918 m. gripo pandemiją, Vokietijoje po Antrojo pasaulinio karo, Bosnijoje per XX a. paskutiniojo dešimtmečio Jugoslavijos karus. O toks dramatiškas nuosmukis taikos metu yra neregėtas dalykas.

Kas atsitiko?

Mano manymu, reikalas paprastas: demodernizaciją, kuri pakirto Rusijos ilgalaikį potencialą, sutrukdydama ekonominiam vystymuisi ir sėkmingam demokratizavimui, sukėlė ekonominės krizės ir degtinės politikos palikimo derinys.

Galas autokratijai, galas degtinės politikai?

Degtinės politika buvo svarbus Rusijos valstybės valdymo instrumentas nuo pirmųjų carų laikų. Tačiau ryšiai su sovietų praeitimi buvo nutraukti taip radikaliai, kad net galinga valstybinė degtinės monopolija neatsilaikė prieš liberalizaciją, rinkos ekonomiją ir demokratizavimą.

1992 m. sausį sena sovietų degtinės monopolija buvo panaikinta. Kadaise fiksuotą alkoholio kainą lėmė pasiūla ir paklausa, ir aštuoniasdešimt procentų akcizo mokestis. Valstybė išsaugojo šiokią tokią kontrolę, monopolizuodama distiliavimui būtiną žaliavą etilo alkoholį, kurio *teisėtai* buvo galima įsigyti tik iš kurios nors iš 162 valstybės valdomų rektifikavimo įmonių ir į kurio kainą, buvo įskaičiuoti papildomi etilo alkoholio mokesčiai[12]. Senos sovietų alkoholio gamybos ir importo įmonės buvo reorganizuotos ir privatizuotos, suklestėjo privačios spirito varyklos ir *samogono* gamintojai. Siekdami išvengti valstybinių mokesčių ir taisyklių, dauguma alkoholio gamintojų neįtraukdavo pagamintos produkcijos į buhalterinę apskaitą ir perėjo į juodąją rinką. Iš vakarų pasipylė neapmokestintas importinis alkoholis, neteisėtai gabenamas ištisais traukiniais iš Baltarusijos ir Ukrainos. Degtinės buvo visur. Puslitrį abejotinos kilmės ir iš abejotinų ingredientų pagamintos degtinės buvo galima nusipirkti už dolerį. Sovietų supervalstybei degtinė parūpindavo beveik trečdalį biudžeto pajamų, o 1996 m. ši dalis staiga sumažėjo iki trijų procentų – pinigai, kurie kadaise eidavo į iždą, dabar byrėjo į juodosios rinkos gamintojų ir kontrabandininkų kišenes[13].

„Tradicija nusigerti iki sąmonės netekimo, – šmaikštavo kartą sovietų disidentas Michailas Baitalskis, – yra naudingiausia valstybei liaudies tradicija.“[14] Tačiau tai, kad valstybė daugiau nebegaudavo tokio didelio pelno kaip anksčiau, dar nereiškė, kad rusai akimirksniu tapo blaivininkais. Vyriausybės politika pasikeičia greitai; kultūros keičiasi labai pamažu. Taigi, nors sovietų autokratijos ir monopolijos staiga nebeliko, liko visi gyventojai, kurie ištisus šimtmečius kliovėsi degtine kaip visagaliu ir visur gerais ir blogais laikais esančiu „Rusijos dievu“[15].

O laikai buvo blogi, labai blogi.

Nenuostabu, kad praradę viso gyvenimo santaupas, darbo vietas, slegiami ekonominės katastrofos šešėlio, neturėdami jokio užtikrinto rytojaus ir stabilios valdžios, vis daugiau rusų siekė degtinės, beveik vienintelio produkto, kuris buvo ir pigesnis, ir lengviau prieinamas negu sovietų

laikais[16]. Kai Jelcinas 1996 m. buvo perrinktas prezidentu, alkoholio vartojimas vienam žmogui priartėjo prie keturiolikos litrų gryno alkoholio per metus, sugrįždamas į astronomines Brežnevo laikų aukštybes ir sunaikindamas net ir menkus Gorbačiovo geranoriškos antialkoholinės programos pasiekimų likučius[17].

Gorbačiovo kampanija ryškiai priminė, kad prekybos teisėta degtine apribojimai sudaro palankią terpę klestėti pogrindiniams naminės degtinės gamintojams ir kontrabandininkams, kurie apeina vyriausybės taisykles papirkdami pareigūnus. Pavojingo naminio *samogono* paplitimas ir išsikerojusi korupcija pražudė Gorbačiovo iniciatyvas ir visus ankstesnius, dramatiškus bandymus kovoti su girtavimu, tarp jų ir per Pirmąjį pasaulinį karą įvestą liūdno likimo prohibiciją. Pagal ekonominę logiką, kai tik buvo pašalinti apribojimai ir liberalizuota alkoholio rinka, juodoji alkoholio rinka turėjo išlįsti iš šešėlio ir tapti teisėta naujosios Rusijos kapitalistinės ekonomikos rėmėja. Tačiau iš tikrųjų dėl sudėtingo degtinės vaidmens rusų kultūroje atsitiko visiškai priešingai.

Sunkiais laikais rusams visada padėdavo degtinė – ne tik kaip produktas, kurį galima nusipirkti sielvartui nuskandinti, bet ir kaip atsiskaitymo priemonė. Vykstant Rusijos ekonomikos demodernizacijai, degradavo ir jos pinigų sistema. Rubliui dėl hiperinfliacijos beveik visiškai nuvertėjus, vis daugiau sandorių buvo sudaromi atsiskaitant primityvia prekine valiuta degtine, o ne šiuolaikiniais popieriniais pinigais[18].

Carizmo laikais stačiatikių dvasininkai degtine atsilygindavo už darbą parapijoje (8 skyrius). Borisas Pasternakas savo romane *Daktaras Živago*, kritikuodamas bolševikinę revoliuciją ir pilietinį karą, apibūdino degtinę kaip mėgstamą Rusijos juodosios rinkos valiutą[19]. Alkoholis tepė net modernios administracinės komandinės ekonomikos ratus: dauguma sovietų įmonių samdė tiekėjus *(tolkači)* – gerų ryšių turinčius juodosios rinkos apsukruolius, kurie, apginkluoti keletu lagaminų degtinės, gaudavo deficitinių medžiagų, be kurių gamyklos negalėjo įvykdyti savo gamybos normų. Net užsienio prekybos ministerija gaudavo iš Jungtinių Valstijų pepsikolos mainydama ją į degtinę *Stolichnaya*[20].

Kai grynųjų pinigų nebuvo arba jie buvo nepatikimi, visada padėdavo degtinė. *Butylka za uslugu* – butelis už paslaugą, ir problema išspręsta: degtinė padėdavo ir pataisyti kiaurą čiaupą, ir paspartinti biurokratines procedūras[21]. Bet ar kaimo pensininkai galėjo leisti sau pirkti degtinę? Daugelis būtinybės verčiami, o ne norėdami išgerti ėmė varyti naminę degtinę. „Mums reikia nukasti bulves, nušienauti pievas ir apsirūpinti malkomis, – 1984 m. aiškino pagyvenusi močiutė vienam sovietų žurnalistui tyrėjui, – ir už kiekvieną kolūkio darbininkų paslaugą reikia duoti jiems du ar tris butelius degtinės. Mes neturime pinigų jiems nusisipirkti, taigi tenka varyti gėrimą patiems." Išklausęs daug panašių kaimo žmonių nusiskundimų, tas žurnalistas tiesiog aimanavo: „Atrodo, tarytum pinigai

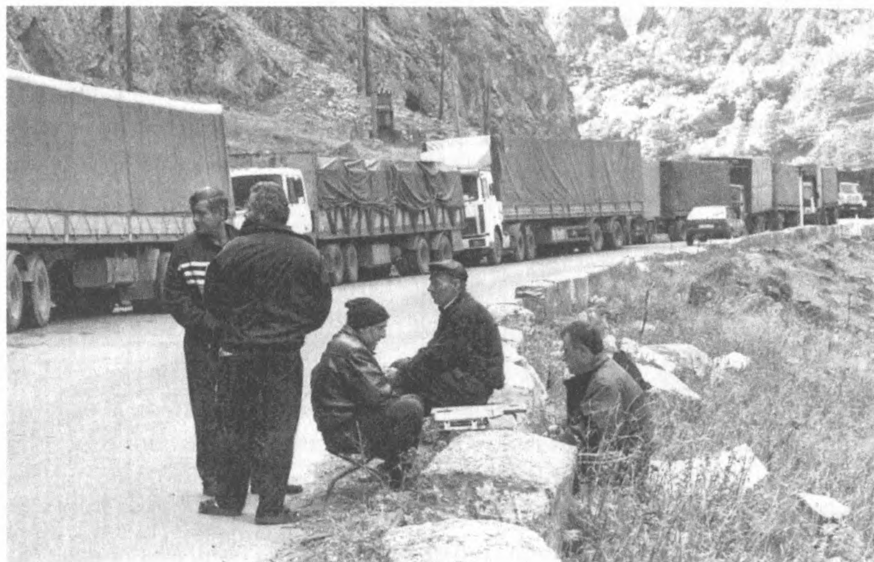
apskritai yra nepatogi atsiskaitymo forma."[22] Negana to, net pagyvenusiems žmonėms, įkliuvusiems varant naminę degtinę, dažnai būdavo skiriama keturiasdešimties rublių bauda už tai, kad jie pažeidė įstatymus, draudžiančius gaminti naminę degtinę, o Gorbačiovo antialkoholinės kampanijos laikais ši bauda buvo dar padidinta[23].

Žinant, kad degtinė Rusijoje naudojama kaip atsiskaitymo priemonė, o naminės degtinės darymas – kaip priemonė spręsti asmeninius ekonominius sunkumus, nesunku suprasti, kodėl, pereinamuoju laikotarpiu visiškai nuvertėjus rubliui ir milijonams žmonių atsidūrus prie skurdo ribos, Rusijoje naminę degtinę ėmė varyti net daugelis pastovias pajamas gaunančių žmonių: ne tik pensininkai, bet ir mokytojai, slaugės, inžinieriai, mokslininkai ir kariškiai[24]. Taigi nors sena valstybės monopolija buvo panaikinta, neteisėta prekyba degtine neišnyko, o smarkiai išaugo.

Vis dėlto naminė degtinė buvo tik lašas kibire palyginti su neteisėto alkoholio, plūstančio į Rusiją iš užsienio, cunamiu. Neįtikėtina, bet 1994 m. pradžioje net šešiasdešimt procentų visos Rusijoje parduodamos degtinės buvo importinė[25]. Tačiau daugiausia buvo importuojami ne aukščiausios klasės europietiniai gėrimai, tokie kaip *Absolut* ar *Finlandia*, o pigūs ir dažnai nuodingi gėralai, įvežami kontrabanda iš kitų posovietinių respublikų. Dažnai užtekdavo nedidelio kyšio sunkiai besiverčiančiam pasieniečiui ar inspektoriui, kad visas krovinys būtų pravežtas per skylėtą Rusijos sieną, o kontrabandinė degtiė dažnai būdavo net perpus pigenė už teisėtai, pagal taisykles pagamintą ir apmokestintą rusišką degtinę[26].

Vakariečiai dėl silpnos Rusijos sienų apsaugos paprastai rūpindavosi baimindamiesi, kad į tarptautinių teroristų rankas nepatektų „palaidas branduolinis ginklas". Rusijoje sunkiau buvo sutrukdyti sunkvežimiais ir net traukinių sąstatais įvežti neteisėtą, ne pagal taisykles pagamintą ir todėl dažnai nuodingą alkoholį į šalį, ypač nestabiliame Kaukaze. Keturiasdešimt procentų degtinės, suvartojamos Rusijoje, buvo pagaminama (daugiausia neteisėtai) mažoje Šiaurės Osetijos respublikoje, kur degtinės gamybos srityje dirbo net trečdalis visų suaugusiųjų gyventojų. Nors žemės ūkio ministerija degtinei gaminti skirdavo dideles subsidijuojamo etilo alkoholio kvotas, pigus spiritas taip pat buvo importuojamas iš Ukrainos su suklastotais dokumentais, kuriuose Rusija buvo nurodoma kaip tranzito šalis, taip išvengiant Rusijos muitų[27].

Kai dėl rinkos reformų vyriausybė sumažino subsidijuojamo etilo alkoholio kvotas ir sugriežtinus muitinės taisykles nutrūko jo tiekimas „Didžiuoju degtinės keliu" į Rusiją iš Ukrainos, Šiaurės Osetijos gamintojai ėmė kontrabanda vežti pigų užsienietišką spiritą per Gruzijos uostą Poti, iš kurio jis buvo gabenamas sunkvežimiais per kalnus ir kontrabanda įvežamas į Rusiją per Roki tunelį. 1997 m. liepą, pritarus prezidentui Jelcinui, federalinės sienos apsaugos generolas Andrejus Nikolajevas įsakė neleisti įvažiuoti į Rusiją gruzinų sunkvežimiams su alkoholiu, jeigu už jį nebus sumokėti visi įvežimo muitai.

Šimtai sunkvežimių su neteisėtai importuojamu alkoholiu įstrigę prie Rusijos ir Gruzijos sienos, 1997 m. rugsėjo 19 d. Associated Press / Šachas Aivazovas.

Įtempta priešpriešа greitai virto mažo masto „degtinės karu", kai sunkvežimių vilkstinei, vežusiai į Šiaurės Osetiją daugiau kaip trijų tūkstančių tonų gryno etilo alkoholio, buvo neleista įvažiuoti į Rusiją. Kai pasieniečių nepavyko palenkti net daugiau kaip vieno milijono dolerių kyšiu, iki dantų ginkluoti alkoholio kontrabandininkai ėmė šaudyti, bandydami prasiveržti į Rusiją, bet atvykus pastiprinimui turėjo atsitraukti. Vienas sunkvežimio vairuotojas gruzinas žuvo kryžminėje ugnyje. Spaudžiamas Gruzijos užsienio reikalų ministerijos ir prezidento Eduardo Ševardnadzės, Jelcinas atlyžo: Nikolajevas buvo atleistas ir alkoholio srautas atsinaujino[28].

Ginkluoti susirėmimai rodė, kokį didelį mastą įgavo alkoholio kontrabanda ir kokia ji pelninga tiems, kurie galėjo apeiti valdžios taisykles ir patenkinti pigaus alkoholio paklausą. Korumpuoti verslininkai įsteigdavo fiktyvias įmones, importuodavo vieną krovinį ir dingdavo nesumokėję muitų. Kiti rusiškai produkcijai klastodavo užsienio kilmės dokumentus, siekdami išvengti vidaus produkcijai taikomų taisyklių.

1993 m. prezidentas Jelcinas priėmė stulbinantį sprendimą: atleido tam tikras labdaros organizacijas, kurios pelnė jo malonę, tarp jų Afganistano karo veteranų sąjungą, Rusijos ledo ritulio federaciją, Nacionalinį sporto fondą ir Rusijos stačiatikių bažnyčios Maskvos patriarchatą, nuo muito mokesčių importuojamoms prekėms. Todėl šios labdaros organizacijos netikėtai buvo įstumtos į korumpuotos tarptautinės prekybos degtine pelkę. Rusų stačiatikių bažnyčios Išorinių santykių skyrius tapo stambiu degtinės ir cigarečių importuotoju. Nacionalinis sporto fondas, kuris turėjo

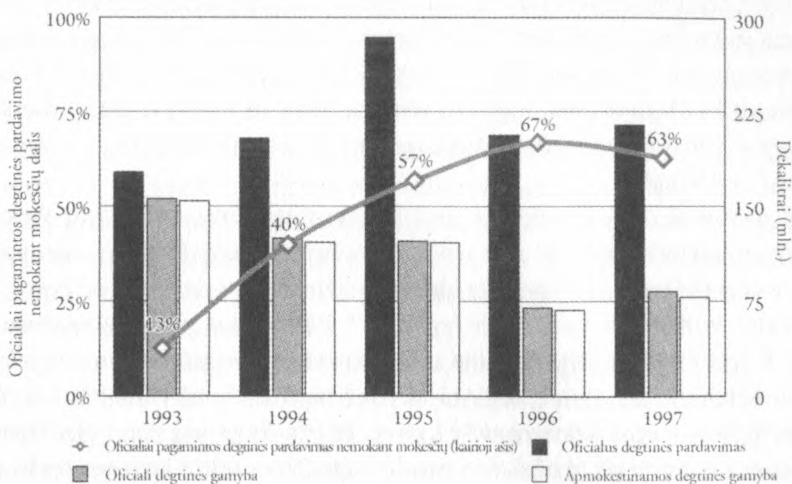
įvežimo muito, importavo devynis šimtus septyniasdešimt penkis tūkstančius butelių degtinės, kurie užėmė trisdešimt vieną geležinkelio vagoną. Ledo ritulio federacijos ir Veteranų sąjungos vadovai, įsivėlę į kruvinus konfliktus dėl degtinės rinkos, tapo samdytų žudikų aukomis. Kai XX a. paskutiniojo dešimtmečio pabaigoje importo spragos pagaliau buvo panaikintos, vyriausybė apskaičiavo, kad dėl suteiktų lengvatų šioms labdaros organizacijoms iki ausų skolose skendinčiam Jelcino režimui teko skolintis dar trisdešimt septynis trilijonus rublių – apytiksliai devynis *milijardus* dolerių[29].

Kiek juodosios rinkos degtinės iš tikrųjų buvo atvežta iš užsienio, sužinoti neįmanoma. Tačiau rusų teisėsaugininkai apskaičiavo, kad XX a. paskutiniajame dešimtmetyje naminis *samogonas* užėmė tik du procentus klestinčios Rusijos šešėlinės rinkos. Kiti devyniasdešimt aštuoni procentai buvo arba neteisėtai importuojami, arba gaminami nelegaliai oficialiose spirito varyklose[30]. Tai lėmė paprasta priežastis: kyšius mokėti buvo pigiau negu didžiulį aštuoniasdešimties procentų akcizo mokestį alkoholiui. O kadangi korupcija Rusijoje turėjo tokias pat gilias istorines šaknis, kaip ir alkoholis, (ir, kaip mes matėme, iš tikrųjų buvo jo pasekmė) ir sovietų valdžios metais žmonės buvo neįpratę mokėti mokesčių, akivaizdu, kodėl tiek daug degtinės rinkos liko šešėlyje[31].

Tarytum Holivudo dramos apie prohibicijos laikus personažai, gudrūs rusų verslininkai sugalvojo išradingą būdą kūrybiškai tvarkyti buhalteriją ir taip pasipelnyti iš nelegalios prekybos alkoholiu: vienoje buhalterijos dalyje buvo fiksuojamos oficialios spirito varyklos gamybos apimtis –alkoholio, už kurį ji turėjo mokėti mokesčius, kiekis, o kitoje – tikrosios, gerokai didesnės, gamybos apimtis. Kadangi mokesčiai buvo labai dideli, o konkurencija pigaus alkoholio rinkoje labai didelė, teisėtos degtinės gamyba teikė labai menką, vos keturių ar penkių procentų pelną[32], ir įmonėms daug pelningiau buvo apskritai neapskaityti buhalterijoje pagamintos degtinės. Be to, nedarbo valandomis jos dažnai išnuomodavo savo įrenginius pašaliniams verslininkams, kurie nemokėjo mokesčių ir nepaisė saugumo reikalavimų. Tokių verslininkų gaminama „trečios pamainos" degtinė taip paplito, kad daug spirito varyklų XX a. paskutiniajame dešimtmetyje ypač Šiaurės Kaukaze teigė išnaudojančios tik penkis procentus savo galimų pajėgumų.

„Sunku įsivaizduoti, kad sveikai mąstantis verslininkas išnaudotų tik 4–5 procentus tikrųjų savo įmonės pajėgumų, – pripažino mokesčių policijos generolas majoras Viktoras Chvorostianas. – Tai reiškia, kad didžioji dalis darbo atliekama naktį, kai niekas neturi dirbti. Įsivaizduojate, kokias didžiules galimybes tai atveria neteisėto alkoholio gamybai?"[33]

Vien dėl dydžio juodosios degtinės rinkos buvo neįmanoma paslėpti. Oficialūs Rusijos statistiniai duomenys (20.2 grafikas) rodo didžiulį, vis augantį skirtumą tarp oficialiai parduotos degtinės ir oficialiai pagamintos

20.2 grafikas. Apmokestintos ir neapmokestintos degtinės pardavimas Rusijoje 1993–1997 m. Šaltiniai: Goskomstat Rossii, *Russia in Numbers: Concise Statistical Handbook* (Maskva: Goskomstat, 1999), 197, 272. Statistika apie apmokestintą degtinę iš: T. Kosmarskaja, „Problemy gosudarstvennogo regulirovanija rynka alkogol'noj producsii," *Voprosi ekonomiki* (1998): 141. Žr. taip pat „Shadow of a Doubt", *Business in Russia/Deolvye lyudi* no. 82 (1997): 34.

ir apmokestintos degtinės kiekio. 1996 m. daugiau negu už du trečdalius parduotos degtinės buvo nesumokėti mokesčiai, ir dėl to vien per pirmus penkerius metus po Sovietų Sąjungos žlugimo iždas negavo apytiksliai 8 milijardų dolerių potencialių mokestinių pajamų (be 9 milijardų dolerių, kurie buvo prarasti dėl Jelcino „labdaringų" lengvatų).

Šios potencialiai pavojingos juodosios rinkos degtinės buvo visur. Rusijos prekybos ministerijos statistiniais duomenimis, 1997 m. keturiasdešimt šeši procentai visos parduotos degtinės buvo „nepriimtinos" kokybės[34]. Dėl astronominių degtinės vartojimo mastų jos kokybės prastėjimas sukėlė šiurpių pasekmių. Jungtinėse Valstijose, turinčiose dvigubai daugiau gyventojų negu Rusija, per metus nuo apsinuodijimo alkoholiu miršta apytikriai trys šimtai žmonių. 1994 m. Rusijoje dėl šios priežasties mirė penkiasdešimt penki tūkstančiai žmonių; žymiausias Rusijos alkoholio tyrėjas daktaras Aleksandras Nemcovas tvirtina, kad „už istorijos laisvės dovaną iš dalies buvo užmokėta mirtimis prie degtinės kioskų[35]".

Smunkant ekonomikai ir plačiai paplitus girtuokliavimui, valstybei buvo sunku ignoruoti tokią šiurpią statistika, kaip ir atsispirti tradicinei pagundai pajungti sau prekybą alkoholiu ir vėl padaryti ją svarbiausiu Rusijos valstybės valdymo įrankiu. „Vyriausybė turi naudoti visas priemones, kad neleistų žmonėms nuodytis", – pareiškė pats Jelcinas per ypatingą kreipimąsi radijo bangomis 1997 m. rugsėjį. – Bet jei žmonės leidžia pinigus degtinei, jų pinigai turi eiti į biudžetą, o ne į visokių sukčių

kišenes. Tada mes galėsime, panaudodami juos pagyvenusių žmonių pensijoms ir kariškių, gydytojų bei mokytojų darbo užmokesčiui, gydyti mūsų ekonomiką."[36] Tačiau oligarchai, perėjimo į kapitalizmą „nugalėtojai", kuriems buvo naudinga, kad ekonomika liktų iškraipyta, naudodamiesi savo politine įtaka stengėsi neleisti tolimesnių rinkos reformų, kėlusių pavojų jų turtams[37].

Pajamos iš degtinės gundė ne tik Kremlių. Stokojantys lėšų Rusijos sričių gubernatoriai taip pat troško grynųjų pinigų šaltinio, nes pagal įstatymus pajamos iš alkoholio akcizo turėjo būti padalintos po lygiai federalinei vyriausybei ir kilmės regionui[38]. Paimkime, pavyzdžiui, Pskovo sritį, kuri ribojasi Estija, Latvija ir Baltarusija. Ten gubernatorius Jevgenijus Michailovas įkūrė regioninę mažmeninės prekybos monopoliją (*Pskovalko*) ir ėmė kontroliuoti kainas ir pelningą akcizą, neleisdamas prekiauti neteisėtais ir užsienio produktais. Nors tokia apsauga leido teisėtų gėrimų gamintojams suklestėti, jie džiaugėsi neilgai. Gubernatorius, naudodamasis savo politine įtaka (kurią rusai vadina „administraciniais ištekliais"), užgrobė vieną beviltiškai įsiskolinusią maisto perdirbimo įmonę ir rekonstravęs pavertė ją spirito varykla. Regioninė valdžia subsidijavo žaliavas naujai degtinės gamyklai, taip sumažindama gamybos sąnaudas ir leisdama parduoti produktus žemesnėmis negu rinkos kainomis. Nepajėgdami konkuruoti, visi teisėti gamintojai bankrutavo ir gubernatorius įgijo visišką gamybos monopoliją, kuri teikė dar daugiau pajamų. XX a. paskutiniojo dešimtmečio pabaigoje daugiau kaip trisdešimties Rusijos regionų vyriausybės tokiu būdu sukūrė savo vietines degtinės monopolijas[39].

„Visose srityse valdžia, jei tik ji protinga, įnirtingai kovoja už savo gamintojus, – paaiškino gubernatorius Michailovas, palikęs savo postą, – ypač kai gamintojas moka daug mokesčių."[40] Jo įpėdiniu tapo verslininkas, palaikęs didesnę rinkos liberalizaciją Pskove. Tačiau atėjęs į valdžią jis susidūrė su nemalonia tikrove, kad Michailovo sukurta degtinės sistema buvo pagrindinis srities biudžeto pajamų šaltinis, kurį pakeisti faktiškai nebuvo kuo. Ekonomistai vadina tokią situaciją pajamų spąstais, bet iš tikrųjų ji susidarė dėl to, kad regioniniame lygmenyje buvo grįžta prie tradicinės Rusijos degtinės politikos: politikai naudojosi degtinės mokesčių pajamomis, o degtinės gamintojai naudojosi jų globa, kad išsaugotų viešpatavimą rinkoje. Kaip ir visą laiką Rusijos autokratinėje praeityje (ir kaip ir kituose pelninguose posovietų ekonomikoje sektoriuose), niekas nenori griauti šių „spąstų", nes jie, nors žlugdo konkurenciją rinkoje ir kenkia visuomenės gerovei, yra naudingi ir vyriausybei, ir gerų ryšių turintiems gamintojams: nors Pskovo regioninė ekonomika visą XX a. paskutinį dešimtmetį buvo leisgyvė, alkoholio gamyba srityje smarkiai išaugo, o alkoholio vartotojų sveikata aiškiai pablogėjo[41].

Šis scenarijus pasikartojo visoje vienuolika laiko juostų apimančioje Rusijos teritorijoje, ir „kiekviename Rusijos Federacijos regione šiuo metu egzistuoja tai, ką iš esmės galima pavadinti regionine degtinės monopolija, – teigė ekonomistas ir rinkos reformas palaikantis politikas Grigorijus Javlinskis. – Daugeliu atvejų tos monopolijos tarnauja regioninės valdžios interesams, jas saugo neoficialios teisėsaugos agentūros, tarp jų ir kriminalinės gaujos.“ Tokioje situacijoje Jelcino Kremlius buvo „bejėgis išardyti tokias monopolijas, taigi aukštos kainos ir neefektyvumas išsilaiko daugelyje regionų, net jei gretimi regionai siūlo geresnės kokybės produktus mažesnėmis kainomis“[42].

Regionų gubernatorių ir korumpuotų oligarchų manipuliacijos, kuriomis jie savinosi federalinei vyriausybei priklausančias degtinės ir kitokius mokesčius, buvo pagrindinė priežastis, dėl kurios kilo rimčiausia Rusijos ekonominė problema – didžiulis biudžeto deficitas, 1998 m. įvaręs šalį į bankrotą. Ironiška, bet valstybės seifų tuštėjimą dar labiau pagreitino natūrinių mainų plitimas: vietoj beverčio rublio ekonominiams sandoriams „skystesnę“ (ir mokesčių, ir pavidalo prasme) degtinę ėmė naudoti ne tik Rusijos gyventojai, bet ir gamintojai[43].

Pasak ekonomistų, *teoriškai* laisvosios rinkos konkurencijos sąlygomis neefektyvūs ir atgyvenę senosios sovietų sistemos „dinozaurai“ turėjo bankrutuoti, o jų darbuotojai atsidurti gatvėje. Tačiau tokių (kaip ir kitų) abstrakčių ekonominių prognozių autoriai gėdingai apsikvailino, parodydami nesuprantą Rusijos ypatumų: daugelis nekonkurencingų, nuostolingų įmonių toliau gamino prastus produktus, kuriuos, užuot pardavusios už grynuosius pinigus, iškeisdavo didžiuliuose mainų tinkluose, sudarančiuose vadinamąją virtualią Rusijos ekonomiką.

Be pavyzdžio turbūt sunku įsivaizduoti, kaip tai vyko, taigi panagrinėkime NIIRP gumos produktų gamyklos, įsikūrusios Sergijev Posade, į šiaurės rytus nuo Maskvos, atvejį. Įsikūrusi šalia dvasinės Rusijos stačiatikių bažnyčios sostinės, NIIRP buvo pusiau valstybinė įmonė, kuroje dirbo daug darbininkų. Guminės jų gaminamos perdavimo juostos buvo gana kokybiškos, bet tokios brangios, kad dauguma Rusijos įmonių už grynuosius pinigus jų nepirkdavo. Tačiau NIIRP turėjo mokėti grynaisiais ir savo mokesčius, ir darbo užmokestį darbuotojams, todėl pinigų žaliavoms pirkti jai likdavo nedaug. Patekę į tokį uždarą ratą, gamyklos vadovai liepė savo tiekėjams niekada nepirkti būtinos žaliavos už pinigus, o verčiau atsiskaityti už ją įmonės gaminamomis juostomis. Tai buvo sunki užduotis net gerų ryškių turinčiam *tolkačiui*... Bet NIIRP rado būdą padaryti savo pasiūlymą tiekėjams patrauklesnį: „gamykla įkūrė naują degtinės skyrių, kuris gamino degtinę, pavadinimu *Roma* (Čigonas). Pramoninius suodžius, naudojamus kaučiukui gaminti, iš vienos Komijos respublikos gamyklos ji įsigydavo atsiskaitydama degtine ir juostomis.“[44] Tačiau degtine tekdavo nupirkti ne tik

Siekdamos įgyti aukštų pareigūnų palankumą, daugelis įmonių samdė „ryšių su vyriausybe" specialistus, kuriuos buvo imta vadinti *pečionočniki* – pažodžiui „žmonės nesveikomis kepenimis", – nes jie turėjo išgerti daug degtinės, kad palaikytų draugiškus ryšius su biurokratais[45].

Kai kuriems išmaniems *pečionočnikams* pavykdavo net įtikinti vyriausybę leisti įmonei sumokėti mokesčius valstybei degtine. Rusijos žemės ūkio ministerija degtine, gauta iš įmonių vietoj mokesčių grynaisiais, net ėmė mokėti savo subsidijas kolūkiams Buriatijoje, esančioje rytinėje Baikalo ežero pakrantėje. Iš pradžių tai sužavėjo ūkininkus, bet vėliau, įmonėms pradėjus tiekti nuodingus gėralus, pagamintus nesilaikant taisyklių, eksperimentas buvo užbaigtas[46]. 1998 m. mokytojams kalnuotame Altajaus krašte vietoj algos buvo duodama penkiolika butelių degtinės. Kadangi mokytojai nebuvo gavę atlyginimo pusę metų, „jie nutarė, kad geriau gauti degtinę, kurią galima parduoti vietos turguose, negu apskritai nieko." Pagal vieną BBC pranešimą, „mėginimas mokėti jiems tualetiniu popieriumi ir laidotuvių reikmenimis sukėlė pasipiktinimą."[47]

Dėl nepasotinamos jų produktų paklausos, alkoholį gaminančios įmonės tapo didelių mainų sandorių tinklų centrais ir todėl svarbios Rusijos virtualiai ekonomikai. Jei drabužių gamintojams prireikdavo vilnos, jie tiesiog ieškodavo degtinės gamyklos ar didmeninės prekybos įmonės, norinčios mainyti degtinę į paltus, o paskui mainydavo tą degtinę į vilną[48]. Valstybinių žemės ūkio įmonių vadovai, kurie tradiciškai organizuodavo banketus, vestuves, šermenis ir kitas ceremonijas, mainydavo grūdus į šventėms skirtą degtinę, kuri stiprino darbuotojų ir vadovybės solidarumą[49]. Net Michailas Chodorkovskis, disidentu tapęs Jelcino laikų multimilijardierius oligarchas, savo verslo pradžioje naudodavo alkoholį gremėzdiškoms savo naujai įkurtos kompiuterių importo įmonės mainų grandinėms supaprastinti. XX a. paskutiniajame dešimtmetyje, kai žmonės nesibodėjo jokiais būdais praturtėti, Chodorkovskis ėmė importuoti balintus džinsus, suklastotą *Napoleon* brendį ir suklastotą šveicarišką degtinę, išpilstytą į butelius Lenkijoje. „Taip, – vėliau pripažino vienas iš Chodorkovskio partnerių, – mes prekiavome tuo konjaku. Ir ką? Juk niekas juo nenusinuodijo."[50]

Taip degtinė, kuri buvo carų ir sovietų imperijos kraujas, tapo svarbiausiu keistos virtualios viduramžiškų natūrinių mainų ekonomikos tepalu. Tokie plačiai paplitę mainai dar labiau susilpnino federalinę vyriausybę, tuo pat metu skatindami susivienyti verslą ir regioninę valdžią. Akivaizdus šios sistemos nelogiškumas glumina ekonomistus, kurie paprastai sutelkia dėmesį ilgas mainų grandines ir atsiskaitymus, naudotus Rusijos įtakingų naftos ir gamtinių dujų kompanijų[51]. Tačiau jei jie iš tikrųjų nori suprasti Rusijos posovietinę demodernizaciją, jiems verčiau derėtų pažvelgti į degtinės sektorių.

1996 m. vyriausybė pavedė Piotrui A. Karpovui ištirti Rusijos stambiausių bendrovių buhalteriją ir išsiaiškinti, kodėl mokesčiai nemokami grynaisiais. Karpovas išsiaiškino, kad Rusijoje įmonės tik dvidešimt septynis procentus visų pajamų gauna grynaisiais. Įdomu, kad *vienintelės* įmonės, kurioms nestigo grynųjų pinigų, buvo Rusijos alkoholio gamintojos, gaudavusios atsiskaitymus grynaisiais pinigais už šešiasdešimt tris procentus sandorių[52]. Tai tik dar kartą įrodo unikalų alkoholio vaidmenį Rusijos posovietinės demodernizacijos procese. Viena vertus, bendrovės, kurios regionuose turėjo faktinę degtinės monopoliją, naudodamosi politine gubernatorių parama, smarkiai išplėtė gamybą, tapdamos auksinėmis mokesčių mokėtojomis[53]. Kita vertus, ir teisėtas, ir neteisėtas alkoholio sektorius padėjo pusiau reformuotai ekonomikai svirduliuoti į priekį iki žlugimo 1998 m. Net 1998-ųjų krizę sukėlęs didžiulis Jelcino vyriausybės įsiskolinimas pirmiausia susidarė dėl to, kad ši keista sistema atėmė iš Kremliaus mokestines pajamas, o suteikusi korumpuotiems prekybininkams ir favoritėms „labdaros organizacijoms" pelningas alkoholio importo lengvatas vyriausybė neteko ir pajamų iš muitų. Per visą tą laiką degtinei, reikalingai šiai ekonominei Rube'o Goldbergo mašinai sutepti, liejantis upėmis, ji pasiglemžė daugelio Rusijos gyventojų gyvybę ir smarkiai demodernizavo kadaise galingą supervalstybę.

Ištisus šimtmečius Rusijos autokratinė degtinės politika skatino visuomenės girtavimą, padėdama pripildyti iždą ir apkvaišinti žmones. Tačiau nors Rusija dabar buvo nominaliai demokratiška šalis, girtavimo tradicijos išliko – degtinė ir toliau buvo naudojama kaip atsiskaitymo priemonė ir kliudė užbaigti pereinamąjį ekonomikos laikotarpį.

Iš tikrųjų, būtent degtinės politikos palikimas pavertė sunkią ekonominę depresiją visuotine socialine demodernizacija.

Nuo vieno švedo prie kito

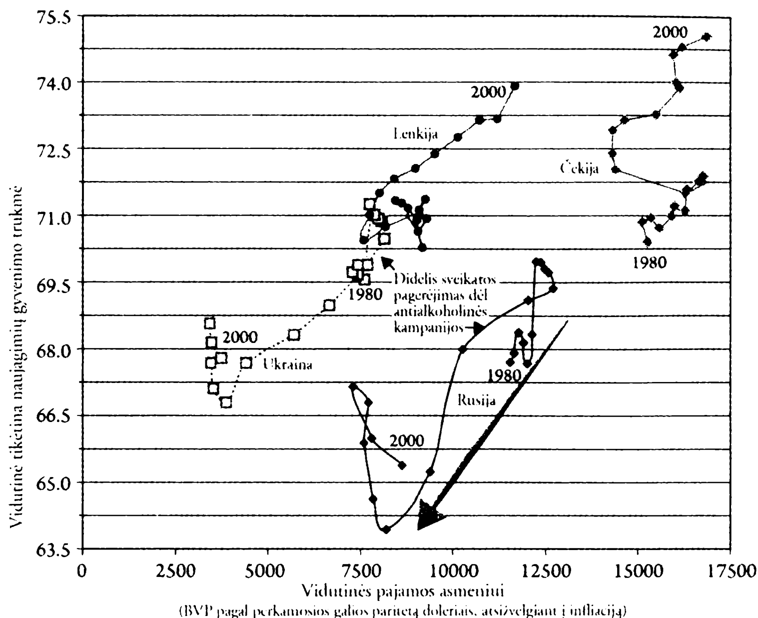
Jei yra koks ypač autoritetingas mokslininkas, pokomunistinio pereinamojo laikotarpio ekspertas, tai tik švedų ekonomistas Andersas Åslundas. XX a. 9 dešimtmečio pabaigoje Åslundas atskleidė ekonominius *perestroikos* prieštaravimus; paskutiniajame dešimtmetyje, kaip Rusijos vyriausybės patarėjas, jis palaikė greitos „šoko terapijos" priemones. Net šiandien jis dėmesingai stebi ir komentuoja įvykius visoje buvusioje sovietinėje erdvėje. Pagrindinis dalykas, kurį jis siekia įrodyti, yra tas, kad Rusijos perėjimas į kapitalizmą nebuvo toks baisus, kaip vaizduojama daugelyje studijų (tikriausiai ir šioje): nors sunkumų ir buvo, bet kadangi sovietų statistika pateikė labai smarkiai išpūstus ekonominės pažangos rodiklius, lyginant su jais prasidėjęs „smukimas" atrodė smarkesnis, negu buvo iš tiesų[54].

Socialiniai pereinamojo laikotarpio padariniai, pasak Åslundo, irgi buvo perdėti. Žinoma, „pirmaisiais pereinamojo laikotarpio metais skurdas pasibaisėtinai išplito", bet, laimei, „gyvenimo lygio smukimas yra palyginti nedidelis, ir daugelis žmonių gyvena tik šiek tiek žemiau skurdo ribos". Nors sveikatos priežiūros kokybė pablogėjo, bet mažėjančio bendrojo vidaus produkto dalis, skiriama sveikatos priežiūrai, iš tikrųjų padidėjo[55]. Nors Åslundas optimistiškai vertina pokomunistinių šalių pereinamąjį laikotarpį, jis vis tiek priverstas pripažinti, kad vyrų tikėtina gyvenimo trukmė pasibaisėtinai smuko, ypač Rusijoje, Ukrainoje, Baltarusijoje, Moldovoje ir Baltijos respublikose: „Rusija patyrė didžiausią smukimą per septynerius metus nuo 1989 iki 1994 m., kai vyrų tikėtina gyvenimo trukmė gimimo metu pasiekė apgailėtiną žemiausią 57,6 metų lygį ir buvo 14 metų mažesnė negu Rusijos moterų – tai didžiausias skirtumas tarp skirtingų lyčių gyvenimo trukmės pasaulyje. Deja, tikėtina vyrų gyvenimo trukmė vis dar lieka labai maža ir siekia apytiksliai 59 metus."[56]

Åslundui narpliojant painius makroekonominius ir makrosocialinius visų pokomunistių šalių nuo Čekijos iki Kirgizstano rodiklius galima beveik pajusti jo susierzinimą, kad jis negali paaiškinti, kodėl vienose šalyse ekonominę depresiją lydėjo socialinė demodernizacija, o kitose – ne: „Vidurio Europoje vyrų tikėtina gyvenimo trukmė 1989–2004 m. išaugo 3,6 metų, o Pietryčių Europoje – metais. Kad ir kaip keista, nei karų iškankintose Kaukazo šalyse, nei skurstančiose Centrinės Azijos valstybėse vyrų tikėtina gyvenimo trukmė nesumažėjo." Akivaizdu, kad tikėtinos gyvenimo trukmės mažėjimą lemia ne tik skurdas: skurdžiausiose buvusiose sovietų respublikose, tokiose kaip Kirgizija ar Armėnija, gyventojų sveikata neblogėja. Neblogėja ji ir skurdžiausiuose Rusijos regionuose, tokiuose kaip Ingušija ar Dagestanas. Iškeldamas rankas, Åslundas yra priverstas padaryti išvadą: „Nagrinėjamose šalyse nematyti jokių aiškių ekonominių modelių."[57]

Nerasdamas aiškaus ekonominio modelio, taigi ir jokio logiško paaiškinimo, kodėl blogėja gyventojų sveikata, Åslundas atsisako savo tikslių ekonominės analizės metodų ir griebiasi miglotų kultūrinių paaiškinimų: „Problema buvo ne badas ar beviltiškas skurdas. Gyventojų sveikatingumą pakirto ne tai, – skelbia jis. – Reikalas tas, kad rytų slavų ir Baltijos šalių vyrai yra tipiški kompanijos vyrai, nemokantys prisitaikyti prie pokyčių. Reaguodami į pereinamąjį laikotarpį, kaip būdinga jų kultūrai, jie pradėjo gerti dar smarkiau negu paprastai, ir dėl to sutrumpėjo jų tikėtina gyvenimo trukmė."[58]

Tačiau žvelgiant per degtinės politikos lęšį, demodernizacijos modelis visiškai aiškus. Sugrįžę prie dvimatės Åslundo tautiečio Hanso Roslingo sveikatos ir gerovės diagramos, mes iš karto pamatysime skirtingus pokomunistinio pereinamojo laikotarpio 1980–2000 m. modelius (20.3 grafikas). Lenkija ir Čekija priklauso daugiausia alų ir vyną geriančioms

20.3 grafikas. Pereinamojo laikotarpio pokomunistinėse šalyse palyginimas, 1980–2000 m. Šaltiniai: tikėtinos gyvenimo trukmės skaičiai paimti iš Žmogaus mirtingumo duomenų bazės mortality.org. Apie tai, kaip „Gapminder" fondas renka ir standartizuoja statistinius bendrojo vidaus produkto vienam žmogui duomenis žr. http://www.gapminder.org/documentation/documentation/gapdoc001_ v9.pdf. Apie pajamas vienam žmogui Lenkijoje, Rusijos Federacijoje ir Ukrainoje žr. Angus Maddison, „Historical Statistics for the World Economy: 1–2006 AD" (2008), www.ggdc.net/maddison/. Apie pajamas vienam žmogui Čekijoje žr. Maddison (2008) ir UNSTAT II (patikslinta 2008), http://unstats.un.org/unsd/snaama/dnllist.asp.

Višegrado Rytų Europos šalims, kurios stabtelėjo tik trumpam, o paskui toliau judėjo „sveiko ir turtingo kampo" link. Karų kamuojamos Kaukazo šalys ir ekonomiškai izoliuotos ir nereformuotos Centrinės Azijos autokratijos išgyveno ekonominį nuosmukį, bet gyventojų sveikata jose dėl to beveik nepablogėjo, iš dalies todėl, kad tose valstybėse nėra stipraus įpročio gerti degtinę. Vienintelės šalys, kurios dėl „demodernizacijos" panašiai juda žemesnio kairiojo kampo link, yra Rusija ir Ukraina (parodyta), taip pat Moldova, Baltarusija ir Baltijos šalys.

Kokios šios demodernizacijos priežastys? Pirma, visose šiose šalyse giliai įsišaknijęs įprotis gerti degtinę, daugelį metų palaikytas ne tik Sovietų Sąjungoje, bet ir jos pirmtakėje Rusijos imperijoje, kurios abi skatino degtinės vartojimą kaip esmingai palaikantį autokratinės valstybės valdymą[9]. Antra, išskyrus Baltijos valstybes, ūkio reformos šiose demodernizacijos ištiktose šalyse buvo panašiai nesistemingos ir nenuoseklios. Analizuodami XX a. paskutiniojo dešimtmečio mainų sandorius ir rusiško stiliaus „virtualią ekonomiką", tyrėjai išsiaiškino, kad tokios praktikos labiausiai paplitusios toje pačioje teritorijoje: nuo Moldovos ir Ukrainos

iki Rusijos, Baltarusijos ir (mažiau) Baltijos šalyse[60]. Kadangi Baltijos valstybės, siekdamos įstoti į Europos Sąjungą, ryžtingiau nutraukė ryšius su praeities ekonomika ir politika, jų demodernizacija truko kur kas trumpiau negu jų panašiai smarkiai geriančių pietų ir rytų kaimynių.

Åslundas socialinę demodernizaciją aiškino nematomais etniniais bruožais: „Rytų slavų ir Baltijos šalių vyrai yra kompanijos žmonės, kuriems buvo be galo sunku prisitaikyti prie pereinamojo laikotarpio, todėl jie pasidavė girtavimo pagundai ir daugelis mirdavo jauni.“[61] Toks aiškinimas klaidingas – girtavimą lemia ne tautybė ar genai, o sudėtingas, šimtmečių senumo istorinis valstybės valdymo per degtinės politiką palikimas, kuris paveikė kultūrinius ir ekonominius modelius.

1991 m. žlugus Sovietų Sąjungai, apytiksliai dvidešimt penki milijonai etninių rusų, daugelis kurių visą gyvenimą gyveno kosmopolitiniuose miestuose, tokiuose kaip Odesa, Baku ar Almata, liko vadinamajame kitų buvusių sovietų respublikų, kurios tapo nepriklausomomis valstybėmis, artimajame užsienyje. Tie iš jų, kurie nusprendė „grįžti“ į tėvynę Rusiją, kurioje niekada nebuvo buvę, dažnai baisėdavosi tenykščiu gyvenimo būdu. „Gerti jiems įprastas dalykas, – stebėjosi Kirgizijos etninis rusas, apsigyvenęs Oriolo srityje. – Už butelį galima nusipirkti bet ką, jie nežino jokios kitos kainos... čia vienišos moterys, kai joms prireikia pagalbos su galvijais ar apdirbant žemę, turi turėti butelį, nes niekas niekada neima pinigų... taigi tenka išmokti varyti *samogoną*.“[62]

Tokia padėtis, stulbinanti net tos pačios tautinės grupės narius, rodo, kad socialinę demodernizaciją lemia ne tautybė, o degtinė: ne tik jos vartojimo kiekis, bet ir jos vaidmuo sprendžiant kasdienio gyvenimo problemas ir visos šalies ekonominiame gyvenime.

Kalbant supaprastintai: ekonominė krizė plius degtinės politika lygu demodernizacija.

Vertybių demodernizacija

Degtinės paskatinta Rusijos demodernizacija taip pat paveikė jos politines perspektyvas. Ne tik Hansas Roslingas grafiškai pavaizdavo šalių judėjimą „sveiko ir turtingo kampo“ link per daugiau kaip du praėjusius šimtmečius, bet ir politiniai sociologai tyrė kultūrinių bruožų, palaikančių demokratiją ir efektyvų valdymą, vystymąsi. Jie modernizacija laiko racionalizmo triumfą prieš tradicijas, sekuliarizmo – prieš religiją, tolerancijos – prieš ksenofobiją, lyčių lygybės – prieš patriarchatą ir liberalizmo, laimės, pasitenkinimo gyvenimu, individualizmo bei saviraiškos viršenybę prieš elementarų poreikį išlikti. Ryšys tarp ekonominės modernizacijos ir kultūrinių pokyčių, kurie sąlygoja demokratiją, pasirodė esąs labai stiprus, kadangi ne elitas, o pačių žmonių požiūris skatina juos reikalauti laisvės ir efektyvaus valdymo. „Tikra demokratija nėra tiesiog

mašina, kuri, kartą paleista, efektyviai funkcionuos pati savaime, – padarė išvadą Mičigano universiteto politologas Ronaldas Inglehartas. – Tai priklauso nuo žmonių."[63]

Tačiau jo atliktas tokių vertybių pažangos pasaulyje tyrimas parodė, kad Rusijoje XX a. paskutiniajame dešimtmetyje jos anaiptol neplito. Remdamasis išsamia Pasauline vertybių apžvalga, kurią sociologai reguliariai atlieka daugiau kaip aštuoniasdešimtyje šalių, Inglehartas vertina kiekvieną šalį pagal tai, kam teikiama pirmenybė – paprastoms išlikimo ar šiuolaikinėms saviraiškos vertybėms, tradicinėms ar modernioms, pasaulietiškoms ir racionalioms. Laimei, XX a. 9–10 dešimtmečiais visose šalyse padėtis pagerėjo bent jau pagal vieną iš šių rodiklių, o abu rodikliai pagerėjo daugumoje šalių, išskyrus dvi. Rusijos ir Baltarusijos gyventojai regresavo: užuot tapę pasaulietiškesni ir modernesni, jie tapo religingesni ir labiau prisirišę prie tradicijų negu sovietų laikais. Rusai taip pat tapo įtaresni, uždaresni, nepatiklesni ir labiau nepatenkinti gyvenimu: pagal savijautą rusai yra viena iš nelaimingiausių pasaulio tautų – daugiau kaip pusė Rusijos respondentų pasakė, kad yra nelaimingi arba visiškai nelaimingi, ir mažiausiai pasaulyje pasitiki viešomis institucijomis. Tokie rezultatai rodė, kad pereinamojo laikotarpio sukeltą ekonominę ir sveikatos katastrofą lydėjo kultūrinė demodernizacija[64].

Vystymosi sociologams išvada aiški. Inglehartas tvirtina, kad „parama demokratijai Rusijoje yra palyginti silpna – faktiškai silpnesnė negu beveik bet kurioje kitoje šalyje". Iš dalies tai suprantama, nes per audringą XX a. paskutinįjį dešimtmetį daugelis žmonių ėmė sieti demokratiją su girtuokliavimu, netvarka ir ekonominiu nesaugumu[65]. Šis socialinis demokratinių vertybių susilpnėjimas dar labiau apsunkino pastangas vykdyti reikšmingas politines reformas, reikalingas efektyvesniam valdymui.

Taigi demodernizacija yra sudėtingas reiškinys, apimantis politinius, ekonominius, socialinius ir kultūrinius elementus, ir degtinė, regis, yra svarbiausia jos priežastis. Pokomunistinis pereinamasis laikotarpis, susipynęs su degtinės politikos palikimu, sukėlė visiškai beprecedentę pasaulinės supervalstybės demodernizaciją. Savo ruožtu ekonominės, politinės ir net kultūrinės šios demodernizacijos pasekmės sutvirtino ilgaamžę Rusijos autokratiją, padarydamos demokratizavimą daug sudėtingesnį.

Tai tikrai buvo ne įprastas ekonominis nuosmukis.

21

RUSIŠKAS KRYŽIUS

Savaitinę televizijos naujienų laidą *60 minučių* pamėgo daugelio kartų Amerikos televizijos žiūrovai. Pradėta rodyti 1968 m., dėl savo aštrių tiriamosios žurnalistikos reportažų ji tapo ilgaamžiškiausia, populiariausia ir sėkmingiausia laida televizijos istorijoje.

1996 m. pradžioje – kaip tik tada, kai prasidėjo stebuklingas Boriso Jelcino politinis atgimimas, puikus *60 minučių* tyrimas atskleidė Amerikos visuomenei, paprastai nesidominčiai įvykiais Rusijoje, tikrąją posovietinio pereinamojo laikotarpio kainą ir žmonių kančias. Laida parodė šiurpų paveikslą: Jelcinui grumiantis su vėl į valdžią besiveržiančiais komunistais, „Rusija, – paskelbė laidos vedėjai, – išgyvena didžiulio masto humanitarinę katastrofą".

Ekrane pasirodo CBS žurnalistas Tomas Fentonas, kažkokiame apsnigtame Maskvos kieme apie sunkų Rusijos perėjimą į kapitalizmą ir demokratiją bičiuliškai besišnekučiuojantis su pelėdiškos išvaizdos vyru, kalbančiu su ryškiu Bruklino akcentu. Nors daugelis įvykių Rusijoje stebėtojų daugiausia dėmesio skyrė ekonominiams demodernizacijos aspektams: kiek žmonių prarado darbą, kiek sumažėjo gamyba, šiam vyrui kėlė siaubą blogėjanti Rusijos gyventojų sveikatos statistika, kuri bylojo apie visuotinę socialinę katastrofą, lydinčią Rusijos ekonominį krachą. Jo susirūpinimas tikrai buvo pagrįstas rimta informacija: Fentono pašnekovas buvo ne kas kitas, o Murray Feshbachas, tas pats amerikiečių demografas, kuris daugelį dešimtmečių publikavo nerimą keliančią sveikatos statistiką. Kaip matėme 16 skyriuje, 8 dešimtmetyje Feshbacho su kitu autoriumi atlikti vaikų mirtingumo tyrimai parodė, kad sovietų supervalstybės gyventojų sveikata pavojingai silpna. Ir kaip jau atkreipėme dėmesį 18 skyriuje, Feshbacho enciklopedinėmis žiniomis apie rusų sveikatos blogėjimą (pirmiausia dėl alkoholio vartojimo) rėmėsi žurnalistai, mokslininkai ir aukšti pareigūnai. Jau šaltojo karo laikais jo atskleistas paveikslas buvo niūrus, o nauji pranešimai apie rusų sveikatos priežiūros sistemos žlugimą, smarkiai augantį mirtingumą, mažėjantį gimstamumą, gyventojų sveikatos silpnėjimą ir jų skaičiaus mažėjimą buvo tiesiog apokaliptiniai[1].

– Ar padėtį Rusijoje galima palyginti su kokia nors kita šalimi? – paklausė Fentonas.

– Ne. Jokioje išsivysčiusioje šalyje nieko panašaus nevyksta.

Tarsi Romos poetas Vergilijus iš *Dieviškosios komedijos*, lydėjęs Dantę Alighierį per devynis pragaro ratus, Feshbachas atskleidė amerikiečių žurnalistui posovietinės visuomenės siaubus: parodė jam aptriušusias sveikatos priežiūros įstaigas, nepakankamai finansuojamas našlaičių prieglaudas, užterštus plaukimo baseinus, smogo apgaubtus miestus, narkomanų irštvas, degtinės kioskus ir cigarečių parduotuves, o galiausiai nusivedė ten, kur neregėtai greitai nukeliauja rusai: į kapines. Per visą kelionės laiką Feshbachas nepaliaujamai žėrė sukrečiančius statistinius duomenis, su savo niūriu humoru (kuris, be abejo, atlieka gynybinę funkciją tokią slegiančią temą nagrinėjančiam žmogui) aiškindamas, kaip nuobodoka gyventojų sveikatos problema greitai tampa didžiuliu politiniu iššūkiu. „Kam reikalingos ekonominės ir politinės reformos, jei visi mirs. Žinoma, miršta ne visi, bet jų gyvenimo sąlygų geromis nepavadinsi," – aiškino Feshbachas[2].

Skeptikai abejojo tokiais niūriais vertinimais: ar iš tikrųjų padėtis tokia jau bloga? Kaip gyventojų sveikata gali paveikti Rusijos politinę ateitį? Ir kuo čia dėta degtinė?[3]

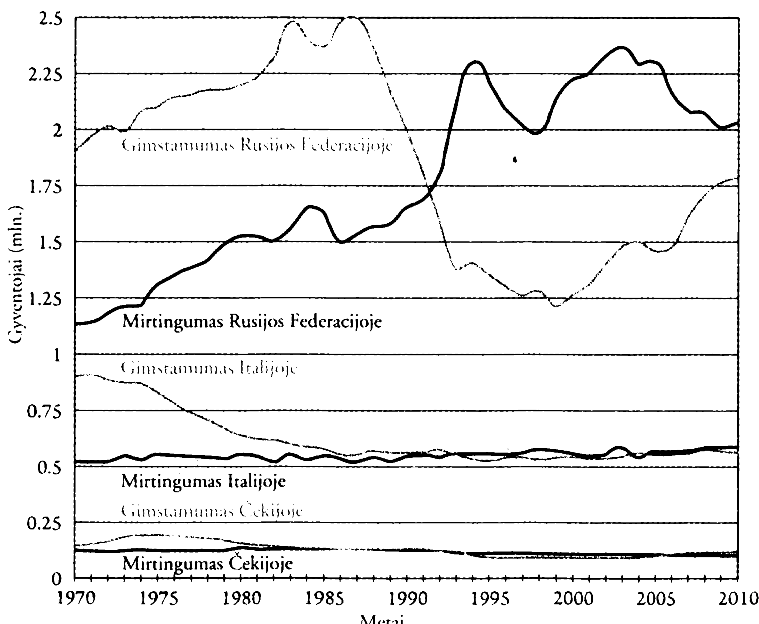
2006 m. mokslininkai Andrejus Korotajevas ir Darja Chalturina aiškino, kad demografinę krizę sukėlė rusiškasis kryžius. Jie kalbėjo ne apie Rusijos stačiatikių bažnyčios kryžių, o apie smarkų rusų mirtingumo augimą XX a. paskutiniajame dešimtmetyje, tuo pat metu smarkiai smunkant gimstamumui – pavaizdavus šiuos rodiklius grafiškai susiformuoja kryžiaus forma. Kadangi miršta kur kas daugiau žmonių, negu gimsta, Rusijos gyventojų skaičius po komunizmo žlugimo smarkiai sumažėjo ir tikriausiai mažės toliau[4].

Žinoma, kai kurie ekspertai teigia, kad kitose šalyse mirtingumas taip pat viršija gimstamumą, ir ne tik Rusijos kaimynėse, kurios irgi išgyvena posovietinę demodernizaciją. Žilstančioje Vakarų Europoje taip pat miršta daugiau žmonių, negu gimsta, ir gyventojų skaičius laipsniškai mažėja. Bet, kaip rodo 21.1 grafikas, palyginti Italija, kurioje daugiausia geriamas vynas, ar pokomunistine alaus mėgėjų Čekija, Rusijoje šis procesas vyksta kur kas greičiau ir gyventojų skaičius mažėja kur kas smarkiau, todėl rusiškasis kryžius yra visiškai neregėtas dalykas. Rusijos valstybinės statistikos agentūros duomenimis, per dvidešimt metų nuo 1992 iki 2012 m. mirė apytiksliai 12,5 milijono daugiau rusų, negu gimė[5]. Be siaubingo visuotinio karo, tokį gyventojų skaičiaus sumažėjimą buvo sukėlusi tik 1918 m. gripo pandemija, katastrofiškas Kinijos didysis šuolis ir AIDS epidemija Užsachario Afrikoje[6]. Tačiau kadangi rusai beveik patys laisva valia žengia link bedugnės, jie kenčia palyginti tyliai.

Mirtinai girti

Dėl ko susiklostė tokia šiurpi padėtis? Pasirodo, Chalturinos ir Korotajevo įvardytos priežastys yra faktiškai tokios pačios, kaip ir tos, kurias prieš dešimtmetį laidoje *60 minučių* įvardino Murray Feshbachas, pradėdamas nuo katastrofiškos padėties sveikatos priežiūros srityje. Per patį krizės įkarštį XX a. paskutiniojo dešimtmečio viduryje, kai vyriausybės vis daugiau lėšų skyrė Čečėnijos karui finansuoti, Feshbachas parodė amerikiečių žiūrovams tipišką galo su galu nesudurinančią Rusijos ligoninę. Eidamas sutrūkinėjusiomis lentų grindimis blausiai apšviestu koridoriumi, jis parodė žiūrovams vietoj lašelinių čia naudojamus plastikinius vandens butelius, vietoj čiužinių – gumines plokštes, naujagimių skyrių, kuriame yra tik vienas respiratorius, o gyvybiškai svarbių vaistų taip trūksta, kad pacientams tenka juos pirkti patiems.

„Mes negalime patikėti tuo, kas nutiko mūsų šaliai. Tai blogiau negu karas", – sakė viena pagyvenusi moteris ligoninės palatoje, sunkiai sulaikydama ašaras. Pastaruosius aštuonis mėnesius ji visą pensiją išleidžia receptiniams vaistams, kurie pagal iš sovietų paveldėtos visuotinės sveikatos priežiūros sistemos taisykles turėtų būti kompensuojami. „Valdant komunistais mes buvome gyvi, – sako ji, – O tokioje demokratijoje mes

21.1 grafikas. Rusiškasis kryžius: metinis gimstamumas ir mirtingumas Rusijos Federacijoje, Italijoje ir Čekijoje 1970–2010 m. Šaltiniai: Goskomstat Rossii, http://www.gks.ru/dbscripts/Cbsd/DBInet. cgi? pl=2403012; Istat, http://demo.istat.it/index_e.html; Čekijos statistikos tarnyba, http://www.czso.cz/eng/redakce.nsf/i/population/.

mirštame." Toks požiūris byloja apie dėl demodernizacijos besikeičiančias politines vertybes.

Daugiau kaip 75 procentai Rusijos pacientų turi duoti kyšius, – sako *60 minučių* vedėjas.

– Ir tai vadinama nemokama sveikatos apsauga, – sarkastiškai tarsteli Fentonas savo gidui.

– Jeigu kam nors atrodo, kad ją galima pavadinti nemokama, tegu vadina, – atšauna Feshbachas. – Man taip tikrai neatrodo.[7]

Tačiau menkas sveikatos priežiūros sistemos finansavimas nėra vienintelė katastrofiškos statistikos priežastis. Iš tikrųjų, palyginti su Brazilija, Indija ir Kinija (kitomis panašaus ekonominio išsivystymo BRIKS šalimis), Rusija, skaičiuojant vienam gyventojui, ne tiktai skiria daugiau lėšų sveikatos priežiūrai, bet ir turi daugiau profesionalių medikų. Visame pasaulyje tose šalyse, kurios turi daugiau gydytojų ir skiria sveikatos priežiūrai daugiau pinigų, gyventojų sveikatos būklė geresnė, bet tik ne Rusijoje, kur tikėtina gyvenimo trukmė vis dar yra dešimtmečiu trumpesnė, negu turėtų būti šalyje, turinčioje tiek daug sveikatos priežiūros paslaugas teikiančių specialistų ir skiriančioje jai nemažai lėšų. Rusiją graužianti liga nėra taip lengvai išgydoma, bent jau epidemiologine prasme[8].

Be savo bėdų su alkoholiu, Rusija turi daug kitų sveikatos problemų. XX a. paskutiniajame dešimtmetyje buvusiame sovietų bloke ėmė plisti AIDS, pirmiausia tarp narkomanų, naudojančių purvinas adatas. Nors pasenusi ŽIV patikros sistema leido valstybei sumžinti ligos plitimą, tarptautinės organizacijos įspėja, kad šaliai gresia labai realus AIDS epidemijos pavojus. Be AIDS, taip pat ėmė smarkiai plisti ligos, kurios Vakaruose beveik išnaikintos: poliomielitas, tymai, raudonukė ir tuberkuliozė, kuria kasmet suserga šimtas penkiasdešimt tūkstančių žmonių – pusę šių susirgimų sukelia mutavęs tuberkuliozės štamas, kuris plinta perpildytuose Rusijos kalėjimuose ir kuris yra atsparus visiems žinomiems gydymo metodams[9]. Dar pridėkite užterštą geriamąjį vandenį, dėl kurio plinta bakterinė dizenterija, maliarija ir difterija.

– Tai tiesiog šiurpinanti baisybių virtinė, – pastebi Fentonas, jiems einant per švelniai krintantį Maskvos sniegą.

– Taip. – Feshbachas sustoja, tarytum norėdamas pabrėžti savo žodžius. – Štai kodėl žmonės mano, kad aš kalbu perkeltine prasme. Jiems atrodo, kad tai, ką aš sakau, negali būti tiesa. Deja, manau, kad esu teisus.

Tačiau viena iš svarbiausių šios niūrios padėties priežasčių yra degtinė. Sovietų medicinos ekspertai vadindavo alkoholį liga Nr. 3, nes jis buvo trečia svarbiausia mirties priežastis, nusineštų gyvybių skaičiumi nusileidusi tik vėžiui ir širdies bei kraujagyslių ligoms. XX a. paskutiniajame dešimtmetyje degtinė pralenkė jas abi, oficialiai tapdama pagrindine rusų žudike. Su alkoholiu susijęs mirtingumas Rusijoje buvo aukščiausias visame pasaulyje[10].

Kaip tai galėjo atsitikti? Ekrane keičiantis girtų benamių, degtinės kioskų ir girto Jelcino, diriguojančio orkestrui Berlyne, vaizdams, Fentonas pasakoja: „Skandindamas savo sielvartą, vidutinis Rusijos vyras dabar išmaukia net pusę butelio degtinės per dieną. Ir atsiminkite – tai *vidurkis*." Taip susidaro apie 180 butelių degtinės per metus[11]. Stabtelėkime minutėlei, tegu ši informacija pasiekia sąmonę.

Rinką užplūdus neteisėtam *samogonui* ir trečios pamainos degtinei, apskaičiuoti alkoholio vartojimą yra sudėtingas uždavinys. Tiksliausiais skaičiavimais, XX a. paskutiniajame dešimtmetyje rusai išplempdavo apytiksliai penkiolika–šešiolika litrų gryno alkoholio kasmet, dvigubai viršydami aštuonių litrų maksimumą, kurį Pasaulio sveikatos organizacija laiko saugiu. Atmetus negeriančius (vaikus ir blaivininkus) ir atsižvelgus į tai, kad vyrai išgeria daugiau negu moterys ir kokiems gėrimams jie teikia pirmenybę, šitie nuasmeninti skaičiai reiškia, kad vidutinis geriantis Rusijos vyras išmaukia trylika butelių alaus ir daugiau kaip du butelius degtinės kiekvieną mielą savaitę[12].

Nenuostabu, kad Rusija yra smarkiausiai geriančių pasaulinio tautų sąrašo viršūnėje arba netoli jos, greta Ukrainos, Moldovos, Baltijos valstybių, Vengrijos ir Čekijos. Tačiau nors visos šitos šalys taip pat išgyveno pokomunistinį pereinamąjį laikotarpį, galbūt tiktai Ukrainoje visuomenės sveikatos rodikliai smuko panašiai kaip Rusijoje (žr. 20 skyrių). Kaip tai suprasti?

Reikalas tas, kad alkoholio pražūtingumas priklauso ne tik nuo to, kiek suvartojama alkoholio, bet ir nuo to, kokių gėrimų ir *kaip* suvartojama. Čekai, pavyzdžiui, turi seną alaus gėrimo kultūrą – vidutinis vyras per savaitę išgeria tiktai du trečdalius butelio spiritinių gėrimų, bet šešiolika alaus ir vyno butelių. Vengrijoje, vyno mėgėjų šalyje, vidutinis vyras per savaitę ir išplempia tiek pat – du trečdalius butelio spiritinių gėrimų, vienuolika butelių alaus ir du su puse butelio vyno. Nors toks alkoholio vartojimas labai didelis ir sukelia vidutiniško sunkumo socialinių ir sveikatos problemų, Rusiją, kurioje dėl degtinės politikos palikimo vyrai teikia pirmenybę stipriems, distiliuotiems gėrimams, o ne silpnesniam fermentuotam alui ar vynui, siaubia alkoholio vartojimo sukelta demografinė krizė[13].

Paimkime, pavyzdžiui, apsinuodijimą alkoholiu. Keturi šimtai gramų gryno etilo alkoholio žmogui gali būti mirtina. Jei esate alaus mėgėjas, kad į jūsų kraujotaką patektų tiek daug gryno alkoholio, turėtumėte išmaukti beveik visą medinę statinaitę vienu prisėdimu. Jungtinėse Valstijose dėl alkoholio perdozavimo geriant alų kasmet atsitinka keletas tragedijų – dažniausiai jų aukomis tampa koledžų studentai, bet paprastai išgertas alus išeina su šlapimu nespėjęs pasiekti mirtinos dozės. Alkoholio perdozavimo paprastai išvengia ir vyno gėrėjai, kurie dažniausiai užmiega gerokai anksčiau, negu išgeria mirtinus penkis su puse butelio. Sąmonės

netekimas yra organizmo apsauginis mechanizmas – jis atjungia kūną žmogui dar nespėjus visiškai nusinuodyti. Kadangi degtinė stipresnė, mirtinu kiekiu gali tapti tik du jos puslitriai, o tokį jos kiekį galima spėti išgerti kūnui dar nespėjus atsijungti[14].

„Svarbu ne tik tai, kad vartojama daug alkoholio, – sakė Feshbachas, aiškindamas Rusijos alkoholio vartojimo ypatumus, – bet ir tai, kaip jis vartojamas. Čia degtinė geriama kiaurą dieną, nuo rytinės kavos pertraukos įstaigoje iki išnaktų."[15] Dar neseniai degtinė Rusijoje buvo parduodama buteliuose ne su užsukamais, o su užspaudžiamais kamšteliais, kuriais vėl uždaryti butelio buvo neįmanoma. Kuriems galams jį uždaryti, jeigu jau atidarei? „Tikras vyras" ištuština butelį iki dugno, kad gėrimas perniek neišgaruotų. Be to, kolektyvinius imperinės Rusijos praeities gėrimo įpročius pakeitus šiuolaikiniam individualistiniam gėrimui, rusai šiandien dažnai geria vieni (ir deramai nepavalgę), taip dar smarkiau žalodami savo sveikatą[16]. Dar vienas sunkinantis veiksnys, apie kurį sužinojome 7 skyriuje, yra unikalus daugiadienis girtavimas, vadinamasis *zapoj*: žmogus kuriam laikui pasitraukia iš visuomeninio gyvenimo, nuolat svaigindamasis alkoholiu keletą ar daugiau dienų iš eilės. Toks nepaliaujamas alkoholio vartojimas smarkiai perkrauna širdies bei kraujagyslių raumenis ir padidina staigaus širdies paralyžiaus riziką[17].

Nekokybiška degtinė kelia dar didesnį pavojų. *Samogonui* ir nekokybiškai trečios pamainos degtinei užimant daugiau kaip pusę rinkos, XX a. paskutiniajame dešimtmetyje degtinės kokybė buvo kontroliuojama menkai. Siekdami sumažinti išlaidas ir sutaupyti kelis rublius, kai kurie nesąžiningi alkoholio gamintojai net skiedžia degtinę nuodingu techniniu, medicininiu ar pramoniniu alkoholiu[18]. Be degtinės, dar vartojami alkoholio surogatai: nuo aušinamojo skysčio ir stabdžių skysčio iki odekolono ir valiklių. Neseniai atliktas tyrimas parodė, kad kas dvyliktas Rusijos vyras (apytiksliai dešimt milijonų žmonių daugiau, negu Vengrijoje yra gyventojų) reguliariai geria potencialiai nuodingą vaistinį ar techninį alkoholį[19]. Nenuostabu, kad tokių alternatyvų griebiasi pavojų nepaisantys vyrai iš skurdžiausių socialinių ekonominių grupių. Taip pat nėra ko stebėtis, kad tiems, kurie reguliariai geria aušinamąjį skystį ir kitus toksinus, kyla šešis kartus didesnis mirties pavojus negu net klinikiniams alkoholikams ir net *trisdešimt kartų* didesnis negu vyrams, kurie negeria apskritai[20].

Taigi, kadangi dėl individualizuotos kultūros žmonės geria didžiulius kiekius stiprių, dažnai nekokybiškų ar tiesiog nuodingų gėrimų, apsinuodijimų alkoholiu skaičius Rusijoje yra iki 200 kartų aukštesnis negu Jungtinėse Valstijose, o degtinė yra viena iš pagrindinių beprecedentės Rusijos sveikatos katastrofos priežasčių. Koks didžiulis šios katastrofos mastas, atskleidė daktaras Feshbachas, ramiu balsu pasakęs *60 minučių* žiūrovams, kad nuo apsinuodijimo alkoholiu per metus miršta daugiau kaip keturiasdešimt penki tūkstančiai rusų[21].

Alkoholis žudo ir kitokiais būdais. Žlugus komunizmui, XX a. paskutiniajame dešimtmetyje nuolat augo mirtingumas nuo kepenų cirozės ir chroniškų kepenų ligų, kurios pražudydavo dar 16 iš 100 000 gyventojų. Degtinė taip pat skatina širdies infarktą ir priepuolius, ir jos padaroma žala ilgainiui kaupiasi[22]. Alkoholis ir tabakas smarkiai padidina riziką susirgti širdies ir kraujagyslių ligomis, kurios daugiau kaip penkiasdešimčia procentų lemia vyrų mirtingumo padidėjimą. Todėl 1995 m. nuo širdies ir kraujagyslių ligų Rusijoje mirė 1 iš 310 gyventojų, o Ispanijoje, pavyzdžiui, tik 268 iš 100 000. „Pasaulis dar niekada neregėjo tokios širdies ligų epidemijos, kokia šiandien siaučia Rusijoje"[23], – tiesiai šviesiai pasakė demografas Nicholas Eberstadtas, komentuodamas šiuos skaičius.

Negana to, pasak Eberstadto, mirtingumą nuo širdies ligų papildo mirtini sužalojimai, kurių skaičiumi rusai neturi sau lygių[24]. Ypač dažnai netikėtai susižaloję pačiame jėgų žydėjime miršta vyrai. Vienoje tipiško miesto morgo ataskaitoje konstatuota, kad alkoholio kiekis penkiasdešimt penkių procentų lavonų kraujyje buvo labai didelis. Dauguma žmogžudysčių aukų ir pusė savižudžių mirdami būna girti. Kalbant statistiškai, didžioji dalis apiplėšimų, įsilaužimų į namus, įsilaužiamųjų vagysčių, automobilių vagysčių ir chuliganizmo atvejų, taip pat nelaimingų atsitikimų kelyje, nuskendimų, savižudybių, smurto namuose, išžaginimų ir žmogžudysčių atvejų yra susiję su alkoholiu[25]. CBS žurnalistas Tomas Fentonas, suprantama, apstulbo, kai Maskvos ligoninės vyriausiasis chirurgas dalykiškai pasakė, kad devyniasdešimt devyni procentai susižalojusių pacientų, kurie gydomi jo ligoninėje, susižalojo apsvaigę nuo alkoholio.

– Devyniasdešimt devyni procentai?! – sušuko Fentonas, net susilenkdamas iš apstulbimo, tarsi būtų gavęs smūgį į paširdžius.

Stovėdamas tarp pacientų paprasčiausiais turniketais užspaustomis žaizdomis, chirurgas ramiu balsu patvirtino:

– *Da – 99 procentov.*

Savaime suprantama, kad visas šias problemas dar labiau sunkina sveikatos apsaugos infrastruktūros žlugimas. Paimkime, pavyzdžiui, šešiolika procentų darbingo amžiaus vyrų, kurie yra problemiški alkoholio vartotojai, arba penkis procentus fiziškai sveikų gyventojų, kurie laikomi klinikiniais alkoholikais. Didžioji dauguma šių nesąmoningų Rusijos autokratinės degtinės politikos aukų negauna gydymo. XX a. paskutiniojo dešimtmečio demodernizacija nusiaubė specializuotas ligonines ir ambulatorijas, kovojančias su šia Rusijos visuomenės alkoholizacijos epidemija[26].

Apskritai paėmus, degtinė Rusijos tiesiogiai ir netiesiogiai pareikalauja daugiau kaip keturių šimtų dvidešimt penkių tūkstančių gyvybių kasmet ir yra pagrindinė tikėtinos gyvenimo trukmės (ypač vyrų) mažėjimo posovietiniu laikotarpiu priežastis[27].

Pagalvokite: negeriančių musulmonų pasaulio kultūrose moterys vidutiniškai gyvena tik ketveriais ar penkeriais metais ilgiau negu vyrai. Daugiausia alų geriančiose šalyse, tokiose kaip Vakarų Europos, vyrai miršta apytiksliai šešeriais metais anksčiau negu moterys. Vyną geriančiuose regionuose šis skirtumas išauga iki aštuonerių metų. Bet Rytų Europos šalyse degtinę geriantys vyrai apskritai miršta visu dešimtmečiu anksčiau. Šiuo požiūriu Rusija vėl pirmauja: vidutiniškai Rusijos vyrai miršta *net keturiolika metų* anksčiau už Rusijos moteris – tai pasaulio rekordas[28]. Lyčių gyvenimo trukmės skirtumas iškalbingiau negu visi kiti statistiniai rodikliai atskleidžia tikrąjį Rusijos autokratinės *vodkapolitik* palikimo mastą.

Gimstamumo mažėjimas

Nerimą keliantis mirtingumas yra tiktai viena rusiškojo kryžiaus dalis; kita yra smarkus gimstamumo mažėjimas. Per ekonominės demodernizacijos krizę Rusijos moterys netikėtai liovėsi gimdyti vaikus.

Demografai, tokie kaip daktaras Feshbachas, kalba apie šalies bendrojo vaisingumo normą (BVN) ar kiek tipiška moteris per gyvenimą pagimdo vaikų. Kad mirusius pakeistų naujagimiai ir gyventojų skaičius liktų stabilus, viena moteris turi pagimdyti vidutiniškai 2,15 vaiko: vieną motinai, vieną tėvui ir dar 0,15 tiems, kurie nesusilaukia palikuonių (dėl pasirinkimo, nevaisingumo ar pirmalaikės mirties) pakeisti. Sovietų laikais Rusijos BVN siekė apytiksliai 2,0, o prasidėjus liberalizacijai ir antialkoholinei Gorbačiovo kampanijai laikinai šoktelėjo. 1987 m. viena motina pagimdydavo 2,23 vaiko. Per vienuolika metų šis rodiklis stulbinamai smuko iki 1,23 ir tapo kur kas mažesnis, negu reikia palaikyti gyventojų skaičių. Kaip Feshbachas paaiškino *60 minučių* žiūrovams, dėl to XX a. paskutiniojo dešimtmečio pabaigoje Rusijoje gimstamumas buvo mažiausias visame pasaulyje ir kasmet rusų gimdavo daugiau negu milijonu mažiau negu mirdavo[29].

Norėdami sužinoti, kodėl taip yra, Fentonas ir Feshbachas kreipėsi į Stanley J. Tillinghastą, amerikiečių kardiologą ir sveikatos priežiūros reformos programos Rusijoje vadovą. Jis paaiškino: „mažą gimstamumą iš dalies lemia labai prastos rusų ateities perspektyvos“. Pasisukdamas į telekamerą, jis pasakė, kad daug jo kolegų rusų turi tokio paties amžiaus vaikus: visi jie gimė pirmaisiais Gorbačiovo perestroikos metais prieš dešimtmetį. „Jie buvo vilties vaikai, gimę laikotarpio, kai žmonės dar buvo nusiteikę labai optimistiškai, pradžioje.“

– Ir nuo to laiko jie nebesusilaukė vaikų? – veikiau apibendrino, nei paklausė Fentonas.

– Ne, nebesusilaukė[30].

Apverktina Rusijos sveikatos priežiūros sistemos padėtis yra vienas iš gimstatumo sumažėjimo ir mirtingumo padidėjimo veiksnių: Pasaulio sveikatos organizacijos duomenimis, dar 2005 m. Rusijos moterims grėsė daugiau kaip šešis kartus didesnis pavojus mirti gimdant negu moterims Vokietijoje ar Šveicarijoje.

Vis dažniau poros, kurios nori turėti vaikų, tiesiog negali jų susilaukti: nuo penkiolikos iki dvidešimties procentų visų Rusijos šeimų yra nevaisingos, nevaisingumą dažnai sukelia sifilis ar kitos negydomos lytiškai plintančios ligos. Pasibaisėtinai daug Rusijos vyrų, susilpninti ligų ir alkoholizmo, tampa impotentais, ir lytinės negalios plitimas vis spartėja[31].

Moterų nevaisingumą taip pat sukelia nevykę arba pakartotiniai abortai. „Abortų kultūra", kuri 9 dešimtmetyje taip sukrėtė Amerikos prezidentą Ronaldą Reaganą, susiformavo dėl patikimų kontraceptikų trūkumo. Sovietų kontraceptinėse piliulėse buvo toks didelis hormonų kiekis, kad jos kartais sukeldavo širdies priepuolį. Todėl sovietų moterys griebėsi abortų kaip kontracepcijos formos, ir jų skaičius net geriausiais laikais viršijo gimdymų skaičių. Daktarui Archilui Chomasuridzei buvo pavesta teikti duomenis apie sovietų vaisingumą ir abortus Pasaulio sveikatos organizacijai (PSO) Ženevoje. 9 dešimtmečio pabaigoje PSO centrinis kompiuteris nuolatos atmesdavo jo pranešimus, nes buvo užprogramuotas netikėti, kad kokiai nors moteriai gali būti atlikta daugiau kaip dvidešimt abortų per gyvenimą.

Chomasuridzės tėvynėje Gruzijoje, kaip ir Rusijoje, ši tendencija sustiprėjo posovietiniu laikotarpiu, kai apie *du trečdaliai* nėštumų buvo nutraukiami atliekant abortą. Tačiau, kaip jis pasakė Pulitzerio prizą laimėjusiai žurnalistei Laurie Garrett, užuot niekinęs šitas moteris, Chomasuridzė jas užjautė, suprasdamas, kokia kebli jų padėtis. Jos gyveno ne tik labai sunkiomis finansinėmis sąlygomis, bet ir su „smurtaujančiais, dažnai girtais vyrais. Negana to, kad tos moterys, kaip pačios pasakojo, lytinių santykių dažnai turėdavo prieš savo valią, net kai sueitis vykdavo abipusiu sutarimu, ji retai teikdavo joms malonumą."[32]

Per Antrąjį pasaulinį karą, Sovietų Sąjungai didvyriškai kovojant su fašizmu, daugiau kaip dvidešimt milijonų jaunų Rusijos vyrų atsisveikino su savo raudančiomis mylimosiomis, išvyko į frontą ir niekada nebegrįžo. Todėl kai JAV 5 dešimtmečio pabaigoje grįžus amerikiečių kareiviams kilo pokarinis demografinis sprogimas, pokario Rusijoje kilo demografinė griūtis: tinkamų vyrų buvo nedaug, kur kas mažiau negu nelaimingų našlių. Po pusės šimtmečio gimstamumas vėl ėmė viršyti mirtingumą, bet mažiau negu prieš karą. Dėl su alkoholiu susijusio mirtingumo darbingo amžiaus, galintys auginti vaikus rusai vyrai tampa „nykstančia rūšimi". Rusijos moterys net skundžiasi: „Vyrų tiesiog nėra!"[33] Atitinkamai sumažėjo santuokų skaičius. Rusijoje atliktų tyrimų išvados rodo

akivaizdų dalyką: mylinčio partnerio nebuvimas yra svarbiausias veiksnys, lemiantis sprendimą neturėti vaikų[34].

Nors padėtis ir taip buvo pasibaisėtina dėl tinkamų vyrų trūkumo ir didėjančios tikimybės, kad kokia nors tragedija (dažnai išgėrus) nusineš vieno ar abiejų tėvų gyvybes, jiems nespėjus palikti palikuonių, skyrybos atgrasindavo nuo motinystės dar daugiau moterų. Penkiasdešimt aštuonios iš šimto santuokų Rusijoje baigiasi skyrybomis. Aš paliksiu jums atspėti, kokia dažniausia skyrybų priežastis[35].

Smurto šeimoje atvejų skaičius taip pat pasiekė astronomines aukštumas: Jelcino valdymo metais dvylika–šešiolika tūkstančių Rusijos moterų kasmet nužudydavo jų sutuoktiniai, ir dar penkiasdešimt tūkstančių patirdavo sunkius sužalojimus – dešimt kartų daugiau negu Jungtinėse Valstijose. Vienuolika laiko juostų apimančioje Rusijos teritorijoje buvo tiktai šešios prieglaudos moterims, patiriančioms smurtą šeimoje. „Jei šalis turėtų funkcionuojantį prieglaudų mušamoms moterims tinklą, – rašė profesorė Judyth Twigg, – jos būtų pilnut pilnutėlės smurto šeimoje aukų, mušamų girtų draugų ir vyrų. Tačiau dėl valstybės paramos degtinė lieka pigesnė už pieną, o valstybė per metus gauna beveik 500 milijonų dolerių pajamų iš alkoholio mokesčių.“[36]

60 minučių laidos žiūrovai amerikiečiai sužinojo, kad Rusijoje šeimos krizė nepasibaigia skyrybomis – tragiška istorinė kelionė buvo pratęsta tipiškoje prieglaudoje. Ten jie pamatė vaikus, kurių tėvai arba tapo katastrofiško mirtingumo aukomis, arba paliko juos kaip per didelę naštą (o tokių vaikų vis daugėja). Šiandien Rusijoje tėvai atsisako daugiau vaikų negu bet kurioje pasaulio šalyje: nuo 1996 m. tėvai kasmet palieka daugiau kaip šimtą tūkstančių vaikų. Vienas iš trisdešimt aštuonių vaikų negyvena su savo tėvais, o vienas iš septyniasdešimties yra atiduodamas į Rusijos prieglaudas, kur vaikai izoliuojami nuo bendruomenės ir visuomenės laikomi nepageidaujamais ir nevertais – toks požiūris yra dar viena patvari sovietų laikų palikimo dalis. Neretai valstybė dėl netinkamo tėvų gyvenimo būdo (vėl dažniausiai dėl girtuokliavimo) pati atima iš jų vaikus ir atiduoda į našlaičių prieglaudas[37]. XX a. paskutiniajame dešimtmetyje smarkiai išaugus našlaičių skaičiui ir mažėjant mokyklinio amžiaus vaikų, kad ir kaip būtų liūdna, daugelį Rusijos pradinių mokyklų tenka paversti prieglaudomis. Kaip mudu su žmona patys pamatėme dirbdami su Podolsko, miesto į pietus nuo Maskvos, prieglauda (įsikūrusia vos už keleto kvartalų nuo buto, kuriame buvo brutaliai nužudytas degtinės istorikas Viljamas Pochliobkinas), pritaikant pastatus prieglaudoms, ant langų uždedamos plieninės grotos, jie apjuosiami aukšta betono siena, atskirianča prieglaudą nuo pasaulio, tarytum simbolizuojančia socialinės atskirties žymę, kuria pažymėta auganti Rusijos našlaičių armija. Pačios vyriausybės skaičiavimais, trisdešimt procentų prieglaudose augusių

našlaičių tampa alkoholikais, o keturiasdešimt procentų atsiduria kalėjimuose. Negaudami kokybiško išsilavinimo ar profesinio parengimo, didžioji dalis „baigusių" valstybines prieglaudas paprastai šešiolikmečių ar septyniolikmečių negali gyventi savarankiškai ir atsiduria gatvėse, kur prisijungia prie kitų benamių Rusijos vaikų, kurių skaičius siekia nuo vieno iki keturių *milijonų*[38].

Savo demaskuojančiame bestseleryje *Betrayal of Trust: The Collapse of Global Public Health* (*Pasitikėjimo išdavystė: sveikatos apsaugos žlugimas pasaulyje*), Laurie Garrett ima interviu iš Rusijos „prarastosios kartos" našlaičių, augusių buvusios SSRS vaikų namuose ir prieglaudose. Daugeliui istorijų būdinga bendra gija: tėvai prasigėrė, ėmė skriausti vaikus ir galiausiai jų atsisakė. Ji smulkiai pasakoja abejingo vienuolikmečio Vanios, kurį ji rado Maskvos benamių prieglaudoje, istoriją. Kai Vaniai buvo tik devyneri, jo girtas tėvas pradėjo nuolat mušti savo žmoną ir sūnų. Vanios motina „skandino sielvartą nelegalioje degtinėje, kurią pirkdavo vietiniuose kioskuose. Dėl smarkaus girtavimo jai pakriko psichika ir smurto namuose dar labiau padaugėjo." Vieną vakarą, po kruvino konflikto namuose, Vania ir jo motina susidėjo lagaminus ir išvyko į Baltarusijos stotį. Traukiniui pajudėjus nuo platformos, Vanios motina metė sūnaus ranką, šoko į traukinį ir nuvažiavo, nė nepažvelgusi atgal.

„Aš pamečiau ją geležinkelio stotyje", – niūriai prisiminė Vania. Paskui visus metus (būdamas dešimties!) jis klajojo gatvėmis, maldaudamas maisto ir miegodamas telefono būdelėse, kol galų gale pateko į mažą vaikų prieglaudą, išlaikomą iš labdaros. Saparas Kuljanovas, prieglaudos vadovas, pasakoja apie „laviną" po komunizmo žlugimo paliktų ir skriaudžiamų vaikų, iš kurių devyniasdešimt procentų atvyksta iš šeimų, sugriautų piktnaudžiavimo narkotikais ir alkoholiu[39].

Tarsi to dar būtų negana, vaikų, turinčių fizines ar protines negalias, perspektyvos dar liūdnesnės. Paliktus tėvų, pažeidžiamiausius Rusijos gyventojus slegia sisteminga atskirtis, jie neprižiūrimi ir išnaudojami. Vaikams, turintiems protines ir fizines negalias, nesuteikiamos net elementariausios socialinės, švietimo ir medicininės paslaugos – vienas Rusijos neįgaliųjų gynėjas vadina tai „nepaskelbtu karu"[40]. Šioje srityje visuomenės alkoholizacija, pagimdyta degtinės politikos, irgi pablogina padėtį: neseniai Murmanske atliktus epidemiologinį našlaičių sveikatos tyrimą buvo nustatyta, kad penkiasdešimt aštuoni procentai kūdikių turi smegenų ir centrinės nervų sistemos sutrikimų, siejamų su vaisiaus alkoholiniu sindromu[41]. Galiausiai tiktai *vienas iš keturių* kūdikių Rusijoje gimsta sveikas. Rusijos vyriausiojo pediatro Aleksandro Baranovo skaičiavimais, tik nuo penkių iki dešimt procentų visų Rusijos vaikų yra visiškai sveiki. O septyniasdešimt procentų XX a. paskutiniajame dešimtmetyje gimusių paauglių, priklausančių posovietinei kartai, kuri turėjo

paversti Rusiją gyvybinga ir klestinčios ekonomikos šalimi, serga chroniškomis ligomis[42].

Juodviem su Fentonu vaikštinėjant po prieglaudą, televizinės ekskursijos gidas Murray Feshbachas nepaliaujamai bėrė stulbinančius statistinius faktus savo užklydėliui turistui. Pavyzdžiui, smarkiausiai užterštuose pramoniniuose rajonuose iki keturiasdešimties procentų vaikų gimsta su protine negalia.

– Pasibaisėtina! – sušunka apstulbintas Fentonas. – Juk tai didžiulis skaičius.

– Tai baisu, – pripažįsta Feshbachas. – Net aš nežinojau, kad padėtis tokia baisi. Turiu pasakyti, kad aš buvau pasiruošęs pamatyti baisių dalykų, bet tikrai nemaniau, kad jų bus tiek daug[43].

Su rusais, gimusiais 9 dešimtmečio pabaigoje ir 10 dešimtmetyje, siejamos didžiulės naujojo tūkstantmečio viltys: tikimasi, kad jie sutvirtins Rusijos rinkos ekonomiką, grąžindami jos praeities politinę ir karinę šlovę. Tačiau ši karta yra ne tik daug (perpus) mažesnė negu ankstesnės kartos; ji taip pat kur kas silpnesnės sveikatos. Rusų ginkluotosios pajėgos komplektuojamos remiantis privalomos karo prievolės sistema – į tarnybą šaukiami aštuoniolikos metų amžiaus sukakę jaunuoliai. Taigi 2002 m., siekdamas surinkti informaciją apie būsimuosius šauktinius, Kremlius užsakė išsamų vaikų nuo nulio iki septyniolikos metų, – visų, gimusių nuo to laiko, kai 1985 m. į valdžią atėjo Gorbačiovas, – sveikatos tyrimą.

Šie vaikų sveikatos tyrimo rezultatai, kurie turėjo būti pateikti tik prezidentui Vladimirui Putinui ir jo kabinetui, patekę į rankas ir (jūs atspėjote) Murray Feshbachui, atskleidė, kokią baisią žalą demodernizacija padarė Rusijos vaikams. Palyginti su vaikais, tirtais vos prieš dešimtmetį, protinių sutrikimų padvigubėjo; raumenų ir skeleto ligų bei cerebrinio paralyžiaus atvejų patrigubėjo, o vėžiu ir tuberkulioze sergančių vaikų skaičius išaugo keturgubai. Kalbant apie degtinę, alkoholizmu sergančių vaikų (ne retkarčiais ar net reguliariai išgeriančių, o klinikinių alkoholikų) skaičius augo 33 procentais *kasmet*. Iš tikrųjų, degtinė yra vienas iš pagrindinių Rusijos demografinio košmaro variklių, o naujesnė statistika rodo, kad vidutinis amžius, kai Rusijos berniukai įjunksta į alkoholį, sumažėjo nuo šešiolikos iki trylikos metų. „Paauglių" nuo dešimties iki keturiolikos metų, kurie reguliariai geria degtinę, dabar yra daugiau kaip dešimt milijonų[44].

Po kurio laiko tokie statistiniai duomenys beveik nebetelpa galvoje. Kaip pasaulinė supervalstybė per tokį trumpą laiką galėjo taip smarkiai smukti? Žinoma, augančio mirtingumo ir staigaus nevaisingumo sukelta krizė yra daugiaaspektė: ligų plitimas, depresija ir visuomenės savidestrukcija, užkraunanti didžiulę naštą socialinės apsaugos sistemai, ir taip neatlaikančiai pereinamojo laikotarpio sunkumų. Tačiau nuo kioskų iki

ligoninių ir prieglaudų, – visose vietose, kurias Fentonas ir Feshbachas aplankė rengdami reportažą *60 minučių* laidai, – buvo aiškiai matyti alkoholio šešėlis ir šmėkšintis Rusijos autokratinės degtinės politikos palikimas. Pagaliau, jų varginančios ekspedicijos pabaigoje, kaip Dante ir Vergilijus, perėję devynis Pragaro ratus ir atsidūrę skaistykloje, amerikiečių žurnalistas ir jo gidas valandėlei stabtelėjo apgalvoti, ką pamatė.

– Ši šalis miršta? – paklausė Fentonas.

– Taip.

– Atrodo, kad ji žudosi.

– Na, tai vienas iš būdų interpretuoti visus duomenis, – valandėlę pagalvojęs atsako Feshbachas. – Aš nenoriu taip interpretuoti, bet atsakymas yra beveik „taip". Kartu su savo kolegomis rusais atlikdamas tyrimus ir publikuodamas jų rezultatus siekiu įspėti žmones, kad šią problemą būtina kažkaip spręsti.

– O jeigu jie nespręs?

– Na, – sumirksi Feshbachas, – tada jie mirs. Vis jaunesni ir jaunesni. Štai ir viskas.

22

PUTINO „ČEMPIONĖS“ IŠKILIMAS IR ŽLUGIMAS

Samokatnaja ulica – Paspirtukų gatvė rytų Maskvoje nėra viena iš didžiausių ar žinomiausių miesto gatvių. Palyginti su kitomis judriomis ir triukšmingomis sostinės gatvėmis, čia gana ramu. Nuo vingiuojančios Jauzos upės pavažiavęs šiek tiek į kalvą sugrįžti šimtą metų į praeitį. Kalvą vainikuoja didelis, imperijos laikų raudonų plytų pramoninis kompleksas, apsuptas beveidžių aplink pridygusių sovietų laikotarpio pastatų. Tai degtinės gamykla *Kristall* – stambiausia ir garsiausia degtinės gamintoja Rusijoje. Virš daugybės tapusavy sujungtų pastatų skardinių stogų dunkso pora kaminų, primenančių paslaptingą Willy Wonkos šokolado gamyklą iš 1971 m. Gene'o Wilderio filmo.

„Maskvos valstybinis vyno sandėlis Nr. 1“ buvo pastatytas 1901 m. caro Nikolajaus II degtinės monopolijai. Geresnės vietos jam nerastum: kadaise čia buvo įsikūręs vokiečių priemiestis su tavernomis ir viešnamiais, kuriuose jaunasis Petras I išmoko stulbinamais kiekiais vartoti alkoholį. Visai netoli, kitame upės krante, stovi grandioziniai rūmai, kuriuos Petras pastatė savo meilužei Annai Mons ir sugėrovui Franzui Lefortui (4 skyrius).

Gamykla *Kristall* turi savo istoriją. Net Nikolajui II įvedus pražūtingą prohibiciją Pirmojo pasaulinio karo laikais gamykla toliau gamino alkoholį užsienio diplomatams ir eksportui į sąjungininkę tolimąją Prancūziją (žr. 13 skyrių), o Josifui Stalinui atkūrus valstybės monopoliją vėl ėmė veikti visu pajėgumu. Per Antrąjį pasaulinį karą ji buvo svarbiausias nacių bombonešių taikinys, nes tiekė į frontą ir degtinę, ir Molotovo kokteilius. Kaip ir daugelis Rusijos pramonės įmonių, 1941 m. ji buvo smarkiai apgriauta, bet vis tiek nesiliovė veikusi (15 skyrius). 1953 m. (tais pačiais metais, kai mirė Stalinas) gamykla pradėjo gaminti degtinę *Stolichnaya*, kuri išgarsėjo visame pasaulyje kaip tikriausia rusiška degtinė. Gamykla *Kristall* buvo pavadinta tik *perestroikos* laikais 1987 m. Žlugus komunizmui ji buvo greitai privatizuota ir įsivėlė į teisinius mūšius dėl teisių į *Stolichnaya* prekės ženklą[1]. Bet šie ginčai buvo niekis palyginti su keistais įvykiais 2000-ųjų vasarą, pirmaisiais Vladimiro Putino valdymo metais.

2000 m. rugpjūčio 4-ąją Paspirtukų gatvėje pasirodė sunkvežimiai, pilni iki dantų ginkluotų vyrų juodomis slidininkų kaukėmis. Mojuodami lazdomis ir pistoletais, ant peties pasikabinę AK-47 kalašnikovus, jie vidury baltos dienos prasiveržė pro apsaugą ir užplūdo gamyklą. Bet jie buvo ne banditai ar čečėnų teroristai, o Rusijos federalinės mokesčių tarnybos pareigūnai, kurie atvyko konfiskuoti dokumentų, įrodančių, kad gamykla vengia mokėti mokesčius.

Vengia mokėti mokesčius? Kaip taip galėjo būti? Gamykla buvo ką tik pelniusi garbingą „Sąžiningo 1999 m. Rusijos mokesčių mokėtojo“ vardą, sumokėjusi 89 milijonus dolerių mokesčių nuo 142 milijonų dolerių pelno. Be to, net ją privatizavus kontrolinis penkiasdešimt vieno procento gamyklos akcijų paketas priklausė ilgamečio Maskvos mero Jurijaus Lužkovo vyriausybei[2].

Taigi vyriausybė ne tiktai kaltino savo labiausiai išgirtą mokesčių mokėtoją mokesčių vengimu, bet ir iš esmės surengė reidą savo įmonėje? Kas iš tikrųjų vyko? Tarptautiniai verslo leidiniai neteikė šiam įvykiui reikšmės, laikydami jį eiliniu smurtišku mafijos konfliktu dėl įtakos sferų, kurių dažnai kildavo Boriso Jelcino valdymo laikotarpiu įsiviešpatavusio laukinio kapitalizmo sąlygomis. Tačiau Jelcinas jau buvo pasitraukęs iš valdžios, ir jo įpėdinis Vladimiras Putinas siekė susigrąžinti politinę ir ekonominę galią, kurią jo pirmtakas buvo išdalijęs kitiems. Taigi drama *Kristall* gamykloje buvo ne teisėsaugininkų kova su sukčiais ar geriečių kova su blogiečiais (nors Rusijoje juos atskirti visada sunku), o plataus masto Kremliaus pastangų iš naujo centralizuoti valdžią dalis. *Kristall* Maskvoje atliko vietinės degtinės monopolijos, kuri tapo grynųjų pinigų šaltiniu sunkiai besiverčiantiems Rusijos regionų gubernatoriams (žr. 20 skyrių), vaidmenį. Norėdamas pamaloninti jam ištikimą merą Lužkovą, Jelcinas leido merijai valdyti gamyklą ir iš jos pelnytis, nors po *Kristall* privatizavimo Kremlius išsaugojo kontroliuojančią penkiasdešimt vieno procento įmonės akcijų dalį[3]. Putinas buvo pasiryžęs to nebeleisti.

Sugrįžimas į centrą

„Kaip galima valdyti šalį, kurioje yra 246 skirtingos sūrio rūšys?“ – kartą sušuko Prancūzijos prezidentas Charlesas de Gaulle'is, pagautas susierzinimo dėl politinės padėties Prancūzijoje. Jo taiklią pastabą vėliau perfrazavo Rusijos komentatoriai, stebėdamiesi, kaip naujai išrinktas prezidentas Putinas galės valdyti šalį, kurioje yra 180 degtinės gamybos įmonių, gaminančių apytiksliai penkių tūkstančių (tariamai) skirtingų rūšių degtinę, kuri mafijozams ir regioninei valdžiai tapo „ne mažiau pelningu verslu negu deimantai ar nafta“[4].

Matyt, Putinas turėjo planą.

Naujojo tūkstantmečio išvakarėse, 1999 m. gruodžio 31-ąją, paliegęs Borisas Jelcinas, pirmasis demokratiškai išrinktas Rusijos prezidentas,

Raudonų plytų degtinės gamykla *Kristall* Maskvoje. ITAR–TASS / Vitalijus Belousovas.

nustebino pasaulį, su ašaromis akyse atsistatydindamas iš savo pareigų. Laikinai eiti prezidento pareigas jis pavedė neseniai paskirtam premjerui Vladimirui Putinui, kuris, kovą surengus naujus rinkimus, laimėjo didžiule persvara.

2000 m. gegužės 7-ąją Putinas tvirtu žingsniu žengė į prašmatnią Kremliaus rūmų Andrejaus salę priimti tarnybinės priesaios. „Savo praeities užmiršti nevalia, – drąsiai paskelbė Putinas savo inauguracijos kalboje. – Turime žinoti savo istoriją, žinoti ją tokią, kokia ji iš tikrųjų yra, mokytis iš jos ir visada atsiminti tuos, kurie sukūrė Rusijos valstybę, gynė jos orumą ir padarė ją didelę, stiprią ir galingą.“[5]

Žinoma, degtinės politika padėjo sukurti galingą Rusijos valstybę, nors ji taip pat buvo jos Achilo kulnas. Atrodė, kad Putinas, ieškodamas būdų atkurti ekonominės nevilties apimtos Rusijos didybę, ketina pasinaudoti degtine. Dieną prieš inauguraciją, Putino administracija įkūrė *Rosspirtprom* (Rusijos spirito pramonės akronimas), siekdama centralizuoti daugybės degtinės gamyklų, kuriose federalinė vyriausybė išsaugojo kontrolinę akcijų dalį (tarp kurių svarbiausia buvo *Kristall*), valdymą[6]. Kaip tik bendrovė *Rosspirtprom* tapo pirmąja Putino „nacionaline čempione“.

Atsistatydinęs nusipelnęs Velslio koledžo profesorius Marshallas Goldmanas teigė, kad „veikiausiai daugiau kaip 50 procentų šių nacionalinių čempionių akcijų priklausys Rusijos vyriausybei“ ir „pirmenybę jos teiks valstybės interesams, o ne pelno maksimizavimui“[7]. Kaip pramonės milžinai, tokie kaip *Rosneft* ir *Gazprom*, tarnavo Kremliaus interesams naftos ir gamtinių dujų pramonėje (tuo pat metu kraudami Kremliaus paskirtiems savo vadovams didžiulius turtus), *Rosspirtprom* pirmiausia siekė

sustiprinti valstybės įtaką pelningai degtinės rinkai. „Gal degtinė ir nėra tokia reikšminga kaip dujos ar nafta, – vėliau paaiškino žurnalas *Ekspert*, – bet ji taip pat yra strategiškai svarbus produktas. Toks svarbus, kad jo gamybai kontroliuoti reikėjo įkurti *Gazprom* ekvivalentą.“[8]

Bet kokiu atveju, kuriant „čempionę“ iš pradžių reikėjo išstumti ankstesnius savininkus. Per pirmąjį bandymą užvaldyti *Kristall*, Kremlius liepė gamyklos vadovui Jurijui Jermilovui patyliukais supirkti darbuotojų akcijas. Bet užuot atidavęs šias akcijas valstybei, jis perleido jas fiktyviai lengvatinio apmokestinimo įmonei. „Aš sutinku, kad 19 procentų akcijų priklauso lengvatinio apmokestinimo bendrovei Kipre, – stenėdamas aiškino Jermilovo vyriausiasis buhalteris Vladimiras Svirskis. – Bet tai yra draugiška bendrovė, ir akcijos niekur nedings: jos dirba kolektyvui.“[9]

Įmonės vadovybė tikėjosi taip nuraminti federalinę valdžią. Praeityje ji pro pirštus žiūrėdavo ir į kur kas rimtesnius nusižengimus. Vėliau išaiškėjo, kad iš 700 milijonų rublių, kuriuos *Kristall* 1999 m. uždirbo iš vidaus pardavimų (ką ir kalbėti apie pelningą *Stolichnaya* eksportą), įmonė deklaravo tik 292 milijonų rublių pajamų.

Taigi – kur dingo kiti milijonai?

Vyriausybės kontroliuojama direktorių valdyba ne kartą bandė atlikti bendrovės veiklos auditą, tačiau Jermilovas neleido – jis net samdė ginkluotus sargybinius, kad neleistų auditoriams įeiti į gamyklą. Valdyba tada išrinko naują vadovą – Aleksandrą Romanovą (nesusijusį su caro šeima jokiais giminystės ryšiais), kad būtų nuverstas korumpuotas Jermilovas, kuriam dabar grėsė nuo dvejų iki septynerių metų kalėjimo už vengimą mokėti mokesčius. Jermilovas pasielgė taip, kaip būtų pasielgęs kiekvienas doras verslininkas: atsigulė į vietos ligoninę ir pavedė vadovauti gamyklai savo vyriausiajam buhalteriui Svirskiui. Šis skubiai pasamdė mažą kariuomenę skustagalvių sargybinių ir liepė jiems neįleisti į gamyklą auditorių. Tačiau kai į gamyklą ėmė veržtis federalinės mokesčių tarnybos pareigūnai, net ir jiems teko pasitraukti[10].

Praėjus vos keletui minučių po Mokesčių tarnybos reido rugpjūčio 4-ąją, neseniai valstybės patvirtintas gamyklos direktorius Romanovas su savo asmenine kariuomene, susidedančia iš apytiksliai dvidešimties kalašnikovais ginkluotų pareigūnų, atvyko „atkurti valstybės kontrolės“ gamyklos valdymo institucijose[11]. Romanovui įsitvirtinus administracijos pastatuose, Svirskio kariai užėmė likusią dalį gamyklos. Be ginkluotų sargybinių, Svirskis gynėsi vietos teismo sprendimu, kuris pripažino Romanovo rinkimus negaliojančiais. Taip prasidėjo ištisus mėnesius trukusi ginkluota kova tarp dviejų *Kristall* vadovų ir jų asmeninių kariuomenių: Romanovo žaliomis uniformomis, o Svirskio – mėlynomis. Abu vadovai atsisakė palikti administracijos patalpas. Nepaisant to, gamykla nepaliaujamai kepė savo du milijonus galonų degtinės kas mėnesį kaip laikrodis. „Aš nežinau, kurio direktoriaus nurodymams mes paklūstame. Galbūt jie

išspirs mus visus lauk, – skundėsi vienas konvejerio darbininkas, kuriam visiškai nerūpėjo, kas laimės. – Mes nesikalbame apie tai, neturime laiko – visus darbus, kaip matote, mes atliekame rankomis. Neturime laiko, turime pagaminti daug degtinės – mūsų užduotis yra dirbti ir nieko daugiau."[12]

O abu varžovai kovojo žūtbūtinai. Romanovo telefono ryšį atjungus mėlynajai opozicijai, jis dienas ir naktis leisdavo savo kabinete, bijodamas išeiti. „Aplinkui matau daug ginkluotų žmonių."[13]

„Dar niekada nemačiau tokios situacijos, – pasakė reporteriui vienas sargybinis, kikendamas ir galvos linktelėjimu rodydamas į toliau stovintį varžovų stovyklos atstovą. Gamykloje apsuptas žurnalistų, Svirskis tvirtino nusuprantąs, kas vyksta: „Mes aprūpiname valstybę ir šalį kuru, skysto pavidalo energija (degtine), mes mokame priklausančius mokesčius – ir staiga nei iš šio, nei iš to jie nusprendžia pakeisti vadovybę. Mes nesuprantame, kas vyksta. Yra teismo sprendimas, kuriuo jo [Romanovo] paskyrimas buvo pripažintas neteisėtu."[14]

Nežinodamas apie Kremliaus planą įkurti degtinės bendrovę „nacionalinę čempionę", Svirskis sulaukė netikėto smūgio. Po ištisus mėnesius trukusios priešpriešos prie barškančių degtinės butelių konvejerių Maskvos teismas, kuris anksčiau pripažino Romanovo paskyrimą neteisėtu, netikėtai (ir įtartinai) pakeitė savo sprendimą ir palaikė Romanovą bei federalinę vyriausybę. Svirskis apskundė teismo sprendimą, tačiau nieko nepešė, praėjus keletui savaičių Romanovas, turėdamas teismo mandatą ir palaikomas vietos milicijos bataliono, be incidentų užėmė visą gamyklą. Svirskis iš karto buvo išvarytas, o gamykla išplėšta iš mero Lužkovo rankų; ją atvirai ėmė valdyti federalinė vyriausybė[15].

Mokesčių tarnybos reidai ir konfrontacijos netrukus tapo standartine Putino recentralizacijos procedūra, ir jų aukomis dažnai tapdavo vadinamieji oligarchai – nepaprastai turtingi Jelcino laikų valdžios brokeriai, kurie nenorėjo žaisti pagal Kremliaus taisykles. Uždaroji akcinė bendrovė *Sojuzplodimport*, buvusi pelninga sovietų alkoholio eksporto įmonė, valdyta Jelcino laikų oligarcho (ir Putino priešininko) Boriso Berezovskio, taip pat sulaukė kaltinimų sukčiavimu ir lėšų grobstymu. Prasidėjus įtartinų komercinių operacijų tyrimui, Berezovskis, anksčiau priklausęs Kremliaus šeimynykščių ratui, buvo priverstas bėgti į Londoną. „Atrodo, kad federalinė vyriausybė nori parodyti, kad ji ketina laikyti degtinės pramonę savo rankose, – rašė vienas Rusijos komentatorius, – ir niekam neleis su ja konkuruoti: nei Jurijui Lužkovui, nei Borisui Berezovskiui."[16]

Degtinės gamyklos, kaip ir Vladimiro Gusinskio bendrovė *Media-MOST*, buvo tarp pirmųjų recentralizuoti numatytų įmonių. Gusinskis ne tik finansavo politinę Putino opoziciją – jo nepriklausomas televizijos tinklas NTV atvirai kritikavo Putino vyriausybę ir neseniai atnaujintą karą Čečėnijoje. Į NTV būstinę įsiveržus mokesčių policijai, Gusinskis

buvo priverstas parduoti savo bendrovę kitai valstybės kontroliuojamai „nacionalinei čempionei“ *Gazprom*. Per keletą mėnesių pagrindinį Rusijos nepriklausomos žiniasklaidos kanalą ėmė kontroliuoti valstybė, o Gusinskis pabėgo į Europą[17].

Gusinskis ir Berezovskis buvo pirmieji, pažeidę vadinamąją Šašlykų sutartį su Putinu. 2000 m. gegužę Putinas pakvietė daugelį Jelcino laikų oligarchų į savo prezidentinį vasarnamį prie Maskvos. Vaišindamas juos šiškebabais (šašlykais), Putinas, kaip teigiama, išdėstė savo taisykles: jis nesikiš į šių naujųjų laikų bojarinų verslą, o jie nesikiš į politiką. Abejingumas politikai buvo priimtinas, opozicija – ne[18].

Magnatai, kurie nesilaikė jo taisyklių, savo įmonėse sulaukė tokių reidų, kokie buvo surengti NTV ir *Kristall*. Vidaus reikalų ministerijos pareigūnai, grandininiais pjūklais išpjovę valstybinės naftotiekio monopolijos *Transneft* būstinės duris, pakeitė jos prezidentą. Iki dantų ginkluoti kariai prievarta išvarė Kachkanaro vanadžio šachtos direktorių. 2004 m. ginkluoti mokesčių tarnybos pareigūnai suėmė naftos milžinės *Yukos* savininką Michailą Chodorkovskį ir užėmė bendrovės būstinę. Tuo metu Chodorkovskis buvo turtingiausias Rusijos žmogus ir jo politinės ambicijos bei įnirtinga neapykanta Putinui niekam nebuvo paslaptis. Jo bendrovė buvo suskaidyta ir renacionalizuota, o Chodorkovskis apkaltintas sukčiavimu, lėšų grobstymu ir pinigų plovimu. Matydamas, kad įstatymai taikomi tik jam kaip politiniam priešininkui, neatlikus deramo tyrimo, persekiojami jo liudininkai ir advokatai, pateikti papildomi, pasikartojantys kaltinimai, Europos Žmogaus Teisių Teismas nusprendė, kad Chodorkovskio žmogaus teisės buvo pažeistos. *Amnesty International* pavadino jį sąžinės kaliniu[19].

2007 m. mokesčių tarnyba surengė reidą investiciniame fonde *Hermitage Capital Management*, kuris anksčiau demaskavo aukšto lygio vyriausybės pareigūnų korupciją. Fondo advokatas Sergejus Magnickis buvo suimtas ir vienuolika mėnesių be teismo (ir sveikatos priežiūros paslaugų) laikomas ikiteisminio tardymo izoliatoriuje, kur, negaudamas būtinos medicininės pagalbos, mirė; jo mirtis sukėlė protestus visame pasaulyje[20]. Analizuodama šiuolaikinės Rusijos valdžios tinklus ir neoficialaus valdymo sistemą, Aliona Ledeniova vadina tokį administracinių išteklių naudojimą ekstremalia korporacinio plėšikavimo forma; pasak jos, *sistemos* plėšikavimas nuo paprasto skiriasi ne tik ypatingu veiksmų brutalumu, bet pirmiausia tuo, kad jis vykdomas įtakingų valdžios pareigūnų, o ne kapitalistinių plėšikautojų interesais[21].

Kad ir ką sakytumėte apie Putino taktiką antros prezidento kadencijos pabaigoje 2008 m., jis ne tiktai išstūmė iš valdžios daugelį Jelcino laikų bičiulių, bet ir iš naujo centralizavo daug svarbių Rusijos ekonomikos sektorių, tarp jų degtinės pramonę, arba bent jau patikėjo juos valdyti „naudingiems draugams“, patikimiems Putino valdymo sistemos nariams[22].

Kas tas Vladimiras Putinas?

Įdomaus atsitiktinumo valia, Vladimiro Putino senelis kadaise dirbo Vladimiro Lenino virėju jo valstybinėje kaimo rezidencijoje. Mirus Leninui, Spiridonas Ivanovičius Putinas toliau dirbo Lenino našlei Nadeždai Krupskajai. 4 dešimtmetyje jis gamino valgį Josifui Stalinui jo vasarnamyje prie Maskvos, kuriame vyko įsimintini pobūviai prie degtine nukrauto stalo, taip vaizdingai aprašyti Nikitos Chruščiovo (galimas daiktas, kad jame buvo sudaryta ir Putino „Šašlykų sutartis“)[23].

Spiridono sūnus Vladimiras buvo užgrūdintas žiaurios, devynis šimtus dienų trukusios Leningrado blokados veteranas. Per visą karą ir po jo Vladimirą lydėjo jo žmona Marija, kuri 1952 m. pagimdė Vladimirą Vladimirovičių Putiną. Pora berniuką auklėjo griežtai. Jaunasis Volodia buvo paprastas vaikas, nors retkarčiais ir keldavo bėdų mokykloje. Jis domėjosi sportu, iš pradžių boksu (kurio atsisakė, kai jam buvo sulaužyta nosis), o paskui dziudo. 2000-aisiais išleistoje jo biografijoje *Pirmuoju asmeniu* Putinas sakė, kad kaip tik holistinė dziudo sporto ir filosofijos kombinacija išgelbėjo jį nuo nusikalstamumo: „Jeigu ne sportas, nežinau, kaip būtų susiklostęs mano gyvenimas.“[24]

1975 m. Putinas baigė Leningrado valstybinio universiteto Tarptautinės teisės fakultetą ir stojo tarnauti į KGB. 1983 m. jis vedė Liudmilą; gyvendama Drezdene, Rytų Vokietijoje, kur Putinas tarnavo nuo 1985 iki 1990 m., pora susilaukė dviejų dukterų. Per interviu *Pirmuoju asmeniu* autoriai paklausė jo šeimos narių, kokie Putino alkoholio vartojimo įpročiai; Liudmila atsakė, kad Vladimiras geria nedaug. „Jis tiesiog abejingas alkoholiui, – pasakė ji. – Vokietijoje jis mėgo gerti alų. Bet paprastai jis išgeria keletą taurelių degtinės ar konjako.“[25]

Po Vokietijos susivienijimo Putinas grįžo į Rusiją ir dirbo savo buvusiam dėstytojui Anatolijui Sobčakui, kuris tapo Sankt Peterburgo meru. Tvirtas, atsakingas ir patikimas, Putinas greitai padarė karjerą merijoje. Kai Sobčakas 1996 m. pralaimėjo rinkimus, Putinas buvo iškviestas į Maskvą. Kremliuje Putino žvaigždė kilo toliau: iš pradžių paskirtas Jelcino prezidento administracijos viršininko pavaduotoju, 1998 m. jis tapo FSB (KGB įpėdinės) vadovu, o paskui, 1999 m. rugpjūčio 9-ąją, premjeru. Jelcino oficialiuose susitikimuose ir valstybiniuose banketuose, kuriuose susirinkusieji tradiciškai gausiai vaišinosi alkoholiu, Putinas slapta išpildavo savo gėrimus į dekoratyvinius vazonus[26]. Žvelgiant iš išorės, Putinas buvo tik eilinis veidas nuolat permaišomoje nevykusios Jelcino administracijos darbuotojų kortų kaladėje, bet savo memuaruose Jelcinas tvirtino, kad jis iš pat pradžių ketino palikti Putiną savo įpėdiniu. „Galų gale, aš nesiūliau jam jokio paaukštinimo, – rašė Jelcinas, – o norėjau perduoti Monomacho karūną“ – tradicinę brangakmeniais inkrustuotą Maskvos didžiųjų kunigaikščių karūną su kailiniu apvadu[27].

Prieš keletą dienų iki Putino paskyrimo premjeru čečėnų sukilėliai įsiveržė į Rusijos Dagestano respubliką. Rugsėjį Maskvą sudrebino serija įtartinų (ir vis dar neišaiškintų) daugiabučių namų sprogimų, per kuriuos žuvo daugiau kaip trys šimtai žmonių; visa šalis netvėrė pasipiktinimu. Dauguma žmonių dėl sprogimų impulsyviai apkaltino čečėnų teroristus[28]. Grubia kalba pažadėjęs „pričiupti banditus išvietėje ir nužudyti", Putinas parodė esąs tvirtas ir blaivus vadovas, visiškai kitoks negu paliegęs Jelcinas[29]. Susitelkę aplink savo trispalvę vėliavą, Rusijos žmonės entuziastingai palaikė atnaujintą karą Čečėnijoje kaip antiteroristinę operaciją.

Ekonomikos sferoje susiklosčiusi situacija irgi buvo palanki Putinui. Dėl 1998 m. rugpjūtį kilusios finansinių įsipareigojimų nevykdymo krizės nuvertėjus rubliui, rusiški produktai tučtuojau pasidarė konkurencingesni tarptautinėje rinkoje. Rusijos eksportuojamos naftos ir gamtinių dujų, dabar kontroliuojamų Putino bendrovių „nacionalinių čempionių", kainos nepaliaujamai augo visą dešimtmetį, palaikydamos ekonomiką. Po XX a. paskutiniojo dešimtmečio demodernizacijos Rusija pagaliau ėmė atsigauti. Gyvenimas pamažu ėmė gerėti. Nenuostabu, kad praėjus keturiems mėnesiams po to, kai Jelcinas paskyrė Putiną laikinai eiti prezidento pareigas, 2000 m. kovą jis iš karto laimėjo rinkimus, gavęs penkiasdešimt tris procentus balsų[30].

Kaip suprasti sistemą, kuri susiformavo per pirmąsias dvi Putino kadencijas prezidento poste (2000–2008 m.)? Ar tai buvo demokratija su kai kuriais autokratijjos bruožais? Autokratija su demokratijos šydu? Ar tai buvo rinkos ekonomika, ar grįžimas į savotišką valstybinį socializmą ar net feodalizmą? Šalininkai gyrė ją, vadindami putinomika, o kritikai smerkė kaip putinizmą[31]. Kad ir kaip pavadinsite šią sistemą, jai buvo būdingas socialinis stabilumas (*stabilnost*), politinė centralizacija ir pastovus ekonominis vystymasis. Priešininkai paskubėtų pridurti: taip pat įsigalėjusi protekcija ir korupcija, neskaidrumas, pilietinių laisvių slopinimas ir sveikatos apsaugos ignoravimas. Vis dėlto kaip jam pavyko įgyvendinti tokio didžiulio masto recentralizaciją per tokį trumpą laikotarpį?

Prieš dešimtmetį, vis dar gyvuojant Sovietų Sąjungai, Rusijos respublikos prezidentas Borisas Jelcinas, siekdamas susilpninti sovietų prezidentą Michailą Gorbačiovą, paragino regioninius lyderius „imti tiek suvereniteto, kiek jie gali praryti"[32]. Jelcino nelaimei, jam pačiam teko susidurti su savo žodžių pasekmėmis, kai jo paskatinti gubernatoriai įkūrė mažas tėvonijas, dažnai, kaip Pskove, naudodamiesi pajamomis iš degtinės, taip silpnindami centro įtaką. Jelcinas nepajėgė pažaboti įsismarkavusių gubernatorių, o jo įpėdinis Putinas padarė tai aukščiausiu prioritetu.

Pagal Jelcino konstituciją, gimusią po parlamento šturmo 1993 m., kiekvienas iš aštuoniasdešimt devynių Rusijos regionų skyrė po du delegatus į Federacijos Tarybą, vangius parlamento aukštuosius rūmus. Atstovauti regionams buvo skiriami sukčiai, bičiuliai, regiono degtinės

gamintojai ir net patys gubernatoriai, kurie naudodamiesi savo parlamentine neliečiamybe prabangiai gyveno sostinėje[33]. 2000 m. vasarą, vėl grasindamas kriminaliniais tyrimais, Putinas atsikratė išrinktų gubernatorių, paskirdamas į jų vietą paklusnius statytinius. Tuo pat metu, kai mokesčių tarnyba jo nurodymu surengė patikrinimą *Kristall* gamykloje, Putinas sugrupavo visas sritis į septynis federalinius rajonus, siekdamas sustiprinti federalinių institucijų įtaką šalyje. Kritikai greitai ėmė skambinti pavojaus varpais, kad šitie federaliniai atstovai renka kompromituojančią medžiagą – *kompromat* – apie gubernatorius ir įtakingus regiono pollitikus, kad galėtų juos šantažuoti, jeigu jie imtų elgtis ne taip, kaip nori Kremlius. Dar svarbiau, mokesčių tarnyba kiekvienoje srityje įkūrė tarpregioninius audito skyrius, kuriuose, siekiant užtikrinti, kad gubernatoriai griežtai laikytųsi mokesčių įstatymų, dirbo federalinių, o ne regioninių institucijų paskirti žmonės[34]. Kaip ir *Kristall* atveju, kaltinimai vengimu mokėti mokesčius ir korupcija buvo naudojami kaip pretekstas smurtiškiems reidams ir federalinės kontrolės atkūrimui.

Tragiška 2004 m. įkaitų krizė Beslano mokykloje Nr. 1, kur dėl gaisro ir nevykusių bandymų išgelbėti tūkstantį čečėnų teroristų belaisvių žuvo 334 įkaitai, daugiausia vaikai, dar labiau sutvirtino Putino ryžtą sustiprinti centro įtaką regionuose. Kaltę dėl tragedijos suvertęs neryžtingai, nekompetetingai regiono valdžiai, Kremlius panaudojo Beslano įvykius, kad pateisintų tiesioginių gubernatorių rinkimų panaikinimą. Nuo šiol gubernatoriai turėjo būti skiriami prezidento ir paklusniai jam tarnauti; tai leido Putinui pakeisti potencialius konkurentus ištikimais sekėjais, ir Rusija liko tik nominali federacinė valstybė [35].

Kaip tai susiję su degtinės politika? Na, viena vertus, kadangi daug regioninių vyriausybių buvo sukūrusios mažas degtinės monopolijas, degtinės gamyklos ir jų pajamos dabar atsidūrė patikimų Putino šalininkų rankose. Taigi, „nacionalinė čempionė" *Rosspirtprom* buvo „Putino centralizacijos politikos kertinis akmuo, – teigia Julija Latynina. – Norint įgyvendinti šią centralizaciją, iš gubernatorių reikėjo atimti galią kontroliuoti valstybės biudžeto pinigų srautus, o ne mažiau kaip pusę jų sukuria degtinės pardavimas."[36] Be to, bent jau teoriškai centralizacija turėjo sustiprinti degtinės pramonės įmonių veiklos priežiūrą ir kontrolę ir neleisti joms gaminti suklastotos ir trečios pamainos degtinės.

Antra, centralizacija atėmė galimybę paversti regionus, anot garsiojo Louis Brandeis posakio, „socialinių eksperimentų laboratorijomis"[37]. Visos viltys plėtoti savivaldą ar įvesti politines naujoves iš apačios buvo sugriautos. Kaip teigia profesorė Jekaterina Žuravskaja, „federalizmas, nesant vietinio lygmens rinkimų, veiksmingas tik tuo atveju, jeigu politika siekiama užtikrinti tik ekonominį vystymąsi, nesirūpinant visuomenės gerove – kokybišku švietimu, sveikatos priežiūra ir socialine apsauga"[38]. Užuot plėtojus savivaldą, kuri galėtų padėti spręsti Rusijos

sveikatos apsaugos problemas, centralizuojant regionuose ir degtinės pramonės įmonėse tik įtvirtinta Kremliaus valdžia.

Alkoholio vartojimui 2007–2008 m. pasiekus pasibaisėtinas aukštumas, Londono higienos ir atogrąžų medicinos mokyklos tyrėjai pabandė išsiaiškinti, kodėl nieko nedaroma. Argi regionuose tai nekelia susirūpinimo? O jeigu kelia, tai kodėl nesiimama veiksmų? Atlikusi išsamius interviu su daugeliu visuomeninių įstaigų vadovų, atsakingų už alkoholio kontrolę, Londono grupė išsiaiškino, kad nors girtuokliavimo problema kelia didelį susirūpinimą, žmonės nepajėgūs jos spręsti, nes neturi įtakos sprendžiant apmokestinimo, švietimo, bausmių už vairavimą išgėrus, minimalaus alkoholio vartojimo amžiaus ir kitų apribojimų nustatymo klausimus. Sveikatos apsaugos įstaigos, gydytojai, psichiatrai, farmacininkai, pedagogai, bažnyčios organizacijos, profsąjungos, darbdaviai ir net Rusijos sveikatos apsaugos ministerija išsakė susirūpinimą dėl alkoholio sukeltų moralinių, sveikatos ir ekonominių problemų, bet skundėsi, kad jie niekaip negali paveikti politikos. Kitaip tariant, skirtingai nuo Vakarų, kur vietos bendruomenės nuosekliai kovoja su alkoholio problemomis (nors jos anaiptol ne tokios rimtos kaip Rusijoje), tyrėjai nerado „jokių egzistuojančios ar besiformuojančios įvairių visuomenės sluoksnių koalicijos, siekiančios tobulinti alkoholio politiką sveikatos gerinimo sumetimais, požymių“[39].

Užspeista savo degtinės pajamų spąstuose, regioninė valdžia nepajėgė imtis reikšmingų reformų. Valstybinės ir vietos valdžios institucijos „dėl svaraus alkoholio pramonės įnašo į sričių [regionų] biudžetą susidūrė su interesų konfliktu“. Regionų valdžios atstovai, kuriems patiems labai svarbios pajamos iš alkoholio, „pripažino beveik neturintys galimybių paveikti federalinę alkoholio politiką ir retai imąsi veiksmų net pagal savo kompetenciją, pavyzdžiui, neapriboja alkoholio pardavimo laiko“[40].

Taigi kas galėjo sulaikyti alkoholio potvynį? Kas kontroliavo vietinę politiką? Kaip ir derėjo tikėtis, Londono tyrėjų grupė rado tiktai du pagrindinius politinius žaidėjus: Kremlių ir vietinius alkoholio gamintojus. Jų pasirinktame regione vietinė degtinės gamykla kasmet sumokėdavo daugiau kaip 70 milijonų dolerių mokesčių. Šešiasdešimt keturis procentus savo produkcijos parduodama vietinėje rinkoje, ji smarkiai priešinosi bet kokiems bandymams riboti alkoholio vartojimą regione. Nepaisant federalizmo fasado, bet koks reikšmingas politikos pakeitimas turėjo būti suderintas su Kremliumi. Tyrėjai padarė išvadą, kad „nors ministerijos ir reguliavimo agentūros pripažįsta, kad problema yra, jie arba nesiryžta jos spręsti nenorėdami prarasti alkoholio pramonės teikiamų pajamų, arba mano, kad tai ne jų darbas. Iš dalies jų nenoras prisiimti atsakomybę rodo įsitikinimą, kad visas problemas turi spręsti federalinės institucijos.“[41]

Apibendrinant pasakytina, kad net putinizmo apogėjaus centralizacija buvo įgyvendinama per degtinės politiką – stiprinant regionų priklausomybę nuo alkoholio pajamų ir atimant galimybę vietos valdžiai

rūpinantis visuomenės sveikata riboti degtinės vartojimą. Dėl to vėl įsigalėjo amžinos Rusijos autokratinės degtinės politikos varomosios jėgos, tik dabar vietiniame lygmenyje ir šimteriopai stipriau.

Opozicijos prijaukinimas

Valdžios susigrąžinimas iš regionų buvo tik viena iš Putino centralizacijos dalių. Dėl *stabilnost* taip pat reikėjo susilpninti opozicines partijas ir įstatymų leidžiamąją bei teisminę valdžią pajungti vykdomajai. Tai padarius buvo sukurta biurokratizuota politikos sistema, kuri perėmė ir Rusijos feodalinės, ir sovietinės praeities korupcijos elementus.

Borisas Jelcinas visada, net kai triumfuodamas stovėjo ant tanko XX a. paskutiniojo dešimtmečio pradžioje, manė turįs būti aukščiau partinės politikos. Jo sprendimas būti prezidentu be partijos buvo didelė klaida. Dėl pasibaisėtinų posovietinės demodernizacijos sunkumų gyventojų išrinkti įstatymų leidėjai, atstovaujantys įvairiausioms politinėms partijoms, nevaržomai koneveikė prezidentą, kurio beveik niekas negynė.

Retkarčiais buvo mėginama sukurti „valdžios partiją“, kuri būtų turėjusi palaikyti Jelcino vyriausybę ir jo jaunuosius potencialius įpėdinius. Deja, girtaujančio prezidento parama šioms partijoms būdavo trumpaamžė. 1995 m. Jelcinas rėmė centristinę partiją „Mūsų namai yra Rusija“, palaikančią tuometinį premjerą (ir didžiulės gamtinių dujų korporacijos *Gazprom* įkūrėją) Viktorą Černomyrdiną. Partija gavo tiktai dešimt procentų balsų per 1995 m. Dūmos rinkimus, o paskui nugrimzdo į užmarštį. Prie jos nesėkmės prisidėjo ir tai, kad Černomyrdinas buvo paženklintas tokiu pat prakeiksmu, kaip ir Yogi Berra – jis tragikomiškai neteisingai vartodavo žodžius: „Vyno mums reikia sveikatai, o sveikatos mums reikia degtinei gerti!“ Paklaustas apie alkoholį ir rusų sveikatą, jis pašmaikštavo: „Geriau negu degtinė nėra nieko blogesnio!“[42]

1993 m. Jelcinas, šturmavęs parlamentą, pasiekė, kad būtų priimta konstitucija, kuri suteikė didžiulę galią vykdomajai valdžiai. Vis dėlto jo priešininkai Dūmoje nuolatos jį puldinėjo. Provakarietiški liberalai smerkė korupciją ir brutalų karą Čečėnijoje. Nacionalistai ir komunistai koneveikė Jelciną, kad jis sugriovė sovietų didybę, ir nuolat neleisdavo patvirtinti jo paskirtų ministrų.

Net baigiantis nevykusiai antrajai jo kadencijai, opozicija Dūmoje nenorėjo leisti jam pasitraukti iš valdžios oriai. 1999 m., netrukus po to, kai JAV Kongresas surengė apkaltą Billui Clintonui už nederamus lytinius santykius, Rusijos parlamentas pabandė surengti apkaltą Clintono bičiuliui Borisui. Tačiau kaltinimai Jelcinui buvo kur kas rimtesni. Konstatavusi, kad jis neteisėtai sugriovė SSRS, šturmavo parlamentą, pradėjo kruviną karą Čečėnijoje ir sugriovė Rusijos kariuomenė galią, Dūma pateikė jam kaltinimus išdavyste ir žmogžudyste. [illegible]

sunkiausias: genocidas. 1999 m. gegužę, apkaltos komisijos pirmininkas Vadimas Filomonovas pareiškė, kad valdant Jelcinui Rusija neteko 4,2 milijonų gyventojų. „Sąmoningai blogindamas Rusijos piliečių gyvenimo sąlygas Jelcinas sukėlė neišvengiamą mirtingumo augimą ir gimstamumo mažėjimą. Jis nuolat atmesdavo visus siūlymus keisti politinį kursą." Filomonovas baigė kaltinamąjį aktą melodramatiškai pareikšdamas: „Nužudytų ir sužalotų žmonių kraujas, merdinčių, pažemintų ir įžeistų ašaros pulsuoja mūsų širdyse!"[43]

„Blogėjant visų amžiaus grupių gyventojų sveikatai, vyksta depopuliacija, – teigė daktaras Viktoras Benediktovas. – Galima pagrįstai teigti, kad XXI a. šalies gyventojų skaičius taip smarkiai sumažės, kad išsaugoti ir atkurti populiaciją bus neįmanoma." Sklandant gandams, kad deputatams buvo siūlomas 70 000 dolerių kyšis už tai, kad jie balsuotų prieš apkaltą, kuri būtų atėmusi iš Jelcino valdžią, opozicijos sumanymas žlugo: apkaltai paskelbti pritrūko septyniolikos balsų[44].

Po trijų mėnesių Vladimiras Putinas tapo premjeru, o vėliau prezidentu. Įvykdęs recentralizaciją Putinas atėmė iš opozicijos galimybę taip jį pažeminti. 2001 m. jis pradėjo griežtinti politinių partijų registracijos taisykles. 2004 m. visos partijos privalėjo turėti mažiausiai penkiasdešimt tūkstančių narių, vienodai paskirsčiusių Rusijos regionuose. Naujos partijos galėjo būti kuriamos tik pritarus Kremliui. Pernelyg griežta vyriausybės kritika galėjo būti interpretuota kaip ekstremizmas, o to būtų užtekę kandidatui diskvalifikuoti[45].

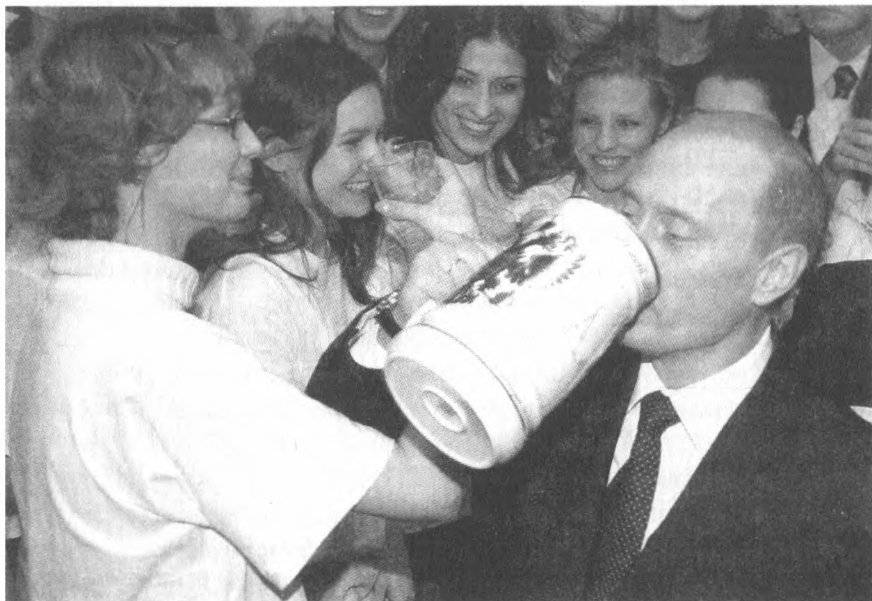
Atsikračius mažų partijų, prieš 2007 m. Dūmos rinkimus buvo priimti rinkimų įstatymų pakeitimai, kurie išstūmė iš parlamento ir vidutinio dydžio opozicines partijas. Mišri rinkimų sistema buvo pakeista proporciniu atstovavimu, o minimalaus balsų skaičiaus slenkstis padidintas iki septynių procentų, siekiant sustiprinti pagrindines partijas. Liberalios opozicinės partijos, tokios kaip *Jabloko* ir Dešiniųjų jėgų sąjunga, kurios gavo šiek tiek mažiau kaip septynis procentus, netikėtai atsidūrė už borto. Taip pat panaikinus vienmandates rinkimų apygardas joks žmogus, kad ir koks charizmatiškas ir įtakingas (kaip Jelcinas) būtų buvęs, negalėjo tapti nacionalinio lygio politiku, jeigu neįstodavo į jau įkurtas partijas. Todėl per 2007 m. rinkimus į Dūmą pateko tik keturios partijos: Ziuganovo Komunistų partija, Žirinovskio liberalai demokratai (kurie nėra nei liberalūs, nei ypač demokratiški), maža kairiųjų koalicija, pavadinta „Teisingoji Rusija" ir Putino partija „Vieningoji Rusija". Apgaulingai skaičiuojant balsus, klastojant rinkimų biuletenius, bauginant rinkėjus, ribojant žiniasklaidą ir slopinant pilietines laisves, kurios, rodės, prieš kiekvienus rinkimus užgniaužiamos vis labiau, „Vieningoji Rusija" laimėjo septyniasdešimt procentų vietų Dūmoje[46]. Tokia svari dauguma leido jai lengvai tvirtinti Kremliaus įstatymus ir taisyti konstituciją.

Per kelis trumpus metus opozicija, XX a. paskutiniajame dešimtmetyje grasinusi apkaltomis ir blokavusi įstatymų priėmimą, 2008 m. buvo iš esmės apskritai pašalinta iš įstatymų leidybos proceso, opozicinės partijos nustumtos į politinio gyvenimo pakraščius, o Putinas ir „Vieningoji Rusija“ ėmė valdyti šalį kaip tinkami[47]. Bet kas buvo „Vieningosios Rusijos“ partija? Iš kur ji atsirado? Kieno interesams atstovavo?

1998 m., šalį apėmus ekonominiam sąmyšiui ir kilus finansinių įsipareigojimų nevykdymo krizei, ištikimas, ambicingas ir praplikęs Maskvos meras Jurijus Lužkovas, kurio vadovaujama merija valdė pelningą *Kristall* gamyklą, tikėjosi, kad Jelcinas paskirs jį naujuoju premjeru. Tačiau galiausiai jo viltys sudužo. Atstumtasis Lužkovas, rengdamasis dalyvauti 1999 m. Dūmos rinkimuose ir prezidento rinkimuose kitais metais, subūrė nepatenkintus Jelcinu Kremliaus narius į naują partiją „Tėvynė“, kuri tapo galinga centristine opozicijos jėga. Į „Tėvynės“ gretas įstojus įtakingiems asmenims, tokiems kaip karingasis buvęs premjeras Jevgenijus Primakovas, ir prie jos prisijungus stambiojo kapitalo lyderių bei regionų gubernatorių frakcijai „Visa Rusija“, susikūrė „Tėvynės“ ir „Visos Rusijos“ koalicija.

Netikėtai susidūręs su šios galingos centristinės varžovės grėsme, Kremlius paskubomis įkūrė partiją, pavadintą „Vienybė“, kuri turėjo palaikyti naująjį premjerą Vladimirą Putiną. Ironiška, bet į ją įėję gubernatoriai ir Kremliaus liokajai iš tikrųjų buvo visai nevieningi, ir vienintelė jų bendra pozicija buvo parama Putinui. Ne mažiau ironiška tai, kad Putinas oficialiai niekada nepriklausė „Vienybei“ ar jos įpėdinei „Vieningajai Rusijai“, tik buvo su ja „susijęs“. Iš pradžių vienintelė „Vienybės“ platforma buvo palaikyti karą Čečėnijoje. Jį taip pat palaikė prezidentas Jelcinas, nors paprastai jo parama buvo politinės mirties bučinys. Tačiau po dviejų mėnesių, iš dalies dėl Putino tvirto vadovavimo, „Vienybė“ tapo antra pagal dydį šalies politine partija (23 proc.), smarkiai lenkdama „Tėvynės“ ir „Visos Rusijos“ koaliciją (13 proc.) ir tik labai mažai nusileisdama Genadijaus Ziuganovo Komunistų partijai (24 proc.). Sutiuškinęs Ziuganovą per 2000 m. prezidento rinkimus (53/29 proc.), Putinas sugriovė „Tėvynės“ ir „Visos Rusijos“ vadovybės ambicijas, ir 2001 m. partija susijungė su „Vienybe“ į naują partiją „Vieningoji Rusija“[48].

Visa kita, kaip sakoma, yra istorija: didesnė *stabilnost*, ekonominis vystymasis, kurį paskatino augančios naftos kainos, per karą Čečėnijoje atgautas nacionalinis pasididžiavimą ir daug rinkiminių suktybių užtikrino „Vieningajai Rusijai“ pergalę per 2003 m. Dūmos rinkimus, kuriuos ji laimėjo gavusi trisdešimt aštuonis procentus balsų. Matydami augantį Putino populiarumą ir suprasdami, kad žaidimas tapo nesąžiningas, seni konkurentai, tokie kaip Ziuganovas, Žirinovskis ir Javlinskis, nusprendė, kad neverta net bandyti dalyvauti prezidento rinkimuose, leisdami Putinui laimėti 2004 m. rinkimus triuškinama septyniasdešimt vieno procento persvara[49].

Rusijos prezidentas Vladimiras Putinas švenčia prestižinio Maskvos valstybinio universiteto 250-ąsias metines ragaudamas tradicinę studentų girą ir midų. Associated Press, ITAR–TASS.

Prezidento Vladimiro Putino antros kadencijos pabaigoje „Vieningoji Rusija“ sutriuškino opoziciją ir per 2007 m. rinkimus laimėjo septyniasdešimt procentų vietų Dūmoje. Netrukus po to žurnalas *Time* išrinko Putiną „Metų žmogumi“. Putinas nėra geradaris, demokratas ar žodžio laisvės gynėjas, paaiškino *Times*, bet „jis parodė nepaprastas lyderio savybes chaoso apimtai šaliai užtikrindamas stabilumą, kuriuo ji retai galėdavo padžiaugti, ir grąžino Rusiją į pasaulio didvalstybių gretas, nors tam teko paaukoti principus ir idėjas, kuriomis didžiuojasi laisvos tautos.“[50]

Putino centralizavimo reformos pamažu, tačiau efektyviai atkūrė tradicinę rusų autokratiją. Politinė valdžia vis dažniau įgyvendinama ne per institucinių stabdžių ir atsvarų mechanizmą, bet per neoficialius ryšius ir konstitucijoje nenumatytas biurokratines institucijas, kurių skaičius nuolat auga: Prezidento administracija, socialiniais klausimais „patarianti“ Valstybės taryba, karinius reikalus sprendžianti Saugumo Taryba[51].

Baimės apimti vakariečiai paskubomis pasmerkė putinizmą kaip „Sovietų Sąjungą 2.0.“ Toks požiūris trumparegis. Žinoma, nei Putino Rusijos, nei Sovietų Sąjungos nepavadinsi demokratija, bet, kita vertus, jų pirmtakė carinė imperija tikrai buvo gerokai konservatyvesnė. SSRS buvo ekspansinė imperija, kuri vadovavosi komunistine ideologija. Putinas neturi nei globalinių ekspansinių interesų, nei jokios ideologijos, juo labiau antikapitalistinės[52]. Putino svarbiausias tikslas yra palaikyti stabilumą ir sistemos valdžią – tai dar vienas patvarus tradicinės rusų autokratijos bruožas[53]. Tačiau „Vieningoji Rusija“, kaip ir iširusi senoji Sovietų Sąjungos

Komunistų partija (SSKP), ėmė vykdyti vadovaujančias politines funkcijas. Kaip ir jos sovietų pirmtakė, „Vieningoji Rusija" yra „vadovaujanti ir nukreipianti" Rusijos politikos jėga, o valdžia joje priklauso siauram Putinui ištikimų žmonių ratui. Kaip ir sovietų laikais, narystė partijoje yra svarbiausia politinio iškilimo priemonė. Kaip ir SSKP, „Vieningosios Rusijos" partijos organai atlieka oficialių valdymo įstaigų funkcijas ir daugeliu atvejų jas pakeičia. Panašiai kaip ir Sovietų Sąjunga, Putino Rusija turi sudėtingą (nors daugiausia dekoratyvinę) oficialią atstovavimo sistemą, kurią nustelbia neoficialūs mažo valdančiojo elito ryšiai. Sovietų praeityje tas elitas buvo SSKP Centro Komitetas, o dabar – Prezidento administracija, kuri net įsikūrusi tuose pačiuose pastatuose Senojoje aikštėje Maskvoje[54].

Paprasčiau tariant, kaip netyčia įžvalgiai pašmaikštavo Viktoras Černomyrdinas, „kad ir kokią partiją mes įkurtume, ji visada pasirodo esanti sovietų Komunistų partija."[55]

Sugrįžimas į normalią būseną?

Kadangi Rusijos demografinę katastrofą XX a. paskutiniajame dešimtmetyje sukėlė ekonomikos nuosmukis, dauguma žmonių, ypač ekonomistai, buvo įsitikinę, kad atsigavus ekonomikai pagerės ir Rusijos gyventojų sveikata. Jeigu poros dėl ekonominio nestabilumo vengdavo susilaukti vaikų, vadinasi, stabilizavus ekonominę padėtį gimstamumas turi padidėti. Jeigu praradę darbą, savo vietą visuomenėje ir skursdami Rusijos vyrai ieškojo paguodos degtinės butelyje, tai pagerėjus gyvenimui ir atsiradus daugiau galimybių jie turi nuo jo nusisukti[56]. Kai Putinui įvedus vienodų mokesčių sistemą išaugo produktyvumas, vyriausybė ėmė gauti daugiau pajamų, taigi turėjo daugiau lėšų nustekentai sveikatos apsaugos sistemai. Trumpiau tariant, Rusijos demografinė krizė turėjo išsispręsti savaime.

Tačiau tradicine ekonomine išmintimi pagrįstos prognozės vėl buvo visiškai neteisingos: nors valdant Putinui ekonomika veržėsi į priekį, Rusijos sveikatos rodikliai negrįžo į „normalias" ikikrizinių laikų raidos vėžes. Naftos kainoms augant, ekonomikos išeiga 2004 m. pagaliau viršijo prieškrizinį lygį. Kai Putinas 2008 m. pirmą kartą paliko prezidento postą, Rusijos bendrasis vidaus produktas išaugo trigubai nuo to laiko, kai jis ėmė vadovauti šaliai. Tačiau Rusijos sveikatos rodikliai atsiliko nuo ekonominių. Tikėtina gyvenimo trukmė pamažu didėjo, išaugdama nuo 65,3 metų 2000 m. iki 67,9 metų 2008 m. Savižudybių, žmogžudysčių ir traumų skaičius mažėjo. 2008 m. apsinuodiję alkoholiu mirė tik dvidešimt keturi tūkstančiai rusų – per pusę mažiau negu 2003 m., bet vis tiek penkiasdešimt kartų daugiau negu Vakaruose. Vaisingumas šiek tiek išaugo (nuo 1,2 iki 1,5 vaiko moteriai), bet to nepakako Rusijos gyventojų skaičiaus mažėjimui sustabdyti[57].

„Statistiniu, sveikatos ir ateities perspektyvų požiūriu šalis vis rieda žemyn“, – sakė demografas Nicholas Eberstadtas *New Yorker* žurnalistui Michaelui Specteriui 2004 m., prezidentu perrinkus Putiną. Putinizmas padarė Rusiją turtingesnę, bet ne sveikesnę. „Man labai gaila, bet Rusija, kaip ir Afrika, atsilieka nuo kitos dalies žmonijos, jeigu pažangą vertinsime pagal gyventojų sveikatos būklę.“[58]

Negana to, kad rusų buvo mažiau, tie patys, kurie liko, buvo silpnesnės sveikatos – daugiausia dėl piktnaudžiavimo degtine epidemijos. Putino antros kadencijos pabaigoje Rusijos medicinos mokslų akademijos daktaras Aleksandras Baranovas pranešė, kad rusų sveikata dar labiau nusilpo, o ūgis dar labiau sumažėjo – labiau net negu pasibaisėtinai sunkiais Jelcino laikais. Visuomenei modernėjant, žmonės apskritai pasidaro aukštesni, todėl gyventojų ūgis yra svarbus sveikatos rodiklis. Baranovo duomenys, rodantys, kad „rusai tampa žemaūgių tauta“ – puse colio mažesnio ūgio negu XX a. paskutiniajame dešimtmetyje, prieštaravo pranešimams apie makroekonominę pažangą. (Tarsi pavirtindamas gyventojų ūgio mažėjimo tendenciją 2008 m. žemaūgį 170 cm ūgio Putiną pakeitė vos 162 cm ūgio prezidentas Dmitrijus Medvedevas, tuoj tapęs daugybės anekdotų objektu; pavyzdžiui, viename iš jų buvo sakoma, kad naujasis prezidentas yra Rusijos technologinės pažangos nanotechnologijų srityje produktas.) Kita, visai nejuokinga, tendencija yra gyventojų fizinio pajėgumo mažėjimas: lyginant su Jelcino valdymo metais, vidutinis berniukas prarado aštuoniolika procentų raumenų masės o mergaičių raumenų masė sumažėjo dvidešimt vienu procentu. Vidutinė vaikų plaučių apimtis sumažėjo dvidešimt procentų, ir kas penktas vaikas buvo per mažo svorio. Rusijos jaunimą silpnino susirgimai ŽIV/AIDS, tuberkulioze, vėžiu, hepatitu B ir C ir įvairiausi fiziniai ir proto sutrikimai, ir ypač paauglių alkoholizmas. Gynybos ministerija ėmė skambinti pavojaus varpais, kad sumažėjus šauktinių ir suprastėjus jų sveikatai bus neįmanoma sukomplektuoti reguliarios kariuomenės, ir 2006 m. sveikatos apsauga buvo paskelbta vienu iš keturių nacionalinių prioritetinių projektų, kurių įgyvendinimui vadovavo tuometinis ministro pirmininko pavaduotojas Dimitrijus Medvedevas[59].

Pristatydamas šiuos projektus per savo 2006 m. kreipimąsi į šalį prabangioje Marmurinėje Kremliaus salėje Putinas padarė dramatišką pauzę.

> O dabar apie svarbiausią klausimą. Kas svarbiausia mūsų šaliai? Gynybos ministerija [!] žino, kas svarbiausia. Iš tikrųjų, noriu pakalbėti apie meilę, moteris, vaikus. Aš noriu kalbėti apie šeimą, apie aštriausią problemą, šiandien iškilusią mūsų šaliai, – demografinę problemą. Ekonominio ir socialinio vystymosi problemos, su kuriomis šiandien susiduria mūsų šalis, yra glaudžiai susijusios su vienu paprastu klausimu: kam mes visa tai darome?

> Jūs žinote, kad mūsų šalies gyventojų skaičius mažėja vidutiniškai beveik po 700 000 žmonių per metus. Mes daug kalbėjome apie šią problemą, bet labai mažai ką padarėme, kad ji būtų išspręsta.[60]

Putinas išsamiai aptarė naujus finansinius stimulus, kurie galėtų paskatinti motinas gimdyti antrą ir trečią vaiką, bet apie svarbiausią veiksnį – alkoholį, užsiminė tik prabėgomis: „Mes imamės priemonių, kad užkirstume kelią kontrabandinio alkoholio importui ir gamybai"[61]. Nė žodelio daugiau.

Atrodė, kad prezidentas nepastebi svarbiausios demografinės krizės priežasties. Nepaisant visų putinizmo laikotarpio pasiekimų, Rusiją vis dar krėtė girtavimo epidemija, tačiau Putinas taip ir nesiėmė jokių veiksmų, panašių į alkoholio politiką. „Kol degtinės butelis kainuoja tiek pat, kiek obuolių kilogramas, pienas yra brangesnis už alų, o cigarečių pakelis pigesnis negu kramtomoji guma, dėl demografinės krizės nėra ko sukti galvos, – teigė Mikko Vieonenas, Pasaulio sveikatos organizacijos atstovas Maskvoje. – Tokiomis sąlygomis bet kurioje šalyje kiltų demografinė krizė."[62]

Rusijos alkoholio ekspertai maldavo Kremlių imtis kokių nors veiksmų: padidinti minimalų alkoholio vartojimo amžių, apriboti prekybos laiką, padidinti baudas už alkoholio pardavimą vaikams, vairavimą išgėrus, naminės degtinės varymą ir trečios pamainos degtinės gamybą, padidinti finansavimą intensyviosios terapijos skyriams, vaistinėms ir alkoholikų reabilitacijos programoms, išplėsti švietimo programas, apriboti reklamą... daryti nors ką. Tačiau putinizmo apogėjaus laikais nebuvo imtasi nė vienos iš šių priemonių, o pastangos sustiprinti degtinės rinkos kontrolę, kaip matysime, davė visiškai priešingą rezultatą[63].

Kaip galima paaiškinti tokį neveiklumą? Paprastai valdžia, žinoma, kaltinama politinės valios stoka. Bet, kaip matėme, žmonės, praktiškai sprendžiantys šią problemą vietiniame lygmenyje, tikrai nestokoja politinės valios. Kaip ir visose autokratijose, įgyvendinti pokyčius labiausiai trukdo aukščiausia valdžia. Kai Valstybės Taryba pateikė Valstybinės alkoholio politikos koncepcijos projektą, Putinas tiesiog pasišaipė: „Ką? Jūs norite, kad aš tapčiau kitu Ligačiovu?" Primindamas, kokia nesėkmė ištiko Michailo Gorbačiovo antialkoholinę kampaniją, Putinas nutraukė diskusiją[64]. Bet nepriklausomai nuo to, ar apie tai buvo kalbama, ar ne, Rusijos alkoholio rykštė toliau niokojo šalį.

Taigi mes susiduriame su paradoksu: nors biudžetas nuolatos gauna lėšų iš prekybos nafta ir dujomis, o Putinas, turėdamas visus autokratinės valdžios instrumentus, regis, yra visagalis, jis nieko nedaro, kad įgyvendintų vieną iš savo skelbiamų aukščiausių politinių prioritetų. Kodėl? Tokie komentatoriai kaip Lilija Ševcova mano, kad pagrindinė priežastis yra siekis išsaugoti valdžią. „Putinas nori įgyvendinti savo mėgstamus

projektus", tokius kaip kova su girtuokliavimu ir demografiniu nuosmukiu, bet „valdančiosios kastos interesai verčia lyderius sutelkti dėmesį tik į tai, kas svarbu jos išlikimui"[65]. Kitaip tariant, kaip būdavo ir anksčiau per šimtmetę Rusijos degtinės politikos istoriją, kol blaivumas ir sveikata prieštarauja autokratinės sistemos ekonominiams interesams, jie bus nustumti į šalį.

O tuo metu Paspirtukų gatvėje...

Pirmosios prezidento kadencijos pabaigoje, kaip ir jos pradžioje, ryškiausiai Putino degtinės politikos verslo pusė atsiskleidė raudonų plytų *Kristall* komplekse. Ši legendinė gamykla turėjo tapti *Rosspirtprom*, valstybės valdomos „nacionalinės čempionės" – konglomerato, įkurto Putino inauguracijos išvakarėse, karūnos deimantu. Valdyti pelningiausią pasaulyje degtinės rinką Putinas pavedė dviem žmonėms: Sergejui Zivenkai ir Arkadijui Rotenbergui. Kas jie tokie ir kuo nusipelnė tokių svarbių (ir neįtikėtinai pelningų) postų?

Pasirodo, Rotenbergas artimai draugavo su Putinu apytiksliai keturiasdešimt metų; jų draugystė užsimezgė dar vaikystėje, per dziudo rungtynes Leningrade. XX a. paskutiniajame dešimtmetyje, prieš Putinui ateinant į valdžią, Rotenbergas turėjo gana sėkmingą verslą, buvo dziudo populiarintojas. 1998 m. jis tapo Sankt Peterburgo elitinio dziudo klubo *Yawara-Neva* vadovu, o jo bičiulis Vladimiras Putinas – garbės prezidentu. „Aš esu klubo vadovas, bet jį steigti sumanė Vladimiras Putinas, – vėliau pripažino Rotenbergas. – Tai buvo jo idėja."[66] 1999 m. Rotenbergas užmezgė verslo ryšius su Zivenka – kitu niekuo nepasižyminčiu trisdešimtmečiu verslininku, besiverčiančiu prekyba alkoholiu, nors pats jis buvo nusigėręs tik kartą vidurinėje mokykloje, lydėdamas į kariuomenę draugą[67]. Tačiau po keleto mėnesių šitiems nepatyrusiems verslininkams buvo patikėta valdyti Rusijos pelningiausią rinką. Kodėl?

Neseniai viename interviu Putino aukščiausio rango patarėjas Andrejus Ilarionovas pasakojo, kaip buvo priimtas sprendimas dėl *Rosspirtprom* valdymo. Iš kitų išgirdęs, kad šis „pagrindinis ir svarbiausias federalinių pajamų šaltinis" buvo patikėtas Putino klanui, Ilarionovas paskambino monetariniu griežtumu pagarsėjusiam Putino finansų ministrui Aleksejui Kudrinui ir paklausė, ar jis apie tai ką nors žino. Jis nežinojo. Ekonominės prekybos ir plėtros ministras Germanas Grefas taip pat nieko nežinojo apie šį svarbų sprendimą. „Netrukus supratau, kad Putinas skirsto žmones į dvi grupes, – sakė Ilarionovas, – pavadinkime juos ekonomikos žmonėms ir verslo žmonėmis. Su viena grupe – Kudrinu, Grefu ir manimi – Putinas aptaria bendrus ekonomikos klausimus, o padedamas antrosios užgrobia nuosavybę ir finansinius srautus."[68]

Kas atsitiko, kai šis verslas atsidūrė jų rankose? Pirmosios Putino kadencijos pabaigoje *Rosspirtprom* kontroliuojančiosios bendrovės daugiausia korporacinio plėšikavimo ir užkulisinio rankų išsukinėjimo metodais užvaldė daugiau kaip keturiasdešimt penkis procentus teisėtos degtinės rinkos, ir ši dalis kasmet teikdavo daugiau kaip du milijardus dolerių pelno. Bandydamas atpratinti rusus nuo *samogono* ir trečios pamainos degtinės ir paskatinti juos vėl gerti valstybinę degtinę, Zivenka įgijo daug priešų audringame pogrindinio verslo pasaulyje. Už jo galvą buvo paskirtas šešių milijonų dolerių apdovanojimas. Net jo kabinetą nuolat saugojo ginkluotas apsaugininkų būrys[69]. Tačiau, kaip 2002 m. jis pripažino Viktorui Jerofejevui, jis buvo tik nedidelis dyglys tiems, kurie teikė pirmenybę netvarkai alkoholio rinkoje.

Netrukus po to jo veiklą pradėjo tirti Audito rūmai ir jis buvo atleistas iš darbo. Bet nesigailėkite Sergejaus Zivenkos – iš trumpos anotacijos jo *Forbes 100* profilyje matyti, kad būdamas *Rosspirtprom* vadovu jis „laimėjo aukso puodą". Ir nors „dirbo tik dvejus metus, tuščiai laiko neleido". Per tuos dvejus trumpus metus šis vidutinis verslininkas tapo vienu iš turtingiausių Rusijos žmonių, turėdamas 220 milijonų dolerių grynaisiais – tai nemenka sumelė. Tada kartu su kitais *Rosspirtprom* vadybininkais Zivenka tiesiog ėmėsi mažesnio masto veiklos: įkūrė vadinamąją *Kristall* Prekybos ir pramonės grupę, kuri (galbūt pažeisdama autorių teises) gamina aukščiausios kokybės degtinę *Cristall Black Label*, kuri per metus teikia 400 milijonų dolerių pelną[70]. Tačiau jis tik smulki žuvelė palyginti su Putino dziudo partneriu Arkadijumi Rotenbergu.

Neseniai rusų verslo laikraščiui *Kommersant* pavyko gauti atsiskyrėliško Rotenbergo interviu: „1998 m. jūs vadovavote sporto klubui *Yawara-Neva*, kurio garbės prezidentas yra Vladimiras Putinas, – prasidėjo interviu, – ir per palyginti trumpą laiką tapote stambiu verslininku, turinčiu daug turto visoje šalyje ir įvairiuose ekonomikos sektoriuose. Ar tai tik atsitiktinumas?" „Aš suprantu jūsų klausimo potekstę, – atsakė Rotenbergas. – Pažintis su aukšto lygio valstybės pareigūnais niekada nekliudė verslui mūsų šalyje, bet vargu ar tai yra sėkmės garantija. Galų gale Putiną pažįsta daug žmonių, bet anaiptol ne visi jie tapo garsūs ir turtingi."[71] Jis teigė, kad sėkmę jam užtikrino dziudo filosofija, kuria jis rėmėsi iš pradžių vadovaudamas *Rosspirtprom*, o paskui sėkmingai veikiančiam *SMP Bank*, kurį, pasinaudodamas įgyta patirtimi, įkūrė kartu su broliu Borisu. Putino antrosios kadencijos pabaigoje Rotenbergas supirko kompanijas, kurios statė pelningus vamzdynus *Gazprom*. Pradėjęs kaip kuklus treniruočių salės savininkas, vadovaudamas „nacionalinėms čempionėms" *Rosspirtprom* ir *Gazprom* Rotenbergas, *Forbes* vertinimu, uždirbo 1,1 milijardo dolerių grynaisiais[72].

Atrodo, Rotenbergas įkūnija pagrindinį Rusijos valdymo sistemos elementą – naudingi draugai „paskiriami" milijonieriais ir, tarnaudami

galingų vyriausybės asmenų, su kuriais juos sieja neoficialūs pasitikėjimo ir ištikimybės ryšiai, interesams, greitai praturtėja iš verslo privačiame sektoriuje[73].

Nors Putinas sumenkina tiesioginių ryšių reikšmę, jis neabejotinai daro netiesioginę įtaką. Nežinia, ar norėdama įsiteikti, ar pasinaudoti galimybe pasipelnyti, 2003 m. *Kristall* išleido naują degtinę pavadinimu *Putinka. Vodka* rusų kalba reiškia „vandenėlis", o *Putinka* yra rusų „Putinėlis" butelyje. Putiną garbinantiems rusams suskatus ją gerti, ji greitai tapo antru pagal populiarumą Rusijos prekės ženklu. Net šalyje, kur lojalumas prekės ženklui stebėtinai mažas, *Putinka* išsilaikė visą dešimtmetį, o kas mėnesį „kepdama" daugiau kaip aštuonis milijonus jos butelių *Kristall* gamykla kasmet susižeria 500 milijonų dolerių pelno. O Putinas, nors nemėgsta, kai jo įvaizdis naudojamas komerciniams tikslams, į savo vardo naudojimą degtinės prekės ženklui žiūrėjo stebėtinai ramiai[74].

Rosspirtprom privilegijuota padėtis dar labiau sutvirtėjo 2005 m. priėmus ir Putinui pasirašius alkoholio gamybos įstatymus, kuriais buvo siekiama pažaboti „nesuvaldomą korupciją, neteisėtą veiklą ir nepaprastai išaugusį apsinuodijimų alkoholiu skaičių"[75]. Pagal šiuos 2006 m. sausio 1-ąją įsigaliojusius įstatymus alkoholiniai gėrimai galėjo būti parduodami tik su naujomis vyriausybės akcizo banderolėmis. Visos gamyklos privalėjo turėti naują stebėsenos ir buhalterinę įrangą ir gamybos licenciją gaudavo tik jeigu neturėdavo uždelstų mokesčių. Tokiomis taisyklėmis buvo siekiama apriboti neteisėtą gamybą, išstumti smulkius gamintojus ir dar labiau sustiprinti Putino „nacionalinės čempionės" pozicijas rinkoje – visa tai dėl kokybės kontrolės. Vis dėlto dėl nevykusių korumpuotų biurokratų veiksmų įgyvendinant šiuos įstatymus, jie sukėlė priešingą efektą – sudavė mirtiną smūgį ne tik tūkstančiams Rusljos vartotojų, bet galų gale ir pačiai *Rosspirtprom*.

Galutinis šių įstatymų ir sprendimų rezultatas buvo farsas, – tvirtino daktaras Aleksandras Nemcovas[76]. Juos priėmus naujos akcizo banderolės dar net nebuvo pradėtos spausdinti. Kol jos buvo atsiųstos gamintojams, įskaitant *Rosspirtprom*, veikla nutrūko daugeliui savaičių ir net mėnesių. Vyriausybė skubiai pratęsė galutinį terminą, bet visą rinką jau buvo apėmęs chaosas. Netikėtai ištuštėjus gėrimų parduotuvėmis, ištroškę rusai ėmė vartoti tų pačių neteisėtų gamintojų, kuriuos Kremlius tikėjosi sutriuškinti, produktus, silpnindami bendrovę, kurią jis norėjo sustiprinti.

Labiausiai nukentėjo alkoholio vartotojai: daug užkietėjusių gėrovų vėl ėmė plempti pramoninius tirpiklius, aušinamąjį skystį ir panašiai, o trečios pamainos gamintojai darė degtinę iš panašių pramoninių nuodų. Kaip buvo galima prognozuoti, 2006 m. pavasarį ir vasarą šalyje kilo tragiška nacionalinė mirtinų apsinuodijimų alkoholiu epidemija. Daugelyje šalių valdžia gali paskelbti nepaprastąją padėtį kilus didelio masto neramumams ar didelio masto stichinei nelaimei: Rusijoje keturių sričių

vadovai (tarp jų apsinuodijimų siaubiamos Pskovo srities gubernatorius) įvedė nepaprastąją padėtį dėl nekokybiškos degtinės[77].

Šis fiasko pražudė valstybės valdomą *Rosspirtprom*. Atlikę auditą federaliniai Audito rūmai nusprendė, kad *Rosspirtprom* „finansinę padėtį 2007 m. galima apibūdinti kaip krizinę, nes bendrovė atsidūrė ant visiško bankroto ribos"[78]. Kas nutiko šiai kadaise galingai „nacionalinei čempionei", *Kristall* valdytojai ir *Putinkos* gamintojai, kuri turtino ir oligarchus, ir vyriausybę?

Viena vertus, kaip ir kitos „nacionalinės čempionės", tokios kaip *Gazprom*, *Rosspirtprom* buvo pernelyg didelė ir pasiruošusi kredituoti pirkėjus, parduodama savo produktus išsimokėtinai, ypač jei tai atitiko Kremliaus strateginius interesus. Problemų galėjo kilti tik staigiai prireikus grynųjų pinigų. Antra, nuo 2006 m. sausio iki kovo, kol vyriausybė bandė sutvarkyti sumaištį, kurią pati sukėlė įvedusi banderoles, bendrovės gamybos linijos nedirbo. *Rosspirtprom* gamino daugiausia nebrangią degtinę, todėl sumokėjus didelius vyriausybinius mokesčius, pelno, kad galėtų kompensuoti prarastas pajamas, likdavo labai nedaug.

Trečia ir turbūt svarbiausia – pagal naujas taisykles mažmenininkai ir platintojai nebegalėjo imti degtinės išsimokėtinai ir turėjo mokėti iš anksto. Netikėtai prireikė grynųjų pinigų, ir bendrovė negalėjo jų gauti greitai. Platintojams nepajėgiant mokėti iš anksto, *Rosspirtprom* liko su neparduotos produkcijos pilnais sandėliais. Negaudama pinigų, ji negalėjo net sumokėti mokesčių, o pagal naujas taisykles tai irgi buvo neleistina. Kaupiantis nesumokėtų mokesčių sumai, 2006 m. liepą federalinė Mokesčių tarnyba sustabdė *Rosspirtprom* licenciją, ir supuvusi milžinė dėl to patyrė dar 13 milijonų dolerių nuostolių[79].

Leisti *Rosspirtprom* žlugti būtų buvę nemalonu Putinui: pelninga „nacionalinė čempionė" būtų bankrutavusi dėl katastrofiškai įgyvendintos Kremliaus politikos. Todėl pagrindinis valstybės valdomas bankas VTB (*Vneštorgbank*) bendrovei gelbėti skyrė penkių milijardų rublių (165 milijonų dolerių paskolą). VTB, kurio direktorių valdybai pirmininkavo finansų ministras Kudrinas, vėliau tapo pamėgtu kovotojo su korupcija Aleksejaus Navalno taikiniu. „VTB yra labai geras pavyzdys, kaip šiandien Rusijoje tvarkomi verslo reikalai, – sakė vienas bankininkas. – Viena vertus, jis priklauso valstybei, o kita vertus, jį valdo žmonės, kuriems labiau rūpi krautis turtus patiems negu teikti naudą šaliai ar įstaigos savininkams."[80]

Šiuo atveju VTB paskola leido *Rosspirtprom* sumokėti mokesčius, kuriuos ji buvo skolinga vyriausybei (iš kurios ji ir gavo paskolą), ir atnaujinti gamybą. Mums lieka tik spėlioti, ar jos konvejeriai iš tikrųjų nedirbo ištisus mėnesius, ar įprasta trečios pamainos degtinė tiesiog buvo gaminama ir per dvi pirmas pamainas.

Nors paskola išgelbėjo *Rosspirtprom* nuo staigios mirties, ji pasmerkė ją lėtai, neišvengiamai baigčiai. Audito rūmų duomenimis, nors bendrovė

pardavė turtą ir savo garsiausius prekyženklius, dėl mažos pelno maržos jos padėtis buvo apgailėtina – ji negalėjo grąžinti didžiulių skolų, paskolų palūkanų ir net apmokėti savo sąskaitų. Taip nevykusiomis reformomis vyriausybė ir nunuodijo daugybę rusų, ir pražudė vieną iš stambiausių šalies degtinės gamintojų. Kad ir kaip keista, *Rosspirtprom* nebepajėgė tęsti pelningo degtinės pardavimo rusams verslo[81].

Rosspirtprom nepajėgiant grąžinti paskolos, VTB nenoriai išardė bendrovę, perimdamas įvairių įmonių, tarp jų ir raudonplytės *Kristall* gamyklos akcijų paketus[82]. Kaip ir iš areštuotų namų, bankui iš bankrutavusios gamyklos mažai naudos. Kremliaus kontroliuojamam VTB reikėjo ištikimo investuotojo, kuris būtų išgelbėjęs komandą nupirkdamas šitas nuostolingas įmones. Jis surado kitą gerų ryšių turintį oligarchą – Vasilijų Anisimovą.

Vėtytas ir mėtytas XX a. paskutiniojo dešimtmečio „laukinių rytų" mafijos kapitalizmo veteranas, sumanusis Anisimovas pirko spalvotus metalus mažomis, valstybės subsidijuojamomis kainomis ir gerokai pasipelnydamas parduodavo juos pasaulio rinkose. 1994 m. Anisimovas, tapęs Rusijos *Kredit Bank* viceprezidentu, per jį supirko pelningas metalų firmas ir padedamas nuo JAV teisėsaugos besislapstančio belgų kilmės prekybininko žaliavomis Marco Richo, kuriam, pakenkdamas savo reputacijai, suteikė malonę prezidentas Billas Clintonas, eksportavo aliuminį[83]. Putino pirmosios kadencijos pabaigoje 2004 m. *Forbes* įvertino Anisimovo turtą 350 milijonais dolerių. Jo antrosios kadencijos pabaigoje Anisimovo turto vertė jau viršijo 4 milijardus dolerių[84]. Jam *putinomika* tikrai buvo naudinga.

XX a. paskutiniajame dešimtmetyje Anisimovo vyriausioji duktė buvo brutaliai nužudyta Jekaterinburge, ir Vasilijus nutarė išsiųsti savo šeimą į „atsarginius oro uostus" Jungtinėse Valstijose: „Jei skraidai aukštai, ir prezidentas Putinas nusprendžia konfiskuoti tavo turtą, reikia turėti kur nusileisti," paaiškino vienas Rusijos verslininkas. Gyvendama prabangų milijardų paveldėtojos gyvenimą Niujorke, Anisimovo paauglė duktė Ana netrukus buvo imta lyginti su Paris Hilton. Kartu Anisimovai statė prabangius namus Manhatene ir Hamptone[85].

Rusijoje Vasilijus toliau plėtė savo veiklos sritis... ir ėmėsi degtinės gamybos. 2009 m. už penkis milijardus rublių (už tokią pačią sumą, kokią sudarė gelbėjimo paskola) jis nupirko iš VTB bankrutuojančių *Rosspirtprom* įmonių akcijas, tarp jų kontrolinį penkiasdešimt vieno procento *Kristall* akcijų paketą. 2010 m. jis padidino savo dalį *Kristall* iki aš tuoniasdešimt šešių procentų, tapdamas stambiausiu žaidėju degtinės rinkoje šalia Putino dziudo partnerio Arkadijaus Rotenbergo. Žinoma, sunku pasakyti, ar šias akcijas Anisimovas įsigijo neoficialiai palieptas Kremliaus, ar savo sprendimu, bet 2010 m. vasarį jis sulaukė aiškaus

Putino malonės ženklo: buvo paskirtas Rusijos dziudo federacijos prezidentu, nors pats niekada nedalyvavo dziudo varžybose ir nesidomėjo šia sporto šaka[86].

Nemažiau iškalbinga tai, kad kalbėdamas viešai Anisimovas nerodė jokio susižavėjimo savo daugiamilijardine degtinės imperija ir rūsčiai pareiškė ketinąs „įvesti tvarką [alkoholio] gamyklose". Per 2010 m. interviu jis paaiškino: „Mes įsigijome jas norėdami uždirbti pelną." Papurtęs galvą pridūrė: „Problemiškas produktas."[87]

Daugelyje gamyklų prasidėjo reorganizacija. Bet legendinės *Kristall* gamyklos Paspirtukų gatvėje, kuri buvo neatskiriama šimtametės Rusijos degtinės politikos dalis, laukė kitoks likimas. 2012 m. Anisimovas paskelbė ketinąs išmontuoti gamyklą ir perkelti gamybos įrenginius į pigesnį sklypą Maskvos priemiestyje. Turėdamas didelę kapitalo investavimo į nekilnojamąjį turtą Jungtinėse Valstijose patirtį, Anisimovas, matyt, nusprendė, kad 8,6 hektaro, kuriuos užėmė legendinė gamykla ant Jauzos krantų, galima panaudoti kur kas pelningiau. Taigi vietoj žymiausios gamyklos Rusijos degtinės istorijoje čia išdygs prabangių gyvenamųjų namų kvartalas[88].

23

DMITRIJUS MEDVEDEVAS PRIEŠ ISTORIJĄ

Privalome atminti, kad nūdiena buvo ateitis tiems Antrojo pasaulinio karo rusų didvyriams, kurie mums visiems iškovojo laisvę. Ir kad tauta, tais laikais nugalėjusi tokius žiaurius ir negailestingus priešus kaip naciai, turi – *ne, privalo!* – nugalėti korupciją ir atsilikimą, padaryti mūsų šalį modernią ir tinkamą gyventi.

Patriotiškas 2009 m. manifestas *Rusija, pirmyn!*, primindamas didvyrišką ir šlovingą Rusijos istoriją, ragino spręsti dabarties ir ateities politines problemas. „Kokia bus Rusija mano sūnui ir visų mūsų vaikams ir vaikaičiams? Kokia bus šalies tarptautinė padėtis? Kaip padaryti Rusiją turtingesnę ir laisvesnę? Aš turiu atsakymus į šituos klausimus, – autorius padarė pauzę. – Bet prieš pateikdamas juos, norėčiau įvertinti dabartinę Rusijos situaciją.“

Ir jis ėmė *išties* radikaliai kritikuoti valdžią. Kalbėdamas tarsi sovietų laikų disidentas, autorius demaskavo Putino eros *stabilnost*. Matyt, pasaulinė finansinė krizė, kuri Rusijai smogė daug smarkiau negu bet kuriai kitai Didžiojo dvidešimtuko narei, paskatino kažkokį blaiviai mąstantį politiką ieškoti priežasčių, kodėl taip atsitiko. Rusija, tvirtino manifesto autorius, nepateisino lūkesčių: jos ekonomika atsilikusi, priklausoma nuo naftos, dujų ir mineralų eksporto, per mažai orientuota į gamybą ir naujoves ir kiaurai persmelkta korupcijos. Šitų problemų šaknys yra „tradicinės žmonių ydos – kyšininkavimas, vagystės, tinginystė ir girtuokliavimas, kurių mes turime ryžtingai atsikratyti“. Putino Rusijos trūkumai buvo ne tik ekonominiai, bet ir politiniai bei demografiniai.

Demokratinio valdymo institucijos iš esmės suformuotos ir stabilizuotos, bet jos anaiptol ne idealios. Pilietinė visuomenė yra silpna, žmonės nelinkę patys imtis iniciatyvos, savivalda išplėtota labai menkai. Dar didesnė problema yra tai, kad mūsų kasmet lieka mažiau.

Dėl alkoholizmo, rūkymo, autoavarijų, per menkų galimybių naudotis šiuolaikinėmis medicinos technologijomis ir ekologinių problemų anksčiau laiko nutrūksta milijonų žmonių gyvybės. O ėmęs augti gimstamumas kol kas neatsveria gyventojų skaičiaus mažėjimo.[1]

Pagaliau kažkas, pažįstantis sudėtingas Rusijos politines, ekonomines, demografines ir kultūrines problemas, ėmė lupti putinizmo fasadą. Tačiau, kad ir kaip keista, žmogus, taip troškęs pasakyti tiesą, pats priklausė valdžios ratui: jis buvo ne kas kitas, o naujasis Rusijos prezidentas Dmitrijus Medvedevas.

Kas yra tas Medvedevas?

Jeigu degtinė ne visiems siejasi su Rusija, tai lokys tikrai visame pasaulyje laikomas jos simboliu. Nežinia, ar jis įsitvirtino dėl pirmųjų carų pomėgio pjudyti lokiais savo nieko dėtus valdinius ir tuos, kurie atsisakydavo gerti (žr. 3 ir 4 skyrių), ar dėl to, kad 1980-ųjų Maskvos olimpinių žaidynių talismanu buvo pasirinktas švelnus lokiukas Miša, bet lokys ėmė simbolizuoti Rusijos galybę. Lokio simboliu pasinaudojo ir Putiną remiantis politinis susivienijimas „Tarpregioninis judėjimas Vienybė", savo pavadinimą sutrumpinęs taip, kad akronimas rusų kalba reikštų „lokys" – MeDvEd[2]. (Net šį judėjimą pervadinus „Vieningąja Rusija", lokys liko jo emblema.) Tačiau kai 2008 m. pasibaigus prezidento kadencijai Vladimiras Putinas pasirinko savo įpėdiniu Dmitrijų Medvedevą, jis tai padarė visai ne dėl to, kad jo pavardė kilusi nuo žodžio „lokys" – tai buvo visiškas atsitiktinumas. Bet kas yra tas Medvedevas? Ir kaip jis galėjo taip aštriai kritikuoti savo globėją Vladimirą Putiną?

Kaip ir Putinui, Dmitrijui Medvedevui anaiptol nebuvo paties likimo skirta užimti aukščiausią Rusijos valdžios postą – jis tiesiog „nukrito laiptais į viršų", kaip sakė politologas Danielis Treismanas[3]. Dmitrijus, vienintelis universiteto dėstytojų šeimos vaikas, stropiai baigė Leningrado valstybinio universiteto Teisės fakultetą ir liko ten dirbti dėstytoju iki 1999 m. Jaunystėje, jo paties prisipažinimu, Medvedevas rūkė ir gėrė, bet „be fanatizmo. Aš pabandžiau, panašiai kaip ir visi kiti, bet ne daugiau." Duodamas rinkimų kampanijos interviu jis paaiškino, kad „tėvelis ir mama visada vartodavo degtinę atsakingai", ir jis taip pat išmoko neperlenkti lazdos[4]. Sankt Peterburgo miesto vadovybėje, vadovaujamoje mero Anatolijaus Sobčako, Medvedevas susipažino su Vladimiru Putinu, ir kai pastarasis 1999 m. pateko į Kremliaus administraciją, jis, be keleto kitų kolegų, pasikvietė Medvedevą.

2000 m. tapęs prezidentu Putinas savo rinkimų kampanijos organizatorių ir rinkimų štabo vadovą Medvedevą paskyrė *Gazprom*, pelningos „nacionalinės čempionės" gamtinių dujų kompanijos, valdybos pirmininku. Tarp daugelio įmonių, kurias Medvedevo vadovavimo laikais įsigijo *Gazprom*, buvo ir nepriklausomas televizijos kanalas NTV, priklausęs Jelcino laikų oligarchui Vladimirui Gusinskiui[5]. Dar tebevadovaudamas *Gazprom*, Medvedevas ėmė dirbti Putino prezidento administracijoje (PA), o 2005 m. buvo paskirtas pirmuoju ministro pirmininko pavaduotoju.

Tais pačiais metais Putinas paskyrė Medvedevą atsakingu už keturių Rusijos prioritetinių nacionalinių projektų (PNP) – aukšto lygio vyriausybės iniciatyvų pagerinti sveikatos apsaugą, švietimą, aprūpinimą būstu ir žemės ūkį – įgyvendinimą. Kai Putinas kreipdamasis į šalį 2006 m. viešai išreiškė susirūpinimą kritiška Rusijos demografine padėtimi, jos gerinimas iš esmės tapo penktąja Medvedevo vadovaujamos Nacionalinių projektų tarybos užduotimi.

Pavadinti Rusijos naujuoju kursu, šitie prioritetiniai nacionaliniai projektai atrodė kaip geravališkas mėginimas pasinaudojant netikėtai išaugusiomis šalies pajamomis iš naftos produktų spręsti pagrindines politines problemas. Eidamas šias pareigas Medvedevas gerai susipažino su aktualiausiomis Rusijos socialinėmis problemomis ir žinojo, kokiomis priemonėmis valstybė bando jas spręsti. Medvedevo įvaizdis žiniasklaidoje daugiausia buvo teigiamas, nes jo pastangomis buvo įgyvendintos populiarios iniciatyvos, tokios kaip mokytojų ir gydytojų atlyginimų didinimas. Tačiau nors skirstydamas trylikos milijardų dolerių vyriausybės paramą jis pelnė populiarumą, prioritetiniai nacionaliniai projektai tapo tik dar viena biurokratine priemone, ne visai darniai dirbančia greta įprastų vyriausybės institucijų. Ekonomistas Leonidas Abalkinas dejavo, kad šie projektai buvo kuriami „privačiai, neįtraukiant mokslininkų ir specialistų“ ir neatsiklausiant tų, kurie vertino projektų pasisekimą, „tai yra Rusijos piliečių“[6].

Nacionalinių projektų rezultatai, išskyrus švietimo sferą, nuvylė. Buvo nupirkta gausybė naujų mokyklinių autobusų ir greitosios pagalbos automobilių, kompiuterių ir medicinos įranginių, bet jie vis tiek buvo tik lašas vandenyne. 2008 m. pusė respondentų per Levados centro viešosios nuomonės apklausą sakė, kad nacionaliniai projektai nedavė jiems jokios naudos, ir panašiai tiek pat išsakė nuomonę, kad jiems skirti pinigai buvo išleisti nesėkmingai. Tiesą sakant, slaptose amerikiečių vyriausybės telegramose, paviešintose *WikiLeaks* svetainėje, teigiama, kad „nuo 10 ir 30 procentų PNP lėšų buvo skirtos siekiant gauti dėkingumo mokesčius, taigi išleistos ne pagal paskirtį“. Paviešintose 2008 m. telegramose pranešama, kad „praėjus beveik trejiems metams nuo jų pradžios, nors juos įgyvendinant asmeniškai dalyvavo Medvedevas, dauguma ekspertų sutinka, kad projektai buvo per mažo masto ir nepajėgė reformuoti socialinės sistemos, kuriai reikia esminių struktūrinių pakeitimų“[7].

Horizonte kaupiantis pasaulinės finansų krizės audros debesims ir be didesnių pasiekimų baigiantis Putino antrajai prezidento kadencijai, 2008 m. buvo lemiamas laikas posovietinei Rusijai. Palaikomas daugumą Dūmoje turinčios „Vieningosios Rusijos“, Putinas lengvai galėjo įtraukti į konstituciją pataisą, kuri būtų leidusi jam užimti prezidento postą trečią kadenciją iš eilės, bet jis to nepadarė. Vietoj to, 2007 m. pabaigoje Putinas nutarė perduoti aukščiausią šalies valdymo postą Medvedevui – patikimam

draugui ir *Gazprom* bei Prioritetinių nacionalinių projektų vadovui. Medvedevas iš karto pareiškė dalyvausiąs prezidento rinkimuose, tik jeigu Putinas sutiks būti jo pavaduotoju – premjeru. Kadangi du trečdaliai rinkėjų buvo pasiruošę balsuoti už bet kokį Putino pasirinktą kandidatą, Medvedevas lengvai laimėjo 2008 m. prezidento rinkimus, gavęs 71,2 procento balsų[8].

Pokyčių viltis?

Stebint Dmitrijaus Medvedevo 2008 m. inauguraciją buvo sunku atsikratyti *déjà vu* jausmo. Kaip ir prieš aštuoneris metus, kai tuo pačiu ilgu taku per prabangią Kremliaus rūmų Andrejaus salę žengė Putinas, Rusija turėjo naują lyderį, apie kurį dauguma žmonių žinojo labai nedaug ir kurio atėjimas į valdžią veikiau priminė sistemos žmogaus karūnavimą negu rimtos kovos rinkimuose rezultatą. 2000 m. kritikai šaipėsi iš Putino, sakydami, kad jis bus silpnas vadovas, Jelcino laikų oligarchų marionetė. 2008 m. taip pat buvo manoma, kad Medvedevas bus pėstininkas, o iš tikrųjų šaliai vadovaus premjeras Vladimiras Putinas, „buvęs prezidentas ir dabartinis šešėlinis Rusijos prezidentas“, kaip jį ėmė vadinti amerikiečių satyrikas Stephenas Colbertas[9].

Nors ir Putinas, ir Medvedevas anksčiau buvo mažai žinomi, žemaūgiai, kilę iš to paties miesto, laikėsi tokios pat pasaulėžiūros, vertybių ir tvirtai pasitikėjo vienas kitu, tarp jų buvo nemenkų skirtumų. Putinas praeityje tarnavo KGB ir buvo saugumo tarnybų produktas, o Medvedevas buvo teisės profesorius ir laikėsi liberalesnių, vakarietiškesnių pažiūrų. Putinas, regis, vadovavosi daugiau intuicija ir emocijomis, o Medvedevas buvo apdairesnis, intelektualus, linkęs analizuoti ir mąstyti[10]. Be to, kaip rodė jo inauguracijos kalba, jeigu jis kalbėjo nuoširdžiai, naujasis prezidentas buvo labiau linkęs pripažinti pilietinės visuomenės ir šalies teisinių institucijų silpnybę ir vėliau dėl bendros naudos kovoti su korupcija ir alkoholiu.

Ekonominė ir politinė aplinka, su kuria jie susidūrė užėmę prezidento postą buvo visiškai skirtinga. Putinui atėjus į valdžią geopolitinė situacija ir pasaulio ekonomika buvo stabili. Medvedevui pasisekė mažiau. Praėjus dviem savaitėms po „lokio“ Medvedevo pergalės rinkimuose bankrutavo investicinis bankas *Bear Stearns*. Nekilnojamojo turto burbulo sprogimas JAV sumenkino vertybinių popierių kainas ir sudavė smarkų smūgį pasaulio (taip pat ir Rusijos) finansų institucijoms; prasidėjo Didysis nuosmukis. Smunkant paklausai, smarkiai sumažėjo nepaprastai brangių Rusijos pagrindinių eksporto produktų naftos ir metalų eksportas ir stabilumo laikai Rusijoje baigėsi. 2008 m. liepos 11-ąją pasaulinė naftos kaina buvo pasiekusi naują rekordą – 147 dolerių už barelį, o metų pabaigoje ji siekė tik 34 dolerius[11].

Medvedevui atostogaujant, o Putinui išvykus į Pekiną žiūrėti vasaros olimpinių žaidynių, įtampa tarp Rusijos ir jos pietų kaimynės Gruzijos virto tiesioginiu karu. Ronaldo Asmuso pasakojimu, Rusija panėšėjo į mokyklos kiemo chuliganą, ilgai kankinusį kitus vaikus. Maža Gruzija, Asmuso žodžiais, pagaliau nebeištvėrė ir smogė didesniam skriaudėjui, „ir nekilo abejonių, kad ji už tai bus sumušta“[12].

Iš tikrųjų, įsiveržusi į ginčytas Abchazijos, Pietų Osetijos respublikas ir giliau į Gruzijos teritoriją, Rusijos kariuomenė sutriuškino gruzinų pajėgas. Rusų agresija išgąsdino jau ir taip nervingus užsienio investuotojus, kurie ėmė masiškai trauktis iš Rusijos rinkos. Prekyba Rusijos vertybiniais popieriais biržose buvo sustabdyta, siekiant neleisti jiems visiškai nuvertėti. Bankrutavo stambūs bankai ir bendrovės. Ekonomika sumažėjo aštuoniais procentais; akcijų indeksas prarado aštuoniasdešimt procentų savo maksimalios vertės; bedarbystė smarkiai išaugo, o Rusijos valiutos atsargos smarkiai sumenko. Nors Rusija svirduliavo, ji negriuvo: apdairios likvidumo užtikrinimo priemonės ir stimuliuojančių lėšų injekcijos išgelbėjo bankų sistemą nuo visiško žlugimo ir leido pagrindinėms bendrovėms išgyventi išvengiant renacionalizacijos. Kremlius atlaikė audrą geriau, negu prognozavo analitikai, bet krizė sugniuždė ilgalaikio klestėjimo lūkesčius, atskleisdama, kokias pavojingas ekonomines pasekmes sukelia paplitusi korupcija ir pernelyg didelis pasitikėjimas naftos ir dujų eksportu[13].

Medvedevui einant prezidento pareigas buvo imtasi geranoriškų pastangas padidinti skaidrumą ir kovoti su Rusijos „teisiniu nihilizmu“. Visiems vyriausybės užsakymams buvo skelbiami konkursai internetu, siekiant užkirsti kelią užkulisiniams biurokratų susitarimams, bet neatsirasdavo įmonių, norinčių juose dalyvauti. Visi aukšto lygio pareigūnai, pradedant prezidentu, privalėjo kasmet deklaruoti savo pajamas ir turtą. Šį reikalavimą buvo labai lengva apeiti, todėl jis sukėlė didžiulę kritikos audrą. Pats Medvedevas, prezidentas ir stambus vienos iš didžiausių pasaulyje medienos bendrovių akcininkas, taip pat buvęs *Gazprom* valdybos pirmininkas, deklaravo tiktai aštuoniasdešimt keturis tūkstančius dolerių santaupų ir vieną butą Maskvoje. Mokesčių mokėtojai netrukus sužinojo, kad Rusijai nuo viršaus iki apačios vadovauja „vargšai labai turtingų moterų vyrai“[14]. Bet taip bent jau buvo žengti pirmieji žingsniai.

Žiniasklaidai daugiausia dėmesio skiriant valdžios pastangoms kovoti su korupcija, dėl pasaulinės ekonominės krizės kilusių socialinių problemų sprendimas, kaip ir Medvedevo prioritetinių nacionalinių projektų įgyvendinimas, sustojo. „Nacionalinių projektų likimas tampa vis mažiau pavydėtinas, – 2008 m. pabaigoje pasakė Rusijos mokslų akademijos Ekonomikos instituto vadovas Ruslanas Grinbergas. – Pirmiausia, jiems buvo skirta mažai lėšų. Iš jų galima išlaikyti tik mažas gelbėjimo salas žlungančios infrastruktūros jūroje.“ Kritikai, kurie tvirtino, kad šie projektai

yra tiktai populistinė kampanija, tik truktelėjo pečiais, kai po rinkimų buvo sumažintos šiems projektams skirtos lėšos ir sumažėjo jiems teikiama reikšmė[15].

Paprastai manoma, kad Medvedevas buvo lanksti marionetė, kuri tiesiog saugojo prezidento postą, kad 2012 m. Putinas galėtų saugiai į jį sugrįžti. Tačiau atidžiau panagrinėjus socialines ir sveikatos problemas, matyti, kad Kremliaus monolito viduje yra gilių įtrūkimų. Po socialinių problemų aptarimo Nacionalinių projektų taryboje 2010 m. paprastai šaltakraujiškas Medvedevas prarado savitvardą ir per *Twitter* kritikavo pareigūnus už tai, kad jie rašo ilgus pranešimus, kuriuose nepasiūlo veiksmų planų ar sprendimų. Prezidentas net iškvietė finansų ministrą ir seną Putino patarnautoją Aleksejų Kudriną į viešą susitikimą, maldaudamas jo „dėl šalies ateities“ padidinti finansavimą socialiniams projektams[16]. Tai buvo ne paskutinis kartas, kai tarp jųdviejų kilo konfliktas.

Įveikti sveikatos priežiūros problemas, kurios susikaupė ilgus dešimtmečius neskiriant deramo dėmesio, yra labai sunkus uždavinys. Nors Rusija (bent jau nominaliai) vis dar turi iš sovietų paveldėtą visuotinės sveikatos apsaugos sistemą, Jelcino valdymo laikais ji smarkiai nuskurdo ir vėliau jos būklė pagerėjo nepakankamai. Laikinos reformos tik užaštrino problemas ir sustiprino biurokratizmą: gyventojų reikalavimai įvesti mokamą medicinos draudimą prieštaravo visuotinės sveikatos priežiūros principui, o senoji sistema, kai gydytojai teikia paslaugas tik jiems priskirtuose rajonuose gyvenantiems pacientams, neleido daugeliui gauti patenkinamo gydymo. Turtingieji mokėjo už kokybiškas paslaugas šalyje arba užsienyje, o labiausiai skurstantys ir atskirti pensininkai bei neįgalieji iš esmės negaudavo sveikatos priežiūros paslaugų, jeigu negalėjo duoti kyšio.

Visuomenės gerbovės nepaisantiems valdininkams vis dažniau naudojantis sveikatos priežiūros sistema kaip asmeninio praturtėjimo priemone, ji tapo viliojančiu taikiniu kovotojams su korupcija, tokiems kaip tinklaraštininkas Aleksejus Navalnas. 2010 m. Navalnas gavo slaptos informacijos, kad Sveikatos apsaugos ir socialinio vystymo ministerija paskelbė konkursą diegti du milijonus kainuojantį kompiuterių tinklą, jungiantį gydytojus ir pacientus; jo laimėtojas viską turėjo įrengti per šešiolika dienų po konkurso laimėjimo. „Be abejonės, – teigė Navalnas, – ši sistema jau buvo sukurta už kur kas mažesnę kainą, todėl kūrėjai turėjo galimybę daug lėšų skirti kyšiams.“ Daugiau kaip dviem tūkstančiams Navalno tinklaraščio skaitytojų Federalinę antimonopolinę tarnybą užvertus skundais, Sveikatos apsaugos ministerija atšaukė šį sandorį. Jo skaitytojai rado ir kitų keistų konkursų brangiems technologiniams projektams per nepaprastai trumpą laiką įgyvendinti. Navalnas surengė internete įnirtingą kampaniją prieš sveikatos apsaugos pareigūną, atsakingą už šiuos sandorius, kurį jis, dėl savaime suprantamų priežasčių, vadino

tik „ponu Antakiu". Po savaitės „Antakis" buvo atleistas. Tokia greita ir apčiuopiama sėkmė įkvėpė Navalną imtis kito projekto – sukurti *RosPil.info*, lankytojų pildomą interneto svetainę, kurioje bet koks skaitytojas galėjo pateikti internetinei bendruomenei ir teisininkų komandoms įvertinti įtartinus sveikatos apsaugos ir kitų ministerijų viešuosius pirkimus. Jeigu pasitvirtindavo, kad įtarimai turi rimtą pagrindą, Navalnas paskelbdavo apie sukčiavimą savo tinklaraštyje, ir įstaigą užplūsdavo priešiškų laiškų lavina. Navalnas pripažįsta, kad visa tai būtų buvę neįmanoma be Medvedevo kovos su korupcija iniciatyvų. Tačiau iš esmės Navalno internetinė bendruomenė daro tai, ką turi daryti, bet nedaro Antimonopolinė tarnyba ir federalinė prokuratūra[17].

Įtartini viešieji pirkimai yra tiktai problemos dalis. Kadangi sveikatos priežiūros įstaigose pacientų laukia kyšių trokštantys gydytojai, pasenusi įranga ir apšiurusios patalpos, lankymasis jose laikomas veikiau galvos skausmu negu būdu jį gydyti. Šiandien daugiau kaip pusė rusų vengia eiti pas gydytoją gydytis, o tai reiškia, kad ligos, išvardytos ankstesniuose dviejuose skyriuose, iš tikrųjų gali būti *labiau* paplitusios, nes daugelis kenčia tylėdami ir nesikreipia į gydymo įstaigas. „Labiausiai liūdina tai, – sako apklausėja Marina Krasilnikova, – kad du trečdaliai gyventojų yra įsitikinę, kad jeigu prireiktų, jiems nebūtų suteiktos kokybiškos sveikatos priežiūros paslaugos."[18]

Nors kai kuriose sveikatos apsaugos sistemos srityse vyksta labai aiškiai matomas atsinaujinimas, pavyzdžiui, atnaujinamas greitosios pagalbos automobilių parkas, „žmonės vis tiek sako, kad padėtis sveikatos priežiūros srityje visiškai nepagerėjo", teigia Aleksandras Saverskis, masinės Pacientų teisių apsaugos lygos vadovas. Korupcijos apraiškos liko lygiai tokios pačios, kokias prieš apytiksliai penkiolika metų Murray Feshbachas atskleidė laidos *60 minučių* žiūrovams, – geriausias būdas gauti padorų medicininį aptarnavimą Rusijoje vis dar yra kyšis gydytojams, kad jie suteiktų paslaugas, kurias įstatymai juos įpareigoja teikti nemokamai[19].

Jeigu Rusija nori kada nors išspręsti niūrias demografines problemas, ji turi reformuoti neveikiančią sveikatos priežiūros sistemą. Norint užtikrinti, kad gyventojai būtų sveiki ir stiprūs, neužtenka retkarčiais pasišvaistyti pinigais – reikia rimtai kovoti su korupcija, kuri persmelkė sistemą nuo viršaus iki apačios. Nors įgyvendinant prioritetinius nacionalinius projektus gydytojų atlyginimai buvo padidinti, didžioji dalis šiems projektams skirtų lėšų buvo išleista siekiant gauti dėkingumo mokesčius ir kyšius. Gaudami apgailėtinai menkus atlyginimus, gydytojai, kaip ir teisėjai ne mažiau korumpuotoje teisėtvarkos sferoje, yra priversti imti kyšius vien tam, kad išgyventų. Korupcija prasiskverbė net į privačias klinikas: jose dirba vis daugiau nekvalifikuotų darbuotojų, kurie nusipirko medicinos diplomus, nebaigę reikalingų mokslų. „Dauguma klinikų siekia tik vieno tikslo – uždirbti pinigus, – sakė viena slaugė neseniai publikuotame

demaskuojančiame straipsnyje. – Valstybės biurokratai uždirba gerus pinigus. Visi kiti, paprasti žmonės, uždirba labai nedaug. Štai kas skatina korupcijos plitimą.“[20] Jei vyriausybė iš esmės nereformuos sveikatos priežiūros sistemos, siekdama įveikti nemažėjančias demografines problemas, korupcija, pasak Saverskio, plis dar labiau, „kol visa sistema sugrius kaip kortų namelis“[21].

O paskui... netikėtai... kažkas atsitiko

Smarkiausiai Putino ir Medvedevo pozicijos išsiskyrė degtinės klausimu. Būdamas prezidentu Putinas, kaip ir ankstesni imperinės, sovietų ir posovietinės praeities vadovai, retkarčiais viešai padejuodavo dėl Rusijos nacionalinės gėdos, bet retai palydėdavo savo žodžius veiksmais, kurie galėjo kelti grėsmę finansiniams valstybės interesams. Per aštuonerius Putino valdymo metus smarkiausiai pasaulyje gerianti šalis neturėjo nieko panašaus į alkoholio politiką, ir vienintelė jo politinė iniciatyva davė visiškai priešingą rezultatą – privertė bankrutuoti „nacionalinę čempionę“ *Rosspirtprom* ir nunuodijo tūkstančius rusų. Savo reformomis Putinas siekė sumažinti pavojingo *samogono* ir neteisėtos trečios pamainos degtinės vartojimą, bet jį tik paskatino (22 skyrius). Nebuvo įkurtos pagalbos priklausomiems žmonėms tarnybos, nebuvo imtasi ryžtingų kovos su vairavimu išgėrus priemonių ir visiškai nebuvo kovojama su nuolat augančia vaikų girtavimo banga. Paauglių girtavimas Rusijoje pasiekė didžiulį mastą, – teigė vidaus reikalų ministras Rašidas Nurgalijevas 2010 m., cituodamas statistinius duomenis, bylojančius, kad aštuoniasdešimt procentų paauglių reguliariai vartoja alkoholį ir kad vidutinis amžius, nuo kurio rusų vaikai pradeda gerti, sumažėjo nuo šešiolikos iki trylikos metų[22].

„Nereikia skaityti laikraščių, klausyti radijo, žiūrėti televizoriaus ar žinoti apie aukšto lygio intrigas, kad suprastum, jog valdžia seniai liovėsi rūpintis žmonių gerove,“ paaiškino rusų girtavimo problemos tyrimo veteranas daktaras Aleksandras Nemcovas savo išsamioje studijoje *Šiuolaikinė alkoholio istorija Rusijoje*. „Užtenka žinoti šituos tris skaičius: 58,5, 13,5 ir 16,5“: 58,5 metų parodo, kaip smarkiai sumažėjo vidutinė tikėtina rusų vyrų gyvenimo trukmė; 13,5 – keliais metais anksčiau negu Rusijos moterys Rusijos vyrai eina į kapus (tai didžiausias atotrūkis pasaulyje, kurį labiausiai lemia degtinės vartojimas didžiuliais kiekiais); o 16,5 – keliais metais anksčiau už Europos vyrus miršta Rusijos vyrai. „Šie trys skaičiai aiškiai atskleidžia rusų girtavimo pasekmių rimtumą. Nors akivaizdu, kad dėl girtavimo šalyje susiklostė katastrofiška padėtis, vyriausybė nesiima beveik jokių priemonių jam mažinti.“[23]

Nors prezidentui Medvedevui girtavimas kėlė susirūpinimą, pasaulinės finansų krizės metu į sveikatos priežiūros sistemos ydas jis žiūrėjo pro pirštus, apsiribodamas beveik vien laikinais sprendimais. Bet 2009 m.

vasarą jis ėmėsi kur kas ryžtingiau spręsti Rusijos degtinės problemą. Savo pajūrio poilsio namuose netoli Sočio Medvedevas pareiškė, kad jis nustebo „sužinojęs, kad mes dabar geriame daugiau negu XX a. paskutiniajame dešimtmetyje, nors tie laikai buvo labai sunkūs". Vertindamas Putino politiką jis pridūrė: „Manau, kad tikrų pokyčių neįvyko." Apibendrindamas naujasis prezidentas tiesiai pasakė, kad „jokios priemonės nepadėjo"[24].

Imdamasis pirmo nuoseklaus mėginimo keisti degtinės politiką po Michailo Gorbačiovo liūdno likimo antialkoholinės kampanijos, Medvedevas pareiškė: „alkoholizmas mūsų šalyje yra nacionalinė katastrofa". Vaizduodamas degtinę kaip grėsmę nacionaliniam saugumui, prezidentas pažėrė daug iškalbingos statistikos, pradėdamas nuo gryno alkoholio vartojimo vienam žmogui per metus, kuris siekiąs aštuoniolika litrų, tai yra daugiau negu dvigubai viršija Pasaulio sveikatos organizacijos nustatytą priimtiną maksimumą (nors šis skaičius, be abejonės, išpūstas). „Pavertus šį kiekį degtinės buteliais, jis tiesiog netelpa galvoje, – pasakė Medvedevas. – Kiekvienam šalies gyventojui, įskaitant kūdikius, tenka maždaug 50 butelių degtinės. Tai pasibaisėtinas skaičius." Pačios vyriausybės Visuomenės rūmai paskelbė, kad alkoholis paskatino aštuoniasdešimt procentų žmogžudysčių ir keturiasdešimt procentų savižudybių ir kad tiesiogiai arba netiesiogiai piktnaudžiavimas alkoholiu kasmet pražudo pusę milijono rusų. O išsamus nepriklausomas tyrimas, kurio rezultatai tą pačią vasarą buvo publikuoti pripažintame britų medicinos žurnale *The Lancet*, parodė, kad alkoholis daro dar didesnę žalą: dėl alkoholio miršta *daugiau kaip pusė* visų darbingo amžiaus (nuo 15 iki 54 metų) rusų, o tai reiškia, kad jis yra svarbiausia Rusijos mirtingumo krizės priežastis[25].

Skirtingai nuo Putino, kuris juokavo nenorįs tapti dar vienu Ligačiovu, Medvedevas net gyrė Gorbačiovo laikų antialkoholinę kampaniją. „Tuo laikotarpiu mūsų šalyje prasidėjo beprecedentis demografinis augimas – tai faktas, o ne spėlionė, – pasakė jis savo konsultacinei Valstybės Tarybai. – Turime pagalvoti apie priemonių, įskaitant ir apribojančias, sistemą," – ir pagrįstai įspėjo vengti „idiotiškų draudimų ir klaidų, kurios kelia teisėtą gyventojų pasipiktinimą"[26].

Net pats Gorbačiovas pritarė smarkiai pavėluotai Medvedevo iniciatyvai. „Mes patys naikiname save, o paskui ieškosime kaltininkų, sugriovusių mūsų šalį, tų, kurie privertė mus gerti, – pareiškė buvęs Sovietų Sąjungos prezidentas. – Situacija tokia, kad turime imti vadžias į rankas."[27] Nors apklausos rodė, kad šešiasdešimt penki procentai rusų pritaria kovos su girtuokliavimu atnaujinimui, daugelis jų atmetė šį sumanymą kaip donkichotišką beprotystę. „Tai neįmanoma. Jis neturi jokių šansų," – pasakė vienas alkoholio vartotojas *Los Angeles Times*. Kaip ir Gorbačiovo kampanijos laikais, „rusų vyrai visada gers. Rusai nepasiduoda"[28].

Rusijos prezidentas Dmitrijus Medvedevas (dešinėje) prezidento rezidencijoje „Bočarov Ručej“ Sočyje 2009 m. rugpjūčio 12-ąją pirmininkauja pirmajam susirinkimui, kuriame buvo aptariamas piktnaudžiavimas alkoholiu ir antialkoholinės priemonės. Associated Press, RIA-Novosti / Dmitrijus Astachovas.

Nors Medvedevas elgėsi atsargiai, stengdamasis išvengti Gorbačiovo kampanijos likimo, daugelis jo iniciatyvos tikslų ir taktinių priemonių buvo stulbinamai panašios. Kaip ir 1985 m., Sveikatos apsaugos ministerija ir valstybės valdoma televizija pradėjo propagandinę kampaniją prieš nesaikingą alkoholio vartojimą, skatindamos sveiką Rusijos gyventojų gyvenseną. Taip pat kaip 1985, Kremlius nustatė griežtas bausmes mažmenininkams už alkoholio pardavimą nepilnamečiams, apribojo prekybos juo valandas ir padidino minimalią butelio degtinės kainą – iš pradžių iki trijų dolerių, paskui po truputį dar daugiau. Ir kaip ir 1985 m., Medvedevo iniciatyva siekė nepaprastai ambicingų ilgalaikių tikslų: per dešimt metų per pusę sumažinti alkoholio vartojimą ir iki 2025 m. padidinti tikėtiną gyvenimo trukmę iki septyniasdešimt penkerių metų[29].

Vis dėlto Medvedevo kova su girtavimu anaiptol neapsiribojo ankstesnės antialkoholinės kampanijos priemonių kartojimu. Alkoholio vartojimo pavojai buvo atskleidžiami ne vien platinant bukletus ir plakatus; antialkoholinei propagandai buvo pasitelkiamos garsenybės ir įtaigi socialinė reklama. Klestinčios Rusijos internetinės bendruomenės svetainės knibždėte knibždėjo Sveikatos apsaugos ministerijos sukurtais humoristiniais filmukais, kurie greitai surinko milijonus peržiūrų *YouTube*. Garsiausiame buvo vaizduojama nusususi, kompiuteriu sukurta voverė – *belka* (šis žodis žargonu taip pat reiškia baltąją karštligę). Girta, paranojos apimta voverė lipa sienomis, dainuoja, kalba apie įsivaizduojamų *kudiaplikų*

šaudymą ir pasakoja, kaip jos draugas mirtinai pasigėręs nužudė savo žmoną, manydamas, kad ji yra velnias. „Geri šįvakar? – klausia voverė, žvelgdama į žiūrovus. – Na, tada aš tave aplankysiu."

(Vienas verslus degtinės gamintojas stulbinamai greitai pasinaudojo voverės populiarumu internete, išleisdamas naują degtinę sarkastišku pavadinimu *Beločka: Ja prišla!* (*Voveraitė: aš atėjau!*). „*Beločką* įkvėpė rusų autoironija, kuri padeda žmonėms įveikti sunkumus, – teigiama produkto interneto svetainėje. – Jeigu neturite humoro jausmo, ši degtinė ne jums.")[30]

Kitos politinės priemonės buvo anaiptol ne tokios žaismingos: bent kiek išgėrus vairuoti buvo uždrausta, žmonės buvo skatinami sveikai, saikingai vartoti vyną, o ne stipresnę ir žalingesnę degtinę; sustiprinta prekybos alkoholiniais gėrimais kioskuose ir kitose mažmeninėse parduotuvėse kontrolė; apribotas alkoholinių kokteilių skardinių dydis, ant alkoholinių gėrimų, taip pat ir ant vaisinių „alkoholinių putojančių gėrimų", kurie gundo jaunesnius gėrėjus, etikečių buvo reikalaujama rašyti įspėjimus apie žalą sveikatai; ir net „minimalus alkoholio vartojimo amžius buvo nustatytas šiek tiek didesnis negu nulis metų", kaip juokavo komikas Sethas Meyersas per laidą *Saturday Night Live*[31]. Tačiau priešingai negu per praeities kampanijas, kiekviena reforma buvo įgyvendinama palengva, kad ją būtų galima įvertinti ir koreguoti. Medvedevo ir jo komandos narių garbei reikia pasakyti, kad jie vengė autokratinių ekscesų ir „kavalerijos atakų", suprasdami, kad liaudies įpročių lengvai nepakeisi taip, kad jie atitiktų vyriausybės norus. Skirtingai nuo Nikolajaus II, per Pirmąjį pasaulinį karą griežtai uždraudusio prekiauti alkoholiu, ir Gorbačiovo, skubotai įvedusio prekybos apribojimus, Medvedevas, matyt, suprato, kad liaudies įpročius galima pakeisti tiktai palengva, o ne akimirksniu. Tokie maži žingsniai yra neabejotinai gera pradžia, tačiau kadangi į alkoholizmą vis dar nežiūrima kaip į ligą, kuriai gydyti reikia brangių investicijų į vargana šalies medicinos infrastruktūrą ir kruopščiai parengtų reabilitacijos programų, kyla klausimas, ar Kremlius nuoširdžiai ketina sumažinti alkoholio vartojimą, ypač žinodamas, kaip tai paveiks valstybės ir įtakingo degtinės verslo pajamas.

Vis dėlto iki to laiko, kai 2012 m. Medvedevas grąžino prezidento postą Putinui, dėl antialkoholinės kampanijos nepastebimai, bet smarkiai pagerėjo rusų sveikata. Visų alkoholio tipų vartojimas vienam žmogui sumažėjo nuo aštuoniolikos litrų iki penkiolikos. Sumažėjo alkoholio paskatintų savižudybių, žmogžudysčių ir, svarbiausia, mirčių apsinuodijus alkoholiu skaičius. 2011 m. apsinuodiję alkoholiu mirė „tik" vienuolika tūkstančių septyni šimtai rusų: gerokai mažiau negu mirdavo 2000–2008 m., per aštuonerius Putino valdymo metus (vidutiniškai trisdešimt šeši tūkstančiai per metus), bet vis dar apytiksliai penkiasdešimt kartų daugiau negu Europoje ir Šiaurės Amerikoje. Jau 2011 m. – pirmą kartą nuo 1986 m.

Gorbačiovo antialkoholinės kampanijos laikų – bendra vyrų ir moterų tikėtina gyvenimo trukmė viršijo septyniasdešimt metų (vyrų tikėtina gyvenimo trukmė siekė 64,3, moterų – 76,1 metų)[32].

Demografinė padėtis šalyje smarkiai gerėjo ir Gorbačiovo kampanijos metu, bent jau kol pažangos nesugriovė gudrūs nelegalūs prekeiviai ir naminės degtinės gamintojai. Sukti verslininkai apeina ir Medvedevo antialkoholines taisykles. Uždraudus prekiauti alkoholiu naktį atsirado įmonių, kurios atveža alkoholinių gėrimų prie durų net vidury nakties, bet klientas ne perka juos, o suteikia kurjeriui paskolą, gaudamas degtinę kaip užstatą. Kaip vienas toks kurjeris Novosibirske sakė *Vedomosti*, visada galima atiduoti užstatą ir atsiimti pinigus, „bet jis niekada negirdėjo, kad kas nors iš tikrųjų taip būtų padaręs“.

Panašios gudrybės naudojamos visoje Rusijoje. Maskvoje už nustatytą mokestį galima įstoti į vietinę socialinę organizaciją ir gauti nemokamą butelį alkoholio kaip sveikinimo dovaną. Kitos bendrovės parduoda (per brangiai) pigius papuošalus ir suvenyrus, prie kurių „nemokamai“ duodamas degtinės butelis. Dar kitos internetinės svetainės apeina prekybos apribojimus siūlydamos klientui pasirašyti trumpą sutartį ir „išsinuomoti“ alkoholį. Sutartis baigia galioti kitą dieną 8 val. ryto[33].

2011 m. pabaigoje Sveikatos apsaugos ministerija įspėjo, kad nors pažanga reikšminga, naujų taisyklių dažnai nesilaikoma, todėl gyventojų sveikata gerėja ne taip greitai, kaip galėtų. Nors apsinuodijimų alkoholiu sumažėjo, vyrų ir moterų tikėtinos gyvenimo trukmės atotrūkis – iškalbingiausias pavojingo alkoholio vartojimo modelio rodiklis – vis dar yra didžiausias pasaulyje, ir Rusijos vyrai miršta dvylika metų anksčiau už savo našles. Vaikai pradeda vartoti alkoholį vis anksčiau: septyniasdešimt septyni procentai, o kaimo vietovėse net devyniasdešimt procentų visų nepilnamečių paauglių (nuo 15 iki 17 metų) reguliariai geria degtinę. Net antialkoholinei kampanijai įsibėgėjus, 2010 m. 2,5 milijono rusų kreipėsi į medikus pagalbos dėl alkoholizmo. Dar 28 milijonai žmonių teigė arba piktnaudžiaują alkoholiu arba esą priklausomi nuo jo[34]. Kitaip tariant, Rusijoje alkoholikų yra daugiau negu Teksase teksasiečių.

Dar didesnį susirūpinimą kelia naujausi duomenys, rodantys, kad antialkoholinis judėjimas gali prarasti pagreitį. Ypač iškalbinga statistika apie atsitiktinius apsinuodijimo alkoholiu atvejus, kurių skaičius nuo 2009 iki 2010 m., per pirmus prekybos alkoholio apribojimų galiojimo metus, buvo sumažėjęs net trisdešimt dviem procentais. 2011 m. jų skaičius sumažėjo dar 18,8 procento. O preliminarūs 2013 m. duomenys rodo, kad per metus atsitiktinių apsinuodijimo alkoholiu atvejų skaičius sumažėjo tik 1,4 procento. Lėčiau mažėja ir su alkoholiu susijęs mirtingumas, o tai rodo, kad blaivumo iniciatyvos visuomenės sveikatai teikia vis mažiau naudos[35].

Be to, rinkos stebėtojai ėmė skambinti pavojaus varpais dėl 2013 m. sausio 1-ąją dar trisdešimt trim procentais padidinto degtinės akcizo mokesčio. Mokesčio padidinimas suteikė iždui daugiau lėšų, bet sudavė smarkų smūgį teisėtiems degtinės gamintojams, kurių produkcijos apimtis jau prieš metus sumažėjo daugiau kaip trečdaliu. Ir nors teisėta degtinės gamyba keletą metų smarkiai mažėja, degtinės vartojimas vienam žmogui vėl ima augti, nes nelegalūs prekeiviai, kontrabandininkai ir juodosios rinkos verslininkai paperka korumpuotus reguliuotojus, kad jie nekreiptų dėmesio į įstatymo pažeidimus, ir rinką užtvindo jų pigesnė produkcija ir pavojingi alkoholio surogatai, kurių vartojimas, žinoma, kenkia visuomenės sveikatai[36].

Šie dalykai rodo nerimą keliančias tendencijas, nes per daug griežti alkoholio apribojimai šalyje ir smarkiai įsigalėjusi korupcija skatina greitą pogrindinės degtinės, pagamintos nesilaikant taisyklių, ir mirtinai pavojingų surogatų plitimą. Jeigu įvykiai plėtosis pagal tokį patį modelį, kuris galų gale sužlugdė visus ankstesnius bandymus pažaboti degtinę, ankstesni pasiekimai visuomenės sveikatos gerinimo srityje bus prarasti. Tiktai laikas parodys, ar Kremlius ir toliau kovos su girtavimu lanksčiais metodais ir užtikrins visuomenės sveikatos gerėjimą, ar pasiduos degtinės istorijos vaiduokliams.

Kita monetos pusė

Nors Rusijos istorija kupina revoliucijų ir neramumų, per praėjusius penkis šimtmečius jai būdingas vienas nekintamas bruožas – visuomenės gerovė Kremliui beveik *niekada* nebūna svarbiausias rūpestis, ypač jeigu rūpinimasis ja kenkia finansiniams valstybės ar gerų ryšių su įtakingais jos pareigūnais turinčių asmenų interesams. Todėl Rusijos istorijoje buvo tik dvejopos antialkoholinės kampanijos. Dažniausiai jos apsiribodavo neryžtingais, populistiniais bandymais pagerinti visuomenės sveikatos būklę ir padidinti ekonomikos produktyvumą, kurių paprastai būdavo atsisakoma dėl godumo – troškimo padidinti degtinės teikiamą pelną. Kitokioms antialkoholinėms kampanijoms būdinga beatodairiškai aukoti valstybės finansinius interesus vardan visuomenės sveikatos. Nikolajus II ir Gorbačiovas, vykdydami tokias kampanijas, biudžete pramušė didžiulę skylę, paskubindami carinės ir sovietų imperijos žlugimą[37]. Ir vieno, ir kito pastangos baigėsi nesėkme (nors Gorbačiovo nesėkmė daug akivaizdesnė). Taigi, kai vadovai ima kalbėti apie žmonių interesų viršenybę butelio atžvilgiu, jų žodžiai sutinkami skeptiškai, o kartais ir nerimastingai. Ar Medvedevui seksis kovoti su alkoholiu geriau?

Yra priežasčių optimistiškai tikėtis, kad jo kova netaps pražūtinga antrojo pobūdžio kampanija. Skirtingai nuo tų laikų, kai Nikolajus II įvedė sausąjį įstatymą, Rusija nėra įsivėlusi į pražūtingą karą, ir priešingai negu

valdant Gorbačiovui, kai smuko pasaulinės naftos kainos, pasaulinės naftos ir dujų kainos yra aukštos ir iždui lėšų netrūksta. Dabartinei Rusijos Federacijai gaunant didžiules pajamas iš gamtinių išteklių eksporto ir Putinui įvedus nedidelių, visiems įkandamų vienodų mokesčių sistemą, valstybė nėra labai priklausoma nuo alkoholio ir gali išgyventi be jo. Carizmo ir sovietų laikais teikę valstybei trečdalį visų pajamų, dabar degtinės mokesčiai sudaro tiktai du–keturis procentus federalinio biudžeto įplaukų (neskaičiuojant įnašų į regionų biudžetus)[38]. Tai, kad Kremlius vengia autokratinių metodų ir „kavalerijos atakų", apsiribodamas laipsnišku apribojimų didindamu, taip pat leidžia tikėtis, kad bus išvengta blogiausio įvykių varianto.

Kadangi savaimingo režimo žlugimo scenarijus mažai tikėtinas, geriausiu atveju galima tikėtis neryžtingų veiksmų ir laikinų sprendimų. Kaip jau minėjau, yra nerimą keliančių ženklų, kad kova su girtavimu gali baigtis. Bet jeigu paaiškės, kad jie rodo tik laikinus sunkumus, galbūt Medvedevas iš tikrųjų pradėjo pirmą per visą Rusijos istoriją iš tikrųjų sėkmingą blaivumo kampaniją, kuri pagaliau palaidos šimtametę Rusijos autokratinės degtinės politikos tradiciją?

Iš pradžių tikrai buvo vilčių, kad taip ir atsitiks. Pagyręs Gorbačiovo antialkoholinę kampaniją ir savo kreipimesi *Rusija, pirmyn!* pasmerkęs „tradicines kyšininkavimo, vogimo, tinginystės ir girtuokliavimo ydas", Medvedevas kalbėjo labai įtikinamai. O griežtindamas apribojimus ir atsisakydamas įprastų girtų puotų ir aukšto lygio intrigų, būdingų Rusijos politikai nuo Ivano Rūsčiojo iki Boriso Jelcino laikų, jis parodė esąs pasirengęs nuo kalbų pereiti prie darbų[39].

Vis dėlto, svarbiausios Rusijos degtinės politikos varomosios jėgos yra stiprios. Nors degtinė tapo palyginti nebesvarbi biudžetui, parduodant alkoholį rusams yra vis dar labai lengva pasipelnyti, todėl prekyba degtine skatina oficialiai įtvirtintą korupciją. Atrodo, kad trilijonų rublių alkoholio pajamų pagunda vis dėlto pasirodė per stipri Kremliui ir valstybės palaikomiems verslininkams ypač pasaulyje siaučiant ekonominei krizei, kuri pavertė Rusijos biudžeto perteklių skola, siekiančia apytiksliai septynis procentus nuo bendrojo vidaus produkto. Vertinant naują antialkoholinę iniciatyvą, „neaišku, koks jos tikslas, – sumažinti alkoholio vartojimą ar surinkti daugiau pinigų biudžetui", – 2009 m. teigė *Renaissance Capital* analitikė Natalija Zagvozdina[40].

Tų metų vasarą globotiniui Medvedevui paraginus kilti į epinę išsivadavimo nuo alkoholio kovą, premjeras Putinas ir jo kabineto nariai akivaizdžiai nesižavėjo jo sumanymu. Nors Putinas pritarė Medvedevo iniciatyvai, bet be entuziazmo ir apsiribojo pasakęs, kad „mes [rusai] turime mažiau gerti". Putino kritikai, tarp jų Garis Kasparovas, disidentu tapęs buvęs šachmatų didmeistris, manė, kad Putino santūrumą lemia verslas: Putino draugas ir buvęs dziudo partneris Arkadijus Rotenbergas

investavo į *Rosspirtprom* ir dėl puolimo prieš degtinę jam kilo grėsmė prarasti milijonus. Ryšiai su Rotenbergu buvo viena iš svarbiausių priežasčių, dėl kurių Putinas buvo apkaltintas korupcija demaskuojančiame straipsnyje paprastu pavadinimu „Putinas. Korupcija". „Kam Putinui didinti mokesčius savo draugo verslui? – klausė straipsnio autoriai, tarp kurių buvo opozicijos politikai Borisas Nemcovas ir Vladimiras Ryžkovas. – Kuo mažesnė kaina, tuo didesnės pardavimų apimtys. Taigi nors žmonės šioje didžiulėje šalyje miršta nuo girtavimo, šiai vyriausybei tai nė motais."[41]

Akivaizdu, kad prieš didindama degtinės mokesčius (nesvarbu, ar rūpindamasi žmonių sveikata, ar savo finansais) valstybė turėjo surasti būdą apsaugoti gerų ryšių turinčių valdančiosios sistemos narių verslo interesus. Atrodo, ji tokį būdą rado.

2008 m. Kremlius įkūrė *Rosalkogolregulirovanie* (RAR), naują vyriausybinę biurokratinę įstaigą, kuri tariamai turėjo prižiūrėti ir kontroliuoti degtinės rinką. Bet užuot įprastai postringavęs apie visuomenės sveikatos apsaugą, pirmasis ministro pirmininko pavaduotojas Viktoras Zubkovas, kuriam Putinas asmeniškai patikėjo vadovauti naujajai degtinės įstaigai, daugiausia rūpinosi, kad iš juodosios rinkos verslininkų nebūtų atimtos pajamos iš teisėtų degtinės gamintojų. Kaip ir „nacionalinę čempionę" bendrovę *Rosspirtprom* kontroliuojantys milijardieriai Arkadijus Rotenbergas ir Vasilijus Anisimovas, Zubkovas, būdamas Putino patikėtinių valdybos narys ir audito komiteto pirmininkas, taip pat turi ryšių su elitiniu dziudo klubu *Yawara-Neva*. Negana to, Zubkovas taip pat buvo ilgametis pačios *Rosspirtprom*, vienos iš bendrovių, kurias dabar turėjo prižiūrėti RAR, valdybos narys. Daugelis kitų RAR vadovų taip pat užima aukštas pareigas *Rosspirtprom*, ir niekas nekvaršina sau galvos dėl interesų konflikto. Turbūt nėra ko stebėtis, kad šie visagaliai vyriausybės reguliuotojai naudojasi savo įgaliojimais teikti licencijas kaip tinkami, pirmiausia siekdami atgauti *Rosspirtprom* rinkos dalį vidaus ir užsienio konkurentų sąskaita, o kova su visuomenės girtuokliavimu jiems tik antraeilis dalykas[42].

Savaime suprantama, turtinių degtinės verslo interesų apsauga nesuderinama su sveikatos apsaugos ir gerovės gynimu. Tarsi nebūtų užtekę RAR farso, vyriausybės narių, kurie oficialiai turi rūpintis visuomenės gerove, prioritetai irgi akivaizdžiai kitokie. Imkime, pavyzdžiui, Putino sveikatos apsaugos ir socialinio vystymosi ministrę Tatjaną Golikovą, kuri nuolat kalba apie alkoholį ir Rusijos jaunimo problemas. Rūpintis dėl jaunimo girtavimo tikrai yra rimto pagrindo: kadangi daugiau kaip pusei visų pastarųjų metų abiturientų lemta mirti nepasiekus pensinio amžiaus, vaikai iš tikrųjų yra Rusijos demografinė ateitis[43]. Tačiau užuot kovojusi su degtine – stipriu svaigalu, kuris užima didžiąją dalį Rusijos alkoholio rinkos, ji kažkodėl nusitaikė į alų. „Apytiksliai 33 procentai jaunuolių ir 20 procentų moterų geria alkoholį, įskaitant alų, kiekvieną ar kas antrą dieną, o alų reguliariai geria 76 procentai gyventojų." Jos kovos

su girtavimu taktika buvo neįprasta, nes visi sveikatos ekspertai puikiai žino, kad distiliuoti spiritiniai gėrimai, tokie kaip degtinė, daug žalingesni sveikatai negu fermentuoti vynai ir alus[44].

Pagal išsilavinimą Golikova yra ekonomistė, o ne gydytoja ar epidemiologė – įdomi aukščiausios šalies sveikatos apsaugos pareigūnės kvalifikacija. Anksčiau ji užėmė pirmojo finansų ministro, jos globėjo Aleksejaus Kudrino pavaduotojos postą. Tapusi sveikatos apsaugos ministre, Golikova daugybę kartų, taip pat ir Navalno, buvo kaltinama korupcija. Tyrėjai teigė, kad ji prisidėjo prie šimtų milijonų dolerių, skirtų sveikatos apsaugos ministerijos pirkimams, grobstymo. Gal dar rimtesni yra kaltinimai, kad ji sąmoningai nesiėmė priemonių, kad būtų apribota prekyba pavojingu, stiprią priklausomybę sukeliančiu narkotiku dezomorfinu, pramintu „krokodilu" dėl to, kad aplink jo injekcijos vietas kūno audiniai atrodo žvynuoti ir apipuvę, gaminamu bendrovės, kurioje dirba jos posūnis; taip Rusijos sveikatos apsaugos ministrė, pasak opozicijos žurnalistų, tapo šios bendrovės „svarbiausia narkotikų platintoja"[45]. Laikas parodys, ar tokie rimti kaltinimai yra pagrįsti.

Golikovai ėmus kovoti su alumi, o ne stipresne degtine, 2009 m. Dūma priėmė įstatymus, kuriais mokesčius degtinei (kuri užėmė septyniasdešimt procentų alkoholio rinkos) padidino nuo dešimties iki trisdešimt penkių procentų, o mokesčius alui – *dviem šimtais* procentų. „200 procentų mokestis yra nepakankamas", – pareiškė „Vieningosios Rusijos" atstovas Viktoras Zvagelskis, galingo Dūmos Ekonominės politikos komiteto pirmininko pavaduotojas, norėdamas, kad mokesčiai alui būtų padidinti dar aštuoniasdešimčia procentų. Kuo jis grindė tokią savo poziciją? „Alaus vartotojams pavojus įgyti priklausomybę nuo alkoholio yra didesnis negu vyno ar stiprių gėrimų vartotojams." Nors visi epidemiologų tyrimų rezultatai ir istorinė Rusijos bei užsienio šalių patirtis byloja priešingai, Zvagelskis teigia: „Alaus alkoholizmas kai kuriais atvejais yra pavojingesnis negu distiliuotų spiritinių gėrimų."[46]

„Man labai sunku suprasti logiką, kuria remiantis buvo neproporcingai, palyginti su stipriu alkoholiu, padidintas akcizo mokestis alui, – pasakė Antonas Artemjevas, generalinis Rusijos didžiausios alaus daryklos *Baltika* direktorius. – Tai neišvengiamai paskatins stiprių alkoholinių gėrimų, tarp jų degtinės, vartojimą ir piktnaudžiavimą alkoholiu Rusijos visuomenėje."[47]

Skeptikai puikiai suprato degtinės politikos logiką. „Tokio padidinimo priežastis sena kaip pasaulis – mokesčiai," – 2009 m. *Moscow News* rašė Timas Wallas. Nors jau turėdama problemų dėl degtinės, Rusija taip pat tapo trečia didžiausia pasaulyje alaus rinka, nusileisdama tik Kinijai ir Jungtinėms Valstijoms; pagrindinis skirtumas yra tas, kad keturi penktadaliai Rusijoje išgeriamo alaus pagaminama užsieniečių valdomų aludarių, o beveik visos degtinės gamyklos priklauso valstybei arba privačioms

rusų bendrovėms. Taip smarkiai apmokestinusi alų, valstybė ne tik užsitikrino dar du milijardus dolerių, bet ir sustiprino (vidaus) degtinės gamintojų pozicijas jų (užsienio) alaus konkurentų atžvilgiu – ir visa tai neva vardan visuomenės interesų. „Kremlius elgiasi kaip tik taip, kaip visos vyriausybės, kai joms reikia pinigų, – apibendrino Wallas. – Spaudžia iš girtuoklių paskutinius rublius, dolerius, svarus ar eurus. O Rusijos federaliniam biudžetui per keletą artimiausių metų lėšų labai reikės, ypač jei nukris naftos kaina."[48]

Nors alaus gamintojai įnirtingai protestavo, toks apmokestinimas buvo įvestas ir smarkiai pakenkė tarptautiniams gamintojams, tokiems kaip *Carlsberg* ir *SABMiller*, daug investavusiems Rusijoje. Savaime suprantama, atsitiko taip, kaip ir buvo prognozuojama: 2012 m. alaus pardavimai sumažėjo nuo penkių iki penkiolikos procentų, o vidaus rinkai skirtos stipresnės degtinės gamyba išaugo apytikriai tiek pat[49].

Tęsaintis absurdiškai kampanijai prieš alų, 2011 m. Dūmai buvo pateiktas svarstyti 2009 m. Medvedevo kovos su girtavimu plano projektas, kuriuo buvo siekiama priskirti alų alkoholinių gėrimų kategorijai, kad jo nebebūtų galima reklamuoti per televiziją ar pardavinėti bet kuriame iš visur esančių kioskų. Originaliame įstatymo projekte daugiausia dėmesio buvo skiriama pirmiausia stipresnėms, didesnės alkoholio koncentracijos alaus rūšims. Jame buvo numatytos išimtys silpnesniam, mažiau kaip penkių procentų stiprumo, alui, kuris sudarė didelę dalį alaus pardavimų. Tačiau kažkuriuo metu tarp pirmo ir antro įstatymo projekto svarstymo (ir greito priėmimo) išimtys penkių procentų alui paslaptingai dingo: iš esmės Dūma visiškai uždraudė prekiauti bet kokiu alumi kioskuose, suduodama stiprų smūgį aludariams ir mažmenininkams[50]. Per svarstymą protingas, laipsniškas apribojimas buvo paverstas drastišku, plataus masto draudimu, panašiu į nepavykusius autokratinius praeities bandymus užkirsti kelią girtavimui.

Kaip ir ankstesni prieš alų nukreipti įstatymai, pateikti „Vieningosios Rusijos" atstovo Viktoro Zvagelskio, kuris (kaip teikiama straipsniuose, publikuotuose jo oficialioje interneto svetainėje) yra daugumos alkoholio pramonę reglamentuojančių įstatymų autorius, tokiu draudimu buvo akivaizdžiai siekiama ne geranoriškai apsaugoti visuomenės sveikatą, o apginti vidaus degtinės gamintojų rinkos dalį nuo daugiausia užsienietiškų alaus bendrovių. Ar aš minėjau, kad, prieš patekdamas į Dūmą 2007 m., Zvagelskis ėjo *Rosspirtprom* generalinio direktoriaus pavaduotojo pareigas ir įkūrė bent tris labai pelningas degtinės gamybos ir prekybos kompanijas, kurioms bus labai naudingas alaus išstūmimas iš alkoholio rinkos?[51]

Paveikslas aiškėja: *Rosspirtprom*, RAR, Dūma ir Sveikatos apsaugos ministerija, rūpindamosi įtakingų autokratinės sistemos narių privačiais finansiniais interesais ir taip iškreipdamos patį antialkoholinės kampanijos tikslą, iš esmės sugriovė dar vieną geranorišką viešą iniciatyvą. Jeigu

nagrinėdami pastarųjų penkių šimtų metų alkoholio kontrolės Rusijoje istoriją ką nors supratome, tai nesenas degtinės ir pavojingų surogatų vartojimo padidėjimas (nors Kremlius tvirtina prieš juos kovojąs) yra nerimą keliantis ženklas, kad kaip ir daugybę kartų anksčiau Rusijos visuomenės gerovės interesai bus paaukoti dėl finansinių. O ką jau kalbėti apie valstybės iždo interesus.

Kadangi svarbiausias degtinės politikos tikslas visada būdavo lėšomis iš alkoholio aprūpinti Rusijos valstybės iždą, pagrindiniai jos gynėjai visada būdavo finansų ministrai. Nuo Sergejaus Wittės ir Vladimiro Kokovcovo imperijos laikais iki Vasilijaus Garbuzovo sovietų laikais, finansų ministrai uoliai gynė valstybės seifus nuo visų ateivių. Įgyvendinant prezidento Medvedevo antialkoholinę kampaniją nuolat didėjant alkoholio mokesčiams, 2012 m. iždas gavo daugiau kaip du šimtus penkiasdešimt milijardų rublių (8 milijardus dolerių) iš gėrimo mokesčių, dukart daugiau negu 2007 m.[52]

Finansų ministras, prižiūrintis šiuos netikėtus degtinės pinigus, buvo Aleksejus Kudrinas, kuris sumaniai vadovavo Putino finansų ministerijai nuo 2000 m. ir ištikimai rėmė Putiną dar nuo tų laikų, kai juodu prieš daugelį metų kartu dirbo Sankt Peterburge. Tai buvo tas pats Aleksejus Kudrinas, kurio Putinas neinformavo apie „nacionalinės čempionės“ *Rosspirtprom* įkūrimą 2000 m., kurią jis buvo priverstas gelbėti 2006 m. po nepavykusio Putino bandymo sutvirtinti bendrovės pozicijas (22 skyrius). Užuot švaistęs neįtikėtinai dideles Rusijos pajamas iš naftos ir dujų, pasipylusias Rusijai Putino valdymo laikais, konservatyvios fiskalinės politikos šalininkas Kudrinas sukaupė pinigų atsargas, kurios padėjo Rusijai atlaikyti pasaulinę finansų krizę. Prezidentu tapus Medvedevui, jis toliau gynė iždo interesus (ir degtinės politiką), nepaisydamas tarp juodviejų augančios įtampos. Tai buvo tas pats Kudrinas, kurį Medvedevas koneveikė per *Twitter* už tai, kad jis neskyrė lėšų prioritetinėms nacionalinėms socialinėms problemoms spręsti.

2010 m. pradžioje, kai Rusiją vis dar smaugė pasaulinė finansinė krizė, premjeras Putinas paskelbė papildomai skirsiąs sveikatos priežiūrai šešiolika milijardų. Kritikai laikė tai populistiniu išlaidavimu prieš 2012 m. rinkimus. Kudrinas, akivaizdžiai „nusivylęs“ tokiu premjero sprendimu, įnirtingai prieštaravo planui didinti išlaidas sveikatos priežiūrai. „Manau, kad mums reikia rimčiau aptarti šį klausimą“, pasakė jis, tikėdamasis, kad vyriausybė persigalvos. Kremliui atsisakius keisti savo planą, Kudrinas ėmė ieškoti būdų, kaip kompensuoti išlaidas tabako ir alkoholio mokesčiais[53].

Jis bene drąsiausiai per *visą* istoriją pasisakė už pagrindinių Rusijos autokratinės degtinės politikos principų išlaikymą. Visiškai nepaisydamas Medvedevo pastangų kovoti su girtavimu, 2010 m. rugsėjį Kudrinas įžūliai pareiškė, kad dėl valstybės finansinių interesų rusai „turi daugiau

rūkyti ir gerti". „Žmonės turi suprasti: tie, kurie geria ir rūko, padeda valstybei, – teigė Kudrinas, – suteikdami lėšų socialinėms problemoms, tokioms kaip demografiė padėtis, kitos socialinės paslaugos ir gimstamumo palaikymas, spręsti."[54]

Apstulbinti Kudrino oponentai tuoj atkreipė finansų ministro dėmesį, kad biudžete išlaidos sveikatai ir socialiniams projektams nėra susietos su tabako ir alkoholio akcizo mokesčiais. „Vis dėlto, – buvo rašoma straipsnyje komunistiniame opozicijos laikraštyje *Pravda*, – ministras Kudrinas perteikė žinią tiksliai: valstybė pasinaudos rūkaliais ir alkoholio vartotojais."[55] Sugluminti tinklaraštininkai juokavo, kad Kudriną reikia apdovanoti Nobelio premija bent jau už sąžiningumą. Nors Nobelio premijos jis negavo, kitą mėnesį žurnalas *Euromoney* pagerbė griežtąjį Kudriną, kuris padėjo Rusijai atlaikyti Didžiąją recesiją, suteikdamas jam 2010 m. Metų finansų ministro vardą[56].

Kitais metais įtampa dar labiau išaugo, nes ėmė artėti 2011 m. Dūmos rinkimai ir svarbūs prezidento rinkimai 2012 m. kovą. Kudrinas pasiūlė dramatiškai keturgubinti degtinės mokestį. Visuomenei užprotestavus, kad tokios griežtos priemonės sukels tokias pat pasekmes, kaip ir Gorbačiovo ir Nikolajaus II pastangos, tai yra paskatins pogrindinę pavojingų degtinės surogatų ir klastočių ekonomiką, Kudrinas sulaukė griežtų paties Putino priekaištų. „Jūs žinote mano požiūrį į gyventojų alkoholizaciją: mes, žinoma, turime su ja kovoti. Bet nėra paprastų, linijinių sprendimų", – pareiškė Putinas. Kudrino planai liko neįgyvendinti[57].

Tačiau didžiausias prezidento ir finansų ministro konfliktas kilo vėliau. 2011 m. rugsėjį, praėjus savaitei po to, kai Medvedevas paskelbė nedalyvausiąs rinkimuose, kad Putinas galėtų vėl kelti savo kandidatūrą į aukščiausio šalies vadovo postą, baigiantis kadenciją Rusijos prezidentas kibo Kudrinui į atlapus. Galbūt susinervinęs dėl visose vyriausybės įstaigose, įskaitant Finansų ministeriją, įsitvirtinusios opozicijos jo reformoms, Medvedevas viešai išpeikė Kudriną dėl įnirtingo pasipriešinimo socialinėms išlaidoms ir viešai suabejojo jo kompetencija.

Prieš daugybę televizijos kamerų per susitikimą su ministrais, Medvedevas šaltai pareiškė, kad Kudrino nepaklusnumas yra nederamas ir nedovanotinas.

> Pone Kudrinai, jeigu jūs nesutinkate su prezidento politika (o vyriausybė kaip tik ir įgyvendina prezidento politiką), jūs turite tik vieną pasirinkimą ir pats žinote, koks jis: jūs turite atsistatydinti. Taigi sakau jums tiesiai: jeigu manote, kad jūsų požiūris į ekonomikos darbotvarkę skiriasi nuo prezidento, prašau rašyti atsistatydinimo pareiškimą. Savaime suprantama, aš laukiu, kad jūs apsispręstumėte čia ir dabar. Ar ketinate atsistatydinti?

Įsijungęs mikrofoną, suglumęs, bet neišmuštas iš vėžių finansų ministras atsakė: „Pone prezidente, mūsų nuomonės kai kuriais klausimais iš tikrųjų skiriasi." Manydamas, kad jis turi kozirį dėl glaudžių asmeninių santykių su Putinu, Kudrinas įžūliai pridūrė: „Bet aš priimsiu sprendimą dėl jūsų pasiūlymo pasikonsultavęs su premjeru."

„Žinote, – atšovė nepabūgęs Medvedevas, – jūs galite konsultuotis su kuo tik norite, taip pat ir su premjeru, bet kol aš esu prezidentas, tokius sprendimus priimsiu aš." Medvedevas pridūrė, kad kol baigsis jo prezidento kadencija ir prasidės Putino, „visus būtinus sprendimus priimsiu aš. Tikiuosi, kad tai aišku visiems."[58]

Taip drąsiausias nūdienos Rusijos autokratinės degtinės politikos gynėjas, įtakingasis metų finansų ministras dienai baigiantis prarado savo postą.

24

DEGTINĖS POLITIKOS PABAIGA?

Kieme, kuriame užaugo Vladimiras Putinas, rinkdavosi rajono chuliganai – „girtuokliai, triukšmadariai ir mušeikos, visi kaip vienas. Nesiprausę, nesiskutę vaikinai su cigaretėmis dantyse ir pigaus vyno buteliais rankose. Jie nuolat gerdavo, keikdavosi ir mušdavosi, ir Putinas visada būdavo tarp jų.“ Iš esmės užaugęs smurto kupinose Leningrado gatvėse, vaikystėje Putinas buvo karšto būdo, nenusileisdavęs net didžiausiems ir agresyviausiems bendraamžiams. „Jei kas nors jį įžeisdavo, Volodia nedelsdamas šokdavo ant vaikino, draskydavo, kandžiodavo jį, pešdavo jam plaukus.“[1]

Augdamas gatvėje tarp smurtautojų ir girtuoklių, vaikystėje Putinas pamėgo dziudo ir sambo, o vėliau kovas be taisyklių – mišrius kovos menus (MMA). Kai 2007 m. Rusijos sunkiasvoris sambo čempionas Fiodoras Jemeljanenka, pramintas Paskutiniuoju imperatoriumi, pagaliau dalyvavo varžybose Putino gimtajame mieste Sankt Peterburge, Putinas sėdėjo pirmosiose eilėse tarp Belgijos kikboksininko aktoriaus Jeano Claude'o Van Damme'o, vadinamo Raumenimis iš Briuselio, ir Silvio Berlusconi, pravardžiuojamo itališku šelmiu. Vėliau Putinas, Van Damme'as ir Jemeljanenka susitiko per mišrių kovos menų Europos čempionatą Sočyje 2010 m., o kai 2011 m. pabaigoje Rusijos čempionas Jemeljanenka sausakimšame Maskvos olimpiniame stadione stojo į paskutinę iš trijų kovų su amerikiečiu Jeffu Monsonu, pravarde Senis Besmegenis, Putinas vėl palaikė jį sėdėdamas pirmoje eilėje.

Tiesiogiai transliuota per televizijos kanalą *Rossija-2*, kova be jokių apribojimų tarp šitų dviejų didžiulių akmenų maišų (kaip juos vaizdingai apibūdino Davidas Remnickas) truko visus tris raundus. Kovos pradžioje Jemeljanenka spyriu sužeidė Monsonui koją. Kitu spyriu jis nutraukė priešininkui sausgyslę, dar labiau apribodamas jo judrumą. O jam apibėrus varžovą smūgių kruša, teko stabdyti kovą, nes iš amerikiečio burnos ant jo anarchistinių ir antikapitalistinių tatuiruočių ėmė plūsti kraujas. Nepaisant to, MMA mėgėjai internete pavadino kovą vangoka[2].

Kiekvieno kovotojo kampe puikavosi aiškiai matoma pagrindinio kovos rėmėjo *Vneštorgbank* emblema su raidėmis VTB. Galiausiai jiedu

grįžo į savo kampus, kur treneriai ėmė gydyti jų žaizdas, ir buvo aiškiai matyti, kad Monsonas nukentėjo daug labiau negu Jemeljanenka; netrukus pastarasis vieningai buvo pripažintas nugalėtoju. Tiktai tada premjeras Putinas perlipo per virves ir išėjo pasveikinti tikro rusų karžygio Jemeljanenkos. Tačiau vos tik įžengęs į ringą savimi pasitikintis Putinas, kuris vos prieš du mėnesius paskelbė ketinąs dalyvauti 2012 m. prezidento rinkimuose, patyrė akibrokštą. Netikėta, tačiau neabejotinai galingiausias Rusijos žmogus buvo nušvilptas. Apstulbintas Putinas akimirksniui suglumo, o paskui pratęsė savo dziudo pasveikinimus. Per visus dvylika metų valdžioje Putinas dar niekada nebuvo nušvilptas savo žmonių. Dabar atrodė, kad jo sugrįžimas bent jau vienai (o labiau tikėtina dviem) neseniai prailgintoms šešerių metų prezidento kadencijoms kai kuriems žmonėms nepatiko. Kažkas neabejotinai pasikeitė.

Netikėtai MMA susidomėjo pasaulio žiniasklaida, bandydama išsiaiškinti, kas ką tik įvyko. Ar žiūrovai nušvilpė blogą kovą, kaip teigė Putino atstovas? Ar jie nušvilpė dainininką, dainavusį prieš kovą, kaip teigė kovos organizatoriai? Ar ilgas eiles prie tualetų, kaip teigė Putiną palaikantis jaunimo judėjimas *Naši*? Mano žiniomis, MMA tinklaraštininkas Michaelas Davidas Smithas niekada nesidomėjo Kremliaus politika (ir, tiesą sakant, apskritai politika), bet net jam buvo aišku, kad „nė vienas iš šių skirtingų versijų autorių nepaaiškino, kodėl aistruoliai ėmė reikšti nepasitenkinimą jų įvardijamais dalykais kaip tik tuo momentu, kai Putinas pradėjo kalbėti. Ir jeigu aistruoliai reiškė nepasitenkinimą ne Putinu, neaišku, kodėl Rusijos valstybinės televizijos laidos iškirpo tą vaizdo įrašo dalį, kurioje girdėti žiūrovų švilpimas.“[3]

Kitoje tinklaraštijos pusėje kovotojas su korupcija Aleksejus Navalnas tvirtino, kad išreikšdami nepasitenkinimą Putinu žmonės paskelbė epochos pabaigą. Navalno kampanijos padarė jį lygiaverčiu kovotoju su Putino režimu: daugelis naujos rusų viduriniosios klasės atstovų, pavargę nuo keistos neofeodalinės putinizmo sistemos dviveidiškumo ir korupcijos, pritarė jo pateiktam „Vieningosios Rusijos“ kaip sukčių ir vagių partijos apibūdinimui. Palaikymas valdančiajai partijai ėmė mažėti pačiu netinkamiausiu Kremliui laiku: 2011 m. gruodžio Dūmos rinkimai buvo jau ant nosies. Nors „Vieningoji Rusija“ bandė išsaugoti pozicijas nacionalistine retorika ir darydama spaudimą nepriklausomiems stebėtojams ir kritikams, per šiuos rinkimus ji gavo tiktai keturiasdešimt devynis procentus balsų – pirmą kartą partija žengė žingsnį atgal. Nors Maskvos žiema buvo šalta, iš pradžių tūkstančiai, o paskui šimtai tūkstančių protestuotojų pasmerkė machinacijas skaičiuojant balsus, rinkimų biuletenių klastojimą ir neobjektyvius žiniasklaidos pranešimus, būdingus šiems „purviniausiems rinkimams per posovietinę istoriją“, teigdami, kad net keturiasdešimt devyni procentai balsų, kuriuos „Vieningoji Rusija“ gavo per rinkimus, yra labai išpūstas skaičius[4].

Dar iškalbingiau apie besikeičiančias nuotaikas bylojo tai, kad visoje šalyje dešimtys tūkstančių rusų – vis aktyvesnės pilietinės visuomenės dalis – stebėjo, kaip vyksta rinkimai balsavimo punktuose. Šie protestai už teisingus rinkimus buvo didžiausi, kokie Rusijoje vyko po komunizmo žlugimo, ir daugelis baiminosi, kad autokratinis režimas atsakys represijomis ir kraujo praliejimu. Laimei, to neįvyko. Nors prie didžiausių protestuotojų susibūrimų tarp 2011 m. gruodžio Dūmos rinkimų ir 2012 m. kovo prezidento rinkimų buvo matyti didelės saugumo pajėgos, visi jie praėjo be konfrontacijos. Buvo ir kitų ženklų, rodančių, kad valdžia linkusi eiti į kompromisus su nepatenkinta visuomenės dalimi: protestai buvo nenoriai parodyti per valstybės valdomą televiziją, o anksčiau ignoruojamiems opozicijos atstovams buvo leista viešai išsakyti savo nepasitenkinimą[5]. Baigiantis kadenciją prezidentas Dmitrijus Medvedevas susitiko su opozicijos vadovais ir net pasiūlė liberalias reformas, tokias kaip tiesioginių gubernatorių rinkimų sugrąžinimas. Valstybė net pažadėjo užtikrinti didesnį skaidrumą per prezidento rinkimus įrengdama kiekviename iš beveik šimto tūkstančių balsavimo punktų internetines kameras, kad būtų galima stebėti, ar nepažeidžiamos balsavimo taisyklės.

Ar interneto kameros užkirto kelią per ankstesnius rinkimus dažnai pasitaikydavusiam rinkėjų apgaudinėjimui, ar machinacijos tiesiog buvo vykdomos už jų objektyvų aprėpties, vis dar lieka neaišku. Aišku tai, kad Vladimiras Putinas lengvai laimėjo 2012 m. rinkimus, pirmiausia dėl to, kad regionuose jis liko labai populiarus ir nebuvo priešininko, galėjusio suvienyti skirtingas Putinui priešiškas jėgas. Nacionalistinė retorika ir pažadai padidinti finansavimą socialinėms reikmėms dar labiau sustiprino jo patrauklumą.

Bet nors opozicija nenuvertė Putino, ji tikrai iššovė įspėjamąjį šūvį jam virš galvos. Kur Rusija eis per trečią Putino kadenciją ir vėliau daugiausia priklausys nuo to, ar Kremlius paisys šio šūvio, ar jį ignoruos.

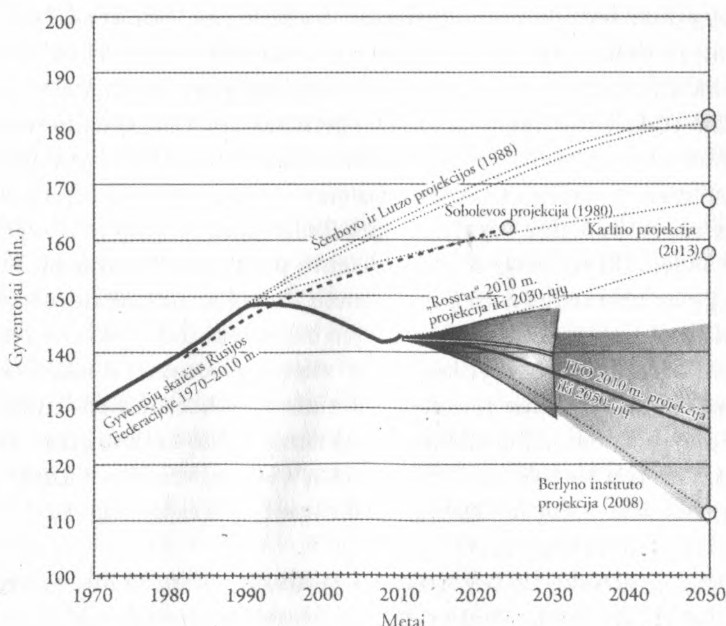
Istorijos kerštas

Giliausias Dantės *Dieviškosios komedijos* pragaro ratas, kurio viduryje tūno pats Šėtonas, yra skirtas išdavikams. Vos viena pakopa aukščiau aštuntame rate kenčia sukčiai: apgavikai, vagys ir korumpuoti politikai, verdantys tirštoje savo tamsių paslapčių dervoje. Šalia jų persuktomis galvomis, amžinai žvelgdami į savo neišsipildžiusias pranašystes, kenčia pranašautojai ir netikri pranašai. Taigi teikti drąsių politinių prognozių nederėtų, tačiau panagrinėti, kaip Kremliaus galią silpnina Rusijos demografinis nuosmukis praeityje, tikrai galime.

2010 m. Jungtinės Tautos paskelbė naujas ilgalaikes gimstamumo prognozes. Nors pastaruoju metu valdant Medvedevui ir Putinui demografinė padėtis Rusijoje pagerėjo – padidėjo gimstamumas ir sumažėjo

mirtingumas, tikėtina, kad iki 2050 m. Rusijos gyventojų skaičius sumažės nuo 143 milijonų iki apytiksliai 125 milijonų (24.1 grafikas). Tokiu atveju Rusija iš septintos tankiausiai gyvenamų šalių vietos smuks į vienuoliktą ir tik nedaug lenks Vietnamą[6].

Kaip JTO demografai apskaičiuoja gyventojų skaičių tokioje tolimoje ateityje ir ar jų skaičiavimai patikimi? Na, demografai atsižvelgia į gimstamumo ir mirtingumo statistiką visoms amžiaus grupėms, migracijos mastą ir apskaičiuoja daug optimistinių, pesimistinių ir tikėtinų scenarijų. Pasirodo, šitos prognozės pasitvirtina devyniasdešimt keturių procentų tikslumu[7]. Jei jos nepasitvirtina, tai paprastai dėl didelių netikėtumų: dėl nelaukto demografinio sprogimo po Antrojo pasaulinio karo ankstesnės amerikiečių prognozės atrodo juokingai mažos. Dėl smarkios ŽIV/AIDS epidemijos 9 dešimtmetyje sudaryta Afrikos gimstamumo prognozė atrodo pernelyg optimistinė. Kaip rodo 24.1 grafikas, 9 dešimtmečio demografai negalėjo numatyti demodernizacijos, kuri nuniokojo Rusiją ir

24.1 grafikas. Rusijos gyventojų skaičiaus prognozė iki 2050 m. Šaltiniai: Iris Hoßmann et al., *Europe's Demographic Future* (Berlin: Berlin Institute for Population and Development, 2008), 3; United Nations, „World Population Prospects, the 2010 Revision," http://esa.un.org/unpd/wpp/country-profiles/country-profiles_1.htm (žiūrėta 2012 m. kovo 17 d.); Rosstat, „Izmemenie čislennosti naselenija po variantam prognoza," http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/progn1.htm (žiūrėta 2012 m. kovo 17 d.); Sergei Scherbov and Wolfgang Lutz, *Future Regional Population Pafterns in the Soviet Union: Scenarios to the Year 2050*, IIASA Working Paper No. WP–88–104 (Laxenburg, Austria: IIASA, 1988), 14–15; Svetlana Soboleva, *Migration and Seftlement: Soviet Union*, IIASA Working Paper No. WP–80–45 (Laxenburg, Austria: IIASA, 1980), 130; Anatolijus Karlinas, asmeninis susirašinėjimas, 2013 m. kovo 19 d.

jos smarkiai geriančias posovietines kaimynes. Tačiau kitaip nei Afrikos šalis ištikusią AIDS epidemiją, Rusijos demografines nelaimes sukėlė jos pačios valdžia: jos buvo šimtmečius trukusio blogo valdymo per degtinės politiką kulminacija. Išsamios 2009 m. studijos *The Lancete* autoriai padarė išvadą, kad jeigu ne degtinė, mirtingumas Rusijoje būtų panašesnis į Vakarų Europos, o ne į karo nuniokotos Užsachario Afrikos[8]. Jeigu ne degtinė, rusai, kaip vyną geriantys vengrai ar alaus mėgėjai čekai, būtų bent jau galėję išgyventi skausmingą pokomunistinį XX a. paskutiniojo dešimtmečio pereinamąjį laikotarpį be tokios didelės žalos savo sveikatai, užuot ėmę klimpti į demografinio nuosmukio liūną.

Pažvelkime, pavyzdžiui, į Lenkiją, kaimyninę smarkiai geriančių slavų šalį su savomis legendinėmis degtinės tradicijomis. Lenkijai pokomunistinis pereinamasis laikotarpis taip pat buvo skausmingas. Tačiau Jelcinui ir Putinui ignoruojant degtinės epidemiją XX a. paskutiniajame dešimtmetyje ir po 2000-ųjų, Lenkija nuolat didino akcizo mokesčius stipriai degtinei, nuosekliai siekdama, kad gyventojai vietoj jos imtų vartoti saugesnius fermentuotus gėrimus – vyną ir alų. Iš dalies dėl to Lenkija nepatyrė tokios pačios demografinės katastrofos, kokia ištiko Rusiją. Kai Lenkijoje žlugo komunizmas, šešiasdešimt vieną procentą vartojamo alkoholio sudarė distiliuoti spiritiniai gėrimai. 2002 m. jų dalis sudarė iki dvidešimt šešių procentų. Nors pereinamasis laikotarpis buvo įtemptas, tikėtina vyrų gyvenimo trukmė Lenkijoje šoktelėjo net ketveriais metais. Estijoje degtinės forma vartojamo alkoholio dalis smuko nuo septyniasdešimt dviejų iki trisdešimt trijų procentų per tą patį laikotarpį. Vyrų tikėtina gyvenimo trukmė išaugo 1,5 metų. Rusijoje, nesant tikros alkoholio politikos, degtinės forma vartojamo alkoholio dalis padidėjo nuo šešiasdešimt šešių iki septyniasdešimt vieno procento, o tikėtina vyrų gyvenimo trukmė staiga smuko penkeriais metais. Šiandien lenkai ir estai vis dar geria daug, bet distiliuotų gėrimų, tokių kaip degtinė, jau kur kas mažiau. Dėl to tikėtina lenkų ir estų vyrų gyvenimo trukmė siekia septyniasdešimt metų ir yra visu dešimtmečiu ilgesnė negu jų degtinėje permirkusių kaimynų rusų[9].

Kremlius, atrodo, linkęs tenkintis laikinais sprendimais, gydydamas degtinės politikos simptomus, o ne ligą. Nors vyriausybė pradėjo vykdyti dar vieną gerais norais grįstą kampaniją prieš alkoholį, ji veidmainiškai skatina degtinės gamybą įtakingų valdžios pareigūnų remiamų verslininkų įmonėse. O finansų ministerija maldauja gyventojų pasimauti ant butelio dėl didesnės valstybės garbės.

Kada nors ši beprotybė turi baigtis.

Net jeigu apsiribotume dviem dešimtmečiais po komunizmo žlugimo, būtų aiškiai matyti, kad viena iš didžiausių kliūčių Rusijai gyventi normaliai, sveikai ir turtingai yra pačios valstybės degtinės politikos palikimas. Nors valdant Medvedevui padėtis pagerėjo, Rusijoje kasmet

apsinuodiję alkoholiu miršta apytiksliai penkiolika tūkstančių žmonių – daugiau negu žuvo kareivių per visus dešimt metų trukusią nevykusią sovietų avantiūrą Afganistane (1979–1989 m.). Nuo Sovietų Sąjungos žlugimo tiesiogiai dėl degtinės mirė apytiksliai šeši šimtai tūkstančių žmonių, t. y. daugiau negu XVIII a. per devynis imperinės Rusijos karus žuvo kariškių.

Taip pat galime pažvelgti į prognozes, kokia Rusija būtų buvusi, jeigu ne degtine permirkusi XX a. paskutiniojo dešimtmečio demodernizacija. 1988 m. Sergejus Sčerbovas ir Wolfgangas Lutzas numatė, kad Rusijos respublikoje, tuomet įėjusioje į Sovietų Sąjungos sudėtį, 2050 m. bus apytiksliai šimtas aštuoniasdešimt milijonų gyventojų (24.1 grafikas)[10]. Jeigu atimsime Jungtinių Tautų apskaičiuotą pagrįstą vidutinį 125 milijonų gyventojų skaičių iš to, koks jis turėjo būti, – apytiksliai 180 milijonų, – gausime 55 milijonų žmonių skirtumą. Šis skaičius daugiau negu tris kartus viršija skaičių kareivių, žuvusių visuose Rusijos karuose per *visą* jos istoriją. Kitaip tariant, 2050 m. Rusijoje gyvens trečdaliu mažiau žmonių, negu *būtų gyvenę*, jeigu per praėjusius dvidešimt metų nebūtų vykusi alkoholizacija ir demodernizacija, kurios abi yra degtinės politikos palikimas.

Galimos ir esamos Rusijos skirtumą ekonomistai vadina degtinės galimybių kaina. Prie penkiasdešimt penkių milijonų gyventojų, prarastų nuo komunizmo žlugimo, turbūt galima pridėti dar šimtus milijonų žmonių, kuriuos pražudė degtinė per daugiau kaip penkis šimtus metų, praėjusius nuo to laiko, kai carai ėmė piršti pelningesnį ir stipresnį distiliuotą alkoholį, išstumdami silpnesnį alų, midų ir vyną, tikruosius rusų gėrimus.

Tik įsivaizduokite, kokia Rusija galėjo būti, kokia didi ji galėjo būti, jeigu jos valdovai nebūtų nuolat skatinę žmonių gerti tokį stiprų gėralą dėl naudos valstybei. Pagalvokite, kokią ekonominę naudą būtų galėję sukurti dar penkiasdešimt penki milijonai žmonių, ypač jeigu vienas trečdalis jų *nebūtų gėrę* darbe[11]. Kaip svariai dar penkiasdešimt penki milijonai sveikų žmonių būtų prisidėję prie prekybos, mokslo ir meno. Augant gyventojų skaičiui Rusija būtų tapusi turtingesnė, būtų surenkama daugiau mokesčių, būtų išaugę jos gebėjimas atsinaujinti ir modernėti. Jai nebūtų kilę problemų dėl kariuomenės komplektavimo ir nebūtų tekę kliautis imigrantais, kad pagerintų savo demografines perspektyvas. Bet visa tai prarasta – Rusijos potencialą ir ambicijas paskandino butelyje jos pačios nesąmoninga valdžia.

Dėl to buvusio ir būsimo Rusijos prezidento Vladimiro Putino laukia sunkios kovos degtinės fronte, kuriam per dvi ankstesnes savo kadencijas jis skyrė labai mažai dėmesio. Pačios vyriausybės prognozėmis, net jeigu iš kitų buvusių Sovietų Sąjungos respublikų atvyks daug imigrantų, 2030 m. 15–65 metų šalies gyventojų skaičius nuo 102,2 milijono sumažės iki 91,1 milijono. Mažėjant darbingo amžiaus gyventojų, sulėtės ekonomikos vystymasis, nes bus daug mažiau produktyvių darbuotojų. Mes žinome, kad

jauni darbuotojai yra ypač svarbūs kuriant technologines naujoves, ir jų trūkstant Rusijos ekonomiką dar labiau smaugs pasenę, senamadiški ir korumpuoti praeities darbo modeliai, dėl kurių jos konkurencingumas, palyginti su kitomis pasaulio šalimis, dar labiau sumažės. Normaliomis aplinkybėmis politikai turėtų pradėti skatinti modernizaciją ir produktyvaus kapitalo augimą, bet tai daryti trukdo nesuvaldoma, sisteminė Rusijos korupcija, kuri yra degtinės politikos palikimas (8 skyrius). Kitas kelias galėtų būti skatinti tyrimus ir inovacijas, bet, pasak Rusijos mokslininkų, fundamentalus mokslas šalyje yra katastrofiškos būklės ir vis dar smarkiai izoliuotas nuo tarptautinių tendencijų[12]. Perspektyva niūri: be esminių pokyčių Rusijos ekonomika taps mažiau dinamiška ir mažiau produktyvi, todėl šalis turės dar labiau kliautis savo mineralų, naftos ir dujų pardavimu, o gerų ryšių turintys oligarchai investuos pelną patrauklesnėse vietose užsienyje. Ir jeigu šie pelningi lėšų šaltiniai vėl ims sekti, Kremlius, kaip jau ne kartą buvo atsitikę, vėl ims vis daugiau kliautis pajamomis iš degtinės, ir dėl to situacija tik dar labiau pablogės.

Kaip matėme, rusai ne visada gerdavo degtinę. Sakydamas savo garsiąją ištarą „gerti yra Rusios žmonių džiaugsmas, negalime be to gyventi“[13], Kijevo kunigaikštis Vladimiras kalbėjo ne apie degtinę. Tradiciniai Rusijos gėrimai buvo natūraliai fermentuotas alus, midus ir gira. Stipresnius, dirbtinius, distiliuotus spiritinius gėrimus žmonėms įpiršo moderni autokratinė valstybė, kuri, naudodama degtinę kaip būdą išvilioti jų pinigus iždui, padarė ją pagrindine autokratinio valdymo atrama. Nuo tų laikų degtinė, autokratija ir korupcija Rusijoje buvo neatskiriamai susipynusios.

Nors Rusija yra didi valstybė, ji pasiekė didybę tikrai ne padedama degtinės, o nepaisant jos. Jei Rusija iš tikrųjų nori atgauti savo vietą tarp didžiųjų pasaulio valstybių, ji turės ryžtis didžiausiam išbandymui: išrauti giliai įsišaknijusią degtinės politikos tradiciją. Kokia didi Rusija galėtų būti be šio žlugdančio politinio prakeiksmo?

Paskutinė istorijos pamoka

Istorijos tyrimai svarbūs daugeliu požiūriu, ir vienas iš jų yra tas, kad jie teikia galimybę pasiremti praeities patirtimi priimant dabarčiai ir ateičiai svarbius politinius sprendimus. Tačiau istorija susideda ne tik iš įvykių ir žmonių, bet ir iš idėjų bei naujovių, kurias mes užmirštame, pasipūtėliškai kliaudamiesi dabarties išmintimi. Kovos su alkoholiu srityje tikriausiai pats metas pasiremti kai kuriomis praeities pamokomis. Panagrinėkime, pavyzdžiui, šį 1904 m. pranešimą, kuriame visuomenės girtuokliavimas kildinamas iš autokratiškų valdžios įsakų,

> kuriais distiliavimas ir prekyba spiritiniais gėrimais padaryti valstybės monopolija ir vienu iš pagrindinių jos pajamų šaltinių.

Spiritinių gėrimų vartojimas buvo visokeriopai skatinamas, siekiant padidinti įplaukas į iždą. Valdininkai žinojo, kad jie gali tikėtis malonės visomis jų galioje esančiomis priemonėmis skatindami žmones gerti. Arbata ir kava buvo uždraustos, siekiant pašalinti nepageidaujamą konkurenciją; alumi nebuvo prekiaujama, vynu – retai, tad įsiviešpatavo valdžios gėrimas. Kaip sakė vienas tų laikų rašytojas, „pigaus alkoholio srautas užliejo šalį ir buvo pilamas žmonėms į gerkles, padarydamas kiekvieną švedą girtuokliu, o girtavimą tautos yda."[14]

Pala pala... ar jis pasakė *švedą*?

Taip! Nors šiandien Švedija yra viena iš sveikiausių ir mažiausiai korumpuotų šalių pasaulyje, gyvenama pragmatiškų, šviesiaplaukių volvo vairuotojų, pažangios poindustrinės visuomenės narių, vos prieš šimtą penkiasdešimt metų ji buvo nurašyta kaip atsilikusi šalis, kurioje gyveno girti šviesiaplaukiai valstiečiai, beviltiškai įklimpę į valstybės remiamo distiliuoto *brännvin* pelkę. Jeigu astronominį degtinės vartojimą nūdienos Rusijoje galima istoriškai palyginti su kokia nors kita šalimi, tai tik su senųjų laikų Švedija. Gyventojams vidutiniškai suvartojant daugiau negu dvylika litrų gryno alkoholio per metus, Švedija „liūdnai garsėjo kaip girčiausia Europos šalis "[15].

Be socialinių ir ekonominių nuostolių, sukeltų plačiai paplitusio girtuokliavimo, korumpuota karalių autokratija trukdė Švedijos modernizacijai. Nors didžioji visuomenės dalis suprato, kad alkoholis yra problema, bet kokias pilietines iniciatyvas ją spręsti nuosekliai užgniauždavo valstybė ir alkoholio gamintojai, kurie dėl savo finansinių interesų vieningai skatino girtuokliavimą. Skamba pažįstamai?

Tačiau XX a. pradžioje Švedijos ekonomika stabiliai augo, vis labiau stiprėjo ir plėtojosi pilietinė visuomenė. Švedijos sveikatos priežiūros įstaigos klestėjo, o mirtingumas buvo „bene mažiausias pasaulyje ir tikrai mažiausias Europoje". Užsienio komentatoriai sveikino alkoholio vartojimo Švedijoje sumažėjimą pusiau kaip tikrai „vieną iš didžiausių tautos pergalių prieš pačią save"[16].

Kas atsitiko?

Viena vertus, visuomenė buvo labai sunerimusi dėl smarkiai paplitusio girtuokliavimo. Išaugusi iš kuklių savitarpio pagalbos bendruomenių, tokių kaip anoniminiai alkoholikai, Švedijos blaivybės draugija (*Svenska Nykterhetssällskapet*) ėmė reikalauti, kad valdžia griežčiau reglamentuotų prekybą alkoholiu; jos pastangomis 1855 m. buvo priimtas Licencijavimo įstatymas[17].

Tais pačiais metais buvo įvesta dar svarbesnė naujovė: antras pagal didumą Švedijos miestas Geteborgas įtvirtino municipalinę alkoholio paskirstymo sistemą, kuri greitai išgarsėjo visame pasaulyje kaip nepaprastai

veiksmingas kovos su girtuokliavimu įrankis. Vadinamosios Geteborgo sistemos genialumas tai, kad ji kovoja ne su pačiu girtavimu ar net socialine žala, kurią jis sukelia, bet tai, kad siekia pašalinti visada jaučiamą didžiulio pelno pagundą, kuri skatina valstybę, gėrimų gamintojus ir smuklininkus rūpintis, kad žmonės nesiliautų vartoję žalingo gėrimo.

Sistema veikė taip: kaimas pavesdavo privačiai įmonei, kuriai paprastai vadovavo garbiausi miestelėnai, reguliuoti vietinę alkoholio prekybą bendruomenės interesais. Už savo investicijas bendrovės akcininkai gaudavo griežtai ribotus penkių procentų metinius dividendus, o didžioji dalis pelno buvo skiriama vietos žemės ūkio ir labdaros organizacijoms, kurios skatino bendruomenės gerovę. Ši sistema leido blaivybės šalininkams smarkiai, apčiuopiamai sumažinti girtavimą bendruomenėje, be to, išaugus municipalinių organizacijų pajamoms vietos gyventojai ėmė kur kas aktyviau dalyvauti sprendžiant bendruomenės reikalus[18].

Sistema veikė nepaprastai sėkmingai. Licencijavimo įstatymu prekyba alkoholiu buvo ribojama pagal vietos gyventojų pageidavimus – kai kurios kaimo vietovių vyriausybės net nutardavo visiškai neleisti prekiauti alkoholiu, neišduodamos jokių licencijų. Palengva buvo padidintos alkoholio kainos ir apribotas jo prieinamumas, skatinant vietos žmones gyventi blaiviai, todėl alkoholio vartojimas mažėjo ir nebekėlė tiek daug bėdų, kaip anksčiau. Pajamos iš alkoholio padėjo plėtoti sveikatos, socialinę apsaugą, žemės ūkį ir bendruomenės paslaugas, kurios buvo naudingos ir geriantiems, ir negeriantiems, ir skatino gyventojų įsitraukimą į bendruomenės reikalus.

Pasinaudodami sėkminga Geteborgo patirtimi, XIX a. 8 dešimtmetyje visos Skandinavijos miestai ir miesteliai įvedė nesuinteresuoto municipalinio paskirstymo sistemą. Žinia apie girtuokliavlmo, nusikalstamumo ir neteisėtos prekybos sumažėjimą, taip pat Švedijos bendruomenių klestėjimą ir moralinį atsinaujinimą pasklido po visą Europą ir Šiaurės Ameriką, kur vis daugiau miestų ir valstijų ėmė taikyti šią sistemą. Jau 1859 m. net Rusijos revoliucinis demokratas Nikolajus Černyševskis siūlė pakeisti girtuokliavimą ir korupciją skatinantį degtinės mokesčio atpirkimą švediško modelio vietinės kontrolės sistema[19]. Anapus Atlanto įvairios Amerikos valstijos, paskatintos1851 m. priimto Meino, įstatymo, kuriuo buvo uždrausta prekiauti alkoholiu, mėgino įvesti visišką prohibiciją. Daugumoje valstijų alkoholio draudimas sukėlė neteisėtos naminės degtinės gamybos, korupcijos ir nepagarbos įstatymams epidemiją, ir daugeliui jų teko jį atšaukti. Pamatę akivaizdų prohibicijos neveiksmingumą, daugelis Amerikos blaivybės gynėjų praktiniu blaivybės skatinimo modeliu ėmė laikyti Geteborgo siste mą. (Kodėl Jungtinės Valstijos ėmė visos šalies mastu įgyvendinti neveiksmingumu pagarsėjusią politiką, įvesdamos prohibiciją, yra vienas iš pagrindinių galvosūkių, kuriuos sprendžiau savo ankstesnėje knygoje *The Political Power of Bad Ideas* (*Politinė nevykusių sumanymų galia*).[20])

Turbūt suprantate, kam aš visa tai papasakojau. Be abejonės, antialkoholinės iniciatyvos, pradėtos valdant prezidentui Dmitrijui Medvedevui, buvo geranoriškos (kaip ir dauguma ankstesnių nesėkmingų antialkoholinių kampanijų). Mes galime tik pagirti jį už nepailstamas pastangas didinti alkoholinių gėrimų kainas, riboti jų pardavimo laiką, kontroliuoti reklamą ir skatinti blaivybę šiuolaikinėmis viešųjų ryšių kampanijomis. Tačiau tokių reformų veiksmingumas ribotas ne tik todėl, kad jas įgyvendinti kliudo valstybės finansiniai poreikiai ir įtakingų pareigūnų bičiulių interesai, bet ir dėl to, kad jomis siekiama įveikti tik plačiai paplitusio girtuokliavimo simptomus, o ne Rusijos autokratinės degtinės politikos ligą. Rusijos girtuokliavimo problemą sukūrė centralizuota valstybė, per visą istoriją smukdžiusi ir silpninusi savo liaudį. Jeigu Kremliaus vadovai iš tikrųjų rimtai nusiteikę įveikti degtinės politiką ir jos sukeliamą nuosmukį bei gyventojų mažėjimą, kurie žlugdo Rusijos ateities ambicijas, iš pradžių jie turi suprasti jos varomąsias jėgas, o tada imtis rimtų priemonių joms įveikti.

Nuo tų laikų, kai Borisas Jelcinas 1992 m. panaikino sovietų degtinės monopoliją, faktiškai visi debatai apie Rusijos alkoholio politiką apsiribojo raginimais ją atgaivinti vardan valstybės finansinių interesų (visada prisidengiant visuomenės sveikatos gynimo kauke). 1997 m. Jelcinas pareiškė, kad, „jeigu žmonės leidžia pinigus degtinei, tie pinigai turi eiti į iždą, o ne į sukčių kišenes". Ambicingas jo užsienio reikalų ministras Jevgenijus Primakovas tada skubiai pasiūlė atgaivinti degtinės monopoliją. Maskvos meras Jurijus Lužkovas, troškęs tapti prezidentu, kitais metais taip pat kalbėjo apie prekybos degtine renacionalizavimą[21]. Kai vietoj jo prezidentu 2000 m. tapo Vladimiras Putinas, jis įkūrė *Rosspirtprom*, norėdamas paversti ją degtinės rinkos monopolininke, nors jo pastangos įtvirtinti jos padėtį davė visiškai priešingą rezultatą (22 skyrius). Sirena nesiliauja viliojusi: kai 2006 m. smarkiai išaugo apsinuodijimų alkoholiu skaičius, „Vieningosios Rusijos" vadovai tvirtino, kad alkoholį reikia monopolizuoti. Kai Medvedevas pradėjo savo antialkoholinę kampaniją, sveikatos apsaugos ministras Genadijus Oniščenka ragino jį įvesti degtinės monopoliją, trumparegiškai teigdamas, kad „tai atneš naudos biudžetui ir užkirs kelią suklastotam alkoholiui. Kai yra valstybės monopolija, šią sritį galima reguliuoti griežčiau ir efektyviau."[22] Net per ginčytinus 2012 m. rinkimus konservatyvūs Putino priešininkai nacionalistas Vladimiras Žirinovskis ir komunistas Genadijus Ziuganovas vienu balsu tvirtino, kad siekiant atkurti buvusią Rusijos valstybės šlovę būtina įvesti degtinės monopoliją[23].

Paremiama populistine retorika, tradicinė degtinės monopolija *visada* keldavo finansinius valstybės interesus aukščiau jos žmonių gerovės. Visada. Ivanas Rūstusis, XVI a. ėmęs steigti kabakus ir įvedęs Rusijoje pirmąją mažmeninės prekybos monopoliją, siekė aprūpinti valstybę pajamomis.

Sergejus Wittė 1894 m. atkūrė imperijoje monopoliją, siekdamas sumažinti nekontroliuojamą degtinės vartojimą. Tačiau iždui įjunkus į degtinės pajamas, jų reikėjo vis daugiau, ir Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse monopolijos skatinamas alkoholio vartojimas išaugo nuo aštuonių iki keturiolikos litrų vienam gyventojui. Po pražūtingos Nikolajaus II prohibicijos, kurią pratęsė Aleksandras Kerenskis ir Vladimiras Leninas, Josifas Stalinas 1924 m. vėl atgaivino degtinės monopoliją, tariamai siekdamas apsaugoti liaudies sveikatą nuo pavojingos naminės degtinės. Pasekmės? Sovietų visuomenėje girtavimas paplito dar labiau: vartojimas augo faktiškai nepaliaujamai apytiksliai šešiasdešimt metų, o degtinė vėl teikė valstybei nuo ketvirčio iki trečdalio visų pajamų[24]. Dabar matyti nerimą keliančių ženklų, kad ir dabartinė Rusijos antialkoholinė iniciatyva gali tapti to paties modelio auka (23 skyrius).

Taigi net veidmainiškai postringaujant apie visuomenės gerovę, kodėl turėtume tikėtis, kad šiandien tradicinės degtinės monopolijos atgaivinimas duos kitokių rezultatų negu praeityje ir nesuveiks geležiniai degtinės politikos dėsniai? Kitaip nebus. Jeigu yra vadinamojo alkoholio klausimo sprendimo būdas be mažmeninės prekybos apribojimų griežtinimo ir kitų laikinų priemonių, tai jis yra ne monopolizacija, o švediško modelio *municipalizacija* – ir ši idėja sulaukia vis didesnio Rusijos sveikatos apsaugos darbuotojų dėmesio[25].

Geteborgo pavyzdžio nesuinteresuoto valdymo sistema, skatindama vietos gyventojų aktyvumą, būtų naudinga visos Rusijos bendruomenėms. Blaivybe besirūpinantys žmonės būtų įgalioti prižiūrėti vietinius alkoholio prekybos apribojimus. Vietos valdžia, užuot laukusi ir nesulaukusi Kremliaus nurodymų, turėtų galimybę priimti apribojimus, kokie atrodo tinkami bendruomenėms[26]. Negana to, nenumatytos pajamos iš degtinės gali sustiprinti vietines municipalines organizacijas, besirūpinančias aplinkosauga, sveika gyvensena, žemės ūkiu, švietimu ir pagyvenusių žmonių, neįgaliųjų bei našlaičių priežiūra. Pinigus taip pat būtų galima skirti chroniškai lėšų stokojančiai sveikatos priežiūros infrastruktūrai, reabilitacijos centrams ir prieglaudų sistemai. Ironiška, kad kai buvęs finansų ministras Aleksejus Kudrinas pareiškė, kad smarkiai geriantys žmonės padeda vyriausybei išlaikyti socialines tarnybas, jo priešininkai apkaltino jį melu, sakydami, kad pajamos iš degtinės ir socialinės išlaidos visiškai nesusijusios. Nesuinteresuoto valdymo sistemoje jos iš tikrųjų *būtų* susijusios ir leistų vietos valdžiai spręsti didžiausias bendruomenių bėdas. Tokia vietinė autonomija padėtų paversti Rusijos Federaciją *tikra* federacija, kur politinius sprendimus priima nacionalinė, regioninė ir vietos valdžia, ir Kremliui nebereikėtų nurodinėti, ką daryti kiekvienu konkrečiu atveju.

Žinoma, tokiam sprendimui bus prieštaraujama. Jau girdžiu sakant: gal ši sistema veikia Švedijoje ar Kanadoje, bet ji niekada neveiks Rusijoje.

Rusija tam nepasiruošusi. Piliečiai nepakankamai aktyvūs. Kultūros yra pernelyg skirtingos. Tai labai nepraktiška. Rusijoje klestint sisteminei korupcijai neįmanoma rasti sąžiningų administratorių, kurie atsispirtų pagundai pasipelnyti.

Pasirodo, Rusijos vyriausybė jau numojo ranka į šią idėją, remdamasi kaip tik tokiais argumentais. Pusiau oficialiai Komisijai dėl alkoholizmo, kurią sudarė biurokratai, gydytojai, ekonomistai ir politikos ekspertai, kruopščiai išnagrinėjus ir išsamiai aptarus Geteborgo sistemą, finansų ministerija atvirai pripažino, kad nors ši „sistema teoriškai yra geresnė negu mūsų", Rusijoje panašių rezultatų nėra ko tikėtis, nes „visuomenė nepakankamai kultūringa" ir neįmanoma rasti dorų administratorių[27]. Išvados autorius buvo Rusijos finansų ministerijos specialistas degtinės ekonomikos klausimais Ivanas Minclovas. Buvo 1898 metai. Dar gerokai prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir caro Nikolajaus pražūtingos prohibicijos įvedimą 1914 m., Rusijos alkoholio ekspertai vieningai pripažino, kad municipalinė sistema yra „geriausias įstatymiškas ginklas kovoje su alkoholizmu", bet kad Rusijos žmonės jai nepakankamai kultūringi, apsišvietę ir organizuoti[28]. Rusijos visuomenei tiesiog negalima patikėti rūpintis savo gerove. Kaip parodė ilga degtinės politikos istorija, Rusijos autokratiniai vadovai dar mažiau verti pasitikėjimo vykdyti tokią užduotį.

Per daugiau kaip šimtą metų, praėjusių nuo to laiko, kai carinė Komisija dėl alkoholizmo pripažino, kad nesuinteresuoto municipalinio paskirstymo sistema pranašesnė už tradicinę autokratinę monopoliją, tas „alkoholizmo klausimas" visose kitose industrinėse šalyse iš esmės buvo išspręstas ir išnyko iš aukštosios politikos darbotvarkės. O Rusijoje imperinės ir sovietų autokratinės monopolijos ne tiktai neišsprendė Rusijos bėdų su alkoholiu, bet ir kur kas labiau jas užaštrino. Bet kadangi monopolizacija lieka vienintele Rusijai žinoma alternatyva, ir aukšti pareigūnai, ir jų kritikai naiviai laiko ją sprendimu, o ne problema.

Monopolizacija remiasi autokratiška prielaida, kad žmonės nežino, kas jiems geriau. Gal neraštingi XIX a. valstiečiai to ir nežinojo, tačiau šiandien Rusijos gyventojai yra vieni iš labiausiai išsilavinusių pasaulyje. Be to, Putino ir Medvedevo valdymo metais, stabiliai augant ekonomikai, susiformavo vidurinioji klasė, kuri tampa vis turtingesnė, vis labiau organizuota ir, kaip parodė 2011–2012 m. protestai, vis nepakantesnė sisteminei korupcijai ir savo negalėjimui daryti įtaką valdymui. Raginimai grįžti prie anachroniškos monopolijos kontrolės yra ne tik klaidingi, bet ir įžeidžia pačius Rusijos žmones.

Rusai patys puikiai supranta, kad alkoholis yra problema. Daugelį metų viešosios nuomonės apklausos rodo, kad piktnaudžiavimą alkoholiu jie laiko rimčiausiu Rusijos politiniu išbandymu, rimtesniu net už terorizmą, ekonominę krizę ir žmogaus teisių problemas[29]. Ir vis dėlto, valstybės ir politiškai įtakingų verslininkų finansiniai interesai, sisteminė korupcija,

autokratinė sistema, trukdanti piliečiams aktyviai dalyvauti sprendžiant vietinio lygmens problemas ir plėtoti vietos savivaldą, ir nacionaliniai svaiginimosi įpročiai neleidžia Rusijos žmonėms įveikti seniausio politinio sunkumo.

Kremlius šiandien turi unikalią galimybę pagaliau imtis ne laikinų, o esminių sprendimų – atsisakyti pačios autokratinės degtinės politikos ir nebeleisti valstybės finansiniams interesams užgožti visuomenės gerovės interesų. Pirma, nors degtinės pajamos vis dar yra reikšmingos, šiandien jos sudaro kur kas mažesnę biudžeto pajamų dalį ir jau nėra tokios svarbios kaip kadaise. Augant vyriausybės pajamoms iš naftos, dujų bei mineralų eksporto ir Putinui sėkmingai reformavus mokesčių sistemą, santykinis degtinės įnašas į federalinį biudžetą sumažėjo iki apytiksliai dviejų–keturių procentų nuo dvidešimt–keturiasdešimt procentų, kaip buvo carizmo ir sovietų laikais. Atsisakyti degtinės pajamų šiandien būtų sunku, bet ne katastrofiška kaip praeityje. Jau vien tai byloja, kad Kremliui pats laikas jų atsisakyti ir pagaliau išsivaduoti nuo pražūtingo degtinės politikos palikimo.

Antra, valstybei atsisakius šių pajamų, šalis jų nepraras – jos atiteks lėšų stokojančioms socialinėms ir medicinos organizacijoms, kurias valstybė nuolat ignoruoja. Vietoj atsitiktinių (ir labai rėksmingai reklamuojamų) dotacijų, kai keletas milijardų rublių skiriama tai vienai, tai kitai sričiai, nesuinteresuoto valdymo sistema suteiktų vietos bendruomenėms pastovų ir patikimą pajamų šaltinį, kuris pagaliau leistų suklestėti sveikatos priežiūros ir kitų socialinių paslaugų sritims[30]. Ir jeigu ilgainiui pajamos sumažėtų, tai pirmiausia dėl sumažėjusio alkoholio vartojimo, o tai visiems išeitų tik į naudą – pagerėtų gyventojų sveikata ir sumažėtų apkrova sveikatos priežiūros sistemai.

Trečia, Rusijos valdžia jau įgyvendina dar vieną antialkoholinę kampaniją, nominaliai rūpindamasi žmonių gerove. Kaip Kremlius galėtų aiškiau parodyti *pagaliau* nuoširdžiai iškėlęs žmonių interesus anksčiau valdžios ir jos bičiulių, negu visiems laikams atsižadėdamas autokratinės degtinės politikos? Astronominiam su alkoholiu susijusiam mirtingumui sumažėjus iki kitų Europos šalių lygio, Rusija išvengtų niūriausių demografinių prognozių išsipildymo ir taptų sveikesne, stipresne ir turtingesne šalimi.

Pagaliau, Geteborgo sistema, sudarydama prielaidas sustiprinti vietinio lygmens organizacijas ir piliečių įsitraukimą į bendruomenės reikalus, gali paskatinti tikrą Rusijos demokratizavimą. Nors visuomenė labai susirūpinusi girtavimo plitimu, vietinio lygmens organizacijoms ir neabejingiems asmenims, pasiruošusiems prisidėti sprendžiant alkoholio problemą, neleidžiama to daryti[31]. „Norint išspręsti visuomenės problemas, būtina, kad valstybė dalytųsi socialine atsakomybe su regionų ir vietos valdžia, – skelbia Lilija Ševcova. – Pastarosioms turi būti suteikti

įgaliojimai teikti pagrindines žmonėms ir jų šeimoms reikalingas paslaugas: švietimo, sveikatos priežiūros, viešųjų tarnybų ir kultūrinės veiklos. Tam Kremlius turi atsisakyti savo pastangų įstatyti vietos valdžią į valstybinę struktūrą; jis turi plėtoti vietos savivaldą ir leisti vietos valdžiai turėti savų pajamų."[32] 2012 m., sugrįžęs į prezidento postą, Vladimiras Putinas savo pirmajame kreipimesi į šalį ragino Rusijos regionus kurti ir įgyvendinti savą sveikatos ir demografinę politiką, kuri papildytų federalines iniciatyvas[33]. Geteborgo sistema labai padėtų atsiliepti į šį prezidento raginimą.

Be to, Geteborgo sistemą taip pat galima diegti remiantis plačiai paplitusiu pasipiktinimu korupcija, kuris iškilo į paviršių per 2011–2012 m. protestus. Ar gali būti geresnis būdas pradėti nuoseklią pilietinę kovą su sistemine korupcija negu įveikti degtinę, kuri ir pagimdė tokią plačiai paplitusią korupciją?[34]

Neseniai surengtos Rusijos ir tarptautinių sveikatos specialistų konferencijos pabaigoje žymus ekspertas Andrejus Diominas pareiškė, kad „dabartinėmis sąlygomis galimybė užtikrinti sveikatos apsaugos interesus, įveikti šešėlinę rinką ir kitas Rusijai būdingas problemas gali atsirasti tik jeigu bus imta sistemingai kontroliuoti alkoholio rinką, prižiūrint pilietinei visuomenei"[35]. Kitaip tariant: Rusija gali išspręsti degtinės klausimą tiktai taip, kaip jis buvo išspręstas beveik visose kitose industrinėse šalyse, t. y. įvedant Geteborgo modelio nesuinteresuoto municipalinio valdymo sistemą. Ar Kremlius kada nors ryšis žengti tokį drąsų žingsnį? Iš esmės, jis savaime turėtų kelti visuomenės interesus aukščiau už valstybės, rūpintis žmonių sveikata ir gerove, puoselėti blaivybę ir kovoti su girtuokliavimu, skatinti sąžiningumą ir slopinti korupciją, paskirstyti valdžią ir atsisakyti autokratijos. Nuo jo pasirinkimo priklauso pati Rusijos ateitis.

Baigiamosios mintys

Per patį prohibicijos Amerikoje apogėjų 3 dešimtmetyje Holivudo aktorius, vodevilių atlikėjas, humoristas ir „kaubojus filosofas" Willas Rogersas leidosi į pasaulines gastroles kaip neoficialus Jungtinių Valstijų geros valios ambasadorius. Naujo bolševikinio režimo neįsileistas į Rusiją, Rogersas nuvyko į Paryžių, kur jį širdingai sutiko nuo revoliucijos pabėgę turtingi rusų emigrantai. Būtent viename iš jų prabangių restoranų garsiausia Amerikos garsenybė pirmą kartą paragavo šio egzotiško gėrimo, vadinamo degtine.

„Tai buvo nekalčiausiai atrodantis mano matytas daiktas, – vėliau pasakojo Rogersas (savo liaudišku stiliumi) Amerikos auditorijai, kuri niekada nebuvo girdėjusi apie degtinę. – Jie visi sakė: tik gerk visą iki dugno vienu mauku; degtinės mažais gurkšneliais gerti neįmanoma. Kadangi neturėjau jokio supratimo apie tą skystį, išgėręs akimirką pamaniau, kad

kažkas pripylė man į gerklę lydyto švino. „Vandens!“ – sušukau aš.“ Manydamas, kad skaidrus skystis ant stalo stovėjusiame grafine yra vanduo, Rogersas godžiai iš jo gurkštelėjo, bet suprato, kad tai irgi degtinė!

Pamažu kaubojus iš Oklahomos atgavo savitvardą, nors valandėlei buvo ne juokais išsigandęs, labai pralinksmindamas šeimininkus rusus. „Tas gėrimas yra beveik cheminis stebuklas – kaip jiems pavyksta išgauti tokį stiprų skystį, nežinia, – pasakojo Rogersas. – Vienas mažytis gurkšnis šių degtinės nuodų padaro tokią žalą protui ir kūnui, kad amerikietis negali atsigauti valandų valandas.“[36]

Vėliau amerikiečiai gerai susipažino su šiuo stipriu skysčiu, pirmuoju eksportiniu Rusijos produktu, kuris tapo perkamiausiu alkoholiniu gėrimu pasaulyje. Ir nors saujelė žinovų tvirtina jaučiantys subtilius skirtumus tarp vieno ar kito aukščiausios lentynos prekės ženklo, didžiajai daugumai gėrovų labiau rūpi svaiginančios degtinės savybės. Tačiau nors pasaulio gėrėjai kelia tostus už degtinę, turime atminti apie tamsią jos praeitį: ilgus šimtmečius ji atnešdavo rusams ne tiktai nusiraminimą, bet ir širdgėlą, ligas ir mirtį. Turime atsiminti: autokratinei politinei sistemai ištisus šimtmečius žeriantis pasakišką pelną iš žmonių kančių, degtinė pareikalavo ir vis dar reikalauja didžiulių žmonių (ne vien degradavusių alkoholikų) aukų.

Žinant istoriją, šio kaubojaus filosofo pastabos apie alkoholį atrodo dar taiklesnės: „Reikalas tas, kad niekas pasaulyje nežino, iš ko degtinė gaminama, ir priežastis, pasakysiu jums, yra ta, kad degtinės istorija yra Rusijos istorija. Niekas nežino, iš ko padaryta Rusija ar kas gali šauti į galvą jos gyventojams.“[37]

Degtinės istorija iš tikrųjų yra Rusijos istorija: ne tik jos kultūros ir visuomenės, bet ir jos būtovės ir valstybės valdymo istorija. Ar ji kada nors išsilaisvins iš degtinės politikos ir autokratinės sistemos, kuri ją puoselėja ir yra jos puoselėjama, grandinių, yra bene fundamentaliausias politinis klausimas, nulemsiantis Rusijos ateitį.

IŠNAŠOS

Pratarmė

1 *Čto-to pro medvedej i balalaiki zabyli.* " 'N'yu Iork Taims' ne unimaetsja," http://politics. d3.ru/ comments/469696 (žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 28 d.). Tai komentaras apie mano straipsnį apie LGBT paskelbtą rusiškos degtinės boikotą: Mark Lawrence Schrad, "Boycotting Vodka Won't Help Russia's Gays," *New York Times*, 2013 m. rugpjūčio 21 d., A19.

2 Valerij Melechin, "Nužno vybirat' trezvost'," *Soratnik*, 2010 m. sausis, 2, http://video.sbnt. ru/ vl/Newspapers/Soratnik/Soratnik_167.pdf; "Obščestvennoe mnenie," Radio svoboda, 2002 m. lapkričio 17 d., http://archive.svoboda.org/programs/vp/2002/vp.111702.asp (žiūrėta 2011 m. sausio 8 d.); Aleksandr Nemcov, *Alkogol'naja istorija Rossii: Noveišij period* (Moscow: URSS, 2009), 6. Apie rusų kaip girtuoklių įvaizdį bendresniu požiūriu žr. Irina R. Takala, "Russkoe p'janstvo kak fenomen kul'tury," in: *Alkogol' v Rossii: Materialy pervoj meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii* (Ivanovo, 2010 m. spalio 29–30 d.), red. Michail V. Tepljanskij (Ivanovo: Filial RGGU v g. Ivanovo, 2010), 12–21.

3 Tai nereiškia, kad žmonėms nerūpi ekonominės problemos: infliacijos, gyvenimo standartų ir nedarbo „reitingas" nuolat siekia 40–50 proc. Respondentai gali pasirinkti iki septynių iš dvidešimt šešių išvardytų problemų. VTsIOM, "What Russians Are Afraid Of: Press Release No. 1299," Russian Public Opinion Research Center 1299 (2010) ir "August Problem Background: Press Release No. 1383," *Russian Public Opinion Research Center* 1383 (2011), http://wciom.com/ index.php?id=61&uid=411 (žiūrėta 2012 m. vasario 2 d.).

4 AFP, "Kremlin-Bound Putin Tells Russians to Have More Children," *Ahram Online*, 2012 m. balandžio 11 d., http://english.ahram.org.eg/NewsContent/2/9/39030/World/International/ Kremlinbound-Putin-tells-Russians-to-have-more-chi.aspx (žiūrėta 2012 m. balandžio 12 d.). Taip pat žr. Vladimir Putin, "Annual Address to the Federal Assembly," 2006 m. gegužės 10 d., http:// archive.kremlin.ru/ eng/speeches/2006/05/10/1823_type70029type82912_105566. shtml (žiūrėta 2010 m. lapkričio 1 d.).

5 Nicholas Eberstadt, *Russia's Peacetime Demographic Crisis: Dimensions, Causes, Implications* (Seattle, Wash.: National Bureau of Asian Research, 2010), 89; 2009 Life Tables at World Health Organization (WHO), "Life Tables for WHO Member States," http://www.who.int/ healthinfo/ statistics/mortality_life_tables/en/ (žiūrėta 2013 m. sausio 22 d.).

6 Mark Lawrence Schrad, "Moscow's Drinking Problem," *New York Times*, 2011 m. balandžio 17 d., ir "A Lesson in Drinking," *Moscow Times*, 2011 m. kovo 4 d.

7 Charles van Onselen, "Randlords and Rotgut 1886–1903: An Essay on the Role of Alcohol in the Development of European Imperialism and Southern African Capitalism, with Special Reference to Black Mineworkers in the Transvaal Republic," *History Workshop* 1, no. 2 (1976): 84; Frederick Douglass, *Narrative of the Life of Frederick Douglass: An American Slave* [1845] (New York: Cambridge University Press, 2011), 74–76. Labai dėkoju Emmanueliui Akyeampongui už šią nuorodą. Apie Rusiją žr. David Christian, "Traditional and Modern Drinking Cultures in Russia on the Eve of Emancipation," *Australian Slavonic and East European Studies* 1, no. 1 (1987): 61–84.

8 Pavyzdžiui: Nicholas Ermochkine and Peter Iglikowski, *40 Degrees East: An Anatomy of Vodka* (Hauppauge, N.Y.: Nova, 2003); Patricia Herlihy, *Vodka: A Global History* (London: Reaktion Books, 2012); Vladimir Nikolaev, *Vodka v sud'be Rossii* (Moscow: Parad, 2004); Gennadij M. Karagodin, *Kniga o vodke i vinodelii* (Chelyabinsk: Ural, 2000).

9 David Christian, *Living Water: Vodka and Russian Society on the Eve of Emancipation* (Oxford: Clarendon, 1990); Patricia Herlihy, *The Alcoholic Empire: Vodka and Politics in Late Imperial Russia* (New York: Oxford University Press, 2002); Kate Transchel, *Under the Influence: Working-Class*

Drinking, Temperance, and Cultural Revolution in Russia, 1895–1932 (Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press, 2006); Vladimir G. Treml, *Alcohol in the USSR: A Statistical Study*, Duke Press Policy Studies (Durham, N.C.: Duke University Press, 1982); Stephen White, *Russia Goes Dry: Alcohol, State and Society* (New York: Cambridge University Press, 1996); Aleksandr Nemtsov, *A Contemporary History of Alcohol in Russia*, trans. Howard M. Goldfinger and Andrew Stickley (Stockholm: Södertörns högskola, 2011). Taip pat verta paminėti Boriso Segalo ir Irinos Takalos studijas. Boris Segal, *Russian Drinking: Use and Abuse of Alcohol in Pre-Revolutionary Russia* (New Brunswick, N.J.: Rutgers Center of Alcohol Studies, 1987) and *The Drunken Society: Alcohol Use and Abuse in the Soviet Union* (New York: Hippocrene Books, 1990); Irina R. Takala, *Veselie Rusi: Istorija alkogol'noi problemy v Rossii* (St. Petersburg: Zhurnal Neva, 2002).

10 W. J. Rorabaugh, *The Alcoholic Republic: An American Tradition* (New York: Oxford University Press, 1979), 5, 30, 49; Cedric Larson, "The Drinkers Dictionary," *American Speech* 12, no. 2 (1937): 87–92.

1. Įvadas

1 Andre Bitov, "The Baldest and the Boldest," in *Memoirs of Nikita Khrushchev, vol. 1: Commissar, 1918–1945*, ed. Sergei Khrushchev (University Park: Pennsylvania State University Press, 2004), xxxiv.

2 Sergei Khrushchev, ed., *Memoirs of Nikita Khrushchev, vol. 1: Commissar, 1918–1945* (University Park: Pennsylvania State University Press, 2004), xxiii; Jerrold L. Schecter, "Introduction," in *Khrushchev Remembers: The Last Testament*, ed. Strobe Talbott (Boston, Mass.: Little, Brown, 1974), xi.

3 Verta paminėti, kad Visarionas Džugašvilis, mažojo Josifo Džugašvilio (Stalino) tėvas, buvo pusiau klajojantis smurtauti linkęs batsiuvys girtuoklis, dažnai mušdavęs žmoną ir vaikus. Simon Sebag Montefiore, *Young Stalin* (New York: Vintage Books, 2007), 25.

4 Khrushchev, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, 1:79. Taip pat žr. Seweryn Bialer, *Stalin's Successors: Leadership, Stability, and Change in the Soviet Union* (New York: Cambridge University Press, 1980), 33.

5 Khrushchev, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, 1:79, 1:287.

6 Anastas Mikojan, *Tak bylo: razmyšlenija o minuvšem* (Moscow: Vagrius, 1999), 353. Nadežda Segejevna Alilujeva mirė 1932 m. lapkričio 9 d. Apie įvykius, susijusius su jos mirtimi žr. Roman Brackman, *The Secret File of Joseph Stalin: A Hidden Life* (London: Routledge, 2000), 231; Miklós Kun, *Stalin: An Unknown Portrait* (Budapest: Central European University Press, 2003), 207; Donald Rayfield, *Stalin and His Hangmen: The Tyrant and Those Who Killed for Him* (New York: Random House, 2005), 240; Khrushchev, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, 1:290. Apie karo pradžią žr. Peter Kenez, *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*, 2nd ed. (New York: Cambridge University Press, 2006), 139. Apie Stalino girtuoklį tėvą ir alkoholio vaidmenį jo vaikystėje žr. Aleksandr Nikišin, *Vodka i Stalin* (Moscow: Dom Russkoi Vodki, 2006), 119–21.

7 Khrushchev, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, 1:385. Stalino duktė Svetlana Alilujeva patvirtina šį pastebėjimą knygoje *Only One Year*, trans. Paul Chavchavadze (New York: Harper & Row, 1969), 385.

8 Sergei Khrushchev, ed., *Memoirs of Nikita Khrushchev, vol. 2: Reformer, 1945–1964* (University Park: Pennsylvania State University Press, 2006), 43. Taip pat žr. Khrushchev, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, 1:288; Kun, *Stalin*, 335.

9 Milovan Djilas, *Conversations with Stalin*, trans. Michael B. Petrovich (New York: Harcourt, Brace, 1962), 76–78; Simon Sebag Montefiore, *Stalin: The Court of the Red Tsar* (New York: Alfred A. Knopf, 2004), 521. Taip pat žr. Yoram Gorlizki, "Stalin's Cabinet: The Politburo and Decision Making in the Post-War Years," *Europe-Asia Studies* 53, no. 2 (2001): 295–98.

10 Khrushchev, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, 2:43.

11 Laurence Rees, *World War II Behind Closed Doors: Stalin, the Nazis and the West* (New York: Random House, 2009), 32; I. Joseph Vizulis, *The Molotov-Ribbentrop Pact of 1939: The Baltic Case* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1990), 15.

12 Anthony Read and David Fisher, *The Deadly Embrace: Hitler, Stalin and the Nazi-Soviet Pact, 1939–1941* (New York: W. W. Norton, 1988), 354; William L. Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany* (New York: Simon & Schuster, 1960), 540.

13 Read and Fisher, *Deadly Embrace*, 354. Per pasirašymo ceremoniją Stalinas atskleidė šią paslaptį ir kitiems nacių delegatams. Piers Brendon, *The Dark Valley: A Panorama of the 1930s* (New York: Random House, 2000), 682–83.

14 Gustav Hilger and Alfred Mayer, *Incompatible Allies: A Memoir-History of German-Soviet Relations, 1918–1941* (New York: Macmillan, 1953), 301, 13–14.
15 Winston Churchill, *The Second World War, vol. 6: Triumph and Tragedy* (New York: Houghton Mifflin, 1953), 348–49.
16 Jungtinės Karalystės Nacionalinio archyvo dokumentai, catalogno. fo/1093/247; http:// filestore.nationalarchives.gov.uk/documents/fo-1093-247.pdf. Cituojama Tommy Norton, "Winston ...Was Complaining of a Slight Headache," Jungtinės Karalystės Nacionalinio archyvo tinklaraštis, 2013 m. gegužės 22 d.; http://blog.nationalarchives.gov.uk/blog/winston-was-complaining-of-a-slight- headache/ (žiūrėta 2013 m. gegužės 22 d.). Šiuose dokumentuose taip pat aprašomas girtuokliavimas bankete priimant Franklino D. Roosevelto ambasadorių Wendellį Willkie. Taip pat žr. Wendell Lewis Willkie, One World (New York: Simon & Schuster, 1943), 58–62, 92–93.
17 Montefiore, *Stalin*, 477; Charles de Gaulle, *The Complete War Memoirs of Charles de Gaulle*, trans. Richard Howard, 3 vols. (New York: Da Capo, 1964), 3:752. Apie Chruliovo žmonos suėmimą žr. Harrison E. Salisbury, *The 900 Days: The Siege of Leningrad* (New York: Harper & Row, 1969), 487n1.
18 Montefiore, *Stalin*, 477. Apie Novikovo likimą žr. Michael Parrish, *Sacrifice of the Generals: Soviet Senior Officer Losses, 1939–1953* (Lanham, Md.: Scarecrow, 2004), 270; Brian D. Taylor, *Politics and the Russian Army: Civil-Military Relations, 1689-2003* (New York: Cambridge University Press, 2003), 177.
19 Montefiore, *Stalin*, 314.
20 Ibid., 477. Apie Kaganovičių ir terorą bei badą žr. Robert Conquest, *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine*(New York: Oxford University Press, 1986), 328; Robert Gellately, *Lenin, Stalin, and Hitler: The Age of Social Catastrophe* (New York: Vintage Books, 2007), 229. Apie Michailo Kaganovičiaus tardymą žr. Brackman, *Secret File of Joseph Stalin*, 349–50; Roy A. Medvedev, *Let History Judge: The Origins and Consequences of Stalinism* (New York: Alfred A. Knopf, 1971), 310. Taip pat žr. David Remnick, *Lenin's Tomb: The Last Days of the Soviet Empire* (New York: Random House, 1993), 34.
21 Montefiore, *Stalin*, 477–78.
22 Brackman, *Secret File of Joseph Stalin*, 411; William Taubman, *Khrushchev: The Man and His Era* (New York: W. W. Norton, 2003), 211, 14–15; Montefiore, *Stalin*, 521; Adam B. Ulam, *Stalin: The Man and His Era* (New York: Viking, 1973), 436; Allilueva, *Only One Year*, 385; James Graham, *Vessels of Rage, Engines of Power: The Secret History of Alcoholism* (Lexington, Va.: Aculeus, Inc., 1993), 188.
23 Khrushchev, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, 1:289. Tęsdamas savo mintį Chruščiovas rašė: „Žmonės gali paklausti: „Negi nori pasakyti, kad Stalinas buvo girtas?" Galiu atsakyti: ir taip, ir ne. Tai yra tam tikra prasme jis buvo girtas. Gyvenimo pabaigoje jis gerdavo nepaliaujamai. Kita vertus, kartais jis nenusigerdavo taip smarkiai, kaip jo svečiai; jis įsipildavo gėrimo į mažą stiklelį ir net atskiesdavo jį vandeniu. Tačiau, apsaugok viešpatie, jeigu taip būtų padaręs kas nors kitas. Jis tuoj pat būtų paskyręs „baudą" už „bandymą apgauti visuomenę". Žinoma, jis tai darydavo juokais, tačiau dėl tokių juokų tekdavo nejuokingai daug išgerti." Ibid., 1:291.
24 Mikojan, *Tak bylo*, 353.
25 Montefiore, *Stalin*, 520. Apie Chruščiovo brutalumą žr., pavyzdžiui, Gellately, *Lenin, Stalin, and Hitler*, 388.
26 Khrushchev, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, 1:289. Taip pat žr. Aleksei Adzhubei, *Kruzhenie illiuzii* (Moscow: Interbuk, 1991), 166–68; Montefiore, *Stalin*, 521.
27 Khrushchev, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, 1:291. Taip pat žr. Nikishin, *Vodka i Stalin*, 167.
28 Montefiore, *Stalin*, 521.
29 Khrushchev, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, 2:42.
30 Ibid., 2:43 (kursyvas mano).
31 Khrushchev, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, 1:80. Taip pat žr. Kees Boterbloem, *The Life and Times of Andrei Zhdanov, 1896–1948* (Montreal: McGill-Queens University Press, 2004), 259.
32 Montefiore, *Stalin*, 326. 1942 m. pašalintas iš pareigų ir išvarytas iš Centro komiteto, Kulikas tariamai ėmė kritikuoti Staliną, ir tai nulėmė jo likimą. 1947 m. jis buvo suimtas ir po trejus metus trukusių tardymų ir kankinimų 1950 m. sušaudytas. Kun, *Stalin*, 430.
33 Allilueva, *Only One Year*, 386; Montefiore, *Stalin*, 521–22; Gorlizki, "Stalin's Cabinet." Stalinas dažnai versdavo Poskriobyševą laikyti „naujametes žvakes" iš susukto popieriaus ir su pasimėgavimu stebėdavo, kaip jis raukosi iš skausmo, liepsnojančiam popieriui deginant jo rankas. Graham, *Vessels of Rage*, 189. Poskriobyševas surengė daug 4 dešimtmečio parodomųjų teismų, o 1952 m. buvo pašalintas spaudžiant Berijai, kuris kaltino jį prisidėjus prie vadinamojo gydytojų sąmokslo, tačiau prieš tai dar pasmerkė gulagui savo žmoną. Helen Rappaport, *Joseph Stalin: A Biographical Companion* (Santa Barbara, Calif.: ABC-CLIO, 1999), 210.

34 Maureen Perrie, *The Cult of Ivan the Terrible in Stalin's Russia* (New York: Palgrave, 2001), 172. Apie carų paternalizmą žr. Georg Brandes, *Impressions of Russia*, trans. Samuel C. Eastman (Boston: C. J. Peters & Son, 1889), 38.

35 Khrushchev, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, 1:80.

36 Bialer, *Stalin's Successors*, 34–35; Gorlizki, "Stalin's Cabinet," 295–98; Robert Service, *Stalin: A Biography* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2004), 575; Vladislav B. Aksenov, *Veselie Rusi, XX vek: gradus noveišej rossijskoj istorii ot "p'janogo bjudžeta" do "suchogo zakona"* (Moscow: Probel-2000, 2007), 24–25. Apie skaldymą žr. Hannah Arendt, *The Origins of Totalitariansim, pt. 3: Totalitarianism* (New York: Harvest/HBJ, 1968), 9–20. Apie alkoholį žr. Therese Reitan, "The Operation Failed, but the Patient Survived. Varying Assessments of the Soviet Union's Last Anti-Alcohol Campaign," *Communist and Post-Communist Studies* 34, no. 2 (2001): 255–56.

37 Žr. 10 skyrių. Taip pat žr. Friedrich Engels, *The Condition of the Working Class in England in 1844* (London: Swan Sonnenschein & Co., 1892), 127–29; Mark D. Steinberg, *Voices of Revolution, 1917*(New Haven, Conn.: Yale University Press, 2001), 24–25; Vladimir I. Lenin, *Polnoe Sobranie Sočinenij*, vol. 43 (Moscow: Political Literature Publishers, 1967), 326. Plačiau apie tai žr. Charles van Onselen, "Randlords and Rotgut 1886–1903: An Essay on the Role of Alcohol in the Development of European Imperialism and Southern African Capitalism, with Special Reference to Black Mineworkers in the Transvaal Republic," *History Workshop* 1, no. 2 (1976).

38 A. Krasikov, "Commodity Number One (Part 2)," in *The Samizdat Register*, vol. 2, ed. Roy A. Medvedev (New York: W. W. Norton, 1981), 163.

39 Walter G. Moss, *A History of Russia: To 1917* (London: Anthem, 2005), 259, 302.

40 Mikhail Gorbachev, "O zadačach partii po korennoj perestroike upravlenija ekonomikoj: doklad na Plenume TsK KPSS 25 ijunja 1987 goda," in *Izbrannye reči i stat'i*, vol. 5 (Moscow: Izdatel'stvo političeskoj literatury, 1988), 158. Apie Europą žr. Stephen Smith, "Economic Issues in Alcohol Taxation," in *Theory and Practice of Excise Taxation: Smoking, Drinking, Gambling, Polluting and Driving*, ed. Sijbren Cnossen (New York: Oxford University Press, 2005), 57–60.

41 Krasikov, "Commodity Number One (Part 2)," 169.

42 Viktor Erofeev, *Russkij apokalipsis: opyt chudožestvennoj eschatologii* (Moscow: Zebra E, 2008), 19–20; Vertimas į anglų kalbą: Victor Erofeyev, "The Russian God," New Yorker, gruodžio 16, 2002. Apie Vladimirą Jerofejevą, Stalino vertėją, žr. "Stalin's Translator Dead at 90," *Moscow Times*, 2011 m. liepos 20 d, http://www.themoscowtimes.com/ news/article/stalins-translator-dead-at-90/440793.html#axzz1SaU9kXl7 (žiūrėta 2011 m. liepos 20 d.).

43 Erofeev, *Russkij apokalipsis*, 20–21.

2. Degtinės politika

1 Alexander Nemtsov, "Alcohol-Related Human Losses in Russia in the 1980s and 1990s," *Addiction* 97 (2002): 1413; Judyth Twigg, "What Has Happened to Russian Society?" in *Russia after the Fall*, ed. Andrew Kuchins (Washington, D.C.: Carnegie Endowment, 2002), 172.

2 Aleksandr Nemcov, *Alkogol'nyj uron regionov Rossii* (Moscow: Nalex, 2003); cituojama: Daria A. Khaltourina and Andrey V. Korotayev, "Potential for Alcohol Policy to Decrease the Mortality Crisis in Russia," *Evaluation & the Health Professions* 31, no. 3 (2008): 273.

3 Melvin Goodman, *Gorbachev's Retreat: The Third World* (New York: Praeger, 1991), 100.

4 Jay Bhattacharya, Christina Gathmann, and Grant Miller, *The Gorbachev Anti-Alcohol Campaign and Russia's Mortality Crisis*. NBER Working Paper Series No. 18589 (Cambridge, Mass.: National Bureau of Economic Research, 2012), 2; "Vladimir Putin on Raising Russia's Birth Rate," *Population and Development Review* 32, no. 2 (Documents) (2006): 386; Aleksandr Nemcov, "Tendencii potreblenija alkogolja i obuslovlennye alkogolem poteri zdorov'ja i žizni v Rossii v 1946–1996 gg.," in *Alkogol' i zdorov'e naselenija Rossii: 1900-2000*, ed. Andrei K. Demin (Moscow: Rossiiskaja associacija obščestvennogo zdorov'ja, 1998), 105; David Zaridze et al., "Alcohol and Cause-Specific Mortality in Russia: A Retrospective Case-Control Study of 48,557 Adult Deaths," *The Lancet* 373 (2009): 2201–14.

5 Pravitel'stvo Rossijskoj Federacii (Rusijos Federacijos vyriausybė), "Koncepcija realizacii gosudarstvennoj politiki po sniženiju masštabov zloupotreblenija alkogol'noj produktcej i profilaktike alkogolisma sredi naselenija Rossijskoj Federacii na period do 2020 goda" (Valstybinė piktnaudžiavimo alkoholiu masto mažinimo politikos ir alkoholizmo prevencijos tarp Rusijos Federacijos gyventojų iki 2020 m. įgyvendinimo koncepcija), įsakymas Nr. 2128-r, 2009 m. gruodžio 30 d.

6 Murray Feshbach, "Potential Social Disarray in Russia Due to Health Factors," *Problems of PostCommunism* 52, no. 4 (2005): 22, and "The Health Crisis in Russia's Ranks," *Current History*, October, 2008, 336; Dar'ja A. Chalturina ir Andrej V. Korotaev, "Vvedenije: alkogol'naja katastrofa; kak ostanovit' vymiranie Rossii," in *Alkogol'naya katastrofa i vozmožnosti gosudarstvennoj politiki v preodolenii alkogol'noj sverkosmertnosti v Rossii*, ed. Dar'ya A. Chalturina ir Andrej V. Korotaev (Moscow: Lenand, 2010).

7 Mark Lawrence Schrad, "Moscow's Drinking Problem," *New York Times*, 2011 m. balandžio 17 d.

8 Pravitel'stvo Rossijskoj Federacii, "Kontsepcija realizacii gosudarstvennoj politiki."

9 James C. Scott, *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1998), 194–95. Orwello romaną *1984* įkvėpė antiutopinis rusų rašytojo Jevgenijaus Zamiatino romanas Mes, užbaigtas 1921 m.

10 Maria Lipman, "Stalin Lives," *Foreign Policy*, 2013 m. kovo 1 d., http://www.foreignpolicy.com/articles/2013/03/01/stalin_lives (žiūrėta 2013 m. kovo 3 d.).

11 Scott, *Seeing Like a State*, 2. Taip pat žr. Charles Tilly, pasak kurio keturios valstybės funkcijos, yra karo veiksmai, valstybės kūrimas, gynyba ir išteklių išgavimas. Abu požiūriai akcentuoja visuomenės išteklių išgavimą, prievartos monopolizavimą ir valstybės saugumo užtikrinimą. Charles Tilly, "Warmaking and Statemaking as Organized Crime," in *Bringing the State Back In*, ed. Peter Evans, Dietrich Rueschmeyer, and Theda Skocpol (New York: Cambridge University Press, 1985), 181. Taip pat žr. Francis Fukuyama, *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011), 389.

12 Sheila Fitzpatrick, *The Russian Revolution, 1917-1932* (New York: Oxford University Press, 1982), 119; Stephen Kotkin, *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization* (Berkeley: University of California Press, 1995).

13 Vladimir I. Lenin, "X vserossijskaja konferenciya RKP(b)," in *Sočinenija, tom 32: dekabr' 1920–avgust 1921* (Moscow: Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury, 1951), 403.

14 30 milijonų *pūdų* grūdų sudaro 491 milijoną kilogramų arba 1,08 milijardų svarų per metus. Žr. f. 374 (Narodnyj komissariat raboče-krest'janskoj inspekcii SSSR), op. 15, d. 1291, l.18–22, Gosudarstvennyi Archiv Rossiskoj Federacii (State archive of the Russian Federation), Moscow. Taip pat žr. Gregory Sokolnikov et al., *Soviet Policy in Public Finance: 1917–1928* (London: Oxford University Press, 1931), 194; Anton M. Bol'shakov, *Derevnja, 1917-1927* (Moscow: Rabotnik prosveščenija, 1927), 339–41. Apie girtuokliavimą partijoje žr. T. H. Rigby, *Communist Party Membership in the U.S.S.R., 1917-1967* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1968), 121–25.

15 Alexandero Hamiltono 1789 m. Tarifų akte ir 1791 m. federaliniame mokesčių įstatyme neproporcingai daug dėmesio skirta alkoholiui. Juos priėmus kilęs Viskio sukilimas primena, kaip prieštaringai jie buvo vertinami. Vis dėlto, pagrindine konfederatų nesėkmės priežastimi laikomas nesugebėjimas surinkti federalinių mokesčių. Mark Lawrence Schrad, "The First Social Policy: Alcohol Control and Modernity in Policy Studies," *Journal of Policy History* 19, no. 4 (2007): 433–34. Taip pat žr. W. J. Rorabaugh, *The Alcoholic Republic: An American Tradition* (New York: Oxford University Press, 1979), 50–55; Charles van Onselen, "Randlords and Rotgut 1886–1903: An Essay on the Role of Alcohol in the Development of European Imperialism and Southern African Capitalism, with Special Reference to Black Mineworkers in the Transvaal Republic," *History Workshop* 1, no. 2 (1976).

16 James C. Scott, *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1990), 121.

17 David Christian, "The Black and the Gold Seals: Popular Protest against the Liquor Trade on the Eve of Emancipation," in *Peasant Economy, Culture, and Politics of European Russia, 1800- 1921*, ed. Esther Kingston-Mann and Jeffrey Burds (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1991), 273–77.

18 Carl Friedrich and Zbigniew Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* (New York: Praeger, 1956), 33.

19 Scott, *Seeing Like a State*, 5. Apie Rusijos istoriją žr. Allen C. Lynch, *How Russia Is Not Ruled: Reflections on Russian Political Development* (New York: Cambridge University Press, 2005), 7–8, 18 21; Tim McDaniel, *The Agony of the Russian Idea* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1996), 14.

20 Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*(New York: Random House, 1975).

21 Alexander Barmine, *One Who Survived: The Life Story of a Russian under the Soviets* (New York: G. P. Putnam's Sons, 1945), 214. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui Stalinas pasigrobė didžiulę Hitlerio propagandos ministro Josepho Goebbelso filmų kolekciją. Be sovietinių filmų, Stalinas labai mėgo vesternus, detektyvus, filmus apie gangsterius ir tuos, kuriuose vaidina Charlie

Chaplinas. Svetlana Allilueva, *Only One Year*, trans. Paul Chavchavadze (New York: Harper & Row, 1969), 389.

22 Richard Stites, *Russian Popular Culture: Entertainment and Society since 1900* (New York: Cambridge University Press, 1992), 94–95; Neya Zorkaya, *The Illustrated History of Soviet Cinema* (New York: Hippocrene Books, 1991), 109.

23 Richard Taylor, *Film Propaganda: Soviet Russia and Nazi Germany* (New York: I. B. Tauris, 1998), 64.

24 J. Hoberman and Jonathan Rosenbaum, *Midnight Movies* (New York: Da Capo, 1991), 231.

25 Peter Kenez, *Cinema and Soviet Society from the Revolution to the Death of Stalin* (London: I. B. Tauris, 2001), 179.

26 Scott, *Domination and the Arts of Resistance*, 18.

27 Joan Neuberger, *Ivan the Terrible: The Film Companion* (New York: I. B. Tauris, 2003), 22; Maureen Perrie, *The Cult of Ivan the Terrible in Stalin's Russia* (New York: Palgrave, 2001), 176. Apdovanojimas buvo netikėtas, nes Stalino apdovanojimų komitetas anksčiau buvo išbraukęs Eizenšteino filmą iš pretendentų sąrašo. Apdovanojimas buvo skirtas pareikalavus pačiam Stalinui. Leonid Kozlov, "The Artist and the Shadow of Ivan," in *Stalinism and Soviet Cinema*, ed. Richard Taylor and D. W. Spring (London: Routledge, 1993), 126; Orlando Figes, *Natasha's Dance: A Cultural History of Russia* (New York: Macmillan, 2003), 497. Apie Eizenšteino nuojautas žr. Richard Taylor, "Eisenstein, Sergei," FilmReference.com, http://www.filmreference.com/Directors-Du-Fr/Eisenstein-Sergei.html.

28 Herbert Marshall, *Masters of the Soviet Cinema: Crippled Creative Biographies* (London: Routledge, 1983), 9; Kozlov, "The Artist and the Shadow of Ivan," 122.

29 Mikhail Romm, *Besedy o kino* (Moscow: Iskusstvo, 1964), 91. Taip pat žr. Marshall, *Masters of the Soviet Cinema*, 229.

30 Perrie, *The Cult of Ivan the Terrible in Stalin's Russia*, 177.

31 Kozlov, "The Artist and the Shadow of Ivan," 123.

32 Leonid K. Kozlov, "'Ten' Groznogo i chudožnik," *Kinovedčeskie zapiski* 15 (1992): 38; Figes, *Natasha's Dance*, 497.

33 Kozlov, "The Artist and the Shadow of Ivan," 127.

34 Marshall, *Masters of the Soviet Cinema*, 221; Donald Rayfield, *Stalin and His Hangmen: The Tyrant and Those Who Killed for Him* (New York: RandomHouse, 2005), 433; David Sillito, "Hamlet: The Play Stalin Hated," BBC, 2012 m. balandžio 22 d., http://www.bbc.co.uk/news/maga- zine-17770170 (žiūrėta 2012 m. balandžio 22 d.).

35 Romm, *Besedy o kino* , 91.

36 Richard Taylor, "Sergei Eisenstein: The Life and Times of a Boy from Riga," in *The Montage Principle: Eisenstein in New Cultural and Critical Contexts*, ed. Jean Antoine-Dunne and Paula Quigley (Amsterdam: Rodopi, 2004), 40–41; Kenez, *Cinema and Soviet Society*, 197; Grigorij Mar'jamov, *Kremlevskij cenzor: Stalin smotrit kino* (Moscow: Konfederacija sojuzov kinomatografistov 'Kinocentr', 1992), 84–91; vertimą į anglų kalbą rasite http://www.revolutionarydemocracy.org/rdv3n2/ivant.htm. Apie Eizenšteino pastabas žr. Kozlov, "The Artist and the Shadow of Ivan," 129.

37 Apie Eizenšteino užrašus žr. Taylor, "Sergei Eisenstein: The Life and Times of a Boy from Riga," 40. Apie jo sprendimą nekeisti filmo žr. Kozlov, "The Artist and the Shadow of Ivan," 248 n91.

38 Rostislav N. Jurenev, ed., *Eizenštein v vospominanijach sovremennikov* (Moscow: Iskusstvo, 1974), 283.

39 Kozlov, "The Artist and the Shadow of Ivan," 130.

40 Robert Conquest, *Stalin: Breaker of Nations* (New York: Penguin Books, 1991), 312; Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, 466–67.

41 Albert J. LaValley and Barry P. Scherr, *Eisenstein at 100: A Reconsideration* (New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 2001), 117, 42–43.

42 Sergey Radchenko, *Two Suns in the Heavens: The Sino-Soviet Struggle for Supremacy, 1962– 1967* (Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press, 2009), 135, 225. Apie Chruščiovą taip pat žr. Steve LeVine, *The Oil and the Glory: The Pursuit of Empire and Fortune on the Caspian Sea* (New York: Random House, 2007), 51.

43 Paul R. Bennett, *Russian Negotiating Strategy: Analytic Case Studies from Salt and Start* (Commack, N.Y.: Nova, 1997), 64–65; James Humes, *Nixon's Ten Commandments of Leadership and Negotiation* (New York: Touchstone, 1998), 49. Apie Brežnevo alkoholizmą žr. Donald Trelford, "A Walk in the Woods with Gromyko," *Observer*, balandžio 2, 1989; Richard Ned Lebow and Janice Gross Stein, *We All Lost the Cold War* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1994), 478.

44 Anatoly Dobrynin, *In Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents (1962–1986)* (New York: Times Books, 1995), 373.

45 Ibid., 281–82.

46 Aleksandr Nemcov, *Alkogol'naja istorija Rossii: noveišij period* (Moscow: URSS, 2009), 66. Apie *Kto kogo? žr.* Christopher Read, *Lenin: A Revolutionary Life* (New York: Routledge, 2005), 248.

3. Baisusis gėrimas. Ivanas Rūstusis ir alkoholis Maskvos dvare

1 Stephen Graham, *Ivan the Terrible: Life of Ivan IV of Russia* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1933), 4.
2 Arthur Voyce, *The Moscow Kremlin: Its History, Architecture, and Art Treasures* (Berkeley: University of California Press, 1954), 19; Graham, *Ivan the Terrible*, 5.
3 Nathan Haskell Dole, *Young Folks' History of Russia* (New York: Saalfield Publishing Co., 1903), 271. Taip pat žr. R. E. F. Smith and David Christian, *Bread and Salt: A Social and Economic History of Food and Drink in Russia* (New York: Cambridge University Press, 1984).
4 Dole, *Young Folks' History of Russia*, 271. Taip pat žr. Freiherr Sigmund von Herberstein, *Description of Moscow and Muscovy: 1557* (New York: Barnes & Noble, 1969), 65.
5 H. Sutherland Edwards, "Food and Drink," in *Russia as Seen and Described by Famous Writers*, ed. Esther Singleton (New York: Dodd, Mead & Co., 1906), 260–61; James Billington, *The Icon and the Axe: An Interpretive History of Russian Culture* (New York: Alfred A. Knopf, 1966), 86.
6 Dole, *Young Folks' History of Russia*, 271.
7 M. P. Alekseev, "Zapadnoevropeiskie slovarnye materialy v drevnerusskich azbukovnikach XVI–XVII vekov," in *Akademiku Viktoru Vladimirovichu Vinogradovu k ego šestidesjatiletiju: sbornik statei*, ed. Akademiya nauk SSSR (Moscow: Izdatel'svto akademii nauk SSSR, 1956), 41; cituojama: Billington, *Icon and the Axe*, 86. Apie vakariečių pasakojimų svarbą Viduramžių Rusijos istorijai žr. Vasilij O. Ključevskij, *Skazanie inostrancev o moskovskom gosudarstve* (Moscow: Universitetskoi Tipografiya Katkov i Ko., 1866); August Ludwig von Schlözer, *Nestor: Ruskija lietopisi na drevleslavenskom jazykie*, 3 vols. (St. Petersburg: Imperatorskaya Tipografiya, 1816), 2:295–96.
8 Kaip ir priimdamas kitus pasiuntinius, didysis Maskvos kunigaikštis ir pats keldavo tostus. Von Herbersteinas pasakojo, neva didysis kunigaikštis kėlė tostus už Šventosios Romos imperatorių Maksimilijaną pareikšdamas: „tu turi išgerti šią ir visas kitas taures, kurias keliame rodydami savo draugiškumą mūsų broliui Maksimilijanui, ir paskui papasakoti jam, ką matei". Von Herberstein, *Description of Moscow and Muscovy: 1557*, 67.
9 Ibid., 66–67.
10 Janet Martin, *Medieval Russia, 980–1584*, 2nd ed. (New York: Cambridge University Press, 2007), 364–69.
11 Visuose pasakojimuose teigiama, kad bojariną Andrejų Šuiskį atiduoti gyvą suėsti šunims įsakė pats trylikametis caraitis Ivanas. Ibid., 370; Henri Troyat, *Ivan the Terrible* (New York: E. P. Dutton, 1984), 16.
12 Taip jis pasakė per 1551 m. Stoglavo soboro atidarymą..Troyat, *Ivan the Terrible*, 16, 27. taip pat žr.: J. L. I. Fennell, ed., *Prince A. M. Kurbsky's History of Ivan IV* (Cambridge: Cambridge University Press, 1965), 19.
13 Isabel de Madariaga, *Ivan the Terrible: First Tsar of Russia* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2005), 360; Troyat, *Ivan the Terrible*, 106.
14 Troyat, *Ivan the Terrible*, 16. Apie Ivano girtavimą jaunystėje žr. James Graham, *Vessels of Rage, Engines of Power: The Secret History of Alcoholism* (Lexington, Va.: Aculeus, 1993), 165.
15 Kazemir Vališevskij, *Ivan Groznyj, 1530–1584* (Moskva: Obščestvennaja pol'za, 1912), 142–43. Dėl žodžio *car* kilmės kyla daug ginčų. Vieni istorikai mano, kad jis kilęs iš totorių kalbos, o kiti mano, kad slavų kalbose jis reiškė cezarį, ir taip vadindamiesi valdovai reiškė pretenzijas ir į imperatoriaus rangą, ir į turtingą imperijos tradiciją.
16 Sergei F. Platonov, *Ivan the Terrible*, trans. Joseph Wieczynski (Gulf Breeze, Fla.: Academic International, 1974), 104; de Madariaga, *Ivan the Terrible*, 148, 361.
17 Troyat, *Ivan the Terrible*, 133.
18 Fennell, *Prince A. M. Kurbsky's History of Ivan IV* and *The Correspondence between Prince A. M. Kurbsky and Tsar Ivan IV of Russia, 1564–1579* (Cambridge: Cambridge University Press, 1963).
19 Fennell, *Prince A. M. Kurbsky's History of Ivan IV*, 163–65.
20 Ibid., 165.
21 Troyat, *Ivan the Terrible*, 193.
22 Ibid., 134.
23 de Madariaga, *Ivan the Terrible*, 148.

24 Fennell, *Prince A. M. Kurbsky's History of Ivan IV*, 181. 25. Ibid., 291.
25 Ibid., 291.
26 Paul Bushkovitch, *Peter the Great: The Struggle for Power, 1671-1725*(New York: Cambridge University Press, 2001), 38.
27 George Backer, *The Deadly Parallel: Stalin and Ivan the Terrible* (New York: Random House, 1950). Ypač žr. Alexander Yanov, *The Origins of Autocracy: Ivan the Terrible in Russian History*, trans. Stephen Dunn (Berkeley: University of California Press, 1981), 59-60.
28 Giles Fletcher, *Of the Russe Commonwealth: 1591*, facsimile ed. (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1966), 43-44. Taip pat žr. 6 ir 7 šios knygos skyrių.
29 Troyat, *Ivan the Terrible*, 106. Gyvendamas tremtyje kunigaikštis Kurbskis dažniausiai smerkė ne patį Ivaną, bet jo parankinius už blogą įtaką carui. de Madariaga, *Ivan the Terrible*, 148. žr., pavyzdžiui: Fennell, *Prince A. M. Kurbsky's History of Ivan IV*, 131, 57, 65.
30 Troyat, *Ivan the Terrible*, 169.
31 Graham, *Vessels of Rage*, 165; Platonov, *Ivan the Terrible*, 36, 108; Troyat, *Ivan the Terrible*, 123-34, 220; Richard Hellie, "In Search of Ivan the Terrible," in *S. F. Platonov's Ivan the Terrible*, ed. Joseph Wieczynski (Gulf Breeze, Fla.: Academic International, 1974), xx, xxvi- xxvii; de Madariaga, *Ivan the Terrible*, 178-83; Robert Nisbet Bain, *Slavonic Europe: A Political History of Poland and Russia from 1447 to 1796* (Cambridge: Cambridge University Press, 1908), 121.
32 Platonov, *Ivan the Terrible*, 128;. Troyat, *Ivan the Terrible*, 222.
33 Graham, *Ivan the Terrible*, 296.
34 Caroline Brooke, *Moscow: A Cultural History* (New York: Oxford University Press, 2006), 15.
35 Martin, *Medieval Russia, 980-1584*, 365-66.
36 Graham, *Ivan the Terrible*, 314. Pasakojimai apie Ivano mirtį šiek tiek skiriasi: originaliuose pasakojimuose teigiama, kad atėjus gydytojams „jis jau buvo uždusęs ir visiškai sustingęs". Neaišku, ar jis buvo uždusintas, užspringęs ar negalėjo kvėpuoti dėl kokių nors kitų priežasčių. de Madariaga, *Ivan the Terrible*, 352-58.
37 Fennell, *Prince A. M. Kurbsky's History of Ivan IV*, 289.

4. Petras I. Modernizacija ir alkoholizacija

1 Samuel Collins, *The Present State of Russia, in a Lefter to a Friend at London; Wriften by an Eminent Person Residing at the Great Czars Court at Mosco for the Space of Nine Years* (London: John Winter, 1671), 63-64. Apie 1648 m. smuklių sukilimus žr. 5 skyrių.
2 Lindsey Hughes, *Peter the Great: A Biography* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2004), 12; Robert K. Massie, *Peter the Great: His Life and World* (New York: Alfred A. Knopf, 1980), 118.
3 Joseph T. Fuhrmann, *Tsar Alexis, His Reign and His Russia* (Gulf Breeze, Fla.: Academic International, 1981), 195.
4 Eugene Schuyler, *Peter the Great, Emperor of Russia: A Study of Historical Biography* (New York: Charles Scribner's Sons, 1890), 14.
5 Philip Longworth, *Alexis, Tsar of All the Russias* (London: Secker & Warburg, 1984), 219.
6 Hughes, *Peter the Great*, 11.
7 Pirmieji užsienio keliautojai degtinę dažnai vadindavo brendžiu - panašiausiu į ją jiems pažįstamu distiliuotu gėrimu. Schuyler, *Peter the Great*, 57.
8 Ibid., 59.
9 Lindsey Hughes, *Sophia: Regent of Russia, 1657-1704* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1990), 68-69. Taip pat žr. ibid., 58. Schuyler, *Peter the Great*, 68; Lindsey Hughes, "Sophia Alekseyevna and the Moscow Rebellion of 1682," *Slavonic and East European Review* 63, no. 4 (1985): 536.
10 Hughes, *Sophia*, 231-37.
11 Schuyler, *Peter the Great*, 325-29. Jakobas von Staehlinas pateikia pasakojimus apie girtų šaulių bandymus nužudyti carą Petrą knygoje *Original Anecdotes of Peter the Great: Collected from the Conversation of Several Persons of Distinction at Petersburgh and Moscow* (London: J. Murray, 1788), 31-32.
12 John Barrow, *The Life of Peter the Great* (Edinburgh: William P. Nimmo & Co., 1883), 96; Dmitrij N. Borodin, *Kabak i ego prošloe* (St. Petersburg: Vilenchik, 1910), 45, cituojama: Boris Segal, *Russian Drinking : Use and Abuse of Alcohol in Pre-Revolutionary Russia* (New Brunswick, N.J.: Rutgers Center of Alcohol Studies, 1987), 72.
13 Šis dvaras, kurio pavadinimas pažodžiai reiškia „naujasis atsimainymas", yra netoli tos vietos,

kur dabar įsikūręs Maskvos Lokomotyvo futbolo stadionas. Ernest A. Zitser, *The Transfigured Kingdom: Sacred Parody and Charismatic Authority at the Court of Peter the Great* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2004), 4.

14 Philip John von Strahlenberg, *An Historico-Geographical Description of the North and Eastern Parts of Europe and Asia; but More Particularly of Russia, Siberia and Great Tatary* (London: J. Brotherton, J. Hazard, W. Meadows, T. Cox, T. Astley, S. Austen, L. Gilliver, and C. Corbet, 1738), 238; Paul Bushkovitch, *Peter the Great: The Struggle for Power, 1671–1725* (New York: Cambridge University Press, 2001), 194. Rusų kalboje žodis *nemeckij* reiškia ir „vokiškas", ir „svetimšališkas", taigi *nemeckaja sloboda* gyveno ne tik vokiečiai, bet ir kitų tautybių svetimšaliai.

15 Robert Nisbet Bain, *Slavonic Europe: A Political History of Poland and Russia from 1447 to 1796* (Cambridge: Cambridge University Press, 1908), 324.

16 Borodin, *Kabak i ego prošloe*, 45, cituojama: Segal, *Russian Drinking*, 72. Lindsey Hughes, *Russia in the Age of Peter the Great* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1998), 418–19. Taip pat žr. Derek Wilson, *Peter the Great* (New York: St. Martin's, 2010), 41.

17 Hughes, *Peter the Great*, 36; Wilson, *Peter the Great*, 40.

18 Massie, *Peter the Great*, 116–17; Yaroslav E. Vodarskii, "Peter I," in *The Emperors and Empresses of Russia: Rediscovering the Romanovs*, ed. Donald J. Raleigh and A. A. Iskenderov (Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 1996), 12.

19 Apie tai, kaip Lefortas „išmokė carą girtuokliauti", žr. von Strahlenberg, *Russia, Siberia and Great Tatary*, 238, 43; James Cracraft, *The Revolution of Peter the Great* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2003), 5. Leibnizo žodžiai cituojami iš: Massie, *Peter the Great*, 118.

20 "Peter the Great in England," *The Living Age* 47, no. 11 (1855): 468. Apie bendrą apsilankymo poveikį žr. Arthur MacGregor, "The Tsar in England: Peter the Great's Visit to London in 1698," *The Seventeenth Century* 19, no. 1 (2004); Anthony Cross, *Peter the Great through British Eyes: Perceptions and Representations of the Tsar since 1698* (New York: Cambridge University Press, 2000), 20.

21 "Peter the Great in England," 471. Taip pat žr. MacGregor, "Tsar in England"; Wilson, *Peter the Great*, 55. Apie incidentą su beždžione žr. Barrow, *Life of Peter the Great*, 88; Leo Loewenson, "Some Details of Peter the Great's Stay in England in 1698: Neglected English Material," *Slavonic and East European Review* 40, no. 95 (1962): 434.

22 Zitser, *Transfigured Kingdom*, 46; Massie, *Peter the Great*, 118.

23 Massie, *Peter the Great*, 118.

24 von Strahlenberg, *Russia, Siberia and Great Tatary*, 249; Alfred Rambaud, *Russia*, 2 vols. (New York: P. F. Collier & Son, 1902), 2:51-52.

25 von Staehlin, *Original Anecdotes of Peter the Great*, 354; Taip pat žr. John Banks, *Life of Peter the Great*, 2 vols. (Boston: Houghton, Mifflin, 1882), 2:220–21; Cross, *Peter the Great through British Eyes*, 44. Anthony Crosso pasakojimai, kaip Petras Didysis nugirdydavo net tvirčiausius jūreivius, perpasakoti Thomaso Haleo, Archangelske gyvenusio britų pirklio, 1702 m. rugpjūčio 20 d. laiške, kuris rastas Britanijos bibliotekoje, Add. Mss. 33,573, Hale Papers, Correspondence vol. 11 (1661–1814), f. 178.

26 Walter K. Kelly, *History of Russia, from the Earliest Period to the Present Time*, 2 vols. (London: Henry G. Bohn, 1854), 1:260; Philippe-Paul (comte de) Ségur, *History of Russia and of Peter the Great* (London: Treuttel and Würtz, Treuttel, Jun. and Richter, 1829), 270; Bushkovitch, *Peter the Great*, 233.

27 Friedrich Wilhelm von Bergholz, *Dnevnik kammer-junkera Berkhgol'ca, vedennyj im v Rossii v carstvovanie Petra Velikago, s 1721–1725 g.*, trans. I. Ammon, 2nd ed. (Moscow: Tipograpfija Katkova i Ko., 1858), 2:349. Taip pat žr. Massie, *Peter the Great*, 119.

28 von Strahlenberg, *Russia, Siberia and Great Tatary*, 240; Vladislav B. Aksenov, *Veselie Rusi, XX vek: gradus noveišei rossijskoj istorii ot "p'janogo bjudžeta" do "suchogo zakona"* (Moscow: Probel-2000, 2007), 32–33.

29 Massie, *Peter the Great*, 119–20. Tokia scena primena Pietero Bruegelo (liūdnai) pagarsėjusį 1559 m. paveikslą *The Fight between Carnival and Lent* (*Karnavalo ir pasninko kova*).

30 Kelly, *History of Russia*, 338–39. Apie Zotovo bibliją žr. James Cracraft, *The Church Reform of Peter the Great* (Palo Alto, Calif.: Stanford University Press, 1971), 11.

31 Just Juel, "Iz zapisok datskogo poslannika Iusta Iulia," *Russkii arkhiv* 30, no. 3 (1892): 41; Hughes, *Russia in the Age of Peter the Great*, 258. Net Voltaire'as, pasakodamas apie Petrą, mini Volkovą; žr. M. de Voltaire, *The History of the Russian Empire under Peter the Great*, 2 vols. (Berwick, U.K.: R. Taylor, 1760), vol. 1, chap. 9, "Travels of Peter the Great."

32 Lindsey Hughes, "Playing Games: The Alternative History of Peter the Great," *SSEES Occasional Papers* 41 (1998): 13, ir *Peter the Great*, 90.

33 Wilson, *Peter the Great*, 33; Hughes, *Peter the Great*, 73.

34 Borodin, *Kabak I Ego Prošloe*, 44; Hughes, *Peter the Great*, 157; H. Sutherland Edwards, "Food and Drink," in *Russia as Seen and Described by Famous Writers*, ed. Esther Singleton (New York: Dodd, Mead & Co., 1906), 260-61.

35 von Strahlenberg, *Russia, Siberia and Great Tatary*, 240–41; Segal, *Russian Drinking*, 72. Segalas remiasi Aleksejaus Tolstojaus istoriniu romanu *Pjotr Pervyj* (Moskva: Pravda, 1971), 335. Taip pat žr. Massie, *Peter the Great*, 117. Net švedų dramaturgas Augustas Strindbergas mini, kaip Petras įvirsdavo į namus, savo apsakymų rinkinyje *Historical Miniatures (1905)* (Middlesex, U.K.: Echo Library, 2006), 152.

36 Hughes, *Peter the Great*, 147.

37 Apie ydingą Petro auklėjimą žr. von Strahlenberg, *Russia, Siberia and Great Tatary*, 238. Apie pasilinksminimų poreikį žr. Rambaud, *Russia*, 27. Apie priešišką kultūrinę reakciją žr. Hughes, *Russia in the Age of Peter the Great*; Wilson, *Peter the Great*, 34. Apie parodijavimą siekiant diskredituoti tradicijas žr. Zitser, *Transfigured Kingdom*, 3-9.

38 von Strahlenberg, *Russia, Siberia and Great Tatary*, 240–41.

39 Kelly, *History of Russia*, 289. Taip pat žr. Orlando Williams Wight, *Life of Peter the Great*, 2 vols. (Boston: Houghton, Mifflin, 1882), 1:223-25.

40 Petras pats išplaukė pasitikti pirmojo pirklių laivo, atplaukusio į jo naująją sostinę. Paskui Petras, atlikdamas locmano darbą, tą danų laivą su druskos ir vyno kroviniu pats nuvedė į uostą, iš savo kišenės sumokėjo škiperiui penkis šimtus dukatų ir išleido įsaką, visiems laikams atleidžiantį šį laivą nuo muitų. Nathan Haskell Dole, *Young Folks' History of Russia* (New York: Saalfield Publishing Co., 1903), 391.

41 Massie, *Peter the Great*, 119. Iš tiesų daugelis oficialių reikalų buvo tvarkomi neoficialiais kanalais. Visos carui adresuotos peticijos ir pranešimai patekdavo ant Romodanovskio stalo. Jeigu kas nors skųsdavosi carui dėl kokios nors patirtos skriaudos, jis suversdavo kaltę pastarajam: „Tai ne mano kaltė. Viskas priklauso nuo Maskvos caro", t. y. Romodanovskio. Kelly, *History of Russia*, 271-72.

42 Juel, "Iz zapisok datskogo poslannika Iusta Iulia," 37.

43 Kelly, *History of Russia*, 298. Taip pat žr. Walter J. Gleason, *Empress Anna: Favorites, Policies, Campaigns* (Gulf Breeze, Fla.: Academic International, 1984), 194; Hughes, *Peter the Great*, 91, ir "Playing Games," 13. Caro išugdyta priklausomybė nuo alkoholio sukeldavo tragiškų pasekmių, nes Rusijos pasiuntiniai girtaudavo ir vykdydami savo misiją užsienyje. Adamas Olearijus pasakojo, kad 1608 m. Rusijos ambasadorius Švedijos karaliaus Karolio IX dvare gėrė tiek daug, kad buvo rastas negyvas lovoje. Samuel H. Baron, ed., *The Travels of Olearius in Seventeenth-Century Russia* (Palo Alto, Calif.: Stanford University Press, 1967), 144. Taip pat žr. Vladimir P. Nuzhnyi, *Vino v zhizni i zhizn' v vine* (Moscow: Sinteg, 2001), 24.

44 "Peter the Great as Peter the Little," in *Review of Reviews*, vol. 5, January-June, ed. W. T. Stead (London, Mowbray House: 1892), 172; Juel, "Iz zapisok datskogo poslannika Iusta Iulia," 30, 32, 42-44. Taip pat žr. Hughes, *Russia in the Age of Peter the Great*, 266.

45 Hughes, *Russia in the Age of Peter the Great*, 266. Cituojama iš: Juel, "Iz zapisok datskogo poslannika Iusta Iulia," 43-44.

46 Cracraft, *Church Reform of Peter the Great*, 13. Taip pat žr. Banks, *Life of Peter the Great*, 2:222–23. Banksas cituoja Britanijos muziejuje saugomą daktaro Bircho rankraštį.

47 Bergholz, *Dnevnik kammer-junkera Berkhgol'ca*, 1:257. Taip pat žr. ibid., 1:237; Banks, *Life of Peter the Great*, 216.

48 Barrow, *Life of Peter the Great*, 116; Kelly, *History of Russia*, 254-55.

49 Ségur, *History of Russia and of Peter the Great*, 381; von Strahlenberg, *Russia, Siberia and Great Tatary*, 241-42.

50 Kelly, *History of Russia*, 254-55. Apie Romodanovskio lokį žr. Friederich Christian Weber, *The Present State of Russia* (London: W. Taylor, 1722), 137. Taip pat žr. Kelly, *History of Russia*, 271-72; Robert Coughlan, *Elizabeth and Catherine: Empresses of All the Russias* (New York: G. P. Putnam's Sons, 1974), 17. Kitų vertingų pasakojimų apie Petro žiaurumą rasite romanisto Aleksejaus Tolstojaus kūriniuose. Išsamiais tyrimais pagrįstoje savo knygoje *Petras I* Tolstojus atskleidžia, kaip Petro Linksmoji draugija žemino senuosius bojarinus: „Jie išrengė kunigaikštį Beloselskį nuogą ir jo sėdmenimis traiškė kiaušinius... Kunigaikščiui Volkonskiui įkišo į išangę žvakę ir giedojo giesmes, kol iš juoko nebepastovėjo ant kojų. Jie ištepdavo didikus derva ir degutu ir versdavo juos stovėti aukštyn kojomis. Dvariškiui Ivanui Akakievičiui jie net dumplėmis pumpavo į išangę orą, ir šis dėl to greitai mirė." Tolstoj, *Pjotr Pervyj*, 214; vertimas į anglų kalbą iš: Segal, *Russian Drinking*, 72.

51 Rambaud, *Russia*, 27; von Strahlenberg, *Russia, Siberia and Great Tatary*, 248.

52 Ségur, *History of Russia and of Peter the Great*, 443.

53 Bushkovitchius pastebėjo, kad per puotą „Menšikovas smarkiai nusigėrė ir pametė brangakmeniais inkrustuotą riterio ordiną, padovanotą Prūsijos karaliaus. Laimei, kitą dieną jį rado ir grąžino vienas eilinis kareivis." Bushkovitch, *Peter the Great*, 344-46. Apie tokius žemakilmius žmones žr. Hughes, *Russia in the Age of Peter the Great*, 259. Švenčiant Aleksejaus gimimą, savaime suprantama, alkoholis irgi liejosi upėmis. Hughes, *Peter the Great*, 29.

54 Evgenii Viktorovich Anisimov, *The Reforms of Peter the Great: Progress through Coercion in Russia*, trans. John T. Alexander (Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 1993), 278-79.

55 Apie įpėdinystės įstatymą ir Jekaterinos karūnavimą žr. Anisimov, *Reforms of Peter the Great*, 279; Cracraft, *Revolution of Peter the Great*, 66-67. Apie šį Girtų Sinodą ir Petro mirtį žr. Kelly, *History of Russia*, 338-39.

5. Rusijos imperatorės. Valdžia sąmokslai ir degtinė

1 Vasilii O. Klyuchevskii, *A Course in Russian History: The Time of Catherine the Great*, vol. 2, trans. Marshall Shatz (Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 1997), 15-16.

2 Robert Nisbet Bain, *The Daughter of Peter the Great: A History of Russian Diplomacy and of the Russian Court under the Empress Elizabeth Petrovna, 1741-1762* (London: Archibald Constable & Co., 1899), 106; Mark Cruse and Hilde Hoogenboom, "Preface: Catherine the Great and Her Several Memoirs," in *The Memoirs of Catherine the Great*, ed. Mark Cruse and Hilde Hoogenboom (New York: Modern Library, 2005), xv.

3 Catherine II, *The Memoirs of Catherine the Great*, trans. Mark Cruse and Hilde Hoogenboom (New York: Modern Library, 2005), 4-5.

4 Klyuchevskii, *A Course in Russian History*, 17-18; Samuel Smucker, *Memoirs of the Court and Reign of Catherine the Second, Empress of Russia* (Philadelphia: Porter & Coates, 1855), 24; Catherine II, *Memoirs of Catherine the Great*, 74.

5 Catherine II, *Memoirs of Catherine the Great*, 120; Robert K. Massie, *Catherine the Great: Portrait of a Woman* (New York: Random House, 2011), 159; Henri Troyat, *Catherine the Great*, trans. Joan Pinkham (New York: E. P. Dutton, 1980), 86, 99-100.

6 Catherine II, *Memoirs of Catherine the Great*, 82-84.

7 Ibid., 184.

8 Klyuchevskii, *Course in Russian History*, 16-17.

9 Samuel M. Smucker, *The Life and Reign of Nicholas the First, Emperor of Russia* (Philadelphia: J. W. Bradley, 1856), 25.

10 Charles Geneviève Louis Auguste André Timothée d'Eon de Beaumont, *Leftres, mémoires & négociations particulieres du Chevalier d'Éon, ministre plénipotentiaire de France aupres du roi de la Grande Bretagne; avec M. M. les ducs de Praslin, de Nivernois, de Sainte-Foy, & Regnier de Guerchy ambassadeur extraordinaire, &c. &c. &c.* (London: Jaques Dixwell, 1764); vertimą į anglų kalbą rasite: Troyat, *Catherine the Great*, 26-27. Taip pat žr. Jean-Henri Castéra, *The Life of Catharine II. Empress of Russia*, 3rd ed., 3 vols. (London: T. N. Longman & O. Rees, 1799), 1:124. Henri Troyat, *Terrible Tsarinas: Five Russian Women in Power*, trans. Andrea Lyn Secara (New York: Algora, 2000), 153. Apie būtinybę balansuoti tarp Petro ir Jelizavetos žr. Cruse and Hoogenboom, "Catherine the Great and Her Several Memoirs," xvi.

11 C. C. J., "Russian Court Life in the Eighteenth Century," *Liftell's Living Age* 23, no. 1777 (1878): 762.

12 Troyat, *Catherine the Great*, 133.

13 Smucker, *Catherine the Second*, 38-39.

14 Troyat, *Catherine the Great*, 133-34.

15 Klyuchevskii, *Course in Russian History*, 17-18.

16 Harford Montgomery Hyde, *The Empress Catherine and Princess Dashkov* (London: Chapman & Hall, 1935), 29; Klyuchevskii, *A Course in Russian History*, 22-23; Troyat, *Catherine the Great*, 136-37.

17 Klyuchevskii, *Course in Russian History*, 22-23.

18 Valerie A. Kivelson, "The Devil Stole His Mind: The Tsar and the 1648 Moscow Uprising," *American Historical Review* 98, no. 3 (1993): 733; Dmitry Shlapentokh, "Drunkenness in the Context of Political Culture: The Case of Russian Revolutions," *International Journal of Sociology and Social Policy* 14, no. 8 (1994): 18; Paul Miliukov, Charles Seignobos, and Louis Eisenmann, *History of Russia, vol. 1: From the Beginnings to the Empire of Peter the Great* (New York: Funk & Wagnalls, 1968), 151. Adamas Olearijus vaizdingai aprašė liūdną likimą, ištikusį tuos, kurie dėl girtumo negalėjo pabėgti iš liepsnų; žr. Samuel H. Baron, ed., *The Travels of Olearius in Seventeenth-Century Russia* (Palo Alto, Calif.: Stanford University Press, 1967), 208-13.

19 Robert Coughlan, *Elizabeth and Catherine: Empresses of All the Russias* (New York: G. P. Putnam's Sons, 1974), 32. Apie Jekateriną I ir alkoholį žr. Sergej Romanov, *Istorija russkoj vodki* (Moskva: Veče, 1998), 117–18. Taip pat žr. Troyat, *Terrible Tsarinas*, 15–18.
20 Troyat, *Terrible Tsarinas*, 69.
21 Troyat, *Terrible Tsarinas*, 82–85; Evgenii Viktorovich Anisimov, "Empress Anna Ivanovna, 1730-1740," in *The Emperors and Empresses of Russia: Rediscovering the Romanovs*, ed. Donald J. Raleigh and A. A. Iskenderov (Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 1996), 45–53.
22 Coughlan, *Elizabeth and Catherine*, 37–38; Bain, *Daughter of Peter the Great*, 92.
23 Klyuchevskii, *Course in Russian History*, 23.
24 Ibid., 22; Alfred Rambaud, *Russia*, 2 vols. (New York: P. F. Collier & Son, 1902), 2:85.
25 Klyuchevskii, *Course in Russian History*, 23–24, 204; Walter K. Kelly, *History of Russia, from the Earliest Period to the Present Time*, 2 vols. (London: Henry G. Bohn, 1854), 1:463.
26 Troyat, *Catherine the Great*, 143–48.
27 Ibid., 148–49.
28 Ibid., 149.
29 Ekaterina Romanovna Dashkova, *The Memoirs of Princess Dashkova*, trans. Kyril Fitzlyon (Durham, N.C.: Duke University Press, 1995), 82; Massie, *Catherine the Great*, 268–69. Apie šiuos gandus žr. Virginia Rounding, *Catherine the Great: Love, Sex, and Power* (New York: Macmillan, 2006), 147.
30 Klyuchevskii, *Course in Russian History*, 26. Pretenzijos atlyginti per šventę patirtus nuostolius siekė apytiksliai 105 000 rublių. Rounding, *Catherine the Great*, 147. Walteris Kelly teigia, kad švenčiant dalyvavo net užsienio ambasadoriai. Kelly, *History of Russia*, 466.
31 Dashkova, *Memoirs of Princess Dashkova*, 81. Kliučevskis teigia, kad Petras taip pat reikalavo Jelizavetos Voroncovos, tačiau ji buvo išsiųsta į Maskvą ir ištekinta už Aleksandro Polianskio. Klyuchevskii, *A Course in Russian History*, 26.
32 Robert Nisbet Bain, *Peter III, Emperor of Russia: The Story of a Crisis and a Crime* (London: Archibald Constable & Co., 1902), 182–84; Kelly, *History of Russia*, 475.
33 Kelly, *History of Russia*, 473.
34 J. M. Buckley, *The Midnight Sun, the Tsar and the Nihilist* (Boston: D. Lothrop & Co., 1886), 168–71.
35 Smucker, *Catherine the Second*, 268–69.
36 Edvard Radzinsky, *Alexander II: The Last Great Tsar*, trans. Antonina W. Bouis (New York: Free Press, 2006), 16–17.
37 Smucker, *Life and Reign of Nicholas the First*, 69; Radzinsky, *Alexander II*, 32–34.
38 Žr., pavyzdžiui, Stephen Kotkin, *Armageddon Averted: The Soviet Collapse, 1970-2000* (New York: Oxford University Press, 2008), 99; Stephen White, *Russia's New Politics: The Management of a Postcommunist Society* (New York: Cambridge University Press, 2000), 29–30.

6. Žmogžudystė, intriga ir paslaptinga degtinės kilmė

1 Žr., pavyzdžiui: Linda Himelstein, *The King of Vodka: The Story of Pyotr Smirnov and the Upheaval of an Empire* (New York: HarperCollins, 2009), 287–338; K. V. Smirnova et al., *Vodočnyj korol' Petr Arsen'evich Smirnov i ego potomki* (Moscow: Raduga, 1999), 85–118. Apie tarptautinius ginčus, kylančius dėl tokio vaizdavimo žr. Boris S. Seglin, "Russkaja vodka v meždunarodnych sudach," *Biznes-advokat*, no. 1(2005); http://www.bestlawyers.ru/php/news/newsnew.phtml?id=370&idnew=14983&start=0 (žiūrėta 2013 m. vasario 8 d.).

2 *Vice Magazine* žurnalistas Ivaras Berglinas leidžiasi į panašią ekspediciją ieškoti degtinės ištakų dokumentiniame filme "Wodka Wars" iš ciklo *Vice Guide to Travel* http://www.youtube.com/watch?v=SR_37f6hHTE (žiūrėta 2013 m. liepos 21 d.).
3 Duomenų apie Viljamo Pochliobkino biografiją sėmiausi iš Pirmojo Rusijos televizijos dokumentinio filmo "Smert' kulinara: Vil'yam Pokhlebkin," http://www.rutv.ru/video.html?vid=39680&cid=5079&d=0.
4 Straipsnis „Vodka" *Bol'shaia sovetskaia entsiklopediia* (Didžiojoje sovietinėje eciklopedijoje) (vertimas į anglų kalbą), ed. A. M. Prokhorov (New York: Macmillan, 1974), 545.
5 Daniel J. Malleck, "Whiskies," in *Alcohol and Temperance in Modern History: An International Encyclopedia*, ed. Jack S. Blocker Jr., David M. Fahey, and Ian R. Tyrrell (Oxford: ABCCLIO, 2003), 2:650; Birgit Speckle, *Streit ums Bier in Bayern: Wertvorstellungen um Reinheit, Gemeinschaft und Tradition* (Münster: Waxman Verlag, 2001), 80–81.
6 Artur Tabolov, Oligarch: Prestuplenija i raskajanie (Moskva: EKSMO, 2008); cituojama: Boris V.

Rodionov, Bol'šoj obman: Pravda i lož o russkoj vodke (Grand Deception: Truth and Lies about Russian Vodka) (Moskva: Izdatel'stvo AST, 2011), 58–63.

7 Vilyam Vasilevich Pochlebkin, *Istorija vodki* (Moskva: Centpoligraf, 2000), 11–15. Apie *Stolichnaya* ir *Pepsi* žr. Charles Levinson, *Vodka Cola* (London: Gordon & Cremonesi, 1978), 94; Vladislav Kovalenko, "Vodka—vse ravno chto vechnyi dvigatel'," *Kompanija* 197, no. 1 (2002), htt p://ko.ru/articles/3858 (žiūrėta 2013 m. vasario 10 d.); Igor Šumeiko, *10 mifov o russkoj vodke* (*10 mitų apie rusišką degtinę*) (Moskva: Yauza, 2009), 30–35.

8 Šumeiko, *10 mifov o russkoj vodke*, 35 (kursyvas autoriaus).

9 "Smert' kulinara: Vil'yam Pochlebkin," http://www.rutv.ru/video.html?vid=39680&cid=50 79&d=0.

10 Julija Azman ir Oleg Fočkin, "Za čto ubili pisatelja Pochlebkina?" *Moskovskij Komsomolec*, 2000 m. balandžio 18 d.; Aleksandr Evtušenko, "... A telo proležalo v kvartire tri nedeli," *Komsomol'skaja pravda*, 2000 m. balandžio 21 d.; "Ubit znamenityj geral'dist i kulinar," *Moskovskij Komsomolec*, 2000 m. balandžio 15 d.; James Meek, "The Story of Borshch," *The Guardian*, 2008 m. kovo 15 d.

11 Azman ir Fočkin, "Za čto ubili pisatelja Pochlebkina?"; "Smert' kulinara: Vil'yam Pokhlebkin," http://www.rutv.ru/video.html?vid=39680&cid=5079&d=0; Evtushenko, "...A telo prolezhalo v kvartire tri nedeli."

12 Viktor Erofeev, *Russkij apokalipsis: opyt chudožestvennoj eschatologii* (Moskva: Zebra E, 2008), 15; Victor Erofeyev, "The Russian God," New Yorker, 2002 m. gruodžio 16 d.

13 "Smert' kulinara: Vil'yam Pochlebkin," http://www.rutv.ru/video.html?vid=39680&cid=5079&d=0. Versijų apie Pochliobkino nužudymą taip pat rasite: Šumeiko, *10 mifov o russkoj vodke*, 34–35; Anatolij Šeipak, *Istorija nauki i techniki: Materialy i technologii*, 2nd ed. (Moskva: Izdatel'stvo MGIU, 2009), 1:141; Michail Timofeev, *Rossija: Nezaveršennyj proekt* (Ivanovo: Ivanovskij Gos. Universitet, 2000), 34.

14 Aleksandra Verižnikova, "Narodnyj kulinar Pochlebkin," *Večernjaja Moskva*, balandžio 22, 2003.

15 Žr., pavyzdžiui, Nicholas Ermochkine and Peter Iglikowski, *40 Degrees East: An Anatomy of Vodka* (Hauppauge, N.Y.: Nova, 2003), 42–43; Jurij Ivanov, *Kniga o vodke* (Smolensk: Rusič, 1997), 44; V. Z. Grigor'eva, *Vodka izvestnaja i neizvestnaja: XIV–XX veka* (Moskva: Enneagon, 2007), 6–8; Sergej Romanov, *Istorija russkoj vodki* (Moskva: Veče, 1998), 29; Vitalij Kričevskij, *Russian vodka: Pis'ma moemu šveicarskomu drugu* (St. Petersburg: Dean, 2002), 7–13; Vladimir Nikolaev, *Vodka v sud'be Rossii* (Moskva: Parad, 2004), 148–49; V. B. Aksenov, *Veselie Rusi, XX vek: Gradus noveišej rossijskoj istorii ot 'p'yanogo bjudžeta' do 'suchogo zakona'* (Moskva: Probel-2000, 2007); Gennadij M. Karagodin, *Kniga o vodke i vinodelii* (Čeljabinsk: Ural, 2000), 44; Vadim V. Zolotarëov, *Pod znakom orla i lebedja* (Moskva: Krugozor-Nauka, 2003), 14–16.

16 David Christian, "Review: A History of Vodka by William Pokhlebkin," *Slavic Review* 53, no. 1 (1994): 245.

17 Pochlebkin, *Istorija vodki*, 55, 118–19; Rodionov, *Bol'šoi obman*, 152. Šiame kontekste Pochliobkinas kalba apie genujiečių diplomatų apsilankymą 1429 m. (angliškame vertime klaidingai nurodyti 1426 m., p. 57) Maskvoje Vasilijaus III Aklojo dvare. XV a. 3 dešimtmetyje Maskvos kunigaikštystę valdė Vasilijus II Aklasis, taigi rusiškame leidinyje veikiausiai įsivėlė korektūros klaida ir vietoj „II“ buvo išspausdinta „III“. Tačiau vertime į anglų kalbą praleistas žodis „Aklasis“, todėl jame skaitome, kad „genujiečiai pateikė Vasilijaus III dvarui dar daugiau *aqua vitae* pavyzdžių“ (p. 57). Be kitų klaidų, genujiečių vizitas į Maskvą klaidingai datuojamas 1386 m. (p. 55), cituojant Gavriilo Uspenskio *Opyt povestvovanija o drevnostjakh ruskich*, (Charkov: Tipografija Imperatorskago Char'kovskago Universiteta, 1818), 78. Deja, Uspenskis nenurodo tokios datos, tik mini, kad genujiečiai 1389 m. bėgo nuo kažkokios invazijos. Galbūt todėl Pochliobkinas datuoja genujiečių atvykimą 1386–1398 m. (p. 298). Rodionovas taip pat išvardina Pochliobkino klaidas, kurias jis padarė kalbėdamas apie cheminius ingredientus ir distiliacijos proceso istoriją, žr. Rodionov, *Bol'šoi obman*, 23–33.

18 Christian, "Review: *A History of Vodka* by William Pokhlebkin," 256. Tokius pat kaltinimus pateikė Rodionovas, nors, regis, jis nebuvo skaitęs Christiano recenzijos. Rodionov, *Bol'šoi obman*, 80.

19 Šį dokumentinį filmą galite pažiūrėti tinklalapyje: http://www.rutv.ru/video.html?tvpreg_id=101763&cid=5 079&d=0&mid=14.

20 Nuolatinio arbitražo teismo (PCA) bylų sąrašą rasite: http://www.pca-cpa.org/upload/files/Consolidated%20Annexes. pdf; Tarptautinio teisingumo teismo (ICJ) bylų sąrašą rasite: http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=2 (2011 m. sausio 11 d.).

21 Peter Maggs. Asmeninis susirašinėjimas su autoriumi. 2010 m. lapkričio 13 d.

22 Howard A. Tyner, "Poles Say They Made Vodka First," *Chicago Tribune*, vasario 1, 1978, 4; "Vodka Credit Goes to Poles," *Hartford Courant*, 1970 m. rugpjūčio 25 d., 16. Apie teisinį ginčą dėl šampano, konjako ir kitų gėrimų žr. Alfred Phillip Knoll, "Champagne," *International and Comparative Law Quarterly* 19, no. 2 (1970).

23 Mes pasitelkėme į pagalbą Kongreso bibliotekos ir Kongreso teisės bibliotekos tyrėjus, tačiau visi šios „bylos" paminėjimai buvo pagrįsti nepagrįstais paties Pochliobkino teiginiais. Prieigą prie *Pravdos* ir *Izvestijų* archyvų suteikė *East View*.

24 Rodionov, *Bol'šoi obman*, 6, 64–66. Labai dėkoju Adrianne Jacobs už tai, kad atkreipė mano dėmesį į naujausią Rodionovo darbą, nors tuo metu mano knyga jau buvo redaguojama ir koreguojama.

25 Kovalenko, "Vodka."

26 Nūdienos viešbutis *Moskva* Maniežo aikštėje priešais Kremlių tiksliai atkartoja originalų 4 dešimtmetyje pastatytą viešbutį, stovėjusį toje pačioje vietoje. Naujajame viešbutyje net įdomiai sujungti du skirtingi architektūros stiliai. Žvelgiant iš Maniežo aikštės, ornamentais papuoštas kairiosios pusės fasadas su viršuje užapvalintais langais smarkiai skiriasi nuo kampuoto, paprastesnio dešiniosios pusės fasado. Paprastai aiškinama, jog taip atsitiko dėl to, kad architektas Aleksejus Sčusevas pateikė Stalinui du alternatyvius projektus vieną šalia kito, per vidurį perskirtus linija, atskiriančia skirtingus stilius. Tikriausiai nesupratęs, kad jo prašoma pasirinkti, Stalinas tiesiog pasirašė projektus. Bijodami abejoti Stalino sprendimu, architektai ir statybininkai tiesiog pastatė pastatą tokį, kokį jis patvirtino. Teigiama, kad *Stoli* etiketė *Maskvos* viešbučio atvaizdu buvo papuošta paties Lavrentijaus Berijos įsakymu. Aleksandr Nikišin, *Vodka i Gorbačev* (Moskva: Vsja Rossija, 2007), 51.

27 Peter Maggs. Asmeninis susirašinėjimas su autoriumi. 2010 m. lapkričio 13 d. Taip pat žr. Michael Blakeney, "Proposals for the International Regulation of Geographical Indications," *Journal of World Intellectual Property* 4, no. 5 (2001). Šių bylų nedera painioti su naujesniais ginčais (vadinamaisiais 2006-ųjų degtinės karais) Europos Sąjungoje dėl to, iš kokių distiliacijos *ingredientų*, be tradicinių grūdų ir bulvių, pagaminti gėrimai teisiškai gali būti laikomi degtine. Žr. Dan Bilefsky, "A Spirited War: The Search for the Real Vodka," *New York Times*, 2006 m. lapkričio 23 d., http://www.nytimes.com/2006/11/23/world/europe/23iht-vodka.3648566. html (žiūrėta 2010 m. spalio 18 d.) Pagal vadinamąjį Schnellhardto kompromisą (pavadintą vokiečių reporterio vardu) produktai, pagaminti ne kaip įprasta, iš grūdų ar bulvių, turi būti aiškiai pažymėti užrašu „degtinė pagaminta iš..." European Parliament, "Vodka War May Soon Be at an End" (2007 m. birželio 26 d.). http://www.europarl.europa.eu/sides/get- Doc.do?language=EN&type=IM-PRES S&reference=20070131STO02626 (žiūrėta 2010 m. spalio 24 d.).

28 Peter Maggs. Asmeninis susirašinėjimas su autoriumi. 2010 m. lapkričio 13 d.

29 Žr. The Truth about Vodka in Black & White, http://www.vodkasobieski.com/2010/the_ truth. php (žiūrėta 2010 m. spalio 26 d.). Apie lenkiškos degtinės istoriją žr. Hillel Levine, "Gentry, Jews, and Serfs: The Rise of Polish Vodka," *Review (Fernand Braudel Center)* 4, no. 2 (1980): 223. Lenkijos spiritinių gėrimų pramonės asociacija (Polski Przemysł Spirytusowy) tvirtina, kad žodis *vodka* pirmą kartą buvo pavartotas 1405 m. Sandomiro vaivadijos teismo dokumentuose; žr. http://www.pps.waw.pl/9,43,55_history_of_polish_vodka.html (žiūrėta spalio 26, 2010); Taip pat žr. Exposition Universaelle des Vins et Spiritueux, "About Vodka," http:// www.euvs.org/en/ collection/spirits/vodka (žiūrėta 2010 m. spalio 26 d.); "Vodka Credit Goes to Poles"; Tyner, "Poles Say They Made Vodka First."

30 Richard Pipes, *Russia under the Old Regime* (New York: Charles Scribner's Sons, 1974), 157. Apie distiliavimo puodus žr. David Christian, *Living Water: Vodka and Russian Society on the Eve of Emancipation* (Oxford: Clarendon, 1990), 26. Apie mongolišką distiliaciją žr. Joseph Needham, *Science and Civilisation in China, vol. 5: Chemistry and Chemical Technology, pt. 4: Spagyrical Discovery and Invention: Apparatus, Theories and Gifts* (New York: Cambridge University Press, 1980), 48–62. Apie skeptiškus vertinimus žr. George Snow, "Vodka," in *Alcohol and Temperance in Modern History: An International Encyclopedia*, ed. Jack S. Blocker Jr., David M. Fahey, and Ian R. Tyrrell (Oxford: ABC-CLIO, 2003), 2:636.

31 Žr. Ju. I. Bobryšev et al., *Istorija vinokurenija, prodaži pitei, akciznoj politiki Rusi i Rossii v archeologičeskich nachodkach i dokumentach XII-XIX vv.* (Moskva: Krugozor-nauka, 2004), 37–41; Zolotarëv, *Pod znakom orla i lebedja*, 34–35.

32 Jos Schaeken, Leideno universitetas, Olandija, asmeninis susirašinėjimas su autoriumi, 2010 m. spalio 24 d. Apie dabartinę žodžio *vodja* interpretaciją, siejančią jį su vedybomis, žr. A. A. Zaliznjak, *Drevnenovgorodskij dialekt*, 2nd ed. (Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury, 2004). Apie raštų ant beržo tošies lingvistines studijas žr. Jos Schaeken, "Line-Final Word Division in Rusian Birchbark Documents," *Russian Linguistics* 19, no. 1 (1995); Willem Vermeer, "Towards a Thousand Birchbark Letters," *Russian Linguistics* 19, no. 1 (1995). Deja, Bobryševo ir jo bendraautorių mitą Rodionovas kritikuoja kur kas švelniau negu Pochliobkiną. Žr. Boris V. Rodionov, *Istorija russkoj vodki ot polugara do naših dnej* (Moskva: Eksmo, 2011), 278–80, ir *Bol'šoi obman*, 77–80.

33 Brian Hayden, Neil Canuel, and Jennifer Shanse, "What Was Brewing in the Natufian? An

Archaeological Assessment of Brewing Technology in the Epipaleolithic," *Journal of Archaeological Method and Theory* 20, no. 1 (2013): 102–4; Maggie Fox, "At 6,000 Years Old, Wine Press Is Oldest yet Found," *Reuters*, 2011 m. sausio 11 d., http://www.reuters.com/article/idUSTRE70A0XS20110111 (žiūrėta sausio 11, 2011); Patrick E. McGovern, *Ancient Wine: The Search for the Origins of Viniculture* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2003). Kaip jau minėjau, odės blaivybei yra beveik tokios pat senos, kaip ir pats alkoholis. Mark Lawrence Schrad, "The First Social Policy: Alcohol Control and Modernity in Policy Studies," *Journal of Policy History* 19, no. 4 (2007): 438.

34 Dažnai teigiama, kad keturiasdešimties laipsnių standartą įvedė XIX a. rusų chemikas, išradėjas ir periodinės elementų lentelės kūrėjas Dmitrijus Mendelejevas. Erofeyev, "The Russian God." Tačiau Rodionovas teigia, kad net tai yra klaidinga istorijos interpretacija, iškelta į legendos rangą. Rodionov, *Bol'šoi obman*, 12–13, 348–70.

35 Bruce T. Moran, *Distilling Knowledge: Alchemy, Chemistry, and the Scientific Revolution* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2005), 12.

36 R. J. Forbes, *A Short History of the Art of Distillation: From the Beginnings up to the Death of Cellier*, 2nd ed. (Leiden: E. J. Brill, 1970), 57.

37 Ibid., 60–61; Uspenskij, *Opyt povestvovanija o drevnostjach ruskich*, 1:77; Hugh Johnson, *Vintage: The Story of Wine* (New York: Simon & Schuster, 1989), 2:126.

38 Edward Gildemeister and Fr. Hoffman, *The Volatile Oils*, trans. Edward Kremers, 2nd ed. (New York: John Wiley & Sons, 1913), 1:30. Taip pat žr. Rodionov, *Istoriya russkoi vodki*, 44.

39 Edward Gibbon Wakefield, *An Account of Ireland, Statistical and Political*, 2 vols. (London: Longman, Hurst, Rees, Orme & Brown, 1812), 1:727–28; Forbes, *Short History of the Art of Distillation*, 101.

40 Donald MacGillivray Nicol, *The Last Centuries of Byzantium, 1261–1453*, 2nd ed. (New York: Cambridge University Press, 1993).

41 Charles King, *The Black Sea: A History* (New York: Oxford University Press, 2004), 86; H. Sutherland Edwards, "Food and Drink," in *Russia as Seen and Described by Famous Writers*, ed. Esther Singleton (New York: Dodd, Mead & Co., 1906), 261–62.

42 Edwards, "Food and Drink," 261; Pero Tafur, *Travels and Adventures, 1435–1439* (London: RoutledgeCurzon, 2005), 134; Ivan Pryžov, *Istorija kabakov v Rossii* (Moskva: Molodye sily, 1914), 44.

43 James Billington, *The Icon and the Axe: An Interpretive History of Russian Culture* (New York: Alfred A. Knopf, 1966), 86. Dar žr. N. A. Bogojavlenskij, *Drevnerusskoe vračevanie v XI–XVII vv.* (Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo medicinskoj literatury „Medgiz", 1960), 81.

44 Pochlebkin, *Istorija vodki*, 55, 118–19. Tai dar labiau išryškina faktines Pochliobkino pasakojimo klaidas: Pochliobkinas (p. 55) datuoja genujiečių vizitą į Maskvą 1386 m., cituodamas Uspenskio *Opyt povestvovanija*, p. 78. Deja, Uspenskis nenurodo tokios datos, tik mini, kad genujiečiai 1389 m. bėgo nuo kažkokios invazijos. Galbūt todėl Pochliobkinas (p. 298) datuoja genujiečių atvykimą 1386–1398 m. Be to, Pochliobkinas (p. 119) teigia, kad 1429 m. Maskvoje lankėsi kita į Lietuvą vykusi genujiečių diplomatų delegacija. Pochliobkino knygos vertime į anglų kalbą *A History of Vodka* (p. 57) klaidingai nurodyta 1426 m. data. Taip pat žr. 17 nuorodą aukščiau.

45 King, *Black Sea*, 100; Pochlebkin, *Istorija vodki*, 120. Čia irgi yra nesutapimų tarp Pochliobkino teksto rusų kalba ir vertimo į anglų kalbą: originaliame tekste nurodoma, kad Kafa buvo užkariauta 1395 m. ir 1465 m. inkorporuota į Girėjų Krymo chanatą, o vertime užkariavimas ir inkorporacija sujungiami į viena, ir 1465 m. net neminimi. R. E. F. Smithas ir Davidas Christianas labai abejoja, ar prekiauti alkoholiniais gėrimais būtų leidžiama šiuo keliu po to, kai 1389 m. totoriai atsivertė į islamą, tačiau *žinios* apie distiliaciją yra kitas dalykas. R. E. F. Smith and David Christian, *Bread and Salt: A Social and Economic History of Food and Drink in Russia* (New York: Cambridge University Press, 1984), 88.

46 Billington, *Icon and the Axe*, 86.

47 Erofeyev, "The Russian God"; Erofeev, *Russkij apokalipsis*, 15. Čia Pochliobkino pasakojime ir vėl randame neteisingos informacijos, susijusios su šia legenda: jis teigia, kad Izidorius buvo kalinamas valdant Vasilijui III (rusų kalba: pp. 163–64; anglų kalba: pp. 83–84), tikriausiai turėdamas galvoje Vasilijų II, nes Vasilijus III – pasikartosiu – ėmė valdyti tik 1503 m. (žr. 17 nuorodą aukščiau). Šiaip ar taip, net pats Pochliobkinas netiki šia legenda. Pochlebkin, *Istorija vodki*, 163–64. Tačiau yra knygų, kuriose ši legenda pateikiama kaip faktas; tarp jų: Sergej I. Šubin, *Severnyj vektor politiki Rossii: Problemy i perspektivy* (Archangel'sk: Pomorskij universitet, 2006), 190; Krichevskii, *Russian vodka*, 76; Anthony Dias Blue, *The Complete Book of Spirits: A Guide to Their History, Production, and Enjoyment* (New York: HarperCollins, 2004), 13; Bob Emmons, *The Book of Gins and Vodkas: A Complete Guide* (Peru, Ill.: Open Court Publishing, 1999), 101–2; Karagodin, *Kniga o vodke i vinodelii*, 44.

48 Anna L. Choroškevič, *Torgovlja Velikogo Novgoroda s Pribaltikoj i zapadnoj Evropoj v XIV- XV vekach* (Moskva: Izdatel'stvo akademii nauk SSSR, 1963), 323–32; Smith and Christian, *Bread and Salt*, 88–89.
49 Rodionov, *Istorija russkoj vodki*, 266.
50 Grigor'eva, *Vodka izvestnaja i neizvestnaja: XIV-XX veka*, 19. Kitas nepaliaujamų nesusipratimų degtinės istorijoje šaltinis yra žodžio *vino* vartojimas. Šis žodis reiškia *vynas*, bet buvo dažnai vartojamas kalbant apie iš grūdų distiliuotą alkoholinį gėrimą – degtinę, o ne vyną. Christian, *Living Water*, 26. Rodionovo pagrindinė tezė yra ta, kad pirmieji distiliuoti „deginti vynai" ir *polugar* iš esmės skyrėsi nuo „modernios" rektifikuotos degtinės, kuri atsirado tik 1895 m. Sergejui Wittei įvedus degtinės monopolį. Rodionov, *Bol'šoi obman*, 394–410; Rodionov, *Istorija russkoj vodki*, 13–33.

7. Kodėl degtinė? Valstybės valdymas ir priklausomybės pradžia

1 Viena dėmesio verta išimtis yra neseniai išleista Oliverio Bullough knyga *The Last Man in Russia: The Struggle to Save a Dying Nation* (New York: Basic Books, 2013), kurioje autorius rusų girtavimo ištakas sieja su pokario sovietų politine sistema.
2 Charles de Secondat Montesquieu, *Esprit De Lois* (Paris: Libraire de firmin didot freres, 1856), 194.
3 William Hepworth Dixon, *Free Russia*, 2 vols. (Leipzig: Berhard Tauchnitz, 1872), 1:254. Panašų požiūrį savo kūriniuose išsakė romanistas Nikolajus Gogolis; žr. Lady Frances Verney, "Rural Life in Russia," in *Russia as Seen and Described by Famous Writers*, ed. Esther Singleton (New York: Dodd, Mead & Co., 1906), 247. Dar žr. D. MacKenzie Wallace, *Russia* (New York: Henry Holt & Co., 1877), 98.
4 Dar'ja A. Chalturina and Andrei V. Korotaev, "Vvedenie: Alkogol'naja katastrofa: kak ostanovit' vymiranie Rossii," in *Alkogol'naya katastrofa i vozmožnosti gosudarstvennoi politiki v preodolenii alkogol'noi sverkosmertnosti v Rossii*, ed. Dar'ja A. Chalturina and Andrei V. Korotaev (Moscow: Lenand, 2010), 24–25; Frank Jacobs, "442—Distilled Geography: Europe's Alcohol Belts," Strange Maps (tinklaraštis), 2010 m. sausio 30 d., http://bigthink. com/ideas/21495 (žiūrėta 2010 m. vasario 23 d.). Terminą „geoalkoholizmas" pasiskolinau iš Alex DeJonge, *Stalin and the Shaping of the Soviet Union* (New York: Morrow, 1986), 19–20.
5 Pirmieji Rusijos vynuogynai buvo užveisti 1613 m. Astrachanėje prie Kaspijos jūros, ir prasidėjo kuklios apimties vidaus prekyba vynu. H. Sutherland Edwards, "Food and Drink," in *Russia as Seen and Described by Famous Writers*, ed. Esther Singleton (New York: Dodd, Mead & Co., 1906), 260–61; Igor Smirennyi, Ivan Gorbunov, Sergei Zaicev, *Pivo Rossiiskoj Imperii* (Moskva: Ajaks, 1998), 9–14; Stanislav I. Smetanin ir Michail V. Konotopov, *Razvitie promyšlennosti v krepostnoj Rossii* (Moskva: Akademičeskij proekt, 2001), 169–71.
6 Nathan Haskell Dole, *Young Folks' History of Russia* (New York: Saalfield Publishing Co., 1903), 108.
7 IX a. arabų keliautojas Ahmadas Beh-Fodhlanas Ibn al Abbas Ben-Assamas BenHammadas net aprašė, kiek daug alkoholio vartojama per rusų pagoniškas apeigas. Dole, *Young Folks' History of Russia*, 52.
8 Ivan Pryžov, *Istorija kabakov v Rossii* (Moskva: Molodye sily, 1914), 10; Horace Lunt, "Food in the Rus' Primary Chronicle," in *Food in Russian History and Culture*, ed. Musya Glants and Joyce Toomre (Bloomington: Indiana University Press, 1997), 24.
9 René J. Dubos, *Pasteur and Modern Science*, ed. Thomas D. Brock (Washington, D.C.: American Society for Microbiology Press, 1998), 54–60.
10 Žr., pavyzdžiui, Ernest H. Cherrington, ed., *Standard Encyclopedia of the Alcohol Problem*, 6 vols. (Westerville, Ohio: American Issue, 1926), 3:910–39.
11 "FlavoredVodka Fuels VodkaVolume and Sales," *Reuters*, 2012 m. spalio 11 d., http://www.reuters. com/article/2012/10/11/idUS149559+11-Oct-2012+PRN20121011 (žiūrėta 2013 m. vasario 13 d.).
12 Victor Erofeyev, "The Russian God," *New Yorker*, 2002 m. gruodžio 16; Viktor Erofeev, *Russkij apokalipsis: Opyt chudožestvennoj eschatologii* (Moskva: Zebra E, 2008), 19–20. Dar žr. Selina Bunbury, *Russia after the War*, 2 vols. (London: Hurst & Blackett, 1857), 2:156–57; Andrej Makarevič, *Zanimatel'naja narkologija* (Moskva: Machaon, 2005), 9–10.
13 Vladimir P. Nužnyj, *Vino v žizni i žizn v vine* (Moskva: Sinteg, 2001), 15–16.
14 David Christian, *Living Water: Vodka and Russian Society on the Eve of Emancipation* (Oxford: Clarendon, 1990), 25.
15 George Vernadsky, "Feudalism in Russia," *Speculum* 14, no. 3 (1939): 301; K. V. Bazilevič, *Gorodskie*

vosstanija v Moskovskom gosudarstve XVII v.: Sbornik dokumentov (Moskva: Gosudarstvennoe social'no-ekonomičeskoe izdatel'stvo, 1936), 39–40; Richard Hellie, "Early Modern Russian Law: The Ulozhenie of 1649," *Russian History* 2, no. 4 (1988). Apie istorijos svarbą alkoholio vartojimo modeliams žr. V. A. Terechina, ed., *Profilaktika p'janstva i alkogolizma* (Moskva: Juridičeskaja literatura, 1983), 28.

16 Alkoholinių gėrimų sąrašą pateikiu daugiausia remdamasis: Christian, *Living Water*, 26–33; Pryžov, *Istorija kabakov v Rossii*, 27–40.

17 Rodionovas teigia, kad ankstyvojo laikotarpio distiliuotas gėrimas iš esmės skyrėsi nuo „modernios“ rektifikuotos degtinės, kurią, jo teigimu, imta gaminti 1895 m. Boris V. Rodionov, *Istorija russkoj vodki ot polugara do našich dnej* (Moskva Eksmo, 2011), 43–81. Siekdamas išvengti painiavos, aš vadinsiu degtine ir distiliuotus, ir rektifikuotus gėrimus.

18 Boris V. Rodionov, *Bol'šoj obman: Pravda i lož' o russkoj vodke* (Moskva: Izdatel'stvo AST, 2011), 413; William Blackwell, *The Beginnings of Russian Industrialization: 1800–1860* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1968), 26.

19 Viljam Pochhlebkin, *Istorija vodki (A History of Vodka)* (Moskva: Centpoligraf, 2000), 100. Vienas iš argumentų, kuriais Pochliobkinas grindžia savo degtinės atsiradimo datavimą, yra tas, kad dėl trilaukio išaugus derlingumui atsirado galimybė gaminti degtinę, arba atvirkščiai. Ibid., 144, 51–54. Istoriniai palyginimai patvirtina, kad distiliavimas buvo svarbi grandis, siejanti valstybės formavimąsi ir ekonominę gerovę. Charles van Onselen, "Randlords and Rotgut 1886–1903: An Essay on the Role of Alcohol in the Development of European Imperialism and Southern African Capitalism, with Special Reference to Black Mineworkers in the Transvaal Republic," *History Workshop* 1, no. 2 (1976).

20 Boris Segal, *Russian Drinking: Use and Abuse of Alcohol in Pre-Revolutionary Russia* (New Brunswick, N.J.: Rutgers Center of Alcohol Studies, 1987), 30; Paul Bushkovitch, "Taxation, Tax Farming and Merchants in Sixteenth-Century Russia," *Slavic Review* 37, no. 3 (1978): 391.

21 Giles Fletcher, *Of the Russe Commonwealth: 1591*, facsimile ed. (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1966), 43–44. Rusų romanistas Aleksejus Tolstojus pateikia labai panašų aprašymą knygoje *Petr Pervyj* (Kišinev: Kartya Moldovenyaske, 1970), 22.

22 Apie kankinimus ankstyvuoju Rusijos imperijos laikotarpiu žr. Jean Chappe d'Auteroche, *Voyage en Sibérie, fait par ordre du roi en 1761, contenant les Mœurs, les Usages des Russes, & l'État actuel de cefte Puissance; &c.* (Amsterdam: Marc Michel Rey, 1769), 193–94; Edward Peters, *Torture*, expanded ed. (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1996), 95–96.

23 Samuel H. Baron, ed., *The Travels of Olearius in Seventeenth-Century Russia* (Palo Alto, Calif.: Stanford University Press, 1967), 198, 42.

24 Ibid., 144.

25 Christian, *Living Water*, 30–31, 39. Dar žr. Mikhail E. Saltykov, *Tchinovnicks: Sketches of Provincial Life, from the Memoirs of the Retired Conseiller de Cour Stchedrin (Saltikow)*, trans. Frederic Aston (London: L. Booth, 1861), 99. Apie netiesioginį valdymą ir Rusijos vidinę kolonizaciją žr. Alexander Etkind, *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience* (Malden, Mass.: Polity, 2011), 145.

26 Tai beveik visiškai sutampa su Etkindo teze apie senovės Rusijos „vidinę kolonizaciją“. Etkind, *Internal Colonization*, 65. Dar žr. Michail Ya Volkov, *Očerki istorii promyslov Rossii vtoraja polovina XVII-pervaya polovina XVIII v.* (Moskva: Nauka, 1979), 25–27; Richard Hellie, *Economy and Material Culture of Russia, 1600–1725* (Chicago: University of Chicago Press, 1999), 106; Christian, *Living Water*, 33, 36, 47.

27 McKee žodžiai cituojami iš: Richard Weitz, "Russia: Binge Drinking and Sudden Death," Eurasianet. org, 2010 m. gruodžio 15 d., http://www.eurasianet.org/node/62577 (žiūrėta 2010 m. gruodžio 17 d.). Taip pat žr. http://csis.org/event/new-insights-catastrophic-level-mortality-russian-men.

28 Iosaphat Barbaro, "Viaggio alla Tana," in *Barbaro i kontarini o Rossii: K istorii italo-russkikh svyazei v XV v.*, ed. Elizaveta Ch. Skrzhinskaya (Leningrad: Nauka, 1971), 133; V. Z. Grigor'eva, *Vodka izvestnaya i neizvestnaya: XIV–XX veka* (Moscow: Enneagon, 2007), 16.

29 Ambrogio Contarini, "Viaggio in Persia," in *Barbaro i Kontarini o Rossii: K istorii italo-russkich svjazej v XV v.*, red. Elizaveta Ch. Skržinskaja (Leningrad: Nauka, 1971), 204–5.

30 Vladimir B. Bezgin, "Alkogol' v obydennoj žizni russkogo sela (konec XIX-nachaloXX v.," *NB: Problemy obsščestva i politiki*, no. 3 (2013).htt p://www.e-notabene.ru/pr/arti- cle_549.html (žiūrėta 2013 m. liepos 15 d.). David Christian, "Traditional and Modern Drinking Cultures in Russia on the Eve of Emancipation," *Australian Slavonic and East European Studies* 1, no. 1 (1987): 66–67; R. E. F. Smith and David Christian, *Bread and Salt: A Social and Economic History of Food*

and Drink in Russia (New York: Cambridge University Press, 1984), 84–85; Vera Efron, "Russia, Yesterday," in *Drinking and Intoxication: Selected Readings in Social Aftitudes and Controls*, ed. Raymond G. McCarthy (New Haven, Conn.: Yale Center of Alcohol Studies, 1959), 131.

31 Cituojama: Paul Bushkovitch, "The Epiphany Ceremony of the Russian Court in the Sixteenth and Seventeenth Centuries," *Russian Review* 49, no. 1 (1990): 12–13.

32 Segal, *Russian Drinking*, 47–48.

33 Sergei M. Soloviev, *History of Russia, vol. 12: Russian Society under Ivan the Terrible*, trans. T. Allan Smith (Gulf Breeze, Fla.: Academic International, 1996), 211. *Domostroi* taip pat reikalavo „saugoti moteris nuo svaiginamų gėrimų" ir leisti joms gerti tik nealkoholinį alų ir girą. Ibid., 208–9. Taip pat žr. Grigor'eva, *Vodka izvestnaja i neizvestnaja: XIV-XX veka*, 18.

34 Carolyn Pouncy, The "Domostroi": Rules for Russian Households in the Time of Ivan the Terrible (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1994), 157.

35 Soloviev, *History of Russia*, vol. 12: *Russian Society under Ivan the Terrible*, 70. Panašius papročius pastebėjo ir Adamas Olearius per savo apsilankymą XVII a. 4 dešimtmetį. Baron, ed., *Travels of Olearius in Seventeenth-Century Russia*, 270.

36 Samuel Collins, *The Present State of Russia, in a Lefter to a Friend at London; Wriften by an Eminent Person Residing at the Great Czars Court at Mosco for the Space of Nine Years* (London: John Winter, 1671), 23–24. Apie *Zemskij Prikaz žr.* John P. LeDonne, *Absolutism and Ruling Class: The Formation of the Russian Political Order, 1700–1825* (New York: Oxford University Press, 1991), 121–28.

37 Cituojama: Erofeev, *Russkij apokalipsis*, 21. Apie Coyetą dar žr. Bushkovitch, "Epiphany Ceremony of the Russian Court."

38 Wallace, *Russia*, 98. Dar žr. Selina Bunbury, *Russia after the War*, 2 vols. (London: Hurst & Blackett, 1857), 1:102–3; Eustace Clare Grenville Murray, *The Russians of To-Day* (London: Smith, Elder & Co., 1878), 16; Georg Brandes, *Impressions of Russia*, trans. Samuel C. Eastman (Boston: C. J. Peters & Son, 1889), 39. Žymus dramaturgas Antonas Čechovas panašias scenas vaizduoja savo apsakyme „Valstiečiai": Anton Chekhov, "Peasants," in *The Oxford Chekhov*, ed. Robert Hingley (New York: Oxford University Press, 1965), 217–18.

39 Baron, *Travels of Olearius in Seventeenth-Century Russia*, 145. Dar žr. Collins, *Present State of Russia*, 19.

40 Esther Singleton, ed., *Russia as Seen and Described by Famous Writers* (New York: Dodd, Mead & Co., 1906), 249–50. Aš pakeičiau *Vodki* į *vodka*.

41 A. Preobraženskij, "Volost' Pokrovsko-Sitskaja Jaroslavskoj gubernii Moložskago uezda," in *Etnografičeskij sbornik*, ed. Imperatorskoe russkoe geografičeskoe obščestvo (St. Petersburg: Tipografiya Ministerstva vnutrennikh del, 1853–1864), 103–4; cituojama: Christian, *Living Water*, 77. Panašus pratinimas prie degtinės išliko ir sovietiniu laikotarpiu. Gordon B. Smith, *Reforming the Russian Legal System* (New York: Cambridge University Press, 1996), 47. Dar žr. 16 ir 17 skyrių.

42 Andrei P. Zablotskij-Desjatovskij, "O krepostnom sostojanii," in *Graf P. D. Kiselev i ego vremja: Materialy dlja istorii Imperatorov Aleksandra I-go, Nikolaja I-go, i Aleksandra II* (St. Petersburg: Tipografija M. M. Stasjulkviča, 1882), 312. Labai dėkoju Davidui Christianui už šią nuorodą.

43 Cituojama: Christian, *Living Water*, 76.

44 Grant Podelco, "Holiday Sobriety: 'There Is No Worse Enemy for a Russian Than Himself'", Radio Free Europe/Radio Liberty, 2012 m. gruodžio 28 d., http://www.rferl.org/content/russia- alcohol-vodka-holiday-smoking—drinking-abuse/24811093.html (žiūrėta 2013 m. sausio 2 d.). Dar žr. Associated Press, "In Russia, New Year's Celebrations Last 10 Days," National Public Radio, 2011 m. sausio 7 d., http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=132733640 (žiūrėta sausio 8, 2011); Agence France-Presse, "Russians Advised to Celebrate Dry New Year Holiday," *Inquirer. net*, 2011 m. sausio 2 d., http://www.inquirer.net/mindandbody/health-beat/view.php?db=1&article=20110102-312131 (žiūrėta 2011 m. sausio 3 d.).

45 Paul Goble,"Drunkennessa 'MoreTerrible' Threat to Russia Than Terrorism, Moscow Psychiatrist Says," Window on Eurasia (tinklaraštis), 2009 m. gruodžio 19 d., http://windowoneurasia.blogspot.com/2009/12/window-on-eurasia-drunkenness-more.html; Artem Serikov, "Počemu P'janstvo Strašnee Terrora?" WIN.ru (tinklaraštis), 2009 m. gruodžio 18 d., http://www. win.ru/topic/3053.phtml (abu straipsniai žiūrėti 2009 m. gruodžio 20 d.). Galima dar pridėti ir *pominki*, mirusių artimųjų paminėjimą praėjus keturiasdešimčiai dienų po jų mirties, per kuriuos irgi „smarkiai girtaujama". J. M. Buckley, *The Midnight Sun, the Tsar and the Nihilist* (Boston: D. Lothrop & Co., 1886), 302.

46 Baron August Freiherr Haxthausen, *The Russian Empire: Its People, Institutions, and Resources*, trans. Robert Faire, 2 vols. (London: Chapman & Hall, 1856), 2:175. Apie *zapoj* dar žr. David A.

Leon, Vladimir M. Shkolnikov, and Martin McKee, "Alcohol and Russian Mortality: A Continuing Crisis," *Addiction* 104, no. 10 (2009): 1631–34; David A. Leon et al., "Hazardous Alcohol Drinking and Premature Mortality in Russia: A Population Based Case-Control Study," *The Lancet*, June 16, 2007, 2002–4; Nikolaj G. Černyševskij, "Otkupnaja sistema (Sovremennik, 1858)," in *Izbrannye ekonomičeskie proizvedenija*, tom 1 (Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury, 1948), 678.

47 E. Protas'ev, "O poroke, svoistvennom krest'janam i prepjatstvujuščem ulučšeniju ich byta," *Zhurnal zemlevladel'ca* 9, no. 6 (1858): 7; vertimą rasite: Christian, "Traditional and Modern Drinking Cultures in Russia on the Eve of Emancipation," 76; Dar žr. ibid., 62–63.

48 Murray, *Russians of To-Day*, 34–35.

49 Luigi Villari, *Russia under the Great Shadow* (New York: James Pott & Co., 1905), 231; Christian, *Living Water*, 95–96.

50 Pochlebkin, *Istoriya vodki*, 104.

51 Christian, *Living Water*, 36; Etkind, *Internal Colonization*, 145–46.

52 Nikolaj I. Pavlenko, "K voprosu ob evoljučii dvorjanstva v XVII-XVIII vv," in *Voprosy genezisa kapitalizma v Rossii*, red. Vladimir V. Mavrodin (Leningrad: Izdatelstvo Leningradskogo universiteta, 1960), 61–65.

53 Christian, *Living Water*, 37; van Onselen, "Randlords and Rotgut."

54 Christian, *Living Water*, 47.

8. Degtinė ir korupcijos kilmė Rusijoje

1 Julia Ioffe, "The End of Putin: Alexey Navalny on Why the Russian Protest Movement Will Win," *Foreign Policy*, 2011 m. gruodžio 28 d., http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/12/28/ the_end_of_putin (žiūrėta 2012 m. sausio 1 d.).

2 Carol J. Williams, "Russia Set to Make Olympic History—for Spending, Controversy," *Los Angeles Times*, 2013 m. vasario 9 d., http://www.latimes.com/news/world/worldnow/la-fg-wn-russia-olympics-costs-controversy-20130208,0,2858111.story (žiūrėta 2013 m. vasario 13 d.). Julia Ioffe, "Net Impact: One Man's Cyber-Crusade against Russian Corruption," *New Yorker*, balandžio 4, 2011, http://www.newyorker.com/reporting/2011/04/04/110404fa_fact_ioffe#ixzz1hrtTCJaa (žiūrėta 2012 m. sausio 1 d.); Transparency International, "Corruption Perceptions Index, 2012," http://cpi.transparency.org/cpi2012/results (žiūrėta 2013 m. vasario 13 d.); Friedrich Schneider, Andreas Buehn, and Claudio E. Montenegro, *Shadow Economies All over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007*, World Bank Policy Research Working Paper No. 5356 (Washington, D.C.: World Bank: 2010): 29.

3 Alena V. Ledeneva, *Can Russia Modernise? Sistema, Power Networks and Informal Governance* (New York: Cambridge University Press, 2013), 19–25; "57% Rossijan ščitajut narkomaniju pervostepennoj' problemoj," *Rossijskaja gazeta*, lapkričio 8, 2010, 13; Gregory Feifer, "Corruption in Russia, Part 2: Law Enforcers Often the Worst Offenders," Radio Free Europe/Radio Liberty, 2009 m. lapkričio 28 d., http://www.rferl.org/articleprintview/1890104. html (žiūrėta 2010 m. spalio 22 d.); Will Englund, "Russian Corruption Takes on a Life of Its Own," *Washington Post*, 2010 m. spalio 26 d., http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/ article/2010/10/26/ AR2010102601429_pf.html.

4 Žr. Mark Levinand Georgy Satarov, "Corruption and Institutions in Russia," *European Journal of Political Economy* 16, no. 1 (2000): 116; Andrei Shleifer and Robert W. Vishny, "Corruption," *Quarterly Journal of Economics* 108, no. 3 (1993): 615.

5 Leonid I. Brežnev, "Otčetnyj doklad Central'nogo Komiteta KPSS, XVIV s'ezdu Kommunističeskoj Partii Sovetskogo Sojuza. Doklad General'nogo sekretarja TsK tovarišča L. I. Brezhneva, 30 marta 1971 goda," *Pravda*, kovo 31, 1971; Nikita Chruščiov, "Razvitie ekonomiki SSSR i partijnoe rukovodstvo narodnym chozjajstvom: Doklad tovarišča N. S. Chruščiova na plenume TsK KPSS 19 nojabrja 1962 goda," *Pravda*, 1962 m. lapkričio 20 d.

6 Steven Staats, "Corruption in the Soviet System," *Problems of Communism* 21 (1972 m. sausis-vasaris): 47. *Kaša* yra tradiciniai rusiški dribsniai, arba košė, paprastai grikių. Dar žr. Hedrick Smith, *The Russians* (New York: Quadrangle/New York Times Book Co., 1976), 120.

7 Samuel M. Smucker, The Life and Reign of Nicholas the First, Emperor of Russia (Philadelphia: J. W. Bradley, 1856); Petr A. Zajončkovskij, Pravitel'stvennyj apparat samoderžavnoj Rossii v XIX v. (Moskva: Mysl', 1978), 156.

8 Sakydamas tai prezidentas Dmitrijus Medvedevas pirmiausia turėjo galvoje „amžiną Rusijos

korupciją". Timothy Frye, "Corruption and Rule of Law," in *Russia after the Global Economic Crisis*, ed. Anders Åslund, Sergei Guriev, and Andrew Kuchins (Washington, D.C.: Peterson Institute for International Economics, 2010), 92.

9 Edward Crankshaw, *Russia without Stalin: The Emerging Paftern* (London: Viking, 1956), 74–75; Alena Ledeneva, Stephen Lovell, and Andrei Rogachevskii, "Introduction," in *Bribery and Blat in Russia: Negotiating Reciprocity from the Middle Ages to the 1990s*, ed. Stephen Lovell, Alena Ledeneva, and Andrei Rogachevskii (New York: St. Martin's, 2000), 5–9.

10 Leslie Palmier, "Bureaucratic Corruption and Its Remedies," in *Corruption: Causes, Consequences and Control*, ed. Michael Clarke (New York: St. Martin's, 1983), 207. Kitas visuotinai pripažintas korupcijos apibrėžtis rasite: Joseph S. Nye, "Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis," *American Political Science Review* 61, no. 2 (1967): 421; Shleifer and Vishny, "Corruption," 599.

11 Samuel Collins, *The Present State of Russia, in a Lefter to a Friend at London; Wriften by an Eminent Person Residing at the Great Czars Court at Mosco for the Space of Nine Years* (London: John Winter, 1671), 60. Panašius skaičius prieš keletą šimtmečių minėjo Olearijus. Samuel H. Baron, ed., *The Travels of Olearius in Seventeenth-Century Russia* (Palo Alto, Calif.: Stanford University Press, 1967), 198–99.

12 David Christian, *Living Water: Vodka and Russian Society on the Eve of Emancipation* (Oxford: Clarendon, 1990), 200. Dar žr. George Tennyson Matthews, *The Royal General Farms in Eighteenth-Century France* (New York: Columbia University Press, 1958), 11.

13 Linda T. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy* (Leiden: E. J. Brill, 1996), 119–20; Christian, *Living Water*, 31, 195. Taip apibrėždamas korupciją remiuosi *Living Water* ir David Christian, "Vodka and Corruption in Russia on the Eve of Emancipation," *Slavic Review* 46, no. 3/4 (1987).

14 Paul Bushkovitch, "Taxation, Tax Farming and Merchants in Sixteenth-Century Russia," *Slavic Review* 37, no. 3 (1978): 390–91; Richard Pipes, *Russia under the Old Regime* (New York: Charles Scribner's Sons, 1974), 61; Christian, *Living Water*, 33.

15 Sergej M. Troickij, *Finansovaja politika russkogo absoliutizma v XVIII veke* (Moskva: Nauka, 1966), 214; Aleksandr P. Pogrebinskij, "Finansovaja reforma načala 60-ch godov XIX veka v Rossii," *Voprosy istorii*, no. 10 (1951): 74–75, ir *Očerki istorii finansov dorevoljucionnoj Rossii (XIV-XX vv.)* (Moskva: Gosfinizdat, 1954), 99.

16 Mikhail E. Saltykov, Tchinovnicks: Sketches of Provincial Life, from the Memoirs of the Retired Conseiller De Cour Stchedrin (Saltikow), trans. Frederic Aston (London: L. Booth, 1861), 97–98; Gordon B. Smith, Reforming the Russian Legal System (New York: Cambridge University Press, 1996), 12. Apie pajamas iš degtinės Petro I laikais žr. Friedrich Wilhelm von Bergholz, Dnevnik kammer-junkera Berchgol'ca, vedennyj im v Rossii v carstvovanie Petra Velikago, s 1721–1725-y god, vert. I. Ammon, 2 leid. (Moskva: Tipograpfija Katkova i Ko., 1858), 2:239.

17 Distiliacija nuo seno buvo dvarininkų privilegija; jie parduodavo savo degtinę valstybės didmeninkams. Eustace Clare Grenville Murray, *The Russians of To-Day* (London: Smith, Elder & Co., 1878), 33.

18 "Koe čto ob otkupach, *Kolokol* list 10, 1 marta 1858 g.," in *Kolokol: Gazeta A. I. Gercena i N. P. Ogareva* (Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1962), 79.

19 Vasilij A. Kokorev, "Ob otkupach na prodažu vina," *Russkij vestnik*, 2-oji knyga, Sovremennaja letopis' (1858): 42; cituojama: Christian, "Vodka and Corruption," 481.

20 Christian, *Living Water*, 136.

21 *Ekonomicheskii ukazatel'* 41 (1858 m. spalis); cituojama: Christian, "Vodka and Corruption," 473. Dar žr. Saltykov, *Tchinovnicks*, 98.

22 Zaionchkovskii, *Pravitel'stvennyi apparat*, 158; cituojama: Christian, "Vodka and Corruption," 474, 76.

23 Christian, *Living Water*, 150.

24 Gregory Feifer, "Corruption in Russia, Part 1: A Normal Part of Everyday Life," Radio Free Europe/Radio Liberty, 2009 m. lapkričio 27 d., http://www.rferl.org/articleprintview/1889394.html (žiūrėta 2010 m. spalio 22 d.).

25 *Russkii dnevnik*, no. 51 (1859 m. kovo 7 d.); cituojama: Christian, "Vodka and Corruption," 482–83.

26 Cituojama: Geoffrey Hosking, *Russia: People and Empire, 1552–1917* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1997), 104–5. Apie patikrinimus pakelės užeigose žr. *Svedeniia* 3:282; cituojama: Christian, "Vodka and Corruption," 483. Apie valstiečių apiplėšinėjimą žr. Murray, *Russians of To-Day*, 31.

27 R. E. F. Smith and David Christian, *Bread and Salt: A Social and Economic History of Food and Drink in Russia* (New York: Cambridge University Press, 1984), 145.

28 "Koe čto ob otkupach, *Kolokol* list 10, 1 marta 1858 g.," 79.
29 Ibid., 80. Natal'ja E. Gorjuškina, " 'Imeju čest' doložit', čto vzjatki polučeny': K voprosu ob otkupnom vzjatočničestve v Rossii," in: *Alkogol' v Rossii: Materialy tret'ej meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii* (Ivanovo, 26–27 oktjabrja 2012), red. Michail V. Tepljanskij (Ivanovo: Filial RGGU v g. Ivanovo, 2012), 127.
30 N. Hersèwanoff, *Des Fermes d'eaux-de-vie en Russie (The Eaux-de-Vie Farms in Russia)* (Paris, Bonaventure: 1858), 22–23; cituojama: Christian, *Living Water*, 148.
31 Tai buvo vienas iš mėgstamų Saltykovo eufemizmų. Saltykov, *Tchinovnicks*, 95, 100.
32 *Svedeniya* 3:248; cituojama: Christian, *Living Water*, 136. Apie panašų elgesį nūdienos Rusijoje žr. Ledeneva, *Can Russia Modernise?* 161.
33 *Svedeniya*, 1:35, iš: *Polnoe sobranie zakonov*, 2nd series, 12444; cituojama: Christian, *Living Water*, 106.
34 "Koe čto ob otkupach, *Kolokol* list 10, 1 marta 1858 g.," 80.
35 Zaionchkovskii, *Pravitel'stvennyi apparat*, 155; cituojama: Christian, *Living Water*, 148–49.
36 Citata iš: "Koe čto ob otkupach, *Kolokol* list 10, 1 marta 1858 g.," 80. Apie Nikolajaus tyrimą žr. Christian, *Living Water*, 154.
37 Alena Ledeneva, *How Russia Really Works: The Informal Practices That Shaped Post-Soviet Politics and Business* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2006), 192.
38 V. Fedorovskij, "Podolsko-Vitebskij otkup," *Sovremennik* (1859), Mar. "Sovremennoe obozrenie," 1; cituojama: Christian, *Living Water*, 110. 1841 m. smuklininkų taisykles rasite ten pat, 113. Dar žr. Ivan Pryžov, *Istorija kabakov v Rossii* (Moskva: Molodye sily, 1914), 59–74.
39 V. K— —ov, "Vopros o prodaže vina," *Russkii mir*, no. 19 (May 15, 1859); cituojama: Christian, *Living Water*, 136. Apie „ypatingas" degtinės rūšis žr. *Vestnik promyšlennosti*, no.4 (1858 m. spalis), 18; cituojama: Christian, "Vodka and Corruption," 481.
40 Hosking, *Russia*, 105.
41 Christian, *Living Water*, 62–63.
42 A. Korsak, "Nalogoj i vinnyj otkup," *Russkaja gazeta*, no. 9 (1858); cituojama: Christian, "Vodka and Corruption," 481–82.
43 Nikolaj I. Turgenev, *Rossija i russkie* (Moskva: Knigoizdatel'stvo K. F. Nekrasova, 1915), 212 Christian, *Living Water*, 114.
44 Baron August Freiherr Haxthausen, *The Russian Empire: Its People, Institutions, and Resources*, trans. Robert Faire, 2 vols. (London: Chapman & Hall, 1856), 2:408. Dar žr. H. Sutherland Edwards, "Russian Tea and Tea-Houses," in *Russia as Seen and Described by Famous Writers*, ed. Esther Singleton (New York: Dodd, Mead & Co., 1906), 277. Kaip XVII a. viduryje pastebėjo Adamas Olearijus, „paprasti žmonės geriausiu vaistu laiko... degtinę ir česnaką". Baron, *Travels of Olearius in Seventeenth-Century Russia*, 162.
45 Luigi Villari, *Russia under the Great Shadow* (New York: James Pott & Co., 1905), 169. Dar žr. Sergei Stepniak, *Russia under the Tzars* (New York: Charles Scribner's Sons, 1885), 20- 21; Lady Frances Verney, "Rural Life in Russia," in *Russia as Seen and Described by Famous Writers*, ed. Esther Singleton (New York: Dodd, Mead & Co., 1906), 252. Išsamesnį aprašymą rasite: Alexander Etkind, *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience* (Malden, Mass.: Polity, 2011), 145.
46 D. MacKenzie Wallace, *Russia* (New York: Henry Holt & Co., 1877), 541–42. Dar žr. Hosking, *Russia*, 209; Sir John Maynard, *The Russian Peasant and Other Studies* (New York: Collier Books, 1942), 66, 75.
47 Murray, *Russians of To-Day*, 24–26.
48 Stephen P. Frank, *Crime, Cultural Conflict, and Justice in Rural Russia, 1856–1914* (Berkeley: University of California Press, 1999), 213. Apie nuodėmės prisiėmimą žr. Wallace, *Russia*, 541–42. Dar žr. Hosking, *Russia*, 209. Labai panašaus pavyzdžio, kaip degtine gana tiesiogiai bandoma papirkti liudininkus ir teisėjus nūdienos Rusijoje, aprašymą rasite: Ellen Barry, "In Russia, Jury Is Something to Work Around," *New York Times*, 2010 m. lapkričio 16 d., A1.
49 V. Polivanov, "Zapiski zemskogo načal'nika," *Russkaja mysl'* 9–10 (1917): 32; cituojama: Frank, *Crime, Cultural Conflict, and Justice*, 213.
50 Žr. f. 586, op. 1, d. 117, l.41; ir f. 586, op. 1, d. 120, l.62, Gosudarstvennyj Archiv Rossiskoj Federacii (GARF) (Rusijos Federacijos valstybės archyvas), Maskva; cituojama: Frank, *Crime, Cultural Conflict, and Justice*, 213.
51 Frank, *Crime, Cultural Conflict, and Justice*, 221.
52 Sergei Stepniak, *The Russian Peasantry* (New York: Harper & Brothers, 1888), 202–5; dar žr. 176, 88.
53 Frank, *Crime, Cultural Conflict, and Justice*, 253–60; Stephen P. Frank, "Popular Justice, Community and Culture among the Russian Peasantry, 1870–1900," *Russian Review* 46, no. 3 (1987): 247–49.
54 Verney, "Rural Life in Russia," 246–47.

55 Murray, *Russians of To-Day*, 16, 34, 231. Dar žr. Wallace, *Russia*, 97–99.
56 Saltykov, *Tchinovnicks*, 99–100.
57 Stepniakas teigia, kad korumpuoti dvasininkai galėjo naudoti savo religinių sakramentų „monopoliją" kaip pinigų prievartavimo būdą. Stepniak, *Russian Peasantry*, 230–31.
58 Ioann S. Belliustin, *Description of the Clergy in Rural Russia: The Memoir of a NineteenthCentury Parish Priest* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1985), 129–30.
59 Ibid., 130–31.
60 Ibid., 139–40; Wallace, *Russia*, 97–98. Olearijus apie panašius dalykus pasakojo XVII a. 4 dešimtmetyje; pasak jo, „betuštindami taurę žmonės išleisdavo paskutinį kvapą". Baron, *Travels of Olearius in Seventeenth-Century Russia*, 143. Dar žr. William Richardson, *Anecdotes of the Russian Empire in a Series of Lefters Wriften, a Few Years Ago, from St. Petersburg*(London: W. Strahan & T. Cadell, 1784), 61.
61 Baron, *Travels of Olearius in Seventeenth-Century Russia*, 144–46. Vladimiras Leninas pasakojo apie panašų kaimo dvasininkų elgesį XIX a. 7 dešimtmetyje straipsnyje "The Agrarian Programme of Social-Democracy in the First Russian Revolution 1905-1907 (1908)," in *Collected Works*, vol. 13: *1907 m. birželis–1908 m. balandis* (Moscow: Progress Publishers, 1972), 385.
62 Belliustin, *Description of the Clergy*, 114. Dar žr. Smucker, *The Life and Reign of Nicholas the First, Emperor of Russia*, 199; Stepniak, *Russia under the Tzars*, 58. Priežodis „visi vagia" cituojamas: Georg Brandes, *Impressions of Russia*, trans. Samuel C. Eastman (Boston: C. J. Peters & Son, 1889), 148.
63 Nathan Haskell Dole, *Young Folks' History of Russia* (New York: Saalfield Publishing Co., 1903), 521.
64 "Koe čto ob otkupach, *Kolokol* list 10, 1 marta 1858 g.," 79; Haxthausen, *Russian Empire*, 2:174–75; Hosking, *Russia*, 105–6. Apie prievartos naudojimą valstybės valsdymui žr. Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States, AD 990–1990* (Cambridge, Mass.: Blackwell Press, 1990), 87–91. Apie tai, kokį didelį susidomėjimą mokesčių atpirkimu sukėlė šis straipsnis, žr. Christian, *Living Water*, 264–65.
65 Levin and Satarov, "Corruption and Institutions in Russia," 113–14. Apie Rusijos valstybę ir valdančiąją klasę žr. Donald Ostrowski, "The Façade of Legitimacy: Exchange of Power and Authority in Early Modern Russia," *Comparative Studies in Society and History* 44, no. 3 (2002): 536–39; John P. LeDonne, *Absolutism and Ruling Class: The Formation of the Russian Political Order, 1700–1825* (New York: Oxford University Press, 1991), 3–9.
66 Žr. Ledeneva, *Can Russia Modernise?* 50–84.
67 Feifer, "Corruption in Russia, Part 1: A Normal Part of Everyday Life," and Part 3: How Russia Is Ruled," Radio Free Europe/Radio Liberty, 2009 m. lapkričio 28 d., http://www.rferl. org/ articleprintview/1890170.html (žiūrėta 2010 m. spalio 22 d.); Vladimir Shlapentokh, "Russia's Acquiescence to Corruption Makes the State Machine Inept," *Communist and Post-Communist Studies 36*, no. 2(2003): 158; Michael Bohm, "Thieves Should Go to Jail!" *Moscow Times*, 2010 m. spalio 8 d., http://themoscowtimes.com/opinion/article/thieves-should- go-to-jail/418993.html (žiūrėta 2010 m. spalio 11 d.); Smith, *Reforming the Russian Legal System*, 12; Dev Kar and Sarah Freitas, *Russia: Illicit Financial Flows and the Role of the Underground Economy* (Washington, D.C.: Global Financial Integrity, 2013), 22.
68 David M. Herszenhorn, "Text of Navalny's Closing Remarks in Russian Court," *New York Times*, 2013 m. liepos 5 d., http://www.nytimes.com/2013/07/06/world/europe/text-of-naval-nys-losing-remarks-in-russian-court.html (žiūrėta 2013 m. liepos 6 d.).
69 Ibid.
70 P. V. Berezin, *Na službe zlomu delu* (Moskva: I. N. Kyšnerev i Ko., 1900); Michail Fridman, *Vinnaja monopolija, tom 2: Vinnaja monopolija v Rossii*, 2 vols. (Petrograd: Pravda, 1916), 2:70–74. Apie kyšininkavimo ir korupcijos paplitimą valdant Aleksandrui III žr. Dole, *History of Russia*, 521.
71 Hermann von Samson-Himmelstjerna, *Russia under Alexander III. And in the Preceding Period*, trans. J. Morrison, ed. Felix Volkhovsky (New York: Macmillan, 1893), xxii–xxiii (kursyvas autoriaus).
72 Ibid., xxiii.
73 Frye, "Corruption and Rule of Law," 94.
74 Cituojama: Alena Ledeneva, *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange* (New York: Cambridge University Press, 1998), 11.
75 Ledeneva, *How Russia Really Works*, 193.
76 Feifer, "Corruption in Russia, Part 1.
77 Levin and Satarov, "Corruption and Institutions in Russia," 130.
78 Ledeneva, *Can Russia Modernise?* 252–55. Skirtingi požiūriai į tebesitęsiančią Putino antikorupcinę kampaniją pateikti: "Is Russia's Anti-Corruption Drive the Real Thing?" Voice of Russia Weekly

Experts' Panel-13, 2013 m. vasario 12 d., http://english.ruvr.ru/experts13 (žiūrėta 2013 m. vasario 15 d.).

9. Degtinė kaip pavergimo įrankis, degtinė kaip pasipriešinimo būdas... Degtinė kaip išsivadavimo priemonė?

1 Žr., pavyzdžiui: Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States, AD 990-1990* (Cambridge, Mass.: Blackwell, 1990), 65-95.

2 Geoffrey Hosking, *Russia: People and Empire, 1552-1917* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1997), 103; Arcadius Kahan, *The Plow, the Hammer and the Knout* (Chicago: University of Chicago Press, 1985), 316; David Christian, *Living Water: Vodka and Russian Society on the Eve of Emancipation* (Oxford: Clarendon, 1990), 186.

3 Janet Hartley, "Provincial and Local Government," in *Cambridge History of Russia: Imperial Russia, 1689-1917*, ed. Dominic Lieven (New York: Cambridge University Press, 2006), 473; Sergej M. Trojckij, *Finansovaja politika russkogo absoliutizma v XVIII veke* (Moskva: Nauka, 1966), 53.

4 Kahan, *Plow, the Hammer and the Knout*, 319-20; John P. LeDonne, "Indirect Taxes in Catherine's Russia, I: The Salt Code of 1781," *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 23 (1975): 162-63.

5 John P. LeDonne, "Indirect Taxes in Catherine's Russia, II: The Liquor Monopoly," *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 24, no. 2 (1976): 203.

6 Ibid; Trojckij, *Finansovaja politika*, 214.

7 Sergei F. Platonov, *Ivan the Terrible*, trans. Joseph Wieczynski (Gulf Breeze, Fla.: Academic International, 1974), 118; Johann Danckaert, *Beschrijvinge van Moscovien ofte Rusland* (Amsterdam, 1615), 63; cituojama: James Billington, *The Icon and the Axe: An Interpretive History of Russian Culture* (New York: Alfred A. Knopf, 1966), 86; Isabel de Madariaga, *Ivan the Terrible: First Tsar of Russia* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2005), 221.

8 Samuel H. Baron, ed., *The Travels of Olearius in Seventeenth-Century Russia* (Palo Alto, Calif.: Stanford University Press, 1967), 143.

9 William Coxe, *Travels in Poland, Russia, Sweden and Denmark, Interspersed with Historical Relations and Political Inquiries*, 3 vols. (Dublin: S. Price, 1784), 3:63-66.

10 Robert Ker Porter, "Excerpts from 'Travelling Sketches in Russia and Sweden'," in *Seven Britons in Imperial Russia: 1698-1812*, ed. Peter Putnam (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1952), 312-13.

11 Hannibal Evans Lloyd, *Alexander I: Emperor of Russia; or, a Sketch of His Life, and of the Most Important Events of His Reign* (London: Treuttel & Würtz, 1826), 118-19.

12 Frederick Douglass, *Narrative of the Life of Frederick Douglass: An American Slave* [1845] (New York: Cambridge University Press, 2011), 74-76. Labai ačiū Emmanueliui Akyeampongui už šią nuorodą.

13 Astolphe Custine, marquis de, *Empire of the Czar: A Journey through Eternal Russia: 1839* (New York: Doubleday, 1989), 437.

14 Baron August Freiherr Haxthausen, *The Russian Empire: Its People, Institutions, and Resources*, trans. Robert Faire, 2 vols. (London: Chapman & Hall, 1856), 2:174-75, 408-09. Dar žr. Hosking, *Russia*, 106.

15 Audronė Janužyte, "Historians as Nation State-Builders: The Formation of Lithuanian University, 1904-1922" (academic diss., University of Tampere, 2005), 22. Dar žr. Piotr S. Alekseev, *O p'janstve s predisloviem gr. L. N. Tolstago* (Moskva: 1891), 93.

16 Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, ed. Richard D. Heffner, abridged ed. (New York: Mentor Books, 1956), 201. Apie tarptautinio blaivybės judėjimo istoriją žr. Mark Lawrence Schrad, *The Political Power of Bad Ideas: Networks, Institutions, and the Global Prohibition Wave* (New York: Oxford University Press, 2010), 31-61.

17 Henry M. Baird, *The Life of the Rev. Robert Baird, D.D.*(New York: A. D. F. Randolph, 1866), 195. Dar žr. 1840 m. spalio 20 d. Bairdo laišką iš Sankt Peterburgo Amerikos sekmadieninių mokyklų sąjungai: Presbyterian Historical Society, American Sunday School Union Papers, 1817-1915, reel 45 series I, C:1840B, no. 200-202. Apie „religines sektas" žr. Dawson Burns, *Temperance History: A Consecutive Narrative of the Rise, Development and Extension of the Temperance Reform*, (London: National Temperance Publication Depot, 1889), 120, 255; Eustace Clare Grenville Murray, *The Russians of To-Day* (London: Smith, Elder & Co., 1878), 19.

18 Egidijus Aleksandravičius, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos, t. 2: Blaivybė Lietuvoje XIX amžiuje* (Vilnius: Sietynas, 1991), 61. Apie vyskupą Motiejų Valančių ir blaivybę Kauno gubernijoje žr. Janužyte, "Historians as Nation State-Builders," 21. Apie blaivybę Lenkijoje ir Vakarų Ukrainoje žr. Boris Savčuk, *Korčma: alkogol'na politika i rukh tverezosti v Zachidnii Ukraini u XIX 30-ch rokach XX st.* (Ivano-Frankivs'k, Ukraine: Lileya-NV, 2001), 138–230. Dar žr. Barbara J. Falk, *The Dilemma of Dissidence in East-Central Europe* (Budapest: CEU Press, 2003), 18; Patrick Rogers, *Father Theobald Mathew: Apostle of Temperance* (Dublin: Browne & Nolan, 1943).

19 Aleksandravičius, *Blaivybė Lietuvoje XIX amžiuje*, 72; Christian, *Living Water*.

20 Christian, *Living Water*, 295; David Christian, "A Neglected Great Reform: The Abolition of Tax Farming in Russia," in *Russia's Great Reforms, 1855–1881*, ed. Ben Eklof, John Bushnell, Larissa Zakharova (Bloomington: Indiana University Press, 1994), 105.

21 Christian, *Living Water*, 325–26; iš pranešimų *Svedeniya* 2:235–237.

22 V. A. Fedorov, "Liquor Tax Rebellion (Trezvennoe dvizhenie)," in *Bol'shaia sovetskaia entsiklopediia*, ed. A. M. Prokhorov (New York: Macmillan, 1981), 101.

23 Ivan Pryžov, *Istorija kabakov v Rossii* (Moskva: Molodye sily, 1914), 50–51; John Stearns, *Temperance in All Nations: History of the Cause in All Countries of the Globe* (New York: National Temperance Society and Publication House, 1893), 329–33.

24 D. MacKenzie Wallace, *Russia* (New York: Henry Holt & Co., 1877), 99. Dar žr. R. E. F. Smith and David Christian, *Bread and Salt: A Social and Economic History of Food and Drink in Russia* (New York: Cambridge University Press, 1984), 93.

25 *Moskovskie vedomosti*, no. 62, 1859 m. kovo 13 d.; vertimą rasite: Christian, *Living Water*, 314.

26 Murray, *Russians of To-Day*, 29–30. Dar žr. Fedorov, "Liquor Tax Rebellion (*Trezvennoe dvizhenie*)," 101.

27 Cituojama: Christian, *Living Water*, 348.

28 Fedorov, "Liquor Tax Rebellion (*Trezvennoe dvizhenie*)," 101.

29 Christian, "A Neglected Great Reform," 107–9; Aleksandr P. Pogrebinskij, "Finansovaja reforma načala 60-ch godov XIX veka v Rossii," *Voprosy istorii*, no. 10 (1951): 78–82; W. Bruce Lincoln, *The Great Reforms: Autocracy, Bureaucracy, and the Politics of Change in Imperial Russia* (Dekalb: Northern Illinois University Press, 1990), 62; Walter McKenzie Pinter, *Russian Economic Policy under Nicholas I* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1967), 78.

30 Vertimą rasite: Christian, *Living Water*, 357. Dar žr. ibid., 349; Christian, "A Neglected Great Reform," 108.

31 Cituojama: Christian, *Living Water*, 349.

32 Ibid., 350.

33 Ibid., 361–64; Irina R. Takala, *Veselie Rusi: Istorija alkogol'noj problemy v Rossii* (St. Petersburg: Žurnal Neva, 2002), 92–93.

34 Michail Fridman, *Vinnaja monopolija, tom 2: Vinnaja monopolija v Rossii*, 2 vols. (Petrograd: Pravda, 1916), 2:70–75; P. V. Berezin, *Na službe zlomu delu* (Moskva: I. N. Kyšnerev i Ko., 1900); Christian, *Living Water*, 374–79; Pinter, *Russian Economic Policy under Nicholas I*, 78–80.

35 Fridman, *Vinnaya monopolija*, tom 2, 2:65–66. Bene išsamiausią tyrimą apie alkoholio vartojimą rasite: V. K. Dmitriev, *Kritičeskie issledovanija o potreblenii alkogolja v Rossii* (Moskva: V. P. Rjabušinskij, 1911). Dar žr. Stanislav I. Smetanin, Michail V. Konotopov, *Razvitie promyšlennosti v krepostnoj Rossii* (Moskva: Akademičeskij proekt, 2001), 184–90.

36 Žr. Switzerland Bureau fédéral de statistique, *Question de l'alcoolisme. Exposé comparatif des lois et des expériences de Quelques états étrangers, par le Bureau fédéral de statistique* (Berne: Imprimerie K.-J. Wyss, 1884), esp. 672.

37 Murray, *Russians of To-Day*, 30–33.

38 Luigi Villari, *Russia under the Great Shadow* (New York: James Pott& Co., 1905), 250.

39 Georg Brandes, *Impressions of Russia*, trans. Samuel C. Eastman (Boston: C. J. Peters & Son, 1889), 144.

10. Plunksna, kardas ir butelis

1 Karl Marx and Friedrich Engels, *The Communist Manifesto* (New York: International Publishers, 1948), 9.

2 Apie valstybę žr. ibid., 11. Apie religiją žr. Karl Marx, *Critique of Hegel's 'Philosophy of Right'* (New York: Cambridge University Press, 1970), 131.

3 Dar žr. Joseph R. Gusfield, „Social Structure and Moral Reform: A Study of the Woman's Christian Temperance Union," *American Journal of Sociology* 61, no. 3 (1955): 225. Aš neradau įrodymų, kad

šis posakis susijęs su Karlo Marxo darbais. Frank Harris, *Oscar Wilde: His Life and Confessions*, vol. 1 (New York: Brentano's Publishers, 1916), 166.

4 Karl Marx, *Capital, vol. 3: The Process of Capitalist Production as a Whole* (New York: Penguin Classics, 1991), 927.

5 Friedrich Engels, *The Condition of the Working Class in England in 1844* (London: Swan Sonnenschein & Co., 1892), 127–29.

6 David Christian, „Accumulation and Accumulators: The Metaphor Marx Muffled," *Science and Society* 54, no. 2 (1990), and, *Living Water: Vodka and Russian Society on the Eve of Emancipation* (Oxford: Clarendon, 1990), 37.

7 Orlando Figes, *A People's Tragedy: The Russian Revolution, 1891–1924* (New York: Viking, 1996), 129; Franz Mehring, *Karl Marx: The Story of His Life* (London: Routledge, 2003), 407; M. Grigoryan, „N. G. Chernyshevsky's World Outlook," in *N. G. Chernyshevsky: Selected Philosophical Essays* (Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1953), 9.

8 Figes, *A People's Tragedy*, 135.

9 „Koe čto ob otkupach, *Kolokol* list 10, 1 marta 1858 g.," in *Kolokol: Gazeta A. I. Gercena i N. P. Ogareva* (Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1962), 79.

10 Ibid; Baron August Freiherr Haxthausen, *The Russian Empire: Its People, Institutions, and Resources*, vert. Robert Faire, 2 vols. (London: Chapman & Hall, 1856), 2:174–75; Geoffrey Hosking, *Russia: People and Empire, 1552–1917* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1997), 105–6. Apie prievartos kupiną valstybės valdymą žr. Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States, AD 990–1990* (Cambridge, Mass.: Blackwell, 1990), 87–91.

11 Išmintingas skaitytojas turbūt sutiks. Joseph Frank, *Through the Russian Prism: Essays on Literature and Culture* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1990), 187. Dar žr. Andrew M. Drozd, *Chernyshevskii's What Is to Be Done?: A Reevaluation* (Evanston, Ill.: Northwestern University Press, 2001), 13.

12 Figes, *A People's Tragedy*, 129.

13 Marshall Berman, *All That Is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity* (New York: Verso, 1983), 215–16.

14 Robert H. Stacy, *Russian Literary Criticism: A Short History* (Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1974), 55.

15 Drozd, *Chernyshevskii's What Is to Be Done? A Reevaluation*, 13.

16 Joseph Frank, *Dostoevsky: The Stir of Liberation, 1860–1865* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1986), 285; Frank, *Through the Russian Prism*, 188–89.

17 Georgij V. Plechanov, *Izbrannye filosofskie proizvedenija*, 5 t. (Mosckva Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury, 1958), 4:159–60; Marx, *Capital*, 19; William F. Woehrlin, *Chernyshevskii: The Man and the Journalist* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971), 216.

18 „Sombre Monsters—or, How to Blow up a Country," Nicky's What (Rusijos istorijai skirtas tinklaraštis), 2010 m. gegužės 10 d., http://nickyswhat.wordpress.com/2010/05/10/sombre-monsters-or-how- to-blow-up-a-country (žiūrėta 2011 m. kovo 17 d.).

19 Nikolai G. Chernyshevskii, *A Vital Question; or, What Is to Be Done?* vert. Nathan Haskell Dole and S. S. Skidelsky (New York: Thomas Y. Crowell & Co., 1886), 2–3, 139. Toliau aš pateikiu skirtingų šimtmečių tekstų vertimus, kurie, mano manymu, yra tiksliausi ir suprantamiausi šiuolaikiniam skaitytojui.

20 Nikolai G. Chernyshevskii, *What Is to Be Done?* vert. Michael R. Katz (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1989), 52, 64.

21 Chernyshevskii, *What Is to Be Done?* 12, 115–16, 18 (1886 m. leidimas).

22 Chernyshevskii, *What Is to Be Done?* 93 (1993 m. leidimas).

23 Chernyshevskii, *What Is to Be Done?* 116 (1886 m. leidimas).

24 Nikolai G. Černyševskij, „Otkupnaja sistema (Sovremennik, 1858)," in *Izbrannye ekonomičeskie proizvedenija*, tom 1 (Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury, 1948), 668; originalas buvo parašytas prisidengiant L. Pankratjevo pseudonimu: L. Pankrat'ev, „Otkupnaya sistema," *Sovremennik*, no. 10 (1858). Dar žr. Marc Lee Schulkin, „The Politics of Temperance: Nicholas II's Campaign against Alcohol Abuse" (Ph.D. diss., Harvard University, 1985), 28. Apie Pankratjevą žr.: T. I. Pečerskaja, „Avtor v strukture sjužetnogo povestvovanija („Povesti v povesti" N. G. Černyševskogo)," *Raznočincy šestidesjatych godov XIX veka. Fenomen samosoznanija v aspekte filologičeskoj germenevtiki*, 2004 m. sausio 28 d., http://rassvet.websib.ru/text.htm?no=15&id=11 (žiūrėta 2011 m. gegužės 11 d.).

25 Černyševskij, „Otkupnaya sistema," 682.

26 Ibid., 670, 679.

27 Ibid., 671–72.
28 Ibid., 678. Dar žr. 7 skyrių, 46 nuorodą.
29 Ibid., 685–87.
30 Chernyshevskii, *What Is to Be Done?* 212 (1886 m. leidimas).
31 Nikolai G. Černyševskij, *Chto delat'? Iz rasskazov o novych ljudjach* (Moskva: Molodaya gvardija, 1948), 242. Černyševskio požiūrį į alkoholio vartojimą dar aiškiau atskleidžia jo vartojamas žodis *grud'*, kurį galima versti ir kaip „krūtinė“, ir kaip „plaučiai“. Bent pustuzinį kartų Černyševskis rašo, kad alkoholikai (ar metę gerti alkoholikai) serga (ar sirgo) kažkokia neaiškia *grud'* liga. Tačiau tai ne tuberkuliozė – XIX a. Europos literatūros herojų liga; *Sovremennike* publikuoto demaskuojančio straipsnio apie mokesčių atpirkimo sistemą pradžioje Černyševskis vėl kalba apie *grud'* ligas ir opas, teigdamas, kad „iš tiesų, ant krūtinės mes turime gana piktybinę opą“ (*v samom dele, u nas na grudi jazva dovol'no vrednogo kačestva*). Černyševskij, „Otkupnaja Sistema," 667.
32 Žr. 7 skyrių, 8 nurodą.
33 Edvard Radzinsky, *Alexander II: The Last Great Tsar*, vert. Antonina W. Bouis (New York: Simon & Schuster, 2005), 161–62; Berman, *All That Is Solid Melts into Air*, 216; Michael Burleigh, *Earthly Powers: The Clash of Religion and Politics in Europe, from the French Revolution to the Great War* (New York: HarperCollins, 2007), 280–81.
34 Radzinsky, *Alexander II*, 162.
35 Kenneth Lantz, *The Dostoyevsky Encyclopedia* (Westport, Conn.: Greenwood, 2004), 58; Peter Sekirin, „Literary Journals and „Innocent" Romanai: The Period of Transition," in *The Dostoyevsky Archive: Firsthand Accounts of the Novelist from Contemporaries' Memoirs and Rare Periodicals*, ed. Peter Sekirin (Jefferson, N.C.: McFarland & Co., 1997), 145; Frank, *Dostoevsky*, 155; Walter G. Moss, *Russia in the Age of Alexander II, Tolstoy and Dostoevsky* (London: Anthem, 2002), 80.
36 Lantz, *Dostoyevsky Encyclopedia*, 58.
37 Pasakojime pirmuosiuose knygos puslapiuose ypač aiškiai demaskuojamas girtavimas – jame lombardininkas, smuklininkas ir jų girti klientai yra akivaizdžiai tarpusavy susiję. Fyodor Dostoevsky, *Crime and Punishment*, vert. Jessie Coulson, ed. George Gibian, 3rd ed. (New York: W. W. Norton, 1989), 6–23.
38 Donald Fanger, *Dostoevsky and Romantic Realism: A Study of Dostoevsky in Relation to Balzac, Dickens, and Gogol* (Evanston, Ill.: Northwestern University Press, 1998), 184–85; Robin Feuer Miller, *Dostoevsky's Unfinished Journey* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2007), 55–56.
39 Donaldas Fangeris aiškiai atkreipia dėmesį į tai, kaip smarkiai debatai apie alkoholį paveikė Dostojevskio šedevrą: žr. *Dostoevsky and Romantic Realism*, 184–85. Dar žr. Leonid P. Grossman, „Gorod i ljudi Prestuplenija i nakazanija," in *Prestuplenija i nakazanija*, red. Fyodor Dostoevsky (Moskva: Goslitizdat, 1935), 23.
40 Dostojevskio 1865 m. birželio 8 d. laiškas, publikuotas kaip romano *Nusikaltimas ir bausmė*: *Crime and Punishment*, 476 priedas.
41 Miller, *Dostoevsky's Unfinished Journey*, 55.
42 Cituojama: Patricia Herlihy, *The Alcoholic Empire: Vodka and Politics in Late Imperial Russia* (New York: Oxford University Press, 2002), 7–8.
43 Perspausdinta: Dostoevsky, *Crime and Punishment*, 487–88. Dar žr. Miller, *Dostoevsky's Unfinished Journey*, 57.
44 Žr. Herlihy, *Alcoholic Empire*, 113–14.
45 Tiesą sakant, Tolstojaus *Tak čto že nam delat'?* („Tai ką gi mums daryti“) yra ne visai identiškas Černyševskio *Čto delat'?* Apie Tolstojaus požiūrį į Černyševskį žr. Hugh McLean, *In Quest of Tolstoy*(Brighton, Mass.: Academic Studies, 2008), 110; Andrew Baruch Wachtel, *Plays of Expectations: Intertextual Relations in Russian Twentieth-Century Drama* (Seattle: University of Washington Press, 2006), 25 n.10. Apie Tolstojaus realizmą žr. György Lukács, „Tolstoy and the Development of Realism," in *Studies in European Realism: A Sociological Survey of the Writings of Balzac, Stendhal, Zola, Tolstoy, Gorki, and Others* (London: Merlin, 1972), 126–205. Apie Tolstojų ir Rusijos valstybę žr. Fedor Stepun, „The Religious Tragedy of Tolstoy," *Russian Review* 19, no. 2 (1960): 157–58. Ironiška, bet Černyševskis dažnai gynė Tolstojų nuo kaltinimų, kad savo pirmuosiuose kūriniuose jis sumenkina aktualias socialines problemas. Adam B. Ulam, *The Bolsheviks* (New York: Macmillan, 1965), 58.
46 Leo Tolstoy, *What Is to Be Done? and „Life"* (New York: Thomas Y. Crowell & Co., 1899), 60 (skaitykite iki 64 puslapio).
47 Įrodinėdamas, kad valstybė ir buržuazija susimokė išrasti „torpedas, alkoholinių gėrimų monopolijai ir tualetams reikalingus prietaisus“, Tolstojus skundžiasi, kad net XIX a. „mūsų verpimo ratelis, valstiečių moterų audimo staklės, kaimo plūgas, kirvelis, spragilas, grėblys, jungas

ir kibiras liko tokie patys, kaip Riuriko laikais". Leo Tolstoy, *What Then Must We Do?* vert. Aylmer Maude (London: Oxford University Press, 1925), 295-96.

48 Henri Troyat, *Tolstoy* (New York: Doubleday, 1967), 378. Dar žr. Stepun, „Religious Tragedy of Tolstoy," 162.

49 Stepun, „Religious Tragedy of Tolstoy," 164; Anna A. Tavis, „Authority and Its Discontents in Tolstoy and Joyce," in *Leo Tolstoy*, ed. Harold Bloom (Broomall, Pa.: Chelsea House, 2003), 67.

50 Tavis, „Authority and Its Discontents in Tolstoy and Joyce," 66.

51 Cituojama: Herlihy, *Alcoholic Empire*, 111-12.

52 Lev Tolstoj, „Laiškas A. M. Kuzminskiui, 1896 m. lapkričio 13-15 d.," in *Polnoe sobranie sočenenij* (Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo chudožestvennoj literatury, 1954), 69:205-6; cituojama: Herlihy, *Alcoholic Empire*, 15.

53 Troyat, *Tolstoy*, 567.

54 William Nickell, *The Death of Tolstoy: Russia on the Eve, Astapovo Station, 1910*(Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2010), 75.

55 Jan Kucharzewski, *The Origins of Modern Russia* (New York: Polish Institute of Arts and Sciences in America, 1948), 162; Julio Alvarez del Vayo, *The march of Socialism* (London: Cape, 1974), 114.

56 Ivan S. Turgenev, *Virgin Soil*, vert. T. S. Perry (New York: Henry Holt & Co., 1877), 70-71. Naujesnį vertimą rasite: *New York Review of Books Classics edition* (vertė Constance Garnett), 2000, 84. Kai kurie vertėjai vartoja žodį „brendis", kiti - „gėrimas".

57 Turgenev, *Virgin Soil*, 240.

58 Čia aš vėl cituoju 1877 m. vertimą (ibid., 232-33), pakeisdamas žodį „brendis" į „degtinė", kuris vartojamas vėlesniuose vertimuose. Turgenev, *Virgin Soil*, 266 (2000 m. leidimas).

59 Turgenev, *Virgin Soil*, 252.

60 Ibid., 254-55.

61 Ibid.

62 Figes, *A People's Tragedy*, 130.

63 Sue Mahan and Pamala L. Griset, *Terrorism in Perspective*, 2nd ed. (Thousand Oaks, Calif.: Sage, 2009), 40-41.

64 Philip Pomer, *Lenin's Brother: The Origins of the October Revolution* (New York: W. W. Norton, 2010), 127-28. Taip pat verta pastebėti, kad revoliucionieriai, atvykę į tremtį Sibire, dažnai naudodavo slapta atsivežtą degtinę papirkti arba apsvaiginti savo kalėjimo sargybinius. Helen Rappaport, *Conspirator: Lenin in Exile* (New York: Basic Books, 2010), 195, 75-76.

65 Žr. Pomer, *Lenin's Brother*; Adam B. Ulam, *Prophets and Conspirators in Prerevolutionary Russia* (New Brunswick, N.J.: Transaction, 1998), 392-93; Peter Julicher, *Renegades, Rebels and Rogues under the Tsars* (Jefferson, N.C.: MacFarland & Co., 2003), 222-23.

66 Burleigh, *Earthly Powers*, 280; Michael R. Katz and William G. Wagner, „Introduction: Chernyshevsky, What Is to Be Done? and the Russian Intelligentsia," in *What Is to Be Done?* ed. Nikolai G. Chernyshevskii (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1989), 32; cituojama: N. Valentinov, „Černyševskij i Lenin," *Novyj žurnal*, no. 27 (1951): 193-94.

67 Vladimir I. Lenin, „What Is to Be Done?" in *Essential Works of Lenin* (New York: Bantam Books, 1966). Dar žr. Lars T. Lih, *Lenin Rediscovered: What Is to Be Done? in Context* (Leiden: E. J Brill, 2006). Apie Lenino požiūrį į Černyševskį žr., pavyzdžiui, Vladimir I. Lenin, „ 'The Peasant Reform' and the Proletarian-Peasant Revolution," in *Collected Works, vol. 17: December 1910-April 1912* (Moscow: Progress Publishers, 1963), 122-24; Valentinov, „Černyševskij i Lenin."

68 Rachmetovas net miegodavo ant vinių lovos, kad lengviau pakeltų valstybės kankinimus. Drozd, *Chernyshevskii's What Is to Be Done?: A Reevaluation*, 113-40.

69 Vladimir I. Lenin, „Socialism and Religion," in *Collected Works, vol. 10: November 1905- June 1906* (Moscow: Progress Publishers, 1962), 83-84. Originalas publikuotas žurnale *Novaya zhizn'*, nr. 28, 1905 m. gruodžio 3 d. Apie Lenino alkoholio vartojimo įpročius žr. Rappaport, *Conspirator*, 195, 75-76; Robert Hatch McNeal, *Bride of the Revolution: Krupskaya and Lenin* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1972), 76. Dar žr. James D. Young, *Socialism since 1889: A Biographical History* (London: Pinter, 1988), 102. Apie Lenino ir Krupskajos saikingą alkoholio vartojimą, kai juos aplankydavo labiau išgerti mėgęs Stalinas žr. Robert Service, *Stalin: A Biography* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2004), 88-89.

70 Stephen Colbert, „The Red Lending Menace," *The Colbert Report*, 2008 m. spalio 7 d., http://www.colbertnation.com/the-colbert-report-videos/187342/october-07-2008/the-red-lendingmenace (žiūrėta 2012 m. kovo 2 d.).

71 Nadezhda Krupskaya, *Reminiscences of Lenin* , vert. Bernard Isaacs (New York: International Publishers, 1970), 40.

72 Vladimir I. Lenin, „The Development of Capitalism in Russia," in *Collected Works, vol. 3: The Development of Capitalism in Russia* (Moscow Progress Publishers, 1960), 290–91. Originalas: Vladimir I. Lenin, *Razvitie kapitalizma v Rossii* (St. Petersburg: Tipolitografija A. Leiferta, 1899). Apie Lenino pasisakymus apie alkoholį ir smurtą šeimoje žr. Christopher Read, *Lenin: A Revolutionary Life* (New York: Routledge, 2005), 38.

73 „Liquor Monopoly," in *Bol'shaia sovetsakaia entsiklopediia*, red. A. M. Prokhorov (New York: MacMillan, Inc., 1974), 248; citata iš: Vladimir I. Lenin, „Duma i utverždenie bjudžeta," in *Polnoe sobranie sočinenij, tom 15: Fevral'-ijun' 1907* (Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury, 1961); originalas pasirodė žurnale *Naše echo*, nr. 2, 1907 m. kovo 27 d.

74 Vladimir I. Lenin, „To the Rural Poor," in *Collected Works, vol 6: January 1902-August 1903* (Moscow: Progress Publishers, 1961), 400–401; pirmą kartą publikuota: Vladimir I. Lenin, *K derevenskoj bednote: Ob'jasnenie dlja krest'jan, čego chotjat social'demokraty* (Geneva: Tipografija ligi russkoj revoljucionnoj social'demokratii, 1903).

75 Vladimir I. Lenin, „The Serf-Owners at Work," in *Collected Works, vol. 5: May 1901-February 1902* (London: Lawrence & Wishart, 1961), 95; pirmą kartą publikuota laikraštyje *Iskra*, nr. 8, 1901 m. rugsėjo 10 d.

76 Vladimir I. Lenin, „Casual Notes," in *Collected Works, vol. 4: 1898-April 1901* (Moscow: Progress Publishers, 1972), 407–8; pirmą kartą publikuota žurnale *Zarja* nr. 1, 1901 m. balandį.

77 *Pravda*, 1913 m. kovo 15 d,; Vladimir I. Lenin, „Spare Cash," in *Collected Works, vol. 18: balandžio 1912-March 1913* (Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury, 1963), 601–2.

78 Vladimir I. Lenin, „Lessons of the Moscow Uprising," in *Collected Works, vol. 11: June 1906-January 1907* (Moscow: Progress Publishers, 1962), 174; originalas pasirodė laikraštyje *Proletary* Nr. 2, 1906 m. rugpjūčio 29 d.

79 Vladimir I. Lenin, „Beat—But Not to Death!" in *Collected Works, vol. 4: 1898-April 1901* (Moscow: Progress Publishers, 1960); originalas „Bei, no ne do smerti" buvo publikuotas pirmajame žurnalo *Zarya* numeryje 1901 m. balandį. Dar žr. Lih, *Lenin Rediscovered*, 206.

80 Ivan V. Strel'čuk, *Alkogolizm i bor'ba s nim* (Moskva: Molodaya gvardija, 1954), 13. Dar žr. Clara Zetkin, „My Recollections of Lenin," in *On the Emancipation of Women*, ed. Vladimir I. Lenin (London: Pluto, 2003), 102–3.

11. Girtavimas fronte: alkoholis ir imperinė Rusijos kariuomenė

1 Nikolaj G. Černyshevskij, "Otkupnaja sistema (Sovremennik, 1858), in *Izbrannye ekonomičeskie proizvedenija*, tom 1 (Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury, 1948), 670–72. Apie valstybės valdymą ir karą Europoje žr. Francis Fukuyama, *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution* (New York: Farrar, Straus & Giroux, 2011), 389; Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States, AD 990- 1990* (Cambridge, Mass.: Blackwell, 1990), 74. Dar žr. Aleksandr E. Levintov, "Vojna i vodka v Rossii," in: *Alkogol' v Rossii: Materialy tret'ei meždunarodnoj naučno-praktičeskoi konferencii* (Ivanovo, 26–27 oktjabrja 2012), red. Michail V. Tepljanskij (Ivanovo: Filial RGGU v g. Ivanovo, 2012), 12–19.

2 Nathan Haskell Dole, *Young Folks' History of Russia* (New York: Saalfield Publishing Co., 1903), 256.

3 Sergei M. Soloviev, *History of Russia, vol. 9: The Age of Vasily III* (Gulf Breeze, Fla.: Academic International, 1976), 55; Dole, *Young Folks' History of Russia*, 250. Apie Naloi („užpildyti") įgulos, kurios kariai buvo girdomi alumi ir midumi, įkūrimą, taip pat apie lokius žr. Freiherr Sigmund von Herberstein, *Description of Moscow and Muscovy: 1557* (New York: Barnes & Noble, 1969), 20.

4 Bruno S. Frey and Heinz Buhofer, "Prisoners and Property Rights," *Journal of Law and Economics* 31, no. 1 (1988).

5 Margaret Levi, *Consent, Dissent, and Patriotism* (New York: Cambridge University Press, 1997), 42.

6 Georg Brandes, *Impressions of Russia*, trans. Samuel C. Eastman (Boston: C. J. Peters & Son, 1889), 210–11. Nenuostabu, kad samdiniai dažnai dezertyruodavo. William C. Fuller Jr., "The Imperial Army," in *The Cambridge History of Russia, vol. 2: Imperial Russia, 1689–1917*, ed. Dominic Lieven (New York: Cambridge University Press, 2006), 532–33.

7 Isser Woloch, "Napoleonic Conscription: State Power and Civil Society," *Past & Present* 111 (1986).

8 Fuller, "Imperial Army," 537.

9 Ibid., 533; George Snow, "Alcoholism in the Russian Military: The Public Sphere and the Temperance Discourse, 1883–1917," *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 45, no. 3 (1997): 419–21.

10 Richard A. Gabriel, *The New Red Legions: An Aftitudinal Portrait of the Soviet Soldier* (Westport, Conn.: Greenwood, 1980), 153.

11 Hannibal Evans Lloyd, *Alexander I: Emperor of Russia; or, a Sketch of His Life, and of the Most Important Events of His Reign* (London: Treuttel & Würtz, 1826), 91, 95.
12 P. S. White and H. R. Pleasants, *The War of Four Thousand Years* (Philadelphia: Griffith & Simon, 1846), 183.
13 Aleksandr Nikišin, Petr Nečitajlov, *Vodka i Napoleon* (Moskva: Dom russkoj vodki, 2008); Owen Connelly, *Blundering to Glory: Napoleon's Military Campaigns* (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2006), 172.
14 Skaitykite Tolstojaus aprašymą: *War and Peace*, trans. Nathan Haskell Dole, 4 vols. (New York: Thomas Y. Crowell & Co., 1889), 3:382.
15 Adam Zamoyski, *Moscow 1812: Napoleon's Fatal kovo* (New York: HarperCollins, 2005), 300; Mary Platt Parmele, *A Short History of Russia* (Flint, Mich: Bay View Reading Circle, 1899), 182; Alfred Rambaud, *Russia*, 2 vols. (New York: P. F. Collier & Son, 1902), 2:186; Walter K. Kelly, *History of Russia, from the Earliest Period to the Present Time*, 2 vols. (London: Henry G. Bohn, 1854), 1:185–86.
16 August Fournier, *Napoleon I: A Biography*, 2 vols. (New York: Henry Holt & Co., 1911), 207–8. Petrovsko rūmai šiandien yra Leningrado plente, netoli „Dinamo" stadiono ir Chodynkos laukų.
17 Napoleon Bonaparte, *Memoirs of the History of France during the Reign of Napoleon: Historical Miscellanies*, vol. 2 (London: Henry Colburn & Co., 1823), 101.
18 Tolstoy, *War and Peace*, 383. Tolstojus skeptiškai vertino padegimo teoriją, nes tokiomis aplinkybėmis gaisrai galėjo kilti ir per atsitiktinumą.
19 Fournier, *Napoleon I: A Biography*, 207–8. Dar žr. Zamoyski, *Moscow 1812*, 302. Dar žr. kunigo Surrugueso, Maskvos šv. Liudviko parapijos vikaro laišką, kuris cituojamas: Gaspard(?) Gourgaud, *Napoleon and the Grand Army in Russia; or a Critical Examination of Count Philip De Segur's Work* (Philadelphia: Anthony Finley, 1825), 169.
20 Cituojama: Zamoyski, *Moscow 1812*, 302. Dar žr. C. Joyneville, *Life and Times of Alexander I: Emperor of All the Russias*, 3 vols. (London: Tinsley Brothers), 2:199.
21 Eugène Labaume, *Relation complète de la campagne de Russie, en 1812*, 5th ed. (Paris: Rey et Gravier, 1816), 226–27; Louis Florimond Fantin des Odoards, *Journal du général Fantin des Odoards* (Paris: E. Plon, Nourrit et Cie, 1895), 337.
22 Labaume, *Relation complète de la campagne de Russie, en 1812*, 240–42; Gourgaud, *Napoleon and the Grand Army in Russia*, 273, 313–14, 29; "The French Retreat from Moscow," *The Living Age* 95, no. 7 (1867): 475.
23 Gourgaud, *Napoleon and the Grand Army in Russia*, 160–61.
24 Fournier, *Napoleon I: A Biography*, 209.
25 Stephan Talty, *The Illustrious Dead: The Terrifying Story of How Typhus Killed Napoleon's Greatest Army* (New York: Three Rivers, 2009), 67–69.
26 Joyneville, *Life and Times of Alexander I*, 233–34.
27 J. M. Buckley, *The Midnight Sun, the Tsar and the Nihilist* (Boston: D. Lothrop & Co., 1886), 215–16.
28 J. M. Buckley, *The Midnight Sun, the Tsar and the Nihilist* (Boston: D. Lothrop & Co., 1886), 215–16.
29 A. N. Wilson, *Tolstoy* (New York: W. W. Norton, 1988), 117.
30 Robert A. Hodasevich, *A Voice from within the Walls of Sebastopol: A Narrative of the Campaign in the Crimea, and of the Events of the Siege*(London: John Murray, 1856), 57. Apie Menšikovą ir jo moteris žr. Orlando Figes, *The Crimean War: A History* (New York: Macmillan, 2011), 206.
31 Hodasevich, *Voice from within the Walls of Sebastopol*, 57; Robert B. Edgerton, *Death or Glory: The Legacy of the Crimean War* (Boulder, Colo.: Westview, 1999), 60. *Čarkos* talpa oficialiai buvo 1/100 *vedro* (kibiro) arba apie 3,3 uncijos (100 mililitrų). Dar žr. Dominic Lieven, *Russia against Napoleon: The True Story of the Campaigns of War and Peace* (New York: Penguin, 2010), 11 nuoroda.
32 Hodasevich, *Voice from within the Walls of Sebastopol*, 57. 33. Ibid., 86, 90.
33 Ibid., 86, 90.
34 Edgerton, *Death or Glory*, 84–85; Figes, *Crimean War*, 210, 16.
35 Figes, *Crimean War*, 218.
36 Edgerton, *Death or Glory*, 86.
37 William Simpson, "Within Sebastopol during the Siege," *The English Illustrated Magazine*, vol. 17 (1897 m. balandis-rugsėjis): 302; Hodasevich, *Voice from within the Walls of Sebastopol*, 2. Apie degtinę ir korupciją kaip labiausiai paplitusias caro kariuomenės problemas žr. John Shelton Curtiss, *The Russian Army under Nicholas I: 1825-1855* (Durham, N.C.: Duke University Press, 1965), 194, 212–27.
38 Hodasevich, *Voice from within the Walls of Sebastopol*, 98–99; Figes, *Crimean War*, 234.

39 Hodasevich, *Voice from within the Walls of Sebastopol*, 99.
40 Ibid., 239, taip pat 122, 184; Figes, *Crimean War*, 255; Edgerton, *Death or Glory*, 236; Leo Tolstoy, *Sebastopol*, trans. Frank D. Millet (New York: Harper & Brothers, 1887), 58–66, 191–97. Apie užsieniečių požiūrį žr. Lady Frances Verney, "Rural Life in Russia," in *Russia as Seen and Described by Famous Writers*, ed. Esther Singleton (New York: Dodd, Mead & Co., 1906), 247.
41 Robert H. G. Thomas, *The Russian Army of the Crimean War, 1854–56* (Oxford: Osprey, 1991), 3.
42 Henry Tyrrell, *The History of the War with Russia: Giving Full Details of the Operations of the Allied Armies*, 2 vols. (London: London Printing & Publishing Co., 1855), 2:197–98. Apie prancūzų ir britų girtavimą dar žr. Figes, *Crimean War*, 181, 396; Edgerton, *Death or Glory*, 227–28, 236–277.
43 Tyrrell, *History of the War with Russia*, 198.
44 Herlihy, *Alcoholic Empire*, 57. Dar žr. William Steveni, *The Russian Army from Within* (New York: Hodder & Stoughton, 1914), 44–45.
45 Snow, "Alcoholism in the Russian Military," 424–25. Plačiau apie tai, „ar jis buvo girtas", žr. Frederick McCormick, *Tragedy of Russia in Pacific Asia*, 2 vols. (New York: Outing Publishing Co., 1907), 2:281.
46 Frederic William Unger, *Russia and Japan, and a Complete History of the War in the Far East* (Wilmington, Del.: Scholarly Resources, 1905), 231–40.
47 Vinkentii V. Veresaev, *In the War: Memoirs of V. Veresaev*, trans. Leo Winter (New York: Mitchell Kennerley, 1917), 7–8; apie savižudybes, 19–21.
48 Joshua A. Sanborn, *Drafting the Russian Nation: Military Conscription, Total War, and Mass Politics, 1905–1925* (DeKalb: Northern Illinois University Press, 2003), 13; Veresaev, *In the War*, 23.
49 Veresaev, *In the War*, 25.
50 Apie McCormicko pirmuosius įspūdžius žr. *Tragedy of Russia in Pacific Asia*, 1:27. Dar žr. ibid., 2:278–82; Ernest Barron Gordon, *Russian Prohibition* (Westerville, Ohio: American Issue, 1916), 8.
51 Eugene S. Politovsky, *From Libau to Tsushima: A Narrative of the Voyage of Admiral Rojdestvensky's Fleet to Eastern Seas, Including a Detailed Account of the Dogger Bank Incident*, trans. F. R. Godfrey (New York: E. P. Dutton, 1908), 11.
52 McCormick, *Tragedy of Russia in Pacific Asia*, 1:143. Apie smarkų karininkų girtavimą žr. V. E. Bagdasarjan, "Vinnaja monopolija i političeskaja istorija," in *Veselie Rusi, XX vek: Gradus novejshej rossijskoj istorii ot "p'janogo bjudžeta" do "suchogo zakona,"* ed. Vladislav B. Aksenov (Moskva: Probel-2000, 2007), 101–3.
53 McCormick, *Tragedy of Russia in Pacific Asia*, 1:180–81.
54 Ibid., 2:279.
55 Ibid., 2:281.
56 Richard Linthicum, *War between Japan and Russia* (Chicago: W. R. Vansant, 1904), 213.
57 Petr A. Zaionchkovskii, *The Russian Autocracy under Alexander III*, trans. David R. Jones (Gulf Breeze, Fla.: Academic International, 1976), 22.
58 Kevin Lee, "Dogger Bank: Voyage of the Damned," Hullwebs History of Hull (Kingston upon Hull city history website) (2004), http://www.hullwebs.co.uk/content/l-20c/disas-ter/dogger-bank/voyage-of-dammed.htm# (žiūrėta 2009 m. kovo 21 d.); Sydney Tyler, The Japan-Russia War (Philadelphia: P.W. Ziegler Co., 1905), 357.
59 Lee, "Dogger Bank: Voyage of the Damned."
60 Richard Michael Connaughton, *The War of the Rising Sun and Tumbling Bear: A Military History of the Russo-Japanese War, 1904–5* (New York: Routledge, 1991), 246.
61 Norman E. Saul, *Sailors in Revolt: The Russian Baltic Fleet in 1917* (Lawrence: Regents Press of Kansas, 1978), 64–66.
62 Connaughton, *War of Rising Sun and Tumbling Bear*, 246; Lee, "Dogger Bank: Voyage of the Damned"; Constantine Pleshakov, *The Tsar's Last Armada: The Epic Voyage to the Baftle of Tsushima* (New York: Basic Books, 2003), 98.
63 Pleshakov, *Tsar's Last Armada*, 98–99; Tyler, *Japan-Russia War*, 364.
64 Gordon, *Russian Prohibition*, 9; Michael Graham Fry, Erik Goldstein, and Richard Langhorne, *Guide to International Relations and Diplomacy* (London: Continuum, 2002), 162.
65 J. Martin Miller, *Thrilling Stories of the Russian-Japanese War* (n.p., 1904), 449.
66 Veresaev, *In the War*, 259–60.
67 Ibid., 275.
68 Ibid., 259–60.
69 Reported in the *Vil'no voenno-listok*; cituojama: Snow, "Alcoholism in the Russian Military," 427.
70 McCormick, *Tragedy of Russia in Pacific Asia*, 2:280.
71 Pleshakov, *Tsar's Last Armada*, 192–93.

72 Ibid., 283, 86.
73 McCormick, *Tragedy of Russia in Pacific Asia*, 2:280. Dar žr. Pleshakov, *Tsar's Last Armada*, 324–25.
74 McCormick, *Tragedy of Russia in Pacific Asia*, 2:281.
75 W. Bruce Lincoln, *In War's Dark Shadow: The Russians before the Great War* (New York: Dial, 1983), 243, 59.
76 Cituojama: Herlihy, *Alcoholic Empire*, 52; Dar žr. Ernest Poole, "Two Russian Soldiers," *The Outlook*, 1905 m. rugsėjo 2 d., 21–22.

12. Nikolajus girtuoklis, Nikolajus blaivininkas

1 Viktor P. Obninskii, *Poslednij samoderžets, očerk žizni i carstvovanija imperatora Rossii Nikolaja II-go* (Moskva: Respublika, 1992), 21–22.
2 Mark D. Steinberg and Vladimir M. Khrustalëv, *The Fall of the Romanovs: Political Dreams and Personal Struggles in a Time of Revolution* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1995), 5.
3 Robert K. Massie, *Nicholas and Alexandra* (New York: Atheneum, 1967), 19–20.
4 Žr. Orlando Figes, *A People's Tragedy: The Russian Revolution, 1891–1924* (New York: Viking, 1996), 16; Valentina G. Chernukha, "Emperor Alexander III, 1881–1894," in *The Emperors and Empresses of Russia: Rediscovering the Romanovs*, ed. Donald J. Raleigh and Akhmed A. Iskenderov (Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 1996), 359; Charles Lowe, *Alexander III of Russia* (New York: Macmillan, 1895), 277–89; Hermann von Samson-Himmelstjerna, *Russia under Alexander III. And in the Preceding Period*, ed. Felix Volkhovsky, trans. J. Morrison (New York: MacMillan and Co., 1893), xxi–xxii.
5 Petr A. Zajončkovskij, *Rossijskoe samoderžavie v konce XIX stoletija* (Moskva: Mysl', 1970), 47–48.
6 James P. Duffy and Vincent L. Ricci, *Czars: Russia's Rulers for over One Thousand Years* (New York: Barnes & Noble Books, 1995), 331–32; Catherine Radziwill, *Nicholas II: The Last of the Tsars* (London: Cassell & Co., 1931), 100.
7 Zajonchkovskij, *Rossijskoe samoderžavie*, 51–52.
8 Mohammed Essad-Bey [Lev Nussimbaum], *Nicholas II: Prisoner of the Purple*, trans. Paul Maerker-Branden and Elsa Branden (New York: Funk & Wagnalls Co., 1936), 153. Taip pat žr. George Alexander Lensen, *Russia's Eastward Expansion* (New York: Prentice-Hall, 1964), 95; David Chavchavadze, *The Grand Dukes* (New York: Atlantic International, 1990), 224.
9 Mark D. Steinberg, "Russia's Fin De Siècle, 1900–1914," in *Cambridge History of Russia*, ed. Ronald G. Suny (New York: Cambridge University Press, 2006), 72. Tai buvo ne pirmas kartas, kai *festin du peuple* baigėsi liūdnai. Prieš keturiasdešimt metų, po Aleksandro II karūnavimo, pietus ketvirčiui milijono žmonių sugadino lietus ir išgrobstė varnos. Be to, šventimas atsitiktinai prasidėjo dar prieš atvykstant naujajam carui. O kai svečiai įniko tuštinti 1 252 *kibirus* vyno, 3 120 *kibirų* alaus ir marias degtinės, jų sustabdyti jau buvo neįmanoma. Henry Tyrrell, *The History of the War with Russia: Giving Full Details of the Operations of the Allied Armies*, 2 vols. (London: London Printing & Publishing Co., 1855), 2:334–35.
10 Duffy and Ricci, *Czars*, 331; Massie, *Nicholas and Alexandra*, 58–59; W. Bruce Lincoln, *The Romanovs: Autocrats of All the Russias* (New York: Dial, 1981), 627. Apie šios poros labdaringą darbą žr. Christopher Warwick, *Ella: Princess, Saint and Martyr* (London: John Wiley & Sons, 2006), 167.
11 Alexander Mikhailovich Romanov, *Once a Grand Duke* (New York: Farrar & Rinehart, 1932), 139; Zajončkovskij, *Rossijskoe samoderžavie*, 52, 136–37; Patricia Herlihy, *The Alcoholic Empire: Vodka and Politics in Late Imperial Russia* (New York: Oxford University Press, 2002), 24–28, 209n1.
12 Constantine Pleshakov, *The Tsar's Last Armada: The Epic Voyage to the Baftle of Tsushima* (New York: Basic Books, 2003), 21–22. Žr. taip pat Zajončkovskij, *Rossijskoe samoderžavie*, 51.
13 Mike Martin, *From Crockeft to Custer* (Victoria, B.C.: Trafford, 2004), 172–73.
14 Dee Brown, *Wondrous Times on the Frontier* (Little Rock, Ark.: August House, 1991), 46–52.
15 Marc Ferro, *Nicholas II: Last of the Tsars* (New York: Oxford University Press, 1993), 49; Julia P. Gelardi, *From Splendor to Revolution: The Romanov Women, 1847–1928* (New York: Macmillan, 2011), n.p.
16 Pleshakov, *Tsar's Last Armada*, 21, 58, 98, 152.
17 Vėliau didžioji kunigaikštienė pasitraukė į vienuolyną ir pasišventė kovai su skurdu ir girtavimu. Edith Martha Almedingen, *An Unbroken Unity: A Memoir of GrandDuchess Serge of Russia, 1864–1918* (London: Bodley Head, 1964), 52; Lincoln, *Russia*, 651.
18 Apie jo girtuokliavimą žr. Obninskij, *Poslednij samoderžets*, 21. Apie jį kaip atpirkimo ožį žr. Ferro, *Nicholas II*, 47.

19 Alexander Polunov, *Russia in the Nineteenth Century: Autocracy, Reform and Social Change, 1814-1914*, trans. Marshall Shatz (Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 2005), 219-21. Apie girtos minios riaušes ir pogromus žr. Kate Transchel, *Under the Influence: WorkingClass Drinking , Temperance, and Cultural Revolution in Russia, 1895-1932* (Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press, 2006), 36; V. E. Bagdasarjan, "Vinnaja monopolija i političeskaja istorija," in *Veselie Rusi, XX vek: Gradus noveišei rossijskoj istorii ot "p'janogo bjudžeta" do "suchogo zakona,"* ed. Vladislav B. Aksenov (Moskva: Probel-2000, 2007), 108–11.

20 V. Blagoveščenskij, "Vred p'janstva dlja obščestva i gosudarstva," in *Pit' do dna- ne vidat' dobra. Sbornik statej protiv p'janstva* (St. Petersburg: Tipografija Aleksandro Nevskago obščestva trezvosti, 1911); N. N. Šipov, *Alkogolizm i revoljucija (Alcohol and Revolution)* (St. Petersburg: Grad., 1908), 35–42; W. Arthur McKee, "Sobering up the Soul of the People: The Politics of Popular Temperance in Late Imperial Russia," *Russian Review* 58, no. 2 (1999): 214; Herlihy, *Alcoholic Empire*, 61–62, 66–68. On the vodka boycotts žr. Transchel, *Under the Influence*, 36.

21 Marr Murray, *Drink and the War from the Patriotic Point of View* (London: Chapman & Hall, 1915), epigrafas; Vladimir P. Nužnyj, *Vino v žinzni i žizn' v vine* (Moskva: Sinteg, 2001), 234; A. W. Harris, "A Compensation of the War," *Union Signal*, 1916 m. birželio 8 d., 5.

22 Mark Lawrence Schrad, *The Political Power of Bad Ideas: Networks, Institutions, and the Global Prohibition Wave* (New York: Oxford University Press, 2010), 141, 73–74. Apie šį kaizerio pareiškimą žr. "Kaiser Wilhelm Seeks to Curb Drink Evil," *Union Signal*, 1913 m. rugsėjo 25 d.; James S. Roberts, *Drink, Temperance, and the Working Class in Nineteenth-Century Germany* (Boston: George Allen & Unwin, 1984), 68–69.

23 Aleskandr M. Korovin, "Vysočaišij manifest 17 oktabrja i bor'ba s p'janstvom," *Vestnik trezvosti*, no. 130 (1905); cituojama ir išversta: Herlihy, *Alcoholic Empire*, 129. Žymiausias amerikiečių ekspertas Rusijos klausimais George'as Kennanas paaiškino kovotojui už blaivybę Francesui Willardui, kad „valstiečiai girtauja dėl vargų ir skurdo, norėdami laikinai užmiršti nesibaigiančias negandas, kurias sukelia priespauda ir blogas valdymas". George'o Kennano laiškas Francesui Willardui, 1888 m. rugpjūčio 29 d., p. 2, 47 aplankas, 1888 m.: liepa–rugsėjis (reel 15), Women's Christian Temperance Union Series, Temperance and Prohibition Papers, Evanston, Ill.

24 Cituojama: Transchel, *Under the Influence*, 31. Taip pat žr. Irina R. Takala, *Veselie Rusi: Istoriia alkogol'noi problemy v Rossii* (St. Petersburg: Zhurnal Neva, 2002), 100–103. Evgenij V. Paškov, "Kazennaja vinnaja monopolija v Rossii konca XIX-načala XX v." in: *Alkogol' v Rossii: Materialy vtoroj meždunarodnož naučno-praktičeskoj konferentsii* (Ivanovo, 28–29 oktjabrja 2011), red. Nikolaj V. Dem'janenko (Ivanovo: Filial RGGU v g. Ivanovo, 2011), 72-9.

25 Sergei Witte, *The Memoirs of Count Wifte* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1921), 54–57; Michail Fridman, *Vinnaja monopolija, tom 2: Vinnaja monopolija v Rossii* (Petrograd: Pravda, 1916), 120–31; Nikolaj Osipov, *Vinnaja monopolija: Ee osnovnye načala, organizacija, i nekotorye posledstvija* (St. Petersburg: P. P. Sojkin, 1899), 9, 14 Alexis Raffalovich, "The State Monopoly of Spirits in Russia, and Its Influence on the Prosperity of the Population," *Journal of the Royal Statistics Society* 64, no. 1 (1901). Robert Hercod, *La prohibition de l'alcool en Russie* (Westerville, Ohio: American Issue, 1919), 4; Vladimir I. Lenin, "Casual Notes," in *Collected Works, vol. 4: 1898-April 1901* (Moscow: Progress Publishers, 1972), 407–8. Dar žr. Vladimir I. Lenin, "Spare Cash," in *Collected Works, vol. 18: April 1912–March 1913* (Moscow: Progress Publishers, 1963), 601–2.

26 D. G. Bulgakovskij, *Očerk dejatel'nosti popečitel'stv o narodnoj trezvosti za vse vremja ich suščestvovanija, 1895-1909 G.*, 2 t. (St. Petersburg: Otečestvennaja tipografija, 1910); V. A. Hagen, *Bor'ba s narodnym p'janstvom: Popečitel'stva o narodnoj trezvosti, ich sovremennoe položenie i nedostatki* (St. Petersburg: Gosudarstvennaja Tipgrafija, 1907); David Lewin, "Das Branntweinmonopol in Russland," *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* 25 (1908).

27 Žr., pavyzdžiui, I. Mordvinov, *Obščestvo trezvosti, žizn' i rabota v nem* (St. Petersburg: Tipografija Aleksandro-Nevskago obščestva trezvosti, 1911); John F. Hutchinson, "Medicine, Morality, and Social Policy in Imperial Russia: The Early Years of the Alcohol Commission," *Histoire sociale/ Social History* 7 (1974): 204; George Kennan, "Results of the Russian Liquor Reform," *The Outlook*, sausio 11, 1902; rankraščio originalas saugomas Niujorko viešojoje bibliotekoje.

28 Cituojama: Herlihy, *Alcoholic Empire*, 15.

29 Vladimir I. Gurko, *Features and Figures of the Past: Government and Opinion in the Reign of Nicholas II*, trans. Laura Matveev (Palo Alto, Calif.: Stanford University Press, 1939), 530; Marc Lee Schulkin, "The Politics of Temperance: Nicholas II's Campaign against Alcohol Abuse" (Ph.D. diss., Harvard University, 1985), 151–95. Dar žr. f. 115 (Sojuz 17-ogo Oktjabrja), op. 1, d. 111, l.3; f. 115, op. 1, d. 19, l.1–317; f. 115, op. 2, d. 16, l.1, 16; f. 115, op. 2, d. 18, l.1–63; f. 1779 (Kanceljarija vremennogo pravitel'stva, 1917), op. 1, d. 709, l.1, Gosudarstvennyj Archiv Rossiskoj Federacii

(GARF) (Rusijos Federacijos valstybės archyvas), Maskva. Apie blaivybės evoliuciją ir įstatymų bazę žr. Aleksandr L. Afanas'ev, "Trezvennoe dviženie 1907–1914 godov v Rossii: Etapy, charakter, značenie," in: *Alkogol' v Rossii: Materialy pervoj meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii* (Ivanovo, 29–30 oktjabrja 2010), ed. Michail V. Tepljanskij (Ivanovo: Filial RGGU v g. Ivanovo, 2010), 114–19.

30 GARF, f. 102 (Departament Policii (4-oe deloproizvodstvo)), op. 1909, d. 194 (Vserossijskij s'ezd po bor'be s p'janstvom), l.3–64; N. A. Lyubimov, *Dnevnik učastnika pervago vserossijskago s'ezda po bor'be s narodnym p'janstvom. Sankt Peterburg, 28 dekabrja 1909 g.-6 janvarja 1910 g.* (Moskva: Pečatnja A. I. Snegirevoj, 1911); Laura Phillips, *Bolsheviks and the Boftle: Drink and Worker Culture in St. Petersburg, 1900–1929* (DeKalb: Northern Illinois University Press, 2000), 12–17; Herlihy, *Alcoholic Empire*, 130–32; Transchel, *Under the Influence*, 55–65. Apie opozicines politines partijas ir blaivybę žr. Michail V. Tepljanskij, "Političeskij aspekt trezvennogo dviženija v dorevoljucionnoj Rossii," in: *Alkogol' v Rossii: Materialy tret'ei meždunarodnož naučno-praktičeskoj konferencii* (Ivanovo, 26–27 oktyabrya 2012), ed. Michail V. Tepljanskij (Ivanovo: Filial RGGU v g. Ivanovo, 2012), 181.

31 Edvard Radzinsky, *The Last Tsar: The Life and Death of Nicholas II*, trans. Marian Schwartz (New York: Doubleday, 1992), 102–10; Sir John Maynard, *Russia in Flux* (New York: Macmillan, 1949), 171.

32 Cituojama: Vladimir N. Kokovtsov, *Out of My Past: The Memoirs of Count Kokovtsov*, trans. Laura Matveev (Palo Alto, Calif.: Stanford University Press, 1935), 444. Taip pat žr. Vladislav B. Aksenov, Veselie Rusi, XX vek: Gradus novejšeš rossijskoj istorii ot "p'janogo bjudžeta" do "suchogo zakona" (Moskva: Probel-2000, 2007), 152–54.

33 Alexander M. Michelson, "Revenue and Expenditure," in *Russian Public Finance during the War*, ed. Alexander M. Michelson, Paul Apostol, and Michael Bernatzky (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1928), 82. Apie alkoholio vartojimą ir atsivertimą į blaivybę žr. Boris V. Ananich and Rafail S. Ganelin, "Emperor Nicholas II, 1894–1917," ed. Donald J. Raleigh and Akhmed A. Iskenderov (Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 1996), 390; W. Arthur McKee, "Taming the Green Serpent: Alcoholism, Autocracy, and Russian Society, 1881–1914" (Ph.D. diss., University of California, Berkeley, 1997), 522.

34 William Johnson, *The Liquor Problem in Russia* (Westerville, Ohio: American Issue, 1915), 191; Peter L. Bark, "Memoirs," Sir Peter Bark Papers, Leeds Russian Archive, Special Collections, Leeds University Library, n/d. Taip pat žr. Bernard Pares, "Sir Peter Bark," *Slavonic and East European Review* 16, no. 46 (1937): 191; Takala, *Veselie Rusi*, 167.

35 Karo ministras generolas Vladimiras Suchomlinovas irgi palaikė prohibiciją. George Snow, "Alcoholism in the Russian Military: The Public Sphere and the Temperance Discourse, 1883–1917," *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 45, no. 3 (1997): 428–29; Arthur Toombes, *Russia and Its Liquor Reforms: National Experiments in License, State Monopoly and Prohibition* (Brisbane: Queensland Prohibition League, 1920), 2.

36 Steinberg and Khrustalëv, *Fall of the Romanovs*, 6–8; Anna Viroubova, *Memories of the Russian Court* (London: Macmillan, 1923), 127.

37 GARF, f. 601 (Imperator Nikolaj II), op. 1, d. 991, l.1–2. Taip pat žr. Johnson, *Liquor Problem in Russia*, 194; Stephen P. Frank, *Crime, Cultural Conflict, and Justice in Rural Russia, 1856– 1914* (Berkeley: University of California Press, 1999), 296. Dar žr. A. S. Rappoport, *Home Life in Russia* (New York: Macmillan, 1913), 94; Ernest Barron Gordon, *Russian Prohibition* (Westerville, Ohio: American Issue, 1916), 41, 56; George Thomas Marye, *Nearing the End in Imperial Russia* (Philadelphia: Dorrance & Co., 1929), 38.

38 Denis Garstin, *Friendly Russia* (London: T. Fisher Unwin, 1915), 215–16.

39 GARF, f. 671 (v. kn. Nikolaj Nikolaevič Romanov-mladščyj), op. 1, d. 47, l.1. Apie alkoholio gamintojų aristokratų įtaką politikai žr. Walter G. Moss, *A History of Russia, vol. 1: To 1917* (Boston: McGraw Hill, 1997), 300-302. Apie tai, kaip svarbūs finansiniai interesai kliudė vykdyti radikalius pokyčius žr. Dmitrij N. Borodin, "Vinnaja monopolija," *Trudy kommissii po voprosu ob alkogolizm: Zhurnaly zasedanii i doklady III* (1899): 173; Mikhail N. Nižegorodcev, "Alkogolizm i bor'ba s nim," *Zhurnal russkago obščestva ochranenija narodnago zdravija* 8 (1909) Bernard Pares, *Russia and Reform* (London: Archibald Constable & Co., 1907), 146– 48, 420–23; M. Bogolepoff, "Public Finance," in *Russia: Its Trade and Commerce*, ed. Arthur Raffalovich (London: P. S. King & Son, 1918), 27; Alexis Raffalovich, "Some Eff ects of the War on the Economic Life of Russia," *Economic Journal* 27, no. 105 (1917): 105. Apie alkoholio vartojimą elito restoranuose žr. Rowland Smith, "Despatch from His Majesty's Ambassador at Petrograd, Enclosing a Memorandum on the Subject of the Temperance Measures Adopted in Russia since the Outbreak of the European War," in *House of Commons: Accounts and Papers, 1914–1916* (London: Harrison & Sons, 1915), 154–55.

40 Bark, "Memoirs," chap. 10, pp. 29–30.
41 Murray, *Drink and the War from the Patriotic Point of View*, 16–17. Taip pat žr. Michelson, "Revenue and Expenditure," 146–52; John Newton, *Alcohol and the War: The Example of Russia* (London: Richard J. James, 1915), 10–11.
42 *Russkoe slovo* (Moskva), 1914 m. spalio 7 d.; perspausdinta: Johnson, *Liquor Problem in Russia*, 200. Tokie pat žodžiai vartojami caro ministrų tarybos pranešime, paskelbtame kitą dieną – 1914 m. rugsėjo 13-ąją (senuoju stiliumi) arba rugsėjo 29-ąją (naujuoju stiliumi): "No. 137. Osobyj žurnal soveta ministrov. 13 sentjabrja 1914 goda: Ob uslovijach svedenija gosudarstvennoj rospisi dochodov i raschodov na 1915 god"; in *Osobye žurnaly Soveta Ministrov Rossijskoj Imperii. 1909-1917 gg./1914 god*, (Moscow: ROSSPEN, 2006), 364. Taip pat žr. W. Arthur McKee, "Suchoj zakon v gody pervoj mirovoj vojny: Pričiny, koncepcija i posledstvija vvedenija suchogo zakona v Rossii: 1914–1917 gg.," in *Rossija i pervaja mirovaja vojna (Materialy meždunarodnogo naučnogo kollokviuma)* (St. Petersburg: Izdatel'stvo 'Dmitrii Bulanin', 1999), 152–53.
43 Zajončkovskij, *Rossijskoe samoderžavie*, 52.
44 1883 m. lapkričio 20 d. laiške anglų kalba jaunasis caraitis Nikolajus vadina Konstantiną „dearest uncle Costy" (mieliausias dėdė Kostia), o kituose laiškuose vadina jį Kostia. GARF, f. 660 (V. Kn. Konstantin Konstantinovič Romanov), op. 2, d. 195, l.1.
45 Žr. Konstantino laiškus carui apie VTSKhT: GARF, f. 601 (Imperator Nikolai II), op. 1, d. 1268, l.179–180, 184. Dar žr. GARF, f. 579 (Pavel N. Miljukov), op. 1, d. 2571, l.1–4; Herlihy, *Alcoholic Empire*, 120.
46 Johnson, *Liquor Problem in Russia*, 166–67.
47 Charlotte Zeepvat, *The Camera and the Tsars: The Romanov Family in Photographs* (Stroud, U.K.: Sutton, 2004); GARF, f. 660, op. 1, d. 65.
48 John Curtis Perry and Konstantin Pleshakov, *The Flight of the Romanovs: A Family Saga* (New York: Basic Books, 2001), 124.
49 Nicholas II Romanov, *Dnevniki imperatora Nikolaja II* (Moskva: Orbita, 1991), 489; Konstantino Konstantinovičiaus laiškas carui Nikolajui II: GARF, f. 601 (Imperator Nikolai II), op. 1, d. 1268, l.182–183.
50 GARF, f. 601, op. 1, d. 262, l.22–26. Taip pat žr. Almedingen, *Unbroken Unity*, 87.
51 Richard Pipes, *The Russian Revolution* (New York: Vintage Books, 1990), 779–80. Kadangi egzekucijos vieta, laikas ir vykdymo būdas panašus, vyrauja nuomonė, kad abi šeimas nužudė tie patys žudikai. Žr. Great Britain Foreign Office, *A Collection of Reports on Bolshevism in Russia* (London: H.M. Stationery Office, 1919), 26.

13. Ar prohibicija sukėlė Rusijos revoliuciją?

1 Remtasi archyviniais dokumentais: f. 6996 (Ministerstvo Finansov Vremennogo Pravitel'stva), op. 1, d. 345, l.28, Gosudarstvennyj Archiv Rossiskoj Federacii (GARF) (Rusijos Federacijos valstybės archyvas), Maskva.
2 Patikimi Barko pasakojimai perspausdinti: Ernest Barron Gordon, *Russian Prohibition* (Westerville, Ohio: American Issue, 1916), 11; William Johnson, *The Liquor Problem in Russia* (Westerville, Ohio: American Issue, 1915), 213, taip pat daugelyje anglų ir amerikiečių blaivininkų leidinių.
3 John Newton, *Alcohol and the War: The Example of Russia* (London: Richard J. James, 1915), 5.
4 Alfred Knox, *With the Russian Army, 1914–1917*, 2 vols. (London: Hutchinson & Co., 1921), 1:39.
5 Peter L. Bark, "Memoirs," Sir Peter Bark Papers, Leeds Russian Archive, Special Collections, Leeds University Library (n/d), chap. 9, p. 21.
6 Generolo Aleksejaus Andrejevičiaus Polivanovo laiškas Williamui E. Johnsonui, 1915 m. rugsėjo 26 d., William E. "Pussyfoot" Johnson papers, Special Collections #180, New York State Historical Association, Cooperstown.
7 GARF, f. 102, (Departament policii, 4-oe deloproizvodstvo), op. 1914, d. 138, "Obezporjadkach zapisnych nišnich činov prizvannych na vojnu," l.24–120. Taip pat žr. V. L. Telicyn, "Pervaja mirovajya i pervach," in *Veselie Rusi, XX vek: Gradus noveišeij rossijskoj istorii ot "p'janogo byudžeta" do "suchogo zakona,"* red. Vladislav B. Aksenov (Moskva: Probel-2000, 2007), 122–27.
8 GARF, f. 102, op. 1914, d. 138, l.35–38.
9 GARF, f. 102, op. 1914, d. 138, l.100–105. Joshua Sanbornas rado panašių pasakojimų Rusijos valstybės istorijos archyve (RGIA), f. 1292, op. 1, d. 1729; cituojama: Joshua A. Sanborn, *Drafting the Russian Nation: Military Conscription, Total War, and Mass Politics, 1905–1925* (DeKalb: Northern Illinois University Press, 2003), 31.

10 Joshua A. Sanborn, "The Mobilization of 1914 and the Question of the Russian Nation: A Reexamination," *Slavic Review* 59, no. 2 (2000): 277.

11 GARF, f. 102, op. 1914, d. 138, l.116.

12 Cituojama: Marc Ferro, *Nicholas II: Last of the Tsars* (New York: Oxford University Press, 1993), 71.

13 Sanborn, *Drafting the Russian Nation*, 30–32, 214; Vladimir I. Gurko, *Features and Figures of the Past: Government and Opinion in the Reign of Nicholas II*, trans. Laura Matveev (Palo Alto, Calif.: Stanford University Press, 1939), 537.

14 Francis B. Reeves, *Russia Then and Now: 1892-1917* (New York: G. P. Putnam's Sons, 1917), 110.

15 GARF, f. 579, op. 1, d. 2598, l. 1; GARF, f. 579, op. 1, d. 2549, l.1–2. Dar žr. Stephen P. Frank, *Crime, Cultural Conflict, and Justice in Rural Russia, 1856-1914* (Berkeley: University of California Press, 1999), 296; A. S. Rappoport, *Home Life in Russia* (New York: Macmillan, 1913), 94.

16 Bark, "Memoirs," chap. 10, pp. 1–2, 8–16; Sergej G. Beljaev, *P.L. Bark i finansovaja politika Rossii, 1914–1917 gg.* (St. Petersburg: Izdatel'stvo S.-Peterburgskogo universiteta, 2002), 162–64. Dar. žr. Alexander M. Michelson, "Revenue and Expenditure," in *Russian Public Finance during the War*, ed. Alexander M. Michelson, Paul Apostol, and Michael Bernatzky (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1928), 146–52.

17 Bark, "Memoirs," chap. 10, pp. 16, 21–22.

18 Žr., pavyzdžiui, finansų ministerijos tarnautojo A. Šingariovo pranešimą „Apie karą, blaivybę ir finansus": GARF, f. 579, op. 1, d. 2547, l.1.

19 Mikhail P. Ironshnikov, Lyudmila A. Protsai, and Yuri B. Shelayev, *The Sunset of the Romanov Dynasty* (Moscow: Terra, 1992), 192; Bernard Pares, *The Fall of the Russian Monarchy* (New York: Alfred A. Knopf, 1939), 459–71; Tsuyoshi Hasegawa, *The February Revolution: Petrograd, 1917* (Seattle: University of Washington Press, 1981), 503–7.

20 Teorinių studijų apie revoliucijas yra labai daug; žr., pavyzdžiui: Jack Goldstone, "Toward a Fourth Generation of Revolutionary Theory," *Annual Review of Political Science* 4 (2001); Eric Selbin, "Revolution in the Real World: Bringing Agency Back In," in *Theorizing Revolutions*, ed. John Foran (London: Routledge, 1997); Theda Skocpol, *Social Revolutions in the Modern World* (New York: Cambridge University Press, 1994) ir *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China* (New York: Cambridge University Press, 1979).

21 Žr., pavyzdžiui, Arthur Mendel, "On Interpreting the Fate of Imperial Russia," in *Russia under the Last Tsar*, ed. Theofanis George Stavrou (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1969); Mark von Hagen, "The Russian Empire," in *After Empire: Multiethnic Societies and Nation-Building*, ed. Karen Barkey and Mark von Hagen (Boulder, Colo.: Westview, 1997).

22 Kate Transchel, *Under the Influence: Working-Class Drinking, Temperance, and Cultural Revolution in Russia, 1895–1932* (Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press, 2006), 70.

23 GARF, f. 601, *(Imperator Nikolai II)*, op. 1, d. 991, l.1–2. Apie karštą spaudos paramą prohibicijai žr. Gordon, Russian Prohibition, 41; Robert Hercod, *La prohibition de l'alcool en Russie* (Westerville, Ohio: American Issue, 1919), 5.

24 D. N. Voronov, *O samogone* (Moskva, 1929), 6; cituojama: Transchel, *Under the Influence*, 70. Apie naminę degtinę, surogatus ir apsinuodijimus žr.: GARF, f. 1779, op. 1, d. 716, l. 1b, 41; Andrej M. Anfimov, *Rossijskaja derevnja v gody pervoj mirovoj vojny: 1914–fevral' 1917 G.* (Moskva: Izdatel'stvo social'no-ekonomičeskoj literatury, 1962), 243; V. Bekhterev, "Russia without Vodka," in *The Soul of Russia*, ed. Winifred Stephens (London: Macmillan, 1916), 273; Ol'ga A. Čagadaeva, " 'Suchoj zakon' v rossijskoj imperii v gody pervoj mirovoj vojny (po materialam Moskvy i Petrograda)," in: *Alkogol' v Rossii: Materialy vtoroj meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii* (Ivanovo, 28–29 oktyabrya 2011), red. Nikolaj V. Dem'janenko (Ivanovo: Filial RGGU v g. Ivanovo, 2011), 83–4; David Christian, "Prohibition in Russia 1914–1925," *Australian Slavonic and East European Studies* 9, no. 2 (1995): 102; Mikhail Friedman, "The Drink Question in Russia," in *Russia: Its Trade and Commerce*, ed. Arthur Raffalovich (London: P. S. King & Son, 1918), 439, 47; Hasegawa, *February Revolution*, 201.

25 Doreen Stanford, *Siberian Odyssey* (New York: E. P. Dutton, 1964), 31.

26 J. Y. Simpson, *The Self-Discovery of Russia* (London: Constable & Co., 1916), 84.

27 Dmitry Shlapentokh, "Drunkenness in the Context of Political Culture: The Case of Russian Revolutions," *International Journal of Sociology and Social Policy* 14, no. 8 (1994): 38. Dar žr. Dmitry Shlapentokh, "Drunkenness and Anarchy in Russia: A Case of Political Culture," *Russian History/Histoire Russe* 18, no. 4 (1991): 477.

28 Shlapentokh, "Drunkenness and Anarchy in Russia," 483. Ironiška, kad 1758 m. rusai pralaimėjo mūšį su prūsais dėl to, kad kareiviai, kaip teigiama, išgėrė gausias alkoholio atsargas ir dvidešimt tūkstančių jų pateko į nelaisvę. Boris Segal, *Russian Drinking: Use and Abuse of Alcohol in Pre-*

Revolutionary Russia (New Brunswick, N.J.: Rutgers Center of Alcohol Studies, 1987), 75.

29 Dmitri P. Os'kin, *Zapiski soldata* (Moskva: Federacija, 1929), 274–76. Dar žr. Karen Petrone, *The Great War in Russian Memory* (Bloomington: Indiana University Press, 2011), 101. Bendriau žr. "Soldatskie pis'ma v gody mirovoj vojny, s predisloviem O. Čaadaevoj," *Krasnyj archiv* 4–5, no. 65–66 (1934): 118–63.

30 Emile Vandervelde, *Three Aspects of the Russian Revolution* (London: George Allen & Unwin, 1918), 131–32.

31 GARF, f. 1779, op. 1, d. 705, l. 5; GARF, f. 1779, op. 2, d. 299, l.1–7; GARF, f. 6996 (Ministerstvo Finansov Vremennogo Pravitelistva, 1917), op. 1, d. 293, l.5, 6, 17, 28, 33–38; GARF, f. 6996, op. 1, d. 296, l.17; GARF, f. 6996, op. 1, d. 299, l.5; GARF, f. 6996, op. 1, d. 300, l.1–244

32 Shlapentokh, "Drunkenness and Anarchy in Russia," 482.

33 *The Russian Diary of an Englishman: Petrograd, 1915–1917* (New York: Robert M. McBride & Co., 1919), 15.

34 W. Arthur McKee, "Taming the Green Serpent: Alcoholism, Autocracy, and Russian Society, 1881–1914" (Ph.D. diss., University of California, Berkeley, 1997), 534.

35 Allan Wildman, "The February Revolution in the Russian Army," *Soviet Studies* 22, no. 1 (1970).

36 GARF, f. 579 (Miljukov, Pavel Nikolaevič), op. 1, d. 2547 (Tezisy k dokladu A. I. Čingareva "Vojna, trezvost' i finansy"), l.1; vertimą į anglų kalbą rasite: Michael T. Florinsky, *The End of the Russian Empire* (New York: Collier Books, 1961), 44.

37 W. Arthur McKee, "Suchoj zakon v gody pervoj mirovoi voiny: Pričiny, koncepcija i posledstvija vvedenija suchogo zakona v Rossii: 1914–1917 gg.," in *Rossija i pervaja mirovaja vojna (Materialy meždunarodnogo naučnogo kollokviuma)* (St. Petersburg: Izdatel'stvo 'Dmitrii Bulanin', 1999), 149; M. Bogolepoff, "Public Finance," in *Russia: Its Trade and Commerce*, ed. Arthur Raffalovich (London: P. S. King & Son, 1918), 346; Olga Crisp, *Studies in the Russian Economy before 1914* (New York: Barnes & Noble, 1976), 27; Alexis Raffalovich, "Some Effects of the War on the Economic Life of Russia," *Economic Journal* 27, no. 105 (1917). Apie pajamų sumažėjimą žr. Alexander M. Michelson, "Revenue and Expenditure," in *Russian Public Finance during the War*, ed. Alexander M. Michelson, Paul Apostol, and Michael Bernatzky (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1928), 45; R. W. Davies, *Development of the Soviet Budgetary System* (New York: Cambridge University Press, 1958), 65.

38 Transchel, *Under the Influence*, 72. Apie amžininkų perspėjimus dėl gresiančio pavojaus žr. Sergej N. Prokopovič, *Vojna i narodnoe chozjajstvo*, 2 leid. (Moskva: Tipografija N. A. Sazonovoj, 1918), 115.

39 GARF, f. 579 (Miljukov, Pavel Nikolaevich), op. 1, d. 2547 (Tezisy k dokladu A. I. Šingareva "Vojna, trezvost' i finansy"), l.1.

40 Žr., pavyzdžiui, Boris Bakhmeteff, "War and Finance in Russia," *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 75 (1918): 192–98. Apie Barko (ir Wittės) viešus pareiškimus, sumenkinančius prohibicijos finansinę žalą žr. Marr Murray, *Drink and the War from the Patriotic Point of View* (London: Chapman & Hall, 1915), 16–17; Newton, *Alcohol and the War*, 10–11; Arthur Sherwell, *The Russian Vodka Monopoly* (London: S. King & Son, 1915), 7. Apie tvirtą tikėjimą, kad imperijos finansinė padėtis normali, nepaisant daugybės įrodymų, kad ji apverktina, žr. Peter L. Bark, "Doklad P. L. Barka Nikolaju II o rospisi dokhodov i raschodov na 1917 god, s predisloviem B. A. Romanova," *Krasnyj archiv* 26, no. 4 (1926); Bogolepoff, "Public Finance," 348; Friedman, "The Drink Question in Russia," 449; Stephen Graham, *Russia in 1916* (New York: Macmillan, 1917), 120–25; D. N. Voronov, *Zhizn' derevni v dni trezvosti* (St. Petersburg: Gosudarstvennaja tipografija, 1916). Kai kurie istorikai finansinių problemų šaknimis laiko vadinamąjį buhalterijos efektą (*bugalterskij effekt*), kai karo išlaidos buvo atskiriamos nuo įprastinio biudžeto. "Finansovoe položenie Rossii pered oktyabr'skoj revoluciej, s predisloviem B. A. Romanova," *Krasnyj archiv* 25, no. 6 (1927): 4–5.

41 Cituojama: Vladimir N. Kokovtsov, *Out of My Past: The Memoirs of Count Kokovtsov*, trans. Laura Matveev (Palo Alto, Calif.: Stanford University Press, 1935), 473.

42 Bark, "Memoirs," chap. 10, pp. 29–30.

43 Aleksandr P. Pogrebinskij, *Očerki istorii finansov dorevoljucionnoj Rossii (XIX-XX vv.)* (Moskva: Gosfinizdat, 1954), 126–28.

44 Michelson, "Revenue and Expenditure," 35.

45 Žr., pavyzdžiui, GARF, f. 1779, op. 1, d. 705, l.5.

46 Apie Buchovo bylą žr. GARF, f. 6996, op. 1, d. 345, l.8, 28. Apie kitas tokio pobūdžio bylas Voronežo, Jekaterinoslavo, Tomsko ir kitose gubernijose žr. GARF, f. 6996, op. 1, d. 345, l.9–21 ir 39–46.

47 Anton M. Bol'šakov, *Derevnja, 1917-1927* (Moskva: Rabotnik prosveščenija, 1927), 338.

48 GARF, f. 6996, op. 1, d. 346, l.5–397, esp. 51–52; Christian, "Prohibition in Russia 1914–1925," 107.
49 GARF, f. 1779, op. 1, d. 705, l.5; GARF, f. 1779, op. 2, d. 299, l.1–7; GARF, f. 6996 (Ministerstvo Finansov Vremennogo Pravitelistva, 1917), op. 1, d. 293, l.5, 6, 17, 28, 33–38; GARF, f. 6996, op. 1, d. 296, l.17; GARF, f. 6996, op. 1, d. 299, l.2–376; GARF, f. 6996, op. 1, d. 300, l.1–245; GARF f. 6996, op. 1, d. 340, l.1–4; GARF, f. 6996, op. 1, d. 342, l.1–8.
50 Orlando Figes, *A People's Tragedy: The Russian Revolution, 1891–1924* (New York: Viking, 1996), 307; Patricia Herlihy, *The Alcoholic Empire: Vodka and Politics in Late Imperial Russia* (New York: Oxford University Press, 2002), 142–44; Kimitaka Matsuzato, "Interregional Conflicts and the Collapse of Tsarism: The Real Reason for the Food Crisis in Russia after the Autumn of 1916," in *Emerging Democracy in Late Imperial Russia*, ed. Mary Schaeffer Conroy (Niwot: University Press of Colorado, 1998), 244.
51 "The Distressed Condition of the Russian Alcohol Industry," *Pure Products* 11, no. 6 (1915): 279.
52 GARF, f. 1779, op. 1, d. 706, l.1–16; GARF, f. 6996, op. 1, d. 343, l.14, 27, 46; GARF, f. 6996, op. 1, d. 344, l.1–8.
53 Graham, *Russia in 1916*, 130.
54 "The Distressed Condition of the Russian Alcohol Industry," 279. Abejotina, ar šie planai buvo įgyvendinti, nes rusai buvo išstumti iš Galicijos 1915 m. Tai įrodo, kad dvarininkai distiliuotojai planavo pardavinėti alkoholį galiojant prohibicijai, o valstybė buvo pasiruošusi jiems padėti.
55 GARF, f. 6996, op. 1, d. 343, l.50, 69–71, 87.
56 Arkadij L. Sidorov, *Ekonomičeskoe položenie Rossii nakanune velikoj oktjabr'skoj socialističeskoj revolucii: Dokumenty i materialy*, 3 vols. (Moskva: Izdatel'stvo akademii nauk SSSR, 1967), 3:131. Apie toliau vykdomą privačios distiliacijos veiklą: Alexis Antsiferov et al., *Russian Agriculture during the War* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1930), 164. Apie tradicinę prekybą tarp valstiečių ir distiliuotojų žr. Francis Palmer, *Russian Life in Town and Country* (New York: G. P. Putnam's Sons, 1901), 86–88.
57 Christian, "Prohibition in Russia 1914–1925," 113.
58 Sergej S. Ol'denburg, *Carstvovanie imperatora Nikolaja II*, 2 vols. (Munich: Izdanie obščestva rasprostranenija russkoj nacional'noj i patriotičeskoj literaturoj, 1949), 2:154–55. Dar žr. Comptroller Kharitonov's declarations in Johnson, *Liquor Problem in Russia*, 211.
59 Rappoport, *Home Life in Russia*, 94.
60 John Hodgson, *With Denikin's Armies* (London: Temple Bar Publishing Co., 1932), 79; cituojama: Herlihy, *Alcoholic Empire*, 152.

14. Degtinė ir komunizmas

1 Ši kalba buvo perspausdinta laikraštyje *Rabočaja gazeta*, 1926 m. sausio 13 d.; cituojama: Kate Transchel, *Under the Influence: Working-Class Drinking, Temperance, and Cultural Revolution in Russia, 1895–1932* (Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press, 2006), 75.
2 Remtasi f. 1779 (Kanceljarija vremennogo pravitel'stva), op. 2, d. 206, l.1–5, Gosudarstvennyj Archiv Rossiskoj Federacii (GARF) (Rusijos Federacijos valstybės archyvas), Moskva. Dar žr. Joseph Barnes, "Liquor Regulation in Russia," *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 163 (1932): 228.
3 Ian F. W. Beckett, *The Great War: 1914–1918*, 2nd ed. (New York: Pearson-Longman, 2007), 521–25.
4 Richard Pipes, *The Russian Revolution* (New York: Vintage Books, 1990), 307–17.
5 Orlando Figes, *A People's Tragedy: The Russian Revolution, 1891–1924* (New York: Viking, 1996), 316–21.
6 Edward T. Heald, *Witness to Revolution: Lefters from Russia, 1916–1919*, ed. James B. Glidney (Kent, Ohio: Kent State University Press, 1972), 59. Dar žr. Orlando Figes and Boris Kolonitskii, *Interpreting the Russian Revolution: The Language and Symbols of 1917* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1999), 34; James L. Houghteling Jr., *A Diary of the Russian Revolution* (New York: Dodd, Mead & Co., 1918), 146; R. H. Bruce Lockhart, *The Two Revolutions: An Eye-Witness Study of Russia, 1917* (Chester Springs, Pa.: Dufour Editions, 1967), 51; Emile Vandervelde, *Three Aspects of the Russian Revolution* (London: George Allen & Unwin, 1918), 29–30.
7 GARF, f. 1779, op. 2, d. 206, l.1–5. Dar žr. Arkadii L. Sidorov, ed., *Ekonomičeskoe položenie Rossii nakanune velikoj oktjabr'skoj socialističeskoj revolucii: Dokumenty i materialy*, 3 t. (Moskva: Izdatel'stvo akademii nauk SSSR, 1957), 2:432; Barnes, "Liquor Regulation in Russia," 228. Tiesą sakant, net radikaliausiuose laikinosios vyriausybės siūlymuose, kaip pataisyti valstybės finansinę padėtį nekalbama apie prohibicijos panaikinimą. Robert Paul Browder and Alexander F. Kerensky,

eds., *The Russian Provisional Government, 1917: Documents*, 3 vols. (Palo Alto, Calif.: Stanford University Press, 1961), 2:492–522. Apie instituciní paralyžių žr. Vladimir D. Nabokov, *The Provisional Government* (New York: John Wiley & Sons, 1970), 30–31.

8 Žr. Mark D. Steinberg, *Voices of Revolution, 1917* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2001), 100–101, 230, 88–89. Dar žr. Dmitry Shlapentokh, "Drunkenness and Anarchy in Russia: A Case of Political Culture," *Russian History/Histoire Russe* 18, no. 4 (1991): 477–79.

9 „Kaip maro bacilos iš Šveicarijos į Rusiją", anot garsiųjų Winstono Churchillio žodžių. Winston Churchill, *The World Crisis, vol. 5: The Aftermath* (New York: Charles Scribner's Sons, 1957), 63.

10 Peter Kenez, *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*, 2nd ed. (New York: Cambridge University Press, 2006), 28.

11 Vladimir D. Bonch-Bruevich, *Na boevych postach fevral'skoj i oktjabr'skoj revoljucii*, 2 leid. (Moskva: Federatcija, 1931), 183.

12 Bessie Beatty, *The Red Heart of Russia* (New York: The Century Co., 1918), 333–34.

13 John Reed, *Ten Days That Shook the World* (New York: Random House, 1935), 321. Dar žr. John H. L. Keep, *The Russian Revolution: A Study in Mass Mobilization* (London: Weidenfeld & Nicholson, 1976), 332; Beatty, *Red Heart of Russia*, 330–31. Per interviu su Strong Trockis sakė, kad geriausia būtų parduoti vyną į užsienį. Anna Louise Strong, *The First Time in History: Two Years of Russia's New Life (August 1921 to December 1923)* (New York: Boni & Liveright, 1924), 156; Igor' V. Narskij, "Alkogol' v russkoj revoljucii (1917–1922 gg.)," in: *Alkogol' v Rossii: Materialy pervoj meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii* (Ivanovo, 29–30 oktjabrja 2010), red. Michail V. Tepljanskij (Ivanovo: Filial RGGU v g. Ivanovo, 2010), 28–31.

14 Meriel Buchanan, *Petrograd, the City of Trouble: 1914–1918* (London: W. Collins Sons & Co., 1919), 231–32.

15 Žr. Boris Segal, *The Drunken Society: Alcohol Use and Abuse in the Soviet Union* (New York: Hippocrene Books, 1990), 30. Apie kritišką Gorkio požiūrį į alkoholio monopoliją žr. jo *Bystander* (New York: Jonathan Cape & Harrison Smith, 1930), 538.

16 Buchanan, *Petrograd*, 233–34. *Narkompros* buvo institucija, atsakinga už švietimą ir cenzūrą.

17 Yuri S. Tokarev, "Dokumenty narodnych sudov (1917-1922)," in *Voprosy istoriografii i istočnikovedenija istorii SSSR: Sbornik statej*, red. Sigismund N. Valk (Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1963), 153.

18 Dmitrii A. Čugaev, red., *Petrogradskij voenno-revoliucionnyj komitet; Dokumenty i materialy*, 3 t. (Moskva: Nauka, 1967), 3:276–78; Buchanan, *Petrograd*, 231; Reed, *Ten Days That Shook the World*, 321; Steinberg, *Voices of Revolution, 1917*, 24–25. Apie Dzeržinskį, degtinę ir ČK žr. Neil Weissman, "Prohibition and Alcohol Control in the USSR: The 1920s Campaign against Illegal Spirits," *Soviet Studies* 38, no. 3 (1986): 350; Bonch-Bruevich, *Na boevych postach fevral'skoj i oktjabr'skoj revoljucii*, 183–84. 1917 m. dolerių vertė į 2013 m. dolerių vertę išversta naudojantis JAV infliacijos kalkuliatoriumi, http://www.usinflationcalculator.com (žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 20 d.).

19 Strong, *First Time in History*, 157.

20 Reed, *Ten Days That Shook the World*, 309. Dar žr. Anatolij I. Razgon, *VTsIK Sovetov v pervye mesjatsy diktatury proletariata* (Moskva: Nauka, 1977), 215–38.

21 Helena Stone, "The Soviet Government and Moonshine, 1917–1929," *Cahiers du Monde Russe et Soviétique* 27, nos. 3–4 (1986): 359.

22 Vladimir A. Antonov-Ovseyenko, *Zapiski o graždanskoj vojne*, 4 t. (Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo, Otdel voennoj literatury, 1924), 1:19–20; cituojama: Stephen White, *Russia Goes Dry: Alcohol, State and Society* (New York: Cambridge University Press, 1996), 18.

23 Rex A. Wade, *Red Guards and Workers' Militias in the Russian Revolution* (Palo Alto, Calif.: Stanford University Press, 1984), 316; Christopher Williams, "Old Habits Die Hard: Alcoholism under N.E.P. and Some Lessons for the Gorbachev Administration," *Irish Slavonic Studies* No. 12 (1991): 74–75; Stone, "Soviet Government and Moonshine," 359; Robert Gellately, *Lenin, Stalin, and Hitler: The Age of Social Catastrophe* (New York: Vintage Books, 2007), 53.

24 Vladimir I. Lenin, "Our Tasks and the Soviet of Workers' Deputies," in *Collected Works, vol. 10: November 1905–June 1906* (Moscow: Progress Publishers, 1962), 26–27. Dar žr. Vladimir I. Lenin, "Lessons of the Moscow Uprising," in *Collected Works, vol. 11: June 1906– January 1907* (Moscow: Progress Publishers, 1962), 174; pirmą kartą publikuota laikraštyje *Proletary* nr. 2, 1906 m. rugpjūčio 29 d.

25 Vladimir I. Lenin, "Casual Notes," in *Collected Works, vol. 4: 1898–April 1901* (Moscow: Progress Publishers, 1972), 406; pirmą kartą publikuota žurnale *Zarya* Nr. 1, 1901 m. balandžio mėn. žr. 10 skyrių. Dar žr. George Snow, "Socialism, Alcoholism, and the Russian Working Classes before 1917," in *Drinking: Behavior and Belief in Modern History*, ed. Susanna Barrows and Robin Room (Berkeley: University of California Press, 1991), 244, 50.

26 Lenin, "Casual Notes," 404-5.

27 Weissman, "Prohibition and Alcohol Control in the USSR," 350; David Christian, "Prohibition in Russia 1914-1925," *Australian Slavonic and East European Studies* 9, no. 2 (1995): 95-96. Dar žr. f. 733 (Central'noe upravlenie i obėdinenie spirtovoj promyšlennosti, Gosspirt), op. 1, d. 4433, Rossijskij Gosudarstvennyj Archiv Ekonomiki (RGAE) (Rusijos valstybinis ekonomikos archyvas), Moskva.

28 A. G. Parkhomenko, "Gosudarstvenno-pravovye meroprijatija v bor'be s p'janstvom v pervye gody sovetskoj vlasti," *Sovetskoe gosudarstvo i pravo* 4 (1984): 114; Grigory G. Zaigraev, *Obščestvo i alkogol'* (Moskva: Ministry of Internal Affairs, 1992), 32-33; W. Bruce Lincoln, *Red Victory: A History of the Russian Civil War* (New York: Simon & Schuster, 1989), 59-60; Bertrand M. Patenaude, *The Big Show in Bololand: The American Relief Expedition to Soviet Russia in the Famine of 1921* (Palo Alto, Calif.: Stanford University Press, 2002), 430.

29 Evan Mawdsley, *The Russian Civil War* (New York: Pegasus Books, 2007), 285-88. Dar žr. Kenez, *History of the Soviet Union*, 41-48; Laura Phillips, *Bolsheviks and the Boftle: Drink and Worker Culture in St. Petersburg, 1900-1929* (DeKalb: Northern Illinois University Press, 2000), 28-29.

30 Cituojama: Benjamin M. Weissman, *Herbert Hoover and Famine Relief to Soviet Russia, 1921-1923* (Stanford, Calif.: Hoover Institution, 1974), 2-3.

31 Patenaude, *Big Show in Bololand*, 1-3.

32 I. Gofshtetter, "Vodka ili chleb?" *Russkoe bogatstvo* (1891): 180-84; Hermann von SamsonHimmelstjerna, *Russia under Alexander III. And in the Preceding Period*, ed. Felix Volkhovsky, trans. J. Morrison (New York: Macmillan, 1893), xxi-xxii; George S. Queen, "American Relief in the Russian Famine of 1891-1892," *Russian Review* 14, no. 2 (1955): 140; Figes, *People's Tragedy*, 158-62.

33 Cituojama: Richard G. Robbins Jr., *Famine in Russia, 1891-1892* (New York: Columbia University Press, 1975), 131. Dar žr. Stephen Dunn and Ethel Dunn, *The Peasants of Central Russia* (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1967), 29.

34 Patenaude, *Big Show in Bololand*, 429.

35 Amartya Sen, *Development as Freedom* (New York: Random House, 1999), n.p.

36 Tovah Yedlin, *Maxim Gorky: A Political Biography* (Westport, Conn.: Praeger\, 1999), 134-36.

37 Michael Barnett, *Empire of Humanity: A History of Humanitarianism* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2011), 87.

38 Patenaude, *Big Show in Bololand*, 433; taip pat 440, 443, 450. Remiantis Patenaude'o pasakojimu buvo pastatytas puikus PBS dokumentinis filmas *The Great Famine*: http://video.pbs.org/video/1853678422/.

39 Patenaude, *BigShow in Bololand*, 440-41.

40 Ibid., 441.

41 George H. Nash, *The Life of Herbert Hoover, vol. 3: Master of Emergencies, 1917-1918* (New York: W. W. Norton, 1996), 532 n.19.

42 Daniel Yergin and Joseph Stanislaw, *The Commanding Heights: The Baftle between Government and the Marketplace that Is Remaking the Modern World* (New York: Simon & Schuster, 1998), 12. Reaguodamas į Kronštato sukilimą partijos X suvažiavimas 12-ąja rezoliucija uždraudė opozicines frakcijas pačioje partijoje, taip pašalindamas bet kokią likusią opoziciją bolševizmui.

43 Vladimir I. Lenin, "X vserossijskaja konferencija RKP(b)," in *Sočinenija, tom 32: dekabr' 1920-avgust 1921* (Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury, 1951), 403; T. P. Koržichina, "Bor'ba s alkogolizmom v 20-ch-nachale 30-ch godov," *Voprosi istorii* no. 9 (1985): 22.

44 Anton M. Bol'shakov, *Derevnja, 1917-1927*(Moskva: Rabotnik prosveščenija, 1927), 337-48; V. M. Lavrov, *Sibir' v 1923-24 godu* (Novonikolaevsk: Sibrevkom, 1925), 210-15. *Pravdos* straipsniai iš: Weissman, "Prohibition and Alcohol Control in the USSR," 351; Strong, *First Time in History*, 159. Pasakojimai apie Maskvą iš: Transchel, *Under the Influence*, 78. Dar žr. S. A. Pavljučenkov, "Veselie Rusi: Revoljucija i samogon," in *Veselie Rusi, XX vek: Gradus novejšej rossijskoj istorii ot "p'janogo bjudžeta" do "suchogo zakona"*, ed. Vladislav B. Aksenov (Moskva: Probel-2000, 2007).

45 Cituojama: S. A. Smith, *Red Petrograd: Revolution in the Factories, 1917-1918* (New York: Cambridge University Press, 1983), 93.

46 Dmitri P. Os'kin, *Zapiski soldata* (Moscow: Federatsiya, 1929), 318-19; cituojama: Christian, "Prohibition in Russia 1914-1925," 104.

47 Keep, *Russian Revolution*, 256; Strong, *First Time in History*, 160.

48 Patenaude, *Big Show in Bololand*, 432.

49 Ian D. Thatcher, "Trotsky and Bor'ba," *Historical Journal* 37, no. 1 (1994): 116-17; pirmą kartą straipsnis publikuotas: Anon, 'Gosudarstvo i narodnoe chozjajstvo', *Bor'ba*, no. 2, pp. 3-8;

reprinted in Leon Trotsky, *Sočinenija*, tom *4*: *Političeskaja khronika* (Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo, 1926), 525–33.

50 Leon Trotsky, "Vodka, cerkov', i kinematograf," *Pravda*, liepos 12, 1923.

51 Walter Connor, "Alcohol and Soviet Society," *Slavic Review* 30, no. 3 (1971): 580.

52 Trotsky, "Vodka, cerkov', i kinematograf."

53 A. M. Aronovich, "Samogonščiki," in *Prestupnyj mir Moskvy*, ed. M. N. Gernet (Moskva: MKhO "Liukon", 1924), 174; Konstantin Litvak, "Samogonovarenie i potreblenie alkogolja v rossijskoj derevne 1920-ch godov," *Otečestvennaja istorija* no. 4 (1992): 76; Lars T. Lih, *Bread and Authority in Russia, 1914–1921* (Berkeley: University of California Press, 1990), 238.

54 British Trade Union Delegation to Russia and Caucasia, *Russia Today: The Official Report of the British Trade Union Delegation* (New York: International Publishers, 1925), 69.

55 Weissman, "Prohibition and Alcohol Control in the USSR," 351; Stone, "Soviet Government and Moonshine," 367.

56 Bol'šakov, *Derevnja, 1917–1927*, 339–41; Litvak, "Samogonovarenie i potreblenie alkogolja v rossijskoj derevne 1920-ch godov," 76; Barnes, "Liquor Regulation in Russia," 229.

57 Jakov A. Jakovlev, *Derevnka kak ona est': Očerki Nikol'skoj volosti*, 4 leid. (Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo, 1925), 106; cituojama: Transchel, *Under the Influence*, 76.

58 Jakovlev, *Derevnja kak ona est'*, 109–10; cituojama: Transchel, *Under the Influence*, 76.

59 Vladimir I. Lenin, "XI s'ezd RKP(b): 21 marta–2 aprelja 1922 g.," in *Sočinenija, tom 33: avgust 1921–mart 1923* (Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury, 1955), 279.

60 E. Shirvindt, F. Traskovich, M. Gernet, eds., *Problemy prestupnosti: Sbornik*, vol. 4 (Moskva: Izdatel'stvo narodnogo komissariata vnutrennich del RSFSR, 1929), 116. NKVD statistika paimta iš: *Vlast' sovetov* no. 31 (1925): 26–27; cituojama: Weissman, "Prohibition and Alcohol Control in the USSR," 350, 52–53.

61 Churchill, *World Crisis*, 66. Apie Lenino mirties aplinkybes žr. Gina Kolata, "The Death of Lenin: Tracking a Suspect," *New York Times*, 2012 m. gegužės 8 d., D5, http://www. nytimes.com/2012/05/08/health/research/lenins-death-remains-a-mystery-for-doctors.html (žiūrėta 2012 m. gegužės 8 d.).

15. Industrializacija, kolektyvizacija, alkoholizacija

1 Will Rogers, *There's Not a Bathing Suit in Russia & Other Bare Facts* (New York: Albert & Charles Boni, 1927), 110–11.

2 J. Čanin, "Po staroj, po nikolaevskoj," *Pravda*, 1922 m. rugsėjo 13 d., 5. Dar žr. A. L'vov, "Eto ne projdet," *Pravda*, 1922 m. rugsėjo 7 d., 1, ir "Nužno li sochranit' vinokurennuju promyšlennost'?" *Pravda*, 1922 m. rugsėjo 8 d., 1; "Samogonščikov von iz rabočich domov!" *Pravda*, 1922 m. rugsėjo 13 d., 5.

3 Vladimir I. Lenin, "Letter to the Congress (1922 m. gruodžio 23–31 d.) [Lenino testamentas]," in *The Structure of Soviet History: Essays and Documents*, ed. Ronald Grigor Suny (New York: Oxford University Press, 2003), 119–20.

4 Leon Trocky, "Vodka, cerkov', i kinematograf," *Pravda*, 1923 m. liepos 12 d., 1. Apie šį 1923 m. Centro Komiteto susirinkimą žr. Aleksandr Nemcov, *Alkogol'naja istorija Rossii: Noveišij period* (Moskva: URSS, 2009), 61.

5 Anna Louise Strong, *The First Time in History: Two Years of Russia's New Life (August 1921 to December 1923)* (New York: Boni & Liveright, 1924), 158–59.

6 L'vov, "Eto ne projdet," 1; vertimas į anglų kalbą (su kursyvu) iš: Strong, *First Time in History*, 162–63.

7 Strong, *First Time in History*, 164–65 (kursyvas autorės); Dar žr. 161.

8 Josef Stalin, "Pis'mo Šinkeviču (20 marta 1927 g.)," in *Sočinenija, tom 9: dekabr' 1926– ijul' 1927* (Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury, 1948), 191.

9 Helena Stone, "The Soviet Government and Moonshine, 1917–1929," *Cahiers du Monde Russe et Soviétique* 27, nos. 3–4 (1986): 372. Dar žr. Marie-Rose Rialand, *L'alcool et les Russes* (Paris: Institut d'études slaves, 1989), 108; Gregory Sokolnikov et al., *Soviet Policy in Public Finance: 1917–1928* (London: Oxford University Press, 1931), 195 96.

10 William Henry Chamberlin, *Russia's Iron Age* (New York: Little, Brown, 1934), 351–52.

11 Strong, *First Time in History*, 158.

12 Stalin, "Pis'mo Šinkeviču (20 marta 1927 g.)," 191–92. Dar žr. Joseph Stalin, "Beseda s inostrannymi rabočimi delegacijami: 5 nojabrja 1927 g.," in *Sočinenija, tom 10: 1927 avgust–dekabr'* (Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury, 1952), 232.

13 Vertimą rasite: Strong, *First Time in History*, 168.
14 Stalin, "Pis'mo Šinkeviču (20 marta 1927 g.)," 192.
15 Stalin, "Beseda s inostrannymi rabočimi delegacijami," 232–33.
16 Ibid., 233–34.
17 Cituojama: Ellen Barry, "Bulldogs under the Rug? Signs of a Putin-Medvedev Rift," *New York Times*, 2011 m. gegužės 9 d., A6.
18 Peter Kenez, *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*, 2nd ed. (New York: Cambridge University Press, 2006), 84.
19 Apie degtinės svarbą ekonomikai žr. f. 733 (Central'noe upravlenie i obedinenie spirtovoj promyšlennosti, Gosspirt), op. 1, l.107–108; f. 733, op. 1, d. 1, l.1–56, Rossijskij gosudarstvennyj aArchiv ekonomiki (RGAE) (Rusijos valstybinis ekonomikos archyvas), Moskva. Apie penkmečio plane numatytą degtinės gamybos padidėjimą žr. RGAE, f. 733, op. 1, d. 143a, l.1–156; RGAE, f. 733, op. 1, d. 144, l.1–216; Ivan Viktorov, *Spirtovaja promyšlennost' SSSR* (Moskva: Snabtechizdat, 1934), 15.
20 Stalin, "Beseda s inostrannymi rabočimi delegacijami," 232–33. Dar žr. R. W. Davies, *Development of the Soviet Budgetary System* (New York: Cambridge University Press, 1958), 121–24.
21 Emmanuil I. Deichman, *Alkogolizm i bor'ba s nim* (Moskva: Moskovskij rabočij, 1929), 143.
22 RGAE, f. 733, op. 1, d. 144, l.1; vertimą rasite: Kate Transchel, *Under the Influence: WorkingClass Drinking, Temperance, and Cultural Revolution in Russia, 1895–1932* (Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press, 2006), 93.
23 Kenez, *History of the Soviet Union*, 93. Dar žr. S. A. Smith, *Red Petrograd: Revolution in the Factories, 1917–1918* (New York: Cambridge University Press, 1983), 93–94.
24 Žr. f. 5515 (Narodnyj komissariat truda), op. 20, d. 7, l.29, 32, 43, 46, 48, 50, 52–53, 117, Gosudarstvennyj archiv Rossiskoj Federacii (GARF) (Rusijos Federacijos valstybės archyvas), Moscow. Dar žr. GARF, f. 5467 (TsK Profsoyuza derevoobdeloinikov), op. 11, d. 179, l.1–14; GARF, f. 5467, op. 14, d. 108, l.17–20. Apie alkoholizmo statistiką žr. RGAE, f. 1562 (TsSU pri Sovete Ministrov SSSR), op. 1, d. 490, l.9–10.
25 Transchel, *Under the Influence*, 112; T. H. Rigby, *Communist Party Membership in the USSR, 1917–1967* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1968), 120–25.
26 Aukštas narių įkūrėjų statusas rodė didelę vyriausybės ir partijos paramą. Neil Weissman, "Prohibition and Alcohol Control in the USSR: The 1920s Campaign against Illegal Spirits," *Soviet Studies* 38, no. 3 (1986): 360-61.
27 Žr. baigiamąją E. I. Deichmano kalbą "Vsesojuznyi sovet protivoalkogol'nych obščestv v SSSR," in *Bor'ba s alkogoloizmom v SSSR* (Moskva: Gosudarstvennoe meditsinskoe izdatel'stvo, 1929), 87–88; Dar žr. Deichman, *Alkogolizm i bor'ba s nim*, 164–200. Dar žr. Leo M. Glassman, "Russia's Campaign to Keep Ivan Sober," *New York Times Magazine*, 1933 m. kovo 5 d., 6–7; Association against the Prohibition Amendment Papers, Library of Congress Manuscripts Division, box 4, Glassman File.
28 Irina R. Takala, *Veselie Rusi: Istorija alkogol'noj problemy v Rossii* (St. Petersburg: Žurnal Neva, 2002), 209–16; Transchel, *Under the Influence*, 90. Apie Kovos su alkoholizmu draugiją žinoma palyginti mažai, nes jos archyvai buvo sunaikinti per Maskvos apgultį vykstant Antrajam pasauliniam karui: bandyta juos evakuoti Maskvos upe, bet laivas buvo subombarduotas ir paskendo.
29 Transchel, *Under the Influence*,, 146–47. K. V. Beregela, "Obščestvo bor'by s alkogolizmom: poslednij etap suščestvovanija (1929-1932 gg.)" in: *Alkogol' v Rossii: Materialy tret'ej meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii* (Ivanovo, 26–27 oktjabrja 2012), red. Michail V. Tepljanskij (Ivanovo: Filial RGGU v g. Ivanovo, 2012), 182–4.
30 Laiškas Nr. 62: 1930 m. rugsėjo 1 d.; žr. Josef Stalin, *Pis'ma J. V. Stalina V. M. Molotovu, 1925–1936 gg.: Sbornik dokumentov* (Moskva: Rossija molodaja, 1995), 209–10; vertimą į anglų kalbą rasite: Lars T. Lih, Oleg V. Naumov, and Oleg V. Khlevniuk, eds., *Stalin's Lefters to Molotov* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1995), 208–9. Apie visišką monopolijos panaikinimą žr. Stalin, "Beseda s inostrannymi rabočimi delegacijami," 233.
31 Lih, Naumov, Khlevniuk, *Stalin's Lefters to Molotov*, xiv, 209.
32 Stone, "Soviet Government and Moonshine," 374. Dar žr. *Izvestija*, 1923 m. kovo 9 d., p. 1; cituojama: Weissman, "Prohibition and Alcohol Control in the USSR" 362. Apie „žirklių krizę" žr. Robert Service, *Trotsky: A Biography* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2009), 304.
33 Chamberlin, *Russia's Iron Age*, 352.
34 *Alkogolizm – put' k prestupleniju*, red. A. Gercenzon (Moskva: Juridičeskaja literatura, 1966), 21–23; cituojama: Walter Connor, "Alcohol and Soviet Society," *Slavic Review* 30, no. 3 (1971): 572. Dar žr. Davies, *Development of the Soviet Budgetary System*, 91–92.

35 Rogers, *There's Not a Bathing Suit in Russia*, 111.
36 GARF, f. 374 (Narodnyj komissariat raboče-krest'janskoj inspekcii SSSR), op. 15, d. 1291, l.18–22. Dar žr. Sokolnikov et al., *Soviet Policy in Public Finance: 1917–1928*, 194.
37 Stone, "Soviet Government and Moonshine," 374. Apie Staliną Potsdame žr. Helen Rappaport, *Joseph Stalin: A Biographical Companion* (Santa Barbara, Calif.: ABC-CLIO, 1999), 53. Nors tikslių duomenų nedaug, dauguma mokslininkų sutaria, kad kolektyvizacijos, išbuožinimo, bado ir ligų aukų skaičius siekia nuo 10 iki 12 milijonų. žr. Alec Nove, "Victims of Stalinism: How Many?" in *Stalinist Terror: New Perspectives*, ed. J. Arch Getty and Roberta T. Manning (New York: Cambridge University Press, 1993), 268.
38 Kenez, *History of the Soviet Union*, 86; Rappaport, *Joseph Stalin*, 43. Iš tiesų turtingus valstiečius imta laikyti liaudies priešais daug anksčiau, dar carizmo laikais. žr. Olga Semyonova Tian-Shanskaia, *Village Life in Late Tsarist Russia*, trans. David L. Ransel (Bloomington: Indiana University Press, 1993), 154.
39 V.Ts.I.K. decree 35, art. 468. žr. Boris Segal, *The Drunken Society: Alcohol Use and Abuse in the Soviet Union* (New York: Hippocrene Books, 1990), 45.
40 Jakov M. Sverdlov, "O zadačach sovetov v derevne: Doklad na zasedanii VTsIK 4-go sozyva 20 maja 1918 goda," in *Izbrannye proizvedeniya*, tom 2 (Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury, 1959), 216.
41 Cituojama: Peter Kenez, *Cinema and Soviet Society from the Revolution to the Death of Stalin* (London: I. B. Tauris, 2001), 82. Plačiau apie tai žr. Seema Rynin Allan, *Comrades and Citizens* (London: Victor Gollancz, 1938), 117; Lewis Siegelbaum and Andrei Sokolov, *Stalinism as a Way of Life*, abridged ed. (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2004), 39.
42 Marija Degtjareva, "Sobor novomuchenikov, v Butovo postradavšich," Pravmir.ru, 2010 m. gegužės 21 d., http://www.pravmir.ru/sobor-novomuchenikov-v-butovo-postradavshix-2 (žiūrėta 2012 gegužės 12 d.); Segal, *Drunken Society*, 40; Orlando Figes, *The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia* (New York: Metropolitan Books, 2007), 84; David Satter, It Was a Long Time Ago, and *It Never Happened Anyway: Russia and the Communist Past* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2011), 59. Tremiamiems „buožėms" dažnai būdavo surengiamos girtos viešos išleistuvės. Sheila Fitzpatrick, *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization* (New York: Oxford University Press, 1994), 58.
43 Lynne Viola, "The Second Coming: Class Enemies in the Soviet Countryside, 1927- 1935," in *Stalinist Terror: New Perspectives*, ed. J. Arch Getty and Roberta T. Manning (New York: Cambridge University Press, 1993), 65. Didysis rašytojas disidentas Solženicynas aprašo panašią situaciją: Aleksandr Solzhenitsyn, *The Gulag Archipelago, 1918-1956*, 3 vols. (New York: Harper & Row, 1976), 3:359.
44 Alec Nove, *An Economic History of the U.S.S.R.* (Baltimore: Penguin, 1969), 168. Dar žr. Piers Brendon, *The Dark Valley: A Panorama of the 1930s* (New York: Random House, 2000), 136.
45 Pranešimas Kolūkių centrui apie kolektyvizaciją Baltarusijoje, 1930 m. rugsėjo 26 d., f. 7486s, op. 1, d. 102, ll.226–25 ob, Rossijskij Gosudarstvennyj Archiv Ekonomiki (RGAE) (Rusijos valstybinis ekonomikos archyvas), Maskva; cituojama: Siegelbaum and Sokolov, *Stalinism as a Way of Life*, 49. Tokių atvejų irgi pasitaikydavo Karinio komunizmo laikais. Robert Conquest, *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine* (New York: Oxford University Press, 1986), 46.
46 Rappaport, *Joseph Stalin*, 48. Apie galvijus žr. Jerry F. Hough and Merle Fainsod, *How the Soviet Union Is Governed* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1979), 151.
47 Geoffrey Hosking, *The First Socialist Society: A History of the Soviet Union from Within*, 2nd ed. (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1993), 161.
48 Josef Stalin, "Golovokruženie ot uspechov. K voprosam kolchoznogo dviženija (2 marta 1930 g.)," in *Sočinenija, tom 12: aprel' 1929–ijun' 1930* (Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury, 1952), 199.
49 Kenez, *History of the Soviet Union*, 117; Transchel, *Under the Influence*, 152.
50 Tom Brokaw, *The Greatest Generation*(New York: Random House, 1998), xxxviii.
51 Vadim Erlichman, *Poteri narodonaselenija v XX veke* (Moskva: Russkaja panorama, 2004), 20–21; Anne Leland and Mari-Jana Oboroceanu, *"American War and Military Operations Casualties: Lists and Statistics"*(WashingtonD.C.: Congressional Research Service, 2010), 2, http://www.fas.org/sgp/crs/natsec/RL32492.pdf (žiūrėta 2011 m. liepos 28 d.).
52 Lilian T. Mowrer, *Rip Tide of Aggression* (New York: William Morrow & Co., 1942), 165; Aleksandr Nikišin, *Vodka i Stalin* (Moskva: Dom Russkoj Vodki, 2006), 170–71.
53 Cituojama: Gabriel Gorodetsky, *Grand Delusion: Stalin and the German Invasion of Russia* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1999), 198.

54 Cituojama: ibid.
55 Robert Gellately, *Lenin, Stalin, and Hitler: The Age of Social Catastrophe* (New York: Vintage Books, 2007), 429.
56 Charles W. Sutherland, *Disciples of Destruction* (Buffalo, N.Y.: Prometheus Books, 1987), 354; Bob Carroll, *The Baftle of Stalingrad* (San Diego, Calif.: Lucent Books, 1997), 42.
57 Segal, *Drunken Society*, 73.
58 Constantine Pleshakov, *Stalin's Folly: The Tragic First Ten Days of World War II on the Eastern Front* (Boston: Houghton Mifflin, 2005), 11.
59 Apie degtinės gamybos apimtis karo metu žr. Nikišin, *Vodka i Stalin*, 226; Segal, *Drunken Society*, 71; Dmitri Volkogonov, *Autopsy for an Empire: The Seven Leaders Who Built the Soviet Regime* (New York: Simon & Schuster, 1999), 119; Takala, *Veselie Rusi*, 245–49. Dar žr. 22 skyrių.
60 Cituojama: Laurence Rees, *War of the Century: When Hitler Fought Stalin* (New York: New Press, 1999), 86.
61 Bradley Lightbody, *The Second World War: Ambitions to Nemesis* (London: Routledge, 2004), 109.
62 Segal, *Drunken Society*, 73.
63 "British Open 'Second-Best Front' in Hot Libyan Desert as Nazis Smash at Moscow in Winter Gales," *Life*, 1941 m. gruodžio 1 d., 30.
64 Anthony Eden, *The Reckoning*, *vol. 2 of the Memoirs of Anthony Eden* (Boston: Houghton Mifflin, 1965), 350–51. Apie Vorošilovą žr. Hugh Dalton, *The Second World War Diary of Hugh Dalton, 1940–45*, ed. Ben Pimlott (London: Cape, 1986), 341.
65 Geoffrey Roberts, *Stalin's Wars: From World War to Cold War, 1939–1953* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2006), 131.
66 Šį pasakojimą rasite: Segal, *Drunken Society*, 74.
67 Yitzhak Arad, *In the Shadow of the Red Banner: Soviet Jews in the War against Nazi Germany* (Jerusalem: Gefen, 2010), 180.
68 Segal, *Drunken Society*, 75.
69 Erlichman, *Poteri narodonaselenija v XX veke*; Robert Conquest, *The Great Terror: A Reassessment, 40th Anniversary Edition* (New York: Oxford University Press, 2008), xvi.
70 Josef Stalin, "Vystuplenie tovarišča J. V. Stalina na prijome v kremle v čest' komandujuščich vojskami Krasnoj Armii (24 maja 1945)," in *O Velikoj Otečestvennoj voine Sovetskogo Sojuza* (Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury, 1946), 173–74. Dar žr. Robert Service, *Comrades! A History of World Communism* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2007), 224.

16. Degtinė ir disidentai Sovietų Sąjungoje

1 Peter Kenez, *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*, 2nd ed. (New York: Cambridge University Press, 2006), 166–71.
2 Max Hayward and Edward L. Crowley, eds., *Soviet Literature in the Sixties: An International Symposium* (New York: Praeger, 1964), 191.
3 David Burg and George Feifer, *Solzhenitsyn* (New York: Stein & Day, 1972), 49. Taip pat žr. Michael Scammell, *Solzhenitsyn: A Biography* (New York: W. W. Norton, 1984), 431, 604.
4 Aleksandr Solzhenitsyn, "Matryona's House (1959)," in *Stories and Prose Poems* (New York: Farrar, Straus & Giroux, 1970), 35–40.
5 Aleksandr Solzhenitsyn, *The Cancer Ward*, trans. Rebecca Frank (New York: Dial, 1968), 267–68.
6 Ibid., 209.
7 Alexander Elder, *Rubles to Dollars: Making Money on Russia's Exploding Financial Frontier* (New York: New York Institute of Finance, 1999), 70–71.
8 Donald Trelford, "A Walk in the Woods with Gromyko," *Observer*, 1989 m. balandžio 2 d., 23. Taip pat žr. Anatoly Dobrynin, *In Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents (1962–1986)* (New York: Times Books, 1995), 281.
9 Anatoly S. Chernyaev, "The Unknown Brezhnev," *Russian Politics and Law* 42, no. 3 (2004): 47.
10 David Aikman, *Great Souls: Six Who Changed the Century* (Boston: Lexington Books, 2003), 177. Taip pat žr. Aleksandr Solzhenitsyn, *Invisible Allies* (Washington, D.C.: Counterpoint, 1995).
11 Aleksandr Solzhenitsyn, *Lefter to the Soviet Leaders* (New York: Harper & Row, 1974), 34–35.
12 Ibid., 41. Taip pat žr. Donald R. Kelley, *The Solzhenitsyn-Sakharov Dialogue: Politics, Society, and the Future* (Westport, Conn.: Greenwood, 1982), 91; Christopher Moody, *Solzhenitsyn*, rev. ed. (New York: Harper & Row, 1975), 27d.

13 Andrei Sakharov, *Memoirs*, trans. Richard Lourie (New York: Alfred A. Knopf, 1990), 650. Taip pat žr. Jay Bergman, *Meeting the Demands of Reason: The Life and Thought of Andrei Sakharov* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2009), 183.
14 Andrei Sakharov, *Sakharov Speaks* (New York: Alfred A. Knopf, 1974), 42–43, 148. Taip pat žr. Andrei Sakharov, *My Country and the World*, trans. Guy V. Daniels (New York: Alfred A. Knopf, 1976), 23, 44.
15 Sakharov, *Memoirs*, 54.
16 Ibid., 274; Taip pat žr. 109, 362, 480, 506.
17 Ibid., 506. Susirūpinimą dėl girtuokliavimo jis išreiškė ir 1970 m. kreipdamasis į Brežnevą. Denny Vågerö, "Alexandr Nemtsov's Pioneering Work on Alcohol in Modern Soviet and Russian History," in *A Contemporary History of Alcohol in Russia*, ed. Aleksandr Nemtsov (Stockholm: Södertörns högskola, 2011), 18.
18 Andrei Sakharov, "Sakharov's Reply to Solzhenitsyn," *War/Peace Report* 13, no. 2 (1974): 3. Jie buvo ne vieninteliai disidentai blaivininkai, kaip parodė Oliveris Bullough savo studijoje apie disidentą dvasininką Dmitrijų Dudko, kuris taip pat kovojo su alkoholio sistema. Oliver Bullough, *The Last Man in Russia: The Struggle to Save a Dying Nation* (New York: Basic Books, 2013), 83–88.
19 Alexander Nazaryan, "Susan Orlean, David Rembick, Ethan Hawke, and Others Pick Their Favorite Obscure Books," *Village Voice*, 2008 m. gruodžio 3 d., http://www.villagevoice.com/2008-12-03/books/susan-orlean-david-remnick-ethan-hawke-and-others-pick-their-favorite-obscure-books (žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 8 d.). Venediktas Vasiljevičius, aišku, niekaip nesusijęs su kitais dviem V. Jerofejevais – Viktoru ir Vladimiru, paminėtais šioje knygoje.
20 Venedikt Erofeyev, *Moscow to the End of the Line* (New York: Taplinger Publishing, 1980), 24. 21.
21 Ibid., 35–36.
22 I. I. Lukomskii, "Alcoholism," in *Bol'shaia sovetskaia entsiklopediia*, ed. A. M. Prokhorov (New York: MacMillan, 1973), 218. Dar žr. Walter Connor, "Alcohol and Soviet Society," *Slavic Review* 30, no. 3 (1971): 571.
23 A. Krasikov, "Commodity Number One (Part 1)," in *The Samizdat Register*, ed. Roy A. Medvedev (New York: W. W. Norton, 1977), 102.
24 Cullen Murphy, "Watching the Russians," *Atlantic Monthly*, 1983 m. vasaris, 48–49.
25 Iš *Poiski* No. 3 (1978); cituojama: Mikhail Baitalsky, *Notebooks for the Grandchildren: Recollections of a Trotskyist Who Survived the Stalin Terror*, trans. Marilyn VogtDowney (Atlantic Highlands, N.J.: Humanities Press, 1995), 431. Kiti biografiniai duomenys paimti iš: ibid., xii–xiii.
26 Tat'jana Prot'ko, *V bor'be za trezvost': Stranicy istorii* (Minsk: Nauka i tekhnika, 1988), 130. Baitalskis uždraudė gerti savo namuose: *Notebooks for the Grandchildren*, 105.
27 Krasikov, "Commodity Number One (Part 1)," 94–95. Apie statistinių kūdikių mirtingumo Sovietų Sąjungoje duomenų dingimą žr. Christopher Davis and Murray Feshbach, "Rising Infant Mortality in the USSR in the 1970s," in *United States Burȩau of the Census*, Series P-95, No. 74 (Washington, D.C.: US Bureau of the Census, September 1980), 4.
28 Taip pat žr. Krasikov, "Commodity Number One (Part 1)," 101.
29 A. Krasikov, "Tovar nomer odin (II)," in *Dvadcatyj vek: Obščestvenno-političeskij i literaturnyj al'manach*, red. Roy A. Medvedev (London: TCD Publications, 1977), 118–19; A. Krasikov, "Commodity Number One (Part 2)," in *The Samizdat Register*, ed. Roy A. Medvedev (New York: W. W. Norton, 1981), 175–76. Apie naminę degtinę žr.: Arkadij T. Filatov, *Alkogolizm vyzvannyj upotrebleniem samogona* (Kiev: Zdorovya, 1979).
30 Krasikov, "Commodity Number One (Part 1)," 101; Baitalsky, *Notebooks for the Grandchildren*, 113; Krasikov, "Tovar nomer odin (II)," 128. Apie panašius ekonominius vertinimus žr. R. W. Davies, *Development of the Soviet Budgetary System* (New York: Cambridge University Press, 1958), 286–88.
31 Krasikov, "Commodity Number One (Part 1)," 105–6.
32 Ibid., 109. Straipsnio tęsinyje Baitalskis padidino metinių išlaidų alkoholiui skaičiavimus iki 26 milijardų rublių, iš kurių 19,2 milijardo atitekdavo valstybei ir sudarydavo apytiksliai 11 procentų viso sovietų valstybės biudžeto. Krasikov, "Commodity Number One (Part 2)," 171; Krasikov, "Tovar nomer odin (II)."
33 V. A. Bykov,"Videt' problemu vovsei ee slozhnosti: Sotsial'nye fakory p'yanstva i alkogolizma," *EKO*, no. 9 (1985): 26; cituojama: Daniel Tarschys, "The Success of a Failure: Gorbachev's Alcohol Policy, 1985–88," *Europe-Asia Studies* 45, no. 1 (1993): 9.
34 Žr. Krasikov, "Tovar nomer odin (II)," 138–39.
35 Krasikov, "Commodity Number One (Part 1)," 114.
36 Krasikov, "Commodity Number One (Part 2)," 188. Taip pat žr. Robert G. Kaiser, *Russia: The People and the Power* (New York: Atheneum, 1976), 82.

37 Krasikov, "Tovar nomer odin (II)," 147–48. Taip pat žr. Baitalsky, *Notebooks for the Grandchildren*, 396.
38 Baitalsky, *Notebooks for the Grandchildren*, 238–39. Taip pat žr. Krasikov, "Tovar nomer odin (II)," 150.
39 Apie sėdimų vietų išsidėstymą tribūnoje žr. Stephen Kotkin, "The State–Is It Us? Memoirs, Archives, and Kremlinologists," *Russian Review* 61, no. 1 (2002): 49.
40 Murphy, "Watching the Russians," 34.
41 Ibid.: 42. Dar žr. "Murray Feshbach Discusses Quality of Life in the Soviet Union," C-Span.org, 1985 m. vasario 11 d., http://www.c-spanvideo.org/program/PoliticalDiscussion254 (žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 23 d.).
42 Žr. "Murray Feshbach Discusses Quality of Life in the Soviet Union" and Laurie Garrett, *Betrayal of Trust: The Collapse of Global Public Health* (New York: Hyperion, 2000), 128–37.
43 Murphy, "Watching the Russians," 35.
44 Žr., pavyzdžiui, "Murray Feshbach Discusses Quality of Life in the Soviet Union."
45 Davis and Feshbach, "Rising Infant Mortality in the USSR in the 1970s," 6, 11. Taip pat žr. Murray Feshbach, "The Soviet Union: Population Trends and Dilemmas," *Population Bulletin* 37, no. 3 (1982). Šie skaičiavimai vėliau, prasidėjus *glasnost*, buvo publikuoti SSRS: B. M. Guzikov ir A. A. Meirojan, *Alkogolizm u ženščin* (Leningrad: Medicina, 1988); Vladimir V. Dunaevskij ir Vladimir D. Stjažkin, *Narkomanii i toksikomanii* (Leningrad: Medicina, 1988), 66–72.
46 Murphy, "Watching the Russians," 38; "Murray Feshbach Discusses Quality of Life in the Soviet Union." Plačiau žr. John Dutton Jr., "Causes of Soviet Adult Mortality Increases," *Soviet Studies* 33, no. 4 (1981): 548–52.
47 Murphy, "Watching the Russians," 38.
48 Apie skaičiavimus ir patvirtinančią informaciją žr. Vladimir Treml, *Alcohol in the U.S.S.R.: A Statistical Study, Duke Press Policy Studies* (Durham, N.C.: Duke University Press, 1982), 47–60; Prot'ko, *V bor'be za trezvost'*, 135; Stanislav Strumilin ir Michail Sonin, "Alkogolnie poteri i bor'ba s nimi," *EKO*, no. 4 (1974): 37. Dar žr. Vladimir Treml, "Alcohol in the Soviet Underground Economy," Berkeley-Duke Occasional Papers on the Second Economy in the USSR No. 5, December (Berkeley: University of California Press, 1985): 4.
49 Murphy, "Watching the Russians," 38. Skaičiuojant 100 000 žmonių, Sovietų Sąjungoje mirčių dėl apsinuodijimų alkoholiu procentas siekė apytiksliai 19,05, o Jungtinėse Valstijose – 0,17. Dar žr. Anatolij Kapustin, *Alkogol'– vrag zdorov'ja* (Moskva: Medicina, 1976), 38–42.
50 Aleksandr Nemcov, *Alkogol'naja istorija Rossii: Noveišij period* (Moskva: URSS, 2009), 205.
51 Žr. Vladimiro Tremlo 1981 m. spalio 23 d. laišką Murray Feshbachui, p. 2, Murray Feshbacho alkoholizmo archyvas (autoriaus asmeninė kolekcija).
52 Vladimir Treml, "Alcohol in the U.S.S.R.: A Fiscal Dilemma," *Soviet Studies* 27, no. 2 (1975): 166. Dar žr. Connor, "Alcohol and Soviet Society," 586; Central'noe statističeskoe upravlenie SSSR, *Narodnoe chozyajstvo SSSR v 1959 g.* (Moskva: Finansy i statistika, 1959), 646; Central'noe statističeskoe upravlenie SSSR, *Narodnoe chozyaistvo SSSR v 1962 g.* (Moskva: Finansy i statistika, 1962), 520; Prot'ko, *V bor'be za trezvost': Stranicy istorii*, 130. Dar žr. Raymond Hutchings, *The Soviet Budget* (Albany: SUNY Press, 1983), 36; Hedrick Smith, *The Russians* (New York: Quadrangle/New York Times Book Co., 1976), 121–22.
53 Žr., pavyzdžiui, "Murray Feshbach Discusses Quality of Life in the Soviet Union."
54 Nemcov, *Alkogol'naja istorija Rossii*, 66. Dar žr. David Powell, "Soviet Union: Social Trends and Social Problems," *Bulletin of the Atomic Scientists* 38, no. 9 (1982): 24.
55 Nikita Khrushchev, *Khrushchev Remembers: The Last Testament*, trans. Strobe Talbott (Boston: Little, Brown, 1974), 145. Dar žr. Eduard Babajan, "Ne ostupis'..." *Izvestija*, 1982 m. spalio 16 d., 3; Igor Birman, *Secret Incomes of the Soviet State Budget* (Boston: Martinus Nijhoff, 1981), 158.
56 *Pravda*, balandžio 14, 1970; cituojama: "Alcoholism in the Soviet Union," Radio Liberty Dispatch, 1970 m. birželio 1 d., 1, Murray Feshbacho alkoholizmo archyvas.
57 Kathryn Hendley, "Moscow's Conduct of the Anti-Alcohol Campaign: A Comparative Analysis, 1972-1986" (M.A. thesis, Georgetown University, 1987), 30–68; Krasikov, "Tovar nomer odin (II)."
58 Leonid I. Brežnev, "Reč' na XVIII s'ezde Vsesojuznogo Leninskogo Kommunističeskogo Sojuza Molodeži, 25 aprelja 1978 goda," in *Izbrannye proizvedenija, tom 3: 1976-Mart 1981* (Moskva: Izdatel'stvo političeskoj literatury, 1981), 302. Dar žr. Pavel V. Romanov, *Zastol'naja istorija gosudarstva rossijskogo* (St. Petersburg: Kristall, 2000), 413.
59 Žr. Trelford, "A Walk in the Woods with Gromyko," 23; Viktor Erofeev, *Russkij apokalipsis: Opyt chudožhestvennoj eschatologii* (Moskva: Zebra E, 2008), 12; Aleksandr Nikišin, *Vodka i Gorbačev* (Moskva: Vsja Rossija, 2007), 244. Net Gorbačiovas perpasakoja šią istoriją savo prisiminimuose: *Memoirs* (New York: Doubleday, 1995), 220–21.
60 Žr. 7 skyrių, 8 nuorodą.

17. Gorbačiovas ir (degtinės) reformų politika

1 Rolf H. W. Theen, "Party and Bureaucracy," in *The Soviet Polity in the Modern Era*, ed. Erik P. Hoffman and Robbin F. Laird (Hawthorne, N.Y.: Aldine de Gruyter, 1984), 147.

2 Edwin Bacon, "Reconsidering Brezhnev," in *Brezhnev Reconsidered*, ed. Edwin Bacon and Mark Sandle (New York: Palgrave Macmillan, 2002), 9-11; Ben Fowkes, "The National Question in the Soviet Union under Leonid Brezhnev: Policy and Response," in *Brezhnev Reconsidered*, ed. Edwin Bacon and Mark Sandle (New York: Palgrave Macmillan, 2002), 70.

3 Vladimir I. Lenin, "Letter to the Congress (1922 m. gruodžio 23-31 d.) [Lenino testamentas]," in *The Structure of Soviet History: Essays and Documents*, ed. Ronald Grigor Suny (New York: Oxford University Press, 2003), 119-20.

4 Martin Ebon, *The Andropov File* (New York: McGraw-Hill, 1983), 30; Vladimir Solov'ev and Elena Klepikova, *Yuri Andropov: A Secret Passage into the Kremlin* (New York: Macmillan, 1983), 250.

5 "Vopros o tom, kto budet sleduyuščim gensekom, rešalsya nad telom umeršego Brežneva," *Loyd*, 2007 m. lapkričio 9 d., http://loyd.com.ua/articles/item-1973.html (žiūrėta 2012 m. gegužės 5 d.); Larissa Vasilieva, *Kremlin Wives* (New York: Arcade Publishing, 1994), 209-11; Peter Reddaway and Dmitri Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms: Market Bolshevism against Democracy* (Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 2001), 115; Robert Service, *A History of Twentieth-Century Russia* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1998), 384, 426-28.

6 Jurij V. Andropov, "Vstreča s moskovskimi stankostroiteljami, 31 janvarja 1983 goda," in *Izbrannye reči i stat'i* (Moskva Izdatel'stvo političeskoj literatury, 1983), 221-30; Nicholas Daniloff, "Kremlin's New Battle against Drunks and Slackers," *U.S. News and World Report*, 1983 m. sausio 31 d., 32.

7 Kathryn Hendley, "Moscow's Conduct of the Anti-Alcohol Campaign: A Comparative Analysis, 1972-1986" (M.A. thesis, Georgetown University, 1987), 73-79.

8 Vladimir Treml, "Price of Vodka Reduced for Economic and Health Reasons," Radio Liberty Research, RL 450/83, 1983 m. lapkričio 30 d., 2; Aleksandr Nikišin, *Vodka i Gorbačev* (Moskva Vsja Rossija, 2007), 87; Archie Brown, *The Gorbachev Factor* (New York: Oxford University Press, 1996), 4.

9 Archie Brown, *Gorbachev Factor*, 66.

10 Konstantin U. Černenko, "Vysokij graždanskiž dolg narodnogo kontrolera: Reč' na Vsesojuznom soveščanii narodnych kontrolerov 5 oktjabrja 1984 goda," in *Po puti soveršenstvovanija razvitogo socializma* (Moskva: Izdatel'stvo političeskoj literatury, 1985), 264.

11 Vladimir Solov'ev and Elena Klepikova, *Behind the High Kremlin Walls* (New York: Dodd, Mead & Co., 1986), 42; Ilya Zemtsov, *Chernenko: The Last Bolshevik* (New Brunswick, N.J.: Transaction, 1989), 172; Archie Brown, *Seven Years That Changed the World: Perestroika in Perspective* (New York: Oxford University Press, 2007), 55.

12 Lawrence K. Altman, "Succession in Moscow: A Private Life, and a Medical Case; Autopsy Discloses Several Diseases," *New York Times*, 1985 m. kovo 12 d.

13 Ronald Reagan, *An American Life* (New York: Simon & Schuster, 1990), 611.

14 Mikhail Gorbachev, *Memoirs* (New York: Doubleday, 1995), 37. Taip pat žr. Nikishin, *Vodka i Gorbachev*, 82-83.

15 Žr. Michail Gorbačev, "Sel'skij trudovoj kollektiv: Puti social'nogo razvitija (iz stat'i opublikovannoj v žurnale 'Kommunist' No. 2 Za 1976 God"), in *Izbrannye reči i stat'i*, tom 1 (Moskva: Izdatel'stvo političeskoj literatury, 1987), 131-32; ir "Soveršenstvovat' rabotu s pis'mani trudjaščichsja: Iz doklada na Stavropol'skogo krajkoma KPSS 4 aprelja 1978 goda," in *Izbrannye reči i stat'i*, tom 1 (Moskva: Izdatel'stvo političeskoj literatury, 1987), 168. Apie Kulakovą žr. Valerij I. Boldin, *Krušenie p'edestala: Štrikhi k portretu M. S. Gorbačeva* (Moskva: Respublika, 1995), 228.

16 Michail Gorbachev, "Živoe tvorčestvo naroda: Doklad na Vsesojuznoj naučno-praktičeskoj konferencii 'Soveršenstvovanie razvitogo socializma i ideologičeskaja rabota partii v svete rešenij ijun'skogo (1983 g.) Plenuma TsK KPSS,' 10 dekabrja 1984 goda," in *Izbrannye reči i stat'i*, tom 2 (Moskva: Izdatel'stvo političeskoj literatury, 1987), esp. 71- 82; Brown, *Gorbachev Factor*, 78-81; Eduard Shevardnadze, *The Future Belongs to Freedom*, trans. Catherine A. Fitzpatrick (New York: Free Press, 1991), 37.

17 Jerry F. Hough, *Democratization and Revolution in the USSR: 1985-1991* (Washington, D.C.: Brookings Institution, 1997), 69. Apie Thatcher žr. Margaret Thatcher, *The Downing Street Years* (New York: HarperCollins, 2009), 453.

18 Thatcher, *Downing Street Years*, 453; Rupert Cornwell, "Obituary-Grigory Romanov: Gorbachev's Chief Rival for Power," *The Independent*, 2008 m. birželio 9 d., http:// www.independent.co.uk/

news/obituaries/grigory-romanov-gorbachevs-chief-rival-for-power-842814.html (žiūrėta 2011 m. rugsėjo 11 d.).

19 Gorbachev, *Memoirs*, 145.

20 Angus Roxburgh, *The Second Russian Revolution: The Struggle for Power in the Kremlin* (New York: Pharos Books, 1992), 29.

21 Yegor Ligachev, *Inside Gorbachev's Kremlin* (New York: Pantheon, 1993), 56.

22 Roxburgh, *Second Russian Revolution*, 29. Dar žr. Dusko Doder and Louise Branson, *Gorbachev: Heretic in the Kremlin* (New York: Viking-Penguin, 1990), 100. Dar žr. buvusio JAV diplomato Dicko Combso aprašymą, kaip „atsiskleidė tikrosios Romanovo spalvos" per nesusipratimą sakant tostą, jam „suvartojus nemažą kiekį alkoholio": *Inside the Soviet Alternate Universe: The Cold War's End and the Soviet Union's Fall Reappraised* (University Park: Pennsylvania State University Press, 2008), 77.

23 Brown, *Gorbachev Factor*, 141.

24 Donald Trelford, "A Walk in the Woods with Gromyko," *Observer*, balandžio 2, 1989, 23. Andrei Gromyko, *Memoirs*, trans. Harold Shukman (New York: Doubleday, 1989), 6; Ligachev, *Inside Gorbachev's Kremlin*, 76.

25 Gromyko, *Memoirs*, 342; Brown, *Gorbachev Factor*, 87.

26 David Christian, *Imperial and Soviet Russia: Power, Privilege, and the Challenge of Modernity* (New York: St. Martin's, 1997), 405–6. Dar žr. Moshe Lewin, *The Gorbachev Phenomenon* (Berkeley: University of California Press, 1988).

27 Stephen F. Cohen, "Introduction: Gorbachev and the Soviet Reformation," in *Voices of Glasnost: Interviews with Gorbachev's Reformers*, ed. Stephen F. Cohen and Katrina vanden Heuvel (New York: W. W. Norton, 1989), 22; Ilya Zemtsov and John Farrar, *Gorbachev: The Man and the System* (New Brunswick, N.J.: Transaction, 1989), xiii.

28 "O merach po preodoleniju p'janstva i alkogolizma," *Pravda*, 1985 m. gegužės 17 d., 1.

29 Nicholas Daniloff, "Gorbachev's 100 Days–New Vigor in the Kremlin," *U.S. News & World Report*, June 24, 1985, 27. Taip pat žr. Celestine Bohlen, "Drunkenness Crackdown Gets Off to Early Start," *Washington Post*, 1985 m. birželio 1 d., A17.

30 "Utverždat' trezvyj obraz žizni," *Pravda*, 1985 m. rugsėjo 26 d., 3; Hendley, "Moscow's Conduct of the Anti-Alcohol Campaign," 98; Celestine Bohlen, "Anti-Alcohol Drive," *Washington Post*, 1986 m. rugpjūčio 2 d., A12; Stephen White, *Russia Goes Dry: Alcohol, State and Society* (New York: Cambridge University Press, 1996), 76–78.

31 Anders Åslund, *Gorbachev's Struggle for Economic Reform, 1985–88* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1989), 75. Apie taktikos tęstinumą žr. Daniel Tarschys, "The Success of a Failure: Gorbachev's Alcohol Policy, 1985–88," *Europe-Asia Studies* 45, no. 1 (1993): 18–19.

32 Tarschys, "The Success of a Failure," 19.

33 White, *Russia Goes Dry*, 74–75, 88.

34 "Vospitanie ličnosti," *Pravda*, 1985 m. rugpjūčio 25 d., 3; vertimą rasite: Hendley, "Moscow's Conduct of the Anti-Alcohol Campaign," 92–93.

35 Žr., pavyzdžiui, "O merach po preodoleniju p'yanstva i alkogolizma," 1; "O ser'eznych nedostatkach v organizacii vypolnenija v gorode Permi postanovlenij partii i pravitel'stva o preodolenii p'janstva i alkogolizma," *Pravda*, 1985 m. rugpjūčio 6 d., 2; Nikolaj Ryžkov, "Ob osnovnych napravlenijach ekonomičeskogo i social'nogo razvitija SSSR na 1986–1990 gody i na period do 2000 goda," *Pravda*, 1986 m. kovo 4 d., 2.

36 Gorbachev, *Memoirs*, 181. On Romanov in Hungary žr. Roy A. Medvedev, "The Kremlin and the Bottle," *Russian Life* 41, no. 4 (1998): 20; Roxburgh, *Second Russian Revolution*, 29.

37 Peter Kenez, *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*, 2nd ed. (New York: Cambridge University Press, 2006), 254.

38 Apie plano įvykdymą žr. "Novyj krupnyj šag v razvitii ekonomiki: Ob itogach vypolnenija gosudarstvennogo plana ekonomičeskogo i social'nogo razvitija SSSR v 1985 gody," *Pravda*, 1986 m. sausio 26 d., 2. Apie prognozes 2000-iesiems žr. Ryžkov, "Ob osnovnych napravlenijakh," 2–5.

39 White, *Russia Goes Dry*, 38.

40 Ibid. Tat'jana Prot'ko, *V bor'be za trezvost': Stranicy istorii* (Minsk: Nauka i technika, 1988), 132.

41 David Powell, "Soviet Union: Social Trends and Social Problems," *Bulletin of the Atomic Scientists* 38, no. 9 (1982): 24; Aleksandr Nemcov, "Tendencii potreblenija alkogolja i obuslovlennye alkogolem poteri zdorov'ja i žizni v Rossii v 1946–1996 gg.," in *Alkogol i zdorov'e naselenija Rossii: 1900–2000*, red. Andrej K. Demin (Moskva: Rossijskaja associacija obščestvennogo zdorov'ja, 1998), 98–99.

42 Marshall I. Goldman, "Gorbachev's Risk in Reforming the Soviet Economy," *Technology Review*

(1986): 19. Taip pat žr. Basile Kerblay, *Gorbachev's Russia* (New York: Pantheon, 1989), 13; David Joel Fishbein, "Do Dna: Alcoholism & the Soviet Union," *Journal of the American Medical Association* 266, no. 9 (1991 m. rugsėjo 4 d.): 1211; Igor' Urakov, *Alkogol': Ličnost' i zdorov'e* (Moskva: Medicina, 1986), 18–21; Padma Desai, *Perestroika in Perspective: The Design and Dilemmas of Soviet Reform* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1989), 28.

43 Michail Gorbačev, "O zadačakh partii po korennoj perestroike upravlenija ekonomikoj: Doklad na Plenume TsK KPSS 25 ijunja 1987 goda," in *Izbrannye reči i stat'i*, tom 5 (Moskva: Izdatel'stvo političeskoj literatury, 1988), 158; Tarschys, "Success of a Failure," 10.

44 Roxburgh, *Second Russian Revolution*, 33. Apie jo išvarymą iš Rusijos ir sugrįžimą po keleto mėnesių žr. Angus Roxburgh, "From the Archive: Exiled by the KGB Just as Russia Dares to Be Free (1989 m. birželio 4 d.)," *Sunday Times*, 2009 m. rugpjūčio 30 d., http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/europe/article6815093.ece (žiūrėta 2011 m. rugsėjo 10 d.) Bene įdomiausia yra tai, kad valdant Putinui Roxburghas grįžo į Rusiją kaip Kremliaus patarėjas viešųjų ryšių klausimais. Angus Roxburgh, *Strongman: Vladimir Putin and the Struggle for Russia* (New York: Palgrave Macmillan, 2012), xi–xii.

45 Žr., pavyzdžiui, Archie Brown, "Gorbachev: New Man in the Kremlin," *Problems of Communism* 34, no. 3 (1985): 1–23; Marshall I. Goldman, "Whatto Expect from Gorbachev," *Bulletin of the Atomic Scientists* 41, no. 4 (1985): 8–9; Serge Schmemann, "The Emergence of Gorbachev," *New York Times Magazine*, 1985 m. kovo 3 d., 40–46.

46 Žr. Raisa Gorbačeva, *Ja nadejus'* (Moskva: Kniga, 1991), 38; Nikišin, *Vodka i Gorbačev*, 402. Apie Stavropolio įtaką žr. Viktor Erofeev, *Russkij apokalipsis: Opyt chudožestvennoj eschatologii* (Moskva: Zebra E, 2008), 14. Apie kitus spėliojimus apie Gorbačiovo motyvus žr. Nikišin, *Vodka i Gorbačev*, 199.

47 "Tak dal'še žit' nel'zja"; cituojama: Gorbačeva, *Ja nadejus'*, 13.

48 Erofeev, *Russkij apokalipsis*, 12–13; vertimą į anglų kalbą rasite: Victor Erofeyev, "The Russian God," *New Yorker*, 2002 m. gruodžio 16 d. Taip pat žr. Aleksandr Nemcov, *Alkogol'naja istorija Rossii: Noveišij period* (Moskva: URSS, 2009), 73; Gorbachev, *Memoirs*, 220; Lev Ovrutsky, "Impasses of Sobering Up," in *Gorbachev & Glasnost': Viewpoints from the Soviet Press*, ed. Isaac J. Tarasulo (Wilmington, Del.: Scholarly Resources, 1989), 195; pirmą kartą publikuota *Sovetskaya kultura*, 1988 m. liepos 16 d.

49 Nikolai Ryžkov, *Perestrojka: Istorija predatel'stv* (Moskva: Novosti, 1992), 361.

50 Gorbachev, *Memoirs*, 220.

51 Michail S. Solomencev, "O praktike raboty i zadačakh organov partijnogo kontrolja: Doklad na soveščanii predsedatelej Partijnych Komissij pri TsK kompartii sojuznykh respublik, krajkomach i obkomach KPSS 19 nojabrja 1984 goda," in *Vremja rešenij i deistvij: Izbrannye reči i stat'i* (Moskva: Izdatel'stvo političeskoj literatury, 1985), 533–534. Apie ankščiau siūlytą politiką žr. Michail S. Solomencev, "Social'noekonomičeskoe razvitie Rossijskoj Federacii na sovremennom etape: Iz stat'i opublikovannoj v žurnale 'Istorija SSSR' No. 6, 1981 God," in *Vremja rečenij i dejstvij: Izbrannye reči i stat'i* (Moskva: Izdatel'stvo političeskoj literatury, 1985), 370–71. Apie „konjako" fondus dar žr. Konstantin Simis, *USSR: The Corrupt Society; The Secret World of Soviet Capitalism* (New York: Simon & Schuster, 1982), 130.

52 Gromyko, *Memoirs*, 343.

53 "V politbjuro TsK KPSS," *Pravda*, 1985 m. balandžio 5 d., 1.

54 Anatolyj S. Černjaev, *Šest' let s Gorbačevym* (Moskva: Kul'tura, 1993), 39. Apie Solomencevą ir šios komisijos darbą žr. Anatoly S. Chernyaev, *My Six Years with Gorbachev*, trans. Robert D. English and Elizabeth Tucker (University Park: Pennsylvania State University Press, 2000), 17; Roxburgh, *Second Russian Revolution*, 28; White, *Russia Goes Dry*, 68, 210 n. 66; Ligachev, *Inside Gorbachev's Kremlin*, 336.

55 Gorbachev, *Memoirs*, 220. Dar žr. Trelford, "Walk in the Woods with Gromyko," 23.

56 Černjaev, *Šest' let s Gorbačevym*, 39.

57 Ligachev, *Inside Gorbachev's Kremlin*, 336. Apie alkoholinių gėrimų parduotuvių uždarymą Tomske žr. Roxburgh, *Second Russian Revolution*, 28; White, *Russia Goes Dry*, 67–68.

58 Jegor Ligačev, "Aprel'skij Plenum TsK KPSS-Glavnoe soderžanie vsej našej raboty: Doklad na partijnom sobranii otdela organizacionno-partijnoj raboty TsK KPSS 5 maja 1985 goda," in *Izbrannye reči i stat'i* (Moskva: Izdatel'stvo političeskoj literatury, 1989), 86.

59 Ligachev, *Inside Gorbachev's Kremlin*, 335–36; Gorbachev, *Memoirs*, 221; Chernyaev, *Shest' let s Gorbachevym*, 39.

60 Ryžkov, *Perestrojka*, 94–95. Taip pat žr. Leon Aron, "Everything You Think You Know about the Collapse of the Soviet Union Is Wrong," *Foreign Policy*, 2011 m. liepa/rugpjūtis, 66–67.

61 Roxburgh, *Second Russian Revolution*, 28.
62 Ryžkov, *Perestrojka*, 95; Černjaev, *Šest' lets Gorbačevym*, 39. Ryžkovą palaikė Vladimiras Dolgichas, Vitalijus Vorotnikovas, Heidaras Alijevas, Ivanas Kapitonovas, Viktoras Nikonovas, Vasilijus Garbuzovas ir, tikriausiai, Grigorijus Romanovas. Nemcov, *Alkogol'naya istorija Rossii*, 73.
63 Černjaev, *Šest' let s Gorbačevym*, 39.
64 White, *Russia Goes Dry*, 68; Medvedev, "Kremlin and the Bottle," 20. Garbuzovas, kalbama, mirė netrukus po jo atleidimo 1985 m. Brown, *Gorbachev Factor*, 141.
65 Shevardnadze, *Future Belongs to Freedom*, 3.
66 Steve LeVine, *The Oil and the Glory: The Pursuit of Empire and Fortune on the Caspian Sea* (New York: Random House, 2007), 177–78; Arkady Vaksberg, *The Soviet Mafia* (New York: St. Martin's, 1991), 178, 82; Nikishin, *Vodka i Gorbachev*, 75.
67 Roxburgh, *Second Russian Revolution*, 28–29. Taip pat žr. White, *Russia Goes Dry*, 68. Nikishin, *Vodka i Gorbachev*, 214.
68 LeVine, *Oil and the Glory*, 178. Apie Gorbačiovo poziciją žr. Gorbachev, *Memoirs*, 144.

18. Ar alkoholis sužlugdė Sovietų Sąjungą?

1 Ben Lewis, *Hammer and Tickle* (New York: Pegasus Books, 2009), 260.
2 Žr. "Hammer and Tickle" (vaizdo įrašas), http://www.youtube.com/watch?v=CEgRit8dxDY (žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 8 d.).
3 Garry Wills, *Reagan's America: Innocents at Home* (New York: Penguin, 2000), xv.
4 Žr. dokumentinį filmą apie Reaganą *In the Face of Evil: Reagan's War in Word and Deed*, http://www.inthefaceofevil.com/inthefaceofevil/story.html (žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 8 d.). Apie moralinį ryžtą ir išlaidas gynybai žr. Jeffrey W. Knopf, "Did Reagan Win the Cold War?" *Strategic Insights* 3, no. 8 (2004), http://www.nps.edu/Academics/centers/ccc/publications/ OnlineJournal/2004/aug/knopfAUG04.html (žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 17 d.).
5 Tai tapo standartiniu pavyzdžiu, kaip nedera atlikti istorinių tyrimų. Martha Howell and Walter Prevenier, *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2001), 79.
6 Stephen White, *Russia Goes Dry: Alcohol, State and Society* (New York: Cambridge University Press, 1996), 43. Apie „kontrmodernizaciją" žr. Victor Zaslavsky, "The Soviet Union," in *After Empire: Multiethnic Societies and Nation-Building*, ed. Karen Barkey and Mark von Hagen (Boulder, Colo.: Westview, 1997), 73.
7 Aleksandr Nemcov, "Mnogo pit', vse-taki vredno," *EKO*, no. 281 (1997): 179–81. Aš atlikau panašią analizę straipsnyje "A Lesson in Drinking," *Moscow Times*, 2011 m. kovo 5 d.
8 Igor' Lanovenko, Aleksandr Svetlov, Vasilij Skibitskij, *P'janstvo i prestupnost': Istorija, problemy* (Kiev: Naukova dumka, 1989), 6–7; White, *Russia Goes Dry*, 44.
9 "80 millionov alkogolikov k 2000 godu?" *Russkaja mysl'*, gruodžio 27, 1984. Dar žr. 16 skyrių; Vladimir V. Dunaevskij, Vladimir D. Stjažkin, *Narkomanii i toksikomanii* (Leningrad: Medicina, 1988), 24; White, *Russia Goes Dry*, 40–45.
10 Barimbek S. Beisenov, *Alkogolizm: Ugolovno-pravovye i kriminologičeskie problemy* (Moskva: Juridičeskaja literatura, 1981), 36; cituojama kartu su statistiniais duomenimis: White, *Russia Goes Dry*, 45–48.
11 White, *Russia Goes Dry*, 50–52; Boris Segal, *The Drunken Society: Alcohol Use and Abuse in the Soviet Union* (New York: Hippocrene Books, 1990), 368–69.
12 Toks požiūris sutampa su Leono Arono teiginiu, kad Sovietų Sąjunga žlugo bandydama pataisyti savo „žlungančią moralę". Leon Aron, "Everything You Think You Know about the Collapse of the Soviet Union Is Wrong," *Foreign Policy*, 2011 m. liepa–rugpjūtis, 66.
13 Aleksandr Nemcov, *Alkogol'naja istorija Rossii: Noveišij period* (Moskva: URSS, 2009), 80–81; White, *Russia Goes Dry*, 102.
14 Nemcov, "Mnogo pit', vse-taki vredno," 179; Thomas H. Naylor, *The Gorbachev Strategy* (Lexington, Mass.: Lexington Books, 1988), 194.
15 Alain Blum, "Mortality Patterns in the USSR and Causes of Death: Political Unity and Regional Differentials," in *Social Change and Social Issues in the Former USSR*, ed. Walter Joyce (New York: St. Martin's, 1992), 92; Vladimir Treml, "Drinking and Alcohol Abuse in the U.S.S.R. in the 1980s," in *Soviet Social Problems*, ed. Anthony Jones (Boulder, Colo.: Westview, 1991), 124; White, *Russia Goes Dry*, 103–4.
16 Aleksandr Nemcov, "Tendencii potreblenija alkogolja i obuslovlennye alkogolem poteri zdorov'ja

i žizni v Rossii v 1946-1996 gg.," in *Alkogol i zdorovė naselenija Rossii: 1900-2000*, red. Andrej K. Demin (Moskva: Rossijskaja associacija obščestvennogo zdorov'ja, 1998), 102, and "Smertnost' naselenija i potreblemiye alkogolja v Rossii," *Zdravoochranenie Rossijskoj Federacii* (1997): 33. Kitų tyrėjų skaičiavimais, 9 dešimtmečio pabaigoje bendras mirtingumas sumažėjo 24 procentais, tai yra, mirė apytiksliai 1,61 milijono žmonių mažiau. Jay Bhattacharya, Christina Gathmann, and Grant Miller, *The Gorbachev Anti-Alcohol Campaign and Russia's Mortality Crisis*, NBER Working Paper No. 18589 (Cambridge, Mass.: National Bureau of Economic Research, 2012), 23.

17 Mikhail Gorbachev, *Memoirs* (New York: Doubleday, 1995), 222.

18 Viktor Erofeev, *Russkij apokalipsis: Opyt chudožestvennož eschatologii* (Moskva: Zebra E, 2008), 14. Taip pat žr. "Hammer and Tickle" (vaizdo įrašas); Joy Neumeyer, "Exhibits Grapple with Gorbachev, Yeltsin's Legacies," *Moscow Times*, 2011 m. sausio 28 d.

19 Leonid Ionin, " Četyre bedy Rossii," *Novoe vremja* No. 23 (1995): 16–17; vertimą rasite: Leon Aron, *Yeltsin: A Revolutionary Life* (New York: St. Martin's, 2000), 180–81.

20 Angus Roxburgh, *The Second Russian Revolution: The Struggle for Power in the Kremlin* (New York: Pharos Books, 1992), 28; "Veni, Vidi, Vodka," *Economist*, 1989 m. gruodžio 23 d., 52; Fred Coleman, *The Decline and Fall of the Soviet Empire* (New York: St. Martin's, 1996), 234.

21 Daug straipsnių šia tema pasirodydavo prieš pagrindines šventes. Žr. E. Sorokin, "8 marta bez šampanskogo?" *Pravda*, 1990 m. kovo 5 d., 2; J. Petrov, "Bezalkogolnyj posošok," *Trud*, 1990 m. lapkričio 8 d., 2. Apie eiles žr. White, *Russia Goes Dry*, 140.

22 Celestine Bohlen, "Drunkenness Crackdown Gets Off to Early Start," *Washington Post*, 1985 m. birželio 1 d., A17.

23 Gorbachev, *Memoirs*, 221–22; Aron, *Yeltsin*, 180.

24 Gorbachev, *Memoirs*, 221. Šią temą išsamiau nagrinėju knygoje *The Political Power of Bad Ideas: Networks, Institutions, and the Global Prohibition Wave* (New York: Oxford University Press, 2010), 135–43. Taip pat žr. White, *Russia Goes Dry*, 100–104, o bendriau Karl W. Ryavec, *Russian Bureaucracy: Power and Pathology* (New York: Rowman & Littlefield, 2003).

25 White, *Russia Goes Dry*, 107.

26 Vitalijaus Vorotnikovo interviu stenograma, 1990 m. gegužės 26 d.; ibid. Taip pat žr. Gorbachev, *Memoirs*, 221.

27 Gorbachev, *Memoirs*, 221–22.

28 Yegor Ligachev, *Inside Gorbachev's Kremlin* (New York: Pantheon, 1993), 337.

29 Dale Pesmen, *Russia and Soul: An Exploration* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2000), 182.

30 Žr. Gorbachev, *Memoirs*, 221; Ligachev, *Inside Gorbachev's Kremlin*, 336–38.

31 Vladislav M. Zubok, *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2008), 268.

32 Mikhail Korchemkin, "Russia's Oil and Gas Exports to the Former Soviet Union," in *Economic Transition in Russia and the New States of Eurasia*, ed. Bartłomiej Kamiński (Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 1996), 123; Anders Åslund, *How Capitalism Was Built: The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia, and Central Asia* (New York: Cambridge University Press, 2007), 20; Paul Klebnikov, *Godfather of the Kremlin* (New York: Harcourt, 2000), 48–50.

33 Treml, "Drinking and Alcohol Abuse in the U.S.S.R. in the 1980s," 131; Gus Ofer, "Budget Deficit and Market Disequilibrium," in *Milestones in Glasnost and Perestroyka*, vol. 1: *The Economy*, ed. Ed A. Hewett and Victor H. Winston (Washington, D.C.: Brookings Institution, 1991), 292; Stephen White, *Gorbachev and After* (New York: Cambridge University Press, 1992), 132.

34 Ed A. Hewett, "Perestroyka and the Congress of People's Deputies," in *Milestones in Glasnost and Perestroyka*, vol. 1: *The Economy*, ed. Ed A. Hewett and Victor H. Winston (Washington, D.C.: Brookings Institution, 1991), 318.

35 Daniel Tarschys, "The Success of a Failure: Gorbachev's Alcohol Policy, 1985–88," *EuropeAsia Studies* 45, no. 1 (1993): 10. Apie biudžeto skaičiavimus žr. Treml, "Drinking and Alcohol Abuse in the U.S.S.R. in the 1980s," 131; Ofer, "Budget Deficit and Market Disequilibrium," 280, 86, 306; Basile Kerblay, *Gorbachev's Russia* (New York: Pantheon, 1989), 107.

36 Gorbachev, *Memoirs*, 221.

37 *Krokodil* No. 15 (1988); perspausdinta: White, *Russia Goes Dry*, 123; Nikolai Ryžkov, *Perestrojka: Istorija predatel'stv* (Moskva: Novosti, 1992), 95. Apie smarkų naminės degtinės gaminimo plitimą žr. Marshall I. Goldman, *What Went Wrong with Perestroika?* (New York: W. W. Norton, 1992), 138; James H. Noren, "The Economic Crisis: Another Perspective," in *Milestones in Glasnost and Perestroyka, vol. 1: The Economy*, ed. Ed A. Hewett and Victor H. Winston (Washington, D.C.: Brookings Institution, 1991), 379; Gertrude E. Schroeder, " 'Crisis' in the Consumer Sector: A Comment," in *Milestones in Glasnost and Perestroyka*, vol. 1: *The Economy*, ed. Ed A. Hewett and Victor H. Winston (Washington, D.C.: Brookings Institution, 1991), 410.

38 Cituojama: Vladimir Treml, "Alcohol in the Soviet Underground Economy," *Berkeley-Duke Occasional Papers on the Second Economy in the USSR* No. 5 (1985): 12.

39 Abel Aganbegyan, "Economic Reforms," in *Perestroika 1989*, ed. Abel Aganbegyan (New York: Charles Scribner's Sons, 1988), 102. Dar žr. Lev Ovrutsky, "Impasses of Sobering Up," in *Gorbachev & Glasnost': Viewpoints from the Soviet Press*, ed. Isaac J. Tarasulo (Wilmington, Del.: Scholarly Resources, 1989), 201.

40 Cituojama: Arnold Beichman and Mikhail S. Bernstam, *Andropov: New Challenge to the West* (New York: Stein & Day, 1983), 3.

41 Igor' Urakov, *Alkogol': Ličnost' i zdorovѐ* (Moskva: Medicina, 1986), 7; Igor' Bestužev Lada, "Pitejnye tradicii i 'alkgol'nye civilizacii'," in *Bezdna: P'janstvo, narkomanija, SPID*, red. Sergej Artjuchov (Moskva: Molodaja gvardija, 1988), 25; "Veni, Vidi, Vodka," 52; Dunaevskij, Stjažkin, *Narkomanii i toksikomanii*, 99–103.

42 John Barron, *Mig Pilot* (New York: McGraw Hill, 1980), 97; Nomi Morris, "War on Soviet Alcoholism," *MacLean's*, 1987 m. sausio 19 d., 48; Erofeev, *Russkij apokalipsis*, 13–14. Apie narkotikų vartojimą žr. A. Mostovoj, "Kogda zacvetaet mak..." *Komsomol'skaja pravda*, 1986 m. birželio 8 d., 2; E. Borodina, "Vovremja ostanovit'sja," *Moskovskaja pravda*, 1986 m. birželio 12 d. Dar žr. John M. Kramer, "Drug Abuse in the USSR," in *Social Change and Social Issues in the Former USSR*, ed. Walter Joyce (New York: St. Martin's Press, 1992), 61.

43 Erofeev, *Russkij apokalipsis*, 14. Taip pat žr. Gorbachev, *Memoirs*, 222.

44 Ministerstvo vnutrennich del SSSR, *Prestupnost' i pravonarušenija 1990: Statističeskij sbornik* (Moskva: Finansy i statistika, 1991), 15. Dar žr. Vladimir Volkov, "Mnogolikoe čudovišče," in *Bezdna: P'janstvo, narkomanija, SPID*, red. Sergej Artjuchov (Moskva: Molodaja gvardija, 1988), 62.

45 Nikolaj Šmelev, "Novye trevogi," *Novyj mir* 4 (1988), 162–163; vertimas Tarschys, "Success of a Failure," 21; Apie Aganbegiano skaičiavimus žr. Aganbegyan, "Economic Reforms," 102. Dar žr. György Dalos, *Lebt wohl, Genossen! Der Untergang des sowjetischen Imperiums* (Munich: Verlag C. H. Beck, 2011), 58–59.

46 Ruslan Khasbulatov, The Struggle for Russia: Power and Change in the Democratic Revolution (London: Routledge, 1993), 116.

47 Segal, *Drunken Society*, xxi.

48 Erofeev, *Russkij apokalipsis*, 15; Jane I. Dawson, *Eco-Nationalism: Anti-Nuclear Activism and National Identity in Russia, Lithuania, and Ukraine* (Durham, N.C.: Duke University Press, 1996), 3–8; Zaslavsky, "Soviet Union," 84–91; Aleksandr Nikišin, *Vodka i Gorbačev* (Moskva: Vsja Rossija, 2007), 213–14.

49 Cituojama: Thomas de Waal, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War* (New York: NYU Press, 2004), 17.

50 Erofeev, *Russkij Apokalipsis*, 13; Aleksandr Konobov, "Vnosjatsja korrektivy," *Trud*, 1988 m. spalio 6 d., 2. Jeffrey Lamont, "Perestroika, Monopoly, Monoposony, and the Marketing of Moldovan Wine," *International Journal of Wine Making* 5, nos. 2-3 (1993): 49. Dar žr. V. Vasilets, "Cech menjaet profil'," *Pravda*, 1985 rugpjūčio 1 d., 3; Aron, *Yeltsin*, 179; Pavel Palazchenko, *My Years with Gorbachev and Shevardnadze: The Memoir of a Soviet Interpreter* (University Park: Pennsylvania State University Press, 1998), 29.

51 Richard E. Ericson, "Soviet Economic Structure and the National Question," in *The Post-Soviet Nations: Perspectives on the Demise of the USSR*, ed. Alexander J. Motyl (New York: Columbia University Press, 1992), 260.

52 Gorbachev, *Memoirs*, 221–22. Dar žr. Yevgeny Yevtushenko, *Fatal Half-Measures: The Culture of Democracy in the Soviet Union*, trans. Antonina W. Bouis (New York: Little, Brown, 1991), 131–34.

53 Paul Kengor, "Predicting the Soviet Collapse," *National Review Online*, 2011 m. liepos 14 d., http://www.nationalreview.com/articles/print/271828 (žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 17 d.).

54 Herberto E. Meyerio 1983 m. lapkričio 30 d. memorandumą Centrinės žvalgybos valdybos direktoriui "Why Is the World So Dangerous?" rasite adresu: http://www.foia.cia.gov/docs/DOC_0000028820/DOC_0000028820.pdf (žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 30 d.).

55 Ibid.

56 Asmeninis susirašinėjimas, 2011 m. rugpjūčio 19 d.

19. Butelis ir Borisas Jelcinas

1 Lilia Shevtsova, *Russia-Lost in Transition: The Yeltsin and Putin Legacies* (Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2007), 1, 5; Peter Kenez, *A History of the Soviet*

Union from the Beginning to the End, 2nd ed. (New York: Cambridge University Press, 2006), 284–85, 293.

2 Mikhail Gorbachev, *Memoirs* (New York: Doubleday, 1995), 632; JonathanSteele,"Gennady Yanayev Obituary," *The Gaurdian*, 2010 m. rugsėjo 26 d., http://www.guardian.co.uk/world/2010/sep/26/gennady-yanayev-obituary-communist-gorbachev (žiūrėta 2011 m. spalio 11 d.); Jerrold M. PostandRobertS. Robins, *When Illness Strikes the Leader: Th e Dilemma of the Captive King* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1995), 74; Dmitrii Yazov, "Interrogation of Defense Minister Dmitrii Yazov on August 22, 1991," in *Russia at the Barricades: Eyewitness Accounts of the August 1991 Coup*, ed. Victoria E. Bonnell, Ann Cooper, and Gregory Freidin (Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 1994), 58–59.

3 Yazov, "Interrogation of Defense Minister Dmitrii Yazov on August 22, 1991," 62; Gorbachev, *Memoirs*, 632; Nikolai Vorontsov, "Between Russia and the Soviet Union– With Notes on the USSR Council of Ministers Meeting of August 19, 1991," in *Russia at the Barricades: Eyewitness Accounts of the August 1991 Coup*, ed. Victoria E. Bonnell, Ann Cooper, and Gregory Freidin (Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 1994), 194. Apie Pavlovo pasakojimą žr. Valentin Pavlov, "Interrogation of Soviet Prime Minister Valentin Pavlov, August 30, 1991," in *Russia at the Barricades*, 64–65.

4 Jonathan Aitken, *Nazarbayev and the Making of Kazakhstan* (New York: Continuum, 2009), 94–95; Aleksandr Korzhakov, *Boris El'cin: Ot rassveta do zakata* (Moskva: Interbuk, 1997), 80–82.

5 Aitken, *Nazarbayev and the Making of Kazakhstan*, 97–98.

6 Aleksandr Lebed', *Za deržavu obidno.* (Krasnojarsk: Čest' i Rodina, 2004), 415. Keista, bet visa ši pastraipa praleista verčiant į anglų kalbą: Alexander Lebed, *My Life and My Country* (Washington, D.C.: Regnery, 1997), 293. Taip pat žr. Conor O'Clery, *Moscow, December 25, 1991: The Last Day of the Soviet Union* (New York: PublicAffairs, 2011), 144; Daniel Treisman, *The Return: Russia's Journey from Gorbachev to Medvedev* (New York: Simon & Schuster, 2011), 35–36.

7 William E. Odom, *The Collapse of the Soviet Military* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2000), 358.

8 Donald J. Raleigh, "A View from Saratov," in *Russia at the Barricades: Eyewitness Accounts of the August 1991 Coup*, ed. Victoria E. Bonnell, Ann Cooper, and Gregory Freidin (Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 1994), 136–37. Apie daugumos kovotojų su perversmu blaivumą žr.: Lauren G. Leighton, "Moscow: The Morning of August 21, 107, ir Iain Elliot, "Three Days in August: On-the-Spot Impressions," 291; abu straipsnius rasite: both in *Russia at the Barricades: Eyewitness Accounts of the August 1991 Coup*, ed. Victoria E. Bonnell, Ann Cooper, and Gregory Freidin (Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 1994). Apie šią spaudos konferenciją žr. "The Press Conference of the State Committee for the State of Emergency, August 19, 1991," in *Russia at the Barricades*, 49–50.

9 Peter Vincent Pry, *War Scare: Russia and America on the Nuclear Brink* (Westport, Conn.: Greenwood, 1999), 79–80; Post and Robins, *When Illness Strikes*, 74.

10 Yazov, "Interrogation," 61.

11 David Remnick, *Resurrection: The Struggle for a New Russia* (New York: Random House, 1997), 27.

12 Ibid., 3–4.

13 Leon Aron, *Yeltsin: A Revolutionary Life* (New York: St. Martin's, 2000), 7–8; Timothy J. Colton, *Yeltsin: A Life* (New York: Basic Books, 2008), 35, 551 n. 69.

14 Aron, *Yeltsin*, 112–13.

15 Viktor Manjuchin, *Pryžok nazad: O El'cine i o drugich* (Ekaterinburg: Pakrus, 2002), 177.

16 Colton, *Yeltsin*, 88–89.

17 Ibid., 117–18.

18 Dimitri K. Simes, *After the Collapse: Russia Seeks Its Place as a Great Power* (New York: Simon & Schuster, 1999), 51.

19 Ibid., 51–52.

20 Colton, *Yeltsin*, 310.

21 Ibid., 310–13. Yuri M. Baturin et al., *Epokha El'tsina: Ocherki politicheskoi istorii* (Moscow: Vagrius, 2001), 515; Aleksandr Nikišin, *Vodka i Gorbačev* (Moskva Vsja Rossija, 2007), 235; Remnick, *Resurrection*, 277, 328.

22 Žr. 21 skyrių, Aleksandr Nemcov, "Tendencii potreblenija alkogolja i obuslovlennye alkogolem poteri zdorov'ja i žizni v Rossii v 1946–1996 gg.," in *Alkogol' i zdorov'e naselenija Rossii: 1900–2000*, red. Andrei K. Demin (Moskva: Rossijskaja associacija obščestvennogo zdorov'ja, 1998), 101–5.

23 Celestine Bohlen, "Yeltsin Deputy Calls Reforms 'Economic Genocide'," *New York Times*, 1992 m. vasario 9 d., http://www.nytimes.com/1992/02/09/world/yeltsin-deputy-calls-reforms- economic-genocide.html?pagewanted=all&src=pm (žiūrėta 2011 m. spalio 21 d.).

24 Remnick, *Resurrection*, 52–53. Taip pat žr. Stephen White, *Understanding Russian Politics* (New York: Cambridge University Press, 2011), 107.

25 Remnick, *Resurrection*, 49, 58–59; taip pat 244.
26 Colton, *Yeltsin*, 311.
27 Remnick, *Resurrection*, 58–59.
28 Donald Murray, *A Democracy of Despots* (Boulder, Colo.: Westview, 1996), 177. Tai, kad arbatos puodeliu norėta pabrėžti, kad jis negirtas, aiškiai pasakė CNN ir tarptautinė spauda žr. http://www.youtube.com/watch?v=ioXt3RT5ueA (žiūrėta 2009 m. vasario 17 d.).
29 Remnick, *Resurrection*, 64.
30 Peter Reddaway and Dmitri Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms: Market Bolshevism against Democracy* (Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 2001), 426.
31 Koržakov, *Boris El'cin*, 195–98. Plačiau apie tai žr. Martha Howell and Walter Prevenier, *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2001), 76–77.
32 Baturin et al., *Epokha El'tsina*, 515.
33 Colton, *Yeltsin*, 311; Korzhakov, *Boris El'tsin*, 217–18.
34 Baturin et al., *Epokha El'tsina*, 521.
35 Ibid., 522–24.
36 Strobe Talbott, *The Russia Hand: A Memoir of Presidential Diplomacy* (New York: Random House, 2002), 46.
37 Ibid., 45–47; Colton, *Yeltsin*, 310.
38 George Stephanopoulos, *All Too Human: A Political Education* (Boston: Little, Brown, 2000), 139–40; Colton, *Yeltsin*, 310–11.
39 Simes, *After the Collapse*, 104.
40 James M. Goldgeier, Michael McFaul, *Power and Purpose: U.S. Foreign Policy toward Russia after the Cold War* (Washington, D.C.: Brookings Institution, 141; Talbott, *Russia Hand*, 89, 185. Thomas Friedmanas dar tvirčiau palaikė Jelciną, 1999 m. balandžio 16 d. *New York Times* numeryje pareikšdamas, kad net „leisgyvis, mirtinai girtas Borisas Jelcinas yra labai vertingas JAV". Žr. Boris Kagarlitsky, *Russia under Yeltsin and Putin: Neo-Liberal Autocracy* (New York: Pluto, 2002), 226.
41 Taylor Branch, *The Clinton Tapes: Wrestling History with the President* (New York: Simon & Schuster, 2009), 198. Branchas klaidingai nurodė vizito metus – 1995 m. vietoj 1994 m., – ir pasinaudodama šia klaida Rusijos spauda ėmė teigti, kad visas jo pasakojimas melagingas. "Bill Clinton and His Tapes: Lies, Lies, Lies," *Pravda*, 2009 m. spalio 2 d., http://english.pravda.ru/world/americas/02-10-2009/109635- bill_clinton-0 (žiūrėta 2011 m. lapkričio 11 d.). Clintono patarėjas Strobe'as Talbottas pasakojo šiek tiek kitokią šios istorijos su pica versija, bet pateikė tikslesnę jos datą – 1994 m. rugsėjo 26–27 d. Talbott, *Russia Hand*, 135.
42 Nikolai Kozyrev, "The President Failed to Show... " *International Affairs* 53, no. 4 (2007): 169. Ambasadorius Kozyrevas niekaip nesusijęs su Andrejumi Kozyrevu, tuometiniu Jelcino užsienio reikalų ministru.
43 Ibid.: 170–71.
44 Ibid.: 169–71; Koržakov, *Boris El'cin: Ot rassveta do zakata*, 204–5; Mark Franchetti, "The Sober Truth behind Boris Yeltsin's Drinking Problem," Sunday Times, 2010 m. kovo 7 d., http:// www.timesonline.co.uk/tol/news/world/europe/article7052415.ece (žiūrėta kovo 8, 2010); Colton, *Yeltsin*, 315, 552–53 n. 93; Aron, *Yeltsin*, 578. Taip pat žr. "Reynolds Tells of Yeltsin's Favours after Shannon Snub," Breakingnews.ie, 2007 m. balandžio 23 d., http://www.breakingnews.ie/ireland/reynolds-tells-of-yeltsins-favours-after-shannon-snub-307635.html (žiūrėta 2011 m. lapkričio 11 d.); Remnick, *Resurrection*, 250; taip pat 328, 33–34.
45 *Lipetskaya gazeta*, 1995 m. kovo 2 d., 2; cituojama: White, *Understanding Russian Politics*, 108. Apie žiniasklaidos reakciją žr. Kozyrev, "President Failed to Show...," 171.
46 Anatol Lieven, *Chechnya: Tombstone of Russian Power*(New Haven, Conn.: Yale University Press, 1998), 86.
47 Georgie Anne Geyer, *Predicting the Unthinkable, Anticipating the Impossible: From the Fall of the Berlin Wall to America in the New Century* (New Brunswick, N.J.: Transaction, 2011), 230–31.
48 Andrew Higgins, "Grozny Rebels Braced for Final Assault," *The Independent*, sausio 13, 1995; Charles King, *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus* (New York: Oxford University Press, 2008), 235; O'Clery, *Moscow, December 25, 1991*, 282–83.
49 Emma Gilligan, *Terror in Chechnya: Russia and the Tragedy of Civilians in War* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2009), esp. 26–27.
50 Lieven, *Chechnya*, 50.
51 O. P. Orlov, Aleksandr Čerkasov, *Rossija–Čečnja: Cep' ošibok i prestuplenij* (Moskva: Zven'ia, 1998); vertimas į anglų kalbą buvo publikuotas pavadinimu "Russia and Chechnya: A Chain of Errors

and Crimes," *Russian Studies in History* 41, no. 2 (2002): 88–89. Šis vadas tikriausiai suklydo – buvo naudojami ne laivyno užtaisai, o betoną pramušančios, labai galingos bombos, kurios turėjo tokį patį poveikį. Taip pat žr. J. Kazakov, "Voina zakončilas', no mir re nastupil," *Nezavisimaja gazeta*, 1997 m. birželio 25 d. Apie antrąjį Čečėnijos karą taip pat žr. Amelia Gentleman, "82 Civilians Feared Dead in Chechen Massacre," *The Guardian*, 2000 m. vasario 22 d., http://www.guardian.co.uk/world/2000/feb/23/ chechnya.ameliagentleman (žiūrėta 2011 m. gruodžio 20 d.). Apie alkoholį ir mainus žr. Pavel Baev, "Enforcing 'Military Solutions' in the North Caucasus: Accumulated Experiences in Conflict (Mis)Management," in *Russian Power Structures: Present and Future Roles in Russian Politics*, ed. Jan Leijonhielm and Fredrik Westerlund (Stockholm: FOI, Swedish Defense Research Agency, 2007), 50.

52 Lieven, *Chechnya*, 17–18, 49–50, 286.

53 Henry E. Hale, *Why Not Parties in Russia? Democracy, Federalism and the State* (New York: Cambridge University Press, 2006), 68; Vladimir Petrovich Kartsev, Todd Bludeau, *!Zhirinovsky! An Insider's Account of Yeltsin's Chief Rival & 'Bespredel'* (New York: Columbia University Press, 1995), 81; Kevin Fedarko, "A Farce to Be Reckoned With," *Time*, 1993 m. gruodžio 27 d.

54 Remnick, *Resurrection*, 305–6; Steven Levitsky and Lucan A. Way, *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War* (New York: Cambridge University Press, 2010), 194; Colton, *Yeltsin*, 315.

55 Michael McFaul, *Russia's 1996 Presidential Election: The End of Polarized Politics* (Stanford, Calif.: Hoover Institution, 1997), 23–24. Remnick, *Resurrection*, 102, 334.

56 McFaul, *Russia's 1996 Presidential Election*, 23.

57 Colton, *Yeltsin*, 438–39; Michael McFaul, "Evaluating Yeltsin and His Revolution," in *Russia after the Fall*, ed. Andrew C. Kuchins (Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2002), 22.

58 Colton, *Yeltsin*, 316; Franchetti, "The Sober Truth behind Boris Yeltsin's Drinking Problem."

20. Alkoholis ir Rusijos demodernizacija

1 Anders Åslund, *How Russia Became a Market Economy* (Washington, D.C.: Brookings Institution, 1995), 64; Peter Reddaway and Dmitri Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms: Market Bolshevism against Democracy* (Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 2001), 270–73.

2 Åslund, *How Russia Became a Market Economy*, 69.

3 Harley Balzer, "Human Capital and Russian Security in the Twenty First Century," in *Russia after the Fall*, ed. Andrew C. Kuchins (Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2002), 175; Judyth Twigg, "What Has Happened to Russian Society?" in *Russia after the Fall*, ed. Andrew C. Kuchins (Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2002), 149.

4 Reddaway and Glinski, *Tragedy of Russia's Reforms*, 249–51.

5 Steven Rosefielde, "Premature Deaths: Russia's Radical Economic Transition in Soviet Perspective," *Europe-Asia Studies* 53, no. 8 (2001): 1162; Vladimir M. Shkolnikov, Martin McKee, David A. Leon, "Changes in Life Expectancy in Russia in the Mid-1990s," *The Lancet* 357 (2001); Anatoly Karlin, "Demography II-Out of the Death Spiral," Da Russophile (tinklaraštis), 2008 m. balandžio 14 d., http://darussophile.com/2008/04/14/out-of-the- death-spiral (žiūrėta 2012 m. gegužės 5 d.).

6 Richard C. Paddock, "Patient Deaths Point to Depth of Russian Crisis," *Los Angeles Times*, 1999 m. kovo 13 d., http://articles.latimes.com/1999/mar/13/news/mn-16823 (žiūrėta 2011 m. lapkričio 14 d.).

7 Colin McMahon, "Shortages Leave Russia's East out in the Cold," *Chicago Tribune*, 1998 m. lapkričio 19 d. Dar žr. Stephen F. Cohen, *Failed Crusade: America and the Tragedy of PostCommunist Russia*, updated ed. (New York: W. W. Norton, 2001), 47; Naomi Klein, *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism* (New York: Henry Holt & Co., 2007), 301.

8 Cohen, *Failed Crusade*, 169; Peter Kenez, *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*, 2nd ed. (New York: Cambridge University Press, 2006), 288.

9 Cohen, *Failed Crusade*, 169 (kursyvas mano).

10 Michael Specter, "The Devastation," *New Yorker*, 2004 m. spalio 11 d., 59. Terminas *demodernization* buvo vartojamas ir anksčiau, taip pat ir kalbant apie alkoholizaciją. Žr. Andrej V. Podlazov, "Demografičeskaja demodernizacija i alkogolizacija Rossii," in *Alkogol'naja katastrofa i vozmožnosti gosudarstvennoj politiki v preodolenii alkogol'noj sverkosmertnosti v Rossii*, red. Dar'ya A. Chalturina ir Andrej V. Korotaev (Moskva: Lenand, 2010), 133. Apie visuomeninio aktyvumo reikšmę žr. Oleg Yanitsky, *Russian Greens in a Risk Society: A Structural Analysis* (Helsinki: Kikimora, 2000), 3, 267. Apie gamtinių išteklių reikšmę žr. Stephen K. Wegren, *Land Reform in*

Russia: Institutional Design and Behavioral Responses (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2009), 162. Apie pilirtinių organizacijų galimybes žr. Valerii Aleksandrovich Tishkov, *Chechnya: Life in a War-Torn Society* (Berkeley: University of California Press, 2004), 14. Tačiau aš vartoju šį terminą kitokia prasme, turėdamas galvoje ekonominį, socialinį ir politinį regresą.

11 Žr., pavyzdžiui, Hans Rosling's "200 Countries, 200 Years, 4 Minutes" prezentaciją interneto svetainėje gapminder.org, http://www.gapminder.org/videos/200-years-that-changed-the-world-bbc (žiūrėta 2011 m. lapkričio 25 d.).

12 Irina Rozenberg, "Proizvoditeli podpol'noj vodki mogut perejti na legal'noe položenie," *Segodnja*, 1996 m. lapkričio 6 d., 6.

13 Alexander Elder, *Rubles to Dollars: Making Money on Russia's Exploding Financial Frontier* (New York: New York Institute of Finance, 1999), 40; Stephen White, *Russia Goes Dry: Alcohol, State and Society* (New York: Cambridge University Press, 1996), 168. Kosmarskajos skaičiavimais, 1997 m. visi akcizų mokesčiai sudarė tik 8,3 procento valstybės pajamų. T. Kosmarskaja, "Problemy gosudarstvennogo regulirovanija rynka alkogol'noj produkcii," *Voprosy ekonomiki* (1998): 140; Irina R. Takala, *Veselie Rusi: Istorija alkogol'noj problemy v Rossii* (St. Petersburg: Žurnal Neva, 2002), 272–74.

14 A. Krasikov, "Commodity Number One (Part 2)," in *The Samizdat Register*, ed. Roy A. Medvedev (New York: W. W. Norton, 1981), 164.

15 Victor Erofeyev, "The Russian God," *New Yorker*, 2002 m. gruodžio 16 d.).

16 Daniel Treisman, "Death and Prices: The Political Economy of Russia's Alcohol Crisis," *Economics of Transition* 18, no. 2 (2010): 281–82. 1990 m. už vidutinį atlyginimą Sovietų Sąjungoje galima buvo nusipirkti šešiolika litrų degtinės, 1993 m. – trisdešimt tris litrus degtinės. Palyginti su maisto produktais, nuo 1990 iki 1994 m. degtinės kaina sumažėjo daugiau kaip 70 procentų. Aleksandr Nemcov, *Alkogol'naja istorija Rossii: Noveišij period* (Moskva: URSS, 2009), 99.

17 N. V. Molina, "Vino točit' – čto zolotuju monetu čekanit," *EKO*, no. 298 (1999): 178; Sonni Efron, "Grim Prognosis," *Los Angeles Times*, 1995 m. lapkričio 12 d., 1; Jay Bhattacharya, Christina Gathmann, and Grant Miller, *The Gorbachev Anti-Alcohol Campaign and Russia's Mortality Crisis*, NBER Working Paper No. 18589 (Cambridge, Mass.: National Bureau of Economic Research, 2012).

18 Apie pinigų vaidmenį žr. William Stanley Jevons, *Money and the Mechanism of Exchange* (New York: D. Appleton & Co., 1901), 14–38. Degtinė Rusijoje atliko beveik visus šiuos vaidmenis, bet ne plačiai pripažinto vertės standarto vaidmenį, todėl geriausiu atveju buvo „pamėgta mainų priemonė", kaip rašė Paulas Einzigas savo studijoje *Primitive Money: In Its Ethnological, Historical and Economic Aspects* (London: Eyre & Spottiswoode, 1949), 328.

19 Boris Pasternak, *Doctor Zhivago* (New York: Pantheon, 1958), 175. Dar žr. Kenez, *History of the Soviet Union*, 58.

20 Stephen Handelman, *Comrade Criminal: Russia's New Mafiya* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1995), 77; Konstantin Simis, *USSR: The Corrupt Society; The Secret World of Soviet Capitalism* (New York: Simon & Schuster, 1982), 130, 256. Apie degtinės mainymą į *Pepsi* žr. Charles Levinson, *Vodka Cola* (London: Gordon & Cremonesi, 1978). Dar žr. Caroline Humphrey and Stephen Hugh-Jones, *Barter, Exchange and Value: An Anthropological Approach* (New York: Cambridge University Press, 1992), 5.

21 "Of Aeroflot, Volgas and the Flu: Some Joys and Sorrows of the Soviet Way," *Time*, 1980 m. birželio 23 d., 88. Dar žr. Nicholas Daniloff, "Kremlin's New Battle against Drunks and Slackers," *U.S. News & World Report*, sausio 31, 1983, 32. Plačiau apie tai žr. Kenez, *History of the Soviet Union*, 217.

22 I. Gerasyuk, "Butylka za uslugu," *Sovetskaya Belarussiya*, 1984 m. spalio 12 d., 4; "(A Bottle for a Favor–Or Why Does Grandma Marya Make Home Brew?)," abstract in *Current Digest of the Soviet Press*, vol. 37, no. 3, 1985 m. vasario 13 d., p. 11; santrauką taip pat rasite: *USSR: Political and Sociological Affairs*, JPRS-UPS-84-098, 1984 m. lapkričio 13 d., 27.

23 Net antialkoholinės kampanijos metais „palyginti su pinigais, juo labiau su „ačiū", butelis buvo kur kas patrauklesnis". Ivan Yaskov, "Alcohol Is the Enemy of Society: Don't Step into the Abyss," *Selskaja žizn'*, 1985 m. gegužės 14 d., 4; vertimą rasite: *Current Digest of the Soviet Press* 37, no. 20 (1985): 7.

24 Michael Specter, "Russia Takes Aim at Vodka Bacchanalia: Bootlegger's Dream/A People Drowning in Drink," *International Herald Tribune*, 1997 m. sausio 22 d., A3; David Hoffman, "Yeltsin Cracks Down on Alcohol Industry," *Washington Post*, 1996 m. gruodžio 26 d., 27; Caroline Humphrey, "How Is Barter Done? The Social Relations of Barter in Provincial Russia," 277, and Jayasri Dutta, "Some Lasting Thing: Barter and the Value of Money," 17, in *The Vanishing Rouble: Barter Networks and Non-Monetary Transactions in Post-Soviet Societies*, ed. Paul Seabright (New York: Cambridge University Press, 2000); Grigory G. Zaigraev, "The Russian Model of Noncommercial Alcohol Consumption," in *Moonshine Markets: Issues in Unrecorded Alcohol Beverage Production and Consumption*, ed. Alan Haworth and Ronald Simpson (New York: Brunner-Routledge, 2004), 38.

25 White, *Russia Goes Dry*, 168; Andrej Demin, red., *Alkogol' i zdorovė naselenija Rossii: 1900- 2000* (Moskva: Rossijskaja associacija obščestvennogo zdorov'ja, 1998), 298. Dar žr. Rosalko chief Vladimir Yarmosh, "Russian Vodka Outpriced at Home," *Business in Russia/ Deolvye lyudi* 63 (1996): 7.
26 Michael A. Hiltzik, "Russia Thirsts for Vodka Plants' Profits," *Los Angeles Times*, 1998 m. lapkričio 30 d., 1; Sergei Gornov, "A Sobering Thought for Russia's Distillers," *Business in Russia/ Deolvye lyudi* 69 (1996): 88–89, "Quotas: To Be or Not to Be?" *Business in Russia/ Deolvye lyudi* 69 (1996): 94.
27 Nemcov, *Alkogol'naja istorija Rossii*, 104–6. Dar žr. Goskomstat Rossii, *Prodovol'stvennyj rynok Rossii: Statističeskij sbornik* (Moskva: Goskomstat, 2000), 116–52.
28 Alla Alova, "Rossijskie pograničniki priščemili chvost 'zelenomu zmiju'," *Obščaja gazeta*, 1997 m. liepos 31–rugpjūčio 6 d.; Viktor Zubanyuk, "Ukraine's Rivers of Alcohol Hit the Shallows," *Business in Russia/Deolvye lyudi* 74 (1997): 72–73. Dar žr. Nikolai Styazhkin, "Attempt to Smuggle Alcohol from Georgia to Russia Thwarted," ITAR-TASS News Agency, 2000 m. sausio 15 d.; Valerii Shanaev, "Russian Border Guards Continue to Thwart Alcohol Smugglers," ITAR-TASS News Agency, 1998 m. sausio 3 d.; Anatolii Yurkin, "Azeri Train Carrying Alcohol Detained on Russian Border," ITAR-TASS News Agency, 1998 m. sausio 5 d., ir "Border Chief Coordinates with Georgia on Alcohol Smuggling," ITAR-TASS News Agency, 1998 m. sausio 5 d.; Nemcov, *Alkogol'naja istorija Rossii*, 115–18.
29 Nemcov, *Alkogol'naja istorija Rossii*, 102. Apie Nacionalinį sporto fondą žr. El'mar Guseinov, "Poslednjaja afera NFS?," Izvestija, 1996 m. birželio 22 d., 2; Andrei Grekov, "Drinking and Sport Don't Mix," *Business in Russia/Deolvye lyudi* 69 (1996): 91–92. Dar žr. "Chernomyrdin Signs Resolution on Licensing Imported Alcohol," ITAR-TASS News Agency, 1997 m. sausio 31 d.; Augusto López-Claros and Sergei V. Alexashenko, *Fiscal Policy Issues during the Transition in Russia* (Washington, D.C.: International Monetary Fund, 1998), 16–20. Apie stačiatikių bažnyčią žr. Robert C. Blitt, "How to Entrench a De Facto State Church in Russia: A Guide to Progress," *Brigham Young University Law Review*, no. 3 (2008): 722; Maxim Shevchenko, "Smoking Is Not Harming the Soul," *Nezavisimaya gazeta*, 1997 m. vasario 18 d., http://www2.stet- son. edu/~psteeves/relnews/tobacco1802eng.html (žiūrėta 2012 m. sausio 13 d.).
30 Rozenberg, "Proizvoditeli podpol'noj vodki mogut perejti na legal'noe položenie," 6.
31 Apie mokesčių ir fiskalinės politikos pereinamąjį laikotarpį žr. Jorge Martinez-Vazquez, Mark Rider, Sally Wallace, *Tax Reform in Russia* (Northampton, Mass.: Edward Elgar, 2008), 144–45; Andrei Shleifer, Daniel Treisman, *Without a Map: Political Tactics and Economic Reform in Russia* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001), 113–30.
32 Rozenberg, "Proizvoditeli podpol'noj vodki mogut perejti na legal'noe položenie," 6.
33 Hiltzik, "Russia Thirsts for Vodka Plants' Profits," 1.
34 Goskomstat Rossii, *Russia in Numbers: Concise Statistical Handbook* (Moscow: Goskomstat, 1999), 275.
35 Nemcov, *Alkogol'naja istorija Rossii*, 108; vertimą į anglų kalbą rasite: Aleksandr Nemtsov, *A Contemporary History of Alcohol in Russia*, trans. Howard M. Goldfinger and Andrew Stickley (Stockholm: Södertörns högskola, 2011), 138.
36 Boris Jelcin, "Perekryt' kran spirtovoj kontrabande: Radioobraščenie prezidenta Rossijskoi Federacii B. N. Jelcina," *Rossijskaja gazeta*, 1997 m. rugsėjo 13 d., 1–2. Dar žr. "Return of the State Monopoly on Alcohol," *Business in Russia/Deolvye lyudi* 64 (1996): 94.
37 Žr. Joel S. Hellman, "Winners Take All: The Politics of Partial Reform in Postcommunist Transitions," *World Politics* 50, no. 2 (1998). Dar žr. Nemcov, *Alkogol'naja istorija Rossii*, 101–3.
38 Shleifer and Treisman, *Without a Map*, 117.
39 Nemcov, *Alkogol'naja istorija Rossii*, 131. Dar žr. Sergei Gornov, "Alcohol Producers Set Their Sights on the Regions," *Business in Russia/Deolvye lyudi* 67 (1996): 66; Dar'ja A. Chalturina, Andrej V. Korotaev, "Vvedenie: Alkogol'naja katastrofa: Kak ostanovit' vymiranie Rossii," *Alkogol'naja katastrofa i vozmožnosti gosudarstvennoj politiki v preodolenii alkogol'noj sverkosmertnosti v Rossii*, red. Dar'ya A. Chalturina, Andrej V. Korotaev (Moskva: Lenand, 2010), 29; Tomila V. Lankina, *Governing the Locals: Local Self Government and Ethnic Mobilization in Russia* (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2004), 154. Apie situaciją Jaroslavlyje žr. Beth Mitchneck, "The Changing Role of the Local Budget in Russian Cities: The Case of Yaroslavl," *Local Power and Post-Soviet Politics*, red. Theodore H. Friedgut and Jeffrey W. Hahn (Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, Inc., 1994), 82–84.
40 Scott Gehlbach, *Representation through Taxation: Revenue, Politics, and Development in Postcommunist States* (New York: Cambridge University Press, 2008), 9.
41 Ibid., 3, 7–16, 131.

42 Seguey Braguinsky and Grigory Yavlinsky, *Incentives and Institutions: The Transition to a Market Economy in Russia* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2000), 234.

43 Anders Åslund, *How Capitalism Was Built: The Transformaton of Central and Eastern Europe, Russia, and Central Asia* (New York: Cambridge University Press, 2007), 136.

44 Humphrey, "How Is Barter Done?" 270; Alena Ledeneva, *How Russia Really Works: The Informal Practices That Shaped Post-Soviet Politics and Business* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2006), 177–81.

45 Žr. Khristina Narizhnaya, "As Business Becomes More Civil, So Do Its State Relations," *Moscow Times*, 2012 m. sausio 12 d., http://www.themoscowtimes.com/business/article/as-busi-ness-becomes-more-civil-so-do-its-state-relations/450927.html (žiūrėta 2012 m. sausio 12 d.).

46 Humphrey, "How Is Barter Done?" 273.

47 Padma Desai and Todd Idson, *Work without Wages: Russia's Nonpayment Crisis* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2000), 185. Dar žr. Andrei Sinyavsky, *The Russian Intelligentsia* (New York: Columbia University Press, 1997), 40–41.

48 Humphrey, "How Is Barter Done?" 279.

49 David G. Anderson, "Surrogate Currencies and the 'Wild Market' in Central Siberia," in *The Vanishing Rouble: Barter Networks and Non-Monetary Transactions in Post-Soviet Societies*, ed. Paul Seabright (New York: Cambridge University Press, 2000), 339.

50 Leonid Nevzlin, cituojama: David Hoffman, *The Oligarchs: Wealth and Power in the New Russia*, revised and updated (New York: PublicAffairs, 2011), 118.

51 Clifford G. Gaddy and Barry W. Ickes, "Russia's Virtual Economy," *Foreign Affairs* 77, no. 5 (1998); Thane Gustafson, *Capitalism Russia-Style* (New York: Cambridge University Press, 1999), 203; Ledeneva, *How Russia Really Works*; Sergei Guriev and Barry W. Ickes, "Barter in Russia," in *The Vanishing Rouble: Barter Networks and Non-Monetary Transactions in Post-Soviet Societies*, ed. Paul Seabright (New York: Cambridge University Press, 2000). Apie regionų stiprinimą žr. David Woodruff, *Money Unmade: Barter and the Fate of Russian Capitalism* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1999), 5.

52 Clifford G. Gaddy and Barry W. Ickes, *Russia's Virtual Economy* (Washington, D.C.: Brookings Institution, 2002), 248.

53 Tokios kaip degtinės *Kristall* gamykla Maskvoje. Žr. 22 skyrių. *Goskomstat* duomenimis, įsiskolinimas už alkoholio akcizo mokestį sudarė tik 1,2 procento viso įsiskolinimo biudžetui, o tai dar kartą patvirtina, kad degtinės gamintojai iš tiesų buvo labai patikimi mokesčių mokėtojai. Goskomstat Rossii, *Rossijskij statističeskij ežegodnik: Statističeskij sbornik* (Moskva: Goskomstat, 1998), 654.

54 Žr., pavyzdžiui, Anders Åslund, "Ten Myths about the Russian Economy," in *Russia after the Fall*, ed. Andrew C. Kuchins (Washington, D.C.: Carnegie Institute for International Peace, 2002) ir *Russia's Capitalist Revolution: Why Market Reform Succeeded and Democracy Failed* (Washington, D.C.: Peterson Institute for International Economics, 2007).

55 Åslund, *How Capitalism Was Built*, 186–87, 90–91.

56 Ibid., 188. Apie demografinės padėties blogėjimą Rusijoje, Baltijos šalyse ir vakarinėje NVS dalyje, žr. Chalturina ir Korotaev, "Alkogol'naja katastrofa," 7.

57 Åslund, *How Capitalism Was Built*, 188. Dar žr. Åslund, "Ten Myths about the Russian Economy," 119. Apie Ingušiją ir Dagestaną žr. Chalturina ir Korotaev, "Alkogol'naja katastrofa," 8. Išsamesnį demografinių duomenų palyginimą rasite: Dar'ya A. Chalturina ir Andrej V. Korotaev, *Russkij krest: Faktory, mechanizmy i puti preodolenija demografičeskogo krizisa v Rossii* (Moskva: KomKniga, 2006). Tai taip pat apima atotrūkį tarp ekonominių veiksnių (privatizacijos) ir mirtingumo; žr. John S. Earle and Scott Gehlbach, "Did Post-Communist Privatization Increase Mortality?" *Comparative Economic Studies* 53 (2011).

58 Åslund, *How Capitalism Was Built*, 188; pakartota 205.

59 Čia aš neatsižvelgiu į Baltijos šalių nepriklausomybės laikotarpį tarpukariu. Apie alkoholio vartojimo modelius žr. Pasaulio sveikatos organizacijos duomenis apie piktnaudžiavimą alkoholiu atskirose šalyse: *Global Status Report on Alcohol and Health* (Geneva: WHO, 2011), http://www.who.int/ substance_abuse/publications/global_alcohol_report/en (žiūrėta 2011 m. kovo 11 d.). Dar žr. apie mirtingumo rodiklius in Elizabeth Brainerd and David M. Cutler, "Autopsy on an Empire: Understanding Mortality in Russia and the Former Soviet Union," Journal of Economic Perspectives 19, no. 1 (2005): 107.

60 Wendy Carlin et al., "Barter and Non-Monetary Transactions in Transition Economies: Evidence from a Cross-Country Survey," in *The Vanishing Rouble: Barter Networks and Non-Monetary Transactions in Post-Soviet Societies*, ed. Paul Seabright (New York: Cambridge University Press,

2000), 240–41. Atkreipkite dėmesį į panašumą su Ukraina: Viktor Zubanyuk, "Ukraine Takes the Strain," *Business in Russia/Deolvye lyudi*69 (1996): 98–99.

61 Åslund, *How Capitalism Was Built*, 205. Chalturina ir Korotajevas nelaiko paprasto pesimizmo svarbia demografinės krizės priežastimi: Chalturina ir Korotaev, "Alkogol'naja katastrofa," 13.

62 Hilary Pilkington, Migration, Displacement and Identity in Post-Soviet Russia (New York: Routledge, 1998), 170.

63 Ronald Inglehart and Christian Welzel, *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence* (New York: Cambridge University Press, 2005), 300; Dar žr. 16–47.

64 Vladimir Shlapentokh, "Trust in Public Institutions in Russia: The Lowest in the World," *Communist and Post-Communist Studies* 39, no. 2 (2006): 154–55; Nicholas Eberstadt, *Russia's Peacetime Demographic Crisis: Dimensions, Causes, Implications* (Seattle, Wash.: National Bureau of Asian Research, 2010), 270; Ronald Inglehart and Wayne E. Baker, "Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values," *American Sociological Review* 65, no. 1 (2000): 40–41, 46–48. Pasaulio vertybių tyrimo duomenis rasite: http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSAnalizeStudy.jsp (žiūrėta 2011 m. lapkričio 27 d.); Daniel Treisman, *The Return: Russia's Journey from Gorbachev to Medvedev* (New York: Simon & Schuster, 2011), 374, 86.

65 Inglehart and Welzel, *Modernization, Cultural Change, and Democracy*, 263. Daugiau tai patvirtinančios informacijos rasite: European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), *Life in Transition: After the Crisis* (London: EBRD Publications, 2011), 98. Dar žr. Richard Rose, William Mishler, and Neil Munro, *Russia Transformed: Developing Popular Support for a New Regime* (New York: Cambridge University Press, 2006), 128.

21. Rusiškas kryžius

1 Michael Specter, "The Devastation," *New Yorker*, 2004 m. spalio 11 d., 67–68. Dar žr. Cullen Murphy, "Watching the Russians," *Atlantic Monthly*, February 1983); Murray Feshbach, "The Soviet Union: Population Trends and Dilemmas," *Population Bulletin* 37, no. 3 (1982). Dar žr. 16 ir 18 skyrių.

2 "Fact of Life in Russia," *60 Minutes*, CBS News, 1996 m. gegužės 19 d.; Mark G. Field, "The Health and Demographic Crisis in Post-Soviet Russia: A Two-Phase Development," in *Russia's Torn Safety Nets: Health and Social Welfare during the Transition*, ed. Mark G. Field and Judyth L. Twigg (New York: St. Martin's, 2000), 11.

3 Aš daugeliu požiūrių sutinku su tinklaraštininko Anatolijaus Karlino nuomone: nors demografinė Rusijos situacija XX a. paskutiniajame dešimtmetyje tikrai nekėlė optimizmo, jis teisingai pastebėjo, kad apokaliptinės pranašystės apie Rusijai gresiantį demografinį žlugimą skelbiamos iki šiol, neatsižvelgiant į ženklų padėties pagerėjimą. Žr. Anatoly Karlin, Da Russophile (tinklaraštis), http://darussophile.com /category/demography (žiūrėta 2012 m. gegužės 5 d.).

4 Dar'ya A. Chalturina ir Andrej V. Korotaev, *Russkij krest: Faktory, mechanizmy i puti preodolenija demografičeskogo krizisa v Rossii* (Moskva: KomKniga, 2006), 5. Apie termino Russkij krest kilmę žr. Anatolij G. Višnevskij, "Russkij krest," *Novye izvestija*, 1998 m. vasario 26 d. Optimistiškesnį vertinimą rasite: Anatoly Karlin, "Russia Demographic Update VOO," Da Russophile (tinklaraštis), 2011 m. spalio 24 d., http://darussophile.com/2011/10/24/russia-demographic-update-7 (žiūrėta 2012 m. geužės 5 d.).

5 Dar'ya A. Chalturina ir Andrej V. Korotaev, "Vvedenie: Alkogol'naja katastrofa: Kak ostanovit' vymiranie Rossii," in *Alkogol'naja katastrofa i vozmožnosti gosudarstvennoj politiki v preodolenii alkogol'noj sverkosmertnosti v Rossii*, ed. Dar'ya A. Chalturina ir Andrej V. Korotaev (Moskva: Lenand, 2010), 23; Nicholas Eberstadt, "The Dying Bear," *Foreign Affairs* 90, no. 6 (2011): 96. Gyventojų skaičiaus mažėjimo procentinį palyginimą rasite: Daniel Treisman, *The Return: Russia's Journey from Gorbachev to Medvedev* (New York: Simon & Schuster, 2011), 368–69.

6 Chalturina and Korotaev, "Alkogol'naja katastrofa," 25; Eberstadt, "Dying Bear," 96.

7 "Fact of Life in Russia," *60 Minutes*, CBS News, 1996 m. gegužės 19 d.. Dar žr. Laurie Garrett, *Betrayal of Trust: The Collapse of Global Public Health* (New York: Hyperion, 2000), 127.

8 Nicholas Eberstadt, *Russia's Peacetime Demographic Crisis: Dimensions, Causes, Implications* (Seattle, Wash.: National Bureau of Asian Research, 2010), 135–38.

9 Nicholas Eberstadt, "Drunken Nation: Russia's Depopulation Bomb," *World Affairs* 171, no. 4 (2009): 59; David E. Powell, "The Problem of AIDS," in *Russia's Torn Safety Nets: Health and Social Welfare during the Transition*, ed. Mark G. Field and Judyth L. Twigg (New York: St. Martin's, 2000), 124–25; Alexander Winning, "Fight against TB Plagued by Shortfalls," *Moscow Times*,

2012 m. birželio 9 d., http://www.themoscowtimes.com/news/article/fight-against-tb-plagued-by-shortfalls/460119.html (žiūrėta 2012 m. birželio 9 d.).

10 Žr. Andrej Demin, red., *Alkogol' i zdorov'e naselenija Rossii: 1900–2000* (Moskva: Rossijskaja associacija obščestvennogo zdorov'ja, 1998); Andrei Vroublevsky and Judith Harwin, "Russia," in *Alcohol and Emerging Markets: Pafterns, Problems and Responses*, ed. Marcus Grant (Ann Arbor, Mich.: Edwards Brothers, 1998), 213. Apie „Ligą Nr. 3" žr. Vladimir Solovyov, "The Paradox of Russian Vodka," *Michigan Quarterly Review* 21, no. 3 (1982): 407; David Powell, "Soviet Union: Social Trends and Social Problems," *Bulletin of the Atomic Scientists* 38, no. 9 (1982): 24. Duomenų, patvirtinančių, kad Rusijoje su alkoholiu susijęs mirtingumas yra didžiausias pasaulyje rasite: Andrew Stickley et al., "Alcohol Poisoning in Russia and the Countries in the European Part of the Former Soviet Union, 1970–2002," *European Journal of Public Health* 17, no. 5 (2007): 447.

11 "Fact of Life in Russia," *60 Minutes*, CBS News, May 19, 1996; Daria A. Khaltourina and Andrey V. Korotayev, "Potential for Alcohol Policy to Decrease the Mortality Crisis in Russia," *Evaluation & the Health Professions* 31, no. 3 (2008): 273.

12 Stickley et al., "Alcohol Poisoning," 446–47; Mark Lawrence Schrad, "A Lesson in Drinking," *Moscow Times*, 2011 m. kovo 5 d.

13 Dėl to žymus švedų gydytojas, buvęs alkoholikas Ivanas Brattas pareiškė, kad absoliutaus vartojimo statistika yra visiškai bevertė. Marquis W. Childs, *Sweden: The Middle Way* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1936), 112. Šioje dalyje aš kalbu apie standartinius pusės litro keturiasdešimties laipsnių stiprumo degtinės butelius, įprastus 12 procentų stiprumo vyno 750 mililitrų butelius ir visame pasaulyje įprastus 0,35 litrų talpos 5 procentų stiprumo alaus butelius. Stickley et al., "Alcohol Poisoning," 446–47; Schrad, "Lesson in Drinking."

14 Chalturina and Korotaev, "Alkogol'naja katastrofa," 21; Vladimir P. Nužnyj ir Sergej A. Savčuk, "Nelegal'nyj alkogol' v Rossii: Sravnitel'naja toksičnost' I vlijanie na zdorov'e naselenija," in *Alkogol'naja katastrofa i vozmožnosti gosudarstvennoj politiki v preodolenii alkogol'noj sverkosmertnosti v Rossii*, ed. Dar'ya A. Chalturina ir Andrej V. Korotaev (Moskva: Lenand, 2010), 227.

15 Garrett, *Betrayal of Trust*, 137.

16 Aleksej Mitrofanov, "Prazdnik teper' vsegda s toboj," *Izvestija*, 1999 m. vasario 17 d., 8; Murray Feshbach, "Russia's Population Meltdown," *Wilson Quarterly* 25, no. 1 (2001): 19; Hedrick Smith, *The Russians* (New York: Quadrangle/New York Times Book Co., 1976), 121. Apie tradicinius rusų gėrimo įpročius žr. 7 skyrių Walter Connor, *Deviance in Soviet Society: Crime, Delinquency and Alcoholism* (New York: Columbia University Press, 1972), 39–42.

17 Richard Weitz, "Russia: Binge Drinking and Sudden Death," Eurasianet.org, 2010 m. gruodžio 15 d., http://www.eurasianet.org/node/62577 (žiūrėta 2010 m. gruodžio 17 d.). Didesnį rusų vyrų mirtingumą savo 2010 m. prezentacijoje patvirtino Martinas McKee, vienas iš Europos sveikatos ir pereinamųjų visuomenių centro direktorių; garso įrašą rasite: http://csis.org/event/new-insights-catastrophic-level-mortality-russian-men.

18 Aleksandr Nemcov, *Alkogol'naja istorija Rossii: Noveišij period* (Moskva: URSS, 2009), 241; Francis C. Notzon et al., "Causes of Declining Life Expectancy in Russia," *Journal of the American Medical Association* 279, no. 10 (1998): 798.

19 Martin McKee, "Zdorov'e rossijan: Čto nužno predprinjat', čtoby izmenit' situaciju k lučšemu," in *Alkogol'naja katastrofa i vozmožnosti gosudarstvennoj politiki v preodolenii alkogol'noj sverkosmertnosti v Rossii*, red. Dar'ya A. Chalturina and Andrej V. Korotaev (Moskva: Lenand, 2010), 141; Martin McKee et al., "The Composition of Surrogate Alcohols Consumed in Russia," *Alcoholism: Clinical and Experimental Research* 29, no. 10 (2005): 1887–88; Vladimir M. Škol'nikov, Evgenij M. Andreev, Dmitrij A. Zhdanov, "Smertnost' trudosposobnogo naselenija, alkogol' i prodolžitel'nost' žizni v Rossii," in *Alkogol'naja katastrofa i vozmožnosti gosudarstvennoj politiki v preodolenii alkogol'noj sverkosmertnosti v Rossii*, red. Dar'ya A. Chalturina ir Andrej V. Korotaev (Moscow: Lenand, 2010), 98.

20 David A. Leon et al., "Nepit'evoi alkogol' v Rossii: Potreblenie i vozdeistvie na zdorov'e. Chto nam izvestno?" in *Alkogol'naja katastrofa i vozmožnosti gosudarstvennoj politiki v preodolenii alkogol'noj sverkosmertnosti v Rossii*, red. Dar'ya A. Chalturina ir Andrej V. Korotaev (Moskva: Lenand, 2010), 156, 59.

21 Garrett, *Betrayal of Trust*, 136; Eberstadt, "Drunken Nation," 61. XX a. paskutiniajame dešimtmetyje alkoholis tiesiogiai nužudydavo 31 iš 100 000 žmonių Rusijoje ir 54 iš 100 000 vyrų. Nužnyj ir Savčuk, "Nelegal'nyj alkogol' v Rossii," 271; Aleksandr Nemcov, "Mnogo pit', vse-taki vredno," *EKO*, no. 281 (1997): 187; Vroublevsky and Harwin, "Russia," 213.

22 A. M. Harkin, ed., *Alcohol in Europe–A Health Perspective* (Copenhagen: W.H.O. Regional Office for Europe, 1995); Vladimir S. Moiseev, *Alkogol'naja bolezn': Poraženija vnutrennich organov pri alkogolizme* (Moskva: Izdatel'stvo Universiteta družby narodov, 1990), 18–20, 54–55.

23 Nicholas Eberstadt, "Russia: Too Sick to Matter?" *Policy Review*, no. 95 (1999): 9; Larry Husten, "Global Epidemic of Cardiovascular Disease Predicted," *The Lancet*, 1998 m. lapkričio 7 d., 352; Sonni Efron, "Grim Prognosis," *Los Angeles Times*, 1995 m. lapkričio 12 d., 1.

24 Eberstadt, "Russia: Too Sick to Matter?" 9.

25 Chalturina ir Korotaev, "Alkogol'naja katastrofa," 17–19; William Alex Pridemore, "Vodka and Violence: Alcohol Consumption and Homicide Rates in Russia," *American Journal of Public Health* 92, no. 12 (2002): 1921; Eberstadt, "Drunken Nation," 60–61; "Fact of Life in Russia," *60 Minutes*, CBS News, 1996 m. gegužės 19 d.

26 Škol'nikov, Andreev, Ždanov, "Smertnost' trudosposobnogo naselenija," 98; Goskomstat Rossii, *Social'noe položenie i uroven' žizni naselenija Rossii: Statističeskij sbornik* (Moskva: Goskomstat Rossii, 1998), 310.

27 Vidutinė Rusijos vyrų gyvenimo trukmė 1994 m. smuko iki 57,6 metų. Aleksandr Nemcov, "Tendencii potreblenija alkogolja i obuslovlennye alkogolem poteri zdorov'ja i žizni v Rossii v 1946–1996 gg.," in *Alkogol' i zdorovė naselenija Rossii: 1900–2000*, red. Andrej K. Demin (Moskva: Rossijskaja associacija obščestvennogo zdorov'ja, 1998), 105; Anders Åslund and Andrew Kuchins, *The Russia Balance Sheet* (New York: Petersen Institute for International Economics, 2009), 86.

28 Chalturina ir Korotaev, "Alkogol'naja katastrofa," 24–25. Dėl kiekvieno papildomo per metus suvartoto alkoholio litro vyrų gyvenimo trukmė sumažėja 10,5 mėnesio, o moterų – tik 4 mėnesiais. Andrej V. Podlazov, "Demografičeskaja demodernizacija i alkogolizacija Rossii," in *Alkogol'naja katastrofa i vozmožnosti gosudarstvennoj politiki v preodolenii alkogol'noi sverkosmertnosti v Rossii*, red. Dar'ya A. Chalturina ir Andrej V. Korotaev (Moskva: Lenand, 2010), 116. Didžiausias vyrų ir moterų gyvenimo trukmės skirtumas nuo 1980 iki 1983 m. buvo 10,2 metų. W. Ward Kingkade and Eduardo E. Arriaga, "Sex Differentials in Mortality in the Soviet Union," in *Social Change and Social Issues in the Former USSR*, ed. Walter Joyce (New York: St. Martin's, 1992), 115.

29 Feshbach, "Russia's Population Meltdown," 16–17; Eberstadt, "Drunken Nation," 54. BVN ir kitus demografinius duomenis rasite valstybinės statistikos tarnybos *Goskomstat Rossii* tinklapyje: http://www.gks.ru/dbscripts/Cbsd/DBInet.cgi?pl=2403012 (žiūrėta 2012 m. sausio 14 d.)

30 "Fact of Life in Russia," *60 Minutes*, CBS News, 1996 m. gegužės 19 d.

31 Feshbach, "Russia's Population Meltdown," 16–17; Eberstadt, "Drunken Nation," 54. "90 Percent of Russian Men Suffer from Erectile Dysfunction," *Pravda*, 2012 m. sausio 11 d., http://english.pravda.ru/health/11-01-2012/120204-erectile_dysfunction-0 (žiūrėta 2012 m. sausio 12 d.).

32 Garrett, *Betrayal of Trust*, 135. Dar žr. Victoria I. Sakevich and Boris P. Denisov, "The Future of Abortions in Russia," pranešimas skaitytas Europos populiacijos konferencijoje 2008 m. liepos 9–12 d. Barselonoje, Ispanijoje, http://epc2008.princeton.edu/download. aspx?submissionId=80419 (žiūrėta 2012 m. vasario 2 d.).

33 Nikita Mironov, "Rossija vymiraet, potomu čto v strane ne ostalos' mužčin," *Komsomol'skaja pravda*, 2009 m. birželio 24 d., http://www.kp.ru/daily/24316.3/508858 (žiūrėta 2010 m. lapkričio 5 d.); Paul Goble, "High Mortality among Men Undercuts Moscow's Pro-Birth Policies," *Moscow Times*, June 30, 2009; "Endangered Species," in Nemtsov, *Alkogol'naja istoriya Rossii*, 294. 2010 m. surašymo duomenis rasite: http://www.perepis-2010.ru/results_ of_the_census (žiūrėta 2012 m. vasario 1 d.). Murray Feshbachas cituojamas: Garrett, *Betrayal of Trust*, 130.

34 Chalturina ir Korotaev, "Alkogol'naja katastrofa," 19.

35 Ibid., 18; Eberstadt, "Drunken Nation," 55; Nemcov, *Alkogol'naja istoriya Rossii*, 108.

36 Judyth Twigg, "What Has Happened to Russian Society?" in *Russia after the Fall*, ed. Andrew C. Kuchins (Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2002), 152–53.

37 Chalturina ir Korotaev, "Alkogol'naja katastrofa," 18; Jake Rudnitsky, "Bleak House," *The eXile*, 2003 m. sausio 22 d., http://exile.ru/articles/detail.php?ARTICLE_ID=6802&IBLOCK_ ID=35 (žiūrėta 2013 m. sausio 2 d.); Eberstadt, "Dying Bear," 100; Eric Rosenthal et al., "Implementing the Right to Community Integration for Children with Disabilities in Russia," *Health and Human Rights* 4, no. 1 (1999): 83; Garrett, *Betrayal of Trust*, 138.

38 Twigg, "What Has Happened to Russian Society?" 151. Dar žr. Fred Weir, "Russia's Shrinking Population Mars Putin's Superpower Ambitions," *Global Post*, 2011 m. lapkričio 3 d., http://www.globalpost.com/dispatch/news/regions/europe/russia/111102/russia-population-superpower-health-soviet-union?page=0,2 (žiūrėta 2012 m. vasario 2 d.). Todėl, man atrodo, svarbu paremti tokias organizacijas kaip Rusijos našlaičių galimybių fondas, kuris rūpinasi jų švietimu ir profesiniu mokymu: http://www.roofnet.org/mission.

39 Garrett, *Betrayal of Trust*, 139–40.

40 Richard Galpin, "Russia's Disabled Suffer Neglect and Abuse," BBC News, 2009 m. spalio 12 d.,

http://news.bbc.co.uk/2/hi/8302633.stm (žiūrėta 2011 m. birželio 26 d.); Rimma Avshalumova, "Finding Work Is Difficult for Disabled," *Moscow Times*, 2012 m. vasario 14 d., http://www.themoscowtimes.com/business/article/finding-work-is-difficult-for-disabled/453103.html (žiūrėta 2012 m. vasario 14 d.); Rosenthal et al., "Implementing the Right to Community Integration for Children with Disabilities in Russia." Viena iš devynių šeimų, turinčių neįgalių vaikų, turi panašių problemų dėl alkoholio. Ethel Dunn, "The Disabled in Russia in the 1990s," in *Russia's Torn Safety Nets: Health and Social Welfare during the Transition*, ed. Mark G. Field and Judyth L. Twigg (New York: St. Martin's, 2000).

41 Laurie C. Miller et al., "Fetal Alcohol Spectrum Disorders in Children Residing in Russian Orphanages: A Phenotypic Survey," *Alcoholism: Clinical and Experimental Research* 30, no. 3 (2006): 531. Dar žr. Chalturina and Korotaev, "Alkogol'naja katastrofa," 19; Tatiana Balachova et al., "Women's Alcohol Consumption and Risk for Alcohol-Exposed Pregnancies in Russia," *Addiction* 107, no. 1 (2012): 109.

42 Feshbach, "Russia's Population Meltdown," 15; Twigg, "What Has Happened to Russian Society?" 150; Garrett, *Betrayal of Trust*, 130. Dar žr. "Teenagers' Health Worsens-Rf Chief Pediatrician," ITAR-TASS Daily, 2012 m. gegužės 12 d.

43 "Fact of Life in Russia," *60 Minutes*, CBS News, 1996 m. gegužės 19 d.

44 *Doklad o sostojanii zdorov'ja detej v Rossijskoj Federacii (po itogam Vserossijskoj dispanserizacii 2002 goda)* (Moskva: 2003), 31–59; cituojama: Murray Feshbach, "The Russian Military: Population and Health Constraints," in *Russian Power Structures: Present and Future Roles in Russian Politics*, ed. Jan Leijonhielm and Fredrik Westerlund (Stockholm: FOI, Swedish Defense Research Agency, 2007), 138–42; asmeninis susirašinėjimas su Murray Feshbachu, 2012 m. vasario 18 d. Dar žr. "Russia's Alcohol Consumption More Than 100% above Critical Level," RIANovosti, 2009 m. rugsėjo 24 d. http://en.rian.ru/russia/20090924/156238102. html (žiūrėta 2009 m. rugsėjo 28 d.).

22. Putino „čempionės" iškilimas ir žlugimas

1 Maskvos degtinės gamyklos „Kristall" interneto svetainė, http://www.kristall.ru/page.php?P=1 (žiūrėta 2010 m. lapkričio 8 d.). Apie Stolichnaya istoriją dar žr. Vladimir Ul'janov, "Vodka Stolichnaya: Kak vse načinalos," Popsop.ru, May 27, 2008, http://popsop.ru/2155 (2010 m. lapkričio 8 d.); Viktor Erofeev, *Russkij apokalipsis: Opyt chudožestvennoj eschatologii* (Moskva: Zebra E, 2008), 26.

2 Aleksej Sivov ir Igor' Ivanov, "U 'Kristalla' dvoitsja," *Izvestija*, 2000 m. rugpjūčio 5 d., 2.

3 Nikolai Pavlov, "Violent DTS at Kristall," *Current Digest of the Russian Press* 33, no. 52 (2000): 13; pirmą kartą publikuota *Rossiiskaja gazeta*, 2000 m. rugpjūčio 15 d., 2.

4 Nikolaj Petrov, "Kak v kaple vodki: Politika, finansy, regionalizm," in *Regiony Rossii v. 1999 g.: Ežegodnoe priloženie k političeskomu almanachu Russii*, red. Carnegie Center Moscow (Moskva: Gendal'f, 2000), 143; Sophie Lambroschini, "Stand-Off at Vodka Distillery Continues," Radio Free Europe/Radio Liberty, 2000 m. rugpjūčio 8 d., http://www.rferl.org/content/article/1094494.html (žiūrėta 2012 m. vasario 2 d.).

5 "Putin's Inauguration Speech," BBCNews, 2000 m. gegužės 7 d., http://news.bbc.co.uk/2/hi/world/monitoring/media_reports/739432.stm (žiūrėta 2010 m. lapkričio 5 d.).

6 Nikolai Čechovskij, "Gosmonopolija na židkuju valjutu," *Segodnja*, 2000 m. rugsėjo 9 d., 2; AFI, "Akcii 'Kristalla' perevedeny v federal'nuju sobstvennost'," *Segodnja*, 2000 m. rugsėjo 13 d., 5.

7 Marshall I. Goldman, *Petrostate: Putin, Power, and the New Russia* (New York: Oxford University Press, 2008), 98–99.

8 "Nacional'nyj proekt 'Dostupnyu alkogol'," *Ekspert Sibir'*, 2007 m. vasario 19 d., http://expert.ru/siberia/2007/07/rynok_alkogolya_editorial/ (žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 27 d.); vertimą rasite: Anna Bailey, "Explaining Rosalkogol' regulirovaniye. Why Does Russia Have a New Federal Alcohol Regulator?" in: *Alkogol' v Rossii: Materialy vtoroj meždunarodnoj naučnopraktičeskoj konferencii (Ivanovo, 28–29 oktjabrja 2011)*, red. Nikolaj V. Dem'janenko (Ivanovo: Filial RGGU v g. Ivanovo, 2011), 105.

9 Jim Heintz, "Vodka Dispute Shows Russia Chaos," 2000 m. rugsėjo 26 d., AP News Archive, http://www.apnewsarchive.com/2000/Vodka-Dispute-Shows-Russia-Chaos/id-d45f0cd-2f85248828e5368441009fcf0 (žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 6 d.); Fred Weir, "In Russia, Hostile Takeover Takes on a New Meaning," Christian Science Monitor, 2000 m. rugpjūčio 8 d., http://www. csmonitor.com/2000/0808/p7s2.html (žiūrėta 2012 m. vasario 12 d.).

10 Pavlov, "Violent DTS at Kristall," 14; Aleksej Sivov, "Ognennoj vodoj ne razlit'," *Izvestija*, 2000 m. rugpjūčio 7 d., 20.

11 Lambroschini, "Stand-Off at Vodka Distillery Continues."
12 Ibid.; Aleksandr Nikonov, "Kristall'nyj vopros," *Ogonek*, 2000 m. rugpjūčio 14 d., 20; Ekaterina Kats, "Kristal'no grjaznyj skandal," *Segodnja*, 2000 m. rugpjūčio 7 d., 1–2; Ilja Chrennikov ir Nikolaj Čechovskij, "Operacija 'burja v stakane'," *Segodnja*, rugpjūčio 10, 2000, 2.
13 Heintz, "Vodka Dispute Shows Russia Chaos."
14 Lambroschini, "Stand-Off at Vodka Distillery Continues."
15 Čechovskij, "Gosmonopolija na židkužu valžutu," 2; Dmitrij Chitarov, "Dobro i kulaki," *Itogi*, 2000 m. spalio 24 d., 4.
16 Aleksej Makarkin, "Sdavajte vodku, graždane," *Segodnja*, 2000 m. gegužės 30 d., 2.
17 Reidas Gusinskio įmonėje buvo surengtas 2000 m. gegužės 11 d. – anksčiau negu panašus reidas *Kristall* gamykloje. David Hoffman, *The Oligarchs: Wealth and Power in the New Russia*, revised and updated (New York: PublicAffairs, 2011), 477–78.
18 Ol'ga Kryshtanovskaya and Stephen White, "The Sovietization of Russian Politics," *PostSoviet Affairs* 25, no. 4 (2009): 287.
19 Masha Gessen, "The Wrath of Putin," *Vanity Fair*, 2012 m. balandis, http://www.vanityfair.com/politics/2012/04/vladimir-putin-mikhail-khodorkovsky-russia (žiūrėta 2012 m. gegužės 5 d.).
20 Angus Roxburgh, *Strongman: Vladimir Putin and the Struggle for Russia* (New York: Palgrave Macmillan, 2012), 289; Robyn Dixon, "Business Rivals Don't Mix in Standoff at Vodka Plant," *Los Angeles Times*, 2000 m. rugpjūčio 8 d., http://articles.latimes.com/print/2000/aug/08/news/mn-629 (žiūrėta 2012 m. vasario 12 d.). Apie reidų organizavimą valdant Putinui ir Medvedevui žr. Daniel Treisman, *The Return: Russia's Journey from Gorbachev to Medvedev* (New York: Simon & Schuster, 2011), 140–41.
21 Alena V. Ledeneva, *Can Russia Modernise? Sistema, Power Networks and Informal Governance* (New York: Cambridge University Press, 2013), 188–92.
22 Žr. ibid., 96, 113.
23 Žr. 1 skyrių; Richard Sakwa, *Putin: Russia's Choice*, 2nd ed. (New York: Routledge, 2008), 2.
24 Andrew Jack, *Inside Putin's Russia* (New York: Oxford University Press, 2006), 51; Vladimir Putin, *First Person: An Astonishingly Frank Self-Portrait by Russia's President* (New York: PublicAffairs, 2000), 19.
25 Interviu su Liudmila Putina: Putin, *First Person*, 150.
26 "Russian Politicians Learn to Say Goodbye to Vodka," *Pravda*, 2008 m. kovo 19 d., http://eng-lish.pravda.ru/history/19-03-2008/104564-russian_vodka-0 (žiūrėta 2010 m. vasario 10 d.).
27 Boris Jelcin, *Prezidentskij marafon* (Moskva: Izdatel'stvo ACT, 2000), 315.
28 Egzistuoja nuomonė, kad iš tiesų šiuos sprogdinimus surengė FSB, siekdama užtikrinti Putinui pergalę per prezidento rinkimus. Žymiausias Putino kaltintojas, buvęs FSB pareigūnas Aleksandras Litvinenka, demaskavęs jos metodus, 2006 m. lapkritį Londone buvo nunuodytas poloniu-210. Aleksandr Litvinenko and Yuri Felshtinsky, *Blowing up Russįa: The Secret Plot to Bring Back KGB Terror* (New York: Encounter Books, 2007).
29 Emma Gilligan, *Terror in Chechnya: Russia and the Tragedy of Civilians in War* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2009), 31–32.
30 Lilia Shevtsova, *Russia-Lost in Transition: The Yeltsin and Putin Legacies* (Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2007), 36–41.
31 Šių žodžių priereikšmis, aišku, priklauso nuo autoriaus pozicijos. Žr. Treisman, *Return*, 232; Anders Åslund, "Putinomics," *Peterson Institute for International Economics*, 2007 m. gruodžio 3 d., http://www.iie.com/publications/opeds/oped.cfm?ResearchID=852 (žiūrėta 2012 m. vasario 14 d.). Dar žr. Sean Guillory, "A Genealogy of 'Putinism'," Sean's Russia Blog, 2007 m. gruodžio 23 d., http://seansrussiablog.org/2007/12/23/a-geneology-of-putinism (žiūrėta 2010 m. gruodžio 12 d.). Apie Rusijos „pusiau feodalizmą" žr. Vladimir Shlapentokh, "Russia's Acquiescence to Corruption Makes the State Machine Inept," *Communist and Post-Communist Studies* 36, no. 2 (2003): 158.
32 Mark R. Beissinger, *Nationalist Mobilization and Collapse of the Soviet State* (New York: Cambridge University Press, 2002), 265.
33 Pavyzdžiui, „garsusis" Nencų autonominės apygardos degtindarys Aleksandras Sabadašas: Aleksej Vasileveckij, "V Sovet Federacii prišla bol'šaja vodka," *Kommersant'*, 2003 m. birželio 26 d., http://kommersant. ru/doc/391593 (žiūrėta 2013 m. kovo 17 d.).
34 Virginie Coulloudon, "Putin's Russia: A Confusing Notion of Corruption," Working Paper, Liechtenstein Institute on Self-Determination at Princeton University, 2003 m. rugpjūtis, 10–11.
35 Nikolai Petrov and Darrell Slider, "The Regions under Putin and After," in *After Putin's Russia: Past Imperfect, Future Uncertain*, ed. Stephen K. Wegren and Dale R. Herspring (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2010), 66–70.

36 Yulia Latynina, "Inside Russia: Heavyweights Still Waging Centralization," *Moscow Times*, 2000 m. rugsėjo 20 d.; cituojama: Anna Bailey, "Explaining Rosalkogol'regulirovaniye," 105. Dar žr. Nina Petljanova, "Soobrazili na svoich," *Novaja gazeta*, 2011 m. kovo 4 d., http://www.novayagazeta.ru/politics/6856.html (žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 27 d.).
37 New State Ice Co. v. Liebmann, 285 U.S. 262, 311 (1932) (Brandeis, J., dissenting).
38 Ekaterina Zhuravskaya, "Federalism in Russia," in *Russia after the Global Economic Crisis*, ed. Anders Åslund, Sergei Guriev, and Andrew Kuchins (Washington, D.C.: Peterson Institute for International Economics, 2010), 61. Apie savivaldos (*samoupravlenie*) silpnumą žr. Tomila V. Lankina, *Governing the Locals: Local Self-Government and Ethnic Mobilization in Russia* (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2004), 141–43; Peter Reddaway and Robert W. Orttung, eds., *The Dynamics of Russian Politics: Putin's Reform of Federal-Regional Relations*, 2 vols. (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2005); Vladimir Gel'man, "The Politics of Local Government in Russia: The Neglected Side of the Story," *Perspectives on European Politics and Society* 3, no. 3 (2002).
39 Artyom Gil et al., "Alcohol Policy in a Russian Region: A Stakeholder Analysis," *European Journal of Public Health* (2010): 1. Plačiau žr. Judyth Twigg, "Health Care under the Federal Reforms," in *The Dynamics of Russian Politics: Putin's Reform of Federal-Regional Relations*, ed. Peter Reddaway and Robert W. Orttung (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2005), 420–22.
40 Gil et al., "Alcohol Policy in a Russian Region," 3–4.
41 Ibid., 5–6.
42 Michele A. Berdy, "Chernomyrdin's Linguistic Legacy," *Moscow Times*, 2010 m. lapkričio 12 d.
43 David Satter, *Darkness at Dawn: The Rise of the Russian Criminal State* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2003), 60; Kaj Hobér, *The Impeachment of President Yeltsin* (Huntington, N.Y.: Juris, 2004), 60–71.
44 Satter, *Darkness at Dawn*, 61-63.
45 Kryshtanovskaya and White, "Sovietization of Russian Politics," 290–91; Shevtsova, *Russia–Lost in Transition*, 48.
46 Mikhail Myagkov, Peter C. Ordeshook, and Dimitri Shakin, *The Forensics of Election Fraud: Russia and Ukraine* (New York: Cambridge University Press, 2009), 71–137; M. Steven Fish, *Democracy Derailed in Russia: The Failure of Open Politics* (New York: Cambridge University Press, 2005), 30–81; Shevtsova, *Russia–Lost in Transition*, 299–300.
47 Shevtsova, *Russia–Lost in Transition*, 25.
48 Sakwa, *Putin*, 103–4; Vicki L. Hesli, "Parliamentary and Presidential Elections in Russia: The Political Landscape in 1999 and 2000," in *The 1999-2000 Elections in Russia: Their Impact and Legacy*, ed. Vicki L. Hesli and William M. Reisinger (New York: Cambridge University Press, 2003), 15–16.
49 Daniel Treisman, "Russian Politics in a Time of Economic Turmoil," in *Russia after the Global Economic Crisis*, ed. Anders Åslund, Sergei Guriev, and Andrew Kuchins (Washington, D.C.: Peterson Institute for International Economics, 2010), 46–51.
50 Richard Stengel, "Choosing Order before Freedom," *Time*, gruodžio 31, 2007, 45.
51 Kathryn Hendley, "The Law in Post-Putin Russia," in *After Putin's Russia: Past Imperfect, Future Uncertain*, ed. Stephen K. Wegren and Dale R. Herspring (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2010), 87–93; Shevtsova, *Russia–Lost in Transition*, 295.
52 Richard Sakwa, "Putin's Leadership," in *Putin's Russia*, ed. Dale R. Herspring (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2007), 24–29; Alexandr Dugin, "The World Needs to Understand Putin," *Financial Times*, 2013 m. kovo 12 d., http://www.ft.com/cms/s/0/67fa00d2-874b-11e2-9dd7-00144feabdc0.html (žiūrėta 2013 m. kovo 12 d.).
53 Allen C. Lynch, How Russia Is Not Ruled: Reflections on Russian Political Development (New York: Cambridge University Press, 2005), 7; Shevtsova, Russia–Lost in Transition; 294.
54 Kryshtanovskaya and White, "Sovietization of Russian Politics," 293; Sakwa, "Putin's Leadership," 29; Shevtsova, *Russia–Lost in Transition*, 63.
55 Nikolai Troitsky, "Viktor Chernoymrdin: The End of Two Eras," RIA-Novosti, 2010 m. lapkričio 3 d., http://en.rian.ru/analysis/20101103/161203286.html (žiūrėta 2012 m. vasario 29 d.).
56 Žr., pavyzdžiui, Anders Åslund, *How Capitalism Was Built: The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia, and Central Asia* (New York: Cambridge University Press, 2007), 189.
57 *Goskomstat* duomenimis, 2008 m. Rusijoje alkoholiu apsinuodijo 16,9 iš 100 000 gyventojų: http:// www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/dem5_bd.htm/.
58 Michael Specter,"The Devastation," *New Yorker*, 2004 m. spalio 11 d., 61.
59 "Russians Lose a Centimeter," *Moscow Times*, 2007 m. gegužės 23 d.; Tom Parfitt, "Spin Doctors Reinvent the 'Nano-President'," *The Observer*, 2008 m. kovo 1 d.; Murray Feshbach, "The Russian

Military: Population and Health Constraints," in *Russian Power Structures: Present and Future Roles in Russian Politics*, ed. Jan Leijonhielm and Fredrik Westerlund (Stockholm: FOI, Swedish Defense Research Agency, 2007), 138–47; "Teenagers' Health Worsens-RF Chief Pediatrician," ITAR-TASS Daily, 2012 m. gegužės 12 d.

60 Vladimir Putin, "Annual Address to the Federal Assembly," 2006 m. gegužės 10 d., http://archive.kremlin.ru/eng/speeches/2006/05/10/1823_type70029type82912_105566.shtml (žiūrėta 2011 m. lapkričio 11 d.).

61 Ibid.; Fred Weir, "Russia's Shrinking Population Mars Putin's Superpower Ambitions," *Global Post*, 2011 m. lapkričio 3 d., http://www.globalpost.com/dispatch/news/regions/europe/russia/111102/russia-population-superpower-health-soviet-union (žiūrėta 2011 m. lapkričio 12 d.).

62 Cituojama iš: Graeme P. Herd, "Russia's Demographic Crisis and Federal Instability," in *Russian Regions and Regionalism: Strength through Weakness*, ed. Graeme P. Herd and Anne Aldis (New York: RoutledgeCurzon, 2003), 46. Dar žr. Aleksandr Nemtsov, *Alkogol'naya istoriya Rossii: Noveishii period* (Moscow: URSS, 2009), 136.

63 Ibid., 281–82.

64 Ibid., 288.

65 Shevtsova, *Russia–Lost in Transition*, 54.

66 "Arkady Rotenberg," thishousewillexist.org, http://thishousewillexist.org/arkadyrotenberg. php (žiūrėta 2012 m. vasario 20 d.); Simon Shuster, "Vladimir Putin's Billionaire Boys Judo Club," *Time*, 2011 m. kovo 1 d., http://www.time.com/time/world/article/0,8599,2055962,00.html (žiūrėta 2011 m. lapkričio 11 d.).

67 Erofeev, *Russkij apokalipsis*, 27.

68 Evgenija Al'bats ir Anatolij Ermolin, "Korporacija "Rossija"," *Novoe vremja: The New Times*, 2011 m. spalio 31 d., http://newtimes.ru/articles/detail/45648/ (žiūrėta 2011 m. lapkričio 11 d.). Dar žr. Richard Sakwa, *The Crisis of Russian Democracy: The Dual State, Factionalism and the Medvedev Succession* (New York: Cambridge University Press, 2011), 209.

69 Erofeev, *Russkij apokalipsis*, 28. Petljanova, "Soobrazili na svoich."

70 Ibid.; "Rosspirtprom to Become Federal Brand," *Kommersant'*, 2006 m. lapkričio 22 d., http://www. kommersant.com/p723749/vodka_Rosspritprom (žiūrėta lapkričio 15, 2010.) Apie Zivenko žr. http://www.forbes.com/finance/lists/75/2004/LIR.jhtml?passListId=75&passYea r=2004&passListType=Person&uniqueId=L23U&datatype=Person (žiūrėta 2012 m. vasario 20 d.); Alex Nicholson, "New Shot Fired in Vodka Battle," SPI Group Media Stories, 2004 m. sausio 14 d., http://www.spi-group.com/about-spi-group/company-news/media_stories/new-shot-fired-in-vodka-battle-the-moscow-times-14-01-2004 (žiūrėta 2012 m. vasario 20 d.). Dar žr. Petljanova, "Soobrazili na svoich."

71 Julija Jaroš ir Ilja Bulavinov, "Arkadij Rotenberg: Nikto ne možet skazat', čto ja kogo-to unizil, u kogo-to čto-to otnjal," *Kommersant'*, balandžio 28, 2010, http://www.kommersant.ru/doc/1361793 (žiūrėta 2012 m. vasario 20 d.).

72 Žr. http://www.forbes.com/profile/arkady-rotenberg (Žiūrėta 2012 m. vasario 20 d.).

73 Ledeneva, *Can Russia Modernise?* 96; konkrečiai apie alkoholio pramonę žr. 56–60, 217.

74 Andrew Osborn, "Will Russia's Putinka Outlast the President?" *Wall Street Journal*, 2007 m. gegužės 29 d., http://online.wsj.com/article/SB118039981514116698.html (žiūrėta 2009 m. rugpjūčio 14 d.). Dar žr. " 'Crystal' Has Suspended Production of 'Putinka'," WineLiquorMart (tinklaraštis), 2011 m. balandžio 19 d., http://wineliquormart.wordpress.com/2011/04/19/crystal-has- suspended-production-of-putinka/ (žiūrėta 2012 m. sausio 14 d.). Apie ištikimybę prekės ženklui žr. Petrov, "Kak v kaple vodki," 148.

75 Marya Levintova, "Russian Alcohol Policy in the Making," *Alcohol and Alcoholism* 42, no. 5 (2007): 502.

76 Nemcov, *Alkogol'naja istorija Rossii*, 286.

77 Claire Bigg, "Russia: Alcohol Reform Blamed for Outbreak of Poisonings," Radio Free Europe/ Radio Liberty, 2006 m. spalio 30 d., http://www.rferl.org/content/article/1072399.html (žiūrėta 2008 m. gruodžio 8 d.); Levintova, "Russian Alcohol Policy in the Making," 502.

78 Valery P. Goregljad, "Otčet o rezul'tatach kontrol'nogo meroprijatija 'proverka effektivnosti ispol'zovanija federal'noj sobstvennosti, peredannoj federal'nomu gosudarstvennomu unitarnomu predprijatiyu Rosspirtprom, za 2005–2006 gody'," *Byleften' Ščetnoj palaty Rossijskoj Federacii* 124, no. 4 (2008), http://www.budgetrf.ru/Publications/Schpalata/2008/ACH200805211952/word/ACH200805211952_000.zip/.

79 Ibid.

80 Howard Amos, "Fast VTB Growth Raises Eyebrows," *Moscow Times*, 2012 m. sausio 19 d., http://

www.themoscowtimes.com/business/article/fast-vtb-growth-raises-eyebrows/451249.html (žiūrėta 2012 m. sausio 23 d.); "VTB Sues Rosspirtprom," PMR, 2010 m. vasario 11 d., http://www.russiaretail.com/81995/VTB-sues-Rosspirtprom.shtml (žiūrėta 2012 m. kovo 7 d.); Julia Ioffe, "Net Impact: One Man's Cyber-Crusade against Russian Corruption," *New Yorker*, 2011 m. balandžio 4 d., http://www.newyorker.com/reporting/2011/04/04/110404fa_fact_ioffe?currentPage=all (žiūrėta 2011 m. balandžio 11 d.). Apie Aleksejaus Navalno požiūrį į VTB žr. http:// navalny.livejournal.com/tag/ВТБ; dar žr. Fond bor'by s korruptsiei, *Fit for International Financial Markets? A Closer Look at VTB Group's Practices* (London: Henry Jackson Society 2012). Gauti paskolą, savaime suprantama, padėjo ir tai, kad Kristall ir kitų Rosspirtprom kontroliuojančiųjų bendrovių direktorių valdybos nariai, tokie kaip Igoris Kriskovecas, taip pat įėjo į VTB direktorių tarybą. Nina Petljanova, "Soobrazili na svoich," *Novaja gazeta*, 2011 m. kovo 4 d., http://www.novayagazeta.ru/politics/6856.html (žiūrėta 2012 m. vasario 20 d.).

81 Goregljad, "Proverka effektivnosti." Sunkumų patyrė ne tik *Rosspirtprom*: Rusijos didžiausia degtinės gamykla *Istok* Šiaurės Osetijoje, kaip ir kiti šalies degtinės gamintojai, irgi vargiai sudūrė galą su galu. Nina Petljanova, "Soobrazili na svoich."

82 Petljanova, "Soobrazili na svoich"; Dmitry Sergeyev, "Russian Bank VTB Gets Control of 11 Distilleries," Reuters, 2009 m. spalio 5 d., http://www.reuters.com/article/2009/10/05/vtb- vodka-idUSL53868020091005 (žiūrėta 2009 m. lapkričio 11 d.).

83 Andrew ScottBarnes, *Owning Russia: The Struggle over Factories, Farms, and Power* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2006), 119.

84 Peter Rutland, "The Oligarchs and Economic Development," in *After Putin's Russia: Past Imperfect, Future Uncertain*, ed. Stephen K. Wegren and Dale R. Herspring (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2010), 172.

85 Phoebe Eaton, "How Much Is That in Rubles?", *New York*, 2005 m. gegužės 21 d., http://nymag.com/ print/?/nymetro/news/people/features/9873 (žiūrėta 2011 m. lapkričio 11 d.)

86 Elena Tokareva, "Gruzinskij skandal rossijskogo oligarcha," *Stringer*, 2011 m. sausio 26 d., http://www.stringer.ru/publication.mhtml?Part=48&PubID=15616 (žiūrėta 2012 m. sausio 12 d.); Petljanova, "Soobrazili na svoich."

87 Oleg Trutnev ir Kristina Bus'ko, "Vasilij Anisimov predskazal po 'Kristallu'," *Kommersant'*, 2011 m. gegužės 31 d., http://www.kommersant.ru/doc/1650972 (žiūrėta 2012 m. vasario 24 d.). Dar žr. Oleg Trutnev, " 'Rosspirtprom' i poljaki mutjat vodki," *Kommersant'*, 2011 m. rugsėjo 15 d., http://www.kommersant.ru/doc/1773740 (žiūrėta 2012 m. vasario 24 d.). Dar žr. Rinat Sagdiev, "Vasiliju Anisimovu i 'Rosspirtpromu' vodočnye kompanii dostalis' bez časti aktivov i s predstaviteljami struktur Arkadija Rotenberga v sovetach direktorov," Kompromat.ru, 2010 m. vasario 18 d., http://www.compromat.ru/page_28855.htm (žiūrėta 2011 m. lapkričio 5 d.).

88 Oleg Trutnev, " 'Kristall' ne nalivaet," *Kommersant'*, 2012 m. sausio 18 d., http://www.kommersant.ru/doc/1853092 (žiūrėta 2012 m. sausio 19 d.).

23. Dmitrijus Medvedevas prieš istoriją

1 Dmitrij Medvedev, "Rossija, vpered!" Kremlin.ru, 2009 m. rugsėjo 10 d., http://news.krem- lin.ru/news/5413 (žiūrėta 2012 m. kovo 1 d.). žr. Richard Sakwa, *The Crisis of Russian Democracy: The Dual State, Factionalism and the Medvedev Succession* (New York: Cambridge University Press, 2011), 347–50.

2 Meždueregionalnoje dviženije 'Edinstvo' - MeDvEd.

3 Jis pasiskolino Sergejui Wittei taikytą apibūdinimą. Daniel Treisman, *The Return: Russia's Journey from Gorbachev to Medvedev* (New York: Simon & Schuster, 2011), 123, 419.

4 Andrej Vandenko,"Prostye istiny," *Itogi*, 2008 m. vasario 18 d., http://www.itogi.ru/russia/2008/8/3759.html (žiūrėta 2012 m. kovo 7 d.). Medvedevas jaunystėje žavėjosi tokiomis Vakarų roko grupėmis kaip *Pink Floyd*, *Led Zeppelin*, *Deep Purple* ir *Black Sabbath* – politiškai tai nesvarbu, bet jo muzikinis skonis tikrai pažangesnis negu Putino, kuris yra nesveikai pakvaišęs dėl švedų supergrupės ABBA. "'Money, Money, Money' for Putin," *Moscow Times*, 2009 m. vasario 6 d. Taip pat žr. http://www.youtube.com/watch?v=ahnZYdjd7Ww (žiūrėta 2012 m. kovo 2 d.).

5 Treisman, *Return*, 137; Sakwa, *Crisis of Russian Diplomacy*, 98–101.

6 Leonid Abalkin, "Razmyšlenija o dolgosročnoj strategii, nauke i demokratii," *Voprosi ekonomiki* 12 (2006): 15; cituojama: Stephen White, *Understanding Russian Politics* (New York: Cambridge University Press, 2011), 148. Taip pat žr. ibid., 105–6; Jason Bush, "Russia's New Deal," *Bloomberg Businessweek*, 2007 m. kovo 29 d., http://www.businessweek. com/globalbiz/content/mar2007/gb20070329_226664.htm?chan=search (žiūrėta 2012 m. vasario 29 d.).

7 Cable 08MOSCOW558, "Medvedev and Russia's National Priority Projects-All Hat, No Cattle?" 2008 m. vasario 28 d., http://wikileaks.ch/cable/2008/02/08MOSCOW558.html; Cable 06MOSCOW12764, "Russians Still Cynical about National Priority Projects," 2006 m. gruodžio 4 d., http://wikileaks.org/cable/2006/12/06MOSCOW12764.html (žiūrėta 2012 m. kovo 3 d.).

8 Stephen K. Wegren and Dale R. Herspring, "Introduction," in *After Putin's Russia: Past Imperfect, Future Uncertain*, ed. Stephen K. Wegren and Dale R. Herspring (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2010), 5.

9 Stephen Colbert, "Un-American News: Financial Edition," *The Colbert Report*, 2008 m. spalio 6 d., http://www.colbertnation.com/the-colbert-report-videos/187306/october-06-2008/un-american-news-financial-edition, and "Cold War Update: Russia," *The Colbert Report*, 2008 m. gegužės 12 d., http://www.colbertnation.com/the-colbert-report-videos/168292/may-12-2008/cold-war-update-russia (žiūrėta 2012 m. kovo 2 d.).

10 Wegren and Herspring, "Introduction," 6–7. Apie ištikimybę ir pasitikėjimą kaip svarbiausias valdančiosios *sistemos* vertybes žr. Alena V. Ledeneva, *Can Russia Modernise? Sistema, Power Networks and Informal Governance* (New York: Cambridge University Press, 2013), 39.

11 Sergei Guriev and Aleh Tsyvinski, "Challenges Facing the Russian Economy after the Crisis," in *Russia after the Global Economic Crisis*, ed. Anders Åslund, Sergei Guriev, and Andrew Kuchins (Washington, D.C.: Peterson Institute for International Economics, 2010), 13–17.

12 Ronald D. Asmus, *A Liftle War That Shook the World: Georgia, Russia, and the Future of the West* (New York: Palgrave Macmillan, 2010), 49; apie alkoholio vaidmenį šiame kare žr. 33, 151.

13 Guriev and Tsyvinski, "Challenges Facing the Russian Economy," 16–30.

14 Ilja Barabanov, "Lučšaya rol' vtorogo plana," *Novoe vremya/New Times*, 2009 m. gegužės 11 d., http://newtimes.ru/articles/detail/3161 (žiūrėta 2012 m. kovo 3 d.); Treisman, *Return*, 140–41. Taip pat žr. President of Russia, official web portal, http://archive.kremlin.ru/eng/text/news/2009/04/214779.shtml.

15 Maria Levina, "National Projects under Crisis Watch," *Moscow Times*, 2008 m. lapkričio 14 d., http://www.themoscowtimes.com/news/article/national-projects-under-crisis-watch/372358.html (žiūrėta 2012 m. kovo 2 d.); Treisman, *Return*, 138.

16 "Medvedev Angered by Officials' Demagogy," RT.com, 2010 m. liepos 29 d., http://rt.com/news/sci-tech/medvedev-national-projects-council (žiūrėta 2010 m. rugpjūčio 15 d.). Taip pat žr. Sakwa, *Crisis of Russian Diplomacy*, 312.

17 Julia Ioffe, "Net Impact: One Man's Cyber-Crusade against Russian Corruption," *New Yorker*, 2011 m. balandžio 4 d., http://www.newyorker.com/reporting/2011/04/04/110404fa_fact_ioffe?currentPage=all (žiūrėta 2011 m. balandžio 10 d.). Apie „pono Antakio" – Olego Simakovo atsistatydinimą žr. "Glava departamenta informatizacii Minzdravsotsrazvitiya Simakov ušel v otstavku," *Gazeta.ru*, 2010 m. spalio 13 d. http://www.gazeta.ru/news/lastnews/2010/10/13/n_1559346.shtml (žiūrėta 2012 m. kovo 6 d.).

18 Tom Balmforth and Gregory Feifer, "Russian Health Care Provides No Real Safety Net," *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 2011 m. rugpjūčio 14 d., http://www.rferl.org/content/rus- sian_healt_car_provides_no_real_safety_net/24296527.html (žiūrėta 2012 m. vasario 11 d.); Reuters, "Russians Wrongly Think They're Healthy," *Moscow Times*, 2011 m. balandžio 27 d., http:// www.themoscowtimes.com/news/article/russians-wrongly-think-theyre-healthy/435851. html (žiūrėta 2011 m. balandžio 28 d.).

19 Balmforth and Feifer, "Russian Health Care Provides No Real Safety Net."

20 Ibid.

21 Ibid.

22 "More Than 80 Percent of Russian Teenagers Take Alcohol," *ITAR-TASS Daily*, 2010 m. spalio 9 d., http://dlib.eastview.com/browse/doc/22613353 (žiūrėta 2010 m. spalio 11 d.). Taip pat žr. Aleksandr Nemcov, *Alkogol'naja istorija Rossii: Noveišij period* (Moskva: URSS, 2009), 288–90; Grigory G. Zaigraev, "The Russian Model of Noncommercial Alcohol Consumption," in *Moonshine Markets: Issues in Unrecorded Alcohol Beverage Production and Consumption*, ed. Alan Haworth and Ronald Simpson (New York: Brunner-Routledge, 2004), 38. Taip pat žr. 21 skyrių, 44 nuorodą.

23 Nemcov, *Alkogol'naja istorija Rossii*, 295 (vertimas autoriaus); vertimas į anglų kalbą: Aleksandr Nemtsov, *A Contemporary History of Alcohol in Russia*, trans. Howard M. Goldfinger and Andrew Stickley (Stockholm: Södertörns högskola, 2011), 320. Apie vyrų ir moterų tikėtinos gyvenimo trukmės atotrūkį žr. 21 skyrių, 27 nuorodą.

24 "Medvedev Urges More Steps to Curb Alcohol Threat," *RIA Novosti*, 2009 m. rugpjūčio 12 d., http://en.rian.ru/russia/20090812/155791576.html (žiūrėta 2009 m. lapkričio 5 d.); Maria

Ermakova, "Russia May Ban Beer Sales at Kiosks, Markets, Ministry Says," Bloomberg, 2009 m. rugsėjo 29 d., http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=newsarchive&sid=afmjcxsVo0Hc (abu straipsniai žiūrėti 2009 m. lapkričio 5 d.).

25 Guy Faulconbridge, "Russia's President Calls Time on Vodka 'Disaster'," *Reuters*, 2009 m. rugpjūčio 12 d., http://www.reuters.com/article/2009/08/12/us-russia-vodka-idUS- TRE57B4KC20090812; "Medvedev against Ban on Alcohol, Will Fight Problem Differently," *RIA Novosti*, 2009 m. liepos 4 d., http://en.rian.ru/russia/20090704/155431427. html (abu straipsniai žiūrėti 2009 m. rugsėjo 11 d.); David Zaridze et al., "Alcohol and Cause-Specific Mortality in Russia: A Retrospective Case-Control Study of 48,557 Adult Deaths," *The Lancet* 373 (2009): 2201. Taip pat žr. N. F. Izmerov ir G. I. Tichonova, "Problemy zdorov'ja rabotajuščego naselenija v Rossii," *Problemy prognozirovanija* 3 (2011): 56.

26 Oleg Shchedrov, "Medvedev Praises Anti-Alcohol Drive," *Moscow Times*, 2009 m. liepos 20 d.

27 "Medvedev Urges More Steps to Curb Alcohol Threat."

28 Megan K. Stack, "ForeignExchange: RussianPresidentTakesoutaft er Alcohol," *Los Angeles Times*, 2009 m. rugsėjo 3 d., http://articles.latimes.com/2009/sep/03/world/fg-russia-booze3; Maria Antonova and Anna Malpas, "Medvedev Puts Limits on Alcohol," *Moscow Times*, 2009 m. rugsėjo 14 d., http://www.themoscowtimes.com/news/article/383100/index.html (žiūrėta 2009 m. rugsėjo 15 d.).

29 Richard Weitz, "Global Insights: Russia's Demographic Timebomb," *World Politics Review*, 2011 m. vasario 15 d., http://www.worldpoliticsreview.com/articles/7888/global-insights-russias- demographic-timebomb (žiūrėta 2011 m. vasario 17 d.).

30 Pavel Butorin, " 'Squirrel from Hell' Takes on Russian Alcoholism," *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 2010 m. gruodžio 22 d., http://www.rferl.org/content/squirrel_from_hell_takes_on_russian_alcoholism/2255880.html (žiūrėta 2010 m. gruodžio 25 d.); apie šią „pragaro voveraitę" žr. "Adskaya belochka," http://www.youtube.com/watch?v=73cjNp7n75o (2010 m. lapkričio 25 d.); "Adskaya belochka 2: Tolyan-bratan," http://www.youtube.com/watch?v=3JtdhvAjXtM (2011 m. gruodžio 19 d.); "Zolotaya Manufaktura" vodka company, http://rsg.org.ru/en/belochka.

31 Seth Meyers, "Weekend Update," *Saturday Night Live*, 2009 m. lapkričio 7 d., http://www.hulu.com/watch/107514/saturday-night-live-taylor-swift#s-p12-so-i0 (žiūrėta 2012 m. kovo 7 d.). Taip pat žr. Andrew Osborn, "Kremlin Encourages Russia to Drink More Wine," *Telegraph*, 2011 m. rugsėjo 7 d., http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/8747419/Kremlin-encourages-Russia-to-drink-more-wine.html (žiūrėta 2011 m. rugsėjo 11 d.).

32 Ekaterina Ščerbakova, "Demografičeskie itogi 2011 goda.(čast'II)," *Demoskop Weekly*, 2012 m. vasario 20–kovo 4 d., http://demoscope.ru/weekly/2012/0499/barom03.php (žiūrėta 2012 m. kovo 8 d.). Vidutinius Putino laikotarpio rodiklius skaičiavau pats, remdamasis Ščerbakovos duomenimis. Alexandra Koshkina, "Alcohol Consumption in Russian Cities Decreasing," *Gazeta.ru*, 2011 m. rugpjūčio 23 d., http://rbth.ru/articles/2011/08/23/alcohol_consumption_in_russian_cities_decreasing_13282.html (žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 24 d.); "Booze Kills Seven Per Cent Fewer Muscovites," RT.com, 2012 m. kovo 9 d., http://rt.com/news/prime-time/booze-mos- cow-statistcis-down-211 (žiūrėta 2012 m. kovo 10 d.).

33 Vedomosti,"Russian Ingenuity Conquers Alcohol Sale Restrictions," *Moscow Times*, 2012 m. vasario 8 d., http://www.themoscowtimes.com/business/article/alcohol-delivered-after-hours/452672.html (žiūrėta 2012 m. vasario 10 d.).

34 Igor' V. Ponkin, "Monitoring i profilaktika potrebleniya alkogol'nykh napitkov v sisteme obrazovaniya," in *Alkogol'naja katastrofa i vozmožnosti gosudarstvennož politįki v preodolenii alkogol'nož sverkosmertnosti v Rossii*, red. Dar'ya A. Chalturina ir Andrej V. Korotaev (Moskva: Lenand, 2010), 332–34; Natalya Krainova, "Report: Adults Drink Less, Teens More," *Moscow Times*, lapkričio 16, 2011, http://www.themoscowtimes.com/news/ article/report-adults-drink-less-teens-more/447989.html (žiūrėta 2011 m. lapkričio 18 d.) Apie girtavimo paplitimą žr. Jeffrey Tayler, "Russian Hangover: A Moscow Apartment Block's Tenants Turn over, One Vodka Binge at a Time," *The Atlantic*, 2011 m. spalio 11 d., http://www. theatlantic.com/magazine/archive/2011/11/russian-hangover/8665/ (žiūrėta 2011 m. spalio 11 d.).

35 2010 m. skaičiai iš: Ekaterina Ščerbakova, "Demografičeskie itogi 2010 goda (čast' II)," *Demoskop Weekly*, 2011 m. kovo 7–20 d., http://demoscope.ru/weekly/2011/0457/barom03. php (žiūrėta rugpjūčio 29, 2013). 2011 m. skaičiai iš: Ekaterina Ščerbakova, "Demografičeskie itogi 2011 goda (čast' II)." 2013 m. pirmos pusės skaičiai iš: Rosstat, "Estestvennoe dviženie naselenija v razreze sub'ektov Rossijskoj Federacii za janvar'-ijul' 2013 goda," 2013 m. rugpjūčio 27 d., http://www.gks.ru/free_doc/2013/demo/edn07-13.htm (žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 28 d.).

36 Lyudmila Alexandrova, "Legal Output of Vodka Sliding in Russia but Russians Drinking as Much as Always," *ITAR-TASS*, 2013 m. liepos 19 d., http://www.itar-tass.com/en/c39/813821.html

(žiūrėta 2013 m. liepos 24 d.); Isabel Gorst, "Russia's Vodka Tax: Backfiring," Financial Times (beyondbrics blog), 2013 m. liepos 17 d., http://blogs.ft.com/beyond-brics/2013/07/17/ russias-vodka-tax-backfiring/ (žiūrėta 2013 m. liepos 17 d.); "Legal Vodka Production Falls by One-Third in Russia," RT.com, 2013 m. liepos 24 d., http://rt.com/business/russia-vodka-produc-tion-falls-158/ (žiūrėta 2013 m. liepos 17 d.).

37 Walter Joyce, "The Battle Continues: Gorbachev's Anti-Alcohol Policies," in *Social Change and Social Issues in the Former USSR*, ed. Walter Joyce (New York: St. Martin's, 1992), 99.

38 Arina Petrova,"Alkogol'naja sostavljajuščaja reforma," *Kommersant'*, 2011 m. birželio 29 d., http:// www.kommersant.ru/doc/1665297 (žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 27 d.). Labai dėkoju Annai Bailey už šią nuorodą. Ankstesniais skaičiavimais degtinės įnašas į biudžetą siekė 7–8 procentus. Nemcov, *Alkogol'naja istorija Rossii*, 288–290; Zaigraev, "Russian Model," 38. Apie „plokščią" mokestį žr. Jorge Martinez-Vazquez, Mark Rider, ir Sally Wallace, *Tax Reform in Russia* (Northampton, Mass.: Edward Elgar, 2008), 38–52.

39 "Medvedev, Putin Toast Each Other with Milk," AFP, 2010 m. spalio 2 d., http://www.google. com/ hostednews/afp/article/ALeqM5gpVfhA2SZ4Dh5fxvOo5-QQcXdrLQ?docId=CN G.4db59b76c2 daef9f84b5eea831b965fa.441 (žiūrėta 2010 m. spalio 4 d.).

40 Antonova and Malpas, "Medvedev Puts Limits on Alcohol." Taip pat žr. Polya Lesova, "Russia Targets Beer, Not Vodka, to Tackle Alcoholism," *Wall Street Journal MarketWatch*, 2009 m. spalio 9 d., http://www.marketwatch.com/story/russia-targets-beer-not-vodka-vs-alcohol-ism-2009-10-09 (žiūrėta 2009 m. spalio 11 d.).

41 "Za zdorov'e: Putin posovetoval rossijanam men'še pit'," Kasparov.ru, 2009 m. birželio 26 d., http:// www.kasparov.ru/material.php?id=4A44AC95792B2 (žiūrėta 2009 m. liepos 3 d.); Vladimir Milov et al., red., *Putin. Korrupcija* (Moskva: Partija narodnojsvobody, 2011), 22–24, http://www. putin-itogi.ru/f/Putin-i-korruptsiya-doklad.pdf.

42 Anna Bailey, "Explaining Rosalkogol' regulirovaniye. Why Does Russia Have a New Federal Alcohol Regulator?" in: *Alkogol' v Rossii: Materialy vtoroj meždunarodnoj naučnopraktičeskoj konferencii* (Ivanovo, 28–29 oktyabrya 2011), red. Nikolaj V. Dem'janenko (Ivanovo: Filial RGGU v g. Ivanovo, 2011), 105. Apie ryšius su Yawara-Neva ir Rosspirtprom žr. Nina Petljanova, "Soobrazili na svoich," *Novaja gazeta*, 2011 m. kovo 4 d., http://www. novayagazeta.ru/politics/6856.html (žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 27 d.).

43 Faulconbridge, "Russia's President Calls Time on Vodka 'Disaster.'"

44 "Medvedev Urges More Steps to Curb Alcohol Threat."

45 Stanislav Belkovskij, "Kak nam posadit' federal'nych ministrov," *Moskovskij Komsomolec*, 2011 m. balandžio 22 d., http://www.mk.ru/politics/article/2011/04/21/583254-kak-nam-posa-dit-federalnyih-ministrov.html; Yulia Latynina, "The 3rd Opium War," *Moscow Times*, 2011 m. balandžio 20 d., http://www.themoscowtimes.com/opinion/article/the-3rd-opium-war/435388. html (žiūrėta 2011 m. balandžio 24 d.); "Will Golikova Be Shown the Door?", Rumafia.com, 2011 m. gruodžio 12 d., http://rumafia.com/news.php?id=470 (žiūrėta 2011 m. gruodžio 15 d.).

46 Zvagelskis apie mokesčio padidinimą: Malcolm Borthwick, "Russian Beer Sales Suffering Tax Hike," *BBC News*, 2011 m. gegužės 31 d. http://www.bbc.co.uk/news/mobile/business-13604311 (žiūrėta 2011 m. birželio 2 d.). Apie požiūrį, kad alus pavojingesnis už degtinę žr. Irina Novoselova, "Deputatskaja artel'," *Vek*, 2010 m. balandžio 29 d., http://wek.ru/ekonomika/17636-deputatskaya-artel.html (žiūrėta 2011 m. birželio 2 d.).

47 Lesova, "Russia Targets Beer, Not Vodka, to Tackle Alcoholism."

48 Tim Wall, "Beer, Death and Taxes," *Moscow News*, 2009 m. spalio 5 d., http://themoscownews. com/proetcontra/20091005/55389702.html (žiūrėta 2009 m. spalio 11 d.).

49 Isabel Gorst, "Russia: Downing Fewer Pints," *Financial Times* (BeyondBRICs blog), 2011 m. lapkričio 9 d., http://blogs.ft.com/beyond-brics/2011/11/09/russia-downing-fewer- pints/#axzz1dcREZv7H (žiūrėta 2011 m. lapkričio 10 d.); Evgeniya Chaykovskaya, "Russia Produced Record Quantity of Vodka," *Moscow News*, 2012 m. liepos 17 d., http://themoscownews. com/russia/20120717/189970216. html (žiūrėta 2012 m. liepos 20 d.); Il'ya Khrennikov, "Russian Beer Output Falls on Restrictions, Fueling Vodka Gains," *Bloomberg*, 2012 m. spalio 17 d., http://www.bloomberg.com/news/2012-10-17/russian-beer-output-falls-on-restrictions-fueling-vodka-gains.html (žiūrėta 2012 m. spalio 18 d.).

50 Anna Bailey, "Protecting the Public, or Protecting Vodka? How Beer was Banished from Russian Kiosks," unpublished manuscript, University College London, 2013.

51 Apie alkoholio pramonės veiklą reglamentuojančių įstatymų kūrimą žr. Anna Levinskaya, "U gastronomov v regionach otzyvajut alkogol'nye licenzii," *RBKDaily*, 2013 m. vasario 13 d. http:// rbcdaily.ru/market/562949985714936 (žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 13 d.), nuoroda Zvagelskio svetainėje http://www.zvagelskiy.ru/. Apie ryšius su Rosspirtprom ir kitomis degtinės gamybos

bendrovėmis žr. "Zvagel'skij, Viktor Fridrichovič," *Lobbying.ru* http://www.lobbying.ru/persons.php?id=2722 (žiūrėta 2013 m. gegužės 28 d.); "A byl li učreditel'?", *Novaja gazeta*, 2010 m. liepos 12 d., http://www.novayagazeta.ru/politics/2727. html (žiūrėta 2013 m. gegužės 28 d.).

52 Alina Lobzina, "Alcohol Consumption Fills Russian Budget," *Moscow News*, 2012 m. lapkričio 29 d., http://themoscownews.com/business/20121129/190929807.html (žiūrėta 2012 m. gruodžio 1 d.).

53 Anatoly Medetsky, "In a Populist Move, Putin Promises $16bln for Health Care," *Moscow Times*, 2010 m. balandžio 21 d., http://www.themoscowtimes.com/news/article/in-a-populist-move-putin-promises-16bln-for-health-care/404405.html (žiūrėta 2010 m. balandžio 23 d.); Darya Korsunskaya, "Interview: More Government Spending Won't Help Russian Economy-Finance Minister," *Reuters*, 2010 m. birželio 16 d., http://af.reuters.com/article/energyOilNews/idAFLDE65F13020100616?sp=true (žiūrėta 2010 m. liepos 11 d.).

54 "'People Should Smoke and Drink More,' Says Russian Finance Minister," *Telegraph*, 2010 m. rugsėjo 1 d., http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/7975521/ People-should-smoke-and-drink-more-says-Russian-finance-minister.html (žiūrėta 2010 m. rugsėjo 11 d.).

55 Anatoly Miranovsky, "Kuril'ščiki i p'janicy zaplatjat 'nalog' na vrednye privički," *Pravda*, Sept. 2, 2010, http://www.pravda.ru/economics/finance/02-09-2010/1047661-tax-0 (žiūrėta 2010 m. rugsėjo 11 d.).

56 M. J. Akbar, "Wanted: A Nobel Prize for Honesty," *Arab News*, 2010 m. rugsėjo 11 d., http://arabnews.com/opinion/columns/article134636.ece?comments=all (žiūrėta 2010 m. rugsėjo 11 d.); "Kudrin: Finance Minister of the Year," RT.com, 2010 m. spalio 11 d., http://rt.com/news/kudrin-euromoney-award-2010 (žiūrėta 2010 m. lapkričio 5 d.).

57 Anatoly Karlin, "The Uncertain Future of Cheap Russian Booze," *Sublime Oblivion*, 2011 m. balandžio 28 d., http://www.sublimeoblivion.com/2011/04/28/future-of-russian-booze (žiūrėta 2011 m. balandžio 30 d.); Mark Lawrence Schrad, "Moscow's Drinking Problem," *New York Times*, 2011 m. balandžio 16 d., W8, http://www.nytimes.com/2011/04/17/opinion/17Schrad.html?_r=1&hpw (žiūrėta 2011 m. balandžio 18 d.); "Vladimir Putin Speaks out against Sharp Rises in Prices on Alcohol in Russia," *BCM News Portal*, 2011 m. balandžio 1 d., http://www.newsbcm.com/ doc/725 (žiūrėta 2011 m. balandžio 2 d.).

58 Michael Schwirtz, "Russian President Ousts Finance Minister, a Putin Ally, for Insubordination," *New York Times*, 2011 m. rugsėjo 27 d., A4; RT.com video reportažą žr. http://www.youtube.com/watch?v=gpCVLv-1mpA/.

24. Degtinės politikos pabaiga?

1 Oleg Blotskii, *Vladimir Putin: Istorija žizny* (Moskva: Meždunarodnye otnošenija, 2001), 68–69; cituojama: Masha Gessen, *The Man without a Face: The Unlikely Rise of Vladimir Putin*(New York: Riverhead Books, 2012), 48–49.

2 David Remnick, "The Civil Archipelago: How Far Can the Resistance to Vladimir Putin Go?", *New Yorker*, 2011 m. gruodžio 19 d., http://www.newyorker.com/reporting/2011/12/19/111219fa_fact_remnick?currentPage=all (žiūrėta 2011 m. gruodžio 25 d.). Apie tai, kad kova buvo „šiek tiek vangoka" žr. Steve Barry, "M-1 Global 'Fedor vs. Monson' Results: Fedor Emelianenko Snaps Three-Fight Losing-Streak," *MMA Convert*, 2011 m. lapkričio 20 d., http://www.mmaconvert.com/2011/11/20/m-1-global-fedor-vs-monson-results-fedor-emelianenko-snaps-threefight-losing-streak (žiūrėta 2012 m. kovo 16 d.).

3 Michael David Smith, "Booing of Putin at Fedor Fight Draws International Interest," *MMA Fighting.com*, 2011 m. lapkričio 21 d., http://www.mmafighting.com/2011/11/21/booing-of-putin-at-fedor-fight-draws-international-interest (žiūrėta 2012 m. kovo 17 d.); Remnick, "Civil Archipelago."

4 Vladimir Ryzhkov, "The Dirtiest Elections in Post-Soviet History," *Moscow Times*, 2011 m. gruodžio 2 d. http://www.themoscowtimes.com/opinion/article/the-dirtiest-elections-in-post-soviet-history/449079.html/ (žiūrėta 2011 m. gruodžio 3 d.); AP, "An Insider's Account of Vote Rigging," *Moscow Times*, 2011 m. gruodžio 7 d., http://www.themoscowtimes.com/news/article/an-insiders-account-of-vote-rigging-for-putin/449455.html (žiūrėta 2011 m. gruodžio 8 d.).

5 Nikolaus von Twickel, "Media Thaw's Staying Power Hotly Debated," *Moscow Times*, 2012 m. kovo 16 d., http://www.themoscowtimes.com/news/article/media-thaws-staying-power-hotly-debated/454836.html (žiūrėta 2012 m. kovo 16 d.).

6 Iris Hoßmann et al., *Europe's Demographic Future: Growing Imbalances* (Berlin: Berlin Institute for Population and Development, 2008), 3; United Nations, Department of Economic and Social

Affairs, Population Division, Population Estimates and Projections Section, "World Population Prospects, the 2010 Revision," http://esa.un.org/unpd/wpp/country-profiles/ country-profiles_1.htm (žiūrėta 2012 m. kovo 17 d.). Dar žr. Howard Amos, "Russia's Ghost Towns," *Global Post*, 2011 m. liepos 26 d., http://www.globalpost.com/dispatch/news/regions/ europe/russia/110720/russia-rural-population-demographics (žiūrėta 2011 m. liepos 28 d.).

7 John Bongaart sand Rodolfo A. Bulatao, eds., *Beyond Six Billion: Forecasting the World's Population* (Washington, D.C.: National Academy Press, 2000), 278; Jeremy Singer-Vine, "Crowded, with a Chance of Overcrowded," *Slate*, 2011 m. sausio 27 d., http://www.slate.com/arti- cles/news_and_politics/explainer/2011/01/crowded_with_a_chance_of_overcrowded.html (žiūrėta 2012 m. sausio 28 d.).

8 David Zaridze et al., "Alcohol and Cause-Specific Mortality in Russia: A Retrospective CaseControl Study of 48,557 Adult Deaths," *The Lancet* 373 (2009): 2213.

9 Baltarusijoje vyrauja beveik tokios pačios tendencijos, kaip ir Rusijoje. Anatolij G. Višnevskiš, "Rossija pered demografičeskim vyborom," 74–75; Dar'ja A. Chalturina ir Andrej V. Korotaev, "Vvedenie: Alkogol'naja katastrofa: Kak ostanovit' vymiranie Rossii," 43, abu straipsniai iš: *Alkogol'naja katastrofa i vozmožnosti gosudarstvennoj politiki v preodolenii alkogol'noj sverkosmertnosti v Rossii*, red. Dar'ja A. Chalturina ir Andrej V. Korotaev (Moscow: Lenand, 2010).

10 Sergei Scherbov and Wolfgang Lutz, *Future Regional Population Pafterns in the Soviet Union: Scenarios to the Year 2050*, IIASA Working Paper No. WP-88-104 (Laxenburg, Austria: IIASA, 1988), 14–15. Dar žr. Svetlana Soboleva, *Migration and Seftlement: Soviet Union*, IIASA Working Paper No. WP-80-45 (Laxenburg, Austria: IIASA, 1980): 130.

11 Elena Arakeljan,"Každyj tretij rossijanin vypivaet na rabote," *Komsomol'skaja pravda*, 2012 m. kovo 22 d., http://amur.kp.ru/daily/25855.4/2823658/ (žiūrėta 2012 m. kovo 23 d.).

12 Philip Hanson, "The Russian Economy and Its Prospects," in *Putin Again: Implications for Russia and the West* (London: Chatham House, 2012), 22–29.

13 Žr. 7 skyriaus 8 nuorodą. Apie degtinės politiką ir alų žr. David M. Herszenhorn, "New Beer Law Draws Cautious Support, with Notes of Pessimism," *New York Times*, 2013 m. sausio 7 d., A8, http://www.nytimes.com/2013/01/07/world/europe/ russian-beer-law-draws-support-and-some-pessimism.html (žiūrėta 2013 m. sausio 7 d.).

14 O. G. von Heidenstam, *Swedish Life in Town and Country* (New York: G. P. Putnam's Sons, 1904), 193–94.

15 Ibid., 193. Alkoholio vartojimo Švedijoje statistiką rasite: Statens folkhälsoinstitut (Swedish National Institute of Public Health), *Försäljning av spritdrycker, vin och öl i Sverige under åren 1861–1999* (Stockholm: Statens folkhälsoinstitut), 12–16; Switzerland Bureau fédéral de statistique, *Question de l'alcoolisme. Exposé comparatif des lois et des expériences de quelques états étrangers, par le bureau fédéral de statistique* (Berne: Imprimęrie K.-J. Wyss, 1884), 672.

16 von Heidenstam, *Swedish Life in Town and Country*, 187, 93. Dar žr. Victor Nilsson, *Sweden* (New York: Co-Operative Publication Society, 1899), 387.

17 Johan Pontén, *Historia kring alkoholen: Från Syndafloden till dagens Sverige* (Stockholm: Natur och kultur, 1967), 72–88; Hanna Hodacs, "Det civiliserade, protestantiska och nyktra Europa: Om nykterhetstankens spridning i det tidiga 1800-talets Sverige," *Spiritus*, no. 4 (2002): 14–16; Nykterhetskommittén, *Betänkande VI, 1: Redogörelse för lagstiftningen i Sverige om rusdryckers försäljning, 1800–1911* (1914), 9341 Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, Stockholm, 14–22. Temperance membership data from Carl-Goran Andræ and Sven Lundkvist, Swedish Popular Movement Archive (Folkrörelsearkivet), 1881–1950; Swedish Social Science Data Service (Svensk Samhällsvetenskaplig Datatjänst), http://snd.gu.se (žiūrėta 2012 m. vasario 29 d.).

18 John Bergvall, *Restriktionssystemet: Hur det kommit till, hur det arbetar, vad det uträftat* (Norrtelje: Nortelje Tidnings Boktryckeri AB, 1929), 9; Nykterhetskommittén, *Betänkande VI, 1*, 41–42; Olov Kinberg, "Temperance Legislation in Sweden," *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 163 (1932); Per Frånberg, "Den svenska supen," in *Den svenska supen*, ed. Kettil Bruun and Per Frånberg (Stockholm: Prisma, 1985), 34.

19 L. Pankrat'ev, "Vinnyj akciz," in *Sovremennik: Žurnal literaturnyj i političeskij (s 1859 goda)*, red. Ivan Panaev ir Nikolaj Nekrasov (St. Petersburg: Tipografija Karla Vul'fa, 1859), 106.

20 Mark Lawrence Schrad, *The Political Power of Bad Ideas: Networks, Institutions, and the Global Prohibition Wave* (New York: Oxford University Press, 2010), 151–55.

21 Boris Jelcin, "Enough of Our Drinking Vodka Made Who Knows Where," *Current Digest of the Russian Press 49*, no. 37 (1997): 11–12; Paul Klebnikov, "Who Will Be the Next Ruler of Russia?" *Forbes.com*, 1998 m. lapkričio 16 d., http://www.forbes.com/forbes/1998/1116/6211152a.html (žiūrėta 2010 m. lapkričio 5 d.).

22 Interfax News Agency, "State Monopoly Necessary to Tackle Alcoholism in Russia–Public Health Chief," Johnson's Russia List (JRL) No. 2009-171, 2009 m. rugsėjo 14 d., http://www.russialist.org/2009-171-19.php (žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 8 d.).
23 Margarita Bogdanova, "Russian Presidential Campaign Nears Final Stage," *Press TV*, 2012 m. vasario 26 d., http://www.presstv.ir/detail/228813.html (žiūrėta 2012 m. vasario 27 d.). Dar žr. Gleb Bryanski, "Russian Communists Flirt with Medvedev," *Reuters*, 2009 m. lapkričio 7 d., http://www.reuters.com/article/2009/11/07/us-russia-communists-medvedev-idUS-TRE5A60VO20091107 (žiūrėta 2012 m. vasario 27 d.); Mark Lawrence Schrad, "Kicking the Vodka Habit," *Moscow Times*, 2006 m. lapkričio 3 d.
24 Schrad, "Kicking the Vodka Habit."
25 Sturla Nordlund, "Alkogol'naja politika skandinavskich stran: Naučnye osnovanija, empiričeskie issledovanija i perspektivy," 297; Esa Osterberg, "Kakie mechanizmy bor'by s alkogolem javljajutsja effektivnymi i ekonomičeski celesoobraznymi," 271; Øyvind Horverak, "Čto nužno dlja uspecha alkogol'noj politiki: Opyt Norvegii," visi in *Alkogol'naja katastrofa i vozmožnosti gosudarstvennoj politiki v preodolenii alkogol'noj sverkosmertnosti v Rossii*, red. Dar'ja A. Chalturina ir Andrej V. Korotaev (Moskva: Lenand, 2010); Ol'ga Kostenko ir Sjuzanna Gadžieva, "Kak ne propit' Rossiju," *Argumenty i fakty*, 2012 gegužės 10 d., http://www.aif.ru/society/article/51901 (žiūrėta 2012 gegužės 12 d.).
26 Artyom Gil et al., "Alcohol Policy in a Russian Region: A Stakeholder Analysis," *European Journal of Public Health* (2010): 6.
27 Ivan R. Minclov, "Monopolija torgovli spirtnymi napitkami v nekotorych inostrannych gosudarstvach i v Rossii," *Trudy Kommissii po Voprosu ob Alkogolizm: Žurnaly zasedanij i doklady* 1 (1898): 73; Vladislav D. Šidlovskij, "Obzor dejatel'nosti, napravlennoj na bor'bu s p'janstvom v Severnoj Amerike i Zapadnoj Evrope," *Trudy Kommissii po Voprosu ob Alkogolizm: Žurnaly zasedanij i doklady* 3 (1899): 86; Irina R. Takala, *Veselie Rusi: Istoriia alkogol'noj problemy v Rossii* (St. Petersburg: Žurnal Neva, 2002), 146–53. Plačiau apie rusų požiūrį į Geteburgo sistemą žr. I. A. Krasnov, "Lučše men'še ne lučše. 'Gottenburgskaja sistema' i polemika o pitejnoj kul'ture v Rossii na rubeže XIX–XX veka," in: *Alkogol' v Rossii: Materialy pervoj meždunarodnoi naučno-praktičeskoj konferencii* (Ivanovo, 29-30 oktyabrya 2010), ed. Mikhail V. Teplyanskii (Ivanovo: Filial RGGU v g. Ivanovo, 2010), 22–26.
28 Michail Fridman, *Vinnaja monopolija*, tom 1: *Vinnaja monopolija v inostrannych gosudarstvach* (St. Petersburg: Pravda, 1914), 548. Dar žr. John F. Hutchinson, "Science, Politics and the Alcohol Problem in Post-1905 Russia," *Slavonic and East European Review* 58, no. 2 (1980): 241–42. Apie rusų susidomėjimą Geteburgo sistema dar žr. f. 586 (Plevhe, Vyacheslav K.), op. 1, d. 275 (Stat'ja iz gazety "Morning Post" o prodaže spirtnych napitkov v Anglii), l.1, Gosudarstvennyj Archiv Rossiskoj Federacii (GARF) (Rusijos Federacijos valstybės archyvas), Moskva; Alexis Raffalovich, "The State Monopoly of Spirits in Russia, and Its Influence on the Prosperity of the Population," *Journal of the Royal Statistics Society* 64, no. 1 (1901): 24–28; Dmitrij N. Borodin, "Vinnaja monopolija," *Trudy Kommissii po Voprosu ob Alkogolizm: Zhurnaly zasedanii i doklady* 3 (1899); L. K. Dymsha, "Kazennaya vinnaya monopoliya i eya značenie dlja bor'by s p'janstvom," *Trudy Kommissii po Voprosu ob Alkogolizme: Žurnaly zasedanij i doklady* 4 (1900).
29 VTsIOM, "What Russians Are Afraid Of: Press Release No. 1299," *Russian Public Opinion Research Center 1299* (2010), ir "August Problem Background: Press Release No. 1383," *Russian Public Opinion Research Center 1383* (2011), http://wciom.com/index. php?id=61&uid=411 (žiūrėta 2012 m. vasario 2 d.). Anna Bailey, "Russian Public Opinion on Alcohol: What the Opinion Polls Tell Us, and What They Don't," in: *Alkogol' v Rossii: Materialy tret'ei meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii* (Ivanovo, 26-27 oktyabrja 2012), red. Michail V. Tepljanskij (Ivanovo: Filial RGGU v g. Ivanovo, 2012), 121. Dar žr. 3 pratarmės nuorodą.
30 Irina Filatova, " 'Millionaire' Doctors Part of Solution to Demographic Problem," *Moscow Times*, 2013 m. sausio 27 d., http://www.themoscowtimes.com/business/article/millionaire-doc-tors-part-of-solution-to-demographic-problem/474606.html (žiūrėta 2013 m. sausio 28 d.).
31 Gil et al., "Alcohol Policy in a Russian Region," 6; Richard Sakwa, *The Crisis of Russian Democracy: The Dual State, Factionalism and the Medvedev Succession* (New York: Cambridge University Press, 2011), 361.
32 Lilia Shevtsova, *Russia–Lost in Transition: The Jelcin and Putin Legacies* (Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2007), 158.
33 Vladimir Putin, "Poslanie Prezidenta Federal'nomu Sobraniju," *Kremlin.ru*, 2012 m. gruodžio 12 d., http://news.kremlin.ru/transcripts/17118 (žiūrėta 2012 m. gruodžio 12 d.).
34 Martha Wexler, "Young Russian Politician Fights from the Bottom Up," *NPR*, 2012 m. kovo 19 d.,

http://www.npr.org/2012/03/19/148924951/young-russian-politician-fights-from-the-bottom-up (žiūrėta 2012 m. kovo 19 d.).

35 Andrej K. Demin ir Irina A. Demina, "Opyt graždanskogo obščestva v rešenii problem zloupotreblenija alkogolem v Rossijskoj Federacii: Dejatel'nost' Rossijskoj Associacii Obščestvennogo Zdorov'ja," in *Alkogol'naja katastrofa i vozmožnosti gosudarstvennoj politiki v preodolenii alkogol'noj sverkosmertnosti v Rossii*, red. Dar'ja A. Chalturina ir Andrej V. Korotaev (Moskva: Lenand, 2010), 368.

36 Will Rogers, *There's Not a Bathing Suit in Russia & Other Bare Facts* (New York: Albert & Charles Boni, 1927), 25–31. Panašių samprotavimų rasite: Hedrick Smith, *The Russians* (New York: Quadrangle/New York Times Book Co., 1976), 120.

37 Rogers, *There's Not a Bathing Suit in Russia*, 31.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Rusija garsėja *vodka* ir įpročiais nežabotai girtauti. Degtinė ne tik atlieka svarbų vaidmenį daugelio rusų gyvenime, bet ir yra nepaprastai glaudžiai susipynusi su Rusijos istorija bei politika.

Šioje knygoje Markas Lawrence'as Schradas tvirtina, kad Rusijos visuomenę žlugdantį girtuokliavimą lemia ne įgimtas rusų polinkis, o šalies autokratinė politinė sistema, kuri nuo seno naudojo degtinę kaip valstybės valdymo įrankį. Išsamiai tirdamas Rusijos istoriją nuo Ivano Rūsčiojo iki Vladimiro Putino laikų, autorius atskleidžia slaptą Rusijos valstybės istoriją, kiaurai permerktą alkoholio.

Neapsiribodamas vaizdingais pasakojimais, Schradas atlieka kruopščius tyrimus archyvuose ir analizuodamas juose rastus autentiškus dokumentus ieško atsakymų į provokuojančius istorinius klausimus. Kaip Rusijos valdovai naudojo alkoholį siekdami sutvirtinti savo autokratinį valdymą? Kokį vaidmenį alkoholis vaidino carizmo laikų perversmuose? Ar tik ne liūdnai pagarsėjusi Nikolajaus II prohibicija paskatino bolševikinę revoliuciją? Ar be alkoholio Sovietų Sąjunga būtų tapusi pasauline didvalstybe? Kaip degtinės politika prisidėjo prie komunizmo ir sveikatos apsaugos sistemos žlugimo XX a. paskutiniajame dešimtmetyje? Kokių veiksmų turėtų imtis Kremlius, kad pašalintų degtinės kliūtį, trukdančią šaliai žengti socialinės gerovės, klestėjimo ir demokratijos link?

ISBN 978-9955-26-548-1

